

Thomas Asbridge

Historia

CRUCIADELE

Istoria războiului pentru eliberarea
Pământului Sfânt

POLIROM

Colecția *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Contribuția traducătorilor:

Cornelia Dumitru: părțile I-II, Introducere, Cronologie

Miruna Andriescu: părțile III-V, Concluzii, Mulțumiri

Thomas Asbridge, *The Crusades. The War for the Holy Land*

Copyright © 2010 by Thomas Asbridge

Hărți © Reginald Piggott

© 2011 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ASBRIDGE, THOMAS

Cruciadele: istoria războiului pentru eliberarea Pământului Sfânt / Thomas Asbridge;
trad.: Cornelia Dumitru, Miruna Andriescu. – Iași: Polirom, 2011

ISBN: 978-973-46-2081-4

I. Dumitru, Cornelia (trad.)

II. Andriescu, Miruna (trad.)

94(4)"10/12"

Printed in ROMANIA

Thomas Asbridge

CRUCIADELE

Istoria războiului pentru eliberarea
Pământului Sfânt

Traducere de
Cornelia Dumitru și Miruna Andriescu

POLIROM
2011

Thomas Asbridge, profesor la Universitatea din Londra, unde coordonează modulul de masterat „Islamul și Occidentul” și conduce doctorate în domeniul istoriei medievale (istorie religioasă și militară, cruciadele și statele cruciate, contactele culturale dintre Islam și Occident). Este codirectorul seminarului internațional „Cruciadele și Orientul mediteraneeen”, organizat de Institute of Historical Research din Londra. Autoritate recunoscută în istoria cruciadelor, a mai publicat *The First Crusade : A New History* (2004).

*Tatălui meu,
Gerald Asbridge*

Cuprins

<i>Lista hărților</i>	9
-----------------------------	---

Introducere. Lumea cruciadelor	17
--------------------------------------	----

Partea I

Nașterea cruciadelor

1. Războiul sfânt, Țara Sfântă	37
2. Suplicii siriene	55
3. Orașul Sfânt	71
4. Crearea statelor cruciate	87
5. Statele cruciate	117
6. Renașterea cruciadelor	138

Partea a II-a

Reacția Islamului

7. Renașterea musulmană	157
8. Lumina credinței	166
9. Bogăția Egiptului	183
10. Moștenitor legitim sau uzurpator ?	204
11. Sultanul întregului Islam	224
12. Războinicul sfânt	237

Partea a III-a

Confruntarea campionilor

13. Chemarea la cruciadă	257
14. Cuceritorul este provocat	273

15. Sosirea regilor	297
16. Richard Inimă-de-Leu	315
17. Ierusalimul	329
18. Decizia	351

Partea a IV-a Lupta pentru supraviețuire

19. Renașterea	365
20. Drumuri noi	385
21. Sfintul pleacă la război	403

Partea a V-a Victorie în Orient

22. Leul Egiptului	425
23. Revendicarea Țării Sfinte	443

Concluzii. Moștenirea cruciadelor	455
---	-----

<i>Mulțumiri</i>	471
<i>Cronologie</i>	473
<i>Note</i>	475
<i>Index</i>	513

Lista hărților

1. Europa Occidentală și Mediterana	10
2. Orientul Apropiat și Mijlociu	12
3. Nordul Siriei	14
4. Palestina și sudul Libanului	15
5. Egipt	16
6. Drumul primilor cruciați către Țara Sfântă	48
7. Cetatea Antiohiei	57
8. Cetatea Ierusalimului	73
9. Statele cruciate la începutul secolului al XII-lea	115
10. Campania lui Saladin la Hattin	243
11. Asediul Acrei în timpul celei de-a treia cruciade	279
12. Marșul lui Richard Inimă-de-Leu de la Acra la Jaffa	319
13. A treia cruciadă: drumuri către Ierusalim	340
14. Statele cruciate la începutul secolului al XIII-lea	377
15. Delta Nilului	387
16. Mamelucii și mongolii în 1260	429

Europa Occidentală și Mediterana

(Altitudinile de peste 1.000 de metri sînt marcate cu gri)

0 100 200 300 mile
0 100 200 300 400 500 km

A S I A M I C Ă

Elbistan

CILICIA

Tell Bashir

Edessa

al-Bir

Alep

SIRIA

Shaizar

Homs

CIPRU

Tripoli

Beirut

Tyr
Acra

Damasc

Tiberiada

Cezareea

Jaffa

Ascalon

Gaza

Darim

Ierusalim

Kerak

TRANSIORDANIA

Montreal

PALESTINA

Aqaba

SINAI

Marea

Mediterană

Alexandria

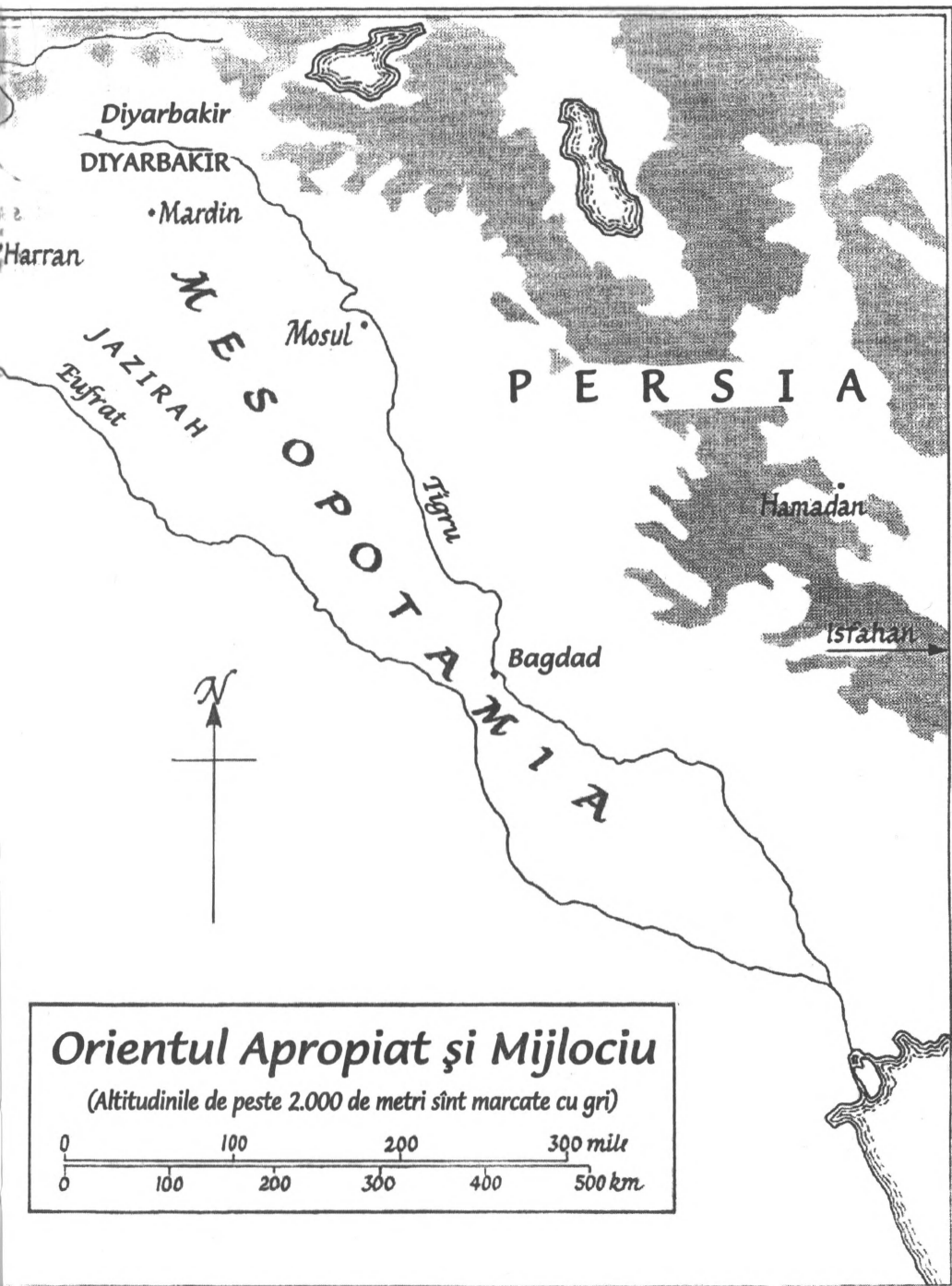
Damietta

Cairo

EGIPT

Nil

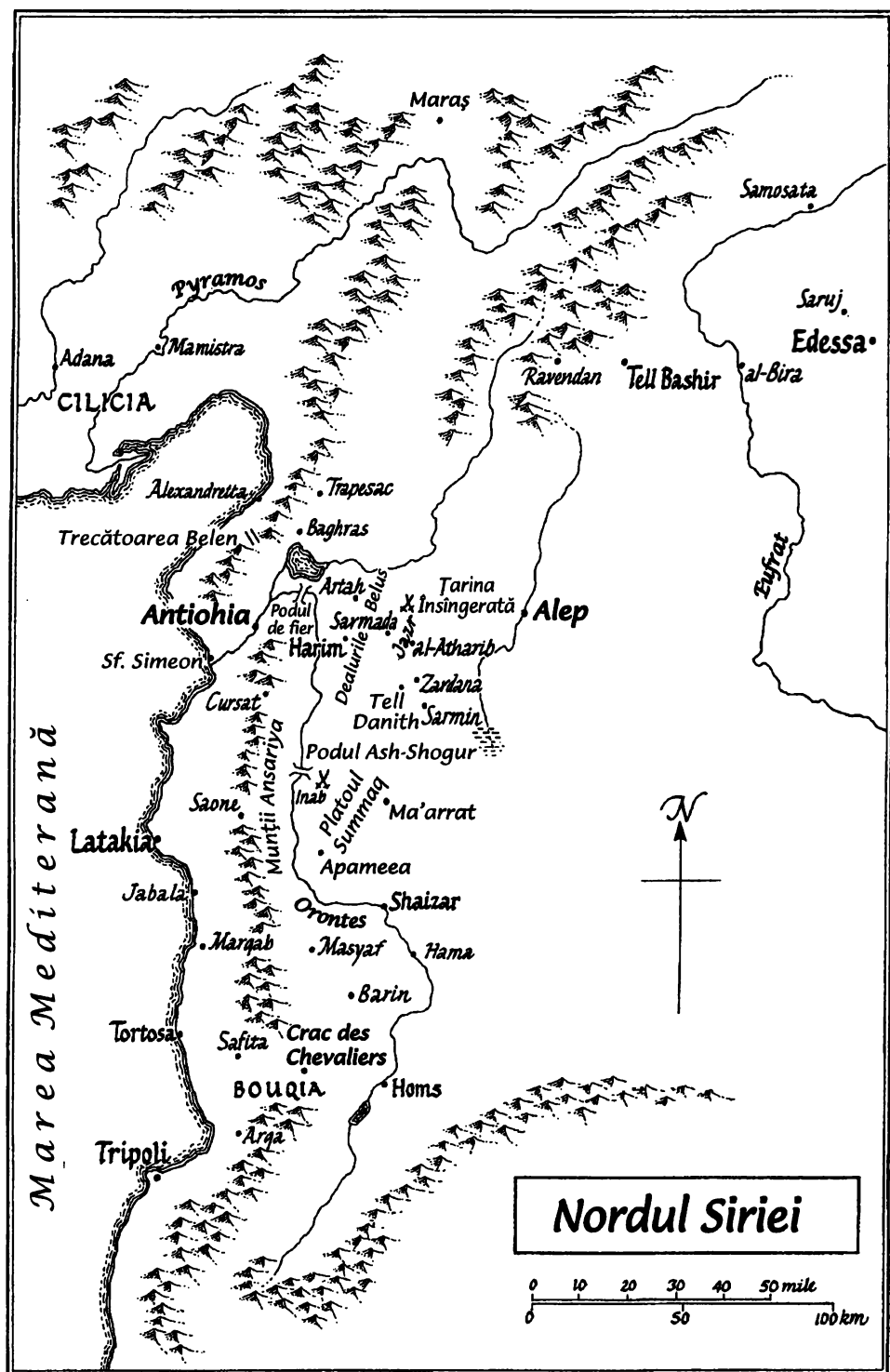
Marea Roșie

Orientul Apropiat și Mijlociu

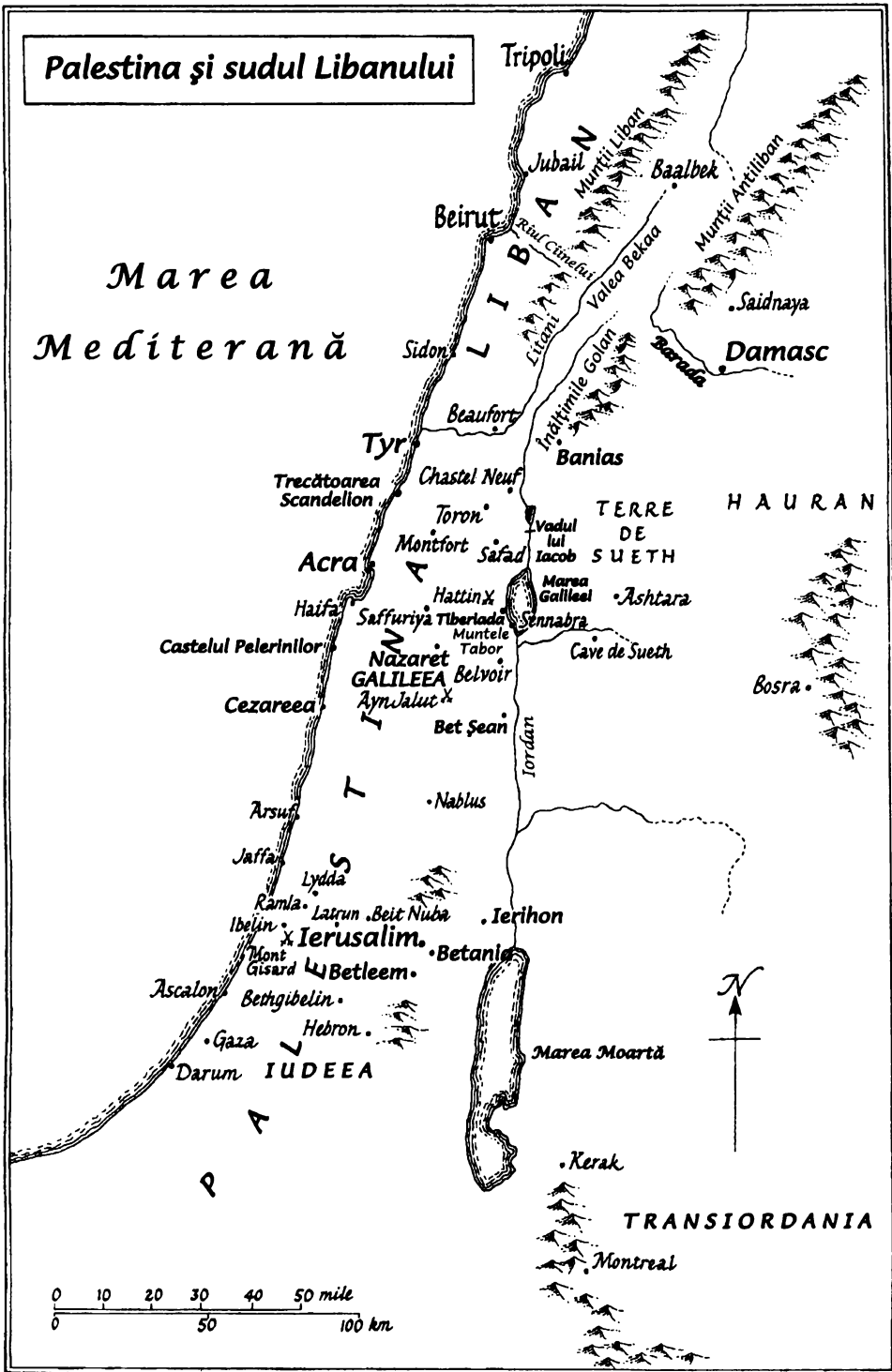
(Alitudinile de peste 2.000 de metri sînt marcate cu gri)

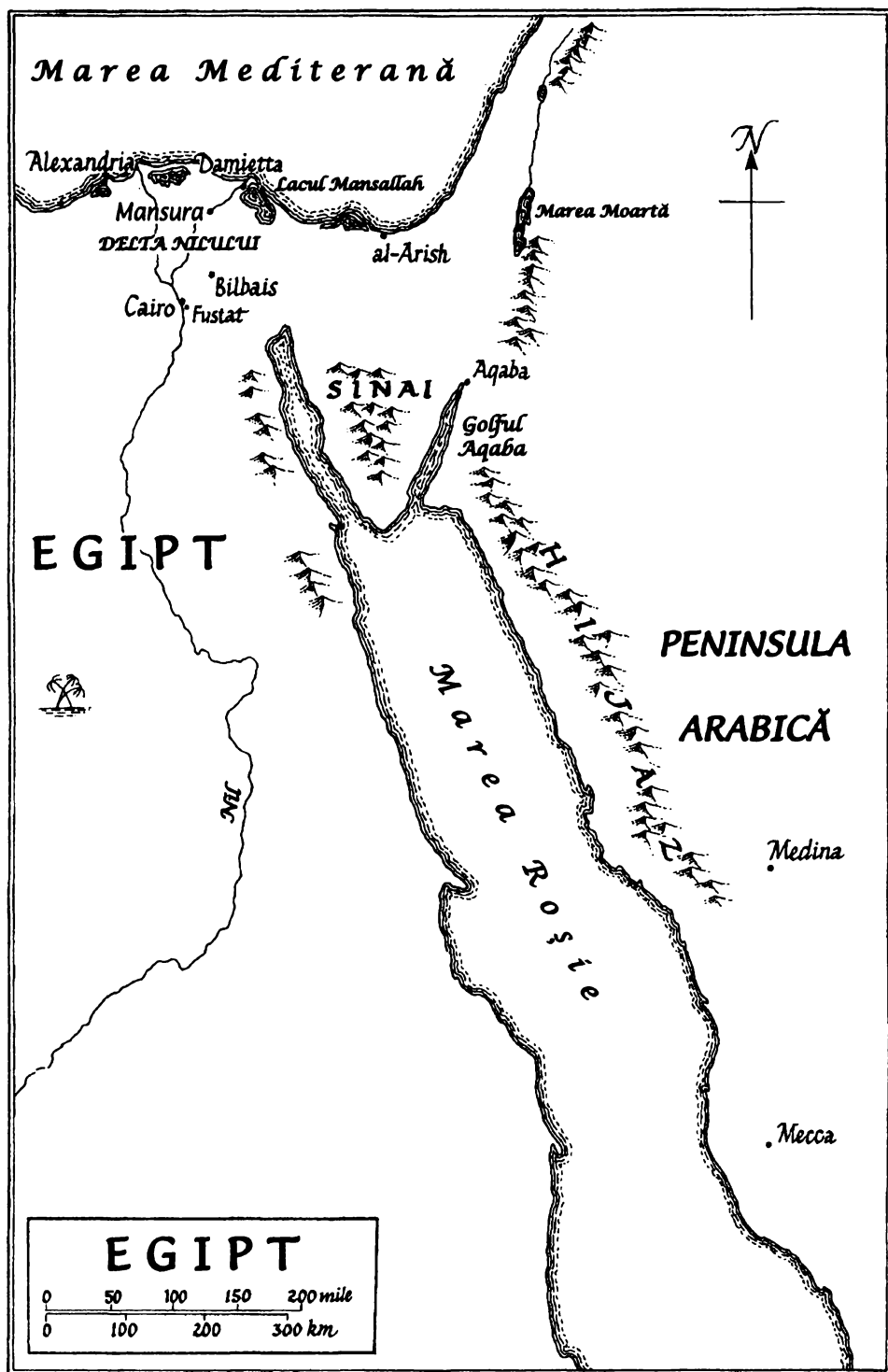
0 100 200 300 miles
0 100 200 300 400 500 km

Palestina și sudul Libanului

Marea
Mediterrană

Introducere

Lumea cruciadelor

Cu nouă sute de ani în urmă, creștinii din Europa au purtat o serie de războaie sfinte (sau cruciade) împotriva lumii musulmane, luptând pentru stăpânirea unui ținut sacru pentru ambele religii – Țara Sfântă. Această luptă singeroasă a făcut ravagii două secole de-a rîndul, remodelînd istoria Islamului și a Occidentului. În cursul acestor expediții monumentale, sute de mii de cruciați au străbătut întreaga lume cunoscută pentru a cuceri și a apăra un petic izolat de pămînt din ținutul în al cărui centru se găsea veneratul oraș Ierusalim. Erau conduși de oameni precum Richard Inimă-de-Leu, regele războinic al Angliei, și Ludovic al IX-lea, regele sfînt al Franței, ca să lupte în asedii istovitoare și bătălii înfricoșătoare ; trecînd prin păduri luxuriante și deșerturi, îndurînd foamea și boala, întîlnindu-i pe legendarii împărați bizantini și mărșăluind alături de crunții cavaleri Templieri. Cei care mureau erau socotiți martiri, în timp ce supraviețuitorii credeau că furtuna bătăliei și încercările pelerinajului le-au curățat sufletul de păcate.

Apariția cruciadelor a impulsionat Islamul să acționeze, redeșteptînd atașamentul față de cauza *jihadului* (războiul sfînt). Musulmani din Siria, Egipt și Irak au luptat ca să-i scoată pe vrăjmașii creștini din Țara Sfîntă – conduși de neînduplecatul despot războinic Zangi și de puternicul Saladin, întăriți de ascensiunea sultanului Baibars și a elitei sale de soldați sclavi, mamelucii, cîteodată ajutați de intrigile neîndurătorilor Asasini. Anii de conflict au produs inevitabil și o cunoaștere reciprocă, cîteodată chiar un respect nu lipsit de reticență și un contact pașnic prin intermediul armistițiului și comerțului. Odată cu trecerea deceniilor însă, focul conflictului s-a mai domolit și sortii au înclinat încetul cu încetul în favoarea Islamului. Cu toate că visul biruinței creștine a dăinuit mai departe, lumea musulmană a triumfat, asigurîndu-și o dominație de lungă durată asupra Ierusalimului și Orientului Apropiat.

Această istorie dramatică a înfierbîntat dintotdeauna imaginația și a alimentat dispute. Și, de-a lungul secolelor, cruciadele au reprezentat obiectul unor interpretări extraordinar de variate : au fost aduse ca exemplu de nebunie a credinței religioase și de sălbăticie originară a naturii umane sau promovate ca expresii glorioase ale cavalerismului creștin și ale colonialismului civilizator. Au fost înfățișate drept un episod negru în istoria Europei – cînd hoardele hămesite ale lacomilor barbari occidentali au pornit atacuri neprovocate, hrăpărețe asupra rafinaților musulmani nevinovați –, ori apărate drept războaie îndreptățite, declanșate de agresiunile musulmanilor și întreprinse pentru recuperarea teritoriului creștin. Cruciații înșiși au fost zugrăviți atît ca niște brute avide după pămînt, cît și ca soldați-pelerinii, inspirați de o pietate ferventă ; rivalii lor musulmani au

fost de asemenea reprezentați ca asupritori tiranici, ca fanatici absoluți, dar și ca pioase modele de onoare și clemență.

Cruciadele medievale au mai fost întrebuințate și ca oglindă a lumii moderne, atît prin crearea unor legături firave între evenimentele recente și trecutul îndepărtat, cît și prin dubioasa practică a paralelismului istoric. Prin urmare, pe parcursul secolului al XIX-lea, francezii și englezii au folosit amintirea cruciadelor pentru a-și susține moștenirea imperială ; în același timp, în unele segmente ale lumii musulmane, secolele XX și XXI au adus o tendință tot mai puternică de a echivala luptele politice și religioase cu războaiele religioase petrecute cu nouă secole înainte.

Această carte explorează istoria cruciadelor atît din perspectiva creștină, cît și din cea musulmană – concentrîndu-se în mod deosebit asupra luptei pentru controlul Țării Sfinte – și cercetează modul în care cruciadele au fost percepute și au rămas în memoria contemporanilor acestora din Evul Mediu*. Se inspiră din mina extraordinar de bogată a dovezilor scrise (sursele primare) din Evul Mediu : cronică, scrisori și documente legale, poeme și cîntece în diferite limbi, precum latina, franceza veche, araba, ebraica, armeană, siriaca și greaca. Pe lîngă aceste texte, studiul rămășițelor materiale – de la castelele impunătoare la delicata artă a manuscrisului și la monedele mărunte – a adus o lumină nouă asupra epocii cruciadelor. Pe tot parcursul cărții, cercetarea originală a ținut cont și de volumul mare de studii moderne apărute pe acest subiect în ultimii 50 de ani¹.

Cuprinderea istoriei cruciadelor desfășurate în Țara Sfîntă între 1095 și 1291 într-un singur volum accesibil reprezintă o provocare extraordinară. Însă oferă și oportunități uriașe. Șansa de a schița firul principal al evenimentelor, scoțînd la iveală realitatea viscerală a experienței umane – prin agonie și extaz, groază și biruință ; șansa de a zugrăvi soarta și atitudinile schimbătoare ale Islamului și creștinătății. Mai oferă și posibilitatea de a pune o serie de întrebări cruciale, legate unele de altele și omniprezente despre aceste războaie sfînte epocale.

Chestiunile legate de originile și cauzele războiului pentru Țara Sfîntă au o importanță fundamentală. Cum au ajuns două dintre cele mai mari religii ale lumii să recomande violența în numele lui Dumnezeu, convingîndu-și adepții că lupta pentru credința lor le va deschide porțile Raiului ori Paradisului ? Și de ce apelului la cruciadă și la jihad i-au răspuns mii și mii de creștini și musulmani, știind bine că ar putea avea de înfruntat multă suferință ori chiar moartea ? La fel de necesar este să analizăm și dacă prima cruciadă, începută la sfîrșitul secolului al XI-lea, a fost un act de agresiune creștină și ce anume a perpetuat ciclul violenței religioase în Orientul Apropiat în următorii două sute de ani.

* Chiar și în epoca modernă, multe istorii ale cruciadelor scrise de savanți „occidentali” au fost influențate (conștient sau inconștient) într-o anumită măsură de prejudecăți, pentru că cele mai multe prezintă această eră din punct de vedere creștin. Această părținare inerentă se poate manifesta destul de subtil – în decizia de a descrie rezultatul unei bătălii ca pe o victorie sau o înfrîngere, un triumf sau un dezastru. În studiul de față, divizat în cinci părți, m-am străduit să eludez această tendință, trecînd în fiecare secțiune majoră de la punctul de vedere creștin european occidental la cel musulman din Orientul Apropiat. Nucleul cărții, care acoperă cea de-a treia cruciadă, alternează între cei doi protagoniști majori ai ei – Saladin și Richard Inimă-de-Leu.

Urmările și impactul acestor războaie sfinte sînt la fel de semnificative. A fost epoca cruciadelor o perioadă de dezacord total – produsul unei inevitabile „ciocniri a civilizațiilor” – sau una care a scos la iveală capacitatea de coexistență și contact intercultural între creștinătate și Islam? Trebuie să ne întrebăm cine a cîștigat, la urma urmelor, războiul din Țara Sfîntă și de ce, însă și mai presantă este întrebarea asupra modului în care această perioadă conflictuală a influențat istoria și de ce aceste bătălii din vechime par să aibă ecouri pînă în ziua de astăzi.

Europa medievală

În anul 1000, comitatul Anjou (în Franța central-vestică) era condus de Foulques Nerra (987-1040), un despot războinic brutal și lacom. Foulques și-a petrecut cea mai mare parte a celor 53 de ani cît a deținut puterea prins aproape neconținut în războaie : a luptat pe toate fronturile ca să păstreze controlul asupra răzvrătitudinii său ținut, uneltind ca să-și păstreze independența față de plăpînda monarhie franceză și atacîndu-și vecinii pentru pămînt și pradă. Era un bărbat deprins cu violența, atît pe cîmpul de luptă, cît și în afara acestuia – în stare să-și ardă pe rug nevasta pentru adulter și să orchestreze uciderea cu sînge rece a unui curtean regal.

Însă, în ciuda singelui care-i păta mîinile, Foulques era și un creștin devotat – un creștin care recunoștea că purtările lui brutale erau de fapt păcătoase, conform principiilor credinței sale, și de aceea ar fi putut duce la osîndirea lui veșnică. Contele însuși a admis într-o scrisoare că „a pricinuit multă vărsare de sînge în diferite bătălii” și că, din acest motiv, era „îngrozit de Iad”. Cu nădejdea de a-și purifica sufletul a făcut trei pelerinaje la Ierusalim, la mai bine de 3.200 km distanță. În ultima dintre aceste călătorii, deja bătrîn, se spune că Foulques s-a întins pe Sfîntul Mormînt – locul morții și învierii lui Iisus – despuiat, cu o lesă în jurul gîtului, fiind bătut de sluga lui în timp ce el implora iertarea lui Hristos².

Ce l-a împins pe Foulques Nerra să facă gesturi de căință atît de drastice și de ce este istoria lui plină de atît de multe neorînduiri crunte ? Chiar și oamenii din secolul al XI-lea erau șocați de sadismul nestăvilit și de bizarele acte de devoțiune ale contelui, astfel încît cariera lui este, evident, un exemplu extrem de viață medievală. Însă experiențele și mentalitatea lui oglindesc forțele care au modelat Evul Mediu și au dat naștere cruciadelor. Și tocmai oamenii ca Foulques – inclusiv numeroși urmași ai lui – sînt cei care s-au aflat în prima linie a acestor războaie sfînte.

Europa Occidentală în secolul al XI-lea

Mulți dintre cei care trăiau în lumea lui Foulques Nerra, la începutul secolului al XI-lea, se temeau că sînt martorii ultimelor zile, întunecate și deznădăjduite, ale omenirii. Spaima apocaliptică a atins apogeul la începutul anilor 1030, cînd se credea că scurgerea unui mileniu de la moartea lui Iisus avea să prevestească Judecata de Apoi. Despre aceste vremuri, un cronicar a scris : „Regulile care cîrmuiseră lumea au fost înlocuite de haos. Atunci au știut că sosise [Sfîrșitul Lumii]”. Chiar și numai această neliniște palpabilă ne

ajută să ne explicăm mentalitatea de penitent a lui Foulques. Dar, în ce-i privește pe conte și pe contemporanii lui, lucrurile nu au stat întotdeauna așa. Ei păstrau amintirea colectivă a unui trecut mai pașnic și mai prosper; o epocă de aur în care împărații creștini domneau în numele lui Dumnezeu, aducând în lume ordinea în armonie cu voința lui divină. Acest ideal închipuit mai degrabă într-un mod vag nu era în nici un caz o amintire perfectă a istoriei Europei, dar cuprindea și câteva crîmpeie de adevăr.

Gubernarea imperială romană asigurase stabilitatea și abundența în Occident pînă la sfîrșitul secolului al IV-lea e.n. În Răsărit, Imperiul Roman a rezistat pînă în 1453, condus din marele oraș Constantinopol, întemeiat în 324 de Constantin cel Mare – primul împărat convertit la creștinism. Astăzi, istoricii desemnează prin termenul „Bizanț” această regiune stabilă. Între secolele al V-lea și al VII-lea, în Occident puterea a trecut în mîinile unei rețele tot mai confuze de triburi „barbare”, însă, în jurul anului 500, unul dintre aceste grupuri (francii) a obținut controlul asupra nord-estului Galiei, punînd pe picioare un regat cunoscut ca Francia (de la care și-a luat numele națiunea modernă a Franței)*. În jurul anului 800, un urmaș al acestor franci, Carol cel Mare (768-814), a unificat un teritoriu atît de uriaș – incluzînd o mare parte din Franța, Germania, Italia și Olanda de astăzi –, încît putea emite pretenții la titlul de împărat al Apusului, titlu care nu mai fusese folosit de multă vreme. Carol cel Mare și succesorii lui, Carolingienii, au recreat o scurtă perioadă de siguranță, însă imperiul lor s-a destrămat sub greutatea disputelor dinastice și a invaziilor repetate din partea vikingilor scandinavi și a hunilor. Începînd din 850, Europa a fost sfîșiată din nou de fărîmițarea politică, războaie și tulburări. Cu toate că erau asediați, regii Germaniei încercau să pretindă în continuare titlul imperial, iar o casă regală din Franța a supraviețuit într-o stare jalnică. În secolul al XI-lea, Constantin și Carol cel Mare țineau deja de legendă, fiind întruchipări ale unei epoci îndepărtate. De-a lungul istoriei medievale europene, mulți regi creștini au căutat să întrecă și să le imite presupusele realizări – printre ei se numărau și unii care aveau să lupte în cruciade.

Pe vremea lui Foulques Nerra, Apusul se ridica treptat din această eră postcarolingiană de declin (în ciuda prevestirilor despre Armaghedon), însă în ceea ce privește puterea politică și militară și organizarea socială și economică, majoritatea regiunilor erau încă fărîmițate. Europa nu era împărțită în state-națiuni în sensul modern al cuvîntului. În schimb, Germania, Spania, Italia și Franța actuale erau divizate în multe unități politice mai mici, conduse de seniori războinici, cei mai mulți avînd doar legături slabe de asociere și loialitate cu un monarh încoronat. Ca și Foulques, acești bărbați purtau titluri ca *dux* și *comes* (duce și conte), precum în vremurile romane și carolingiene, și proveneau din rîndurile unei aristocrații militare în creștere – clasa din ce în ce mai dominatoare a unor luptători bine echipați, semiprofesioniști, care au ajuns să poarte titlul de „cavaleri”.

* Franța s-a dovedit un centru major al avîntului și recrutării pentru cruciade în 1095, cînd au început războaiele pentru Țara Sfîntă. Chiar și așa, nu toți cruciații au fost francezi, însă contemporanii care au scris despre această perioadă – în special cei al căror punct de vedere era din afara Europei occidentale – au avut tendința de a-i eticheta pe toți participanții creștini la aceste războaie sfînte ca „franci” (*ifranj* în arabă). De aceea, a rămas o practică obișnuită ca europenii occidentali și cruciații stabiliți în Orientul Apropiat să fie descriși drept „franci”.

Europa secolului al XI-lea nu era într-o stare de anarhie totală, însă violența dezlănțuită a răfuielilor și a răzbunărilor era ceva obișnuit, iar fărădelegea domnea. Oamenii trăiau în comunități relativ izolate. Apusul nu reușise încă să depășească limitările naturii, căci mari întinderi de pământ erau acoperite în continuare de pădure sau lăsate de izbeliște și necultivate, iar cele mai importante sisteme de drumuri datau de pe vremea Imperiului Roman. În această lume era ceva obișnuit să îți trăiești viața fără să călătorești la mai mult de o sută de kilometri de locul de baștină – un fapt care a făcut ca repetatele călătorii făcute de Foulques Nerra la Ierusalim și popularitatea de mai târziu a plecării în cruciadă în îndepărtata Țară Sfântă să fie cu atât mai extraordinare. Nici comunicarea în masă nu exista așa cum o înțelegem astăzi, pentru că cei mai mulți oameni erau analfabeți, iar tiparul nu fusese inventat.

Cu toate acestea, de-a lungul perioadei de mijloc a Evului Mediu (între 1000 și 1300), civilizația apuseană a început să dea semne clare de dezvoltare și expansiune. Încetul cu încetul, urbanizarea a prins avânt și înmulțirea populației din orașe și târguri a stimulat recuperarea economică și reînsofletețrea unei economii monetare. Printre comunitățile aflate în avangarda reînvierii comerțului la distanțe mari se numărau negustorii italieni navigatori, stabiliți în orașe precum Amalfi, Pisa, Genova și Veneția. Alte grupuri au dovedit o înclinație pronunțată pentru cuceririle militare. Normanzii din nordul Franței (descendenți ai unor coloniști vikingi) erau deosebit de dinamici la jumătatea secolului al XI-lea: au colonizat Anglia anglo-saxonă și au cucerit sudul Italiei și Sicilia de la bizantini și de la arabii din nordul Africii. În acest timp, în Peninsula Iberică mai multe regate creștine au început să-și împingă hotarele spre sud, recucerind teritoriile musulmane din Spania.

Pe măsură ce occidentalii au început să privească dincolo de orizonturile pe care le aveau la începutul Evului Mediu, forțele comerțului și cuceririi i-au adus într-un contact mai strâns cu lumea mai largă și cu marile civilizații ale Mediteranei: cu Imperiul Bizantin, fostul „Imperiu Roman de Răsărit”, și cu lumea arabo-islamică, aflată în continuă expansiune. Aceste „superputeri” tradiționale erau centre istorice ale bunăstării, culturii și puterii militare. În această calitate, aveau tendința de a considera Apusul o zonă barbară, înapoiată – mohorîta patrie a unor triburi sălbatice care, într-adevăr, puteau da luptători cumpliți, dar la urma urmelor nu erau decît o gloată cu neputință de stăpînit, iar acest fapt nu reprezenta nici o amenințare reală. Apariția cruciadelor avea să ajute la răsturnarea acestei stări de lucruri, chiar dacă, pe de altă parte, a confirmat multe dintre aceste prejudecăți³.

Creștinătatea latină

Nu încapе îndoială că guvernarea romană din Antichitate a avut o influență profundă asupra tuturor aspectelor istoriei occidentale, însă cea mai importantă și mai durabilă moștenire lăsată de imperiu a fost creștinarea Europei. Hotărîrea lui Constantin cel Mare de a îmbrățișa creștinismul – pe atunci o minoră sectă orientală – după o „viziune” avută în anul 312 e.n. a catapultat această credință pe scena mondială. În mai puțin de un secol, creștinismul a înlocuit păgînismul ca religie oficială a imperiului și, prin intermediul influenței romane, „mesajul lui Hristos” s-a răspîndit în toată Europa. Credința creștină s-a întărit chiar și atunci cînd statul politic care îi dăduse avînt a început să se clatine.

Noile căpetenii „barbare” ale Europei s-au convertit și, în curînd, au început să susțină că fuseseră rînduiți de divinitate să domnească peste triburile lor ca regi. Puternicul unificator Carol cel Mare se înfățișa pe sine drept un conducător sacru – care avea dreptul și responsabilitatea de a ocroti și susține credința. În secolul al XI-lea, creștinismul latin (numit așa datorită limbii scripturii și ritualului său) pătrunsese în aproape toate ungherele Apusului*.

În acest proces, un personaj central a fost papa din Roma. Tradiția creștină susținea că existau cinci mari părinți – sau patriarhi – ai Bisericii răspîndiți în lumea mediteraneană: la Roma, la Constantinopol, în Antiohia, la Ierusalim și în Alexandria. Însă episcopul Romei – care a ajuns să își spună „papa” (tată) – a încercat să pretindă supremația asupra celorlalți. Pe tot parcursul Evului Mediu, papalitatea s-a luptat nu numai să-și afirme „drepturile” ecumenice (în toată lumea), dar și să exercite o autoritate semnificativă asupra ierarhiei ecleziastice a Occidentului latin. Declinul Imperiilor Roman și Carolingian a sfărîmat structurile de putere existente în Biserică exact așa cum făcuse și în sfera seculară. Pe tot cuprinsul Europei, episcopii s-au bucurat de secole de independență și autonomie față de controlul pontifical, majoritatea prelaților jurînd supunere în primul rînd conducătorilor politici locali și regilor „sacri” ai Apusului. La începutul secolului al XI-lea, papii încercau să-și impună voința în centrul Italiei, iar în deceniile care au urmat s-au trezit uneori exilați din Roma.

Cu toate acestea, un papă roman avea să fie cel care a inițiat cruciadele, determinînd zeci de mii de latini să ia armele și să lupte în numele creștinismului. Acest fapt remarcabil, în și de la sine, a servit la extinderea și consolidarea puterii pontificale, însă propovăduirea războaielor sfînte nu ar trebui considerată un act pur cinic, în interes propriu. Rolul papalității ca părinte al cruciadelor a ajutat la consolidarea autorității ecleziale romane în regiuni ca Franța și, măcar la început, forțele cruciaților au părut să îndeplinească poruncile papei, funcționînd aproape ca niște armate pontificale. Chiar și așa, este probabil să fi fost implicate și impulsuri mai altruiste. Mulți papi medievali par să fi crezut sincer că aveau o datorie mai largă de a ocroti creștinătatea. De asemenea, se mai așteptau ca la moarte să răspundă în fața lui Dumnezeu de soarta fiecărui suflet aflat odinioară în grija lor. Construind un ideal creștin de război sfînt – în care o serie de acte de violență sanctificată ar fi ajutat efectiv la purificarea de păcate a sufletului unui războinic –, papalitatea deschidea o nouă cale spre mîntuire pentru „turma” sa.

De fapt, cruciadele au fost doar o expresie a unei campanii mai ample de reînsuflețire a creștinătății occidentale, susținute de Roma începînd din secolul al XI-lea în așa-numita „mișcare de reformă”. Din punctul de vedere al papalității, orice neajuns din Biserică era simptomul unui rău mai profund: influența corupătoare a lumii seculare, menținută vreme îndelungată prin legăturile dintre clerici și căpeteniile laice. Și singura cale de a elimina avantajul de care se bucurau împărații și regii asupra Bisericii era ca papa să-și împlinească în sfîrșit dreptul lui dat de Dumnezeu de a deține autoritatea supremă. Cel mai insistent și mai convins partizan al acestor opinii a fost papa Grigore al VII-lea (1073-1085). Grigore credea cu înflăcărare că a fost trimis pe Pămînt ca să transforme creștinătatea obținînd controlul absolut asupra problemelor bisericesti latine. Urmărind această ambiție, era dornic să adopte aproape orice mijloc disponibil – chiar și utilizarea

* Aderenții ramurii latine a creștinismului – astăzi denumită mai frecvent „romano-catolicism” – sînt descriși mai exact într-un cadru medieval drept „latini”.

violentei, făptuită de servitori ai pontifului pe care el îi numea „soldații lui Hristos”. Deși Grigore a mers prea departe, prea repede și și-a sfârșit pontificatul într-un rușinos exil în sudul Italiei, pașii lui îndrăzneți au însemnat mult pentru progresul dublei cauze a reformei și a consolidării puterii pontificale, stabilind o bază de la care unul dintre succesorii lui (care i-a fost și sfetnic), papa Urban al II-lea (1088-1099), a putut porni prima cruciadă⁴.

Apelul lui Urban la un război sfânt a găsit un public receptiv în toată Europa în mare parte datorită atmosferei religioase ce predomina în lumea latină. În Occident, creștinismul era o credință acceptată aproape universal și, spre deosebire de societatea europeană modernă secularizată, secolul al XI-lea a fost o perioadă profund spirituală. Era un mediu în care învățătura creștină influența practic orice aspect al vieții omenești – de la naștere și moarte la somn și mâncare, căsătorie și sănătate –, iar semnele atotputerniciei lui Dumnezeu erau limpezi și puteau fi văzute de toți, căci deveniseră manifeste prin actele vindecării „miraculoase”, prin revelația divină și prin prevestirile pămîntești și divine. Idei precum dragostea, caritatea, îndatorirea și tradiția contribuiau la modelarea atitudinilor medievale față de devoțiune, dar cea mai puternică influență era, poate, frica; aceeași teamă care l-a făcut pe Foulques Nerra să creadă că sufletul îi era primejduit. Biserica latină din secolul al XI-lea susținea că fiecare ființă omenească va înfrunta un moment al judecării – așa-zisa „cîntărire a sufletelor”. Curăția avea să aducă răsplata veșnică a mîntuirii cerești, însă păcatul avea să ducă la osîndă și la o eternitate de chinuri în Infern. Realitatea viscerală a pericolelor implicate îi era inoculată credinciosului din vremea respectivă prin imagini din arta și sculptura religioasă, imagini ce ilustrau pedepsele care urmau a fi îndurate de către cei socotiți impuri: bieți păcătoși sugrumați de demoni, osîndiți aruncați în focurile subpămîntene de către diavoli îngrijitori.

Date fiind împrejurările, nu e de mirare că majoritatea creștinilor latini medievali erau obsedați de starea de păcat, de întinare și de iminenta viață de dincolo. O expresie extremă a dorinței de a duce o viață creștină nepătată și desăvîrșită era monahismul – în care călugării sau călugărițele depuneau voturile de sărăcie, castitate și ascultare și trăiau în comunități bine rînduite, consacrîndu-se lui Dumnezeu. În secolul al XI-lea, una dintre cele mai populare forme de viață monastică era aceea adoptată de mănăstirea burgundă din Cluny, în sudul Franței. Mișcarea de la Cluny a crescut pînă a ajuns la 2.000 de filiale situate din Anglia pînă Italia și se bucura de multă influență, nu în ultimul rînd în dezvoltarea și evoluția idealurilor mișcării de reformă. Puterea sa și-a atins punctul culminant în anii 1090, cînd Urban al II-lea, el însuși fost călugăr la Cluny, a ocupat tronul pontifical.

Bineînțeles, cererile monahismului erau peste puterile celor mai mulți creștini medievali. Iar pentru laicii obișnuți, bărbați și femei, calea spre Dumnezeu era presărată cu primejdiile păcatului, căci multe aspecte aparent inevitabile ale existenței umane – ca mîndria, foamea, dorința carnală și violența – erau considerate păcătoase. Existau însă și numeroase „remedii” mîntuitoare legate între ele (cu toate că fundamentele lor teoretice și teologice aveau încă nevoie de perfecționare). Latinii erau încurajați să-și mărturisească păcatele la un preot, care le atribuia mai apoi o penitență adecvată, a cărei îndeplinire se presupunea că ștergea pata păcatului. Dintre toate actele penitențiale, cel mai obișnuit era rugăciunea, însă erau foarte întîlnite și pomenile făcute săracilor sau donațiile mănăstirilor și realizarea unei pioase călătorii purificatoare (sau pelerinaj). Aceste fapte

merituoase puteau fi îndeplinite și fără legătură cu penitența, fie ca un fel de garanție spirituală, fie pentru a implora pentru ajutor de la Dumnezeu sau de la unul dintre sfinți.

În interiorul acestei structuri tradiționale a credinței acționa Foulques Nerra atunci când căuta mîntuirea la începutul secolului al XI-lea. Unul dintre remediile aplicate de el a fost întemeierea unei noi mănăstiri în comitatul de Anjou, la Beaulieu. Potrivit mărturiei lui Foulques, a făcut-o „pentru ca acolo călugării să fie adunați laolaltă și să se roage zi și noapte pentru răscumpărarea sufletului [meu]”. Ideea de a accede prin intermediul patronajului laic la energia spirituală produsă în mănăstiri funcționa încă în anul 1091, când Gaston al IV-lea de Béarn, nobil din sudul Franței, a hotărît să doneze un set de proprietăți filialei cluniace St. Foi din Morlaas, în Gasconia. Gaston era un susținător declarat al papalității reformate, în 1087 fusese în campanie împotriva maurilor din Peninsula Iberică și avea să devină cruciat. Documentul care legalizează darul său către St. Foi afirma că el acționase pentru cîștigul propriului suflet, al soției și copiilor săi și cu nădejdea că „Dumnezeu ne va ajuta pe această lume în toate nevoile noastre, iar în viitor ne va dărui viața cea veșnică”. De fapt, pe vremea lui Gaston, cei mai mulți nobili creștini laici se bucurau de legături similare bine stabilite cu mănăstirile, iar acest fapt a avut un efect decisiv asupra vitezei cu care s-a răspîndit în Europa entuziasmul pentru cruciadă după anul 1095. În parte, acest lucru s-a întîmplat pentru că votul depus de cavalerii care se consacrau războiului sfînt îl oglindea pe cel făcut de călugări – o similaritate ce părea să confirme eficacitatea războiului pentru Dumnezeu. Și mai important era totuși faptul că papalitatea, prin legăturile ei cu așezările religioase ca aceea de la Cluny, se baza pe mănăstirile din Occidentul latin pentru răspîndirea și susținerea chemării la cruciadă.

Cea de-a doua cale spre mîntuire adoptată de Foulques Nerra a fost pelerinajul și, dacă ținem seama de numeroasele sale călătorii la Ierusalim, este evident că găsea deosebit de convingătoare această formă de penitență – ulterior scriind că forța purificatoare a acestor experiențe l-a lăsat „cu moralul ridicat și fericit”. Deseori, pelerinii latini călătoreau pînă la destinații mai puțin îndepărtate – inclusiv centre majore, ca Roma și Santiago de Compostela (în nord-estul Spaniei), sau doar pînă la sanctuarele și bisericile locale –, însă Orașul Sfînt s-a distins repede drept cea mai venerată destinație. Sfințenia fără egal a Ierusalimului se oglindea și în practica obișnuită în Evul Mediu de a plasa orașul în centrul hărților care reprezentau lumea. Toate aceste elemente au influențat direct reacția efervescentă la propovăduirea cruciadelor, întrucît războiul sfînt era înfățișat ca o formă de pelerinaj armat, un pelerinaj care avea drept țel suprem Ierusalimul⁵.

Războiul și violența în Europa latină

Inițiind cruciadele, papalitatea a încercat să recruteze mai ales membrii unei grupări sociale: cavalerii Europei latine. În secolul al XI-lea, această pătură socială militară se afla încă într-un stadiu incipient de evoluție. În Evul Mediu, caracteristica fundamentală a cavalerului era abilitatea de a lupta călare*. Cavalerii erau acompaniați aproape întotdeauna

* După standardele moderne, caii de luptă din secolul al XI-lea erau relativ mici – într-adevăr, cu o medie de 120 cm, majoritatea ar fi clasificați astăzi drept ceva mai mult decît niște ponei. Chiar și așa, erau exorbitant de scumpi și la fel de costisitori în ce privește întreținerea (avînd

de cel puțin patru sau cinci însoțitori care puteau îndeplini rolul de slujitori – îngrijindu-se de animalul de călărie, de armamentul și de bunăstarea stăpînului –, dar care erau în stare să și lupte ca pedestrași. La începutul cruciadelor, acești oameni nu erau membri ai unor armate permanente. Majoritatea cavalerilor erau războinici, dar totodată seniori sau vasali, proprietari și fermieri – care nu se așteptau să dedice mai mult de cîteva luni pe an războiului și, chiar și așa, de obicei nu luptau în grupuri închegate și bine antrenate.

În Europa secolului al XI-lea, formele standard de război, familiare aproape tuturor cavalerilor, implicau o combinație de raiduri pe distanțe scurte – de obicei o acțiune dezlinată, caracterizată prin lupte haotice între grupuri mici – și asedii ale numeroaselor castele din lemn sau piatră risipite în tot Apusul. Puțini soldați latini aveau experiența luptelor încheștate la scară mare, pentru că această formă de conflict era extraordinar de imprevizibilă și, din acest motiv, era în general evitată. Practic nimeni nu ar fi luptat într-o campanie prelungită, pe termen lung, de tipul celor presupuse de cruciade. Ca atare, războaiele sfinte din Orient aveau să le impună războinicilor din creștinătatea latină să își adapteze și să își îmbunătățească unele abilități marțiale⁶.

Înainte de propovăduirea primei cruciade, majoritatea cavalerilor latini priveau încă actele de vărsare de sînge ca fiind păcate prin natura lor, însă erau deja obișnuiți cu ideea că anumite forme de luptă puteau fi justificate mai ușor decît altele în ochii lui Dumnezeu. De asemenea, mai exista și ideea că papalitatea ar fi fost capabilă să autorizeze violența.

La prima vedere, creștinismul pare o credință pacifistă. Evangheliile nontestamentare amintesc multe prilejuri în care Iisus pare să respingă ori să interzică violența: de la avertismentul lui, care spune că cel care a trăit în mod violent va muri în mod violent, la îndemnul Predicii de pe Munte de a întoarce și celălalt obraz ca răspuns la o lovitură. Și Vechiul Testament pare să ofere îndrumare în chestiunea violenței, prin porunca mozaică „Să nu uciți!”. Totuși, pe parcursul primului mileniu al erei noastre, teologii creștini care au meditat la contopirea credinței cu forța militară a Romei au început să se întrebe dacă Scriptura oferea într-adevăr o condamnare definitivă a războiului. Nu încapă îndoială că Vechiul Testament părea echivoc, pentru că, în calitate de istorie a disperatei lupte pentru supraviețuire a evreilor, descria o serie de războaie sfinte încuviințate de Dumnezeu. Faptul sugera că, în circumstanțele corecte, chiar și războiul vindicativ sau agresiv era admisibil; iar în Noul Testament, Iisus spusese că nu a venit să aducă pacea, ci sabia, și a folosit un bici din frînghii ca să-i alunge pe cămătari din Templu.

Cel mai influent gînditor creștin timpuriu care a încercat să rezolve aceste probleme a fost episcopul nord-african Augustin de Hippo (354-430 e.n.). Opera lui a pus bazele pe care papalitatea a construit în cele din urmă ideea de cruciadă. Sfîntul Augustin susținea că un război putea fi atît legal, cît și justificabil dacă era purtat în anumite condiții stricte. Complexele lui teorii au fost simplificate mai tîrziu instituindu-se doar

nevoie de mîncare, potcoave și grija unui scutier atent). Majoritatea cavalerilor mai aveau nevoie de încă un animal, mai mic, de călărit, pentru călătorii. Dar, oricît de mici ar fi fost, acești cai de luptă le ofereau războinicilor avantaje uriașe în lupta corp la corp în privința înălțimii, alonjei, vitezei și mobilității. Pe măsură ce echipamentul, tehnicile de luptă și antrenamentul s-au perfecționat, cavalerii încălecați pe o șa cu scări (mai stabilă) au început să poarte o suliță grea sau o lance ținută la subrași și au învățat să se coordoneze în atacuri în masă. Forța brută a acestui tip de atac putea covîrși un inamic nepregătit.

trei condiții esențiale pentru un război drept : proclamarea acestuia de către o „autoritate legitimă”, de exemplu un rege sau un episcop ; o „cauză dreaptă”, ca apărarea împotriva unui atac inamic sau recuperarea unui teritoriu pierdut ; „dreapta intenție”, adică una implicând cât mai puțină violență posibil. Aceste trei principii augustinienne au susținut idealul cruciadelor, însă nu au fost nici pe departe suficiente pentru a sprijini sanctificarea războiului.

Pe parcursul Evului Mediu se considera că opera lui Augustin demonstra că anumite forme de conflict militar, inevitabile, puteau fi „justificate” și puteau fi deci acceptabile în ochii lui Dumnezeu. Însă lupta în aceste condiții reprezenta în continuare un păcat. Dar se credea că un război sfânt creștin, de pildă o cruciadă, era sprijinit activ de Dumnezeu și era capabil să aducă beneficii spirituale celor care luau parte la el. Prăpastia ce despărțea cele două forme de violență a fost traversată numai după veacuri de experimentări teologice sporadice și progresive. Procesul a fost accelerat de entuziasmul războinic al conducătorilor „barbari” ai Europei, cei veniți după romani. Creștinarea lor a injectat o nouă accepție „germanică” a războiului și a vieții războinice în credința latină. Sub Carolingieni, de exemplu, episcopii au început să finanțeze și chiar să dirijeze campanii brutale de cucerire și convertire a păgînilor din estul Europei. Iar la trecerea dintre milenii era ceva destul de obișnuit ca preoții creștini să binecuvînteze armele și armura, iar viețile mai multor „sfinți războinici” erau ridicate în slăvi.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea, creștinătatea latină a început să se apropie tot mai mult de acceptarea ideii de război sfânt. În primele stadii ale mișcării de reformă, papalitatea a început să perceapă necesitatea unui braț militar cu ajutorul căruia să-și consolideze planurile și să-și impună voința. Acest lucru a determinat mai mulți papi să experimenteze finanțarea războaielor, făcînd apel la susținătorii creștini să apere Biserica în schimbul unor forme de răsplată spirituală exprimată în forme vagi. Doctrina și aplicarea violenței sacre nu au făcut însă un salt înainte decît sub conducerea energică a papei Grigore al VII-lea. Hotărît să recruteze o armată pontificală care să jure supunere Romei, el a început să reinterpreteze tradiția creștină. Secole de-a rîndul, teologii zugrăviseră lupta interioară, spirituală, purtată de creștinii devotați împotriva păcatului drept „lupta lui Hristos”, iar călugării erau descriși uneori drept „soldații lui Hristos”. Grigore a răsturnat această idee în vederea scopului său, proclamînd că întreaga societate laică avea o obligație esențială: toți trebuiau să apere Biserica latină în calitate de „soldați ai lui Hristos” într-un război propriu-zis.

La începutul pontificatului său, Grigore și-a făcut planuri pentru o mare acțiune militară, care poate fi considerată adevăratul prototip al unei cruciade. În 1074 a încercat să pornească un război sfânt în estul Mediteranei, în ajutorul creștinilor greci ortodocși din Bizanț, care erau, susținea el, „măcelăriți zi de zi, asemenea unor vite” de către musulmanii din Asia Mică. Latinilor care au luptat în această campanie li se făgăduise o „răsplată cerească”. Grandiosul lui proiect s-a prăbușit, aducînd foarte puține recrutări, poate fiindcă papa Grigore își afirmase îndrăzneț ideea de a conduce personal campania. Formularea de către papă, în 1074, a legăturii dintre slujirea militară a lui Dumnezeu și recompensa spirituală ce venea din ea era încă prea vagă. Însă la începutul anilor 1080, dat fiind că înfruntarea dintre el și împăratul Germaniei ajunsese la apogeu, Grigore a făcut un pas important spre clarificare. A scris că susținătorii lui ar fi trebuit să lupte cu împăratul și să înfrunte „pericolul băătăliei viitoare pentru iertarea tuturor păcatelor lor”. Această frază părea să arate că participarea la această luptă sfîntă avea aceeași putere de

a purifica sufletul ca și alte forme de penitență, căci promitea, la fel ca pelerinajul, să fie atât dificilă, cât și primejdioasă. Pentru moment, această explicație logică pentru calitatea mîntuitoare a violenței sanctificate nu a prins, dar a stabilit un precedent important pentru papii ulteriori. De fapt, însăși noutatea abordării radicale a lui Grigore față de militarizarea creștinătății latine i-a adus critici din partea contemporanilor și în cercurile ecleziastice a fost învinuit de cochetare cu practici „noi și nemaiauzite de-a lungul veacurilor”. Viziunea lui era atât de extremistă, încît atunci cînd succesorul lui, Urban al II-lea, a zugrăvit un ideal mai cumpătat și construit cu mai multă atenție, el a părut aproape conservator în comparație cu Grigore și din acest motiv a stîrnit mai puține critici⁷.

Grigore al VII-lea a dus teologia latină la un pas de războiul sfînt, afirmînd că papa avea dreptul evident de a convoca armatele ca să lupte pentru Dumnezeu și Biserica latină. El a avansat considerabil și în ce privește fundamentarea conceputului de violență sanctificată într-un cadru penitențial – o idee ce avea să facă parte din esența cruciadelor. Cu toate acestea, Grigore nu poate fi considerat cel dintîi arhitect al cruciadelor, pentru că el a eșuat evident în construirea unei idei convingătoare de război sfînt, care să prindă la creștinii din Europa. Aceasta avea să fie opera lui Urban al II-lea.

Lumea musulmană

Începînd cu sfîrșitul secolului al XI-lea, cruciadele i-au pus față în față pe francii din occidentul Europei și pe musulmanii din estul Mediteranei. Nu pentru că aceste războaie sfînte ar fi fost pornite mai întîi de toate pentru eradicarea Islamului sau pentru convertirea musulmanilor la credința creștină. Ele erau, mai curînd, o consecință a dominației islamice asupra Țării Sfînte și asupra orașului sfînt al Ierusalimului.

Istoria timpurie a Islamului

Potrivit tradiției musulmane, Islamul a apărut în 610 e.n., cînd Mahomed – un arab analfabet în vîrstă de 40 de ani, originar din Mecca (în Arabia Saudită de astăzi) – a început să aibă un șir de „revelații” primite de la Allah (Dumnezeu), transmise de Arhanghelul Gabriel. Aceste „revelații”, socotite drept cuvintele sacre și imutabile ale lui Dumnezeu, au fost așternute mai tîrziu în scris, alcătuiind Coranul. În timpul vieții, Mahomed a intenționat să-i convertească pe arabii păgîni politeiști din Mecca și din regiunea Hijaz din împrejurimi (pe coasta occidentală a Peninsulei Arabice) la credința islamică mono-teistă. S-a dovedit o sarcină grea. În 622, Profetul a fost silit să fugă în apropiere, în orașul Medina, o călătorie luată drept an zero al calendarului islamic, după care a pornit un război îndelungat și sîngeros împotriva orașului Mecca, cucerindu-l la puțin timp înainte de moartea lui, în 632.

Religia întemeiată de Mahomed – Islamul, numele însemnînd supunere față de voința lui Dumnezeu – avea rădăcini comune cu iudaismul și creștinismul. În timpul vieții, Profetul venise în contact cu adepții celor două religii în Arabia și în Imperiul Roman de Răsărit, iar „revelațiile” sale au fost prezentate ca perfecționînd aceste religii mai vechi.

Din acest motiv, Mahomed a recunoscut figurile lui Moise, Avram și Iisus ca profeți, iar o întreagă *sura* (sau capitol) din Coran îi este dedicată Fecioarei Maria.

În timpul vieții lui Mahomed și în primii câțiva ani după moartea lui, triburile beligerante din Peninsula Arabică au fost unificate sub flamura Islamului. Pe parcursul deceniilor următoare, sub călăuzirea unui șir de califi abili și ambițioși (succesori ai Profetului), acești arabi musulmani s-au dovedit o forță aproape de nestăvilit. Incredibilul dinamism marțial se unea cu un apetit aparent de neoprit pentru cucerire – o lăcomie susținută de cererea explicită a Coranului ca credința musulmană și cîrmuirea legii islamice să fie răspîndite fără conținere în toată lumea. Și atitudinea arabo-islamică față de supunerea noilor teritorii a netezit la început calea pentru creșterea exponențială. În loc să ceară supunerea totală și convertirea imediată la Islam, musulmanii le-au îngăduit „popoarelor Cărtii” (evreii și creștinii) să-și păstreze pe mai departe credințele în schimbul achitării unei taxe pe cap de locuitor.

Pe la jumătatea anilor 630, armate feroce alcătuite din membrii triburilor arabe, extrem de mobili, călare, au început să iasă din Peninsula Arabică. Prin 650 obținuseră deja un succes senzațional. Cu o viteză uluitoare, Palestina, Siria, Irakul, Iranul și Egiptul au fost înghițite în noul stat arabo-islamic. De-a lungul secolului următor, ritmul expansiunii și-a mai domolit viteza nebunească, însă cuceririle inexorabile au continuat, astfel încît la jumătatea secolului al VIII-lea, lumea musulmană se întindea de pe malurile fluviului Ind și de la hotarele Chinei, în est, traversînd Africa de Nord și Spania, pînă în sudul Franței, în vest.

În contextul istoriei cruciadelor, o etapă critică în întregul proces a reprezentat-o cucerirea Ierusalimului, în 638, de la creștinii greci din Bizanț. Străvechiul oraș a ajuns să fie venerat ca cel de-al treilea loc sfînt al Islamului, după Mecca și Medina. În parte, acest fapt se datora moștenirii avramice a Islamului, însă depindea și de credința că Mahomed s-ar fi înălțat la cer din Ierusalim în timpul „călătoriei la vreme de noapte” și a tradiției asociate cu ea, aceea a identificării Orașului Sfînt cu centrul iminentului Sfirșit al Lumii.

Pe vremuri era la modă să se sugereze că lumea islamică ar fi măturat toată Europa dacă musulmanii nu ar fi fost împiedicați de două ori în încercarea lor de a cuceri Constantinopolul (în 673 și 718), iar apoi învinși în 732 la Poitiers de către bunicul lui Carol cel Mare, francul Carol Martel. De fapt, oricît de importante ar fi fost aceste opreliști, o slăbiciune fundamentală și profund limitatoare în interiorul Islamului își făcuse deja apariția: incurabila și amara dezbinare religioasă și politică. În esența lor, aceste chestiuni erau legate de disputele în legătură cu legitimitatea califilor, succesori ai lui Mahomed, și de interpretarea „revelațiilor” sale.

Problemele erau evidente încă din 661, cînd linia statornicită a „califilor drept-călăuziți” s-a sfîrșit cu moartea lui ‘Ali (vărul Profetului și ginerele lui) și cu ascensiunea unui clan arab rival – Dinastia Umaiadă. Umaiazii au mutat pentru prima oară capitala lumii musulmane dincolo de hotarele Arabiei, stabilindu-se în marea metropolă siriană a Damascului, de unde au stăpînit peste Islam pînă la jumătatea secolului al VIII-lea. În orice caz, în aceeași perioadă a luat naștere șiiia (literal „partida” sau „facțiunea”), o sectă musulmană care susținea că numai urmașii lui ‘Ali și ai soției sale Fatima (fiica lui Mahomed) puteau deține legal titlul de calif. Inițial, musulmanii șiiți au apărut numai pentru a contesta autoritatea politică a sunniților, principalul curent al Islamului, însă, de-a lungul timpului, schisma dintre cele două ramuri ale credinței a căpătat o dimensiune doctrinară, pe măsură ce șiiții au dezvoltat abordări distincte în teologie, ritualul religios și lege⁸.

Fărimîțarea lumii musulmane

Pe parcursul următoarelor patru decenii, dezbinările din lumea musulmană s-au adîncit și s-au înmulțit. În 750, o sîngeroasă lovitură de stat a pus capăt guvernării umaiade, propulsînd la putere o altă dinastie arabă, aceea a Abbasizilor. Ei au deplasat centrul Islamului sunnit și mai departe de patria arabă, întemeind o spectaculoasă capitală nouă în Irak : Bagdad, orașul construit special pentru aceasta. Această măsură vizionară a avut consecințe profunde și vaste. Ea vestea o reorientare politică, economică și culturală importantă din partea elitei conducătoare sunnite, care se îndepărta de Orientul Apropiat levantin spre Mesopotamia – leagănul civilizațiilor antice, între fluviile Eufrat și Tigru, denumită uneori Cornul Abundenței –, apoi mai departe, spre Iranul persan și dincolo de el. Patronajul abbasid a transformat Bagdadul în unul dintre marile centre ale învățămîntului științific și filosofic. În următoarele cinci sute de ani, centrul Islamului sunnit nu s-a aflat în Siria sau în Țara Sfîntă, ci în Irak și Iran.

În orice caz, autoritatea Abbasizilor a coincis cu dezmembrarea și fragmentarea treptată a statului islamic monolitic. Conducătorii musulmani din Peninsula Iberică (numiți uneori mauri) s-au separat, înființînd în secolul al VIII-lea un regat independent ; iar de-a lungul deceniilor prăpastia dintre partidele sunnită și šiită a devenit tot mai pronunțată în Islam. În Orientul Apropiat și Mijlociu, comunități ale musulmanilor šiiti au continuat să existe, în mare măsură în pace, alături de cele ale sunniților. Însă, în 969, o facțiune šiită deosebit de agresivă a obținut controlul asupra Africii de Nord. Susținută de Dinastia fatimidă (pentru că se pretindeau descendenți ai Fatimei, fiica lui Mahomed), ei și-au instalat propriul calif šiit rival, respingînd autoritatea sunnită din Bagdad. Curînd, Fatimizii s-au dovedit adversari puternici – cucerind de la Abbasizi regiuni întinse din Orientul Apropiat, inclusiv Ierusalimul, Damascul și regiuni din zona de coastă din estul Mediteranei. Spre sfîrșitul secolului al XI-lea, Abbasizii și Fatimizii erau dușmani declarați. Așadar în timpul cruciadelor, Islamul era sfîșiat de o schismă fundamentală, care i-a împiedicat pe conducătorii musulmani ai Egiptului și Irakului să opună o rezistență coordonată și conjugată la invazia creștină.

Pe măsură ce ostilitatea dintre sunniți și šiiti s-a înăsprit, gradul de influență exercitat atît de califii abbasizi, cît și de cei fatimizi s-a redus. Ei au rămas simple simboluri nominale – în teorie deținînd controlul absolut asupra chestiunilor religioase și politice, însă în practică puterea executivă a ajuns să fie exercitată de locotenenții lor laici : în Bagdad, sultanul ; în Cairo, vizirul.

O nouă schimbare dramatică a transformat lumea Islamului în secolul al XI-lea – sosirea turcilor. Aceste triburi nomade din Asia Centrală – vestite pentru firea lor războinică și abilitatea de a trage cu arcul stînd în șa – au început să pătrundă în Orientul Mijlociu încă din 1040. Un clan în mod deosebit, Selgiucizii (proveniți din stepele Rusiei, de dincolo de Marea Aral), s-a aflat în fruntea migratorilor turcici. Adoptînd religia Islamului sunnit, fioresii Selgiucizi au jurat supunere nestrămutată califului abbasid și au înlocuit deja sedentara aristocrație arabă și persană din Iran și Irak. În 1055, despotul selgiucid Toghrul Beg a fost numit sultan al Bagdadului și și-a putut afirma suzeranitatea efectivă asupra Islamului sunnit ; o funcție pe care membrii dinastiei sale aveau s-o păstreze mai bine de un secol ca pe un drept ereditar. Venirea turcilor selgiucizi a dat un nou avînt vital și unitate lumii abbaside. În curînd, energia lor

neobosită și ferocitatea marțială le-au adus cuceriri vaste. În sud, fatimizii au fost respinși, iar Damascul și Ierusalimul, recucerite; împotriva bizantinilor din Asia Mică au fost înregistrate victorii notabile; în cele din urmă, un grup selgiucid disident și-a fondat un sultanat independent în Anatolia.

Pe la începutul anilor 1090, Selgiucizii remodelaseră lumea musulmană sunnită. Capabilul și ambițiosul nepot al lui Toghrul Beg, Melik Șah a ocupat funcția de sultan și, împreună cu fratele lui, Tutuș, s-a bucurat de o dominație relativ sigură peste Mesopotamia și peste cea mai mare parte a Levantului. Noul imperiu turc – numit uneori Marele Sultanat Selgiucid al Bagdadului – fusese făurit cu ajutorul unui despotism neîndurător și al zăgrăvirii šiitilor ca dușmani periculoși,eretici, împotriva cărora sunniții ar fi trebuit să se unească. Însă la moartea lui Melik Șah, în 1092, puternicul lui regat s-a prăbușit din cauza crizelor dinastice de succesiune și a războiului civil haotic. Cei doi fii mai mici ai lui s-au luptat pentru titlul de sultan, disputându-și controlul asupra Irakului și Iranului, timp în care Tutuș încerca și el să pună mâna pe putere. La moartea lui, în 1095, fiii lui, Radwan și Duqaq s-au ciorovăit și ei pentru moștenire, înșfăcînd unul Alepul, iar celălalt Damascul. În acest timp, condițiile în Egiptul šiit erau doar un pic mai bune. Și aici, morțile neașteptate ale califului fatimid și vizirului său, în 1094 și 1095, au adus o schimbare bruscă, care a culminat cu ascensiunea unui nou vizir de descendență armeană, al-Afdal. După cum se vede, chiar în anul începerii cruciadelor, Islamul sunnit era într-o stare de confuzie și haos și un nou conducător fatimid abia începuse să se ridice. Nu există dovezi care să sugereze că creștinii apuseni aveau știință despre toate aceste dificultăți, așa că ele nu pot fi considerate declanșatorul clar al războiului sfînt. Chiar și așa, momentul primei cruciade a fost uimitor de favorabil⁹.

Orientul Apropiat la sfîrșitul secolului al XI-lea

Dezacordul general ce afecta Islamul la sfîrșitul secolului al XI-lea a avut o influență profundă asupra desfășurării cruciadelor. La fel și structura culturală, etnică și politică deosebită a Orientului Apropiat. Într-adevăr, această regiune – cîmpul de luptă al războiului pentru Țara Sfîntă – nu poate fi definită drept o lume musulmană. Atitudinea relativ tolerantă față de cei subjugați adoptată în timpul celor dintîi cuceriri arabo-islamice însemna că Levantul număra, chiar și secole mai tîrziu, foarte mulți creștini autohtoni – de la greci și armeni la sirieni și copti –, dar și grupuri de populație ebraică. Comunități nomade de beduini au continuat să pustiască tot Orientul – musulmani migratori, vorbitori de arabă, care aveau puține alianțe fixe. Acestui tipar de colonizare stabilit demult i s-a suprapus o elită conducătoare musulmană inferioară din punct de vedere numeric, alcătuită din arabi, cîțiva perși și turcii nou-sosiți. De aceea, Orientul Apropiat era mai mult un mozaic de grupări sociale și devoționale disparate, nu o forțăreață pur-sînge a Islamului.

În ce privește principalele puteri din lumea musulmană, Levantul era și un fel de fundătură – în ciuda semnificației politice și spirituale legate de unele orașe ca Ierusalim și Damasc. Pentru Selgiucizii sunniți și Fatimizii šiiti, adevăratele centre ale autorității guvernamentale, ale bogăției economice și identității culturale erau Mesopotamia și Egiptul. Orientul Apropiat era în primul rînd zona de graniță între cele două sfere de

influență dominantă, o lume ce uneori putea fi contestată, însă putea fi tratată aproape întotdeauna ca o grijă secundară. Un efort hotărât nu a fost făcut nici măcar în timpul domniei lui Melik Șah pentru supunerea și integrarea Siriei în sultanat și o mare parte din regiune a rămas în mâinile despoților războinici ahtiați după putere și semiindependenți.

Iată de ce, atunci când cruciații latini au sosit în Orientul Apropiat pentru ceea ce în primul rînd era un război de frontieră, ei nu invadeau, în realitate, inima teritoriilor Islamului. Luptau, în schimb, pentru controlul unui teritoriu care, din unele puncte de vedere, era și o frontieră musulmană, o zonă populată de creștini, evrei și musulmani care de-a lungul veacurilor se obișnuiseră cu experiența unei cuceriri de către o forță exterioară, fie ea bizantină sau persană ori arabă sau turcă.

Războiul islamic și jihadul

La sfîrșitul secolului al XI-lea, stilul și practica războiului purtat de musulmani se aflau într-o continuă transformare. Baza tradițională a oricărei armate turce era războinicul cu armură ușoară, călare pe un ponei iute, înarmat cu un arc compozit puternic, care îi dădea capacitatea de a trage multe săgeți la rînd în timp ce se afla pe spinarea calului. Acesta mai putea fi echipat și cu o lance ușoară, o sabie cu un singur tăiș, cu o secure sau un pumnal. Aceste trupe se bazeau pe viteza de mișcare și pe manevrabilitatea crescută în luptele cu dușmanii.

În mod tradițional, turcii foloseau două tactici principale: încercuirea – un mijloc prin care inamicul era înconjurat din toate părțile de o masă rapidă de războinici călare, ce înaintau ca un vârtej, și asaltat cu salve neîntrerupte de săgeți – și simularea retragerii – tehnica de a da bir cu fugiții în luptă, în speranța că oponentul va urmări cu înverșunare și în dezordine, astfel încît să rupă formația și să rămînă vulnerabil la contraatac. Acest stil de luptă era încă favorizat de selgiucizii din Asia Mică, însă turcii din Siria și Palestina începuseră să adopte o varietate mai mare de practici militare persane și arabe, adaptîndu-le pentru uzul unor lăncieri călare, cu armuri mai grele, și al unor forțe de infanterie mai mari și pentru nevoile războiului de asediu. Cele mai comune forme de luptă în Orientul Apropiat erau raidurile, încăierările și luptele interne mărunte pentru putere, pămînt și bogăție¹⁰. În orice caz, teoretic, trupele musulmane puteau fi convocate pentru o cauză mai elevată – aceea a unui război sînt.

Islamul îmbrățișase războiul încă din primele sale zile. Mahomed însuși a organizat o serie de campanii militare cînd a subjugat Mecca, iar expansiunea explozivă a lumii musulmane de-a lungul secolelor al VII-lea și al VIII-lea a fost alimentată de o obligație religioasă declarată, aceea de a răspîndi legea islamică. De aceea, alianța dintre credință și violență în religia musulmană a fost mai rapidă și mai firească decît cea apărută treptat în creștinătatea latină.

În încercarea de a defini rolul războiului în interiorul Islamului, învățații musulmani s-au orientat spre Coran și *hadith*, „tradițiile” sau „zicerile” asociate cu Mahomed. Aceste texte ofereau numeroase exemple în care Profetul susținea „lupta pe calea lui Dumnezeu”. În Islamul timpuriu se discuta ce anume implica, de fapt, această „luptă” sau jihad (literal „luptă”) – și dezbaterea continuă pînă în ziua de astăzi. Unii, de exemplu misticii musulmani, sau *sufiții*, au susținut că cel mai important sau „marele jihad” este lupta lăuntrică dusă împotriva păcatului și a greșelii. Însă pe la sfîrșitul

secolului al VIII-lea, juriștii musulmani sunniți au început să dezvolte o teorie formală care susținea ceea ce se numește uneori „micului jihad” : „înarmarea” pentru a duce un război fizic împotriva celui necredincios. Pentru justificarea acestei atitudini, ei au adus dovezi canonice de genul versetelor din *sura* a IX-a din Coran, unde se spune : „Războiți-vă cu închinătorii la idoli pînă la capăt, așa cum și ei se războiesc cu voi”*, și al afirmațiilor lui Maḥomed : „O expediție de dimineța ori de seara pe cărarea lui Dumnezeu e mai bună decît lumea și tot ce cuprinde ea, și pentru oricare dintre voi, rămînerea în frontul de luptă e mai bună decît rugăciunile vreme de șaizeci de ani”.

Tratatele legale din această perioadă timpurie afirmau că jihadul era o obligație impusă tuturor musulmanilor întregi la trup, deși îndatorirea era considerată în primul rînd una comună, nu individuală, iar responsabilitatea comenzii îi revenea în ultimă instanță califului. Făcînd referință la spusele din *hadith* „Porțile Paradisului stau sub umbra săbiilor”, aceste tratate afirmau și că celor care luptau în jihad avea să li se dea intrarea în Paradisul ceresc. Juriștii postulau o diviziune formală a lumii în două sfere – *Dar al-Islam*, „Casa Păcii” (zona în care triumfaseră cîrmuirea și legea musulmană); și *Dar al-Harb*, sau „Casa Războiului” (restul lumii). Scopul declarat al jihadului era purtarea unui neconținut război sfînt în *Dar al-Harb*, pînă cînd tot neamul omenesc avea să accepte Islamul ori avea să se supună cîrmuirii musulmane. Nu era permis nici un fel de tratat permanent de pace cu dușmanii nemusulmani și nici un armistițiu temporar nu putea dura mai mult de zece ani.

Treptat, de-a lungul secolelor, impulsul spre expansiune cuprins în această teorie clasică a jihadului s-a erodat. Triburile arabe au început să se statornicească, adoptînd stilul de viață mai sedentare, și au început să facă negoț cu nemusulmanii, bunăoară cu bizantinii. Războaiele sfînte împotriva creștinilor au continuat, însă au devenit mult mai sporadice și adesea erau promovate și organizate în practică de emiri musulmani, fără susținere din partea califilor. În secolul al XI-lea, conducătorii din Bagdadul sunnit erau mult mai interesați de utilizarea jihadului pentru promovarea ortodoxiei islamice prin războierea cu șiiții „eretici”, decît de pornirea unor războaie sfînte împotriva creștinătății. Ideea că Islamul ar fi trebuit să se angajeze într-o luptă nesfîrșită pentru lărgirea granițelor lui și subjugarea nemusulmanilor avea puțină căutare ; la fel și ideea unei unificări în vederea apărării credinței islamice și a teritoriilor sale. Așadar, la începutul cruciadelor creștine, impulsul ideologic al războiului religios hiberna în corpul Islamului, însă cadrul esențial continua să existe¹¹.

Islamul și Europa creștină în ajunul cruciadelor

Rămîne valabilă o întrebare controversată : oare cruciadele au fost provocate de lumea musulmană sau au fost acte de agresiune ale unor războaie sfînte latine ? Această analiză fundamentală cere o evaluare a gradului general de amenințare reprezentată de Islam la adresa Occidentului creștin în secolul al XI-lea. Într-un anumit sens, musulmanii făceau presiuni la granițele Europei. Spre Est, Asia Mică slujise generații de-a rîndul drept cîmp de luptă între Islam și Imperiul Bizantin, iar armatele musulmane făcuseră încercări repetate de a cuceri cea mai mare metropolă a creștinătății – Constantinopolul. În Sud-Vest,

* Coranul, IX, 36, traducere în lb. rom. de George Grigore, Editura Herald, București, 2006 (n. tr.).

musulmanii au continuat să stăpânească vaste întinderi din Peninsula Iberică și într-o bună zi ar fi putut avansa din nou spre Nord, dincolo de Pirinei. În realitate, în ajunul cruciadelor, Europa nu era în nici un caz angajată într-o luptă urgentă pentru supraviețuire. Nu exista amenințarea clară a nici unui atac panmediteranean, pentru că, deși maurii din Iberia și turcii din Asia Mică aveau o moștenire religioasă comună, ei nu s-au unit niciodată pentru o cauză comună.

De fapt, după cel dintâi val abrupt al expansiunii islamice, interacțiunea dintre statele creștine și cele musulmane nu a avut nimic ieșit din comun: a fost caracterizată, ca aceea dintre oricare rivali potențiali, de perioade de conflict și perioade de conviețuire. Dovezile care să sugereze că aceste două religii mondiale au fost cumva prinse într-o inevitabilă și perpetuă „ciocnire a civilizațiilor” sînt puține sau chiar inexistente. Începînd cu secolul al X-lea, de exemplu, Islamul și Bizanțul au dezvoltat un respect reciproc tensionat, uneori belicos, însă relația dintre cele două entități nu a fost mai încărcată de conflicte decît aceea dintre greci și vecinii lor slavi sau latinii dinspre vest.

Prin aceasta nu dorim să dăm de înțeles că lumea ar fi fost învăluită de o pace utopică și de armonie. Bizantinii erau cît se poate de bucuroși să profite de orice semn de slăbiciune din partea musulmanilor. Așa se face că, în 969, în timp ce lumea abbasidă se fărîmița, trupele grecești au înaintat înspre Est, recucerind mare parte din Asia Mică și redobîndînd Antiohia, oraș important din punct de vedere strategic. Odată cu sosirea turcilor selgiucizi, Bizanțul s-a confruntat cu o nouă presiune militară. În 1071, selgiucizii au zdrobit o armată imperială în bătălia de la Manzikert (în estul Asiei Mici) și, cu toate că istoricii nu mai consideră că această înfrîngere a fost o răsturnare catastrofală de situație pentru greci, ea a reprezentat totuși un eșec dureros ce prevestea remarcabilele cuceriri ale turcilor în Anatolia. Cincisprezece ani mai tîrziu, selgiucizii au luat înapoi și Antiohia.

Între timp, în Spania și Portugalia, creștinii începuseră să recucerească teritorii maure, iar în 1085, latinii iberici au obținut o victorie plină de semnificație, obținînd controlul asupra orașului Toledo, vechea capitală creștină a Spaniei. În acest stadiu totuși, expansiunea treptată a latinilor spre Sud pare să fi fost dictată de stimuli politici și economici, nu de ideologia religioasă. În Iberia, conflictul s-a agravat după 1086, cînd almoravizii, o sectă islamică fanatică, au invadat Spania din nordul Africii, înlocuind în peninsula puterea maură autohtonă. Noul regim a revigorat rezistența musulmană, obținînd numeroase victorii militare remarcabile împotriva creștinilor din nord. Însă nu se poate spune că agresiunea almoravidă ar fi declanșat, de fapt, cruciadele, pentru că războaiele sfînte latine inițiate la sfîrșitul secolului al XI-lea au fost îndreptate spre Levant, nu spre Peninsula Iberică.

Ce a aprins, așadar, războiul dintre creștini și musulmani în Țara Sfîntă? Într-un anumit sens, cruciadele au fost reacția la un act de agresiune islamică – cucerirea de către musulmani a orașului sfînt Ierusalim –, însă acest act avusese loc în 638 și cu greu ar fi putut fi considerat o ofensă recentă. La începutul secolului al XI-lea, biserica Sfîntului Mormînt, despre care se credea că include locul răstîgnirii și învierii lui Hristos, a fost demolată parțial de un conducător fatimid labil psihic rămas în istorie cu numele Califul Hakim cel Nebun. Persecutarea populației locale creștine de către el a durat ceva mai mult de un deceniu, luînd sfîrșit numai atunci cînd s-a declarat pe sine însuși un Dumnezeu viu și și-a înfuriat supușii musulmani. Tensiunile păreau să se fi intensificat în 1027, cînd, după cîte se pare, musulmanii au aruncat cu pietre în zona Sfîntului Mormînt. Ulterior, creștinii latini – în continuare numeroși – care au încercat să facă pelerinaje

devoționale în Levant au raportat unele dificultăți în vizitarea Locurilor Sfinte și au răspândit povești despre împilarea creștinilor răsăriteni în Palestina musulmană.

Două relatări musulmane ne oferă perspective importante, dar divergente în aceste chestiuni. Ibn al-'Arabi, un pelerin spaniol musulman care a pornit spre Țara Sfântă în 1092, a descris Ierusalimul ca pe un centru prosper de viață spirituală pentru musulmani, creștini și evrei deopotrivă. El a remarcat că creștinilor li se îngăduia să își mențină bisericile într-o stare bună și nu a lăsat în nici un fel să se înțeleagă că pelerinii – fie ei greci sau latini – ar fi suferit vreun abuz sau vreun amestec în treburile lor. Dimpotrivă, la jumătatea secolului al XII-lea, cronicarul al-'Azimi din Alep scria că: „Cei din porturile siriene îi împiedicau pe pelerinii franci și pe bizantini să treacă spre Ierusalim. Aceia dintre ei care au supraviețuit au răspândit vestea despre acest lucru în țările lor. Așa că s-au pregătit pentru invazia militară”. E limpede că cel puțin al-'Azimi credea că atacurile musulmanilor declanșaseră cruciadele¹².

În realitate, pe baza tuturor dovezilor rămase, ambele opinii ar putea fi valide. În anul 1095, musulmanii și creștinii se războiau deja de veacuri unii cu alții; nu contează cu cât de mult timp înainte, Islamul cucerise un teritoriu creștin, inclusiv Ierusalimul; iar creștinii care trăiau în Țara Sfântă sau o vizitaseră au fost, poate, persecutați. Pe de altă parte, contextul imediat al declanșării cruciadelor nu oferă nici un indiciu evident pentru faptul că un război religios titanic și transnațional ar fi fost iminent sau inevitabil. Islamul nu era pe cale să inițieze o mare ofensivă împotriva Occidentului. De asemenea, conducătorii musulmani din Orientul Apropiat nu erau angajați în acte de purificare etnică și nu supuneau grupurile religioase minoritare unei opresiuni susținute și la scară largă. Poate că, uneori, creștinii și musulmanii s-au înțeles mai greu între ei și poate că în Levant au existat și accese de intoleranță, dar, în realitate, acestea nu se distingeau prea mult de luptele politice, militare și sociale caracteristice în această epocă.

Partea I

Nașterea cruciadelor

Capitolul 1

Războiul sfânt, Țara Sfântă

Într-o dimineață de la sfârșitul lunii noiembrie 1095, papa Urban al II-lea a ținut o predică ce avea să schimbe istoria Europei. Electrizantele lui cuvinte au lăsat înmărmurită mulțimea adunată pe un mic câmp din afara orașelului Clermont, din sudul Franței, iar în lunile ce au urmat mesajul lui a răsunat în tot Apusul, aprinzând un crâncen război sfânt, ce avea să dureze mai multe veacuri.

Urban a afirmat că religia creștină se găsea într-un pericol crunt, amenințată de o invazie și o asuprire înspăimântătoare. Orașul Sfânt Ierusalim se afla acum în mâinile musulmanilor – „un popor... străin de Dumnezeu”, încovoiat sub povara torturii rituale și a unor profanări de nedescris. A făcut apel la Europa latină să se ridice împotriva acestor așa-zii dușmani sălbatici, luptând ca „soldați ai lui Hristos”, luând înapoi Țara Sfântă și izbăvind-i pe creștinii răsăriteni din „robie”. Momiți de făgăduința că această luptă dreaptă avea să le curețe sufletul de păcate, zeci de mii de bărbați, femei și copii s-au pornit din Apus pentru a se război cu lumea musulmană în cea dintâi cruciadă¹.

Papa Urban și ideea de cruciadă

Urban al II-lea avea probabil în jur de 60 de ani când a lansat prima cruciadă, în 1095. Fiu al unor nobili francezi nordici, fost cleric și călugăr la Cluny, a devenit papă în 1088, într-o perioadă în care papalitatea, slăbită după o ranchiunoasă și îndelungată luptă pentru putere cu împăratul Germaniei, era la un pas de prăbușire. Atât de primejdioasă era poziția lui Urban, încât a avut nevoie de șase ani să-și reafirme controlul asupra Palatului Lateran din Roma, sediul tradițional al autorității pontificale. Totuși, cu ajutorul unei diplomații precaute și al adoptării unor politici de reformă mai curînd moderate decît conflictuale, noul papă a vegheat la renașterea treptată a prestigiului și influenței funcției sale. În anul 1095, această lentă revigorare începuse, însă dreptul teoretic al papei de a acționa în calitate de căpetenie a Bisericii latine și de suzeran spiritual al tuturor creștinilor din Occidentul Europei era încă departe de a fi pus în practică.

Pe fundalul acestei redresări parțiale s-a născut ideea celei dintâi cruciade. În martie 1095, Urban prezida un conciliu ecleziastic în orașul Piacenza, în nordul Italiei, când au sosit ambasadori din Bizanț. Aduceau o rugămintă din partea împăratului creștin grec Alexios I Comnenul, un conducător a cărui guvernare inteligentă și hotărîtă pusese capăt mai multor decenii de decădere internă în marele imperiu răsăritean. Cîteva programe

exorbitante de impozitare umpluseră vistieria imperială din Constantinopol, refăcînd aura de autoritate și munificență a Bizanțului, însă Alexios continua să se confrunte cu o mulțime de inamici străini, inclusiv cu turcii musulmani din Asia Mică. De aceea a trimis la conciliul din Piacenza o cerere de ajutor militar, zorindu-l pe Urban să trimită un detașament de trupe latine ca să-l ajute să respingă amenințarea reprezentată de Islam. Probabil că Alexios dorea numai cîteva contingente de mercenari franci și o mică armată ce putea fi modelată și dirijată cu ușurință. De fapt, pe parcursul următorilor doi ani, imperiul lui avea să fie invadat practic de o avalanșă de oameni.

Pare că cererea împăratului grec a rezonat cu unele idei ivite deja în mintea lui Urban al II-lea, iar în primăvara și în vara ce au urmat, papa a rafinat și dezvoltat aceste idei, punînd la cale o acțiune ce putea satisface o gamă mai largă de ambiții: o formă de pelerinaj armat în Est, ceea ce acum se numește „cruciadă”. Istoricii l-au descris uneori pe Urban ca pe instigatorul fără voie al acestei însemnate întreprinderi, sugerînd că el se aștepta ca la chemarea sa la arme să răspundă numai cîteva sute de cavaleri. În realitate însă, el pare să fi avut o intuiție suficient de bună în ce privește anvergura potențială și ținta acestei întreprinderi încît să pună cu destul de multă asiduitate fundamentele unei rețele largi de recrutare.

Urban și-a dat seama că dezvoltarea ideii unei expediții în ajutorul Bizanțului reprezenta o șansă nu numai pentru apărarea creștinătății și pentru îmbunătățirea relațiilor cu Biserica greacă, ci și pentru reafirmarea și extinderea autorității Romei și pentru canalizarea agresivității distrugătoare a creștinilor din Occidentul latin. Acest mare plan avea să fie inițiat ca parte a unei campanii mai vaste pentru extinderea influenței pontificale dincolo de hotarele centrului Italiei, în Franța, locul de naștere și patria lui Urban. Din iulie 1095 a început un foarte lung turneu de predicare la nord de Alpi – prima astfel de vizită făcută de un papă în aproape jumătate de secol – și a vestit că în luna noiembrie, la Clermont, în regiunea Auvergne din centrul Franței, avea să se țină un mare conciliu bisericesc. De-a lungul verii și la începutul toamnei, Urban a vizitat un șir de mănăstiri importante, inclusiv cea în care fusese el însuși călugăr, Cluny, cultivînd sprijinul față de Roma și pregătind terenul pentru dezvoltarea ideii lui de „cruciadă”. A mai pregătit și doi oameni care aveau să joace roluri centrale în viitoarea expediție: Adhémar, episcop de Le Puy, cleric provensal de frunte și susținător înflăcărat al papalității, și contele Raymond de Toulouse, cel mai bogat și mai puternic nobil laic din sudul Franței.

În noiembrie, papa avea planurile pregătite. Doisprezece arhiepiscopi, optzeci de episcopi și nouăzeci de abați s-au întrunit la Clermont pentru cea mai mare adunare clericală din timpul pontificatului lui Urban. Apoi, după nouă zile de discuții ecleziastice generale, papa și-a anunțat intenția de a ține o predică specială. La 27 noiembrie, sute de spectatori s-au strîns pe un cîmp din afara orașului ca să-l audă vorbind².

Predica de la Clermont

La Clermont, Urban a chemat Apusul latin la arme pentru atingerea a două scopuri înrudite. În primul rînd, a enunțat nevoia de a proteja frontierele răsăritene ale creștinătății din Bizanț, accentuînd legătura de fraternitate creștinească avută cu grecii și o presupusă amenințare iminentă a unei invazii musulmane. Conform unei relatări, el și-a

îndemnat publicul : „să veniți cît puteți de repede în ajutorul fraților voștri ce trăiesc pe țărmul răsăritean”, căci „turcii... i-au cotopt pînă la Marea Mediterană”. Însă efortul epic despre care vorbea Urban nu lua sfîrșit cu oferirea unui ajutor militar Constantinopolului. În loc de aceasta, într-o sclipire de geniu vizionară, și-a extins apelul, incluzînd și o țintă adițională ce avea să tulbure fără doar și poate inima francilor. Contopind idealul războiului și pe cel al pelerinajului, a dat la iveală planul unei expediții ce urma să-și croiască drum spre Țara Sfîntă însăși, unde avea să recucerească Ierusalimul, cel mai sfînt loc al lumii creștine. Urban a evocat sacralitatea fără seamăn a orașului, acest „buric al lumii”, afirmînd că el fusese „[izvorul] a toată învățătura creștină”, locul „în care a viețuit și pătimit Hristos”³.

În ciuda ecourilor de necontestat ale celor două obiective îngemănate, papa trebuia totuși – ca orice conducător care recrutează oameni pentru război – să confere cauzei lui o aură de justificare legitimă și de urgență arzătoare, iar acest punct reprezenta o problemă. Istoria recentă nu oferea nici un eveniment clar care să poată servi ca punct central și ca inspirație a unui val de entuziasm răzbuător. Da, Ierusalimul era stăpînit de musulmani, însă lucrurile stăteau așa încă din secolul al VII-lea. Și, deși Bizanțul se putea confrunta cu amenințarea tot mai mare a unei invazii turcești, creștinătatea occidentală nu era pe punctul de a fi invadată ori nimicată de Islamul din Orientul Apropiat. În lipsa vreunei cruzimi înfrîntoare sau vreunei amenințări imediate pe care s-o invoce, Urban a ales să cultive sentimentul urgenței și să incite o dorință de nestăvilit pentru răzbuire, demonizînd inamicul „cruciadei” pe care o plănuia.

Din acest motiv, musulmanii au fost descriși ca niște sălbatici subumani, îndrîjiți să împileze în chip barbar creștinătatea. Urban a descris modul în care turcii „îi măcelăresc și îi capturează pe mulți [greci], distrugînd biserici și pustiind împărăția lui Dumnezeu”. A mai susținut și că pelerinii creștini din Țara Sfîntă erau maltratați și exploatați de musulmani, cei înstăriți fiind despuiați de averile lor prin taxe ilegale, iar cei săraci, supuși torturii :

Cruzimea acestor oameni hulitori merge atît de departe, încît, crezînd că amărîții au înghițit aurul ori argintul, fie le toarnă scamonee în băutură și-i silesc să verse ori să-și golească pîntecele, fie – iar asta e mai mult decît revoltător – desfac intestinele după ce le spintecă burțile cu o lamă și, printr-o înfricoșătoare schingiuire, dau la iveală tot ceea ce natura ține ascuns.

Se spunea că creștinii care trăiau sub guvernarea musulmană din Levant fuseseră „înrobiți” prin „sabie, jaf și foc”. Pradă persecuției constante, acești nefericiți puteau îndura circumciderea cu de-a sila, eviscerarea lentă sau jertfirea rituală. „Despre înfrîntoarea siluire a femeilor”, a reflectat papa potrivit relatărilor, ar fi „mai rău să vorbim decît să păstrăm tăcerea”. S-ar părea că Urban a utilizat pe larg această imagistică elocventă și incendiară, înrudită cu ceea ce într-un cadru modern am putea asocia cu crimele de război și genocidul. Acuzațiile aduse de el aveau puțină legătură, dacă aveau vreuna, cu realitatea dominației musulmane din Orientul Apropiat, însă e imposibil să stabilim dacă papa credea în propria propagandă sau intrase într-o campanie conștientă de manipulare și distorsionare a realității. Oricum ar fi, dezumanizarea explicită a lumii musulmane a funcționat ca un catalizator vital pentru cauza „cruciată” și, mai tîrziu, i-a permis să susțină că lupta împotriva unor „străini” era de preferat războiului între creștini și în interiorul Europei⁴.

Hotărîrea papei Urban de a înfiera Islamul va avea consecințe tenebroase și de lungă durată. Însă este important să recunoaștem că, în realitate, noțiunea de conflict cu lumea musulmană nu era scrisă în ADN-ul cruciadelor. Viziunea lui Urban era aceea a unei expediții devoționale autorizate de Roma, concentrată înainte de toate asupra apărării sau recuceririi ținuturilor sacre. Din anumite puncte de vedere, alegerea Islamului ca inamic a fost aproape accidentală și există puține dovezi care să sugereze că înainte de 1095 latinii sau aliații lor greci priveau într-adevăr lumea musulmană ca pe un dușman recunoscut*.

S-ar putea ca excitanta idee de răzbunare a „groaznicelor abuzuri” săvîrșite de musulmanii demonizați să fi captivat publicul lui Urban de la Clermont, însă mesajul său despre „cruciade” conținea și un alt element atractiv, mai puternic, care atingea însăși natura existenței creștine medievale. Educați în viziunea unei credințe religioase ce sublinia amenințarea covîrșitoare a păcatului și a dominării, latinii din Apus erau prinși toată viața într-o luptă spirituală disperată pentru a scăpa de întinarea sufletelor generată de corupere. Fiind porniți în căutarea mîntuirii, au fost capturați cînd papa a afirmat că această expediție în Orient avea să fie o aventură sacră și că participarea la ea avea să aducă „iertarea tuturor păcatelor lor”. În trecut, chiar și „războiul drept” (adică violența pe care Dumnezeu o accepta ca necesară) fusese totuși considerat un păcat în sine. Însă acum Urban vorbea despre un conflict ce depășea aceste limite tradiționale. Cauza lui era sanctificată – era un război sfînt, nu pur și simplu tolerat de „Domnul”, ci promovat și susținut activ. Potrivit unui martor ocular, papa a afirmat chiar că „Hristos îi poruncește” credinciosului să se înroleze.

Geniul lui Urban a constatat în aceea că a plămădit ideea de „cruciadă” în cadrul practicii religioase deja existente, prin urmare asigurîndu-se că, cel puțin în contextul secolului al XI-lea, legătura pe care o stabilea el între război și mîntuire avea un înțeles limpede, rațional. În anul 1095, creștinii latini erau obișnuiți cu ideea că pedeapsa pentru păcate putea fi ștersă prin mărturisire și îndeplinirea unor activități penitențiale, ca rugăciunea, postul sau pelerinajul. La Clermont, Urban a contopit noțiunea familiară a unei călătorii mîntuitoare cu un concept ceva mai îndrăzneț, acela de a lupta pentru Dumnezeu, îndemnînd „pe toți, nu contează starea... cavaler ori pedestraș, bogat ori sărac”, să se alăture în ceea ce trebuia să fie, în esență, un pelerinaj armat. Acest efort monumental, plin de primejdii și umbrat de amenințarea unei suferințe intense, avea să-i ducă pe participanți chiar la porțile Ierusalimului, cea dintîi destinație de pelerinaj a creștinătății. Ca atare, el promitea să fie o experiență impregnată cu o putere uriașă de mîntuire: o „superpenitență” în stare să purifice spiritul de orice păcat.

De la siluirea Orașului Sfînt de către un inamic străin la făgăduința unei căi spre mîntuire, în sprijinul chemării sale la arme, papa a invocat un amestec convingător și emoțional de imagini și idei. Efectul asupra audienței pare să fi fost electrizant, lăsîndu-i pe „unii cu ochii scăldați în lacrimi, [în vreme ce alții] tremurau”. Într-o mișcare ce trebuie să fi fost plănuită dinainte, Adhémar, episcopul de Le Puy, a fost cel dintîi care s-a oferit voluntar să se dedice cauzei. În ziua următoare, episcopul a fost proclamat legat pontifical (reprezentant oficial al lui Urban) al viitoarei expediții. Ca lider spiritual

* O concepție greșită și larg răspîndită este aceea că cruciada a fost o formă de evanghelizare forțată. De fapt, cel puțin la început, convertirea religioasă nu a reprezentat un element esențial al ideologiei cruciadelor.

al campaniei, de la el se așteptau promovarea planurilor papei și, nu în ultimul rînd, politica de detensionare a relațiilor cu Biserica greacă din Bizanț. În același timp au sosit și mesageri din partea lui Raymond de Toulouse, care declarau sprijinul dat de conte cauzei. Predica lui Urban fusese un succes răsunător și, pe parcursul următoarelor șapte luni, papa a continuat cu un turneu extins de propovăduire, care i-a purtat mesajul în lungul și în latul Franței⁵.

Și totuși, în ciuda faptului că predica de la Clermont trebuie considerată momentul generator al primei cruciade, ar fi greșit să-l socotim pe Urban al II-lea singurul arhitect al „idealului cruciat”. Istoricii anteriori au scos pe bună dreptate în evidență datoria lui față de trecut, nu în ultimul rînd în relație cu experimentul de pionierat al papei Grigore al VII-lea cu teoria războiului sfînt. Dar este la fel de important să recunoaștem că ideea primei cruciade – natura, intențiile și răsplățile ei – a dezvoltat pe parcursul expediției o importanță graduală și continuă. De fapt, procesul a continuat și după eveniment, pe măsură ce lumea a încercat să interpreteze și să înțeleagă acest episod epocal. Este mult prea simplu să ne imaginăm prima cruciadă ca pe un convoi unic, bine ordonat, propulsat cu toată viteza spre Ierusalim de predica înflăcărată a lui Urban. În realitate, în lunile și anii care au urmat după acel noiembrie al anului 1095 au plecat mai multe valuri separate. Chiar și așa-numitele „armate principale” ale cruciadei și-au început prima fază a călătoriei nu ca o forță unică, ci mai degrabă ca un conglomerat de contingente mai mărunte care, treptat, au început să împărtășească o serie de scopuri și de sisteme de guvernare comune.

La o lună de la prima predică a papei, mulți predicatori populari (și adesea neautorizați) au început să proclame chemarea la cruciadă în toată Europa. În cuvîntările lor demagogice par să se fi diminuat unele subtilități privitoare la răsplățile spirituale asociate cu expediția – care vor ajunge cunoscute cu numele de „indulgențe” cruciate. Probabil Urban intenționa ca iertarea acordată să nu se aplice decît pedepsei vremelnice pentru păcatele mărturisite; o formulă mai degrabă complexă, dar care a intrat în clasa subtilităților dreptului canonic. Evenimentele ulterioare lasă să se înțeleagă că mulți cruciați credeau că li s-au dat garanții sigure pentru mîntuirea cerească și de aceea credeau că cei care au murit în timpul campaniei deveniseră sfinți martiri. Asemenea idei au continuat să formeze modul de percepție a experienței cruciate de-a lungul secolelor următoare, creînd un dezacord îngrijorător între concepțiile oficiale și cele populare despre războaiele sfînte.

Ceea ce trebuie remarcat este că papa Urban al II-lea nu a inventat termenul „cruciadă”. Expediția pe care a inițiat-o la Clermont a fost atît de nouă și în anumite aspecte atît de embrionară în concepția ei, încît nu exista un cuvînt prin care să fie descrisă. În general, contemporanii au numit această „cruciadă” pur și simplu *iter* (călătorie) sau *peregrinatio* (pelerinaj). O terminologie mai specifică nu a evoluat decît spre sfîrșitul secolului al XII-lea, în forma cuvîntului *crucesignatus* (persoană ce poartă semnul crucii), care îl desemna pe „cruciat”, și cu adoptarea în cele din urmă a termenului francez *croisade*, care se traduce aproximativ prin „drumul crucii”. De dragul convenției și al clarității, istoricii au adoptat termenul „cruciadă” pentru războaiele sfînte creștine inițiate începînd din 1095, dar ar trebui să ținem cont de faptul că acest uz dă cumva primelor „cruciade” o aură înșelătoare de coerență și conformitate⁶.

Chemarea crucii

În lunile de după conciliul din Clermont, mesajul cruciadei s-a răspândit în tot vestul Europei, stîrnind o reacție fără precedent. În timp ce papa Urban și-a difuzat mesajul în toată Franța, episcopii din toată lumea latină care luaseră parte la predica lui originară au răspândit aceeași chemare în diocesele lor.

Cauza a fost îmbrățișată și de predicatori populari, agitatori ai mulțimilor, în mare măsură neautorizați și fără o situație reglementată de Biserică. Cel mai vestit și mai deosebit dintre toți a fost Petru Eremitul. Probabil originar dintr-un mediu sărac din Amiens (nord-estul Franței), renumit pentru stilul său de viață auster, itinerant, pentru înfățișarea respingătoare și obiceiurile alimentare bizare – un contemporan a notat că „trăia cu vin și pește ; nu mîncă niciodată sau aproape niciodată pîine”. După standardele moderne ar putea fi catalogat drept un vagabond, dar în păturile mai sărace din Franța secolului al XI-lea era venerat ca profet. Atît de mare i-a fost faima de sfințenie, încît adepții strîngeau firele de păr din blana catîrului său ca pe niște relicve. Un contemporan grec a consemnat : „Ca și cum ar fi grăit cu glas dumnezeiesc în inimile tuturor, Petru Eremitul i-a inspirat pe francii de pretutindeni să se adune laolaltă cu armele, caii și tot echipamentul lor militar”. Cu siguranță a fost un orator cu adevărat charismatic – în răstimpul a șase luni după Clermont a adunat o armată, în mare măsură alcătuită din gloate sărace, numărînd peste 15.000 de persoane. În istorie, această forță, alături de mai multe contingente din Germania, a devenit cunoscută cu numele „cruciada țăranilor”. Impulsionați de fervoarea cruciadei, diferiții participanți au pornit la drum spre Țara Sfîntă în primăvara anului 1096, cu cîteva luni înaintea tuturor celorlalte armate, înaintînd în neorînduială spre Constantinopol. Pe drum, unii dintre acești „cruciați” au ajuns la concluzia că ar putea la fel de bine să lupte cu „inamicii lui Hristos” ceva mai apropiati de casă și de aceea au săvîrșit masacre îngrozitoare ale evreilor din Renania. Cruciada țăranilor a fost anihilată aproape imediat după ce a trecut în teritoriul musulman, deși Petru Eremitul a supraviețuit⁷.

Primul val al cruciadei s-ar fi putut sfîrși cu un eșec total, însă acasă, în Occident, se adunau armate mai mari. Adunări publice în care masele de ascultători erau bombardate cu o retorică emotivă au îndemnat recrutările înflăcărate, iar entuziasmul pentru cruciadă pare să se fi propagat informal și prin intermediul relațiilor de rudenie, al rețelelor de susținători ai papei și al legăturilor dintre comunitățile monastice și nobilime. Istoricii continuă să discute cifrele implicate, în primul rînd din cauza imposibilității de a te bizui pe estimările extrem de umflate ale contemporanilor (unele dintre ele depășesc o jumătate de milion de oameni). Cea mai bună evaluare a noastră este că în prima cruciadă au pornit între 60.000 și 100.000 de creștini latini, dintre care între 7.000 și 10.000 erau cavaleri, între 35.000 și 50.000 erau soldați infanteriști, iar restul de cîteva zeci de mii erau necombatanți, femei și copii. Cert este că apelul la cruciadă a obținut un răspuns extraordinar, a cărui anvergură a uluit lumea medievală. Forțe militare de această dimensiune nu mai fuseseră adunate laolaltă de pe vremea îndepărtatelor zile de glorie ale Romei⁸.

Nucleul acestor armate era reprezentat de cavalerii aristocrați, elita marțială în plină ascensiune a Evului Mediu*. Papa Urban cunoștea prea bine temerile acestor războinici

* În general, primii cavaleri cruciați purtau ceea ce reprezenta, după standardele vremii, o armură grea : un coif conic de oțel peste o glugă de zale sau un coif și o cămașă din zale lungă

creștini, prinși într-o profesie lumească impregnată de violență, dar pe care Biserica îi învăța că războiul păcătos îi va duce la osîndă. Un contemporan remarcă :

În vremea noastră, Dumnezeu a hotărît războaie sfinte, așa încît ordinul cavalerilor și mulțimea ce îi urmează... să poată afla o cale nouă de a căpăta mîntuirea. Și, în felul acesta, ei nu sînt siliți să-și părăsească întru totul treburile lumești, alegînd viața călugărească sau orice juruință religioasă, așa cum se obișnuia, ci pot atinge harul lui Dumnezeu în timp ce își vîd mai departe de profesia lor, liberi și în veșmîntul cu care sînt deprinși.

Papa construisese ideea unui pelerinaj armat ca să răspundă cel puțin în parte dilemei spirituale ce pîndea aristocrația cavaleriească și mai știa și că nobilimea avea să fie urmată de suite de cavaleri și infanteriști, căci, deși cruciada cerea un angajament voluntar, complicata rețea a legăturilor familiale și a obligațiilor feudale unea mai multe grupuri sociale într-o cauză comună. De fapt, papa a declanșat o reacție în lanț în care fiecare nobil care a luat crucea a reprezentat epicentrul unui val de recrutare.

Cu toate că nici un rege nu s-a alăturat expediției – majoritatea fiind prea prinși în propriile intrigi politice –, crema nobilimii creștine apusene fusese atrasă în această inițiativă. Membrii aristocrației înalte din Franța, vestul Germaniei, Țările de Jos și Italia, din pătura socială aflată imediat sub cea regală, purtau adesea titlurile de conte și duce și puteau pune la încercare sau, în anumite cazuri, chiar eclipsa puterea regilor. Cu siguranță aveau un grad semnificativ de autoritate independentă și, în calitate de grup, ar putea fi numiți fără probleme „prinți”. Fiecare dintre aceste personaje importante comanda propriile contingente militare, însă atrăgea și numeroase trupe mult mai flexibile, mai fluide, bazate pe legăturile de vasalitate și de familie și perpetuate de rădăcini etnice sau lingvistice comune.

Contele Raymond de Toulouse, cel mai puternic senior laic din sud-estul Franței, a fost cel dintîi prinț care s-a consacrat cruciadei. Susținător declarat al reformei papale și aliat al lui Adhémair de Le Puy, acest conte a fost cu siguranță pregătit de Urban al II-lea chiar înaintea prediciei de la Clermont. Avînd în jur de 55 de ani, Raymond era cel mai vîrstnic conducător al expediției ; mîndru și neîndurător, făcînd paradă cu extraordinara bogăție, putere și influență, el și-a asumat comanda armatelor franceze provenșale din miazăzi. O legendă mai tîrzie susține că el ar fi făcut o campanie și împotriva maurilor din Peninsula Iberică, ba chiar că ar fi făcut un pelerinaj la Ierusalim, în timpul căruia îi fusese scos un ochi ca pedeapsă pentru că refuzase să plătească o taxă exorbitantă impusă pelerinilor latini de către musulmani. Într-adevăr, se spunea că Raymond se întorsese în Occident ducîndu-și ochiul în buzunar, ca pe un talisman al urii lui pentru Islam. Oricît de fanteziste ar fi fost aceste scorneli, Raymond avea totuși experiența și, mai important, resursele pentru a pretinde comanda seculară a cruciadei⁹.

pînă pe șolduri peste o tunică protectoare – articole de la care puteau spera că vor opri o lovitură oblică, însă nu o lovitură directă ori o înjunghiere. Din acest motiv, de obicei, se mai utiliza și un scut mare de lemn armat cu metal. Armele standard pentru o luptă erau lancea – întrebuițată din poziție orizontală sau sprijinită pe braț – și sabie lungă pentru o singură mînă și cu două tășuri, poate de aproximativ 60 cm. Aceste săbii grele, bine echilibrate, erau probabil mai folosite ca unelte de ciomăgit decît ca arme pentru tăiere sau înjunghiere. De obicei, cavalerii și infanteriștii mai întrebuițau și arcuri mari – de aproximativ 1,80 m lungime și capabile să arunce săgețile la o distanță de peste 260 de metri –, în timp ce unii au adoptat și unele forme rudimentare de arbalete.

Principalul rival al contelui pentru această poziție era un normand de 40 de ani din sudul Italiei, Bohémond de Taranto. Ca fiu al lui Robert „Guiscardul” (Robert „cel Șiret”), un aventurier normad care cucerise sudul Italiei în secolul al XI-lea, Bohémond primise o educație militară neprețuită. Luptînd prin 1080 alături de tatăl său într-o campanie de patru ani împotriva grecilor din Balcani, Bohémond învățase realitățile comenzii pe cîmpul de luptă și în războiul de asediu. În timpul primei cruciade avea deja un palmares marțial fără seamăn, făcîndu-l pe un cronicar aproape contemporan să-l descrie ca „neîntrecut de nimeni altul în curaj și în cunoașterea artei războiului”. Chiar și dușmanii săi bizantini au admis că avea o prezență fizică frapantă :

Înfățișarea lui Bohémond era, în cîteva vorbe, deosebită de aceea a oricărui bărbat ce se vedea în zilele acelea în lumea romană, fie el grec ori barbar. Vederea sa stîrnea admirație, amintirea numelui său, groază... A avea o asemenea statură încît întrecea cu aproape un cot pe cei mai înalți bărbați. Era suplu în talie și șolduri, cu umerii și pieptul late, cu brațe puternice... Pe tot trupul avea pielea foarte albă, afară de față, care era palidă și congestionată în același timp. Părul era castaniu deschis și nu așa de lung ca acela al celorlalți barbari (adică nu îi atîrna peste umeri)... Ochii lui erau de un albastru deschis și lăsau să se întrevadă spiritul și demnitatea bărbatului... În înfățișarea lui era un anumit farmec, [dar și] ceva dur, sălbatic, datorat, presupun, staturii lui înalte și ochilor ; chiar și risul lui suna ca o amenințare pentru ceilalți.

Însă în ciuda staturii lui leonine, lui Bohémond îi lipsea averea, fiindcă în 1085 fusese dezmoștenit de lacomul său frate vitreg. Mînat de o ambiție rapace, în vara anului 1096 a depus jurămintele de cruciat, țintind cel puțin în parte spre avansarea ierarhică, nutrind visul unui nou titlu nobiliar levantin. În cruciadă, Bohémond era însoțit de nepotul lui, Tancrede de Hauteville. La numai 20 de ani, cu puțină experiență de război, acest tînăr prințisor avea totuși o energie de nestăvilit (și, după cîte se pare, vorbea araba) și și-a asumat repede poziția de secund al relativ micuței, dar redutabilei armate a normanzilor din sudul Italiei care l-a urmat pe Bohémond în Răsărit. Cu timpul, Tancrede avea să devină unul dintre cei mai de vază eroi ai cauzei cruciate¹⁰.

Conducătorii francezilor meridionali și cruciații italieni normanzi erau cu toții aliați ai reformei pontificale, însă, după 1095, chiar și unii dintre cei mai înverșunați dușmani ai papei s-au alăturat expediției spre Ierusalim. Un astfel de inamic era Godefroi de Bouillon, din regiunea Lorenei. Născut în jurul anului 1060, al doilea fiu al contelui de Boulogne, el își duce genealogia pînă la Carol cel Mare (o legendă mai tîrzie afirma chiar că s-ar fi născut dintr-o lebedă) și se spunea că era „mai înalt decît omul obișnuit... puternic fără seamăn, cu membre alcătuite vînjos și un piept robust, [cu] trăsături plăcute și păr blond închis”. Godefroi avea titlul de duce al Lotharingiei Inferioare, dar s-a dovedit incapabil să impună o autoritate reală asupra acestei regiuni cunoscute drept nestatornică și probabil a depus jurămintele de cruciat cu gîndul de a începe o viață nouă în Țara Sfîntă. În ciuda reputației de spoliator al proprietăților Bisericii și a formării sale militare limitate, în următorii ani Godefroi avea să dovedească o fidelitate nestrămutată față de idealul cruciat și un talent pentru comanda lucidă.

Godefroi se găsea în fruntea unui conglomerat flexibil de trupe din Lorena, Lotharingia și Germania și era însoțit de fratele său, Balduin de Boulogne. Cu părul mai brunet, dar mai palid decît Godefroi, se spune că Balduin avea o privire sfredelitoare. Ca și Tancrede, avea să se iasă dintr-o relativă obscuritate pe parcursul cruciadei, demonstrînd o tenacitate neclintită în bătălie și un apetit aproape nestăpînit pentru parvenire.

Acești cinci prinți – Raymond de Toulouse, Bohémond de Taranto, Godefroi de Boulogne, Tancred de Hauteville și Balduin de Boulogne – au jucat roluri centrale în expediția pentru recuperarea Ierusalimului, conducând trei dintre principalele armate france și modelînd istoria timpurie a cruciadelor. Campaniei i s-a alăturat și un al patrulea și ultim contingent, alcătuit din franci din regiunile nordice. Această armată era condusă de un grup familiar bine sudat, alcătuit din trei nobili de frunte: Robert, duce al Normandiei, un om cu multe relații, fiul cel mai mare al lui Wilhelm Cuceritorul și fratele lui Wilhelm Rufus, regele Angliei; cumnatul lui Robert, Ștefan, conte de Blois; și omonimul și vărul primului, Robert al II-lea, conte de Flandra.

Pentru acești nobili, pentru suita lor și poate chiar și pentru păturile mai sărace, procesul alăturării la cruciadă implica o ceremonie dramatică și adesea emoțională. Fiecare individ făcea un legământ de cruciat să călătorească pînă la Ierusalim, similar cu jurămîntul pentru pelerinaj, iar apoi își marcau statutul cosînd o reprezentare a crucii pe haine. Cînd Bohémond de Taranto a auzit chemarea la arme, reacția lui a fost aparent imediată: „Inspirat de Duhul Sfînt, [el] a poruncit să fie adusă cea mai scumpă mantie și să fie tăiată îndată în formă de cruce și cei mai mulți cavaleri care erau [acolo] au început să i se alătore pe loc, căci erau plini de înflăcărare”. În alte părți, unii au dus acest ritual la extrem, însemnîndu-și carnea cu semnul crucii sau figurînd cu sînge semnul pe trup ori pe veșminte.

Procesul identificării cu ajutorul unui simbol vizibil a servit, probabil, la delimitarea și definirea cruciaților ca grup, iar votul de pelerin le aducea, desigur, cruciaților o mulțime de măsuri de protecție din punct de vedere legal pentru proprietățile și persoana lor. Descrierile contemporane făcute acestor momente de consacrare tind să pună accentul pe motivația spirituală. Ne-am putea îndoi de aceste dovezi, dat fiind că mărturiile sînt oferite aproape întotdeauna de clerici, lăsînd la o parte faptul că o puzderie de documente legale, produse fie de cruciații înșiși, fie din porunca lor, arată că acești oameni își puneau treburile în rînduială înainte de a pleca spre Ierusalim. Aceste izvoare par să confirme faptul că mulți cruciați își gîndeau acțiunile într-un context devoțional. Unul dintre cruciați, Bertrand de Moncontour, a fost atît de inspirat, încît a hotărît să renunțe la niște pămînturi ale unei mănăstiri din Vendôme pe care le deținea ilegal, căci „credea că această Cale a Domnului [cruciada] nu putea să-i fie de nici un folos cîtă vreme avea aceste ciștiguri dintr-o hoție”.

Dovezile documentare mai oglindesc și o atmosferă de teamă și sacrificiu de sine. Viitorii cruciați par să fi avut o frică profundă de lunga și primejdioasa călătorie la care se angajau, însă în același timp erau dornici să vîndă efectiv tot ce aveau ca să își finanțeze participarea. Chiar și Robert al Normandiei a fost silit să își ipotecheze fratelui său ducatul. Trebuie să respingem mitul, la modă pe vremuri, cruciaților considerați niște mezini dezmoșteniți, egoiști, lacomi de pămînt. Plecarea în cruciadă putea fi, în schimb, o activitate ce putea aduce răsplăți atît spirituale, cît și materiale, dar în primul rînd era o activitate atît intimidantă, cît și extrem de costisitoare. Fervoarea religioasă a inspirat cruciada în Europa și de-a lungul anilor următori cei dintîi cruciați au dovedit în repetate rînduri că cea mai puternică armă a lor era un sentiment împărtășit al scopului și al unei determinări spirituale indestructibile¹¹.

Bizanțul

Din noiembrie 1096, principalele armate ale primei cruciade au început să sosească lângă marele oraș Constantinopol (Istanbul), străveche poartă către Răsărit și capitala Imperiului Bizantin. În următoarele șase luni, diverse contingente ale expediției au trecut prin Bizanț în drum spre Asia Mică și spre frontiera cu Islamul. Constantinopolul era o locație bună pentru joncțiunea numeroaselor armate ale cruciadei, dat fiind că se afla pe ruta pelerinajului tradițional spre Țara Sfântă și că francii călătoreau spre Est cu intenția declarată de a-și ajuta frații greci.

Ambițiile lui Alexios

Împăratul bizantin Alexios I Comnenul asistase deja la colapsul dezordonat al cruciadei țărănilor și, în genere, se crede că privea venirea cruciadei principale cu tot atât de mult dispreț și suspiciune. Fiica și biografa lui, Ana Comnena, a scris că Alexios „se temuse [de sosirea francilor], căci le cunoștea prea bine patima de nestăpînit, firea schimbătoare și nehotărîrea, ca să nu mai vorbim de lăcomie”. În alt loc pune semnul egal între cruciați și „toți barbarii din Occident” și a fost foarte sarcastică descriindu-l pe Bohémond ca pe „un șarlatan înveterat” și „mincinos din fire”. Luîndu-se după retorica ei denigratoare, istoricii au descris adesea primele întâlniri greco-latine din 1096-1097 ca fiind întinate de o neîncredere profundă și de o ostilitate adînc înrădăcinată. De fapt, relatarea Anei Comnena, scrisă la cîteva decenii după întîmplări, era foarte influențată de istoria ulterioară. Putem fi siguri că sub fațada relațiilor dintre cruciați și bizantini mocnea precauția și neîncrederea, chiar antipatia. Au existat și izbucniri episodice de lupte violente între aceștia. Însă, cel puțin la început, ele au fost eclipsate de cazurile de cooperare constructivă¹².

Ca să înțelegem cu adevărat călătoria primilor cruciați prin Bizanț și mai departe, trebuie să reconstituim ideile preconceptuate și prejudecățile pe care le aveau atât francii, cît și grecii. Mulți își închipuie că, din punctul de vedere al bogăției, puterii și culturii, istoria europeană a fost dominată dintotdeauna de Occident. Însă, în secolul al XI-lea, punctul central al civilizației se găsea în Est, în Bizanț, moștenitorul măreției și gloriei greco-romane; continuator al celui mai durabil imperiu al lumii cunoscute. Alexios își putea duce ascendența imperială pînă în vremea unor personaje ca Cezar și Constantin cel Mare, iar în ochii francilor asta conferea împăratului și regatului său o aură aproape mistică de măreție.

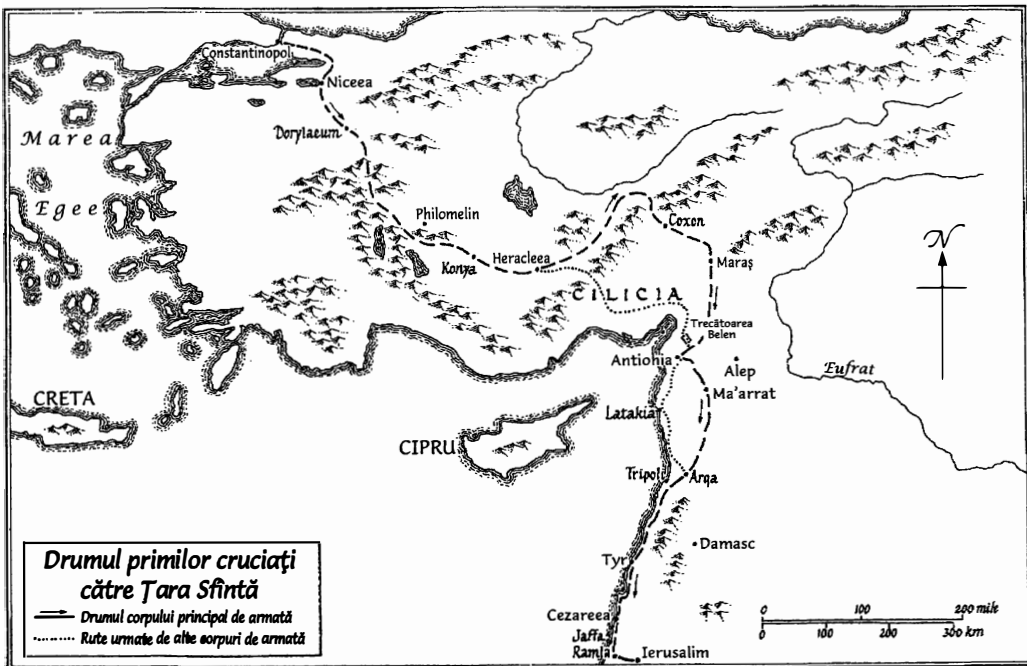
Sosirea cruciaților la Constantinopol nu a făcut decît să întărească această impresie. Nu încapă îndoială că, stînd dinaintea colosalelor ziduri de împrejmuire – lungi de peste 6 km, cu o grosime de pînă la 4,5 m și înalte de 18 m –, ei contemplau inima celei mai mari puteri a Europei creștine. Pentru cei care au fost atât de norocoși încît să li se permită intrarea în capitală, uimirea nu înceta să se augmenteze. Reședință a probabil jumătate de milion de cetățeni, această metropolă era de cel puțin zece ori mai mare decît cel mai mare oraș din Europa latină. Vizitatorii se puteau minuna de bazilica Sfînta Sofia, cea mai spectaculoasă biserică a creștinătății, și puteau vedea uriașele statui

triumfale ale strămoșilor legendari ai lui Alexios. Constantinopolul mai adăpostea și o colecție fără pereche de relicve sacre, inclusiv coroana de spini a lui Hristos, suvițe din părul Fecioarei Maria, cel puțin două capete ale lui Ioan Botezătorul și, în principiu, osemintele tuturor apostolilor.

Nu e de mirare că majoritatea cruciaților se așteptau, foarte firesc, ca expediția lor să intre în slujba împăratului. La rîndul lui, Alexios le-a făcut armatelor france o primire prudentă, escortîndu-le de la granițele imperiului pînă în capitală, ținîndu-le tot timpul sub supraveghere. Vedea în cruciadă un instrument militar pe care să-l folosească în apărarea împărăției sale. După ce, în 1095, îi ceruse ajutorul papei Urban al II-lea, acum se confrunta cu un roi de cruciați latini. În ciuda sălbăticiilor lor turbulente, împăratul și-a dat seama totuși că vitalitatea grosolană a francilor putea fi exploatată în interesele imperiului. Controlată cu grijă, cruciada s-ar fi putut dovedi arma hotărîtoare în lupta lui pentru recucerirea Asiei Mici de la turcii selgiucizi. Așadar și grecii, și latinii doreau să colaboreze, în ciuda semințelor discordiei existente. Cei mai mulți franci se așteptau ca împăratul să ia el însuși comanda armatelor lor, conducîndu-i, ca parte a unei mari coaliții, pînă la porțile Ierusalimului. Alexios nu avea asemenea planuri. Pentru el aveau să primeze întotdeauna nevoile Bizanțului, nu cele ale cruciadei. Avea să le furnizeze latinilor ajutor și să valorifice bucurios orice succes obținut de ei, nu în ultimul rînd dacă l-ar fi putut ajuta să respingă amenințarea Islamului și poate chiar să recupereze orașul sirian Antiohia, vital din punct de vedere strategic. Dar nu avea să și expună dinastia riscului de a fi înlăturată, sau imperiul invaziei, ducînd o campanie prelungită în îndepărtata Țară Sfîntă. Cu timpul, avea să se vadă că distanța dintre scopuri și așteptări urma să aibă consecințe tragice.

În slujba împăratului

Hotărît să își impună autoritatea asupra francilor, Alexios s-a folosit din plin de natura fragmentată a expediției cruciate, tratînd individual cu fiecare dintre prinți, pe măsură ce aceștia au ajuns la Constantinopol. Pentru intimidarea latinilor, a mai mizat și pe măreția impunătoare a imensei lui capitale. La 20 ianuarie 1097, unul dintre cei dintîi prinți care au sosit, Godefroi de Bouillon, a fost invitat în compania nobililor săi de frunte la o audiență cu Alexios, în opulentul palat imperial Blachernai. Aparent, Godefroi l-a găsit pe împărat „șezînd, după cum îi era obiceiul, arătînd plin de putere pe tronul imperial, fără să se ridice să dea sărutarea [de salut] nici ducelui, nici altcuiva”. Păstrîndu-și maiestuosul aer regal, Alexios i-a cerut lui Godefroi să promită solemn că „orice oraș, țară sau fortăreață ar supune pe viitor, dacă ea aparținuse înainte Imperiului Roman, o va preda funcționarului desemnat de împărat”. Asta însemna că avea să predea bizantinilor orice teritoriu ar fi cucerit în Asia Mică și chiar dincolo de hotarele ei. Atunci ducele a făcut un jurămint de vasalitate față de împărat, creînd o legătură reciprocă de loialitate, care confirma dreptul lui Alexios de a conduce cruciada, însă îl îndreptățea și pe Godefroi să aștepte ajutor și sfat împărătesc. Într-o etalare de dărnicie tipic bizantină, împăratul a îndulcit acest act de capitulare coplesindu-l pe prințul franc cu daruri în aur și argint, alături de țesături prețioase vopsite în purpura imperială și cai de preț. Odată încheiată înțelegerea, Alexios l-a zorit pe Godefroi să treacă împreună cu armata lui peste strîmtoarea Bosfor – un canal de apă îngust, ce leagă Marea Mediterană de Marea

Neagră și desparte continentul european de cel asiatic –, ca să evite o acumulare potențial destabilizatoare de trupe latine în afara Constantinopolului.

În lunile următoare, toate căpeteniile cruciadei au urmat exemplul lui Godefroi. În aprilie 1097, Bohémond de Taranto a părut să facă pace cu fostul lui inamic grec, depunând de bună voie jurământul de credință. A fost răsplătit din belșug, cu o încăpere ticsită de comori care, potrivit Anei Comnena, „i-au făcut ochii să-i iasă din cap”. Trei nobili franci au încercat să scape din capcana lui Alexios. Ambițioșii prinți mai mărunți Tancrede de Hauteville și Balduin de Boulogne au traversat imediat Bosforul ca să evite jurământul, însă mai târziu au fost convinși să-l facă. Numai Raymond, contele de Toulouse, s-a împotrivit cu încăpăținare propunerilor împăratului, în cele din urmă încuviințînd doar un pact modificat, prin care el promitea să nu amenințe puterea sau posesiunile lui Alexios¹³.

Asediul orașului Niceea

Corpurile principale de armată ale primei cruciade au început să se adune pe țărmul Asiei Mici în februarie 1097, iar în următoarele câteva luni numărul lor a crescut treptat la probabil 75.000, inclusiv aproximativ 7.500 de cavaleri călare și înarmați complet, și alți 35.000 de infanteriști cu echipament ușor. Perioada sosirii în pragul lumii musulmane s-a dovedit cît se putea de prielnică. Cu câteva luni înainte, Kilij Arslan, sultanul selgiucid al regiunii, anihilase relativ ușor cruciada țaranilor. Crezînd că acest al doilea val de franci va prezenta un pericol la fel de limitat, a plecat să rezolve o minoră dispută teritorială în Est. Această gafă le-a permis creștinilor să traverseze liber Bosforul în primăvara respectivă și să-și stabilească nestingheriți tabăra pe litoralul inamic.

Prima țintă musulmană a latinilor fusese stabilită prin alianța lor cu grecii, iar obiectivul primar al lui Alexios era Niceea, primul oraș continental din apropierea Bosforului, pe care Kilij Arslan îl declarase cu aroganță capitala lui. Această breșă turcă în vestul Asiei Mici amenința securitatea Constantinopolului, dar rezistase cu tenacitate celor mai mari eforturi de recucerire făcute de împărat. Acum Alexios își puna în aplicare noua lui armă: „barbarii” franci. Aceștia au ajuns la Niceea pe 6 mai, dînd peste o fortăreață impresionantă. Un martor ocular latin a descris cum „niște oameni pricepuți au împrejmuit orașul cu ziduri atît de mărețe, încît acesta nu se temea nici de atacul dușmanilor, nici de puterea vreunei mașinării”. Aceste fortificații de zece metri înălțime, cu o circumferință de aproape 4.800 metri, încorporau peste o sută de turnuri. Și mai neliniștitor era faptul că latura occidentală a orașului era construită pe malurile uriașului lac Iznik, ceea ce permitea garnizoanei turcești, care probabil nu număra mai mult de câteva mii de soldați, să primească provizii și întăriri chiar și atunci cînd era încercuită pe uscat.

Creștinii erau cît pe ce să sufere o înfrîngere în prima etapă a asediului lor. Dîndu-și seama de amenințarea la adresa capitalei lui, la sfîrșitul primăverii, Kilij Arslan s-a întors din estul Asiei Mici. Pe 16 mai a încercat să lanseze un atac-surpriză împotriva armatelor înșiruite dinaintea Niceei, năpustindu-se dinspre dealurile abrupte și împădurite din sudul orașului. Din fericire pentru franci, un spion turc prins în tabăra lor a trădat planurile selgiucizilor atunci cînd a fost amenințat cu tortura și moartea. Cînd a început atacul musulmanilor, latinii erau pregătiți și, prin simpla superioritate numerică, l-au

forțat curînd pe Kilij Arslan să se retragă. Sultanul a scăpat cu mare parte din oaste nevătămată, însă prestigiul său militar și moralul garnizoanei din Niceea au avut mult de suferit. Nădăjduind să sporească disperarea inamicului, cruciații au decapitat sute de turci morți, defilînd pe dinaintea cetății cu capetele înfipte în pari și chiar aruncînd cîteva peste ziduri, „ca să stîrnească și mai multă groază”. Acest soi de război psihologic barbar era ceva obișnuit în asediile medievale și nu era, desigur, specialitatea creștinilor. În următoarele săptămîni, turcii din Niceea s-au răzbunat cu o tenacitate macabră, folosind cîrlige din fier legate de frînghii ca să ridice cadavrele francilor rămase pe lîngă ziduri după lupte și apoi lăsînd leșurile să putrezească atîrnate de ziduri, „ca să-i ocărase pe creștini”¹⁴.

După ce au respins atacul lui Kilij Arslan, cruciații au adoptat o strategie de asediu combinat ca să înfrîngă sistemele defensive ale orașului Niceea, folosind simultan două tehnici. Pe de o parte, au stabilit o blocadă strînsă a zidurilor de nord, est și sud ale orașului, sperînd să izoleze Niceea de exterior, împingînd treptat garnizoana spre capitulare, prin izolarea fizică și psihologică. Cu toate acestea, francii nu aveau nici o modalitate de a tăia liniile de comunicații înspre vest, pe lac, așa că au aplicat o strategie de asalt mai agresivă. Primele tentative de a lua cu asalt orașul prin escaladarea zidurilor pe scările mobile au eșuat, așa că eforturile s-au concentrat asupra creării unei breșe fizice în ziduri. Cruciații au construit mașini de aruncat bolovani, sau baliste, însă acestea aveau o forță limitată, nefiind capabile să arunce proiectile suficient de mari pentru a produce pagube semnificative în masivele ziduri. În schimb, latinii au folosit bombardamentul ușor pentru a-i hărțui pe turci și, sub acoperirea acestuia, au încercat să submineze zidurile Niceei în mod direct.

Această tactică era în genere letală. Ca să ajungă la baza meterezelor, trupele trebuiau să treacă de o ploaie mortală de săgeți și proiectile de piatră aruncate de musulmani și, odată ajunși acolo, erau expuși atacului de sus cu smoală și ulei încins. Francii au experimentat, cu diferite grade de succes, o gamă de modalități de protecție împotriva acestor pericole. Una dintre aceste mașinării, botezată cu mîndrie „vulpea” și construită din grinzi de stejar, s-a prăbușit rapid, omorînd 20 de cruciați. Francezii din sud au fost ceva mai norocoși, construind un paravan mai zdravăn, cu acoperișul înclinat, care le-a permis să ajungă la ziduri și să înceapă săpăturile de subminare. Geniștii au săpat un tunel sub bastionul sudic, susținînd atent excavația cu contraforturi din lemn pe măsură ce înaintau, după care acopereau golul cu ramuri și nuiete. La asfințitul zilei de 1 iunie 1097, au dat foc acestor lemne, așteptînd ca întreaga structură să se prăbușească, doborînd o mică porțiune din zidul de apărare de deasupra. Din nefericire pentru franci, garnizoana turcă a reușit să repare paguba peste noapte și nu s-au mai făcut alte progrese.

La jumătatea lunii iunie, cruciații nemaifăcînd nici un progres vrednic de luat în seamă, doar bizantinii puteau să încline balanța. Staționat în miazănoapte la o zi distanță, Alexios păstra o distanță precaută, dar atentă față de asediu, trimițînd trupe și consilieri militari să-i asiste pe latini. Între aceștia, cei mai remarcabil era Tatikios, un veteran cu sînge rece din familia imperială, cu o descendență pe jumătate arabă și pe jumătate greacă, cunoscut pentru loialitatea lui față de împărat*. Alexios nu și-a adus aportul definitiv la asediul orașului Niceea pînă la jumătatea lunii iunie. Ca răspuns la cererile

* Eunuc și general abil, despre Tatikios se spunea că, la începuturile carierei militare, îi fusese tăiat nasul și că în locul lui purta o proteză de aur.

primite din partea prinților cruciați, a dus o mică flotă de vase grecești la 30 de kilometri peste uscat pe lacul Iznik (Ascania). În zorii zilei de 18 iunie, această flotilă a pornit spre zidurile vestice ale orașului Niceea, umplînd văzduhul de sunetul trîmbițelor și al tobelor, iar francii au demarat în același timp un atac pe uscat. Se relatează că trupele selgiucide, absolut îngrozite, cu lațul strîngîndu-se în jurul lor, „s-au speriat ca de moarte și au început a se văieta și tînguî”. În cîteva ceasuri au cerut pace, iar Tatikios și bizantinii au luat orașul în stăpînire.

Cucerirea Niceei a reprezentat punctul culminant al cooperării greco-france în timpul primei cruciade. Inițial, în rîndul trupelor latine au existat nemulțumiri din cauza lipsei prăzii, însă au fost estompate repede de hotărîrea lui Alexios de a-și răsplăti aliații cu sume extravagante de bani lichizi. Cronicile occidentale ulterioare au exagerat nivelul de tensiune prezent după căderea Niceei, însă o scrisoare trimisă acasă de căpetenia cruciată Ștefan de Blois mai tîrziu în aceeași vară arată limpede că o atmosferă de prietenie și cooperare a continuat să existe. Împăratul a ținut o audiență cu prinții franci ca să discute următoarea etapă a campaniei. Au fost stabilite, probabil, traseul cruciaților prin Asia Mică și obiectivul reprezentînd orașul Antiohia. Planul lui Alexios era să meargă în urma expediției, să supună definitiv orice teritoriu cucerit de ea și, în speranța că va menține controlul asupra evenimentelor, i-a poruncit lui Tatikios să-i însoțească pe latini ca reprezentantul său oficial, alături de o mică armată de soldați bizantini.

În decursul primăverii și verii, Alexios le-a oferit latinilor sfaturi și informații neprețuite. Ana Comnena a remarcat că Alexios „[i-]a pus în gardă cu privire la lucrurile ce s-ar fi putut întîmpla în călătoria lor [și] le-a dat sfaturi de mare folos. Au fost instruiți în privința metodelor folosite de obicei de turci în bătălie; li s-a arătat cum să întocmească o linie de luptă, cum să pregătească ambuscade; au fost sfătuiți să nu înainteze mult atunci cînd dușmanul fugea în goană”. Le-a mai recomandat conducătorilor cruciadei să reducă agresiunile directe împotriva Islamului, ca un element de diplomatie pragmatică. Ei i-au urmat sfatul și au încercat să exploateze neînțelegerile politice și religioase musulmane trimițînd soli în califatul fatimid din Egipt pentru discutarea unui eventual tratat¹⁵.

Cînd cruciații au plecat din Niceea, în ultima săptămînă din iulie 1097, Alexios putea privi mulțumit la lunile anterioare. Hoarda francilor fusese îndrumată prin imperiul lui fără incidente majore, iar Kilij Arslan promisese o lovitură grea. În ciuda cîtorva episoade ocazionale de fricțiune, cu prezența autoritară a împăratului alături, latinii se dovediseră atît cooperanți, cît și servili. Cum armata cruciată mărșăluia spre Țara Sfîntă, departe de centrul autorității bizantine, întrebarea era cîtă vreme va mai ține idila.

Traversarea Asiei Mici

Fără îndrumarea lui Alexios, francii au fost nevoiți să se lupte cu problemele ridicate de comandă și organizare. În esență, armata lor era o forță compozită, o masă alcătuită din fragmente unite de o credință comună – catolicismul latin –, dar adunate din tot Apusul Europei. Mulți fuseseră dușmani înainte de începerea expediției. Se confruntau inclusiv cu o serioasă barieră de comunicare: după cum a observat Foucher de Chartres, cruciat

din nordul Franței, „cine a mai auzit vreodată de un asemenea amestec de limbi într-o singură armată?”.

Masele disperate trebuiau călăuzite de o mână de fier. Într-adevăr, legile logicii militare spuneau că, fără un comandant recunoscut, cruciada era hărăzită fără doar și poate dezintegrării și colapsului. Însă din vara anului 1097, expediția nu a mai avut un singur conducător. Legatul pontifical Adhémar de Le Puy putea pretinde o înfițare spirituală, iar grecul Tatikios oferea cu siguranță consultanță, însă în practică nici unul dintre ei nu exercita o putere totală. De fapt, cruciații au trebuit să-și caute singuri drumul spre o structură organizatorică prin intermediul unui proces de experimentare și inovație bazat în principal pe influența unificatoare a scopului lor spiritual comun. Împotriva tuturor așteptărilor, au obținut un succes semnificativ. Cea mai prețioasă modalitate pentru luarea deciziilor s-a dovedit a fi discuția de grup, în mod normal un blestem al campaniilor militare. De aici înainte, un consiliu alcătuit din prinții franci de frunte – oameni ca Raymond de Toulouse și Bohémond de Taranto – se întâlneau ca să discute și să stabilească tactica. La început au creat un fond comun prin intermediul căruia toate prăzile puteau fi împărțite și redistribuite. A mai trebuit să fie decisă și modalitatea de traversare a Asiei Mici.

Din cauza dimensiunilor sale, cruciada nu putea intenționa realist să înainteze ca o singură armată. Răspândită de-a lungul drumurilor romane și al rutelor de pelerinaj, o coloană de 70.000 de oameni putea avea nevoie de zile întregi ca să treacă de un anumit punct. În căutarea de alimente și provizii, mai putea să și ruineze zonele agricole din jur, asemenea unei invazii de lăcuste. Însă creștinii nu își permiteau să se despartă în contingente mai mici care să călătorească separat, așa cum făcuseră în drum spre Constantinopol, pentru că Kilij Arslan și turcii selgiucizi reprezentau în continuare o amenințare teribilă. În cele din urmă, prinții au hotărât să își împartă forțele în două, în același timp menținând un contact relativ strâns în timpul marșului¹⁶.

Bătălia de la Dorylaeum

În iunie 1097, normanzii lui Bohémond din sudul Italiei și armata lui Robert de Normandia s-au pus în mișcare, la o oarecare distanță în urma lui Godefroi de Bouillon, Robert de Flandra și a francezilor din sud. Planul prevedea reîntîlnirea peste patru zile de marș spre sud-est, la Dorylaeum, o tabără militară bizantină abandonată. Kilij Arslan avea totuși alte planuri. După umiliința de la Niceea, închegase o armată în toată regula și acum spera să-i surprindă pe cruciați în timp ce aceștia îi traversau teritoriile. Divizarea în două armate i-a dat prilejul de a lovi. În dimineața zilei de 1 iulie a atacat principalul corp de armată condus de Bohémond și Robert într-un teren deschis, la joncțiunea a două văi, în apropiere de Dorylaeum. Unul dintre membrii armatei lui Bohémond și-a amintit groaza clipei în care turcii au apărut deodată și „au început toți deodată să urle, să bolborosească și să țipe, rostind tare pe limba lor niște vorbe drăcești pe care eu nu le pricepeam... țipînd ca demonii”. Kilij Arslan venise cu o ceată de călăreți selgiucizi înarmați ușor, dar foarte mobili, sperînd să facă ravagii în rîndurile lente ale cruciaților, încercuindu-i în trombă și destrămîndu-le formațiunea cu o ploaie neconținută de proiectile. Cu siguranță latinii au fost șocați de tactica oponenților. Un martor ocular a descris momentul luptei: „Turcii urlau ca lupii și trăgeau neconținut nori de săgeți. Noi

eram buimăciți. Cum eram în pericol de moarte și mulți dintre noi erau deja răniți, am rupt-o curînd la fugă; nici asta nu-i de mirare, căci așa un mod de a lupta ne era necunoscut tuturor”.

Poate unii au dat bir cu fugiții, dar, uimitor, Bohémond și Robert au reușit să adune la un loc trupele și au organizat o tabără improvizată lângă o mlaștină. În locul unei retrageri haotice au preferat să-și păstreze terenul, să organizeze o formație defensivă și să aștepte întăriri. Jumătate de zi s-au bazat pe superioritatea numerică și a armurilor ca să reziste atacului turcesc permanent. Ca să-și întărească moralul în fața acestui furnicar, cruciații repetau o frază de încurajare: „Să ne menținem ferm pe poziții, încrezîndu-ne în Hristos și în biruința Sfintei Cruci. Fie ca azi să cîștigăm cu toții multă pradă”. În orice caz, uneori trupele inamice au străpuns liniile:

Turcii au năvălit cu putere în tabără, aruncînd cu săgeți din arcurile lor de corn, omorînd pelerinii pedestrași, fete, femei, copii și bătrîni, necrușînd pe nimeni, indiferent de vîrstă. Năucite și îngrozite de cruzimea acestor omoruri înfricoșătoare, fete foarte gingașe și nobile prin nașterea lor se zoreau să se îmbrace frumos, oferindu-se turcilor, ca măcar, ațîțați și liniștiți de dragul frumuseții lor, să poată avea milă de prizonierii lor.

Totuși, frontul cruciaților a rezistat. În epoca medievală, rolul de general depindea într-o proporție foarte mare de forța personalității, de puterea de a insufla supunere și în mare parte meritul de a menține controlul asupra trupelor în fața unei astfel de agresiuni le aparține lui Bohémond și lui Robert. După cinci ore grele a sosit corpul principal al armatei cruciate, iar Kilij Arslan a fost silit să se retragă. Numărul victimelor a fost mare, probabil 4.000 de creștini și 3.000 de musulmani uciși, însă tentativa de a-i înspăimînta pe cruciați pe traseu eșuase. Începînd din acest moment, Kilij Arslan i-a evitat. Selgiucizii nomazi din Asia Mica nu fuseseră învinși, însă rezistența lor fusese frîntă, deschizînd drumul ce traversa Anatolia¹⁷.

Contacte și cuceriri

După Dorylaeum, pe parcursul celor 13 luni de marș spre Antiohia, cruciații au avut de înfruntat un alt tip de dușman. Setea, inaniția și boala i-au hărțuit toată vara anului 1097, pe măsură ce au trecut pe lângă un șir de așezări abandonate de turci. Potrivit unui cronicar, la un moment dat lipsa apei a devenit atît de gravă, încît:

Răpuși de suferința setei, aproape cinci sute de oameni au murit. Pe lângă aceștia, cai, măgari, cămile, catîri, boi și multe animale au îndurat aceeași moarte din cauza setei nespuse de chinuitoare. Mulți oameni, slăbînd tot mai mult din cauza epuizării și a arșitei, cu gurile și gîtlejurile căscate, încercau să prindă cea mai mică picătură de umezeală ca să-și aline setea. Acum, în vreme ce toată lumea suferea de această plagă, au găsit un rîu după care tînjiseră și pe care îl căutaseră. Cum se repezeau spre el, fiecare era dornic din cauza nevoii prea mari să ajungă primul din marea gloată. N-au avut opreliște la cît au băut, astfel încît mulți din cei care fuseseră slăbiți, și oameni, și animale de povară, au murit din pricină că băuseră prea mult.

Ar putea părea surprinzător că morțile animalelor erau descrise aproape la fel de amănunțit ca morțile oamenilor, însă toate izvoarele contemporane au aceeași obsesie pentru cai și pentru animalele de povară. Armata se bizuia pe acestea din urmă pentru

transportul echipamentului și al proviziilor, iar cavalerii depindeau în luptă de animalele de călărie. În trecut, istoricii scoteau în evidență avantajul militar de care se bucurau cavalerii cruciați datorită cailor lor europeni, mai mari și mai puternici, însă în realitate cei mai mulți cai de felul acesta au murit înainte de a ajunge în Siria. Un martor ocular a notat mai târziu că, din această cauză, „mulți dintre cavalerii noștri au fost nevoiți să continue drumul ca pedestrași, iar din cauza lipsei de cai a trebuit să folosim boii ca animale de călărit”¹⁸.

Ocazional, cruciații au mai avut de suferit și de pe urma unor pericole mai neobișnuite. Godefroi de Bouillon, în primul rînd, a fost atacat și rănit grav de un urs sălbatic în timp ce vîna. A avut noroc și a scăpat cu viață. Aceste pericole și ghinioane par să fi determinat o planificare mai atentă a următoarei etape a călătoriei. După ce au ajuns în fertila regiune de sud-est a Asiei Mici, cruciații au început să încheie alianțe cu populația creștină armeană locală, care pînă atunci trăise sub guvernare turcă. La Heraclea, Tancrede și Balduin de Boulogne au fost trimiși spre miazăzi în Cilicia, în timp ce armata principală a apucat-o pe ruta nordică, prin Coxon și Maraș. Ambele grupuri au intrat în contact cu creștinii armeni bășinași, însă Tancrede și Balduin au mers mai departe, creînd un centru aliat de resurse care a ajutat la aprovizionarea întregii cruciade în lunile următoare și au asigurat o rută mai directă spre Siria pentru armatele de întărire pe care francii le așteptau să li se alăture în Antiohia.

După expediția în Cilicia, Balduin a hotărît să se despartă de cruciada principală pentru a-și căuta norocul în zonele de frontieră dintre Siria și Mesopotamia. A întrezărit oportunitatea de a-și înființa un domeniu levantin propriu și, plecînd cu o trupă mică, de numai o sută de cavaleri, a început o campanie de cuceriri brutale și de neîncetată parvenire, care i-a dezvăluit atît abilitățile de comandant militar, cît și pe cele de politician priceput. Numindu-se „izbăvitorul” creștinilor armeni de jugul asupritoarei guvernări turce, Balduin a stabilit repede controlul asupra unei fișii de teritoriu care se întindea în est pînă la fluviul Eufrat. Reputația înfloritoare i-a adus invitația de a se alia cu Thoros, bătrînul guvernator armean al Edesei, un oraș din Semiluna Fertilă, dincolo de Eufrat. Cei doi au devenit tată și fiu adoptiv printr-un curios ritual public: ambii bărbați s-au dezbrăcat pînă la brîu și apoi, în timp ce Thoros îl îmbrățișa pe Balduin, „strîngîndu-l la pieptul gol”, peste ei a fost așezată o cămașă lungă, care să le pecetluiască unirea. Din nefericire pentru Thoros, această ceremonie nu a domolit prea mult ambiția neînduplecată a lui Balduin. În cîteva luni, „tatăl” lui armean a fost ucis, probabil cu aprobarea tacită a lui Balduin. Apoi francii au preluat controlul asupra orașului și împrejurimilor, creînd primul stat cruciat din Orientul Apropiat – comitatul de Edessa¹⁹.

Între timp, la începutul lunii octombrie 1097, armatele primei cruciade se regroupaseră la hotarul de miazănoapte al Siriei; deși cu pierderi majore, acestea supraviețuiseră totuși traversării Asiei Mici. Evenimentele din secolul următor aveau să dovedească că acest fapt era în sine o realizare extraordinară, fiindcă următoarele cruciadele au pierit în această regiune. Însă dinaintea lor se găsea acum o nouă sarcină de proporții uriașe, ce avea să umbrească pînă și aceste încercări: asediul Antiohiei.

Capitolul 2

Suplicii siriene

În primele zile ale toamnei anului 1097, cei dintâi cruciați au pătruns în nordul Siriei, ajungând la unul dintre cele mai mari orașe ale Orientului, metropola fortificată a Antiohiei. Ajunseseră, în sfârșit, la hotarele Țării Sfinte, iar acum, înspre miazăzi, poate la numai trei săptămîni de marș, Ierusalimul însuși îi ademenea. Însă cel mai direct traseu spre Orașul Sfînt, vechiul drum al pelerinilor, trecea prin Antiohia, înainte de a urmări linia litoralului Mediteranei pînă în Liban și Palestina, printr-un șir de orașe și fortărețe potențial ostile, stăpînite de musulmani.

Istoricii au susținut întotdeauna că francii nu au avut altă alegere în afară de cucerirea Antiohiei înainte de a-și continua călătoria spre sud – acest oraș stătea ca un obstacol de neînlăturat în calea expediției lor. Acest lucru nu este întru totul adevărat. Evenimentele ulterioare sugerează că, teoretic, cruciații ar fi putut ocoli orașul. Dacă s-ar fi concentrat doar asupra ajungerii la Ierusalim în cel mai scurt timp, ar fi putut negocia un armistițiu temporar pentru a neutraliza amenințarea reprezentată de garnizoana musulmană din Antiohia, fapt ce le-ar fi permis să înainteze cu foarte puține necazuri. Faptul că latinii au ales totuși să asedieze Antiohia spune multe despre planurile, strategia și motivația lor²⁰.

Cetatea Antiohiei

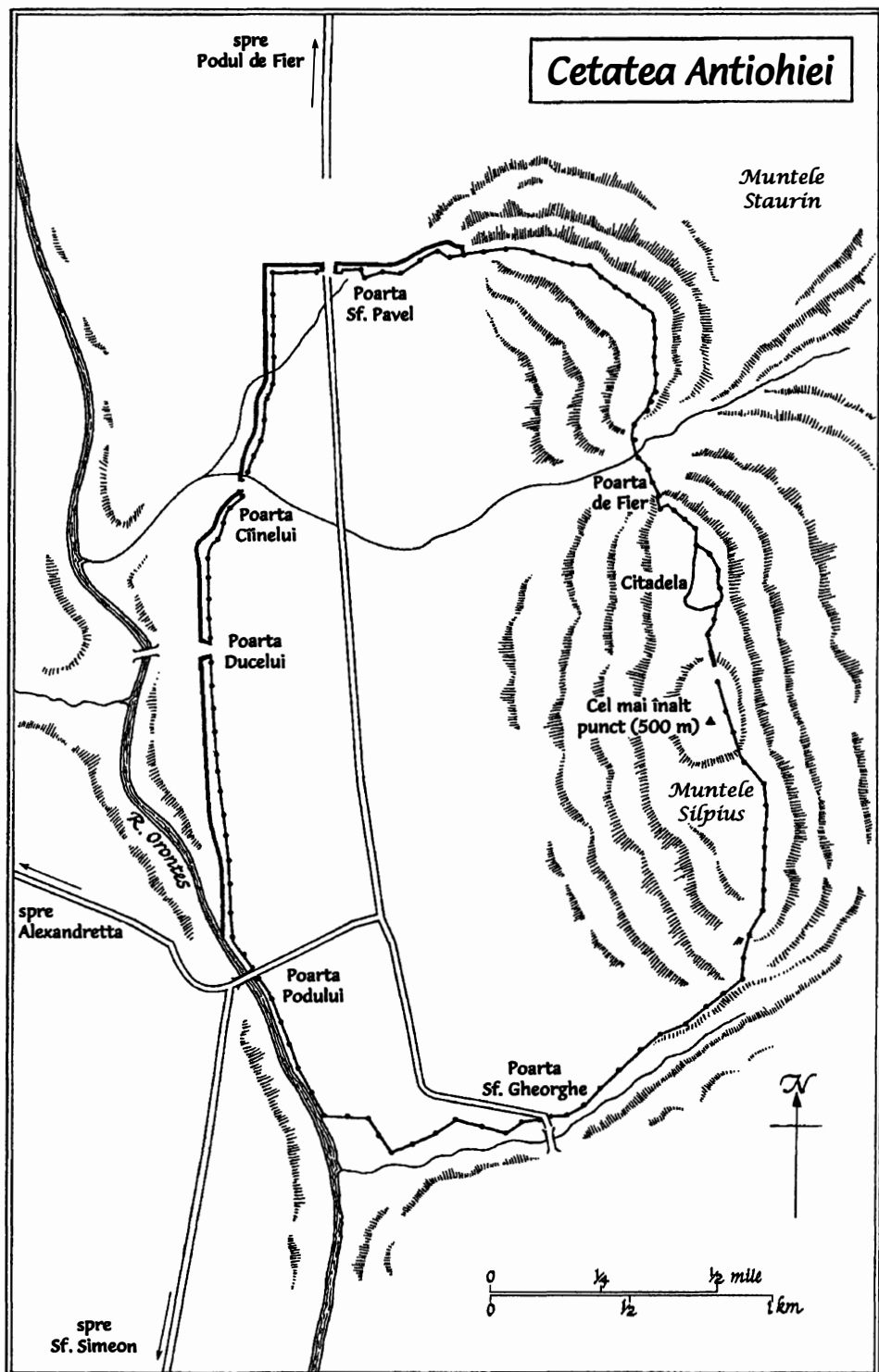
Înainte de toate, Antiohia pare să fi fost ținta principală a alianței dintre cruciați și bizantini. Întemeiată în 300 î.e.n. de Antioh, unul dintre generalii ai lui Alexandru cel Mare, orașul a fost plasat ideal pentru a avea acces la comerțul transmediteranean. Renumit ca răspîntie plină de viață între Răsărit și Apus, Antiohia a devenit cel de-al treilea oraș al lumii romane, centru comercial și cultural. Însă, în timpul primei explozii a expansiunii islamice, în secolul al VII-lea e.n., acest bastion al imperiului răsăritean a fost pierdut în favoarea arabilor. Un Bizanț revigorat a asigurat recucerirea Antiohiei în 969, însă sosirea violențelor turci selgiucizi a făcut ca orașul să fie sustras încă o dată controlului creștin în 1085. Foarte conștient de această istorie încurcată, Alexios I Comnenul rîvnea Antiohia, visînd la ziua în care orașul avea să fie piatra de temelie a unei noi ere a stăpînirii grecești asupra Asiei Mici. Din acest motiv a continuat să-i susțină pe franci în vara anului 1097 și mai tîrziu, sperînd să se folosească de afluența fără precedent a soldaților cruciați și să recupereze Antiohia.

Decizia de a ataca orașul a fost, așadar, o expresie a cooperării greco-latine ; oricum, cruciații nu erau simpli executanți ai ordinelor aliaților. La fel ca Ierusalimul, Antiohia avea o semnificație spirituală profund înrădăcinată. Tradiția susținea că aici era locul unde Sfântul Petru, cel dintâi dintre apostoli, întemeiasse prima biserică, iar orașul avea și acum o măreață bazilică în cinstea sfântului. Era și sediul unuia dintre cei cinci patriarhi – puterile conducătoare ale creștinătății. De aceea, eliberarea sa era în acord cu scopurile spirituale ale expediției. Oricum, cu timpul avea să devină limpede și că unii lideri cruciați, precum Bohémond și Raymond de Toulouse, nutreau și ambiții personale, mai seculare, pentru Antiohia, aspirații ce ar fi putut intra în conflict cu speranțele bizantinilor.

Dincolo de problemele legate de relațiile latino-grecești și de cuceririle teritoriale, tentativa de a pune stăpînire pe Antiohia scoate la iveală un adevăr profund despre cruciați. Nu erau, așa cum și-au închipuit unii comentatori medievali și moderni, o hoardă sălbatică de barbari necontrolați, roind fără nici un plan spre Ierusalim. Evenimentele din 1097 dovedesc că acțiunile lor erau cel puțin dirijate de un filon de planificare strategică. Au pregătit asaltul Antiohiei cu destulă grijă, cucerind mai multe așezări satelite care să îndeplinească funcția de centre de aprovizionare logistică și cultivînd contacte maritime ca să-și asigure ajutorul naval, dintre care unele par să fi fost organizate cu cîteva luni înainte. De asemenea, francii așteptau încrezători ca la Antiohia să primească întăriri formate din trupe grecești sub comanda lui Alexios și noi valuri de cruciați occidentali, prin urmare își asiguraseră cea mai lipsită de riscuri și cea mai directă rută din Asia Mică în Siria, aceea prin Pasul Belen. Totul în purtarea cruciaților din toamna anului 1097 indică faptul că erau hotărîți să cucerească Antiohia, cu toate că își dădeau seama că nu va fi o misiune ușoară.

Chiar și așa, la sfîrșitul lunii octombrie, cînd au pornit spre zidurile cetății, cruciații au fost intimidați de anvergura fortificațiilor. Într-o scrisoare trimisă în Europa, unul dintre franci a scris că la prima vedere orașul părea „fortificat cu o forță de necrezut și aproape de necucerit”. Antiohia era adăpostită între riul Orontes și poalele a doi munți – Staurin și Silpius. În secolul al VI-lea, romanii au îmbunătățit aceste avantaje naturale printr-un cerc de aproximativ 60 de turnuri unite de un zid de împrejmuire masiv – lung de aproape 5 km și de pînă la 18 m înălțime – de-a lungul malului riului Orontes și apoi pe versanții abrupti ai munților Staurin și Silpius. La zeci de metri deasupra orașului propriu-zis, lîngă vîrfurile Muntelui Silpius, o formidabilă citadelă încununa fortificațiile Antiohiei. Spre sfîrșitul secolului al XI-lea, acest sistem defensiv era erodat de timp și devastat de cutremure de pămînt, însă continua să reprezinte un obstacol formidabil în fața oricărei forțe atacatoare. Într-adevăr, un martor ocular franc a simțit nevoia să scrie că orașul „nu se temea nici de atacul cu mașinărie, nici de amenințarea oamenilor, chiar dacă tot neamul omenesc s-ar fi adunat laolaltă ca să îl asedieze”²¹.

Cruciații aveau totuși un avantaj : Siria musulmană se găsea într-o stare primejdioasă de dezordine. Dezbinați de lupte pentru putere încă de la colapsul unității selgiucide, la începutul anilor 1090, potențaii turci din regiune erau mai interesați să se ocupe de propriile neînțelegeri mărunte decît să dea o formă de răspuns rapid sau concertat la această neașteptată incursiune latină. Tinerii frați învrăjbiți Radwan și Duqaq cîrmuiau cele două orașe mai mari, Alep și Damasc, însă erau prinși într-un război civil. Antiohia însăși era guvernată ca așezare semiautonomă de frontieră a șubrezitului sultanat selgiucid de Bagdad de către Yaghi Siyan, un nobil războinic turc, bătrîn și intrigant. Acesta comanda o garnizoană bine aprovizionată, probabil de vreo 5.000 de soldați, suficienți

pentru a proteja zidurile orașului, dar nu suficienți pentru a-i respinge pe cruciați în luptă deschisă. Singura lui opțiune era să se încreadă în fortificațiile Antiohiei și să spere că va supraviețui venirii trupelor cruciate. Pe măsură ce francii se apropiau, a trimis apeluri de ajutor vecinilor musulmani din Alep și Damasc, ba chiar la Bagdad, în speranța că va atrage întăriri. De asemenea, a supravegheat cu multă atenție numeroșii creștini greci, armeni și sirieni care făceau parte din populația cosmopolită a Antiohiei, precaut să nu fie trădat din interior.

Un război de uzură

După sosire, latinii au trebuit să aleagă o strategie. Descurajați de dimensiunile uriașe ale fortificațiilor Antiohiei și neavînd meșteșugarii și materialele necesare pentru construirea de arme pentru un asediu cu asalt – scări mobile, baliste sau turnuri mobile –, și-au dat repede seama că nu erau în poziția de a-i ataca în forță meterezele. Dar, la fel ca la Niceea, un asediu de uzură prezenta dificultăți. Numai lungimea zidurilor Antiohiei, topografia accidentată a munților din jur și prezența a nu mai puțin de șase porți principale ce duceau afară din oraș făceau ca o împresurare completă să fie practic imposibilă. Așa cum se întâmpla de obicei, un consiliu al prinților a hotărît strategia unei blocade parțiale și, în ultimele zile ale lunii octombrie, armatele lor și-au ocupat pozițiile dinaintea a trei dintre porțile din nord-vestul orașului. Odată cu trecerea timpului, cruciații au încercat să supravegheze accesul la alte două intrări ale Antiohiei, de data aceasta dinspre miazăzi. Pentru facilitarea accesului în sud, peste Orontes a fost construit un pod temporar, iar pentru strîngerea lațului au fost construite o serie de turnuri de asediu improvizate. Însă rămînea o intrare, Poarta de Fier – construită într-un defileu stîncos între Staurin și Silpius, unde cruciații nu puteau ajunge. Fiind nepăzită, în lungile luni ce au urmat, ea le-a oferit lui Yaghi Siyan și oamenilor lui o punte de salvare vitală spre lumea de afară.

Începînd din toamna anului 1097, francii s-au dedicat dificilei activități a unui asediu medieval de încercuire. Viața de zi cu zi a acestei forme de război putea implica încăierări mici și frecvente, însă în esență nu depindea de o bătălie corp la corp, ci era mai curînd un fel de test de rezistență fizică și psihică. Atît pentru latini, cît și pentru inamicii lor musulmani moralul era o chestiune critică și fiecare parte a aplicat o gamă de tactici înspăimîntătoare ca să slăbească rezistența mentală a oponentului. După ce au cîștigat o bătălie majoră la începutul anului 1098, cruciații au decapitat mai mult de o sută de musulmani morți, le-au înfipt capetele în sulite și au defilat voios cu ele pe lîngă zidurile Antiohiei, „ca să sporească mîhnirea turcilor”. După o altă luptă, turcii au ieșit pe furiș în zorii zilei ca să-și îngroape morții, dar, potrivit unui martor ocular latin, cînd creștinii au descoperit acest lucru :

au poruncit ca trupurile să fie dezgropate și mormintele distruse, iar morții tîrîți afară din mormintele lor. Au aruncat toate leșurile într-o groapă, le-au retezat capetele și le-au adus în tabăra noastră. Cînd au văzut turcii asta, au fost foarte mîhnîți și s-au întristat de moarte, s-au jelit în fiecare zi și nu au mai făcut altceva decît să plîngă și să urle.

La rîndul lui, Yaghi Siyan a poruncit persecutarea publică a populației creștine din Antiohia. Patriarhul grec, care vreme îndelungată locuise în tihnă în oraș, era acum atîrnat de glezne de metereze și bătut cu vergi de fier. Un latin își amintește că „mulți greci, sirieni și armeni care trăiau în oraș au fost măcelăriți de turcii scoși din minți. În văzul francilor, ei aruncau cu lațurile și catapultele peste ziduri capetele celor omoriți. Acest lucru îi mîhnea în chip deosebit pe oamenii noștri”. Cruciații luați prizonieri suferau adesea același tratament. Arhidiaconul de Metz a fost prins „jucînd o partidă de zaruri” cu o tînără femeie într-o livadă din apropierea orașului. A fost decapitat pe loc, în timp ce ea a fost dusă înapoi în Antiohia, violată și ucisă. În dimineața următoare, capetele amîndurora au fost catapultate în tabăra latină.

Pe lîngă aceste schimburi malefice, asediul se rotea în jurul luptei pentru resurse. Acest macabru joc al așteptării, în care fiecare dintre părți încerca să reziste mai mult decît cealaltă, depindea de mîna de lucru, de materiale și, elementul esențial, de hrană. Din punctul de vedere al logisticii, cruciații se aflau în dezavantaj. Blocada incompletă însemna că garnizoana musulmană putea avea în continuare acces la resurse și la ajutor din afară. Armata cruciată, mai mare, și-a epuizat repede resursele disponibile și, în căutarea proviziilor, a fost nevoită să se aventureze tot mai adînc într-un teritoriu ostil. Pe măsură ce campania se prelungea, vremea aspră de iarnă a agravat situația. Într-o scrisoare către soția sa, prințul franc Ștefan de Blois se plîngea: „Înainte cetății Antiohiei, pentru Domnul nostru Hristos am suferit cît a fost iarna de lungă din pricina frigului prea mare și a unor puhoie nesfîrșite de ploaie. Ce zic unii despre greutatea de a îndura fierbințeala soarelui în Siria nu-i adevărat, căci iarna aici seamănă foarte mult cu iernile noastre din Apus”. Un creștin armean contemporan își amintea mai tîrziu că în toilul acelei ierni îngrozitoare, „din pricina lipsei mîncării, moartea și suferința s-au abătut asupra oștirii francilor așa de mult, că un om din cinci a pierit și toți ceilalți se simțeau părăsiți și departe de patria lor”²².

Suferința în tabăra francilor a ajuns la apogeu în ianuarie 1098. Sute, poate chiar mii, au pierit, slăbiți de subnutriție și boală. Se spunea că cei săraci ajunseseră să mănînce „cîini și șobolani..., pieile animalelor și semințele de grîu găsite în băligar”. Răvășiți de această stare deznădăjduită, mulți au început să se întrebe de ce abandonase Dumnezeu cruciada, sfîntul Său proiect. Într-o atmosferă tot mai nesănătoasă, dominată de suspiciuni și învinuiri, clerul latin a venit cu un răspuns: expediția fusese întinată de păcat. Pentru îndepărtarea acestei întinări, legatul pontifical Adhémar de Le Puy a prescris un șir de ritualuri purificatoare – post, rugăciune, pomeni și procesiuni. În același timp, femeile, presupusele purtătoare ale impurității, au fost izgonite din tabără. În ciuda acestor măsuri, mulți creștini au fugit în nordul Siriei, preferînd o drumeție nesigură înapoi spre Europa decît înfiorătoarele condiții ale asediului. Chiar și demagogul Petru Eremitul, odinioară împătimit vestitor al fervorii cruciate, a încercat să dea bir cu fugiții. Prins într-o noapte pe cînd încerca să scape deghizat, a fost readus în mod rușinos în tabără de către Tancrède. Cam în aceeași perioadă, călăuza greacă a cruciaților, Tatikios, a părăsit expediția, din cîte se pare, în căutarea unor întăriri și provizii în Asia Mică. El nu s-a mai întors niciodată, dar bizantinii din Cipru au trimis oarecare provizii francilor aflați în fața Antiohiei.

Un nucleu călit de cruciați a supraviețuit numeroaselor privațiuni ale acelei crunte ierni și, la sosirea primăverii, balanța asediului a început să încline încetul cu încetul în favoarea lor. Sistemul centrelor de aprovizionare organizat de franci a jucat un rol

important în ameliorarea situației de la Antiohia: resursele au sosit de pe continent tocmai din Cilicia și, mai târziu, de la Balduin de Boulogne, aflat în Edessa. Și mai semnificativ a fost ajutorul adus peste Mediterană și distrubuit prin porturile siriene Latakia și Sf. Simeon*, ocupate acum de latini. La 4 martie, o mică flotă de corăbii englezești a sosit în portul Sf. Simeon aducând alimente, materiale de construcție și meșteșugari. Cîteva zile mai târziu, Bohémond și Raymond de Toulouse au escortat cu succes prețioasa încărcătură de pe țarm, înfruntînd o opoziție îndrîjită din partea trupelor musulmane antiohiene. Aportul de materiale le-a îngăduit francilor să acopere un gol strategic în blocada lor.

Pînă în acest moment, oamenii lui Yaghi Siyan putuseră folosi Poarta Podului într-o relativă siguranță și de aceea avuseseră controlul asupra drumurilor ce duceau la Sf. Simeon și la Alexandretta**. Acum creștinii au fortificat o moschee abandonată, situată în cîmpia din fața acestei intrări în oraș, creînd un fort simplu de asediu, pe care l-au botezat La Mahomerie (Binecuvîntată Maria) și din care puteau supraveghea împrejurimile. Conte Raymond s-a oferit să sprijine povara bănească a plasării de trupe în acest avanpost la un preț exorbitant, suportat de propria vistierie, însă e posibil ca motivele lui să nu fi fost întru totul altruiste. La începutul asediului, trupele normande din sudul Italiei ocupaseră terenul din fața Porții Sfîntul Pavel și astfel aveau posibilitatea de a face rapid o incursiune în oraș atunci cînd și dacă avea să cadă. Asta i-a dat lui Bohémond un prilej bun de a ridica pretenții asupra orașului, pentru că la începutul expediției prinții căzuseră de acord să respecte regulile „dreptului primului cuceritor” – adică bunurile capturate urmau să aparțină celui care le revendica sau le ocupa cel dintîi. Poziționîndu-și oamenii în fața celeilalte intrări principale a Antiohiei, Poarta Podului, Raymond era plasat acum în locul ideal pentru a-și provoca rivalul.

În răstimpul unei alte luni de zile, francii au improvizat un alt fort de asediu, fortificînd o mănăstire din apropierea ultimei porți accesibile a Antiohiei, Poarta Sfîntul Gheorghe. Tancrède convenise să se ocupe de acest post, dar numai în schimbul unei plăți piperate de 400 de mărci de argint. Deși începuse cruciada în rîndul nobililor de rangul al doilea, umbrit de renumele unchiului său Bohémond, Tancrède începea acum să se distingă ca figură semnificativă. Ca urmare a faptelor lui din Cilicia, onoarea acestei comenzi și bogăția pe care o adusesse au servit împreună la elevarea statutului său și i-au conferit un anumit grad de autonomie²³.

Trădarea

În aprilie 1098, cruciații strînseseră deja lațul în jurul Antiohiei. Yaghi Siyan putea aduce în continuare o anumită cantitate de provizii în oraș prin Poarta de Fier, însă capacitatea lui de a-i hărțui pe franci fusese restrînsă foarte mult. Acum era rîndul garnizoanei musulmane să facă față izolării, cu tot mai puține resurse și avînd înaintea spectrul înfrîngerii. Oricum ar fi, pe tot parcursul asediului, cruciații fuseseră bîntuiți de o spaimă

* Portul medieval al Antiohiei, în prezent numit Samandag (n. tr.).

** Actualul oraș Iskenderun, pe coasta orientală a Turciei (n. tr.).

chinuitoare : perspectiva unei armate musulmane unite, care să vină să despresoare Antiohia și să-i prindă la mijloc între doi inamici.

Latinii profitaseră deja de pe urma sciziunilor paralizante ce afectau Siria musulmană. Nedorind să lase deoparte neînțelegerile – și poate luându-i pe cruciați drept mercenari bizantini – Duqaq din Damasc și Radwan din Alep au răspuns rugămintelor lui Yaghi Siyan trimițând contingente separate, necoordonate, care să-i combată pe franci, în decembrie 1097 și februarie 1098. Dacă cele două mari orașe și-ar fi unit resursele, probabil că în iarna respectivă prima cruciadă ar fi fost învinsă în fața zidurilor Antiohiei. Însă așa cum au stat lucrurile, latinii au respins cu succes ambele armate, deși nu fără pierderi însemnate.

De asemenea, cruciații știau foarte bine că, în Orientul Apropiat, Islamul era sfîșiat de o schismă și mai mare – aceea între sunniți și šiiti – și, la sfatul lui Alexios Comnenul, au încercat să exploateze această dezbinare, în vara anului 1097 stabilind contacte cu Fatimizii šiiti din Africa de Nord. Această apropiere a obținut un răspuns în 1098, la începutul lunii februarie, cînd în tabăra creștină din afara Antiohiei a sosit o ambasadă trimisă de al-Afdal vizirul Egiptului, pentru a discuta posibilitatea unei forme de înțelegere negociată cu primii cruciați. Vizita trimișilor musulmani nu a fost nici scurtă, nici secretă. Au rămas în tabăra cruciaților cel puțin o lună, iar prezența lor a fost semnalată pe larg în sursele latine rămase de la martorii oculari. Și totuși, primirea acestei solii pare să fi provocat puține critici, dacă a provocat vreuna. Ștefan de Blois nu s-a arătat în nici un fel stingherit cînd i-a scris soției sale că Fatimizii au „făcut pace și se înțeleg cu noi”. Cruciații și egiptenii nu au ajuns la un acord definitiv la Antiohia, dar cei din urmă au promis „prietenie și un tratament favorabil” și, în scopul încheierii unei astfel de înțelegeri, în nordul Africii au fost trimiși soli latini cu misiunea de „a face un pact de prietenie”.

Pînă la începutul verii anului 1098, cei dintîi cruciați au folosit cu succes diplomația și intervenția militară preventivă pentru a ține la distanță un contraatac musulman direct. Spre sfîrșitul lunii mai a început să circule un zvon înspăimîntător : peste hotar se apropia un nou dușman. Se părea că sultanul Bagdadului răspunsese în sfîrșit la disperatele cereri de ajutor ale Antiohiei, adunînd o uriașă armată de despresurare. Pe 28 mai, iscoadele s-au întors în tabăra francilor confirmînd că au văzut „o oaste [musulmană] mișunînd pretutindeni, din munți și pe felurite drumuri, mulți ca nisipul mării”. Era temutul general irakian Kerbogha din Mosul, care mărșăluia în fruntea a aproximativ 40.000 de soldați sirieni și mesopotamieni. Se găsea la mai puțin de o săptămînă distanță de Antiohia²⁴.

Vestea că Islamul sunnit se unise în sfîrșit împotriva cruciaților i-a îngrozit pe prinții latini. Încercînd să ascundă maselor sumbrele vești, de teamă să nu stîrnească panică și dezertări, au convocat un consiliu de urgență pentru a discuta un plan de acțiune. Deși impresurarea orașului se strînsese și rezistența lui Yaghi Siyan slăbea, un sfîrșit grabnic al asediului nu se întrezărea încă. Francii nu erau în poziția de a-l înfrunta pe Kerbogha într-o confruntare directă – erau depășiți numeric în proporție de doi la unu și se confruntau cu o lipsă acută de cai, lucru care-i împiedica să organizeze o ofensivă de cavalerie. După cruntele bătălii și sacrificii din lunile anterioare, acum se părea că armata creștină va fi zdrobită de zidurile Antiohiei de valul atacului musulman ce se apropia.

În acest moment de criză, cînd cruciada se confrunta cu dezastrul, Bohémond a venit cu o idee. A susținut că, în situația lor, oricine ar fi putut pune la cale căderea Antiohiei ar fi trebuit să aibă dreptul legal asupra orașului și, după multe discuții, s-a ajuns la un

acord general în această privință, cu o clauză: orașul trebuia înapoiat împăratului Alexios dacă acesta ar fi venit să îl reclame. Cu înțelegerea stabilită, șiretul Bohémond și-a dat planul pe față. Stabilise un contact, se aflase, cu un renegat din Antiohia, comandant de turn, un armean pe nume Firuz, care era gata să trădeze orașul.

Cîteva zile mai tîrziu, în noaptea de 2 spre 3 iunie, o ceată alcătuită din oamenii lui Bohémond a folosit o scară din piele uscată de bou ca să se cațere pe o secțiune izolată a zidului sud-estic al orașului, unde îi aștepta Firuz. Chiar și cu ajutorul trădătorului, misiunea era atît de primejdioasă, încît Bohémond însuși a dorit să aștepte jos, căci dacă s-ar fi dat vreo alarmă, grupul izolat de înaintași ar fi fost mai mult ca sigur măcelărit. Gărzile din cele mai apropiate trei turnuri au fost eliminate rapid și silențios, iar dedesubt a fost deschisă o mică poartă secretă. Pînă în acest moment, secretul fusese esențial, dar după realizarea primei breșe, Bohémond a sunat goarnea pentru a porni un al doilea atac, de data aceasta coordonat, asupra citadelei Antiohiei. Cerul liniștit al nopții a fost tulburat cînd francii și-au strigat îndemnul de luptă: „E voia Domnului ! E voia Domnului !”. Pe măsură ce vacarmul tot mai mare străpungea bezna, garnizoana orașului a intrat într-o stare de învălmășeală totală și unii dintre creștinii răsăriteni care trăiau în Antiohia s-au răzvrătit împotriva seniorilor lor musulmani și s-au grăbit să deschidă celelalte porți ale orașului.

Odată năruită împotrivirea, cruciații s-au năpustit în Antiohia, eliberînd opt luni de furie și violență stăpînite. În revărsatul zorilor a început măcelul haotic. Un contemporan latin a notat că „nu cruțau nici un musulman, indiferent de sex, pămîntul era acoperit de sînge și leșuri, unele fiind chiar ale unor creștini greci, sirieni și armeni. Nu e de mirare, căci [pe întineric] nu-și puteau da nicidecum seama pe cine trebuiau să cruțe și pe cine trebuiau să lovească”. Pe urmă un cruciat a descris că „toate străzile orașului erau pline de fiecare parte cu leșuri, astfel încît nimeni nu putea îndura să stea acolo din cauza duhului, nici nu putea merge cineva pe ulițele strîmte ale orașului decît [călcînd] peste trupurile celor morți”. În toiul acestei vărsări de sînge scăpate de sub control și al jafului care a urmat, Bohémond s-a asigurat că deasupra orașului va fi ridicat stindardul lui roșu ca sîngele, metoda obișnuită de a revendica proprietatea capturată. Între timp, Raymond de Toulouse a intrat în goană prin Poarta Podului, ca să ocupe toate clădirile din zonă, inclusiv palatul din Antiohia, asigurînd un semnificativ sector provensal în interiorul orașului. Doar citadela, ridicată sus, pe creasta Muntelui Silpius, a rămas în mîini musulmane, sub comanda fiului lui Yaghi Siyan. Guvernatorul însuși a fugit cuprins de groază, dar a fost prins și decapitat de un țaran băștinaș²⁵.

Vicleanul plan al lui Bohémond reușise, punînd capăt primului asediu al Antiohiei, însă șansele de a sărbători erau puține. Pe 4 iunie, la numai o zi după căderea orașului, a sosit și avangarda armatei lui Kerbogha. Cum trupele musulmane se revărsau spre ea, Antiohia a fost înconjurată curînd, lăsîndu-i pe cruciați prinși înăuntru ca într-o capcană.

Asediații

Cel de-al doilea asediu al Antiohiei, în iunie 1098, a reprezentat cea mai gravă criză a cruciadei. Latinii evitaseră o bătălie pe două fronturi, însă acum se găseau asediați între zidurile Antiohiei. Secătuit de resurse în timpul primei blocaje, orașul le putea oferi

puțin în privința mîncării sau a proviziilor militare. Și, cu citadela în mîini inamice, redutabila capacitate de apărare era diminuată considerabil. Întreaga expediție era în pragul nimicirii.

Plăpîndul licăr de speranță al cruciaților stătea în faptul că mult-așteptata armată bizantină, sub comanda lui Alexios Comnenul, ar fi putut ajunge în sfîrșit pentru a-i salva. Totuși, fără știrea francilor, întîmplarea spulberase și această slabă perspectivă de salvare. Pe 2 iunie, chiar înainte ca Antiohia să fi căzut în mîinile latinilor, prințul cruciat Ștefan de Blois se convinsese că creștinii nu mai aveau nici o șansă de supraviețuire și hotărîse să fugă. Prefăcîndu-se bolnav, a fugit înspre nord și a început să traverseze înapoi Asia Mică. Probabil că plecarea lui a fost extrem de dăunătoare pentru moralul cruciaților, însă Ștefan a provocat și mai mult rău șanselor expediției și mișcării cruciate în ansamblul ei.

În Anatolia Centrală a dat peste împăratul Alexios și peste armata lui, cu tabăra stabilită în orașul Philomelion. În tot timpul asediului Antiohiei, cruciații așteptaseră întăriri din partea grecilor, însă Alexios fusese ocupat cu recucerirea coastei Asiei Mici. Cînd Ștefan a spus că la ora respectivă francii trebuie să fi fost deja înfrinți, împăratul a ales să se retragă la Constantinopol. În acest moment decisiv, Bizanțul a abandonat cruciada, iar grecii nu au fost niciodată iertați pe deplin. Ștefan s-a întors în Franța, unde soția lui l-a numit laș.

Așadar primii cruciați fuseseră părăsiți și trebuiau să înfrunte singuri hoarda lui Kerbogha. Generalul din Mosul s-a dovedit un adversar formidabil. Francii îl considerau persoana desemnată oficial în calitate de „comandant suprem al armatei sultanului din Bagdad”, însă ar fi greșit să ne imaginăm că Kerbogha era un simplu servitor al califatului abbasid. Nutrind propriile ambiții expansive, el și-a dat seama că un război împotriva francilor la Antiohia era oportunitatea perfectă pentru a prelua el însuși controlul asupra Siriei. Kerbogha a petrecut șase luni punînd cu grijă temeliile militare și diplomatice ale campaniei sale, asamblînd o coaliție musulmană extrem de intimidantă. În cauză s-au angajat armate din Siria și din întreaga Mesopotamie, inclusiv un contingent din Damasc, însă majoritatea nu erau mînate nici de o ură nestăvilită față de creștini, nici de feroarea religioasă, ci de frica pe care le-o inspira Kerbogha, un om care acum părea hărăzit să conducă lumea selgiucidă.

La începutul lunii iunie 1098, Kerbogha a abordat cel de-al doilea asediu al Antiohiei cu o grijă zeloasă și cu o hotărîre neclintită. Fixîndu-și tabăra militară la cîțiva kilometri în nordul orașului, el a stabilit un contact cu musulmanii care țineau citadela și a început să maseze trupe în jurul fortăreței pe pantele estice, mai puțin abrupte, ale Muntelui Silpius. Alți soldați erau plasați în așa fel încît să blocheze Poarta Sfîntul Pavel, în partea de nord a orașului. Strategia inițială a lui Kerbogha se baza pe un asalt frontal agresiv, orientat spre citadela Antiohiei și spre împrejurimi. La 10 iunie era gata să declanșeze un atac de neoprit. În următoarele patru zile, a trimis în luptă valuri succesive de trupe, în timp ce Bohémond îi conducea pe franci într-o disperată luptă corp la corp ca să-și mențină controlul asupra zidurilor de est ale cetății. Aceasta a fost cea mai intensă și mai necruțătoare luptă dată de cruciați vreodată. A durat efectiv din zori pînă la amurg, fără răgaz, după cum s-a exprimat un martor ocular : „un om care avea mîncare n-avea vreme să mănînce, iar un om care avea apă n-avea vreme să bea”. Aproape extenuați, disperați, unii latini au ajuns într-un punct critic. Mai tîrziu, un cruciat și-a amintit că „mulți și-au pierdut orice nădejde și la repezeală s-au coborît cu frînghiile de pe ziduri ; iar în oraș,

soldații care se întorceau [din luptă] răspindeau zvonul că avea să urmeze decapitarea în masă a apărătorilor”. În timpul zilei și al nopții, rata dezertorilor a crescut și, în curând, chiar și unii cavaleri bine-cunoscuți, de pildă cumnatul lui Bohémond, s-au alăturat așa-numiților „legănători pe frînghii”. La un moment dat a început să umble vorba că înșiși prinții se pregăteau să fugă, iar Bohémond și Adhémar de Le Puy au fost nevoiți să baricadeze porțile orașului ca să prevină fuga generală.

Doar prin singeroasa lor hotărîre, cei rămași au reușit să-și mențină pozițiile. Apoi, în noaptea de 13 spre 14 iunie, în tabăra musulmană a părut să se prăbușească o stea căzătoare. Cruciații au interpretat întîmplarea ca pe un semn de bun augur, pentru că în ziua următoare oamenii lui Kerbogha au fost văzuți retrăgîndu-se de pe pantele Muntelui Silpius. Însă replierea musulmanilor a fost dictată probabil doar de strategie. Cum nu reușise să înfrîngă rezistența francă printr-un asalt frontal, Kerbogha s-a orientat spre o abordare indirectă. Lupte aveau loc în continuare zilnic, însă, începînd din 14 iunie asediatorii musulmani și-au concentrat energia asupra încercuirii Antiohiei. Grosul armatei abbaside a rămas în tabăra principală din nordul orașului, însă detașamente mari de trupe erau dispuse acum în așa fel încît să blocheze Poarta Podului și Poarta Sfîntul Gheorghe. Kerbogha spera ca strîngînd acest laț și întreprînd contactul latinilor cu lumea din afară să îi înfometeze pe cruciați pînă cînd aveau să se predea.

Hrana se găsise în cantități reduse încă de la intrarea francilor în Antiohia. Acum penuria se intensificase și latinii au început să fie chinuiți foarte rapid de o suferință de care nu mai avuseseră parte pînă atunci. Un contemporan creștin a descris cu oroare aceste zile :

Cu orașul blocat din toate părțile și [cu musulmanii] tăindu-ne ieșirile de jur-împrejur, foamea era atît de mare printre creștini, că, în lipsa pîinii, [...] mestecau chiar și bucăți de piele găsite în case, care se întăriseră sau putreziseră de trei sau șase ani. Împinși de foame, oamenii de rînd au fost nevoiți să-și înghită încălțările din piele. Unii și-au umplut într-adevăr sărmanele burți cu rădăcini de urzici pișcătoare și alte soiuri de plante din pădure, gătite și înmuiate pe foc, așa că s-au îmbolnăvit și numărul lor se micșora în fiecare zi.

Încrămeniți de frică și foame, cu moralul la pămînt, se părea că cei dinții cruciați aveau foarte puține șanse de supraviețuire și nici o cale de scăpare. În aceste zile, cele mai sumbre, mulți credeau că înfrîngerea era iminentă²⁶.

Vreme îndelungată, istoricii au susținut că în acest moment cursul celui de-al doilea asediu al Antiohiei și chiar soarta întregii cruciade au fost transformate de un singur eveniment dramatic. La 14 iunie, un mic grup de franci condus de un țaran vizionar pe nume Petru Bartolomeu a început să sape în bazilica Sfîntul Petru. Bartolomeu susținea că o apariție a Sfîntului Apostol Andrei îi revelase locul în care se găsea o armă spirituală extraordinar de puternică : lancea care străpunsese coasta lui Hristos pe cruce. Unul dintre bărbații care s-au alăturat căutării acestei „Sfinte Lănci”, Raymond de Aguilers, povestește :

Am săpat pînă seara, cînd unii și-au pierdut speranța că vom mai dezgropa Lancea din pămînt... Însă tînărul Petru Bartolomeu, văzînd istovirea muncitorilor noștri, și-a dat jos veșmintele de deasupra și, purtînd numai o cămașă și [fiind] în picioarele goale, și-a dat drumul în groapă. Apoi ne-a implorat să-l rugăm pe Dumnezeu să le înapoieze Lancea Sa [cruciaților] ca să aducă tărie și biruință poporului Său. În sfîrșit, în îndurarea Sa, Domnul ne-a arătat Lancea Sa, iar eu, Raymond, autorul acestei cărți, am sărutat vîrfurile Lăncii îndată ce a ieșit la iveală din pămînt. O veselie și o bucurie fără seamăn a umplut atunci orașul.

S-a crezut mult timp că descoperirea acestui mic fragment de metal, considerat o relicvă a Patimilor lui Hristos, ar fi avut un efect electrizant asupra stării sufletești a cruciaților. Interpretat drept indiciu incontestabil al sprijinului reînnoit din partea lui Dumnezeu, o garanție a victoriei, se presupune că el i-ar fi determinat pe latini să ia armele și să-l înfrunte pe Kerbogha în luptă deschisă. Un alt martor ocular a descris efectul acestei Lănci Sfinte : „Și așa a găsit [Petru] lancea, așa cum prezisese, și toți s-au înviorat cu mare bucurie și teamă și în tot orașul a fost o bucurie de negrăit. Din ceasul acela am hotărât planul unui atac și toate căpeteniile noastre au ținut fără întârziere sfat”²⁷.

De fapt, impresia pe care o lasă această povestire – că, după ce moralul le-a fost înviorat pe loc de o efuziune extatică a credinței, creștinii s-au mobilizat urgent pentru a-și ataca inamicii – este profund greșită. Două săptămâni întregi despart descoperirea Lăncii de luptă dată în cele din urmă împotriva lui Kerbogha.

„Descoperirea” lui Petru Bartolomeu a avut cu siguranță un oarecare efect asupra moralului cruciaților. Pentru mentalitatea modernă, povestea viziunilor lui poate părea fantezistă, iar pretenția lui că ar fi descoperit o relicvă de pe vremea vieții lui Hristos poate părea frauduloasă, chiar ridicolă. Însă pentru francii din secolul al XI-lea, obișnuiți cu ideea de sfinți, relicve și intervenții miraculoase, experiențele lui Petru păreau adevărate. Condiționați de un sistem de credință bine organizat, în care cei morți în sfințenie acționau ca mijlocitori ai lui Dumnezeu pe Pământ, canalizându-i puterea prin relicvele sacre, majoritatea erau dispuși să accepte autenticitatea Lăncii Sfinte. Dintre liderii cruciadei, numai Adhémar de Le Puy pare să mai fi avut niște îndoieli, iar acestea apărute, probabil, din cauza originii umile a lui Petru. Dar, oricât de încurajați ar fi putut fi de apariția acestei relicve, în a doua jumătate a lunii iunie latinii erau încă paralizați de frică și nesiguranță. Descoperirea Lăncii nu a fost catalizatorul irezistibil al acțiunii, și cu atât mai puțin un moment de răscruce pentru soarta primei cruciade²⁸.

La 24 iunie, cruciații erau în pragul colapsului, așa că au trimis doi soli pentru a încerca să poarte tratative cu Kerbogha. Istoricii au tins să adopte ca atare explicația dată de latini acestei solii, caracterizând-o drept un episod de bravadă. În realitate, a fost mai probabil o încercare disperată de a negocia termeni de predare. Un izvor creștin oriental nepărtinitor spune că „francii erau primejduiți de foamete [și de aceea] au hotărât să capete de la Kerbogha făgăduința amnistiei cu condiția să predea orașul în mâinile lui și să se întoarcă în țara lor”. O cronică arabă mai târzie pare să confirme această versiune a evenimentelor, afirmând că prinții cruciați „i-au scris lui Kerbogha, cerându-i liberă trecere prin teritoriul lui, dar el a refuzat, zicând : «Va trebui să vă cîștigați plecarea prin luptă»”.

Cu acest răspuns s-a evaporat și ultima posibilitate de a scăpa din Antiohia. Dându-și seama că singura lor șansă stătea acum în lupta deschisă, indiferent de cât de sumbru părea viitorul, prinții latini au început pregătirile pentru o confruntare finală, sinucigașă. După vorbele unui contemporan latin, au hotărât „că era mai bine să moară în luptă decât să piară de o foame atât de cruntă, slăbind tot mai mult în fiecare zi, pînă aveau să fie răpuși de moarte”²⁹.

În aceste zile, creștinii au făcut pregătirile finale. Procesiunile rituale, spovedania și împărtășania au avut rolul de purificare spirituală. Între timp, Bohémond, ales acum comandant suprem al armatei, a început să pună la cale un plan de luptă. În teorie, francii erau depășiți numeric în mod absolut, fiind poate 20.000 cu tot cu necombatanți. Forța lor de elită, cavalerii pe cai și cu armură grea, fusese paralizată de lipsa cailor și majoritatea erau siliți să lupte acum călare pe animale de povară sau ca pedestrași. Chiar

și contele german Hartmann de Dillingen, odinioară un cruciat falnic și bogat, ajunsese să călărească pe un măgar atît de pipernicit, încît cizmele i se tîrîiau prin noroi. Așa că Bohémond a trebuit să elaboreze o strategie bazată pe infanterie, gîndită pentru a-l înfrunta pe inamic cu viteză și ferocitate maxime.

În ciuda mărimii sale, armata lui Kerbogha avea două puncte slabe. Cum grosul corpului de armată avea în continuare tabăra așezată precaut la o oarecare distanță înspre nord, trupele care încercuiau Antiohia erau dispuse în rînduri relativ subțiri. În același timp, oamenii lui Kerbogha nu aveau sentimentul disperat al unei cauze comune, precum cel care-i mîna pe latini, fiind legați între ei doar de o poleială foarte subțire de unitate. Dacă musulmanii ar fi început să-și piardă încrederea în generalul lor, situația ar fi devenit problematică.

La 28 iunie 1098, cruciații erau pregătiți pentru luptă. La revărsatul zorilor au început să iasă din oraș, în timp ce preoții, înșiruiți pe lîngă ziduri, îndreptau rugăciuni spre Dumnezeu. Majoritatea credeau că se îndreaptă spre moarte. Bohémond a hotărît să iasă prin Poarta Podului, traversînd rîul Orontes pentru a înfrunta trupele musulmane de pe cîmpurile de dincolo de el. Dacă doreau să evite să fie opriți și să fie uciși pînă la ultimul, rapiditatea și coeziunea în mișcări erau esențiale. În timp ce porțile se deschideau, o avangardă de arcași latini a tras cîteva salve de săgeți pentru a forța dușmanul să se retragă, eliberînd drumul peste puncte. Apoi, cu Bohémond în ariergardă, francii au înaintat în patru grupuri de luptă ordonate în rînduri strînse, dispuse în semicerc și s-au apropiat de musulmani pentru a-i ataca.

De îndată ce s-a deschis Poarta Podului, Kerbogha, care se găsea în tabăra din nord, a fost alertat prin ridicarea unui steag negru deasupra citadelei stăpînite de musulmani. În acest moment și-ar fi putut angaja corpul principal de armată, sperînd să-i prindă pe cruciați în afara orașului și să le zdrobească formațiunea. În orice caz, a șovăit. Aceasta nu s-a întîmplat, așa cum spunea o legendă mai tîrziu, pentru că era prins într-o partidă de șah. E mai probabil ca Kerbogha să fi sperat să dea o lovitură fatală, permițîndu-le francilor să-și desfășoare rîndurile în afara orașului ca să-i poată zdrobi în masă, punînd capăt rapid și triumfător asediului Antiohiei. Această strategie avea și avantaje, dar necesita un cap limpede. Chiar atunci cînd ar fi trebuit să-și mențină poziția, lăsîndu-i pe cruciați să înainteze pentru a lupta pe terenul ales de el, generalul și-a pierdut stăpînirea de sine. Simțind că latinii cîștigau un mic avantaj în învălmășeala de lîngă oraș, el a poruncit ca întreaga armată să pornească într-o înaintare pripită și dezordonată.

Sincronizarea lui a fost foarte proastă. Francii supraviețuiseră unui șir de contraatacuri virulente din partea forțelor musulmane care blocaseră pînă atunci Antiohia, inclusiv unui asalt potențial letal din spate din partea trupelor lăsate să păzească drumul din sud, spre Poarta Sfîntul Gheorghe. Numărul victimelor creștine creștea tot mai mult, dar Bohémond a făcut presiuni în față pentru a nu rata șansa, iar rezistența musulmană a început să cedeze. Armata principală a lui Kerbogha a sosit chiar atunci cînd cursul bătăliei se schimba. Speriați de incapacitatea de a copleși armata latină pe care o credeau vîlăguită, musulmanii care se băteau lîngă Poarta Podului au fugit. S-au încrucișat cu camarazii lor care înaintau în rînduri strînse, provocînd haos. În acest moment, în punctul hotărîtor al bătăliei, Kerbogha nu a reușit să-și adune oamenii laolaltă. Cu formația de luptă distrusă, contingentele abbaside au acceptat situația și au părăsit rînd pe rînd cîmpul de luptă. Șocul brutal al hotărîrii neînduplecate a cruciaților scosese la iveală slăbiciunile existente în armata musulmană. Un cronicar musulman indignat a

scris mai târziu : „Deși erau la capătul puterilor, francii au înaintat în formație de luptă împotriva armatelor Islamului, care erau în deplinătatea forțelor și a numărului, și au rupt rîndurile musulmanilor și le-au risipit mulțimile”³⁰.

Doar o mică parte din oameni îi fuseseră doborîți și totuși Kerbogha a fost silit să înceapă o retragere rușinoasă. Lăsînd de izbeliște bogățiile din tabăra lui, a fugit în dizgrație în Mesopotamia. Imediat după bătălie s-a predat și garnizoana musulmană din citadela Antiohiei. Imensul oraș se afla, în sfîrșit, cu adevărat în mîinile latinilor. Bătălia de la Antiohia a fost o victorie uluitoare. Cruciada nu mai fusese niciodată atît de aproape de anihilare și totuși, împotriva tuturor așteptărilor, creștinătatea triumfase. Nu e de mirare că mulți au văzut aici intervenția divină și au fost semnalate o mulțime de miracole spectaculoase. O oștire de spirite ale martirilor creștini, înveșmîntați cu toții în alb și conduși de sfinți-soldați, a apărut din munți în ajutorul francilor. În altă parte, Raymond de Aguilers însuși a purtat Lancea Sfîntă în mijlocul contingentului de cruciați din sudul Franței, conduși de episcopul Adhémar. Mai târziu, s-a spus că vederea relicvei l-a paralizat pe Kerbogha. Cu sau fără asemenea intervenții divine, pietatea a jucat un rol central în aceste evenimente. Cruciații au luptat, indiscutabil, într-o atmosferă de convingere spirituală ferventă, încurajați fiind de preoții din mijlocul lor, care cîntau și se rugau. Mai presus de toate, sentimentul că îndeplinesc o misiune de credință, contopit cu sentimentul aproape primordial de disperare, a fost cel care i-a unit pe latini între ei pe parcursul acestui conflict teribil și le-a dat capacitatea de a rezista și chiar de a-i respinge pe temuții lor inamici.

Amînare și disipare

În perioada imediat următoare acestui remarcabil succes au sporit și speranțele pentru un sfîrșit grabnic și triumfător al cruciadei. Totuși, expediția și-a pierdut direcția și avîntul în timp ce conducătorii ei se ciorovăiau pentru prăzile din Siria. Căldura din toiu verii a dus la izbucnirea unei epidemii și mulți soldați care supraviețuiseră îngrozitoarelor lipsuri din lunile anterioare au murit din cauza bolii. Nici măcar nobilii nu erau imuni și, la 1 august, a murit și Adhémar de Le Puy, care, în calitatea lui de legat pontifical, fusese un glas rațional și conciliator.

În toată această perioadă, expediția a fost prinsă într-o amară dispută în legătură cu viitorul Antiohiei, dispută ce a încetinit înaintarea spre Palestina. Bohémond voia orașul pentru sine și acum avea o poziție puternică pentru a-l reclama. El fusese cel care pusese la cale căderea Antiohiei atunci cînd cruciada avea mai multă nevoie ; steagul lui fusese cel care fluturase deasupra zidurilor orașului în zorii zilei de 3 iunie. La cîteva ceasuri după înfrîngerea lui Kerbogha, își consolidase poziția preluînd personal controlul citadelei, în ciuda strădaniilor lui Raymond de Toulouse de a-i lua trofeul. Bohémond căuta acum să obțină din partea celorlalți prinți recunoașterea fără echivoc a dreptului său legal de posesiune, în ciuda promisiunilor pe care le făcuseră împăratului bizantin. Conștienți că Alexios îi părăsise la Philomelion, majoritatea au consimțit, dar, și de data aceasta, cel care s-a opus a fost Raymond, care trimbea îndatoririle deosebite pe care le avea expediția față de greci. O ambasadă a fost trimisă la Constantinopol pentru a-l ruga pe împărat să adjucece personal Antiohia, însă, cînd el nu a apărut, s-a ajuns într-un punct mort.

Lui Bohémond i s-a atribuit adesea rolul negativ în acest episod – lăcomia și ambiția lui contrastau cu dedicarea altruistă a lui Raymond pentru dreptate și cauza cruciată. Deși nu încapă îndoială că Bohémond urmărea și propriul avantaj, situația nu a fost chiar atât de clară. În lipsa întăririlor grecești, unul dintre prinții franci ar fi trebuit să rămână în urmă în Siria pentru a guverna Antiohia și pentru a comanda garnizoana de aici, ca nu cumva singele franc vărsat pentru cucerirea ei să se fi risipit degeaba. Dintr-un anumit punct de vedere, s-ar putea susține că prinții cruciați aveau norocul că Bohémond era dornic să-și asume această povară, renunțând la finalizarea imediată a pelerinajului său la Ierusalim. Pe de altă parte, reputația de altruist a lui Raymond de Toulouse nu rezistă la o examinare atentă. Poate era într-adevăr dornic să dea Antiohia Bizanțului, însă era mînat și de vise de putere. Pentru restul cruciadei, comportamentul contelui a fost dominat de două aspirații îmbinate, citeodată contradictorii : de a-și decupa o proprietate pentru sine în Levant și de a fi recunoscut ca lider al cruciadei.

Cu cel de-al doilea scop în minte, Raymond a cultivat o asociere strînsă cu vizionarul Petru Bartolomeu și cultul Lăncii Sfinte. Inspirat de ceea ce pare să fi fost o devoțiune autentică față de această relicvă, contele provensal l-a luat pe Petru sub oblăduirea sa și a devenit cel mai fervent susținător al Lăncii. În următoarele luni, atunci cînd cruciații au privit în trecut la dramaticele evenimente din timpul celui de-al doilea asediu al Antiohiei și la victoria lor după toate aparențele miraculoasă asupra lui Kerbogha, Raymond și susținătorii lui au ajutat la promovarea ideii că Lancea a jucat un rol critic în supraviețuirea lor. În același timp, Petru a continuat să relateze un șir continuu de viziuni și, nu după multă vreme, a început să se poarte ca un mesager autoproclamat al lui Dumnezeu. Potrivit profetului-țăran, Sfîntul Andrei îi revelase că „Domnul i-a dat Lancea contelui” ca să-l indice pe Raymond ca lider al primei cruciade³¹.

În luna august, evoluția cultului Lăncii și, legată de el, promovarea carierei politice a lui Raymond au luat o întorsătură mai curînd macabră. Pe cînd trăia, Adhémar de Le Puy își exprimase reținerile în legătură cu autenticitatea Lăncii. Însă, la numai două zile după moartea legatului pontifical, Petru Bartolomeu a anunțat că avusese experiența primei vizite din partea spiritului lui Adhémar și așa a început folosirea imaginii acestuia. Episcopul fusese înmormîntat în bazilica Sfîntul Petru, chiar în groapa în care fusese descoperită Lancea Sfîntă. Fuziunea fizică dintre cele două culte – o lovitură de maestru în materie de manipulare – a fost întărită și mai mult după ce Petru a început să transmită „cuvintele” lui Adhémar de dincolo de mormînt, care revelau că acum el recunoștea Lancea ca fiind autentică și că sufletul lui fusese aspru pedepsit pentru păcatul de a se fi îndoit de relicvă, îndurînd biciuirea și arderea. Pe lîngă această vădită schimbare radicală de concepție în privința Lăncii Sfinte, spiritul episcopului a început să susțină și ambițiile politice ale contelui Raymond. Într-adevăr, nu peste mult timp, Adhémar a „declarat” că foștii lui vasali ar fi trebuit să îi ofere loialitatea lor contelui și că Raymond ar fi trebuit să fie autorizat să-l aleagă pe noul lider spiritual al expediției.

În timp ce prima cruciadă a irosit acea lungă vară siriană, cultul Lăncii Sfinte a prins rădăcini, iar popularitatea și influența lui Raymond de Toulouse și a lui Petru Bartolomeu au crescut simultan. Chiar și în aceste condiții, la începutul toamnei, contele nu reușise să-l scoată pe Bohémond din Antiohia și nici nu ajunsese într-o poziție din care să se declare fățiș lider al cruciadei. Raymond avea nevoie de o susținere mai largă. Începînd de la sfîrșitul lunii septembrie a organizat o serie de campanii în fertila zonă de podiș Summaq, în sud-est. Aceste operațiuni au fost prezentate adesea greșit drept expediții pentru strîngerea de alimente, ba chiar ca tentative de a iniția o înaintare în Palestina, dar

scopul lui Raymond era, în realitate, înființarea unei enclave independente din care să contracareze și să-i amenințe controlul lui Bohémond asupra Antiohiei.

O parte a acestui proces a implicat cucerirea orașului Ma'arrat, cel mai mare din regiune. S-a predat după un asediu greu de iarnă și Raymond a inițiat repede un program de creștinare și colonizare, transformând moscheile în biserici și instalând o garnizoană. Însă nu după multă vreme, liniile de aprovizionare s-au împotmolit, iar cei mai săraci însoțitori ai contelui au început să sufere de foame. În acest moment s-a petrecut una dintre cele mai oribile atrocități din toată cruciada. Potrivit unui franc:

Oamenii noștri sufereau prea mult de foame. Mă cutremur când spun că mulți, chinuți îngrozitor de nebulia foametei, au tăiat bucăți de carne din fesele sarazinilor ce zăceau morți acolo. Le-au gătit și le-au mâncat, devorând cu sălbăcie carnea pe când nu era încă friptă.

Un martor ocular latin a scris că „această priveriște a dezgustat tot atât de mulți cruciați, cât străini”. Oricât ar fi de neplăcut să recunoaștem, aceste acte terifiante de barbarism – pe care inclusiv cronicarii franci au considerat că e potrivit să le condamne – le-au adus latinilor o serie de beneficii pe termen scurt. Printre musulmanii sirieni a început să se răspândească reputația de sălbatici a cruciaților, iar, în lunile ce au urmat, mulți emiri locali au încercat să negocieze cu noii și temuții lor inamici ca să nu riște anihilarea³².

Între timp, cum lunile de dispută și inactivitate și seria de întruniri ținute de prinții latini s-au dovedit incapabile să rezolve cearta în legătură cu Antiohia, starea de spirit a cruciaților de rînd a început să se înrăutățească. Prinții erau din ce în ce mai presați să lase deoparte divergențele dintre ei și să se concentreze, în schimb, asupra intereselor expediției ca întreg. Evenimentele au ajuns la un punct culminant la Ma'arrat, în ianuarie 1099, cu o izbucnire extraordinară de insubordonare civilă. Consternați de faptul că pînă și Raymond de Toulouse, apărătorul Lăncii Sfinte, a preferat să conteste controlul asupra Siriei decît să pornească spre Ierusalim, o gloată de franci săraci a început să demoleze fortificațiile orașului Ma'arrat cu mîinile goale, dărîmîndu-i zidurile piatră cu piatră. În fața acestui protest, Raymond a recunoscut în cele din urmă că nu putea spera să stea în fruntea cruciadei și totodată să conducă și Antiohia. Pe 13 ianuarie a făcut gestul simbolic de a porni din Ma'arrat spre sud în picioarele goale, înveșmîntat ca un simplu pelerin penitent, lăsînd îndărătul lui orașul și speranțele de cucerire în ruine. În acest timp, Bohémond a rămas în Antiohia. I se împlinise, în sfîrșit, visul de a ajunge să guverneze independent orașul, însă ambiția lui costase cruciada cîteva luni de întîrziere distructivă și, mai important, provocase pagube serioase și persistente relațiilor dintre latini și Imperiul Bizantin.

Lăsînd impresia că acordase prioritate războiului sfînt, Raymond s-a bucurat de un val de susținere și, pentru o vreme, s-ar fi părut că avea să fie recunoscut drept lider al cruciadei. S-a folosit în mod deliberat de banii lichizi ca să se asigure că noul drum spre Palestina va avea parte de sprijinul celorlalți prinți. Nu toți puteau fi mituiți – Godefroi de Bouillon, de pildă, nu era interesat –, însă Robert de Normandia și chiar și Tancred și-au pus loialitatea în slujba taberei provensale pentru 10.000 și respectiv 5.000 de *solidi* (monede de aur) fiecare. Ei și mulți alți creștini s-au alăturat înaintării spre sud, în direcția Libanului.

Supremația lui Raymond de Toulouse părea de acum garantată și lucrurile ar fi putut rămîne așa dacă el ar fi continuat să se concentreze numai asupra misiunii de a ajunge la Ierusalim. De fapt, sub aparența credinței, contele tînjea mai departe să creeze un nou

domeniu provençal în Orient. La jumătatea lunii februarie 1099, el a angajat cruciada într-un asediu total inutil, acela al micii fortărețe libaneze Arqa, și a încercat să supună prin intimidare orașul musulman Tripoli, aflat în vecinătate. Oficial, pretextul lui Raymond a fost acela că expediția trebuia să se oprească, astfel încât să îngăduie restului cruciaților, staționați încă în Antiohia și în împrejurimi, inclusiv lui Godefroi de Bouillon, să îi ajungă din urmă. Dar contele a refuzat să meargă mai departe spre sud chiar și după ce acest lucru s-a întâmplat. După două luni pierdute cu asediul fortăreței Arqa, mulțimile erau deja nerăbdătoare când prestigiul lui Raymond a primit o lovitură dezastruoasă.

Asocierea strânsă a contelui cu Petru Bartolomeu și Lancea Sfântă fusese un instrument în procesul prin care el își asigurase recunoașterea titlului de comandant al cruciadei. Dar, cu trecerea lunilor, Petru s-a dovedit un aliat tot mai nestatornic, predispus spre experiențe vizionare extreme și imprevizibile. În primăvara anului 1099, aiurelile lui au devenit din ce în ce mai fanteziste, iar când, la începutul lunii aprilie, a anunțat că însuși Hristos i-a spus să supravegheze executarea imediată a mii de cruciați „păcătoși”, vraja s-a rupt. Deloc surprinzător, au început să fie exprimate deschis îndoieli cu privire la așa-zisul profet și la relicva pe care, după câte se spunea, o descoperise el : o critică al cărei vîrf de lance era un cleric normand, Arnulf din Chocques, dornic să reafirme influența francezilor din nord.

În aparență, convins fiind de realitatea experiențelor sale, Petru s-a oferit voluntar să fie supus unei încercări prin foc, posibil letale, pentru a dovedi onestitatea lui și autenticitatea Lăncii. A petrecut patru zile postind, ca să-și purifice sufletul înainte de test. Apoi, în Vinerea Mare, înaintea unei mulțimi de cruciați, înveșmîntat într-o simplă tunică și ținînd în mîini relicva Lăncii Sfinte, Petru a intrat de bunăvoie într-un infern – „ramuri de măslin” aprinse „așezate în două grămezi de patru picioare înălțime, la un picior distanță și de 13 picioare lungime”.

În legătură cu ce s-a întâmplat există versiuni diferite. Partizanii lui Petru au susținut că el a ieșit teafăr și nevătămat din înfruntare, doar că a murit strivit de o gloată înfierbîntată de curioși. Alți observatori, mai sceptici, au observat că :

Găsiturul Lăncii a alergat repede printre grămezile arzînd, ca să-și dovedească cîntea, așa cum ceruse. Cînd omul a trecut prin flăcări și a ieșit [din ele], au văzut că era vinovat, căci pielea îi era arsă, și au știut că era rănit de moarte înăuntru. Asta s-a dovedit la final, căci în a douăsprezecea zi a murit, ars de vina conștiinței sale.

Oricum i-ar fi fost pricinuite, Petru Bartolomeu a pierit din cauza rănilor primite în ziua încercării lui. Moartea a spulberat credința în profețiile lui și a făcut să plutească îndoieli grave asupra eficacității Lăncii Sfinte. A provocat pagube serioase și reputației contelui Raymond. Raymond a încercat să se agațe de putere, dar la începutul lunii mai a fost silit să bată în retragere, părăsind Arqa și proiectul său libanez, căci pînă și susținătorii lui din sudul Franței cereau zgometos ca marșul spre sud, în Palestina, să continue. Cînd francii au ieșit din Tripoli, la 16 mai 1099, faza dominației provençale asupra cruciadei luase sfîrșit ; de atunci Raymond urma, în cel mai bun caz, să împartă puterea cu ceilalți prinți. În sfîrșit, după mai bine de zece luni de întîrziere și dezamăgire, prima cruciadă a început înaintarea finală spre Orașul Sfînt Ierusalim³³.

Capitolul 3

Orașul Sfînt

Cînd a început ultima etapă a marșului spre Ierusalim, primii cruciați erau stăpîniți de un nou sentiment al grabei. Orice intenție de a cucerii alte orașe și porturi în timpul călătoriei prin Liban și Palestina a fost abandonată, iar francii, mînați acum de dorința clară de a-și încheia pelerinajul către Orașul Sfînt, au avansat în mod rapid și hotărît. Nu numai credința zorea pasul francilor ; și motivele strategice aveau partea lor. În primăvară, în timpul asediului fortăreței Arqa, chestiunea relațiilor diplomatice cu Egiptul își făcuse din nou apariția, atunci cînd emisarii latini trimiși cu un an înainte la vizirul al-Afdal s-au alăturat din nou expediției în compania unor reprezentanți fatimizi. Între timp se schimbaseră multe. Profitînd de temerile care tulburaseră lumea sunnită selgiucidă după înfrîngerea lui Kerbogha la Antiohia, al-Afdal cucerise Ierusalimul de la turci în august 1098. Această transformare radicală în balanța puterii în Orientul Apropiat i-a determinat pe prinții cruciați să încerce să negocieze o înțelegere cu Fatimizii, oferind o parte a teritoriului cucerit în schimbul drepturilor asupra Orașului Sfînt. Însă discuțiile s-au năruit atunci cînd egiptenii au refuzat fățiș să părăsească Ierusalimul. Faptul i-a pus pe franci în situația de a înfrunta un nou dușman în Palestina și de a face o cursă contra cronometru. Acum cruciații trebuiau să acopere în cea mai mare viteză cei peste 300 km rămași din pelerinaj, înainte ca al-Afdal să adune o armată care să-i intercepteze sau să organizeze cum se cuvine apărarea Ierusalimului.

Cît timp au mers pe linia coastei spre sud, trecerea cruciaților a fost facilitată de dorința conducătorilor musulmani locali, semiindependenți, de a negocia armistiții pe termen scurt, uneori chiar de a oferi piețe pentru achiziționarea de hrană și efective. Speriați de reputația latinilor de brute invincibile, cîștigată în Antiohia și Ma'arrat, acești emiri erau foarte bucuroși să evite confruntarea. Trecînd prin importantele ținuturi ale Tyrului, Acrei și Cezareei, francii nu au întîmpinat decît o rezistență limitată și au răsuflat ușurați să găsească un șir de trecători înguste de pe coastă nepăzite. La sfîrșitul lunii mai, expediția a cotit spre interiorul continentului la Arsuf, trecînd pe o rută directă peste cîmpii și urcînd pînă la dealurile din Iudeea. Au făcut o scurtă pauză doar cînd sau apropiat de Ramla, ultimul bastion adevărat pe drumul spre Orașul Sfînt, dar pe care l-au găsit abandonat de fatimizi. În sfîrșit, la 7 iunie 1099, au putut vedea Ierusalimul. Un contemporan latin a scris cum „toți au izbucnit în șiroaie de lacrimi de fericire, pentru că erau atît de aproape de locul sfînt al aceluia mult dorit oraș, pentru care înduraseră atît de multe vitregii, atît de multe primejdii, atît de multe feluri de moarte și foametea”. Inerția lui al-Afdal îngăduise expediției să înainteze din Liban în sud în mai puțin de o lună³⁴.

În Cer și pe Pământ

După aproape trei ani și o călătorie de mai bine de 3.000 de km, cruciații ajunseseră la Ierusalim. Acest oraș străvechi, inima sacră a creștinătății, era esențialmente un loc religios. Pentru franci, era cel mai sfânt loc de pe pământ, locul Patimilor lui Hristos. Între mărețele lui ziduri se găsea Sfântul Mormint, biserica ridicată în secolul al IV-lea e.n., în timpul împăratului roman Constantin, pentru a împrejmui locurile unde se presupunea că se aflau Golgota și Mormintul lui Iisus. Acest unic sanctuar cuprindea însăși esența creștinismului: Răstignirea, Răscumpărarea și Învierea. Cruciații mășăluiseră cu miile din Europa spre Orient ca să recupereze această biserică – mulți crezând că dacă orașul pămîntesc al Ierusalimului va fi recucerit el avea să devină una cu Ierusalimul ceresc, un paradis creștin. Abundau profețiile febrile despre venirea iminentă a Zilelor Judecării de Apoi în Orașul Sfânt, dînd expediției latine o aură apocaliptică.

Însă, de-a lungul a peste 3.000 de ani de istorie, Ierusalimul devenise pentru totdeauna patria a încă două religii ale lumii: iudaismul și Islamul. Și aceste credințe prețuiau mult orașul, rezervînd o venerație deosebită pentru aria cunoscută fie ca Muntele Templului, fie ca *Haram as-Sharif*, o incintă închisă pe o înălțime în est, care cuprindea Domul Stîncii și moscheea Al-Aqsa, și era mărginită de Zidul Plîngerii. Pentru musulmani, acesta era orașul din care se înălțase Mahomed la cer, cel de-al treilea loc sfînt al lumii islamice. Însă mai era și casa israeliților, locul în care Abraham îl oferise pe fiul său ca jertfă și unde fuseseră construite cele două Temple.

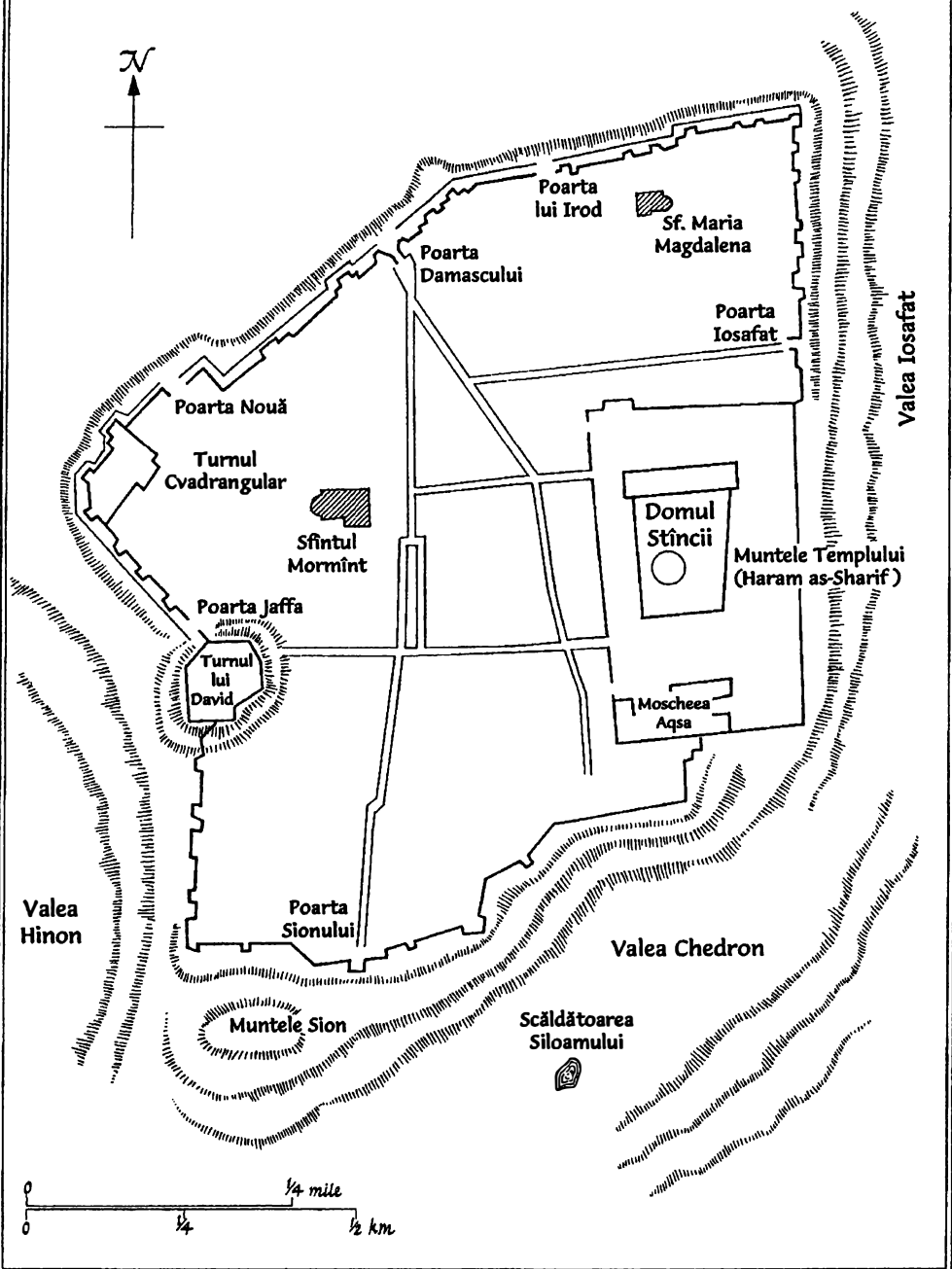
La fel ca astăzi, în Evul Mediu, Ierusalimul devenise un focar de conflict tocmai pe motivul sfințeniei sale fără egal. Faptul că avea o semnificație devoțională hotărîtoare pentru adepții a trei religii diferite și că toți credeau că au drepturi inalienabile și istorice asupra orașului înseamnă că Ierusalimul a fost aproape predestinat să fie teatru de război.

Misiunea următoare

După toate aparențele, prima cruciadă se confrunta acum cu o misiune de nedepășit – cucerirea unuia dintre cele mai cunoscute și mai bine fortificate orașe ale lumii cunoscute. Ierusalimul e în stare chiar și astăzi, în mijlocul dispersiei urbane a expansiunii moderne, să comunice măreția trecutului său, căci are în centru „Orașul Vechi”, încercuit de zidurile otomane, care seamănă îndeaproape cu cele care erau în picioare în secolul al XI-lea. Dacă cineva se uită de pe Muntele Măslinilor înspre est, dînd la o parte harababura și agitația secolului XXI, îi apare marea metropolă ce se așternea dinaintea ochilor francilor în 1099.

Orașul era izolat, între dealurile Iudeii, pe o porțiune de teren ridicat, cu văi adînci în est, sud-est și vest, împrejmuit de un circuit impresionant de aproximativ 4 km de fortificații, înalte de 20 de metri și groase de trei. La modul realist, orașul nu putea fi atacat decît de pe terenul mai plat din nord și nord-vest, însă aici zidurile erau întărite cu un al doilea zid de apărare și o serie de șanțuri fără apă. Cinci porți principale, protejate fiecare de o pereche de turnuri, străpungeau acest sistem defensiv aproximativ dreptunghiular. Ierusalimul mai avea și două fortărețe principale. În colțul nord-vestic se

Cetatea Ierusalimului

găsea formidabilul „Turn Cvadrangular”, în timp ce la jumătatea zidului occidental se înălța Turnul lui David. Un cronicar latin a descris că această temută citadelă era „construită din blocuri de piatră mari, pătrate, lipite între ele cu plumb topit”, observînd că, dacă „ar fi fost bine aprovizionați cu rații soldățești, 15 sau 20 de oameni ar fi putut-o apăra de orice atac”³⁵.

Imediat după sosirea cruciaților la Ierusalim, între ei a apărut un dezacord neliniștitor, căci armatele erau împărțite în două. Popularitatea lui Raymond de Toulouse intrase în declin încă de la asediul fortăreței Arqa, iar acum, abandonat de Robert de Normandia, contele se lupta să-și păstreze loialitatea francezilor din sud. Raymond și-a poziționat contingentele rămase pe Muntele Sion, în sud-vestul orașului, astfel încît să amenințe Poarta Sionului. Între timp, liderul în ascensiune al campaniei, Godefroi de Bouillon, se deplasase să asedieze orașul dinspre miazănoapte, între Turnul Cvadrangular și Poarta Sfîntul Ștefan. Bucurîndu-se de sprijinul lui Arnulf din Chocques, preotul care ajutase la discreditarea Lăncii Sfînte, lui Godefroi i s-au alăturat cei doi Robert [de Flandra și de Normandia] și Tancrede. Din punct de vedere strategic, divizarea trupelor avea și avantaje, expunînd Ierusalimul la un atac pe două fronturi, însă era totodată și rezultatul unui dezacord dureros.

Lucrul era cu atît mai îngrijorător cu cît francii nu puteau realiza la Ierusalim o încercuire de lungă durată, așa cum făcuseră la Antiohia. Vasta întindere a perimetrului zidurilor orașului însemna că impunerea unei blocaje eficiente ar fi fost imposibilă cu numărul redus de oameni pe care îl aveau la dispoziție. Și mai presantă era chestiunea timpului. Chiar dacă se poate susține că fusese necesar, cruciații își asumaseră un risc enorm mărșăluind în viteză din Liban, fără să se oprească, pentru a-și asigura spatele sau pentru a-și organiza o rețea de aprovizionare sigură. Se aflau acum la sute de kilometri de cei mai apropiați aliați, ruși de orice întărire, suport logistic sau posibilitate de retragere. Și în tot acest timp mai știau și că al-Afdal se grăbea să-și pregătească trupele fatimide, hotărît să despresoare Orașul Sfînt și să oprească definitiv invazia creștină. Îndrăzneala aproape sinucigașă a înaintării latinilor îi lăsase cu o singură opțiune: să spargă carapacea zidurilor de apărare ale Ierusalimului și să își croiască drum în oraș înainte de sosirea armatei egiptene.

Pe această periculoasă scenă finală a expediției lor, francii puteau reuni în jur de 15.000 de războinici căliți în luptă, inclusiv aproximativ 1.300 de cavaleri, însă această armată era în mare măsură lipsită de resursele materiale necesare pentru realizarea unui asediu de asalt. Nu cunoaștem mărimea totală a garnizoanei pe care o aveau de înfruntat, însă trebuie să fi numărat cîteva mii de soldați și cu siguranță cuprindea și un nucleu de elită de cel puțin 400 de călăreți egipteni. În acest timp, guvernatorul fatimid al Ierusalimului, Iftikhar ad-Daulah, făcuse pregătiri asidue pentru a face față unei ofensive, devastînd regiunea înconjurătoare, otrăvind fîntînile și doborînd copacii și expulzînd mulți creștini răsăriteni care locuiau în oraș, pentru a preveni trădarea din interior. La 13 iunie, cînd cruciații au lansat primul asalt direct, la numai șase zile după sosirea lor, apărătorii musulmani au opus o rezistență fermă. În acest stadiu, francii nu aveau decît o singură scară de asalt, un arsenal jalnic, însă disperarea și îndemnul profetic al unui pustnic rătăcitor peste care dăduseră pe Muntele Măslinilor i-a convins să riște un atac. De fapt, Tancrede a lovit atît de feroce în meterezele din secțiunea nord-vestică a orașului, încît aproape că făcuse o breșă. După ce și-au ridicat cu succes singura scară, trupele latine s-au grăbit în sus, căutînd să urce zidurile, însă primul om care a atins

parapetul s-a trezit imediat cu mîna retezată de o lovitură de sabie musulmană și atacul a eșuat.

În urma acestei descurajante răsturnări de situație, prinții franci și-au revizuit strategia, preferînd să amîne orice altă ofensivă pînă cînd reușeau să construiască mașinării de război adecvate. Cînd a început o căutare frenetică a materialelor, cruciații au început să simtă și efectele toridei veri palestinienne. Cel puțin pentru moment, hrana nu era principalul motiv de îngrijorare, căci fusese adus grîu de la Ramla. Ceea ce a început să slăbească hotărîrea latinilor a fost, în schimb, lipsa apei. Cu toate puțurile de apă din apropiere contaminate, creștinii au fost siliți să cutureie zona în căutarea unui lichid potabil. Unul dintre franci avea să-și amintească mai curînd disperat : „Situația era atît de rea, încît atunci cînd cineva aducea în tabără apă murdară în vase, putea obține orice preț dorea să ceară, iar dacă cineva dorea să capete apă curată, pentru cinci sau șase gologani nu putea cumpăra destul cît să-și potolească setea într-o zi. Pe deasupra, vinul nici măcar nu exista sau era foarte rar”. La un moment dat, unii dintre cei săraci au murit după ce au băut apă murdară dintr-o mlaștină infestată cu lipitori³⁶.

Spre norocul cruciaților, chiar cînd aceste lipsuri începeau să-și spună cuvîntul, ajutorul le-a sosit de unde, după cîte se pare, nici nu se așteptau. La jumătatea lunii iunie, o flotă genoveză de șase corăbii a ancorat la Jaffa, un mic golf natural pe țărmul Mediteranei, portul cel mai apropiat de Ierusalim. Echipajul, care includea și mai mulți meșteșugari pricepuți, s-a alăturat asediului Orașului Sfînt, încărcăți cu multe echipamente, inclusiv „frîghii, ciocane, cuie, topoare, săpăligi și securi”. În același timp, prinții franci au folosit informațiile adunate de la creștinii locali pentru a găsi mai multe păduri din împrejurimi și în curînd au început să care lemne cu ajutorul cămilelor. Acești doi factori au schimbat șansele latinilor, făcîndu-i capabili să construiască mașinării de asediu. În următoarele trei săptămîni s-au lansat într-un program furibund de construcție, fabricînd aproape fără răgaz turnuri de asediu, catapulte, berbeci de asalt și scări, însă atenți mereu la sosirea iminentă a armatei de despresurare a lui al-Afdal. În acest timp, în Ierusalim, Ifțikhar ad-Daulah aștepta sosirea stăpînului său, controlînd totodată asamblarea propriilor mașinării de aruncat pietre și consolidarea zidurilor și turnurilor orașului.

În timpul acestor pregătiri îndrîjite, nici asediatorii, nici asediații nu s-au oprit decît pentru acte de barbarism menite să zdruncine moralul celorlalți. Cruci de lemn erau tîrîte mai mereu pe zidurile orașului, unde erau pîngărite cu scuipat sau chiar cu urină, în văzul cruciaților înfuriați. La rîndul lor, francii și-au făcut un principiu din executarea, de obicei prin decapitare în fața garnizoanei Ierusalimului, a tuturor musulmanilor capturați. În timpul unui episod deosebit de înfiorător, cruciații au dus această tactică la extrem. După ce au prins o iscoadă musulmană printre ei, creștinii au încercat încă o dată să-și intimideze dușmanul aruncînd omul înapoi în oraș, așa cum făcuseră cu celelalte victime în asediile anterioare. Însă potrivit unui contemporan latin, de această dată nefericitul prizonier era încă viu : „A fost așezat în catapultă, dar aceasta era îngreunată prea mult de corpul lui și nu l-a aruncat la depărtare pe nenorocit. A căzut repede pe stîncile ascuțite din apropierea zidurilor, și-a frînt gîtul, nervii și oasele și se spune că a murit pe loc”³⁷.

La începutul lunii iulie, pe cînd construirea armelor de asediu se apropia de sfîrșit, francii au prins de veste că o armată fatimidă de despresurare începuse să se adune, și astfel nevoia obținerii unei victorii rapide a devenit și mai presantă. În acest moment de deznădejde, revelația religioasă a servit încă o dată la ridicarea moralului și la întărirea expediției

cu sentiment al susținerii divine. Un preot vizionar provensal, Petrus Desiderius, profețea acum că Orașul Sfânt avea să cadă într-un asalt dacă mai întâi cruciații s-ar fi supus unui ritual de purificare de trei zile. Ca și la Antiohia, au urmat o serie de predici, mărturisiri publice ale păcatelor și liturghii. În picioarele goale, armata a făcut chiar și o procesiune solemnă în jurul zidurilor orașului, cu ramuri de palmier în mână, cu toate că garnizoana fatimidă nu s-a lăsat impresionată de acest ritual, improșcând rîndurile cruciaților cu săgeți atunci cînd intrau în rază. La sfîrșitul celei de-a doua săptămîni a lunii iulie, cu mașinăriile de asediu terminate și spiritul întărit de fervoarea evlaviei, cruciații erau gata să înceapă atacul.

Asaltul Ierusalimului

Cruciații au început asaltul Ierusalimului la prima geană de lumină a zilei de 14 iulie 1099. În sud-vest, Raymond de Toulouse și susținătorii care-i mai rămăseseră alături erau poziționați pe Muntele Sion, în timp ce ducele Godefroi, Tancred și ceilalți latini ocupau platoul de la nord de oraș. Cînd sunetul goanelor i-a chemat pe franci la luptă pe ambele fronturi, trupele musulmane, scrutînd semiîntunericul peste parapetul nordic, și-au dat seama deodată că fuseseră păcălite. Godefroi și oamenii lui își petrecuseră ultimele trei săptămîni construind un turn de asediu masiv chiar în fața Turnului Cvadrangular. Privind la acest gigant cu trei etaje ridicat zi după zi la înălțimea de aproximativ 18 metri, garnizoana fatimidă începuse, firește, să consolideze zidurile de apărare în colțul nord-vestic al orașului. Exact asta spera și Godefroi. Turnul lui de asediu fusese construit, de fapt, cu un atu tehnologic secret: putea fi demontat în mai multe bucăți portabile și reconstruit rapid. În timpul nopții de 13 spre 14 iulie, ducele a folosit acoperirea întunericului ca să mute construcția la mai bine de 800 de metri spre est, dincolo de Poarta Damascului, astfel încît să amenințe o cu totul altă secțiune a zidului. Potrivit unuia dintre cruciați :

În dimineața următoare, sarazinii au rămas ca trăsniți văzînd poziția schimbată a mașinăriilor și corturilor noastre... Doi factori au motivat schimbarea poziției. Suprafața plană oferea posibilitatea unei apropieri mai bune de ziduri a mașinăriilor noastre de război, iar depărtarea și slăbiciunea acestui loc din miazănoapte îi făcuse pe sarazini să-l lase neîntărit.

După ce își indusese inamicii în eroare, prioritatea lui Godefroi a fost să străpungă zidul exterior mai scund care proteja fortificațiile principale din nordul Ierusalimului, căci, fără realizarea unei astfel de breșe, uriașul lui turn de asediu nu putea fi folosit contra orașului propriu-zis. Francii construiseră un berbec imens, armat cu fier, ca să sfărîme zidul și să deschidă drum prin zidul exterior și acum, sub acoperirea tirului catapultelor latine, cete de cruciați se chinuiau să împingă înainte această armă, înfruntînd în același timp și atacurile neîntrerupte cu proiectile din partea garnizoanei musulmane. Chiar și ridicat pe o platformă cu roți, berbecul era cumplit de greu, însă, după cîteva ore de efort și manevre, a fost așezat în sfîrșit în poziția corectă. Cu un ultim avînt puternic, francii l-au izbit în zidul exterior, creînd o fisură masivă ; într-adevăr, avîntul berbecului l-a propulsat atît de tare înainte, încît trupele fatimide de pe metereze s-au temut că putea

amenința chiar și zidurile principale și de aceea au aruncat ploaie de proiectile „aprînse cu sulf, smoală și ceară” peste înspăimîntătoarea armă, dîndu-i foc. La început, cruciații au dat fuga să stingă vîlvățile, însă Godefroi și-a dat repede seama că resturile carbonizate ale berbecului aveau să blocheze înaintarea uriașului său turn de asediu. Așa că, într-o inversare aproape comică de tactică, latinii s-au apucat să-și incendieze mașinăria, în timp ce musulmanii încercau în zadar să-i salveze corpul obstructiv, aruncînd apă în cantități mari de pe metereze. În cele din urmă, creștinii s-au impus și la sfîrșitul zilei francii din miazănoapte izbutiseră să străpungă prima linie de apărare, deschizînd calea unui asalt frontal asupra zidurilor principale.

În sud-vestul orașului, pe Muntele Sion, provensalii avuseseră mai puțin succes. Această porțiune a zidurilor Ierusalimului fusese fortificată printr-un șanț fără apă, nu printr-un zid suplimentar, așa că, în cele trei săptămîni de dinainte, Raymond de Toulouse instituisese o plată fixă de un bănuț pentru fiecare trei pietre aruncate în tranșee pentru umplerea lor, asigurînd neutralizarea rapidă a acestui obstacol. Concomitent, a supravegheat construcția propriului turn de asediu pe roți, iar pe 14 iulie, odată cu ofensiva lui Godefroi, această colosală mașină de război a fost pusă în funcțiune. Deplasîndu-o încet spre ziduri, trupele din sudul Franței au intrat în raza salvelor inamice și au întîmpinat un potop crunt de proiectile ale fatimizilor. Crezînd că atacul franc principal avea să vină dinspre Muntele Sion, Iftikhar ad-Daulah își concentrase puterea defensivă în această secțiune, iar oamenii lui dezlănțuiseră acum un foc continuu. Un martor ocular latin a descris că „pietrele azvîrlite [din catapulte] zburau prin văzduh și săgețile răpăiau ca grindina”, în timp ce turnul de asediu care înainta constituia ținta unor bombe incendiare extraordinar de eficiente, „învelite în smoală, ceară și sulf, frînghii și cîrpe aprînse [și] cu multe cuie, așa încît să rămînă oriunde ar fi lovit”. Nereușind să ajungă la ziduri, la căderea serii Raymond a ordonat o umilitoare retragere³⁸.

Bătălia a început din nou după o noapte agitată de presimțiri înfricoșătoare pentru apărători și pentru atacatori deopotrivă. Francezii din miazăzi s-au apucat încă o dată să-și împingă turnul înainte, dar după cîteva ore intensitatea bombardamentului neîntre-rup al musulmanilor a pricinuit pierderi grele, iar mașinăria provensală a început să se dărîme și să ardă. Ofensiva fiindu-le contracarată, oamenii lui Raymond s-au retras pe Muntele Sion într-o stare de „istovire și deznădejde”. Însă simplul fapt că garnizoana Ierusalimului ținuse piept unui asalt pe două fronturi a epuizat resursele fatimizilor, lăsînd zidurile din miazănoapte vulnerabile. Aici a fost locul în care Godefroi și oamenii lui au început să facă progrese semnificative în a doua zi de luptă. După ce creaseră o breșă în zidul exterior, acum și-au îndreptat turnul de asediu spre această deschizătură și spre fortificațiile principale aflate dincolo de ea. În pofida cerului întunecat din cauza schimbului furios de proiectile, înalta construcție, plină de franci, înainta implacabil. Pierderile au fost înspăimîntătoare. Un cronicar latin își amintea că „moartea era prezentă și fulgerătoare pentru mulți, de ambele părți”. Suit la ultimul etaj al turnului ca să dirijeze operațiunile, Godefroi însuși era foarte expus. La un moment dat, o piatră zburată dintr-o balistă l-a decapitat practic pe un cruciat aflat lîngă el.

Bombardele incendiare loveau în turnul francilor, dar cum turnul era protejat de paravane netede din nuiele și piei, acestea nu s-au agățat de el, iar mașina de asediu a rezistat bine, înaintînd încet și constant. În sfîrșit, după-amiază, a trecut prin spărtura din fortificațiile exterioare, ajungînd la zidurile principale. Fiindcă acum cruciații se

găseau la numai câțiva metri de metereze și ambele părți schimbau salve frenetice de proiectile mai mici, fatimizii au făcut o ultimă încercare de a opri asaltul, folosindu-și propria armă „secretă”. Pregătiseră o traversă uriașă de lemn îmbibată într-un material combustibil asemănător cu focul grecesc (un amestec inflamabil pe bază de naftă), ce nu putea fi stins cu apă. Această grindă a fost aprinsă și aruncată peste ziduri pentru a ateriza în fața mașinării lui Godefroi ca o barieră de flăcări. Din fericire pentru latini, creștinii locali îi informaseră în legătură cu singura slăbiciune a acestui foc teribil, de nestins: putea fi înăbușit cu oțet. De aceea, Godefroi dotase turnul cu o rezervă de burdufuri umplute cu oțet, folosite acum pentru stingerea grinzii în flăcări. Când francii de la sol s-au repezit și au dat la o parte traversa fumegîndă, drumul spre metereze era în sfîrșit deschis.

Succesul ofensivei latine depindea acum de cucerirea unei părți din meterezele orașului. Uriașa înălțime a turnului de asediu le-a dat francilor un avantaj semnificativ – în punctul respectiv, zidurile principale se ridicau la aproximativ 15 metri –, permițîndu-le lui Godefroi și oamenilor lui de sus să arunce o ploaie de foc ucigător peste apărători. Deodată, în toiul unei lupte crîncene, cruciații și-au dat seama că un turn defensiv din apropiere și un sector din parapete ardeau. Fie prin folosirea proiectilelor incendiate catapultate, fie a săgeților aprinse, francii reușiseră să incendieze scheletul din lemn al zidului principal. Vîlvătaia „scotea atît de mult fum și foc, încît nimeni dintre cei din gardă nu putea sta lîngă ea” – în panică și confuzie, apărătorii din fața turnului de asediu al cruciaților au bătut în retragere. Realizînd că această deschidere ar fi putut dura numai cîteva clipe, Godefroi a tăiat unul dintre paravanele din nuiiele care protejau turnul, transformîndu-l într-o punte improvizată pînă la parapet. În timp ce primul grup de cruciați a năvălit pe ziduri, cete de franci s-au repezit dedesubt cu scări de escaladare și au început să se cațere pentru a-și consolida poziția.

După ce Godefroi și oamenii lui au obținut această primă breșă impresionantă, defensiva musulmană a Ierusalimului s-a prăbușit extrem de rapid. Îngroziți de reputația de războinici brutali a cruciaților, cei staționați pe zidul de miazănoapte s-au întors și au fugit de groază la vederea francilor ajunși pe metereze. În curînd, întreaga garnizoană se găsea într-o stare haotică. Raymond de Toulouse lupta încă pe Muntele Sion, după toate aparențele, fiind la un pas de înfrîngere, cînd a ajuns și la el incredibila veste a breșei. Brusc, apărătorii musulmani de pe frontul sudic, care cu doar cîteva clipe înainte luptaseră aprig, au început să-și părăsească posturile. Unii au fost văzuți sărînd îngroziți de pe ziduri. Provensalii n-au pierdut vremea și s-au grăbit în oraș să li se alăture tovarășilor cruciați, după care a început jaful³⁹.

Grozăviile „eliberării”

La 15 iulie 1099, puțin după ceasul amiezii, cei dintîi cruciați și-au îndeplinit visul mult iubit – cucerirea Ierusalimului. Dezlănțuindu-se pe străzi în cete lacome, însetate de sînge, au năvălit în Orașul Sfînt. Fragila rezistență musulmană rămasă s-a risipit dinaintea lor, însă majoritatea francilor nu mai aveau dispoziția de a lua prizonieri. Astfel că trei ani de conflicte, privațiuni și năzuințe s-au unit, alimentînd un potop dezlănțuit de măceluri barbare și fără concesi. Un cruciat povestea cu bucurie:

La căderea Ierusalimului și a turnurilor sale s-au putut vedea lucruri minunate. Unii dintre păgîni au fost decapitați cu milă, alții străpunși de săgeți trase din turnuri, iar alții, după ce au fost multă vreme schingiuiți, au fost arși de vii în flăcările ucigașe. Grămezi de capete, mîini și picioare zăceau prin case și străzi, iar oamenii și cavalerii alergau încoace și încolo peste leșuri.

Mulți musulmani s-au refugiat în *Haram as-Sharif*, unde unii și-au adunat forțele, opunînd o rezistență inutilă. Un martor latin a povestit că „toți apărătorii s-au retras de lîngă ziduri și din oraș, iar oamenii noștri s-au dus după ei, omorîndu-i și măcelărindu-i pînă la [moscheea Aqsa], unde a fost așa un masacru, că oamenii noștri mergeau pînă la glezne prin sîngele dușmanilor”. Tancred și-a dat stindardul unui grup de pe acoperișul moscheii Aqsa, spunînd că sînt prizonierii lui, dar chiar și aceia au fost măcelăriți mai tîrziu cu sînge rece de către alți franci. Atît de înfiorător a fost măcelul, încît, potrivit unui latin, „chiar și soldații care înfăptuiseră uciderile abia mai puteau îndura aburii ce se ridicau din sîngele cald”. Alți cruciați au colindat prin oraș după bunul plac, ucigînd bărbați, femei și copii, și musulmani, și evrei, în același timp ocupîndu-se și de jafuri rapace⁴⁰.

Nici izvoarele latine, nici cele arabe nu se sfiesc să înregistreze cumplita grozăvie a acestui jaf, o parte proslăvind izbînda, cealaltă fiind consternată de sălbăticia ei primitivă. În deceniile următoare, islamicii din Orientul Apropiat au ajuns să considere atrocitățile comise de latini la Ierusalim drept acte de barbarism și profanare cruciată care cereau o răzbunare urgentă. În secolul al XIII-lea, irakianul musulman Ibn al-Athir a estimat la 70.000 numărul musulmanilor uciși. Multă vreme, istoricii moderni au privit această cifră drept o exagerare, însă au acceptat în general faptul că estimările latine de peste 10.000 ar putea fi mai precise. În orice caz, cercetările recente au descoperit o mărturie evreiască aproape contemporană cu evenimentele, care arată că e posibil ca pierderile de vieți omenești să nu fi depășit 3.000 și că, la căderea Ierusalimului, au fost luați numeroși prizonieri. Acest lucru sugerează că imaginea brutalității cruciaților din 1099 a fost supusă, inclusiv în Evul Mediu, exagerărilor și manipulării de ambele părți.

Chiar și așa, trebuie să recunoaștem totuși ferocitatea înspăimîntătoare a sadicului masacru săvîrșit de cruciați. Desigur, unii dintre locuitorii Ierusalimului au fost cruțați; Ifțikhar ad-Daulah, de exemplu, s-a refugiat în Turnul lui David și mai tîrziu a negociat cu Raymond de Toulouse termenii eliberării. Însă masacrul comis de franci nu a fost o simplă izbucnire animalică de furie înfrînată pînă atunci ; a fost o campanie lungă și dură de ucideri care a durat cel puțin două zile și a lăsat orașul scăldat în sînge și plin de cadavre. În arșița verii, duhoarea a devenit repede insuportabilă, iar morții au fost tîrîți în afara zidurilor orașului, „îngrămădiți în grămezi mari cît casele” și arși. Chiar și peste șase luni, un latin care vizita Palestina pentru prima oară a comentat că Orașul Sfînt era îmbibat încă de moarte și putreziciune.

Celălalt adevăr incontestabil al cuceririi Ierusalimului este acela că cruciații nu au fost mînați doar de setea de sînge sau de pradă ; mai erau împinși și de o veritabilă evlavie și de credința sinceră că îndeplineau lucrarea lui Dumnezeu. Iată motivul pentru care acea primă zi de jaf și măcel oribil s-a încheiat cu un act de adorație. Într-un moment ce cristaliza perfect extraordinara îmbinare de violență și credință a cruciadei, amurgul zilei de 15 iulie 1099 i-a găsit pe latini strînși laolaltă ca să-i aducă mulțumire, cu ochii în lacrimi, Dumnezeului lor. Un contemporan latin povestea fericit cum, „mergînd la Mormîntul Domnului și la slăvitul lui Templu, preoții și mirenii, cîntînd un

imn nou Domnului cu glas răsunător de bucurie și aducînd ofrande și cele mai smerite rugi, au vizitat plini de bucurie Locul Sfînt, așa cum tînjiseră vreme atît de îndelungată”. După ani de suferință deznădăjduită și de luptă, teribila întreprindere a celor dintîi cruciați era săvîrșită : Ierusalimul se găsea în mîini creștine⁴¹.

Urmările

Gîndurile cruciaților s-au îndreptat curînd spre viitorul noii lor cuceriri. După ce călătoriseră peste 3.000 de kilometri ca să recupereze Ierusalimul pentru creștinătatea latină, tuturor le era clar că acum orașul trebuia guvernat și apărut. Clerul pretindea că un loc de o asemenea sfințenie nu ar trebui supus conducerii unui monarh secular, susținînd, în schimb, crearea unui regat teocrat cîrmuit de Biserică, avînd Orașul Sfînt drept capitală. Dar, pentru că patriarhul grec al Ierusalimului murise recent în exil în Cipru, nu exista nici un candidat evident pentru susținerea acestei cauze. Raymond de Toulouse dorise poziția de rege latin, însă popularitatea lui intrase în declin de la Arqa și, la 22 iulie 1099, Godefroi de Bouillon, principalul făuritor al victoriei cruciaților, a preluat friele puterii. Într-un gest de conciliere cu preoțimea, a acceptat titlul de „Apărător al Sfîntului Mormînt”, care implica faptul că el urma să acționeze doar ca protector al Ierusalimului⁴².

Furios că ambițiile i-au fost zădărnicate încă o dată, contele Raymond a făcut o tentativă eșuată de a păstra controlul asupra Turnului lui David, înainte de a părăsi Orașul Sfînt într-un acces de ranchiună. În absența lui, cruciatul normand francez Arnulf din Chocques, critic al Lăncii Sfinte, a fost desemnat ca nou patriarh al Ierusalimului. Ideea instalării unui latin în această funcție sacră încălca flagrant drepturile Bisericii grecești, marcînd o renunțare clară la politica de cooperare cu Bizanțul. Pentru moment, alegerea lui Arnulf a rămas neconfirmată, fiind supusă aprobării din partea Romei, dar asta nu l-a împiedicat să provoace o atmosferă regretabilă de intoleranță religioasă. În cîteva luni, aceiași „frați” creștini răsăriteni pe care francii trebuiau să-i ocrotească în timpul războiului sfînt erau supuși persecuției : armenii, coptii, iacobiții și nestorienii fuseseră alungați din Biserica Sfîntului Mormînt.

Noua orînduire și-a consolidat poziția instaurînd propriul cult al relicvelor, menit să elimine memoria pătată a Lăncii Sfinte. În jurul zilei de 5 august a fost expus un fragment din Sfînta Cruce. Despre această relicvă, probabil un crucifix vechi din argint și aur, se credea că are înăuntru o bucățică de lemn din însăși crucea pe care a murit Hristos. Se spune că, sub stăpînirea musulmană, fusese ascunsă generații de-a rîndul de către populația creștină autohtonă. Exploatată de Arnulf și susținătorii lui, această presupusă rămășiță din timpul vieții lui Iisus a devenit curînd totemul noului regat latin al Ierusalimului, un simbol al victoriei francilor și al puterii idealului cruciat.

Ultima bătălie

Nici patriarhul, nici Godefroi de Bouillon nu s-au putut bucura prea mult cu noul lor statut. La începutul lunii august au sosit vești că al-Afdal debarcase în sudul Palestinei, în portul Ascalon, după ce adunase o armată de aproximativ 20.000 de nord-africani

feroce. Vizirul era la doar câteva zile de marș distanță pentru a ajunge să recupereze Ierusalimul pentru Islam. După toate încercările și suferințele, francii, amenințați de divizarea în facțiuni și total depășiți numeric, se confruntau acum cu perspectiva imediată a anihilării și destrămării remarcabilelor realizări.

În loc să aștepte să fie asediat, Godefroi a hotărât să riște totul într-un atac preventiv împotriva fatimizilor. La 9 august a plecat din Orașul Sfânt, cu soldații mărșăluind desculți, ca ostași penitenți ai lui Hristos, însoțiți de patriarhul Arnulf și de relicva Sfintei Cruci. În următoarele câteva zile, Godefroi a izbutit să închege, printr-o ultimă strădanie, o alianță latină fragilă, în care Raymond de Toulouse s-a alăturat din nou luptei. Rîndurile armatei france, atît de măreață odinioară, fuseseră reduse acum la un nucleu călit de elită, alcătuit din cruciații care supraviețuiseră, probabil numărînd în total 1.200 de cavaleri și 9.000 de pedestrași. La 11 august, această armată a mărșăluit spre sud, în direcția Ascalonului, însă, spre sfîrșitul zilei, francii au prins un grup de spioni egipteni care le-au dezvăluit atît planul de luptă al lui al-Afdal, cît și mărimea și dispunerea armatelor sale. Dîndu-și seama că vor fi depășiți numeric în proporție de doi la unu, cruciații au preferat să se bazeze pe factorul surpriză ca să echilibreze șansele. În zorii zilei următoare, au inițiat un atac surpriză asupra trupelor fatimide încă adormite, cantonate înaintea Ascalonului. Prea încrezător în propriile forțe, al-Afdal nu a pus suficient de multe străji, lăsîndu-i pe franci liberi să secere contingente întregi de soldați musulmani buimăciți. Pe măsură ce cavalerii latini au înaintat în centrul taberei, capturînd stindardul personal al lui al-Afdal și majoritatea bunurilor acestuia, bătălia s-a transformat repede într-o victorie totală :

În spaima lor, [fatimizii] s-au cățărat și s-au pitit prin copaci, dar numai ca să cadă apoi de pe crengi ca niște păsări rănite atunci cînd oamenii noștri i-au străpuns cu săgeți și i-au omorît cu sulile. Mai tîrziu, creștinii i-au decapitat, în mod inutil, cu săbiile. Alți necredincioși s-au aruncat la pămînt, ploconindu-se îngroziți la picioarele creștinilor. Apoi oamenii noștri i-au tăiat bucăți, așa cum se taie vitele la piața de carne⁴³.

În stare de șoc, al-Afdal și-a aflat scăparea în Ascalon și a ridicat pe dată pînzele spre Egipt, lăsîndu-i pe cruciați să strivească și ultimele rămășițe de rezistență și să adune o cantitate uriașă de prăzi, inclusiv prețioasa sabie a vizirului. Prima cruciadă supraviețuise încercării finale, însă meschinele rivalități care îi dezbinaseră pe conducătorii ei atît de multă vreme își cereau acum un preț usturător. Îngrozită și abandonată, garnizoana din Ascalon era mai mult decît pregătită să se predea imediat în luna august, însă reprezentanții acesteia au cerut să negocieze cu Raymond de Toulouse, singurul franc despre care se știa că își ținuse promisiunile în timpul jafului Ierusalimului. Temîndu-se că prin aceasta contele provensal și-ar fi putut înființa pe coastă un domeniu independent, Godefroi a pus piedici și negocierile au eșuat. Această șansa ratată a lăsat Ascalonul în mîinile Islamului. În deceniile următoare, marina renăscută a fatimizilor s-a dovedit capabilă să apere acest avanpost palestinian, lăsînd regatul Ierusalimului în formare să fie expus pericolului reprezentat de un atac egiptean.

Întoarcerea în Europa

După victoria de la Ascalon, majoritatea cruciaților au considerat că misiunea lor se încheiase. Împotriva tuturor probabilităților și așteptărilor, supraviețuiseră istovitorului pelerinaj în Țara Sfântă, asiguraseră recucerirea „miraculoasă” a Ierusalimului și respinseseră puterea Egiptului fatimid. Din zecile de mii care depuseseră jurământul de cruciat cu câțiva ani înainte nu mai rămăseseră decât o parte, iar acum marea majoritate a acestei părți dorea să se întoarcă acasă, în Occident. Pe la sfârșitul verii s-au alăturat lui Robert de Normandia și lui Robert de Flandra, care s-au imbarcat din Siria, lăsându-l pe Godefroi să apere Palestina cu doar 300 de cavaleri și cu circa 2.000 de pedestrași. Tancred a fost singurul prinț cruciat important care a rămas, pîndind oportunitatea de a-și înființa un domeniu independent în Orient.

Puțini cruciați, dacă a fost vreunul, s-au întors în Europa încărcăți cu bogății. Prada adunată la Ascalon și la Ierusalim pare să se fi consumat pe costurile călătoriei și mulți au ajuns în țările lor într-o stare de sărăcie lucie, boală și epuizare. Mulți duceau cu ei altfel de comori – „sacre” : relicve ale sfinților, bucățele din Lancea Sfântă și din Sfinta Cruce ori simple ramuri de palmier de la Ierusalim, embleme ale pelerinajului lor dus pînă la capăt. Petru Eremitul, de pildă, a ajuns în Franța cu moaștele lui Ioan Botezătorul și cu relicve de la Sfîntul Mormînt și le-a dedicat o mănăstire augustiniană în apropiere de Liège. Aproape toți au avut asigurată un anumit grad de faimă pentru faptele lor și a devenit ceva obișnuit ca acești cruciați să fie celebrați cu supranumele *Hierosolymitani* sau „călători la Ierusalim”.

Desigur, existaseră sute, chiar mii de franci care nu avuseseră parte de o „primire eroică” : cei care, asemenea lui Ștefan de Blois, abandonaseră expediția înainte de încheierea ei și nu își îndepliniseră deci făgăduințele de pelerini. Acești „dezertori” au fost primiți cu un val nimicitor de oprobriu public. Ștefan a fost înfierat public de soția lui, Adela. El și mulți alții ca el au încercat să șteargă pata acestei infamii înrolîndu-se într-o nouă expediție – cruciada din 1101. Încă din anul 1096, papa Urban al II-lea încurajase valuri de întăriri latine să pornească spre Levant. Urban a murit în vara anului 1099, chiar înainte ca vestea cuceririi Ierusalimului să fi ajuns la Roma, dar succesorul lui, Pascal al II-lea, a reluat curînd apelul, promovînd o expediție de mari dimensiuni care să dea ajutor militar proaspetelor colonii franceze din Orient. Încurajată de poveștile despre biruințele celei dintîi cruciade, această campanie s-a bucurat de cote foarte ridicate de recrutare, primindu-i pe mulți din rîndurile celor dezonorați și alte mii de noi entuziaști. Armatele, care egalau mărimea celor reunite în 1096-1097, sau chiar o depășeau, au mărșăluit spre Constantinopol, unde li s-a alăturat și prințul veteran Raymond de Toulouse, sosit de curînd în Bizanț ca să-și reînnoiască alianța cu împăratul Alexios.

În ciuda aparentei sale forțe marțiale, cruciada din 1101 s-a dovedit un fiasco dezarmant. Renunțînd la sfatul dat de Ștefan de Blois și de Raymond de Toulouse, această expediție a ignorat necesitatea de unitate în acțiune. În schimb, nu mai puțin de trei armate separate au început traversarea Asiei Mici și fiecare și-a găsit sfîrșitul în miinile unei puternice coaliții a conducătorilor turci selgiucizi locali, care acum erau foarte conștienți de amenințarea reprezentată de o invazie cruciată. Cum subestimaseră într-o măsură considerabilă puterea inamicului, cruciații din 1101 au fost eliminați într-un șir de confruntări militare dezastruoase. Dintre puținii supraviețuitori, numai câțiva, printre

care se găseau și Ștefan și Raymond, abia au reușit să ajungă în Siria și Palestina și chiar și acolo nu au realizat nimic remarcabil⁴⁴.

Surprinzător poate, în Europa latină aceste obstacole nu au domolit prea mult entuziasmul pentru ideea de „cruciadă”. De fapt, mulți contemporani au susținut că eșecul campaniei din 1101, pus pe seama păcatului trufiei, nu a slujit decît la confirmarea naturii miraculoase a realizărilor primei cruciade. Și totuși, în pofida tentativelor făcute de papă de a continua această nouă formă de război sanctificat și de a asocia amintirea primei cruciade cu diverse teatre de conflict, începutul secolului al XII-lea nu a fost marcat de o explozie a entuziasmului pentru cruciade. În realitate, vor mai trece cîteva decenii pînă cînd Apusul franc va mai trimite în apărarea Țării Sfinte expediții la scara celor din 1095 și 1101. Acest fapt i-a lăsat periculos de izolați pe latinii rămași în Levant după cucerirea Ierusalimului.

În amintire și imaginație

Succesul primei cruciade a uluit creștinătatea latină. Pentru mulți, numai ajutorul lui Dumnezeu ar fi putut explica supraviețuirea cruciaților la Antiohia și triumful lor suprem la Ierusalim. Dacă expediția ar fi fost zădărnicită în Orientul Apropiat, probabil însăși noțiunea de cruciadă ar fi fost dată uitării. Însă victoria a ațîțat entuziasmul secolelor următoare pentru această nouă formă de război religios, iar cea dintîi cruciadă a devenit, probabil, cel mai amintit eveniment din Evul Mediu.

Construirea memoriei cruciadei în Europa latină

Opera de comemorare a cruciadei a început aproape imediat, căci în primii ani ai secolului al XII-lea numeroși participanți au încercat să documenteze și să celebreze campania. Cea mai influentă dintre aceste scrieri, *Gesta Francorum* (*Faptele francilor*), a fost scrisă în Ierusalim în jurul anului 1100, cel mai probabil de un cruciat normand din sudul Italiei, nobil prin naștere și cu o oarecare educație. Cu toate că această relatare pare să fi fost construită pe experiențele personale ale autorului anonim, ea nu poate fi considerată pură mărturie a unui martor ocular, în stilul unui jurnal. Astfel, autorul scrierii *Gesta Francorum* a adoptat o nouă abordare față de înregistrarea scrisă a trecutului, o abordare care tocmai își făcea apariția în Europa medievală ca alternativă la cronică tradițională ce urmărea evenimentele an cu an. Condensînd experiențele a mii de participanți într-o unică narațiune împărtășită de toți, el a construit prima *Historia* (istorisire narativă) a cruciadei, scriind o poveste în manieră epică și cu dimensiuni eroice. Alți veterani ai cruciadei, printre care și Raymond de Aguilers, Foucher de Chartres și Petrus Tudebodius, s-au inspirat din *Gesta Francorum* ca dintr-un text de bază în jurul căruia și-au construit propriile relatări narrative – o formă de plagiat comună în această epocă. Cercetătorii moderni și-au îndreptat atenția spre acest corp de izvoare și spre scrisorile trimise de cruciați în timpul campaniei ca să creeze o perspectivă latină asupra expediției. Confruntînd această mărturie apropiată de evenimente cu izvoarele nonfrance (produse de musulmani, greci, creștini din Levant și evrei), au încercat să construiască un tablou

cît mai exact al celor întîmplate cu adevărat în prima cruciadă – ceea ce am putea numi o reconstrucție empirică⁴⁵.

În orice caz, în primul deceniu al secolului al XII-lea, mai mulți latini care trăiau în Europa s-au apucat să scrie – ori să rescrie mai îngrijit – istoria cruciadei. Trei dintre aceștia – Robert de Reims, Guibert de Nogent și Baldéric de Bourgueil – au fost deosebit de importanți datorită mării lor popularități și a importanței relatărilor pe care le-au creat. Toți trei erau benedictini din nordul Franței, cu o educație foarte înaltă, fără o experiență directă a războiului sfînt din afara Europei. Lucrînd aproape simultan, după cîte se pare fără să aibă știință unul despre altul, cei trei călugări au compus descrieri ale primei cruciade folosind *Gesta Francorum* drept fundament al operei lor. Potrivit propriilor cuvinte, s-au angajat la această muncă fiindcă erau de părere că *Gesta* era scrisă „într-un chip grosolan” folosind „o limbă simplă și lipsită de eleganță”. Totuși, Robert, Guibert și Baldéric au făcut mult mai mult decît să șlefuiască latina medievală din *Gesta*. Au adăugat amănunte noi în poveste, uneori spicuind informațiile din alte texte ale „martorilor oculari”, ca acela al lui Foucher de Chartres, altădată preluîndu-le din mărturia orală a unor participanți sau chiar din propria închipuire. Dar ceea ce e mai important, toți trei au reinterpretat la un nivel fundamental prima cruciadă.

Robert de Reims, de pildă, a utilizat o gamă mult mai bogată și mai cultă de aluzii scripturale decît cea folosită în *Gesta Francorum*. A folosit citatele din Vechiul și Noul Testament (sau situații comparabile cu cele din aceste cărți) pentru a plasa cruciada într-un context creștin mai bine definit. De asemenea, Robert a pus accentul pe natura miraculoasă a expediției, susținînd că succesul ei nu a fost obținut datorită strădaniilor omului, ci prin lucrarea divină a voinței lui Dumnezeu. Mai mult, Robert redistribuie rolurile din întreaga istorie a cruciadei. *Gesta* păstra numai cîteva referințe indirecte la predica lui Urban al II-lea în favoarea campaniei și era structurată în așa fel încît să prezinte asediul și cucerirea Antiohiei drept apogeul greutăților, tratînd evenimentele de la Ierusalim aproape ca pe o anexă. Dimpotrivă, Robert și-a început istoria cu o relatare extinsă a predicii ținute de papă la Clermont (la care Robert susține că a fost el însuși martor) și a pus accentul mult mai mult pe cucerirea Orașului Sfînt. În felul acesta, zugrăvea expediția ca pe o întreprindere inițiată, dirijată și legitimată de papalitate și afirma că scopul ultim al cruciadei a fost readucerea Ierusalimului în sînul creștinătății.

Bineînțeles, istoria lui Robert nu schimbă în nici un fel material evenimentele primei cruciade; nu au făcut asta nici relatările izvorîte din pana lui Guibert și a lui Baldéric. Însă scrierile lor au o importanță fundamentală pentru înțelegerea cruciadelor în ansamblu, pentru că, spre deosebire de textele ca *Gesta Francorum*, au fost citite într-o proporție mult mai mare de contemporanii medievali. Astfel că, remanierele benedictinilor au servit la modelarea modului în care și-au amintit și în care au conceput cruciadele oamenii din secolele al XII-lea și al XIII-lea. Istoria lui Robert de Reims a fost deosebit de admirată – echivalentul unui best-seller medieval în rîndul elitei culte. A fost întrebuințată și ca sursă pentru cel mai faimos *chanson de geste* (poem epic) compus despre expediție, *Chanson d'Antioche*, ale cărui 10.000 de versuri în franceza veche i-au immortalizat pe cruciați ca pe niște eroi creștini legendari. Scris în forma populară de *chanson* – care a devenit cel mai răspîndit mijloc de povestire a evenimentelor „istorice” din Europa occidentală –, *Chanson d'Antioche* era un cînt menit să fie recitat public într-o limbă vernaculară cunoscută unei audiențe laice. Ca atare, și el a făcut multe în privința modelării memoriei primei cruciade în creștinătatea latină.

De la primul val de relatări ale „martorilor”, trecînd prin *Historia* lui Robert de Reims și prin *Chanson d'Antioche*, procesul comemorării cruciadei a avut un efect treptat, dar îndelungat, asupra modului în care a fost imaginată realitatea evenimentelor : promovîndu-l pe Godefroi de Bouillon ca unic lider al expediției, inculcînd amintirea impactului „miraculos” al Lăncii Sfinte și consolidînd ideea că toți cruciații „martirizați” aveau garantată răsplata cerească. Poate că reconfigurarea și manipularea istorică mai serioase au fost suferite de evenimentele petrecute la Ierusalim la 15 iulie 1099 și după această dată. Jefuirea Orașului Sfînt de către latini putea fi interpretată cu ușurință de către contemporanii creștini drept momentul decisiv pentru triumful hotărît de Dumnezeu sau de către musulmani, ca un act de salvăcie totală care dăduse pe față barbaria înăscută a francilor. Este, desigur, frapant faptul că relatările creștine nu au încercat în nici un fel să micșoreze numărul „necredincioșilor” uciși la căderea Ierusalimului – mai mult, fapta era preamărită. Scena masacrului de la moscheea Aqsa era, de asemenea, motiv de mîndrie. *Gesta Francorum* notase că cruciații aveau pînă la glezne sîngele măcelului pe care îl săvîrșiseră. În orice caz, un alt „martor ocular”, Raymond de Aguilers, a exagerat această imagine. Luînd un citat scriptural din cartea neotestamentară a Apocalipsei, el a afirmat că francii „goneau prin sîngele [dușmanilor] care le ajungea pînă la genunchi și pînă la căpestrele cailor lor”. Această imagine extremă a ajuns generică și, pe parcursul secolului al XII-lea, a fost repetată de numeroase istorii și cronici europene occidentale⁴⁶.

Prima cruciadă și Islamul

În ciuda violentelor ei cuceriri, în mod surprinzător, în lumea musulmană prima cruciadă nu a stîrnit decît o reacție în surdină. Campania nu a generat nici o efuziune de mărturie arabe pe potrivea veritabilului potop de comentarii din textele creștine latine. Într-adevăr, primele cronici arabe care descriu cruciada mai amănunțit și care au rămas pînă la noi nu au fost scrise decît în jurul anilor 1150. Chiar și în aceste opere, așternute în scris de cronicarul al-'Azimi din Alep și de damaschinul Ibn al-Qalanisi, tratarea subiectului e relativ scurtă – puțin mai mult decît un sumar narativ care acoperă traversarea Asiei Mici și evenimentele de la Antiohia, Ma'arrat și Ierusalim, presărat din loc în loc cu înfierări ale atrocităților comise de franci. Acestea includ un comentariu despre incalculabilul număr al antiohienilor „uciși, luați prizonieri și înrobiți” la căderea orașului, la începutul lunii iunie 1098, și observația că „un mare număr [de locuitori ai Ierusalimului] au fost omorîți” în timpul jafului săvîrșit de cruciați în Orașul Sfînt.

Deja în anii 1220, istoricul irakian Ibn al-Athir era mai prolific în critica lui, amintind că „în moscheea Aqsa francii au ucis mai bine de 70.000, mulți dintre ei fiind imami, învățați religioși, oameni drepti și asceți, musulmani care-și lăsaseră locurile de baștină ca să meargă și să ducă o viață sfîntă în acest măreț loc”. Apoi a descris cum au prădat cruciații Domul Sfîncii. Ibn al-Athir adăuga și că, în 1099, spre sfîrșitul verii, o delegație de musulmani sirieni s-au dus la califul abbasid din Bagdad ca să implore ajutor împotriva francilor. Se spune că au povestit multe istorii ale suferințelor impuse de latini, istorisiri „care umpleau ochii de lacrimi și îndurerau inima” și au făcut o plîngere publică în timpul rugăciunii de vineri, dar, în ciuda tuturor rugămintilor lor, nu s-au făcut prea multe, și cronicarul conchidea că nici „căpeteniile nu se înțelegeau între ele... așa că francii au cucerit ținuturile”⁴⁷.

Cum ar trebui interpretată această evidentă lipsă de interes istoric pentru prima cruciadă în interiorul Islamului? În Europa Occidentală, expediția a fost celebrată grandios ca un triumf de o însemnătate zdrobitoare, însă în lumea musulmană de la începutul secolului al XII-lea abia pare să fi fost înregistrată ca un mic cutremur. Până la un anumit punct, faptul poate fi pus pe seama dorinței cronicarilor islamici de a limita referințele la înfringerile suferite de musulmani sau a unui dezinteres general față de evenimentele militare din partea învățaților islamici. Chiar și așa, este totuși surprinzător că majoritatea relatărilor arabe contemporane nu folosesc în mod evident un limbaj abuziv privitor la latini și nu cer pedepse și răzbunare.

În anii ce au urmat imediat după cucerirea Ierusalimului, câteva glasuri musulmane izolate au făcut un apel la o reacție colectivă la prima cruciadă, aici găsindu-se și câțiva poeți arabi ale căror versuri au fost copiate în colecțiile de mai târziu. Al-Abiwardi, care a trăit în Bagdad și a murit în 1113, a descris cruciada drept o „vreme a nenorocirilor”, afirmând că „sîntem în război, iar sabia dușmanului stă goală în mîna lui, gata să fie împlîntată iarăși în gîtlejul și țestele oamenilor”. Cam în același timp, Ibn al-Khayyat, poet din Damasc care înainte trăise în Tripoli, a zugrăvit imaginea francilor „tăbărînd într-un puhoi înfiorător de mare”. Versurile sale exprimau regretul că musulmanii primeau mită de la creștini în schimbul liniștii și erau slăbiți de rivalități intestinale. De asemenea, își îndemna publicul la acțiuni violente: „Capetele politeiștilor s-au copt deja, așa că nu le uitați precum nu uitați culesul viilor și recoltelor!”. Cea mai interesantă reacție a fost aceea a lui 'Alī ibn Tahir al-Sulami, jurist musulman care preda în Marea Moschee Umaiadă din Damasc. Se pare că în jurul anului 1105 el a ținut o serie de prelegeri publice despre meritele jihadului și despre necesitatea urgentă a unei reacții islamice hotărîte și colective la prima cruciadă. Ideile lui au fost înregistrate într-un tratat, *Cartea Războiului Sfînt (Kitab al-Jihad)*, din care unele secțiuni au supraviețuit pînă în zilele noastre. Dar, în ciuda aprecierilor profetice făcute de al-Sulami în legătură cu amenințarea reprezentată de franci, chemarea sa la fapte a rămas neobservată, ca și cele ale poezilor⁴⁸.

Absența totală a unei reacții islamice concertate față de cruciade poate fi explicată în mai multe feluri. În general, musulmanii din Orientul Apropiat par să fi înțeles doar într-o mică măsură cine erau primii cruciați și de ce veniseră în Țara Sfîntă. Cei mai mulți își închipuiau că latinii erau, de fapt, mercenari bizantini angajați într-o incursiune militară pe termen scurt, nu războinici ambițioși consacrați cuceririi și colonizării Levantului. Aceste concepții greșite au contribuit la atenuarea reacției Islamului la evenimentele dintre anii 1097 și 1099. Dacă musulmanii ar fi recunoscut adevărata dimensiune și adevărata natură a cruciadei, poate s-ar fi simțit obligați să lase deoparte măcar unele dintre disputele interne ca să respingă un inamic comun. Însă cum nu au făcut-o, diviziunile fundamentale au continuat să existe. O ruptură adîncă îi separa în continuare pe sunniții din Siria și Irak de Fatimizii șiiți din Egipt. Rivalitățile dintre conducătorii turci din Damasc și Alep au continuat nealterate. Iar în Bagdad, un sultan selgiucid și un calif abbasid erau ocupați cu propriile lupte pentru puterea din Mesopotamia.

Pe parcursul secolului următor, câteva dintre aceste probleme au fost rezolvate și în toată lumea musulmană din estul Mediteranei s-a răspîndit entuziasmul pentru un jihad împotriva francilor invadatori. Cel puțin la început totuși, latinii care invadaseră Levantul nu au avut de înfruntat un contraatac panislamic hotărît. Acest lucru i-a dat creștinătății occidentale o șansă crucială de a-și consolida stăpînirea asupra Țării Sfinte.

Capitolul 4

Crearea statelor cruciate

Prima cruciadă i-a adus creștinătății latine controlul asupra Ierusalimului și asupra altor două orașe siriene mari, Antiohia și Edessa. În urma acestor realizări uluitoare, în Orientul Apropiat a apărut un nou avanpost al lumii europene occidentale, pe măsură ce francii și-au extins și consolidat stăpînirea asupra Levantului. În Evul Mediu, această regiune a fost desemnată uneori cu numele „Outremer”, ținutul de dincolo de mare, în timp ce astăzi cele patru instituții majore care au apărut în primele decenii ale secolului al XII-lea – regatul Ierusalimului, principatul Antiohiei și comitatele de Edessa și Tripoli – sînt denumite mai frecvent „statele cruciate”⁴⁹.

În secolele următoare, nucleul mișcării cruciate va fi dominat de nevoia de a apăra aceste teritorii izolate, această insulă a creștinătății occidentale în Orient. Privind în urmă, este cît se poate de ușor să uităm că supraviețuirea elementară a statelor cruciate s-a aflat sub semnul întrebării în anii ce au urmat imediat după prima cruciadă. Această expediție realizase imposibilul – recucerirea Orașului Sfînt –, însă pe parcursul exultanțului marș spre acest scop unic, cruciații au ignorat în mare măsură necesitatea cuceririlor sistematice. Din acest motiv, prima generație de coloniști franci în Levant a moștenit orașe și cetăți disperate și sărace în resurse, iar fragila lor „lume nouă” se afla în pragul dispariției. În 1100, viitorul statelor cruciate părea nespus de incert și toate triumfurile sîngeroase obținute de cruciate erau pe cale să fie șterse⁵⁰.

Protector al Orașului Sfînt

Godefroi de Bouillon, primul conducător franc al Ierusalimului. Neavînd resurse suficiente în materie de soldați, cu cea mai mare parte a Palestinei necucerită încă și cu forțele Islamului abbasid și fatimid intimidată, însă departe de a fi înfrînte, perspectivele lui inițiale erau sumbre. Cele mai importante priorități ale lui Godefroi au fost extinderea teritoriului latin în Țara Sfîntă și securizarea comunicațiilor pe mare cu Occidentul. Pentru acoperirea ambelor necesități a luat drept țintă Arsuf, un mic orașel musulman și port fortificat la nord de Jaffa, însă, în ciuda unui asediu greu din toamna anului 1099, nu a reușit să-l cucerească.

Godefroi s-a întors în Orașul Sfînt la începutul lunii decembrie și s-a confruntat imediat cu un nou pericol – războiul civil. Dată fiind natura problematică a poziției sale și decizia lui aparentă de a renunța la titlul regal, autoritatea lui Godefroi asupra

teritoriilor france din Palestina putea fi contestată. Prezența neîntreruptă a lui Tancred era deja o problemă, însă posibilitatea reală a unei răsturnări din interior s-a intensificat la 21 decembrie 1099, odată cu sosirea unei delegații puternice de „pelerini” latini. Bohémond de Taranto și Balduin de Boulogne călătoriseră din Antiohia și Edessa spre sud ca să-și îndeplinească jurămintele de cruciați vizitând locurile sfinte. Erau însoțiți de noul legat pontifical în Levant, arhiepiscopul Dagobert de Pisa, un om motivat de ambiții personale și cu o credință neclintită în puterea Bisericii. Fiecare dintre acești potenți nutreau speranțe să conducă Ierusalimul, fie ca regat secular, fie ca stat bisericesc, iar apariția lor reprezenta o amenințare limpede, chiar dacă nerostită. Și totuși, mulțumită pragmatismului său politic, Godefroi a izbutit să întoarcă sosirea lor în avantajul său. După ce au celebrat sărbătoarea Crăciunului la Betleem, a ales să-i întoarcă spatele lui Arnulf de Chocques și să treacă de partea lui Dagobert. Sprijinind candidatura arhiepiscopului la scaunul patriarhal, Godefroi a stăvilit amenințarea imediată din partea lui Bohémond și a lui Balduin și și-a asigurat atât de necesarul sprijin naval din partea flotei din Pisa: 120 de vase care îl însoțiseră pe Dagobert în Orientul Apropiat. Pactul și-a avut prețul lui – dăruirea unei părți din Orașul Sfânt patriarhului și promisiunea unui cartier pisan în portul Jaffa.

În ianuarie 1100, Balduin și Bohémond s-au întors în domeniile lor din miazănoapte și, în următoarele șase luni, cel din urmă a susținut autoritatea francă asupra Siriei în defavoarea Bizanțului, expulzându-l pe patriarhul grec al Antiohiei și instalând în locul lui un latin. Oricum, în cursul unei campanii destul de pripite, care în iulie 1100 a trecut dincolo de frontiera de miazănoapte a principatului său, Bohémond a fost atacat de o armată a turcilor anatolieni și luat prizonier. Marele general cruciat avea să-și petreacă următorii trei ani în captivitate, împărțindu-și timpul, conform unui zvon, între curtea unei prințese musulmane fascinante pe nume Melaz și rugăciunile pentru ajutorul Sfintului Leonard, patronul creștin al prizonierilor.

În Palestina, Godefroi s-a bucurat de un succes minor desfășurând flota pisană pentru a intimida la începutul anului 1100 orașe guvernate de musulmani, Arsuf, Acra, Cezareea și Ascalon, fiecare dintre aceștia acceptând să plătească tribut francilor. Între timp, Tancred era ocupat să-și înființeze un domeniu semiindependent în Galileea, luând cu destulă ușurință Tiberiada de la musulmani. După plecarea flotei pisane în primăvară și sosirea în Țara Sfântă a unei noi forțe navale venețiene la jumătatea lunii iunie, Godefroi a început să depindă într-o măsură mai mică de patriarhul Dagobert. Însă, înainte de a profita de această nouă șansă pentru a-și exercita autoritatea suverană, ducele a căzut bolnav, aparent după ce a mâncat portocale în timpul unei vizite la emirul musulman al Cezareei. A existat și suspiciunea de otrăvire, însă după toate probabilitățile Godefroi luase o boală asemănătoare febrei tifoide în timpul unei veri considerate toride chiar și după standardele levantine. La 18 iulie s-a spovedit și a fost împărtășit pentru ultima oară și apoi, cum s-a exprimat un contemporan latin, „adăpostit și ocrotit de un scut spiritual”, cuceritorul cruciat al Ierusalimului, în vîrstă de ceva mai mult de 40 de ani, „a fost luat din lumina aceasta”. Cinci zile mai târziu, în semn de respect față de statutul și realizările sale, corpul lui Godefroi a fost înmormîntat lângă intrarea în Sfîntul Mormînt⁵¹.

Împărăția lui Dumnezeu

Moartea lui Godefroi de Bouillon în iulie 1100 a lăsat proaspăt-înființatul regat franc al Ierusalimului într-o stare de dezordine. Se pare că Godefroi ar fi dorit ca stăpânirea Orașului Sfânt să treacă la fratele său mai mic, Balduin de Boulogne, primul conte latin de Edessa. Însă patriarhul Dagobert a continuat să nutrească propria viziune asupra Ierusalimului : una în care orașul ar fi devenit întruparea fizică a împărăției lui Dumnezeu pe Pământ, capitala unui stat bisericesc condus de patriarh. Dacă ar fi fost de față în momentul morții lui Godefroi, poate că acest vis s-ar fi putut îndeplini cumva. Însă Dagobert era angajat chiar atunci, alături de Tancrede, în asediul portului Haifa. Susținătorii liniei de sînge a lui Godefroi, printre care și Arnulf de Chocques și Geldemar Carpinel, au profitat de ocazie pentru a acționa, ocupînd Turnul lui David (punctul strategic pentru dominația Ierusalimului) și trimițînd mesageri în nord ca să-l cheme pe Balduin.

Vestea a ajuns la Edessa pe la jumătatea lunii septembrie. Despre conte, care avea acum în jur de 35 de ani, se spune că era „foarte înalt [și] arătos la chip, cu păr castaniu și barbă [și cu un] nas acvilin”, înfățișarea-i regală nefiindu-i știrbită decît puțin de buza superioară proeminentă și de bărbia ușor căzută. Date fiind însușirile și firea lui Balduin – pofta lui nestăpînită de putere și avansare, geniul pentru inițiative dificile –, invitația în Palestina reprezenta o șansă nemaipomenită. Chiar și capelanul lui, Foucher de Chartres, veteran din prima cruciadă, a fost nevoit să admită că Balduin „a jelit, da, moartea fratelui său, dar s-a bucurat mai mult de moștenirea lui”. În săptămînile următoare, Balduin a pus repede la punct treburile comitatului. Ca să se asigure că primul lui domeniu levantin va rămîne în mîinile francilor și supus autorității sale, Balduin l-a instalat pe vărul și omonimul lui, Balduin de Bourcq (un participant puțin cunoscut la prima cruciadă), ca nou conte de Edessa. În acest moment, el pare să-l fi recunoscut pe Balduin de Boulogne ca suzeran⁵².

Pornind din nordul Siriei cu numai 200 de cavaleri și 700 de infanteriști la începutul lunii octombrie, Balduin a luat-o prin Antiohia și apoi a respins o considerabilă armată musulmană de interceptare condusă de Duqaq din Damasc, în apropiere de riul Nahr al-Kalb*, în Liban. Odată ajuns în Palestina, Balduin s-a mișcat repede, ca să obțină un avantaj asupra lui Tancrede și Dagobert, trimițîndu-și înainte unul dintre cei mai de încredere cavaleri, Hugues de Fauquembergues, ca să stabilească un contact cu susținătorii lui Godefroi din Turnul lui David și să orchestreze o primire corespunzătoare în Orașul Sfânt. Cînd Balduin a ajuns în cele din urmă în Ierusalim, la 9 noiembrie, el a fost întîmpinat cu manifestări de bucurie, cel mai probabil regizate, pline de creștini latini, greci și sirieni care îl aclamau. În fața acestei aparente efuziuni de suport popular, Dagobert nu a mai putut interveni prea mult. Furișîndu-se în mica mănăstire de pe Muntele Sion, chiar în afara zidurilor orașului, patriarhul nu a fost de față în ziua de 11 noiembrie, cînd Balduin a fost declarat oficial noul conducător al Ierusalimului.

În orice caz, deocamdată Balduin nu putea pretinde titlul de rege ; ar fi trebuit să fie mai întîi încoronat. Acest rit vechi de secole implica, de obicei, purtarea unei coroane,

* În original „Riul Ciinelui” (n. tr.).

însă, contrar a ceea ce ne-am putea imagina, nu acesta era elementul central al ceremoniei. Esențial ritualului ungerii, momentul în care un reprezentant al lui Dumnezeu pe Pământ, de exemplu, un arhiepiscop, un patriarh sau un papă, turna sfântul mir pe capul conducătorului. Acesta era actul care îl făcea pe rege deosebit de alți oameni; asta îl impregna cu puterea spirituală a sprijinului divin. Ca să ajungă la această cinste, Balduin trebuia să ajungă la o formă de reconciliere cu Biserica.

Guvernarea lui a început cu intenția de a face o demonstrație de forță: o campanie de o lună de razii de-a lungul frontierelor sudice și estice ale regatului, apărind traseele pelerinilor și hărțuind garnizoana egipteană din Ascalon. Pentru supușii și pentru vecinii lui era evidentă hotărârea și dorința de putere a lui Balduin. Dagobert a recunoscut pe drept că era mai bine pentru el să rămână în funcție sub noul regim decât să riște destituirea din scaunul patriarhal. La 25 decembrie, în biserica Nașterii Domnului din Betleem – o dată și un loc foarte importante – patriarhul l-a încoronat și l-a uns pe Balduin de Boulogne ca primul rege franc al Ierusalimului. Prin acest act, Dagobert a renunțat efectiv la orice gând că regatul cruciat ar fi putut continua să existe ca teocrație. Supunerea lui a evitat și un război civil catastrofal.

Însă concesiile făcute nu l-au salvat prea multă vreme pe patriarh. În lunile și în anii ce au urmat, Balduin I a acționat cu sînge rece pentru eradicarea oricărei provocări la adresa autorității sale și pentru realinierea Bisericii latine în favoarea lui. Din fericire pentru rege, cel mai important rival laic al său, Tancred, părăsise Palestina în primăvara anului 1101 ca să preia regenta Antiohiei pe durata prizonieratului lui Bohémond. Mai târziu în același an, Dagobert a fost destituit atunci cînd s-a descoperit că delapidase bani trimiși din Apulia pentru finanțarea sistemului defensiv al Țării Sfinte. După o scurtă revenire la putere în 1102, sortile lui Dagobert au scăpătat și scaunul patriarhal a trecut la un șir de candidați aprobați de papă, culminînd în 1112 cu restaurarea în funcție a vechiului aliat al lui Balduin, Arnulf de Chocques. Acești patriarhi nu au fost niciodată complet supuși coroanei, însă au fost dornici să se implice într-o cooperare activă și mutuală cu regele cîtă vreme el a încercat să consolideze controlul franc asupra Palestinei.

O caracteristică-cheie a acestei colaborări a fost administrarea și augmentarea cultului asociat cu relicva ierusalimitană a Sfintei Cruci, descoperită de cei dintii cruciați în 1099. În primii ani ai secolului al XII-lea, crucea a devenit un simbol al puterii latine în Levant. Purtată fie de patriarh, fie de unul dintre clericii lui de frunte într-un șir de bătălii împotriva Islamului, a dobîndit repede reputația intervențiilor miraculoase; curînd s-a spus că în prezența Crucii Domnului francii erau invincibili⁵³.

Crearea unui regat

După ce și-a asigurat ascensiunea, Balduin I s-a confruntat cu o dificultate covârșitoare. În realitate, regatul peste care domnea el acum era doar ceva mai mult de o rețea largă de avanposturi dispersate. Pe lângă Ierusalim, francii mai dețineau și Betleemul, Ramla și Tiberiada, însă în 1100 acestea erau încă simple zone izolate colonizate de latini. Chiar și aici, francii erau în mare măsură depășiți numeric de populația musulmană autohtonă și de comunitățile de creștini răsăriteni și evrei. Grosul Palestinei rămăsese necucerit și în miinile potențailor islamici semiautonomi. Mai rău, latinii abia începuseră să-și afirme controlul asupra țărmului levantin, deținînd numai Jaffa și Haifa, nici una dintre

localități neavînd un port natural ideal. Balduin nu putea spera să asigure liniile de comunicație cu vestul Europei, să își deschidă regatul pelerinilor și coloniștilor și să aibă acces la un canal larg de comerț între Răsărit și Apus decît după ce avea să supună porturile palestinienilor. De aceea, siguranța internă și nevoia de consolidare teritorială erau primordiale.

Un martor ocular latin, Foucher de Chartres, nota în legătură cu acestea :

La începutul domniei sale, Balduin mai stăpînea numai cîteva cetăți și puțini oameni... Pe vremea aceea, drumul pe uscat [în Palestina] era închis cu totul pentru pelerinii noștri [și acei franci care puteau] au venit cu sfilă cu cîte o singură corabie sau în grupuri de cîte trei sau patru prin mijlocul piraților și trecînd prin porturile sarazinilor... Unii au rămas în Țara Sfîntă, alții s-au dus înapoi în țările lor de baștină. Din această pricină, ținutul Ierusalimului a rămas depopulat [și] nu aveam mai mult de 300 de cavaleri și tot atîția pedestrași ca să apere [regatul].

Pericolele asociate cu aceste probleme se oglindesc în mărturia celor dintîi pelerini creștini ajunși în Orientul Apropiat. Saewulf, un pelerin (cel mai probabil din Britania) care și-a înregistrat călătoria la Ierusalim chiar la începutul secolului al XII-lea, a descris cu amănunte tulburătoare fărădelegea ce domnea în zona Iudeii. Drumul dintre Jaffa și Orașul Sfînt, a notat el, „era deosebit de primejdios... pentru că sarazinii atacă mereu... zi și noapte stăteau cu luare aminte să nu ne atace careva”. Pe drum a văzut „nenumărate leșuri” lăsate să putrezească ori să fie „sfișiate de fiarele sălbatice”, pentru că nimeni nu ar fi riscat să se oprească și să organizeze o înmormîntare cum se cuvenea. Situația se mai ameliorase în jurul anului 1107, cînd alt pelerin, un rus cunoscut cu numele Starețul Daniel, a vizitat Țara Sfîntă, dar și el s-a plîns cu amărăciune că era cu neputință să călătorești prin Galileea fără protecție din partea soldaților.

Poate cea mai frapantă demonstrație că Țara Sfîntă avea încă nevoie să fie cucerită cu adevărat a venit în vara anului 1103 cînd, în timpul unei vînașii obișnuite în apropiere de Cezareea, Balduin a fost atacat de o mică ceată fatimidă, care, după toate aparențele, pătrunsese în teritoriul latin fără nici o opoziție. În toiul luptei, regele a fost lovit de o sulică dușmană și, cu toate că nu e limpede care a fost natura exactă a rănilor sale – una dintre relatări spune că a fost înjunghiat „în spate, lîngă inimă”, alta că „a fost străpuns între coapsă și rinichi” –, e sigur că acestea au fost grave. Un contemporan latin a descris cum, „pe dată, șuvoaie de sînge au țîșnit din rană, prevestitoare de rele... fața lui s-a făcut tot mai palidă [și] după aceea a căzut de pe cal, ca mort”. Mulțumită îngrijirilor atente ale medicului său, după o convalescență îndelungată, Balduin și-a revenit, însă rana a continuat să-l supere pentru tot restul vieții⁵⁴.

În cele din urmă, Balduin I a fost nevoit să dedice o mare parte din primul deceniu al secolului al XII-lea consolidării controlului asupra Palestinei, folosind un amestec de flexibilitate pragmatică și hotărîre neclintită în relațiile cu locuitorii musulmani ai Țării Sfinte. La început, a primit un sprijin atunci cînd o flotă genoveză a sosit la Jaffa, posibil alături de vasele din Pisa, chiar înaintea Paștelui din 1101. Probabil că acești marinari veniseră în Orient cu gîndul să ajute la consolidarea și apărarea Levantului și ca să găsească noi căi comerciale. Ei au adus atît de necesarul element naval în campania de cucerire desfășurată de Balduin și, în schimb, el le-a oferit o înțelegere generoasă : o a treia parte din orice pradă luată și o enclavă comercială semiindependentă pe care să o păstreze „printr-un drept perpetuu și ereditar” în orice așezare ocupată cu ajutor italian. Odată făcută înțelegerea, Balduin era gata să treacă la ofensivă.

Prima lui țintă, Arsuf, rezistase cu fermitate unui asalt pe uscat pus la cale de Godefroi de Bouillon în decembrie 1099. Acum Balduin putea organiza un asediu de pe mare și, după numai trei zile, populația musulmană a cerut pacea, la 29 aprilie 1101. Regele a fost mărinit, garantându-le libera trecere, cu toate bunurile pe care le puteau căra cu ei pînă la Ascalon. Victoria a fost obținută fără pierderi de vieți creștine.

Apoi Balduin și-a îndreptat atenția spre Cezareea, la ceva mai mult de 30 km în nord. Această așezare greco-romană, odinioară plină de viață, își pierduse din culoare de-a lungul secolelor de guvernare musulmană; zidurile ei vechi stăteau încă în picioare, însă mult lăudatul port al orașului fusese distrus de mult și tot ce mai rămăsese era un golfuleț nu foarte adînc. Balduin a trimis o solie la emirul din Cezareea, cerîndu-i să capituleze sau să înfrunte un asediu nemilos; avînd speranțe să primească întăriri din partea fatimizilor, locuitorii musulmani ai orașului au respins hotărît ideea negocierii unei predări. La Arsuf, regele latin dovedise clemență față de un inamic docil; aici, în fața unei încăpățînări supărătoare, a căutat să facă o demonstrație de brutalitate. Ajungînd acolo în jurul datei de 2 mai 1101, a început să bombardeze Cezareea cu balistele. Garnizoana a opus o rezistență dură vreme de 15 zile, dar soldații franci au reușit în cele din urmă să ia cu asalt meterezele orașului cu ajutorul scărilor mobile. Acum Balduin a îngăduit furiei nesăbuite a soldaților lui să se dezlănțuie asupra populației îngrozite a Cezareei. Trupele creștine au cutreierat orașul stradă cu stradă, casă cu casă, fără să cruțe pe nimeni, măcelărind majoritatea bărbaților, înrobînd femeile și copiii și jefuind orice pradă au putut găsi. Un observator latin a scris:

E cu neputință să spună cineva cîte feluri de bogății s-au găsit acolo, însă mulți dintre oamenii noștri care fuseseră săraci au ajuns bogați. Pe foarte mulți dintre sarazinii uciși acolo i-am văzut strînși grămadă și arși. Miasma fetidă a trupurilor lor ne-a supărat rău. Acești amărîți fuseseră arși pentru a găsi monedele de aur pe care unii le înghițiseră.

Levantul nu mai văzuse o barbarie atît de hrăpăreață de la jefuirea Orașului Sfînt, în 1099. Bogățiile capturate erau considerabile – genovezii, după ce și-au primit treimea alocată, au putut distribui cîte 48 de *solidi* de Poitou și două livre de condimente valoroase fiecăruia dintre cei 8.000 de oameni – și e probabil că prada de război a ajutat mult la refacerea vistieriei regale. În plus, italienilor li s-a dat o cupă de culoarea smaraldului, *Sacro Cantino*, despre care odinioară se credea că este Sfîntul Graal și care se păstrează în catedrala San Lorenzo din Genova și în ziua de astăzi. Între timp, Balduin I a avut grijă să-i cruțe pe emirul și pe *qadi* (cadiul, judecătorul) din Cezareea, ca să își asigure o răscumpărare piperată. Un cleric, numit tot Balduin, vestit fiindcă la începutul primei cruciade își făcuse cu fierul roșu o cruce pe frunte, a fost desemnat arhiepiscop latin de Cezareea⁵⁵.

Cucerirea a reprezentat un mesaj puternic pentru celelalte așezări musulmane din Palestina: rezistența avea să aducă anihilarea. Curînd, această idee avea să netezească drumul spre cele mai semnificative cuceriri de la începutul domniei lui Balduin. În aprilie 1104, aceasta a asediat portul Acra, la vreo 20 de kilometri în nord de Haifa, cel mai mare și mai bine apărat port al Palestinei. Luptînd alături de o flotă genoveză puternică, de 70 de vase, regele a început asediul, iar garnizoana musulmană, izolată de orice posibile întăriri din partea fatimizilor, s-a predat repede, cerînd aceiași termeni de capitulare ca cei acordați la Arsuf. Balduin a consimțit imediat; ba mai mult, le-a permis

cetățenilor musulmani să rămână în Acra în schimbul achitării unei forme de impozit pe cap de locuitor. Cu pierderi limitate de vieți omenești a obținut un rezultat valoros – un port care oferea locuri de ancorare relativ sigure, indiferent de anotimp, și care putea funcționa ca un canal maritim vital de comunicație și comerț cu Europa Occidentală⁵⁶. Nu peste mult timp, Acra a devenit capitala comercială a regatului latin.

În anii următori, Balduin a continuat să-și extindă și să-și consolideze treptat controlul asupra coastei. Beirutul a fost cucerit în mai 1110, de data aceasta cu ajutorul navelor din Genova și Pisa. Mai târziu în același an, Balduin și-a fixat drept țință Sidonul, care, pentru a-și asigura imunitatea, îl mituise o vreme pe regele franc cu consistente tributuri în aur. Cu sprijinul competent al unui contingent numeros de cruciați-pelerini norvegieni sosiți de curînd sub conducerea tînărului lor rege Sigurd, Balduin a asediat Sidonul în octombrie și i-a forțat capitularea la începutul lunii decembrie, orașul beneficiind de termenii liberei-treceri și de o clauză care le permitea unor membri ai populației musulmane să rămână în oraș, lucrînd pămîntul sub stăpînire latină.

Pe parcursul acestui prim deceniu, Balduin I a conferit într-adevăr multă siguranță teritorială regatului său ce tocmai se năștea și a stabilit o punte de salvare spre Occidentul creștin. Cu toate acestea, la două orașe nu a putut ajunge. În miazănoapte, portul puternic fortificat Tyr era un avanpost musulman incomod, despărțind Acra de Sidon și Beirut; cetatea a supraviețuit unui asediu conjugat al francilor, în 1111, în mare parte pentru că emirul orașului nu își mai oferise loialitatea Egiptului, ci Damascului, asigurîndu-și astfel întăriri militare valoroase. Incapabil să-l cucerească, Balduin a izolat Tyrul construind fortărețe la Toron și în sud, pe coastă, într-o îngustă trecătoare stîncoasă cunoscută cu numele Scandelion.

Și Ascalonul, în sud, i-a scăpat printre degete lui Balduin. În primăvara anului 1111 el a amenințat orașul cu asediul, sperîndu-l pe ultimul emir, Shams al-Khilafa, care a adoptat o remarcabilă tactică de realiniere politică. La început, emirul a cumpărat pacea cu promisiunea unui tribut de 7.000 de dinari. Cum al-Afdal, vizirul fatimid al Egiptului, protesta la Cairo, al-Khilafa și-a dat seama că cea mai bună speranță de supraviețuire politică stătea într-o schimbare totală a direcției. Rupînd relațiile cu califatul fatimid, el a făcut o călătorie la Ierusalim ca să discute o nouă înțelegere cu Balduin I și, jurînd loialitate regatului latin, a fost lăsat la putere ca domnitor clientelar semiindependent. Curînd după aceasta, la Ascalon a fost instalată o garnizoană creștină de trei sute de soldați și cîteva luni la rînd s-ar fi zis că pragmatismul lui Balduin închisese în sfîrșit poarta dintre Egipt și Palestina. Nefericitul Shams al-Khilafa nu a mai trăit mult după acea vară. Un grup de berberi ascaloniți, rămași fideli Fatimizilor, l-a atacat în timp ce călărea. Rănit grav, a încercat să se retragă, dar a fost prins din urmă și măcelărit. Înainte ca regele Balduin să-i fi putut veni în ajutor, garnizoana creștină a fost, de asemenea, pusă pe fugă. După ce i-a fost trimis capul lui al-Khifala, al-Afdal a reimpus repede controlul fatimid asupra Ascalonului⁵⁷.

Slujitori ai coroanei

În rolul de conducător al unui regat în expansiune, Balduin I a dat dovadă de multă înzestrare pentru guvernarea fermă. În prima fază a domniei sale a avut multă grijă să se asigure că balanța puterii în Palestina latină a înclinat de partea coroanei, nu a nobilimii.

În această privință avea un avantaj deosebit față de monarhii din Occident prin faptul că, cel puțin într-o anumită măsură, el începuse de la zero. Neavînd de-a face cu o aristocrație cu rădăcini adînci, prinsă în sisteme de dominație și proprietate funciară vechi de secole, Balduin putea modela noul regat al Ierusalimului în propriul avantaj.

O caracteristică centrală a abordării sale a fost menținerea unui domeniu regal puternic – teritoriul deținut și administrat direct de coroană. Regii din Europa puteau moșteni regate în care multe dintre cele mai bogate și mai puternice teritorii fuseseră împărțite nobililor pentru a fi administrate ca feude în numele coroanei, dar care erau conduse în mod semiautonom. Balduin I a păstrat multe dintre cele mai importante localități din Palestina în domeniul său, inclusiv orașele Ierusalim, Jaffa și Acra, creînd foarte puține domenii feudale noi. Împuținată de rata mare a mortalității din Levantul bîntuit de război, aristocrația a avut puține oportunități de a emite pretenții ereditare asupra feudelor disponibile. Regele a mai întrebuițat adesea și răsplățile bănești, serviciile fiind achitate mai degrabă financiar decît funciar.

Istoria timpurie a două domenii – Haifa și Tiberiada – ilustrează în chip deosebit modul în care gestiona Balduin relația cu cei mai importanți vasali și atitudinea pe care o avea față de ei. După plecarea lui Tancred la Antiohia în 1101, Balduin a împărțit în două puternicul principat al Galileei. În martie 1101, lui Geldemar Carpinel, un cruciat din sudul Franței care fusese în serviciul lui Godefroi de Bouillon, i s-a dat Haifa, poate în schimbul sprijinului acordat ocupării tronului de către Balduin. Geldemar a fost ucis în luptă peste numai șase luni și, pe parcursul următorilor 15 ani, domeniul Haifa a trecut prin mîinile a trei alți bărbați care nu erau legați între ei de nici un grad de rudenie. În felul acesta, autoritatea asupra portului i-a revenit mereu coroanei și Balduin a putut redistribui de fiecare dată răsplata acestei feude așa cum a dorit.

Tiberiada fusese dată unuia dintre cei mai apropiați colaboratori ai regelui, Hugues de Fauquembergues, cavalerul din Flandra care probabil i se alăturase lui Balduin în timpul primei cruciade. Hugues a slujit bine regatul, însă curînd a avut de suferit de pe urma tulburărilor militare din regiune și în 1106 a fost ucis de o săgeată într-o ambuscadă. Tiberiada a trecut atunci în mîinile unui francez din miazănoapte, Gervais de Bazoches, care a devenit unul dintre favoriții lui Balduin și a fost numit seneșal regal (responsabil cu administrația financiară și cu magistratura). În orice caz, după doi ani, Gervais a fost luat prizonier de trupele din Damasc în timpul unui raid al musulmanilor în Galileea.

Bineînțeles, nu toți vasalii lui Balduin I au avut parte de morți violente sau sinistre. Regele a creat domenii noi de-a lungul coastei nordice a Palestinei, la granița cu Libanul și ceva mai departe de zona unde Ierusalimul avea acces imediat. Pe unul dintre acestea, Sidonul, l-a dăruit celui mai cunoscut aliat al domniei sale, Eustache de Grenier. Cavaler cu origini probabil normande, e posibil ca Eustache să îl fi slujit pe Balduin încă din Edessa și cu siguranță a luptat pentru el în 1105 împotriva egiptenilor. Pornind de la o relativă anonimitate, Eustache a adunat repede o serie de domenii, inclusiv Cezareea și, prin căsătoria cu Emma (fiica plină de relații a patriarhului Arnulf de Chocques), orașul Ierihon. Eustache era, în orice caz, o excepție. În general, Balduin pare să fi creat o clasă nobiliară loială și eficientă care era încă supusă în mare măsură coroanei⁵⁸.

Confruntarea cu Islamul

Bineînțeles, în primii ani ai domniei sale, Balduin nu își putea permite să se concentreze doar asupra consolidării dominației sale asupra Palestinei; un ochi vigilent a rămas ațintit asupra vecinilor musulmani, mai cu seamă asupra fatimizilor șițiți din Egipt. Vizirul lor, al-Afdal, fusese umilit de primii cruciați, însă cum portul Ascalon – pragul porții dintre Palestina și Egipt – se afla tot în mâini fatimide, ușa rămăsese deschisă pentru un contraatac asupra regatului Ierusalimului.

Bătăliile de la Ramla

În mai 1101, curînd după subjugarea violentă a Cezareei, a sosit vestea unei invazii egiptene. Al-Afdal trimisese o armată mare care avansa acum spre Orașul Sfînt sub comanda unuia dintre generalii lui de frunte, fostul guvernator al Beirutului, Sa'ad al-Daulah. Balduin s-a grăbit spre sud, însă, în loc să caute o bătălie deschisă, a preferat să-și păstreze terenul în relativa siguranță oferită de Ramla și să aștepte următoarea mișcare a fatimizilor. Au urmat trei luni de liniște tensionată, în care Sa'ad aștepta în Ascalon momentul potrivit pentru a ataca, iar Balduin patrula îngrijorat regiunea dintre Jaffa și Ierusalim. În sfîrșit, în prima săptămînă a lunii septembrie, cînd anotimpul luptelor se apropia de sfîrșit, egiptenii au inițiat o avansare hotărîtă.

Evitînd o tactică reactivă de apărare, Balduin a hotărît să-și atace inamicul direct, poruncind o mobilizare imediată la Jaffa. A fost o decizie curajoasă, dacă ținem cont de numărul insuficient de războinici pe care îl avea la dispoziție. Chiar și după ce a convocat trupe din tot regatul și a poruncit ca orice moșier apt să fie făcut cavaler, adunase doar 260 de cavaleri și 900 de pedestrași. În acest moment, estimările făcute de latini în legătură cu numărul ostașilor musulmani variază considerabil – de la 31.000 la 200.000 – și par foarte exagerate. Nu a supraviețuit nici o mărturie arabă de încredere, însă e posibil ca în toamna aceea francii să fi fost depășiți numeric cu mult de trupele adverse.

S-ar părea că atunci cînd au ieșit din Jaffa, la 6 septembrie, pentru a-i opri pe fatimizi în cîmpiile de la sud de Ramla, creștinii erau stăpîniți de o stare de hotărîre disperată. Printre ei se găsea și capelanul regelui, Foucher de Chartres, care mai tîrziu a scris că „eram pregătiți să murim din dragoste pentru [Hristos]”, consolidîndu-se cu prezența relicvei Sfintei Cruci purtate în mijlocul lor.

În zorii zilei următoare, atmosfera era asemănătoare celei din prima cruciadă. Cînd a zărit oștile lui Sa'ad al-Daulah „din depărtare... scînteind în cîmpie”, se pare că regele ar fi îngenunchat înaintea Sfintei Cruci, și-ar fi mărturisit păcatele și ar fi primit Împărtășania. Foucher și-a amintit cuvîntarea de încurajare ținută atunci de monarh :

Haideți, așadar, soldați ai lui Hristos, fiți voioși și nu vă temeți de nimic, [ci] luptați, vă rog pentru mîntuirea sufletelor voastre... Dacă e să fiți uciși aici, cu siguranță veți sta printre cei binecuvîntați. Poarta împărăției cerului este deja deschisă pentru voi. Dacă supraviețuiți biruitori, veți străluci cu glorie printre creștini. Oricum, dacă poftiți a da bir cu fugiții, aduceți-vă aminte că Franța e tare departe.

După aceasta, francii au început să avanseze cu viteză, ducându-i pe egipteni, împărțiți în cinci sau șase divizii. Balduin, călare pe iapa lui iute de picior, numită cum nu se putea mai potrivit, Gazela, conducea un contingent de rezervă, gata să atace de îndată ce învălmășeala avea să capete o formă mai clară. Călărind peste tot alături de regele lui, Foucher de Chartres și-a amintit mai târziu oroarea haotică a bătăliei ce a urmat, scriind : „numărul dușmanilor era atât de mare, aceștia începând să roiască în jurul nostru atât de repede, încît cu greu mai putea cineva să vadă ori să recunoască pe altcineva”. Avangarda latină a fost decimată rapid, cu Geldemar Carpinel printre cei răpuși, și toată armata a fost repede împresurată.

Cum creștinii erau în pragul înfrîngerii, Balduin a intrat în luptă cu rezerviștii săi, călărind cu Sfinta Cruce lîngă el. În fața forței acestui atac, trupele fatimide au cedat pe rînd. Foucher a privit cum regele însuși a străpuns cu lancea pîntecele unui emir egiptean de seamă, iar mare parte din armata egipteană a rupt-o la fugă. Probabil că în acest asalt fulgerător a fost omorît Sa'ad al-Daulah. Un contemporan latin era de părere că victoria fusese asigurată de un miracol produs de Sfinta Cruce, în care un comandant musulman a murit înăbușit de mulțime chiar cînd se pregătea să-l atace pe episcopul ce purta relicva. Se pare că legenda a circulat în armată și a fost cu siguranță util înfloritorului cult din jurul Crucii, însă în realitate confruntarea a fost o remiză neconcludentă. Foucher atestă că, după luptă, cîmpul era acoperit de arme, armuri și corpuri, atât ale musulmanilor, cît și ale creștinilor morți, estimînd pierderile inamicului la 5.000 de oameni, dar admițînd că fuseseră uciși și 80 de cavaleri franci și un număr și mai mare de infanteriști. Și, în timp ce Balduin era capabil să mențină controlul asupra cîmpului și să doboare acele segmente ale armatei fatimide care o luaseră în direcția Ascalonului, supraviețuitorii îngroziți ai avangardei latine fugeau, în același timp, înapoi spre Jaffa, urmăriți aprig de soldații musulmani care credeau că au ieșit învingători.

Atît de mare a fost confuzia, încît după ce au ajuns la Jaffa, doi franci scăpați cu viață au anunțat o înfrîngere, „zicînd că regele și toți oamenii lui erau morți”. Cu aproximativ 500 de soldați fatimizi călărind spre port, regina traumatizată a lui Balduin (care pe atunci locuia la Jaffa) a trimis repede pe mare un mesager la Antiohia, în nord, implorîndu-l pe Tancrède să aducă ajutoare. Din fericire pentru franci, oamenii din Jaffa au refuzat ideea unei predări imediate și chiar a doua zi regele Balduin, care își așezase tabăra pe cîmpul de luptă, ca o afirmare a victoriei, a ajuns pe țarm. La prima vedere, soldații fatimizi care se mai găseau în afara orașului Jaffa au crezut că armata care se apropia era a lor și au ieșit bucueroși pe cai în întîmpinare ; dîndu-și seama de greșeală și de grava răsturnare de situație ce trebuia să fi avut loc, au fugit. Un al doilea mesager a fost trimis imediat în miazănoapte ca să anunțe că regele era viu și biruitor⁵⁹.

Cu ajutorul unei combinații de decizii strategice și noroc, Balduin se impusese în pofida tuturor previziunilor, însă sentimentul de triumf și siguranță nu avea să dureze mult. Marea bogăție a Egiptului însemna că al-Afdal avea resursele necesare ca să organizeze aproape imediat o a doua invazie a Palestinei. În 1102, odată cu sosirea primăverii și începutul unui nou anotimp marțial, la Ascalon s-a adunat altă armată fatimidă, de data aceasta sub comanda fiului lui al-Afdal, Sharaf al-Ma'ali. În mai, egiptenii au mărșăluit din nou spre Ramla, încăierîndu-se cu cei 15 cavaleri care îi păzeau micul turn fortificat și prădînd Biserica Sfîntul Gheorghe din apropiere, la Lydda.

În acest timp, Balduin I era la Jaffa, însoțindu-i pe ultimii membri ai nefericitei cruciade din 1101, care sărbătoriseră de curînd Paștele în Ierusalim. Guillaume de Aquitania

a izbutit să urce pe o corabie spre Occident, însă Ștefan de Blois, contele Ștefan de Burgundia și mulți alții au fost mai puțin norocoși : ridicînd pînzele, au avut parte de vînt potrivnic și au fost siliți să se întoarcă. De aceea erau alături de rege în jurul datei de 17 mai, cînd au sosit zvonurile în legătură cu ultima ofensivă egipteană. Acum Balduin a luat cea mai proastă decizie din viața lui. Crezînd că veștile de la Ramla anunțau prezența unui mic corp expediționar fatimid, nu a unei armate întregi, a hotărît în pripă să întreprindă un contraatac punitiv rapid. În compania servitorilor din casa lui și a unei cete de cruciați – inclusiv a celor doi Ștefan, a lui Hugues de Lusignan și a lui Conrad, conetabil al Germaniei – a pornit călare din Jaffa, după toate aparențele, foarte încrezător. Oastea lui număra numai 200 de cavaleri și nici un infanterist.

Abia după ce a ajuns pe cîmpia de la Ramla și a văzut toată forța armatei egiptene a realizat Balduin teribila realitate a erorii lui de judecată. În fața a mii de soldați musulmani (una dintre estimări spune că erau 20.000), francii nu aveau acum nici o speranță de victorie și foarte puține șanse de supraviețuire. Sharaf al-Ma'ali s-a grăbit să atace micul contingent al regelui din clipa în care l-a zărit. Balduin a încercat să inițieze un atac curajos, dar fără sorți de izbîndă ; după ce au fost înconjurați rapid, a început masacrul. În cîteva minute, grosul armatei fusese răpus. Printre morți se găseau și Stabelo, soldat din prima cruciadă, odinioară capelan al lui Godefroi de Bouillon, și Gerbod de Windeke, cruciat din 1101. În învălmășeală, un alt veteran din prima cruciadă, Roger de Rozoy, împreună cu o mică ceată au reușit să facă o spărtură în liniile inamice și au fugit înapoi la Jaffa. Între timp, cum inamicii se apropiau tot mai mult datorită uciderilor pe care le săvîrșeau, Balduin a bătut în retragere pînă la Ramla, alături de o mînă de supraviețuitori, găsindu-și un adăpost precar în turnul fortificat al orașului.

La apusul soarelui, Balduin se găsea într-o situație disperată. Știind prea bine că dimineața va aduce un asalt fatimid zdrobitor și moartea sigură sau prizonieratul, a luat o decizie care a fost, probabil, dificilă : să-și părăsească armata și să încerce să fugă adăpostit de întunericul nopții. Însoțit de cinci sau șase dintre cei mai credincioși și mai feroși slujitori, s-a furișat printr-o porțiță secretă afară din fortul împresurat, probabil deghizat, însă, nu peste mult timp, a fost somat de soldații musulmani. În beznă, a început o încăierare sîngeroasă și haotică. Potrivit unui contemporan, un cavaler franc pe nume Robert „a ieșit în față cu sabia scoasă din teacă, secerînd [dușmanii] în dreapta și-n stînga”, dar la un moment dat și-a scăpat arma din mînă și a fost copleșit repede. Cum alți doi însoțitori căzuseră, Balduin a fugit, purtat de calul lui cel iute, Gazela. Acum nu mai avea cu el decît un singur însoțitor supraviețuitor, Hugues de Brulis (care nu mai este pomenit cu o altă ocazie).

Egiptenii au pornit imediat o urmărire frenetică a monarhului fugar. Simțînd că mai sînt cîteva clipe pînă avea să fie prins, regele a căutat refugiu și ascunzătoare într-un desiș de trestii, dar urmăritorii au dat foc desișului. Balduin abia a izbutit să scape, suferind mici arsuri. Și-a petrecut următoarele două zile fugind, temîndu-se pentru viața lui. Zbuciumat, lipsit de mîncare și apă, a încercat mai întîi să afle un drum spre Ierusalim traversînd poalele dealurilor din Iudeea, dar s-a retras la vederea numeroaselor patrule ale fatimizilor care scotoceau zona. La 19 mai 1102 a luat-o înspre nord-vest, spre țarm, și în cele din urmă a găsit un drum spre Arsuf, ceva mai sigur. În tot acest timp, Balduin trebuie să fi fost hărțuit de sentimente de umilință și îndoială : nu avea cum să știe de ce soartă avuseseră parte camarazii lui abandonați la Ramla, nici dacă în absența sa Jaffa sau chiar Orașul Sfînt capitulaseră. Mărturie a traumei fizice și psihice din zilele

anterioare stă faptul că, odată ajuns la Arsuf, prima lui grijă a fost să mănînce, să bea și să doarmă. Cum a remarcat un contemporan latin, „asta cerea partea omenească a firii sale”.

A doua zi a fost mai norocoasă. Hugues de Fauquembergues, seniorul Tiberiadei, a sosit la Arsuf cu 80 de cavaleri, auzind de asaltul egiptenilor. Rechiziționînd un vas englezesc de piraterie ancorat în apropiere, regele a navigat în sud, spre Jaffa, în timp ce Hugues mărșăluia spre sud de-a lungul liniei de coastă. Balduin a găsit Jaffa într-o situație grea, asediată pe uscat de trupele lui Sharaf al-Ma'ali și pe mare de o flotă egipteană de 30 de ambarcațiuni venite din nord, dinspre Ascalon. Fluturîndu-și cu îndrăzneală steagul regal de pe vasul lui ca să dea curaj garnizoanei din Jaffa, regele a evitat cu greu flotila fatimidă, ajungînd în port. Odată ajuns pe țărm, a văzut că noutățile care-l așteptau erau într-adevăr sumbre.

Jaffa ajunsese în pragul capitulării. Neshiind sigur unde era regele și care fusese soarta armatei sale la Ramla și fiind înconjurată din toate părțile, populația portului se găsea deja într-o situație disperată. Însă, atunci, Sharaf al-Ma'ali a aplicat o tactică vicleană. Se pare că, în timpul vieții, Gerbod de Windeke semăna la înfățișare cu regele. Acum musulmanii îi mutilaseră cadavrul, tăindu-i capul și picioarele și, după ce au îmbrăcat aceste sinistre rămășițe în purpura regală, au defilat cu ele în fața zidurilor orașului Jaffa, anunțînd moartea lui Balduin și cerînd predarea imediată. Mulți, inclusiv regina, care și acum era instalată tot la Jaffa, fuseseră păcăliți de acest șiretlic și începuseră să plănuiască fuga din port pe corăbii. Chiar în acest moment a apărut vasul lui Balduin dinspre miazănoapte. Sosirea la timpul potrivit a regelui a ridicat moralul și pare să fi zdruncinat determinarea lui Sharaf. Pentru moment, corpul armatei fatimide era retras la oarecare distanță spre Ascalon, după toate aparențele, pentru a construi o mașinărie de război pentru un asalt total, însă acest fapt le-a dat francilor timp să se regrepeze.

Balduin a sosit la momentul potrivit ca să salveze Jaffa, dar prea tîrziu ca să mai intervină în evenimentele de la Ramla. În dimineața de după evadarea lui, trupele musulmane atacaseră zidurile orașului Ramla și înaintaseră, încercuind turnul fortificat în care se aflau oamenii rămași din armata lui Balduin. Fatimizii au luat cu asalt această structură rudimentară subminîndu-i zidurile și aprinzînd focuri care să-i scoată afară pe ocupanți. La 19 mai, francii prinși în capcană se aflau într-o situație fără speranță: abandonati de rege, iar înfrîngerea fiind inevitabilă, au ales, în cuvintele unui contemporan latin, „să fie răpuși în timp ce se apărau cu onoare, [decît] să se înăbușe și să moară de o moarte mizerabilă”. Atacînd din turn, au inițiat o ultimă ofensivă sinucigașă și au fost măcelăriți imediat aproape toți. Unul dintre puținii care au supraviețuit a fost Conrad al Germaniei, care se luptase cu o asemenea ferocitate, doborînd pe oricine se apropia la o lungime de sabie, încît la sfîrșit a rămas singur în picioare, înconjurat de morți și muribunzi. Impresionați, soldații fatimizi i-au oferit șansa de a se preda cu promisiunea că avea să fie cruțat și dus captiv în Egipt. Conrad i-a lăsat în urmă pe mulți mai puțin norocoși, printre care se găsea și Ștefan de Blois, a cărui moarte la Ramla spălase în sfîrșit rușinea lașității de care dăduse dovadă la Antiohia cu patru ani înainte.

Dezastrul de la Ramla s-a dovedit momentul cel mai tragic al sorții francilor în anul respectiv. La începutul lunii iunie 1102, Balduin a reușit să adune soldați de pe tot întinsul regatului, inclusiv un contingent din Ierusalim, care duceau cu ei Sfînta Cruce. Aceste trupe au fost susținute și de sosirea unei flote considerabile de pelerini. Comandînd

o armată completă, Balduin a lansat acum un contraatac imediat asupra egiptenilor nepregătiți. Tacticile nehotărâte abordate de Sharaf ca general răspîndiseră deja semințele nemulțumirii în rîndul fatimizilor ; în fața acestui asalt franc brusc, aceștia au fost învinși rapid. Numărul morților musulmani a fost limitat și prăzile au fost mai degrabă mărunte – niște cămile și cițiva măgari –, dar, în orice caz, regatul „cruciat” fusese salvat⁶⁰.

Între Egipt și Damasc

În acești ani instabili, de dezvoltare, latinii din Ierusalim au fost extrem de norocoși că între șiiții din Egipt și marea putere siriană sunnită din Damasc nu exista nici o alianță. Dacă, în 1101 sau 1102, Balduin ar fi trebuit să facă față unei amenințări combinate, resursele insuficiente ale regatului său nu ar fi făcut față. Duqaq din Damasc a căutat să aplice o tactică supusă, de destindere, a relațiilor cu Palestina francilor pentru restul vieții sale. Urmărit de amintirea înfrîngerii de la Rîul Ciinelui, mulțumit să le permită creștinilor să limiteze ambițiile fatimide în Țara Sfîntă, Duqaq și-a menținut o poziție neutră. Însă, după moartea lui prematură, în 1104, la vîrsta de numai 21 de ani, Damascul avea să adopte o strategie nouă.

După o luptă scurtă, dar murdară, primul locotenent al lui Duqaq, *atabegul** Tugtekin, a preluat controlul asupra orașului. Ca soț al uneltitoarei văduve și mamă a lui Duqaq, Safwat, el aștepta de mult să-i vină rîndul ; într-adevăr, s-a zvonit chiar că moartea prematură a lui Duqaq ar fi fost rezultatul unei otrăviri puse la cale de Tugtekin însuși. Acum, darul *atabegului* pentru intriga politică sinuoasă și atitudinea lui degajată, cîteodată înspăimîntător de arbitrară, față de brutalitate îl propulsaseră la putere. În 1105, *atabegul* a acceptat o nouă propunere de cooperare militară din partea Egiptului. În orice caz, spre norocul francilor, această coaliție sunnită-șiiită fără precedent își avea limitele ei. Poate avînd încă îndoieli în privința noilor lui aliați, Tugtekin a curmat brusc organizarea unei invazii totale a Palestinei de către Damasc. A contribuit, în schimb, cu o armată de 1.500 de arcași atunci cînd al-Afdal a trimis la nord de Ascalon o a treia armată, sub conducerea unui alt fiu al lui, în vara anului 1105.

Cum și o flotă egipteană hărțuia Jaffa, Balduin I și-a dat seama că portul avea să fie în curînd asediat, iar regatul lui, destabilizat încă o dată. Luînd inițiativa, l-a chemat pe patriarhul Ierusalimului cu Sfînta Cruce și a pornit să atace frontal armata fatimidă lîngă Ramla. De data aceasta, comanda 500 de cavaleri și 2.000 de pedestrași, dar chiar și așa, probabil era depășit numeric cu mult. Oricum ar fi fost, indisciplinarea marțială a egiptenilor i-a îngăduit lui Balduin, pentru a treia oară în patru ani, să își respingă inamicul și să asigure o victorie strînsă. De ambele părți s-a înregistrat un număr aproximativ egal de victime, dar confruntarea a avut totuși un efect dezastruos asupra moralului fatimizilor. Conducătorul musulman din Ascalon fusese răpus în luptă. Balduin a poruncit decapitarea emirului și apoi ducerea capului despărțit de trup la Jaffa, unde l-a fluturat dinaintea flotei egiptene ca să-i „încurajeze” plecarea pripită.

Egiptul a continuat să amenințe Palestina francă, însă al-Afdal nu a mai lansat ofensive la scară mare și, cu siguranță, nu a obținut nici un succes semnificativ. Pentru

* *Atabegii* erau numiți de obicei tutori ai prinților, însă serveau frecvent ca guvernatori regionali sau comandanți supremi.

moment, Damascul fusese parțial neutralizat. Tugtekin a adoptat o atitudine mai nuanțată, predominant neagresivă în relațiile lui cu Ierusalimul. Cu siguranță nu se ferea să apere cu forța interesele Damascului atunci când considera că sînt amenințate și a făcut adesea și raiduri punitive în teritoriul creștin. Însă, în același timp, a încheiat o serie de tratate pe termen scurt cu Balduin, orientate în primul rînd spre facilitarea comerțului între Siria și Palestina, avantajos pentru ambele părți.

Cel mai durabil rezultat al acestor înțelegeri a fost formularea unui armistițiu parțial (confirmat printr-un tratat scris) încheiat în 1109. Acest remarcabil acord privea regiunea de est a Mării Galileei – pe care francii o numeau Terre de Sueth (sau Ținuturile Negre) datorită solului bazaltic, de culoare închisă –, care avea în centru fertilele pămînturi arabile din Hauran și se extindea în nord în Platoul Golan și pînă la sud de riul Yarmuk. Balduin și Tugtekin au căzut de acord să înființeze ceea ce în esență era o zonă parțial demilitarizată în această regiune, permițîndu-le agricultorilor musulmani și creștini să coopereze în exploatarea pămîntului. Produsele din Terre de Sueth erau împărțite în trei, o parte fiind păstrată de țărani rezidenți, iar restul era împărțit între Ierusalim și Damasc. Acest aranjament a rămas în vigoare în cea mai mare parte a secolului al XII-lea⁶¹.

Cu toate acestea, în primii cinci ani ai domniei lui Balduin, viața însăși a regelui și, posibil, aceea a întregului regat s-au aflat sub semnul întrebării. Latinii nu au supraviețuit decît cu ajutorul unor străfulgerări de geniu ale unui conducător înzestrat, al norocului reprezentat de dezacordurile între musulmani și al incapacității marțiale a fatimizilor.

Siria latină în criză (1101-1108)

În primele și răcoroasele luni ale anului 1105, Tancred, faimosul veteran al primei cruciade, avea toate motivele să fie disperat. Se găsea în fruntea principatului latin al Antiohiei într-o vreme în care această structură statală abia născută părea în agonie. Cu șase luni înainte, reputația de invincibili a francilor fusese spulberată cînd armata Antiohiei suferise o înspăimîntătoare și umilitoare înfrîngere din partea Islamului. Ca reacție, vestitul unchi al lui Tancred și presupus prinț al Antiohiei, Bohémond, a fugit din Levant, curățînd orașul de bogății chiar în timp ce se grăbea să ridice pînzele spre Occident. Cu principatul fărîmițîndu-i-se dinaintea ochilor, înconjurat de rebeliune și invazie pe toate fronturile, Tancred se confrunta cu perspectiva anihilării. Cu șapte ani înainte fusese martor direct al grozăviilor asediului Antiohiei și al teribilului cost al cuceririi ei de către cruciadă. Acum s-ar fi părut că plăpînda enclavă francă creată prin acea cucerire era sortită dispariției.

Tancred putea fi învinovățit puțin sau deloc pentru această criză. În primăvara anului 1101 călătorise din nordul Palestinei ca să îndeplinească funcția de regent după ce Bohémond fusese luat prizonier. În următorii doi ani, Tancred a readus un sentiment de stabilitate și siguranță în principat, dînd dovadă atît de forță, cît și de competență. Cu puțin timp înainte de a fi capturat, Bohémond lăsase fertilele cîmpii ale Ciliciei, în nord-vestul Antiohiei, să-i scape din mînă. Sperînd la o autonomie mai mare, populația creștină armeană jurase supunere Imperiului Bizantin, însă Tancred i-a supus din nou, printr-o campanie scurtă, dar violentă. Cum recuperarea pierderilor unchiului său nu îl mulțumea, Tancred a încercat să extindă principatul. La fel ca regatul Ierusalimului, Antiohia trebuia

să controleze porturile de la țărmul Mediteranei, însă Latakia, cel mai bun golf natural din Siria, rămăsese în mîinile grecilor, în ciuda eforturilor intermitente făcute de Bohémond. Oricum, după un lung asediu, orașul a fost cucerit de Tancred în 1103.

S-ar părea că Tancred se bucura de noile oportunități și autoritatea oferite de poziția lui; e sigur că nu a făcut nici un efort să orchestreze eliberarea rapidă a unchiului. Această sarcină a fost preluată, în schimb, de un funcționar ecleziastic numit recent de Bohémond, patriarhul Bernard, și de Balduin de Bourcq, noul conte al Edessei. Împreună au început să strîngă uriașă sumă de răscumpărare cerută de capturatorul lui Bohémond, un emir danișmend – 100.000 de monede de aur. Armeanul Kogh Vasil, senior a două orașe pe cursul superior al Eufratului, a dat o zecime din această sumă în schimbul unor promisiuni de alianță, însă, așa cum s-a exprimat un contemporan creștin răsăritean destul de scandalizat, „Tancred n-a dat nimic”. În cele din urmă, în mai 1103, Bohémond a fost eliberat. Pentru Tancred, consecințele erau supărătoare: nu numai că trebuia să lase din mîini frîiele puterii în Antiohia, dar era silit să renunțe și la propriile cuceriri din Cilicia și Latakia⁶².

Bătălia de la Harran (1104)

După ce și-a recăpătat libertatea și autoritatea, Bohémond a căutat să întărească prietenia cu contele Balduin al II-lea de Edessa. Pe parcursul următoarelor 12 luni, cei doi au colaborat într-o serie de campanii menite să cucerească teritoriul dintre Antiohia și Edessa și să izoleze și să hărțuiască orașul Alep. Probabil cu acest ultim scop în minte, în primăvara anului 1104 au lansat o expediție la est de Eufrat. Stăpînirea asupra acestei regiuni ar fi apărut frontiera de miazăzi a comitatului de Edessa și ar fi stîmjenit comunicațiile orașului Alep cu Mesopotamia. Cum era de așteptat, au întâmpinat o opoziție înverșunată din partea unei armate musulmane de proporții considerabile, condusă de domnitorii selgiucizi din Mosul și Mardin.

Bătălia s-a dat în jurul zilei de 7 mai pe cîmpia ce se întindea la sud de Harran. Bohémond și Tancred țineau flancul drept, în timp ce Balduin al II-lea comanda armatele Edessei aliniate în partea stîngă, alături de vărul lui, Josselin de Courtenay (un aristocrat cu multe relații din nordul Franței, care ajunsese în Levant după 1101 și primise un domeniu în centrul căruia se găsea importantul oraș fortificat Tell Bashir). În bătălia ce a urmat, trupele din Edessa s-au rupt de restul armatei, implicîndu-se prea mult într-un atac, și au avut de suferit din cauza unui contraatac violent, fiind deviate din poziția lor. Balduin și Josselin au fost luați prizonieri și mii de alți compatrioți ai lor au fost uciși sau întemnițați. Bohémond și Tancred s-au retras învinși spre Edessa, unde cel din urmă a fost însărcinat cu apărarea orașului.

Harran a reprezentat o răsturnare șocantă pentru situația francilor. Pierderile pe cîmpul de luptă, oamenii uciși și luați prizonieri, erau semnificative, însă cea mai mare daună era aceea psihologică. Această înfrîngere a înclinat balanța puterii și a încrederii în sine spre zonele de miazănoapte ale Levantului: populațiilor indigene din Siria le-a devenit clar că latinii nu erau, la urma urmelor, de neînfrînt. Un musulman aproape contemporan, care scria din Damasc, medita că „[Harran] a fost o biruință mareată și neegalată... i-a descurajat pe franci, le-a micșorat numărul și le-a frînt puterea de atac, pe cînd inimile musulmanilor au fost întărite”. De fapt, musulmanii, grecii și armenii

s-au folosit cu toții de oportunitatea de a schimba cursul evenimentelor în favoarea lor, și Antiohia, nu Edessa, a avut cel mai mult de suferit. Bizantinii au reocupat Cilicia și Latakia, deși e posibil ca citadela acestui al doilea oraș să fi rămas în mâinile francilor. În sud-est, orașele din regiunea Summaq au expulzat garnizoanele latine, supunându-se Alepului. Ca o ultimă umilință, și orașul Artah, crucial din punct de vedere strategic, a urmat curînd acest exemplu. Veghind principalul drum roman din interior, la doar o zi de marș în nord-estul Antiohiei, Artah era considerat de contemporani „scutul” orașului. Spre sfîrșitul verii anului 1104, principatul fusese decimat; tot ce mai rămînea din acest regat odinioară înfloritor era un nucleu minuscul de teritoriu în jurul Antiohiei⁶³.

La începutul toamnei, Bohémond a luat o hotărîre neașteptată. Chemîndu-l înapoi pe Tancred de la Edessa, a convocat un consiliu în biserica Sfîntul Petru și și-a anunțat intenția de a pleca din Levant. Adevăratele motive din spatele acestei mișcări sînt greu de depistat. În mod public, Bohémond a declarat că avea să recruteze o nouă armată francă în vestul Europei, pentru a salva Siria latină. E posibil să-și fi exprimat și hotărîrea de a-și împlini făgăduințele făcute Sfîntului Leonard (cărui îi ceruse ajutorul cînd fusese în închisoare) făcînd un pelerinaj la sanctuarul relicvelor sale, aflat la Noblat, în Franța. Totuși, nu pare să fi avut intenția de a se întoarce prea curînd în Levant, plănuiind, în schimb, să ridice o armată ca să atace frontal Imperiul Bizantin în Balcani. Asta ar fi putut avea drept efect și distragerea lui Alexios Comnenul, prevenind, poate, un asalt direct al grecilor asupra Antiohiei, însă strategia lui Bohémond se datora probabil într-o măsură mai mare dorinței lui de a cucerii teritorii noi la Marea Adriatică și la Marea Egee și visului lui de a sta pe tronul puternicului Constantinopol.

Impresia că Bohémond era deziluzionat de fragilitatea poziției Antiohiei este întărită și de faptul că, înainte de plecare, el și-a însușit premeditat bogăția rămasă în oraș și mina de lucru. Chiar și scriitorul latin contemporan Raoul de Caen, de obicei susținător al cauzei lui Bohémond, a remarcat că „a furat aurul, argintul, nestematele și veșmintele [lăsîndu-i orașul] lui Tancred fără ocrotire, simbrii și mercenari”. Bohémond a ridicat pînzele de pe țărmurile Siriei prin septembrie 1104. În timpul primei cruciade întrebuițase toată forța geniului său militar și avariția sireată pentru cucerirea Antiohiei. Acum, cînd întorcea spatele Levantului, trebuie să își fi dat seama că își lăsa vechea răsplată pradă unui viitor deznădăjduit de sumbru și nesigur⁶⁴.

În pragul colapsului

Așa se face că Tancred a început anul 1105 într-o sarăcie lucie, prinț regent al unui stat aflat în pragul distrugerii. La focul acestei crize, provocarea supremă a carierei sale, și-a dovedit calitățile cu care era înzestrat. Amestecînd farmecul personal și coerciția, și-a convins populația autohtonă din Antiohia să plătească o taxă de urgență care a reprovizionat visteria și a finanțat recrutarea de noi mercenari. A mai încercat să-și refacă resursele și exploatînd singura consecință pozitivă a dezastrului de la Harran, dominația nominală a Antiohiei asupra comitatului de Edessa. Chemînd „toți bărbații creștini” din nordul Siriei la arme, adunînd din Edessa, Maraș și Tell Bashir toți oamenii, inclusiv garnizoanele, la începutul primăverii formase o armată de aproape 1.000 de cavaleri și 9.000 de pedestrași. Acum au ieșit la iveală hotărîrea de neclintit și pătrunzătoarea inteligență strategică ale lui Tancred.

Confruntându-se cu atât de mulți inamici, și-a dat seama că nu putea nici să lupte pe toate fronturile, nici să recurgă la o tactică de defensivă inertă. În locul ei a adoptat agresiunea cu țintă precisă, proactivă, alegându-și cu multă grijă prăzile. La jumătatea lunii aprilie a început să mășăluiască spre Artah, plănuind o confruntare decisivă cu Radwan din Alep. Era un pariu curajos. Învingerea inamicului într-o luptă înverșunată i-ar fi permis lui Tancred să reia inițiativa și să reînvie autoritatea marțială a francilor, însă trebuie să fi fost conștient și că cei din Alep aveau să-i depășească numeric armatele, poate într-o proporție de trei la unu, și că orice înfrângere avea să marcheze sfârșitul dominației latine asupra Siriei.

Înainte de a pleca din Antiohia, creștinii s-au supus unor rituri de purificare spirituală, inclusiv un post de trei zile, pentru a-și curăța sufletele de păcat, pregătindu-se pentru moarte într-un mod care amintea de practica cruciată. Apoi Tancred a traversat râul Orontes pe la Podul de Fier și a înaintat ca să asedieze orașul Artah. Odată ce Radwan a mușcat momeala, avansând cu 30.000 de soldați după unele surse, Tancred a bătut în retragere. Elementul central al strategiei sale era să se folosească de cunoașterea bună a terenului local și să exploateze prețuirea tot mai mare pe care o avea față de tactica de luptă a musulmanilor. Înainte de a ajunge în câmp deschis, drumul între Artah și Podul de Fier trecea printr-o zonă plată, dar pietroasă, în care caii nu puteau galopa ușor. În această zonă s-a retras Tancred și, la 20 aprilie 1105, Radwan l-a urmărit. Un contemporan latin a descris bătălia ce a urmat :

Creștinii și-au păstrat pozițiile de parcă erau amorțiți ... apoi, când turcii au ajuns în locul cel aspru, Tancred a atacat în mijlocul lor de parcă ar fi fost trezit din somn. Turcii s-au retras repede, sperînd, așa cum le era obiceiul, să se întoarcă [pe neașteptate] în timp ce fugeau și să atace. În orice caz, speranțele și vicleșugurile le-au fost zădărnice... sulile [francilor] i-au lovit în spate și cărarea le-a încetinit fuga. Caii lor n-au fost de nici un folos.

În bătălia ce a urmat, latinii au spulberat rîndurile strînse ale trupelor musulmane îngrozite, doborînd inamicul aproape după bunul plac, pe măsură ce rezistența celor din Alep se destrăma. Însăpăimîntat, Radwan s-a grăbit să se pună la adăpost, pierzîndu-și stindardul, și Tancred a rămas singurul biruitor pe cîmpul de luptă, copleșit de prăzi și glorie.

Bătălia de la Artah a marcat un punct de cotitură în istoria statelor cruciate din nord. Pe parcursul următorilor ani, Tancred a reocupat cu promptitudine pierderile suferite după Harran. Artah a fost reocupat imediat și curînd după a urmat platoul Summaq. Radwan a cerut pace, încercînd să se poziționeze ca aliat subordonat și, după ce a securizat zona de frontieră dintre Antiohia și Alep, Tancred și-a putut îndrepta atenția în altă parte. Prin 1110 el definitivase deja, în dezavantajul grecilor, stăpînirea antiohiană pe termen lung asupra Ciliciei și Latakiei. Împotriva altor vecini musulmani potențial agresivi, a consolidat totodată și sistemul defensiv din sudul principatului, orașul Shaizar, cucerind antica așezare romană Apamea din vecinătate. Pe plan personal, succesul din 1105 a servit și la legitimarea poziției lui ; în viitorul apropiat avea să conducă mai puțin în calitate de regent al lui Bohémond și mai mult ca prinț în toată regula. În această privință i-a fost de ajutor, oricum, și declinul concomitent al norocului faimosului său unchi⁶⁵.

Cruciada lui Bohémond

Bohémond de Taranto a pornit pe mare spre Europa în toamna anului 1104. Mai târziu s-a zvonit printre greci că în timpul traversării Mediteranei a folosit o formă bizară de înșelăciune ca să evite capturarea de către agenții bizantini. Se spunea că Bohémond s-ar fi prefăcut mort și că ar fi călătorit înspre apus într-un coșciug perforat, cu găuri ascunse prin care să intre aerul. Pentru întregirea șiretlicului, fusese îngropat împreună cu un cocoș mort intrat în putrefacție, ca să se asigure că propriul „hoit” degaja un miros de putreziciune îndeajuns de dezgustător. Într-adevăr, fiica împăratului Alexios, Ana Comnena, a lăsat să-i scape o notă admirativă pentru neîmblinzitul spirit „barbar” al lui Bohémond, scriind: „Mă întreb cum Dumnezeu o fi îndurat un asemenea asediu al nasului și a rămas viu”.

Indiferent de cum a fost transportat, sosirea lui Bohémond în Italia la începutul anului 1105 a fost salutăată cu o izbucnire zgomotoasă de admirație. Autoproclamatul erou al primei cruciade se întorsese. Curînd a cîștigat sprijinul lui Pascal al II-lea, succesorul papei Urban, pentru o nouă expediție cruciată, pe care Bohémond a continuat în următorii doi ani să o susțină în Italia și Franța. De-a lungul drumului și-a îndeplinit făgăduința de a vizita sanctuarul Sfîntului Leonard la Noblat, lăsînd ca dar o pereche de cătușe din argint în semn de mulțumire pentru eliberarea lui din prizonierat în 1103. Se pare că ar fi finanțat și copierea și răspîndirea unei povestiri captivante a primei cruciade, asemănătoare cu *Gesta Francorum*, dar care preamărea realizările lui și ponegrea numele grecilor. Cu faima în ascensiune și cu întrunirile lui pentru recrutări care atrăgeau mulțimi entuziaste, Bohémond și-a asigurat o căsătorie de alianță care l-a propulsat pe cele mai înalte trepte ale aristocrației france. În primăvara anului 1106 era căsătorit cu prințesa Constance, fiica regelui Franței; cam în aceeași perioadă, una dintre fiicele ilegiteime ale regelui, Cecilia, fusese logodită cu Tancrède. Bohémond a folosit prilejul propriei nunți la Chartres pentru susținerea noii cruciade, lansînd un atac usturător la adresa dușmanului său recunoscut, Alexios Comnenul – presupus trădător al cruciaților din 1098 și 1101 și invadator al Antiohiei.

La sfîrșitul anului 1106, Bohémond se întorsese în sudul Italiei ca să supravegheze desfășurarea lucrărilor de construire a unei flote cruciate, după ce recrutase mai multe mii de oameni. Însă, în ciuda acestei armate adunate în Apulia un an mai târziu – aproximativ 30.000 de oameni care trebuiau transportați cu o flotă de mai mult de 200 de nave –, istoricii au dezbătut îndelung natura acestei expediții. Acordul general susține că această campanie, care avea drept țintă imperiul creștin grec al Bizanțului, nu poate fi considerată o cruciadă în adevăratul sens al cuvîntului sau că ar trebui cel puțin înfierată ca o distorsiune a idealului cruciadei. Expediția avea asemănări evidente cu prima cruciadă, căci participanții făceau un jurămint, purtau simbolul crucii și se așteptau să primească iertarea păcatelor. Punctul central al dezbaterii depinde, în orice caz, de implicarea papalității. Desigur, se poate susține că papa nu ar fi acordat niciodată privilegiatul statut de cruciadă unei expediții împotriva unor semeni creștini; mai curînd Bohémond ar fi fost cel care, pervertit de ambiție și ură, l-ar fi înșelat pe Pascal al II-lea, pretinzînd că armatele sale aveau să lupte în Levant.

Această perspectivă asupra lucrurilor ridică probleme semnificative. Majoritatea dovezilor contemporane sugerează că papa era la curent cu intențiile lui Bohémond și, cu

toate acestea, l-a sprijinit, trimițând chiar și un legat pontifical care să-l însoțească și să susțină campaniile de încurajare în Franța și Italia. Chiar și în improbabilul caz în care papa ar fi fost indus în eroare, nu poate încăpea îndoială că un număr uriaș de recruți laici au acceptat ideea de a se alătura unei cruciade împotriva grecilor. De fapt, tendința de a minimaliza expediția lui Bohémond ca pe o pervertire a ideii de cruciadă este simptomatică pentru o concepție greșită fundamentală: aceea că credințele și practicile cruciadelor fuzionaseră și formaseră deja un ideal uniform. Pentru majoritatea oamenilor care trăiau în vestul Europei la începutul secolului al XII-lea, acest nou tip de război devoțional nu avea o identitate bine definită și era supus unei evoluții continue, organice. În ceea ce îi privea, cruciații nu trebuiau să se îndrepte neapărat împotriva musulmanilor și mulți au acceptat cu ușurință ideea de a purta un război sfânt împotriva lui Alexios Comnenul din moment ce el fusese socotit dușmanul creștinătății latine.

Oricum ar fi considerat fundalul „cruciadei” din 1107-1108 împotriva Bizanțului, expediția însăși s-a dovedit a fi un dezastru complet. După ce au traversat Adriatica în octombrie 1107, latinii au asediat orașul Durrës (în Albania de astăzi), considerat de contemporani „poarta apuseană a imperiului [grec]”. Dar, în ciuda ascendenței sale războinice, Bohémond a fost întrecut de Alexios, care și-a desfășurat armatele în așa fel încât să le taie invadatorilor liniile de aprovizionare, evitând în același timp cu grijă o confruntare directă. Slăbiți de foame, incapabili să înfrângă sistemul de apărare al orașului Durrës, în septembrie 1108 latinii au capitulat. Bohémond a fost silit să semneze un acord de pace umilitor, Tratatul de la Déabolis. Conform termenilor acestei înțelegeri, el urma să păstreze Antiohia pentru restul vieții sale ca supus al împăratului, însă patriarhul grec avea să fie restaurat în funcție în oraș și principatul însuși urma să fie micșorat prin cedarea Ciliciei și Latakiei către Bizanț.

Așa cum s-a semnat, înțelegerea nu a fost pusă în aplicare și a avut puțină influență asupra evenimentelor viitoare, căci Bohémond nu s-a mai întors niciodată în Levant. După ce, în toamna anului 1108, a ajuns pe navă înapoi în sudul Italiei, el și-a făcut doar efemer apariția în înregistrările istorice, reputația fiindu-i distrusă, iar marile vise și ambiții, spulberate. În jurul anului 1109, Constance i-a născut un fiu, numit tot Bohémond, însă în 1111 fostul mare comandant al primei cruciade zăcea bolnav, iar la 7 martie a murit la Apulia. Tancred a rămas la putere în Antiohia, poate tot cu titlul de regent, însă cu o autoritate necontestată în rîndul francilor. Din perspectiva statelor cruciate, ultima fază a carierei lui Bohémond a avut și un element pozitiv: campania lui din Balcani a distras resursele grecești din Levant, îngăduindu-i lui Tancred să își afirme controlul trainic asupra Latakiei și Ciliciei⁶⁶.

Cîrmuirea Regatului Sfînt

După 1108, Tancred și-a intensificat efortul de a extinde principatul Antiohiei și de a-și sporii bogăția și influența internațională și a dat dovadă de un entuziasm nestrămutat de a folosi orice mijloc și toate mijloacele pentru împlinirea acestor ambiții, chiar dacă asta a însemnat să lupte împotriva altor latini ajutat de aliați musulmani. În următorii cinci ani a acționat neobosit, inspirîndu-se dintr-o rezervă după toate aparențele inepuizabilă

de energie marțială ca să se angajeze într-o campanie aproape permanentă. Hărțuindu-și vecinii și oponenții printr-un amestec de cucerire teritorială, coerciție politică și exploatare economică, Tancrède a fost aproape de făurirea unui imperiu antiohian în Levant.

Comitatele de Edessa și Tripoli

Între 1104 și 1108, Antiohia a fost suzerana efectivă a comitatului de Edessa. După ce Tancrède a preluat controlul principatului, în toamna anului 1104, l-a instalat pe Riccardo de Salerno, cumnatul lui, normand din sudul Italiei și participant la prima cruciadă, în funcția de regent al Edessei. Cu toate că Riccardo s-a dovedit nepopular, influența antiohiană a continuat nestingherită cîtă vreme contele Balduin al II-lea a rămas în captivitate.

Cu siguranță Antiohia nu a făcut nici un efort pentru a organiza eliberarea contelui. În vara anului 1104, cînd răpitorii lui Balduin au încercat să discute condițiile eliberării sale, chiar și Bohémond a ezitat. Decît să răsplătească energiile cheltuite de Balduin pentru a-i asigura eliberarea lui Bohémond însuși în 1103, prințul a preferat să păstreze controlul asupra considerabilelor resurse agricole și comerciale ale Edessei, estimate la mai mult de 40.000 de monede bizantine de aur pe an. Odată aflat la cîrma Siriei france, Tancrède a continuat să se bucure de aceste venituri și să ignore situația critică a lui Balduin.

În 1107, însoțitorul contelui, Josselin de Courtenay, senior de Tell Bashir, a fost răscum-părat de populația acestui oraș, iar în anul următor Josselin a negociat cu succes eliberarea lui Balduin de la Mosul. Despotul războinic turc Chavli, ultimul conducător al orașului Mosul, a fost cel care a ajuns la o înțelegere cu el; însă gîndindu-se și la fragilitatea propriei poziții și la luptele intestinale ce măcinau Islamul în Orientul Apropiat, Chavli nu a cerut numai o răscumpărare în bani și ostatici, ci și promisiunea unei alianțe militare.

În vara anului 1108, cînd Balduin a încercat să ceară înapoi Edessa, a apărut o situație tensionată. După ce se bucurase ani de-a rîndul de accesul la bogăția și resursele comitatului, Tancrède nu avea de gînd să predea pur și simplu un teritoriu pe care îl scăpase de la cucerire și acum încerca să-l forțeze pe Balduin să facă un jurămint de supunere: la urma urmelor, susținea el, din punct de vedere istoric, Edessa fusese vasala ducatului bizantin de Antiohia. Contele a refuzat, nu în ultimul rînd pentru că îi jurase deja credință lui Balduin de Boulogne în 1100. Cum nici una dintre părți nu voia să cedeze, conflictul părea inevitabil.

La începutul lunii septembrie, amîndoi au adunat armate. La mai puțin de zece ani după cucerirea Ierusalimului, Balduin și Tancrède – tovarăși latini și veterani ai cruciadei – erau pregătiți și dornici să se zdrobească unul pe celălalt în război deschis. Și mai șocant a fost faptul că Balduin a pornit în această luptă alături de noul lui aliat, Chavli din Mosul, și aproximativ 7.000 de soldați musulmani. Cînd a început bătălia, probabil în apropiere de Tell Bashir, cu toate că era depășit numeric, Tancrède a izbutit să păstreze controlul asupra cîmpului de luptă. Cum de ambele părți muriseră vreo 2.000 de creștini, patriarhul Bernard, suzeranul ecleziastic atît al Antiohiei, cît și al Edessei, a intervenit ca să calmeze spiritele înfierbîntate și să rezolve problema. Cînd martorii au atestat de față cu toți că în 1104 Tancrède îi promisese lui Bohémond că va renunța la controlul asupra Edessei la eliberarea lui Balduin, conducătorul antiohian a fost silit să se retragă plin de ranchiună. Orașul Edessa a fost înapoiat, dar ura și rivalitatea au dăinuit. Tancrède a

refuzat cu încăpăînare să renunțe la teritoriul din regiunile comitatului și nu după mult timp îl presa pe Balduin să-i facă plăți tributare în schimbul păcii cu Antiohia⁶⁷.

Cu această dispută mocnind în continuare, intențiile acaparatoare ale lui Tancred s-au ațintit asupra comitatului de Tripoli, care atunci era în proces de formare. În perioada imediat următoare primei cruciade, vechiul lui rival, Raymond de Toulouse, încercase să-și decupeze un domeniu levantin cu centrul în partea nordică a Libanului de astăzi. Provocarea cu care se confrunta Raymond era considerabilă, căci, spre deosebire de alte colonii latine, el nu avea cuceriri din cruciadă pe care să le mărească, iar orașul dominant al regiunii, Tripoli, se afla în continuare în mâinile musulmanilor.

Cu toate acestea, Raymond a făcut un progres în 1102, cucerind portul Tortosa cu ajutorul unei flote genoveze și al supraviețuitorilor din cruciada din 1101. Doi ani mai târziu a cucerit un al doilea port în sud, Jubail, în care se vedeau încă splendidele ruine romane. Între timp, Raymond a construit o fortăreață cutezătoare pe un deal din afara orașului Tripoli, botezată Muntele Pelerinului, dorind prin aceasta să-și asigure controlul efectiv asupra regiunii din jur. Dar, în ciuda stăruitoarelor lui eforturi, la 28 februarie 1105, când contele a murit, în jurul vârstei de 65 de ani, Tripoli rămăsese necucerit.

În anii ce au urmat, doi pretendenți au încercat să acapareze moștenirea lui Raymond. Nepotul lui, Guillaume Iordan*, primul care a sosit în Levant, a continuat să facă presiuni asupra orașului Tripoli, în timp ce a învins și învecinatul oraș Arqa. Oricum, în martie 1109, a ajuns în Țara Sfântă fiul lui Raymond, Bertrand de Toulouse, hotărât să-și afirme drepturile de moștenitor. Când acesta a adus o flotă considerabilă pentru întărirea asediului de la Tripoli, cei doi pretendenți s-au luat la ceartă pentru drepturile asupra orașului, deși orașul nici nu fusese cucerit, și Guillaume Iordan a părăsit Muntele Pelerinului, îndreptându-se spre nord. Comitatul de Tripoli dădea semne că se va scufunda într-o dură dispută dinastică.

În cele din urmă, competiția pentru controlul asupra orașului Tripoli s-a dovedit totuși a fi ceva mai mult decât o simplă chestiune de moștenire; ea a devenit elementul central al unei lupte mai vaste pentru dominația asupra statelor cruciate. Dându-și seama că va avea nevoie de un aliat dacă dorea să aibă vreo șansă să pretindă orașul Tripoli, Guillaume Iordan s-a adresat lui Tancred, oferindu-se să devină vasalul său. Deloc surprinzător, Tancred a folosit imediat această șansă pentru a extinde influența Antiohiei în sud; dacă Tripoli ar fi ajuns sub dominația lui și planurile lui cu Edessa s-ar fi realizat, atunci principatul ar fi putut pretinde pe bună dreptate locul de frunte în Levant. Analiza istorică modernă a subestimat cu persistență însemnătatea acestui episod, presupunându-se că la începutul secolului al XII-lea regatul Ierusalimului a fost recunoscut automat și imediat ca suzeran al Răsăritului franc. E adevărat că Orașul Sfânt fusese punctul central al primei cruciade și că Balduin de Boulogne a fost singurul conducător latin din Levant care și-a asumat titlul de rege, însă regatul lui cuprindea doar Palestina, nu tot Orientul Apropiat. Fiecare dintre cele patru state cruciate a fost întemeiat ca o structură politică independentă, iar statutul preeminent al Ierusalimului între ele nu a fost ratificat formal niciodată. Un curent de rivalitate marcase relațiile dintre Balduin și Tancred încă din 1097, când își disputaseră controlul asupra Ciliciei; acum, în 1109, dorința impertinentă de afirmare a lui Tancred reprezenta pentru autoritatea lui Balduin o provocare care avea să hotărască balanța puterii în Levantul latin.

* Guillaume de Cerdagne, supranumit „Iordan” după ce a fost rebotezat în râul Iordan (n. tr.).

Pe parcursul următoarelor 12 luni, monarhul Ierusalimului a rezolvat cu o finețe uluitoare această criză politică, întrecându-și clar vechiul oponent. Spre lauda lui, Balduin nu a făcut nici o încercare de a contracara ambiția Antiohiei cu forța directă a armelor, preferînd în schimb să promoveze și să întărească noțiunea de solidaritate a francilor în fața adversarilor musulmani. Folosind șiretenia diplomatică, el a afirmat supremația Ierusalimului în același timp în care promova siguranța defensivă în Levant.

În vara anului 1109, Balduin i-a chemat pe conducătorii Răsăritului latin ca să-l ajute pe Bertrand de Toulouse la asediul orașului Tripoli. În aparență, aceasta avea să fie o mare alianță francă dedicată subjugației unui avanpost musulman neînfrînt. Regele însuși a mărșăluit spre miazănoapte cu aproximativ 500 de cavaleri; Tancrede, împreună cu 700 de cavaleri, a sosit în compania noului său aliat, Guillaume Iordan; iar Balduin al II-lea al Edessei și Josselin au adus și ei cîte o armată considerabilă. Cu tot cu navele provenșale ale lui Bertrand și o flotă genoveză, armata era nemaipomenită. Și totuși, animizitatea înrădăcinată și suspiciunea arțăgoasă fremătau sub aparențele acestei coaliții.

Bineînțeles, subtextul întregii probleme – așa cum trebuie s-o fi știut bine toate personajele-cheie implicate – era chestiunea puterii în rîndul francilor. Oare Balduin I avea să permită influenței Antiohiei, în plină ascensiune, să continue să crească necontrolat și, dacă nu, ce tip de reacție avea să folosească regele? Odată adunați toți, regele și-a pus în aplicare șiretul plan. După ce îl luase deja pe Bertrand de Toulouse sub aripa sa, căpătînd un jurămint de loialitate în schimbul sprijinului din partea Ierusalimului, acum convoca un consiliu general pentru a rezolva disputa în legătură cu viitorul orașului Tripoli. Mișcarea de geniu a lui Balduin I nu a fost aceea de a se comporta ca un suzeran furios la culme, autoritar, nici ca rivalul intrigant al lui Tancrede, ci mai degrabă ca un arbitru imparțial al dreptății. Cum s-a exprimat un contemporan latin, regele a ascultat „toate ofensele, de ambele părți”, împreună cu un juriu alcătuit din „oamenii credincioși lui” și apoi a adus reconcilierea. Moștenitorii lui Raymond de Toulouse au devenit „prieteni”, Bertrand primind drepturi asupra celei mai mari părți a comitatului, inclusiv Tripoli, Muntele Pelerinului și Jubail, iar Guillaume a fost împăcat cu Tortosa și Arqa. Mai mult, se spune că Balduin al II-lea și Tancrede s-au „împăcat” înțelegîndu-se că Antiohia avea să renunțe la controlul teritoriului edessan pe care îl mai stăpînea. În chip de compensație, Tancrede era repus în drepturi ca senior al Haifei și Galileei.

S-ar fi zis că regele realizase o înțelegere echitabilă, restaurînd armonia în Levant. Forțele coaliției erau cu siguranță capabile să continue asediul orașului Tripoli cu o vigoare reînnoită, obligînd garnizoana musulmană să se predea la 12 iulie 1109. În realitate, Tancrede fusese frustrat și umilit. Nu a făcut nici un efort ca să-și susțină senioria în regatul Ierusalimului, nu în ultimul rînd pentru că acest lucru ar fi implicat un jurămint de supunere față de Balduin I. Între timp, regele, în ciuda faptului că păstrase aparența imparțialității, își slujise propriile interese, protejîndu-și relația cu Edessa și poziționîndu-și favoritul în funcția de nou conducător al unui comitat tripolitan. Nu se poate să fi fost prea demoralizat atunci cînd, la scurt timp după capitularea orașului Tripoli, Guillaume Iordan a fost „străpuns în inimă într-un atac neașteptat și a murit”, lăsîndu-l pe Bertrand într-o poziție de o autoritate necontestată.

În mai 1110, Balduin a avut oportunitatea de a-și consolida și mai mult statutul de suzeran al Levantului latin. În primăvara respectivă, Mahomed, sultanul selgiucid al Bagdadului, a reacționat în sfîrșit la supunerea Orientului Apropiat de către franci. A trimis o armată mesopotamiană să înceapă opera de recuperare a Siriei, o armată sub

còmanda lui Maudud, un general turc capabil, venit recent la putere în Mosul. Prima țintă a fost comitatul Edessei. În fața acestei amenințări, latinii s-au unit, iar sosirea rapidă a unei mari armate de coaliție de la Ierusalim, Tripoli și Antiohia l-a forțat pe Maudud să întrerupă scurtul său asediu la Edessa. Regele Balduin I a folosit prilejul oferit de această întrunire a elitei conducătoare a francilor pentru a convoca un al doilea conciliu de arbitraj, de data aceasta cu unicul scop de a se ocupa de disputa ce continua între Tancred și Balduin de Bourcq. Potrivit unui contemporan creștin, trebuia să se ajungă la o rezolvare „fie printr-un proces corect, fie prin înțelegerea unui consiliu de magnai”. Știind că era improbabil să primească un tratament „corect”, Tancred a trebuit convins de cei mai apropiați sfătuitori să participe, dar, odată început consiliul, temerile lui s-au adevărit repede. Cu regele Balduin care prezida judecata, Tancred a fost acuzat că l-a incitat pe Maudud de Mosul să atace Edessa și că s-a aliat cu musulmanii. Aceste acuzații erau aproape sigur născocite și, fapt demn de observat, nu erau menționate nici alianța lui Balduin de Bourcq cu Mosulul, în 1108, nici relațiile lui Balduin I cu Damascul. Avînd de înfruntat opoziția conciliului și fiind amenințat cu ostracizarea din comunitatea francă, Tancred a fost nevoit încă o dată să dea înapoi. Începînd din acest moment se pare că a încetat să mai ceară tribut Edessei.

Supunerea Antiohiei nu a fost formalizată și, în anii următori, principatul avea să facă noi tentative de a-și afirma independența. În primele decenii ale secolului al XII-lea, această luptă pentru putere era dublată de o dispută îndelungată și învrăjbită pentru jurisdicția bisericească între patriarhii latini ai Antiohiei și Ierusalimului. Cu toate acestea, în anul 1110 regele Balduin și-a afirmat, cel puțin pentru moment, autoritatea personală și a statornicit poziția Ierusalimului ca putere seculară preeminentă în Levant⁶⁸.

Moștenirea lui Tancred

În ciuda obstacolelor politice din 1109 și 1110, ultimii ani ai vieții lui Tancred s-au dovedit un triumf. Cu o vigoare nestrămutată, a împins granițele principatului la limită și și-a supus vecinii musulmani, luptînd luni de-a rîndul fără răgaz. În această perioadă, Tancred s-a confruntat cu o problemă strategică importantă, ignorată în mare măsură de istoricii moderni. Pentru Tancred, la fel ca pentru toți comandanții militari medievali, topografia constituia o problemă centrală. Pînă în 1110, principatul își extinsese hotarele pînă la două granițe naturale. În est, pe frontiera dintre Antiohia și Alep, puterea francă se extindea pînă la poalele dealurilor Belus, un șir abrupt de înălțimi aride, de mică altitudine. În sud, spre fortăreața musulmană Shaizar, principatul se întindea pînă la marginea platoului Summaq și la valea riului Orontes. Așa cum se prezenta situația, barierele fizice ce se întindeau de-a lungul acestor două zone de graniță ofereau atît Antiohiei latine, cît și vecinilor musulmani o balanță de putere și siguranță relativ echilibrată⁶⁹.

Tancred s-ar fi putut mulțumi cu această situație, permițînd menținerea unui *statu quo*, generînd astfel posibilitatea unei coexistențe pe termen lung. În loc de asta, a ales riscurile și potențialele răsplăți ale expansiunii neîntrerupte. În octombrie 1110 a traversat dealurile Belus, continuînd o expediție grea de iarnă care a dus la cucerirea unui șir de așezări în regiunea Jazr (la est de dealurile Belus), printre care se numărau și al-Atharib și Zardana. Această operațiune lăsa între principat și Alep doar ceva mai mult de 30 km de cîmp deschis, neapărat. Apoi, în primăvara anului 1111, Tancred s-a mișcat astfel

încît să creeze un grad de presiune similar în sud, inițiind construcția unei fortărețe noi pe un deal în apropiere de Shaizar. Cel puțin la început, Radwan de Alep și căpeteniile musulmane din Shaizar, clanul Munqidh, au răspuns la această agresiune cu o supunere împăciuitoare, oferind tributuri ce însumau 30.000 de dinari de aur în schimbul păcii.

Pentru această formă de exploatare financiară exista un precedent bine înrădăcinat. În secolul al XI-lea, în Peninsula Iberică, puterile creștine din miazănoapte au ajuns treptat să stăpînească dispersatele orașe-stat musulmane din sud, stabilind rețele complexe de plăți tributare. Acest sistem a culminat, după cum se știe, cu ocuparea pașnică a capitalei demult pierdute a peninsulei, Toledo (centrul Spaniei), în 1085.

E posibil ca Tancred să fi nutrit planuri similare ca să aducă orașele Alep și Shaizar în punctul colapsului, însă strategia lui avea o latură periculoasă. Impunerea unei presiuni prea mari, cererea unor sume exorbitante pentru protecție și prăzile pot crea un risc al rebeliunii. În cazul orașului Alep, combinația de intimidare și exploatare s-a dovedit eficientă și a culminat într-o perioadă îndelungată de supunere. Însă, în 1111, Tancred a forțat prea mult nota în Shaizar, iar clanul Munqidh s-a aliat cu Maudud din Mosul atunci cînd acesta a adus o a doua armată abbasidă în Siria, în luna septembrie a aceluiași an. Amenințat cu o invazie în regiunea Summaq, Tancred a adunat toată forța armată din Antiohia. A mai cerut ajutor și de la ceilalți latini și, în ciuda tensiunilor care nu demult le dezbinaseră rîndurile, armatele din Ierusalim, Edessa și Tripoli s-au strîns încă o dată. Această forță compozită a adoptat o poziție defensivă la Apamea și, menținîndu-și cu răbdare terenul, a zădărnicit tentativele lui Maudud de a provoca o bătălie hotărîtoare și în cele din urmă l-a silit să se retragă.

Tancred respinsese încă o dată o amenințare la adresa supraviețuirii principatului, însă speranțele de a asigura cucerirea orașului Alep sau a orașului Shaizar nu au dus nicăieri, pentru că, după ani de campanii neobosite, sănătatea i-a cedat, la vîrsta de 36 de ani. În prima parte a secolului al XII-lea, istoricul armean creștin Matei din Edessa l-a lăudat cu entuziasm pe Tancred cînd i-a amintit moartea în decembrie 1112, scriind că „a fost un bărbat sfînt și cucernic și avea o fire bună și miloasă, arătîndu-se grijuliu față de toți credincioșii creștini ; mai mult, se arăta nespus de smerit cînd avea de-a face cu oamenii de rînd”. Acest panegiric ocultează însușirile mai întunecate ale lui Tancred : foamea lui insațiabilă după ascensiune, înzestrarea pentru intriga politică și disponibilitatea de a trăda și de a se lupta cu toți cei din jur în goana după putere. Aceste calități, împreună cu dinamismul lui fără margini, i-au conferit lui Tancred remarcabila forță și l-au făcut capabil să făurească un regat franc durabil în nordul Siriei. Ca să facă dreptate, istoria ar trebui să-l considere pe Tancred, nu pe infamul lui unchi Bohémond, drept întemeietor al principatului Antiohiei⁷⁰.

Suzeran al statelor cruciate (1113-1118)

Moartea lui Tancred a survenit într-o perioadă cu schimbări mai generale în structura și balanța puterii din Orientul Apropiat, schimbări aduse de un amestec de succesiuni dinastice și intrigi politice. La Antiohia, puterea a trecut la nepotul lui Tancred, Ruggero de Salerno, fiul participantului la prima cruciadă Riccardo de Salerno. În curînd, Ruggero s-a integrat în rețeaua societății france, pe măsură ce o serie de alianțe la nivel înalt

legate prin căsătorii a început să unească elita conducătoare din Levant. Această complexă rețea de conexiuni familiale a adus o nouă fază de interdependență strinsă în interiorul statelor cruciate. Ruggero însuși s-a căsătorit cu sora lui Balduin de Bourcq, contele de Edessa, în timp ce Josselin de Courtenay, seniorul de Tell Bashir, era înșurat cu sora lui Ruggero. Moartea lui Bertrand de Toulouse la începutul anului 1112 a dus la ascensiunea fiului său mai tânăr, Pons, la rangul de conte de Tripoli. Curînd, el s-a distanțat de politica tradițională a familiei lui, adică de supunere față de Bizanț și antipatie față de Antiohia, și, la un moment dat, s-a căsătorit cu văduva lui Tancred, Cecilia a Franței. Ponce a rămas dependent de Ierusalim, însă Cecilia i-a adus ca zestre un însemnat domeniu antiohian în valea Ruj, unul dintre cele două drumuri prin care se ajungea din sud la Antiohia. Semnificația mai largă a acestor schimburi de personal și în alianțe a fost dublă : pe de o parte, ele promiteau să genereze o nouă eră de cooperare a francilor în fața amenințărilor externe ; pe de alta, au redeschis chestiuni mai vechi în legătură cu balanța puterii în Levant și, în mod special, cu relația dintre Antiohia și Edessa.

Forță în unitate

Unitatea latină avea să fie pusă curînd la încercare de continua amenințare a unei invazii irakiene. În mai 1113, Maudud al Mosulului, acum cel dintîi comandant militar al Bagdadului, adusese o a treia armată abbasidă în Orientul Apropiat, ocazie cu care s-a abătut din direcția Siriei pentru a invadea Palestina. Frecvența și ferocitatea raidurilor francilor în teritoriile Damascului, la nord și la est de Galileea, par să-l fi convins pe Tugtekin că trebuia să renunțe la orice formă de relații prietenești cu Ierusalimul. În ultima săptămîină a lunii mai a adus o armată considerabilă și i s-a alăturat lui Maudud, mărșăluind apoi împreună în Galileea.

Cînd știrea acestei amenințări a ajuns la Balduin I la Acra, el a trimis un apel urgent cerîndu-le întăriri noilor lui vecini, Ruggero și Pons. Regele avea de luat o decizie grea. Ar fi trebuit să aștepte să se adune toată alianța francă și să-i lase pe Maudud și Tugtekin să devasteze nestingheriți zonele din nord-estul regatului sau să riște o mișcare imediată, pentru a le contracara incursiunea cu limitatele lui resurse militare. După jumătatea lunii iunie a hotărît pentru al doilea scenariu. Comportamentul precipitat al lui Balduin era foarte criticat de contemporani – într-adevăr, chiar și capelanul lui a remarcat că regele fusese denunțat de aliați fiindcă „se grăbea împotriva dușmanului într-un chip nechibzuit și fără să aștepte sfatul și ajutorul lor” – și Balduin este condamnat la fel și în istoriografia modernă. În apărarea regelui, să spunem că el nu pare să fi acționat cu aceeași impetuozitate nocivă de care dăduse dovadă în 1102. Amănuntele evenimentelor din vara anului 1113 sînt minime, dar s-ar părea că Balduin a pornit din Acra ca să stabilească o bază avansată din care să patruleze în Galileea, și nu neapărat cu intenția de a-l înfrunta pe inamic într-o luptă deschisă.

Din nefericire pentru rege, la 28 iunie armata lui a fost învinsă într-un atac surpriză. Cu toate că de obicei era foarte preocupat de folosirea iscoadelor și de culegerea informațiilor, se pare că Balduin și-a stabilit tabăra în apropiere de podul al-Sennabra, o trecere peste fluviul Iordan ceva mai la sud de Marea Galileei, fără să-și dea seama că inamicul era staționat în apropiere, în partea cealaltă, pe țărmul oriental. Cînd musulmanii află în căutare de hrană i-au descoperit poziția, Maudud și Tugtekin au inițiat un atac

fulger. Năpustindu-se peste pod, i-au copleșit rapid pe francii buimăciți, omorînd între 1.000 și 2.000 de oameni, inclusiv vreo 30 de cavaleri. Balduin însuși a fugit în mod rușinos, pierzîndu-și steagul regal și cortul, simboluri-cheie ale autorității monarhice.

Cînd s-a liniștit, Balduin s-a retras pe pantele Muntelui Tabor, mai sus de Tiberiada, unde peste puțin timp i s-au alăturat armatele din Antiohia și Tripoli. Acum a adoptat o strategie mult mai prudentă, ținîndu-și armatele într-o poziție ce putea fi apărută, supraveghînd regiunea, dar evitînd confruntarea directă. Cele două tabere au rămas în zonă vreme de aproape patru săptămîni, punîndu-și una alteia rezistența la încercare, însă, în fața unei forțe latine atît de mari, Maudud și Tugtekin nu și-au putut permite să înainteze în masă în sud, spre Ierusalim, și nu au putut face altceva decît să inițieze o serie de raiduri de mare amploare. În august, aliații musulmani au traversat înapoi Iordanul, lăsîndu-și „dușmanii umiliți, distruși, învinși și descurajați”, așa cum s-a exprimat un cronicar din Damasc. Ca o dovadă a triumfului lor, i-au trimis sultanului din Bagdad un dar din prada de război : prizonieri franci și capetele creștinilor morți. Balduin supraviețuise, deși cu reputația vătămată considerabil⁷¹.

În mod fatal, Maudud a decis să-și petreacă începutul toamnei în Damasc. După ce la 2 octombrie 1112 a participat la rugăciunile de vineri împreună cu Tugtekin, în Marea Moschee, comandantul din Mosul se plimba într-o curte interioară cînd a fost prins într-o ambuscadă și rănit de moarte de un singur atacator. Atacatorul a fost executat rapid prin decapitare și cadavrul a fost ars mai tîrziu, însă nici identitatea, nici motivul lui nu au fost lămurite vreodată cu exactitate. A existat suspiciunea că era adeptul unei secte secrete, *nizari*. La începutul secolului al XII-lea, această facțiune a ramurii ismailite a Islamului šiit, la origine din nord-estul Persiei, începuse să joace un rol important în politica Orientului Apropiat. Avînd resurse limitate, ei au obținut putere și influență ucigîndu-și inamicii și, pentru că se zvonea că adepii sectei erau dependenți de hașîș, pentru desemnarea lor a apărut un nou cuvînt – Asasini. În timpul vieții lui Radwan ibn Tutuș au obținut un avanpost semnificativ în Alep, însă după moartea acestuia, în 1113, au fost alungați din oraș. Atunci Asasinii și-au găsit un nou aliat în Tugtekin și acesta era motivul pentru care atabegul a fost bănuیت de complicitate la asasinarea lui Maudud. Adevăratul nivel al implicării lui Tugtekin nu e clar, însă zvonul a fost de ajuns ca să-l izoleze de Bagdad și să încurajeze o nouă apropiere între Damasc și Ierusalim⁷².

Pentru franci, criza din 1113 a dovedit dincolo de orice discuție necesitatea unei rezistențe unificate în fața agresiunii musulmane ; aceasta reafirma totodată și înțelepciunea unei strategii defensive precaute. Împreună, evenimentele din 1111 și 1113 au stabilit pentru practica militară latină un tipar care avea să dăinuie o bună parte a secolului al XII-lea : după ce se adunau într-o locație ce putea fi apărută, latinii încercau să supravegheze regiunea amenințată și să perturbe libertatea de mișcare a inamicului, totul în timp ce evitau sistematic imprevizibilul unei bătălii deschise.

Tocmai această abordare a fost cea adoptată inițial de Ruggero, prințul Antiohiei, în 1115, cînd s-a confruntat cu prima amenințare reală a domniei sale. Cu singura deosebire că s-a bucurat, cu acest prilej, nu numai de sprijinul compatrioților latini, dar și de cel al suveranilor din Siria. Cum Alepul se afla într-o stare de dezordine, sultanul din Bagdad a întrezărit o oportunitate de a prelua controlul asupra orașului și de a-și reafirma prin aceasta autoritatea asupra Orientului Apropiat. În acest scop, a finanțat o nouă expediție peste Eufrat, de data aceasta condusă de un comandant persan, Bursuq de Hamadan.

Perspectiva unei intervenții atât de directe a generat o reacție fără precedent din partea căpeteniilor musulmane din Siria, care de obicei erau inamici. Tugtekin s-a aliat cu ginerele său, Ilghazi din Mardin, principalul membru al unei dinastii turcice cunoscute cu numele Artuqidă, care domina regiunea Diyarbakir, pe cursul superior al Tigrului. Împreună cu Tugtekin, Ilghazi a preluat temporar controlul asupra Alepului și a trimis la Antiohia o solie pentru a cere tratative de pace. La început, Ruggero a întâmpinat cu o oarecare suspiciune această inițiativă, dar a fost convins curînd, poate de rugămintele unuia dintre cei mai importanți vasali ai săi, Robert fitz-Fulk Leprosul, care avea un domeniu major pe frontiera estică a principatului și legase o prietenie strînsă cu Tugtekin. La începutul verii a fost pecetluit un tratat de cooperare militară și au început pregătirile pentru invazia lui Bursuq.

După ce a ajuns în Siria și a descoperit că Alepul era inaccesibil pentru el, Bursuq a urmat exemplul lui Maudad al Mosulului în 1111 și a căutat sprijin din partea orașului Shaizar pentru un atac pe granița de miazăzi a Antiohiei. Între timp, și Ruggero a reacționat, trimițînd 2.000 de soldați să mențină o poziție la Apameea, probabil în compania lui Balduin al II-lea al Edessei. Aici s-a adunat extraordinara alianță panlevantină. Credincios cuvîntului dat, Tugtekin i s-a alăturat lui Ruggero cu aproximativ 10.000 de oameni, în timp ce Balduin I și Pons de Tripoli au ajuns mai tîrziu, în august. Pestrițele armate, care luptaseră atât de des unele cu altele, și-au păstrat poziția toată vara, alăturînd, aparent fără nici o dificultate, soldați latini cu soldați musulmani.

Confruntîndu-se cu o forță atât de mare și bine întărită, Bursuq s-a străduit din răspuț să provoace o bătălie deschisă, trimițînd înaintași să hărțuiască tabăra aliată și să facă raiduri în platoul Summaq. Dovadă a dificultății de a menține disciplina în fața unei astfel de provocări stă faptul că Ruggero a amenințat că va scoate ochii oricui va rupe rîndurile. Alături de tovarășii lor din Damasc, latinii și-au menținut vitejește pozițiile. Contracarat, Bursuq s-a retras din Shaizar și, cum pericolul din Siria părea să se fi stins, marea coaliție s-a destrămat.

Ruggero s-a întors la Antiohia, dar în primele zile ale lunii septembrie retragerea lui Bursuq s-a dovedit a fi un vicleșug. După ce cotise spre Hama așteptînd dizolvarea armatei de apărare, acum dădea tîrcoale, ocupînd o fișie de teritoriu în nordul Summaq. Cum principatul era amenințat de pericolul real al invaziei, Ruggero se găsea într-o situație neliniștitoare, fiind izolat de aliații lui. Numai Balduin al Edessei rămăsese, ținîndu-și trupele în principat pe tot parcursul verii, în calitate de domnitor clientelar al Antiohiei. Ar fi trebuit Ruggero să aștepte liniștit readunarea coaliției latino-musulmane, lăsîndu-l pe Bursuq să pustiască nepedepsit zonele rurale ale Siriei, sau ar fi trebuit să riște o acțiune rapidă independentă? În esență, dilema lui se aseamăna cu aceea cu care se confruntase Balduin I cu doi ani înainte și, în ciuda lecțiilor evidente ce puteau fi învățate din acea ciocnire, la 12 septembrie 1115 prințul Antiohiei și-a adunat armata la Rugia și a mărșăluit ca să-și oprească inamicul. A fost mai degrabă un act imprudent de bravură. Aflat în fruntea unui grup de 500 pînă la 700 de cavaleri și poate a 2.000 sau 3.000 de infanteriști, avea să fie depășit numeric în proporție de cel puțin doi la unu. Se pare că latinii își puseseră încrederea în relicva antiohiană a Sfintei Cruci, dusă în mijlocul lor de episcopul de Jabala, și că făcuseră mai multe rituri de purificare spirituală, dar Ruggero ar fi trebuit să-și dea seama, chiar și așa, că punea în joc viitorul Siriei france.

Cu acest prilej, creștinii au fost cei care s-au bucurat de favorurile sorții și de avantajul informațiilor militare. Înaintînd prin valea Ruj, Ruggero și-a instalat tabăra la

Hab, încercînd, între timp, să dea de urma oștii lui Bursuq. În dimineața zilei de 14 septembrie, iscoadele au adus vești : inamicul își avea tabăra în apropiere, în valea Sarmin, neștiind nimic despre apropierea lor. Ruggero a lansat un atac-surpriză, creînd panică între musulmani și făcîndu-i să se retragă haotic la poalele unui deal din apropiere, numit Tell Danith, unde au fost copleșiți repede. Cum Bursuq dăduse bir cu fugiții, Ruggero a avut parte o victorie faimoasă. Atît de îmbelsugată a fost prada jefuită din tabăra cucerită de la musulmani, încît prințul biruitor a avut nevoie de trei zile ca s-o împartă oamenilor lui. Ruggero încălcase regulile înțelegerii și cîștigase ; dar făcînd așa stabilise un precedent îngrijorător al impulsivității nestăvilite⁷³.

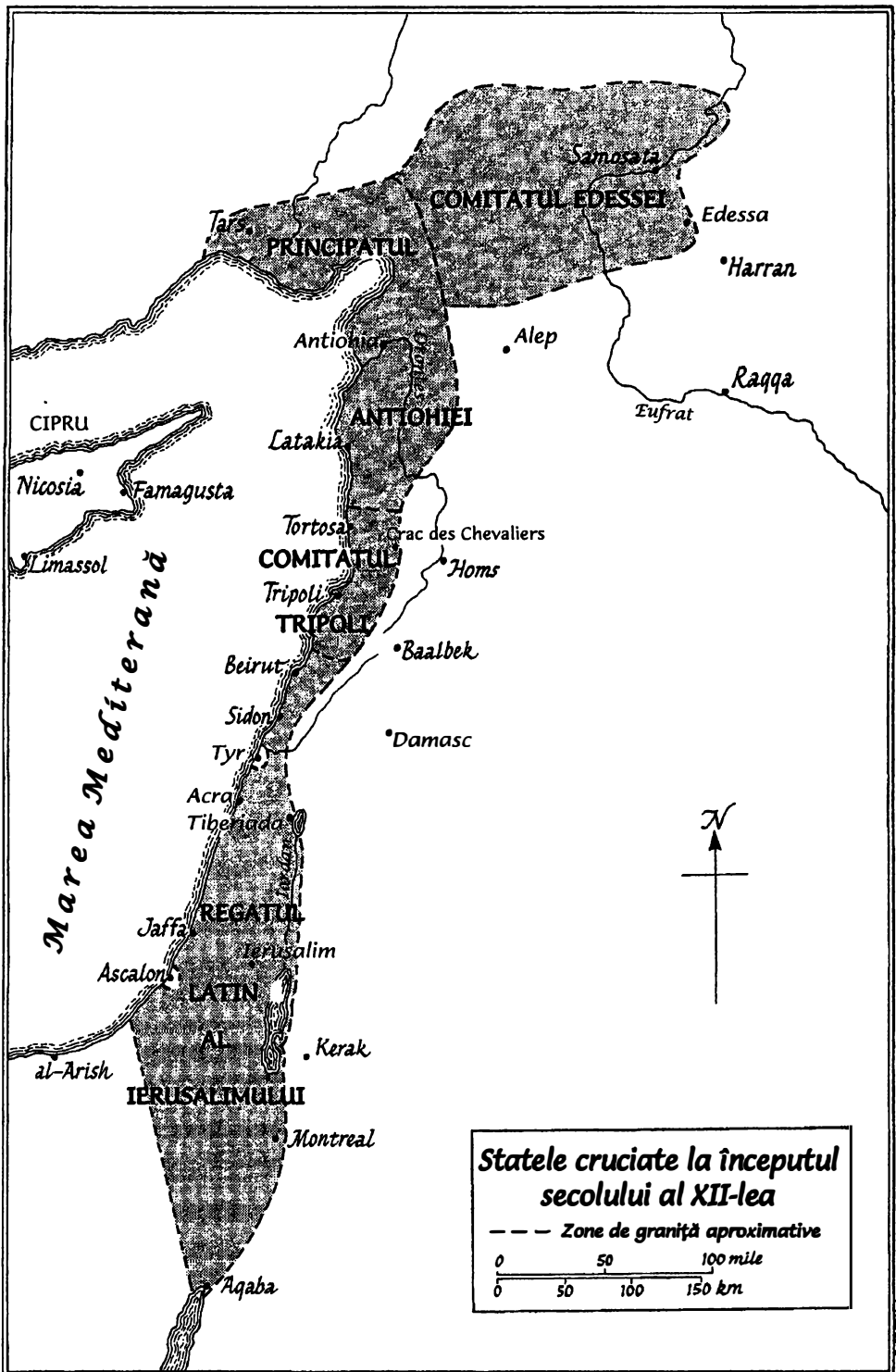
Ultimii ani ai lui Balduin de Boulogne

Mai tîrziu, în aceeași toamnă, regele Balduin I și-a reafirmat și el înclinația spre isprăvi îndrăznețe, chiar vizionare. În est, dincolo de bancurile fluviului Iordan și între Marea Moartă și Marea Roșie, se întindea o regiune aridă, neprimitoare și în mare măsură nepopulată. Aceasta corespunde în mare cu actualele frontiere ale Iordaniei ; în secolul al XII-lea a devenit cunoscută cu numele Transiordania. Oricît de pustie ar fi fost, ea juca totuși rolul esențial de canal de comerț și comunicare între Siria și orașele Egiptului și Arabiei. Balduin se aventurase deja în zonă în 1107 și încă o dată în 1113, într-o serie de campanii limitate de explorare. Acum, spre sfîrșitul anului 1115, a făcut o tentativă îndrăzneță de a iniția o colonizare francă a regiunii, văzută ca prim pas spre controlarea traficului translevantin. Pornind cu numai 200 de cavaleri și 400 de pedestrași spre un afloriment cunoscut local cu numele Shobak, a construit aici un castel provizoriu botezat Montreal sau Muntele Regal. În anul următor a revenit în regiune ca să înființeze un mic avanpost pe țărmul Mării Roșii, la Aqaba. Prin acești pași, Balduin a început un proces de expansiune teritorială ce avea să se dovedească folositoare regatului în anii următori.

După un acces sever de boală în iarna dintre 1116 și 1117, Balduin a petrecut mai multe luni în convalescență, însă la începutul anului 1118 era gata să plănuiască noi tentative militare. În luna mai a organizat o ambițioasă campanie de razii în Egipt, ajungînd pînă la brațele estice ale Nilului. Pe culmile succesului, a căzut deodată grav bolnav ; vechea rană primită în 1103, care nu se vindecase niciodată deplin, se redeschisese. Pătruns adînc în teritoriul inamic, marele rege suferea de dureri atît de cumplite, încît nu era capabil să călărească pe cal și așa, purtat pe o lectică improvizată, a început o călătorie chinuitoare înapoi spre Palestina. Cîteva zile mai tîrziu, la 2 aprilie 1118, a ajuns la mica așezare de frontieră al-Arish, însă nu a putut merge mai departe și acolo a și murit, după ce și-a mărturisit păcatele.

Regele hotărîse ca trupul lui să nu fie lăsat în Egipt și așa se face că după moartea sa au fost urmate cu exactitate instrucțiunile grijulii, chiar dacă înfiorătoare, pe care le dăduse bucătarului său Addo ca să prevină descompunerea cadavrului din cauza căldurii.

Întocmai cum ceruse cu hotărîre, pîntecele i-a fost tăiat, organele interne au fost scoase și îngropate, corpul i-a fost dat cu sare pe dinăuntru, iar pe dinafară [au fost date cu sare] ochii, gura, nările și urechile, și [astfel a fost] îmbălsămat cu mirodenii și balsamuri, după care a fost cusut într-o piele și înfășurat în covoare, pus pe spinarea unui cal și fixat bine.

**Statele cruciate la începutul
secolului al XII-lea**

--- Zone de graniță aproximative

0 50 100 mile

0 50 100 150 km

Alaiul funerar care îi aducea resturile pămîntești a ajuns la Ierusalim în Duminica Floriilor și, în armonie cu ultimele lui dorințe, regele Balduin I a fost îngropat în Biserica Sfîntului Mormînt, lîngă fratele lui, Godefroi de Bouillon⁷⁴.

Cu toate că primii cruciați au realizat invazia inițială a Levantului, adevărata misiune a cuceririi Orientului Apropiat și crearea statelor cruciate a fost dusă la îndeplinire de prima generație de coloniști din Levantul latin. Dintre aceștia, cele mai mari contribuții individuale le-au avut fără îndoială regele Balduin I și rivalul său, Tancred al Antiohiei. Împreună, cei doi conducători au călăuzit Răsăritul latin într-o perioadă de vulnerabilitate extremă, în timpul căreia mitul invincibilității francilor în bătălie a început să se dezintegreze și și-au făcut apariția cele dintîi semne ale unei contraofensive musulmane. Între 1100 și 1118, poate chiar mai mult decît în timpul primei cruciade, a devenit clară adevărata dimensiune a dezbinării din interiorul Islamului, căci probabil în acești ani ai întemeierii coloniștii veniți din Occidentul Europei în Siria și Palestina ar fi putut fi opriți de un atac musulman angajat și concertat.

Succesele lui Balduin și ale lui Tancred au fost construite pe o atitudine flexibilă, ce îmbina neînduplecarea cu pragmatismul. Prin urmare, opera de consolidare și supunere nu a fost realizată doar cu ajutorul cuceririi militare, ci și pe calea diplomației, a exploatării financiare și a încorporării populației autohtone nelatine în structura statelor france. De asemenea, supraviețuirea latinilor mai depindea și de disponibilitatea lui Balduin, a lui Tancred și a contemporanilor acestora de a tempera competițiile și confruntările interne cu dorința de a coopera în fața amenințărilor venite din afară. În lupta pentru apărarea Țării Sfinte au existat și ecouri ale ideologiei „cruciate”, nu în ultimul rînd în folosirea riturilor de purificare înaintea bătăliilor și în ascensiunea cultului Sfintei Cruci. Însă coloniștii latini au demonstrat concomitent și o dorință clară de a se integra în lumea Orientului Apropiat, încheind pacte comerciale, armistiții pe termen limitat și chiar și alianțe de cooperare cu vecinii musulmani. Desigur, această diversitate în atitudini nu făcea decît să oglindească și să extindă realitatea războiului sfînt din timpul primei cruciade. Francii au fost capabili în continuare să îi identifice pe musulmani, și chiar pe greci, drept inamici declarați, deși la un nivel mai general au interacționat cu populațiile autohtone din Levant, conform obiceiurilor împămîntenite ale societății france.

Capitolul 5

Statele cruciate

La 28 iunie 1119, chiar înainte de revărsatul zorilor, prințul Ruggero al Antiohiei și-a adunat armata pregătită de luptă. Oamenii lui s-au îngrămădit să asculte o predică, să ia parte la liturghie și să venereze relicva antiohiană a Sfintei Cruci – pregătindu-și sufletele pentru bătălia care îi aștepta. În zilele de dinaintea acestei clipe, Ruggero reacționase cu o hotărâre neclintită la vestea unei iminente invazii musulmane. După ce suportase pasiv expansionismul antiohian și plata unui tribut exorbitant timp de ani întregi, Alepul trecuse brusc la ofensivă. Adunând o armată – poate mai mult de 10.000 de oameni –, noul emir al orașului, turcul artuqid Ilghazi a pornit spre zona de frontieră cu Antiohia francă. În fața acestei amenințări, Ruggero ar fi putut aștepta întăriri din partea vecinilor latini, inclusiv a lui Balduin de Bourcq (care preluase coroana Ierusalimului în 1118). În schimb, prințul a strâns în jur de 700 de cavaleri, 3.000 de infanteriști și o unitate de turcopoli (mercenari creștinați, turci prin naștere) și a avansat spre coastele estice ale dealurilor Belus. Ruggero și-a stabilit tabăra într-o vale din apropierea micii așezări Sarmada – pe care o considera bine apărată de dealurile stîncoase din jur – și în dimineața respectivă urma să inițieze o înaintare rapidă, sperînd să își ia pe nepregătite inamicii și să repete succesul din 1115. Totuși, fără știrea prințului, cu o seară înainte iscoadele îi dezvăluiseră lui Ilghazi poziția creștinilor. Profitînd de faptul că localnicii cunoșteau terenul din împrejurimi, comandantul artuqid își trimisese trupele să se apropie de tabăra lui Ruggero din trei direcții diferite și, așa cum confirmă un cronicar arab, „cînd s-a crăpat de ziuă, [francii] au văzut flamurile turcilor înaintînd să-i încercuiască”⁷⁵.

Cîmpul Însîngerat

În timp ce goarneau sunau o chemare urgentă în rîndul oștirii, Ruggero s-a grăbit să-și organizeze pentru luptă contingentele armatei, avînd lîngă el un cleric care purta Sfînta Cruce. Cum oamenii lui Ilghazi s-au apropiat, nu a mai rămas timp decît pentru dispunerea trupelor latine dincolo de limitele taberei. Cu speranța deșartă de a recîștiga înfrînta, Ruggero le-a ordonat cavalerilor franci din flancul drept să lanseze un atac zdrobitor și la început chiar păreau să fi oprit înaintarea celor din Alep. Însă cum lupta se dădea lîngă marginea taberei, un contingent de turcopoli staționat pe aripa stîngă a cedat, iar dezorganizarea lor a creat o breșă în formațiunea latină. Depășiți numeric și înconjurați, antiohienii au fost copleșiți treptat.

Prins în mijlocul viltorii, prințul Ruggero a rămas expus, dar „cu toate că oamenii lui zăceau doborâți în toate părțile... el nici nu s-a retras, nici nu s-a uitat îndărăt”. Un martor ocular latin a descris cum „în avîntul luptei... [prințul] a fost lovit de o sabie [musulmană] ce i-a despicat nasul, și pătrunzîndu-i direct în creier și, plătindu-și datoria față de moarte, [sub] Sfînta Cruce și-a dat trupul pămîntului și sufletul, cerului”. Nefericitul preot care purta Sfînta Cruce a fost și el doborât, deși mai tîrziu s-a spus că relicva a răzbunat în mod miraculos această ucidere, făcîndu-i pe musulmanii din apropiere să devină deodată „stăpîniți de lăcomie” după „aurul și pietrele ei nestemate” și împingîndu-i să se măcelărească unul pe altul.

Cînd rezistența s-a năruit, cîțiva franci au scăpat spre apus pe dealurile Belus, dar majoritatea au fost răpuși. Un musulman care trăia în Damasc a descris lupta drept „una dintre cele mai minunate biruințe [ale Islamului]”, observînd că, risipiți pe tot cîmpul de luptă, caii uciși ai dușmanului semănau cu niște arici „din pricina numărului mare de săgeți înfipte în ei”. Atît de înspăimîntătoare a fost această înfrîngere, atît de mare numărul creștinilor morți, încît de atunci încolo antiohienii au numit locul respectiv *Ager Sanguinis* (Cîmpul Însîngerat).

Rămas fără conducător și armată, principatul latin era vulnerabil în fața unui atac ulterior. Cu toate acestea, Ilghazi nu a făcut nici o încercare serioasă de a cuceri Antiohia. În mod repetat a fost criticat mult fiindcă nu a profitat de o ocazie ideală pentru a cuceri capitala francă. Antiohia era, de fapt, slăbită, însă departe de a fi neajutorată. Fortificațiile ei extraordinare însemnau că orașul se putea împotrivi cuceririi de către un inamic exterior, chiar și dacă ar fi avut puțini oameni la îndemînă. Ilghazi nu avea nici timpul necesar pentru a realiza un asediu de uzură, nici oameni pentru a asigura o garnizoană în cazul în care orașul ar fi căzut. Conștient că întăririle francilor aveau să sosească din sud în cîteva săptămîni și gîndindu-se înainte de toate la interesele strategice ale Alepului, Ilghazi a preferat, în schimb, să se concentreze asupra zonei de graniță Jazr, la est de lanțul Belus, recucerind al-Atharib și Zardana. La începutul lunii august reocupase deja această zonă tampon, asigurînd supraviețuirea orașului Alep ca putere musulmană.

În acest timp, au ajuns la Antiohia armatele latine din Ierusalim și Tripoli, iar regele Balduin al II-lea s-a pregătit pentru un contraatac. Adunînd ce mai rămăsese din forța de luptă a principatului, l-a înfruntat pe Ilghazi pe 14 august 1119, într-o bătălie neconcludentă purtată lingă Zardana. Armata musulmană, care fusese întărită de curînd cu trupe din Damasc, fusese scoasă de pe cîmp și, cînd avîntul s-a pierdut, Ilghazi și-a încheiat campania. Pierderile creștine au fost numeroase, iar printre cei luați prizonieri se număra și Robert fitz-Fulk Leprosul, seniorul Zardanei. Dus la Damasc, ar fi putut spera la îndurare din partea prietenului și fostului său aliat Tugtekin, însă atunci cînd Robert a refuzat să își lepede religia, *atabegul* s-a infuriat și l-a decapitat „cu o lovitură de sabie”. A umblat zvonul că Tugtekin a pus ca din tigva lui Robert să fie sculptat un pocal frumos, placat cu aur și încrustat cu nestemate⁷⁶.

Sosirea regelui Balduin al II-lea în nordul Siriei a asigurat supraviețuirea imediată a principatului franc, însă acum toate statele cruciate trebuiau să facă față teribilelor urmări ale bătăliei de la Cîmpul Însîngerat. Pierderile teritoriale erau grave – în afară de cuceririle făcute de Ilghazi, forțele musulmane concentrate la Shaizar au profitat de slăbiciunea creștinilor pentru a invada tot platoul Summaq, blocînd avanpostul reprezentat de Apameea – însă Antiohia își revenise dintr-o situație și mai gravă după înfrîngerea de la Harran, în 1104. Moartea prințului era cel mai important eveniment al confruntării din 1119. Pînă

acum nu se mai întâmplase niciodată ca un conducător latin aflat în funcție să fie răpus în luptă și, fapt încă și mai grav, Ruggero murise fără să aibă copii, lăsând Antiohia pradă unei crize paralizante în privința succesiunii. Cum nu existau prea multe opțiuni la dispoziție, a intrat în joc Balduin. A fost readusă în discuție revendicarea fiului în vîrstă de nouă ani al lui Bohémond de Taranto, numit Bohémond al II-lea, regele fiind de acord să ocupe funcția de regent pînă cînd tînărul prinț desemnat avea să ajungă la majorat, la 15 ani.

Într-un sens mai larg, Cîmpul Însîngerat a fost o lovitură extrem de destabilizatoare dată creștinătății latine. Nu era prima răsturnare de situație pentru franci. După satisfacția „miraculoasei” prime cruciade, eșecuri militare mai vechi își aruncaseră deja umbrele asupra stării de fapt: dezastrul cruciadei din 1101, înfrîngerea lui Balduin I în cea de-a doua bătălie de la Ramla, zdrobirea armatei la Harran. Însă după 1119 – „mîhnirea mîhnilor”, care „a alungat voioșia și a trecut de hotarul și măsura tuturor năpastelor” – se ridica inevitabil o întrebare îngrijorătoare, ce afecta însuși centrul sistemului de credință care susținuse cruciada și colonizarea din statele cruciate. Dacă războiul sfînt era cu adevărat lucrarea lui Dumnezeu, încuviințată și susținută de voința lui divină, cum putea fi explicată o asemenea înfrîngere? Răspunsul era păcatul – succesul Islamului în războiul pentru stăpînirea Levantului era o pedeapsă hărăzită în Cer pentru păcatele creștinilor. La bătălia de la Cîmpul Însîngerat se socotea că păcătosul sau țapul ispășitor fusese prințul Ruggero, acum înfierat ca adulter și uzurpator. În viitor, ideea păcatului considerat ca fiind cauza înfrîngerii avea să capete o răspîndire și mai mare și alți indivizi și grupuri aveau să fie luate drept țintă pentru explicarea capriciilor războiului⁷⁷.

Împotriva nenorocirilor

Într-un anumit sens, îngrijorarea provocată de Cîmpului Însîngerat s-a dovedit neîntețită. Amenințarea reprezentată de Alep s-a redus și Ilghazi a murit în 1122 fără să fi obținut vreo altă victorie importantă împotriva francilor. În următoarele două decenii Islamul a rămas dezbinat în Orientul Apropiat, împotmolit în lupte interne pentru putere – și de aceea se acorda puțină atenție pornirii unui jihad împotriva statelor cruciate. Într-adevăr, în această perioadă latinii au făcut mai multe cuceriri semnificative. Balduin al II-lea a recuperat pierderile Antiohiei în Summaq și de la est de dealurile Belus. Un avanpost într-o altă zonă strategică de graniță – de data aceasta între Ierusalim și Damasc – a fost asigurat atunci cînd francii au ocupat Banias, oraș fortificat situat la est de izvoarele Iordanului, santinelă peste Terre de Sueth. În 1142, coroana Ierusalimului a mai susținut și construirea unui nou castel de mare importanță în Transiordania. Această fortăreață, Kerak, suită pe o culme îngustă în deșertul iordanian, a ajuns una dintre cele mai mari cetăți cruciate din Levant și a fost aleasă ca centru administrativ al regiunii.

Cu toate acestea, în anii de după lupta de la Cîmpul Însîngerat statele cruciate au fost afectate de instabilitate. Aceasta nu a fost din cauza atacurilor musulmane susținute, cît unor serii de evenimente nefericite, căci prizonieratul și moartea prematură i-au lipsit pe latini de un șir de conducători, dînd naștere unor crize de succesiune și generînd neînțelegeri civile. Luat prizonier în timpul unui atac musulman neașteptat în aprilie 1123, regele Balduin al II-lea a petrecut 16 luni în captivitate înainte de a fi răscumpărat, timp

în care cu greu a fost evitată o lovitură de stat în Palestina. Bohémond al II-lea a sosit în 1126 ca să preia controlul Antiohiei și s-a căsătorit cu fiica lui Balduin al II-lea, Adelicia, însă tânărul prinț a fost ucis după doar patru ani în timpul unei razii în Cilicia, lăsând în urmă ca moștenitoare o fetiță nou-născută, Constance. Adelicia și-a petrecut primii ani ai deceniului 1130-1140, uneltind să pună mîna pe putere în principat. Moartea lui Balduin al II-lea în 1131, în urma unei boli, urmată îndeaproape de cea a lui Josselin de Courtenay, aliatul și succesorul său în poziția de conte al Edessei, a eliminat și ultimele vestigii ale vechii gărzi aparținînd statelor cruciate. Pe acest fundal al unei slăbiciuni incipiente, nevoia unui aport de putere și sprijin a devenit din ce în ce mai presantă⁷⁸.

Ordinele militare

Apariția a două ordine călugărești ce îmbinau idealurile cavalerismului și monahismului a jucat un rol vital în susținerea Levantului franc. Prin 1119, o mică ceată de cavaleri, conduși de un nobil francez pe nume Hugues de Payens, s-au consacrat misiunii caritabile de a-i ocroti pe pelerinii creștini din Țara Sfîntă. În practică, la început aceasta însemna supravegherea drumului de la Jaffa la Ierusalim, însă grupul lui Hugues a căpătat repede o recunoaștere și o susținere mai largi. Nu după mult timp, patriarhul latin le-a recunoscut statutul de ordin spiritual, iar regele însuși le-a dat niște cantonamente în moscheea Aqsa din Ierusalim, pe care francii o denumeau Templul lui Solomon, iar de la acest loc și-au luat numele de Ordinul Templului lui Solomon, sau Ordinul Templierilor. În calitate de călugări, depuneau jurăminte de sărăcie, castitate și supunere, însă în loc să se consacre vieții retrase, în comunități izolate, ei luau sabia, scutul și armura pentru a lupta în numele creștinătății și spre apărarea Țării Sfinte.

În calitate de conducător (sau maestru) al Templierilor, în 1127 Hugues de Payens a făcut o călătorie în Europa în căutarea confirmării și susținerii pentru noul său ordin. Recunoașterea oficială din partea Bisericii latine a venit în ianuarie 1129, la un conciliu bisericesc major ținut la Troyes (Champagne, Franța). În anii următori, această aprobare a fost încununată de sprijinul pontifical și de privilegiu și imunități extinse. Templierii au cîștigat și susținerea unuia dintre cele mai importante personaje ale lumii religioase latine, Bernard de Clairvaux. Fiind abate al unei mănăstiri cisterciene, Bernard era renumit pentru înțelepciunea lui și toate curțile Apusului aveau încredere în el ca sfetnic. Combinația de putere politică și ecleziastică aflată în mîinile sale nu avea precedent, însă din punct de vedere fizic, Bernard era o epavă, fiind silit să pună să fie săpat un șanț de latrină deschis lîngă strana lui din biserică, astfel încît să facă față simptomelor unei îngrozitoare boli intestinale cronice.

În jurul anului 1130, Bernard a compus un tratat – intitulat *De laude novae militiae** – în care preamărea virtuțile modului de viață al Templierilor. Abatele declara că ordinul era „preavrednic de toată admirația”, ridicîndu-i în slăvi pe frați ca pe „adevărații cavaleri ai lui Hristos, care poartă bătăliile Domnului lor” și cărora moartea avea să le asigure calitatea de martiri. Acest îndemn liric a jucat un rol central în popularizarea mișcării templiere în toată Europa Latină, aducînd acceptarea unei „amuri revoluționare a ideologiei cruciate ce reprezenta în multe feluri esențializarea și expresia ultimă a războiului sfînt creștin.

* „Lauda noii cavalerii” (n. tr.).

Exemplul dat de Templieri a încurajat și o altă mișcare religioasă de caritate, întemeiată de latini în Orientul Apropiat, să accepte militarizarea. Încă de la sfârșitul secolului al XI-lea, cartierul creștin din Ierusalim avea un spital, întemeiat de negustorii italieni și dedicat îngrijirii pelerinilor și bolnavilor. După cucerirea Orașului Sfânt de către primii cruciați și odată cu afluența traficului de pelerini ce a urmat, această instituție, închinată lui Ioan Botezătorul și cunoscută prin numele Spitalul Sfântului Ioan, a sporit în putere și importanță. Recunoscuți de papă ca ordin în 1113, Ospitalierii, așa cum au ajuns să fie numiți, au început să atragă un patronaj internațional tot mai larg. Sub îndrumarea maestrului său, Raymond du Puy (1120-1160), mișcarea a adăugat și un element marțial serviciilor medicale pe care le asigura, iar la jumătatea secolului al XII-lea s-a făcut cunoscută ca al doilea ordin militar.

Pe parcursul secolelor al XII-lea și al XIII-lea, Templierii și Ospitalierii s-au aflat în centrul istoriei cruciadelor, jucând roluri de frunte în războiul din Țara Sfântă. În Evul Mediu propriu-zis, nobilii laici latini încercau de obicei să-și afirme devoțiunea față de Dumnezeu făcând donații către mișcările religioase, adesea sub forma titlului de proprietate asupra unui pământ sau asupra venitului rezultat din exploatarea acestuia. De aceea, popularitatea extraordinară a ordinelor militare le-a adus acestora donații consistente în statele cruciate și în toată Europa. În ciuda originilor relativ umile – reprezentate, în cazul Templierilor, pe sigiliul lor, care reprezenta doi cavaleri sărăciți călare pe un singur cal –, ambele ordine au fost înzestrate cu bogății imense. Au mai atras și un val constant de recruți, dintre care mulți au devenit călugări-războinici (cavaleri sau sergenți cu ranguri mai mici) foarte bine antrenați și echipați. Cele mai multe contingente războinice europene erau afectate de un amatorism surprinzător, fiind obișnuite să lupte doar în scurte campanii sezoniere și alcătuite predominant din soldați de ocazie, antrenați prost și înarmați insuficient. Dimpotrivă, Templierii și Ospitalierii puteau recruta armate permanente de experți: de fapt, acestea au fost primele armate profesioniste din creștinătatea latină.

Ordinele militare au devenit mișcări supranaționale. Concentrate la început asupra protejării statelor cruciate, au dezvoltat totuși o varietate de interese militare, ecleziale și financiare în Europa, jucând inclusiv un rol proeminent în războaiele iberice de frontieră împotriva Islamului. În Levant, puterea lor militară și economică fără precedent le-a adus un grad corespunzător de influență politică. Ambele ordine se bucurau de patronajul papalității, câștigându-și independența față de jurisdicțiile locale seculare și bisericești, având deci potențialul de a destabiliza structurile politice suverane din Răsăritul latin. Ca puteri incontrolabile, puteau pune în discuție sau contramanda autoritatea coroanei ori puteau ignora edictele patriarhale și instrucțiunile episcopale. Pentru moment, acest pericol era totuși echilibrat foarte bine de beneficiile hotărâtoare ale implicării lor în apărarea statelor cruciate.

Împreună, Templierii și Ospitalierii le-au oferit statelor cruciate private de resurse militare aflarea de soldați și de expertiză marțială de care aveau disperată nevoie. Factor crucial, ei dețineau și bogăția necesară pentru a menține și de a extinde în timp rețeaua de forturi și castele din statele cruciate. Începând din 1130, seniorii laici din Răsăritul latin au început să cedeze ordinelor controlul asupra zonelor fortificate, deseori permițându-le să dezvolte enclave semiindependente în regiunile de graniță. Comanda castelului Baghras le-a conferit Templierilor o poziție dominantă în regiunile nordice ale principalului Antiohiei. Controlul asupra orașului Safad, în Galileea, și asupra Gazei, în sudul

Palestinei, a adus ordinului drepturi și responsabilități similare. Între timp, Ospitalierii cîștigaseră centrele de la Crac des Chevaliers, un castel ridicat deasupra văii Bouqia, între Antiohia și Tripoli, și de la Bethgibelin, una dintre cele trei fortărețe construite în sudul Palestinei pentru a apăra Ierusalimul și a exercita o presiune militară asupra orașului Ascalon, stăpînit de musulmani⁷⁹.

Întoarcerea spre creștinătate

După 1119, francii din Levant au început să caute ajutor peste hotarele lor. Cel puțin în teorie, creștinii răsăriteni ar fi trebuit să reprezinte o sursă clară de ajutorare*. Înconjurate de Islam și aflate departe de Europa Occidentală, statele cruciate aveau nevoie de un aliat din vecinătate dacă doreau să supraviețuiască pe termen lung. Cu toate că statele cruciate împărțeau o credință creștină comună cu Imperiul Bizantin – superputerea mediteraneană temută și respectată de lumea musulmană –, de la cucerirea Ierusalimului, grecii contribuiseră foarte puțin la războiul pentru Țara Sfîntă. Principalul factor ce cauzase eșecul în asigurarea sprijinului imperial era disputa îndîrjită pentru Antiohia și, dacă era ignorată, această problemă părea de natură să afecteze considerabil Levantul franc în deceniile următoare. În 1137, după ani îndelungați în care fusese distras în alte părți ale Bizanțului, fiul și moștenitorul lui Alexios I, împăratul Ioan al II-lea Comnenul a pornit spre Siria pentru a reafirma influența greacă asupra a ceea ce el considera ca fiind marginile răsăritene ale regatului său. Ioan a reușit să impună o suzeranitate teoretică asupra Antiohiei și, începînd din acest moment, relațiile principatului cu restul statelor cruciate au fost echilibrate de legăturile lor cu Constantinopolul. Însă din punct de vedere militar, contribuția imperiului a fost dezamăgitoare, expedițiile împotriva orașelor Alep și Shaizar sfîrșindu-se prin eșecuri. Ioan s-a întors în Răsărit la sfîrșitul verii anului 1142, plănuiind probabil să creeze la Antiohia o nouă unitate politică bizantină guvernată de fiul său mai mic, Manuel. Însă Ioan a murit în aprilie 1143 într-un accident de vînațoare în Cilicia – o tragedie neașteptată care a făcut ca expediția greacă să se oprească imediat⁸⁰.

De fapt, după înfrîngerea de la Cîmpul Însîngerat, statele cruciate s-au îndreptat cel mai des spre creștinătatea apuseană pentru a obține ajutor. În ianuarie 1120, la o întrunire generală a conducătorilor laici și bisericești ai Ierusalimului, ținută la Nablus (la nord de Orașul Sfînt), s-a discutat criza cu care se confruntau statele cruciate. Discuția a dus la primul apel direct către papa Calixt al II-lea pentru o nouă cruciadă în Țara Sfîntă și la o nouă rugămintă adresată Veneției. Republica negustorească italiană a răspuns trimițînd în est o flotă de cel puțin 70 de corăbii în toamna anului 1122, toate sub steagul cruciat. Cu ajutor venețian, în 1124 francii din Ierusalim au cucerit orașul bine fortificat Tyr – unul dintre ultimele porturi stăpînite încă de musulmani în Palestina și un centru major al navigației și comerțului în Marea Mediterană⁸¹. Regele Balduin al II-lea a

* Cam în această perioadă, dinastia armeană creștină a Rupenizilor a început să se extindă pornind de la baza lor de putere situată în Munții Taurus. În cele din urmă avea să devină una dintre puterile majore ale Levantului, însă în ciuda menținerii unor relații în general cordiale cu Edessa, dorința Rupenizilor de a înființa un regat în Cilicia i-a adus în conflict cu Antiohia.

** În schimbul ajutorului lor, venețienii au primit o gamă surprinzătoare de concesiuni din partea regatului Ierusalimului. Aceasta includeau: o treime din oraș și senioria Tyrului, plus o sumă

încercat să convoace o altă cruciadă pentru un atac plănuit asupra Damascului în 1129, dar în ciuda recrutării unui grup considerabil de cavaleri occidentali, campania s-a dovedit un fiasco.

Hotărâți să creeze legături mai strânse cu Occidentul latin și nerăbdători să-și rezolve propriile crize dinastice, francii din Levant au mai încercat să găsească și bărbați europeni buni de înșurătoare pentru mai multe moștenitoare din statele cruciate. În statele cruciate, ca în mare parte din creștinătatea medievală, exista o nevoie vizibilă de conducători bărbați; de la seniorii laici, de la regi la conți, se aștepta să își conducă sau cel puțin să își dirijeze armatele la vreme de război, iar comanda militară era percepută în general ca apanaj al bărbaților. La modul ideal, candidații pentru căsătorie trebuiau să fie aristocrați de rang înalt – bărbați dornici să se consacre apărării Țării Sfinte și care aveau statutul social potrivit pentru a aduce noi bogății și mină de luptă în Răsărit. Un astfel de personaj era Raymond de Poitiers – cel de-al doilea fiu al ducelui de Aquitania și rudă a regelui capețian al Franței –, care s-a căsătorit cu Constance de Antiohia în 1136, punînd capăt unei lungi perioade de turbulențe politice în nordul Siriei. O unire și mai influentă a fost orchestrată la sfîrșitul anilor 1120. Regele Balduin al II-lea avusese patru fete cu soția lui armeană Morfia, dar nici un fiu, și de aceea a căutat un partener pentru fiica cea mai mare, Melisenda, pentru a-și asigura succesiunea dinastică. După negocieri îndelungate, în 1129 prințesa s-a măritat cu contele Foulques al V-lea de Anjou, unul dintre cei mai de seamă potențai din Franța, care avea legături cu monarhii Angliei și Franței.

După moartea lui Balduin al II-lea, Foulques și Melisenda au fost consacrați și încoronați la 14 septembrie 1131. Probabil în vîrstă de 22 de ani, noua regină era prima conducătoare a Ierusalimului născută din descendență mixtă (latino-armeană). Din acest motiv, ea era întruchiparea vie a unei noi societăți france orientale. În orice caz, în jurul anului 1134, Palestina latină a ajuns în pragul războiului civil din cauza unei dispute în privința drepturilor coroanei. Extrem de refractară față de hotărîrea noului rege de a-și numi proprii susținători aleși cu grijă în pozițiile influente și aducătoare de bogăție, și față de înstrăinarea lui tot mai mare de Melisenda, aristocrația francă stabilită la Ierusalim și-a propus să-i limiteze autoritatea lui Foulques, forțîndu-l să domnească în colaborare cu regina. După o perioadă de răceală categorică, pe parcursul căreia se pare că regele „găsea că nici un loc nu mai era cu adevărat sigur printre rubedeniile și partizanii reginei”, perechea regală s-a împăcat. Din acest moment, Melisenda a început să joace un rol central în guvernarea regatului, iar poziția ei s-a consolidat și mai mult după moartea lui Foulques, în 1143, cînd a fost desemnată conducătoare alături de tînărul ei fiu, Balduin al III-lea.

Pe termen mai lung, aceste evenimente au ajutat la remodelarea naturii și extensiunii autorității regale în Palestina. Balduin I și Balduin al II-lea domniseră adesea ca autocrați, însă pe măsură ce anii secolului al XII-lea treceau, a devenit tot mai clar că nobilimea

anuală de 300 de monede bizantine de aur din veniturile regale de la Acra; scutirea de toate taxele, cu excepția celei datorate pentru transportarea pelerinilor în Țara Sfîntă; dreptul de a folosi măsurile venețiene în comerț; și o parcelă în proprietate în fiecare oraș al regatului (alcătuită dintr-o stradă și o piață, plus o biserică, o brutărie și o baie publică) care să fie stăpînită perpetuu. Mai tîrziu, Balduin al II-lea a reușit să aducă unele retușuri acestei înțelegeri – cea mai considerabilă fiind aceea că pămîntul din senioria Tyrului avea să fie deținut de venețieni ca fief, astfel încît datorau și ei serviciu militar coroanei –, însă acordul a transformat totuși Veneția în principala putere comercială a Levantului franc.

latină putea limita puterea absolută a monarhiei. De-a lungul vremii, domnitorii încoronați ai Ierusalimului s-au consultat din ce în ce mai mult cu nobilii de frunte, iar consiliul unde se întruneau cei mai importanți proprietari și ierarhi bisericești, numit *Haute Cour* (Înalta Curte), a devenit cel mai important for din Palestina pentru luarea deciziilor în chestiuni legale, politice și militare⁸¹.

O societate cruciată ?

Unul dintre cele mai rare și mai frumoase obiecte prețioase care s-au păstrat din perioada cruciadelor este o cârtică de rugăciune despre care se crede că a fost produsă în regatul Ierusalimului în deceniul 1130-1140 și care se găsește acum la British Library din Londra. Legată între două coperte din fildeș ornamentate, decorate cu sculpturi de o delicatețe fără seamăn, paginile ei conțin o serie de anluminuri magnifice și profund emoționante ce ilustrează viața lui Iisus. Operă a multor meșteșugari pricepuți, o piesă de cea mai înaltă calitate posibilă, cartea era concepută ca un îndrumar personal pentru viața creștină și pentru practica religioasă – redând amănunțit zilele sfinților, înșirînd rugăciunile –, ceea ce ar purta denumirea tehnică de psaltire. Considerată independent semnificația religioasă, cartea este o capodoperă a artei medievale.

Și totuși, ceea ce deosebește această remarcabilă elicvă aparținînd unei epoci îndepărtate este proveniența ei. Se crede că această psaltire a fost comandată de regele Foulques al Ierusalimului pentru a fi dăruită soției sale, Melisenda; poate chiar ca o ofrandă aducătoare de pace pentru repararea rănilor deschise în 1134. Dacă așa este, ea ne oferă o legătură extraordinară și tangibilă cu statele cruciate și cu lumea reginei Melisenda. Ideea de a vedea, poate chiar de a atinge un obiect care a aparținut reginei, în special unul atît de strîns legat de viața ei de zi cu zi, este în sine destul de tulburătoare.

Însă psaltirea Melisendei mai are multe alte lucruri de spus; într-adevăr, simpla ei existență deschide o dezbatere aprinsă ce ajunge chiar în inima istoriei cruciadelor. Căci manufacturarea și decorarea cărții par să indice o cultură artistică în care stilurile latin, grec, creștin răsăritean și chiar islamic s-au amestecat, creînd în contopirea lor o formă nouă și unică; ceea ce s-ar putea numi „artă cruciată”. Trudind în atelierul Bisericii Sfîntului Mormînt, cel puțin șapte meșteri au colaborat la producerea psaltirii (inclusiv un artist pregătit în Bizanț, cu un nume avînd o rezonanță greacă distinctă, Basilios, și care s-a iscălit pe una dintre imaginile din interior). Imaginile sculptate pe copertele de fildeș sînt în general bizantine ca formă, dar sînt îngrădite în chenare cu motive geometrice dense, sugerînd influența islamică. Alte elemente ale manuscrisului prezintă diverse influențe: textul a fost atribuit unui caligraf francez; numeroasele majuscule decorate de la începutul paginilor aparțin stilului vest-european, iar calendarul detaliat din interiorul psaltirii este englezesc⁸².

Oare această psaltire reflectă niște adevăruri mai generale despre natura vieții din Levantul franc? Avea societatea în care trăiau Melisenda și contemporanii săi un caracter și o calitate distinse? Mai mult, această lume „cruciată” era una a războiului neconținut – o comunitate închisă, marcată de intoleranță etnică și religioasă – sau un creuzet al schimburilor interculturale? Discuția are potențialul de a revela aspecte profund instructive asupra realității vieții medievale, fiind în același timp una dintre cele mai aprinse

dezbaterei din toată istoriografia cruciadelor. Pe parcursul ultimelor două sute de ani, istoricii au înfățișat viziuni foarte diferite asupra relației dintre creștinii franci și populațiile indigene din Orientul Apropiat, unii punând accentul pe forțele de integrare, adaptare și aculturație, alții reprezentând statele cruciate ca pe niște regimuri coloniale opresive și intolerante.

Data fiind relativa insuficiență a unui corp de dovezi medievale care să aducă lumină asupra contextului social, cultural și economic din statele cruciate, nu e de mirare că imaginea prezentată de posteritate a dezvăluit adesea mai multe lucruri despre speranțele și prejudecățile lumii noastre decât despre mentalitatea și moravurile trecutului medieval. Pentru cei care cred în caracterul inevitabil al unei „ciocniri dintre civilizații” și într-o conflagrație mondială între Islam și Occident, cruciadele și societățile generate de ele servesc drept dovadă sinistră a înclinației innăscute a neamului omenesc spre sălbăticie, fanatism și represiune tiranică a unei „alterități” inamice. Alternativ, dovada unei fuziuni transculturale și a unei coexistențe pașnice în statele cruciate poate fi utilizată în sprijinul idealului de *convivencia* (literal „viețuire laolaltă”), pentru a sugera că populații din medii etnice și religioase diferite pot trăi împreună într-o relativă armonie⁸³.

În ciuda tuturor acestor complexități evidente, lumea statelor cruciate are nevoie de o analiză amănunțită și atentă, pentru că are o legătură esențială cu chestiunile fundamentale ale istoriei cruciadelor, ridicând câteva întrebări urgente : au fost cucerirea și colonizarea francă din Orientul Apropiat neobișnuite, întrucât s-au petrecut în contextul războiului sfânt, sau n-au reprezentat, în realitate, nimic deosebit ? Și oare înființarea statelor a cruciate a schimbat istoria Europei Occidentale – accelerând contactul cultural și difuzarea cunoștințelor, slujind ca focar al unei familiarități și înțelegeri mai mari între creștinii latini și musulmani ?

Viața în statele cruciate

O sumă de factori elementari condiționau natura vieții în statele cruciate. Întemeierea Statelor cruciate nu a provocat o deplasare masivă a populației autohtone din Levant. Dimpotrivă, coloniștii franci guvernau structuri politice ale căror populații oglindeau diversitatea istorică a regiunii – un amestec de musulmani, evrei și creștini răsăriteni. Acest ultim grup includea un număr amețitor de rituri creștine, printre care cel armean, grec, iacobit, nestorian și copt ; la fel, creștinii „sirieni” (sau melchiți), care erau greco-ortodocși, dar vorbeau limba arabă. Distribuția și reprezentarea relativă a acestor populații varia considerabil pe tot întinsul statelor cruciate, datorită unor tipare de colonizare existente : se constata o preponderență a armenilor în comitatul Edessei și a grecilor în principatul Antiohiei ; și probabil o proporție mai ridicată de musulmani în regatul Ierusalimului.

Latinii au domnit peste acești supuși indigeni ca o minoritate de elită, întrecută cu mult din punct de vedere numeric. Diferența lingvistică pare să fi rămas un factor definitor și separator. Limba vorbită comună adoptată de latini era franceza veche (latina fiind folosită în documentele oficiale) și, cu toate că unii coloniști au învățat arabă și alte limbi orientale, cum ar fi greaca, armeană, siriaca și ebraica, majoritatea nu le-au folosit. Mulți franci locuiau în comunități urbane și/sau litorale – trăind astfel într-o relativă izolare față de populația indigenă agricolă. În așezările rurale din interiorul teritoriului,

seniorii occidentali trăiau în general în conace separate, detașați în mare măsură de supușii lor, însă necesitatea pragmatică de a împărți unele resurse limitate, ca apa, determina uneori contacte mai frecvente. În general, așezările mici tindeau să aibă o identitate religioasă coerentă, astfel încât un sat putea fi format din musulmani, altul din greci (același lucru este valabil și astăzi în unele zone din Orientul Apropiat). Însă orașele mari și târgurile erau multiculturale într-o proporție mai mare.

Este evident, așadar, că francii conduceau și, în unele cazuri, trăiau în mijlocul unei mari varietăți de populații „orientale”. Au stat latinii deoparte sau s-au integrat în acest decor pestriț? Potrivit capelanului regelui Balduin I, Foucher de Chartres, care scria în anii 1120, s-ar părea că ei au fost repede supuși unui proces semnificativ de aculturație:

Să ne gîndim, rogu-vă, și să cugetăm la chipul în care Dumnezeu a preschimbat Apusul [Vestul] în Răsărit. Căci noi cei care eram apuseni am devenit răsăriteni. Cel care era roman sau franc, în ținutul acesta s-a preschimbat în galileean ori palestinian. Cel care era din Reims ori din Chartres a devenit cetățean al Tyului ori Antiohiei. Am uitat deja locurile unde ne-am născut.

Adevărul e că Foucher scria echivalentul unui manifest de recrutare, încercînd să ademenească noi coloniști latini în Răsărit. Însă chiar și dacă ținem seamă de această intenție, mărturia lui pare să indice o deschidere față de ideea de asimilare. Foucher a continuat, descriind alt tip de contact între culturi – căsătoria interetnică. Unirile între franci, grecii creștini răsăriteni și armeni erau relativ comune și cîteodată serveau la consolidarea alianțelor politice. Regina Melisenda a Ierusalimului era ea însăși rodul unei astfel de căsătorii. De asemenea, bărbații franci se puteau căsători cu femei musulmane care se converteau la creștinism. Însă căsătoriile între latini și musulmani par să fi fost extrem de rare. La un conciliu ținut la Nablus în 1120, la scurtă vreme după criza provocată de înfrîngerea de la Cîmpul Însîngerat, ierarhia francă a stabilit o serie de legi care interziceau explicit fraternizarea. Pedepsele pentru raporturi sexuale între creștini și musulmani erau severe: bărbatul urma să fie castrat; femeii care își dădea încuviințarea la un act sexual urma să i se taie nasul. Acestea sînt primele exemple de interdicții legiferate în lumea latină. Același pachet legislativ le interzicea musulmanilor să poarte haine „după moda francă”. Importanța acestor decizii legislative este discutabilă, în parte pentru că orice lege poate fi citită într-o lumină pozitivă sau negativă. Oare decretele de la Nablus oglindesc o lume puternic segregată, în care asemenea acte ar fi inimaginabile? Ori aceste legi au fost create pentru a restricționa ceva ce devenise o practică obișnuită? Desigur, nu există dovezi care să indice că aceste edicte au fost puse în aplicare, nici că au fost reportate în codurile de legi create în statele cruciate în secolul al XIII-lea.

Imediat după ce au cucerit orașe ca Antiohia și Ierusalim și au hotărît să se stabilească în Orientul Apropiat, latinii au fost nevoiți să dezvolte instrumente pentru cîrmuirea noilor domenii, stabilind anumite cadre administrative. În general, metoda lor a fost aceea de a importa multe practici din Occident, adoptînd și adaptînd simultan unele modele levantine. Acest proces a fost dirijat probabil mai mult de nevoia pragmatică de a elabora rapid un sistem funcțional, decît de o dorință deosebită de a adopta noi forme de guvernămînt. Deciziile au fost influențate și de unele considerații regionale. În principatul Antiohiei, care avea o istorie a cîrmuirii grecești, principalul funcționar al

oraşului era un *dux* (duce), instituţie inspirată de un tipar bizantin ; în regatul Ierusalimului, o funcţie similară era îndeplinită de un viconte, un titlu tipic franc.

Cu siguranţă creştinii răsăriteni jucau un anumit rol în guvernarea locală şi chiar regională ; la fel şi musulmanii uneori. S-ar părea că majoritatea satelor musulmane erau reprezentate de un *ra'is* – echivalentul unei căpetenii –, exact la fel cum se întâmplase şi sub guvernarea turcă ori fatimidă. Dintr-o singură menţiune ştim că în 1181 cetăţenii musulmani din Tyr aveau şi ei un *ra'is* pe nume Sadi. O dovadă izolată similară indică faptul că în 1188 portul Jabala, aflat sub dominaţie latină, a avut un *qadi* (judecător) musulman. E cu neputinţă să evaluăm adevărata proporţie a acestui tip de reprezentare⁸⁴.

Cea mai fascinantă sursă de dovezi pentru viaţa din statele cruciate este, poate, *Cartea contemplaţiei*, a lui Usama ibn Munqidh, o colecţie de povestiri şi anecdote aşternută în scris de un nobil arab din nordul Siriei care a văzut războiul pentru Țara Sfântă desfăşurându-se de-a lungul secolului al XII-lea. Textul lui Usama e ticsit cu comentarii directe şi amănunte incidentale despre contactul cu francii şi viaţa în statele cruciate. A fost interesat aproape întotdeauna de lucrurile bizare şi neobişnuite, aşa că materialul înregistrat de el trebuie utilizat tot timpul cu precauţie ; cu toate acestea, opera lui reprezintă o mină nepreţuită de informaţii. În legătură cu latinii orienalizaţi, a scris : „Sînt unii franci care s-au obișnuit aici şi frecventează compania musulmanilor. Aceştia sînt mai buni decît cei de-abia sosiţi din patria lor, dar ei reprezintă excepţia şi nu pot fi socotiţi drept cazuri tipice”. De-a lungul vieţii sale, Usama a întâlnit franci care începuseră să mănînce mîncare levantină şi pe alţii care mergeau la *hammam* (băi publice) deschise atît pentru latini, cît şi pentru musulmani.

Una dintre cele mai surprinzătoare dezvăluiri revelate de scrierile lui Usama este natura firească, aproape cotidiană, a întîlnirilor lui cu francii. Cu toate că multe dintre aceste întîlniri aveau loc în contextul conflictelor, multe altele se desfăşurau într-o formă prietenoasă şi curtenitoare. E posibil ca acest lucru să se fi datorat faptului că Usama făcea parte dintr-o clasă socială înaltă, însă e limpede că latinii legau prietenii cu musulmanii. Într-un caz, Usama povesteşte cum „unui cavaler respectat [din armata regelui Foulques] i-a plăcut din ce în ce mai mult compania mea şi a devenit tovarăşul meu permanent, numindu-mă «fratele meu». Între noi sînt legături de prietenie şi sociabilitate”. Această povestire avea şi un revers, al cărui ecou este perceptibil în multe dintre istorisirile relatate în *Cartea contemplaţiei* : un sentiment înnăscut al superiorităţii culturale şi intelectuale a musulmanilor. În cazul prietenului său cavaler, acest aspect a ieşit la iveală atunci cînd francul s-a oferit să-l ia cu el în Europa pe fiul de 14 ani al lui Usama, astfel încît băiatul să poată primi o educaţie adecvată şi să „capete judecată”. Usama era de părere că această propunere absurdă dovedea „lipsa de inteligenţă a francilor”.

O altă asociere aparent improbabilă apreciată de Usama ibn Munqidh era relaţia lui amicală cu Templierii. Potrivit lui :

Cînd m-am dus să vizitez locurile sfînte din Ierusalim, m-am dus şi pînă la moscheea Aqsa, lîngă care se găsea o mică moschee pe care francii au transformat-o în biserică. Cînd am intrat în moscheea Aqsa – unde se găsesc Templierii, care sînt prietenii mei –, ei au golit mica moschee aşa încît să mă pot ruga în ea.

E limpede că Usama nu întîmpina nici o dificultate nici în ceea ce priveşte pelerinajul în Oraşul Sfînt, nici în găsirea unei moschei pe teritoriul franc în care să-şi facă

rugăciunile rînduite canonic pentru fiecare zi. Oare acest drept la cultul religios liber se extindea la toți musulmanii care trăiau sub stăpînirea latină ? Era populația nonfrancă din statele cruciate tratată echitabil în ansamblu sau era supusă oprimării și violențelor ? Un lucru e clar : în Orientul latin, deosebirea fundamentală nu se făcea între creștini și musulmani, ci între franci (adică creștinii latini) și nonfranci (fie că erau creștini, evrei sau musulmani). Acest al doilea grup de populații indigene supuse era alcătuit în mare parte din țărani și cîțiva negustori⁸⁵.

Din punct de vedere legal, nonfrancii erau în general tratați ca o clasă separată : pentru încălcări serioase ale legii ei erau supuși curții „Burgess” (ca și latinii care nu erau de obîrșie nobilă), iar aici musulmanilor li se îngăduia să jure pe Coran ; însă cazurile civile ajungeau la *Cour de la Fonde* (sau Curtea Pieței), înființată special pentru nonfranci. Instituirea acestui for îi favoriza pe creștinii răsăriteni, pentru că era deservit de un juriu format din doi franci și patru sirieni, fără reprezentanți musulmani. De asemenea, codurile latine de legi din statele cruciate par să fi acordat pedepse mai aspre musulmanilor care încălcau legea.

O mare parte din dezbaterea istorică în legătură cu tratamentul supușilor musulmani s-a concentrat asupra chestiunilor cotidiene, a drepturilor la libertatea religioasă și la exploatarea financiară. În această privință sînt edificatoare dovezile oferite de Ibn Jubayr, un musulman călător și pelerin din Peninsula Iberică. În timpul unei lungi călătorii făcute la începutul anilor 1180 în Africa de Nord, Arabia, Irak și Siria, Ibn Jubayr a trecut prin regatul Ierusalimului, vizitînd Acra și Tyrul înainte de a se îmbarca spre Sicilia. Despre călătoria lui prin vestul Galileei a scris :

Drumul nostru se așternea printre gospodării înșiruite una după alta și așezări bine rînduite, ai căror locuitori erau cu toții musulmani și care trăiau în tihnă cu francii. Ferească-ne Dumnezeu de o asemenea ispită. La vremea secerișului, ei dau jumătate din recoltă francilor și plătesc și un bir pe cap de om, un dinar și cinci qirați pentru fiecare persoană. În afară de acestea sînt lăsați în pace, mai au de plătit doar o taxă mică pe fructele copacilor. Casele și toate acareturile lor le sînt lăsate cu totul în stăpînire.

Această relatare pare să indice că o numeroasă populație musulmană sedentară trăia într-o pace relativă în Palestina latină, plătind un impozit pe cap de locuitor (asemenea taxei impuse de conducătorii islamici supușilor care nu erau musulmani) și o taxă pe produse. Dovezile rămase în legătură cu nivelul de taxare impus în cadrul structurilor politice islamice în aproximativ aceeași perioadă sugerează că țăranii și fermierii musulmani nu erau mai dezavantajați de faptul că trăiau sub dominația creștinilor franci. De fapt, Ibn Jubayr sugerează chiar că era mai probabil ca musulmanii să fie tratați cu „dreptate” de un „proprietar franc” și să îndure „nedreptăți” din partea unui „proprietar de aceeași credință [cu ei]”. Asta nu înseamnă că el încuviința coexistența pașnică sau supunerea umilitoare față de dominația latină. La un moment dat a scris că „nu poate exista iertare în ochii lui Dumnezeu pentru un musulman care trăiește într-o țară de necredincioși, afară de cazul cînd se va afla în trecere prin ea”. Însă obiecțiile de principiu ca aceasta dau, de fapt, mai multă credibilitate observațiilor pozitive pe care a ales să le înregistreze⁸⁶.

Ibn Jubayr a mai relatat și că supușii musulmani aveau acces la moschei și că în Acra și Tyr aveau dreptul de a se ruga. Pe baza acestor cîteva dovezi e imposibil să afirmăm

că toți musulmanii care trăiau în statele cruciate se bucurau de o libertate de cult asemănătoare. În mare, putem sugera cel mult că francii, coloniști aflați în minoritate numerică, aveau un interes personal ca supușii lor autohtoni să fie mulțumiți și să rămână pe loc, și ca indigenii creștini răsăriteni și musulmanii să nu pornească revolte civile sau să migreze. După standardele contemporane ale Europei Occidentale sau ale Orientului musulman, nonfrancii care trăiau în statele musulmane nu erau deosebit de oprimați, exploatați sau abuzați⁸⁷.

O modalitate de contact care-i aducea cu siguranță laolaltă pe francii levantini și pe musulmani era comerțul. În primii o sută de ani ai colonizării latine au existat semne sigure ale unei inițiative comerciale însuflețite. Negustorii italieni din Veneția, Pisa și Genova au jucat roluri de frunte în acest proces, înfiinșând enclave în marile porturi și în orașele litorale ale statelor cruciate și creînd o rețea complexă de drumuri comerciale transmediteraneene. Aceste artere foarte active de comerț, care legau Orientul Apropiat de Occident, au permis produselor levantine (trestia de zahăr și uleiul de măsline, de exemplu) și unor bunuri prețioase din Orientul Mijlociu și Asia să ajungă pe piețele din Europa. Cea mai mare parte a comerțului dinspre Orient trecea tot prin Egipt, dar chiar și așa, dezvoltarea economică a statelor cruciate s-a dovedit extraordinar de profitabilă : unor orașe precum Veneția le-a pavat drumul spre poziția de mari puteri comerciale ale Evului Mediu ; iar prin intermediul vămilor și impozitelor a ajutat și la umplerea vistieriilor din Antiohia, Tripoli și Ierusalim. Aceasta nu înseamnă că așezările latine din Orient ar trebui considerate colonii europene exploatatoare. Poate structura și supraviețuirea lor a depins, în parte, de preferințele Genovei ; însă la origine nu au fost înființate ca întreprinderi economice. Nici nu slujeau interesele „patriilor vestice de origine”, căci beneficiile financiare acumulate de „stat” tindeau să rămână în Orient.

Circulația bunurilor din lumea musulmană spre porturile france din Levant nu era crucială doar pentru latini. Aceasta a devenit, de asemenea, unul dintre pivoturile economiei practicate pe scară largă în Orientul Apropiat : era vitală pentru sursele de venit ale negustorilor musulmani care străbăteau rutele caravanelor spre Orient ; era critică pentru veniturile marilor orașe islamice Alep și Damasc. Interesele comune au produs interdependență și au promovat contactele reglementate cu grijă (și deci esențial „pașnice”), chiar și în vremurile de conflict politic și militar acut. La urma urmelor, chiar și în toiul războiului sfînt, comerțul era prea important ca să fie întrerupt.

Adesea istoricii înfățișează anul 1120 ca pe unul de criză și tensiune în Levant. La urma urmelor, bătălia de la Cîmpul Însîngerat era proaspătă în amintire și acesta a fost anul în care conciliul de la Nablus a prevăzut pedepse aspre pentru fraternizările interculturale. Însă tot în 1120 Balduin al II-lea a stabilit și reduceri masive ale taxelor comerciale în Ierusalim. Potrivit lui Foucher de Chartres (care pe atunci trăia în Orașul Sfînt), regele a declarat că „atît creștinii, cît și sarazinii urmau să aibă libertatea de a veni și pleca pentru a vinde oricînd și oricui ar fi dorit”. Conform mărturiilor musulmane, cam în aceeași perioadă, Ilghazi – învingătorul de la Cîmpul Însîngerat – a eliminat taxele de trecere prin Alep și a acceptat condițiile armistițiului cu francii. E imposibil să determinăm gradul de coordonare dintre acești doi presupuși inamici, însă e limpede că ambii încercau din răsuputeri să stimuleze comerțul. De fapt, de cele mai multe ori direcția și amplexarea contactelor comerciale dintre latini și musulmani par să nu fi fost afectate de ascensiunea valului de entuziasm pentru jihad în Islam. Chiar și Saladin, „campionul” războiului sfînt, a creat legături strînse cu negustorii veniți pe mare din

Italia atunci când a ajuns la conducerea Egiptului musulman. Dornic să promoveze comerțul profitabil și să asigure provizii constante de chereștea (greu de găsit în Africa de Nord) pentru construirea corăbiilor, în 1173 el le-a garantat negustorilor din Pisa o enclavă comercială protejată în Alexandria⁸⁸.

Cunoașterea și cultura

În secolul al XII-lea, în statele cruciate se mai desfășura și o altă formă de schimb: transmiterea cunoașterii și culturii creștinilor răsăriteni și musulmanilor în rîndul membrilor elitei intelectuale latine. În Ierusalim, dovezile acestei forme de „dialog” sînt limitate, însă în Antiohia, care avea tradiții scolastice vechi și bine înrădăcinate, situația era foarte diferită⁸⁹. În oraș și în împrejurimile acestuia se aflau numeroase mănăstiri ale creștinilor răsăriteni, fondate înaintea cruciadelor și renumite ca centre ale activității intelectuale. Unele dintre cele mai strălucite minți ale lumii creștine se adunaseră aici ca să studieze și să traducă texte de teologie, filosofie, medicină și știință scrise în limbile greacă, arabă, siriacă și armeană. Odată cu formarea statelor cruciate, învățații latini au început, firește, să se adune în oraș și în împrejurimi. Prin 1114, faimosul filosof și traducător Adélarde de Bath a vizitat regiunea, rămînînd probabil doi ani. Un deceniu mai tîrziu, Stefano di Pisa – vistiernicul latin al Bisericii Sfîntului Pavel – făcea studii revoluționare. În anii 1120 el a realizat una dintre cele mai importante traduceri apărute vreodată în Levant. Stefano era cunoscut în special pentru traducerea *Cărții regale* a lui al-Majusi – un extraordinar compendiu de cunoștințe medicale tradiționale – care mai tîrziu a contribuit la progresul cunoașterii în Europa Occidentală⁹⁰.

Proporția în care această cunoaștere medicală a influențat practica reală în Levantul latin e discutabilă. Usama ibn Munqidh a scris savuros despre tehnicile bizare și uneori pur și simplu alarmante întrebunțate de medicii franci. Într-un caz, o femeie bolnavă a fost diagnosticată ca avînd „un demon în cap”. Se pare că Usama a privit cum doctorul latin care o îngrijea i-a ras mai întîi părul de pe cap și cum apoi a luat „un brici și i-a făcut pe craniu o tăietură în formă de cruce. Apoi a tras pielea înspre ceafă, astfel încît craniul să fie descoperit și l-a frecat cu sare. Femeia a murit pe loc”. Usama a conchis placid: „Am plecat după ce aflasem despre medicina lor lucruri pe care nu le știussem înainte”. S-ar părea că în statele cruciate coloniștii latini recunoscuseră că musulmanii și creștinii răsăriteni aveau cunoștințe medicale avansate; și unii dintre ei, ca familia francă regală din Ierusalim în a doua jumătate a secolului al XII-lea, angajau serviciile unor medici nonlatini. Însă existau și centre foarte bune, gestionate de creștini, precum marele spital din Ierusalim dedicat Sfîntului Ioan și condus de ordinul militar al Ospitalierilor.

Fuziunea artistică observabilă la psaltirea Melisendei era prezentă și în edificiile ridicate în această perioadă în statele cruciate, cel mai mult în cadrul masivului program de reconstrucții început la Sfîntul Mormînt în Ierusalim în timpul domniei lui Foulques și a Melisendei. Cînd francii au cucerit Palestina, această biserică se găsea într-o stare de degradare. De-a lungul anilor 1130 și 1140, latinii au refăcut acest loc de o sfințenie supremă, proiectînd o structură maiestuoasă adecvată care, pentru prima oară, avea să cuprindă toate sanctuarele asociate cu Patimile lui Hristos: inclusiv capela Calvarului (pe presupusul loc al răstignirii) și locul îngropării sale sau Mormîntul. Tot în această

perioadă biserica a fost asociată strâns cu domnitorii franci din Ierusalim, fiind locația încoronărilor și locul de îngropăciune al regilor.

În configurația generală, în noul plan pentru Sfântul Mormînt se confirma stilul european „romanice” din Evul Mediu timpuriu și avea unele similarități cu alte biserici latine importante ce constituiau destinații de pelerinaj în Apus, inclusiv cea care se găsea în Santiago de Compostela (în nord-vestul Spaniei). Biserica „cruciată” avea câteva trăsături distincte – între care se număra și o rotundă mare acoperită de o cupolă –, însă multe dintre aceste aspecte specifice erau rezultatul locației unice a edificiului și al ambiției arhitecților de a încorpora atît de multe „locuri sfinte” sub un singur acoperiș. Biserica Sfîntului Mormînt pe care o vedem astăzi este încă, în linii generale, aceea din secolul al XII-lea, însă aproape toate decorațiile interioare „cruciate” s-au pierdut (așa cum s-a întîmplat și cu mormintele regale). Din vastele mozaicuri latine nu mai rămîne decît unul – aproape ascuns pe plafon, între marginile întunecate ale Capelei Calvarului – înfățișîndu-l pe Hristos în stil bizantin. Principala intrare în clădire, prin marile portaluri îngemănate de pe transeptul sudic, era încununată de o pereche de buiandrugi bogați în sculpturi: unul, cel din stînga, zugrăvind scene din ultimele zile ale lui Iisus, inclusiv Cina cea de Taină; celălalt, o complexă rețea geometrică de împletituri de mlădițe de viță-de-vie, presărată cu figuri umane și mitologice. Acești buiandrugi au rămas la locul lor pînă în anii '20, cînd au fost mutați pentru a fi păstrați la un muzeu din apropiere. Întreaga sculptură de pe fațada sudică pare să încorporeze influențe france, grecești, siriene și musulmane.

Noua biserică „cruciată” a fost consacrată la 15 iulie 1149, la exact 50 de ani după recucerirea Ierusalimului. Această clădire își propunea să proclame, să cinstească și să venereze sacralitatea unică a Sfîntului Mormînt – epicentrul spiritual al creștinătății. Mai reprezenta și o declarație cutezătoare a încrederii în sine a latinilor, ce afirma permanența cîrmuirii france și puterea dinastiei sale regale; și, ca monument ce glorifica realizările primei cruciade, reprezenta în sine o mărturie splendidă a diversității culturale din statele cruciate⁹¹.

Ținutul credinței în Dumnezeu

Biserica „cruciată” a Sfîntului Mormînt era doar una dintre expresiile intensei venerații religioase legate de Ierusalim și de Țara Sfîntă în ansamblul ei. Pentru franci, ținutul levantin – prin care Hristos însuși își purtase pașii – era în sine o relictă sacră, căci aerul și pămîntul erau impregnate de aura spirituală a lui Dumnezeu. În mod firesc, monumentele religioase construite în acest ținut sfînt și expresiile credinței puse în practică în numeroasele lui locurienerate au fost marcate de o pietate deosebit de înflăcărată. Viața religioasă latină mai era afectată și de faptul că multe dintre populațiile indigene ale Orientului Apropiat (inclusiv creștinii răsăriteni, musulmanii și evreii) împărtășeau acest sentiment de adorație.

Pe tot parcursul secolului al XII-lea, cei mai obișnuiți vizitatori veniți din vestul Europei în statele cruciate nu au fost cruciații, ci pelerinii. Mii de pelerini veneau din creștinătatea latină, debarcînd în porturi ca Acra – echivalentul uman al prețioaselor încărcături trimise din est spre vest; alții veneau din zone ca Rusia și Grecia. Unii rămîneau în calitate de coloniști laici sau deveneau călugări, călugărițe ori pustnici.

Doar câteva mănăstiri au fost ridicate în locuri complet nedezvoltate, însă multe locații nefolosite au fost revitalizate (cazul mănăstirii benedictine Sfinta Ana din Ierusalim), iar mănăstirile latine de dinaintea cruciadelor, ca Notre-Dame de Iosafat (aflată chiar în apropierea Orașului Sfint), au avut parte de un avînt uriaș în privința popularității și patronajului.

Și actele de devoțiune îi aduceau pe franci în contact cu locuitorii indigeni ai Levantului. Unii latini au încercat să se apropie de Dumnezeu trăind o viață ascetică de izolare în zone sălbatice, cum ar fi Muntele Carmel (lîngă Haifa) sau Muntele Negru (în apropiere de Antiohia); aici se amestecau în comunități flexibile cu eremiții ortodocși greci. Unul dintre cele mai remarcabile exemple de convergență religioasă s-a înregistrat la Mănăstirea Sfintei Fecioare din Saidnaya (la aproximativ 24 km nord de Damasc). Acest locaș religios greco-ortodox situat adînc în teritoriul musulman, deținea o icoană „miraculoasă” a Fecioarei Maria care se preschimbase din pictură în carne adevărată. Se spune că din sinii Fecioarei pictate izvora ulei și acest lichid era prețuit pentru proprietățile lui vindecătoare neasemuite. Saidnaya era un centru de pelerinaj bine statornicit, popular în rîndul creștinilor răsăriteni și al musulmanilor (care o cinsteau pe Maria ca pe mama profetului Iisus). Începînd din a doua jumătate a secolului al XII-lea, a început să fie vizitat și de mulți pelerini latini – dintre care unii au dus înapoi în Europa șipuri cu uleiul „miraculos” al Fecioarei – și sanctuarul s-a dovedit deosebit de popular în rîndul Templierilor.

După cum francilor li se îngăduia să traverseze teritorii islamice pentru a ajunge la Saidnaya, la fel și pelerinii musulmani puteau din cînd în cînd să ajungă la locurile sfînte situate statele cruciate. La începutul anului 1140, lui Unur, guvernator al Damascului, și lui Usama ibn Munqidh li s-a permis să viziteze Domul Stîncii din Ierusalim. Cam în aceeași perioadă, Usama a mai călătorit și în orașul franc Sebasta (în apropiere de Nablus) pentru a vedea cripta lui Ioan Botezătorul (și, așa cum am menționat deja, el susține că făcea drumuri frecvente la moscheea Aqsa). La începutul anilor 1180, eruditul musulman ‘Ali al-Harawi a putut face un tur al locurilor religioase islamice în regatul Ierusalimului, iar mai tîrziu a scris un ghid al zonei în limba arabă. Totuși, pe baza acestor câteva exemple, potențial izolate, este imposibil să evaluăm cu precizie amploarea reală a traficului pelerinilor musulmani.

În ciuda variatelor forme de interacțiune devoțională, atmosfera religioasă de bază era caracterizată în continuare de un nivel însemnat de intoleranță. Scriitorii franci și musulmani au continuat să își denigreze unii altora credința, de obicei aducînd învinuiri de păgînism, politeism și idolatrie. De asemenea, și relațiile dintre creștinii latini și cei levantini au continuat să fie umbrite de tensiune și neîncredere. Cucerirea Orientului Apropiat de către cruciați a pus în mod concret (dacă nu și definitiv) capăt ierarhiei bisericești ortodoxe grecești. În Antiohia și Ierusalim au fost desemnați patriarhi latini noi și pe toată întinderea statelor cruciate au fost numiți arhiepiscopi și episcopi latini. Liderii acestei biserici latine au depus eforturi îndîrjite pentru a-și apăra jurisdicția ecleziastică și pentru a contracara ceea ce ei considerau a fi pericole ale contaminării reciproce între riturile creștine apusene și răsăritene, îndeosebi în ceea ce privea monahismul⁹².

Orientul francilor – cortină de fier sau ușă deschisă ?

Statele cruciate nu erau societăți închise, complet izolate de lumea Orientului Apropiat din jurul lor, nici nu erau colonii europene care tiranizau și exploatau pretutindeni în aceeași măsură. Însă bazându-se pe aceleași indicii, acestea nu ar putea fi zugrăvite corect ca o utopie multiculturală – o oază de toleranță în care creștinii, musulmanii și evreii învățaseră să trăiască laolaltă în pace. De cele mai multe ori, în secolul al XII-lea, în majoritatea regiunilor din Orientul latin realitatea vieții se situa undeva între acești doi antipodii.

Minoritatea conducătoare din apusul Europei a dovedit o dorință pragmatică de acomodare și de înglobare a nonfrancilor în structura legală, socială, culturală și devoțională a statelor cruciate. Imperativele economice – de la menținerea unei forțe de muncă autohtone supuse și pînă la facilitarea fluxului comercial – au promovat și ele un grad de interacțiune echitabilă. Teoretic, era de așteptat ca societatea „cruciată” să fie influențată de două paradigme conflictuale : pe de o parte, atenuarea antipatiilor inițiale odată cu trecerea timpului, datorită unei familiarități tot mai mari ; și, de cealaltă, forța potențial neutralizantă a entuziasmului din ce în ce mai mare pentru jihad în interiorul Islamului. În realitate, nici una dintre aceste tendințe nu a fost atît de bine definită. Francii și musulmanii s-au angajat de la bun început într-un dialog diplomatic, au negociat pacte și au creat legături comerciale ; și au continuat să facă asta pe tot parcursul secolului al XII-lea. Și chiar pe măsură ce deceniile treceau, scriitori de toate credințele au revenit la stereotipurile tradiționale, exprimînd o suspiciune după cîte se pare neschimbătoare și ură pentru „celălalt”⁹³.

E posibil ca francii, creștinii răsăriteni și musulmanii care trăiau în Orientul Apropiat să fi ajuns să se cunoască unii pe alții ceva mai bine pe parcursul secolului al XII-lea, însă acest lucru nu a dus la o înțelegere reală sau la o armonie durabilă. Date fiind realitățile ce predominau în lumea mai largă, acest lucru nu ar trebui să constituie o surpriză. Întreg apusul medieval era chinuit de rivalitățile dintre latini și de interminabilele conflicte armate ; intoleranța socială și religioasă endemică era de asemenea în ascensiune. Conform acestor standarde, incomodul amestec de contact pragmatic și conflict mocnit ce putea fi văzut în Levant nu era atît de ieșit din comun. Și, dacă etosul războiului sfînt ar fi putut influența natura societății france, statele cruciate se pare că nu au fost totuși definite de idealul cruciat.

Prin toate aceste aspecte, colonizarea latină din Orientul Apropiat a dat naștere unei societăți remarcabile, deși nu într-un tot unice – o societate supusă unei sume distincte de forțe și influențe. Tiparele vieții din statele cruciate prezintă semnele aculturației și dovezile strădaniilor artistice și intelectuale care au dăinuit poartă pecetea unei fuziuni culturale. Însă este probabil ca această situație să fi fost rezultatul unei evoluții organice și neplanificate, nu al unui efort deliberat de asimilare.

Zangi – tiranul Orientului

Odinioară opinia generală era că atitudinea musulmanilor față de statele cruciate a suferit o schimbare radicală odată cu ascensiunea la putere a despotului turc Zangi, în 1128. Cu siguranță acest an a fost unul de transformări în politica Orientului Apropiat. A început cu moartea conducătorului damaschin Tugtekin, care a fost urmat de-a lungul timpului de un șir de emiri incapabili din Dinastia buridă și care au împins Damascul pe panta degradării interne și a debilității. În luna iunie a aceluiași an, Zangi, *atabegul* Mosului, a profitat de tendința cronică spre fragmentarea care afecta nordul Siriei pentru a prelua controlul Alepului, inițiind o nouă epocă de guvernare sigură și energetică.

„Chipeș, cu pielea oacheșă și cu ochi frumoși”, cum se spune că era, Zangi era un personaj într-adevăr remarcabil. Înclinația lui pentru violența nestăvilită era legendară chiar și într-o epocă brutală, măcinată de conflicte, iar lăcomia lui neostoită de putere nu avea seamăn. Un cronicar musulman i-a făcut *atabegului* următoarea descriere cumplită, marcată de respect temător: „Era ca un leopard în fire, ca un leu la furie, nu se dădea în lături de la nici un fel de asprime; nu cunoștea blindețea... era temut de toți din pricina atacurilor sale neprevăzute; ocolit din pricina durtății sale; agresiv, obraznic, moartea dușmanilor și supușilor lui”. Născut în 1084 fiu al unei căpetenii războinice de seamă, Zangi a crescut în mijlocul infernului războiului civil, supraviețuind într-un mediu de conflict aproape continuu, plin de trădări și crime, învățând să fie descurcăreț, șiret și neînduplecat. S-a făcut remarcant în anii 1120, ciștigându-și sprijinul sultanului selgiucid din Bagdad, iar în 1127 a fost numit guvernator al Mosulului, comandant și consilier militar al celor doi fii ai sultanului.

Zangi avea o reputație bine meritată și fără îndoială cultivată cu grijă pentru brutalitatea sa plină de cruzime, dură și chiar arbitrară. Credea din toată inima în puterea fricii abjecte, atât pentru a le insufla loialitate supușilor, cât și pentru a-și supune dușmanii. Un cronicar arab a admis că *atabegul* folosea teroarea ca să-și controleze soldații, scriind că „era tiranic [și] lovea cu nesocotință fără deosebire” și observînd că „dacă era nemulțumit de un emir, îl ucidea sau îl izgonea, în timp ce lăsa copiii [respectivului] în viață, dar îi castra”⁹⁴.

Date fiind însușirile lui înspăimîntătoare, ne-am putea aștepta ca Zangi să fi schimbat sorții Islamului în războiul pentru Țara Sfântă. În trecut a fost înfățișat cu siguranță ca un personaj de o importanță centrală pentru istoria cruciadelor – ca cel dintîi lider musulman care a pornit un atac decisiv împotriva francilor, strămoșul unei „contracrucade” islamice care a reînsuflăit focul jihadului, un *mujahedin* (luptător în războiul sfînt) falnic și campion al acestei noi ere. Cu toate acestea, impactul real al lui Zangi și interesul lui pentru lumea cruciadelor au fost neglijabile practic în toată cariera lui. În parte, acest fapt poate fi explicat fie și numai prin geopolitică. *Atabegul* domnea peste Orientul Apropiat și Mijlociu ca un colos, cu un picior în Mosul și celălalt la vest de Eufrat, în Alep. Din necesitate, a fost silit să-și împartă timpul, energia și resursele între aceste două sfere de influență – Mesopotamia și Siria – și din acest motiv nu a fost niciodată cu adevărat în stare să se concentreze asupra războiului cu francii. Însă chiar și această expunere de motive, trîmbițată adesea în apărarea angajării lui Zangi pentru cauza jihadului, este într-o cîtva înșelătoare, pentru că e emisă pe baza a două presupuneri greșite.

Pentru despoții războinici ca Zangi, Orientul Apropiat (inclusiv Siria și Palestina) și Orientul Mijlociu (în special Irakul și Iranul) nu aveau aceeași însemnătate și valoare politică. Cariera *atabegului* demonstrează că, în prima jumătate a secolului al XII-lea, centrul Islamului sunnit a rămas Mesopotamia. Aici, în orașe ca Bagdad și Mosul, se putea ajunge la cea mai mare bogăție și putere. Pentru Zangi și mulți dintre contemporanii lui, lupta împotriva francilor din vest aproape că nu era decât un război de frontieră și, ca atare, prezenta un interes intermitent și tangențial.

Mai mult, atunci când *atabegul* s-a ocupat el însuși de chestiunile levantine, obiectivul lui primar s-a dovedit a fi nu eradicarea statelor cruciate, ci cucerirea Damascului. În anii 1130, între lungile perioade când se afla în Mesopotamia, Zangi a făcut încercări repetate de a împinge sfera de influență a Alepului în sud, spre ținta lui, căutând să asimileze așezări musulmane ca Hama, Homs și Baalbek, care ajunseseră dependente ale Damascului. Zangi s-a arătat întotdeauna foarte dispus să-și încalce promisiunile, să se întoarcă împotriva aliaților și să-și terorizeze inamicii în timp ce își urmărea scopurile. În 1139, vechiul oraș roman Baalbek (în fertila vale Biga din Liban) a fost silit să se supună după un asalt devastator și în cele din urmă s-a predat cu promisiunea că soldații aveau să fie cruțați. Intenționând să transmită un mesaj de o claritate șocantă tuturor musulmanilor sirieni care se opuneau autorității sale, Zangi și-a călcat cuvântul dat în aceste înțelegeri și i-a răstignit pe toți cei care au făcut parte din garnizoana orașului Baalbek. Apoi, ca să-și asigure în continuare loialitatea orașului, l-a numit guvernator pe un alt membru în ascensiune din anturajul său, războinicul kurd Ayyub ibn Shadi, un bărbat a cărui familie avea să se evidențieze din ce în ce mai mult pe parcursul secolului al XII-lea.

În aceeași perioadă, Zangi a utilizat o combinație de intrigi diplomatice și presiune militară fățișă inclusiv în tratativele cu Damascul, sperînd să obțină supunerea capitalei și, în cele din urmă, cucerirea ei. Intenția lui a fost așiftată și mai mult de vrajba haotică, scăldată în sînge, ce a stăpînit orașul în cea mai mare parte a deceniului 1130. În ciuda supraviețuirii neîntrerupte a Dinastiei buride printr-un șir de regi-marionetă slabi, treptat puterea reală în Damasc a trecut asupra lui Unur – un comandant militar turcic care-l servise pe Tugtekin ca *mamluk* (soldat sclav). El trebuia să se confrunte acum cu spectrul agresiunii zangide. După necruțătoarea cucerire a orașului Baalbek, în decembrie 1139, Zangi a asediat Damascul, menținînd o centură relaxată de încercuire și lansînd atacuri intermitente în următoarele șase luni. Chiar și *atabegul* avea ezitări în privința unui asalt în plină forță asupra unui oraș cu o semnificație istorică atît de profundă pentru Islam, sperînd în schimb să vlăguiască Damascul încet, pînă cînd avea să-l supună.

Totuși, cum lațul s-a strîns în 1140, Unur a refuzat somațiile de a se preda. În loc să se supună dominației zangide, a preferat să ceară ajutor unei puteri nonmusulmane, trimițînd la Ierusalim un ambasador ca să perfecteze o nouă alianță împotriva orașului Alep. Într-o audiență la regele Foulques, Zangi a fost portretizat drept „un dușman plin de cruzime, la fel de primejdios pentru ambele [ținuturi, Palestina latină și Damasc]”, și în schimbul ajutorului franc în combaterea acestei amenințări a fost promis un tribut lunar foarte consistent, de 20.000 de monede de aur. În plus, orașul Banias (care fusese recucerit de musulmani în 1132) avea să fie cedat Ierusalimului.

Convins atît de valoarea acestor termeni extrem de generoși, cît și de beneficiile încercării de a zădărnici cucerirea Siriei de către Zangi, Foulques a condus o armată înspre nord, cu intenția de a înlătura asediul asupra Damascului. Cum operațiunile de

cucerire a orașului își pierduseră din vigoare, această amenințare a fost suficientă ca să determine retragerea *atabegului*. Acesta s-a întors la Mosul, îndreptându-și încă o dată atenția spre problemele din Mesopotamia⁹⁵.

Zangi împotriva francilor

Pe parcursul anilor 1130, Zangi a demonstrat doar un interes limitat (sau chiar un total dezinteres) față de pornirea unui jihad contra francilor, iar atacurile lansate împotriva latinilor în această perioadă au fost fie aproape întâmplătoare, fie legate de înaintarea lui spre sudul Siriei. Singura ofensivă demnă de remarcat a *atabegului* împotriva statelor cruciate a avut loc în iulie 1137, când și-a luat drept țintă fortăreața Barin (la vest de Hama și Orontes). Însă nici această campanie nu ar trebui interpretată greșit, pentru că intenția primară a lui Zangi era aceea de a folosi fortăreața Barin ca pe un avanpost în pregătirea agresiunii împotriva orașului musulman Homs. Cea dintâi preocupare a *atabegului* a fost să își ducă mai departe expansiunea spre Damasc, nu să dea o lovitură mortală statelor cruciate.

La începutul anilor 1140, Zangi s-a concentrat aproape exclusiv asupra evenimentelor de la est de Eufrat, încercând să-și extindă baza puterii în Irak și să-și consolideze relațiile cu sultanul selgiucid din Bagdad. Începând din 1143, *atabegul* a fost preocupat în mod special de subjugarea prinților artuqizi și a despoților războinici kurzi minori, în Diyarbakir. În fața acestei agresiuni, un artuqid, Kara Arslan din Hasankeyf, a încheiat un pact cu Josselin al II-lea al Edessei (care succedase tatălui său în 1131), oferindu-se ca, în schimbul ajutorului, să le cedeze anumite teritorii. În toamna anului 1144, crezându-și comitatul la adăpost de atac, Josselin a pornit cu o armată mare din Edessa în ajutorul lui Kara Arslan. Această mișcare, produs al unei aprecieri inexacte a ambițiilor și capacităților lui Zangi, avea să aibă un impact profund asupra istoriei statelor cruciate.

La scurtă vreme după plecarea contelui, puținele trupe rămase în Edessa alături de arhiepiscopul latin au fost năucite de sosirea lui Zangi dinaintea zidurilor orașului. *Atabegul* prețuise dintotdeauna serviciile de informații exacte, aduse la zi, cheltuind o mică avere pe menținerea unei rețele extinse de spioni și iscoade în tot Orientul Apropiat și Mijlociu. De aceea aflate aproape imediat de absența lui Josselin și de diminuarea garnizoanei din Edessa. Intuind o oportunitate rară și probabil neașteptată, Zangi și-a schimbat ținta, renunțând la Diyarbakir pentru capitala francilor. La sfârșitul lunii noiembrie, după un marș forțat, formația lui de luptă, echipată deja cu armamentul de asediu, a ajuns în oraș și a inițiat imediat un atac devastator. În următoarele patru săptămâni, creștinii din cetate s-au străduit din greu să reziste unui bombardament neconținut și asalturilor repetate ale turnurilor blindate și ale echipelor de geniști, însă situația apărătorilor era aproape deznădăjduită.

Aflind de atac, Josselin al II-lea a încercat să strângă o forță de contracarare a asediului la Tell Bashir. Melisenda a răspuns imediat la cererea lui de ajutor, trimițând trupe înspre nord, dar, din motive rămase neclare, Raymond al Antiohiei a fost evaziv. În timp ce contele încerca în continuare cu disperare să pregătească un contraatac, au sosit teribilele vești ale căderii orașului Edessa. La 24 decembrie 1144, geniștii lui Zangi au dărâmat o secțiune imensă din înaltele ziduri de întărire ale orașului. Pe când trupele musulmane năvăleau prin spărtură, creștinii au fugit terorizați spre citadelă. În panica ce

a urmat, sute au murit striviți, printre ei numărându-se și arhiepiscopul latin, chiar atunci cînd soldații *atabegului* se pregăteau să-și înceapă crunta lucrare. Un locuitor armean al orașului a scris că musulmanii „au vărsat fără milă o cantitate uriașă de sînge, fără să le pese de vîrsta bătrînilor, fără să se îndure de copiii nevinovați asemenea mieilor”. Puținii care au ajuns în fortăreața interioară au mai rezistat două zile, dar pe 26 decembrie întregul oraș se găsea în mîinile musulmanilor.

Poate că într-adevăr cucerirea Edessei de către Zangi a fost în mare măsură oportunistă, dar ea a reprezentat totuși o catastrofă de nedescris pentru franci. Chiar și numai consecințele strategice erau alarmante. Principalul său oraș fiind pierdut, comitatul latin din jur se găsea la un pas de pieire. Dacă cel mai nordic dintre statele cruciate ar fi căzut, contactul și comunicarea dintre puterile musulmane din Mesopotamia și Siria ar fi devenit mult mai fluide și sigure. În acest context, viitorul principatului Antiohiei arăta cu adevărat sumbru : vecinul și aliatul său din miazănoapte urma să se transforme într-un dușman ; rivalul său, Alepul, renăștea. Pericolul efectului de domino, în care slăbiciunea și vulnerabilitatea s-ar fi propagat spre sud, doborînd rînd pe rînd unitățile politice latine era cît se poate de evident. Cronicarul franc Guillaume de Tyr a meditat asupra „dezas-trului prevestitor de rele” din 1144, observînd că acum exista perspectiva reală ca lumea musulmană să „invadeze nestingherită întregul Răsărit”^{*}.

Impactul psihologic al evenimentului a fost, poate, și mai semnificativ. Nici una dintre cele patru mari capitale ale statelor cruciate nu mai căzuse pînă atunci în mîinile musulmanilor. Edessa, primul oraș răsăritean capturat de cruciați, rezistase neatins aproape o jumătate de secol. Înfrîngerea ei bruscă, neprevăzută, a stîrnit un fior de teamă și presimțiri sumbre în tot Levantul latin, subminînd grav încrederea de sine și moralul francilor. A evaporat și ultima urmă de sentiment de invincibilitate al creștinilor ; visul statelor cruciate – al unei recolonizări permanente a Țării Sfinte, realizate cu ajutor divin – fusese spulberat. Și, fapt chiar mai grav, era de așteptat ca Zangi, pînă atunci o amenințare doar întrezărită, să își valorifice victoria, mobilizînd Islamul pentru eforturi și mai mari în războiul pentru dominarea Orientului Apropiat.

Cînd cumplita veste a ajuns și în Apus, renumitul abate Bernard de Clairvaux a exprimat aceleași înspăimîntătoare griji, afirmînd într-o scrisoare : „Pămîntul se cutremură, căci Domnul din ceruri își pierde țara... dușmanul Crucii a început să-și ițească nelegiuitul cap acolo și să pustiască cu sabia acel tărîm binecuvîntat, acel tărîm al făgăduinței”. Bernard avertiza că Ierusalimul cel sacru, „chiar orașul Dumnezeuului cel viu”, putea fi invadat. Pentru Orientul latin, ba chiar și pentru creștinătatea apuseană în ansamblu, singurul răspuns era lansarea unei noi cruciade⁹⁶.

* Guillaume de Tyr s-a născut în Levant în jurul anului 1130 și a ajuns cancelarul regatului latin al Ierusalimului și arhiepiscop de Tyr. Între anii 1174 și 1184 Guillaume a scris o relatare cuprinzătoare a istoriei statelor cruciate începînd din vremea primei cruciade.

Capitolul 6

Renașterea cruciadelor

Căderea Edessei a șocat Levantul. În 1145, emisarii franci și armeni au călătorit prin Europa pentru a transmite catastrofa veste și amenințarea de anihilare ce plana asupra tuturor creștinilor din Orientul Apropiat. Ca răspuns, lumea latină a lansat o expediție militară uriașă, care a fost înnoibilă cu numele de a doua cruciadă⁹⁷. Pentru prima oară, regii apuseni au luat armele și, într-un avânt al recrutărilor, aproximativ 60.000 de soldați au mărșăluit spre est pentru a salva statele cruciate. Simultan, războaie ale crucii se duceau și pe alte cimpuri de luptă din Peninsula Iberică și de la Marea Baltică. În această perioadă a avut loc o explozie masivă și fără precedent a entuziasmului pentru cruciade – întrecând-o chiar și pe cea constatată după 1095. Putea această fervoare să garanteze succesul? Și cum avea să fie afectată istoria viitoare a cruciadelor de renașterea războiului sfânt creștin?

Cruciada la începutul secolului al XII-lea

Reacția ferventă a Europei latine la propovăduirea celei de-a doua cruciade nu poate fi înțeleasă corect decât pe fundalul evoluțiilor petrecute la începutul secolului al XII-lea în modul în care erau percepute cruciadele. Cucerirea „miraculoasă” a Țării Sfinte în 1099 de către primii cruciați creștini a creat un fragil avanpost latin în Levant și părea să demonstreze definitiv că Dumnezeu susținea noua combinație între pelerinaj și război. În aceste circumstanțe, ne-am putea aștepta ca primele decenii ale secolului al XII-lea să fi fost marcate de un torent de activitate „cruciată”, ca și cum Europa apuseană s-ar fi grăbit să adopte această extensie a războiului sfânt creștin și să apere statele cruciate. Lucrurile nu au stat așa. Amintirea primei cruciade strălucise, desigur, însă în anii de dinainte de 1144 nu s-au organizat decât cruciade sporadice, la scară mică. În parte, acest lucru s-a întâmplat pentru că mulți considerau prima cruciadă un eveniment nemaipomenit de uluitor, irepetabil în esență. Inspirați de secole de retrospectivă, istoricii de mai târziu au identificat pelerinajul armat, organizat în masă și ce fusese stimulat de predica ținută în 1095 de papa Urban al II-lea, cu prima dintr-un șir continuu de cruciade și, așadar, cu începutul unei mișcări cruciate. Însă acest „viitor” nu era în nici un caz clar la începutul secolului al XII-lea și ideea de cruciadă avea încă nevoie de omogenizare.

Până la un anumit punct, relativa lipsă de entuziasm și perfecționarea ideologică limitată pot fi explicate prin circumstanțe atenuante. Abilitatea papalității de a folosi și

dezvolta cruciadele fusese redusă de un șir de situații paralizante : declanșarea unei schisme papale între 1124 și 1138, în care au fost desemnați mai mulți antipapi alternativi ; și presiunea tot mai mare impusă Romei de către puterile rivale, Germania imperială, aflată la nord, și regatul Normand al Siciliei care tocmai luase naștere în sud. Cîteva dintre aceste probleme au continuat să existe și în timpul celei de-a doua cruciade, iar în 1145 papa nici măcar nu a putut să intre în Roma. Convulsii similare afectau și societatea laică. Germania era sfîșiată de rivalități interne, cu două dinastii, Hohenstaufen și Welf, care se luptau pentru putere. Între timp, Anglia era zguduită de un război civil în timpul turbulentei domnii a regelui Ștefan (1135-1154), fiul lui Ștefan de Blois, participant la prima cruciadă. Sub Dinastia Capetienilor, monarhia franceză s-a bucurat de mai multă stabilitate, însă abia acum începea să-și facă simțită autoritatea și în afara nucleului teritoriului regal în centrul căruia se găsea Parisul.

Este posibil ca și unul dintre elementele ideologiei cruciadei să fi contribuit la limitarea numărului celor recrutați. Se poate ca predicatorii primei cruciade să fi speculat un sentiment de obligație spirituală sau socială de a repatria Țara Sfîntă, însă la un nivel fundamental expediția din 1095 a prins la creștinii latini pentru că era înfățișată ca o inițiativă devoțională extrem de personală. Mii de oameni au trecut sub semnul crucii în căutarea ispășirii păcatelor prin participarea la războiul sfînt. Cruciada era impulsionată de devoțiunea religioasă, însă o formă de devoțiune în interes propriu. Avînd în vedere că pelerinajele armate în Răsărit erau deosebit de obositoare, periculoase, înfricoșătoare și costisitoare, participarea la cruciadă reprezenta o cale extremă de mîntuire. Pentru mulți oameni erau de preferat activitățile penitențiale mai clare și mai imediate – rugăciunea, pomana, pelerinajul local. Deceniile și secolele următoare au dovedit că, în general, numai catastrofele zguduitoare combinate cu propovăduirea convingătoare și cu implicarea activă a aristocrației înalte au putut genera cruciade de dimensiuni mari.

Aceste precizări nu ar trebui să ne facă să ne închipuim că între anii 1101 și 1145 nu a existat nici o cruciadă. În această perioadă, unii clerici și laici au făcut fără îndoială încercări sporadice de a repeta sau imita prima cruciadă, propovăduind sau participînd la inițiative care aveau unele sau chiar toate elementele ce aveau să devină în cele din urmă caracteristici mai stabile în constituirea unei cruciade : promulgarea de către papalitate, depunerea unui jurămint explicit și asumarea simbolului crucii, promisiunea unei răsplăți spirituale (sau indulgența) în schimbul serviciului militar. Dar, în același timp, natura fundamentală a cruciadei a rămas relativ fluidă și puțin definită. Unele întrebări de bază, de exemplu, cine era împuternicit să convoace o cruciadă, ce răsplăți le puteau fi oferite participanților și împotriva cui putea fi purtat acest tip de război sfînt, au rămas în mare măsură nesoluționate.

În anii 1120 au fost organizate în Țara Sfîntă două cruciade semnificative, dar, în timp ce cruciada venețiană (1122-1124) fusese orchestrată cu certitudine de către papa Calixt al II-lea, expediția la Damasc din 1120 pare să fi fost propovăduită prin Europa de Hugues de Payens, papalitatea fiind implicată prea puțin – sau chiar deloc. În aceeași perioadă, cruciade erau inițiate și în regiunile geografice din afara Levantului și împotriva altor inamici în afară de musulmanii din Orientul Apropiat. Reprezentînd de multă vreme o scenă a conflictului musulmano-creștin, Peninsula Iberică a devenit curînd destinația unor campanii asemănătoare cruciadelor. Conducătorul unei ofensive combinate catalane și pisane împotriva Insulelor Baleare (1113-1115) purta semnul crucii pe umăr, iar papa a oferit iertarea deplină a păcatelor tuturor celor care au murit în 1118 în timpul

atacului aragonez asupra Zaragozei. Calixt al II-lea, care fusese legat pontifical în Spania și era, așadar, familiarizat cu problemele iberice, a făcut un pas major spre formalizarea rolului cruciadei în peninsulă. În aprilie 1123 a emis o scrisoare papală în care îi încuraja pe recruți să depună jurământ că vor lupta în Catalonia cu „semnul crucii pe veșmintele” lor, în schimbul „aceleiași iertări a păcatelor pe care am acordat-o apărătorilor Bisericii răsăritene”.

Și nonmusulmanii erau luați drept țintă. Cruciada lui Bohémond de Taranto (1106-1108) fusese purtată împotriva Bizanțului creștin. În 1135, papa Inocențiu al II-lea se gândise chiar să extindă privilegiile cruciadei la cei care luptau împotriva inamicilor lui politici, afirmînd că aliaților lui le era acordată „aceeași iertare... decretată de papa Urban la conciliul de la Clermont pentru toți cei ce porneau spre Ierusalim ca să-i elibereze pe creștini”.

În ciuda tuturor acestor referințe la „iertarea păcatelor” acordată primilor cruciați, formularea efectivă a recompenselor spirituale oferite rămînea vagă și echivocă. Întrebări ce i-ar fi putut frămînta pe teologi și chiar și pe războinici – participarea avea să aducă iertarea tuturor păcatelor sau numai a celor spovedite? Era gradul de martir garantat tuturor celor care mureau în cruciadă? – aveau încă nevoie de un răspuns clar. Bernard, abatele de Clairvaux și susținător al Templierilor, a fost cel care s-a ocupat de una dintre cele mai spinoase consecințe teologice ale cruciadei. Într-un anumit sens, prin propovăduirea primei cruciade, papalitatea deschisese fără voie o cutie a Pandorei. Apelul la o armată cruciată care să manifeste voința lui Dumnezeu pe pămînt putea sugera faptul că Dumnezeu avea nevoie de om și prin urmare nu putea fi cu adevărat atotputernic – un șir de idei cu un evident potențial exploziv. Bernard a contracarat această problemă cu agerimea intelectuală. El a argumentat că Dumnezeu pretindea numai că ar avea nevoie de ajutor, ca un act de caritate, punînd la cale în mod intenționat amenințarea la adresa Țării Sfinte, astfel încît creștinii să poată avea încă o șansă de a se angaja într-o nouă încercare în căutarea purificării spirituale. Dintr-o singură mișcare, abatele a apărât ideea de cruciadă și i-a promovat eficacitatea devoțională. Bernard avea să joace un rol central în promulgarea celei de-a doua cruciade, dar în primă instanță alții au luat asupra lor lansarea expediției⁹⁸.

Inițierea celei de-a doua cruciade

În 1145, cererile de ajutor trimise de Levant în Europa se adresau și liderilor ecleziastici, și celor laici. Unul dintre destinatarii apelurilor a fost papa Eugen al III-lea, un fost călugăr cistercian și protejat al lui Bernard de Clairvaux, care fusese ridicat la demnitatea pontificală abia în luna februarie a aceluiași an. Situația lui Eugen nu era una ideală. Încă de la începutul pontificatului se împotmolise într-o dispută veche cu populația romană în legătură cu guvernarea seculară a orașului și a fost nevoit să trăiască în exil. Chiar cînd Eugen făcea planuri pentru lansarea unei noi cruciade de amploare, a fost silit să petreacă cea mai mare parte a anului 1145 la Viterbo, la aproximativ 80 de km în nord de Palatul Lateran.

Emisarii din statele cruciate l-au vizitat și pe Ludovic al VII-lea, monarhul capețian al Franței – unul dintre centrele în care entuziasmul pentru cruciadă era maxim. Acum în vîrstă de aproximativ 25 de ani, Ludovic fusese încoronat în 1137, dînd un impuls de

vitalitate tinerească monarhiei. A fost descris adesea, într-un mod destul de tern, ca fiind pios. De fapt, primii ani ai domniei lui Ludovic au fost marcați de dispute aprinse cu Roma în legătură cu investiturile ecleziastice franceze și de o ceartă aprigă cu contele de Champagne. Predecesorul papei Eugen pusese, de fapt, teritoriile capețiene sub interdict pontifical (excomunicînd temporar tot regatul). În 1143, la apogeul conflictului cu seniorul de Champagne, armata lui Ludovic a avut inițiativa barbară de a arde din temelii o biserică din Vitry în care se adăposteau mai bine de o mie de persoane, o atrocitate pentru care regele ar fi avut remușcări. În 1145 tînărul rege se reconciliase deja cu papalitatea, iar înflăcărata lui devoțiune religioasă avea o trăsătură penitențială. Mișcat de veștile despre soarta Edessei, el a îmbrățișat cu entuziasm ideea de a conduce o armată care să meargă în ajutorul statelor cruciate.

Se pare că Eugen al III-lea și Ludovic al VII-lea pusese ră la punct niște planuri coordonate pentru inițierea unei cruciade, dar care au eșuat de la bun început. La 1 decembrie 1145 curia pontificală (curtea administrativă) a redactat o enciclică (o scrisoare generală de proclamare) în care se vestea o nouă chemare la arme, dar ea nu a ajuns la Ludovic în timp util, acesta stabilindu-și curtea la Bourges (în centrul Franței) pentru perioada Crăciunului. Cînd monarhul și-a declarat intenția de a lupta sub semnul crucii și de a merge la război în Țara Sfîntă, reacția s-a auzit în surdina. Trei luni mai tîrziu, Eugen al III-lea și-a publicat încă o dată enciclica, într-o formă aproape identică, iar mesajul lui a fost difuzat cu un efect mult mai puternic la o a doua adunare capețiană ținută la Vézelay, de Paște, în anul 1146. Din acel moment s-a reaprins scînteia pasiunii pentru cruciadă, iar timp de an sau ceva mai mult aceasta și-a croit drum prin Europa. Scrisoarea oficială a papei – cunoscută convențional cu numele *Quantum praedecessores* (cuvintele cu care începe în limba latină) – a fost esențială în acest proces. Avînd o circulație largă în tot Occidentul latin între anii 1146 și 1147, citită la numeroase întruniri și adunări de masă, a devenit șablonul pentru propovăduirea celei de-a doua cruciade în Europa. Enciclica își propunea să atingă două obiective îmbinate : să definească opiniile oficiale ale papalității în legătură cu expediția, precizînd îndeosebi cine erau cei care, se spera, urmau să participe și ce privilegii și răsplăți aveau să primească ; și cel de a impulsiona recrutările, stabilind cauzele și necesitatea cruciadei.

Cu o jumătate de veac înainte, papa Urban al II-lea inițiasse prima cruciadă cu predica de la Clermont, însă cum nu există o înregistrare precisă a cuvîntării sale, tentativele de a-i reconstrui ideile și intențiile implică un anumit grad de speculație. Spre deosebire de această situație, cu toate că geneza celei de-a doua cruciade nu poate fi urmărită pînă la o sursă unică, copiile enciclicei *Quantum praedecessores* ne permit să explorăm cu mai multă precizie gîndirea aflată în spatele expediției și maniera în care a fost promovată.

Din enciclica lui Eugen reiese imediat un fapt frapant – amintirea primei cruciade era centrală pentru viziunea lui asupra noii campanii. În încercarea de a legitima și a da forță propriei chemări la arme, papa a făcut mai multe referințe la expediția din 1095. Eugen a afirmat că fusese inspirat să convoace a doua cruciadă după exemplul „predecesorului nostru de fericită amintire, papa Urban” și a lămurit că răsplățile spirituale oferite acum erau exact „cele instituite de predecesorul nostru pomenit mai devreme”. Erau reluate și cîteva dintre ideile folosite de Urban la Clermont. Eugen a avut grijă să accentueze în mod repetat faptul că el avea o împuternicire divină, „autoritatea dată nouă de Dumnezeu”, pentru a porni acest război sfînt. De asemenea, a zugrăvit cruciada ca pe un răspuns la agresiunea musulmană : afirmînd că Edessa a fost „luată de dușmanii crucii lui Hristos”

și descriind modul în care fuseseră uciși clericii, iar sfintele relicve „zdrobite sub picioarele necredincioșilor”. Se spunea că aceste evenimente reprezentau o „mare primejdie pentru toată creștinătatea”.

În același timp, în *Quantum praedecessores* temele memoriei și ale trecutului erau reluate într-o manieră inovativă și totodată extraordinar de eficientă. Papa afirma că toți creștinii ar trebui să se simtă îndemnați să lupte sub semnul crucii de amintirea strămoșilor care și-au jertfit „sîngele” ca să elibereze Ierusalimul „de murdăriile păgînilor”. „Cele dobîndite prin strădaniile părinților voștri [ar trebui] apărate cu îndrăjire de către voi”, îndemna el, căci altminteri „se va dovedi că îndrăzneala părinților s-a micșorat în inimile în fiilor”. Aceste imagini puternice foloseau memoria colectivă a primei cruciade și încercau să apeleze la noțiunile de onoare și obligație familială.

Cu toate că își proiecta explicit noua campanie ca pe o recreare a primei cruciade, în realitate enciclica lui Eugen transforma sau dezvoltă multe dintre ideile lui Urban al II-lea. Înrolarea unui anumit tip de cruciați (cei capabili să lupte) în număr suficient a reprezentat o problemă evidentă de la bun început. Expediția din 1095 era înfățișată ca o formă de pelerinaj, dar cum această practică penitențială era prin tradiție voluntară și deschisă tuturor, papalității îi venea greu să restricționeze numărul de recruți necombatanți – de la femei și copii, la călugări și săraci. În acest timp, cruciadele de la începutul secolului al XII-lea se străduiseră să atragă recruți în masă. Prin anii 1140 exista o tensiune evidentă între elementul popular, extatic, al cruciadelor și efortul tot mai mare spre definiția prescrisă și controlul pontifical. Biserica avea să se lupte cu această dilemă pe tot parcursul deceniilor următoare, încercînd să stăvilească și să canalizeze entuziasmul fără a stinge fervoarea. *Quantum praedecessores* a făcut o tentativă mai degrabă șovăitoare de a rezolva această problemă, spunînd că „cei care sînt de partea lui Dumnezeu și îndeosebi aceia mai puternici și nobilii” ar trebui să se alăture cruciadei, însă dificultatea de a balansa caracterul selectiv și apelul la masă rămînea în mare măsură nerezolvată.

Eugen a mai făcut precizări semnificative și în ce privește gama de protecții și privilegii oferite celor care îmbrățișau cauza crucii. Enciclica lui mai spunea că, în absența cruciaților, Biserica avea să le ocrotească „soțiile și copiii, bunurile și averile”, în timp ce procesele legate de proprietatea unui cruciat erau blocate „pînă la o știre sigură despre întoarcerea sau moartea lui”. La fel, dobînzile pentru datoriile unui cruciat erau anulate.

Sfera cu cel mai mare progres era aceea referitoare la indulgența primită în cruciadă. Acolo unde formularea lui Urban al II-lea din 1095 nu era clară, *Quantum praedecessores* aducea precizie, afirmînd că papa „acorda iertarea și dezlegarea de păcate” participanților, explicînd că „oricine începe și duce cu pioșenie la bun sfîrșit o astfel de călătorie sfîntă sau moare în timpul acesteia va obține dezlegarea de toate păcatele pe care le-a mărturisit cu inimă spăsită și smerită”. Eugen nu propunea un cec în alb în vederea mîntuirii, ci dădea asigurări că beneficiul spiritual al cruciadei putea fi obținut chiar și fără a muri.

Prin formularea precisă și răspîndirea largă, *Quantum praedecessores* a modelat cea de-a doua cruciadă, asigurînd un grad mai mare de uniformitate în predicare și consolidînd destul de mult ideea că o cruciadă legitimă trebuia promulgată de papă. Documentul are, poate, o importanță și mai semnificativă în istoria cruciadelor datorită posterității sale. Prin natura sa, curia papală medievală era o instituție ce prețuia privirea retrospectivă. Cînd doreau să întocmească o decizie ori să elaboreze o declarație oficială,

oficialii romani se uitau la ceea ce fusese formulat înainte. În acest context, *Quantum praedecessores* a devenit punctul de referință al chestiunii cruciadelor, pentru că ea conținea o amintire oficială a ceea ce se presupunea că predicase papa Urban al II-lea în 1095 și conserva anumite idei despre natura primei cruciade. În a doua jumătate a secolului al XII-lea și mai târziu, enciclica a servit la definirea scopului, identității și practicii cruciadei, pentru că papii ulteriori au folosit documentul ca pe un model. Mulți s-au inspirat din stilul, forma și substanța ei; unii au republicat-o pur și simplu fără modificări.

În ciuda tuturor acestor aspecte, enciclica lui Eugen era totuși surprinzător de neclară asupra unei chestiuni esențiale: scopul precis al celei de-a doua cruciade. Soarta Edessei fusese adusă în centrul atenției, însă nu se făcuse nici un apel explicit pentru recucerirea orașului și nici Zangi nu fusese indicat ca inamic. În schimb, cruciații erau îndemnați „să apere... Biserica răsăriteană” și să elibereze „miile de frați captivi” aflați în mâinile musulmanilor. Această lipsă de exactitate era probabil rezultatul incertitudinii în privința unui scop realist din punct de vedere strategic în anii 1145 și 1146, dar a expus expediția la dispute viitoare în legătură cu direcția și centrul ei de interes⁹⁹.

Acest neajuns în formularea enciclicii *Quantum praedecessores* reflecta și o problemă mai profundă în relația dintre cruciadă și statele cruciate. Între cele două, de fapt, exista o tragică nepotrivire. În esență, cruciadele erau expediții devoționale, întreprinse în propriul interes spiritual, făcute de indivizi avînd ambiții, planuri sau scopuri proprii (mai ales ducerea la bun sfîrșit a pelerinajului la Locurile Sfinte). Însă pentru a supraviețui, coloniile france din Răsărit aveau nevoie, de fapt, de întăriri militare docile, dispuse să împlinească voința conducătorilor din statele cruciate.

Vorbește un sfînt – Bernard de Clairvaux și a doua cruciadă

Enciclica *Quantum praedecessores* a papei Eugen al III-lea vestea cea de-a doua cruciadă. Textul acestei scrisori, gîndită ca un instrument pentru propovăduire, ușor de tradus din latină în limbile vernaculare ale Occidentului medieval, se afla în centrul mesajului despre cruciadă răspîndit în anii 1146 și 1147. Și totuși, incapabil să controleze fie și centrul Italiei, papa nu se găsea în poziția reală din care să lanseze o campanie extinsă de predicare la nord de Alpi. De aceea a apelat la Bernard, abatele de Clairvaux.

Bernard a fost cel mai puternic și mai influent predicator al celei de-a doua cruciade. Lui, mai mult decît oricărui alt cleric, trebuie să îi atribuim meritul răspîndirii și popularizării mesajului cuprins în *Quantum praedecessores*. Născut în Burgundia în jurul anului 1090, la vîrsta de 23 de ani s-a alăturat unei comunități de călugări benedictini înființată de curînd la Cîteaux și s-a bucurat de o ascensiune rapidă a influenței sale. După numai doi ani a primit poruncă să înființeze o nouă mănăstire cisterciană (adică una care să urmeze principiile stabilite la Cîteaux) la Clairvaux și în curînd faima lui s-a răspîndit în tot Occidentul latin. Renumit ca orator și corespondent asiduu, schimbînd scrisori frecvente cu multe dintre personajele politice și ecleziale importante ale vremii, Bernard s-a remarcat ca una dintre cele mai ilustre figuri ale secolului al XII-lea.

Influența abatelui a crescut în tandem cu aceea a ordinului cistercian din care făcea parte. Fondat în 1098, acest nou curent monastic s-a răspîndit în toată Europa, susținînd

o interpretare fundamentalistă a regulii benedictine – reglementările care guvernau viața monastică –, interpretare care a dus la o reînnoită atmosferă de austeritate și simplitate. Cistercienii au cunoscut o răspîndire în proporție geometrică, de la două abații în 1113, la 353 prin 1151. Pe la jumătatea secolului al XII-lea, Cîteaux putea rivaliza, ba chiar putea eclipsa influența unor forme mai bine înrădăcinate de monahism, cum era cea de la Cluny. Această schimbare era vădită în proveniența papilor, căci, în timp ce Urban al II-lea venea dintr-un mediu cluniac, Eugen al III-lea fusese călugăr la Clairvaux înainte să fie ales pe tronul pontifical¹⁰⁰.

Bernard a propovăduit pentru prima oară cruciada în timpul unei mari adunări din săptămîna Paștelui la Vézelay, în 1146. Locația acestei adunări, planificate împreună de papalitate și de monarhia franceză în vederea relansării expediției, nu era întîmplătoare. Adăpostit în inima burgundă a monahismului cluniac și cistercian, Vézelay avea așezarea perfectă pentru a găzdui o adunare de recrutare. Asociată deja strîns cu practica pelegrinajului, fiind unul dintre punctele de pornire în călătoria către Santiago de Compostela, localitatea găzduia și o magnifică biserică abacială dedicată Mariei Magdalena.

Amploarea adunării organizate la Vézelay nu avea precedent. În timp ce conciliul de la Clermont, din 1095, fusese în mare măsură o chestiune bisericească, în 1146 s-a întrunit floarea nobilimii din nord-vestul Europei. Regele Ludovic al VII-lea era însoțit de frumoasa, încăpățînată și tinăra lui soție Eleonora, moștenitoarea extrem de puternicului ducat al Aquitaniei. Se căsătoriseră în 1137, cînd ea avea 15 ani și Ludovic era pe cale să fie întronat (la vîrsta de 17 ani), însă pasiunea de la începutul mariajului lor se domolise întru cîtva pe măsură ce evlavia regelui devenise tot mai profundă. Stăpînită de o poftă intensă de viață, Eleonora avea să-l însoțească pe Ludovic în cruciadă; totuși, legenda de mai tîrziu care spunea că ea a călătorit în fruntea unei oști de amazoane este apocrifă.

Fratele regelui, Robert, conte de Dreux, era și el prezent la Vézelay, cum erau, de altfel, și un grup de alți potenți franci, dintre care mulți aveau legături istorice cu cruciada. Printre ei se numărau și contele Thierry de Flandra, care probabil făcuse deja un pelerinaj la Ierusalim, pe la sfîrșitul anilor 1130 și contele Alphonse – Jourdain de Toulouse, fiul liderului cruciat Raymond, făcînd parte din același grup etnic cu guvernanții latini din Tripoli. Mulțimea nobililor era însoțită și de un număr atît de mare de oameni, încît adunarea a trebuit să fie ținută în afara bisericii abaticale. Din poziția mai ridicată a unei platforme de lemn construite la repezeală, în Duminica Paștelui Ludovic și Bernard au ținut cuvîntări impresionante, pline de patos. Veșmîntul regelui francez era deja împodobit cu o cruce trimisă special de papă și un martor își amintea că, atunci cînd abatele și-a sfîrșit mișcătorul discurs: „Toți au început să strige ca să [primească o] cruce. Cînd [Bernard] a dat, putem spune chiar că a semănat în toate părțile grămada de cruci pe care le pregătise, a fost nevoit să-și sfîșie hainele și să le împrăște”. Se pare că agitația a fost atît de mare, încît platforma de lemn s-a prăbușit, deși din fericire nimeni nu a fost rănit (faptul în sine a fost interpretat el însuși ca un semn al bunăvoinței divine).

Vézelay a reprezentat un succes enorm, promovînd un sentiment molipsitor de entuziasm și freamăt, dar chiar și așa, pentru ca noua cruciadă să ajungă la capacitatea maximă, chemarea la arme trebuia răspîndită la un public și mai larg. Cu acest gînd în minte, Bernard a luat o serie de măsuri. Încă și mai mulți predicatori au fost delegați să răspîndească vestea în alte zone din Franța, în timp ce zeci de scrisori ce preamăreau

virtuțile cruciadei au fost trimise în alte regiuni, inclusiv în Anglia, nordul Italiei și în Bretania. În aceste misive, abatele a adoptat un limbaj similar cu cel al unui agent de vânzări pentru promovarea cruciadei. În una dintre scrisori, expediția era prezentată ca o oportunitate unică de a învinge păcatul : „Vremea de acum nu seamănă cu nici una din cele care au fost înainte ; un nou belșug de îndurare dumnezeiască pogoară din ceruri ; binecuvântați sînt cei care trăiesc în acest an ce este pe placul Domnului, acest an al iertării... Vă spun, Domnul nu a făcut asta pentru nici una dintre generațiile dinainte”. O altă scrisoare îi încuraja pe creștini să „nu lăsați să scape șansa” de a lupta pentru Dumnezeu și prin aceasta de a câștiga „drept răsplată iertarea păcatelor și slava cea veșnică”¹⁰¹.

Între timp, în ciuda faptului că avea în jur de 55 ani și era într-o formă fizică precară, Bernard însuși a pornit într-un turneu extins în nord-estul Franței, Flandra și Germania, declanșînd valuri de recrutare peste tot pe unde trecea. În noiembrie 1146, abatele l-a întîlnit pe Conrad al III-lea, regele Germaniei, probabil cel mai puternic conducător secular din toată creștinătatea latină. Avînd aproximativ 50 de ani, el nu fusese încă încoronat de papă și din acest motiv nu putea revendica titlul de împărat de care se bucuraseră predecesorii lui, însă părea o simplă chestiune de timp pînă cînd această onoare avea să-i fie acordată. În timpul primei cruciade, Roma și Germania fuseseră implicate într-o dispută înverșunată care înăbușise orice șansă a unei implicări imperiale în expediție. Însă, la jumătatea secolului al XII-lea, relațiile dintre cele două puteri se îmbunătățiseră considerabil. Conrad dovedise acum că era un aliat adevărat și de preț al papalității, nu în ultimul rînd împotriva agresiunii normande în Sicilia ; mai demonstrase și o afinitate pentru Țara Sfîntă, probabil vizitînd Levantul în anii 1120. Cu toate acestea, la început Conrad a fost refractar cînd a venit vorba să îmbrățișeze cauza crucii, fiind cît se poate de conștient că, în absența sa, rivalii politici, precum Welf, ducele de Bavaria, puteau acționa pentru a pune mîna pe putere. De aceea, la prima lor întîlnire în Frankfurt, regele a ezitat atunci cînd Bernard i-a sugerat să se înroleze.

Abatele a reacționat aruncîndu-se într-o viguroasă campanie de propovăduire pe timpul iernii ce a urmat, ținînd predici în orașe ca Freiburg, Zürich și Basel. Se spune că această călătorie a fost acompaniată de o mulțime de miracole – se pare că peste două sute de paralitici fuseseră vindecați, fuseseră alungați demoni, iar un individ fusese chiar înviat din morți. Și, cu toate că Bernard nu știa să vorbească germana și trebuia să țină predicile cu ajutorul unui translator, cuvintele lui erau capabile chiar și așa să stîrnească „șuvoaie de lacrimi” în public. În noiembrie și decembrie, sute, dacă nu mii de oameni se dedicaseră cauzei. Cu siguranță nu au fost întîmplătoare nici faptul că această călătorie l-a dus pe abate în teritoriul din sudul Germaniei care se învecina cu domeniul lui Welf al Bavariei, nici faptul că a culminat cu înrolarea ducelui Welf însuși în cruciadă.

Încurajat de această realizare, pe 24 decembrie Bernard s-a întîlnit din nou cu regele Conrad la Speyer. În ziua de Crăciun abatele a ținut o predică publică și apoi, pe 27 decembrie, i-a fost acordată o audiență privată de către rege. A doua zi, Conrad a acceptat în sfîrșit să se înroleze sub semnul crucii. Cercetătorii continuă să discute gradul de influență exercitat de Bernard în acest moment critic, unii susținînd că el l-a îndemnat efectiv pe rege să se alăture împotriva voinței sale, alții că decizia lui Conrad fusese gîndită cu multă vreme înainte. Desigur, contemporanii au povestit că abatele și-a combinat „amabilitatea obișnuită” cu niște avertizări cumplite despre o apocalipsă iminentă pentru a-l atrage pe rege de partea sa, însă cel mai probabil recrutarea lui Welf al Bavariei s-a dovedit hotărîtoare.

În ciuda acestei dezbateri, Bernard de Clairvaux trebuie considerat totuși forța principală din spatele popularizării celei de-a doua cruciade. Abatele însuși a remarcat că, prin strădaniile sale, oștile latine „s-au înmulțit peste poate” și că în așezările prin care trecuse de-abia mai rămăsese o proporție de un bărbat la șapte femei. Totuși, în această perioadă au acționat și alte personaje și influențe. Noțiunile de amintire și moștenire familială evidențiate în *Quantum praedecessores* au avut un impact semnificativ asupra recrutării. Ludovic al VII-lea avea o legătură de sînge cu prima cruciadă – Hugues de Vermandois, fratele bunicului său, luase parte la expediție. Studiul celorlalte personaje care s-au alăturat celei de-a doua cruciade arată că mulți aveau asemenea legături cu cruciada¹⁰².

Datorită naturii dovezilor textuale din Evul Mediu – care de obicei au luat forma unor documente scrise de clerici –, imaginea dominantă a plecării în cruciadă, care s-a transmis de-a lungul timpului, tinde să fie influențată inerent de o perspectivă ecleziastică. În general, cercetătorii care doresc să reconstruiască istoria acestei epoci se bazează din necesitate pe materialele scrise de clerici și călugări. Iar aceste izvoare sînt supuse clar părtinirii și omisiunilor voite. Însă cruciadele implicau atît Biserica, cît și clasa laică, deci cum am putea evalua perspectiva seculară a cavalerilor și soldaților? O sursă care merită atenția sînt cîntecele populare, cîntate mai degrabă în limbile vernaculare decît în latină. Astfel de cîntece au jucat cu siguranță un rol în impulsionearea recrutărilor și a moralului încă de la începutul erei cruciate, însă primele versuri rămase pînă în prezent datează din jurul anului 1140. Unul dintre ele era cîntecul în limba franceză veche *Cavaleri, mult s-a făgăduit*, recitat de menestrelii de curte sau de trubaduri, în lunile de după adunarea de la Vézelay. Refrenul și prima strofă sunau așa :

Cu regele Ludovic cin' se-nțelege
Nu se va teme de flăcările iadului,
Sufletul lui în Paradis va merge,
Unde sălășuiesc îngerii Domnului.

Edessa-i cucerită, precum știi,
Creștinii chinuiți plîng, jeluiesc,
Bisericile-acolo sînt pustii,
Și liturghii de mult nu se slujesc.

Voi, cavaleri, la asta cugetați,
Căci vestit vă este brațul neînfricat,
Și trupurile voastre să le dați,
Celui ce pentru voi cu spini s-a-ncununat.

Această rară mostră a celebrării și promovării laice este în armonie cu unele mesaje inerente în propovăduirea clericilor : făgăduința unor răsplăți spirituale, suferința creștinătății răsăritene, lupta în slujba lui Hristos și imitarea Lui. Însă limbajul este mai direct, iar nuanțele diferă. Ludovic al VII-lea era identificat ca lider principal, fără nici o referință la papă. Subtilitățile indulgenței erau înlocuite de garanția directă a unui loc în „rai”. Și, într-un vers ulterior, Zangi era desemnat drept principalul inamic al inițiativei. Pe cînd Biserica disemina *Quantum praedecessores*, iar abatele Bernard transmitea chemarea la arme, laicatul arăta clar că era capabil de să își modeleze propria viziune despre cea de-a doua cruciadă¹⁰³.

Expansiunea idealului

Pierderea Edessei a declanșat a doua cruciadă și, în 1147, armatele majore, sub conducerea lui Ludovic al VII-lea și a lui Conrad al III-lea al Germaniei, au pornit să lupte în Levant. Însă spre sfârșitul anilor 1140 orizontul activității cruciate nu se mărginea la Orientul Apropiat, căci în această perioadă trupele latine s-au angajat în războaie sfinte similare și în Peninsula Iberică, și la Marea Baltică. Unora li se părea că întregul Occident luase armele într-o cruciadă paneuropeană. Papa Eugen însuși a scris în aprilie 1147 că „o mulțime atât de mare de credincioși din felurite regiuni se pregătește să lupte cu necredincioșii... că aproape toată creștinătatea e adunată pentru o misiune atât de măreață”. Două decenii mai târziu, cronicarul latin Helmold de Bosau (în zona de țărm din nordul Germaniei, la Marea Baltică) a părut să întărească această viziune, scriind că „pentru inițiatorii expediției părea că o parte a oștirii trebuia trimisă în [Țara Sfântă], alta în Spania și o a treia [parte] împotriva slavilor care trăiesc lângă noi”. Prin urmare, unii contemporani au zugrăvit cea de-a doua cruciadă ca pe o unică mare inițiativă elaborată și dirijată de „inițiatorii” ei vizionari, Eugen și abatele de Clairvaux. În ultimele decenii, istoricii moderni s-au inspirat din această idee, sugerind că extraordinara extindere a efortului cruciat între anii 1147 și 1149 a fost rezultatul unei planificări conștiente, proactive din partea Bisericii Romane. În această interpretare a evenimentelor, papalitatea avea puterea de a modela și defini cruciada, și forța de bază, pură, a propovăduirii celei de-a doua cruciade – gradul de sofisticare a mesajului din *Quantum praedecessores* și puterea inspiratoare a lui Bernard – a fost cea care a suscitat extensiunea fără egal a activității cruciate în noile zone de luptă începând din anul 1146.

Dacă lăsăm deoparte unele redirectionări ale forțelor armate și resurselor, e posibil ca luptele din Iberia și zona baltică să nu fi avut o legătură directă cu războiul pentru Țara Sfântă. Însă consecințele acestui mod de a interpreta a doua cruciadă au fost vaste și fundamentale, pentru că au afectat amploarea și natura viitoare a războiului sfânt creștin. Le disting două întrebări importante. A luat într-adevăr Biserica Romană inițiativa vitală a extinderii cruciadei ca parte a unui proiect premeditat sau această evoluție a fost una accidentală? Și, prin extensie, la jumătatea secolului al XII-lea, papa avea într-adevăr controlul asupra mișcării cruciate?

Cu siguranță ideea că războaiele purtate și în afara Levantului puteau fi considerate sfinte nu era fără precedent și, între anii 1147 și 1149, în sfera celei de-a doua cruciade au fost atrase și alte zone de conflict. În vara anului 1147, creștinii saxoni și danezi au luptat în calitate de cruciați împotriva vecinilor lor păgâni numiți venzi, în regiunea baltică a nord-estului Europei. Impactul celei de-a doua cruciade a fost și mai pronunțat în Peninsula Iberică. În mai 1147, o flotă de aproximativ 200 de vase, transportând cruciați din Anglia, Flandra și Renania, a ridicat pinzele spre Levant din portul Dartmouth. Pe drum, navele s-au oprit în Portugalia, unde pe 24 octombrie l-au ajutat pe regele creștin Alfonso Henriques să cucerească Lisabona aflată sub dominație musulmană. Cu ajutorul genovez, regele Alfonso al VII-lea de León și Castilia a condus o altă ofensivă creștină care s-a bucurat de statutul de cruciadă. Punctul culminant al campaniei a fost reprezentat de cucerirea orașului Almería, în sud-estul extrem al Spaniei, în octombrie 1147, și a orașului Tortosa, aflat în nord-est, în decembrie 1148.

La sfârșitul anilor 1140, trupele creștine luptau pe fronturi multiple sub steaguri cruciate, însă ideea că aceste linii dispartate erau țesute într-o singură inițiativă ce făcea parte dintr-un singur plan bine studiat și atotcuprinzător e greșită. Dacă examinăm mai îndeaproape evenimentele, devine limpede că împlinirea și evoluția organică nestructurată au acționat în aceeași măsură. Ramificația baltică a celei de-a doua cruciade era, de fapt, rezultatul suprapunerii de către Biserică a noțiunii de cruciadă peste un conflict preexistent. La adunarea de la Frankfurt din martie 1147, o delegație saxonă i-a comunicat lui Bernard de Clairvaux că ei ezitau foarte mult în ce privește plecarea în Țara Sfântă. În schimb, acești războinici erau hotărâți să lupte mai aproape de casă împotriva vecinilor lor păgâni, venzii. Abatele și-a dat seama că saxonii nu puteau fi convinși să ia parte la expediția principală din Orientul Apropiat, însă Bernard era dornic să extindă puterea și influența papalității asupra evenimentelor din estul Europei. Din acest motiv a introdus campania baltică în sfera cruciadei, promițându-le participanților „aceleași privilegii spirituale ca și celor porniți spre Ierusalim”, iar în aprilie 1147 papa Eugen a emis o scrisoare enciclică prin care confirma acest dar.

Și elementele iberice ale celei de-a doua cruciade necesită o reevaluare. Contribuția cruciaților la cucerirea Lisabonei a fost aproape sigur rezultatul unei decizii nepremeditate a cruciaților de a se opri și de a lupta în Portugalia. Campaniile împotriva orașelor Almería și Tortosa par să fi fost însușite de cauza cruciată. Aparent, participanții catalani, provensali și genovezi se considerau angajați într-un război sfânt care avea unele puncte comune cu prima cruciadă. Însă nu există nici o dovadă certă a implicării papalității în plănuirea sau inițierea acestor războaie și, după toate probabilitățile, ele au fost gândite și conduse de conducătorii creștini laici din Peninsula Iberică. Sprijinul pontifical acordat acestor eforturi, sosit în aprilie 1148, a fost o idee ulterioară, menită să includă Spania în sfera cruciadelor.

Cercetătorii moderni au acceptat prea ușor ideea celei de-a doua cruciade văzute ca o expresie a abilității papei de a extinde și dirija mișcarea cruciată. În realitate, evenimentele de la sfârșitul anilor 1140 sugerează că Eugen, Bernard și curia papală se luptau în continuare să canalizeze și să controleze această formă de război sanctificat, în același timp în care încercau să afirme primatul Romei în creștinătatea latină¹⁰⁴.

Lucrarea regilor

Începutul celei de-a doua cruciade s-a remarcat în mod deosebit printr-un aspect adițional. Până în acest moment, expedițiile cruciate fuseseră conduse pe teren de nobili de seamă – conți, duci și prinți – proveniți din straturile superioare ale societății latine, însă nici un monarh apusean nu îmbrățișase cauza crucii*. Decizia regelui Ludovic al VII-lea al Franței și a regelui Conrad al III-lea al Germaniei de a răspunde chemării la arme din *Quantum praedecessores* au marcat așadar un precedent important, adăugând o dimensiune nouă și de durată cruciadelor. Consecințele imediate au fost însemnate. Recrutările au fost impulsionate, în parte, prin puterea sprijinului și exemplului regal, dar și pentru că

* Sigurd al Norvegiei, care în 1110 organizase o campanie în Levant, era rege, dar împărțea tronul norvegian cu alți doi frați ai săi.

natura ierarhică a societății medievale a determinat o reacție de înrolări în lanț. Implicarea coroanei mai sporea și resursele materiale folosite în numele crucii, cel puțin pînă la un anumit punct. O succesiune recentă de recolte eșuate însemna că inclusiv oamenii de statutul lui Ludovic și Conrad se străduiau din greu să acopere cerințele financiare ale unei campanii atît de lungi și grele. S-ar părea că nici unul dintre ei nu fusese capabil să impună taxe generale în regatele lor și că se orientaseră spre perceperea de bani de la orașe și biserici, însă aceste impozite nu au avut decît un succes parțial și, la cîteva săptămîni după plecare, monarhul francez nu mai avea bani lichizi.

Participarea regală avea un cost considerabil. În trecut, majoritatea cruciaților încercaseră să-și aranjeze treburile înainte de plecare, însă numeroasele complicații presupuse de situația în care un rege se pregătea să-și părăsească regatul pentru mai multe luni, chiar ani, aveau potențialul de a extinde foarte mult amplexarea și durata acestor pregătiri. În 1147 au fost desemnați regenți care să apere tronul și să controleze guvernarea de zi cu zi, de la lege și ordine la economie: în Franța, a fost ales abatele Suger de la Saint Denis, un vechi aliat al Capetienilor și tutorele lui Ludovic în copilărie; în Germania, Henric, fiul de zece ani al lui Conrad, a fost desemnat moștenitor, iar regatul a fost încredințat unui cleric de frunte, abatele Wibald de Corvey și Stavelot.

Irascibilitatea ce caracteriza politica europeană în Evul Mediu mai presupunea și faptul că implicarea capetelor încoronate în cruciadă adîncea și creștea potențialul antagonismului nociv între contingentele armate. Tensiunea dintre nordul și sudul Franței fusese cît pe ce să zădărnicească prima cruciadă. Deși sentimentul unei identități naționale solid înrădăcinate nu era încă suficient de bine dezvoltat în ambele regate, în 1147 trupele din Franța și Germania au călătorit spre Țara Sfîntă în grupuri separate, conduse de respectivii monarhi. Vechile rivalități internaționale și suspiciunea ar fi putut submina expediția. Cel puțin la început, cele două puteri au dat semne reconfortante de cooperare, coordonare și comunicare. În prezența lui Bernard de Clairvaux, la 2 februarie 1147, Ludovic s-a întîlnit cu reprezentanții lui Conrad ca să discute preparativele, la Châlons-sur-Marne. Francezii și germanii au ținut apoi adunări separate pentru planificări, la Étampes și Frankfurt.

De asemenea, prezența celor doi regi în cruciadă amenința să perturbe delicatul echilibru diplomatic ce stăpînea creștinătatea latină la jumătatea secolului al XII-lea. Chestiunea era deosebit de îngrijorătoare cînd venea vorba de Ruggero al II-lea al Siciliei, căpetenia unui formidabil regat normand din sudul Italiei, care era pe cale să devină una dintre marile puteri de la Marea Mediterană. În anii 1140, papalitatea și Bizanțul erau amenințate direct de politica expansionistă a lui Ruggero și de aceea așteptau de la Germania, aliata amîndurora, să contracareze agresiunea siciliană. Hotărîrea lui Conrad de a se alătura cruciadei amenința să destrame această rețea de interdependențe, lăsînd Roma și Constantinopolul expuse unui atac. Problemele erau complicate și mai mult de relațiile relativ amiabile ale lui Ludovic al VII-lea cu regele Ruggero, un fapt care l-a neliniștit pe Eugen al III-lea și i-a făcut pe greci să suspecteze existența unui plan de invazie franco-siciliană. Manuel Comnenul – care preluase controlul asupra Bizanțului – a trimis emisari la Ludovic al VII-lea și la Conrad al III-lea în încercarea de a pregăti calea pentru o colaborare pașnică în cruciadă, dar în mintea împăratului au rămas unele îndoieli, iar papa era probabil la fel de reticent față de ideea că regele Conrad avea să plece din Europa.

Și diplomația regală a avut un impact pragmatic asupra itinerarului expediției. Dat fiind stadiul tehnologiei navale occidentale în anii 1140, transportarea întregii cruciade în Levant pe mare se putea dovedi nerealizabilă. Cu toate acestea, Ruggero al II-lea s-a oferit să transporte trupele franceze în răsărit, dar în final a fost refuzat din cauza tensiunii dintre Sicilia și Bizanț. Așa cum se întâmplase și în prima cruciadă, grosul expediției din 1147 a luat calea uscatului spre Orientul Apropiat, prin Constantinopol și Asia Mică. Acest fapt avea să aibă consecințe grave.

Mai rămânea o întrebare: cum aveau să interacționeze doi dintre cei mai puternici lideri ai creștinătății latine cu domnitorii statelor cruciate? Aveau să se lase Ludovic și Conrad dirijați de un prinț din Antiohia, de un conte din Edessa ori chiar de un rege al Ierusalimului? Sau monarhii francez și german aveau să-și urmărească propriile ambiții și planuri independente și potențial conflictuale?

Oricât de remarcabile ar fi fost, efectele imediate pe termen scurt ale implicării lui Ludovic și Conrad în expediția desfășurată între anii 1146 și 1149 au pălit în comparație cu însemnătatea istorică mai largă a îmbinării dintre cruciadă și monarhia medievală. În deceniile și secolele următoare, ambele instituții aveau să fie transformate de această relație strânsă, adesea neliniștitoare. Statele cruciate și creștinătatea latină au ajuns să aștepte ca suveranii Europei să susțină cauza cruciadelor, însă viitoarele expediții în care au fost implicați monarhii latini au fost supuse acelorăși posibilități și probleme – avînd, pe de o parte, bogăția, resursele și numărul de oameni pe care și le puteau permite și pe de altă parte fiind șubrezite de dezacorduri și împiedicate de lipsa unor scopuri comune. Cruciadele în care s-au implicat și regii s-au dovedit greoaie, uneori nerăspunzînd nevoilor Orientului Apropiat și întotdeauna capabile să destabilizeze politica europeană. În același timp, idealul războiului sfînt a început să influențeze exercitarea regalității în Occidentul latin. Devotamentul pentru cauza cruciată a devenit o sarcină esențială a conducătorilor creștini, o obligație pioasă, care servea la confirmarea calităților lor de războinici, dar și o sarcină care trebuia rezolvată pe lîngă celelalte treburi ale guvernării¹⁰⁵.

Pe drum spre Țara Sfîntă

Bucurîndu-se de un nivel mai mare de siguranță la Roma, în 1147, de Paște, papa Eugen al III-lea s-a dus la Paris pentru a supraveghea ultimele pregătiri pentru cea de-a doua cruciadă. În luna aprilie a aceluia an, armatei franceze i s-a alăturat și un grup de aproximativ 100 de Templieri. La 11 iunie 1147, papa, alături de mentorul său, abatele Bernard, a prezidat o ceremonie publică foarte atent regizată, ținută la marea Biserică regală Saint Denis, la cîțiva kilometri în nordul Parisului, în cadrul căreia Ludovic și-a pus în scenă propria plecare dramatică, ritualizată, spre Țara Sfîntă. Această adunare cuprindea în sine noua dimensiune regală a cruciadei, însă ne oferă și o înțelegere autentică a sentimentului de pietate personală tot mai profundă a tînărului rege. Pe drum spre întrunirea de la Saint Denis, Ludovic a hotărît să facă o oprire neplanificată, timp de două ore, la colonia locală de leproși, ca demonstrație a supunerii lui față de Dumnezeu, lăsîndu-i atît pe fermecătoarea lui soție Eleonora de Aquitania, cît și pe papă să aștepte literalmente lîngă altar. Se spune că regina „aproape a leșinat din pricina emoției și a căldurii”.

Cînd Ludovic a ajuns în sfîrșit la Saint Denis, mulțimea tăcută a nobililor înghesuiri de-o parte și de alta a privit cu venerație cum „s-a prosternat cu umilință la pămînt și s-a închinat sfîntului Denis, patronul său”. Papa i-a înmînat regelui toiagul și desaga (bocceaua) de pelerin, după care Ludovic a ridicat vechiul steag Oriflamme, despre care se credea că fusese stindardul de luptă al lui Carol cel Mare, simbolul însuși al monarhiei franceze. Dintr-o singură mișcare, această reprezentare emoționantă trimitea o succesiune de mesaje puternice, legate unele de altele: cruciada era un act autentic de devoțiune creștină, Ludovic era un monarh cu adevărat regal și Biserica Romană se afla în centrul mișcării cruciate¹⁰⁶.

Principalele corpuri de armată ale celei de-a doua cruciade au pornit spre Levant la începutul verii anului 1147. Intenția lor era aceea de a recrea succesele primei cruciade, călătorind pe uscat spre est, prin Bizanț și Asia Mică. După ceremonia de la Saint Denis, Ludovic i-a luat pe francezi din Metz, iar Conrad al III-lea, care își adunase armatele germane la Regensburg, a pornit în luna mai. Plecărilor eşalonate par să fi fost coordonate special, poate ca un rezultat al planurilor stabilite la Châlons-sur-Marne, scopul fiind să le permită ambelor contingente să urmeze aceeași rută spre Constantinopol – prin Germania și Ungaria – fără să epuizeze resursele locale. Însă în ciuda acestei promisiuni timpurii de cooperare și a tuturor visurilor nutrite cu grijă despre repetarea faptelor glorioase și împlinirilor din trecut, tentativa de a ajunge în Țara Sfîntă s-a dovedit un dezastru aproape total.

În mare parte acest lucru a fost cauzat de un eșec în colaborarea eficientă cu Imperiul Bizantin. Cu o jumătate de secol înainte, Alexios I Comnenul contribuise la declanșarea primei cruciade și apoi reușise să-i canalizeze forța pentru a recuceri Asia Mică. În 1147, poziția și perspectiva nepotului său, împăratul Manuel, erau considerabil schimbate. Manuel nu avea nici un interes să convoace noua expediție latină și, de fapt, acum că aceasta se pusese în mișcare, se temea să nu își piardă puterea și influența. În Occident, absența lui Conrad al III-lea îi dăduse lui Ruggero al Siciliei mîna liberă să atace teritoriile grecești, iar perspectiva a două mari armate france care mărșăluiau prin imperiu și chiar prin apropiere de Constantinopol l-a îngrozit pe Manuel. Între timp, în est, noua cruciadă părea menită să revitalizeze statele cruciate, oprind recenta resurgență a autorității bizantine în nordul Siriei; o preocupare intensificată de legăturile familiale ale regelui Ludovic al VII-lea cu prințul Raymond al Antiohiei. Pentru Manuel, cea de-a doua cruciadă era o amenințare îngrijorătoare. Pe măsură ce armatele france s-au apropiat de imperiu, grijile împăratului au devenit atît de mari, încît a hotărît să-și asigure frontiera răsăriteană încheind un armistițiu temporar cu Ma'sud, sultanul selgiucid al Anatoliei. Pentru greci, acesta a fost un pas logic, care i-a permis lui Manuel să se concentreze asupra miilor de soldați latini care se apropiau de hotarele apusene. Însă cînd au aflat de înțelegere, mulți cruciați au privit-o ca pe un act de trădare.

Problemele au început aproape imediat după ce francii au traversat Dunărea și au pătruns în imperiu. Armata mare, greoaie, a lui Conrad a continuat un marș indisciplinat spre sud-est prin Philippopolis (Plovdiv) și Adrianopolis, marcat de episoade de jaf și lupte cu trupele grecești. Disperat să-și salveze capitala, Manuel i-a trecut repede pe germani peste Bosfor. Inițial, înaintarea contingentului mai mic de francezi s-a desfășurat mai pașnic, dar odată instalați în tabăra din afara Constantinopolului, francii au devenit tot mai agresivi. Vestile despre pactul lui Manuel cu Ma'sud erau întîmpinate cu spaimă, deridere și suspiciune. Godefroi, episcop de Langres, unul dintre clericii de frunte ai

cruciadei, a încercat chiar să instige un atac direct asupra Constantinopolului, un plan pe care Ludovic al VII-lea l-a refuzat. Împăratul le-a dat cruciaților călăuze, dar se pare că acestea au oferit doar un ajutor limitat.

Neavînd sprijinul total al Bizanțului, latinii aveau nevoie în primul rînd ca, odată ajunși în Asia Mică, să-și unească propriile forțe împotriva musulmanilor. Din nefericire, coordonarea dintre contingentele franceze și cele germane s-a destrămat în toamna anului 1147. Spre sfîrșitul lunii octombrie, Conrad a hotărît nesăbuit să înainteze fără Ludovic, ieșind din postul planificat pentru el la Niceea și înaintînd într-un peisaj arid și neprimitor asupra căruia grecii nu aveau decît un control vag. Planul era, încă o dată, acela de a urma un itinerar similar cu acela al primilor cruciați, dar selgiucizii din Anatolia erau pregătiți mai bine decît fuseseră în 1097. În curînd, coloana germană, neobișnuită cu tacticile de luptă ale musulmanilor, a avut de suferit de pe urma unor atacuri repetate, hărțuitoare, din partea unor cete rapide de călăreți turci. Înaintînd cu greu spre est, prin Dorylaeum, cu pierderi tot mai mari și cu tot mai puține provizii, în cele din urmă cruciații au hotărît să se întoarcă. Pînă cînd au reușit să ajungă la Niceea, la începutul lunii noiembrie, mii dintre ei pieriseră deja și chiar și regele Conrad fusese rănit. Moralul era la pămînt. Mulți dintre supraviețuitorii abătuți s-au împăcat cu gîndul și au pornit în călătoria de întoarcere în Germania.

Supus, Conrad și-a unit forțele cu francezii, care acum traversaseră Bosforul, pentru a încerca o a doua înaintare. Au descoperit un alt drum, prin antica metropolă romană Efes, unde un acces de boală l-a silit pe regele german să rămînă în urmă. La sfîrșitul lunii decembrie, pe ploaie și zăpadă, Ludovic s-a îndepărtat de țarm, conducîndu-și armata de-a lungul văii Meander, prin podișurile anatoliene. La început, disciplina militară a rezistat și primele valuri ale atacurilor selgiucide au fost respinse, însă în jurul datei de 6 ianuarie 1148, formația cruciaților s-a destrămat în timp ce încercau să traverseze obstacolul fizic impunător reprezentat de Muntele Cadmus și au suferit un atac virulent din partea turcilor. Pierderile au fost grele și Ludovic însuși a fost încercuit, evitînd cu greu capturarea, refugiindu-se într-un copac. Trezit la realitate de această experiență, regele a apelat la ajutorul cavalerilor Templieri, care se alăturaseră armatei în Franța, cerîndu-le să-i conducă pe supraviețuitori într-un marș controlat strict în sud-est, spre portul Adalia, stăpînit de greci – o decizie care ilustrează atît situația cumplită a cruciaților, cît și reputația marțială pe care o dobîndise deja Ordinul Templierilor. Mai tîrziu, Ludovic i-a trimis abatelui de la Saint Denis o scrisoare în care rememora aceste zile sumbre: „Erau mereu ambuscade pregătite de bandiți, greutăți apăsătoare ale călătoriei, lupte cu turcii în fiecare zi... Însăși viața noastră era adesea în primejdie ; însă mulțumită harului lui Dumnezeu am fost izbăviți de toate acele orori și am scăpat”. Sleii de puteri și flămînzi, francezii au ajuns pe țarm la 20 ianuarie. S-au gîndit să mărșăluiască mai departe, dar în cele din urmă Ludovic a hotărît să meargă pe mare pînă în Siria cu o parte din armată. Celor rămași pe loc li s-a promis ajutor bizantin, dar majoritatea au murit de foame sau au fost uciși în atacurile turcilor. Regele francez a ajuns la Antiohia în martie 1148. Între timp, Conrad se însănătoșise la Constantinopol și, hotărînd să-și termine călătoria în est pe mare, a ridicat pînzele spre Acra.

Cruciații care apucaseră calea uscatului spre Orientul Apropiat sperînd cu mîndrie să imite „eroismul” strămoșilor lor au fost zdrobiți ; mii dintre ei au pierit în luptă, de foame și abandonăți în pustietate. Expediția fusese spulberată chiar înainte de a ajunge în Țara Sfîntă. Mulți au dat vina pe greci pentru această situație îngrozitoare, aducînd

acuzării de perfidie și trădare. Dar, deși e adevărat că Manuel le-a oferit lui Ludovic și Conrad un sprijin limitat, lipsa de prevedere a latinilor în fața agresiunii intensificate a turcilor a fost motivul care a precipitat dezastrul. După ce germanii și francezii au fost înfrinți atât de limpede și atât de rușinos, Guillaume de Tyr a conchis că „glorioasa reputație pentru curaj” pe care o aveau odinioară cruciații era acum risipită. „De acum înainte”, a scris el, „nu mai era decît o glumă în ochii acelor popoare necurate pentru care odinioară fusese un motiv de spaimă”. Ludovic și Conrad au ajuns, în sfîrșit, în Levant ; se punea acum întrebarea dacă armatele lor extrem de slăbite puteau spera să realizeze ceva remarcabil și să reaprindă flacăra cruciadei¹⁰⁷.

Partea a II-a

Reacția Islamului

Capitolul 7

Renașterea musulmană

În prima jumătate de secol de la prima cruciadă nu s-au văzut decât puține semne ale unei reacții islamice uniformizate sau hotărâte față de cucerirea Țării Sfinte de către creștini. Ierusalimul – cel mai sfânt oraș al lumii musulmane după Mecca și Medina – a rămas în mâinile latinilor. Iar divizarea fundamentală între Irak și Siria, regiuni sunnite, și Egiptul șiiit s-a perpetuat. Cu excepția câtorva victorii musulmane ocazionale, cea mai remarcabilă fiind cea de la Cîmpul Însîngerat, în 1119, începutul secolului al XII-lea a fost dominat de expansiunea și agresiunea francilor. Însă prin anii 1140 s-ar fi părut că în cursul evenimentelor urma să aibă loc o schimbare, când Zangi, *atabegul* din Mosul și Alep, și familia lui (Dinastia zangidă) s-au dedicat cauzei jihadului.

Zangi – susținătorul Islamului

Cucerirea Edessei de către Zangi în 1144 a fost un triumf pentru Islam: una dintre cronicile musulmane a descris-o drept „biruința biruințelor”. La 24 decembrie, când trupele lui au luat cu asalt orașul, într-un prim moment *atabegul* le-a îngăduit să jefuiască și să ucidă după bunul plac. Însă după acest prim val de violență a impus o atitudine care, cel puțin după standardele lui, era moderată. Francii au suferit – toți bărbații au fost măcelăriți și toate femeile au fost înrobite –, însă creștinii răsăriteni care supraviețuiseră au fost cruțați și li s-a permis să rămână în casele lor. La fel, bisericile latine au fost distruse, însă echivalentele lor armenice și siriace au rămas neatinse. Măsuri similare au fost luate și pentru limitarea daunelor provocate fortificațiilor Edessei și un program de reconstrucție a fost inițiat imediat pentru repararea secțiunilor slăbite ale zidurilor. Dându-și seama de însemnătatea strategică a noii lui cuceriri, Zangi a dorit ca orașul să rămână locuibil și să poată fi apărat.

Avînd acum Edessa în stăpînire sa, *atabegul* putea spera să unifice o fișie vastă de teritoriu sirian și mesopotamian, întinsă de la Alep la Mosul. Iar pentru lumea musulmană din Orientul Apropiat și Mijlociu, senzaționala lui realizare părea să promită începutul unei ere noi, în care francii ar fi putut fi izgoniți din Levant. Nu încape îndoială că, pentru Islam, anul 1144 a reprezentat un punct de cotitură în războiul pentru Țara Sfîntă. De asemenea, e clar că Zangi a făcut eforturi active pentru a-și face cunoscut succesul ca pe o lovitură dată de un mujahedin în numele tuturor musulmanilor.

În cultura islamică, poezia arabă își afirmase de mult rolul pe care îl juca atât în influențarea, cât și în oglindirea opiniei publice. De obicei, poeții musulmani compuneau lucrări în vederea recitării publice, câteodată în fața unor mulțimi strînse laolaltă, amestecînd reportajul, propaganda și comentarea evenimentelor curente. Anumiți poeți care se alăturaseră curții lui Zangi, unii dintre ei musulmani refugiați de sub dominația latină, au creat lucrări în care preamăreau faptele *atabegului*, înfățișîndu-l drept campionul unei mișcări *jihadi* mai largi. Ibn al-Qaysarani (din Cezareea) a scos în evidență necesitatea ca Zangi să recucerească toată zona siriană de coastă (*Sahil*), susținînd că acesta ar trebui să fie scopul primar al războiului sfînt. „Spune cîrmuitorilor necredincioși să predea... toate pămînturile lor”, scria el, „căci e țara lui [Zangi]”. În același timp, ideea unei cuceriri panlevantine se îmbina cu un obiectiv mai precis, unul care avea o focalizare devoțională mai imediată – Ierusalimul. Edessa se găsea la sute de kilometri la nord de Palestina, însă cucerirea ei era totuși prezentată ca primul pas al drumului spre recuperarea Orașului Sfînt. „De cucerirea Edessei este largul mării”, afirma Ibn al-Qaysarani, „[atunci] Ierusalimul și *Sahilul* sînt țărmlul ei”.

Mulți contemporani musulmani par să fi acceptat această proiecție a *atabegului* ca războinic *jihadi*. Califul abbasid din Bagdad îi conferise acum grandioasele titluri de „Aghiotant al Cîrmuitorului Credincioșilor, Regele Ajutat de Dumnezeu”. Dat fiind că, într-o anumită măsură, Zangizii erau totuși niște străini – niște despoți războinici parveniți, de origine turcă, fără nici un drept înăscut de a domni peste ierarhiile arabe și persane recunoscute ale Orientului –, sprijinul din partea califatului a ajutat la legitimarea poziției lui Zangi. Și ideea că toată cariera *atabegului* ar fi fost construită cumva în vederea acestei realizări a început să circule mai larg. Chiar și un cronicar din orașul rival Damasc a afirmat că „Zangi rîvnise mereu la Edessa și așteptase o șansă să-și îplinească ambiția. Edessa nu i-a ieșit niciodată din gînd și nici nu s-a îndepărtat de mintea lui”. Pe baza victoriei lui din 1144, cronicarii islamici de mai tîrziu l-au etichetat drept *shadid*, sau martir, o cinste rezervată celor morți „pe calea lui Dumnezeu”, care luaseră parte la jihad.

Prin aceasta nu dorim să sugerăm că Zangi ar fi recunoscut valoarea politică a adoptării principiilor războiului sfînt numai după neașteptatul lui succes din Edessa. O inscripție datînd din anul 1138, aflată într-o școală religioasă damaschină (*madrasa*) patronată de *atabeg*, îl descrie deja ca pe „luptătorul jihadului, apărătorul hotarelor, împlînzitorul închinătorilor la idoli și nimicitorul ereticilor” și aceleași titluri au fost utilizate din nou patru ani mai tîrziu într-o inscripție din Alep. Evenimentele din 1144 i-au îngăduit lui Zangi să evidențieze și să amplifice această fațetă a carierei lui, dar, chiar și așa, jihadul împotriva francilor a rămas o problemă printre multe altele. În timpul vieții, *atabegul* a încercat înainte de toate să se înfățișeze pe sine drept un cîrmuitor al întregului Islam; o aspirație pusă în lumină de decizia lui de a folosi o paletă de titluri onorifice adaptate diferitelor nevoi (și diverselor limbi) din Mesopotamia, Siria și Diyarbakir. În arabă a fost numit adesea *Imad al-Din Zangi* („Zangi, stîlpul credinței”), însă în persană se putea prezenta drept „păzitorul lumii” sau „marele rege al Iranului”, iar în turca nomazilor, drept „prințul șoim”¹.

Există extrem de puține dovezi care să sugereze că Zangi ar fi acordat prioritate jihadului în comparație cu celelalte preocupări, înainte sau după 1144. La începutul anului 1145, a luat unele măsuri ca să-și consolideze stăpînirea asupra comitatului Edessei, cucerind orașul Suruç de la franci și înfrîngînd o armată latină de despresurare

care se adunase la Antiohia. Însă nu peste mult timp avea să lupte iarăși împotriva semenilor musulmani, în Irak. Pe la începutul anului 1146 se zvonea că Zangi pregătea o nouă ofensivă siriană. A început și construirea mașinărilor de asediu și, deși oficial toate acestea erau pentru jihad, un cronicar din Alep a admis că „unii oameni credeau că avea de gînd să atace Damascul”.

Zangi avea acum 62 de ani și avea încă o sănătate de fier. Însă în noaptea de 14 septembrie 1146, în timpul asediului fortăreței musulmane Qal’at Ja’bar (pe malurile Eufratului), a fost asaltat brusc și pe neașteptate. Detaliile acestui îngrozitor atac sînt obscure. Se spune că Zangi angajase numeroase santinele vigilente, pentru a preveni un asasinat, dar într-un fel sau altul paznicii fuseseră ocoliți și *atabegul* a fost atacat chiar în patul lui. Mai tîrziu, despre identitatea atacatorului s-au vehiculat mai multe variante, că ar fi fost un eunuc, un sclav sau un soldat de încredere și, deloc surprinzător, au circulat și zvonuri că fapta ar fi fost instigată de la Damasc. Probabil nu vom ști niciodată adevărul. Un slujitor care l-a găsit pe Zangi grav rănit a povestit scena :

M-am dus la el cînd era încă viu. Cînd m-a văzut, a crezut că aveam de gînd să-l ucid. Mi-a făcut semn cu degetul arătător, chemîndu-mă. M-am oprit cu respect lîngă el și am zis : „Stăpîne, cine ți-a făcut asta ? ”. Oricum nu putea vorbi și a murit în clipa aceea (Dumnezeu să aibă milă de sufletul lui)².

În ciuda vitalității neîmblînzite și a ambiției sale neclintite, tumultoasa carieră a *atabegului* a fost curmată brusc. Zangi, senior al orașelor Mosul și Alep, cuceritorul Edessei, zăcea mort.

Ascensiunea lui Nur al-Din

Uciderea lui Zangi a fost un act de josnicie brutal și rușinos. În șocul momentului, nici măcar rudele lui nu s-au gîndit prea mult să îl onoreze pe cel decedat ; cadavrul *atabegului* a fost îngropat fără ceremonii, iar „vistieriile cu bani și comori bogate au fost prădate”. Atenția s-a concentrat, în schimb, asupra chestiunilor privitoare la putere și succesiune.

Moștenitorii lui Zangi s-au mișcat cu repeziciune : fiul lui mai mare, Saif al-Din, a pus stăpînire pe Mosul – confirmare a faptului că Mesopotamia era văzută încă drept adevăratul leagăn al Islamului sunnit ; între timp, fiul mai mic al *atabegului*, Nur al-Din Mahmud s-a dus în vest pentru a prelua controlul asupra ținuturilor siriene ale tatălui său. Această diviziune a teritoriilor lui Zangi a avut consecințe remarcabile. Fără să aibă interese directe în Irak, Nur al-Din, noul emir al orașului Alep, avea să se concentreze asupra problemelor levantine și din acest motiv se afla probabil într-o poziție mai bună pentru a porni un jihad. Totuși, în același timp, fără acces la bogăția și resursele Semi-lunii Ferte, puterea acestui regat sirian putea apune.

Nur al-Din a ajuns la putere în jurul vîrstei de 28 de ani. Se spune că era „un bărbat înalt, tuciuriu, cu barbă, dar fără mustață, cu o frunte delicată și o înfățișare plăcută, sporită de ochii săi frumoși și blînzi”. Cu timpul avea să ajungă să dețină o putere care o eclipsa chiar și pe aceea a tatălui său, apărînd drept cel mai temut și mai respectat adversar musulman al creștinătății latine din Orientul Apropiat – un conducător care a

încurajat și a dat un nou impuls cauzei războiului sfânt islamic. Chiar și Guillaume de Tyr a simțit mai târziu nevoia să îl descrie ca pe „un bărbat înțelept și prevăzător și, potrivit tradițiilor superstițioase ale poporului său, [un bărbat] cu frică de Dumnezeu”. Însă în 1146, poziția emirului era nesigură, iar misiunea ce îi stătea înaintea, aproape de nerealizat³.

Imediat după asasinarea lui Zangi, în Siria domnea haosul. Acum s-au arătat efectele brutale ale despotismului *atabegului*, căci anarhia a izbucnit în mai multe teritorii întinse ale Levantului musulman. Chiar și un contemporan din Damasc a recunoscut că, „după ce se bucuraseră de o perioadă de siguranță pentru care erau recunoscători, în toate orașele era neorînduială, drumurile ajunseseră nesigure”. Cum dreptul și abilitatea lui Nur al-Din de a domni nu fuseseră încă dovedite, mulți locotenenți loiali lui Zangi și-au reorientat interesele. Sub presiunea exercitată de Unur, conducătorul *de facto* al Damascului, kurdul Ayyub ibn Shadi a predat orașul Baalbek și s-a mutat în capitala sudică a Siriei. Nur al-Din și-a păstrat sprijinul guvernatorului zangid al orașului Alep, Sawar, și ajutorul fratelui lui Ayyub, Shirkuh, însă în balanță, perspectivele de reușită, sau chiar de supraviețuire, ale tânărului emir erau reduse.

Ca emir de Alep, Nur al-Din se găsea la cîrma unuia dintre cele mai mari orașe din Orientul Apropiat. În secolul al XII-lea, Alepul avea deja o istorie aproape inimaginabil de veche – fusese situl unor așezări omenești vreme de cel puțin șapte mii de ani. În ce privește aspectul, metropola guvernată de Nur al-Din începînd din 1146 era dominată de o impresionantă citadelă înprejmuită cu ziduri, care se ridica în centrul orașului, în vârful unei coline naturale de vreo 60 de metri și cu povîrnișuri abrupte. Un vizitator aproape contemporan a notat faptul că această „fortăreață e vestită pentru imposibilitatea de a fi cucerită și, cum se vede de la mare depărtare datorită marii ei înălțimi, nu are seamăn și pereche între castele” – ea domină chiar și în ziua de astăzi orașul modern. Nu departe de ea, înspre vest, se găsește Marea Moschee din Alep, întemeiată în jurul anului 715 sub Ummaiazi, și căreia, la sfîrșitul secolului al XI-lea, Selgiucizii îi adăugaseră un extraordinar minaret pătrat. Orașul mai era și un centru comercial renumit, avînd o rețea de *suq* (piețe) cu acoperiș. Poate că în secolul al XII-lea Alepul nu era cel dintîi oraș al Siriei, însă era un centru de putere politică, militară și economică – ca atare, îi oferea lui Nur al-Din o platformă vitală de pe care să își ridice cariera⁴.

În 1146, în haoticul vid de putere ce a urmat după uciderea lui Zangi, Nur al-Din avea nevoie să-și afirme autoritatea. O oportunitate bună de a face acest lucru i s-a prezentat repede, odată cu sosirea unor vești urgente despre o criză neașteptată. Conte franc al Edessei, Josselin al II-lea, făcea o încercare disperată de a-și recupera capitala. În fruntea unei armate adunate în grabă, a mărșăluit înspre oraș în octombrie 1146 și, avînd complicitatea populației creștine băștinașe, într-o noapte a făcut o spărtură în zidurile exterioare ale Edessei. Garnizoana musulmană se refugiase în citadela puternic fortificată a orașului și acum era asediată strîns.

Nur al-Din a reacționat cu o determinare imperioasă, hotărît să prevină pierderea Edessei în favoarea francilor și să dejoace orice posibilitate de expansiune în vest a fratelui său, Saif al-Din. Strîngînd mii de soldați din Alep și războinici de obîrșie turcică, emirul a întreprins un marș forțat fulgerător, continuat zi și noapte, înaintînd într-un ritm atît de intens, încît „cail [musulmanilor] picau istoviți de-a lungul drumului”. Această grabă a avut rezultate pozitive. Lipsindu-le numărul de oameni și mașinăriile de

război necesare pentru a învinge citadela, la sosirea lui Nur al-Din trupele lui Josselin erau încă aliniate în partea de jos a orașului. Prins între două armate, contele a abandonat imediat orașul, scăpând cu prețul unor pierderi grele pentru tabăra latină. După ce Edessa a intrat din nou în stăpânirea sa, emirul a ales să facă o demonstrație fără menajamente a voinței lui neînduplecate. Cu doi ani înainte, Zangi îi cruțase pe creștinii răsăriteni din oraș; acum, ca pedeapsă pentru „complicitatea” lor cu francii, fiul și moștenitorul lui i-a înlăturat pe toți din Edessa. Toți bărbații au fost omoriți, iar femeile și copiii au fost luați sclavi. Un cronicar musulman a remarcat că „sabia a șters urmele existenței tuturor creștinilor”, în timp ce un creștin sirian șocat descria cum, după acest masacru, orașul „fusesse lipsit de viață: o priveriște înfricoșătoare, învăluită într-un nor negru, îmbibată în sânge, infectată de cadavrele fiilor și fiicelor sale”. În secolele următoare, metropola odinioară plină de viață a rămas o fundătură pustie⁵.

Oricât de macabru ar fi fost impactul asupra Edessei, demonstrația de putere a lui Nur al-Din l-a ajutat să-și consolideze stăpânirea peste Alep. Cu această ocazie, emirul a urmat exemplul tatălui său, bazându-se pe forța brută și pe frică pentru a-și impune autoritatea. În orice caz, de-a lungul timpului, Nur al-Din s-a dovedit capabil să folosească și modalități mai subtile de guvernare – de la politica consensuală la modelarea opiniei publice – pe lângă hotărîrea nestrămutată. Ca și Zangi, năzuia să unifice Alepul și Damascul, însă cel puțin la început emirul a cultivat o atmosferă de reînnoită cooperare cu vecinul sirian de la sud. Între Nur al-Din și fiica lui Unur din Damasc, Ismat, a fost aranjată o căsătorie de alianță. Emirul din Alep a făcut și un gest de mărinimie, eliberînd o tînără sclavă capturată de Zangi în 1138 și care cu multă vreme înainte fusese iubita lui Unur. După părerea unui cronicar musulman, „acesta a fost principalul motiv al prieteniei dintre [Nur al-Din și conducătorul Damascului]”.

Odată cu reechilibrarea puterii care a urmat după moartea lui Zangi, Alepul și Damascul căutau împreună calea spre o relație nouă. Nemaexistînd teama unei invazii zangide iminente, autoritatea lui Unur a fost reînnoită și el a început să întrerupă legăturile pe care le avea în calitate de conducător clientelar al francilor. Cînd, în primăvara anului 1147, unul dintre subordonații lui, Altuntash de Bosra, a încercat să încheie o alianță separată cu regatul Ierusalimului, Unur a intervenit. Nur al-Din a venit în sud ca să-l sprijine și cei doi au respins o încercare latină de a ocupa Bosra. Acest succes remarcabil i-a cîștigat lui Unur recunoașterea din partea califilor rivali din Bagdad și Cairo, căci amîndoi au trimis robe de onoare și diplome de investitură. Pe acest fundal, în 1147 mai degrabă Damascul, și nu Alepul, părea să domine politica musulmană din Siria.

Nur al-Din și-a petrecut vara consolidîndu-și poziția în nord și organizînd campanii în zona de graniță occidentală, cu Antiohia. Apoi unele vești descurajante l-au făcut pe emir să adopte poziții defensive. După toate aparențele, o oaste latină „formată din nenumărați soldați” „se îndrepta spre pămîntul islamic”; se spunea că atît de mulți creștini se alăturaseră uriașei armate, încît Occidentul rămăsese gol și fără apărare. Alarmați de aceste știri, orașul Alep și toți vecinii săi musulmani au încercat să se pregătească pentru cea de-a doua cruciadă și începutul unui nou război⁶.

Respingerea cruciadei

De-a lungul următoarelor șase luni, rapoartele despre întâmplările legate de cruciații germani și francezi au pătruns treptat în Orientul Apropiat. Un damaschin auzise că „mulți dintre ei pieriseră” în Asia Mică, „uciși sau răpuși de boală ori foame”, iar la începutul anului 1148 era limpede că Ma'sud, sultanul selgiucid al Anatoliei, le provocase francilor pierderi zdrobitoare. Pentru Nur al-Din și Unur, care așteptau cu neliniște în Alep și Damasc, aceste știri trebuie să fi adus o ușurare binevenită, dar surprinzătoare. Vecinii lor turci din nord-vest – care în răstimpul ultimelor decenii le fuseseră mai des adversari decât aliați – slăbiseră cruciada creștină chiar înainte ca aceasta să fi ajuns în Levant.

Totuși, primejdia nu trecuse. În primăvară, supraviețuitorii latini (încă în număr de câteva mii de oameni) au început să sosească în porturile din Siria și Palestina. Acum întrebarea era : unde aveau să lovească ? Nur al-Din a pregătit Alepul pentru un atac, iar mai târziu, în aceeași vară, fratele lui, Saif al-Din, a adus întăriri din Mosul. Și totuși, împotriva tuturor așteptărilor, când a sosit în sfârșit ofensiva francă, în iulie 1148, ea a fost lansată în sud, împotriva Damascului.

Ajungând la Antiohia în luna martie, Ludovic al VII-lea al Franței se certase cu Raymond al Antiohiei. Recenta devastare a Edessei spulberase orice plan pentru o recucerire imediată a ei ; în schimb Raymond era partizanul unei campanii care avea drept țintă orașele Alep și Shaizar. Planul avea niște merite considerabile, căci oferea oportunitatea de a lovi puterea zangidă cită vreme Nur al-Din își consolida încă stăpânirea asupra nordului Siriei, însă regele francez a respins schema și a pornit fără întârziere în sud, spre Palestina. Cauzele deciziei lui Ludovic au fost discutate îndelung. Poate nu mai avea fonduri, poate era îngrijorat de activitățile regelui Conrad al Germaniei în regatul latin și era dornic să își ducă la bun sfârșit pelerinajul la Ierusalim. Cu toate acestea, probabil că nucleul problemei a fost un scandal fierbinte. După sosirea în Antiohia, tînăra și charismatica soție a lui Ludovic, Eleonora de Aquitania, petrecuse foarte mult timp în compania unchiului ei, prințul Raymond. S-a răspîndit zvonul că cei doi începuseră o legătură incestuoasă plină de pasiune. Înjosit și oripilat, monarhul francez a fost silit să-și scoată soția din oraș împotriva voinței ei, un gest care a vătămat iremediabil relația lor și a curmat speranțele unei cooperări între Antiohia și cruciați.

După ce a sosit și Conrad, în aprilie, la începutul verii contingentele germane și franceze s-au regrupat în nordul Palestinei. La 24 iunie, la Acra s-a ținut un consiliu mixt, alcătuit din cei mai de seamă cruciați și din Înalta Curte din Ierusalim, pentru discutarea unui plan viitor de acțiune, iar ca nouă țintă a fost ales Damascul. Pe vremuri, cercetătorii considerau această hotărîre un act aproape nebunesc, din cauza alianței încheiate recent de orașul musulman cu Palestina francă și a opoziției față de ascensiunea puterii zangide. Însă acest punct de vedere a fost contestat pe motiv că moartea lui Zangi, survenită în 1146, redefinise echilibrul puterii în Siria musulmană. Cu toate că odinioară fusese o marionetă docilă a Ierusalimului împotriva orașului Alep, în 1148 Damascul devenise un vecin mult mai amenințător și mai agresiv. Ca atare, neutralizarea și cucerirea lui reprezentau un obiectiv rezonabil, iar capturarea orașului ar fi putut schimba perspectivele statelor cruciate în ce privește supraviețuirea pe termen lung⁷.

În toiu verii anului 1148, regii creștini ai Europei și Ierusalimului au înaintat spre Baniass, după care au mărșăluit spre Damasc. Unur s-a străduit cât a putut să pregătească orașul, întărindu-i zidurile de apărare și organizând trupe și miliții. A trimis cereri de ajutor către vecinii lui musulmani, inclusiv Zangizilor. La 24 iulie, francii au început să se apropie prin livezile dese și irigate din belșug aflate în sud-vestul Damascului. Aceste crînguri dese, împrejmuite cu ziduri joase de chirpici, se întindeau pe aproximativ 8 km dincolo de suburbiile orașului. Putînd fi traversate numai prin niște culoare înguste, ele au slujit multă vreme drept prima linie de apărare naturală a orașului. Musulmanii s-au străduit din răsputeri să oprească înaintarea latinilor, lansînd atacuri neașteptate și salve neîntrerupte de săgeți din turnurile de pază și punctele de observație ascunse în copaci, însă inamicul și-a continuat înaintarea.

La sfîrșitul zilei, francii și-au așezat tabăra pe terenul deschis din fața orașului, de unde aveau acces la apele rîului Barada. Spre deosebire de Antiohia sau de Ierusalim, Damascul nu era încercuit de fortificații puternice, însă era protejat de un zid exterior jos și de învîlmășeala suburbiilor sale aglomerate de la periferie. Cum creștinii se postaseră acum chiar la margini, metropola părea înspăimîntător de vulnerabilă. Unur a poruncit ca pe străzi să fie construite baricade din grinzi uriașe din lemn și grămezi de moloz și, pentru ridicarea moralului, în Marea Moschee Umaiadă s-a ținut o adunare de masă. Una dintre cele mai sfinte comori ale Damascului, un exemplar venerat al Coranului, pe vremuri aflat în posesia califului 'Uthman (unul dintre primii succesori ai lui Mahomed), a fost arătat mulțimii, „iar poporul și-a pus cenușă în cap și a vărsat lacrimi de implorare”.

În următoarele trei zile s-a dat o bătălie disperată, căci musulmanii s-au străduit să îi oprească pe franci și ambele părți au suferit pierderi grele într-o luptă încheștată și grea. Unele întăriri din valea Bouqia au impulsionat rezistența musulmană și, cum era prevăzută și sosirea lui Nur al-Din și a lui Saif al-Din, Unur încerca doar să cîștige timp. Se pare că ar fi promis reluarea plăților tributare în schimbul unei încetări a ostilităților. Avînd știință de rivalitățile de care era străbătută coaliția creștină, Unur a mai încercat, cu suficientă viclenie, să arunce semîntețe îndoielii și neîncrederii. După cîte se pare, regilor cruciați le-a fost trimisă o avertizare în legătură cu apropierea zangizilor, în timp ce un alt ambasador i-a contactat pe francii levantini, atrăgîndu-le atenția că alianța lor cu occidentalii nu avea să facă altceva decît să culmineze în crearea unui nou adversar la Răsărit, căci „știți că, de vor lua Damascul, vor cucerii și ținuturile de pe țărm pe care le stăpîniți voi”. Tabăra creștină pare să fi fost afectată oricum de tensiuni interne, căci izvoarele latine confirmă că francii au început să se certe în legătură cu cine ar fi trebuit să primească drepturile asupra orașului în cazul în care acesta ar fi căzut.

Cum nu făcuseră decît progrese mici și începeau să apară și îndoielile, în seara de 27 iulie francii au ținut un consiliu de război. Au luat decizia, influențată de panică într-o oarecare măsură, de a se deplasa în estul orașului, de unde, credeau ei, un atac direct era mai ușor de lansat. În realitate, această zonă a Damascului s-a dovedit la fel de bine apărată, iar acum creștinii s-au trezit cu tabăra așezată într-o poziție expusă și lipsită de apă. Sub soarele torid de vară, îndrăzneala le-a pierit. Potrivit unui martor ocular musulman, „din mai multe părți francilor le-au sosit vești despre înaintarea rapidă a oștilor islamice [care veneau ca] să pornească un război sfînt împotriva lor și s-au încredințat că vor fi nimiciți și că nenorocirea era inevitabilă”. Izvoarele latine sugerează cîte ceva despre o trădare în interiorul armatei, despre mite date de Unur și despre

învinuiri înverșunate lansate din toate părțile. La 28 iulie, coaliția dintre cruciați și francii levantini a început o retragere extrem de umiltoare, în timpul fugii fiind hărțuiți și de patrule trimise din Damasc. Regele Conrad a scris mai târziu că trupele creștine „s-au retras îndurerate, căci asediul fusese un eșec”, în timp ce Guillaume de Tyr i-a descris pe cruciați ca fiind „cuprinși de zăpăceală și frică”. Regele francez și cel german au vorbit despre planurile de lansare a unui al doilea atac, mai bine echipat, împotriva Damascului sau despre o posibilă campanie împotriva Ascalonului, port stăpinit de fatimizi, însă în nici una dintre aceste direcții nu s-a inițiat vreo acțiune. În septembrie, Conrad a ridicat pînzele spre Europa și Ludovic i-a urmat exemplul în primăvara anului 1149, după ce a vizitat locurile sfinte. Cu ușurare, un cronicar musulman a afirmat că „Dumnezeu i-a izbăvit pe credincioșii [din Damasc] de răul lor”⁸.

În ceea ce-i privea pe franci, principala inițiativă levantină a celei de-a doua cruciade se sfârșise cu o înfrângere. După pregătiri regale atît de mărețe, planurile creștinilor fuseseră zădărnice și însuși conceptul de război sfînt latin era pus acum în discuție. Consecințele acestui serios obstacol în calea popularității și organizării cruciadelor aveau să se facă simțite vreme îndelungată. În ciuda lungilor discuții în legătură cu rezonabilitatea deciziei francilor de a asedia Damascul, istoricii au avut tendința de a minimaliza impactul cruciadei asupra Islamului din Orientul Apropiat. La suprafață, balanța puterii părea neschimbată – Unur păstrase controlul asupra Damascului, creștinii fuseseră respinși. Însă în momentul cel mai critic al pericolului, damaschinii fuseseră nevoiți să apeleze la Alep și la Mosul. Pentru o scurtă perioadă, pe la jumătatea anilor 1140, Unur păruse în stare să-i controleze pe urmașii lui Zangi; acum, după a doua cruciadă, trebuia să accepte o relație din ce în ce mai subordonată față de Nur al-Din.

Atacul latinilor asupra Damascului din anul 1148 a mai contribuit și la înăsprirea unui sentiment antifranc în rîndul populației orașului. Nu peste multă vreme, Unur și elita conducătoare buridă au redeschis canalele diplomatice cu regatul Ierusalimului, însă sprijinul local pentru politica de aliere cu Palestina luase sfîrșit.

Dezmembrarea comitatului de Edessa

Alepul scăpase neatins din a doua cruciadă și expediția latină nu făcuse altceva decît să consolideze poziția lui Nur al-Din în nordul Siriei. Cu siguranță nu a făcut nimic pentru a anula cuceririle făcute de zangizi în comitatul Edessei. În anii următori, resturile risipite din ceea ce fusese primul stat cruciat au fost asimilate unul cîte unul de Islam. Trebuind să facă față unei presiuni pe trei fronturi – fiindcă Nur al-Din, Ma'sud din Konya și artuqizii din Diyarbakir se întreceau cu toții să pună mîna pe teritoriile comitatului Edessei –, contele Josselin al II-lea a încercat să obțină măcar o oarecare siguranță, încheind un armistițiu servil cu Alepul. Însă în 1150, cînd contele a fost luat prizonier, Nur al-Din a acordat puțină atenție presupusului statut de client-aliat al lui Josselin; francul a fost aruncat în închisoare (și probabil și orbit) și a rămas în arest pînă cînd a murit, nouă ani mai târziu.

Susținătorii regimului zangid au profitat cît mai mult cu putință de înlăturarea de la putere a lui Josselin. Descriindu-l ca pe un „diavol nemilos, fioros împotriva musulmanilor și plin de cruzime”, un cronicar musulman a scris că „prinderea [contelui] a fost

o lovitură dată întregii creștinătăți”. Dezvoltînd această temă, poetul Ibn al-Qaysarani (acum membru al curții lui Nur al-Din) afirma că Ierusalimul însuși avea să fie curînd „purificat”⁹.

În timp ce Josselin era captiv, soția lui, Beatrice, a vîndut bizantinilor ce mai rămăsese din comitatul latin, determinînd un val de refugiați franci și creștini răsăriteni să fugă la Antiohia. Contesa s-a stabilit în Palestina, unde copiii ei – Josselin al III-lea și Agnes – au devenit mai tîrziu personaje politice proeminente. Și grecii s-au dovedit incapabili să apere aceste avanposturi izolate și, după cucerirea orașului Tell Bashir de către armatele lui Nur al-Din, în 1151, comitatul Edessei a dispărut definitiv și irevocabil. Zangizii eliminaseră unul dintre cele patru state cruciate.

Capitolul 8

Lumina credinței

Nur al-Din s-a remarcat ca cel mai de seamă lider musulman în perioada de după a doua cruciadă. De-a lungul carierei sale, Nur al-Din avea să unifice Siria, să extindă puterea zangidă în Egipt și să obțină o serie de victorii împotriva francilor creștini. A devenit unul dintre cele mai strălucite personalități ale Islamului medieval, preamărit ca susținător al ortodoxiei sunnite și campion al jihadului împotriva statelor cruciate latine. Într-adevăr, numele cu care e cunoscut în istorie, „Nur al-Din”, înseamnă literal „lumina credinței”.

Cronicarii musulmani contemporani l-au zugrăvit în general pe Nur al-Din drept arhetipul conducătorului islamic desăvârșit – profund evlavios, iertător și drept ; umil și auster, dar totuși cultivat ; curajos și priceput în luptă și dedicat războiului pentru Țara Sfântă. Această viziune a fost exprimată cu cea mai mare forță de importantul istoric irakian Ibn al-Athir (decedat în 1233), care a scris în Mosul la începutul secolului al XIII-lea, când orașul era guvernat încă de membrii Dinastiei zangide a lui Nur al-Din. Printre multe alte lucrări, Ibn al-Athir a compus și o relatare voluminoasă a istoriei omenirii, începînd de la Creație, iar Nur al-Din a fost înfățișat drept protagonist principal chiar și în această cronică. Se spunea că „faima bunei lui cîrmuiri și a dreptății a făcut înconjurul lumii” și că „însușirile lui bune erau numeroase, iar virtuțile lui, îmbeșugate, mai multe decît poate cuprinde cartea aceasta”¹⁰.

Istoricii moderni au încercat, izbutind în diverse grade, să treacă dincolo de acest panegiric și să reconstruiască o viziune autentică despre Nur al-Din, producînd imagini extrem de contradictorii. O caracteristică centrală a acestui proces a fost tentativa de a identifica cu precizie un moment de transformare sau o epifanie spirituală în viața emirului, după care el ar fi îmbrăcat mantaua de *mujahedin*¹¹. În contextul cruciadelor, se impun două probleme interdependente. Nur al-Din și-a petrecut o bucată bună din viață luptînd împotriva semenilor musulmani – însă acționa avînd în vedere un obiectiv superior, unificînd Islamul în vederea pregătirii jihadului, sau războiul sfînt era numai un paravan comod în spatele căruia putea construi un Imperiu Zangid ? Și a început Nur al-Din ca un senior războinic turc ambițios după care (la un moment dat) a avut experiența unei intensificări a propriei convingeri religioase și a unei însuflețiri a dorinței de a purta războiul sfînt ? Aceste întrebări pot fi rezolvate în parte dacă retrasăm evoluția carierei lui Nur al-Din – analizînd cînd și de ce a luptat el împotriva latinilor ; și evaluîndu-i relațiile cu musulmanii sunniți din Siria, cu fatimizii šiiti din Egipt și cu grecii din Bizanț.

Bătălia de la Inab

În vara anului 1149, Nur al-Din a lansat o ofensivă împotriva principatului latin al Antiohiei, căutând să-și consolideze autoritatea asupra nordului Siriei aflată în plin avânt. Încă de la sfârșitul anului 1148, trupele sale avuseseră mai multe înfruntări la scară mică cu armatele antiohiene, însă rezultatele nu fuseseră concludente. În iunie 1149, Nur al-Din a profitat de reconcilierea cu Unur din Damasc pentru a cere întăriri, strângând o nemaipomenită armată invadatoare în fruntea căreia se aflau 6.000 de războinici călare. Istoricii au făcut puține eforturi pentru a înțelege motivațiile conducătorului din Alep, presupunând că el căuta o simplă confruntare cu prințul Raymond al Antiohiei. Dar, exact la fel ca în cazul predecesorului său, Ilghazi, în 1119, probabil că acțiunile lui Nur al-Din aveau un scop strategic mai bine definit.

În 1149, Nur al-Din și-a propus să cucerească două avanposturi latine – Harim și Apameea. Orașul fortificat Harim se ridica în extremitatea vestică a dealurilor Belus, într-o poziție impunătoare cu vedere asupra câmpiilor antiohiene. La numai 20 de kilometri de Antiohia, Harim se găsea în mâinile latinilor încă din vremea primei cruciade. Lanțul Belus jucase mult timp un rol important în lupta dintre Alep și principat. Mai devreme, tot în secolul al XII-lea, când Antiohia era în ascensiune, francii ocupaseră teritoriul din estul acestor dealuri abrupte, constituind o amenințare directă la adresa siguranței Alepului. Mai întâi Ilghazi, apoi Zangi, i-au respins, restabilind o graniță de-a lungul barierei naturale a dealurilor Belus. Însă Nur al-Din nu era mulțumit cu această stare de echilibru. El a încercat să cucerească Harimul și să cîștige un avanpost dincolo de bariera lanțului Belus, prin aceasta subminând integritatea defensivă a frontierei estice a Antiohiei.

Nur al-Din mai țintea și spre Apameea, în extremitatea sudică a platoului Summaq. În trecut, dominația antiohiană asupra platoului Summaq amenința principalele căi de comunicație între Alep și Damasc, dar, spre sfârșitul anilor 1130, Zangi recucerise o mare parte din zonă. În 1149, francii mai dețineau doar un coridor subțire care cuprindea valea Orontes înspre sud, pînă la avanpostul tot mai singuratic reprezentat de orașul Apameea. În 1149, obiectivul primar al lui Nur al-Din pare să fi fost cucerirea acestei așezări fortificate, eradicînd și ultimele urme ale prezenței latine rămase în regiunea Summaq. Ultimele tentative de invadare a Apameei, cetate construită pe un deal impunător de pămînt, eșuaseră. Schimbînd tactica, de data aceasta Nur al-Din a încercat să izoleze orașul – i-a tăiat principala linie de comunicație cu Antiohia, preluînd controlul asupra podului ash-Shogur, peste Orontes.

În iunie a înaintat pînă în vecinătatea orașului și a început operațiunile de asediere a micului fort Inab. Cînd vestea a ajuns la Antiohia, prințul Raymond a reacționat repede, poate chiar năvalnic. O sursă latină mai tîrzie susținea că el a pornit imediat la drum pentru a despresura fortul Inab, „fără să aștepte escorta cavaleriei sale, [mergînd] degrabă acolo”, dar s-ar putea ca această relatare să fie o exagerare, pentru că un contemporan stabilit în Damasc estima că francii au sosit cu 4.000 de cavaleri și 1.000 de infanteriști. Armata lui Raymond mai includea și un contingent de „asasini”, conduși de aliatul lui musulman kurd ‘Ali ibn Wafa. Nur al-Din a reacționat cu prudență la apropierea antiohienilor la 28 iunie, retrăgîndu-se din Inab pentru a testa forța inamicului, însă pîndea șansa de a lansa un contraatac și în curînd oportunitatea și-a făcut apariția.

Sosind în împrejurimile Inabului, Raymond a presupus în mod mai degrabă optimist că speriașe armatele lui Nur al-Din și că reușise să securizeze regiunea. În noaptea aceea a preferat să-și așeze tabăra în câmp deschis în loc să se retragă într-un loc sigur – o greșeală fatală. Cum în realitate se deplasase doar la scurtă distanță, Nur al-Din a adunat informații despre numărul francilor și despre poziția lor expusă și, la adăpostul întunericii, a făcut imediat cale întoarsă. La prima geană de lumină, în dimineața zilei de 29 iunie 1149, latinii s-au trezit încercuiți. Simțind că o victorie aducătoare de faimă îi stătea acum la îndemână, seniorul din Alep nu a mai pierdut vremea și a folosit avantajul, „atacând tabăra de parcă ar fi luat cu asalt un oraș”, așa cum s-a exprimat un creștin. Potrivit *Cronicii din Damasc*, prințul Raymond a încercat zadarnic să-și adune oamenii în rînduială și să organizeze o apărare, „dar musulmanii s-au despărțit în două grupuri și i-au atacat din mai multe părți, năvălind peste ei”. A urmat o înverșunată luptă corp la corp și, fiindcă se stîrnise și vîntul, praful a umplut văzduhul, sporind învîlmășeala. Depășiiți numeric și încercuiți, francii au început curînd să cedeze, dar cu toate că soldații lui fugeau în cete de pe cîmpul de luptă, Raymond și-a menținut poziția, luptînd mai departe pînă la sfîrșit. Un text contemporan arab a descris că „săbiile Islamului au rostit ultimul cuvînt [și], după risipirea negurii, [s-au văzut creștini cum] zăceau întinși la pămînt și mînjiți de noroi”.

Musulmanii s-au impus și adevărata dimensiune a triumfului lor a devenit clară atunci cînd oamenii lui Nur al-Din au început să cerceteze cu amănuntul cîmpul de luptă. Conducătorul antiohian Raymond „a fost găsit întins printre gărzile și cavalerii lui ; a fost recunoscut, iar capul lui a fost tăiat și dus la Nur al-Din, care l-a răsplătit pe purtător cu un dar frumos”. Se zvonea că prințul fusese doborît de o lovitură de sabie dată de seniorul războinic kurd Shirkuh. După cîte se pare, Nur al-Din a închis capul francului într-o casetă de argint luată ca trofeu și l-a trimis la Bagdad pentru a sărbători înfrîngerea unui dușman care, potrivit musulmanilor, „își făcuse un renume din groaza ce o insufle, din marea lui asprime și din exagerata cruzime”. Sursele latine confirmă că trupul mort al lui Raymond a fost decapitat, adăugînd o observație oribilă, dar practică, anume că atunci cînd antiohienii s-au întors în sfîrșit să îi recupereze cadavrul mutilat, el a putut fi identificat numai după „anumite semne și cicatrice”¹².

Semnificația bătăliei de la Inab din 1149 constituie o paralelă a bătăliei de la Cîmpul Însîngerat, dată cu 30 de ani înainte. Principatul franc rămăsese din nou fără un conducător puternic și, fără nici un moștenitor direct adult incontestabil, rămăsese și fără un lider, și vulnerabil. Pe moment, Nur al-Din se găsea într-o poziție dominantă, însă acțiunile lui după Inab vorbesc de la sine. Cel mai important lucru, nu a făcut nici o încercare hotărîtă de a supune Antiohia, dar a trimis o mare parte a armatei în sud, la Apameea. Nur al-Din și-a condus restul trupelor spre capitala principatului, însă, după un asediu scurt, a căzut la învoială să nu se atingă de oraș în schimbul unui tribut considerabil plătit în aur și bogății. Călătorind pînă pe țarm, a făcut gestul simbolic de a se scălda în Marea Mediterană – un act care afirma că puterea islamică se întindea acum în vest pînă la mare.

Adevărata cucerire a început pe la jumătatea lunii iulie, cu un asalt asupra orașului Harim. Cum garnizoana latină era slăbită după bătălia de la Inab, orașul a căzut rapid și imediat s-au luat măsuri pentru întărirea fortificațiilor acestuia. Spre sfîrșitul aceleiași luni, Nur al-Din a mărșăluit în sud, spre Apameea. Rupti de Antiohia, fără nici o

nădejde de scăpare, francii staționați acolo s-au predat în schimbul promisiunii că viețile le vor fi cruțate.

La fel ca Ilghazi în 1119, Nur al-Din s-a folosit de victoria asupra antiohienilor ca să-și atingă scopurile strategice pe care și le stabilise anterior – în cazul de față, neutralizarea Antiohiei și afirmarea dominionului Alepului asupra teritoriilor de la est de Orontes. Poate că a renunțat la o potențială oportunitate de cucerire a Antiohiei și pentru că nu avea forța numerică și resursele materiale pentru a copleși uriașele fortificații ale orașului și știa că în curînd în ajutorul francilor aveau să vină întăriri din Palestina. Cu siguranță cucerirea Antiohiei nu a avut înfîietate ca obiectiv nici în 1119, nici în 1149.

În ciuda acestor similitudini evidente, bătălia de la Inab nu a fost o simplă repetare a bătăliei de la Cîmpul Însîngerat. În 1119, regele Balduin al II-lea al Ierusalimului sărise în ajutorul principatului, iar pe parcursul anilor următori recuperase pierderile teritoriale. Nepotul lui, regele Balduin al III-lea, s-a deplasat și el în nordul Siriei în vara anului 1149, dar s-a dovedit incapabil să reînvie pe deplin destinul Antiohiei. Apameea nu a mai fost recuperată niciodată și o tentativă scurtă de a recuceri Harimul a eșuat. Soldații lui Nur al-Din fiind instalați la o distanță amenințătoare de capitala sa, capacitatea principatului de a periclita orașul Alep fusese redusă cu mult. Mai tîrziu în aceeași vară latinii au fost siliți să încheie un tratat umilitor cu Nur al-Din, un tratat prin care, confirmînd drepturile Alepului asupra platoului Summaq și asupra teritoriului din estul dealurilor Belus, recunoșteau tacit secătuierea de puteri a Antiohiei.

Atît motivațiile, cît și intențiile de bază ale lui Nur al-Din difereau în mod fundamental de cele ale lui Ilghazi, iar acest lucru în sine revelează un adevăr mai profund despre schimbarea echilibrului de putere în Siria. Cîmpul Însîngerat fusese o expresie a rivalității dintre Antiohia și Alep, o ultimă tentativă de a stăvili valul devastator al expansiunii teritoriale a francilor înspre est. Într-un contrast puternic și în ciuda aparențelor inițiale, campania care a culminat cu bătălia de la Cîmpul Însîngerat a fost determinată, de fapt, de ostilitățile dintre musulmani. Nur al-Din a pornit cu gîndul să ocupe Apameea, și nu să țină la distanță agresiunea francă, ci mai degrabă să deschidă un traseu liber și de necontestat la sud de Alep spre adevărata lui țintă, orașul Damasc, care era stăpînit de Burizi. Împinși înapoi peste Orontes, antiohienii nu mai erau în poziția de a se amesteca în acest proiect mai vast.

Generații de-a rîndul de istorici moderni au interpretat greșit cauzele și semnificația bătăliei de la Inab, unii susținînd chiar că această victorie a marcat momentul vital al transformării lui Nur al-Din într-un credincios războinic *jihadi*. Ca să fie sigur, seniorul din Alep și-a preamărit izbînda împotriva creștinilor. Un cronicar musulman a observat că „poetii au întocmit multe laude ale lui Nur al-Din, în semn de felicitare pentru biruința lui, căci uciderea [prințului Raymond] lăsase o impresie puternică de ambele părți” și a continuat citind această strofă scrisă de Ibn al-Qaysarani :

Săbiile tale au stîrnit în franci un tremur
Ce face inimile Romei să bată iute.
Ai dat căpeteniei lor o lovitură zdrobitoare,
Ce i-a strivit șira spinării și a doborât crucile.
Ai curățat ținutul dușmanilor de sîngele lor,
O curățare ce a mînjit toate săbiile.

Dar acceptarea acestei propagande așa cum apare la prima vedere ar echivala cu ignorarea realității punctului strategic asupra căruia se concentra Nur al-Din în 1149: Damascul. Evenimentele viitoare aveau să demonstreze că era pe deplin mulțumit să lase Antiohia în mâinile slăbite ale francilor pentru că, odată ce era neutralizat ca amenințare pe scena conflictului levantin, principatul latin servea drept un util stat-tampon între orașul Alep și Bizanțul grec. De fapt, în primii ani de domnie, preocuparea centrală a lui Nur al-Din a reprezentat-o cucerirea Damascului.

Inițial, evenimentele din 1149 păreau să-i ofere lui Nur al-Din oportunitatea perfectă pentru a-și spori influența în Siria musulmană. După un ospăț deosebit de copios, Unur din Damasc, aliatul și rivalul lui, a fost „apucat de o slăbiciune a intestinelor” care s-a transformat într-o criză de dizenterie debilitantă. Până la sfârșitul lunii, Unur era deja mort și Damascul s-a afundat într-o haotică luptă pentru putere. Însă toate speranțele de a trage foloase de pe urma acestui ghinion s-au spulberat la sosirea vestii unei alte morți, aceea a fratelui mai vîrstnic al lui Nur al-Din, Saif al-Din, la 6 septembrie. Grăbindu-se în Irak, Nur al-Din a încercat pentru o scurtă perioadă să pretindă orașul Mosul, dar în cele din urmă s-a împăcat fără tragere de inimă cu fratele său mai mic, moștenitorul desemnat Qutb al-Din Maudud. Pentru moment, ratase șansa de a prelua controlul asupra Damascului. Șubrezita conducere buridă a dăinuit în oraș, însă nu va mai dura mult pînă cînd privirea lui Nur al-Din avea să se îndrepte încă o dată la sud de orașul Alep¹³.

Drumul spre Damasc

În 1150, statele cruciate latine de peste mare erau înconjurate de ostilitate. Probabil că nu a existat niciodată un moment mai propice pentru ca seniorii islamici din Orientul Apropiat – și Nur al-Din în mod deosebit – să lovească drept în inima statelor cruciate, împingîndu-i pe franci către Marea Mediterană. Într-o succesiune rapidă, creștinii suferiseră eșecul celei de-a doua cruciade, înfrîngerea de la Inab și dezintegrarea comitatului de Edessa. După anul 1149, dificultățile lor nu au făcut decît să se înrăutățească. S-au făcut apeluri panicate în Europa Occidentală pentru o nouă cruciadă, dar cum ultima umilință era încă proaspătă în amintire, acestea au rămas fără răspuns. În Antiohia, moartea neașteptată a prințului Raymond a adus o nouă criză de succesiune, pentru că fiul și moștenitorul lui, Bohémond al III-lea, nu avea decît 5 ani, iar văduva lui, Constance, a respins cu hotărîre planurile vărului ei, regele Balduin al III-lea al Ierusalimului, de a o căsători cu un pretendent ales de el. Ca și mama ei Alice înainte, Constance a încercat să fie stăpînă pe propria soartă, însă acest lucru a lăsat principatul vreme de patru ani fără necesarul comandant militar de sex masculin și l-a împovărat pe Balduin al III-lea cu sarcina supravegherii Antiohiei. Responsabilitățile tînărului rege au devenit și mai numeroase în 1152 din cauza uciderii lui Raymond al II-lea de Tripoli de către o bandă de asasini. Întrucît fiul și omonimul contelui, Raymond al III-lea, nu avea decît 12 ani, Balduin a fost silit să își asume încă o dată responsabilitatea de tutore.

Avînd doar ceva mai mult de 20 de ani, Balduin al Ierusalimului era acum însărcinat cu guvernarea tuturor celor trei state cruciate care supraviețuiseră. Înrăutățind și mai mult lucrurile, relația cu mama lui, Melisenda, era fragilă. Guvernaseră împreună Ierusalimul încă din 1145 (cînd regele copil împlinise 15 ani, vîrsta la care devenea

major), și la început înțelepciunea și experiența reginei fuseseră o sursă binevenită de siguranță și continuitate. Însă pe măsură ce Balduin s-a maturizat, prezența mamei alături de el a început să fie mai mult înăbușitoare decât reconfortantă. La rîndul ei, Melisenda nu avea nici o intenție să renunțe la putere și se bucura în continuare de o susținere largă în regat. Începînd din 1149, relațiile dintre cei doi conducători s-au înrăutățit, iar în jurul anului 1152 Palestina latină era gata să fie fărîmițată de un război civil. În cele din urmă, Balduin a fost silit s-o alunge pe regină din domeniile ei din Nablus și apoi s-o asedieze efectiv în Orașul Sfînt pentru a o forța să abdice și a-și afirma dreptul de a guverna independent.

În ciuda slăbiciunii cronice a presupusului său inamic, Nur al-Din nu a făcut prea multe ca să urmărească interesele jihadului împotriva creștinilor. A continuat, în schimb, să-și canalizeze cea mai mare parte a energiei și resurselor spre acapararea Damascului. Cei care încearcă să-l promoveze pe Nur al-Din ca pe un erou al războiului sfînt purtat de Islam – de la cronicarii musulmani medievali pînă la istoricii moderni – au susținut că această focalizare tenace a atenției asupra supunerii Siriei nu era decât un mijloc în vederea atingerii unui scop și că seniorul din Alep nu putea spera să obțină în cele din urmă victoria în lupta împotriva francilor decât dacă ar fi împiedicat căderea Damascului în mîinile creștinilor și ar fi unificat Islamul¹⁴. Zangi avusese multă vreme privirea ațîntită asupra Damascului, însă problemele din Mesopotamia îl abătuseră adesea de la planurile sale. În următorii cinci ani, Nur al-Din și-a continuat cariera cu și mai multă hotărîre, folosind o gamă și mai nuanțată de tactici. Armele principale ale tatălui său fuseseră întotdeauna intimidarea și frica. Sperînd zadarnic să îngrozească Damascul și să-l determine să se supună, măcelărise populația din Baalbek după ce făgăduise să le cruțe viețile dacă aveau să se predea. Probabil că Nur al-Din învățase ceva din acest eșec. A adoptat o atitudine nouă, fiind preocupat în aceeași măsură atît să cîștige inimi și minți, cît și de puterea armelor.

Puterea în Damasc se găsea acum în mîinile altui membru al Dinastiei decadente a Burizilor, Abaq, și ale cercului lui restrîns de sfetnici, însă dominația lor asupra orașului era departe de a fi sigură. În aprilie 1150, Nur al-Din a reacționat la veștile despre incursiunile latine în Hauran, zona de frontieră dintre Ierusalim și Damasc, chemîndu-l pe Abaq să i se alăture pentru a-i respinge pe franci. După care Nur al-Din și-a dus propria armată în sudul Siriei, înaintînd pînă dincolo de Baalbek. Întocmai cum se așteptase, Abaq s-a eschivat cu „pricini amăgitoare și prefăcătorie”, trimițînd totodată și soli care să lege un nou pact cu regele Balduin al III-lea.

Cu tabăra stabilită în nordul Damascului, Nur al-Din a avut mare grijă să asigure disciplina permanentă a soldaților săi, împiedicîndu-i „să jefuiască și să facă pagube prin sate”, punînd, în același timp, presiuni diplomatice asupra lui Abaq. În Damasc au sosit mesaje care îi reproșau conducătorului burid că apelase la franci și că le plătea tribut din banii furați de la „cei săraci și neputincioși dintre [damaschini]”. Nur al-Din i-a dat lui Abaq asigurări că nu avea nici o intenție să atace orașul, ci că mai degrabă fusese înzestrat de Allah cu puterea și resursele necesare „ca să dea ajutor musulmanilor și să pornească un război sfînt împotriva politeiștilor” – la care Abaq a răspuns răspicat că „nu e nimic între noi în afară de sabie”. Cu toate acestea, s-ar părea că atitudinea fermă, dar reținută a lui Nur al-Din a dat totuși roade, căci opinia publică din Damasc a început să încline în favoarea lui. Un locuitor musulman a observat că „poporul din Damasc înălța neconținut rugăciuni pentru el”.

Nur al-Din s-a retras din acest schimb inițial, după ce dobândise doar câștiguri relativ mici. În pofida bravadei etalate, în cele din urmă Abaq a încuviințat un nou armistițiu cu Alepul, recunoscându-l oficial pe Nur al-Din ca suzeran și poruncind ca numele lui să fie pomenit din amvon în timpul rugăciunii de vineri și scris pe monedele bătute în Damasc. Deși nu erau decît gesturi simbolice, opera de subjugare treptată a Damascului cu cît mai puțină vărsare de sînge începuse. Pe parcursul următorilor ani, Nur al-Din a menținut o presiune diplomatică și militară asupra Burizilor, cu toate că a încercat în continuare să evite un asalt direct asupra orașului lor. „Dezgustul lui plin de scrupule față de uciderea musulmanilor” a fost observat în continuare de cei care trăiau în Damasc, iar în 1151 mulți dintre ei au refuzat apelurile lui Abaq de a se aduna împotriva celor din Alep.

Cam în această perioadă fratele lui Shirkuh ibn Shadi, Ayyub, a început să activeze ca agent al lui Nur al-Din în oraș. În 1146, Ayyub își oferise loialitatea Dinastiei buride, însă acum, cu obișnuita flexibilitate politică, hotărîse să se întoarcă în tabăra zangidă, devenind un prețios sprijin în interiorul curții damaschine, atrăgînd totodată de partea lui și milițiile locale. Cu pași înceți, Nur al-Din transforma Damascul într-un stat clientelar. În octombrie 1151, Abaq a și făcut un drum în nord, la Alep, ca să-și declare loialitatea, recunoscîndu-și tacit supunerea, în speranța de a amîna cucerirea totală. Nur al-Din a folosit această călătorie pur și simplu ca pe o scuză ca să întrebuițeze o propagandă și mai duplicitară, care provoca și mai multă vrajbă – în mai multe rînduri scriind ca să-l avertizeze pe Abaq, în chip de suzeran grijuliu, că diverși membri ai curții lui din Damasc contactau Alepul ca să uneltească predarea Damascului.

În iarna dintre anii 1153 și 1154, Nur al-Din și-a intensificat în sfîrșit campania, stopînd transporturile de grîu trimise la Damasc dinspre nord. Lipsa hranei și-a spus în curînd cuvîntul. În primăvară, în timp ce nemulțumirea din oraș creștea, el a trimis în sud o armată de înaintare aflată la ordinele lui Shirkuh și apoi, spre sfîrșitul lui aprilie 1154, s-a apropiat el însuși de oraș. Pînă la urmă nici nu a mai fost nevoie de un atac adevărat. Se spune că o evreică a coborît o frînghie peste ziduri, permițîndu-le unor soldați din Alep să escaladeze parapetele din răsărit și să ridice stindardul lui Nur al-Din. Cum Abaq s-a refugiat îngrozit în citadelă, populația Damascului a deschis larg porțile orașului, predîndu-se necondiționat.

Răbdarea și reținerea îi aduseseră lui Nur al-Din controlul asupra acestui sediu istoric al puterii musulmane – acum s-a îngrijit să păstreze aceste principii. În ciuda temerilor sale, Abaq a fost tratat cu indiferență și răsplătit cu domeniul Homs în schimbul renunțării la controlul asupra Damascului ; mai tîrziu acesta s-a mutat în Irak. Alimentele au început să pătrundă din belșug în oraș, iar dărnicia lui Nur al-Din a fost confirmată de „anularea taxelor pe piața pepenelui galben și a legumelor”.

Cucerirea Damascului de către Nur al-Din în 1154 a fost o realizare frapantă. Prin acest act el a ieșit din umbra tatălui său, reușind acolo unde Zangi dăduse greș de mai multe ori. Acum Nur al-Din putea pretinde dominația peste aproape toată Siria musulmană ; pentru prima oară de la începutul cruciadelor, Alepul și Damascul erau unificate. Și totul se realizase fără vărsare inutilă de sînge musulman.

Subjugarea Damascului a fost zugrăvită drept una dintre gloriile supreme ale carierei lui Nur al-Din. El însuși conștient de semnificația acesteia, a început să folosească pe larg titlul *al-Malik al 'Adil* („Regele Drept”). A început să se răspîndească și ideea că răsturnarea unei alte structuri statale musulmane fusese o mișcare premergătoare necesară

pentru inițierea unui război sfânt împotriva francilor. Un cronicar din Alep a scris mai târziu că „începînd din acest moment, Nur al-Din s-a dedicat jihadului”.

Această viziune asupra evenimentelor nu trece de o analiză amănunțită. E posibil ca Nur al-Din să fi avut o aversiune reală față de uciderea musulmanilor, dar pare să fi fost și extrem de conștient de valoarea practică și propagandistică a clemenței. Mai important, în ciuda faptului că se bazase pe sentimentele antilatine pentru a da legitimitate și forță campaniei sale împotriva Damascului stăpînit de Burizi, după anul 1154, Nur al-Din nu a lansat nici o ofensivă *jihadi* nouă. Discursul propagandistic sugerase că, avînd regatul Ierusalimului dinaintea lui, emirul avea să dezlănțuie un val de agresiune nestăvilită împotriva francilor. De fapt, mărturiile arabe contemporane dovedesc că, în realitate, după ocuparea Damascului, Nur al-Din a continuat să încheie noi tratate de pace cu Palestina latină. La 28 mai 1155, „s-a căzut la înțelegere asupra unor termeni de armistițiu” cu Ierusalimul pentru un an. În noiembrie 1156, pactul a fost reînnoit pentru încă un an, de data aceasta cu prevederea că „tributul plătit [francilor] de către Damasc ar trebui să fie de 8.000 de dinari de Tyr”. Departate de a se concentra asupra războiului sfînt după anul 1154, în realitate Nur al-Din și-a petrecut cea mai mare parte a timpului acaparînd mai multe teritorii aflate sub stăpînire musulmană – supunînd orașul Baalbek și profitînd de moartea lui Ma’sud, sultanul selgiucid al Anatoliei, ca să încorporeze teritorii din nord. Tratatelor și plățile tributare către creștini, atît de discreditate în anii trecuți, serveau acum la securizarea ținuturilor damaschine ale lui Nur al-Din¹⁵.

Damascul – „Paradisul Orientului”

Poate că ocuparea Damascului de către Nur al-Din nu a vestit o relansare imediată a jihadului, dar a marcat un punct de cotitură în istoria Zangizilor. Dinastia cîrmuia acum cel mai mare oraș din Siria – cel pe care un pelerin musulman din secolul al XII-lea l-a descris drept „paradisul Orientului... cununa ținuturilor islamice”. Damascul este una dintre cele mai vechi așezări locuite permanent de pe Pămînt, cu o istorie care merge înapoi pînă în anul 9000 î.e.n.

În centrul Damascului se găsea Marea Moschee Umaiadă – poate cel mai impresionant edificiu musulman din epocă. Construită pe locul unei biserici creștine romane consacrate lui Ioan Botezătorul (care la rîndul ei înlocuise un masiv templu al lui Jupiter), marea moschee fusese construită la începutul secolului al VIII-lea la porunca califului al-Walid, cu extraordinarul cost al veniturilor totale pe șapte ani ale vistieriei Damascului. Situată într-o uriașă incintă rectangulară – măsurînd aproximativ 160 de metri pe 90 de metri –, în sala pentru rugăciune bogat decorată se ajungea printr-o vastă curte interioară ale cărei ziduri erau acoperite cu mozaicuri de dimensiuni și de o măreție fără seamăn: la crearea lor fuseseră întrebuințate 40 de tone de sticlă. Deși modificată într-o oarecare măsură timp de secole de-a rîndul de distrugerii și reconstruiri (mai ales după ce a suferit pagube însemnate într-un incendiu din anul 1893), Marea Moschee poate fi vizitată și astăzi. În secolul al XII-lea, pelerinul Ibn Jubayr, musulman din Peninsula Iberică, a scris pe larg, cu note lirice, despre „perfectiunea construcției sale, podoabele și decorațiile sale minunate și somptuoase”, descriind firida de rugăciune (*mihrab*) drept „cea mai minunată din tot Islamul, datorită frumuseții și rarei sale măiestrii”.

Oraș al acestei minunate moschei, Damascul era venerat ca un loc de o deosebită însemnătate în lumea islamică. Sfințenia orașului a fost sporită ulterior de prezența mai multor peșteri-sanctuare aflate în apropiere – inclusiv una despre care se presupunea că ar fi fost locul de naștere al lui Abraham și o alta despre care se spunea că fusese vizitată de Moise, Iisus, Lot și Iov (toți recunoscuți ca profeți în Islam). De asemenea, unii membri ai familiei și ai cercului de apropiați al lui Mahomed fuseseră îngropați în Damasc și, în plus, unii credeau că în Ziua Judecății Mesia însuși avea să coboare pe pământ lângă „minaretul alb” al orașului, alături de Poarta Răsăriteană.

Impregnat de semnificație istorică și spirituală, Damascul cucerit de Nur al-Din în 1154 avea nevoie să fie revitalizat. Emirul s-a pus pe treabă, fortificând citadela selgiucidă aflată la vest de Marea Moschee (datînd la origine de la sfîrșitul secolului al XI-lea) și a reparat și întărit zidurile orașului. Odată cu sosirea guvernării zangide stabile, populația Damascului, al cărei număr scăzuse la aproximativ 40.000, a început repede să se înmulțească. Și comerțul a fost stimulat, iar vizitatorul arab al-Idrisi observa că acum :

Damascul cuprinde tot soiul de lucruri bune, iar străzile feluriților meșteșugari, cu [negustorii care vînd] tot soiul de mătăsuri și brocarturi de o raritate nespusă și o măiestrie minunată... Mărfurile produse aici sînt duse în toate cetățile și cărate pe corăbii în toate părțile și în toate capitalele, atît de departe, cît și de aproape... Orașul însuși este cel mai fermecător din toată Siria și cel mai desăvîrșit prin frumusețea lui¹⁶.

Nu e de mirare că, de-a lungul timpului, Nur al-Din și-a mutat treptat sediul puterii din Alep în Damasc. De aceea, cu toate că inițial Shirkuh a fost numit guvernator al orașului, după 1157 Damascul a fost confirmat ca noua capitală a regatului în expansiune al lui Nur al-Din și a fost promovat ca punct central al ortodoxiei sunnite a Abbasizilor.

Provocări

În anii 1150, la nivel teritorial, Islamul a înaintat puțin în jihadul împotriva francilor. Chiar în timp ce Nur al-Din încerca să supună Damascul, latinii se bucurau de faptul că norocul părea să le suridă din nou. Confirmat acum ca unic conducător, regele Balduin al III-lea a obținut o victorie deosebit de semnificativă pentru Ierusalim. În ultima jumătate de secol, portul Ascalon rămăsese în mîinile Fatimizilor, oferindu-le conducătorilor musulmani din Egipt un avanpost strategic și economic în sudul Palestinei. În 1150, Balduin a supravegheat construirea unei fortărețe la sud de Ascalon, peste ruinele vechii așezări Gaza, tăind astfel comunicațiile portului musulman cu orașul Cairo. În ianuarie 1153, tînărul rege a adunat toate forțele armatelor sale pentru a coborî spre Ascalon, obținînd în sfîrșit predarea după un asediu greu, ce durase opt luni de zile. Ceea ce odinioară fusese poarta Fatimizilor către Țara Sfîntă devenise acum punctul de pornire al expansiunii ulterioare a ambițiilor latine spre sud, înspre Egipt. Consecințele acestei victorii aveau să fie resimțite acut în anii următori.

Și principatul Antiohiei se revigorase. După patru ani în care domnise singură, tînăra prințesă Constance a Antiohiei se hotărîse în privința unui soț, deși soțul ales nu îi aducea consoartei sale nici bogăție, nici putere. În anul 1153, ea s-a căsătorit cu Renaud de Châtillon, un chipeș și tînăr cavaler cruciat francez cu origini aristocrate, dar cu

mijloace materiale limitate. Fiindcă luptase alături de Balduin al III-lea în primele faze ale asediului orașului Ascalon, a dobândit încuviințarea regelui – în calitate de suzeran și tutore al prințesei Constance – pentru această căsătorie. După ce mai întâi avantajase interesele bizantine acționând împotriva puterii crescînde a armeanului Thoros, senior războinic rupenid (fiul lui Leon I), în Cilicia, Renaud s-a aliat apoi repede cu Thoros în vederea unui raid violent în insula Cipru, stăpînită de greci. Deși a fost criticat adesea de contemporani și de istoricii moderni pentru ambiția nehibzuită, lipsa de diplomatie și brutalitatea lui tumultuoasă, Renaud s-a dovedit totuși un războinic formidabil, care de-a lungul timpului avea să opună o rezistență înverșunată Islamului.

Revitalizarea Ierusalimului și a Antiohiei însemna că Nur al-Din avea de înfruntat o presiune în două zone-cheie de frontieră. În nord, evenimentele s-au concentrat asupra Harimului. Din 1149, controlul lui Nur al-Din asupra acestui avanpost – aflat la numai o zi de marș față de Antiohia – neutralizase aproape complet poziția principatului franc ca amenințare la adresa orașului Alep. În 1156, latinii au început să facă raiduri în suburbii, dar inițial acestea fuseseră respinse cu succes. Nur al-Din avusese chiar plăcerea macabră de a organiza parade triumfătoare în care capetele creștinilor uciși în aceste înfruntări erau plimbate pe străzile Damascului. Între timp, în anul 1157, Balduin al III-lea, aflat în sud, a rupt armistițiul cu Nur al-Din, sperînd să extindă autoritatea Ierusalimului peste Terre de Sueth. A urmat un șir de altercații în mare măsură neconcludente, în special în regiunea Banias, stăpînită de franci, cu toate că regele latin a evitat cu greu să fie luat prizonier în iunie 1157, cînd a fost prins într-o ambuscadă.

În orice caz, în această perioadă, cursul evenimentelor a redus capacitățile lui Nur al-Din. Siria fusese întotdeauna străbătută de frecvente cutremure de pămînt și acum, la sfîrșitul anilor 1150, regiunea trecuse printr-un șir de seisme puternice, care produsese rău daune grave multor așezări musulmane din zona cuprinsă între Alep și Horms. Un cronicar contemporan din Damasc a descris cum „cutremure de pămînt neconținute și zguduiri... au pricinuit mari stricăciuni între castelele, fortărețele și locuințele [musulmanilor] din regiunile lor”. În toată această perioadă, Nur al-Din a fost silit să utilizeze cea mai mare parte a resurselor pentru lucrări de reconstrucție, dintre care multe erau dărîmate, în mod frustrant, de noi seisme.

Apoi, în octombrie 1157, Nur al-Din a fost doborât de boală în timp ce era găzduit în Summaq. Natura exactă a acestei maladii este necunoscută, dar a fost atît de serioasă, încît marele emir a început curînd să se teamă pentru viața lui. Dus în lectică la Alep, el a făcut repede aranjamente în privința testamentului, desemnîndu-l pe unul dintre frații săi, Nusrat al-Din, ca moștenitor și senior al orașului Alep, în timp ce Shirkuh avea să păstreze Damascul în calitate de supus al celui dintîi. În ciuda acestor măsuri de prevedere, neliniștea a început curînd să frămînte Siria musulmană, iar starea lui Nur al-Din s-a înrăutățit pe tot parcursul iernii. Deși a supraviețuit acestui prim atac, s-ar părea că sănătatea lui a rămas fragilă și la sfîrșitul anului 1158 a dispărut din nou, pentru mai multe luni, de pe scena publică tot din cauza bolii, de data aceasta în Damasc. Din nefericire ne lipsesc relatările martorilor oculari apropiați pentru a măsura cu exactitate impactul acestor confruntări cu moartea asupra stării de spirit a lui Nur al-Din. Se spune că în acești ani a trecut printr-o redeșteptare spirituală, de atunci înainte îmbrățișînd un stil de viață mai ascetic și adoptînd veșminte mai simple. Este cu siguranță adevărat că, în ciuda tensiunilor levantine continue, la sfîrșitul anului 1161 și-a făcut timp pentru *Hajj*, pelerinajul la Mecca¹⁷.

Amenințări din exterior

Iscoadele le-au dus repede dușmanilor vestea despre slăbiciunea lui Nur al-Din – s-a zvonit chiar că ar fi murit – și francii au încercat să profite de confuzie pentru a înșfăca pământurile emirului. Forța le-a fost întărită de prezența contelui Thierry de Flandra, un nobil apusean puternic, veteran din cea de-a doua cruciadă, care luase din nou crucea și venise în Răsărit. În toamna anului 1157, trupele sale s-au alăturat unei armate creștine amalgamate – cu elemente din Antiohia, Tripoli și Ierusalim și o oaste armeană condusă de Thoros – ce mărsăluia spre Shaizar. După un asediu scurt, orașul de jos a căzut, iar aliații păreau pe punctul de a invadea citadela când a izbucnit un conflict aprig. Sperînd să exploateze bogăția și resursele lui Thierry pentru sistemul defensiv al statelor cruciate, Balduin al III-lea îi promisese contelui senioria ereditară a orașului Shaizar, însă Renaud de Châtillon a adus în discuție legalitatea acestui plan, susținînd că orașul aparținea Antiohiei. Cum nici una dintre părți nu dorea să dea înapoi, ofensiva creștină a ajuns într-un punct mort și, în toiul învinuirilor reciproce, aliații au renunțat la asediu, abandonînd o oportunitate rară de a reafirma autoritatea francă asupra regiunii din sudul rîului Orontes. În ciuda acestui obstacol, la începutul anului 1158 latinii au reușit să se regrupeze. Adunîndu-se la Antiohia, și-au fixat drept țintă orașul Harim și, după un asediu energic, au forțat citadela să se predea. Cu acest prilej nu a mai existat nici o ceartă în legătură cu drepturile de posesiune și orașul i-a fost înapoiat principatului, restabilindu-se astfel o oarecare securitate la granițele răsăritene.

În această perioadă, și Bizanțul s-a reafirmat ca o forță în Orientul Apropiat. Influența greacă în regiune încetase în 1143, odata cu moartea împăratului Ioan Comnenul. Puterea trecuse la fiul acestuia, Manuel, care, după dezastrul celei de-a doua cruciade, fusese ocupat cu problemele din Italia și din Balcani. La sfîrșitul anilor 1150, Manuel a încercat să refacă relațiile cu francii după reaua-voință și suspiciunea apărute în anii 1147 și 1148 – reafirmînd autoritatea imperială în Antiohia și Cilicia și stabilind legături mai strînse cu Palestina francă. Temelia acestui proces a fost constituită de căsătoriile de alianță. În septembrie 1158, regele Balduin al III-lea s-a căsătorit cu o reprezentantă de seamă a Dinastiei Comnenilor, Teodora, nepoata lui Manuel, care îi aducea o generoasă zestre în aur. În decembrie 1161, împăratul a făcut pasul următor, căsătorindu-se cu sora lui Bohémond al III-lea, Maria de Antiohia.

Pentru Nur al-Din, implicațiile acestor căsătorii erau imediat evidente și neliniștitoare: vechiul oponent creștin răsăritean al Islamului, Bizanțul, urma să își îndrepte din nou legendara putere spre Levant. Și, deși latinii erau atît o amenințare, cît și o piedică în calea ambițiilor sale, se pare că seniorul Alepului și al Damascului a văzut în greci un pericol mai persistent și mai incomod. Astfel, teama, neliniștea și hotărîrea s-au contopit, condiționînd reacția lui Nur al-Din în octombrie 1158, cînd Manuel Comnenul a dus o armată uriașă în nordul Siriei.

În toamnă, împăratul a primit supunerea lui Renaud de Châtillon, acceptîndu-i cîința pentru recentul atac din Cipru, și i-a subjugat pe rupeizii armeni care deveniseră din ce în ce mai independenți. În aprilie 1159, cu recalcitranții lui supuși potoliți, Manuel a intrat călare, în plină glorie, prin porțile Antiohiei, înconjurat de garda lui alcătuită din varegi și însoțit de slujitorul său, prințul Renaud. Chiar și regele Balduin și-a arătat umilința mergînd la o oarecare distanță în urmă, călare, dar fără să fie împodobit cu

vreun simbol al titlului său. Mesașul era limpede : în calitate de conducător al superputerii creștine din estul Mediteranei, supremația lui Manuel era necontestată. Dacă ar fi dorit, și-ar fi putut croi o fișe de teritoriu din Siria.

Nur al-Din nu a început să se preocupe cu adevărat de această amenințare decât în primăvara anului 1159, când s-a refăcut după al doilea acces al bolii sale, chemînd trupe tocmai din Mosul pentru a lupta sub stindardul jihadului și pentru a întări zidurile de apărare ale Alepului. Chiar și așa, cînd armatele creștine s-au adunat la Antiohia în mai, sub conducerea lui Manuel, pregătindu-se să ia cu asalt chiar orașul Alep, musulmanii trebuie să fi fost depășiți numeric în mod semnificativ. În pragul unei confruntări atît de crunte, un senior selgiucid mai agresiv, de tipul lui Zangi, ar fi acceptat lupta cu un dispreț mîndru și probabil că ar fi suferit decimarea. Totuși, în relațiile cu Damascul, Nur al-Din dăduse dovadă de talent în subtilitățile diplomației. Acum intenționa să testeze angajamentul lui Manuel în realizarea unei campanii costisitoare pe frontiera orientală a Bizanțului. Trimițînd ambasadori, Nur al-Din a propus un armistițiu, oferind eliberarea a aproximativ 6.000 de prizonieri latini prinși în timpul celei de-a doua cruciade și acordarea de sprijin Imperiului Bizantin împotriva selgiucizilor din Anatolia. Spre consternarea aliaților săi franci, împăratul a căzut repede de acord în privința acestor termeni, poruncind încetarea imediată a campaniei.

Această senzațională întorsătură a evenimentelor este extrem de sugestivă. Poate că purtarea lui Manuel ar fi putut fi prevăzută – interesele Bizanțului au avut înțietate încă o dată față de cele ale statelor cruciate. Însă conduita lui Nur al-Din a dezvăluit faptul că el nu era un ideolog intransigent al jihadului, înțepenit în conflictul cu creștinătatea. În schimb, el a utilizat pragmatismul pentru a dezamorsa o confruntare cu unul dintre adevărații rivali ai Islamului. În tranzacțiile dintre Nur al-Din și Manuel, statele cruciate aproape că păreau un fel de atracție neînsemnată.

În toți acești ani, acțiunile lui Nur al-Din sugerează că, în ciuda aparentei sale renașteri spirituale și a influenței crescînde a propagandei pentru jihad, el a continuat să considere statele cruciate latine doar ca pe un oponent între mulți alții în complexa și încurcarea schemă a politicilor puterii în Orientul Apropiat și Mijlociu. La începutul anilor 1160, el nu a făcut nici o tentativă conjugată de a exercita vreo presiune militară sau diplomatică directă asupra francilor – într-adevăr, emirul a lăsat să treacă pe lîngă el două oportunități de acțiune. În 1160, Renaud de Châtillon a fost luat prizonier de unul dintre locotenenții lui Nur al-Din și apoi întemnițat în Alep (unde avea să rămînă în următorii 15 ani), însă în loc să profite de perioada de slăbiciune a Antiohiei, timp în care la putere s-a aflat tînărul Bohémond al III-lea, Nur al-Din a preferat să încheie un nou armistițiu de doi ani cu Ierusalimul. Apoi, în primele luni ale anului 1163, cînd regele Balduin al III-lea a fost răpus de o boală la vîrsta de numai 33 de ani, Nur al-Din a pierdut din nou ocazia de a reacționa. Un cronicar latin a pus acest fapt pe seama simțului înnăscut al onoarei care îl caracteriza pe emir, scriind :

Cînd [i] s-a sugerat că, în vreme ce noi eram prinși cu ceremoniile funerare, el ar fi putut cotropi și pustii țînutul dușmanilor lui, se spune că ar fi răspuns : „Ar trebui să fim înțelegători față de durerea lor și să îi cruțăm cu milă, căci au pierdut un prinț cum nu se mai găsește în lumea de azi”.

Acest citat, aparținînd lui Guillaume de Tyr, reflectă admirația profundă pe care o avea arhiepiscopul pentru Balduin al III-lea, însă izvoarele arabe nu oferă nici un indiciu

că în acest moment Nur al-Din ar fi luat hotărîrea sub influența compasiunii. În parte, inerția lui poate fi explicată prin faptul că, așa cum vom vedea, începuse să își îndrepte atenția către sud, înspre Egipt. Însă mai depindea și de preocupările lui continue în Asia Mică și în Mesopotamia, precum și de faptul că, pentru el, jihadul împotriva francilor nu era o prioritate¹⁸.

Încercare și triumf

Totuși, din primăvara anului 1163 încolo, percepția lui Nur al-Din asupra propriului rol în războiul pentru Țara Sfântă pare să se fi schimbat, determinînd o intensificare a angajamentului său în această cauză. În mai, emirul a condus o razie în zonele nordice ale comitatului de Tripoli, stabilindu-și tabăra în valea Bouqia – larga cîmpie dintre Munții Ansariya, în nord, și Munții Libanului, în sud. Știrile despre locația lui s-au răspîndit, iar francii din Antiohia, care primiseră de curînd întăriri din partea unui grup de pelerini din Aquitania și a unor soldați greci, au hotărît să lanseze un atac sub comanda cavalerului templier Gilbert de Lacy.

Cum nu luase seama la această amenințare, un contingent din avangarda trupelor zangide a fost uluit să vadă o mare armată creștină ivindu-se dintre colinele de la poalele lanțului muntos Ansariya. După o scurtă altercație, au fost puși pe fugă și s-au grăbit spre tabăra principală a lui Nur al-Din, urmăriți cu înverșunare de inamic. Mai tîrziu, un cronicar musulman a descris cum cele două oști „au sosit deodată”, astfel încît, încremeniți de surpriză, „musulmanii nu au fost în stare să urce pe cai și să își ia armele înainte ca francii să ajungă în mijlocul lor, ucigînd și luînd mulți prizonieri”. Un contemporan latin a notat că „oastea lui [Nur al-Din] a fost aproape nimicită, [în timp ce] prințul însuși, temîndu-se cu deznădejde pentru viața sa, s-a refugiat, trecînd prin mijlocul unei învălmășeli nespuse de mari. Tot bagajul și chiar și sabia lui au fost lăsate în urmă. Desculț și încălecat pe un animal de povară, de-abia a scăpat să nu fie prins”. Sursele musulmane confirmă gravitatea acestei înfrîngerii și umilința retragerii lui Nur al-Din, adăugînd că, în disperarea lui, acesta a încălecat pe un armăsar ale cărui picioare erau încă împiedicate și a fost salvat numai de curajul unuia dintre kurzi, care s-a năpustit să taie legătura cu prețul propriei vieți.

Buimăcit și umilit, Nur al-Din a gonit înapoi spre Homs împreună cu doar cîțiva supraviețuitori. Oroarea acestui dezastru neprevăzut pare să fi lăsat o cicatrice în sufletul lui, iar modul în care a reacționat pe parcursul lunilor următoare este grăitor. Plin de furie și hotărîre înfocată, se zice că ar fi jurat: „Pe Dumnezeu, nu voi mai intra sub vreun acoperiș pînă cînd nu mă voi răzbuna pe mine și Islamul”. Putem bănuî că a fost o simplă exclamație, însă a fost urmată de acțiuni practice. Cu cheltuieli semnificative, Nur al-Din a plătit din vistieria lui pentru înlocuirea tuturor armelor, a echipamentului și a cailor – o responsabilitate pe care de obicei seniorii musulmani nu și-o asumau –, astfel încît „oastea a fost refăcută ca și cum nu ar fi suferit nici o înfrîngere”. A mai poruncit și ca pămînturile soldaților uciși să treacă în stăpînirea familiilor acestora, și nu să se întoarcă în proprietatea lui. În mod încă și mai surprinzător, cînd francii au încercat să încheie un armistițiu, mai tîrziu în acel an, emirul a refuzat categoric¹⁹.

Acum Nur al-Din încerca să construiască o coaliție cu musulmanii din Irak și Jazirah, adunînd o armată impresionantă pentru a întreprinde un atac răzbunător asupra latinilor. Relatările despre „postul și rugăciunile” lui cucernice s-au răspîndit în tot Orientul Apropiat și totodată el a început să recruteze activ suportul asceților și al bărbaților sfinți din toată Siria și Mesopotamia, îmboldindu-i să facă pretutindeni cunoscute feluritele nelegiuiri săvîrșite de latini împotriva Islamului. Avîntul jihadului creștea în ritm rapid.

Pînă în vara următoare, Nur al-Din era pregătit să lovească, iar obiectivele lui strategice erau îndrăznețe. Nu ne-au rămas estimările numerice ale armatelor lui, dar știm că era urmat de trupe din propriile teritorii siriene, ca și din orașele răsăritene Mosul, Diyarbakir, Hisn Kifr și Mardin. Trebuie să fi fost încrezător în forțele armatei sale, pentru că și-a propus atît să cucerească teritorii, cît și să îi ademenească pe creștini într-o bătălie hotărîtoare. Nur al-Din a înaintat spre Harim, care era în mîinile antiohienilor încă din 1158, asediindu-i citadela și inițiind o campanie de bombardare cu mașinăriile de asediu. Așa cum se aștepta probabil, nu peste mult timp francii au încercat să organizeze un contraatac. La începutul lunii august 1164, din Antiohia a pornit o armată ce număra probabil peste 10.000 de oameni, inclusiv vreo 600 de cavaleri, comandată de prințul Bohémond al III-lea, contele Raymond al III-lea de Tripoli și Josselin al III-lea de Courtenay, alături de Thoros din Armenia și guvernatorul grec al Ciliciei.

La vestea apropierei lor, Nur al-Din și-a dus armata spre așezarea Artah, aflată în stăpînirea latinilor, în cîmpia antiohiană, sperînd să-și atragă inamicul cît mai departe de siguranța oferită de Antiohia. Apoi, la 11 august, cînd aliații creștini au cotit spre Harim, el s-a apropiat, astfel încît să le înfrunte forțele în cîmp deschis. La începutul luptei, flancul drept al lui Nur al-Din a simulat retragerea, momindu-i pe cavalerii latini să lanseze un atac nepregătit. Cum sorții luptei înclinau în favoarea musulmanilor, elita călare a francilor s-a retras din înaintarea precipitată, dar s-au trezit încercuți atunci cînd aripa dreaptă a lui Nur al-Din s-a oprit din așa-zisa fugă, „întorcîndu-se”, iar centrul armatei a făcut stînga împrejur, împresurîndu-i strîns. O cronică arabă a descris cum „moralul [creștinilor] s-a năruit și au văzut că erau pierduți, prinși la mijloc, înconjuțați din toate părțile de musulmani”. Îngrozit, un contemporan latin a admis : „copleșiți și zdrobiți de săbiile dușmanilor, [francii] au fost măcelăriți rușinos, ca niște jertfe dinaintea altarului... Fără să se gîndească la onoare, toți și-au azvîrlit degrabă armele și au implorat umilitor să le fie cruțate viețile”. Thoros a fugit de pe cîmpul de luptă, dar „ca să-și scape viața chiar cu prețul rușinii și al învinuirilor”, Bohémond, Raymond și Josselin s-au predat cu toții ; „înlănțuiți ca ultimii dintre sclavi, au fost duși în chip înjositor la Alep, unde au fost aruncați în închisoare și au ajuns amuzamentul necredincioșilor”.

Victoria lui Nur al-Din a fost absolută, iar răzbușnarea pentru Bouqia a fost dulce. Francii sirieni au fost zdrobiți, el adunînd o pradă fără precedent de prizonieri de rang înalt. După cîteva zile s-a întors la Harim, care, fiind rupt acum de orice speranță de a primi întăriri, s-a predat fără întîrziere. Începînd din acest moment, orașul avea să rămînă în mîinile musulmanilor, lăsînd principatul Antiohiei să se ghemuiască umilit îndărătul hotarului răsăritean, care fusese împins înapoi pînă la riul Orontes. La fel ca în anul 1149, după triumful de la Inab, Nur al-Din a preferat să nu se îndrepte spre orașul Antiohia. Mai tîrziu, cronicarul Ibn al-Athir a explicat că emirul fusese descurajat de tăria citadelei și, mai revelator, de ezitarea lui de a provoca un contraatac din partea suzeranului Antiohiei, împăratul Manuel, citîndu-l pe Nur al-Din cu vorbele : „Găsesc

că e de preferat să-l am de vecin pe Bohémond decât să fiu vecin al cîrmuitorului din Constantinopol”. Cu acest gînd în minte, nu peste mult timp a încuviințat eliberarea tînărului prinț antiohian în schimbul unei răscumpărări piperate ; a refuzat, în orice caz, să le redea libertatea lui Raymond de Tripoli, lui Josselin de Courtenay și celui alt prizonier de rang princiar, Renaud de Châtillon²⁰.

În octombrie 1164, Nur al-Din și-a îndreptat atenția spre frontiera cu Ierusalimul, aflată la sud. Principalul oraș de aici, Baniyas, era vulnerabil, pentru că seniorul lui, conetabilul Onfroy de Toron, se afla în Egipt împreună cu regele Ierusalimului. Emirul s-a apropiat cu armament greu de asediu și a început o blocadă, aplicînd o combinație de bombardament neînterupt și hărțuire, pentru a slăbi fortăreața și a frînge voința micii sale garnizoane. Este posibil să fi întrebuințat și mita ca să îl cumpere pe comandantul din Baniyas. În cîteva zile a fost stabilită capitularea în condițiile liberei-treceri, iar Nur al-Din și-a instalat soldații, fiind bine aprovizionați. Precum fusese și Harimul, cucerirea orașului Baniyas s-a dovedit un cîștig permanent pentru Islam. Însemnătatea acestui punct de cotitură în echilibrul regional al puterii s-a oglindit în condițiile represive pe care le-a impus acum Nur al-Din francilor din Galileea – o parte din veniturile Tiberiadei și un tribut anual. Trei ani mai tîrziu, emirul și-a continuat succesul distrugînd fortăreața latină de la Chastel Neuf. Cucerirea a deschis un nou coridor în Palestina francă, prin zona deluroasă numită Marj Ayun, între valea Litani și cursul superior al Iordanului. Acum nu mai era loc de îndoială că Nur al-Din reprezenta o amenințare reală pentru statele cruciate.

Visul Ierusalimului

Acțiunile întreprinse de Nur al-Din în anii 1160 sugerează că el a adoptat o atitudine mai hotărîtă și mai agresivă în relațiile cu francii, îmbrățișînd și promovînd un jihad activ împotriva acestora. Încă de cînd ocupase Damascul, în anul 1154, Nur al-Din finanțase un program monumental de construcții în oraș, reînnoindu-i și reafirmîndu-i statutul ca unul dintre cele mai mari centre de putere și civilizație din Orientul Apropiat. Procesul a început aproape imediat, prin ridicarea unui nou spital, Bimaristan – care în curînd avea să devină unul dintre cele mai de seamă centre de știință medicală și tratament din lume –, și a unei băi publice somptuoase, Hammam Nur al-Din, care în mare măsură a rămas neschimbată și poate fi vizitată și în ziua de astăzi.

În orice caz, începînd de la sfîrșitul anilor 1150, aceste lucrări publice par să fi fost marcate tot mai mult de devoțiune ; par inspirate de și proiectate pentru a afirma sentimentul tot mai profund de pietate personală al lui Nur al-Din și preocuparea lui pentru ortodoxia sunnită. În 1163 a finanțat construirea unui nou Palat de Justiție, unde mai tîrziu stătea cîte două zile pe săptămînă, ascultînd plîngerile supușilor săi. Apoi a urmat construirea edificiului Dar al-hadith al-Nuriyya – un nou centru dedicat studiului vieții lui Mahomed și credințelor asociate acestuia –, condus de un prieten apropiat al lui Nur al-Din, vestitul învățat Ibn ‘Asakir, secondat de emir în persoană.

Pentru a promova Damascul ca pe un centru al Islamului sunnit, Nur al-Din a construit o nouă suburbie în vestul orașului, pentru găzduirea pelerinilor în drum spre Mecca, iar în 1159 a întemeiat orașul al-Salihiyya, la numai un kilometru și jumătate în

nord, ca să îi adăpostească pe refugiații din Palestina. Curtea din Damasc a lui Nur al-Din a atras repede specialiști în sfera guvernării, a dreptului și războiului din toată lumea musulmană. Printre ei se găsea și intelectualul persan Imad ad-Din al-Isfahani, care mai târziu avea să scrie unele dintre cele mai instructive și mai lirice istorii arabe ale perioadei. Educât în Bagdad, în 1167 el a venit lângă emir în calitate de *katib* (secretar-învățat), mai târziu descriindu-și noul protector drept „cel mai cast, pios, înțelept, pur și virtuos dintre regi”.

În toată această perioadă, Nur al-Din și-a proiectat o imagine de musulman devotat, reînsuflețitor al legii și ortodoxiei sunnite. În mod grăitor, cele mai puternice și mai mobile instrumente de propagandă aflate la dispoziția lui Nur al-Din – monedele emise de el – purtau inscripția „Regele Drept”. Oricum, din primii ani ai deceniului 1160 el pare să fi pus mai mult accent pe rolul jihadului în guvernarea sa, proclamându-și virtuțile de *mujahedin* eroic în inscripțiile care împodobeau monumentele publice. Tot în această perioadă a început să se cristalizeze și poziția preeminentă a Ierusalimului în cadrul ideologiei jihadului. Colegul emirului, Ibn ‘Asakir, a ajutat la revitalizarea tradiției scrierii textelor care preamăreau virtuțile Orașului Sfânt și a pus ca aceste lucrări să fie recitate la marile adunări publice din Damasc. Poeții de la curtea lui Nur al-Din au compus lucrări larg răspândite, care scoteau în evidență nu numai necesitatea de a-i ataca pe latini, dar și pe cea de a recuceri cel de-al treilea oraș al Islamului. Unul dintre aceștia și-a încurajat protectorul să poarte un război împotriva francilor „pînă ce-l vei vedea pe Iisus fugind din Ierusalim”. Ibn al-Qaysarani, care îl slujise și pe Zangi, și-a făcut cunoscută dorința ca „cetatea Ierusalimului să fie curățată prin vărsare de sînge”, vestind că „Nur al-Din e la fel de puternic ca întotdeauna și fierul sulitei sale e îndreptat spre Aqsa”. Emirul însuși i-a scris califului din Bagdad despre dorința lui de a-i „izgoni pe închinătorii la Cruce din moscheea Aqsa”.

O altă dovadă atestă rolul tot mai central al Ierusalimului, atît în ideologia propagată de Nur al-Din, cît și, poate, în propriile ambiții la care ținea mult. În anii 1168 și 1169 i-a comandat maestrului tîmplar al-Akharini sculptarea unui *minbar* (amvon de lemn) cu ornamente fabuloase, pe care emirul spera să îl pună în moscheea Aqsa după ce avea să recucerească Orașul Sfânt. Cîțiva ani mai târziu, călătorul Ibn Jubayr, musulman originar din Peninsula Iberică, și-a spus părerea despre extraordinara frumusețe a amvonului atunci cînd a trecut prin Levant, afirmînd că splendoarea acestuia nu avea seamăn în lumea medievală. Fără îndoială că acest *minbar* era gîndit ca o declarație de intenție puternică și publică, căci era împodobit cu descrierea emirului drept „luptătorul jihadului pe calea Sa, cel care apără [hotarele] împotriva dușmanilor religiei Sale, regele drept, Nur al-Din, stîlpul Islamului și al musulmanilor, împărțitorul dreptății”. Și totuși, trebuie văzut și ca o ofrandă foarte personală, aproape smerită, adusă lui Allah, căci purta inscripționată și invocarea simplă și emoționantă: „Fie ca El să-i dea cuceriri [lui Nur al-Din] și prin mîinile lui”. După finalizare, emirul a amplasat amvonul în Marea Moschee din Alep, unde, potrivit lui Imad al-Din, stătea „acoperit, ca o sabie în teacă”, așteptînd ziua biruinței, cînd Nur al-Din avea să-și îndeplinească visul de a recupera Ierusalimul²¹.

Cum ar trebui, așadar, să-l privim pe Nur al-Din? Atacurile lui asupra francilor după umilița de la Bouqia și faptul că a răspîndit ideologia jihadului dovedesc că era stăpînit de un angajament neechivoc pentru războiul sfînt? Pot fi luate în serios cuvintele emirului, înregistrate în *Cronica din Damasc*? Se spune că ar fi afirmat :

Nu caut nimic altceva decât binele musulmanilor și să fac război împotriva francilor... [Dacă] ne ajutăm unul pe altul în purtarea războiului sfânt și treburile sînt rînduite armonios, cu privirea îndreptată doar spre bine, dorința și scopul meu vor fi îndeplinite pe deplin²².

Exista o diferență pronunțată între atitudinea și scopurile lui Nur al-Din în anii 1140 și activitățile lui din anii 1160. Comparația cu metodele și realizările tatălui său, Zangi, e frapantă. Însă rămîn și unele semne de întrebare și obiecții. Date fiind contextul și complexitatea naturii umane, a miza pe o soluție unică – în care Nur al-Din ar fi prezentat ori ca fiind dedicat complet jihadului, ori ca urmărindu-și numai propriile interese – ar fi greșit. La fel cum creștinii din prima cruciadă par să fi fost îmboldiți de un amestec de pietate și lăcomie, se poate ca și Nur al-Din să-și fi dat seama de valoarea politică și militară a susținerii cauzei religioase, cu toate că se simțea motivat și de devoțiune autentică. Fiind despoți războinici turci parveniți în lumea Orientului Apropiat și Mijlociu, o lume bazată încă pe elitele arabe și persane, probabil că nevoia Zangizilor de legitimare socială, religioasă și politică era presantă.

Pe parcursul secolului al XII-lea, noțiunea de renaștere a unui jihad islamic a prins rădăcini în Levant, iar acest proces s-a accelerat exponențial în timpul carierei lui Nur al-Din. În 1105, puțini au răspuns atunci cînd predicatorul damaschin al-Sulami ridica în slăvi virtuțile războiului sfânt. Pe la sfîrșitul anilor 1160 atmosfera din Damasc și Alep se schimbase – se poate ca Nur al-Din să fi cultivat și inspirat această nouă fervoare; cel puțin el înțelesese că un mesaj care accentua dimensiunea spirituală a luptelor împotriva inamicilor Islamului sunnit putea găsi acum un public receptiv.

Capitolul 9

Bogăția Egiptului

În cea mai mare parte a anilor 1160, conflictul dintre Islamul zangid și francii levantini s-a axat pe Egipt, ambele puteri încercând să-și afirme controlul asupra regiunii Nilului. Din punct de vedere strategic, stăpânirea Egiptului i-ar fi permis lui Nur al-Din să încercuiască efectiv statele cruciate – cu controlul asupra Alepului și Damascului asigurat, anexarea orașului Cairo ar fi putut înclina irevocabil în favoarea lui balanța puterii din Orientul Apropiat. Dezbinarea dintre Siria sunnită și Egiptul šiit subminase multă vreme orice speranță în vederea unei acțiuni conjugate pentru înfrângerea latinilor. Dacă într-un fel sau altul acest dezacord ar fi fost depășit, atunci Islamul s-ar fi unit pentru prima oară de la începerea cruciadelor.

Și fabuloasa bogăție a Nilului era atrăgătoare. Revărsarea anuală a fluviului, în luna august, conferea o fertilitate enormă pământului arabil situat de-a lungul malurilor sale din Delta Nilului. Într-un an bun, Egiptul se bucura de un surplus abundent de produse agricole și, prin asocieri, de venituri generoase obținute din impozite. Regiunea mai beneficia și de pe urma comerțului înfloritor între Oceanul Indian și Marea Mediterană, pentru că ruta critică de legătură pe uscat între cele două trecea prin Egipt. Populară în rîndul negustorilor italieni și bizantini, regiunea Nilului a devenit unul dintre centrele comerciale de frunte ale lumii.

Egiptul medieval

Egiptul este descris adesea ca fiind un teritoriu musulman în vremea cruciadelor, însă aceasta este o simplificare amăgitoare. Regiunea a fost cucerită în 641 e.n., în timpul primului val de expansiune arabo-islamică, însă elita arabă dominantă se concentra în două centre: orașul port Alexandria, întemeiat de Alexandru cel Mare cu aproximativ 1.500 de ani înainte, și noua așezare Fustat, înființată de arabi în capul Deltei Nilului. În alte părți predomina populația indigenă a creștinilor copti. De-a lungul veacurilor, coptii au fost arabizați într-un sens cultural, de exemplu adoptaseră limba arabă, însă primirea credinței islamice s-a realizat mult mai încet și treptat. În secolul al XII-lea, această clasă inferioară creștină a coptilor din zona rurală exista încă.

Din anul 969 Egiptul era condus de Dinastia šiită a Fatimizilor, care își scuturaseră jugul domnitorilor abbasizi din Bagdad. Fatimizii au construit o flotă formidabilă, cu ajutorul căreia au ajuns să domine transportul maritim în Marea Mediterană. Au construit

o nouă capitală la nord de Fustat, pe care au numit-o Cairo (care înseamnă „Cuceritorul”), și au ales un calif („succesor” al profetului Mahomed) šiit rival, contestînd autoritatea universală a califului sunnit din Bagdad. Prin secolul al XII-lea, orașul fortificat Cairo era centrul politic al Egiptului. Aici, două palate labirintice, nemaipomenit de bogate, ale califilor stăteau mărturie a bogăției fără margini a Fatimizilor – găzduind menajerii exotice și mulțimi de eunuci de curte. Orașul mai cuprindea și moscheea al-Azhar, ridicată în secolul al X-lea, renumită drept centru al scolasticismului și studiului teologic islamic, în timp ce la capătul unui canal ce se vărsa în Nil, pe mica insulă Roda, se găsea Nilometrul, o structură calibrată cu grijă care permitea măsurarea cu precizie a revărsării marelui fluviului și, prin aceasta, prognosticarea recoltei.

Cairo a devenit sediul puterii fatimide, dar în era cruciată străvechiul oraș Alexandria își păstrase statutul de punct central al economiei Egiptului. Amplasat pe țărmul Mediteranei, la vest de Delta Nilului, dominat de una dintre minunile lumii, Farul din Alexandria, acest port se găsea în poziția perfectă pentru a exploata comerțul cu bunuri de lux ca mirodeniile și mătăsurile, ce curgeau dinspre Asia prin Marea Roșie și mai departe spre Europa. Un latin care trăia pe atunci în Palestina a remarcat că „oamenii din Răsărit și din Apus se înghesuiau în Alexandria, [orașul] fiind o piață publică pentru ambele lumi”.

În vremea cruciadelor, abilitatea califilor fatimizi de a exercita puterea reală asupra regiunii Nilului se redusese și de cele mai multe ori Egiptul era guvernat de principalul administrator al califului, vizirul. Totuși, după moartea vizirului al-Afdal, în anul 1121, acest sistem politic a început să se clatine și curînd orașul Cairo a fost prins în intrigi. Un șir nociv de conspirații nestăpînite, brutalitate neîfrînată și crime a îngenucheat Egiptul fatimid. Cum a observat un cronicar musulman, „în Egipt, viziratul era premiul celui mai puternic. Califii erau ținuți îndărătul vălului și vizirii erau conducătorii de fapt... Rar se întîmpla să ajungă cineva în această poziție altfel decît prin lupte, omoruri și alte mijloace asemănătoare”. Afectată de instabilitatea politică, regiunea Nilului a început să decadă și flota fatimidă, odinioară măreață, a fost lăsată pradă declinului. Avînd în vedere acest fundal de debilitate endemică, nu e de mirare că puterile conducătoare din Siria și Palestina au început să privească Egiptul ca pe o țintă de prim interes²³.

Noul cîmp de luptă

La începutul anilor 1160, Egiptul se cufunda tot mai mult în haos. În 1163, puterea nominală se găsea în mîinile unui băiat în vîrstă de 11 ani, califul al-Adid (1160-1171), în timp ce funcția de vizir era ocupată de fostul guvernator al Egiptului Superior, Shawar. El venise la putere la începutul anului 1163, însă după opt luni a fost înlăturat de șambelanul său arab, Dirgham. Shawar a fugit și și-a scăpat viața în Siria, iar Dirgham, ca mulți alți uzurpatori înaintea lui, „i-a dat morții pe mulți dintre emirii egipteni, pentru a-și înlătura rivalii din țară”. După decenii de conflict intestine, țara fusese golită aproape complet de elita conducătoare. În această stare de slăbiciune, Egiptul era extrem de vulnerabil în fața jafurilor făcute de vecinii săi creștini și musulmani.

Cîțiva ani la rînd, regatul Ierusalimului arătase un interes tot mai mare pentru regiune. Cucerirea Ascalonului în 1153 a deschis drumul litoral în sudul Palestinei – cunoscut cu

numele de *Via Maris* –, iar în 1160, regele Balduin al III-lea a amenințat cu o invazie, însă a renunțat la planurile sale în schimbul unui uriaș tribut anual de 160.000 dinari de aur. Apoi, după moartea sa prematură în 1163, Balduin (neavînd copii) a fost urmat de fratele lui mai mic, Amalric. Marele istoric latin al statelor cruciate, Guillaume de Tyr, care a ajuns să ocupe un loc însemnat sub patronajul lui Amalric, a făcut o descriere surprinzător de onestă a noului monarh. În vîrstă de 27 de ani, se spune despre Amalric că era serios și taciturn, „un bărbat prudent și discret”, căruia îi lipseau farmecul firesc și elocvența predecesorului său, în parte pentru că suferea de o ușoară bîlbîială. Din punctul de vedere al aspectului fizic, Amalric era „de o înălțime considerabilă”, avea „ochi scînteietori”, o „barbă deasă” și păr blond destul de rar. Guillaume i-a lăudat „ținuta” regală, dar a admis că, în ciuda consumului său extrem de moderat de mîncare și vin, regele „era peste măsură de gras, cu sîni ca de femeie, atîrnîndu-i în jos spre brîu”²⁴.

Unul dintre primele scopuri pe care și le-a stabilit Amalric ca monarh a fost să reafirme dominația Ierusalimului asupra Egiptului, printr-un asediu – deși nereușit – al orașului Bilbais, aflat pe unul din malurile unuia dintre afluenții Nilului. Cu toate că latinii au fost siliți să se retragă, pe parcursul următorilor ani regele franc avea să-și consume mare parte din energie și resurse încercînd să obțină puterea în Egipt.

Campaniile egiptene ale lui Shirkuh ibn Shadi

Și atenția lui Nur al-Din era atrasă de sud. Spre sfîrșitul anului 1163 a sosit la Damasc vizirul destituit Shawar, sperînd să obțină sprijin politic și militar pentru o contralovitură. Uneori istoricii au lăudat hotărîrea lui Nur al-Din de a-l susține ca pe o decizie vizionară, afirmînd că el a întrezărit repede oportunitatea de a purta un nou război împotriva latinilor pe teren egiptean, visînd între timp la clipa în care cîrmuirea orașelor Alep, Damasc și Cairo ar fi putut fi unificată, încercuind Palestina stăpînită de franci.

În realitate, la început Nur al-Din a fost reticent. Era conștient că o implicare mai lungă în nordul Africii ar fi epuizat resursele chiar în momentul în care el încerca să-și consolideze stăpînirea asupra Siriei și se îndoia de devotamentul lui Shawar în calitate de aliat (deși Shawar a promis să răsplătească ajutorul lui Nur al-Din cu o treime din veniturile obținute de Egipt din grîne). Însă după cîteva luni emirul s-a lăsat convins să treacă la acțiune. Alegerea lui Nur al-Din a fost determinată în parte de unele necesități strategice, pentru că, lăsați nesupravegheați, francii din Ierusalim ar fi putut cîștiga un avanpost inatacabil în regiunea Nilului, cu urmări dezastruoase pentru echilibrul de ansamblu al balanței puterii în Levant. În orice caz, răspundea astfel și ambițiilor vechiului său locotenent kurd Shirkuh, care era un fel de veteran nemulțumit, căci i se alăturase lui Zangi în 1130 și apoi îi rămăsese loial lui Nur al-Din. Chiar și un contemporan latin a admis că, în ciuda faptului că orbise la un ochi din cauza cataractei și era „mic de statură, foarte voinic și gras, [și] înaintat în ani”, Shirkuh era temut și respectat ca un „războinic priceput și dinamic, lacom după glorie și cu multă experiență în problemele militare”. Acest șiret și bătrîn combatant ajunsese deja într-o poziție de putere în cerul de apropiați ai lui Nur al-Din, însă în Egipt a văzut oportunități mai mari de avansare. Cronicarii musulmani îl descriu drept „tare nerăbdător” să conducă armate în nordul Africii; de altfel, el a și jucat un rol esențial în impulsionarea și modelarea implicării „zangide” în regiune în anii următori²⁵.

În aprilie 1164, Nur al-Din i-a încredințat lui Shirkuh comanda unei armate considerabile, bine echipată, dându-i indicația de a-l „repune pe Shawar în funcție”. La început, campania a mers bine. Aliații s-au năpustit în Egipt, preluând controlul orașului Fustat, situat imediat la sud de Cairo. La sfârșitul lunii mai, Dirgham era mort, răpus de o săgeată răzleață aruncată de unul dintre oamenii lui în timpul unei încăierări, și califul l-a repus în drepturi pe Shawar ca vizir. Însă după acest succes inițial, relațiile dintre aliați s-au deteriorat. Shawar a încercat să-l mituiască pe Shirkuh, făgăduindu-i 30.000 de dinari de aur în schimbul plecării lui din Egipt, însă comandantul kurd a refuzat.

Vizirul proaspăt instalat dădea acum dovadă de exact acea instabilitate în loialitate de care se temuse Nur al-Din, invitându-l pe Amalric al Ierusalimului să vină în ajutorul Egiptului, cu promisiunea unor răsplăți bănești generoase. Regele franc a răspuns cu plăcere, mărșăluind pentru a se întâlni cu Shawar la jumătatea verii lui 1164, pentru a-l asedia pe Shirkuh, care se refugiase în Bilbais. Orașul era slab fortificat, avînd un zid nu prea înalt și fiind lipsit de șanț cu apă, însă Shirkuh a organizat o defensivă disciplinată, ceea ce a făcut ca situația să stagneze timp de trei luni. Apoi, în octombrie, vestile despre victoriile lui Nur al-Din la Harim și Baniyas au ajuns la Amalric, care a negociat în grabă o încetare a ostilităților în Egipt, astfel încît și latinilor, și sirienilor li s-a permis să se întoarcă în pace în ținuturile lor, iar Shawar a păstrat controlul asupra orașului Cairo.

Se spune că în anii următori Shirkuh a „vorbit mai departe despre proiectul invadării [Egiptului]”. În 1167, seniorul kurd adunase o armată de invazie pentru a-l înlătura pe Shawar. Shirkuh acționa acum cu tot mai multă independență și, cu toate că Nur al-Din a trimis mai mulți despoți războinici să-l însoțească, se pare că emirului „i-a displicut planul” atacării Egiptului. În campanie s-a alăturat și o personalitate în ascensiune a curții din Damasc, Yusuf ibn Ayyub, nepotul în vîrstă de 29 de ani al lui Shirkuh. Cunoscut ca unul dintre partenerii favoriți de polo ai lui Nur al-Din, e posibil ca Yusuf să fi luptat în bătălia de la Harim în 1164 și e sigur că în anul următor a fost numit *shihna* (echivalentul unui șef al poliției) în Damasc, post în care și-a construit o reputație pentru aplicarea fermă a legii și, poate mai puțin sigur, pentru stoarcerea banilor de la prostituate.

În ianuarie 1167 Shirkuh și-a condus armata prin Peninsula Sinai. Această amenințare l-a făcut pe Shawar să-și reînnoiască cererea de ajutor în Palestina, promițînd, în culmea disperării, să le plătească francilor uluitoarea sumă de 400.000 de dinari de aur. Amalric a pornit fără zăbavă spre Egipt în februarie și, încă o dată, Africa de Nord a devenit cîmpul de bătăie într-o luptă de amploare între Siria musulmană și statele cruciate. În luna martie, cele două tabere s-au ciocnit într-o bătălie neconcludentă la al-Babayn, în deșertul de la sud de Cairo, și ulterior Yusuf și-a demonstrat competența în calitate de comandant militar în timpul unui epuizant asediu al Alexandriei, însă nici francii, nici sirienii nu au fost în stare să obțină o victorie definitivă.

La fel ca în 1164, Shirkuh s-a retras încet spre Siria, fără să aibă prea multe lucruri cu care să se laude după eforturile depuse. Shawar a rămas la putere, iar ultimele evenimente au ajutat doar la sporirea influenței francilor în regiune, căci Amalric încheiase cu vizirul un pact nou care îi garanta un tribut anual de 100.000 de dinari și instalarea unui prefect latin și a unei garnizoane chiar în Cairo. Egiptul era acum un stat clientelar al regatului Ierusalimului. Dar, departe de a-l pedepsi pe Shirkuh pentru acest eșec, Nur al-Din l-a răsplătit, dîndu-i conducerea orașului Homs, iar lui Yusuf ibn Ayyub i-a dat pămînturi în jurul Alepului. Cel puțin pentru moment, seniorul Damascului era evident

dornic să redirecționeze energiile celor doi comandanți kurzi spre problemele siriene, ținându-i în apropiere pentru a supraveghea orice tendință spre independență.

Situația ar fi putut dura pînă la zădărnicierea ambițiilor egiptene ale lui Shirkuh, dacă Amalric nu ar fi încercat să forțeze nota. Regele încercase mai mulți ani la rînd să stabilească legături mai strînse cu Bizanțul, în parte pentru a-și asigura participarea grecilor la o invazie comună în nordul Africii, iar primele roade ale acestor măsuri diplomatice s-au arătat la sfîrșitul lui august 1167, cînd s-a căsătorit cu nepoata împăratului Manuel, Maria Comnena. S-au discutat planuri detaliate pentru o expediție mixtă, iar Guillaume de Tyr a fost trimis la Constantinopol ca ambasador regal pentru finalizarea termenilor înțelegerii. Totuși, înainte de reîntoarcerea lui în toamna anului 1168, Amalric trecuse deja la acțiune. Regele mizase pe faptul că ar fi putut triumfa fără ajutorul grecilor și, prin urmare, a evitat necesitatea de a împărți bogățiile Egiptului cu Manuel. Nemulțumit de statutul de stat clientelar al Egiptului, Amalric a încercat să cucerească zona Nilului. Cu încurajarea zgomotoasă a Cavalerilor Ospitalieri, a lansat o invazie surpriză la sfîrșitul lui octombrie, pornind din Ascalon ca să atace Bilbais. Orașul a căzut după numai cîteva zile, la 4 noiembrie, iar francii s-au datat unui jaf sîngeros și nesățios, crușînd doar o mică parte a locuitorilor și prădînd după placul inimii.

Totuși, imediat după această primă victorie, ofensiva latină și-a pierdut coeziunea. E posibil ca Amalric să fi sperat că un asalt neașteptat și sălbatic avea să zdrobească rezistența egipteană, însă încălcarea armistițiului cu orașul Cairo și șocul provocat de ferocitatea dezlănțuită a francilor la Bilbais au îndîrjit, de fapt, opoziția musulmană în toată regiunea Nilului. Înrautățind lucrurile, regele a încetinit ritmul invaziei, crezînd poate că vizirul Shawar avea să se predea repede, și tot Amalric și-a îngăduit să se lase oprit de oferte de negociere și de promisiunile unui nou tribut. De fapt, toată strategia regelui la sfîrșitul lui 1168 se sprijinea pe o cumplită socoteală greșită. Crezînd că evenimentele din 1167 semănaseră discordie între Cairo și Damasc, s-a gîndit că Shawar avea să fie lipsit de aliați și deci vulnerabil, dar subestimase abilitatea diplomatică a vizirului și ambiția Zangizilor.

Întoarcerea în regiunea Nilului

Cînd francii au atacat Egiptul, Shawar a trimis un potop de mesaje către Nur al-Din, implorînd ajutor și, în ciuda reținerilor pe care le avea anterior în privința amestecului în problemele nord-africane, de data aceasta emirul a răspuns cu o hotărîre fermă și rapidă. La începutul lui decembrie 1168, o expediție armată imensă – care includea 7.000 de soldați călare și alte mii de infanteriști – din Siria s-a reunit în sudul Damascului. Lui Shirkuh i s-a dat comanda generală, un fond de 200.000 de dinari și finanțări complete din vistierie pentru echiparea armatei sale. Dar, pentru a îngrădi capacitatea de acțiune independentă a kurdului în propriul său interes, Nur al-Din a avut grijă să trimită și mulți alți seniori războinici de încredere, inclusiv pe turcul Ayn al-Daulah. În ciuda legăturii lor de rudenie, Nur al-Din pare să fi avut destul de multă încredere în nepotul lui Shirkuh, Yusuf ibn Ayyub, care după toate aparențele a trebuit convins să se întoarcă pe Nil, bîntuit cum era de negrele amintiri ale asediului Alexandriei.

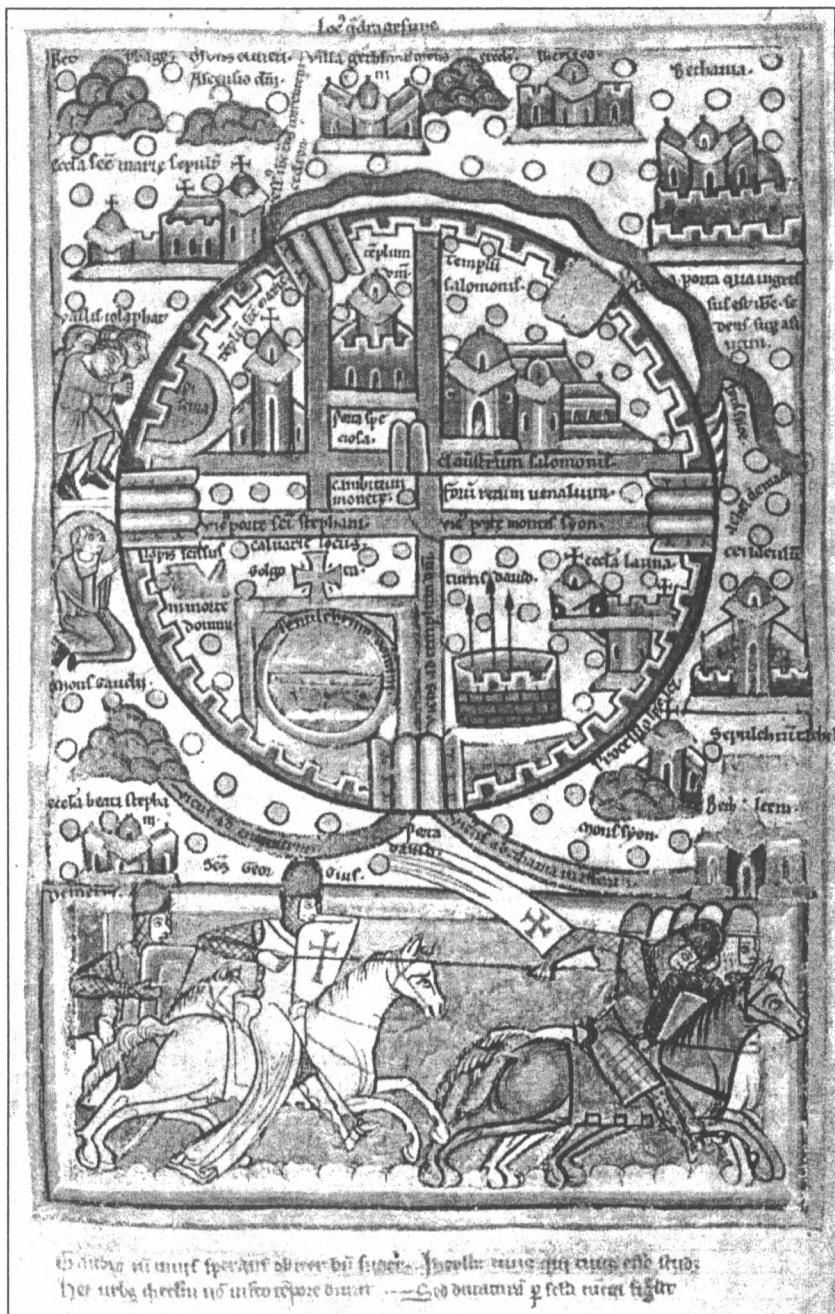
Cînd Amalric a prins de veste că Shirkuh traversa Peninsula Sinai în fruntea unei „mulțimi nenumărate” de oșteni, regele latin a fost cuprins de groază. Grăbindu-se să-și

adune trupele la Bilbais, la sfârșitul lui decembrie Amalric a mărșăluit spre est, în deșert, sperînd să-i oprească pe sirieni înainte ca aceștia să-și poată uni forțele cu Shawar. Dar era prea târziu. Iscoadele au relatat că Shirkuh traversase deja Nilul și, judecînd că acum avea să fie depășit numeric cu mult, Amalric a luat dificila și înjositoarea decizie de a se retrage în Palestina cu mîna goală²⁶.

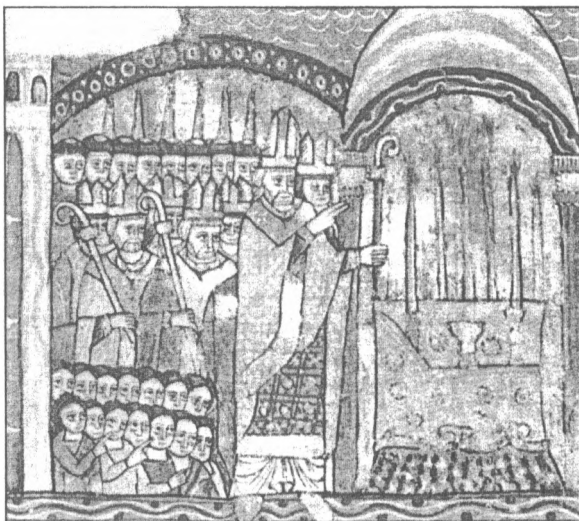
Egiptul era, în sfîrșit, deschis dinaintea lui Shirkuh, care nu a așteptat prea mult ca să acționeze în avantajul său. În primele zile din ianuarie 1169, Shawar a făcut încercări disperate de a negocia condiții, însă baza sprijinului său politic și militar se clătina. Politica lui de alianță cu francii – care inclusea și o măsură extrem de nepopulară, chiar scandaloasă, de a deschide orașul Cairo soldaților latini – se prăbușea. Shirkuh reprezenta Siria sunnită, dușmanul tradițional al Fatimizilor șiiți, dar pentru mulți oameni din capitala egipteană el era totuși de preferat creștinilor din Ierusalim și se pare că la 10 ianuarie califul al-Adid și-ar fi manifestat în privat susținerea acordată kurdului. Opt zile mai târziu, într-o dimineață cețoasă, Shawar a pornit fără nici o bănuială să continue convorbirile în tabăra lui Shirkuh, dar a fost atacat și dat jos de pe cal de Yusuf ibn Ayyub și un alt sirian, Jurdik. Cîteva ceasuri mai târziu, vizirul fusese executat și capul lui fusese dus înaintea califului. Totuși, succesul sirienilor nu era asigurat nici măcar așa. Călărind spre Cairo ca să fie numit în funcția de prim-ministru al lui al-Adid, Shirkuh a fost întîmpinat de o mulțime furioasă. Înconjurat pe străduțele înguste ale orașului vechi, se spune că „s-a temut pentru viața lui”, însă i-a venit repede un gînd viclean și a abătut gloata turbulentă spre jefuirea reședinței răposatului Shawar, în felul acesta reușind să ajungă în siguranță la palatul califului.

În teorie, ridicarea lui Shirkuh la funcția de vizir fatimid confirma puterea zangidă în regiunea Nilului, vestind o nouă epocă a unității musulmane, în care Alepul, Damascul și Cairo și-ar fi putut uni forțele pentru a lupta în jihadul împotriva francilor. Sursele contemporane indică faptul că, cel puțin în public, Nur al-Din a sărbătorit realizarea lui Shirkuh, poruncind ca în toată Siria să fie vestită „cucerirea Egiptului”, chiar dacă emirul avea rezerve în ce privește loialitatea viitoare a locotenentului său. De fapt, adevăratele intenții ale lui Shirkuh nu s-au manifestat niciodată, căci după numai trei săptămîni a murit de o infecție acută cu puroi în gît, după ce se îndopase cu cîrnuri de proastă calitate.

Sursele care povestesc amănunțit ascensiunea succesorului lui Shirkuh – atît în calitate de conducător al expediției siriene, cît și ca vizir – sînt confuze și contradictorii. I-a supraviețuit nepotul său kurd, Yusuf ibn Ayyub, veteranul de la al-Babayn și Alexandria, care putea conta pe sprijinul celei mai mari părți a anturajului militar personal (sau *askar*) al unchiului, alcătuit din 500 de mameluci (soldați sclavi). Dar mai existau și alți pretendenți, care poate păreau mai puternici, inclusiv turcul pro-zangid Ayn al-Daulah și un alt locotenent al lui Shirkuh, talentatul războinic kurd al-Mahtub. După mai multe zile de certuri și intrigi, Yusuf a ieșit învingător. Demonstrînd un talent remarcabil pentru subtilitățile politicii de curte, nepotul lui Shirkuh i-a întors unul împotriva celui alt pe ceilalți candidați, folosind sugestia și aluziile, apărînd în calitate de candidat de compromis. Purtătorul de cuvînt și susținătorul lui în tot acest proces a fost Isa, un jurist și imam kurd cu darul vorbirii. Numai Ayn al-Daulah a rămas încreșcenat, întorcîndu-se la Damasc cu făgăduința că nu va sluji niciodată un asemenea parvenit. În același timp, califului și cercului de apropiați ai acestuia Yusuf le-a arătat o altă față – una care i-a făcut să creadă că, în calitate de ministru, kurdul avea să se dovedească docil și ineficace,

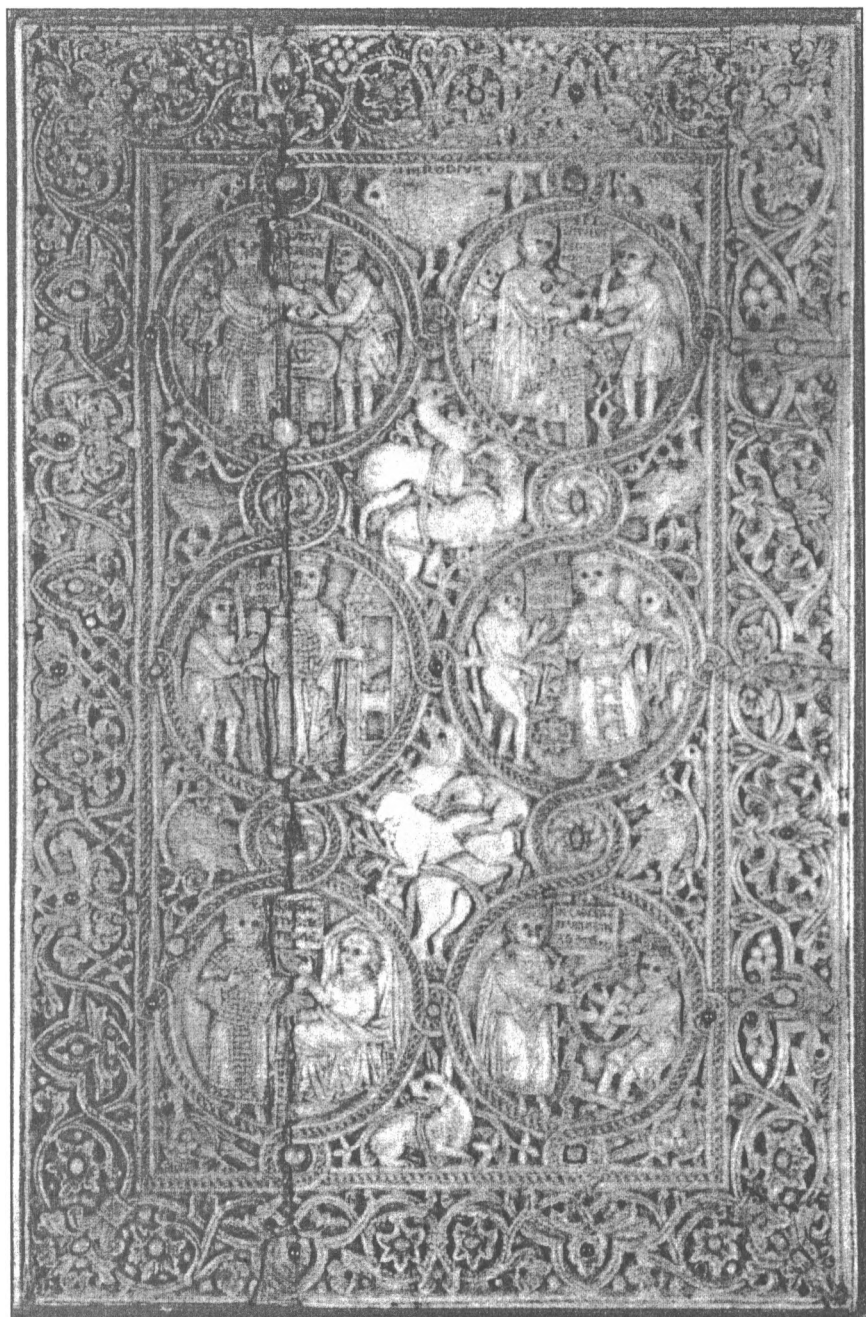
În Evul Mediu, ca și astăzi, Ierusalimul era venerat în calitatea sa de loc cu profunde semnificații spirituale pentru creștini, musulmani și evrei, soarta Orașului Sfânt fiind intim legată de istoria cruciadelor. Această hartă de la sfîrșitul secolului al XII-lea prezintă cetatea fortificată și cele mai importante sanctuare – Domul Stîncii, moscheea Aqsa și Sfîntul Mormînt.

Papa Urban al II-lea inițiază prima cruciadă în 1095.

Aproximativ 100.000 de persoane s-au înrolat în cruciadă, printre care și ducele Godefroi de Bouillon și Adhémar de Le Puy; în imagine, începutul drumului spre Țara Sfântă.

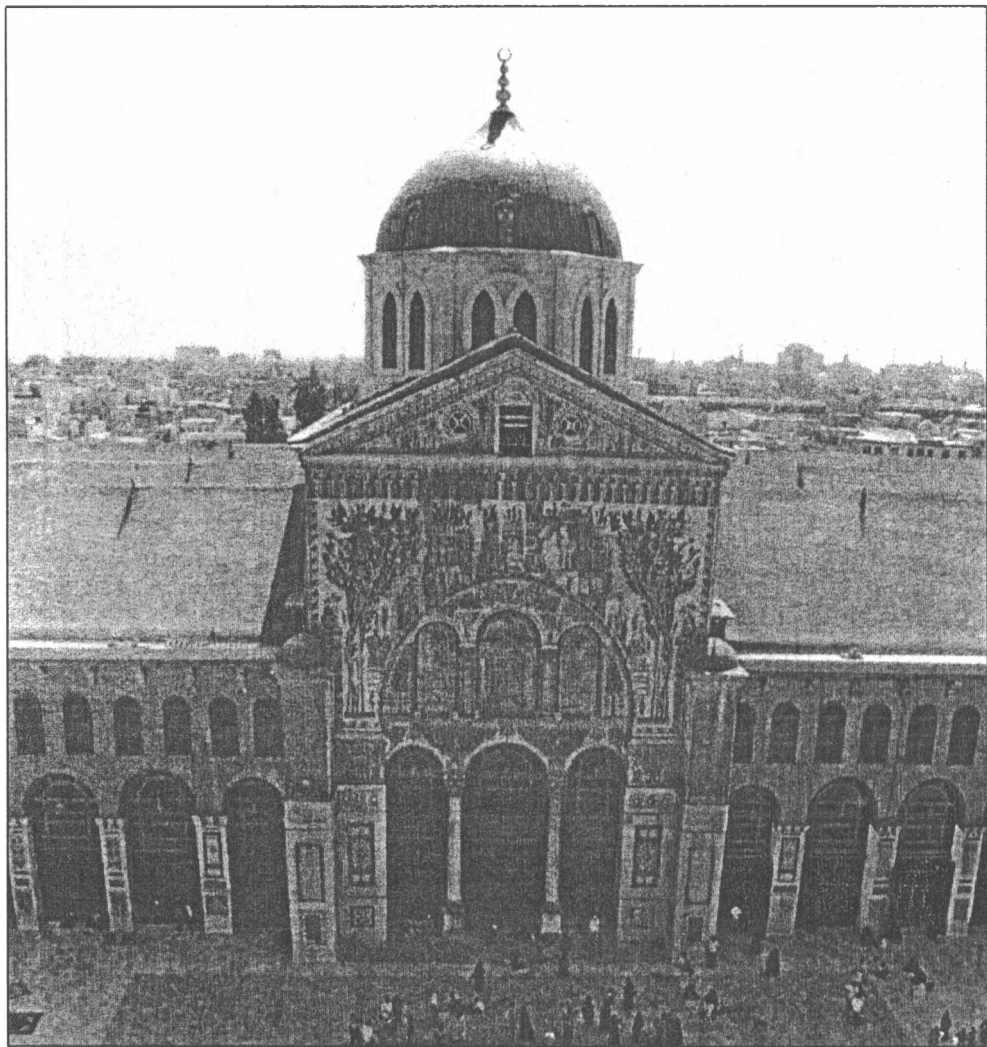
Una dintre cele două coperte de fildeș ale Psaltirei Melisendei – mica, dar bogat decorată carte de rugăciuni despre care se crede că a fost dăruită de către regele Foulques al Ierusalimului soției sale, regina Melisenda, în jurul anului 1135. Imaginile prezintă un rege, îmbrăcat în haine imperiale grecești, făcând acte de caritate: îi îmbracă pe săraci și îi îngrijește pe bolnavi.

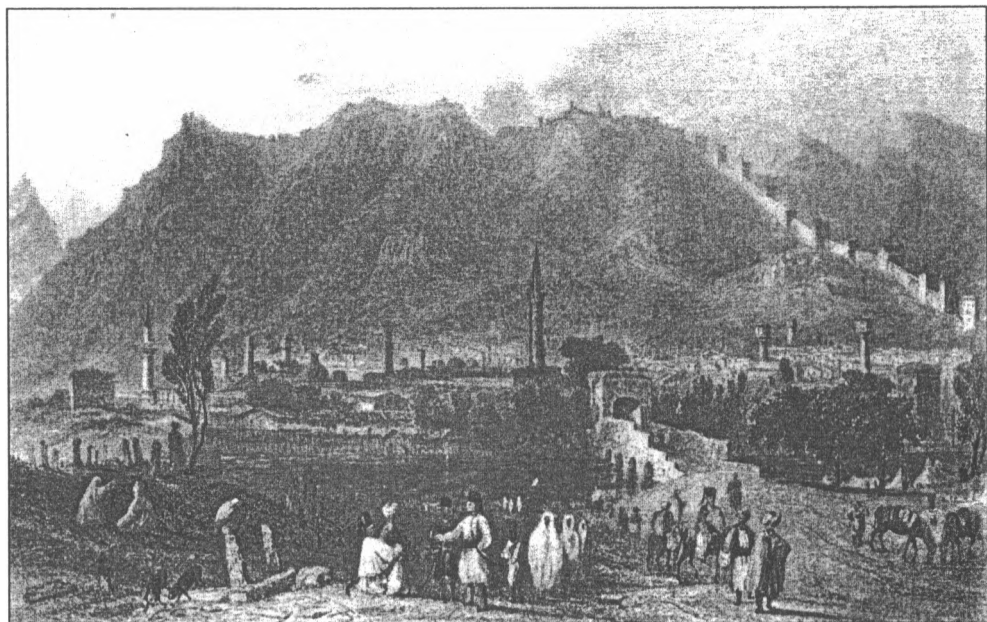
Sfântul Bernard de Clairvaux : una dintre cele mai proeminente personalități religioase ale secolului al XII-lea, sprijinitor al Templierilor și propovăduitor al celei de-a doua cruciade.

Creștinii latini din regatul Ierusalimului au cucerit cetatea Tyrului – ce deținea unul dintre cele mai bune porturi din Levant – în 1124 cu ajutorul flotei venețiene (prezentată în dreapta). Ajutorul naval din partea Veneției, Pisei și Genovei a fost esențial în procesul de înființare a statelor cruciate. Miniatura provine dintr-un manuscris al *Istoriei ținuturilor de peste mări* de Guillaume de Tyr, ce datează din a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

Marea Moschee Umaiadă din Damasc.

Marea cetate a Antiohiei, construită la poalele Muntelui Silpius, era apărată de aproape 5 kilometri de ziduri cu turnuri.

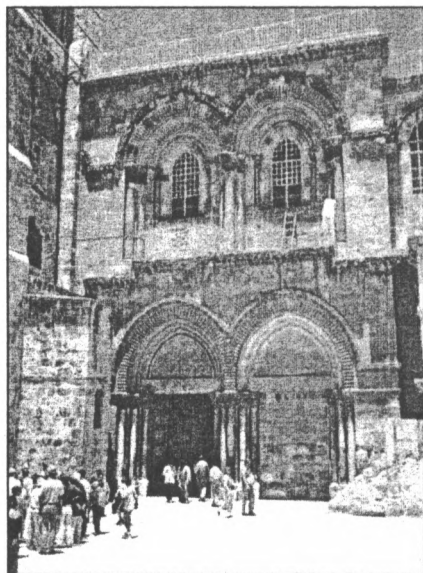

Imediat ce au pătruns în cetate, în zorii zilei de 3 iunie 1098, latinii din prima cruciadă au purces la un masacu general al populației, ilustrat în această miniatură dintr-un manuscris realizat în secolul al XIII-lea.

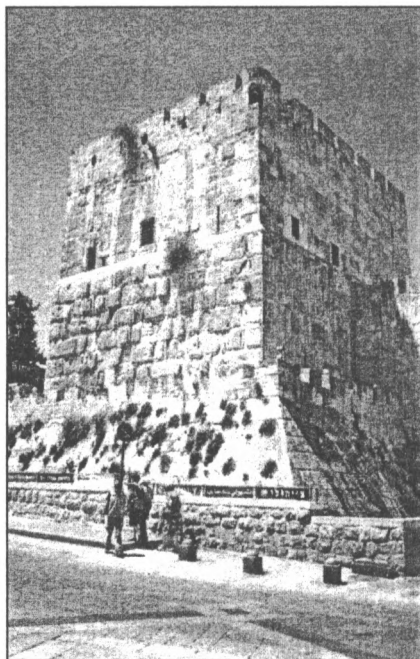
Orașul Ierusalim

Domul Stîncii din cadrul complexului Haram as-Sharif (Muntele Templului).

Sfîntul Mormînt, despre care se crede că ar cuprinde locul morții și învierii lui Iisus. Aici au adus ofrande primii cruciați după jefuirea Ierusalimului pe 15 iulie 1099.

Citadela Ierusalimului, Turnul lui David.

un străin care mai târziu putea fi înlăturat cu ușurință în vederea unei renașteri fatimide. La sfârșitul lui martie 1169, „comanda lui asupra trupelor [siriene] și numirea ca vizir a lui al-Adid” au fost confirmate punctual²⁷.

Indiferent de expectativele califului egiptean, Yusuf ibn Ayyub și-a dezvăluit în curînd adevăratele înșușiri, zdrobind tentativa unei lovituri de palat și suprimînd cu brutalitate o revoltă militară la numai cîteva luni după preluarea funcției. Într-adevăr, în anii următori a devenit clar că ambițiile lui le întreceau cu mult pe cele ale unchiului său, Shirkuh. Mai mult, capabil fiind atît de o cruzime extremă, cît și de o mărinimie principală și fiind înzestrat cu agerime politică și militară, realizările lui Yusuf aveau să le eclipseze chiar și pe acelea ale suzeranului său, Nur al-Din, cîștigîndu-i, cu timpul, mărețul apelativ cu care e mai cunoscut în istorie: *Salah al-Din*, „bunătatea credinței”, sau, în limbile occidentale, Saladin.

Saladin, seniorul Egiptului (1169-1174)

În ciuda impactului seismic pe care avea să-l aibă asupra istoriei și războiului pentru Țara Sfîntă, nu ne-a rămas nici o descriere fizică a lui Saladin. În 1169, puțini puteau bănui că acest războinic kurd de 31 de ani avea să întemeieze Dinastia Aiubizilor (numită după tatăl lui Saladin, Ayyub) ca noua putere în ascensiune a Islamului. Unii cronicari medievali și mulți istorici moderni au sugerat că relația lui Saladin cu suzeranul lui sirian Nur al-Din s-a deteriorat aproape imediat după ce acesta din urmă a preluat funcția de vizir egiptean; că umbrele iminentului conflict dintre Cairo și Damasc s-au văzut imediat. În realitate, în ciuda unui grad limitat de fricțiune în timpul perioadei inițiale de adaptare, există numeroase dovezi care sugerează cooperarea neîntreruptă și puține care să indice o inițiativă timpurie de afirmare a independenței din partea lui Saladin. Cu timpul, echilibrul puterii și interacțiunea loialității între acești doi potenți – campioni ai Dinastiilor zangidă și aiubidă – aveau să devină o problemă presantă, însă în 1169 Saladin avea preocupări mai urgente²⁸.

Provocări

După ce i-a succedat unchiului său ca vizir al califului fatimid al-Adid, șansele de supraviețuire ale lui Saladin erau slabe. În timpul celor 15 ani de dinainte, viziratul trecuse în posesia a nu mai puțin de opt oameni; scizionismul cronic, trădarea, înșelăciunea și crima se găseau pretutindeni și erau trăsături bine înrădăcinate ale politicii din Cairo. Saladin a venit în acest mediu instabil și letal ca un străin izolat – un kurd sunnit într-o lume șiiită –, susținut doar de resurse militare și financiare limitate. Probabil puțini se așteptau să se impună.

În primăvara anului 1169, primul gînd al lui Saladin a fost să adune repede în jurul lui un nucleu apropiat de susținători loiali și capabili. Pe tot parcursul carierei sale, el pare să se fi bizuit cu mare încredere pe fidelitatea singelui; fiind aproape singur în Egipt, el s-a îndreptat spre familie, cerîndu-i lui Nur al-Din să le îngăduie membrilor casei aiubide să plece din Siria și să vină în regiunea Nilului. În cîteva luni, lui Saladin i s-au

alături fratele mai mare, Turan-Şah, şi nepotul lui, Taqi al-Din. Mai târziu au fost urmaţi de alţii, inclusiv de tatăl lui Saladin, Ayyub, şi de un alt frate mai mic, care avea să se facă remarcant, al-'Adil. Ca vizir, Saladin a încredinţat rudelor sale funcţiile de putere în Egipt, dar i-a cîştigat de partea sa şi pe mulţi din trupele de *askar* ale răposatului unchi Shirkuh, numite *asadiyya* – un joc de cuvinte bazat pe numele lui întreg, Asad al-Din Shirkuh ibn-Shadi.

Printre ei se numărau şi kurdul al-Mashtub, care candidase şi el pentru funcţia de vizir, mamelucul viguros şi dintr-o bucată Abu'l Haija cel Gras, care mai târziu a ajuns să fie atît de obez încît întîmpina dificultăţi dacă trebuia să stea în picioare, şi vicleanul, dar destul de grosolanul eunuc caucazian Qaragush. În următorii ani, aceşti bărbaţi aveau să se dovedească unii dintre cei mai credincioşi loctiitori ai lui Saladin. Vizirul a mai început să-şi adune în jur şi un *askar* propriu, *salahiyya*. Saladin şi-a găsit aliaţi chiar şi în interiorul zbuciumatei curţi fatimide. Scribul, poetul şi administratorul al-Fadil, de baştină din Ascalon, care fusese angajat de mai mulţi viziri, intrase acum în slujba lui Saladin, devenind secretarul şi confidentul lui intim. Al-Fadil era un corespondent avid, iar copiile scrisorilor lui servesc astăzi drept corpus vital de dovezi istorice.

La cîteva luni după accederea la funcţia de vizir, Saladin a avut nevoie de sprijinul acestor aliaţi de încredere, pentru că a înfruntat o serie de atacuri la adresa poziţiei sale. În tratarea acestor ameninţări şi-a mai demonstrat şi înclinaţia spre maşinaţiuni politice abile – care avea să se dovedească o trăsătură caracteristică a carierei sale. Cînd era necesar, Saladin putea acţiona cu o hotărîre neiertătoare, dar era în stare să folosească şi prudenţa şi diplomaţia. La începutul verii lui 1169, Mutamin, căpetenia eunucilor din palatul califului, a încercat să uneltească o lovitură de stat împotriva lui Saladin, deschizînd canale de negociere cu regatul Ierusalimului, în speranţa că va determina o altă invazie francă în Egipt, de data aceasta pentru a-i răsturna pe Aiubizi. Un ambasador secret a fost trimis din Cairo deghizat în cerşetor, însă pe cînd trecea prin apropiere de Bilbais un turc sirian a văzut că purta sandale noi, a căror calitate contrasta cu înfăţişarea lui altminteri zdrenţăroasă. Trezind bănuieli, agentul a fost arestat şi scrisorile către franci au fost descoperite, cusute în căptuşeala încălţărilor sale, dînd astfel la iveală intriga. Saladin a restrîns independenţa curţii fatimide, executîndu-l pe eunucul Mutamin în august şi înlocuindu-l cu Qaragush, care, începînd din acest moment, a supravegheat toate problemele palatului²⁹.

Intervenţia severă a lui Saladin a provocat tulburare în garnizoana militară din Cairo. Oraşul era înşesat cu 50.000 de soldaţi sudanezi de culoare, a căror loialitate faţă de calif îi transforma într-o opoziţie periculoasă pentru autoritatea aiubidă. Două zile la rînd, aceştia s-au răscolit pe străzi, îndreptîndu-se spre sediul lui Saladin, în palatul vizirului. Abu'l Haija cel Gras a fost trimis să le bareze înaintarea, însă Saladin ştia că nu avea destui oameni ca să se impună într-o luptă deschisă şi în curînd a adoptat tactici mai puţin directe. Majoritatea sudanezilor trăiau cu familiile lor în cartierul al-Mansura din Cairo. Saladin a poruncit ca întreaga zonă să fie incendiată, potrivit unui contemporan musulman, lăsînd „să ardă din temelii proprietăţile, copiii şi femeile [soldaţilor răzvrătiţi]”. Cu moralul doborît de această atrocitate nemiloasă, sudanezii au încheiat un armistiţiu, ale cărui condiţii presupuneau şi trecerea liberă pe Nil în sus. Însă odată ce au ieşit din oraş şi au început să călătorească în grupuri mai mici şi răzleţe, au căzut victimele unor contraatacuri perfide lansate de Turan-Şah şi practic au fost anihilaţi.

Cînd situația a impus-o, Saladin a continuat să folosească represaliile cu sînge rece, însă adesea a adoptat metode mai subtile și mai nuanțate în relațiile cu oponenții. După ce a fost instalat în funcția de vizir fatimid, Saladin s-a confruntat în repetate rînduri cu presiuni din partea califului din Bagdad și a lui Nur al-Din din Damasc, care îi cereau să-l destituie pe califul šiit din Egipt, un eretic în ochii ortodoxiei sunnite. Dar Saladin s-a împotrivit, nefăcînd nici o mișcare imprudentă pentru răsturnarea lui al-Adid, cultivînd în schimb cu tînărul conducător o alianță benefică pentru amîndoi – o relație care, pînă la un punct, se poate să fi avut în spate și o prietenie adevărată. Poziția lui Saladin în regiunea Nilului era mult prea nesigură ca să riște o revoluție dinastică directă. El și-a dat seama că, cel puțin la început, ca să reziste ca vizir avea nevoie de măsura stabilității și, chiar mai important, de generoasele binefaceri financiare venite din sprijinul califatului.

Această politică și-a arătat valoarea la sfîrșitul verii lui 1169. Suferind încă din cauza retragerii umilitoare din Egipt din iarna anterioară, regele Amalric al Ierusalimului a ales acest moment pentru lansarea unui alt atac, de data aceasta țintind spre portul Damietta, situat în regiunea estică a Deltei Nilului, cu ajutorul unei flote bizantine masive. Atacul reprezenta o amenințare gravă pentru Saladin, și totuși s-a dovedit mai mult decît capabil să înfrunte provocarea. A ridicat o uriașă armată bine echipată, finanțată de o subvenție cu adevărat colosală de 1.000.000 de dinari de aur din vistieria lui al-Adid. În loc să comande personal despresurarea portului Damietta, lăsînd Cairo pradă unei revolte, Saladin și-a delegat cu înțelepciune nepotul, pe Taqi al-Din, în timp ce el a rămas în capitală. Cînd această armată s-a raliat cu trupele siriene trimise de Nur al-Din, Amalric s-a trezit în inferioritate numerică și, cum era incapabil să coordoneze operațiunile militare greco-latine, ofensiva lui s-a prăbușit. Această victorie musulmană a pus efectiv capăt disputei pentru controlul asupra Egiptului purtate împotriva latinilor pe tot parcursul deceniului 1160. Francii au continuat să viseze la cucerirea Nilului, însă pentru moment regiunea rămînea în stăpînirea Islamului și a lui Saladin³⁰.

După ce a făcut față primelor provocări din cel dintîi an în care a îndeplinit funcția de vizir, Saladin – amintind de atitudinea lui Nur al-Din față de exercitarea puterii – a inițiat niște programe de reînnoire civilă și religioasă. A întărit fortificațiile Alexandriei, în timp ce în Cairo și în Fustat, suburbia sudică a capitalei, au fost ridicate noi centre ale legii islamice sunnite. Mai tîrziu, Saladin a abolit în Egipt taxele neprevăzute în Coran pentru comerț (deși a ridicat cota altor forme de impozitare pentru a acoperi deficitul creat în veniturile statului). În luna noiembrie a anului 1170 pare să fi luat și mantia de *mujahedin*, conducînd prima invazie a Palestinei france. În fruntea unei armate considerabile, Saladin a invadat mica fortăreață latină Darum, aflată la sud de Gaza, și, înainte de a se îndrepta spre țărmul Mării Roșii ca să ocupe portul Aqaba, s-a încăierat cu armata de despresurare adunată în grabă de regele Amalric. Deși e limpede că în această campanie creștinilor le-au fost date anumite lovituri, e posibil ca obiectivul primar al lui Saladin să fi fost consolidarea rutei pe uscat între regiunea Nilului și Damasc și probabil ar fi greșit să considerăm această întreprindere drept primul semn al dedicării lui față de cauza războiului sfînt.

Locțiitor sau comandant

Pe măsură ce controlul lui Saladin asupra Egiptului s-a consolidat, lipsa lui de independență s-a impus tot mai acut în centrul atenției. Era un senior sunnit, avea tot mai multă putere și tot mai multe resurse, dar totuși era un simplu secund la ordinele unui calif šiit, fiind limitat și de legăturile de supunere față de Nur al-Din. Până în acest moment, precauția îi fusese de mare folos lui Saladin, însă la sfârșitul verii lui 1171, având în vedere că dominația asupra orașului Cairo era asigurată, el era pregătit să-i elimine pe Fatimizi. Totuși, chiar și acum s-a mișcat cu o reținere evidentă, renunțând în mare măsură la aberanta politică egipteană tradițională – lovituri de stat sângeroase și crime nesfârșite. În parte, această atitudine a fost posibilă datorită sănătății subrede a tânărului calif al-Adid. Spre sfârșitul lui august, el a contractat o boală serioasă și, cu toate că nu avea decât 20 de ani, în curând se găsea în pragul morții³¹.

În ziua de vineri, 10 septembrie, Saladin a făcut primul pas precaut spre autonomie. Secole de-a rândul, numele califului šiit fusese repetat în toate moscheele din Egipt în timpul rugăciunii de vineri, recitat în semn de recunoaștere onorifică a autorității fatimide. În orice caz, în această zi, la Fustat, numele lui al-Adid a fost înlocuit cu acela al califului abbasid sunnit din Bagdad. Înainte de a-și da cărțile pe față în Cairo, Saladin încerca marea cu degetul, ca să vadă dacă avea să urmeze o răzvrătire deschisă, însă nu s-a iscat nici o răscoală. În ziua următoare, în capitală, a prezidat o impunătoare paradă militară în care aproape toate forțele armatelor sale au mărșăluit pe străzi, făcându-l pe al-Fadil, secretarul său, să noteze că „nici un rege din Islam nu mai avusese vreodată o oaste pe potrivă acesteia”. Pentru supușii egipteni și pentru ambasadorii latini și greci care se întimplau să fie atunci în vizită la Cairo, mesajul era limpede. Saladin era acum seniorul Egiptului. Veștile despre aceste evenimente au ajuns și la al-Adid, aflat pe patul de moarte, și califul l-a implorat pe Saladin, care formal era încă vizirul său, să vină la căpățiul lui, sperînd să-i poată cere îndurare pentru viețile celor din familia lui. Temîndu-se de un complot, Saladin a refuzat – deși se spunea că mai tîrziu a regretat această hotărîre neînduplecată –, după care califul a murit, pe 13 septembrie. Saladin a făcut un spectacol din însoțirea corpului său pînă la locul de înmormîntare și nu a poruncit eliminarea urmașilor. În schimb, ei au fost găzduiți și îngrijiți în palatul califului, însă li s-a interzis să aibă copii, astfel încît linia lor să se stingă. Chiar dacă revoluția fusese treptată, consecințele ei erau dramatice. Zilele Fatimizilor se sfîrșiseră; schisma religioasă și politică ce despărțise Egiptul de restul Orientului Apropiat musulman încă din secolul al X-lea se estompa, permițîndu-i lui Saladin să apară în postura de apărător al ortodoxiei sunnite.

Data fiind reputația aproape legendară a califului pentru bogăția fabuloasă, pentru Saladin, unul dintre beneficiile imediate ale morții lui al-Adid ar fi trebuit să fie o afluență masivă de bani lichizi. Însă după ce a ocupat palatul fatimid, Saladin a găsit o rezervă surprinzător de mică de bani, fiindcă o mare parte din comori fuseseră utilizate pentru achitarea exorbitantelor tributuri plătite de fostul vizir Shawar Ierusalimului și Damascului și a defensivei lui Saladin la Damietta, în 1169. Comorile pe care le-a mai găsit – un „munte” de rubine, un smarald uriaș și o varietate de perle mari – au fost vîndute imediat la licitație.

Abolirea califatului fatimid și supunerea Egiptului de către Saladin în 1171 nu erau, cel puțin în teorie, victorii personale; erau și un triumf pentru suzeranul său, Nur al-Din, despre al cărui stat se putea spune acum că se întindea din Egipt pînă în Siria și dincolo de granițele acesteia. Desigur, în toamna respectivă califul din Bagdad le-a trimis ambilor bărbați splendide robe ceremoniale în semn de biruință. În spatele fațadei unității și autorității sunnite se arătau însă tot mai clare semnele unei tensiuni între stăpîn și locuitorul lui din ce în ce mai puternic. După unificarea orașelor Alep, Damasc și Cairo și după încercuirea regatului franc al Ierusalimului rezultată astfel, Nur al-Din s-ar fi putut aștepta să recurgă la bogățiile și resursele din zona Nilului și la sprijinul militar al lui Saladin pentru lansarea unei ofensive totale asupra Palestinei. Totuși, începînd din toamna anului 1171, în calitate de nou senior al Egiptului, Saladin a început să se comporte pe bună dreptate ca un conducător suveran. Încă din zilele aventurilor lui Shirkuh în nordul Africii, implicarea Aiubizilor în regiune fusese însoțită mereu de urmărirea interesului personal și, în ultimă instanță, cucerirea Egiptului depinsese în primul rînd de calitățile lui Saladin: acuta lui viziune politică și militară, răbdarea, șiretenia și neînduplecarea lui. Se poate afirma că acum era în măsură să se pretindă mai curînd egalul și aliatul lui Nur al-Din, decît slujitorul său.

Conflictul deschis a fost evitat, în parte, datorită preocupărilor lui Nur al-Din în alte regiuni ale statului său. În primii ani ai deceniului 1170, Siria și Palestina fuseseră lovite de o nouă serie de cutremure devastatoare, forțînd canalizarea resurselor în programe extensive de reconstrucție. În Irak, moartea fratelui său, urmată de decesul califului abbasid, l-au împins pe Nur al-Din să se amestece în chestiunile mesopotamiene, în timp ce în Jazirah și Anatolia atenția îi era atrasă de noi oportunități de expansiune teritorială. Apoi, în 1172, o dispută cu francii în privința drepturilor comerciale de-a lungul coastei siriene a declanșat mai multe raiduri punitive împotriva Antiohiei și comitatului de Tripoli.

În ciuda tuturor acestor distrageri, Nur al-Din a căutat să obțină sprijinul lui Saladin într-un teatru crucial de război, zona deșertică întinsă la est de riul Iordan, stăpînită de latini și numită Transiordania. Regiunea era cu siguranță o posesiune de valoare: anexată la începutul secolului al XII-lea prin construirea unor castele france la Montreal și Kerak, le dădea latinilor un control cel puțin parțial asupra principalului drum pe uscat între Damasc și Egipt sau Mecca și Medina, orașele sfinte din Peninsula Arabică. Saladin a fost acuzat, atît de unii cronicari medievali, cît și de mai mulți cercetători moderni, că la începutul anilor 1170 nu a cooperat pe deplin la două tentative de cucerire a acestei zone de frontieră. Această „trădare” ar fi dezvăluit faptul că Saladin era mînat mai degrabă de ambiția proprie decît de dorința de a promova interesele mai largi ale Islamului. Dar oare chiar i-a întors spatele lui Nur al-Din, sabotînd o oportunitate de a triumfa în războiul pentru Țara Sfîntă?

La sfîrșitul lunii septembrie a anului 1171, curînd după abolirea califatului fatimid, Saladin s-a dus în Transiordania aparent fără nici o intenție de a lansa o operațiune împreună cu Nur al-Din. Cînd acesta din urmă a coborît din Damasc înspre sud, Saladin a asediat fortul Montreal, însă după o scurtă perioadă a hotărît deodată să se retragă în Egipt, iar cele două armate nu s-au mai asociat deloc. Istoricul Ibn al-Athir din Mosul, susținător al Dinastiei Zangide a lui Nur al-Din, a văzut în aceste evenimente un moment definitiv de ruptură între Saladin și suzeranul său, afirmînd că între ei apăruse o „neînțelegere profundă”. El susținea că, după ce a ajuns la Montreal, Saladin a fost avertizat de consilierii săi în legătură cu adevăratele consecințe strategice și politice ale cuceririi

Transiordaniei. Sfătuit fiind că deschiderea unui drum sigur din Damasc pînă în Egipt avea să ducă la cucerirea regiunii Nilului de către Nur al-Din și avertizat că „dacă Nur al-Din vine aici la tine, va trebui să îl înfrunți și apoi el își va exercita cum va dori autoritatea asupra ta”, Saladin a fugit.

Defectul relației lui Ibn al-Athir e că aceasta se bazează pe imaginea unui Saladin văzut ca un comandant naiv, lipsit de prevedere. Și totuși, judecînd după frapantele lui succese din Egipt, Saladin nu era în nici un caz un pion nevinovat, ci un personaj abil, cu vederi largi. Va fi realizat cu siguranță dinainte urmările mai ample ale inițiativei din Transiordania, chiar cu mult timp înainte de a ajunge efectiv la Montreal. Din păcate, celelalte informații ajunse pînă la noi nu clarifică în mai mare măsură evenimentele: conform unei relatări, Saladin s-a scuzat susținînd că în Egipt se pregătea o răscoală, în timp ce un alt scriitor arab contemporan a remarcat pur și simplu că „ceva s-a întîmplat” și a provocat întoarcerea lui bruscă la Cairo.

Ibn al-Athir a continuat, acuzîndu-l pe Saladin că a abandonat o a doua inițiativă comună înainte ca Nur al-Din să fi sosit, de data aceasta împotriva castelului Kerak, la începutul verii anului 1173. Deși Saladin a asediat cu siguranță fortăreața în acea perioadă, probabil că acționa independent de Damasc, fiindcă Nur al-Din era ocupat cu problemele din nordul Siriei și nu avea posibilitatea să trimită trupe în Transiordania³².

Dacă stăm să cîntărim, pentru perioada dintre anii 1171 și 1173 dovezile împotriva lui Saladin sînt neconcludente. Nu se poate afirma categoric că l-ar fi trădat pe Nur al-Din, nici că ar fi fost singurul vinovat pentru eșecul ce a marcat jihadul. După sfîrșitul guvernării fatimide, în 1171, Saladin și-a afirmat, cel puțin în mod public, supunerea neînteruptă față de Dinastia Zangidă – Nur al-Din era inclus în rugăciunea de vineri și monedele egiptene se băteau cu numele său alături de cel al califului abbasid.

În realitate, probabil ostilitățile ce mocneau între Damasc și Cairo la începutul deceniului 1170 nu erau legate în primul rînd de chestiunea acțiunii militare unite, ci mai degrabă de problema banilor lichizi. Mai presus de toate, Nur al-Din dorea să exploateze bogățiile Egiptului și a început să ceară un tribut anual din regiune. În acest scop, la sfîrșitul anului 1173 a trimis un funcționar din Damasc pentru a face o revizie contabilă a veniturilor Egiptului. Pe măsură ce, în primele luni ale anului 1174, investigația progresa rapid în Egipt, tensiunea a crescut. Și Nur al-Din, și Saladin au mobilizat trupe, deși nu se știe sigur dacă au făcut asta ca să se pregătească pentru o confruntare directă sau pentru o nouă încercare de colaborare. După toate probabilitățile, ambii bărbați dădeau reprezentării de putere ca preambul al unei aprige dispute diplomatice, conștienți că, în timp, disputa ar fi putut degenera în conflict deschis. Cu siguranță, neînțelegerea plutea în aer, așa cum și Saladin a recunoscut mai tîrziu către biograful său: „Auzisem că Nur al-Din avea să ne atace, poate, în Egipt. Cîțiva dintre tovarășii noștri ne-au sfătuit că, dacă mișcarea lui ostilă s-ar fi concretizat, ar fi trebuit să ne împotrivim pe față, respingîndu-i autoritatea, iar oastea lui trebuia înfruntată în luptă pentru a fi alungată”. Se pare că a adăugat, întru cîtva mai puțin convingător: „Numai eu n-am fost de acord cu ei, stăruind că nu era bine să spunem așa ceva”³³.

Destinul a intervenit, împiedicînd un eventual război civil sunnit probabil extrem de devastator. În timp ce își aștepta revizorul să-i prezinte raportul din Cairo, la sfîrșitul primăverii lui 1174 Nur al-Din s-a îmbolnăvit. La 6 mai, pe cînd juca polo în afara Damascului, a fost cuprins de un fel de criză și, pînă să se întoarcă în citadelă, era evident bolnav. Cum probabil suferea de anghină, la început a refuzat cu încăpăținare să

cheme doctorii. Când a sosit medicul de curte al-Rahbi, Nur al-Din era ghemuit într-o mică încăpere pentru rugăciune, în mijlocul citadelei, „trăgînd să moară... [și] glasul de-abia i se mai auzea”. Când s-a sugerat să fie tratat prin metoda scoaterii singelui, Nur al-Din a refuzat cu hotărîre, spunînd : „Nu iei sînge unui om de 60 de ani”, și nimeni nu a comentat în fața marelui conducător.

Nur al-Din a murit la 15 mai 1174, corpul fiindu-i îngropat mai tîrziu în una dintre școlile religioase construite de el în Damasc. Nur al-Din a fost respectat chiar și de dușmanii lui, francii, ca „un prigonitor puternic al numelui și credinței creștine... și un prinț drept și viteaz”. De la începerea cruciadelor, fusese prima căpetenie musulmană care unise Alepul și Damascul. Viziunea și sentimentul tot mai înflăcărat de devoțiune inauguraseră o nouă epocă a reînnoirii religioase în lumea sunnită, înviind noțiunea de *jihad* împotriva inamicilor ca o cauză emblematică și imperativă. Și totuși, la moartea sa, francii rămăseseră necucerii, iar veneratul oraș al Ierusalimului se afla încă în stăpînirea creștinătății³⁴.

Capitolul 10

Moștenitor legitim sau uzurpator ?

Moartea lui Nur al-Din, în luna mai a anului 1174, pare să-i fi furnizat lui Saladin oportunitatea perfectă de a ieși din umbra suzeranității zangide din Siria, îngăduindu-i locțiitorului să devină lider, să își afirme dreptul la o guvernare complet independentă și să ia mantia luptătorului în războiul sfânt purtat de Islam împotriva francilor. Ar fi prea ușor să ne imaginăm istoria Islamului din Orientul Apropiat în secolul al XII-lea ca pe o perioadă de progres liniar ; una în care un val tot mai puternic al resurgenței jihadului a prins avânt sub Zangi, Nur al-Din și, în sfârșit, Saladin – cu ștafeta conducerii trecând lin și aproape inevitabil de la un „erou” musulman la altul. Cu siguranță aceasta a fost impresia încurajată și promovată energic de unii contemporani musulmani.

Principalul punct slab al acestui atrăgător miraj este că în 1174 Saladin nu a fost proclamat moștenitorul lui Nur al-Din. În schimb, Nur al-Din a lăsat în urmă un fiu în vîrstă de 11 ani, al-Salih, sperînd ca el să preia frîiele puterii. Marelui senior sirian i-au supraviețuit mai multe rude de sînge ce ar fi putut încerca să protejeze și să perpetueze autoritatea zangidă în Orientul Apropiat și Mijlociu. În realitate, în 1174, lui Saladin nu i s-a deschis nici un drum imediat sau natural spre avansare. În schimb, i se înfățișau mai multe opțiuni : să dea întîietate dominației sale asupra regiunii Nilului, clădind un regat egiptean independent ; sau să încerce să imite, ba chiar să eclipseze realizările lui Nur al-Din, devenind primul lider musulman în Levant.

Un erou al Islamului

Saladin a adoptat acest al doilea obiectiv cu o dedicare și o energie singulare. Întrebarea fundamentală – similară cu aceea pe care am pus-o și pentru Nur al-Din – este : de ce ? Căuta Saladin puterea, făurind un imperiu pan-levantin islamic pentru a-și împlini ambițiile personale ? Sau era împins de o cauză mai înaltă, urmărind unificarea musulmanilor ca pe un mijloc în vederea unui scop – preambulul necesar pentru reușita jihadului împotriva francilor creștini ? Trebuie să facem cîteva încercări de înțelegere a motivelor și mentalității lui Saladin, nu în ultimul rînd datorită profunde sale importanțe ca personaj istoric, mai ales în cultura islamică. În lumea modernă, Saladin a ajuns să fie considerat campionul musulman absolut al epocii cruciadelor ; un simbol extraordinar de puternic al trecutului islamic, pe care mulți îl socotesc un erou venerat. De aceea, sarcina

de a îndepărta straturile legendei, propagandei și prejudecății pentru a analiza realitatea carierei sale este deosebit de sensibilă și cere o atenție scrupuloasă și asiduă.

În termeni relativi, sursele contemporane privind viața lui Saladin sînt abundente, dar și problematice. Numeroși martori oculari musulmani au scris despre remarcabilele lui realizări, inclusiv doi dintre cei mai apropiați susținători ai săi – secretarul lui, Imad al-Din al-Isfahani (din 1174), și consilierul lui, Baha al-Din Ibn Shaddad (din 1188) –, însă amîndoi prezintă biografii ale stăpînului lor cenzurate, după ce evenimentele s-au petrecut. Lucrările lor se bazează pe ideea că Saladin era condus să slujească Islamul și să se lupte cu francii de o devoțiune religioasă sinceră. Potrivit lui Baha al-Din, convingerea religioasă a lui Saladin s-a adîncit după ce a preluat puterea în Egipt, în anul 1169, cînd s-a înfrînat „de la băutul vinului și a întors spatele frivolității”, și începînd din acest moment ar fi fost îmboldit în chip cucernic de „înlăcărare, statornicie și zel”. Despre angajamentul lui în războiul sfînt se spune că era absolut :

Saladin era foarte devotat și plin de zel pentru jihad. Dacă cineva ar jura că, de cînd a început jihadul, nu cheltuiuse nici măcar un dinar sau un dirham pe altceva decît pentru jihad sau pentru sprijinirea lui, ar spune adevărul și jurămîntul lui ar fi adevărat. Jihadul, dragostea și înlăcărarea lui pentru el prinseseră rădăcini trainice în inima și în toată făptura lui, atît de mult că nu vorbea despre altceva [și] nu se gîdea la nimic altceva decît la mijloacele de a-l duce la îndeplinire.

Această descriere extrem de avantajoasă este echilibrată într-o oarecare măsură de alte dovezi. Cronicarul irakian Ibn al-Athir, susținător al Dinastiei zangide rivale, furnizează o viziune mai cumpănită asupra lui Saladin. Ne-au mai rămas și unele copii manuscrise ale corespondenței publice și private scrise pentru Saladin de scribul și confidentul său, al-Fadil. Acest corpus fundamental (și totuși exploatat relativ puțin încă) de materiale ne oferă indicii prețioase despre gîndirea lui Saladin, despre deseale ocazii în care a recurs la propagandă și despre interesul pe care îl avea pentru crearea unei anumite imagini³⁵.

Mai este necesar și să contextualizăm orice opinie despre firea și cariera lui Saladin. În calitate de conducător medieval, el acționa într-un mediu politic violent și înveninat – ca să supraviețuiască și să avanseze în interiorul acestuia, i-ar fi fost practic imposibil să se poarte întotdeauna cu noblețe, onoare, dreptate și clemență. Într-adevăr, puțini dintre marii conducători din istorie pot pretinde că au avut astfel de însușiri, indiferent de epoca în care au trăit.

În realitate, este evident că Saladin nu era pur și simplu un tiran însetat de sînge. În încercarea de a uzurpa puterea moștenitorilor lui Nur al-Din, ar fi putut urma exemplul dat de Zangi, bazîndu-se pe frică și brutalitate ca să acumuleze și să păstreze puterea. În schimb, Saladin a ales să aplice strategii care le imitau îndeaproape pe cele ale fostului său suzeran, Nur al-Din – în această privință, s-ar putea spune într-adevăr că a fost adevăratul succesor al lui Nur al-Din. În 1174, misiunea lui Saladin era în esență aceea de a recrea realizările Zangizilor, dar în sens invers, supunînd Damascul, Alepul și Mosulul. Ca să facă asta, a folosit o combinație precaută de forță militară și manipulare politică abilă. Și în orice privință a pus mare preț pe noțiunile de legitimitate și cauză dreaptă. Această nevoie de validare era amplificată de mediul social și etnic din care provenea Saladin. Ce fusese adevărat pentru turcii zangizi era de două ori mai adevărat

pentru Aiubizi, care erau despoți războinici și mercenari kurzi – ei ar fi putut fi catalogați chiar prea ușor drept niște parveniți străini în lumea Orientului Apropiat și Mijlociu, dominată istoric de elitele conducătoare musulmane arabe și persane.

Pe tot parcursul deceniului 1170 și mai târziu, Saladin a încercat să-și legitimeze ascensiunea la putere și într-o poziție de seamă accentuând rolul jucat de el ca apărător al Islamului și ortodoxiei sunnite și ca presupus slujitor al califului abbasid din Bagdad. A mai folosit și noțiunea de *jihad* ca să justifice necesitatea unificării Islamului sub un singur domnitor. Exact la fel cum papa Urban al II-lea exploatarea puterea unui inamic musulman temut și amenințător ca să unească Europa creștină în favoarea celei dintii cruciade, și Saladin s-a dovedit extrem de dispus să-i înfățișeze pe francii din Levant ca pe niște dușmani amenințători și fără seamăn.

În același timp, este evident că năzuia să-și extindă propria putere și să creeze o dinastie trainică. În anii 1170 a început să se numească „sultan” (rege sau domnitor), un titlu ce oglindea o autoritate autonomă. Între timp era ocupat să aducă pe lume o generație nouă de potențiali moștenitori. Puține detalii au supraviețuit despre numeroasele soții și sclave care i-au născut copii, însă în 1174, la vârsta de 36 de ani, avea deja cinci fii, dintre care cel mai mare, al-Afdal, era născut în 1170.

Pe urmele lui Nur al-Din

Începînd din vara anului 1174, Saladin nu a fost singurul care a încercat să exploateze vidul de putere creat în Orientul Apropiat de moartea lui Nur al-Din. Membri ai curții și familiei mai largi – Dinastia zangidă – a răposatului emir au încercat fie să-și afirme propria independență, fie dreptul de a acționa, de fapt, ca succesori. În câteva luni, structura politică zangidă construită cu atîta răbdare în peste 28 de ani s-a fărîmițat atît de mult, încît nu mai putea fi recunoscută, aducînd pe scenă o gamă amețitoare de protagoniști.

În est, în Mesopotamia, puterea era deținută de doi dintre nepoții lui Nur al-Din – Saif al-Din, în Mosul, și Imad al-Din Zangi, în învecinatul Sinjar. Amîndoi au început să se ia la întrecere pentru controlul teritoriului din vest, spre Eufrat. În Siria, tînărul fiu al lui Nur al-Din, al-Salih, a devenit o marionetă politică, fiindcă diverse facțiuni se pretindeau „protectoarele” lui. În cele din urmă, băiatul a fost răpit și dus în Alep, unde eunucul Gumushtegin s-a remarcat, prin intermediul unor intrigi sîngeroase, ca forță dominantă. Între timp, puterea în Damasc a fost acaparată de un grup de emiri conduși de comandantul militar Ibn al-Muqaddam. Deloc surprinzător, în vara aceea și latinii au întrezărit o șansă de acțiune. Obiectivul primar al regelui Amalric era recucerirea orașului Baniyas, așezarea de frontieră pierdută cu un deceniu înainte în favoarea Damascului. A asediat vreme de două săptămîni orașul, însă o boală l-a împiedicat să avanseze și, în schimbul unei plăți în bani și eliberarea unor creștini captivi, a încheiat un armistițiu cu Ibn al-Muqaddam.

Acest val de activitate a pus stăpînire pe Siria, însă Saladin a așteptat în Egipt momentul potrivit. În toiu verii, o flotă siciliană a atacat Alexandria, în timp ce emirii fatimizi care supraviețuiseră în Egiptul Superior au încercat să incite la răscoală. Amenințările au fost respinse cu promptitudine, însă Saladin aborda în continuare cu multă precauție chestiunea succesiunii în regatul lui Nur al-Din. Conștient de nevoia de a

contracara acuzațiile de uzurpare despotică, Saladin a renunțat la instrumentele directe ale invaziei și oprimării violente, folosind, în schimb, o diplomatie duplicitară pe fondul unei propagande neobosite. Una dintre primele lui acțiuni a fost să-i scrie lui al-Salih, declarându-și loialitatea, afirmând că, în Egipt, numele tânărului conducător îl înlocuise, așa cum se cuvenea, pe cel al lui Nur al-Din în timpul rugăciunii de vineri și că Saladin era gata și dornic, ca un „slujitor”, să îl ocrotească pe al-Salih de rivali. Într-o altă scrisoare, sultanul afirma că va lupta „ca o sabie împotriva dușmanilor [lui al-Salih]”, avertizând că Siria era înconjurată „din toate părțile” de dușmani, francii de pildă, ce trebuiau combătuți.

Aceste două documente dezvăluie că, la câteva săptămîni după moartea lui Nur al-Din, Saladin își făcea cunoscut planul oficial după care avea să opereze în cea mai mare parte a deceniului 1170. În anii următori, cu o tenacitate aproape neabătută, a încercat să-și extindă autoritatea personală asupra a ceea ce mai rămăsese din regatul lui Nur al-Din. Însă această lăcomă cucerire a puterii a fost ascunsă întotdeauna sub afirmarea publică a unor principii îngemănate : acela că, în calitate de custode desemnat al lui al-Salih, Saladin trudea neobosit și fără să țină seamă de câștigul lui pentru conservarea autorității zangide ; și că efortul pentru unitatea Islamului avea o importanță primordială tocmai pentru că lumea musulmană era angajată într-o luptă istorică împotriva unui dușman creștin implacabil, care stăpînea și acum orașul sfînt al Ierusalimului³⁶.

Bineînțeles, mulți dintre oponenții contemporani ai sultanului își dădeau prea bine seama că Saladin încerca, de fapt, să construiască un imperiu pentru sine, chiar dacă era un imperiu construit în interesul jihadului, și adesea s-au arătat dispuși să-și facă publice temerile și acuzațiile. În aceste circumstanțe, Saladin s-a bizuit pe politica fricii ca să dea forță programului său de disimulare. Dacă problemele ar fi evoluat pașnic în Siria, sultanul nu ar fi avut nici o scuză să intervină – cumva ironic, în anul 1174 Saladin a sperat așadar ca rivalii lui să acționeze împotriva intereselor lui al-Salih și ca francii să continue ofensiva.

Ocuparea Damascului

Dat fiind că baza operațiunilor sale se găsea în Egipt, în tentativa de a reconsolida dominioanele lui Nur al-Din sub propria conducere, primul obiectiv al lui Saladin trebuia să fie Damascul. Profitînd de decizia lui Ibn al-Muqaddam de a cumpăra pacea cu regatul Ierusalimului la Baniyas, sultanul a învinuit de slăbiciune curtea din Damasc, invocîndu-i eșecul în războiul sfînt ca pe o cauză verosimilă pentru a interveni în chestiunile siriene. Fostul secretar al lui Nur al-Din, scribul și învățatul persan Imad al-Din al-Isfahani, a înregistrat schimbul de corespondență ce a urmat. Ibn al-Muqaddam l-a mustrat pe Saladin, scriindu-i : „să nu se spună că ai planuri pentru casa celui care te-a făcut [ceea ce ești], [căci] asta nu se potrivește bunului tău caracter”. Sultanul a răspuns afirmîndu-și viguros intențiile :

Noi alegem pentru Islam și pentru poporul lui numai ceea ce îi va uni, iar pentru casa [zangidă] numai ceea ce îi va păzi rădăcinile și vlăstarele... Eu sînt într-o vale, iar cei care gîndesc rău despre mine, în alta... Dacă am fi înclinat spre o altă cărare, nu am fi ales calea sfătuirii și a scrisului.

Acesta era mesajul pe care dorea Saladin să-l răspîndească în toată Siria – dar oricît de antrenante ar fi fost cuvintele lui, este improbabil ca doar ele să fi influențat politica. După toate probabilitățile, teama de o eventuală alianță între Mosul și Alep a fost cea care, la sfîrșitul verii, l-a împins pe Ibn al-Muqaddam să treacă de partea lui Saladin, poftindu-l să vină în ajutorul Damascului. Era exact oportunitatea la care sperase sultanul. Lăsîndu-l pe fratele său al-'Adil să guverneze Egiptul, în octombrie 1174 Saladin a pornit spre Siria echipat cu două arme: o oștire cu care să frîngă orice rezistență și, poate mai important, zeci de mii de dinari de aur pentru a-și cumpăra susținerea. Intrarea în străvechiul oraș, pe 28 octombrie, s-a dovedit a fi un eveniment pașnic.

Unul dintre biografi contemporani ai lui Saladin a descris ziua respectivă, avînd grijă să sublinieze legătura personală a sultanului cu Damascul, patrie a tinereții sale, scriind că „s-a dus drept la casa lui și oamenii s-au îngrămădit în jurul lui, bucurîndu-se”. Și dărnicia lui fără margini a fost scoasă în evidență: „Chiar în ziua aceea a împărțit sume uriașe de bani poporului și s-a arătat mulțumit și încîntat de damaschini, așa cum s-au arătat și ei de el. A urcat în citadelă și puterea lui a fost statornicită trainic”. Ca să accentueze ortodoxia și mărinimia cîrmuirii sale, Saladin s-a dus să se roage în Marea Moschee Umaidă, a poruncit revocarea imediată a taxelor care nu erau prescrise de Coran și a interzis jaful. Mai tîrziu, a justificat ocuparea orașului ca pe un pas pe drumul spre recuperarea Ierusalimului, susținînd că „să împiedici pe cineva în războiul sînt e o crimă pentru care nu poate exista scuză”. Însă mulți nu au fost convinși de declarațiile lui Saladin – unul dintre ei era Jurdik, fostul lui aliat din Egipt, trecut acum de partea orașului Alep. Chiar și francii care trăiau în Palestina își dădeau seama de lupta incipientă pentru putere, iar un contemporan latin a scris că ocuparea Damascului de către Saladin contravenea „loialității pe care i-o datora seniorului și stăpînului său [al-Salih]”³⁷.

Cu toate acestea, în ultimele luni ale anului 1174, un număr de potențați musulmani din Siria au hotărît să-l sprijine pe Saladin – socotind că aceasta era cea mai bună șansă de supraviețuire – și astfel sultanul și-a putut extinde autoritatea spre nord într-un șir de campanii în mare măsură nesîngeroase, acaparînd controlul asupra orașelor Homs, Hama și Baalbek (unde Ibn al-Muqaddam a fost răsplătit cum se cuvenea pentru sprijinul acordat, cu un post de conducere). Și de data aceasta Saladin a avut mare grijă să-și justifice cuceririle. După ce a luat orașul Homs, a scris într-un raport public trimis în Egipt: „Mișcarea noastră nu a fost ca să înșfăcăm un regat pentru noi înșine, ci ca să ridicăm flamura războiului sînt”. Oponenții lui din Siria deveniseră, susținea el, „inamici, împiedicînd atingerea țelului nostru în ce privește acest război”. A mai accentuat și faptul că se îngrijise să nu prejudicieze orașul Homs, „știind cît de aproape era de necredincioși”. Oricum, într-o scrisoare mai personală trimisă cam în aceeași perioadă nepotului său Farruh-Shah (un locțiitor din ce în ce mai proeminent) pare să furnizeze o viziune mai puțin cosmetizată a evenimentelor. Aici Saladin critica pe șleau „mințile slabe” ale populației din Homs și recunoștea că întreținerea reputației lui de conducător drept și clement era „cheia spre pămînturi”. Ba chiar a și glumit pe seama perspectivelor lui de viitor. Obiectivul său principal era acum orașul Alep, al cărui nume în arabă (*Halab*) mai înseamnă și „lapte”. Saladin prevedea căderea iminentă a orașului, scriind că „nu trebuie decît să mulgem și Alepul va fi al nostru”³⁸.

Pîndind orașul Alep

Pe la începutul anului 1175, Saladin se afla cu siguranță într-o poziție din care putea amenința Alepul, dar, în ciuda predicției lui mai degrabă îndrăznețe, orașul s-a dovedit un obstacol incomod, împiedicîndu-l să-și extindă autoritatea asupra Siriei în următorii ani. Formidabila citadelă a orașului Alep și puternica garnizoană însemnau că orice tentativă de luare cu asalt ar fi cerut răbdare și resurse militare ample. Dar, chiar dacă ar fi reușit, o abordare atît de directă ar fi dus probabil la un conflict îndelungat și sîngeros – nu la o cucerire care să poată sta lîngă imaginea favorită a lui Saladin, aceea de slujitor smerit al Islamului. Probabil sultanul spera că oponentii lui îi vor da motive să atace orașul, poate insultîndu-l sau chiar omorîndu-l pe al-Salih, însă Gumushtegin era mult prea isteț ca să facă o gafă atît de mare. Tînărul moștenitor zangid, sămînța legitimității, era mai valoros viu, ca domnitor-marionetă în Alep. Într-adevăr, Gumushtegin l-a convins pe băiat să țină un discurs emoționant și înduioșător pînă la lacrimi în fața populației din oraș, în care îi implora să îl protejeze împotriva tiraniei lui Saladin.

Agravînd problemele lui Saladin, conducătorii din Alep și Mosul și-au lăsat deoparte neînțelegerile pentru a se uni împotriva amenințatorului val al domniei aiubide. În următorul an și jumătate, Saladin a rămas în Siria, întreprinzînd un șir de asedii limitate și în mare parte neconcludente ale orașului Alep și așezărilor de pe orbita lui. În aprilie 1175 și apoi un an mai tîrziu, în aprilie 1176, a înfruntat armatele din Alep și Mosul în luptă deschisă, în ambele ocazii cîștigînd victorii convingătoare. Cele două înfruntări au sporit reputația deja înfloritoare a sultanului ca fiind cel mai bun general al Islamului, demonstrînd totodată superioritatea clară a armatelor sale egiptene și damaschine din ce în ce mai experimentate. Însă în termeni practici, s-au dovedit neconcludente. Convins că o stăpînire durabilă asupra Siriei nu putea fi obținută dacă ar fi fost întinată cu sînge musulman, Saladin a încercat să limiteze proporția de lupte desfășurate efectiv între musulmani, pentru a se impune bazîndu-se mai degrabă pe disciplina de trupă decît pe ferocitatea marțială și scurtînd urmărirea dușmanilor atunci cînd erau alungați de pe cîmpul de luptă. În felul acesta, potrivnicilor li se îngăduia să se refacă și să se regroupeze.

S-ar părea că în vara anului 1176, combinația de agresiune militară temperată și propagandă neconținută a continuat. Gumushtegin a rămas la conducerea Alepului, alături de al-Salih, în timp ce Saif al-Din a continuat să guverneze orașul Mosul, însă treptat acești aliați au fost siliți să accepte unele concesii. Dreptul lui Saladin de a guverna teritoriul sirian pe care îl stăpînea la sud de Alep a fost recunoscut în mai 1175, iar această situație a fost formalizată ulterior printr-o diplomă de investitură emisă de califul din Bagdad. Cînd s-a încheiat pacea, în iulie 1176, Saladin a recunoscut că nu mai putea pretinde să fie singurul tutore legal al lui al-Salih (deși sultanul continua să se prezinte drept slujitor al Zangizilor), însă în acest moment Alepul fusese de acord, deși în termeni mai degrabă vagi, să contribuie cu trupe la războiul sfînt.

Pe tot parcursul acestei perioade Saladin încercase, cu oarecare succes, să prejudicieze reputațiile lui Gumushtegin și Saif al-Din, învinuindu-i în repetate rînduri de negocieri cu latinii. Saladin i-a scris des califului, plîngîndu-se că cei doi încheiaseră cu creștinii pacte trădătoare, pecetluite prin schimbul de prizonieri. Acuzațiile relaua condamnarea armistițiului servil încheiat de Ibn al-Muqaddam cu Ierusalimul în 1174. Sultanul încerca

să-și prezinte campaniile siriene ca pe o luptă sinceră, ideologică pentru unificarea Islamului împotriva unui profetic inamic franc. De fapt, era pură investivă retorică, căci în aceeași perioadă Saladin însuși încheiase două armistiții cu latini³⁹.

Bătrînul de pe Munte

Încercările lui Saladin de a subjuga Siria la jumătatea deceniului 1170 au fost complicate de amestecul Asasinilor. În această perioadă, aripa siriană a acestui ordin secret era instalată trainic în Munții Ansariya și înflorea sub conducerea unui irakian formidabil, Rashid al-Din Sinan, cunoscut în popor ca Bătrînul de pe Munte. Conducînd ordinul pentru aproape trei decenii la sfîrșitul secolului al XII-lea, reputația lui Sinan de bărbat cu „o inteligență subtilă și sclipitoare” s-a bucurat de o răspîndire largă și printre musulmani, și printre creștini. Guillaume de Tyr credea că Sinan le cerea loialitate și supunere absolută adepților lui, remarcînd că „ei nu socotesc nimic ca [fiind] prea aspru sau greu și, la porunca lui, iau cu nerăbdare asupra lor chiar și cele mai primejdioase sarcini”⁴⁰.

Asasinii reprezentau o forță încorporată, independentă și în mare măsură imprevizibilă în treburile Orientului Apropiat; iar arma lor principală – asasinatul politic – continua să se dovedească foarte eficientă. Dorița lui Saladin de a domina Siria și, mai exact, campaniile lui împotriva Alepului l-au adus în orbita Asasinilor. La începutul anului 1175, Sinan a hotărît să-l ia pe Saladin drept țintă, probabil, cel puțin în parte, la îndemnul lui Gumushtegin. Pe cînd sultanul era staționat în afara Alepului, un grup de treisprezece Asasini înarmați cu cuțite au reușit să pătrundă în mijlocul taberei și să înceapă un atac. Gărzile lui Saladin i-au sărit în ajutor, doborînd un atacator chiar în clipa în care sărise să-l lovească pe sultan. Deși uneltirea fusese zădărnicită, printre salahiyya au existat totuși victime. La scurtă vreme, Saladin i-a scris nepotului său, Farruh-Shah, pentru a-l avertiza să fie atent în permanență și în curînd plasarea corturilor sultanului într-o incintă fortificată și păzită cu strășnicie, izolată de restul taberei, a devenit o practică standard.

În ciuda acestor măsuri de precauție, Asasinii au reușit să lovească din nou în luna mai a anului 1176. În timp ce Saladin vizita corturile unuia dintre emirii săi, patru Asasini l-au atacat, iar de această dată s-au apropiat periculos de mult de îndeplinirea misiunii lor criminale. În prima învîlmășeală, iscată pe neașteptate, sultanul a fost lovit și numai armura l-a scăpat de o rană gravă. Încă o dată, oamenii lui s-au năpustit asupra ucigașilor, măcelărindu-i pe toți, însă Saladin a rămas în stare de șoc și acoperit de sîngele provenit de la o tăietură pe obraz. Din acest moment, toți membrii anturajului său pe care nu-i recunoștea personal au fost îndepărtați.

În august 1176, Saladin a hotărît să se ocupe de această amenințare supărătoare. A asediat principalul castel al Asasinilor, la Masyaf, dar după nici o săptămînă a întrerupt blocada, retrăgîndu-se la Hama. Motivul plecării sultanului și amănuntele unei înțelegeri intermediare cu Sinan rămîn un mister. Multe relatări musulmane repetă povestea conform căreia, fiind amenințat cu o campanie inflexibilă de ucidere a membrilor familiei aiubide, Saladin ar fi încheiat un pact mutual de non-agresiune cu Bătrînul de pe Munte. Un cronicar din Alep furnizează o explicație și mai terifiantă, descriind cum a fost vizitat

sultanul de un trimis al lui Sinan. După ce a fost percheziționat pentru a verifica dacă nu este înarmat, acestui mesager i s-a acordat o audiență cu Saladin, dar a insistat să discute cu el în privat. În cele din urmă sultanul a încuviințat să poruncească tuturor să plece, cu excepția a două dintre cele mai pricepute și mai de încredere gărzi – bărbați pe care el îi socotea ca pe „propriii săi fii”.

Trimisul s-a întors apoi spre perechea de gărzi și a zis: „Dacă v-aș porunci, în numele stăpînului meu, să îl ucideți pe acest sultan, ați face-o?”. Ei au răspuns: „Da”, apoi și-au scos săbiile din teacă, spunînd: „Poruncește-ne după cum ți-e voia”. Saladin a fost uluit, iar mesagerul a plecat, luîndu-i cu el. Și după aceea Saladin a înclinat să facă pace [cu Sinan]⁴¹.

Realitatea acestei povestiri poate fi pusă la îndoială – dacă Asasinii aveau într-adevăr agenți plasați atît de aproape de Saladin, cu siguranță ar fi reușit să-l omoare în 1175 sau în 1176 –, însă mesajul implicit al istoriei era clar. Era aproape imposibil să te ferești mereu de Asasini. Indiferent cum, e evident că Saladin și Sinan au ajuns la o formă de reconciliere în anul 1176, pentru că sultanul nu a mai atacat niciodată enclava din munți a ordinului și nici nu au mai existat atentate la viața lui.

Regatul aiubid al lui Saladin

La sfîrșitul verii anului 1176, Saladin a încheiat aproape doi ani de campanie împotriva orașului Alep. Cu un armistițiu care consfințea stăpînirea lui asupra Damascului și a celei mai mari părți a Siriei, el a cultivat intenționat aparența supunerii față de al-Salih. În toate domeniile lui Saladin, numele tînărului conducător a continuat să apară pe monede și să fie menționat în rugăciunea de vineri. Însă sultanul a căutat să-și legitimeze și mai mult autoritatea, căsătorindu-se cu văduva lui Nur al-Din, Ismat, fiica lui Unur, domnitorul burid din Damasc, care murise cu mult timp înainte. Mai întîi de toate, aceasta era o uniune politică, pentru că mîna ei îi îngăduia lui Saladin să-și creeze legături cu cele două dinastii conducătoare ale orașului, însă în cuplu pare să fi înmugurit și o prietenie adevărată, poate chiar și dragoste*. Pînă acum, sultanul mai făcuse și alte demersuri pentru a controla mașinăria guvernării zangide. Secretarul lui Nur al-Din, Imad al-Din al-Isfahani, a fost luat în serviciul lui Saladin și, alături de al-Fadil, nu peste mult timp a devenit unul dintre cei mai apropiați confidenți ai sultanului.

În septembrie 1176, Saladin s-a întors în Egipt. Această perioadă i-a oferit o clipă de răgaz după primejdiile și înfruntările din ultimele luni – în luna martie a anului 1177 s-a oprit pentru trei zile în Alexandria cu fiul său de 6 ani, al-Afdal, ca să asculte poveștile despre viața profetului Mahomed –, dar mai oglindea și o nouă realitate din viața sultanului. Aflîndu-se în fruntea unui stat care se întindea de la Nil pînă la Orontes, în Siria, acum se confrunta cu dificultățile practice ce însoțeau guvernarea unui regat aflat în plină expansiune în Evul Mediu. Nevoit să facă față aceleiași probleme, Nur al-Din

* Ismat a murit în ianuarie 1186, cînd Saladin era și el grav bolnav. Cei mai apropiați sfătuitori i-au ascuns vreme de două luni vestea morții soției, de teamă să nu-i provoace un șoc și suferință.

suplimentase rețeaua de curieri și mesageri călare utilizând frecvent porumbei voiajori, iar Saladin îi urma acum exemplul. Pentru a obține informații, mai plătea și spioni și iscoade în Siria și Palestina. Totuși, indiferent de modul în care erau duse, mesajele riscau întotdeauna să fie interceptate de inamic, așa încît sultanul recurgea uneori la scrierea cifrată. Un adevăr important al vieții în această epocă, și pentru musulmani, și pentru creștini, era că transferul de informații era extrem de imprecis, chiar și în interiorul grupurilor de aliați, iar cunoașterea intențiilor și mișcărilor inamicului se baza adesea pe simple ipoteze. Ignoranța, eroarea și dezinformarea serveau la influențarea deciziilor și, în anii următori, Saladin s-a străduit întotdeauna să afle ce se întîmpla în lumea musulmană și să înțeleagă fie și parțial planurile și acțiunile francilor. În această situație, rolurile jucate de al-Fadil și Imad al-Din în calitate de corespondenți, purtători de cuvînt și propagandiști erau de extremă importanță.

Unirea dintre Cairo și Damasc sub conducerea aiubidă l-a forțat pe Saladin să recurgă și la numirea unor locțiitori care să guverneze în absența lui. Pe tot parcursul carierei sale, sultanul s-a adresat mai întîi rudelor de sînge pentru îndeplinirea acestor funcții și cîteodată acest sistem care se baza pe încrederea în familia extinsă a funcționat bine. În toamna anului 1176, cînd s-a întors, a văzut că fratele său al-'Adil și nepotul Farruh-Shah cîrmuiseră Egiptul cu multă chibzuință. Totuși, în Siria, aranjamentele s-au dovedit mai puțin satisfăcătoare. Delegat ca guvernator al Damascului, Turan-Şah, fratele mai vîrstnic al lui Saladin, s-a dovedit un incompetent. Dată fiind generozitatea bănească excesivă – se știe că la moarte datoriile personale îi ajunseseră la aproximativ 200.000 de dinari –, era și iubitor al celor mai destrăbălate distracții posibile. Cum Siria fusese lovită de o secetă lungă la sfîrșitul anilor 1170, puțin cîte puțin a devenit clar că Turan-Şah trebuia înlocuit. Prin 1178, Saladin a admis cu deznădejde că „se pot trece cu vederea greșelile mici și se poate tăcea cu privire la chestiunile mărunte, dar atunci cînd tot ținutul e vlăguit... se cutremură stîlpii Islamului”. Sultanul s-a bucurat de mai mult succes în încercările sale de a echilibra folosirea resurselor fizice și financiare în teritoriile comandate acum de el. În 1177 a dat întîietate regiunii Nilului, întărind sistemul defensiv al Alexandriei și al portului Damietta și inițiind construirea unui masiv zid fortificat care să împrejmuiască atît orașul Cairo, cît și suburbia meridională a acestuia, Fustat. A luat și decizia costisitoare, dar benefică pe termen lung, de a reconstrui flota Egiptului, odinioară vestită. Din Libia au fost aduse materiale pentru construirea corăbiilor, precum și marinari, dar faptul că Saladin căuta cea mai bună cherestea l-a făcut în curînd să stabilească legături comerciale cu Pisa și Genova. Acesta nu era decît un exemplu al avîntului pe care îl luase comerțul internațional cu materiale militare, tehnologie și arme între Islamul aiubid și Occident, un comerț care a continuat chiar și atunci cînd războiul sfînt s-a intensificat. Investiția sultanului a avut consecințe strategice extraordinare, căci în cîțiva ani a ajuns să controleze o flotă de șaiszeci de galere și douăzeci de nave de transport. Lipsit multă vreme de orice putere reală asupra navigației mercantile și marțiale în Marea Mediterană, Islamul din Orientul Apropiat putea rivaliza acum din nou pentru controlul asupra mării⁴².

Regele lepros

În aceeași perioadă în care Saladin își consolida stăpînirea asupra Egiptului și Damascului, un nou rege latin al Ierusalimului își începea domnia. În 1174, regele Amalric întrerupsese asediul orașului Baniyas, plîngîndu-se că nu se simte bine. De fapt, se molipsise de o formă cronică de dizenterie și, pînă în iulie, suveranul de 38 de ani era mort. I-a urmat fiul său, Balduin al IV-lea, un tînăr monarh a cărui domnie avea să fie umbrită de tragedie și de o criză tot mai profundă. Situația lui Balduin în momentul grăbitei lui întronări era deosebită. În 1163, înainte de a prelua coroana Ierusalimului, Amalric fusese de acord, la insistențele Înaltei Curți, să-și repudieze soția, Agnes de Courtenay (fiica lui Josselin al II-lea, contele Edessei). Motivul oficial pentru anularea căsătoriei lor fusese consangvinitatea – erau veri de gradul al III-lea –, însă cauza de fond s-ar putea să fi fost suspiciunile că Agnes avea să încerce să promoveze, în detrimentul aristocrației locale, interesele clanului Courtenay, acum în mare măsură lipsit de pămînt în Palestina. Amalric și Agnes avuseseră deja doi copii, Balduin și sora lui mai mare, Sibylla, și s-a convenit că legitimitatea lor urma să fie recunoscută în continuare, deși Amalric s-a recăsătorit în curînd cu prințesa bizantină Maria Comnena.

Copilăria și minoratul lui Balduin al IV-lea

Cum avea doar 2 ani în 1163, Balduin a crescut într-un mediu familial dezarticulat. Și mama lui, Agnes, s-a recăsătorit aproape imediat și, în cea mai mare parte a timpului fiind absentă de la curte, nu a avut aproape nici un rol în educația lui Balduin, în timp ce Maria, mama lui vitregă, a menținut o distanță plină de răceală, mai preocupată să favorizeze interesele odraslelor ei cu Amalric. Chiar și prințesa Sibylla era efectiv o străină pentru tînărul prinț, căci era crescută între zidurile retrase ale mănăstirii mătusei sale Yvette, în Betania.

În final, unul dintre cei mai apropiați tovarăși din copilărie ai lui Balduin s-a dovedit a fi clericul și istoricul de la curte, Guillaume de Tyr. Numit tutore al tînărului prinț în jurul anului 1170, lui Guillaume i s-a cerut „să-l călăuzească [pe moștenitorul desemnat] în formarea caracterului său, dar și să-l instruiască în cunoașterea literelor” și într-o gamă întreagă de studii academice. Istoria Orientului Latin, alcătuită de Guillaume, cuprinde o descriere pătrunzătoare și familiară a caracterului lui Balduin din copilărie. Avînd o asemănare fizică pronunțată cu tatăl său, într-o asemenea măsură încît era aproape o oglindă a regelui în ce privește mersul și tonul vocii, prințul a fost descris ca un „copil frumos pentru vîrsta lui”, ager la minte, cu o memorie excelentă, iubitor atît de învățatură, cît și de călărie. Și totuși, Guillaume a relatat cu onestitate sfișietoare despre clipa unei revelații înfrîntoare din viața lui Balduin.

Într-o zi, pe cînd avea 9 ani și trăia în casa lui Guillaume, prințul se juca împreună cu o ceată de băieți nobili. Se luaseră la întrecere într-o încercare obișnuită de putere, „ciupindu-se unul pe altul de brațe și mîini cu unghiile, așa cum fac copii adesea”, pentru a vedea cine va țipa de durere. În ciuda strădaniilor lor, nimeni nu a fost în stare să-l facă

pe Balduin să dea un semn cât de mic de disconfort. La început, s-a presupus că era pur și simplu un semn de vigoare regală, însă Guillaume a scris :

Cînd asta s-a întîmplat de mai multe ori și mi s-a adus la cunoștință... am început să îi pun întrebări [și] am ajuns să-mi dau seama că jumătate din brațul lui drept era mort, așa că nu putea simți ciupiturile și nici măcar mușcăturile. Am început să-mi fac griji... i s-a spus tatălui său și, după ce au fost întrebați medicii, s-au făcut multe încercări de a-l ajuta cu comprese, unguente și chiar cu farmece, dar toate au fost în zadar. Cu trecerea timpului, ne-am dat seama tot mai limpede că asta însemna începutul unei boli mai grave și fără putință de vindecare. Nu îmi pot stăpîni lacrimile cînd vorbesc despre această mare nenorocire⁴³.

Într-adevăr, Balduin suferea de lepră în primele stadii. E improbabil ca la acest nivel să se fi pus un diagnostic clar. Cei mai buni medici au fost angajați pentru a supraveghea îngrijirea prințului, inclusiv creștinul arab Abu Sulaiman Dawud, și pentru o vreme s-ar părea că nu a existat o agravare serioasă a bolii sale. Ca Balduin să poată învăța mai departe esențiala artă cavalească a luptei călare, fratele lui Abu Sulaiman a fost desemnat profesorul de călărie al băiatului. Învățat să controleze un cal doar cu genunchii, astfel încît brațul stîng sănătos să-i fie liber pentru mînuirea armei, prințul a devenit un călăreț deosebit de priceput.

În primii ani ai deceniului 1170, Amalric a căutat un soț potrivit pentru prințesa Sibylla, sperînd să asigure succesiunea în cazul în care avea să se dovedească necesară o alternativă la Balduin. Însă pînă la moartea neașteptată a regelui, în 1174, pentru Sibylla nu se găsise o pereche și singurul copil care supraviețuise din căsătoria sa cu Maria Comnena era o altă fată, prințesa Isabella. În iulie 1174, prințul Balduin nu era nici pe departe un candidat ideal la tron. Născut dintr-un mariaj care fusese ulterior dizolvat, nu avea decît 13 ani (și așadar, după legile regatului, mai avea doi ani pînă la majorat) și se știa că suferă de o formă de boală debilitantă. Cu toate acestea, Înalta Curte a aprobat întronarea lui și la 15 iulie, aniversarea de bun augur a cuceririi orașului de către primii cruciați, Balduin a fost încoronat și uns după obicei de către patriarhul Ierusalimului în bazilica Sfîntului Mormînt.

În trecut, istoricii considerau domnia lui Balduin al IV-lea ca pe un dezastru aproape total pentru Răsăritul Latin. Aceștia susțineau că, în timp ce Saladin prelua tot mai multă putere, plecînd din Egipt pentru a uni lumea musulmană, Palestina francă fusese îngenuncheată de un monarh firav și bolnăvicios. Balduin a fost criticat că a păstrat din egoism coroana mult timp după ce ar fi trebuit să abdice și a fost învinuit că a adus o eră de sciziuni înrîncenate și nocive, în care nobilimea din statele cruciate uneltea pentru putere și influență.

În ultimii ani, reputația tînărului rege a fost oarecum restabilită, cu un nou accent pus pe povara pe care o avea de purtat din cauza stării sale de sănătate care se înrăutățea, pe relativa vitalitate a primei perioade a domniei sale și pe eforturile determinate făcute atît pentru apărarea regatului, cît și pentru găsirea unui succesor viabil. Un adevăr rămîne totuși neschimbat. Statele cruciate au fost zbuciumate adesea de crize de succesiune, în modul cel mai răvășitor atunci cînd un conducător murea pe neașteptate în luptă, rănit sau răpus de boală. Cazul lui Balduin a fost diferit și prejudiciul cauzat în timpul domniei sale a fost mai profund tocmai pentru că el nu a murit. Lîncezind pe tron, adesea pretinzînd ca autoritatea executivă să fie exercitată prin intermediul unei forme de

regentă în timpul crizelor extreme de boală, în cele din urmă domnia regelui lepros a lăsat Ierusalimul într-o precară și vulnerabilă stare de suspensie⁴⁴.

În primii doi ani de domnie Balduin era minor și o mare parte din activitatea de guvernare a fost dirijată de unul dintre verii săi, contele Raymond al III-lea de Tripoli, care a îndeplinit funcția de regent. Avînd puțin peste 30 de ani, Raymond fusese eliberat recent după nouă ani în care fusese ținut în captivitate de musulmani și de aceea era, într-o anumită măsură, un necunoscut. Avînd o constituție puțin robustă, mai curînd mărunță, cu pielea măslinie și privirea pătrunzătoare, contele avea o ținută rigidă care se combina cu o purtare destul de rece. Circumspect din fire, era totuși minat de ambiție, iar căsătoria lui cu una dintre cele mai rîvnite moștenitoare din regat, prințesa Eschiva a Galileei, l-au evidențiat drept cel mai important vasal al Ierusalimului. Ca regent, a adoptat o atitudine conciliatoare în relațiile cu Înalta Curte și a evitat confruntarea directă cu Saladin, încheind un armistițiu în 1175, cînd sultanul își concentra atenția asupra orașului Alep.

În acești ani, grija primordială a lui Raymond a fost succesiunea, căci, la scurtă vreme după încoronare, sănătatea lui Balduin al IV-lea s-a deteriorat foarte mult. Poate agravată de începutul pubertății, lepra a evoluat spre o formă mai acută, cu leproame, și în curînd simptomele bolii au devenit evidente, căci „membrele și fața îi erau afectate în mod deosebit, astfel încît tovarășii lui credincioși se umpleau de milă la vederea lui”. Cu timpul avea să nu mai poată merge și să nu mai poată vorbi aproape deloc, însă pentru moment era condamnat să îndure un declin trist al abilităților fizice, întrerupt din cînd în cînd de crize acute și incapacitante de rău. Stigmatul social și religios asociat cu lepra era imens. Boala era percepută în mod obișnuit ca un blestem de la Dumnezeu, semn al unei pedepse divine, și se credea că este foarte contagioasă, de obicei ducînd la separarea bolnavilor de societate⁴⁵. Situația lui Balduin era extrem de problematică – monarh fiind, era vulnerabil la critici și incapabil să asigure o cîrmuire stabilă; din punct de vedere dinastic nu putea perpetua linia regală, în parte pentru că, într-adevăr, contemporanii lui Balduin credeau că lepra se transmitea prin contact sexual, dar și pentru că boala îl făcuse steril.

De aceea, speranțele de viitor rămîneau legate în multe privințe de sora lui Balduin, Sibylla. Educația pe care o primise în tinerețe, izolată fiind în mănăstire, presupunea că nu era în măsură să calce pe urmele bunicii sale Melisenda, pentru a-și asuma pe drept cuvînt autoritatea regală. De aceea Raymond de Tripoli a făcut eforturi intense de a căuta un soț potrivit pentru Sibylla. Candidatul ales în cele din urmă a fost Guglielmo de Monferrato, un nobil din nordul Italiei, văr cu doi dintre cei mai puternici monarhi din Europa, regele Ludovic al VII-lea al Franței și împăratul german Frederic Barbarossa (nepotul regelui Conrad al III-lea al Germaniei, care participase la a doua cruciadă). Sibylla și Guglielmo de Monferrato s-au căsătorit la sfîrșitul anului 1176, dar în iunie 1177 el s-a îmbolnăvit și a murit, lăsînd-o pe Sibylla văduvă și însărcinată. Mai tîrziu, fie în decembrie 1177, fie în ianuarie 1178, ea l-a născut pe fiul lor, Balduin (al V-lea), care a devenit un potențial moștenitor pentru tronul Ierusalimului.

Pe la jumătatea anilor 1170, Raymond de Tripoli a mai susținut și cariera lui Guillaume de Tyr, avînd grijă să fie desemnat cancelar regal și apoi arhiepiscop de Tyr, iar acest lucru ar putea explica în parte relatarea foarte pozitivă a carierei lui Raymond în cronică lui Guillaume. Din această poziție privilegiată, aflat în centrul ierarhiilor politice și bisericești ale regatului latin, Guillaume a observat și înregistrat istoria statelor cruciate.

Primii ani ai domniei lui Balduin al IV-lea

În vara anului 1176, Balduin al IV-lea a ajuns la vârsta majoratului, iar regența contelui Raymond a luat sfârșit. În ciuda agravării treptate a leprei, tânărul monarh s-a dedicat trup și suflet treburilor regatului și s-a impus imediat. Anulînd politica de apropiere diplomatică adoptată de Raymond, Balduin a refuzat să reînnoiască armistițiul cu Damascul și, în primele zile ale lunii august, a condus un contingent de razie în valea Bouqia din Liban, învingîndu-l pe Turan-Şah într-o înfruntare minoră. Această schimbare în politica față de Islam era însoțită de un declin al influenței contelui de Tripoli și, în tot restul deceniului, Balduin a avut tendința de a căuta îndrumare și sprijin în altă parte. Întoarsă la curte, Agnes de Courtenay, mama lui, pare să fi stabilit o relație apropiată cu fiul ei odinioară înstrăinat. Ea a devenit cu siguranță o influență semnificativă în viața lui și nu peste multă vreme fratele ei, Josselin al III-lea, a fost numit seneșal regal, cea mai înaltă funcție de conducere din regat, avînd controlul asupra vistieriei și proprietăților regale. După mulți ani petrecuți în prizonierat la musulmani, Josselin fusese proaspăt eliberat de Gumushtegin, seniorul Alepului, ca parte a unei înțelegeri prin care își asigura susținerea francilor din Antiohia.

Același pact i-a adus libertatea și unui alt nobil menit să modeleze istoria Ierusalimului, Renaud de Châtillon. El fusese capturat de Nur al-Din în anul 1161, pe cînd era prinț al Antiohiei, însă în timpul celor cincisprezece ani de prizonierat multe se schimbaseră. Moartea soției lui, Constance, și ascensiunea pe tron a fiului său vitreg, Bohémond al III-lea, în 1163, îl înlăturaseră pe Renaud de la cîrma principatului sirian, dar, în același timp, căsătoria fiicei lui vitrege, Maria a Antiohiei, cu împăratul bizantin i-a conferit un nimb de prestigiu. Astfel, el a ieșit din închisoare ca un veteran cu multe relații, călît în luptă, deși tehnic nu avea nici un teritoriu în stăpînire. Anomalia a fost rezolvată curînd de căsătoria lui Renaud, binecuvîntată de regele Balduin, cu Stephanie de Milly, moștenitoarea Transiordaniei, care i-a adus titlul de lord al Kerakului și Montrealului și o poziție în prima linie a frontului în lupta cu Saladin.

Ca prinț sirian, Renaud avea reputația unei violențe de nestăpînit, pe care și-o cîștigase în atacul asupra Ciprului deținut de greci și în infamele lui încercări, făcute în jurul anului 1154, de a storce bani de la patriarhul latin al Antiohiei, Amalric de Limoges. Nefericitul prelat a fost bătut, tîrît în citadelă și silit să stea o zi întreagă sub soarele torid al verii, cu pielea unsă cu miere pentru a atrage roiuri înnebunitoare de insecte. În orice caz, la sfîrșitul anilor 1170, Renaud a devenit unul dintre cei mai de încredere aliați ai lui Balduin, oferindu-i un sprijin competent pe cîmpul de luptă, în diplomatie și politică.

Avînd în vedere că Egiptul și Damascul erau unificate sub Saladin și sănătatea lui Balduin devenea tot mai șubredă, francii din Palestina au făcut încercări repetate, dar pînă la urmă neproductive, de a-și asigura un ajutor străin. În timpul iernii dintre anii 1176 și 1177, Renaud de Châtillon a fost trimis ca ambasador regal la Constantinopol, pentru a negocia o nouă alianță cu împăratul grec Manuel Comnenul. În septembrie 1176, bizantinii fuseseră înfrinți complet în bătălia de la Myriokephalon (în vestul Asiei Mici) de sultanul selgiucid al Anatoliei, Kilij Arslan al II-lea (care îi urmase lui Ma'sud în 1156). Din punctul de vedere al forței de luptă și teritoriului, pierderile suferite de greci în urma acestei înfrîngerii erau relativ limitate. Însă prestigiul bizantin fusese vătămat

grav, atât în Europa, cât și în Levant, iar Manuel a petrecut o mare parte din restul deceniului consolidându-și poziția. În speranța că va reafirma influența greacă pe scena internațională, împăratul a fost de acord cu propunerea lui Renaud de Châtillon, promițând să ofere sprijin maritim pentru o nouă ofensivă aliată împotriva Egiptului aiubid. În schimb, regatul latin trebuia să accepte statutul de protectorat bizantin și un patriarh creștin ortodox repus în funcție la Ierusalim.

Pentru o vreme, se părea că această inițiativă avea să dea roade. În anul 1177, la sfârșitul verii, așa cum fusese prevăzut, la Acra a ajuns o flotă greacă, iar evenimentul a coincis cu sosirea în Levant a contelui Filip de Flandra, fiul devotatului cruciat Thierry de Flandra, în fruntea unui contingent militar de proporții. Filip jurase să lupte sub semnul crucii în 1175, ca răspuns la apelurile tot mai dese și mai zgomotoase făcute de latinii din statele cruciate pentru organizarea unor noi cruciade occidentale în Țara Sfântă. Totuși, în ciuda bunelor sale intenții, expediția lui Filip s-a dovedit a fi un fiasco. Pe când se desfășurau încă ultimele pregătiri pentru un atac asupra Egiptului, au izbucnit certuri meschine în legătură cu persoana căreia ar fi trebuit să-i revină drepturile asupra regiunii Nilului în caz că ar fi fost cucerită și, în toiul învinuirilor reciproce, planurile de organizare a campaniei s-au prăbușit. Nemulțumită și înstrăinată, flota bizantină a ridicat pânzele spre Constantinopol. În luna septembrie a anului 1177, contele Filip și-a unit forțele cu Raymond al III-lea de Tripoli și împreună și-au petrecut iarna încercând zadarnic să cucerească Hama și apoi Harimul. Fusese irosită o șansă reală de a clătina, poate chiar de a invada poziția lui Saladin în Egipt. După ce adunase o armată defensivă pentru a opri invazia creștină pe care o așteptase, sultanul și-a dat deodată seama că nu mai era amenințat.

Confruntarea

La sfârșitul toamnei anului 1177, Saladin și-a început prima campanie militară semnificativă împotriva regatului latin al Ierusalimului după moartea lui Nur al-Din. În ciuda importanței acestei expediții – misiunea de inaugurare a noului său rol de luptător *jihadi*, pe care și-l asumase singur –, motivele și obiectivele lui exacte sînt întru cîțva opace. După toate probabilitățile, ofensiva din 1177 nu era intenționată ca o invazie totală a Palestinei, care să țintească spre cucerirea Ierusalimului, ci era doar un raid oportunist. Avînd armatele deja adunate pentru a se apăra împotriva unui atac anticipat, Saladin s-a folosit de șansa de a face o declarație practică a angajamentului său față de războiul sfînt, încercînd să-și afirme superioritatea marțială asupra francilor și contrabalansînd în același timp atacul lor din nordul Siriei.

Saladin a organizat un marș, părăsind Egiptul în fruntea a mai bine de 20.000 de călăreți și stabilindu-și un îndrăzneț post de comandă în așezarea de frontieră al-Arish. Lăsînd în urmă bagajele, s-a deplasat în nordul Palestinei, ajungînd la Ascalon în jurul datei de 22 noiembrie. Aici, Balduin al IV-lea era îngrijorat. Cum majoritatea oamenilor apti de luptă lipseau, fiind plecați înspre nord împreună cu Filip de Flandra și Raymond al III-lea, regele a adunat în grabă ce trupe a putut găsi pe țarm. După cum s-a exprimat un creștin răsăritean contemporan, „toată lumea își pierduse nădejdea pentru viața regelui bolnav, deja pe jumătate mort, dar el și-a făcut singur curaj și a ieșit în întîmpinarea

lui Saladin". Balduin era însoțit de Renaud de Châtillon, de seneșalul său, Josselin de Courtenay, de o armată de vreo 600 de cavaleri și câteva mii de infanteriști și de episcopul de Betleem, care ducea Sfinta Cruce. Această armată a înregistrat un scurt succes, înfruntînd avangarda musulmană, însă fiind depășiți numeric în proporție covârșitoare, francii s-au retras curînd în spatele zidurilor Ascalonului, lăsîndu-l pe Saladin liber să lovească în interior, spre Iudeea⁴⁶.

Bătălia de la Mont Gisard

În acest moment, sultanul a făcut o eroare de calcul fatală. Crezînd, după cîte se pare, că francii aveau să rămînă încremeniți de frică în Ascalon, el le-a permis trupelor sale să se împrăștie și să facă razii în localități latine ca Ramla și Lydda, fără să lase în urmă nici o rețea eficientă de iscoade care să monitorizeze mișcările lui Balduin. Totuși, încurajat și ajutat de Renaud de Châtillon, tînărul rege nu avea de gînd să privească impasibil în timp ce regatul lui era devastat. Asociîndu-se cu optzeci de cavaleri Templieri staționați la Gaza împreună cu maestrul lor, Odo de St Amand, Balduin a luat hotărîrea îndrăzneată, poate chiar imprudentă, de a-l înfrunta pe Saladin. Cum a spus Guillaume de Tyr, „[regele] a simțit că era mai înțelept să-și încerce șansele îndoielnice în luptă cu dușmanul, decît să rabde ca poporul lui să îndure jaful, focul și măcelul”. Era un pariu cu potențial mortal.

În după-amiaza zilei de 25 noiembrie, sultanul înainta la est de Ibelin, avînd mare parte din armată împrăștiată pe cîmpia litorală din preajmă, cînd oastea latină și-a făcut apariția pe neașteptate. Trupele rămase cu Saladin erau angajate în traversarea unui mic rîu din apropierea dealului numit Mont Gisard. Cînd Renaud de Châtillon a dezlănțuit un atac aproape direct al cavaleriei grele asupra forțelor musulmane dezorganizate, sultanul s-a dovedit incapabil să organizeze o defensivă eficientă și curînd armata lui, superioară numeric, a fost silită să se retragă. Un contemporan musulman a admis că „debandada... era totală. Unul dintre franci l-a atacat pe Saladin și s-a apropiat, aproape ajungînd la el, însă francul a fost ucis în fața lui. Francii s-au înghesuit pe urmele lui, așa că [Saladin] a plecat în fugă”.

Deși sultanul a fugit cu greu de pe cîmp, lupta înverșunată a continuat. Fugînd să-și scape viața, soldații și-au abandonat armurile și armele, în timp ce latinii i-au fugărit pînă-n pînzele albe, urmărindu-i cu încăpăținare mai bine de cincisprezece kilometri, pînă cînd căderea nopții le-a dat în sfîrșit un răgaz musulmanilor. Pierderile de vieți omenești au fost numeroase de ambele părți; chiar și creștinii victorioși avuseseră 1.100 de morți, iar 750 de răniți au fost duși mai tîrziu la Spitalul Sfîntul Ioan din Ierusalim. Dar, în timp ce dimensiunea exactă a pierderilor musulmanilor rămîne neclară, daunele morale suferite erau indiscutabile. La Mont Gisard, Saladin a fost umilit profund. Prietenul apropiat și sfătuitorul său, Isa, a fost luat prizonier de franci și a petrecut mai mulți ani în captivitate, înainte de a fi răscumpărat în cele din urmă pentru uriașa sumă de 600.000 dinari de aur. Saladin fusese forțat să se retragă în grabă de pe scenă, dificultatea călătoriei lui înapoi spre Egipt fiind sporită de zece zile la rînd de ploii torențiale neobișnuit de intense și de reci și de descoperirea că beduinii, adesea nestatornici în înțelegeri, îi jefuiseră tabăra de la al-Arish. După ce a suferit din cauza lipsei de

mîncare și de apă, în cele din urmă, la începutul lunii decembrie a anului 1177, răvășit și ud learcă, Saladin a părăsit cu umilință Peninsula Sinai.

Adevărul de netăgăduit era că neglijența lui imprudentă îi expusese armata la înfrîngere și, drept urmare, reputația lui de conducător militar infailibil fusese pătată. În public, Saladin s-a străduit din răspuseri să minimalizeze daunele, susținînd în scrisori că latinii pierduseră, de fapt, mai mulți oameni în luptă și explicînd încetineala întoarcerii la Cairo prin faptul că „i-am cărat pe cei slabi și neajutorați și am mers încet, așa încît și cei rătăciți să poată [să ne ajungă din urmă]”. De asemenea, a cheltuit timp și bani refăcîndu-și armata. Totuși, în particular, Mont Gisard a lăsat urme. Imad al-Din a recunoscut că „a fost o întîmplare dezastruoasă, o catastrofă îngrozitoare” și, peste mai bine de un deceniu, amintirea dureroasă a acestei „teribile pierderi” dăinuia încă, sultanul recunoscînd că fusese o „înfrîngere majoră”⁴⁷.

Povara sîngelui

Orice perspectivă imediată de răzbunare după această grea lovitură a fost lăsată pe planul al doilea din cauza necesității de a rezolva problema tot mai gravă a incapacității lui Turan-Şah. Saladin s-a întors la Damasc în aprilie 1178, ușurîndu-și fratele de povara conducerii, dar a fost nevoit să intre într-o situație jenantă și incomodă. În chip de compensație pentru retrogradarea lui, Turan-Şah a cerut senioria orașului Baalbek – străvechiul oraș din Liban, cu bogății din belșug, situat în fertila vale Bouqia. Problema era că sultanul folosise deja aceste ținuturi ca să-l răsplătească pe Ibn al-Muqaddam, în semn de recunoștință pentru ajutorul pe care îl dăduse la negocierea predării Damascului în 1174 și emirul, cum era de așteptat, nu dorea să renunțe la recompensa lui. Lămurirea acestei chestiuni în lunile următoare s-a dovedit revelatoare. Pe de o parte, scotea în evidență o problemă persistentă care nu i-a dat pace lui Saladin pe tot parcursul carierei sale. Construindu-și „imperiu”, sultanul se bazase în general pe membrii familiei sale, în loc să-și aleagă pe merit locuitori, însă uneori această încredere s-a dovedit nejustificată. Personaje incompetente, nesperioase și chiar potențial neloiale, ca Turan-Şah, reprezentau niște inconveniente – fiind capabili să prejudicieze serios visul grandios al dominației aiubide –, dar Saladin a șovăit totuși de nenumărate ori cînd a trebuit să se întoarcă împotriva legăturilor de sînge. În timp ce încerca să rezolve dilema orașului Baalbek, sultanul a mai demonstrat și că, pentru a-și promova scopurile, era dispus să adopte și politica duplicitară și ipocrită.

După o vară de tratative diplomatice eșuate, în toamna anului 1178 Saladin s-a îndreptat spre Baalbek. Potrivit lui Imad al-Din, a început „să-l măgulească pe Ibn al-Muqaddam, în ciuda vîrstei sale, ca un copil”, dar cînd această tactică nu a dat rezultate, sultanul a impus orașului o blocadă ce a durat toată iarna. În același timp, pentru a-și justifica intervenția, Saladin a inițiat și un program de propagandă ostentativă. Ibn al-Muqaddam a fost declarat disident și acuzat în fel și chip, în scrisorile trimise la Bagdad, că a luat în slujbă o bandă ineficientă de „lepădături inculte” ca să apere frontierele de franci, iar mai tîrziu chiar că avea legături trădătoare cu inamicii creștini. Pînă în primăvara următoare, seniorul „răzvrătit”, cu reputația pătată, a fost nevoit să se supună și s-a negociat o înțelegere. Turan-Şah și-a primit răsplata la Baalbek, însă guvernarea lui pare să fi fost și aici incompetentă și în curînd a fost trimis în Egipt, unde a murit în anul 1180. Între

timp, pentru că se supusese voinței lui Saladin, Ibn al-Muqaddam fusese reprimat în grup. Înzestrat din belșug cu pământuri la sud de Antiohia și Alep, el i-a rămas loial sultanului pentru tot restul carierei sale⁴⁸.

Casa mîhnirii

Pe cînd era încă blocat în disputa pentru Baalbek, Saladin și-a dat seama de o mișcare alarmantă în zona de graniță între Damasc și regatul Ierusalimului. Încercînd să profite de avîntul cîștigat după victoria de la Mont Gisard, Balduin al IV-lea inițiasse un plan amenințător, gîndit să vină în sprijinul sistemului de apărare al Palestinei și să destabilizeze stăpînirea aiubidă în Siria.

Pentru a evalua semnificația acestor evenimente, este necesar să ne facem o idee despre modul în care funcționau frontierele în secolul al XII-lea. Ca peste tot în lumea medievală, și în Levant teritoriile musulmane și france erau arareori despărțite de echivalentul literal al unei granițe moderne, fiind în schimb delimitate aproximativ de zone de frontieră – regiuni în care influența politică, militară și economică se suprapunea și în care nici una dintre părți nu exercita o suveranitate absolută. Poziționarea acestor regiuni în care controlul era contestat, asemănătoare cu niște zone-tampon plasate între regate, era adesea strîns legată de unele caracteristici topografice/geografice, de pildă munți, rîuri, păduri dese sau chiar deșerturi. Tentativele unei structuri politice de a-și consolida sau extinde influența într-o asemenea regiune puteau avea urmări profunde asupra stabilității locale și a echilibrului general de putere între rivali.

La începutul secolului al XII-lea, un caz elocvent a fost expansiunea spre est a sferei de autoritate a principatului latin al Antiohiei, dincolo de frontiera naturală cu Alepul, dealurile Belus, niște coline joase și stîlcoase. Această amenințare intensificată la adresa supraviețuirii Alepului a determinat în cele din urmă riposta musulmană, care a culminat în anul 1119 cu Bătălia de la Cîmpul Însîngerat. La sfîrșitul anilor 1170, o confruntare similară se profila între Balduin al IV-lea și Saladin. În această perioadă, zona critică de graniță între regatele lor se găsea în nordul Mării Galileei și, în linii mari, corespundea cu albia cursului superior al Iordanului. În prealabil, epicentrul luptei pentru dominarea zonei se aflase în nord-est, la fortăreața colonizată Baniyas. Însă după cucerirea acesteia de către Nur al-Din, în 1164, influența latină la est de Iordan s-a redus, iar *statu quo*-ul rezultat favoriza Damascul musulman.

În octombrie 1178, Balduin al IV-lea a întrebuițat o nouă tactică îndrăznească pentru a obține preeminența în zona de graniță de pe cursul superior al Iordanului. Ținta lui nu era recucerirea orașului Baniyas, ci construirea unei fortificații noi pe malul apusean al Iordanului, lingă o veche trecere pe care francii o numeau Vadul lui Iacob, iar arabii Bait al-Ahzan, Casa Mîhnirii (unde, se spunea, Iacob ar fi jelit presupusa moarte a fiului său). Pentru că în amonte se găseau mlaștini, iar înspre sud, curenți, vadul era singura trecere peste Iordan pe o distanță de mai mulți kilometri și, ca atare, funcționa ca o poartă importantă între Palestina latină și Siria musulmană, deschizînd accesul spre fertila regiune Terre de Sueth. Factor crucial, Vadul lui Iacob se găsea la distanță de numai o zi de mers față de Damasc.

Balduin spera să încline balanța puterii regionale în favoarea francilor, construind un castel important în acest loc. Îi avea ca asociați pe Templieri, care stăpîneau deja teritorii

în nordul Galileei, iar coroana și ordinul cavalerilor s-au implicat foarte mult în proiect. De fapt, între octombrie 1178 și aprilie 1179, Balduin și-a mutat sediul de guvernământ în zona construcției, pentru a fi în apropiere atât ca supraveghetor, cât și ca protector, înființând o monetărie care să producă monede speciale pentru a plăti masiva mînă de lucru și a emite documente regale la fața locului.

Castelul periclita Imperiul Aiubid abia apărut, pentru că promitea să fie folosit de franci atât ca instrument defensiv, cât și ca armă ofensivă. Rareori bastioanele medievale puteau spera să închidă ori să blocheze cu totul o frontieră – armatele atacatoare puteau mărșălui pe lîngă o cetățuie sau, dacă aveau suficienți oameni și resurse, își puteau face loc străpungîndu-i sistemul de apărare. Însă castelele ofereau un mediu relativ sigur pentru staționarea unor forțe armate, iar aceste trupe puteau fi desfășurate pentru hărțuirea și împiedicarea oricărei tentative de invazie inamice. Prezența unei cetăți templiere fortificate la Vadul lui Iacob ar fi paralizat abilitatea sultanului de a lua cu asalt regatul latin. De asemenea, garnizoana acesteia avea să fie situată într-o poziție propice incursiunilor pe teritoriul musulman, în scopul de a prăda caravanele negustorești, putînd chiar să amenințe Damascul. Iar odată ce capitala avea să fie amenințată, ambițioasele planuri ale lui Saladin de a-și extinde autoritatea peste Alep și Mesopotamia aveau să fie probabil zdruncinate. De aceea, pericolul reprezentat de castelul fortificat construit lîngă Iordan nu putea fi ignorat. Din păcate, avînd în vedere că trupele sale erau staționate la Baalbek, un atac militar direct la Vadul lui Iacob nu era realizabil, așa că inițial sultanul a încercat să folosească mita în locul forței brute. Le-a oferit francilor mai întîi 60.000, apoi 100.000 de dinari în schimbul încetării lucrărilor de construcție și părăsirii locului. Dar, în ciuda averii ce le-a fost oferită, Balduin și Templierii au refuzat.

La prima vedere, toate dovezile scrise rămase pînă la noi par să sugereze că acest castel de la Vadul lui Iacob fusese terminat pînă în aprilie 1179, cînd regele lepros le-a încredințat Templierilor comanda lui. Guillaume de Tyr l-a descris cu siguranță ca fiind „isprăvit în toate părțile sale” după ce îl văzuse cu propriii ochi în primăvara respectivă. Și martori oculari musulmani confirmă faptul, o sursă arabă descriîndu-i zidurile ca pe „un meterez de neînvins din piatră și fier”. Pînă prin anii '90, istoricii au presupus întotdeauna că asta însemna că la Vadul lui Iacob fusese construit un castel concentric complet dezvoltat – un castel avînd un zid interior și unul exterior –, ceea ce ar fi făcut din el o fortificație incredibil de puternică. Însă, în 1993, savantul israelit Ronnie Ellenblum a redescoperit locația acestei fortărețe france de mult pierdute. Investigația arheologică pe care continuă să o desfășoare în sit, în fruntea unei echipe internaționale de experți, ne-a remodelat înțelegerea pe care o avem despre evenimente și interpretarea pe care o dăm izvoarelor scrise. Săpăturile au demonstrat concludent că în anul 1179 Vadul lui Iacob nu era un castel concentric – în realitate, avea doar un zid de incintă și un singur turn și era încă efectiv un șantier. Acest lucru sugerează că pentru Guillaume de Tyr și contemporanii lui o fortăreață „întreagă” însemna mai degrabă una împrejmuită și care putea fi apărată, nu una complet formată, iar acest castel fortificat era, de fapt, în construcție.

În mod semnificativ pentru Saladin, acest lucru însemna că Vadul lui Iacob era încă relativ vulnerabil, iar din primăvara anului 1179, după ce a supus orașul Baalbek, s-a întors la Damasc pentru a rezolva problema reprezentată de această fortăreață. În lunile următoare au avut loc o serie de confruntări neconcludente, părțile încercînd să se testeze reciproc. Saladin a condus o forță expediționară pentru a pune la încercare tăria

Vadului lui Iacob, dar s-a retras curînd, cînd unul dintre comandanții lui a fost ucis de o săgeată a Templierilor. Totuși, pe parcursul altor două confruntări, trupele sultanului au înfrînt contingentele lui Balduin în cîteva lupte minore. În una dintre acestea a fost ucis și conetabilul regelui – principalul lui consilier militar. Într-o alta, Odo de St. Amand, maestrul Templierilor, a fost luat prizonier, împreună cu alți 270 de cavaleri. Aceste succese au zdruncinat structura ierarhiei militare a creștinilor și, într-un anumit sens, au compensat umiliința îndurată de musulmani la Mont Gisard. Cu balanța înclinînd iarăși în favoarea lui Saladin, regele Balduin s-a retras la Ierusalim pentru a organiza regruparea, timp în care sultanul a chemat întăriri din nordul Siriei și din Egipt.

Spre sfîrșitul lui august 1179, Saladin era pregătît pentru un atac total asupra Vadului lui Iacob. Sîmbătă, pe data de 24, a început un asediu bazat pe asalt, cu intenția de a pătrunde în castel cît mai curînd cu putință. Nu era timp pentru o încercuire de lungă durată, pentru că regele lepros era staționat lîngă Tiberiada, pe țărmul Mării Galileei, la numai o jumătate de zi de marș către sud-vest. De îndată ce au ajuns la el vestile despre atac, regele a început să adune o armată de despresurare, așa încît asediul devenise efectiv o întrecere în care musulmanii se luptau să dărîme zidurile de apărare ale fortăreței înainte de sosirea latinilor. Analizate împreună, înregistrările contemporane scrise și dovezile arheologice descoperite acum ne oferă o imagine dinamică a celor întîmplate în următoarele cinci zile nefaste. Saladin a început să bombardeze fortăreața dinspre est și vest cu săgeți – sute de vîrfuri de săgeți au fost recuperate în mănunchiuri de pe aceste fronturi –, încercînd să demoralizeze garnizoana Templierilor. În același timp, experții geniști, probabil din orașul sirian Alep, au fost trimiși să sape un tunel sub colțul de nord-est al zidurilor, sperînd să dărîme meterezele prin tehnica slăbirii rezistenței. Un tunel a fost săpat la repezeală și umplut cu lemne, însă odată incendiat s-a dovedit prea mic ca să provoace o spărtură în zidurile de deasupra. În disperare de cauză, sultanul a oferit un dinar de aur fiecărui soldat care căra un burduf din piele de capră plin cu apă adusă din rîu pentru a stinge flăcările, după care eforturile pentru lărgirea galeriei au continuat zi și noapte. Între timp, Balduin se pregătea să plece din Tiberiada.

În zorii zilei de 29 august, regele lepros a pornit cu armata, în încercarea de a despresura fortăreața. Fără știrea lui, în același moment a fost aprins focul în galeria de asediu lărgită a lui Saladin. Proptelele de lemn au ars cum fusese prevăzut, iar pasaajul s-a prăbușit, dărîmînd zidurile de deasupra. Mai tîrziu, Saladin a scris că, pe măsură ce flăcările s-au extins, castelul semăna cu „o corabie plutind în voia valurilor pe o mare de foc”. După ce soldații lui s-au năpustit înăuntru prin spărtura creată în ziduri, a urmat o deznădăjduită luptă corp la corp, în timpul căreia garnizoana de elită formată din cavaleri Templieri a opus o ultimă rezistență sîngeroasă, dar inutilă. Într-un act final de curaj, comandantul garnizoanei templiere a încălecat pe calul său de luptă și i-a dat pîteni spre spărtura cuprinsă de flăcări; un martor ocular musulman a descris mai tîrziu cum „s-a aruncat într-o groapă plină de flăcări fără teamă de arșiță și, din această tavă cu jărat, a fost azvîrlit imediat în alta – aceea a iadului”.

După realizarea breșei în zidurile de apărare ale castelului, garnizoana latină a fost în cele din urmă cîvîrșită și a urmat un jaf sîngeros. Rămășițele de oase omenești dezgropate recent în incinta zidului stau mărturie a ferocității asaltului. Un craniu de bărbat prezintă urmele a trei tăieturi de sabie diferite, dintre care ultima a despicat capul, zdrobind creierul. Altuia i s-a retezat brațul de deasupra cotului înainte de a muri. Cum mare parte din loc era deja în flăcări, Saladin a executat mai bine de jumătate din garnizoană,

ridicînd un munte de prăzi, printre care 1.000 de armuri. În acea joi la amiază, gonind înspre nord, Balduin a zărit cu deznădejde prima dîră de fum la orizont – semnul grăitor care vestea nenorocirea de la Vadul lui Iacob. Întîrziase cu numai șase ore.

În următoarele două săptămîni, Saladin a demolat castelul de la Vadul lui Iacob, ștergîndu-l piatră cu piatră de pe fața pămîntului. De fapt, mai tîrziu susținea că ar fi smuls cu mîinile lui temeliile. Majoritatea latinilor morți, laolaltă cu măgarii și caii lor, au fost aruncați în încăpătorul rezervor de apă al fortăreței. A fost o tactică mai degrabă proastă, căci la scurtă vreme a izbucnit o „ciumă” care a pustiit armata musulmană și a luat viața a zece dintre comandanții lui Saladin. Pe la jumătatea lui octombrie, fiindcă își atinsese obiectivul principal, sultanul a hotărît să abandoneze locul aparent blestemat, iar Vadul lui Iacob a devenit o ruină părăsită și căzută în uitare⁴⁹.

Izbînzile lui Saladin din vara anului 1179 au oprit avîntul marțial al francilor, care crescuse după bătălia de la Mont Gisard. Încercarea latinilor de a cîștiga întîietatea în zona de frontieră de pe cursul superior al Iordanului și de a face presiuni asupra Damascului fusese zădărnicită. Sultanul ocrotise unitatea dintre Egipt și Siria. Însă opera de unificare a Islamului prin subjugarea orașelor Alep și Mosul era în continuare incompletă.

Capitolul 11

Sultanul întregului Islam

Cu toate că în 1179 Saladin obținuse o serie de victorii împotriva francilor, în primii ani ai deceniului 1180 el a revenit la edificarea imperiului său, consacărându-și cea mai mare parte a energiilor și resurselor consolidării stăpînirii asupra Egiptului și Damascului și extinderii autorității asupra musulmanilor din Alep și Mosul. În primăvara anului 1180, cînd Siria suferea de pe urma secetei și foametei îndelungate, a încheiat un armistițiu de doi ani cu latinii – un pact perceput avantajos de ambele părți, dat fiind că nici una dintre ele nu plătea un tribut bănesc pentru a-și asigura pacea. Înțelegerea i-a dat lui Saladin răgaz să se ocupe de mai multe probleme din interiorul lumii musulmane.

Tendința de a domina

Una dintre prioritățile lui Saladin era să contracareze puterea și influența crescînde ale sultanului selgiucid al Anatoliei, Kilij Arslan al II-lea. De cînd îi zdrobise pe bizantini la Myriokephalon, în 1176, Kilij Arslan nu înceta să se afirme și putea pretinde, cu anumită îndreptățire, rolul de adevărat luptător al jihadului islamic aflat în plin avînt. Saladin a difuzat o propagandă menită să-l discrediteze pe liderul selgiucid, susținînd că acesta s-ar împotrivi unității musulmane – Saladin i-a explicat califului din Bagdad propriul armistițiu făcut cu francii din Ierusalim în 1180, susținînd că nu se putea ocupa simultan de serioasele amenințări reprezentate de Kilij Arslan și de creștinii latini. În vara anului 1180, Saladin și-a lăsat nepotul, Farruh-Shah, la conducerea Damascului, apoi și-a condus trupele în nord, încheind alianțe cu mai multe orașe de pe cursul superior al Eufratului, astfel încît să limiteze la Asia Mică ambițiile lui Kilij Arslan. Saladin a mai folosit și presiunea militară pentru a-l sili pe ultimul conducător armean al Ciliciei, Rupen al III-lea, să accepte un pact de neagresiune, neutralizînd eficient rolul creștinilor armeni în calitate de oponenți ai expansiunii aiubide.

În această perioadă, o serie de decese au schimbat peisajul politic. În 1180 s-a stins din viață împăratul bizantin Manuel Comnenul, lăsînd în urma lui un fiu și moștenitor în vîrstă de 11 ani căruia, doi ani mai tîrziu, i-a luat locul vărul lui Manuel, Andronic Comnenul. Această perioadă a fost marcată de o degradare treptată a relațiilor dintre greci și statele cruciate, lucru folositor intereselor lui Saladin. În 1181, bizantinii au încheiat un tratat de pace cu sultanul, un prim semn al reorientării lor spre neutralitate în Levant. Acapararea puterii de către Andronic, în anul 1182, a fost urmată de un

masacru al latinilor care trăiau și făceau negoț în Constantinopol, iar noul împărat nu a făcut prea multe eforturi pentru a restabili legături de cooperare cu statele cruciate.

Schimbări similare au avut loc și în Răsărit. În 1180 au murit și califul abbasid și vizirul lui. Conștient că acest fapt ar fi putut vesti un declin periculos al sprijinului de care se bucura la Bagdad, Saladin a cultivat cu grijă legăturile cu noul calif al-Nasir. Și Zangizii au suferit pierderi. În vara anului 1180, Saif al-Din al Mosulului a murit și a fost urmat de fratele său mai tânăr, Izz al-Din. Fapt și mai important, la sfârșitul anului 1181 a fost răpus de boală fiul și moștenitorul oficial al lui Nur al-Din, al-Salih, la numai 19 ani. Acest eveniment avea o importanță critică pentru ambițiile nutrite de Saladin pentru viitor. În ultimii ani, al-Salih începuse să se remarcă ca un potențial oponent teribil, după ce Gumushtegin murise ca urmare a unei intrigi de curte din Alep. Ca marionetă a legitimității zangide, al-Salih reprezenta făgăduința continuității dinastice și se bucura de loialitatea necondiționată a populației Alepului. Dacă ar fi supraviețuit, al-Salih ar fi putut reprezenta o provocare serioasă la adresa autorității aiubide; în cel mai bun caz, prezența lui continuă ar fi slăbit pretenția lui Saladin de a fi singurul susținător de drept al Islamului și probabil ar fi pus capăt speranțelor sultanului de a îngloba nordul Siriei fără război deschis. Deși puterea în Alep a trecut curînd la fratele mai mare al lui Saif al-Din, Imad al-Din Zangi, seniorul de Sinjar, moartea lui al-Salih i-a oferit lui Saladin oportunitatea mult așteptată de a-și extinde puterea în interiorul lumii musulmane⁵⁰.

Saladin s-a pregătit cu grijă pentru o nouă campanie împotriva Zangizilor din Alep și Mosul. După ce își petrecuse cea mai mare parte a anului 1181 și primele luni ale lui 1182 ocupîndu-se de problemele de guvernare din Egipt, în primăvara lui 1182 Saladin a pornit spre Siria, lăsîndu-i pe al-'Adil și Qaragush la conducerea regiunii Nilului. Alarmat de știrea că sultanul va trece prin Transiordania în mai și temîndu-se în mod deosebit că recoltele de cereale aproape de cules din regiune vor fi distruse, Renaud de Châtillon l-a convins pe Balduin al IV-lea să adune toată forța militară a regatului la Kerak. În acest episod, Saladin și-a condus trupele dincolo de castel în rînduri strînse, dar fără să înceapă nici un atac, și nu s-a dat nici o bătălie.

Armistițiul încheiat cu francii în 1180 expirase și în vara respectivă Aiubizii au făcut mai multe tentative de a ataca regatul latin al Ierusalimului. În timp ce Saladin mărșăluia prin Transiordania, din baza lui din Damasc Farruh-Shah a profitat de faptul că Galileea latină rămăsese aproape fără nici un contingent, capturînd mica fortăreață construită pe trei niveluri într-o peșteră aflată la sud-est de Marea Galileei, numită Peștera Sueth, ultimul lor avanpost fortificat în Terre de Sueth. Apoi, în iulie și în august sultanul a condus două expediții împotriva francilor. Prima, o invazie în forță în Galileea de Jos și un scurt asediu al cetății Bet-Șean, l-a făcut pe regele Balduin să întrunească din nou armata la Saffuriya. Acest loc, aflat la jumătatea drumului dintre Acra și Tiberiada, înzestrat cu un izvor cu flux abundent și cu pășuni bune, oferea un post natural de pregătire armatei creștine. La 15 iulie a urmat o altercație militară neconcludentă în apropiere de Bet-Șean, sub soarele arzător din toial verii. Ars de soare, preotul latin care purta Sfînta Cruce a murit de insolație, în timp ce oamenii lui Saladin li s-a părut că primul loc în care își ridicaseră tabăra era insuportabil, chiar și după ce au trecut înapoi Iordanul; potrivit unui martor ocular, apa sălcie și aerul infectat însemnau că „pe piața doctorilor s-a făcut un comerț înfloritor”⁵¹, și retragerea spre Damasc a continuat în curînd.

În august 1182, Saladin a atacat din nou, de data aceasta luînd drept țintă orașul de coastă Beirut. Flota egipteană reconstruită fusese deja pusă la treabă în 1179 și 1180, cînd a hărțuit navigația latină în zona orașelor Acra și Tripoli, însă acum sultanul și-a desfășurat flota pentru a lansa o ofensivă cu două vîrfuri de atac, asediind Beirutul de pe uscat și de pe mare. Trei zile la rînd, arcașii lui au năpădit orașul cu săgeți, în timp ce geniștii încercau să mineze zidurile, însă la apropierea armatei de despresurare a lui Balduin, Saladin a încetat asaltul, devastînd zona rurală din jur pe cînd se retrăgea către teritoriul musulman.

Nici una dintre aceste campanii din anul 1182 nu a fost cu adevărat planificată, ele fiind mai degrabă incursiuni oportuniste, menite să testeze forța și reacțiile francilor, provocînd totodată pagube și acaparînd orice recompensă teritorială sau materială disponibilă cu un risc și un cost minime. Ca atare, ele au dat tonul pentru anii următori. Aceste demonstrații de aparent angajament față de jihad i-au mai permis lui Saladin și să-și justifice încercările neîntrerupte de a subjuga Siria musulmană și Mesopotamia – care constituiau foarte limpede prioritatea lui reală. O serie de scrisori trimise de Saladin califului din Bagdad revelează protestele răsunătoare și argumentele polemice viclene scoase în repetate rînduri la înaintare de Aiubizi în această perioadă. Sultanul se plîngea că își arătase dorința de a porni un război sfînt împotriva latinilor, dar fusese distras mereu de la această cauză de amenințarea agresiunii zangide – necesitatea urgentă cerea unitatea Islamului, iar Saladin a sugerat că el ar trebui împuternicit să-i supună pe toți musulmanii care refuzau să i se alăture în jihad. În același timp, conducătorii zangizi din Alep și Mosul erau caracterizați drept inamici răzvrățiți ai statului. Erau acuzați că puseseră mîna pe putere în baza succesiunii ereditare, cînd, prin lege, conducerea acestor orașe ar fi trebuit să fie atribuită de către calif. Despre Izz al-Din, seniorul orașului Mosul, se spunea că încheiase un armistițiu servil de unsprezece ani cu Ierusalimul (prin urmare, încălcînd limita prescrisă de zece ani pentru pactele dintre musulmani și nemusulmani), făgăduind să le plătească creștinilor un tribut anual de 10.000 de dinari. Acuzații similare au fost îndreptate mai tîrziu și împotriva lui Imad al-Din Zangi în legătură cu relațiile lui cu Antiohia. Curtînd susținerea din partea califatului și opinia publică mai largă, prin acest asalt propagandistic furibund Saladin a pus temelia unei ofensive majore împotriva Zangizilor.

Semnalul de acțiune a venit la sfîrșitul verii anului 1182, în timp ce era încă prins în scurtul asediu al orașului Beirut, cînd i-a sosit un mesaj din partea lui Keukburi al Haranului, un senior turc care pînă atunci îi susținuse pe Zangizi și luptase împotriva lui Saladin în 1176. Keukburi îi invita acum pe aiubizi să treacă Eufratul, declarîndu-și efectiv dorința de a schimba taberele⁵². Ca răspuns, sultanul a adunat o armată și în toamna respectivă a inițiat o campanie în Irak fără să mai reinnoiască vreun armistițiu cu Ierusalimul.

Campaniile lui Saladin împotriva orașelor Alep și Mosul (1182-1183)

În ultimele zile ale lui septembrie 1182, Saladin a folosit invitația lui Keukburi ca pe un pretext pentru lansarea unei expediții, mărșăluind spre est ca să se alăture seniorului de Haran lîngă Eufrat și apoi să-și continue drumul spre Jazirah. În lunile următoare, sultanul a făcut eforturi extenuante pentru a limita numărul de bătălii deschise cu rivalii musulmani, preferînd coerciția, diplomația și propaganda în locul săbiei. Nu peste multă

vreme, cerea fonduri suplimentare din Damasc și Egipt, cu care să-și mituiască potrivnicii. Chiar și Guillaume de Tyr își dăduse seama că sultanul întrebuința din belșug mita pentru a subjuga rapid „aproape întregul ținut... aflat înainte sub puterea orașului Mosul”, inclusiv Edessa⁵³.

În noiembrie, Saladin a mers înainte, amenințând chiar orașul Mosul. În ciuda încurajării lui Keukburi, sultanul ezita să înceapă un asediu greu și sîngeros al orașului, dar speranțele de a-l înfricoșa pe Izz al-Din și a-l face să se supună nu s-au împlinit. La începutul iernii, cînd se ajunsese într-un punct mort, au sosit trimiși din partea califului al-Nasir, sperînd să mijlocească o pace. Spre înfrustarea lui Saladin, solii au adoptat o atitudine neutră, fără să favorizeze nici poziția aiubidă, nici pe cea zangidă și, cum nu s-au făcut prea multe progrese, sultanul s-a retras. În decembrie a mărșăluit aproximativ 120 km în est spre Sinjar, unde a presat cel mai mare oraș fortificat să se predea și, după o scurtă pauză pricinuită de vremea rea de iarnă, în 1183, la începutul primăverii, s-a deplasat în nord-est spre Diyarbakir, capturînd presupusul oraș imposibil de cucerit în aprilie, succes după care conducătorul artuqid al orașului Mardin a fost de acord să intre într-o alianță servilă. În șase luni, Saladin izolase și vlăguise aproape de tot orașul Mosul, atrăgînd de partea sa mare parte din Jazirah și Diyarbakir cu ajutorul unei combinații de forță și persuasiune. La sfîrșitul lui februarie, Izz al-Din și Imad al-Din Zangi au încercat să organizeze un contraatac, dar le lipseau și resursele, și energia pentru a-l duce la bun sfîrșit.

Saladin făcuse progrese satisfăcătoare, însă orașul Mosul scăpase din strînsoarea sa. În primăvară a început un asalt diplomatic tot mai zgomotos, sperînd să influențeze opinia Bagdadului în favoarea lui. Scrisorile sale către calif îi învinuiau pe Zangizi că-i ațîțaseră pe franci să atace teritoriul aiubid din Siria, ba chiar că finanțaseră efortul de război creștin. Sultanul s-a mai folosit și de setea de putere politică, dar și spirituală a califului al-Nasir, afirmînd că Aiubizii aveau să silească Mesopotamia să recunoască autoritatea califatului. Oarecum îndrăzneț, Saladin a mai adăugat că, dacă Bagdadul i-ar fi sprijinit pretenția de a lua Mosulul, el s-ar fi găsit în poziția de a cuceri Ierusalimul, Constantinopolul, Georgia și Marocul. Aproximativ în aceeași perioadă, sultanul a încercat în chip duplicitar să zdruncine solidaritatea zangidă, contactîndu-l pe Imad al-Din Zangi pentru a-l avertiza că Izz al-Din, seniorul Mosulului, s-ar fi oferit să se alieze cu Aiubizii împotriva Alepului.

De la sfîrșitul primăverii, Saladin și-a mutat ținta campaniei asupra Alepului, traversînd înapoi Eufratul și staționîndu-și trupele în jurul orașului la 21 mai 1183. Sultanul spera și de data aceasta să evite războiul deschis, însă locuitorii Alepului și-au arătat repede dorința de a-și apăra proprietatea, lansînd în fiecare zi atacuri crîncene asupra trupelor sale. Din fericire pentru Saladin, Imad al-Din Zangi s-a dovedit mai maleabil. Ajungînd la concluzia că dominația aiubidă asupra Siriei era deja de nezdruccinat și că poziția lui izolată era, prin urmare, imposibil de menținut, conducătorul zangid a negociat în secret cu sultanul. La 12 iunie a ajuns la o înțelegere, deschizînd porțile citadelei din Alep în fața soldaților lui Saladin, spre marea surprindere a populației locale. Drept recompensă, Imad al-Din Zangi a primit în Jazirah un teritoriu care includea și fosta lui seniorie în Sinjar, promițînd să-i furnizeze sultanului trupe oricînd i s-ar fi cerut. Jurdik – războinicul sirian care îl ajutase pe Saladin să-l aresteze pe vizirul egiptean Shawar în 1169 – a fost cîștigat și el în aceeași vară. Din 1174, Jurdik rămăsese statornic în loialitatea sa față de orașul Alep, refuzînd să-i sprijine pe Aiubizi. Acum

intra în sfârșit în slujba sultanului, devenind unul dintre cei mai devotați și mai competenți locuitori ai acestuia.

După ce a preluat controlul Alepului, Saladin a încercat imediat să limiteze agitațiile civile și să genereze o atmosferă de unitate. Taxele neprevăzute de Coran au fost abolite și, mai târziu în aceeași vară, a fost aplicată o lege care le poruncea nemusulmanilor din oraș să poarte haine distincte, o măsură hărăzită, după toate aparențele, să promoveze coeziunea între musulmanii sunniți și šiiti din Alep și să accelereze acceptarea guvernării aiahide.

Ocuparea orașului Alep a fost o realizare majoră pentru Saladin. După aproape un deceniu, unificase Siria musulmană și acum putea spune că era stăpînul unei fișii de teritoriu care se întindea între Nil și Eufrat. Numeroase scrisori ajunse pînă la noi ne arată modul în care a sărbătorit și și-a vestit sultanul reușita. Ca întotdeauna, a avut grijă și să-și justifice cucerirea, declarînd că ar fi împărțit bucuros cîrmuirea Islamului dacă ar fi putut, dar observînd totodată că în război nu putea comanda decît un singur om. Subjugarea orașului Alep a fost descrisă ca un pas pe drumul spre recucerirea Ierusalimului, sultanul declarînd cu mîndrie că „Islamul este acum treaz ca să alunge năluca necredinței”⁵⁴.

Dar dincolo de aceste afirmații, la sfîrșitul verii anului 1183 era evident că Saladin îndeplinesc, cel puțin într-o anumită măsură, promisiunea implicită în propaganda lui atacîndu-i pe franci. Ca să susțină sistemul defensiv în nordul Siriei, a încheiat un armistițiu cu Bohémond al III-lea al Antiohiei, asigurînd condiții extrem de favorabile pentru tabăra islamică – inclusiv eliberarea unor prizonieri musulmani și concesii teritoriale –, înainte de a călători spre Damasc ca să orchestreze o demonstrație de forță împotriva regatului Ierusalimului.

Războiul împotriva francilor

Balanța puterii în Palestina francă se schimbase semnificativ în ultimii ani. La sfîrșitul anilor 1170, cum sănătatea regelui Balduin al IV-lea se înrăutățea, între sora lui văduvă Sibylla și un ilustru nobil francez, ducele Hugues al III-lea de Burgundia, a fost plănuită o căsătorie de alianță. Moartea regelui Ludovic al VII-lea în 1180, care l-a lăsat pe tînărul său fiu Filip al II-lea moștenitor al tronului, a dat peste cap acest plan, fiindcă în lupta pentru putere ce a urmat în Franța Hugues nu a fost prea dornic să-și abandoneze ducatul. Așadar trebuia găsită o nouă pereche pentru Sibylla. În acest moment, Raymond al III-lea de Tripoli și Bohémond al III-lea de Antiohia par să fi hotărît că, spre folosul propriilor ambiții și al securității permanente a Ierusalimului, Balduin al IV-lea trebuia îndepărtat de la putere. Cu cîteva zile înaintea Paștelui din anul 1180, cei doi au început să orchestreze ceea ce era, în esență, o lovitură de stat, obligînd-o pe Sibylla să se mărite cu aliatul ales de ei, Balduin de Ibelin, membru al tot mai puternicei Dinastii Ibelin. Dacă această căsătorie s-ar fi realizat, poate că regele leproș ar fi fost scos pe tușă – însă Balduin al IV-lea nu dorea să renunțe la influențarea succesiunii. Încurajat de mama și de unchiul lui, Agnes și Josselin de Courtenay, a luat inițiativa. Înainte ca Raymond și Bohémond să poată interveni, regele a căsătorit-o pe Sibylla cu candidatul lui preferat, Guy de Lusignan, un cavaler de origine nobilă din Poitou, sosit de curînd în Levant.

În parte, alegerea lui Balduin era împinsă de necesitate, căci Guy era singurul bărbat adult necăsătorit cu o origine suficient de înaltă prezent atunci în Palestina. S-ar putea ca și legătura lui Guy cu Poitou – o regiune condusă de regele angevin Henric al II-lea al Angliei – să fi constituit un factor întrucât, având în vedere că Franța Capetienilor era în neorînduială, importanța Angliei ca aliată crescuse. Cu toate acestea, apariția lui Guy ca personaj politic de frunte a fost bruscă și neașteptată. Prin căsătoria cu Sibylla, Guy de Lusignan a devenit moștenitorul desemnat al tronului din Ierusalim. Se presupunea că tot el urma să îndeplinească rolul de regent în cazul în care boala l-ar fi împiedicat pe Balduin al IV-lea să guverneze. Întrebarea era dacă ridicarea rapidă a lui Guy avea să-i înstrăineze și să-i învrăjbească pe ceilalți membri de seamă ai curții, inclusiv pe Raymond de Tripoli și pe cei din familia Ibelin. De asemenea, calitățile lui Guy ca lider politic și militar nu au fost puse la încercare, cum s-a întâmplat cu dorința lui de a-și stăpîni propriile ambiții pentru coroană cîtă vreme Balduin al IV-lea era în viață, agățîndu-se de putere⁵⁵.

Imboldul dat de agresiunea latină

Decizia lui Saladin de a lansa o ofensivă împotriva Palestinei france în toamna anului 1183 nu a fost declanșată numai de dorința de a-și afirma calitatea de războinic în jihad. Într-o anumită măsură, atacurile lui au fost și o reacție punitivă la o agresiune recentă din partea latinilor. La sfîrșitul anului 1182, în timp ce sultanul lipsea, fiind în Irak, francii au făcut razii în regiunea din jurul orașelor Damasc și Bora, recuperînd Cave de Sueth.

Spre sud, în Transiordania, Renaud de Châtillon a inițiat o campanie voit mai agresivă ; o campanie pentru care se pregătise, probabil în înțelegere cu regele, aproximativ doi ani. Rețeaua de servicii secrete a lui Saladin avertizase că seniorul din Kerak plănuia un atac, dar sultanul presupusese în mod greșit că acesta avea să se concentreze asupra rutei prin Peninsula Sinai, care lega Egiptul și Damascul, așa că i-a cerut lui al-‘Adil să întărească fortificațiile în punctul-cheie reprezentat de al-Arish. De fapt, planul lui Renaud era mult mai îndrăzneț și mai curajos, chiar dacă din punct de vedere strategic nu era atît de chibzuit. De la sfîrșitul anului 1182 și pînă la începutul anului 1183, cinci galere, construite pe bucăți la Kerak, au fost duse pe spinarea cămîlelor în Golful Aqaba, reasamblate și lansate pe Marea Roșie. Era pentru prima oară de-a lungul secolelor cînd niște vase creștine brăzdau aceste ape. Renaud și-a separat flota, două vase blocînd portul musulman Aqaba, pe care el însuși l-a atacat de pe uscat, iar celelalte trei galere au fost trimise în sud, echipate cu marinari arabi și înzestrate cu soldați. Se pare că vești despre isprăvi nemaipomenite făcute de această flotilă de trei corăbii nu au ajuns niciodată la franci. O singură sursă latină a amintit că, după lansarea lor, „nu s-a mai auzit nimic de ele și nimeni nu știe ce s-a întîmplat cu ele” și, după ce a provocat unele pagube portului Aqaba, Renaud s-a întors acasă.

Totuși, în lumea musulmană, șocanta și nemaiauzita expediție din Marea Roșie a stîrnit indignare. Săptămîni la rînd cele trei galere creștine au creat haos în porturile nebănuitoare ale Egiptului și Arabiei, tracasîndu-i pe pelerini și negustori și amenințînd inima spirituală a Islamului, orașele sfinte Mecca și Medina. Ba chiar se zvonise că creștinii ar fi avut de gînd să fure trupul lui Mahomed. Nu au fost urmărite decît atunci cînd al-‘Adil și-a adus propria flotă din Cairo în Marea Roșie. Silit să-și ancoreze vasele

pe coasta arabă, echipajul creștin a fugit în deșert, dar când au fost împresurați, 170 dintre ei s-au predat, probabil în schimbul promisiunii că vor avea liberă trecere.

Înștiințat despre aceste evenimente câtă vreme era încă în Irak, Saladin a insistat asupra faptului că trebuia dat un exemplu : oficial, a susținut că necredincioșilor care știau drumul spre locurile sfinte ale Islamului nu li se putea îngădui să trăiască ; în particular, bineînțeles, era probabil conștient de un adevăr incomod. În acest moment de criză grea, el, autoproclamatul apărător al credinței era absent, luptându-se cu semenii musulmani. Așadar, în ciuda evidentei neliniști a lui al-'Adil, sultanul a cerut o pedeapsă pentru „nemaivăzuta ticăloșie” a crimelor prizonierilor latini și, potrivit unei mărturii arabe, a insistat că „pământul trebuie curățat de murdăria lor, iar aerul, de suflarea lor”. Cei mai mulți captivi au fost trimiși câte unul sau câte doi în diverse orașe și așezări din regatul aiubid și au fost executați public, însă doi au avut parte de o soartă și mai înfiorătoare. În timpul următorului *Hajj*, au fost duși într-un loc la periferia orașului Mecca, unde în mod tradițional sînt oferite vite ca să fie ucise și carnea lor dată săracilor, și aici au fost măcelăriți cei doi nefericiți „asemenea animalelor pentru jertfă” dinaintea unei gloate de pelerini urlînd. Pingărirea Arabiei fusese pedepsită și imaginea sultanului ca apărător hotărît al Islamului fusese confirmată, însă amintirea amară a scandaloasei campanii a francilor în Marea Roșie a dăinuit, iar arhitectul ei, Renaud de Châtillon, devenise acum un personaj disprețuit și detestat⁵⁶.

Un conflict tot mai aproape ?

Cînd atacul lui Saladin asupra regatului de Ierusalim a venit, în sfîrșit, în toamna anului 1183, el a dat la iveală slăbiciunea profundă a Palestinei creștine. În vara respectivă, sănătatea lui Balduin al IV-lea se înrăutățise din nou. În această fază lepra îi distrusese deja corpul, căci „vederea îi slăbise, iar extremitățile îi erau acoperite de ulcerații, așa că nu-și putea folosi nici mîinile, nici picioarele”. Nemaifiind în stare să călătorească, s-a deprins să călătorească într-o lectică. Cu toate acestea, Guillaume de Tyr dădea mărturie că, pînă în acest moment, „deși fizic era slăbit și neputincios, totuși mintea o avea ageră și s-a străduit cu mult peste puterile lui să-și ascundă boala și să poarte pe umeri grijile regatului”. În orice caz, în 1183 a făcut și o formă secundară de infecție și a fost „cuprins de [o] febră... că și-a pierdut nădejdea că va mai scăpa cu viață”. Descurajat de boală, temîndu-se cu disperare că Saladin va dezlănțui un nou atac și totuși fără să aibă idee unde avea să lovească, tînărul rege se confrunta cu o dilemă teribilă. Convocînd armatele ierusalimitane împreună cu trupele din Tripoli și Antiohia ca să se adune la Saffuriya, s-a retras la Nazaret și a trecut temporar puterea executivă în mîinile cumnatului său, aparentul moștenitor Guy de Lusignan.

Prin urmare, cînd Saladin a invadat Galileea la sfîrșitul lunii septembrie 1183, Guy, în calitate de regent, îndeplinea funcția de conducător suprem al francilor. El a stat în fruntea uneia dintre cele mai mari oști france adunate vreodată în Palestina – cuprinzînd circa 1.300 de cavaleri și 15.000 de pedestrași –, cu toate că, pe lîngă armata musulmană, părea totuși mărunță. Pentru că avea puțină experiență în conducerea unei armate într-un război total, capacitățile lui Guy puteau fi puse în discuție, însă după măsura științei militare el a făcut o treabă eficientă, chiar dacă nespectaculoasă. Cînd Saladin a prădat din nou Bet-Șeanul, Guy a înaintat în ordine, folosind infanteria ca să-și protejeze cavalerii

călare cîtă vreme erau în mișcare și, cu excepția unor încăierări mărunte, a evitat să se angajeze pripit într-o bătălie deschisă. Sperînd să-i tenteze pe latini să rupă formația, Saladin s-a retras în nord, la mică distanță, însă nu a fost urmărit și cele două tabere au ocupat poziții defensive la un kilometru și jumătate una de alta, în apropiere de satul Ayn Jalut. Punctul mort a durat aproape două săptămîni, în ciuda eforturilor făcute de sultan pentru a provoca un atac, iar la jumătatea lunii octombrie armata musulmană s-a retras peste Iordan. Francii supraviețuiseră asaltului.

Pe toată durata campaniei, Guy a urmat aproape literal principiile bine stabilite ale strategiei „cruciate” de apărare, menținînd disciplina trupelor, încercînd să limiteze mobilitatea dușmanului înaintînd atît cît să reprezinte o amenințare, dar evitînd totuși confruntarea riscantă. Cu toate acestea, în ciuda competenței lui preacaut, rivalii de la curte l-au criticat pe față fiindcă îi permisesse lui Saladin să facă nestingherit incursiuni prin regat și l-au mustrat pentru o timiditate șovăitoare, nepotrivită pentru cultura cavaleriească. Realitatea era că, oricît de tactică ar fi fost, inactivitatea precaută nu a fost niciodată populară în rîndul soldaților latini. Chiar și suveranii de drept și comandanții căliți pe cîmpul de luptă se chinuiau să impună ordinele care la prima vedere păreau umilitoare și lașe – în 1115, Ruggero de Salerno fusese nevoit să amenințe că își va orbi oamenii ca să-i facă să stea la locul lor, iar în anii următori Richard Inimă-de-Leu avea să experimenteze dificultăți similare în privința controlului asupra trupelor. Guy era un general neîncercat, care fusese ridicat de curînd la rangul de regent și al cărui drept de a domni putea fi pus în discuție. În toamna anului 1183 cel mai mult avea nevoie de o demonstrație fermă de dispreț marțial, poate chiar de o victorie militară clară, ca să-i cîștige de partea sa pe sceptici și să le închidă gura celor care îl criticau. Avea nevoie cel puțin să demonstreze că avea forța de a potoli aristocrația independentă a Ierusalimului. De fapt, făcînd ceea ce era bine pentru apărarea regatului, Guy și-a făcut un mare deserviciu personal. Nu e de mirare că oponenții lui politici s-au folosit de acest prilej ca să-i păteze reputația⁵⁷.

După o scurtă pauză, la sfîrșitul lunii octombrie 1183, Saladin s-a deplasat în sud, spre Transiordania, ca să asedieze castelul Kerak. Acesta a fost un atac planificat dinainte, căci a venit echipat cu armament greu pentru asediu, inclusiv cu un număr de mașini cu care să ia cu asalt castelul, dar era și un prilej potrivit de a se întîlni cu al-‘Adil, fratele lui, care călătorise din Egipt ca să preia conducerea teritoriilor aiubide proaspăt cucerite în nordul Siriei. Asedierea castelului Kerak de către sultan a mai coincis, poate deliberat, cu celebrarea unei nunți la nivel înalt între Onfroy al IV-lea de Toron și sora vitregă a regelui, Isabella, prezidată de Renaud de Châtillon, soția lui Stephanie de Milly și mama Isabellei, Maria Comnena. S-ar putea ca privirea lui Saladin să fi fost atrasă de capturarea unei recolte atît de ilustre de nobili creștini, căci răscumpărarea lor ar fi fost mană cerească*. Mai tîrziu a circulat o poveste care spunea că – chiar și în toiul asediului – doamna Stephanie i-a trimis cu amabilitate sultanului mîncare de la ospățul de nuntă și că el făgăduise, în schimb, să nu bombardeze acea parte a fortăreței ocupată de proaspeții înșuraței. Dacă există vreun dram de adevăr în această poveste, care nu e menționată în

* Bineînțeles, dată fiind dușmănia bine înrădăcinată care exista deja între Saladin și Renaud de Châtillon și în lumina modului în care l-a tratat sultanul mai tîrziu, este posibil ca, în cazul seniorului de Kerak, Saladin să nu fi avut intenția de a cere o răscumpărare pentru Renaud.

izvoarele musulmane, atunci e posibil ca galanteria lui Saladin să fi fost motivată, în parte, de dorința de a cruța viețile unor ostateci atât de prețioși.

Știrile despre asediul castelului Kerak au ajuns la curtea latină din Ierusalim într-un moment în care francii erau prinși deja într-o ceartă. În ciuda tuturor așteptărilor, febra regelui lepros a mai scăzut, iar în trupul slăbit al lui Balduin s-a întors un strop de vlagă. După întâmplările de la Ayn Jalut, el și Guy de Lusignan se ciorovăiseră în legătură cu drepturile asupra regatului și, poate cu mintea înveninată de opiniile lui Raymond al III-lea și ale fraților Ibelin, tânărul monarh i-a întors spatele lui Guy, anulându-i regența. Chiar atunci când castelul Kerak era amenințat, Balduin a convocat un conciliu care să discute alegerea unui nou moștenitor și, în final, alegerea s-a oprit la fiul pe care Sibylla îl avusese cu primul ei soț – nepotul și omonimul regelui, Balduin (al V-lea). La 20 noiembrie 1183, acest băiat de cinci ani a devenit moștenitorul desemnat, a fost încoronat și uns în bazilica Sfântului Mormint în calitate de codomnitor. Chiar și Guillaume de Tyr a fost silit să admită că „părerile bărbaților chibzuiți în legătură cu această mare schimbare au fost multe și felurite... cum ambii regi erau stingheriți, unul de boală, celălalt de vârsta fragedă, lucrul era cu totul nefolositor”. Arhiepiscopul și-a manifestat totuși opiniile, abia învăluite, conchizînd că această înțelegere înăbușise barem orice speranță pe care ar mai fi putut-o avea „absolut incompetentul” Guy de a urca într-o bună zi pe tron⁵⁸.

Cu noua stare de lucru pecetluită, Balduin al IV-lea a pornit spre Transiordania, sperînd să despresoare castelul Kerak. Avînd în vedere că regele era în continuare slăbit, probabil că a trebuit cărat cu o lectică și Raymond de Tripoli a fost numit comandant al armatei france. În ciuda reacției întîrziate, Saladin nu fusese în stare să treacă largul șant uscat care înconjură castelul Kerak și, cum armata creștină se apropia, la 4 decembrie 1183 sultanul a abandonat asediul. În general atacul lui s-a dovedit ezitant și e sigur că nu a dorit să-i înfrunte pe franci în bătălie deschisă. Prin urmare, regele lepros a putut intra în fortăreața din deșert ca salvator victorios.

În iarna aceea, între Balduin al IV-lea și Guy de Lusignan a izbucnit o neînțelegere fătîșă, și pe tot parcursul primei jumătăți a anului 1184 regatul latin a rămas într-o stare slăbită de dezbinare. În orice caz, Saladin s-a concentrat asupra luptei diplomatice pentru orașul Mosul și pînă la sfîrșitul verii nu a făcut nici o mișcare ca să-i amenințe pe franci. În jurul zilei de 22 august a inițiat un alt asediu al castelului Kerak, însă după ce regele lepros a adunat ceea ce mai rămăsese din forțele lui în declin, sultanul s-a retras încă o dată, stabilindu-și o tabără bine apărată la cîțiva kilometri spre nord. Dat fiind că latinii nu au făcut nici un efort să atace, a înaintat. După o campanie scurtă de raiduri în valea Iordanului și un scurt atac asupra orașului Nablus, Saladin s-a retras în Damasc.

În cele două expediții împotriva regatului Ierusalimului, în 1183 și încă o dată în 1184, Saladin a aplicat o strategie de agresiune prudentă, continuînd să facă presiuni și să-i testeze pe franci, asumîndu-și riscuri minime și evitînd bătălia dacă inamicul refuza să lupte în condițiile lui și într-un loc ales de el. Aceste înfruntări au fost prezentate adesea ca pași măsurați, treptați, din ce în ce mai intenși, însă ar putea fi interpretate și ca lovituri de probă într-o luptă care nu avea decît o importanță secundară pentru sultan. Este de remarcat faptul că, la începutul anilor 1180, ofensivele de jihad ale lui Saladin împotriva latinilor s-au concentrat aproape exclusiv asupra a două regiuni precise care aveau o importanță strategică, politică și economică pentru regatul aiubid : Transiordania, cruciala rută pe uscat care lega Egiptul de Damasc, care servea și ca drum principal

pentru caravanele comerciale și traficul de pelerini înspre Arabia ; și Galileea, regiunea latină care reprezenta cea mai mare amenințare pentru Damasc.

Adevărul este că în această perioadă Saladin nu a dat nici un semn că ar fi fost hotărât să întreprindă o invazie decisivă a Palestinei și nu a făcut nici o încercare tenace de a-i înfrunta pe franci în bătălie deschisă. În termeni concreți, stăpînirea latină asupra Ierusalimului rămînea necontestată. Sultanul pornise într-adevăr război împotriva Levantului latin, însă, cel puțin în parte, eforturile lui au părut că au fost minate de nevoia de a-și demonstra angajamentul față de jihad – ocazional, aceste atacuri par să fie aproape niște gesturi simbolice. Dacă privim din perspectiva noastră, este evident că, din cauza vulnerabilității extreme a francilor, o ofensivă aiubidă serioasă împotriva regatului Ierusalimului i-ar fi putut aduce lui Saladin victoria totală, mai ales în anii 1183-1184. Să spunem, în apărarea sultanului, că nu se știe deloc dacă era la curent cu adevărata și paralizanta profunzime a stării de dezbinare și slăbiciune în care ajunseseră creștinii.

Este de asemenea important să ne dăm seama de faptul că, în timp ce cronicile și biografiile arabe și latine care se ocupau de evenimentele politice și militare transmit sentimentul unei tensiuni în continuă creștere între Levantul latin și Islamul aiubid în anii 1180, alte izvoare contemporane oferă o perspectivă diferită. În toamna anului 1184, pelerinul și călătorul musulman Ibn Jubayr, originar din Peninsula Iberică, a trecut prin Țara Sfîntă chiar în această perioadă, alăturîndu-se unei caravane de negustori din Damasc în drum spre Acra ; el dă mărturie pentru un contact și o coexistență transculturală pe care o considera extraordinară :

Unul dintre lucrurile uluitoare despre care s-a vorbit este că, în ciuda faptului că focul învrăjbirii arde între aceste două părți, cea musulmană și cea creștină, [și că] două oști ale lor s-ar putea întîlni și înfrunta în bătălie deschisă, totuși călătorii musulmani și creștini vin și pleacă nestingheriți în mijlocul lor. În legătură cu acest lucru, l-am văzut pe Saladin [plecînd] cu toate trupele musulmane ca să asedieze fortăreața Kerak, unul dintre cele mai mari bastioane creștine aflate de-a lungul drumului [de la Mecca la Medina] și care stînjenea trecerea pe uscat a musulmanilor...

Sultanul a atacat-o și a pus-o în mare greutate, iar asediul a durat mult, dar caravanele au trecut una după alta din Egipt în Damasc, trecînd prin pămînturile francilor fără nici o piedică din partea lor. La fel, musulmanii au călătorit neîntrerupt de la Damasc la Acra [prin teritoriul franc], și la fel, nici unul dintre negustorii creștini nu a fost oprit sau împiedicat [în teritoriu musulman].

Aceste dovezi fascinante și revelatoare sugerează faptul că un curent comercial intens a continuat să existe, legînd cele două lumi, creștină și islamică. Mărturia lui Ibn Jubayr pare să dezmințе ideea că aceste două puteri rivale ar fi fost întoarse una împotriva celeilalte într-un conflict virulent și implacabil. Dacă viziunea pe care el o avea asupra lumii levantine era reprezentativă – și trebuie să ținem cont de faptul că Ibn Jubayr era un străin care nu a petrecut decît cîteva luni în regiune –, atunci probabil că aparentul eșec al lui Saladin în a acorda prioritate jihadului este mai ușor înțeles⁵⁹.

Oricît de profundă ar fi fost dușmănia dintre Islam și franci, pe parcursul anului următor criza de guvernare în regatul Ierusalimului s-a adîncit. În toamna anului 1184, starea de sănătate a lui Balduin al IV-lea s-a agravat din nou și în cele din urmă a devenit limpede că trăgea să moară. În ciuda îndoielilor pe care le avea în legătură cu loialitatea lui Raymond de Tripoli, Balduin l-a desemnat regent pe conte – singura variantă realistă

pentru această funcție fiind Renaud de Châtillon, care era implicat direct în apărarea Transiordaniei. Pe la jumătatea lunii mai 1185, Balduin al IV-lea a murit la vârsta de numai 23 de ani și a fost îngropat în bazilica Sfintului Mormînt, lângă tatăl său, Amalric. În cea mai mare parte a frământatei sale domnii, Balduin se luptase cu o situație de coșmar – conștient că era incapabil să domnească efectiv și totuși fără să fie în stare să găsească un înlocuitor acceptabil sau să orchestreze un transfer reușit de putere, chiar în momentul în care crescuse și amenințarea musulmană. În tot acest timp a dovedit mult curaj fizic în îndurarea bolii sale. Cu toate acestea, nu a reușit să înfrîneze sau să controleze ambițiile celor mai puternici supuși ai lui și a suferit de pe urma unor greșeli însemnate de judecată, cel mai mult din cauza deciziei de a înceta să-l mai sprijine pe Guy de Lusignan la sfîrșitul anului 1183. Trebuie amintit ca o figură tragică – un personaj care s-a străduit să apere Țara Sfîntă și care s-a aflat totuși la cîrmă într-un deceniu de declin primejdios.

Schimbări

În 1185, Saladin și-a îndreptat încă o dată atenția spre supunerea Mesopotamiei musulmane. La începutul anului 1184 au eșuat și noile tentative de a ajunge la o înțelegere negociată cu orașul Mosul, chiar dacă sultanul a continuat să-și extindă influența în regiune, cîștigînd sprijinul așezărilor irakiene din vecinătate cu ajutorul unui amestec de intimidare, convingere și mită pe față. În orice caz, în 1185 era clar că o a doua expediție dincolo de Eufrat devenise necesară dacă dorea cu adevărat să impună autoritatea aiubidă și să supună Mosulul. După ce și-a asigurat protecția Siriei și Egiptului printr-un armistițiu de un an încheiat în primăvara respectivă cu Raymond de Tripoli, Saladin a pornit cu o armată mare din Alep spre est, însoțit de Isa și de al-Mashtub, cărora mai tîrziu li s-a alăturat Keukburi.

Preocupat în continuare să-și mențină imaginea de apărător și unificator al musulmanilor, Saladin a trimis solii la Bagdad ca să justifice această campanie, apelînd la o gamă de acum familiară de acuzații. La început, s-ar fi părut că Izz al-Din din Mosul ar fi dorit să negocieze o înțelegere, însă tentativele lui diplomatice s-au dovedit sporadice și intenționale probabil să contracareze avîntul militar aiubid. Nu peste multă vreme, sultanul s-a angajat într-un al doilea asediu al orașului, sub arșița verii. Acesta s-a dovedit o poveste monotonă – într-adevăr, progresul a fost atît de lent, încît Saladin s-a gîndit chiar la un plan mai ambițios de a frînge rezistența celor din Mosul, deviind marele fluviu Tigru din oraș, întrerupînd astfel alimentarea cu apă. În august, s-a mutat spre nord ca să facă niște cuceriri mai ușoare în regiunea Diyarbakir, pe cursul superior al Tigrului, și, pînă în toamnă, majoritatea potențailor musulmani fuseseră fie atrași de partea lui, fie siliți să se supună. Deocamdată, Izz al-Din rămăsese dîrz, însă rezistența lui părea să fi scăzut.

În fața morții

În acest moment, la 3 decembrie 1185, sultanul s-a îmbolnăvit de febră și s-a retras în Haran. Au trecut săptămîni și luni, puterea i-a slăbit, iar grijile celor din jur s-au adîncit. În această perioadă, Imad al-Din, plecat în est cu Saladin, a schimbat un șir de scrisori

neliniștite cu al-Fadil, care rămăsese în Damasc. Cuvintele lor sînt marcate de îngrijorarea, teama și confuzia tot mai mari care puseseră acum stăpînire pe lumea aiubidă. De două ori s-ar fi părut că sănătatea sultanului avea să se restabilească și că primejdia trecuse – la un moment dat, al-Fadil chiar raportase bucuros că primise un bilețel scris chiar de mîna lui Saladin –, și totuși în ambele ocazii sultanul a căzut din nou bolnav. Sosiți în acest răstimp din Siria, medicii de la curtea lui se certau în legătură cu posibilele tratamente, în timp ce mintea lui Saladin era cînd limpede, cînd rătăcită, iar trupul îi era vlăguit. Stîndu-i alături în tot acest timp, Imad al-Din a scris că „pe măsură ce durerea [sultanului] sporea, la fel [sporea] și speranța lui în harul lui Dumnezeu”, și a băgat de seamă că „răspîndirea veștii celei rele... nu putea fi ținută în taină, mai ales cînd doctorii [au ieșit] afară și au spus că nu mai era nici o nădejde... apoi puteai vedea oamenii cum își trimiteau comorile la adăpost”. La începutul anului 1186, al-Fadil a scris că în Damasc „inimile bat și pe vîrfurile limbilor zvonurile [sînt] înțesate”, implorînd ca sultanul să fie adus înapoi de la hotarele ținuturilor sale în siguranța oferită de Siria.

În ianuarie, Saladin și-a dictat testamentul, iar pe la jumătatea lunii februarie a sosit din Alep și al-’Adil, ca să-și ofere sprijinul, dar și ca să fie în apropiere pentru a prelua frîiele puterii dacă ar fi fost cazul. Între timp, un alt aiubid a plecat pe furiș din Haran ca să aștîze răzvrătirea. Din cîte se pare, Nasir al-Din, fiul lui Shirkuh îi purta o ranchiună nimicioare vărului său Saladin pentru ascensiunea la putere în Egipt, o regiune pe care el însuși ar fi putut-o pretinde în 1169 în calitate de moștenitor al lui Shirkuh. Dăruirea orașului Homs îi cumpărase loialitatea reticentă în anii 1170, însă cum moartea sultanului părea iminentă, Nasir al-Din întrezărise o șansă pentru propria avansare. Strîngînd pe ascuns trupe în Siria, urzea planuri tainice pentru cucerirea Damascului. Momentul ales de acesta s-a dovedit dezastruos. În ultimele zile ale lunii februarie, starea de sănătate a sultanului s-a schimbat brusc și el a început să se însănătoșească încet, dar sigur. La 3 martie, Nasir al-Din era mort. Oficial, murise de o boală care acționase „cît ai clipi”, însă se zvonise că fusese otrăvit de unul dintre agenții lui Saladin din Damasc.

La începutul anului 1186 Saladin văzuse moartea cu ochii. Adesea s-a sugerat faptul că a ieșit din această experiență schimbat, după ce făcuse o pauză în care își cumpănise viața, credința și realizările în multe războaie purtate împotriva francilor și a semenilor musulmani. Cu siguranță unii contemporani au reprezentat această etapă ca pe un moment de transformare profundă în cariera sultanului, după care s-a dedicat jihadului și recuceririi Ierusalimului. După cîte se pare, la apogeul bolii a făgăduit să-și consacre acestui scop toate forțele, fără să țină seama de sacrificiile umane și financiare necesare. Imad al-Din a scris că această boală fusese rînduită în chip dumnezeiesc, „ca să-l trezească [pe Saladin] din somnul uitării”, și a remarcat că mai apoi sultanul a consultat juriștii și teologii musulmani în legătură cu obligațiile lui spirituale. Al-Fadil, care făcuse de la bun început presiuni împotriva campaniei din Mosul, încerca acum să-l convingă pe Saladin să renunțe la agresiunea împotriva musulmanilor în general. În termeni practici, boala lui Saladin l-a obligat să accepte un compromis cu orașul Mosul în martie 1186. Seniorul zangid Izz al-Din a rămas la putere, dar l-a recunoscut drept suzeran pe sultan, incluzîndu-i numele în rugăciunea de vineri și promițîndu-i să contribuie cu trupe la războiul sfînt⁶⁰.

Cariera lui Saladin pînă în 1186

Pentru cercetătorii moderni – cel mai remarcabil în clasică biografie politică a lui Saladin scrisă de Malcolm Lyons și David Jackson, publicată în 1982 –, faptul că Saladin s-a confruntat cu perspectiva morții s-a dovedit revelatoare într-o altă privință, căci ridică o întrebare acută despre modul în care ar fi trebuit privit Saladin dacă destinul ar fi mers într-o altă direcție și el ar fi murit la Haran în primele luni ale anului 1186. Concluzia drastică la care au ajuns Lyons și Jackson, aceea că Saladin ar fi fost ținut minte ca un „soldat cu un succes moderat [și] ca un dinast care a folosit Islamul în vederea propriilor scopuri”, este instructivă, chiar dacă destul de lipsită de nuanțe. Pînă în acest moment, sultanul adusese doar o contribuție limitată la jihad, din 1174 petrecîndu-și 43 de luni luptînd împotriva musulmanilor și numai 11 bătîndu-se cu francii. Era un uzurpator cu o poftă clară de putere și cu o extraordinară ușurință în acumularea ei – un autocrat agresiv care a pus de mai multe ori stăpînire pe teritorii musulmane pe care nu le putea pretinde de drept și care a făcut uz din belșug de propagandă ca să-și justifice acțiunile și să ponegrească numele potrivnicilor săi. Bineînțeles, nu toți istoricii au acceptat această viziune despre Saladin. Unii persistă în continuare în afirmația că a fost obsedat de războiul sfînt împotriva francilor în toată cariera lui – întotdeauna plănuiind un atac total împotriva regatului Ierusalimului și încercînd mereu să-și provoace dușmanii creștini la luptă –, dar dovezile contemporane sugerează că aceștia se înșală⁶¹.

Nu e surprinzător că scopurile pe care le avea Saladin pînă în 1186 continuă să fie dezbătute, fiindcă și contemporanii disputau această problemă. Unii l-au preamărit pe sultan. Scriind cu puțin timp înainte să moară (probabil în 1185), Guillaume de Tyr credea că domnitorul aiubid amenințase serios și direct supraviețuirea neîntreruptă a Levantului latin, dar îl lăuda totuși ca pe „un bărbat înțelept la sfat, curajos în luptă și darnic peste poate”⁶². Totuși, alți oponenți și susținători – de la cronicarul irakian prozangid Ibn al-Athir pînă la secretarul personal al sultanului, al-Fadil – știau foarte bine că dedicarea incompletă a sultanului față de jihad îl expunea periculos la acuzațiile că și-ar fi construit un imperiu pentru sine. Dacă sultanul ar fi murit la începutul anului 1186, întrebarea privitoare la intențiile sale ar fi rămas fără răspuns. Dar a trăit mai departe, cu chemarea la războiul sfînt răsunîndu-i în urechi.

Capitolul 12

Războinicul sfânt

În primăvara anului 1186, când cea mai acută fază a bolii trecuse, Saladin – acum în vîrstă de aproape 48 de ani – s-a întors la Damasc. Cea mai mare parte a restului anului a trecut cu lunga lui convalescență și cu pauzele mai calme ale dezbaterilor teologice, șoimăritului și vînatului, pe măsură ce și-a recăpătat încet puterile. În vara respectivă, un eveniment major a fost prezidierea unei apocalipse iminente. Mai multe decenii de-a rîndul astrologiei preziseseră că la 16 august 1186 o aliniere memorabilă a planetelor avea să stîrnească o furtună devastatoare, care nu va lăsa suflare de viață pe fața Pămîntului. Sumbra profeție circulase și printre musulmani, și printre creștini, dar sultanul o găsea totuși ridicolă. Și-a făcut un punct de onoare ca în noaptea anunțată a dezastrului să dea o petrecere în aer liber, la lumina torțelor, în același timp în care neghiobii „cu mîntea slabă” se îngrămădeau în peșteri și în adăposturi făcute sub pămînt. Nu mai e nevoie să spunem că seara a trecut fără nici un eveniment; într-adevăr, unul dintre prietenii lui a remarcat că „n-am mai văzut niciodată o noapte așa de liniștită ca asta”.

Pe măsură ce sănătatea i s-a ameliorat treptat, Saladin a încercat să reorganizeze echilibrul și distribuirea puterii în ceea ce se putea numi acum Imperiul Aiubid. Una dintre priorități era promovarea fiului său mai mare, al-Afdal, în poziția de moștenitor principal. Tînărul prinț, acum în vîrstă de șaisprezece ani, fusese adus în nord, din Egipt în Siria. Sărbătorit în Damasc ca un sultan, al-Afdal a devenit seniorul nominal al orașului, deși în anii următori Saladin l-a ținut deseori lîngă el, instruindu-l în arta conducerii, politicii și războiului. Doi dintre fiii mai mici ai lui Saladin au fost cinstiți în mod asemănător. Uthman, în vîrstă de paisprezece ani, a fost numit conducător al Egiptului, iar fratele de încredere al sultanului, al-‘Adil, s-a întors din Alep în regiunea Nilului în calitate de tutore al băiatului și guvernator. La rîndul lui, Alep a trecut în stăpînirea lui al-Zahir, fiul de treisprezece ani al sultanului. Singura problemă creată de această remaniere extensivă a fost Taqi al-Din, nepotul lui Saladin. Ca guvernator al Egiptului din 1183, el manifestase tendințe îngrijorătoare spre acțiuni independente. Cu ajutorul lui Qaragush (pe care Saladin îl desemnase în 1169 să supravegheze curtea din Cairo), Taqi al-Din plănuise o campanie în vest, de-a lungul țărmului nord-african, o campanie care l-ar fi lipsit pe sultan de trupe valoroase. Se mai înmulțiseră și zvonurile că, în timpul bolii sultanului, Taqi al-Din se pregătise să-și declare autonomia. În toamna anului 1186, Isa, diplomatul desăvîrșit dintotdeauna, a fost însărcinat cu delicata misiune de a-l convinge să renunțe la stăpînirea asupra Egiptului și să se întoarcă în Siria. Ajungînd pe neașteptate la Cairo, Isa a fost întîmpinat inițial cu subterfugii, dar apoi se pare că l-a sfătuit pe Taqi al-Din „să se ducă unde va voi”. Această declarație aparent

neutră avea și un subînțeles amenințător, iar nepotul lui Saladin a plecat curînd spre Damasc, unde a fost primit înapoi acasă și recompensat cu fosta lui seniorie de la Hama și cu alte pămînturi din Diyarbakir, regiune supusă de curînd⁶³.

Problema supunerii neîntrerupte a lui Taqi al-Din reflecta o chestiune mai largă. Pentru a-și susține imperiul aflat în expansiune, Saladin se baza pe ajutorul din partea grupului familial mai larg, dar sultanul era hotărît să ocrotească interesele fiilor săi, continuatorii direcți ai liniei de sînge a Aiubizilor. Saladin trebuia să atingă un echilibru delicat – avea nevoie să exploateze dorințele și ambițiile unor rude ca Taqi al-Din, deoarece energia lor era esențială pentru apărarea și expansiunea regatului; însă în același timp independența lor trebuia restricționată. În cazul lui Taqi al-Din, Saladin a încercat să-și asigure loialitatea nepotului oferindu-i perspectiva continuării avansării în Mesopotamia Superioară.

Islamul unit ?

Pînă la un anumit punct, încercările făcute de Saladin în 1186 pentru a dirija funcțiile dinastice ale Imperiului Aiubid erau o consecință directă a puterii tot mai mari și a teritoriului acumulat. Încă de cînd se remarcase ca forță politică și militară, în 1169, plănuise subjugarea Islamului din Orientul Apropiat, extinzîndu-și autoritatea peste Cairo, Damasc, Alep și asupra unor zone vaste din Mesopotamia. Abolirea califatului fatimid pusese capăt dezbinării între Siria sunită și Egiptul šiit, inaugurînd o nouă eră a înțelegerii musulmane panlevantine. Aceste realizări, neegale în istoria recentă, le depășeau chiar și pe cele ale lui Nur al-Din. În aparență, Saladin unise Islamul de la Nil pînă la Eufrat ; monedele lui, care circulau în tot regatul și cu mult dincolo de granițele lui, purtau acum inscripția „sultanul Islamului și al musulmanilor”, proclamare absolută a autorității sale atotcuprinzătoare, aproape hegemonice. Această imagine a fost acceptată adesea de istoricii moderni – o atitudine exemplificată de afirmația făcută recent de un savant, anume că după 1183 „guvernarea Siriei și Egiptului s-a aflat în mîinile lui [Saladin]”⁶⁴.

Și totuși, ideea că Saladin domnea acum peste o lume caracterizată de o unitate completă și trainică între musulmani este profund greșită. „Imperiul” său, construit printr-un amestec de cuceriri directe și diplomație coercitivă, era, de fapt, un amalgam fragil de structuri politice dispartate și distante, multe dintre ele fiind administrate de conducători clientelari a căror loialitate se putea clătina cu ușurință. Sultanul trebuia să se bazeze pe fidelitatea și cooperarea permanentă a familiei chiar și în Cairo, Damasc și Alep – pivoții statului său –, însă aceste virtuți nu au fost niciodată sigure. În alte părți, de exemplu în Mosul, Asia Mică și Jazirah, supremația aiubidă era destul de efemeră, depinzînd de alianțe slabe și umbrite de o antipatie abia ascunsă.

În 1186, situația era stabilă. Dar numai pentru că Saladin supraviețuise bolii și avea încă bogăția, puterea și influența necesare pentru a-și impune voința. În anii următori, munca de susținere și guvernare a unui imperiu atît de întins din punct de vedere geografic și atît de divers din punct de vedere politic l-a pus pe sultan la încercare pînă la limită. Iar lupta pentru contracararea puternicelor forțe centrifugale, care ar fi putut sfîșia Imperiul Aiubid, s-a dovedit a fi necontenită și istovitoare.

Chiar și după 17 ani de luptă neîntreruptă, lucrarea lui Saladin nu era încheiată. În toiul războiului sfînt, putea apela la un nucleu dedicat, loialist, de trupe călitate în luptă, însă de cele mai multe ori sultanul se afla în fruntea unei coaliții fragile, adesea nesupusă, conștient în permanență că regatul lui putea fi perturbat de revolte și răscoale sau să dispară. Acest fapt era de o importanță primordială, căci i-a fasonat în mare parte gîndirea și strategia, obligîndu-l adesea să lovească acolo unde rezistența era mai fragilă, să caute victorii rapide, care să se țină lanț. Uneori contemporanii, dar și istoricii moderni, i-au criticat lui Saladin calitățile de comandant militar în această a doua fază a carierei lui, susținînd că i-a lipsit tăria de a întreprinde asedii costisitoare și lungi. De fapt, el depindea de viteza de acțiune și de succesul continuu ca să poată menține elanul, știind clar că dacă mașina de război musulmană s-ar fi oprit, putea foarte bine să se prăbușească.

La un nivel fundamental, imperiul lui Saladin a fost făurit și pe fundalul jihadului; sultanul a justificat tot timpul extinderea autorității aiubide ca pe un mijloc, nu un scop. Era posibil ca unitatea de sub stindardul lui să fi fost cumpărată cu un preț piperat, însă el susținea că totul se îndrepta spre un singur scop: jihadul pentru scoaterea francilor din Palestina și eliberarea Orașului Sfînt. Acest impuls ideologic s-a dovedit un instrument extrem de puternic, alimentînd și legitimînd motorul expansiunii, însă avea un cost aproape imposibil de evitat. Dacă Saladin nu dorea să fie descoperit ca un despot fraudulos, toate făgăduințele lui de devoțiune nestrămutată față de cauză trebuiau acum împlinite, iar mult așteptatul război trebuia făcut. Cu siguranță, după boala sa, care se poate să fi reprezentat și o perioadă de aprofundare spirituală, vestirea jihadului de către sultan a devenit mai prezentă ca niciodată. Învățați musulmani respectați, ca frații Ibn Qudama și Abd al-Ghani, amîndoi adepți de multă vreme ai cauzei lui Saladin, s-au numărat printre cei care au contribuit la accelerarea apariției fanatismului religios. În Damasc și pe tot cuprinsul regatului, în cadrul unor adunări publice ținute cu o regularitate tot mai mare, se recitau discursuri și poeme religioase despre credință, despre obligația jihadului și despre însemnătatea devoțională primordială a Ierusalimului. Se pare că, pe la sfîrșitul anului 1186, sultanul nu numai că își dăduse seama de necesitatea politică a unui asalt total împotriva latinilor, dar îmbrățișase lupta care-i stătea dinainte și la un nivel personal. Faptul e dovedit de mărturia unuia dintre puținii critici pe care i-a avut Saladin în rîndul comentatorilor musulmani contemporani, istoricul Ibn al-Athir din Mosul. Amintind de un consiliu de război ținut la începutul anului 1187, cronicarul a scris:

Unul dintre emirii [lui Saladin] i-a zis: „După părerea mea, cel mai bun plan este să le cotopești pămîntul [și] dacă vreo oaste francă ne stă împotriva, ar trebui să o înfruntăm. Oamenii din răsărit ne afurisesc și spun: «A lăsat baltă lupta împotriva necredincioșilor și a pornit lupta cu musulmanii»”. [Ar trebui] să apucăm pe un drum care ne va reabilita și va înfrîna limbile oamenilor.

Intenția lui Ibn al-Athir era aceea de a cenzura expansionismul aiubid, evocînd curentul de presiune publică și de expectative care-l urmărea acum pe sultan. Dar a continuat sugerînd că, la această întîlnire, Saladin a realizat pentru un moment scurt, dar semnificativ, în mod limpede care era rolul său. Potrivit lui Ibn al-Athir, sultanul și-a afirmat decizia de a porni la război, după care a observat cu mîhnire că „lucrurile nu merg după hotărîrea omului [și] nu știm cît ne mai rămîne de trăit”. Poate sentimentul iminenței

morții l-a împins pe sultan la acțiune ; oricare ar fi fost motivul, o schimbare pare să fi avut loc. Rămân valide unele întrebări despre adevărata intensitate a acestei hotărâri de a lupta cu francii în lungii ani dintre 1169 și 1186, însă indiferent de ceea ce făcuse înainte, în 1187 Saladin și-a adus toată puterea imperiului împotriva regatului Ierusalimului. Acum avea hotărârea neclintită de a-i atrage pe creștini într-o luptă totală și decisivă⁶⁵.

Un regat destrămat

Avîntul agresiunii aiubide a coincis cu o criză din ce în ce mai profundă în Palestina latină. În perioada dintre luna mai și jumătatea lunii septembrie 1186, tînărul rege Balduin al V-lea al Ierusalimului a murit, după care a izbucnit o luptă veninoasă pentru succesiune. Contele Raymond de Tripoli, care îndeplinise funcția de regent, a complotat să acapareze tronul, dar a fost întrecut de Sibylla (sora lui Balduin al IV-lea) și de soțul ei, Guy de Lusignan. După ce au cîștigat sprijinul patriarhului Heraclius, al unei mari părți a nobilimii și al ordinelor militare, Sibylla și Guy au izbutit să fie încoronați și unși ca regină și rege. Raymond a încercat să stîrnească un război civil în toată regula, proclamîndu-i pe Onfroy de Toron și pe soția lui Isabella drept monarhii de drept ai Ierusalimului. Dar, probabil fiind conștient de teribilele daune pe care le-ar fi cauzat această pretenție dacă ar fi fost continuată, Onfroy a refuzat să meargă mai departe.

Ca rege, unul dintre primii pași făcuți de Guy a fost să cîștige timp pentru a restabili o oarecare ordine în regat, reînnoind tratatul cu Saladin pînă în aprilie 1187 în schimbul a 60.000 de monede de aur bizantine. Guy era un personaj care semăna discordie – Balduin de Ibelin era atît de dezgustat de ascensiunea lor la tron, încît a renunțat la domeniul lui și s-a mutat la Antiohia –, iar politica lui ca rege de a-și plasa rudele din Poitou în pozițiile de putere a cauzat și mai mult neplăceri. Ca să se descurce cu cel mai puternic dușman al lui, Raymond de Tripoli, Guy pare să fi urzit un plan ca să acapareze cu forța domeniul Galileei. Ca răspuns însă, Raymond a făcut pasul drastic de a căuta protecție la Saladin însuși. Izvoarele musulmane indică faptul că mulți dintre sfătuitoarii sultanului aveau suspiciuni în privința acestei atitudini, dar Saladin a socotit-o pe drept o ofertă cinstită de alianță, produs al diviziunii fără speranță care îi afecta acum pe franci. Spre groaza vădită a multor contemporani latini, Raymond a primit trupele musulmane în Tiberiada, ca să susțină garnizoana orașului, și le-a dat armatelor aiubide permisiunea de a călători nestîinjenite prin pămînturile galileene. În acest moment crunt, contele săvîrșise un act de trădare, generînd o dezbinare și mai mare în sînul creștinilor.

Apoi, în lunile iernii dintre anii 1186 și 1187, Renaud de Châtillon, seniorul castelului Kerak, a încălcat armistițiul cu Aiubizii atacînd o caravană musulmană care, în drum de la Cairo spre Damasc, călătorea prin Transiordania. Motivele lui continuă să fie discutate, dar probabil că simpla lăcomie combinată cu realizarea faptului că Saladin pregătea o ofensivă majoră l-au îndemnat pe Renaud la acțiune. În săptămînile care au urmat, e sigur că nu a făcut nici un efort în vederea reparării relațiilor, refuzînd grosolan cererile sultanului de a înapoia bunurile furate. E aproape sigur că în primăvara aceea Saladin ar fi refuzat să reînnoiască armistițiul cu Palestina francă și fără incursiunea lui Renaud, așa încît argumentul popular pe vremuri că seniorul Kerakului a aprins efectiv războiul ce a

urmat ar trebui, probabil, dat uitării. Totuși, faptele lui Renaud i-au consolidat statutul de cel mai detestat dușman al Islamului. De asemenea, i-au oferit lui Saladin și o cauză clară de război, cu care să înflăcăreze și mai mult inima Islamului.

Spre Coarnele Hattinului

În primăvara anului 1167, Saladin a început să-și adune armatele pentru invadarea Palestinei. Luând trupe din Egipt, Siria, Jazirah și Diyarbakir, a adunat o armată masivă, al cărei nucleu era reprezentat de aproximativ 12.000 de soldați de cavalerie profesioniști, sprijiniți de circa 30.000 de voluntari. Un martor ocular musulman i-a asemănat cu o haită de „lupi bătrîni [și] lei singeroși”, în timp ce sultanul însuși a descris cum norul de praf care se ridica atunci cînd această hoardă mărșăluia „întuneca ochiul soarelui”. Conducerea unei armate atît de uriașe era în sine o faptă remarcabilă – ca punct de întrunire a fost aleasă fertila regiune Hauran, la sud de Damasc, și, avînd în vedere că soldații veneau de la depărtări atît de mari, mobilizarea a avut nevoie de mai multe luni de zile ca să se termine. Misiunea a fost supraviețuită de fiul cel mai mare al lui Saladin, al-Afdal, în primul lui post de comandă important⁶⁶.

În primele faze ale campaniei din 1187, strategia musulmană a urmat în mare măsură tiparul stabilit de atacurile aiubide în anii anteriori. În aprilie, sultanul a mărșăluit în Transiordania ca să facă joncțiunea cu trupele care avansau din nordul Africii, întreprinzînd totodată și o serie de raiduri punitive împotriva fortărețelor Kerak și Montreal, care includeau și distrugerea extensivă a recoltelor. Însă francii au reacționat puțin sau deloc la această provocare. Între timp, la 1 mai, al-Afdal a luat parte la o misiune mixtă de recunoaștere și atac dincolo de Iordan, testînd fortificațiile Tiberiadei, în timp ce Keukburi a condus o forță de asalt, în jur de 7.000 de cavaleri, ca să cerceteze locul preferat de adunare al francilor, la Saffuriya. În noaptea aceea au fost zăriți de santinelele din Nazaret, iar un mic contingent de cavaleri Templieri și Ospitalieri aflați în călătorie prin Galileea și condus de maestrul ambelor ordine au hotărît să dea o bătălie. A urmat o luptă singeroasă la izvoarele rîului Cresson. Depășiți numeric cu mult, în jur de 130 de cavaleri latini și 300 de pedestrași au fost uciși sau luați prizonieri. Maestrul Templierilor, Girard de Ridefort, a fost unul dintre puținii care au scăpat, însă omologul său Ospitalier s-a numărat printre morți. Fusesse dată o primă lovitură, care a ridicat moralul musulmanilor și a știrbit numărul creștinilor apti de luptă. După această înfrîngere dureroasă, dat fiind că amenințarea aiubidă nu mai putea fi ignorată, regele Guy și Raymond de Tripoli s-au împăcat cam cu jumătate de gură și contele a pus capăt legăturii cu Saladin.

La sfîrșitul lunii mai, sultanul însuși a mărșăluit spre Hauran și, pe măsură ce au ajuns și ultimele contingente de trupe, s-a mutat în Ashtara, locație stabilită dinainte, la aproximativ o zi de marș de Marea Galileei. I se alăturase acum și Taqi al-Din, întors din nordul Siriei, unde un șir de raiduri virulente îl fortasera pe prințul franc Bohémond al III-lea să încuviințeze termenii unui armistițiu care fereau Alepul de un atac. Pe parcursul lunii iunie, Saladin și-a făcut ultimele planuri și pregătiri, antrenîndu-și cu grijă soldații și organizînd formațiuni de luptă, astfel încît imensa armată să funcționeze cu cea mai mare disciplină și eficiență. S-au format trei contingente principale, cu

flancurile drept și stîng sub comanda lui Taqi al-Din și, respectiv, Keukburi, și o forță centrală sub comanda personală a lui Saladin. În sfîrșit, vineri 27 iunie 1187, musulmanii erau gata de război. Iordanul a fost traversat imediat mai jos de Marea Galileei și așa a început invazia Palestinei.

Ca reacție la înspăimîntătoarea perspectivă a atacului islamic, regele Guy a urmat protocolul franc standard, adunînd armata creștină la Saffuriya. Avînd în vedere dimensiunile fără precedent ale trupelor lui Saladin, regele a luat măsura drastică de a lansa o chemare generală la arme, adunînd practic laolaltă și ultimul om apt de luptă din Palestina și întrebuiînd banii trimiși de regele Henric al II-lea al Angliei în Țara Sfîntă (în locul unei cruciade propriu-zise) pentru a plăti mercenari ca întăriri. Un personaj din anturajul sultanului a scris că latinii au venit „în număr care sfida orice numărătoare sau socoteală, mulți ca nisipul mării, 50.000 sau poate chiar mai mulți”, dar în realitate Guy adunase probabil vreo 1.200 de cavaleri și între 15.000 și 18.000 de infanteriști și turcopolii. Era cea mai mare oaste adunată vreodată sub Sfînta Cruce – simbolul totemic al francilor pentru curajul în luptă și devoțiunea spirituală –, dar era întrecută totuși cu mult de armata musulmană. Adunînd această armată, regele creștin acceptase și un risc considerabil, lăsînd în garnizoanele fortărețelor din Palestina cel mai mic număr posibil de soldați. Dacă acest conflict urma să se sfîrșească cu o importanță înfrîngere latină, regatul Ierusalimului rămînea lipsit aproape complet de apărare⁶⁷.

Obiectivul principal al lui Saladin era să obțină tocmai o asemenea victorie hotărîtoare, atrăgîndu-i pe franci departe de siguranța oferită de Saffuriya, într-o bătălie totală pe un teren ales de el. Însă experiența de război cu Ierusalimul sugera că dușmanul nu avea să fie determinat ușor să înainteze nechibzuit. În ultimele zile ale lunii iunie, sultanul a urcat din valea Iordanului în ținutul muntos al Galileei, stabilindu-și tabăra în sătucul Kafr Sabt (la vreo opt kilometri în sud-vestul Tiberiadei și la vreo șaisprezece kilometri la est de Saffuriya), într-un peisaj vast cu cîmpii întinse și coline, presărat cu ridicături stîlcoase. A început prin a-și pune la încercare inamicul, trimițînd cete de atac care devastau zona rurală din jur, în timp ce el personal pleca să observe de la distanță tabăra lui Guy. După cîteva zile, era clar că, așa cum se aștepta, reacția latină nu avea să fie atrasă decît cu ajutorul unei provocări mai cutezătoare.

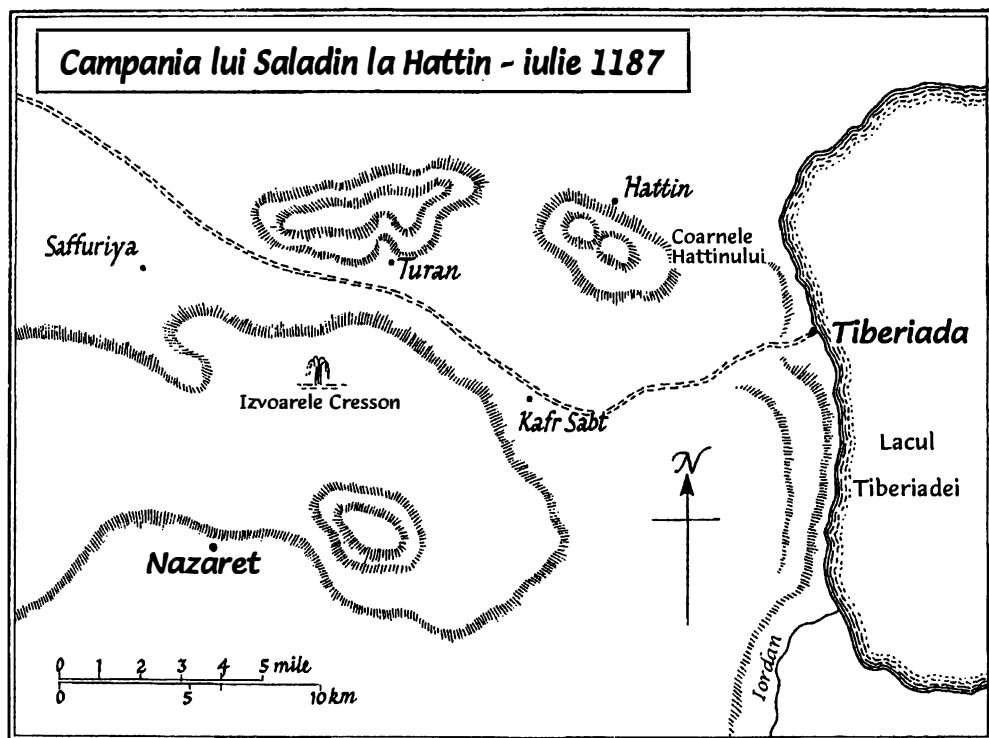
La 2 iulie 1187, Saladin și-a întins cursa, în zorii zilei conducînd un asalt asupra orașului Tiberiada, slab apărat, unde rezistența creștină a cedat repede. Numai citadela a rezistat, oferind un adăpost nesigur doamnei Eschiva, soția lui Raymond de Tripoli. Vestea a ajuns repede în Saffuriya (de fapt, e posibil ca sultanul să le fi îngăduit mesagerilor Eschivei să se strecoare printre rînduri), ducînd rugăminți de ajutor. Saladin spera că știrile despre situația grea a Tiberiadei îi vor forța mîna lui Guy. La căderea seriei, sultanul aștepta să vadă dacă această momeală avea să-i prindă prada.

Instalați la peste 25 de kilometri depărtare, francii erau prinși într-o discuție aprinsă. S-ar părea că în cadrul unei întruniri a nobililor de frunte ai regatului, prezidată de regele Guy, contele Raymond ar fi sfătuit la prudență și răbdare. A argumentat că riscul unei confruntări directe cu o armată musulmană atît de impresionantă trebuia evitat, chiar și cu prețul căderii Tiberiadei și al capturării soției sale. Dacă mai trecea timp, oastea lui Saladin avea să se disipeze, așa cum făcuseră atîtea armate islamice înaintea ei, silindu-l pe sultan să se retragă; Galileea ar fi putut fi recuperată, iar răscumpărarea Eschivei, aranjată. Alții, inclusiv Renaud de Châtillon și maestrul templier Girard de Ridefort, au expus o opinie diferită. Sfătuiindu-l pe Guy să-l ignore pe trădătorul conte

nevrednic de încredere, ei au atras atenția asupra rușinii aduse de pasivitatea lașă și au îndemnat la o mișcare imediată pentru ajutorarea Tiberiadei. Potrivit unei versiuni a întâmplărilor, inițial regele a preferat să rămână la Saffuriya, însă în timpul nopții a fost convins de Girard să-și schimbe hotărârea. De fapt, cel mai decisiv factor care a influențat strategia latinilor a fost, probabil, chiar experiența lui Guy. Cu patru ani înainte, când se confruntase cu o alegere aproape identică, evitase bătălia cu Saladin și, drept urmare, se confruntase cu batjocura și decăderea. Acum, în 1187, a adoptat o atitudine beligerantă mai îndrăzneță și, în dimineața zilei de 3 iulie, armata lui a părăsit Saffuriya.

Cînd a prins de veste că francii se pusese în mișcare, Saladin a urcat înapoi spre dealurile galileene, lăsînd un mic corp de soldați ca să păstreze avanpostul cîștigat în Tiberiada. Inamicul înainta spre răsărit în rînduri strînse, aproape sigur urmînd largul drum roman ce ducea de la Acra la Marea Galileei, cu Raymond de Tripoli în avangardă, Templierii asigurînd ariergarda și cu infanteria ocrotind cavaleria. Un martor ocular musulman a descris că „aerul duhnea, lumina era slăbită [și] deșertul era copleșit de înaintarea lor”. Obiectivele exacte ale lui Guy de Lusignan pentru acea primă zi sînt greu de ghicit, dar e posibil ca el să fi sperat, mai degrabă optimist, să ajungă la Tiberiada sau măcar pe țărmul Mării Galileei. Sultanul era hotărît să împiedice ambele posibilități. Trimițînd înaintea trupe de hărțuire care să atace coloana creștinilor, el și-a ținut grosul trupelor pe platoul deschis situat la nord de cătunul Kafr Sabt, tăindu-le calea.

Saladin intuise corect că apa avea să joace un rol crucial în acest conflict. În toiul verii, soldații și caii care traversau un ținut atît de arid se puteau deshidrata în mod periculos. Cu acest gînd în minte, a poruncit ca toate puțurile din regiunea învecinată să

fie astupate, asigurându-se totodată că soldații lui aveau să fie bine aprovizionați de la izvorul din Kafr Sabt și cu apă cărată pe spinarea cămilelor din valea Iordanului, aflată mai jos. Nu mai rămânea decât bogatul izvor din satul Hattin, pe marginea nordică a escarpamentului, iar acum căile de acces spre el erau păzite strașnic. Sultanul crease într-adevăr o zonă ucigașă fără strop de apă⁶⁸.

În ziua de 3 iulie, pe la amiază, francii s-au oprit pentru un scurt răgaz lângă satul Turan, al cărui izvor firav le putea potoli pe moment setea, dar nu era suficient pentru necesitățile mai multor mii de oameni. Probabil Guy continua să creadă că va izbuti să răzbească pînă la Tiberiada, căci a întors spatele chiar și acestui refugiu neînsemnat, reluînd marșul greoi spre est. Subestimase însă numărul trupelor aflate la dispoziția lui Saladin. Ținîndu-și contingentul central ca să blocheze și să încetinească înaintarea creștinilor, sultanul a trimis diviziile de flancuri ale lui Keukburi și Taqi al-Din să gonească pentru a lua în stăpînire Turanul, tăindu-le latinilor orice posibilitate de retragere. Mărșăluind mai departe, francii au intrat în zona de platou pe care Saladin o pregătise cu atîta grijă pentru bătălie și victorie. Momeala fusese mușcată.

Spre sfîrșitul zilei, regele creștin a șovăit. Un asalt frontal, fie în est, spre Marea Galileei, fie în nord-est, spre Hattin, ar mai fi avut încă oarecare șanse de reușită, dîndu-le latinilor posibilitatea de a-și croi drum pînă la apă. Dar în loc să facă asta, Guy a luat tragica decizie de a ridica tabăra într-o poziție complet lipsită de apă, imposibil de apărut, o mișcare echivalentă cu admiterea unei înfrîngerii iminente. În noaptea aceea, atmosfera în cadrul celor două armate nu putea să fi fost mai diferită. Înconjuțați de soldații musulmani „atît de aproape că puteau vorbi unii cu alții” și atît de strîns că nici măcar „o pisică [dacă ar fi vrut să fugă]... nu ar fi putut scăpa”, francii stăteau de veghe în bezna apăsătoare, vlăguindu-se tot mai mult cu fiecare ceas din cauza setei groaznice, nepotolite. Între timp, soldații sultanului umpleau văzduhul cîntînd „*Allah akhbar*”, prinzînd tot mai mult curaj, „căci adulmecaseră biruința”, în timp ce căpetenia lor făcea ultimele pregătiri pentru a da lovitura de grație.

Bătălia totală nu a început în zorii zilei de 4 iulie. În loc de asta, Saladin le-a îngăduit creștinilor să înainteze jalnic de încet, probabil înspre est, de-a lungul drumului roman principal. Aștepta să se ridice zăduful zilei, ca să sporească la maxim efectele distrugătoare ale deshidratării asupra dușmanului. Apoi, ca să le întărească agonia, soldații lui Saladin au dat foc tufișurilor, trimițînd nori de fum înăbușitor care plutea în rotocoale printre rîndurile șovăitoare ale latinilor. Mai tîrziu, sultanul i-a ironizat, spunînd că această bătălie era „o imagine a ceea ce le-a pregătit Dumnezeu în lumea viitoare”; cu siguranță că tactica a fost de ajuns ca multe cete de pedestrași și chiar și unii cavaleri de elită să rupă rîndurile și să se predea. Un martor ocular musulman a observat că „francii sperau la un răgaz, iar oastea lor, deznădăjduită, a căutat o cale de scăpare. Însă ori de cîte ori căutau să se retragă, calea le era tăiată și erau chinuiți de arșița războiului fără să poată afla odihnă”⁶⁹.

Pînă acum, avangarda musulmană hărțuise fără întrerupere inamicul, însă cea mai mortală armă a lui Saladin nu fusese scoasă încă la bătaie. În noaptea de dinainte distribuisese aproximativ 400 de legături de săgeți arcașilor, iar acum, pe la amiază, ordonase începerea unui tir total, secerător. Cînd „arcurile au fremătat și strunele arcurilor au cîntat”, săgețile au zburat prin văzduh „ca un roi de lăcuste”, omorînd oameni și cai, „deschizînd goluri mari în rîndurile [francilor]”. Pentru că infanteria panicată își destrăma formația, Raymond de Tripoli a lansat un atac spre contingentul lui Taqi al-Din, în

nord-est, însă trupele musulmane nu au făcut decît să se despartă ca să le dezamorseze forța înaintării. Trezindu-se în afara bătăliei, Raymond, Renaud de Sidon, Balian de Ibelin și un mic grup de cavaleri însoțitori s-au răzgîndit, nu s-au mai întors pe cîmpul de luptă și au izbutit să fugă. Un contemporan musulman a scris :

Cînd contele a fugit, moralul [latinilor] s-a prăbușit și erau gata să se predea. Apoi au înțeles că nu aveau să scape de moarte decît înfruntînd-o semeț, așa că au întreprins un șir de atacuri care, dacă nu ar fi fost harul lui Dumnezeu, aproape că i-ar fi cîlîtit pe musulmani de pe poziții, în ciuda numărului lor. Oricum ar fi, francii nu au atacat și nu s-au retras fără să sufere pierderi, și erau foarte slăbiți... Musulmanii i-au împresurat așa cum un cerc își înconjoară centrul⁷⁰.

Disperat, Guy a încercat să opună o ultimă rezistență, croindu-și drum spre ridicătura de teren din nord-est, unde două înălțimi stîlcoase îngemănate – Coarnele Hattinului – se ridicau peste o coamă de pămînt și un crater în formă de cupă. Cu două mii de ani înainte, locuitorii din Epoca Fierului construiseră o întăritură rudimentară pe un deal, și străvechile ei ziduri dărîmate le-au mai oferit francilor un dram de ocrotire. Adunîndu-și sfidător trupele lîngă Sfînta Cruce, regele și-a înălțat cortul roșu regal și i-a pregătit pe cavalerii rămași pentru un ultim și deznădăjduit atac. Acum, singura speranță a creștinilor era să lovească direct în inima armatei aiubide – în Saladin însuși. Căci dacă stindardul galben al sultanului ar fi căzut, mersul bătăliei s-ar fi putut schimba.

După mai mulți ani, al-Afdal povestea că, stînd lîngă tatăl său, a privit îngrozit cum francii au lansat de două ori atacuri năvalnice, agresive de pe poviîrnișul Coarnelor, îndreptîndu-și caii direct spre ei. Prima oară de-abia au fost opriți, iar prințul s-a întors și a văzut că tatăl său „era copleșit de mîhnire... cu fața palidă”. Un alt martor ocular a descris înspăimîntătoarele pierderi pricinuite latinilor atunci cînd au fost respinși spre dealurile Coarnelor, căci „lăncile mlădioase” ale musulmanilor care îi urmăreau „dansau [și] se hrăneau cu măruntaiele lor”, iar „tăișurile săbiilor lor le-au scos viețile și i-au risipit pe coastele dealului”. Totuși, cum își amintea al-Afdal :

Francii s-au regrupat și au atacat iarăși ca înainte, împingîndu-i pe musulmani înapoi pînă la tatăl meu, [dar noi] i-am silit să se retragă încă o dată pe deal. Eu am strigat : „I-am bătut !”, dar tatăl meu a strigat la mine și i a zis : „Taci ! Pînă cînd cortul acela nu cade, nu i-am bătut !”. Chiar în clipa în care îmi vorbea, cortul a căzut. Sultanul a descălecat, s-a închinat cu fața la pămînt în semn de mulțumire față de Dumnezeu cel Atotputernic și a plîns de bucurie.

După cucerirea poziției regelui, Sfînta Cruce a fost capturată și ultimele fărîme de rezistență creștină, destrămate. Guy și toți nobilii din regatul latin, cu excepția celor cîțiva fugiți, au fost luați prizonieri, împreună cu alte mii de supraviețuitori franci. Totuși, alte mii de franci au fost uciși⁷¹.

Cînd larma bătăliei s-a mai domolit, Saladin s-a așezat la intrarea în cortul lui de campanie impozant – din care o parte era încă ridicat în grabă chiar atunci – ca să-i primească și să-i treacă în revistă pe cei mai importanți prizonieri. Tradiția cerea să fie tratați cu respect și după o vreme să fie, poate, răscumpărați, dar sultanul i-a chemat în mod deosebit pe doi dintre ei pentru o audiență specială : pe adversarul său, regele Ierusalimului, și pe dușmanul său declarat, Renaud de Châtillon. După ce amîndoi s-au așezat lîngă el, Saladin s-a întors spre Guy, „care murea de sete și, de frică, tremura ca

un bețiv”, oferindu-i binevoitor un potir de aur plin cu julep rece. Regele a sorbit cu lăcomie din acest elixir revigorant, însă când i-a întins mai departe cupa lui Renaud, sultanul a intervenit, afirmînd calm prin intermediul unui interpret: „Nu ai îngăduința mea să îi dai băutura, așa că darul nu atrage după sine și că el va avea protecția mea”. Pentru că, potrivit tradiției arabe, actul de a oferi unui oaspete mîncare sau băutură echivala cu făgăduința de a-l ocroti. Potrivit unui musulman contemporan, Saladin s-a întors apoi spre Renaud, „certîndu-l pentru păcatele și... faptele lui trădătoare”. Când francul a refuzat răspicat o ofertă de convertire la Islam, sultanul „s-a ridicat să-l înfrunte și i-a retezat capul... După ce a fost omorît și tîrît de acolo, [Guy] tremura de frică, dar Saladin i-a liniștit temerile”, asigurîndu-l că nu va avea parte de o soartă asemănătoare, după care regele Ierusalimului a fost dus în captivitate⁷².

Secretarul personal al sultanului, Imad al-Din, și-a pus la lucru tot talentul ca să zugrăvească scena la care a fost martor după ce întunericul s-a lăsat peste Galileea în seara aceea. „Sultanul”, a scris el, „și-a ridicat tabăra pe cîmpia Tiberiadei asemenea unui leu în pustiu sau ca luna în toată splendoarea ei”, în timp ce „morții erau risipiți pe munți și prin văi, zăcînd nemișcați pe povîrnișuri. Hattinul nu a luat seama la hoiturile lor, iar mireasma biruinței a fost îngreunată de duhoarea lor”. Croindu-și drum pe un cîmp de luptă care „se preschimbase într-o mare de sînge”, colbul fiind „înroșit”, Imad al-Din a fost martorul ororii masacrului petrecut în ziua aceea.

Am trecut pe lîngă ei și am văzut membrele celor căzuți azvîrlite goale pe cîmpul de luptă, risipite în bucăți pe locul înfruntării, sfîșiate și rupte, cu capetele larg crăpate, gîtlejurile tăiate, spinările frînte, gîturile sfărîmate, picioarele ciopîrțite, nasurile schilodite, mădularele smulse, membrele dezmembrate, bucăți sfirtecate.

Oasele celor morți, „unele îngrămădite morman și altele risipite”, puteau fi văzute de departe chiar și doi ani mai tîrziu, cînd un musulman irakian a trecut pe lîngă locul bătăliei.

La 4 iulie 1187, armata Palestinei france fusese zdrobită. Capturarea Sfintei Cruci a dat o lovitură paralizantă moralului creștin în tot Orientul Apropiat. Imad al-Din spunea că „crucea era o pradă fără pereche, căci era obiectul suprem al credinței lor”, și credea că „capturarea ei fusese mai importantă pentru ei decît pierderea regelui și fusese cea mai grea lovitură pe care o suferiseră în bătălia aceea”. Relicva a fost fixată invers de o lance și dusă la Damasc⁷³.

Au fost luați atît de mulți prizonieri, că piețele din Siria erau copleșite, iar prețul sclavilor a scăzut la trei dinari de aur. Cu excepția lui Renaud de Châtillon, singurii prizonieri executați au fost războinicii din ordinele militare. Acești „instigatori” franci letali erau considerați prea periculoși ca să fie lăsați în viață și se știa că în mare parte erau lipsiți de valoare, pentru că de obicei refuzau să caute răscumpărare pentru eliberarea lor. Potrivit lui Imad al-Din, la 6 iulie, „Saladin, cu chipul voios, stătea pe tronul său”, iar în fața lui a fost adunat un grup între 100 și 200 de cavaleri Templieri și Ospitalieri. Cîțiva au acceptat oferta finală de a se converti la Islam; restul au fost atacați de un grup eterogen de „învățați și sufiți... oameni cucernici și asceți”, neobișnuiți cu actele de violență. Imad al-Din a observat uciderile.

Erau unii care tăiau și retezau cu precizie, și li se mulțumea pentru asta; unii care au refuzat și nu au acționat, și au fost scuzați; unii care s-au făcut de rîs și alții le-au locul... Am văzut

cum [ei] omorau necredința ca să dea viață Islamului și nimiceau politeismul ca să clădească monoteismul.

Victoria lui Saladin asupra armatelor creștinătății latine fusese absolută. Peste numai șase zile a redactat o scrisoare în care își povestea realizarea, spunînd că „scînteierea sabiei lui Dumnezeu i-a îngrozit pe închinătorii la idoli” și că „stăpînirea Islamului s-a extins”. „A fost”, afirma el, „o zi de har, în care lupul și vulturul și-au ținut de urît unul altuia, în timp ce moartea și robia au venit una după alta”; o clipă în care „zorii [s-au ivit] după noaptea necredinței”. Peste o vreme, a ridicat pe Coarnele Hattinului un dom triumfal a cărui siluetă ștersă și dărîmată se poate vedea și astăzi⁷⁴.

Căderea crucii

După triumful de la Hattin, exista în continuare posibilitatea obținerii altor succese musulmane. Uriașa pierdere de soldați de la 4 iulie a lăsat regatul Ierusalimului într-o stare de vulnerabilitate extremă, pentru că cetățile, orașele și fortărețele fuseseră aproape golite de garnizoanele lor. Totuși, uriașul avantaj al Islamului s-ar fi putut pierde dacă Saladin nu ar fi dat dovadă de o hotărîre atît de intensă și dacă nu ar fi dispus de niște resurse atît de bogate. Însă, așa cum stăteau lucrurile, în vara aceea Palestina francă s-a prăbușit brusc.

Tiberiada a capitulat aproape imediat și în mai puțin de o săptămînă s-a predat și Acra – răsîntia economică a Levantului. În săptămînile și lunile ce au urmat, Saladin și-a dirijat cea mai mare parte a eforturilor ca să acapareze așezările și porturile de pe coasta Palestinei, iar de la nord la sud, orașe ca Beirut, Sidon, Haifa, Cezareea și Arsuf au căzut la scurtă vreme unul după altul. Între timp, fratele sultanului, al-‘Adil, care fusese alertat imediat după Hattin, s-a năpustit din Egipt în miazănoapte ca să pună stăpînire pe Jaffa, un port de o importanță vitală, în timp ce alte raiduri au obținut alte succese pe continent. Ascalonul a opus o rezistență mai înverșunată, însă pînă în septembrie chiar și acest port a fost silit să se supună, după care a urmat căderea orașelor Darum, Gaza, Ramla și Lydda. În cele din urmă, chiar și Templierii și-au predat fortăreața din Latrun, situată pe o colină la poalele Munților Iudeii, pe drumul spre Ierusalim, în schimbul eliberării maestrului lor, Girard de Ridefort.

În parte, viteza năucitoare și amploarea acestor succese s-au datorat pur și simplu numărului de soldați și mulților locotenenți de încredere, ca al-‘Adil și Keukburi, aflați la dispoziția lui Saladin. Faptul a îngăduit multor trupe aiubide semiautonome să străbată regatul, mărind semnificativ amploarea și ritmul operațiunilor și făcîndu-l pe un contemporan latin să observe că musulmanii s-au răspîndit „ca furnicile, umplînd tot cuprinsul țării”. Într-adevăr, cursul evenimentelor din vara aceea a fost determinat în mare măsură de strategia lui Saladin. Conștient că unitatea Islamului nu putea fi menținută decît cu ajutorul avîntului dat de cîmpul de luptă, a încercat să spulbere rezistența creștină prin adoptarea unei politici de clemență și conciliere. Încă de la început, coloniilor latine li se oferiseră condiții generoase de predare – de exemplu, chiar și izvoarele latine au admis că „oamenilor din Acra” li s-a dat posibilitatea de a rămîne în oraș să trăiască sub guvernarea musulmană, „teferi și nevătămați, plătind taxa obișnuită în rîndul creștinilor

și sarazinilor”, în timp ce aceluia care doreau să plece „li se dădeau patruzeci de zile în care să-și ia soțiile și copiii și bunurile lor”⁷⁵.

Condiții similare au fost oferite oricărui oraș sau fortăreață care a capitulat fără rezistență și, cel mai important, aceste înțelegeri au fost respectate. Fiindcă și-a ținut cuvântul și nu a făcut doar să jefuiască Levantul, reputația lui Saladin de om integru și de onoare a luat repede amploare. Faptul s-a dovedit o armă puternică, pentru că atunci când au avut de ales între o opoziție fără speranță și supraviețuirea sigură, majoritatea garnizoanelor inamice s-au predat. În felul acesta, regatul Ierusalimului a fost cucerit cu o rapiditate surprinzătoare, cu un cost și resurse minime. Totuși, această atitudine avea dezavantajele ei. Începând din iulie 1187, sectoare largi ale populației latine au devenit refugiați și, ținându-și promisiunile, sultanul le-a acordat libera trecere până în unul din porturile din care era de așteptat să plece, poate spre Siria ori spre Occident. De fapt, sute și apoi mii de franci și-au aflat adăpost în singurul port palestinian rămas în stăpînirea francă – Tyr, un oraș puternic fortificat.

Saladin se confrunta acum cu o alegere capitală. O mare parte din zonele de țărm și din interior fuseseră subjugate, dar, cum vara era pe sfîrșite, era evident că nu mai era posibil să facă decît un singur efort final pentru cucerire înainte ca începutul iernii să pună capăt anotimpului luptelor. Trebuia identificată o țintă principală. În termeni strict strategici, prioritatea evidentă era Tyrul: întărindu-se pe zi ce trecea, devenind un bastion al rezistenței latine, el oferea o punte de legătură pentru comunicarea maritimă cu supraviețuitorii din Levant rămași în nord și restul lumii creștine. Ca atare, rezistența lui continuă îi oferea inamicului un avanpost de care să se agațe, din care în timp s-ar fi putut iniția o tentativă de reclădire a puterii zdrobite a regatului cruciat. Cu toate acestea, sultanul a preferat să nu se atingă de Tyr, în drumurile lui în nord și sud trecînd de două ori pe lîngă port. Cronicarul irakian Ibn al-Athir a considerat că trebuia să critice această decizie, susținînd că „Tyrul era deschis și nu era apărât împotriva musulmanilor, iar dacă Saladin l-ar fi atacat [mai la începutul verii], l-ar fi cucerit cu ușurință”, iar unii istorici moderni au urmat această pistă, sugerînd o lipsă de prevedere din partea sultanului. Aceste opinii depind în mare măsură de înțelepciunea dată de privirea retrospectivă. La începutul lui septembrie 1187, Saladin și-a dat seama că un asediu prelungit al orașului Tyr ar fi putut foarte bine să-i blocheze întreaga campanie, provocînd ruperea coaliției islamice conduse de Aiubizi. Decît să riște acest lucru, sultanul a acordat înțietate obiectivului său ideologic fundamental, întorcîndu-se spre interiorul țării ca să dirijeze forța totală a armatelor sale în est, spre Ierusalim⁷⁶.

Spre Ierusalim

Fiind izolat între dealurile Iudeii, valoarea Orașului Sfînt ca obiectiv militar era limitată. Însă deceniile de discursuri și propagandă construită de Nur al-Din și Saladin au reafirmat statutul Ierusalimului de cel mai sacru loc al Islamului în afara Arabiei. Semnificația spirituală captivantă, aproape hipnotică, îi atrăgea acum pe musulmani spre el. Pentru un război sprijinit pe noțiunea de jihad, orașul era scopul inevitabil și ultim. După ce au adus, prudent, flota egipteană în nord, ca să apere Jaffa de un contraatac creștin, și fiindcă avanposturile latine care apărau drumurile estice spre Iudeea erau deja supuse, armatele lui Saladin au coborît spre Ierusalim la 20 septembrie 1187. Sultanul venise cu zeci de

mii de soldați și cu armament greu de asediu, gata pentru o confruntare îndelungată, dar în ciuda faptului că era plin de refugiați, orașul avea extrem de puțini oameni apti de luptă. Acolo, regina Sibylla și patriarhul Heraclius ofereau îndrumare, însă adevărata povară a conducerii i-a revenit lui Balian de Ibelin. După ce scăpase din dezastrul de la Hattin, Balian se refugiase în Tyr, dar Saladin i-a garantat libera trecere spre Orașul Sfînt, astfel încît Balian să-și poată duce soția, Maria Comnena, și copiii într-un loc sigur. Înțelegerea fusese că Balian va rămîne în Ierusalim o singură noapte, dar după ce a sosit a fost convins repede să încalce acordul și să rămînă mai departe ca să organizeze rezistența. Neavînd îla dispoziție decît o mină de cavaleri, Balian a luat măsura oportună de a-l face cavaler pe orice bărbat de origine nobilă trecut de 16 ani și pe alți treizeci dintre cetățenii mai bogați ai Ierusalimului. A mai încercat și să întărească fortificațiile orașului acolo unde a fost posibil. În ciuda strădaniilor sale, superioritatea numerică a musulmanilor a rămas absolut covârșitoare.

Saladin și-a început ofensiva cu un atac asupra zidurilor occidentale, însă după cinci zile de lupte neconcludente lîngă Turnul lui David și-a mutat centrul atenției spre segmentul nordic, mai vulnerabil, în jurul Porții Damascului – repetînd, poate fără să-și dea seama, precedentul stabilit de primii cruciați. La 29 septembrie, în fața unei rezistenței îndîrjite, dar, la urma urmelor, inutile, genistii musulmani au făcut o breșă majoră în zidurile Ierusalimului. Acum Orașul Sfînt rămăsese aproape lipsit de apărare. Sperînd într-un miracol, mamele france și-au ras copii în cap în semn de ispășire, iar clerul a condus procesiuni în picioarele goale pe străzi, dar practic nu se putea face nimic; cucerirea era inevitabilă.

Intențiile lui Saladin în septembrie 1187

Reacția sultanului la această situație și modul precis în care s-a petrecut subjugarea Ierusalimului sînt extrem de semnificative, pentru că au fost determinante în făurirea reputației lui Saladin în istorie și în imaginația populară. Unele fapte, atestate atît în sursele musulmane, cît și în cele creștine, sînt incontestabile. Trupele aiubide nu au jefuit Orașul Sfînt. În schimb, probabil la 30 septembrie, sultanul și Balian de Ibelin au stabilit condițiile predării latinilor și, fără altă vărsare de sînge, Saladin a intrat în Ierusalim la 2 octombrie 1187. De-a lungul secolelor, acestei ocupări „pașnice” i s-a atribuit multă importanță, iar cele două noțiuni legate între ele au început să circule larg. Se consideră că aceste evenimente demonstrează o diferență frapantă între Islam și creștinismul latin, fiindcă în 1099 cucerirea de către prima cruciadă a implicat un masacru brutal, pe cînd momentul de triumf al Aiubizilor pare să dea la iveală capacitatea de moderație și de compasiune omenească. S-a mai sugerat și că Saladin era foarte conștient de comparația cu cea dintîi cruciadă, dîndu-și seama ce ar fi putut însemna o predare negociată pentru imaginea Islamului, pentru percepția contemporanilor asupra carierei lui și pentru urmele pe care avea să le lase asupra istoriei⁷⁷.

Această perspectivă nu este însă susținută de cele mai importante mărturii contemporane. Două filoane de dovezi sînt esențiale – relatarea scrisă de Imad al-Din, secretarul lui Saladin, care a ajuns în Ierusalim la 3 octombrie 1187, și o scrisoare trimisă de Saladin califului din Bagdad, datînd la puțin timp după predarea Ierusalimului. Ideea nu e că ar trebui să avem încredere în acest material pentru că a fost creat de persoane din imediata

apropiere a evenimentelor, ci că el oferă o înțelegere a modului în care sultanul însuși concepea și dorea să prezinte ceea ce s-a întâmplat în toamna aceea în Orașul Sfânt.

Ambele surse indică faptul că, la sfârșitul lunii septembrie 1187, Saladin avea de gând să jefuiască Ierusalimul. Potrivit lui Imad al-Din, la prima lor întâlnire sultanul i-a spus lui Balian: „Nu vei avea parte nici de amnistie, nici de milă! Dorința noastră e să te supunem pentru totdeauna... Îi vom uide și îi vom lua prizonieri pe toți, vom vărsa sângele bărbaților și îi vom robi pe săraci și pe femei”. Faptul este confirmat de scrisoarea lui Saladin, care a notat și că, drept răspuns la prima cerere a unei înțelegeri din partea francilor, „am refuzat pe șleau, dorindu-ne numai să vărsăm sângele bărbaților și să înrobim femeile și copiii”. Oricum, în acest moment, Balian a amenințat că dacă nu aveau să fie stabilite condiții echitabile de predare, latinii aveau să lupte pînă la ultimul om, distrugînd Locurile Sfinte ale Islamului în Ierusalim și executînd miile de prizonieri musulmani din oraș. Era o tactică disperată, dar i-a forțat mîna sultanului și, deși nemulțumit, el a încheiat un tîrg. Sursele rămase de la martorii oculari dau la iveală și conștiința faptului că această înțelegere putea fi percepută și ca un semn de slăbiciune a Aiubizilor. În scrisoarea lui, Saladin și-a justificat cu grijă decizia, subliniind faptul că emirii l-au convins să accepte o înțelegere ca să evite alte pierderi inutile de vieți musulmane și să-și asigure o victorie care era deja aproape cîștigată. Imad al-Din a reluat această idee, descriind pe larg „o întâlnire de sfat” în timpul căreia sultanul le-a cerut părerea locotenenților săi de frunte⁷⁸.

Această mărturie ne permite să intuim gândurile lui Saladin în 1187. Ea sugerează că prima lui pornire nu a fost să se înfățișeze ca un biruitor drept și mărinimos. Nici nu era preocupat în mod imediat să creeze o paralelă între faptele sale și cele ale primilor cruciați sau, printr-un gest măreț, să prezinte Islamul ca pe o forță pacifistă. De fapt, nici scrisoarea sultanului, nici povestirea lui Imad al-Din nu fac vreo referire explicită la masacrul din 1099. În schimb, Saladin a simțit de fapt nevoia să explice și să scuze faptul că nu i-a măcelărit pe francii din Ierusalim după realizarea breșei în zidul de apărare al orașului. Mai presus de toate, acest fapt s-a întâmplat pentru că se temea de un atac la adresa imaginii sale de războinic dedicat jihadului – în calitate de conducător care obligase Islamul să accepte dominația aiubidă promișînd că va purta război împotriva francilor.

Această înțelegere ar putea provoca o reevaluare a caracterului și intențiilor lui Saladin, dar nu pentru a ajunge la o perspectivă complet opusă. Purtarea sultanului trebuie evaluată în contextul adecvat, ținînd cont de standardele contemporane. După această măsură, comportamentul lui Saladin din toamna anului 1187 a fost relativ indulgent⁷⁹. Conform obiceiurilor războiului medieval – care, în general vorbind, erau împărtășite și recunoscute și de musulmanii levantini și de creștinii franci –, dacă locuitorii unui oraș asediat refuzau cu încăpăținare să capituleze înainte de clipa în care zidurile de apărare erau sparte sau cucerite, ei se puteau aștepta la un tratament dur. De obicei, în astfel de situații, ocazia apărătorilor de a negocia trecuse și bărbații erau uciși, iar femeile și copiii, înrobiți. Chiar dacă înțelegerea finală de la Ierusalim a fost influențată puternic de amenințările proferate de Balian, potrivit normelor epocii, condițiile acordate de Saladin erau generoase – și, mai important, au fost respectate.

Sultanul s-a purtat și cu multă politețe și clemență în relațiile lui cu „egalii” aristocrați din rîndul francilor. Balian de Ibelin a fost iertat fiindcă își încălcase promisiunea de a nu rămîne în Ierusalim și i s-a pus la dispoziție chiar și o escortă pentru ducerea Mariei Comnena în Tyr. Văduva lui Renaud de Châtillon, Stephanie de Milly, a fost eliberată și ea fără răscumpărare.

Condițiile capitulării stabilite în preajma zilei de 30 septembrie cuprindeau mai multe clauze fundamentale. Locuitorii creștini ai Ierusalimului aveau patruzeci de zile la dispoziție pentru a-și cumpăra libertatea la prețul stabilit de zece dinari pentru un bărbat, cinci pentru o femeie și unul pentru un copil. Mai mult, urma să li se asigure liberă trecere spre avanposturile latine din Tyr sau Tripoli și dreptul de a-și lua bunurile cu ei. Numai caii și armele trebuiau lăsate pe loc. După patruzeci de zile, cei care nu fuseseră în stare să-și plătească răscumpărarea, aveau să fie luați prizonieri. În general acest acord a fost pus în aplicare, iar în unele cazuri Saladin a dat dovadă de și mai multă generozitate. Balian, de exemplu, în schimbul sumei de 30.000 de dinari, a putut cumpăra eliberarea a 7.000 de creștini și se pare că s-au făcut încercări și pentru obținerea unei amnistii generale a săracilor.

Odată puși în aplicare, termenii capitulării au dus la crearea unui șir constant de refugiați de la Ierusalim, în timp ce grupurile francilor dezarmați erau escortați pe coastă. În practică, sistemul răscumpărărilor s-a dovedit un coșmar administrativ pentru funcționarii lui Saladin. Imad al-Din a recunoscut că în general corupția, inclusiv mita, era în floare și deplîngea faptul că numai o parte din banii datorați au ajuns vreodată în vistieria sultanului. După câte se pare, mulți latini s-au strecurat prin ochiurile plasei: „Unii au fost coborîți de-a lungul zidurilor pe frînghii, alții cărați ascunși în bagaje, unii și-au schimbat veșmintele și au ieșit îmbrăcați în chip de soldați [musulmani]”. Și bunăvoința sultanului de a le îngădui francilor să plece cu bunurile lor a micșorat cantitatea de pradă. Se pare că patriarhul Heraclius a părăsit orașul încărcat de bogății, dar „Saladin nu i-a făcut greutăți, iar atunci cînd a fost sfătuit să sechestreze totul pentru Islam a răspuns că nu își va lua cuvîntul înapoi. Nu a luat de la el [Heraclius] decît cei zece dinari și l-a lăsat să se ducă în Tyr, păzit cu strășnicie”. La sfîrșitul celor patruzeci de zile alocate, se spunea că un total de 7.000 de bărbați și 8.000 de femei rămăseseră nerăscumpărați, fiind luați prizonieri și făcuți sclavi⁸⁰.

În ansamblu, nu se poate spune că în toamna aceea Saladin s-ar fi purtat cu o clemență sfîntă, dar nici nu poate fi acuzat de barbarie neînduplecată ori de duplicitate. În versiunea evenimentelor transmisă de el către lumea musulmană, sultanul s-a prezentat clar ca un *mujahid* dornic, ba chiar nerăbdător, să-i treacă pe francii din Ierusalim prin tăișul sabiei, însă e imposibil să ne dăm seama dacă aceasta era adevărata lui dorință. În practică, pus în fața amenințărilor lui Balian, Saladin a preferat negocierea în locul confruntării și a continuat să arate un nivel considerabil de reținere în relațiile lui cu latinii.

Recucerirea triumfătoare a Ierusalimului marca apogeul carierei lui Saladin pînă la data respectivă. Dar, ceea ce e mai important, acum se putea folosi de epocala lui realizare pentru a legitima unificarea Islamului și a respinge toate acuzațiile de despotism egoist. Scrisoarea lui către calif e pătrunsă de cele două teme, a victoriei uluitoare și a „nevinovăției” declarate – ele au mai constituit și coloana vertebrală a altor 70 de scrisori redactate de Imad al-Din în toamna respectivă și care făceau cunoscută izbînda Aiubizilor⁸¹.

Ierusalimul luat din nou în stăpînire

Ziua predării oficiale a Ierusalimului a fost aleasă cu grijă, astfel încît să consolideze imaginea sultanului de apărător necontestat al credinței. Se spunea că în urmă cu mai multe secole, Mahomed însuși își făcuse călătoria nocturnă spre Ierusalim, de acolo

înălțându-se la ceruri în ziua de 2 octombrie. Trasînd paralele clare între viața lui și cea a Profetului, în 1187 Saladin a ales aceeași dată ca să-și facă intrarea triumfală în Ierusalim. După ce a intrat între zidurile Orașului Sfînt, lucrarea transformatoare de islamizare a început repede. Multe sanctuare și biserici creștine au fost despuiate de comori și închise; unele au fost convertite în moschei, *madrasa* (colegii de învățătură) sau case religioase. Soarta Sfîntului Mormînt a fost dezbătută aprins, unii recomandînd distrugerea lui totală. Au prevalat glasurile mai moderate, care au argumentat că pelerinii creștini aveau să venereze în continuare locul, chiar dacă edificiul ar fi fost ras de pe fața Pămîntului, iar lui Saladin i s-a adus aminte că Umar, primul cuceritor musulman al Ierusalimului, nu se atinsese de biserică.

Dimensiunea spirituală a realizării lui Saladin s-a manifestat cel mai limpede în grija asiduă cu care el și oamenii lui au purces la „purificarea” locurilor sfînte ale Ierusalimului. În fruntea acestora se găseau două locații din *Haram as-Sharif* (zonă numită acum Muntele Templului) – Domul Stîncii și moscheea Aqsa. În ochii Islamului, francii supuseseră aceste două edificii sacre unei pîngăriri grave. Această faptă era acum ștersă cu venerație. Sub stăpînirea latină, Domul – construit de musulmani la sfîrșitul secolului al VII-lea și considerat drept adăpost al stîncii pe care Avraam fusese gata să-și jertfească fiul și de pe care se înălțase Mahomed la cer în timpul călătoriei nocturne – fusese transformat în *Templum Domini* (Biserica Domnului), strălucitoarea lui cupolă aurie fiind împodobită cu o cruce uriașă. Acest simbol a fost dat jos imediat, altarul creștin cu toate picturile și statuile au fost înlăturate, iar pentru purificarea întregului edificiu s-au folosit apa de trandafiri și tămîia. După aceea, un martor musulman vestea cu mîndrie că „Stîncă a fost curățată de murdăria necredincioșilor cu lacrimile celor pioși”, devenind pură ca „o tînără mireasă”. Mai tîrziu, pe Dom a fost așezată o inscripție care comemora realizarea sultanului: „Saladin a curățat această casă sfîntă de închinătorii la idoli”.

O lucrare asemănătoare s-a făcut și în moscheea Aqsa, pe care francii au folosit-o mai întîi ca palat regal și apoi au remodelat-o, transformînd-o în parte a cartierului general al Templierilor. A fost înlăturat un zid care astupase *mihrab*-ul (o nișă ce indică direcția în care trebuie să se închine credincioșii) și toată clădirea a fost reîntinerită astfel încît, așa cum s-a exprimat Imad al-Din, „adevărul a biruit, iar greșeala a fost ștersă”. Prima rugăciune de vineri s-a ținut aici la 9 octombrie, iar cîntecul de a ține predica în ziua aceea a fost disputată aprins între oratori și bărbați sfinți. În cele din urmă, Saladin l-a ales pe Ibn al-Zaki, un imam din Damasc, ca să vorbească dinaintea mulțimii înghesuite și nerăbdătoare. Se pare că predica lui Ibn al-Zaki a pus accentul pe trei teme legate între ele. A fost subliniată ideea de cucerire ca formă de purificare, Dumnezeu fiind preamărit pentru curățarea „Sfintei Sale Case de murdăria închinării la idoli și a gunoaielor sale”, iar cei de față au implorat ca „și restul ținutului să fie curățat de murdăria care l-a mîniat pe Dumnezeu și pe Apostolul Său”. De asemenea, sultanul a fost lăudat din belșug și a fost aclamat ca „susținător și ocrotitor al pămîntului sfînt [al lui Dumnezeu]”, realizările lui fiind comparate cu cele ale lui Mahomed însuși, iar îndemnul la jihad și recunoașterea naturii lui eficiente s-au făcut prin cuvintele: „Susțineți războiul sfînt; e cel mai bun mijloc pe care îl aveți de a-l sluji pe Dumnezeu, cea mai nobilă îndeletnicire a vieților voastre”⁸².

Realizarea lui Saladin

Văra anului 1187 i-a adus lui Saladin două victorii uluitoare. Prinzînd prilejul după bătălia de la Hattin, a recucerit Ierusalimul, punînd în umbră realizările tuturor predecesorilor musulmani din perioada cruciadelor. Cu cîteva decenii înainte, stăpînul lui, Nur al-Din, poruncise construirea unui amvon nespus de frumos și împodobit, imaginîndu-și că într-o bună zi va veghea la amplasarea lui în sfînta moschee Aqsa. Acum, într-un act suprem și grăitor de apropiere, sultanul a împlinit visul predecesorului și i-a purtat mai departe moștenirea, aducînd amvonul din Alep în marea moschee din Ierusalim, unde avea să rămînă vreme de opt secole.

În mod revelator, chiar și Ibn al-Athir, criticul musulman contemporan al lui Saladin, a recunoscut gloria fără egal a realizărilor sultanului în 1187: „Această binecuvîntată faptă, cucerirea Ierusalimului, este ceva ce numai Saladin a putut săvîrși... din vremea lui Umar [încoace]”. Scriindu-i califului din Bagdad, al-Fadil a accentuat natura transformatoare a înfrîngerii francilor de către sultan: „A azvîrlit crucea din locurile lor de rugăciune și a statornicit chemarea la rugăciune... poporul Coranului a venit după poporul crucii”⁸³. La 88 de ani după surprinzătorul triumf al celor dintîi cruciați, Saladin luase din nou în stăpînire Orașul Sfînt pentru Islam, dînd o lovitură importantă Levantului latin. Remodelase Orientul Apropiat și acum părea gata să obțină victoria supremă și durabilă în războiul pentru Țara Sfîntă. Dar, în același timp în care vestea despre aceste evenimente extraordinare s-a propagat în toată lumea musulmană și dincolo de hotarele ei, generînd surpriză și respect, creștinătatea latină se mobiliza și ea de acțiune. În Apus s-a redeșteptat o dorință răzbunătoare de a pleca în războiul sfînt și, încă o dată, armate uriașe au pornit spre Levant. Nu peste multă vreme Saladin avea să fie obligat să-și apere cuceririle cîștigate cu greu împotriva unei a treia cruciade, luptînd cu un nou și impozant susținător al cauzei creștine – Richard Inimă-de-Leu.

Partea a III-a

Confruntarea campionilor

Capitolul 13

Chemarea la cruciadă

La sfârșitul verii anului 1187, când statele cruciate erau încă dezechilibrate ca urmare a catastrofei de la Hattin și a divizării în ritm accelerat de către Saladin a Palestinei francilor, arhiepiscopul Joscius al Tyrului a pornit pe mare către Occident. El i-a adus papei Urban al III-lea vești despre înfrângerea dezastruoasă suferită de creștinătate, iar acesta, fiind deja slăbit, s-a stins în curînd din cauza șocului și a durerii suferite. În săptămînile și lunile care au urmat, veștile devastatoare s-au răspîndit în întreaga Europă, stîrnind teamă, suferință și minie – declanșînd o nouă chemare la arme pentru campania cunoscută în istorie drept a treia cruciadă. Cei mai puternici bărbați din lumea latină au îmbrățișat cauza crucii, de la Frederic Barbarossa, puternicul împărat al Germaniei, pînă la Filip al II-lea August, inteligentul și tînărul rege al Franței. Însă cel care s-a impus drept susținător principal al cauzei creștinismului, reprezentînd o amenințare la adresa dominației lui Saladin asupra Țării Sfinte, a fost Richard Inimă-de-Leu – unul dintre cei mai mari războinici ai epocii medievale. Mai presus de toate, Cruciada a III-a a devenit o întrecere între acești doi titani, rege și sultan, cruciat și *mujahedin*. După aproape un secol, războiul pentru Țara Sfîntă i-a angajat pe acești doi eroi în luptă, într-o confruntare de proporții epice, care i-a pus la încercare pe amîndoi pînă la extrem și pe parcursul căreia s-au fost făurite legende și s-au năruit visuri¹.

Predicarea celei de-a treia cruciade

Înfrîngerile suferite de creștinătate la Hattin și la Ierusalim în 1187 au determinat Occidentul latin să treacă la acțiune, stîrnind din nou fervoarea unei cruciade, care rămăsese în stare latentă timp cîteva decenii. După eșecul celei de-a doua cruciade, după 1145, entuziasmul Europei creștine pentru războiul sînt scăzuse dramatic. În acel moment, era pusă sub semnul întrebării nevinovăția papalității și a cruciaților. Un cronicar german descria a doua cruciadă în termeni denigratori, scriînd: „Dumnezeu a permis decăderea bisericii occidentale, din cauza păcatelor sale. Acest lucru a cauzat, într-adevăr, apariția unor falși profeți, fii ai lui Belial și adepți ai Anticristului, care i-au sedus pe creștini cu vorbe goale”. Chiar și Bernard de Clairvaux, mare propagandist și susținător înflăcărat al cruciadelor, putea oferi doar o slabă consolare, observînd doar că eșecurile suferite de franci făceau parte din planul necunoscut al lui Dumnezeu pentru umanitate. De asemenea, păcatele creștinismului erau considerate o explicație pentru

pedeapsa divină – și, de obicei, francii care trăiau în Levant, despre care se presupunea că erau amoralii, erau acuzați ca fiind vinovați².

Deloc surprinzător, încercările de a organiza expediții cruciate după anul 1149 au eșuat. Forța și unitatea musulmanilor în Orientul Apropiat au sporit sub conducerea lui Nur al-Din și a lui Saladin, în timp ce teritoriile statelor cruciate s-au confruntat cu o succesiune de crize: moartea prințului Raymond al Antiohiei în bătălia de la Inab, înfrângerea de la Harim din 1164, neputința lui Balduin, regele lepros. În tot acest timp, francii levantini au trimis către Occident apeluri tot mai disperate și mai frecvente pentru ajutor și, deși unii au venit să apere Țara Sfântă în cadrul unor campanii mici, solicitările lor au rămas, în mare, fără răspuns.

Între timp, monarhii occidentali, care aveau acum un rol esențial în orice acțiune cruciată de amploare, trebuiau să-și protejeze și să-și apere propriile țări – sarcini care, conform unei opinii larg răspândite, erau la rîndul lor încredințate de către divinitate. Fiind implicați în acțiuni politice, războinice, comerciale și economice, perspectiva de a petrece luni întregi sau chiar ani în Orient, în cruciade, se dovedea adesea deloc atrăgătoare. Predomina inerția, mai curînd decît dorința de a acționa.

Această problemă era amplificată de escaladarea rivalităților dintre puterile dominante din Europa latină. În 1152, în Germania a ajuns la putere Frederic Barbarossa („Barbă Roșie”), din Dinastia Hohenstaufen, un veteran al celei de-a doua cruciade. Frederic a dobîndit titlul de împărat după trei ani, însă vreme de decenii întregi a încercat să obțină supunerea unor facțiuni ostile din propria țară și a căutat să-și asigure controlul asupra nordului Italiei, fiind totodată implicat într-un conflict marcat de resentimente cu papalitatea și cu Sicilia normandă. În Franța, Dinastia Capetienilor a păstrat coroana, dar, sub aspectul dominației teritoriale și al controlului politic, autoritatea reală exercitată de regele Ludovic al VII-lea și de fiul și succesorul său, Filip al II-lea August (începînd cu anul 1180) era în continuare foarte restrînsă. Capetienii erau amenințați, mai presus de toate, de influența crescîndă a conților de Anjou.

În 1152, la numai cîțiva ani după dezamăgirile din a doua cruciadă, soția lui Ludovic al VII-lea, Eleonora de Aquitania, a solicitat anularea căsătoriei lor – din conviețuirea lor rezultaseră două fiice, însă nici un fiu, iar Eleonora ridiculiza apetitul sexual diminuat al lui Ludovic, asemănîndu-l pe acesta cu un călugăr. Opt luni mai tîrziu, ea se căsătorea cu mai vigurosul conte Henric de Anjou, un bărbat cu 12 ani mai tînăr, care adăugase deja Normandia la teritoriile aflate în proprietatea sa. În 1154, acesta urca pe tronul Angliei, devenind regele Henric al II-lea, iar, împreună, cei doi au creat un nou „Imperiu” Angevin, unind Anglia, Normandia, Anjou și Aquitania. Controlînd majoritatea teritoriului actual al Franței, bogăția și puterea lor erau cu mult mai mari decît cele ale regilor francezi, chiar dacă, cel puțin formal, ei erau în continuare supuși ai monarhului capetian, în privința teritoriilor deținute pe continent. În aceste circumstanțe, era inevitabil ca Angevinii și Capetienii să devină dușmani aprigi. În a doua jumătate a secolului al XII-lea, antipatia și resentimentele de durată dintre aceste două dinastii au diminuat mult participarea occidentală la războiul pentru Țara Sfîntă. Implicat în această luptă, Henric al II-lea al Angliei s-a dovedit nedoritor sau incapabil de a-și onora promisiunile repetate de a pleca în cruciadă, acordînd în schimb, de obicei, sprijin financiar către statele cruciate³.

Doar evenimentele cu adevărat epocale din 1187 au pus capăt acestui impas, generînd o implicare reală. Vechile dispute nu au fost uitate – într-adevăr, rivalitatea dintre

Angevini și Capețieni a avut un efect profund asupra desfășurării celei de-a treia cruciade, dar veștile cumplite venite din Orientul Apropiat au cauzat un asemenea tumult, încât conducătorii creștinătății latine nu numai că au dat atenție chemării la arme, ci, mai mult, de data aceasta, și-au respectat promisiunile și au pornit într-adevăr la război.

Un motiv de jeluire

La moartea sa, pe 20 octombrie 1187, papa Urban al III-lea a fost înlocuit de Grigore al VIII-lea, iar la sfârșitul lunii fusese emisă o nouă enciclică papală – *Audita Tremendi* – care proclama cea de-a treia cruciadă. Ca de obicei, s-a avut în vedere precizarea unei justificări pentru războiul sfânt. Dezastrul de la Hattin a fost descris drept „un mare motiv de doliu [pentru] toți creștinii”; statele cruciate, se spunea, fuseseră supuse „unei severe și teribile judecăți”, iar musulmanii „necredincioși” erau descriși drept „barbari sălbatici care tînjesc după sînge creștin și [care profanează] locurile sfinte”. Concluzia enciclicei era că orice om cu judecata limpede „care nu jelește într-o asemenea împrejurare” cu siguranță și-a pierdut credința și umanitatea.

În această exortatie familiară, poate cu precădere impetuoasă, fuseseră introduse două teme noi. Pentru prima dată, răul era personificat. În chemările la arme anterioare, musulmanii fuseseră prezentați drept opozanți sadici, dar lipsiți de chip. Acum, Saladin era desemnat cu precizie drept dușman și era asemuit cu diavolul. Această strategie indica atât o familiarizare mai mare cu Islamul, cât și amplitudinea imensă a loviturii pricinuite de „crimele” sultanului. De asemenea, *Audita Tremendi* își propunea să explice de ce Dumnezeu permisesse ca supușii săi „să fie năucii de o astfel de oroare”. Răspunsul era că latinii fuseseră „loviți de mîna divină”, drept pedeapsă pentru păcatele lor. Francii care trăiau în Levant erau considerați principalii responsabili, deoarece nu se pocăiseră după căderea Edessei, dar și creștinii care trăiau în Europa erau vinovați. „Toți [ar trebui] să ne ispășim păcatele... și să ne întoarcem către Domnul Dumnezeu nostru cu pocăință și cu fapte de pietate”, declara enciclica, „[și doar] apoi să ne îndreptăm atenția către viclenia și răutatea dușmanului”. În acord cu această temă a pocăinței, cruciații erau încurajați să se înroleze nu numai „pentru bani sau pentru glorie lumească, ci întru împlinirea voinței lui Dumnezeu”, să călătorească îmbrăcați cu veșminte simple, fără „ciini sau păsări”, să fie gata să facă penitență, mai degrabă decît „să dea impresia de fastuozitate deșartă”.

Audita Tremendi făcea referire la „nenorocirile... care s-au abătut de curînd asupra Ierusalimului și a Țării Sfinte”, dar, poate pentru că vestea că Saladin cucerise de fapt Orașul Sfînt nu ajunsese încă în Occident, se punea un accent deosebit pe pierderea concretă de la Hattin a Sfintei Cruci – relicva crucii lui Hristos. De aici înainte, recuperarea veneratului simbol al credinței a devenit unul dintre principalele obiective ale cruciadei.

La fel ca și enciclicele anterioare referitoare la cruciade, secțiunile finale ale proclamației din 1187 precizau în detaliu recompensele spirituale și lumești oferite participanților. Acestora li se garanta absolvirea completă de toate păcatele mărturisite, iar celor care ar fi murit pe parcursul campaniei li se promitea „viața veșnică”. Pe durata expediției, aveau să se bucure de imunitate sub aspectul urmăririi penale și de anularea dobînzilor la împrumuturi, iar bunurile și familiile lor urmau să se afle sub protecția Bisericii⁴.

Răspîndirea chemării

Proporțiile și semnificația lipsite de precedent ale nenorocirilor suferite de franci în 1187 au fost cît pe ce să producă o reacție de mare amploare în Occident. Chiar și în forma lor cea mai simplă, veștile aduse în Europa de către Joscius al Tyrului aveau puterea să înspăimînte și să însuștească – într-adevăr, înainte să se întâlnească cu papa, arhiepiscopul a poposit mai întîi în regatul normand al Siciliei și l-a convins imediat pe conducătorul său, Wilhelm al II-lea, să trimită o flotă de nave în apărarea statelor cruciate.

Cu toate acestea, *Audita Tremendi* a dat tonul majorității predicilor în favoarea celei de-a treia cruciade. De fapt, întregul proces al diseminării mesajului privind cruciada era supus unui control centralizat ecleziastic și laic tot mai intens, iar metodele utilizate pentru încurajarea recrutării erau mai rafinate și mai sofisticate. Papa a desemnat doi legați papali – Joscius al Tyrului și cardinalul Henric de Albano, fost abate de Clairvaux – să organizeze chemarea pentru apărarea crucii în Franța, respectiv Germania. Adunările de mare amploare în vederea recrutării erau planuite astfel încît să coincidă cu sărbătorile creștine importante, astfel de întruniri fiind organizate în perioada Crăciunului din anul 1187 la Strasbourg, iar în perioada Paștelui din 1188 la Mainz și la Paris, cînd mulțimea era deja strînsă laolaltă și pregătită să asculte un mesaj devoțional.

Predicile din teritoriile angevine din Anglia, Normandia, Anjou și Aquitania au fost planificate cu atenție la întrunirile de la Le Mans, din ianuarie 1188, și de la Geddington, în Northamptonshire, de pe 11 februarie. În cadrul acestei din urmă întâlniri, Balduin, arhiepiscop de Canterbury, un alt fost abate cistercian, a preluat el însuși crucea, iar apoi a condus procesiunea de recrutare. A efectuat un tur amplu al Țării Galilor, răspîndind chemarea și consolidînd totodată autoritatea Angevinilor în acest teritoriu semiindependent și a reușit să recruteze trei mii de galezi „iscușiți mînuitori ai săgeților și lăncilor”⁵.

De aici încolo, actul de a pleca în cruciadă pare să fi dobîndit un profil mai distinct, deși încă nu este clar dacă a reprezentat o reacție la un control centralizat sau pur și simplu un efect secundar al unei recunoașteri și al unei definiri survenite în timp. Dacă cruciații anteriori fuseseră numiți pelerinii, călători sau soldați ai lui Hristos, acum, pentru prima oară, documentele au început să îi descrie drept *crucesignatus* (cei care poartă semnul crucii) – cuvînt care a evoluat în cele din urmă pînă la formele „cruciat” și „cruciadă”.

De asemenea, cea de-a treia cruciadă a fost popularizată și în cadrul societății laice. Pe parcursul secolului al XII-lea, trubadurii (cîntăreți de la curte care erau adesea ei înșiși nobili) au ajuns să joace roluri tot mai importante în cercurile aristocratice și au început să se dezvolte noțiunile de viață curtenească și cavalerism, îndeosebi în regiuni precum sud-vestul Franței. Patruzeci de ani mai tîrziu, primele mențiuni curtenești cu privire la cea de-a doua cruciadă deveniseră evidente. Acum, după 1187, au apărut tot mai multe cîntece ale trubadurilor, avînd ca subiect iminentul război sfînt și inspirîndu-se din – iar pe alocuri ducînd mai departe – mesajul enciclicei *Audita Tremendi*.

Conon de Béthune, un cavaler din Picardia care s-a alăturat celei de-a treia cruciade, a compus un astfel de poem în limba franceză veche, între anii 1188 și 1189. În acesta se reflectau teme familiare – lamentația cauzată de capturarea crucii adevărate și observația

că „toți oamenii trebuie să fie mîhniți și îndurerăți”. În altă parte, un accent deosebit era pus pe noțiunile de rușine și obligație. Conon scria : „Acum vom vedea cine este cu adevărat curajos... [iar] dacă le permitem dușmanilor noștri de moarte să rămînă [în Țara Sfîntă], viețile noastre vor rămîne pe veci acoperite de rușine” și mai adaugă că aceia care sînt „sănătoși, tineri și bogați nu pot sta în urmă fără să se acopere de rușine”. Totodată, Țara Sfîntă era înfățișată drept proprietatea (sau regatul) lui Dumnezeu, aflată în pericol. Aceasta implica faptul că, la fel cum un vasal era obligat să apere pămînturile și proprietățile seniorului său, creștinii, în calitate de servitori ai lui Dumnezeu, trebuiau acum să se grăbească să-i apere teritoriul sfînt⁶.

Chemarea la cruciadă a determinat zeci de mii de creștini latini să se înroleze. Potrivit unui cruciat, „entuziasmul pentru noul pelerinaj era atît de mare, încît deja [în 1188] întrebarea nu mai era cine anume susținea crucea, ci cine anume nu făcuse încă asta”. Această afirmație era oarecum o exagerare, deoarece erau mai numeroși cei ce rămîneau în Occident decît cei care plecau către Țara Sfîntă, însă expediția a generat o perturbare de amploare în societatea europeană, îndeosebi în Franța, unde o parte din aristocrația locală conducea în luptă contingente armate. Implicarea regilor s-a dovedit esențială, la fel ca în anii 1140, declanșînd o reacție de recrutări în lanț de-a lungul Occidentului latin, prin intermediul legăturilor de vasalitate și al obligației. În jurul anului 1189, cruciatul Gauclem Faidit comenta acest fenomen, argumentînd într-un cîntec că : „Toată lumea trebuie să se gîndească dacă să meargă acolo, iar prinții cu atît mai mult, întrucît sînt persoane de seamă, deoarece nimeni nu poate pretinde că-i este credincios sau supus [seniorului său], dacă nu-l ajută în această acțiune”⁷.

Cu toate acestea, înainte ca vestea amenințătoare a victoriilor lui Saladin să se răspîndească, înainte ca toți să fie cuprinși de febra entuziasmului, un conducător s-a dedicat imediat cauzei. În noiembrie 1187, Richard Inimă-de-Leu a îmbrățișat cauza crucii la Tours – primul nobil care a făcut acest lucru la nord de Alpi.

Richard Inimă-de-Leu

În prezent, Richard Inimă-de-Leu este una dintre figurile memorabile ale Evului Mediu, care a rămas în istorie drept marele rege războinic al Angliei. Cine a fost însă Richard ? Este o întrebare dificilă, deoarece chiar în timpul vieții sale a devenit un fel de legendă. Cu siguranță, Richard era conștient de puterea extraordinară a reputației și a încercat în mod activ să promoveze un cult al personalității, încurajînd comparații cu marile figuri ale trecutului mitic, precum Roland, prigonitorul maurilor din Spania, și regele Arthur. Richard chiar a plecat în cruciadă cu o sabie numită Excalibur, deși ulterior a recunoscut că a vîndut-o pentru a cumpăra mai multe corăbii. La mijlocul secolului al XIII-lea circulau multe povești despre faptele sale eroice. Un autor a încercat să explice celebrul supranume al lui Richard, explicînd că odinioară a fost nevoit să se apere de un leu, luptînd cu mîinile goale. După ce a reușit să ajungă la gîtul fiarei și i-a smuls inima care încă bătea, Richard ar fi mîncat cu poftă din organul din care picura sînge.

Un martor contemporan și un susținător fervent care l-a cunoscut personal a compus următoarea descriere impresionantă a aspectului său fizic :

Era înalt, avea o siluetă elegantă ; părul era de culoare blond-roșcat, iar membrele sale erau suple și drepte. Avea brațe destul de lungi, ceea ce îi dădea o îndeminare deosebită atunci când trăgea sabia și o mînuia foarte eficient. Picioarele sale lungi completau alcătuirea întregului trup.

Aceeași sursă susține că Richard fusese înzestrat de Dumnezeu „cu virtuți care păreau să aparțină mai degrabă unei epoci anterioare. În perioada actuală, cînd lumea îmbătrînește, aceste virtuți se întîlnesc rareori, de parcă toți ar fi doar niște carcase goale”. Prin comparație :

Richard avea curajul lui Hector, eroismul lui Ahile ; era de-o potrivă cu Alexandru... Totodată, ceea ce e foarte neobișnuit pentru cineva atît de renumit în calitate de cavaler, limba lui Nestor și înțelepciunea lui Ulise îi permiteau să-i depășească pe ceilalți în orice ar fi întreprins, atît în privința exprimării, cît și a faptelor⁸.

Poate că, deloc surprinzător, savanții nu au acceptat întotdeauna această caracterizare uimitoare a lui Richard Inimă-de-Leu drept un erou aproape suprauman. Nu mai tîrziu de secolul al XVIII-lea, istoricii englezi îl criticau pe Richard atît ca monarh, cît și ca om – acuzîndu-l că exploata Anglia pentru propriul său cîștig și că avea un caracter brutal și impulsiv. În deceniile din urmă, excepționalul cercetător londonez John Gillingham a remodelat perceperea și înțelegerea carierei lui Richard Inimă-de-Leu. Gillingham a recunoscut faptul că Richard a petrecut cel mult un an din zece în Anglia, în timpul domniei lui, dar a contextualizat acest fapt, accentuînd ideea că el nu a fost doar un rege al Angliei, ci și conducătorul Imperiului Angevin, într-o perioadă de criză în creștinătate. La fel, încăpățînarea lui Richard Inimă-de-Leu a fost recunoscută, dar imaginea sa de sălbatic și brută violentă a fost negată. În prezent, în general, se consideră că Richard a fost un conducător bine educat, care iubea lupta și era înșuflețit de un instinct vizionar pentru conducerea militară. Deși în mare parte această evaluare este adevărată, este posibil ca Gillingham, încercînd să reînvie reputația lui Richard Inimă-de-Leu, să fi supraevaluat unele dintre realizările lui Richard în cea de-a treia cruciadă, crușîndu-l de unele critici care ar fi fost justificate⁹.

Richard, conte de Poitou, duce de Aquitania

Richard Inimă-de-Leu a devenit regele Angliei, dar cu siguranță nu a fost englez nici prin naștere, nici prin formare. Limba sa maternă era franceza veche, iar moștenirea sa erau regatele Anjou și Aquitania. S-a născut la Oxford, pe 8 septembrie 1157. Era fiul regelui Henric al II-lea al Angliei și al Eleonorei de Aquitania. Cu astfel de părinți, tînărul prinț era aproape predestinat să-și pună amprenta asupra istoriei, dar nu era de așteptat ca Richard să moștenească acest vast teritoriu angevin ; gloria respectivă i-a revenit fratelui său mai mare, cunoscut în istorie sub numele Henric cel Tînăr. Pentru început, Richard a primit o educație de viitor subordonat, nu de comandant. Totuși, în Europa secolului al XII-lea, rata mare a mortalității în copilărie și adolescență însemna că o schimbare a șanselor era întotdeauna posibilă.

În tinerețe, Richard a fost asociat cu Aquitania. Anticipîndu-se faptul că nu va moșteni tronul Angliei, poate și sub influența mamei lui, tînărul prinț a fost desemnat conducător al acestei vaste regiuni din sud-vestul Franței. În 1169, Richard i-a prezentat

omagiile sale regelui francez Ludovic al VII-lea pentru Aquitania, iar apoi, în 1172, la vârsta de 17 ani, a fost desemnat în mod formal duce de Aquitania (primind și titlul asociat de conte de Poitou). Richard a fost implicat și mai mult în rețeaua complexă de relații dintre Dinastia angevină și cea capețiană prin intermediul logodnei sale cu fiica regelui Ludovic, Alice, în 1169 – deși prințesa franceză a locuit din acel moment la curtea regelui Henric al II-lea, mai degrabă decât cu Richard, și se presupune că ar fi devenit amanta lui Henric.

Aquitania era una dintre cele mai bogate și mai cultivate regiuni ale Franței – un centru înfloritor al muzicii, poeziei și artei – iar acești factori par să îl fi influențat pe Richard. A fost un ocrotitor generos al trubadurilor, fiind el însuși un cîntăreț entuziast și autor de cîntece și poezii. De asemenea, posedea cunoștințe excelente de latină și avea o inteligență binevoitoare, deși ironică. Ducatul său s-a mai remarcat prin asocierile cu legendarele războaie sfinte împotriva Islamului purtate în Spania, în timpul domniei lui Carol cel Mare. Unele biserici din regiune pretindeau că în ele este înmormîntat trupul lui Roland, viteazul erou al campaniei, precum și cornul cu care încercase să cheme ajutor în bălta împotriva maurilor.

În pofida spoielii de civilizație, Aquitania era un mediu agitat, propice ilegalităților și disensiunilor civile – în realitate, era doar o adunătură eterogenă de teritorii extrem de independente, populate de familii puternice, recalcitrante, precum familia Lusignan. În acest context, Richard părea destinat să conducă o națiune deloc ușor de guvernat, dar s-a dovedit a fi remarcabil de competent. De-a lungul anilor 1170 și 1180, nu numai că a menținut ordinea, înăbușind numeroase rebeliuni, ci a reușit și să extindă teritoriul ducatului, în defavoarea provinciei Tuolouse. Aceste încercări l-au ajutat pe Richard Inimă-de-Leu să dobîndească o experiență militară valoroasă, îndeosebi în privința strategiilor de asediere, iar el a dat dovadă de aptitudini deosebite în domeniul războiului.

Totodată, Richard trebuia să se mulțumească cu realitatea capricioasă a politicii contemporane. La începutul carierei sale, a fost implicat într-o luptă pentru putere complexă și mereu oscilantă, cu Dinastia Angevinilor – Henric al II-lea își apăra cu iscusință propria poziție împotriva puterii crescînde a fiilor săi și a ambițiilor soției sale, în timp ce Richard Inimă-de-Leu și frații săi se certau din pricina moștenirii angevine la fel de des pe cît se uneau împotriva tatălui lor. Încă din 1173, Richard, împreună cu frații săi, au fost implicați într-o rebeliune de proporții împotriva lui Henric al II-lea. Statutul lui Richard Inimă-de-Leu s-a modificat în 1183, cînd, în mijlocul unei alte rebeliuni, fratele său Henric cel Tânăr a murit, astfel încît Richard a rămas cel mai mare fiu al lui Henric și succesorul său la tron. Acest fapt nu a rezolvat nicidecum ostilitatea distructivă, ci doar a făcut din Richard o țintă și mai clară a atacurilor și a intrigilor, în timp ce Henric încerca să reintre în posesia Aquitaniei și să redistribuie proprietatea asupra teritoriului angevin în favoarea celui mai mic fiu al său, Ioan. Cu siguranță, Richard nu avea cîștig de cauză în toate aceste mașinațiuni complicate, dar, în mare, și-a apărat poziția, ținîndu-i piept lui Henric al II-lea, probabil cel mai nesincer și mai abil politician latin din secolul al XII-lea.

Ca Angevin, Richard era totodată implicat și în rivalitatea continuă cu monarhia capețiană și era deseori atras în dispute cu regele Ludovic al VII-lea, iar apoi, după 1180, cu moștenitorul acestuia, Filip August. Chestiunea trenantă a logodnei lui Richard cu Alice de Franța constituia de asemenea o problemă, deoarece Henric continua să folosească uniunea propusă drept unealtă diplomatică, însă căsătoria nu avusese încă loc.

Acest tipar al confruntărilor părea sortit să se perpetueze, în iunie 1187, când regele Filip a invadat teritoriul angevin la Berry, determinându-i pe Henric al II-lea și pe Richard să se alieze și să-și deplaseze trupele, în vederea contraatacului. O confruntare directă, de proporții, părea iminentă, dar în ultima clipă s-a ajuns la o conciliere și a fost negociat un armistițiu pe un interval de doi ani. Dar, după finalizarea acestui acord, Richard a trecut brusc de partea taberei adverse, întorcându-se la Paris împreună cu Filip, ca dovadă publică a prieteniei lor. Aceasta a fost o manevră diplomatică abilă, pe care n-o prevăzuse nici măcar Henric al II-lea, aflat în pragul îmbătrânirii, iar mesajul era limpede. Dacă monarhul angevin ar fi încercat să îl deposeze pe Richard de Aquitania de moștenirea lui vastă, Richard Inimă-de-Leu era mai mult decât dispus să rupă legăturile cu familia sa și să se alieze cu inamicul capețian. Surclasat, Henric a încercat imediat să repare relațiile cu Richard, confirmându-i toate drepturile teritoriale. Bătrînul rege și-a atras din nou fiul în grupul angevin și, deocamdată, situația era într-un echilibru precar, dar se întrezărea amenințarea unei confruntări decisive, în care vor fi implicați Henric, Richard și Filip.

Richard și cruciada

Cu mai puțin de o săptămînă mai tîrziu, Saladin îi învingea pe francii din regatul Ierusalimului la Hattin, la 4 iulie 1187. În același an, în noiembrie, Richard îmbrățișase cauza crucii la Tours, evident, fără să-și consulte tatăl. În aceste circumstanțe, decizia lui Richard Inimă-de-Leu a fost una extraordinară. În 1187, Richard era profund implicat în politicile puterii din Europa Occidentală și dăduse dovadă de o hotărîre de neclintit pentru a rămîne în posesia ducatului de Aquitania și a prelua controlul Imperiului Angevin, după moartea lui Henric al II-lea. Apoi, Richard s-a angajat în cruciadă, aparent fără să evalueze consecințele – acțiune care îi amenința atît viitorul propriu, cît și pe cel al dinastiei sale. Regele Henric s-a mîniat foarte tare, considerînd această decizie un act nebunesc, nechibzuit și întreprins fără permisiunea sa. La rîndul său, și Filip August a fost consternat de posibilitatea ca un aliat atît de important să se implice în războiul sfînt. Angajarea lui Richard Inimă-de-Leu în a treia cruciadă părea să perturbe foarte mult echilibrul fragil al rețelei de putere și influență din Anglia și Franța. În aparență, Richard avea puțin de cîștigat, însă putea pierde totul.

Prin urmare, cum se poate explica această acțiune aparent bizară? Conștienți, cu ajutorul înțelegerii retrospective, de faptul că Occidentul va fi în curînd cuprins de entuziasmul cruciadei – într-adevăr, Henric al II-lea și Filip August vor adopta la rîndul lor cauza crucii peste cîteva luni – cercetătorii au tratat superficial decizia lui Richard, prezentînd-o drept normativă și inevitabilă. Cu toate acestea, analizată de sine stătător și în context, alegerea sa avea un caracter absolut contrar.

Poate că au fost implicați o multitudine de factori. Probabil că impulsivitatea a avut rolul ei. Dacă Richard Inimă-de-Leu avea vreo slăbiciune, aceasta consta într-o doză tot mai mare de aroganță nechibzuită. Pînă și unul dintre susținătorii lui Richard recunoaște că acesta „putea fi acuzat de acțiuni impulsive”, dar explică faptul că „avea un spirit imposibil de stăpînit, nu suporta insultele sau jignirile, iar spiritul lui nobil înnăscut îl determina să lupte pentru drepturile care i se cuveneau”. În plus, este foarte posibil ca Richard să fi fost însuflețit, ca atîți alți cruciați înaintea lui, de un sentiment autentic de

devoțiune religioasă. Cu siguranță, astfel de sentimente ar fi fost intensificate de conexiunile sale familiale și senioriale cu Palestina francilor, deoarece el era strănepotul lui Fulk de Anjou, rege al Ierusalimului (1131-1142), văr cu regina Sibylla și fost senior feudal al poitevinului Guy de Lusignan. De asemenea, Richard Inimă-de-Leu se străduia să se desprindă de umbra părinților săi. El și-a dedicat o mare parte din viață emulării și eclipsării realizărilor tatălui său (și, într-o oarecare măsură, a celor ale mamei sale). Înainte de 1187, îndeplinirea acestui obiectiv constase în apărarea Aquitaniei și în succesiunea la conducerea teritoriului angevin. Dar bătălia de la Hattin și lansarea celei de-a treia cruciade i-au deschis o altă cale către măreție – o nouă șansă de a lăsa o amprentă durabilă în istorie, ca lider și comandant militar, într-un război sfânt desfășurat departe de granițele Europei. Totodată, cruciada l-ar fi putut atrage pe Richard, deoarece acesta era un războinic pasionat, născut într-o lume în care ideile despre onoarea și purtarea cavalerescă începuseră să se unifice. Campania următoare avea să slujească drept un prilej suprem de a-și dovedi iscusința și valoarea¹⁰.

Adevăratul echilibru dintre aceste motivații diverse este imposibil de determinat. Este foarte posibil ca nici însuși Richard să nu fi fost capabil să distingă un motiv sau o ambiție singulară care să-i fi influențat acțiunile de la sfârșitul anului 1187. Cu siguranță, în anii care au urmat, a avut momente de minie și impetuoșitate. Totodată, a devenit clar că se lupta cu o criză profund înrădăcinată de identitate și intenție – încercînd să-și reconcilieze rolurile de cruciat, rege, general și cavaler.

Îmbrățișarea cauzei crucii

Șocul cauzat de înrolarea lui Richard în a treia cruciadă a declanșat o criză politică; Filip al Franței amenința să invadeze teritoriul angevin, dacă Henric al II-lea nu făcea concesii teritoriale și nu-l determina pe Richard Inimă-de-Leu să se căsătorească cu sora lui Filip, Alice a Franței. La 21 ianuarie 1188, monarhii capetian și angevin, Filip și Henric, însoțiți de cei mai importanți nobili, s-au întâlnit lângă castelul Gisors, situat lângă graniță, pentru a ajunge la un acord. La întâlnire a participat însă și arhiepiscopul Joscius al Tyrului. Acesta s-a lansat într-o predică entuziastă cu privire la starea de amenințare care domina Țara Sfântă și la meritele cruciadei, vorbind „într-un fel atît de minunat, încît i-a convins să îmbrățișeze cauza crucii”. În acest moment, se pare că pe cer a apărut silueta unei cruci – un „miracol” care i-a determinat pe mulți alți nobili cu ranguri mari din nordul Franței să se alăture expediției, printre ei numărîndu-se conții de Flandra, Blois, Champagne și Dreux¹¹.

În cadrul unui avînt plin de pasiune al entuziasmului cu privire la cruciadă, Henric al II-lea și Filip August și-au declarat în mod public intrarea în războiul sfînt levantin. Nu se știe care dintre cei doi regi și-a exprimat primul disponibilitatea, determinîndu-l astfel pe celălalt să facă la fel. Este sigur însă faptul că, la finalul întrunirii, ambii își luaseră angajamentul. Caracterul simultan al acestei dedicări este sugestiv, deoarece reflectă o hotărîre generală de a acționa doar în tandem. Și regele angevin, și cel capetian juraseră să meargă în cruciadă în Orient, dar în curînd a devenit evident faptul că nici unul nu va părăsi Europa fără celălalt. A face acest lucru ar fi fost echivalentul unei sinucideri politice – abandonarea teritoriului propriu la discreția mult disprețuitului și

principalului inamic. Necesitatea absolută a coordonării acțiunilor și a sincronizării plecărilor a avut un efect profund asupra celei de-a treia cruciade, contribuind la o serie de amânări interminabile, deoarece monarhul englez și cel francez se urmăreau unul pe celălalt cu suspiciune și neîncredere.

Frederic Barbarossa și cruciada germană

În 1187, Frederic Barbarossa, din Dinastia Hohenstaufen, împăratul Germaniei, era cel mai vîrstnic conducător de stat din Europa. Prin intermediul unei combinații de campanii militare și strategeme politice inteligente, acesta le impusese un nivel fără precedent al autorității centralizate baronilor din Germania, vestiți pentru mentalitatea lor independentă, și stabilise înțelegeri avantajoase cu nordul Italiei și cu papalitatea. Acum în vîrstă de peste 50 de ani, Frederic se putea lăuda cu posesia unor teritorii care se întindeau de la coasta Mării Baltice pînă la Marea Adriatică și Marea Mediteraneană. Sub aspectul bogăției, al resurselor militare și al prestigiului internațional, puterea sa depășise cu ușurință puterea Angevinilor și a Capețienilor. De bună seamă, majoritatea contemporanilor se așteptau ca el să joace un rol important în cea de-a treia cruciadă.

Prima chemare la arme în Germania a fost făcută de la reședința de iarnă a curții lui Barbarossa, la Strasbourg, în 1187. Aceasta a adus o serie de recruți entuziaști, dar împăratul a mai solicitat un răgaz, a evaluat amploarea sprijinului public în favoarea expediției, înainte de a îmbrățișa cauza crucii în cadrul unei a doua adunări importante desfășurate la Mainz, pe 27 martie 1188, cînd și-a anunțat intenția fermă de a porni peste mai puțin de un an. Apoi, Frederic a făcut pregătiri relativ rapide, dar asidue, pentru plecarea sa : și-a exilat inamicul politic, pe Henric Leul, lăsîndu-l în Germania, ca moștenitor desemnat, pe fiul său cel mai mare, Henric al VI-lea ; l-a luat cu el în cruciadă pe al doilea fiu al său, pe Frederic de Suabia. Barbă Roșie și-a organizat singur resursele economice, înființînd un fond imperial destul de consistent pentru război, însă în rest a delegat către cruciați responsabilitatea individuală a finanțării expediției, cerîndu-i fiecărui participant să pornească spre est pe bani proprii.

Unii cruciați germani au navigat către Levant – inclusiv cei din Köln, Frizia și, în cele din urmă, cei aflați în subordinea ducelui Leopold al V-lea al Austriei – însă Frederic a ales să conducă vasta majoritate de-a lungul rutei terestre folosite în expedițiile anterioare. Sperînd să ușureze drumul către est, a inițiat contacte diplomatice cu Ungaria, Bizanțul și chiar cu conducătorul musulman al Anatoliei selgiucide, Kilij Arslan al II-lea. La 11 martie 1189, doar puțin mai tîrziu decît fusese planificat, a pornit de la Regensburg în fruntea unei armate mari, însoțită și de 11 episcopi, în jur de 28 de conți, aproximativ patru mii de cavaleri și zeci de mii de soldați.

Marșul cruciaților germani a decurs bine pînă ce au ajuns în Bizanț, în a doua jumătate a lunii iunie. Împăratul Isaac al II-lea Angelos respinsese propunerile lui Frederic de a negocia traversarea în siguranță a teritoriului grecesc. Isaac făcuse deja un pact cu Saladin, prin intermediul căruia căzuse de acord să întîrzie orice înaintare a cruciaților și era totodată mîniat din cauza tratativelor lui Barbarossa cu Kilij Arslan, suspectînd faptul că cei doi s-ar fi putut alia în vederea unui atac asupra Constantinopolului. Frederic a avansat către sud-est, ocupînd orașul Filippopolis, iar apoi au mărșăluit către Adrianopol, în noiembrie 1189, fiind totodată în război fătîș cu grecii.

Barbarossa și-a lăsat armata să se odihnească în toiul iernii, dar a întreținut amenințarea unui atac direct asupra capitalei bizantine. Totuși, în februarie 1190, au ajuns la un compromis cu Isaac. Menținându-se la distanță de Constantinopol, germanii au călătorit către Gallipoli, iar de acolo au traversat strâmtoarea Dardanele către Asia Mică, la sfârșitul lui martie, cu ajutorul navelor din Pisa și a celor grecești. Experiența lui Frederic ca lider competent își dovedise valoarea. Conducător hotărât și formidabil și un ferm susținător al disciplinei trupelor, acesta călăuzise cu succes armatele cruciate germane pînă la hotarul lumii musulmane¹².

Întîrzieri în Anglia și Franța

Deși îmbrățișaseră cauza crucii cu luni de zile înaintea lui Frederic Barbarossa, monarhii Angliei și ai Franței au avut nevoie de mult mai mult timp pentru a porni în cruciadă. De fapt, au trecut peste doi ani și jumătate înainte ca grosul armatelor angevine și capețiene să părăsească teritoriul propriilor țări. Pregătirile pentru expediție fuseseră inițiate la începutul anului 1188, însă, după un scurt răgaz, cele două dinastii și-au reluat conflictele. În plus, Richard a fost distras și de o rebeliune din Aquitania și de un conflict armat cu ducatul de Toulouse, ceea ce a înrăutățit situația.

După primăvara respectivă, Richard Inimă-de-Leu s-a confruntat cu o serie de atacuri îndrăznețe inițiate de Filip August, în timp ce Henric aștepta pe margine, fără să intervină, satisfăcut că îi lasă pe cei doi rivali mai tineri ai săi să se războiască între ei. La sfârșitul toamnei anului 1188 însă, Richard se săturase de duplicitatea tatălui său și de echivocul deliberat întreținut de acesta cu privire la succesiunea la tron. Convins că bătrînul rege urma să-l declare moștenitor pe Ioan – prințul nu îmbrățișase cauza crucii, într-un mod destul de evident –, Richard Inimă-de-Leu a trecut în tabăra adversă, reunindu-și încă o dată forțele cu Filip și făcînd o demonstrație publică ostentativă de supunere față de monarhul capețian, în noiembrie. De data aceasta nu avea să mai urmeze nici o reconciliere cu Henric al II-lea.

În iarna respectivă, sănătatea precară îl imobilizase pe bătrînul rege chiar în momentul în care trebuia să demonstreze că putea încă să mai domine terenul. Deoarece echilibrul puterii se modifica inexorabil, un număr mare de susținători cîndva loiali din rîndurile aristocrației angevine au început să-i arate supunere lui Richard. Cînd acesta, împreună cu Filip, a lansat un atac rapid asupra Normandiei, în iunie 1189, cucerind o serie de castele, precum și Le Mans și Tours, Henric nu a avut altă opțiune, fiind nevoit să solicite pacea. În cadrul unei reuniuni din 4 iulie 1189, el a acceptat toate condițiile; l-a confirmat pe Richard drept succesorul său, a fost de acord să-i plătească lui Filip un tribut de 20.000 de mărci și a promis că toți trei vor porni în cruciadă în perioada următorului post al Paștelui. Acum sănătatea lui Henric era foarte precară – abia reușea să stea pe cal –, dar se spune că și-a adunat puterea pentru o ultimă remarcă plină de ură. Cînd s-a înclinat pentru a pecetlui înțelegerea prin sărutul ritualic al păcii acordat fiului său, Henric ar fi șoptit: „Să dea Dumnezeu să nu mor pînă ce nu mă voi fi răzbunat pe tine”. Apoi a fost dus la Chinon pe o targă și a murit acolo, două zile mai tîrziu¹³.

Richard I, regele Angliei

Evenimentele de la începutul lui iulie 1189 l-au transformat pe Richard Inimă-de-Leu dintr-un prinț intrigant și un cruciat curajos într-un monarh și un conducător al puternicei dinastii angevine. La Rouen, pe 20 iulie 1189, a fost desemnat duce de Normandia, iar apoi, pe 3 septembrie 1189, a fost încoronat rege al Angliei la catedrala Westminster din Londra. Poate că Richard și-a atins scopurile prin intermediul intrigilor și al trădării, dar, după ce a ajuns la putere, a adoptat o demnitate regală, dînd dovadă de o maturitate sobră. Cînd a vizitat biserica abației de la Fontevraud, unde era depus corpul tatălui său, se spune că Richard nu a arătat nici o urmă de emoție. În vara respectivă, și-a propus să-i răsplătească nu numai pe propriii săi susținători de încredere, bărbați precum André de Chauvigny, ci și pe cei care îi rămăseseră loiali lui Henric al II-lea în tot acest timp, precum vestitul cavaler William Marshal. Celor care îl abandonaseră pe bătrînul rege în ultimele sale luni de domnie le-a arătat mai puțină prețuire.

De asemenea, ascensiunea lui Richard a adus și o schimbare profundă în evoluția relației sale cu Filip August. Ca aliați, cei doi îl învinseseră pe Henric al II-lea. Acum, cu Richard la conducerea dinastiei angevine, erau puși față în față, ca adversari. Potențialul unei ostilități era amplificat de trăsăturile specifice ale respectivelor lor statuturi. Richard avea aproape 32 de ani cînd a devenit rege, fiind cu șase ani mai în vîrstă decît Filip. Dar Richard Inimă-de-Leu abia urcase pe tron, în timp ce tînărul Capetian avea experiență, deoarece ducea pe umeri povara monarhiei de peste un deceniu. În calitate de capete încoronate, cei doi erau egali, dar, în realitate, Richard poseda teritoriul mai puternic, chiar dacă, teoretic, era vasalul lui Filip, din perspectiva teritoriilor angevine din Franța, ca de exemplu Normandia, Anjou și Aquitania. Totodată, cei doi erau oarecum diferiți în privința caracterului și însușirilor lor. Richard era mai degrabă un războinic și un om de acțiune, fiind în același timp și un politician experimentat. Filip se dedicase unui singur scop, coroana capetiană, însă era subtil și prudent.

După vara anului 1189, ambii conducători s-au confruntat cu o întrebare coplesitoare : cînd vor porni în cruciadă ? Problema era că nici unul dintre regi nu dorea să plece fără asigurarea fermă a unui armistițiu cu celălalt și fără stabilirea unei plecări atent coordonate, simultane. În cele din urmă, a trecut mai mult de o jumătate de an pînă ce și-au început călătoria. Pe parcursul acestui interval, un număr însemnat de cruciați francezi, printre care Jacques d'Avesnes și Henric de Champagne, plecaseră deja.

Anii iroșiți în amînări cauzate de rivalități și dispute au avut cu siguranță un impact important asupra modului în care a decurs cea de-a treia cruciadă și ar fi ușor să-i condamnăm pe monarhii angevini și capetieni pentru faptul că nu și-au lăsat deoparte diferențele, pentru a urmări interesele mai ample ale creștinătății și ale cruciadei. În realitate însă, Richard și Filip făcuseră totuși sacrificii importante și își asumaseră riscuri reale pentru a lupta în războiul sfînt. Ca rege recent încoronat, a cărui poziție era amenințată de un tînăr frate ambițios, Ioan, ar fi fost înțelept ca Richard Inimă-de-Leu să rămînă în Occident, pentru a-și consolida autoritatea. În schimb, Richard a încercat să realizeze un echilibru periculos : să plece pentru o lungă perioadă în Orient, lăsîndu-i pe susținătorii săi de încredere, printre care și mama sa, Eleonora de Aquitania, și Guillaume de Longchamp, să păzească teritoriul angevin. De asemenea, regele englez se baza pe un schimb de corespondență aproape constant, pentru a fi la curent cu evenimentele

din Europa. Filip putea să-și fi anulat plecarea în cruciadă la mijlocul lui martie 1190, când soția lui a murit la naștere, împreună cu copiii lor gemeni. În consecință, aranjamentele pentru succesiunea capețiană ajunseseră într-o stare precară, singurul moștenitor rămînînd fiul de 3 ani al regelui, Ludovic – dar, în pofida acestui fapt, Filip a părăsit Franța.

Pregătiri, finanțe și logistică

Chiar dacă Angevinii și Capețienii nu s-au grăbit să pornească în cruciadă, cel puțin au făcut pregătiri de campanie detaliate și complexe. Aceasta a însemnat că Richard I a plecat din Europa cu cel mai bine organizată și finanțată armată cruciată din secolul al XII-lea. La scurt timp după ce a îmbrățișat cauza crucii, în ianuarie 1188, Henric al II-lea și Filip August au impus o taxă specială pentru finanțarea cruciadei, atît în Anglia, cît și în Franța, cu scopul de a strînge fondurile necesare pentru a-și finanța expedițiile. Cunoscut sub numele de „zeciuiala lui Saladin”, acest impozit de zece la sută pe toate bunurile mobile era impus sub amenințarea cu excomunicarea. Totodată, membrii ordinelor cavalerilor Templieri și Ospitalieri erau solicitați să ajute la colectarea taxei.

Printre locuitorii din Occident, această taxă fără precedent s-a dovedit a fi extrem de nepopulară; au apărut plîngeri bine articulate atît în cadrul societății laice, cît și în interiorul ierarhiei ecleziastice. Cu toate acestea, cel puțin în Imperiul Angevin, zeciuiala a fost colectată. Înainte de moartea sa, Henric al II-lea reușise să strîngă în jur de 100.000 de mărci. Apoi, Richard a intensificat și amplificat eforturile de strîngere a banilor. Potrivit unui martor contemporan, în Anglia, „el a scos la vînzare tot ce se putea, funcții, titluri de lord, conte, șerif, casteluri, orașe, pămînturi, totul”. Se spune chiar că Richard Inimă-de-Leu ar fi glumit că ar fi vîndut și Londra, dacă ar fi putut¹⁴.

Suma mare de bani strînsă a avut un impact direct asupra sorții celei de-a treia cruciade. În parte, acesta a fost motivul pentru care era de așteptat ca atît Richard, cît și Filip să plătească simbrile oștenilor lor pe perioada expediției, astfel încît o sumă de bani disponibilă era esențială pentru menținerea moralului și avîntului războinic. Totodată, Richard Inimă-de-Leu a folosit o mare parte din resursele sale fiscale în mod judicios, înainte de a părăsi Europa, pentru a-și asigura sprijinul logistic al campaniei. Mulțumită atitudinii neobișnuit de meticuloase legate de consemnarea informațiilor în Anglia, unele detalii despre aceste pregătiri au putut fi regăsite. În anul fiscal 1189-1190 (măsurat atunci de la 29 septembrie, sărbătoarea sfîntului Mihail) Richard a cheltuit aproximativ 14.000 de lire – echivalentul a peste jumătate din venitul anual al coroanei provenind din întreaga Anglie. Totodată, se știe că a comandat 60.000 de potcoave din regiunea pădurii Dean și din Hampshire, 14.000 de carcase de porci conservate, o cantitate mare de brînză din Essex și fasole din comitatele Kent și Cambridge, precum și mii de săgeți obișnuite și săgeți pentru arbalet.

Filip August avusese mult mai puțin succes în introducerea „zeciuiei lui Saladin”. Nu avea autoritatea monarhică absolută de care se bucurau regii englezi încă din timpul cuceririi normande, nici nu se putea baza pe același mecanism guvernamental și administrativ avansat pe care îl aveau la dispoziție Henric și Richard. Astfel, deși dreptul lui Filip de a impune taxa a fost acceptat la Paris, în martie 1188, el a fost nevoit să o anuleze

după un an și chiar și-a cerut iertare pentru că a solicitat impunerea ei. Prin urmare, monarhul capețian a plecat în cruciadă cu fonduri mult mai mici, deși se pare că Richard Inimă-de-Leu i-a dat cele 20.000 de mărci pe care tatăl său i le promisese lui Filip cu ocazia înțelegerii din iulie 1189.

Planificarea și pregătirile economice atente se impuneau cu atât mai mult cu cât Angevinii și Capețienii decisese să călătorească spre Levant pe mare, o modalitate de transport mai rapidă și mai eficientă. Ținând cont de costurile implicate, ea limita în mod drastic capacitatea non-combatanților săraci, slab echipați de a se alătura cruciadei. Acești factori erau în acord cu planurile lui Richard și ale lui Filip de a conduce către Orient armate mai competente, profesioniste, și de a minimaliza timpul petrecut departe de teritoriile lor. Totuși, închirierea sau construirea unor corăbii era o întreprindere costisitoare, care implica niște cheltuieli mari făcute în avans, înainte de începerea propriu-zisă a campaniei. Totodată, transportul naval presupunea și riscuri considerabile – de exemplu, dificultăți de navigare și coordonare și amenințarea permanentă a naufragiului.

Menținerea disciplinei militare impunea atenție pe parcursul unei călătorii pe mare ce presupunea o limitare a libertății de mișcare, disconfort și pericolozitate. Luînd în considerare aceste lucruri, Richard a elaborat în 1190 un ansamblu detaliat de reglementări, instituind pedepse aspre pentru indisciplină; un soldat care comitea un asasinat urma să fie legat de cadavrul victimei sale și aruncat peste bord (iar dacă infracțiunea ar fi avut loc pe uscat, ar fi fost legat de cadavru și îngropat de viu); atacarea cuiva cu un cuțit ar fi fost pedepsită cu tăierea mîinii, iar lovirea cu pumnul – cu scufundarea de trei ori în mare; hoții urmau să fie tunși, iar apoi li s-ar fi turnat smoală topită și pene pe cap, „ca să se știe ce-au făcut”¹⁵.

Pe parcursul celei de-a treia cruciade, Richard I și Filip August au reușit în mare parte să rezolve prin negocieri toate posibilele probleme legate de transportul naval. Astfel, ei au creat un precedent important și, de acum înainte, folosirea transportului maritim de către armatele cruciate pentru a ajunge la obiectivele lor a devenit un lucru mult mai obișnuit.

Către Țara Sfântă

Richard I și Filip August s-au întâlnit pentru a discuta despre preparativele finale pentru cruciadă pe 30 decembrie 1189 și apoi, din nou, pe 16 martie 1190. În cele din urmă, pe 24 iunie, Richard Inimă-de-Leu și-a luat boccea și bastonul de pelerin, în cadrul unei ceremonii publice, la Tours, iar regele francez a participat la un ritual asemănător în aceeași zi, la St. Denis (călcînd pe urmele tatălui său, Ludovic al VII-lea). Pe 2 iulie, cei doi monarhi s-au întâlnit la Vézelay și au căzut de acord să împartă orice prăzi pe care le vor obține pe parcursul campaniei ce urma să înceapă. Apoi, pe 4 iulie 1190, exact la trei ani de după înfringerea suferită de latini la Hattin, principalele armate angevine și capețiene au pornit la drum împreună. Pentru a deosebi cele două oștiri, s-a hotărît ca oamenii lui Filip să poarte cruci roșii, iar cei ai lui Richard – cruci albe. Aceste două armate s-au despărțit la Lyon, înțelegîndu-se să se regrupeze la Messina, în Sicilia, înainte de a porni pe mare, spre Levant.

Richard reușise să adune și să echipeze o oștire mare – bazându-se pe resursele teritoriului angevin aflat în expansiune și pe sumele acumulate prin intermediul „zeciuiei lui Saladin”. Probabil că a plecat de la Vézelay cu un contingent regal alcătuit din aproximativ 6.000 de soldați, deși în momentul în care a plecat din Europa este posibil să fi adunat o armată de 17.000 de oameni. Richard Inimă-de-Leu s-a îndreptat către sud, spre Marsilia, de unde a coborât cu corăbiile de-a lungul coastei Italiei, ajungând la Messina pe 23 septembrie, iar o parte din armata sa a navigat direct către Țara Sfântă, sub comanda arhiepiscopului Balduin de Canterbury. Totodată, Richard reușise să rânduiască o flotă de aproximativ o sută de vase din Anglia, Normandia, Britania și Aquitania, care au navigat de-a lungul Iberiei, reîntâlnindu-se cu regele în Sicilia. Contingentul personal al lui Filip August pare să fi fost mult mai redus. De la Lyon, el a mărșăluit către Genova, iar acolo a negociat condițiile transportului către Sicilia și către Orientul Apropiat, plătind 5.850 de mărci pentru închirierea de corăbii pentru 650 de cavaleri și 1.300 de scutieri. Regele capețian a ajuns la Messina la mijlocul lui septembrie.

Deoarece iarna se apropia cu pași repezi, iar mările deveniseră tot mai periculoase, au decis că trebuie să aștepte primăvara viitoare pentru a-și continua drumul către Levant. În orice caz, Richard avea de rezolvat probleme politice. Wilhelm al II-lea, regele Siciliei, cumnatul lui Richard prin căsătoria cu sora lui, Joanne, murise în noiembrie 1189, lăsând Sicilia cuprinsă de dispute privind succesiunea, care au fost rezolvate rapid de Richard, imediat ce a ajuns acolo. După restabilirea păcii, cruciații și-au petrecut iarna recondiționând corăbiile și adunând și mai multe arme și echipamente – de exemplu, Richard a făcut rost de proiectile masive pentru catapulte. Totodată, în această perioadă, el s-a întâlnit cu Gioacchino da Fiore, un abate cistercian care își făurise o reputație considerabilă pentru că se credea ar fi avut darul profeției. Gioacchino a anunțat cu promptitudine că avusese o viziune despre cucerirea Ierusalimului de către Richard și despre apropierea iminentă a Judecării de Apoi; se pare că a mai afirmat și că „Dumnezeu te va ajuta să-i biruiești pe dușmanii Lui și îți va ridica numele deasupra tuturor prinților de pe Pământ” – cuvinte care nu făceau decât să sporească încrederea egoistă a lui Richard Inimă-de-Leu¹⁶.

Problema persistentă privind logodna lui Richard cu sora lui Filip al II-lea, Alice de Franța, a fost și ea rezolvată. Richard Inimă-de-Leu evitase această chestiune după ce fusese încoronat rege al Angliei, în pofida solicitărilor repetate ale regelui francez ca mariajul să aibă loc. Acum, după ce începuse călătoria către Țara Sfântă și după ce Filip se alăturase campaniei, Richard și-a dezvăluit planurile. Nu avea nici o dorință ori intenție de a se căsători cu Alice. În schimb, fusese aranjată o nouă alianță prin căsătorie, de această dată cu Navarra – un regat creștin iberic al cărui sprijin ar fi protejat partea sudică a Imperiului Angevin de contele de Toulouse, pe durata absenței lui Richard. În februarie 1191, prințesa moștenitoare a Navarrei, Berengaria, a sosit în sudul Italiei, însoțită de neobosita mamă a lui Richard, Eleonora de Aquitania, care avea acum peste șaptezeci de ani.

Filip August a fost pus în fața unui fapt împlinit. Când Richard a amenințat să aducă martori care să ateste faptul că Alice fusese amanta lui Henric al II-lea și că fusese mama unui copil nelegitim al bătrînului rege, monarhul capețian nu a mai insistat. În schimbul a 10.000 de mărci, a anulat logodna lui Richard Inimă-de-Leu. Fusese evitat un conflict

deschis, dar Filip fusese umilit, iar întreaga poveste sordidă i-a reaprins ostilitatea latentă față de regele angevin.

În cele din urmă, odată cu venirea primăverii, rutele maritime s-au redeschis, iar regii cruciați au început ultima etapă a călătoriei lor către Țara Sfântă. Filip a ridicat pinzele la 20 martie 1191, iar flota lui Richard I-a urmat pe 10 aprilie, cu Joanne și Berengaria la bord. Trecuseră aproape patru ani de la bătălia de la Hattin. În acest timp, în Levant avuseseră loc multe schimbări.

Capitolul 14

Cuceritorul este provocat

Cucerirea Ierusalimului, pe 2 octombrie 1187, a fost cel mai înălțător moment de glorie al carierei lui Saladin – satisfacerea unei ambiții personale urmărite cu stăruință și succesul unei campanii jihadice declarate în mod public și întreprinse cu perseverență. Regatul latin era amenințat cu dispariția, conducătorul său era prizonier, iar armatele îi fuseseră decimate. E ușor de imaginat că, după o asemenea victorie titanică, lumea musulmană urma să se ralieze cauzei sultanului așa cum n-o făcuse mai înainte, unită în admirație față de realizările lui, acceptînd acum aproape cu umilință dreptul acestuia de a conduce Islamul. Oare nu cumva însuși Saladin își acordase un răgaz pentru a contempla tot ceea ce realizase și pentru a sărbători, atunci cînd primii fiori reci ai toamnei cuprinseseră orașul sfînt ? De fapt, cucerirea Ierusalimului îi adusese răgaz puțin și, mai degrabă, a presupus noi dificultăți și noi provocări.

După victorie

Recucerirea Ierusalimului fusese un triumf, însă nu însemnase sfîrșitul războiului împotriva creștinătății latine. Acum, Saladin fusese nevoit să stabilească un echilibru între responsabilitățile privind guvernarea imperiului său extins și finalizarea distrugerii așezărilor din Orient ale francilor, în timp ce se pregătea să apere Țara Sfîntă de puhoiul mînios al cruciaților occidentali care, după cum anticipase în mod corect, aveau să încerce curînd să răzbune înfrîngerea de la Hattin și să recucerească Ierusalimul. Chiar și în aceste condiții, Saladin ar fi trebuit să fie în ascensiune, în 1187. În realitate, din acest moment, puterea lui a început să se diminueze treptat. În încercările grele care au urmat, el pare adesea uimitor de izolat – un general cîndva triumfător, acum umilit, părăsit de armatele sale, străduindu-se să supraviețuiască măcar în furtuna celei de-a treia cruciade.

Imperiile s-au dovedit întotdeauna a fi mai ușor de cucerit decît de guvernat, dar, după octombrie 1187, Saladin s-a confruntat cu o avalanșă de dificultăți. Resursele erau extrem de importante. În acea toamnă, supușii și aliații lui Saladin erau extenuați, iar resursele financiare prost gestionate ale sultanului fuseseră deja secătuite de costurile campaniilor numeroase. În anii următori, pe măsură ce valul de cîștiguri de pe urma noilor cuceriri se transformase dintr-un torent într-un firicel, visteria Aiubizilor făcea

eforturi să satisfacă lăcomia susținătorilor lui Saladin, iar susținerea unor armate mari, gata de luptă, se dovedea tot mai dificilă.

Cucerirea orașului sfânt a avut și alte consecințe, mai puțin evidente. Saladin alcătuisese o coaliție musulmană sub steagul jihadului, însă, după ce scopul central al acestor eforturi fusese atins, invidiile, suspiciunile și ostilitățile latente din cadrul lumii musulmane au reînceput să iasă la iveală. În timp, sentimentul unui scop comun, care reunise pentru scurtă vreme Islamul, înainte de bătălia de la Hattin, se diminuase. Totodată triumful istoric de la Ierusalim îi determinase pe unii să se întrebe în ce direcție urmează să-și îndrepte Saladin privirea atotcuceritoare – și să se teamă că se va dovedi a fi un despot tiranic, hotărât să distrugă ordinea preexistentă și urmînd să atace califul abbasid, pentru a pune bazele unui nou imperiu și ale unei noi dinastii.

În calitate de străin curd care uzurpase autoritatea Zangizilor, Saladin nu se bucurase niciodată de sprijinul deplin al musulmanilor turci, arabi și persani, nici nu putea pretinde vreun drept divin de a domni. În schimb, sultanul își construise atent o imagine publică de apărător al ortodoxiei Sunni și de *mujahedin*. La sfatul unor consilieri precum al-Fadil și Imad al-Din, Saladin se străduise totodată să-și atragă sprijinul califului abbasid al-Nasir din Bagdad, deoarece sprijinul din partea acestuia reprezenta o recunoaștere a legitimității. După 1187, sultanul a continuat această politică de a manifesta supunere față de al-Nasir, dar cum Aiubizii păreau acum imposibil de atacat, relațiile au devenit tot mai tensionate¹⁷.

Alungarea francilor înspre mare

Strategia prioritară a lui Saladin, la sfîrșitul anului 1187, fusese să cucerească ultimele avanposturi latine din Levant, protejînd Orientul Apropiat de orice cruciadă lansată din vestul Europei. Cu toate acestea, sarcina eradicării vestigiilor puterii francilor nu părea nici rapidă, nici ușoară. În urma victoriei de la Hattin, o mare parte din Palestina fusese cucerită, iar porturile mari, precum Acra, Jaffa și Ascalon, erau acum în mîinile musulmanilor, însă o serie de fortărețe din Galileea și Transiordania încă opuneau rezistență. În alte părți, statele cruciate nordice Tripoli și Antiohia erau încă intacte, chiar dacă unul dintre potențialii oponenți ai lui Saladin, contele Raymond al III-lea de Tripoli, murise în luna septembrie a aceluiași an, răpus de boală, după ce supraviețuise bătăliei de la Hattin și se refugiase în nordul Libanului.

Problema cea mai stringentă o reprezenta Tyrul. În vara anului 1187, orașul-port devenise un centru esențial al rezistenței latine în Palestina, iar Saladin le permisesese miilor de refugiați creștini să se stabilească la adăpostul zidurilor sale. Tyrul ar fi căzut în fața armatelor sultanului la scurt timp după bătălia de la Hattin, dacă la comanda garnizoanei și apărării sale nu ar fi ajuns Conrad, marchizul de Montferrat. Nobil din nordul Italiei și frate cu Guglielmo de Monferrato, decedat la vremea respectivă (primul soț al Sibyllei de Ierusalim și tatăl lui Balduin al V-lea), Conrad îl slujise pe ultimul împărat bizantin, Isaac al II-lea Angelos, la Constantinopol. După ce l-a ucis pe unul dintre adversarii politici ai lui Isaac, marchizul a decis să pună punct acestei situații și a plecat în pelerinaj în Țara Sfîntă, ajungînd în Palestina în iulie 1187 – printr-o coincidență, la doar cîteva zile după bătălia de la Hattin.

Conrad a găsit Tyrul sub asediu. Sosirea marchizului s-a dovedit a fi extrem de favorabilă pentru franci, iar pentru Saladin a reprezentat o intruziune neprevăzută și deranjantă. Conrad era extrem de ambițios – abil și lipsit de scrupule ca om politic, competent și autoritar ca general – și a profitat de șansa de a se impune pe care i-o oferea situația dificilă în care se găsea Tyrul, preluând rapid controlul. Mobilizând populația latină la acțiune, a început imediat să consolideze fortificațiile deja foarte solide ale orașului. Decizia lui Saladin de a-și canaliza energia în vederea atacării Ierusalimului, în 1187, i-a oferit marchizului un răgaz valoros, pe care l-a valorificat în mod util, atrăgându-și sprijinul ordinelor militare și al flotelor din Pisa și Genova, în vederea pregătirii Tyrului pentru atac.

La începutul lui noiembrie, când Saladin s-a îndreptat în sfârșit către Tyr, orașul era practic invincibil. Construit pe o insulă și abordabil dinspre uscat doar printr-un drum îngust, construit de oameni, această așezare-fortăreață compactă era protejată de parapete duble. Un pelerin musulman care vizitase orașul cu câțiva ani mai devreme lăuda „[minunata] lui trăinicie și invulnerabilitate”, observând că oricine „încearcă să-l cucească nu îl va vedea predându-se sau umilindu-se”. De asemenea, Tyrul mai era renumit și pentru portul său cu o adâncime excelentă, portul interior nordic fiind protejat cu ziduri și un lanț¹⁸.

Timp de peste șase săptămâni, în toial iernii, Saladin a asediat Tyrul pe uscat și pe mare, sperând să-l determine prin forță pe Conrad să se predea. Musulmanii au construit paisprezece catapulte, „iar zi și noapte [la comanda sultanului] acestea aruncau în mod constant bolovani [în zidurile orașului]”. Totodată, Saladin a primit curînd întăriri din partea membrilor importanți ai familiei sale: fratele său și cel mai valoros aliat al său, al-Adel; al-Afdal, fiul cel mai mare al sultanului, presupusul moștenitor al Imperiului Aiubid, și al-Zahir, unul dintre fiii mai mici ai lui Saladin, desemnat acum conducător al orașului Alep, care și-a dobîndit la Tyr prima experiență în luptă. În acest timp, flota aiubidă a fost convocată din Egipt pentru a bloca portul. Cu toate acestea, în pofida celor mai mari eforturi ale sultanului, s-au înregistrat progrese mici. În jur de 30 decembrie, francii au înregistrat o victorie importantă, inițiind un atac naval surpriză și capturînd unsprezece galere musulmane. Această lovitură se pare că a redus moralul aiubizilor. Ulterior, un cavaler templier nota într-o scrisoare către Europa că Saladin însuși fusese atît de afectat, încît „a tăiat urechile și coada calului său și l-a călărit prin tabără, în văzul tuturor”. Moralul armatei sale epuizate era tot mai scăzut, iar sultanul a decis să riște totul într-o ofensivă finală. La 1 ianuarie 1188, a declanșat un atac rapid, frontal, de-a lungul drumului ce lega Tyrul de uscat, dar chiar și acesta a fost respins. Complet învins, Saladin a pus capăt asediului, lăsînd Tyrul în posesia lui Conrad.

Saladin a fost adesea criticat pentru acest eșec. Contemporanul său irakian, Ibn al-Athir, a descris în termeni depreciativi realizările lui Saladin ca general: „Acesta era obiceiul lui Saladin. Cînd un oraș îi rezista, își pierdea interesul față de el și față de asediu și pleca... nimeni nu poate fi învinuit pentru acest lucru, decît Saladin însuși, deoarece el determinase armatele francilor să plece către Tyr”. Parțial, decizia sultanului poate fi justificată prin slăbiciunea inerentă a regimului său militar. La sfîrșitul anului 1187, după o campanie ce durase luni de zile, cînd resursele Aiubizilor ajunseseră la minimum, iar loialitatea unora dintre aliații săi începea să se clatine, era evident că Saladin făcea eforturi mari pentru a-i determina pe soldați să rămînă pe cîmpul de luptă. Considerînd că fundamentul sprijinului de care se bucura depindea de capacitatea sa

permanentă de a-și plăti și recompensa trupele, ezitînd să continue să facă asta și să riște o revoltă, a ales să meargă mai departe și să atace teritorii ce ar fi opus o rezistență mai puțin îndrîjită. În realitate, umiliția dureroasă suferită la Tyr era relevantă. Decizia anterioară a sultanului, din septembrie 1187, de a acorda prioritate obiectivelor devoționale și politice ale Ierusalimului, fusese întemeiată pe o anumită logică, dar, întorcînd spatele Tyrului necucerit, în ianuarie 1188, sultanul își dezvăluise limitele. În pofida energiei investite în unificarea Islamului, a tuturor pregătirilor pentru războiul sfînt, în cele din urmă Saladin nu a avut nici voința, nici resursele necesare pentru a finaliza cucerirea zonei de coastă palestinienă. Pentru prima oară după bătălia de la Hattin, se părea că atotcuceritorii aiubizi nu vor reuși să-i împingă pe franci către mare¹⁹.

Eliminarea pionilor

Saladin și-a petrecut restul iernii odihnindu-se la Acra. Preocupat de perspectiva unei contraofensive creștine, a luat în calcul ideea de a distruge orașul din temelii, pentru a preîntîmpina căderea acestuia în mîinile dușmanilor, dar în cele din urmă a ales să abandoneze această „cheie a teritoriilor de coastă” și l-a convocat pe Qaragush, care se afla în Egipt, pentru a coordona apărarea Acrei. Din primăvara anului 1188, Saladin a început să mășăluiască prin Siria și Palestina, căutînd așezări latine, avanposturi și fortărețe vulnerabile, realizînd cuceriri relativ ușoare. În vara aceea, cînd a trecut prin Damasc și prin depresiunea Biqa, a dezlănțuit atacuri asupra principatului Antiohiei și a zonelor nordice ale regiunii Tripoli. Marele port sirian Latakia a fost cucerit, în timp ce în josul coastei *qadi* musulmani (judecători religioși) din orașul Jabala, aflat sub dominație latină, făceau eforturi în vederea capitulării acestuia. De asemenea, sultanul a mai cucerit castele precum Baghras și Trapesac, din Munții Amanus, în nordul Antiohiei, și Saone și Bourzey, în lanțul muntos sudic Ansariya.

Saladin a făcut progrese importante în statele cruciate nordice, dar a manifestat o reținere profundă, sub aspectul angajării în investiții pe termen lung. Impunătoarele castele ale ordinelor Cavalerilor Ospitalieri și Templieri, Crac des Chevaliers, Marqab și Safita au fost toate trecute cu vederea și nu a depus nici un efort real în vederea amenințării capitalelor latine din Tripoli și Antiohia – cu acest din urmă principat, Saladin a făcut un armistițiu pe opt luni (în termeni punitivi, totuși), înainte de a se întoarce la Damasc. Apoi, sultanul a întreprins o campanie pe timp de iarnă în Galileea, determinînd ultimele fortărețe france din regiune (Safad, fortăreața templieră, și Belvoir, fortăreața a Cavalerilor Ospitalieri) să se predea. În același timp, trupele aiubide au cucerit castelul Kerac din Transiordania, iar după șase luni a capitulat și castelul Montreal. Factorul esențial în aceste succese a fost izolarea latinilor. Înconjurați, aflați în mijlocul unor teritorii acum musulmane, garnizoanele tuturor acestor patru brave castele „cruciate” s-au aflat în situații lipsite de speranță. Fără nici o șansă de a rezista la nesfîrșit, ele s-au predat, permițîndu-i lui Saladin să-și consolideze stăpînirea asupra Palestinei. Cucerind Levantul, sultanul și-a menținut avîntul marțial de-a lungul anului 1188, cu prețul de a lăsa neatîns principatul Antiohiei și comitatul de Tripoli.

Pe parcursul campaniilor din acel an, Baha al-Din ibn Shaddad s-a alăturat cercului de consilieri ai lui Saladin. Un mare învățat religios din Mosul, educat la Bagdad, Baha al-Din, fusese negociator în numele Dinastiei zangide în 1186, cînd, după boala gravă a

sultanului, a căzut de acord asupra unor condiții, împreună cu Izz al-Din, emirul Mosulului. În 1188, Baha al-Din a profitat de avantajul cuceririi recente a Țării Sfinte de către musulmani, făcând un pelerinaj la Mecca și apoi la Ierusalim. În acest moment, Saladin l-a invitat pe Baha al-Din să se alăture curții aiubide, evident impresionat de pietatea, inteligența și înțelepciunea acestuia. Când cei doi s-au întâlnit, Baha al-Din i-a oferit sultanului un exemplar din tratatul său nou-apărut *Virtuțile jihadului*, iar apoi a fost numit *qadi* (cadiu) al armatei. El a devenit rapid unul dintre cei mai apropiați și mai de încredere sfătuitori ai lui Saladin, rămânând alături de acesta aproape permanent de-a lungul anilor care au urmat. Ulterior, Baha al-Din a scris o biografie detaliată a stăpînului său, care constituie în prezent o sursă istorică importantă, îndeosebi pentru perioada de după 1188²⁰.

Pierderea concentrării

În pofida faptului că plănuia să inițieze atacuri noi, mai hotărâte, asupra regiunii Tripoli și a principatului Antiohiei la începutul noului anotimp propice bătăliilor, Saladin nu s-a îndreptat totuși către nord, în 1189. În schimb, marcat în mod evident de povara conducerii și de campaniile aproape permanente, sultanul a devenit indecis și ineficient, ceea ce nu-i stătea în fire. Cu fiecare lună care trecea, șansele unei contraofensive a Occidentului păreau tot mai mari. Cu siguranță, Saladin pare să fi fost conștient de faptul că o a treia cruciadă începuse deja – într-o scrisoare scrisă mai târziu, în același an, sfătuitorul său, Imad al-Din, dă dovadă de o înțelegere incredibil de detaliată și de justă a scopului, organizării și obiectivelor cruciadei. Totuși, sultanul nu a făcut o încercare de ultimă oră de a cuceri obiective precum Tyrul, înainte ca furtuna inevitabilă să se dezlanțuie. În schimb, în mod inexplicabil, a irosit primăvara și începutul verii anului 1189 prin negocieri îndelungi cu privire la soarta unei fortărețe latine relativ nesemnificative și izolate, Beaufort, situată în munții din sudul Libanului, pe înălțimile pe deasupra râului Litani.

O altă decizie îndoielnică avea să-l coste și mai mult. În calitate de învingător în bătălia de la Hattin, din iulie 1187, Saladin îl luase prizonier pe Guy de Lusignan, regele latin al Ierusalimului. Totuși, în vara anului 1188, sultanul a decis să-l elibereze din captivitate (probabil la rugămintile repetate ale soției lui Guy, Sibylla). Motivul din spatele acestui gest de mărinimie aparent nechibzuit este dificil de ghicit. Poate că Saladin l-a considerat pe Guy lipsit de influență, incapabil să-i mobilizeze pe franci, sau poate spera ca el să incite la dispută și disensiuni în rîndul creștinilor, amenințînd puterea tot mai mare a lui Conrad de Montferrat din Tyr. Indiferent de motivele sale, probabil că sultanul nu se aștepta ca Guy să-și țină promisiunile făcute în schimbul eliberării sale – să renunțe la toate pretențiile asupra regatului latin și să părăsească imediat Levantul –, promisiuni de care Guy s-a dezis aproape imediat după ce a fost pus în libertate²¹.

Dacă Saladin l-a considerat pe Guy un om lipsit de orice putere, atunci s-a înșelat amarnic. La început, regele latin a făcut eforturi pentru a-și face cunoscută voința în rîndul francilor, iar Conrad i-a refuzat de două ori intrarea în Tyr. Dar, în vara anului 1189, Guy se pregătea să facă o mișcare neașteptat de îndrăzneță și de curajoasă.

Marele asediu al Acrei

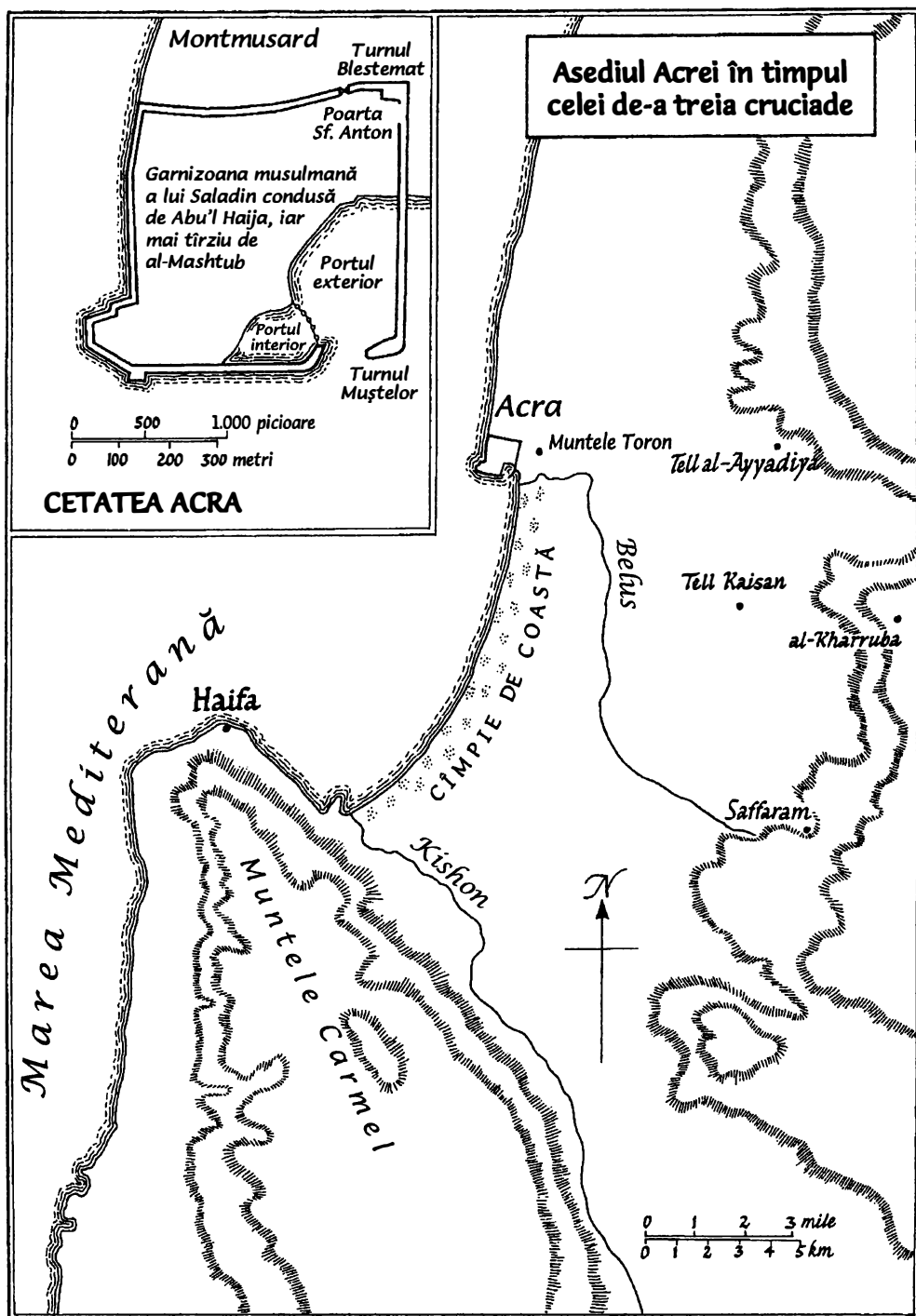
Căldura arzătoare a miezului verii din anul 1189 l-a găsit pe Saladin încă preocupat de cucerirea fortăreței Beaufort, care încă îi rezista. Dar, la sfârșitul lui august, pe când se afla la poalele podișului libanez, au ajuns la el știri contradictorii, ce stârneau teamă și suspiciune, cu privire la faptul că francii declanșaseră ofensiva. În 1187-1188, Conrad de Montferrat jucase un rol esențial apărând Tyrul împotriva Islamului; totuși, el refuzase ideea inițierii unui război agresiv de recucerire. Aflat în siguranță în interiorul fortificațiilor Tyrului, Conrad păruse mulțumit să aștepte începerea celei de-a treia cruciade și pe mării monarhi ai Europei Latine – era dispus, în mare, să aștepte războiul ce se apropia, căutând orice oportunitate pentru propria-i ascensiune.

Acum, cel mai neașteptat personaj decisese să ia inițiativa. Regele acoperit de rușine al Ierusalimului, Guy de Lusignan, a cărui înfrângere rușinoasă la Hattin îi condamnase practic regatul la anihilare, încerca să facă un lucru de neconceput. În compania formidabilului său frate, Geoffroy de Lusignan, care tocmai sosise în Levant, precum și a unui grup de cavaleri Templieri și Ospitalieri și a citorva mii de oameni. Guy pornise marșul din sudul orașului Tyr către Acra, aflată sub dominație musulmană. Părea să se lanseze într-o încercare sinucigașă de a-și recuceri regatul.

La început, Saladin a privit cu scepticism această inițiativă. Considerînd că era doar un șiretlic ce urmărea să-l îndepărteze de Beaufort, și-a păstrat poziția, reacție care i-a permis regelui Guy să treacă prin trecătoarea îngustă de la Scandelion, unde, după cum scria un franc, „tot aurul din Rusia” nu l-ar fi salvat dacă musulmanii ar fi venit să-i blocheze înaintarea. Conștientizîndu-și greșeala, Saladin a început să avanseze prudent către sud, înspre Marj Ayun și Marea Galileei, așteptînd să poată anticipa următoarea mișcare a creștinilor, înainte să pornească spre vest, către coastă. Profitînd de circumspecția dușmanului său, Guy s-a îndreptat spre sud, ajungînd la Acra pe 28 august 1189²².

Acra era unul dintre marile porturi ale Orientului Apropiat. Sub domnia francilor, devenise o importantă reședință regală – un centru comercial animat, aglomerat și cosmopolit și principalul punct de sosire al pelerinilor creștini latini care vizitau Țara Sfîntă. În 1184, un călător musulman descria orașul drept „un port în care opresc toate vasele”, observînd că „străzile sale sînt înecate de tumultul oamenilor, astfel încît ți-e greu să atingi pămîntul cu piciorul”, și recunoaște că „[orașul] miroase urît și e murdar, fiind plin de gunoaie și excremente”.

Construit pe un promontoriu triunghiular ce pătrunde în Marea Mediterană, Acra era apărată temeinic de o împrejmuire pătrată de fortificații. Ulterior, un cruciat a observat că „mai mult de o treime din perimetrul său, la sud și la vest, e mărginit de valuri unduitoare”. Înspre nord-est, zidurile dinspre uscat se uneau printr-o fortificație importantă, cunoscută sub numele de Turnul Blestemat (unde se spune că „au fost făuriți arginții în schimbul cărora Iuda trădătorul l-a vîndut pe Domnul”). În colțul sud-estic, zidurile orașului se întindeau înspre mare, creînd un mic chei interior împrejmuit și un port exterior, protejat de un zid masiv ce se întindea de la nord la sud și avea în prelungirea sa un șir de stînci, unde se afla o mică fortificație numită Turnul Muștelor. Orașul era situat la capătul nordic al unui golf mare care se arcuia către sud, înspre Haifa și Muntele Carmel, fiind înconjurat de o cîmpie de coastă netedă și deschisă, avînd

aproximativ 20 km lungime și între 1,5 și 4 km lățime. La aproximativ 2 km de port se varsă în mare riul Belus, cu o adâncime mică.

Orașul se află la intrarea în Palestina – un bastion împotriva oricărei invazii creștine dinspre nord, fie pe mare, fie pe uscat. Aici, capacitatea de repliere, geniul marțial și dăruirea față de jihad aveau să fie testate până la limite, atunci când Islamul și creștinătatea aveau să se confrunte în cadrul unuia dintre cele mai extraordinare asedii din perioada cruciadelor²³.

Primele confruntări

Când regele Guy a ajuns la Acra, perspectivele sale erau incredibil de reduse. Un contemporan franc a observat că își plasase forțele slabe „între ciocan și nicovală”, altul – că va avea nevoie de un miracol pentru a ieși biruitor. Chiar și cei din garnizoana musulmană se pare că nu erau deloc înspăimîntați și au început să strige batjocoritor de pe fortificațiile Acrei când au zărit „o mînă de creștini” însoțindu-l pe rege. Guy a demonstrat însă imediat că își însușise destul de bine principiile strategice; după ce a cercetat cîmpia în noaptea respectivă, la adăpostul întunericului, s-a poziționat pe vîrfurile unui deal puțin înalt, numit Muntele Toron. Avînd o altitudine de aproximativ 40 m, situată la un kilometru de oraș, această colină le oferea francilor un mijloc de apărare natural și o priveliște dominantă asupra cîmpiei Acrei. După cîteva zile, a sosit un grup de corăbii din Pisa. În pofida perspectivei unui asediu dur, o mare parte dintre cruciații italieni de la bordul acestora își aduseseră cu ei familiile. Acești bărbați, femei și copii îndrăzneți au acostat pe plaja de la sud de Acra și au ridicat tabăra²⁴.

Ritmul lent în care avansa Saladin către coastă ar fi putut avea consecințe dezastruoase. Surclasat numeric și vulnerabil, aflat în fața Acrei, Guy a decis să riște un atac frontal imediat asupra orașului, chiar dacă nu dispunea încă de catapulte sau alte echipamente necesare asediului. La 31 august, latinii au pornit atacul, urcîndu-se pe ziduri cu ajutorul scărilor, protejați doar de scuturi – și ar fi putut cuceri fortificațiile, dacă apariția cercetașilor sultanului, care aveau un avans mare față de oaste, nu i-ar fi determinat să se retragă de urgență, speriați. În următoarele zile a sosit Saladin, împreună cu restul trupelor sale, și orice speranță nutrită de latini cu privire la impunerea unei capitulări forțate a Acrei s-a evaporat. În schimb, ei se confruntau cu perspectiva groaznică a unui război pe două fronturi și cu o înfrîngere aproape sigură în fața învingătorului de la Hattin.

Totuși, chiar în momentul în care Saladin trebuia să acționeze cu o siguranță decisivă, el a ezitat. Faptul că i-a permis lui Guy să ajungă la Acra se dovedise a fi o greșeală, dar acum sultanul a săvîrșit o eroare de judecată încă și mai mare. Într-adevăr, Saladin nu avea o superioritate numerică zdrobitoare, dar îi depășea pe franci din această perspectivă și, printr-un atac atent coordonat, întreprins împreună cu garnizoana Acrei, ar fi putut să-i împresoare și să le amenințe poziția. În realitate, el a considerat că un atac hotărît, decisiv, ar fi fost prea riscant; în schimb, a ocupat o poziție retrasă, aleasă cu precauție pe dealul al-Kharruba, la aproximativ 10 kilometri spre sud-est, cu vedere asupra cîmpiei Acrei. Fără ca latinii să bage de seamă acest lucru, a reușit să strecoare un detașament de trupe (probabil la adăpostul întunericului nopții) în oraș pentru a-i întări apărarea și, deși trimitea în mod regulat soldați care hărțuiau tabăra lui Guy de la

Muntele Toron, Saladin a ales să-și țină retras grosul armatei și să aștepte răbdător întăririle din partea aliaților săi. În această situație, precauția, o caracteristică atât de frecventă a viziunii de general a sultanului, era nelalocul ei, fiind efectul unei interpretări greșite a peisajului strategic. Un factor crucial făcea ca Saladin să nu-și permită să tragă prea mult de timp – marea.

Cînd Saladin a ajuns la Acra la începutul lui septembrie 1189, orașul era asediat de armata lui Guy și de armata venită din Pisa. Cu toate acestea, în urma bătăliei de la Hattin și a căderii Ierusalimului, era aproape inevitabil ca asediul francilor asupra acestui port de pe coastă să concentreze mînia răzbunătoare a întregii Europe Latine. Pe parcursul unui asediu dinspre uscat, forțele regelui ar fi fost cu ușurință izolate sub aspectul aprovizionării și al sosirii unor întăriri, iar circumspecția lui Saladin ar fi fost întemeiată. La Acra, Marea Mediterană constituia o arteră pulsîndă, imposibil de anihilat, care conecta Palestina cu Occidentul, iar în timp ce sultanul aștepta ca armata lui să se adune, începuseră să sosească nave pline de trupe creștine, care urmau să întărească asediul orașului. Imad al-Din, aflat atunci în tabăra lui Saladin, a descris ulterior cum se uita de-a lungul coastei și vedea sosind la Acra un șir de vase ale francilor care părea neîntrerupt și o flotă tot mai mare acostată la țărm „ca un desiș încilcit”. Această priveliște i-a demoralizat pe musulmanii dinăuntrul și din afara portului și, pentru a le ridica moralul, se pare că Saladin a răspîndit zvonul că latinii ieșeau de fapt în larg cu corăbiile în fiecare seară, iar „cînd se făcea lumină... [se întorceau] de parcă abia ajunseseră”. În realitate, neadevărurile susținute de sultan i-au oferit lui Guy o perioadă de grație de care avea disperată nevoie, pentru a aduna mai mulți combatanți²⁵.

Întăriri importante au sosit în jurul datei de 10 septembrie – o flotă de cincizeci de vase, care transportau aproximativ 12.000 de cruciați frizoni și danezi, precum și cai. Sursele occidentale descriu sosirea acestei flote drept un moment al salvării, un moment de cotitură după care asediatorii latini aveau cel puțin ceva șanse de supraviețuire. În rîndul trupelor nou-sosite era și Jacques d'Avesnes, un războinic renumit din Hainaut (o regiune situată la granița actuală dintre Franța și Belgia). Comparat de un contemporan al său cu „Alexandru, Hector și Ahile”, veteran iscusit în arta războiului și a strategiilor puterii, Jacques fusese unul dintre primii cavaleri occidentali care îmbrățișase cauza crucii, în noiembrie 1187.

Pe parcursul lunii septembrie, cruciații au continuat să sosească, sporind numărul de războinici din oastea francilor. Printre aceștia se numărau lideri din clasa superioară a aristocrației europene. Filip de Dreux, episcopul de Beauvais, considerat „un om mai devotat bătăliilor decît cărților”, și fratele său, Robert de Dreux, sosiseră din nordul Franței, la fel ca și Everard, conte de Brienne, și fratele acestuia, André. Lor li se alăturase Ludwig al III-lea de Turingia, unul dintre cei mai puternici nobili din Germania. La sfîrșitul lunii, chiar și Conrad de Montferrat se decisese, aparent la insistențele lui Ludwig, să vină către sud, dinspre Tyr, pentru a lua parte la asediu, aducînd cu el 1.000 de cavaleri și 20.000 de infanteriști²⁶.

Și Saladin primise un aflux de trupe. În a doua săptămînă din septembrie, grosul forțelor convocate la Acra sosise. Însoțit de al-Afdal, al-Zahir, Taqi al-Din și Keukburi, sultanul a avansat pe cîmpia Acrei, ocupînd poziții pe o linie în formă de arc ce pornea de la Tell al-Ayyadiya, în nord, trecea peste Tell Kaysan (care a devenit cunoscut mai apoi sub numele de Toron al lui Saladin) și ajungea la rîul Belus, înspre sud-vest. Imediat după ce Saladin a ocupat acest nou front, francii au încercat să facă un cordon semicircular în

jurul Acrei – întinzându-se de la coasta nordică, continuînd pe Muntele Toron și dincolo de riul Belus (care reprezenta o sursă de apă), pînă la plaja nisipoasă din sud. Saladin a zădărnicit cu relativă ușurință această primă încercare a latinilor de a institui blocada. Deocamdată, cruciații nu dispuneau de resurse suficiente pentru a respinge în mod eficient orice apropiere de oraș, iar un atac combinat întreprins de garnizoana Acrei și de un detașament de trupe sub comanda lui Taqi al-Din a trecut de segmentul cel mai slab al frontului lor, înspre nord, permițîndu-i unui convoi de cămile încărcate cu provizii să intre în oraș, pe poarta Sf. Antonie, pe 16 septembrie, într-o sîmbătă.

La mijlocul dimineții, în acea zi, Saladin însuși a intrat în Acra și s-a urcat pe ziduri pentru a inspecta tabăra inamică. Privind în jos de pe întărituri, către marea oștire cruciată adunată pe cîmpia alăturată, înconjurată acum de o mare de războinici musulmani, probabil că încrederea i-a sporit. După ce orașul ar fi fost salvat, armata sa adunată cu răbdare putea îndeplini sarcina de a-i anihila pe franci, care avuseseră aroganța de a se gîndi să amenințe Acra, iar victoria i-ar fi aparținut. Sultanul așteptase însă prea mult. În următoarele trei zile, trupele sale au încercat în mod repetat fie să cucerească pozițiile latinilor, fie să atragă inamicul într-o luptă deschisă decisivă, însă fără nici un rezultat. În săptămînile de după sosirea regelui Guy, forțele armate cruciate tot mai numeroase își fortificaseră pozițiile, iar acum respingeau toate atacurile musulmanilor. Un martor musulman îi descrie stînd „ca un zid, purtînd mantale, scuturi și lănci, cu arbaletete în poziție de repaos”, refuzînd să iasă din formație. Pe măsură ce creștinii își apărau cu tenacitate pozițiile din exteriorul Acrei, dificultatea situației începuse să-l marcheze pe Saladin. Unul dintre medicii săi a dezvăluit faptul că sultanul era atît de măcinat de griji, încît nu mîncă mai nimic zile întregi. Indubitabil, francii au generat curînd indecizii și disensiuni în cercul interior al lui Saladin. Cum unii sfătuitori susțineau că ar fi mai bine să aștepte sosirea flotei egiptene, iar alții argumentau că ar trebui să lase iarna ce se apropia să-i afecteze pe cruciați, sultanul ezita, iar atacurile asupra pozițiilor creștine au încetat. O scrisoare trimisă califului din Bagdad cuprinde o relatare pozitivă a evenimentelor – latinii sosiseră ca un potop, dar „ne-am croit drum către oraș tăindu-le gîturile”, iar acum erau aproape învinși –, dar, în realitate, probabil că Saladin își dăduse seama că avea să fie dificil să pună capăt asediului asupra Acrei²⁷.

Prima bătălie

În săptămînile care au urmat au avut loc mici conflicte intermitente, în timp ce navele francilor continuau să aducă tot mai mulți cruciați la locul asediului. Pînă miercuri, 4 octombrie 1189, creștinii deveniseră suficient de numeroși pentru a lua în calcul o ofensivă, așa că au atacat tabăra lui Saladin; a urmat prima bătălie amplă, dură, din cadrul celei de-a treia cruciade. Lăsîndu-l pe fratele său, Geoffroy, să apere Muntele Toron, regele Guy a adunat grosul forțelor francilor la poalele dealului, dispunîndu-le atent de-a lungul unui front extins, cu ajutorul conducătorilor militari și al unor lideri precum Everard de Brienne și Ludwig de Turingia. Avînd în primele rînduri infanteria și arcașii, în spatele cărora erau situați cavalerii călare, creștinii au început să traverseze cîmpia deschisă, îndreptîndu-se către musulmani, mărșăluind în strînsă ordine și într-un ritm lent. Nu avea să fie un atac fulgerător, ci mai degrabă o înaintare ordonată, prin care cruciații încercau să se apropie de inamici în grup, protejați de formația lor bine ținută sub control. Deoarece

supraveghea cîmpia din punctul său de observație de pe vîrfurile Tell al-Ayyadiya, Saladin a avut la dispoziție mult timp pentru a-și dispune propriile forțe pe cîmpia de la poalele acestuia, alternînd trupele conduse de comandanți de încredere, precum al-Mashtub și Taqi al-Din, cu trupe relativ netestate, cum ar fi cele din provincia Diyarbakir, de pe cursul superior al Tigrului. Aflat în centru, împreună cu Isa, dar vizînd rolul mobil al unui comandant care să consolideze moralul și disciplina acolo unde ar fi fost necesar, sultanul era gata de confruntarea cu francii.

Scena de dincolo de zidurile Acrei, în zorii acelei zile, era spectaculoasă și neliniștitoare. Timp de mai bine de două ore, mii de cruciați în grupuri strînse, fluturînd steaguri strălucitoare, avansau în ritm de mers, urmînd să se angajeze în luptă cu oamenii lui Saladin. Probabil că de ambele părți combatanții se străduiau să-și reprime emoțiile. Apoi, în sfîrșit, la mijlocul dimineții, lupta a început, atunci cînd flancul stîng al creștinilor s-a întîlnit cu trupele musulmane înspre nord, acolo unde se aflau luptătorii comandanți de Taqi al-Din. Sperînd să-i determine pe franci să-și spargă formația, Taqi al-Din a trimis înainte o serie de combatanți, iar apoi a mînat o retragere limitată. Din păcate, manevra lui a fost atît de convingătoare, încît Saladin a crezut că nepotul său se confruntă cu o amenințare reală și a trimis trupe dinspre centru către nord, pentru a-i veni în ajutor. Acest dezechilibru al frontului le-a dat cruciaților o șansă. Avansînd foarte disciplinat, aceștia au atacat partea dreaptă a diviziei centrale a lui Saladin „ca un singur om, infanterie și călăreți”, determinîndu-i rapid pe luptătorii neexperimentați proveniți din Diyarbakir să se retragă în goană. Panica s-a răspîndit, iar jumătatea dreaptă a diviziei centrale a sultanului s-a risipit.

Pe moment, Saladin părea aproape înfrînt. Avînd brusc cale deschisă către tabăra musulmană de pe Tell al-Ayyadiya, francii au început să urce dealul. Un detașament de cruciați a ajuns chiar pînă la cortul sultanului, iar unul dintre slujbașii care se îngrijeau de veșmintele lui Saladin a fost ucis. Însă tocmai întrezărirea victoriei și, desigur, a prăzilor a determinat o schimbare a sorții. În emoția momentului, formația cruciaților, menținută pînă atunci cu atîta grijă, s-a destrămat, mulți au început să caute prăzi de război, în timp ce Templierii îi urmăreau cu îndîrjire pe musulmanii care se retrăgeau, dîndu-și apoi seama că, fără a mai avea sprijin, se separaseră de grosul armatei. În timp ce aceștia încercau o retragere disperată, Saladin și-a adunat trupele. Însoțit de doar cinci oșteni, s-a deplasat rapid de-a lungul frontului, întărind încrederea trupelor și lansînd un atac asupra Templierilor aflați în retragere, care au fost decimați în lupta care a urmat. Conducătorul lor, Gerard de Ridefort, veteran din bătălia de la Hattin, a fost prins în mijlocul luptei. „Trupele lui era măcelărite din toate părțile”, însă Gerard a refuzat să fugă pentru a se salva și a fost ucis.

Pe măsură ce șansele de victorie înclinau deja în favoarea lui Saladin, două evenimente au pecetluit soarta creștinilor. În timp ce pe cîmpia dintre Muntele Toron și Tell al-Ayyadiya se dădea o luptă înverșunată, garnizoana musulmană din Acra a ieșit brusc din oraș, amenințînd atît tabăra cruciaților, cît și ariergarda armatei lor. Înțelegînd că vor fi înconjurați în curînd, încercînd din greu să se mențină în formație, francii erau gata să se lase cuprinși de panică. Un mic ghinion i-a adus la capătul rezistenței. Un grup de germani care făcuseră o incursiune în tabăra lui Saladin, în scopul jafului, au pierdut controlul asupra unuia dintre cai și, cum animalul a pornit în galop înapoi spre Acra, germanii s-au repezit pe urmele lui. Vederea unui grup de cruciați care fugeau din răspuțeri a creat haos în rîndurile oștii creștine; pe măsură ce teama îi cuprindea treptat, au început o

retragere dezorganizată. Cum mii de oameni se întreceau să ajungă relativ în siguranță, dincolo de întăriturile creștinilor, urmăriți îndeaproape de oamenii lui Saladin, s-a instalat haosul. „Cei uciși se prăbușeau unii după alții”, scrie martorul ocular Baha al-Din, „pînă ce fugarii care au supraviețuit au ajuns la tabăra dușmană”. André de Brienne fusese doborât la pămînt, încercînd să oprească retragerea; deși a strigat la fratele său, aflat în trecere, să-l salveze, acesta era prea înspăimîntat și nu s-a oprit. În altă parte, Jacques d'Avesnes rămăsese fără cal, dar unul dintre cavalerii săi i l-a dat pe al său ca să-l ajute să scape, iar apoi a fost ucis. Se spune chiar că regele Guy l-a salvat pe Conrad de Montferrat cînd marchizul fusese înconjurat de musulmani.

Saladin s-a dovedit incapabil să-și impună poziția avantajoasă, pe măsură ce bătălia se apropia de un deznodămînt. Trupele latine staționate în tabăra cruciaților au rezistat eroic în fața tentativelor musulmanilor de a le cucerii pozițiile și, mai important, în tabăra sultanului continua să domnească confuzia. Cînd cruciații au reușit să înainteze pe coastele Tell al-Ayyadiya, zeci de servitori din armata musulmană au decis să scape cu ușurință, au luat cu ei tot ce-au putut să fure și au fugit. Exact atunci cînd Saladin trebuia să-și direcționeze întreaga forță a armatei înspre francii care se retrăgeau, părți masive din armata lui își fugăreau propriii servitori care îi jefuiseră.

Cu toate acestea, în mod evident, Islamul a înregistrat o victorie. Creștinii veniseră în dimineața respectivă pentru a-i provoca la luptă și fuseseră înfrinți; între 3.000 și 4.000 rămăseseră morți sau răniți de moarte pe cîmpiile Acrei, la lăsarea întunericului. Oroarea și umilința evenimentelor din ziua respectivă au fost aduse la cunoștința oștirii cruciate de un om mutilat, pe jumătate gol, care a ajuns cu greu în tabără în miez de noapte. Acest nenorocit, un cavaler pe nume Ferrand, rănit în bătălie, se ascunsese printre camarazii săi decedați, fiind apoi dezbrăcat și lăsat printre morți de către jefuitorii musulmani. Cînd, în cele din urmă, a ajuns în siguranță la fortificațiile francilor, „era atît de desfigurat de răni, încît nu a fost recunoscut și cu greu i-a convins să-l lase să treacă”. În dimineața următoare, Saladin a ales să le trimită dușmanilor săi un mesaj dur: a adunat morții creștini și i-a aruncat în rîul Belus, astfel încît au fost duși de curent la vale, înspre tabăra latină. Se spune că mirosul grămezii de cadavre a persistat mult după ce au fost îngropate”²⁸.

În pofida acestui fapt, bătălia de pe 4 octombrie a afectat mai profund șansele lui Saladin pe termen lung. Sub aspectul morților și răniților, tabăra musulmană suferise pierderi minime, dar acei membri ai armatei sultanului care fugiseră de pe cîmpul de luptă în ziua respectivă nu s-au mai întors – într-adevăr, s-a zvonit că unii dintre ei nu s-au oprit pînă la Marea Galileei –, iar ei s-au dovedit greu de înlocuit. Și mai grav, fuga lor din tabăra lui Saladin a afectat moralul trupelor și a răspîndit neîncredere. Baha al-Din observa că, odată cu fuga servitorilor, „oamenii pierduseră sume mari de bani” și că „acest fapt era mai dezastruos decît dezertarea propriu-zisă”. Saladin a făcut eforturi hotărîte de a recupera cît mai multe dintre bunurile furate, adunînd în cortul său o grămadă mare de prăzi care puteau fi revendicate, dacă oamenii jurau că fuseseră ale lor, dar, din punct de vedere psihologic, armata fusese deja afectată.

După bătălie, Saladin a decis să-și revizuiască strategia. După cincizeci de zile în linia întii, trupele lui se plîngeau de extenuare, iar el însuși începuse să fie afectat de boală. În jur de 13 octombrie, armata sa și un șir de cărauși au început să se îndeparteze de cîmpul de luptă contaminat, îndreptîndu-se către o poziție de asediu mai distantă, la al-Kharruba, pentru a aștepta sosirea lui al-'Adil. Era o admitere tacită a

eșecului; o recunoaștere a faptului că, în această primă etapă esențială a asediului, Saladin fusese incapabil să disloce forțele cruciate. Conform logicii științei militare, francii realizaseră imposibilul – înființaseră cu succes un avanpost în inima teritoriului inamic, confruntându-se totodată cu o armată dușmană care îi ataca din afară. Istoricii au fost uluiți de această aparentă excepție de la regulă. Totuși, explicația este clară: faptul că asediul a avut loc pe coastă le-a oferit cu siguranță francilor o salvare vitală, dar, mai important, primele lupte din cadrul acestui conflict au confirmat criza tot mai mare de ostași cu care s-a confruntat Saladin, care și-a dezvăluit incapacitatea de a conduce cu o hotărâre fermă. Revenind la obiceiul său de a evita o confruntare de amploare atunci când nu avea o superioritate militară copleșitoare, sultanul considera că abordarea sa era una sigură. În acest moment critic era însă nevoie de acțiune, nu de precauție. Inițierea unui atac frontal asupra pozițiilor cruciaților la începutul asediului Acrei ar fi fost o întreprindere riscantă, dar Saladin ar fi avut șanse mari de victorie, deși costurile ar fi fost considerabile. După decizia de retragere din octombrie, șansa de a izgoni amenințarea creștină înainte ca aceasta să se permanentizeze a fost irosită. O a doua ocazie nu avea să mai apară²⁹.

Profitând de binevenitul spațiu de manevră care le fusese pus la dispoziție, cruciații au început să-și asigure pozițiile în afara Acrei. La mijlocul lui septembrie, ei începuseră să construiască fortificații rudimentare din pământ. Acum, când posibilitatea unui atac imediat se diminuase, ei „au ridicat metereze din pământ și au săpat șanțuri adânci pînă la malul mării, pe ambele părți ale taberei, pentru a-și apăra corturile”, creînd un sistem elaborat de fortificații semicirculare care au încercuit Acrea și care le ofereau o protecție mult mai eficientă în fața atacurilor musulmane venite fie dinspre garnizoana orașului, fie dinspre Saladin. Pentru a împiedica atacurile călare, fișia de teren neutru dintre șanțuri a fost înșesată cu echivalentul medieval al minelor – gropi adânci, acoperite, înșesate cu țepe, care să schilodească atît caii, cît și călăreții. Reflectînd asupra acestor măsuri, Ibn al-Athir, care are uneori o atitudine critică față de Saladin, observă cu sarcasm: „Acum a devenit clar cît de bine sfătuit fusese Saladin să se retragă”. Concomitent, de-a lungul lunii octombrie, iscoadele musulmane au raportat sosirile aproape zilnice ale întăririlor latine, determinîndu-l pe Saladin să-i trimită o scrisoare califului din Bagdad, în care afirma că vasele creștinilor erau mai numeroase decît valurile și deplîngea faptul că, la fiecare cruciat ucis, alți o mie soseau să-l înlocuiască³⁰.

Întreruperea

Iarna care a sosit în decembrie 1189 a adus cu ea o întrerupere a asediului. Confruntîndu-se cu o mare tot mai agitată și nemaiavind acces la siguranța oferită de portul interior al Acrei, flota latină a fost silită să navigheze înspre nord, către Tyr și mai sus, în căutarea unui adăpost. La rîndul său, și Conrad de Montferrat s-a întors la Tyr. Vremea tot mai rea a determinat încetarea ostilităților, deoarece ploaia transformase în noroi terenul dintre tranșeele cruciaților și tabăra lui Saladin de la al-Kharruba, astfel încît inițierea unui atac nu era posibilă. Sultanul și-a trimis acasă majoritatea trupelor, rămînînd el însuși în tabără, în timp ce francii se adăposteau și așteptau să treacă acest anotimp, sperînd să supraviețuiască încercărilor grele ale bolilor și foametei, dedicîndu-și energia construirii unor mașinării de asediu.

Potrivit confidentului său, Baha al-Din, Saladin recunoștea acum „cît de multă importanță... îi atribuiam francii Acrei și faptul că aceasta era ținta pe care o vizau toate planurile lor ferme”. Decizia de a ierna în afara orașului indica faptul că sultanul considera acum această zonă drept cîmpul de bătălie esențial din acest război. Poate că nu avusese curajul să întreprindă un atac decisiv asupra taberei cruciate mai devreme, în toamnă, dar cel puțin dădea dovadă de o hotărîre nouă, fermă, de a persevera în această campanie. După ce petrecuse cei doi ani de după bătălia de la Hattin înregistrînd cuceriri ușoare, evitînd confruntări prelungite, el a decis, evident, că trebuie să tragă o linie la Acra și că înaintarea latinilor în Palestina trebuie oprită.

Anticipînd foarte bine lipsurile cu care urma să se confrunte Acra odată cu venirea primăverii, sultanul a pus „[să se livreze] suficiente alimente, mărfuri, echipamente și oameni, astfel încît să se poată baza pe faptul că orașul era asigurat”. Probabil că în acest moment Saladin l-a desemnat drept comandant militar al orașului, pe lîngă Qaragush, pe Abu'l Haija cel Gras. Pînă și cruciații au fost impresionați de aceste măsuri ; unul dintre ei a comentat ulterior că „niciodată vreun alt castel sau oraș n-a avut atîtea arme, o astfel de apărare, asemenea provizii de alimente, asigurate cu atîtea eforturi”. În toiul acestor acțiuni, sultanul a suferit o pierdere personală dureroasă, prietenul său apropiat și sfătuitorul său iscusit, Isa, murind din cauza unei boli la 19 decembrie 1189³¹.

Lunile îndelungi de remiză nu au însemnat însă doar dialoguri sumbre și pregătiri frenetice. Iarna a adus primele ocazii de împrietenire și a facilitat apariția unei familiarități care va continua să se manifeste de-a lungul campaniei. Unul dintre ultimele vase latine care a sosit în 1189 aducea un alt fel de întăriri : „300 de femei france, tinere și frumoase, aduse de peste mări pentru [a se oferi sub] semnul păcatului”. Secretarul lui Saladin, Imad al-Din, descrie nu fără o anumită plăcere scandalizată modul în care aceste prostituate, după ce-și deschisese stabilimentul în afara zidurilor Acrei, „își atingeau cu brățările de argint de la glezne cerceii de aur din urechi [și] deveneau astfel ținte pentru săgețile bărbaților”, însă notează cu evident dezgust faptul că și unii musulmani „au călcat strîmb” și s-au bucurat de farmecele lor.

Un alt martor ocular musulman a consemnat faptul că inamicii creștini și musulmani au ajuns în cele din urmă „să se cunoască unii pe alții, astfel încît ambele părți stăteau de vorbă lăsînd deoparte conflictele. Uneori, unii cîntau, iar alții dansau, atît de familiari deveniseră”. În ultima perioadă, simpla proximitate a celor două tabere contribuisese probabil la această familiaritate, deoarece se pare că musulmanii erau „față în față cu dușmanii... iar cele două tabere se vedeau mereu una pe cealaltă. Puteam auzi sunetele clopotelor lor, iar ei auzeau chemarea noastră la rugăciune”. Garnizoana orașului, cel puțin, a cîștigat respectul plin de invidie al cruciaților ; unul dintre aceștia comenta : „nicicînd n-a existat vreun popor la fel de priceput la apărare precum aceste făpturi ale diavolului”. Această imagine a unei amicitii și a unei familiarizări crescînde nu trebuie însă exagerată. Unele cercetări recente au dezvăluit un studiu latin uimitor privind forțele armate adunate de Saladin la Acra, scris probabil în timpul asediului. Caracterizat printr-un amestec de informații trunchiate și animozitate, acest document cuprinde detalii precise privind caracteristicile și armamentul trupelor musulmane, presărat fiind cu defăimări consecvente și fabulații. Se afirmă că arabii își „circumcizau” urechile și se pare că turcii erau cunoscuți ca întreținînd relații homosexuale și zoofile, toate acestea în acord cu presupusele precepte ale lui Mahomed.

Totodată, „regulile” neoficiale ale relațiilor care se constituiseră treptat între aceste două tabere silite să rămână pe aceleași poziții erau uneori încălcate. Se pare că exista o înțelegere conform căreia războinicii care părăseau siguranța taberelor proprii pentru a se ușura nu vor fi atacați. Prin urmare, cruciații au fost uluiți atunci când, într-o astfel de situație, „[un cavaler] care făcea ce fac toți oamenii... stînd pe vine” a fost atacat de un turc călare care a ieșit din linia musulmană a frontului, vrînd să-l străpungă cu lancea. Fără a conștientiza pericolul, cavalerul a fost avertizat în ultima clipă de strigăte („Fugiți, fugiți, sire!”) venite dinspre tranșee. „S-a ridicat cu dificultate... după ce și-a terminat treaba”, reușind la janc să evite prima lovitură, iar apoi, confruntîndu-și neînarmat inamicul, l-a doborât pe călăreț cu o piatră bine țintită³².

Furtuna războiului

Odată cu venirea „anotimpului blind al primăverii”, lupta deschisă s-a reluat, iar prima bătălie care s-a dat a avut drept miză controlul asupra mării. La sfîrșitul lui martie 1190, la scurt timp după Paște, la Acra a ajuns vestea că dinspre Tyr se apropiau cincizeci de vase ale latinilor. Pe parcursul iernii, Conrad ajunsese la o reconciliere parțială cu Guy, devenind „omul de încredere al regelui”, în schimbul dreptului de a controla Tyrul, Beirutul și Sidonul. Acum, flota pe care el o conducea către sud încerca să restabilească controlul creștin asupra coastei mediteraneene, pentru a reconecta frontul creștin cu lumea exterioară. Aceasta era o luptă pe care Saladin nu își permitea să o piardă, deoarece probabil că cea mai bună șansă pe care o avea pentru a obține victoria absolută la Acra depindea de izolarea asediatorilor franci. El a decis să împiedice cu orice preț venirea navelor cruciate, inițiind una dintre cele mai spectaculoase confruntări navale din secolul al XII-lea.

Bătălia pentru dominația asupra mării

Cînd flota latină a apărut, purtată către coastă de un vînt dinspre nord, aproximativ cincizeci de nave ale lui Saladin au ieșit din portul Acrei, străduindu-se s-o intercepteze, arborînd steaguri verzi și galbene. Francii aveau două principale tipuri de navă: galere „lungi, înguste și scunde”, înarmate cu berbeci și puse în mișcare cu două rînduri de vîsle (unul sub punte, iar altul pe punte), și galiote, nave de război mai scurte, mai ușor de manevrat, cu un singur rînd de vîsle. Pe măsură ce flota se apropia, pe punțile vaselor au fost ridicate scuturi de apărare, iar navele creștine s-au grupat în formă de V, cu galerele în frunte. Într-o cacofonie de trompete răsunînd de ambele părți, cele două forțe s-au ciocnit și bătălia a început.

În 1190, confruntările navale erau într-un stadiu încă relativ rudimentar. Vasele mai mari încercau să izbească și să scufunde navele inamice, dar, în mare, lupta se purta la distanță mică și consta dintr-un schimb de proiectile cu rază scurtă de acțiune și în tentativa de a trage mai aproape vasele dușmane cu ajutorul cîrligelor pentru a ajunge apoi pe puntea lor. Cea mai mare primejdie, din perspectiva marinarilor, era arma incendiară cunoscută sub numele de focul grecesc, pentru că acesta nu putea fi stins cu

apă, iar în această confruntare ambele tabere posedau cantități din respectiva mixtură explozivă. De mai multe ori, flota musulmană era pe punctul de a obține un avantaj. O galeră francă a fost atacată cu foc grecesc și musulmanii au urcat la bordul ei, determinându-i pe vislași să sară în mare, înspăimântați. Un mic număr de cavaleri care erau stinjenii de armurile lor greoaie și care nu știau să înoate au ales să se apere „cu disperare” și au reușit să preia din nou controlul vasului pe jumătate ars. În cele din urmă, nici una dintre părți nu a obținut o victorie copleșitoare, însă flota musulmană a avut mai multe pierderi, fiind silită să se retragă în spatele lanțului portului Acrei. Una dintre galerele lor a fost dusă la țarm și jefuită, echipajul ei a fost tirat pe plajă și a fost măcelărit și decapitat de o ceată nemiloasă de femei latine înarmate cu cuțite. Un cruciat a notat ulterior, într-o divagație sumbră, că „slăbiciunea fizică a femeilor le-a prelungit chinurile morții”, deoarece le lua mai mult timp să-și decapiteze dușmanii.

Această bătălie l-a costat pe Saladin controlul asupra mării în restul anului 1190. Cruciații au reușit să supravegheze apele din jurul Acrei, nepermițând ieșirea din port a vaselor supraviețuitoare ale sultanului și zădărniciind orice încercare de re aprovizionare a garnizoanei orașului. Pe parcursul următoarelor șase luni, locuitorii Acrei au fost sub amenințarea morții prin înfometare. La sfârșitul primăverii, rezervele de alimente se epuizaseră și au fost siliți să-și mănânce „toate animalele, cu tot cu copite, intestine, gâturi și capete”, și să-i alunge pe toți prizonierii bătrâni sau bolnavi (cei tineri erau păstrați ca să încarce proiectile în catapulte). Saladin a încercat în mod repetat să spargă cordonul naval, înregistrând reușite de diverse proporții. La mijlocul lui iunie, o parte dintr-o flotă puternică alcătuită din douăzeci și cinci de vase a reușit să-și croiască drum. Aproximativ la jumătatea lui august, sultanul a ordonat încărcarea unui vas de transport încăpător cu 400 de saci de grâu, precum și cu brânză, ovăz, ceapă și carne de oaie. Pentru a străpunge blocada, vasul a plecat din Beirut, apelând la o deghizare. Membrii echipajului „s-au îmbrăcat în franci, ba chiar și-au ras și bărbile”, iar pe punte, la vedere, au fost puși porci și au fost agățate cruci. Cruciații au fost păcăliți, iar vasul a trecut cu succes de blocadă. Aceste reușite erau însă neînsemnate pentru un oraș care avea nevoie de o aprovizionare aproape constantă. La începutul lui septembrie, Qaragush a reușit să trimită o scrisoare prin care îl informa pe Saladin că peste două săptămâni Acra își va epuiza absolut toate proviziile de alimente. Sultanul a fost atât de alarmat, încât a ținut secretă informația, de teamă că aceasta ar determina scăderea moralului armatei sale. Din Egipt trebuiau să sosească alte trei nave încărcate cu grâu, dar vânturile potrivnice le îngreunaseră înaintarea. Baha al-Din l-a descris pe Saladin stînd pe malul mării, pe 17 septembrie, „ca o mamă nefericită... cu sufletul cuprins de griji”, urmărind vasele ce navigau în sfârșit în susul coastei, spre Acra, știind foarte bine că orașul va fi cucerit dacă acestea nu ar fi reușit să străpungă blocada. După o luptă aprigă, „navel au ajuns în siguranță în port, unde au fost primite ca ploaia după secetă”³³.

O bincuvîntare salvatoare, de-a lungul tuturor acestor probleme, a fost faptul că cruciații nu au reușit niciodată să controleze portul interior al Acrei. Dacă ar fi reușit acest lucru, poziția garnizoanei ar fi devenit în scurt timp imposibil de apărat. Mai tîrziu, în vara anului 1190, francii și-au unit forțele pentru a cuceri Turnul Muștelor, fortul construit pe o ridicătură stîncoasă, în golful Acrei, care controla lanțul de la intrarea în port. Ei au fortificat două sau trei vase, creînd un fel de turnuri de asediu plutitoare, atent construite, însă atacul lor a eșuat, acestea fiind mistuite de focul grecesc.

Cu excepția acestui atac, francii nu au încercat niciodată să lanseze un atac naval asupra Acrei și, în realitate, din perspectiva lor, bătălia pentru controlul asupra mării constituia un element secundar în raport cu asediul de pe uscat. Accesul la sprijinul venit pe calea apei era absolut indispensabil, deoarece astfel cruciații primeau întăriri, provizii și echipamente militare, iar blocada asupra Acrei a constituit cu siguranță un factor suplimentar de uzură în favoarea lor; totuși, în cea mai mare parte a anului 1190, strategia lor de ansamblu se baza pe războiul dus pe uscat.

Conflictul de pe uscat

Sezonul luptelor a început din nou, rapid, la sfârșitul lui aprilie și începutul lui mai 1190. La începutul primăverii, Saladin și-a rechemat trupele din Siria și Mesopotamia. Pe 25 aprilie, el și-a mutat din nou tabăra pe linia frontului, pe Tell Kaisan, cu sprijinul fiului său, al-Afdal. În următoarele două luni a primit întăriri, respectiv trupe din Alep, Haran și Mosul. Concomitent, desigur, după redeschiderea rutelor maritime, tabăra cruciaților a fost iarăși inundată de noi recruți, mulți dintre ei fiind printre primii sosiți din oastea regilor Franței și Angliei. Conducătorul lor era Henric al II-lea de Champagne, conte de Troyes, nepot al lui Richard I, cât și al lui Filip August. Henric a ajuns la Acra în august, în compania unchilor săi, contelui Thibaut al V-lea de Blois și Ștefan, conte de Sancerre, împreună cu 10.000 de luptători, și a preluat imediat comanda militară a asediului. Un contingent amplu de cruciați englezi a ajuns la sfârșitul lui septembrie, condus de arhiepiscopul Balduin de Canterbury, formidabilul Hubert Walter, episcop de Salisbury, și unchiul lui Hubert, Ranulf de Glanville, cîndva unul dintre sfătuitoarii cei mai apropiați ai regelui Henric al II-lea al Angliei³⁴.

În pofida acestui nou aflux de cruciați dinspre Occident, Saladin dispunea probabil de un număr la fel de mare de oșteni sau poate chiar de mai mulți luptători, în comparație cu oastea asediatorilor creștini, în timpul lungului sezon de luptă din 1190. Totuși, un anumit factor i-a stat în cale – venirea germanilor. Încă din toamna anului 1189, Saladin primise înștiințări conform cărora regele Frederic Barbarossa se îndrepta către Țara Sfântă în fruntea unui sfert de milion de cruciați – știri care, deloc surprinzător, „îl tulburaseră pe sultan și-i cauzaseră multă neliniște”. Amenințarea iminentă impusă de așteptarea sosirii acestei armate însemna că, din aprilie și pînă în septembrie, sultanul nu reușise să-și direcționeze întreaga capacitate a resurselor militare, nici să-și concentreze gîndirea strategică asupra problemei de la Acra. Convins că oastea mare a împăratului se va îndrepta către sud, prin Siria și Liban, ca un val de neoprit, Saladin a început să se pregătească pentru un război dificil ce avea să fie purtat pe două fronturi. Aproape imediat ce trupele sultanului au ajuns la Acra, în primăvara aceluia an, el a început să le trimită în misiunea de a consolida apărarea în zona de nord. Orașelor din interiorul continentului li s-a ordonat să-și stocheze recoltele în eventualitatea unor asedii, iar de-a lungul coastei Saladin a considerat că unele orașe precum Latakia sau Beirut nu aveau nici o șansă să-i reziste lui Frederic, prin urmare, a ordonat ca zidurile lor să fie dărîmate, pentru a nu fi transformate în fortărețe latine. Aceste măsuri erau foarte justificate din punct de vedere strategic – într-adevăr, Saladin ar fi trebuit să fie complet inconștient pentru a nesocoti apropierea lui Barbarossa –, dar ele destabilizau concomitent eforturile musulmane la Acra, impunînd o redirectionare masivă a resurselor. Astfel, chiar înainte

de a pune piciorul în Levant, germanii au avut o contribuție importantă în cea de-a treia cruciadă³⁵.

Slăbit și confuz, Saladin a trebuit să adopte în ceea ce privește apărarea Acrei o atitudine bazată în principal pe reacții de moment. Putea spera să descurajeze încercările francilor de a ocupa orașul, dar orice tentative concrete de a elabora un plan pentru anihilarea asediatorilor erau din nou lăsate la o parte. În primele zile din mai, sultanul restabilise o linie a frontului, izolându-i pe cruciați între armatele sale și zidurile Acrei. Aceasta îi permitea lui Saladin să lanseze contraatacuri aproape instantanee ca reacție la orice asalt latin asupra orașului, determinându-i pe cruciați să-și poarte propria luptă epuizantă pe două fronturi. Între timp, sultanul încerca să păstreze contactul cu Qaragush și cu garnizoana sa, dar cum orașul era supus unei blocate strânse și pe uscat, și pe mare, acest lucru nu era ușor. Porumbeii voiajori erau unul dintre principalele mijloace de comunicație și de spionaj care deserveau vastul Imperiu Aiubid, dar la Acra se pare că ei au jucat un rol limitat, poate pentru că erau o țintă prea ușoară pentru arcașii inamici. Saladin s-a bazat în schimb pe un grup de mesageri pricepuți și curajoși care încercau să ajungă înot în portul interior al Acrei, la adăpostul întunericului, ducând cu ei scrisori, bani, ba chiar și recipiente conținând amestecul pentru obținerea focului grecesc, sigilate în pungi din piele de vidră. Era o sarcină periculoasă. Într-o astfel de misiune, un înotător experimentat, pe nume Isa, care obișnuia „să se scufunde și apoi să iasă de cealaltă parte a navelor dușmane”, a dispărut, iar trupul său a fost apoi adus de ape în port, după câteva zile, având încă legate la brâu mesajele și aurul pe care le ducea cu el³⁶.

În cea mai mare parte a anului 1190, Saladin s-a confruntat cu un dușman animat de un singur obiectiv esențial – străpungerea baricadei de pe uscat a Acrei. În lipsa unui singur conducător universal recunoscut (puterea fusese, rînd pe rînd, în mâinile unora precum regele Guy, Jacques d'Avesnes și Henric de Champagne), atacurile cruciaților erau uneori lipsite de înșuflețire, dar constituiau totuși o amenințare serioasă. Francii au adoptat o strategie de asediu bazată pe atac, încercînd să cucerească zidurile orașului combinînd bombardamentele, escaladarea zidurilor cu ajutorul scărilor și tunelurile săpate pe sub metereze. După ce construiseră pe parcursul iernii o serie de catapulte, ei bombardau aproape zilnic orașul cu proiectile din piatră. Aceste mașinării par să fi avut o putere destul de limitată, fiind incapabile să propulseze bolovani cu adevărat masivi, astfel încît atacurile vizau probabil hărțuirea și rănirea garnizoanei musulmane, precum și slăbirea zidurilor Acrei. Desigur, nici cealaltă parte nu se lăsa mai prejos. În oraș, Qaragush dispunea de propriul său arsenal de armament greu, cu ajutorul căruia încerca să distrugă mașinile de asediu ale cruciaților, adesea cu mare succes. Se pare că una dintre catapulte sale era foarte masivă, fiind capabilă să proiecteze pietre care, la impact, ajungeau să fie îngropate în sol la 30 de centimetri adîncime.

Zidurile dinspre uscat ale Acrei erau înconjugate de un șanț fără apă, care avea scopul de a zădărnici orice atac terestru și de a împiedica instalarea unor turnuri de asediu înalte lângă fortificațiile orașului. Cruciații au făcut încercări asidue de a umple segmente din acest șanț cu pietre, deseori sub amenințarea proiectilelor venite din înălțimea zidurilor. Garnizoana făcea tot posibilul să împiedice aceste eforturi, trimițînd o ploaie de săgeți asupra celor ce munceau dedesubt, dar aceștia din urmă erau hotărîți. O femeie francă, rănită de moarte în timp ce aducea pietre, a cerut chiar ca trupul să-i fie aruncat în șanț, ca material de umplutură. La începutul lunii mai 1190, spre groaza musulmanilor, fusese croită o cale către baza zidurilor.

Acum începea să se răspîndească panica. Timp de săptămîni întregi, Qaragush și Saladin fuseseră martorii unor activități frenetice de construcție în tabăra cruciaților, care au făurit treptat trei mașini de asediu masive. Construite din lemn adus special din Europa, avînd o înălțime de aproximativ 20 de metri, acești giganți pe roți, cu trei niveluri, erau acoperiți cu piei îmbibate în oțet, pentru a minimiza efectul focului, și erau protejate de plase din sfoară, pentru a diminua impactul atacului catapultelor. Un martor ocular musulman nota că, depășind în înălțime zidurile Acrei, „[acestea] păreau niște munți”. În jurul datei de 3 mai, regele Guy, Jacques d’Avesnes și Ludwig de Turingia le-au ticsit cu soldați – mînuitori de arbalette și arcași pe acoperiș, lăncieri și sulițași dedesubt – și au ordonat avansarea mașinilor de asediu către oraș. Această priveliște înfricoșătoare i-a speriat pe musulmani. În tabăra lui Saladin, „toți își pierduseră speranța că orașul avea să mai fie salvat, iar moralul apărătorilor era la pămînt”, în timp ce în interiorul Acrei, „Qaragush își ieșise din minți de spaimă”, pregătindu-se să negocieze capitularea. A fost trimis în grabă un înotător care să-l avertizeze pe sultan de iminența predării, iar Saladin a inițiat repede un contraatac. Simultan, garnizoana a început să bombardeze turnurile de asediu cu foc grecesc, cînd acestea au ajuns la o distanță suficient de mică, dar aceste măsuri nu le-au oprit înaintarea inexorabilă.

Cel care a salvat situația a fost un făurar anonim, originar din Damasc. Fascinat de proprietățile focului grecesc, acesta lucrase la o variantă a formulei acestuia care promitea să ardă cu și mai mare intensitate. Qaragush era sceptic, dar în cele din urmă a fost de acord să încerce această nouă invenție, iar făurarul „a amestecat ingredientele pe care le adunase cu păcură, în recipiente din cupru, pînă ce amestecul semăna cu un cărbune încins”. Mai devreme în acea zi, încercările nereușite de a respinge asaltul folosind focul grecesc obișnuit îi determinaseră pe franci să danseze și să glumească pe turnurile lor, dar cînd au fost loviți de un vas de lut plin cu acest nou amestec, batjocura lor a încetat. „Nici nu și-a atins bine ținta că s-a și aprins, și turnul întreg a devenit un munte de flăcări”, a observat un martor ocular musulman. Curînd, și celelalte două turnuri de asalt au avut o soartă asemănătoare. Cruciații rămași la nivelurile superioare au murit, iar cei de dedesubt, care au putut să scape, au privit cum mașinăriile lor imense „se transformau în scrum”. Cel puțin pe moment, Acra era în siguranță³⁷.

În lunile care au urmat, pricepera superioară a musulmanilor în privința tehnologiei armamentului pe bază de combustibili s-a dovedit a fi un element decisiv. În august, cînd francii au încercat să-și intensifice bombardamentul, lucrînd în schimburi, zi și noapte, construind și mai multe catapulte, Qaragush și Abu’l Haija au lansat un atac fulgerător, trimițînd „specialiști în focul grecesc” să ardă mașinile de război ale inamicilor, ucigînd totodată șaptezeci de cavaleri. În septembrie, o catapultă masivă, construită la ordinul lui Henric de Champagne, care costase 1.500 dinari de aur, a fost arsă în cîteva minute. Deloc surprinzător, cruciații au început să urască intens focul grecesc. Astfel, un emir turc ghinionist a plătit scump cînd a fost rănit într-un conflict de lingă un turn de asalt franc. Ducea un vas cu focul grecesc, în speranța de a distruge turnul, dar rănit fiind, un cavaler latin „l-a întins pe pămînt și a golit conținutul vasului pe organele lui genitale, care au ars”³⁸.

În vara respectivă s-au purtat și alte tipuri de bătălii, mai subtile și mai perfide. Stimularea atenției moralei armatei proprii și eforturile de a frînge hotărîrea dușmanului erau de mult trăsături comune ale conflictelor din asediile medievale. Și, deși evenimentele de la Acra nu par să fi fost marcate de acte repetate de barbarism sau de

brutalitate inumană deliberată, garnizoana lui Qaragush a apelat uneori la astfel de tactici. Cadavre ale latinilor fuseseră deja atârinate de zidurile Acrei în noiembrie 1189, în încercarea de a-i mînia pe cruciați. Acum, în 1190, trupele musulmane aduceau cîteodată pe parapete cruci și imagini specifice credinței creștine și le supuneau batjocurii publice, prin acte precum bătaia cu bețe, scuiparea sau chiar urinarea, deși se pare că un soldat care a încercat acest din urmă lucru a fost săgetat în vîntre de către un arcaș franc.

Aspectele recurente ale oricărui asediu prelungit – foamea și bolile – au marcat la rîndul lor Acra, în anul 1190. Foamea și nemulțumirea par să fi determinat grupurile mai sărace din oastea cruciaților să inițieze un atac dezorganizat și în cele din urmă nereușit asupra taberei lui Saladin, în căutarea hranei, pe 25 iulie, care a avut un bilanț de cel puțin 5.000 de morți. Cadavrele acestora, lăsate să se descompună în căldura verii, și roiurile mari de muște pe care le-au atras au făcut viața insuportabilă în ambele tabere, iar molima s-a răspîndit inevitabil pe cîmpiile Acrei.

Saladin a încercat din nou să curețe cîmpul de bătălie aruncînd rămășițele morților creștini în rîu, trimițînd la vale, către cruciați, un amestec înfiorător de „sînge, cadavre și grăsime”. Tactica a dat rezultate. Un latin a descris cum „nu puțini [cruciați] au murit la scurt timp după [ce sosiseră], din cauza aerului pestilențial, poluat cu duhoarea cadavrelor, epuizați de nopțile agitate în care stătuseră de strajă și măcinați de alte greutăți și nevoi”. Combinația letală de malnutriție și condiții sanitare cumplite a otrăvit tabăra pe tot restul anotimpului, iar rata mortalității a crescut enorm. Pierderile de vieți omenеști în rîndul celor mai săraci erau foarte mari, dar nici nobilii nu erau imuni: Theobald de Blois „nu a supraviețuit mai mult de trei luni”, în timp ce compatriotul său, Ștefan de Sancerre, „și el a venit și a murit, lipsit de apărare”. Ranolf de Glanville a rezistat doar trei săptămîni. Acra a devenit rapid cimitirul aristocrației europene³⁹.

Soarta cruciaților germani

În alte zone ale Orientului Apropiat, un alt deces avea să modifice evoluția cruciadei. La sfîrșitul lui martie 1190, împăratul Frederic Barbarossa a căzut la înțelegere cu bizantinii; sub comanda lui, trupele cruciate germane au traversat strîmtoarea Dardanele, către Asia Mică. Germanii și-au croit drum spre sud-est, prin teritoriul grecesc, traversînd Anatolia turcească la sfîrșitul lui aprilie. Luptele interne pentru putere cu sultanatul selgiucid Konya făcuseră ca încercările anterioare ale lui Frederic de a-și negocia traversarea sigură spre Siria să aibă un impact limitat pe uscat, iar cruciații au întîlnit curînd rezistența musulmană. În pofida unor lipsuri de scurtă durată, Barbarossa a reușit să mențină disciplina în rîndul oamenilor săi – unele surse musulmane au susținut că a amenințat că va tăia gîtul oricărui cruciat care va încălca ordinele –, iar coloana armatei germane și-a continuat marșul. La 14 mai, un atac turc important a fost respins, iar Frederic s-a pornit să atace chiar sultanatul Konya, ocupînd partea inferioară a capitalei selgicide și silindu-i pe turci să capituleze temporar.

După ce traversase aproape întreaga Asie Mică, Barbarossa s-a îndreptat către sud, spre coastă și spre teritoriul creștin al Armeniei ciliciene. Cruciada germană suferise pierderi substanțiale în rîndul oamenilor și al cailor, dar, în ansamblu, Frederic înregistrase un succes considerabil, triumfînd în privințe în care cruciații din anii 1101 și 1147

avuseseră eșecuri. Apoi, chiar când cele mai grele încercări păreau să fi trecut, a avut loc dezastrul. Apropiindu-se de Sifilke, pe 10 iunie 1190, împăratul a decis nerăbdător să traverseze râul Saleph înaintea trupelor sale. Calul s-a dezechilibrat în mijlocul curentului, aruncându-l pe Frederic în râu – într-o zi extrem de fierbinte, apa s-a dovedit a fi șocant de rece și, nereușind să înoate, regele german s-a înecat. Corpul său a fost adus la țarm, dar nu s-a mai putut face nimic. Cel mai puternic monarh din Europa Occidentală, cel mai puternic conducător care a îmbrățișat vreodată cauza crucii zăcea mort.

Această nenorocire bruscă, neașteptată, i-a șocat atât pe latini, cât și pe musulmani. Un cronicar francez remarca faptul că „creștinătatea a avut foarte mult de pierdut de pe urma morții lui [Frederic]”, în timp ce în Irak un alt contemporan proclama cu bucurie că „Dumnezeu ne-a salvat de rău”. Cruciații germani au fost pradă unei crize de autoritate și de morală. Fiul cel mai mic al lui Barbarossa, Frederic de Suabia, a încercat să salveze expediția. Preluând comanda, el a ordonat ca trupul regelui să fie învelit în lințoliu și îmbălsămat, iar apoi a condus oștenii spre nordul Siriei, însă, pe drum, „boala și moartea s-au năpustit asupra lor, [astfel încât au ajuns] să arate ca și cum fuseseră scoși din morminte”. Mii de soldați au murit, iar alții au dezertat. La Antiohia, o parte din rămășițele pămîntești ale lui Barbarossa au fost îngropate în biserica Sfîntul Petru, lângă locul unde fusese descoperită Lancea Sfîntă; apoi, oasele sale au fost fierte și puse într-un sac, cu speranța că vor fi duse să-și găsească odihna în Ierusalim (de fapt, au fost îngropate în cele din urmă în biserica Sfînta Maria din Tyr). Frederic de Suabia a înaintat cu greu de-a lungul coastei siriene, cu ceea ce mai rămăsese din oastea germană, confruntîndu-se cu atacuri din partea trupelor aiubide staționate în nord⁴⁰.

Nu se știe clar cînd a ajuns la Saladin vestea morții lui Barbarossa – potrivit lui Baha al-Din, acesta a fost informat despre eveniment prin intermediul unei scrisori primite de la Basil de Ani, capul bisericii creștine armene, dar nu este precizată nici o dată. Cu siguranță, musulmanii au sărbătorit știrea. Un cruciat scria că „înăuntrul zidurilor Acrei... oamenii dansau și cîntau la tobe” și își amintea că membrii garnizoanei aiubide se urcau jubilînd pe ziduri și strigau „de multe ori, tare...: «Împăratul vostru s-a înecat»”. Cu toate acestea, sultanul a continuat să trimită trupe pentru a apăra Siria pînă pe 14 iulie 1190, iar armata sa nu și-a reunit toate forțele la Acra pînă la începutul toamnei. Astfel, chiar dacă moartea lui Barbarossa a diminuat forța cruciadei germane, Saladin a pierdut totuși resurse militare esențiale în vara respectivă. Frederic de Suabia a ajuns în cele din urmă la Acra la începutul lui octombrie 1190, însoțit de aproximativ 5.000 de soldați. Saladin pare să se fi așteptat ca, în pofida tuturor pierderilor suferite, sosirea germanilor să fi revigorat asediul cruciaților, dar, în realitate, aceștia au contribuit prea puțin la susținerea cauzei francilor⁴¹.

Remiza

Într-o oarecare măsură, sezonul de luptă din 1190 fusese un succes pentru Saladin. Acra respinsese toate atacurile latinilor, garnizoana sa contracara ingeniozitatea tehnologiei militare experimentale a francilor. Sultanul reușise, deși cu oarecare dificultate, să mențină deschise canalele de comunicare și de aprovizionare ale orașului, trimițîndu-și

totodată propriile trupe să-i hărțuiască pe cruciați și să le distragă atenția. După douăsprezece luni de eforturi, Acra continua să reziste.

Totuși, la o evaluare de ansamblu, Saladin eșuase. Silit să-și trimită resursele marțiale pentru a face față amenințării cruciadei germane, nu dispunea de numărul de soldați necesar pentru a prelua inițiativa la Acra. Dacă ar fi avut la dispoziție întreaga armată, în vara respectivă ar fi putut să riște un atac frontal bine pus la cale asupra pozițiilor france și i-ar fi izgonit pe cruciați din Palestina. În realitate, când trupele s-au regrupat la Acra, la începutul lui octombrie, Saladin se pare că a decis că, pentru moment cel puțin, pierduse șansa unei intervenții decisive. Acest fapt, corelat cu debutul unei „febre bilioase”, l-a determinat să-și mute din nou armata într-o tabără de iarnă mai îndepărtată, la Saffaram (la aproximativ 16 km sud de Acra), la mijlocul lui octombrie, punând astfel efectiv capăt sezonului de lupte. Cu încrederea evident zdruncinată, Saladin a ordonat demolarea orașelor Cezareea, Arsuf și Jaffa – principalele porturi din sudul Acrei – și chiar a încuviințat dărîmarea zidurilor orașului Tiberiada. În lunile care au urmat, Saladin s-a confruntat în permanență cu dificultăți legate de menținerea trupelor sale în cantonament. Unele grupări, precum cele conduse de liderii din Jazirat și Sinjar, au cerut în mod repetat să se întoarcă la ținuturile lor; alții, precum Keukburi, au fost trimiși să supravegheze urmărirea intereselor neglijate ale sultanului în Mesopotamia și au reprezentat o pierdere pentru jihad⁴².

Retrăgîndu-se din prima linie, așa cum procedase și cu un an mai devreme, Saladin se baza pe faptul că ravagiile naturii îi vor slăbi inamicul și aștepta să vadă dacă cruciații vor supraviețui unei a doua ierni vitrege, îngrămădiți în afara zidurilor Acrei. Curînd, schimbarea anotimpului a început să-i afecteze pe aceștia. Ca și în 1189, sfîrșitul toamnei anticipa închiderea rutelor maritime pe distanță lungă și izolarea efectivă a oștii france. În noiembrie, proviziile cruciaților erau deja pe sfîrșite, fapt ce i-a silit să inițieze o expediție de aprovizionare spre sud, către Haifa, care a fost stopată după doar două zile.

Chinuri

La sfîrșitul lui noiembrie, Saladin a permis în sfîrșit oștirii sale să se retragă pentru a ierna, rămînînd încă o dată singur, cu un număr mic de soldați, să vegheze asupra Acrei, în timp ce „marea devenea tot mai zbuciumată, [iar ploile] se înteteau și nu se mai terminau”. Din perspectiva musulmanilor, lunile care au urmat s-au dovedit mult mai dificile și mai greu de îndurat decît iarna lui 1189. Garnizoana orașului își pierduse încrederea, iar Saladin și oamenii lui erau extenuați și nervoși. Deoarece liniile de aprovizionare erau afectate, surveneau adesea penurii de alimente și arme și existau prea puțini medici disponibili care să trateze cazurile frecvente de îmbolnăviri. „Islamul vă cere sprijinul”, i-a scris sultanul califului, într-o scrisoare imploratoare, „ca un om care se înecă și strigă după ajutor”. Totuși, aceste probleme erau doar o palidă reflectare a chinurilor cu care se confruntau cruciații. Un martor ocular musulman admite acest lucru, consemnînd că, deoarece „cîmpia [Acrei] devenise foarte nesănătoasă” și „nu mai aveau acces la mare”, „mortalitatea în rîndul inamicilor era foarte mare”; zilnic, mereau între 100 și 200 de oameni.

Poate că suferința latinilor era evidentă pentru observatori, însă, din perspectiva celor din tabăra creștină, lucrurile stăteau încă și mai prost. Fiind izolați de lumea din afară,

proviziile de alimente ale cruciaților pur și simplu se terminaseră. La sfârșitul lui decembrie, oamenii ajunseseră să jupoaie „cai sănătoși” și să le mănince cu poftă carnea și măruntaiele. Pe măsură ce foamea se intensifica, un cruciat scrie că existau „unii care își pierduseră orice rușine din cauza foamei, [care] se hrăneau în văzul tuturor cu hrana abominabilă pe care o puteau găsi, indiferent cât de respingătoare era, lucruri pe care nici n-ar trebui să le pomenim. Gurile lor disperate devorau ceea ce oamenii nu au voie să mănince, de parcă ar fi fost delicatase”. Aceste afirmații ar putea fi un indiciu privind apariția actelor de canibalism.

Slăbiți de foame, francii au căzut pradă unor boli precum scorbutul și gingivita necrozantă :

Armata era afectată de o boală... consecința ploilor care cădeau așa cum nu se mai întâmplase vreodată, astfel încât întreaga armată era pe jumătate cufundată în apă. Toți tușeau și erau răgușiți, picioarele și fețele li se umflaseră. Într-o zi, în locul de depozitare a morților au ajuns 1.000 de cadavre ; fețele lor erau atât de umflate, încât dinții le cădeau din guri.

Mortalitatea atinsese un procent nemaivăzut de la asediul Antiohiei, din prima cruciadă. Au murit mii de oameni, printre care și persoane influente, ca de exemplu arhiepiscopul Balduin de Canterbury, Theobald de Blois și chiar Frederic de Suabia. În aceste zile întunecate de iarnă, moralul creștinilor s-a prăbușit. Un cruciat comenta : „Nu există minie mai cumplită decât cea care se naște din foamete”, observând că în mijlocul acestei orori minia și disperarea duceau la pierderea credinței și dezertare. „Mulți dintre oamenii noștri s-au dus la turci și și-au renegat credința”, scrie acesta ; „ei s-au dezis [de Hristos], de cruce și de botez – de tot”. Primindu-i pe acești apostatați, probabil că Saladin spera că asediul Acrei va lua sfârșit curînd.

Totuși, cruciații rezistau. Unii s-au apucat să mănince iarbă și buruieni, „ca animalele sălbatice”, alții au început să mănince roșcove specifice zonei, cu care nu erau obișnuiți, considerîndu-le „dulci”. Hubert Walter, episcop de Salisbury, a jucat un rol important în restabilirea într-o oarecare măsură a ordinii în tabăra cuprinsă de haos, organizînd colecte caritabile de la cei bogați, astfel încât mîncarea să le fie distribuită celor săraci. Cînd un număr mare de cruciați au păcătuit mîncînd în postul Paștilor puțină carne pe care o putuseră găsi, Hubert a instituit o pedeapsă pentru aceștia – trei lovituri pe spate cu un băț, administrate de el însuși, „însă nu lovituri puternice”, deoarece el „îi pedepsea ca un tată”. În cele din urmă, la sfârșitul lui februarie sau la începutul lui martie, a ajuns în tabără primul vas creștin mic cu provizii de grîne și a fost întîmpinat cu multă bucurie, iar criza de alimente a luat sfârșit odată cu venirea primăverii. După ce trecuseră printr-o perioadă agitată, marcată de moarte și suferință, prezența francilor în afara zidurilor Acrei era în continuare copleșitoare⁴³.

Pentru Islam, tenacitatea cruciaților însemna dezastru. La fel cum procedase și cu un an înainte, Saladin a încercat să profite de anotimpul iernii pentru a consolida Acra, dar de data aceasta eforturile sale au avut mai puțin succes. Al-’Adil a fost trimis să organizeze un depozit de alimente la Haifa, de unde să poată fi expediate provizii dinspre Egipt, de-a lungul coastei, către garnizoană. Pe 31 decembrie 1190, șapte vase de transport încărcate pînă la refuz au ajuns în portul Acrei, însă s-au izbit de stînci și marea trădătoare le-a scufundat. Alimentele, armele și banii care ar fi ajutat orașul să reziste mai multe luni s-au pierdut. Apoi, pe 5 ianuarie 1191, o furtună intensă, cu ploaie, a cauzat prăbușirea unei părți din zidul exterior al Acrei, astfel încît orașul a devenit brusc

vulnerabil în fața unui atac. Torturați de foamete și boli, cruciații nu erau capabili să profite de această șansă, iar oamenii lui Saladin au astupat în grabă spărtura, însă viitorul Islamului părea sumbru. Cuprins de presentimente tot mai întunecate, sultanul a încercat să reorganizeze apărarea Acrei. Pe 13 februarie, Abu'l Haija cel Gras a fost eliberat din funcția de comandant militar al portului, fiind înlocuit cu al-Mashtub, deși Qaragush a continuat să ocupe funcția de guvernator. De asemenea, trupele extenuate care formau garnizoana au fost înlocuite, dar secretarul lui Saladin, Imad al-Din, a criticat ulterior această măsură, observând că trupele alcătuite din 20.000 de oșteni și șaizeci de emiri au fost înlocuite cu doar 20 de emiri și mult mai puțini oșteni, deoarece Saladin se străduia să găsească voluntari dispuși să apere orașul.

Frustrarea sultanului este evidentă într-o scrisoare trimisă califului în aceeași lună, în care îl avertiza pe acesta cu privire la posibilitatea ca papa să vină să-i conducă pe cruciați și deplîngea faptul că, atunci cînd trupele musulmane soseau la Acra din colțurile îndepărtate ale Orientului Apropiat, prima întrebare a comandanților era cînd anume puteau să plece. Concomitent, presiunile multiple pe care le presupunea conducerea imperiului său vast, în timp ce era blocat la Acra, începeau să-l afecteze. În martie, Saladin a dat curs, fără tragere de inimă, solicitărilor repetate ale lui Taqi al-Din de a fi desemnat conducător al orașelor Harran și Edessa, din nord-est. Deși sultanul nu-și permitea ca nepotul său să abandoneze cauza jihadului, el trebuia să-și mențină controlul asupra zonei cursului superior al Eufratului, pentru a nu risca destrămarea propriului imperiu⁴⁴.

În aprilie 1191, viitorul lui Saladin și al Acrei părea aproape lipsit de speranță. Timp de un an și jumătate, sultanul fusese imobilizat de asediul cruciaților asupra orașului, incapabil să-și consolideze pe deplin victoriile din anul 1187, intimidat și silit să adopte strategia unei apărări bazate pe reacții. Încercase să abată fluxul răzburării care venea dinspre vestul Europei către coastele Palestinei, dar nu reușise. Moartea neașteptată a lui Frederic Barbarossa, în iunie 1190, fusese extraordinar de providențială, dar la Acra Saladin însuși fusese mai puțin norocos, confruntîndu-se cu dușmani franci care păreau de neînfrînt. Cu forțele slăbite, dar nu învinși, cruciații reușiseră un lucru uluitor – menținuseră un asediu în inima teritoriului inamic, aflîndu-se totodată sub amenințarea unei armate dușmane.

Dintr-o perspectivă importantă, Saladin a gestionat confruntarea titanică din afara zidurilor Acrei într-un mod lăudabil. Pentru prima oară în războiul pentru Țara Sfîntă, refuzase să se retragă dintr-o confruntare militară prelungită și fermă, dînd dovadă de o hotărîre de neabătut, de-a lungul unui an și jumătate, respectiv pe parcursul a două ierni. Cu toate acestea, în pofida tuturor obstacolelor cu care s-a confruntat, incapacitatea sultanului de a-i birui pe creștini între anii 1189 și 1191 trebuie să fi fost subiectul unor critici aspre. El știa că toată desfășurarea de forțe a francilor adunați în fața Acrei, toate atacurile lansate asupra zidurilor orașului nu erau decît începutul cutremurului ce avea să urmeze, odată cu sosirea regilor Angliei și Franței. Și totuși, lui Saladin îi lipseau voința și viziunea necesare pentru a trece la acțiune. Acum, cînd poarta către Țara Sfîntă fusese întredeschisă, Islamul avea să se confrunte cu întreaga forță a miniei creștinătății latine pornite în cruciadă.

Capitolul 15

Sosirea regilor

Navigînd în josul coastei Palestinei, în dimineța zilei de sîmbătă, 8 iunie 1191, regele Richard I al Angliei a întrezărit o primă imagine din spectacolul teribil al asediului Acrei. A văzut turnurile și fortificațiile orașului, apoi mulțimea zecilor de mii de cruciați veniți „din toate națiile creștine de sub ceruri”, „floarea lumii” încercuindu-și prada. În cele din urmă, „a văzut dealurile și munții, văile și cîmpiile acoperite de turci, de corturi și de oameni însuflețiți de dorința de a face rău creștinătății”, avîndu-l în mijlocul lor pe Saladin. După o perioadă lungă, de trei ani și jumătate, de cînd îmbrățișase cauza crucii, Richard ajunsese în sfîrșit în Țara Sfîntă. Francii i-au sărbătorit sosirea prin manifestări entuziaste. Un membru al armatei sale scrie despre festivitățile care au avut loc în seara respectivă :

Bucuria era imensă, noaptea era senină. Cred că nici un fiu al vreunei mame nu a mai văzut sau trăit o astfel de fericire precum cea simțită de armată la venirea regelui. Peste tot răsunau clopote și trompete. Se auzeau cîntece minunate și balade. Toți erau plini de speranță. Atîtea lumînări și candelă fuseseră aprinse, încît turcilor din armata de pe dealuri li se părea că întreaga vale luase foc.

În tabăra lui Saladin, unul dintre sfătuitoarii sultanului notează că „blestematul de rege al Angliei a venit [cu] mare pompă, [în fruntea a] douăzeci și cinci de galere pline cu soldați, arme și provizii... e înțelept și experimentat, iar venirea lui a insuflat o groază teribilă în inimile musulmanilor”. Richard Inimă-de-Leu sosise⁴⁵.

Călătoria către Țara Sfîntă

Richard înregistrase o victorie însemnată chiar înainte de a ajunge în Orientul Apropiat. Armatele cruciate ale Franței și Angliei plecaseră pe mare, din Sicilia, în primăvara anului 1191. Filip al II-lea August plecase din Messina pe 20 martie și sosise în Levant cu o lună mai tîrziu. În acest timp, Richard pornise către Creta, pe 10 aprilie, cu o flotă care ajunsese la peste 200 de vase. După trei zile însă, un vînt potrivnic a silit aproximativ douăzeci și cinci dintre aceste vase să se îndrepte spre Cipru – insulă condusă din 1184 de împăratul bizantin Isaac Comnenul, avînd statutul de teritoriu grec independent. Printre acestea se afla și vasul pe care călătoreau sora lui Richard Inimă-de-Leu, Joanne, și logodnica

lui, Berengaria. Trei vase au naufragiat pe coasta insulei, iar cei care au reușit să ajungă pe țărm nu au fost bine primiți de populația locală. Au existat încercări de a le răpi pe cele două prințese latine, în timp ce vasul lor era ancorat lângă Limassol, pe coasta sudică.

După ce a sosit la Rodos, în jurul datei de 22 aprilie 1191, regele Richard a aflat ce se întâmplase și a decis să inițieze imediat un atac naval asupra Ciprului, în pofida statutului acestuia de stat creștin și a statutului său de cruciat. Richard Inimă-de-Leu a întreprins o descindere îndrăznească pe uscat, la Limassol, pe 5 mai, și a învins rapid trupele lui Isaac, silindu-i pe greci să se retragă la Famagusta, pe coasta estică. Într-o perioadă de acalmie, înainte de ostilitățile ce aveau să urmeze, Richard și Berengaria s-au căsătorit în capela Sfântului Gheorghe din Limassol, pe 12 mai.

Ulterior, Isaac a încercat fără mare convingere să restabilească pacea, însă Richard a navigat în cele din urmă spre Famagusta, învingându-i încă o dată pe greci în luptă, iar apoi s-a pornit să cucerească întreaga insulă, cu o eficiență remarcabilă. Isaac s-a predat pe 1 iunie și i s-au pus imediat cătușe din argint comandate special (Richard îi promisese că nu-i va pune cătușe de fier).

Astfel, Richard și-a început campania cruciată cu o victorie importantă, deși împotriva unui teritoriu creștin. Cucerirea Ciprului i-a oferit armatei angevine un aflux masiv de bogății și resurse. Regele a impus populației cipriote o taxă de 50%, iar apoi, la câteva luni după ce plecase de acolo, a vândut insula Ordinului Templierilor pentru 100.000 de monede bizantine din aur (deși a primit doar plata inițială, de 40.000 de monede). De asemenea, insula a reprezentat și un post strategic esențial pe parcursul cruciadei. Pe termen lung, ocupația latină a Ciprului a avut un efect profund asupra istoriei ulterioare a cruciadelor și a statelor cruciate.

În mijlocul campaniei sale din Cipru, Richard a primit o solie de la Guy de Lusignan. Richard Inimă-de-Leu, în calitate de conte de Poitou, era seniorul feudal al Dinastiei Lusignan, iar Guy încerca acum să profite de această relație, rugându-l pe Richard să-l ajute în lupta sa pentru putere împotriva lui Conrad de Montferrat. Totodată, au început să sosească vești din Palestina, sugerînd că Filip August făcea progrese reale la Acra. După cum afirmă un cruciat, „cînd [regele] angevin a auzit acest lucru, a suspinat adînc, din toată inima, [și a spus] «Să dea Dumnezeu ca Acra să nu fie cucerită în absența mea»”. Incitat la acțiune, Richard Inimă-de-Leu a plecat din Cipru pe 5 iunie 1191 și, după ce a debarcat în Siria, l-a închis pe Isaac Comnenul în castelul Marqab, deținut de cavalerii Ospitalieri. Richard s-a îndreptat către sud, dar garnizoana lui Conrad de Montferrat nu i-a permis să intre în Tyr, așa încît a navigat mai deprte, ajungînd la Acra pe 8 iunie⁴⁶.

Impactul sosirii regilor

Sosirea lui Richard Inimă-de-Leu și a lui Filip August au reconfigurat șansele latinilor. Venirea celor doi monarhi a revitalizat cruciada, impulsînd asediul Acrei cu o nouă însuflețire și hotărîre, aducînd o suplimentare revigorantă a resurselor – financiare, umane și materiale – care promiteau să călăuzească acest asediu mult disputat către un final victorios.

Sosirea lui Filip August

Într-un fel, zvonurile care ajunseseră la Richard, în Cipru, erau întemeiate : regele Filip făcuse progrese semnificative la Acra de la sosirea sa, pe 20 aprilie 1191. Deși observă că acesta sosise aici cu o flotă modestă, alcătuită din doar șase corăbii, Baha al-Din admite faptul că monarhul francez era „un bărbat extraordinar și un conducător respectat, unul dintre marii regi căruia întreaga armată îi va arăta supunere”. Acesta a venit însoțit de o mare parte din nobilimea franceză importantă : bărbați precum contele Filip de Flandra, un cruciat veteran (care a supraviețuit doar până la 1 iunie), și mîndrul și puternicul conte Hugues de Burgundia. Deși scriitorii contemporani care-l favorizau pe Richard Inimă-de-Leu au avut tendința de a minimaliza realizările de la Acra ale regelui francez, în realitate, Filip și-a făcut imediat simțită prezența, făcînd eforturi să intensifice presiunea militară asupra garnizoanei Acrei, consolidînd totodată poziția francilor.

După ce „le ordonase mînuitorilor de arbalet și arcașilor să tragă în permanență, astfel încît nimeni să nu poată ridica un deget deasupra zidurilor orașului”, regele a supravegheat construirea a șapte mașini de război masive de aruncat pietre și consolidarea palisadei care înconjură tranșeele cruciaților. Pe 30 mai, cu catapultele gata de acțiune, Filip a inițiat un bombardament hotărît, atît de intens încît „[asupra Acrei] a plouat cu pietre zi și noapte”, silindu-l pe Saladin să-și readucă trupele pe linia frontului. Ajungînd la Tell al-Ayyadiya pe 5 iunie, sultanul a dezlănțuit atacuri zilnice asupra tranșeelor latine, sperînd să întrerupă ofensiva aeriană, dar nimic nu părea să poată opri mașinile de asediu franceze. Concomitent, cruciații făceau pregătiri în vederea unui atac frontal la sol, încercînd din nou să umple secțiuni din șanțul uscat din jurul Acrei, astfel încît să poată avea acces la ziduri. În timp ce francii aruncau în șanț cai morți și chiar cadavre umane, garnizoanei musulmane îi rămăsese sarcina disperată de a încerca să golească șanțul mai repede decît încercau latinii să-l umple. Un martor musulman descrie modul în care apărătorii erau împărțiți în trei grupuri : unii „coborau în șanț și tăiau în bucăți cadavrele și caii, pentru a fi mai ușor de cărat”, alții transportau această povară respingătoare spre mare, iar al treilea grup îi apăra pe ceilalți de atacul creștinilor. Se pare că „nici un om cu inimă puternică nu putea îndura” o asemenea muncă îngrozitoare – „și totuși o îndurau”, cel puțin acum. Un contemporan care ținea cu francezii observa ulterior că, odată ce momentul atacului francezilor se apropia, regele Filip „ar fi putut cuceri cu ușurință orașul, dacă ar fi dorit”, dar a ales să aștepte sosirea lui Richard, astfel încît să se bucure amîndoi de victorie. Poate că această afirmație este o exagerare, fiind puțin probabil ca Filip să fi dat dovadă de o astfel de răbdare, dar este foarte ușor, în lumina legendei ce-l înconjoară pe Richard Inimă-de-Leu, să uităm că monarhul capețian, și nu cel angevin, a fost cel dintîi care a adus un nou suflu, revigorînd a treia cruciadă⁴⁷.

Richard Inimă-de-Leu la Acra

Chiar și așa, debarcarea grandioasă, dramatică, a lui Richard la Acra, pe 8 iunie, a contribuit la înclinarea balanței forțelor militare în favoarea latinilor. Comparîndu-i pe cei doi monarhi creștini, un martor ocular musulman notează : „[Regele englez] avea

multă experiență în privința războaielor și era neînfricat în luptă; totuși, îl considerau mai prejos decât regele Franței în privința statutului regal, deși era mai bogat și mai renumit pentru aptitudinile războinice și pentru curajul său”. Richard Inimă-de-Leu a ajuns în Orientul Apropiat cu o mare parte dintre cei mai puternici nobili din Anglia și Normandia – de exemplu, Robert al IV-lea, duce de Leicester, și Roger de Tosny –, bărbați care dețineau pământuri vaste de ambele părți ale Canalului Mîneei. Totodată, era însoțit de un cerc intim de cavaleri de curte – războinici extrem de loiali, precum André de Chauvigny⁴⁸.

Richard sosise în Țara Sfîntă cu mai mulți oșteni, cu rezerve financiare mult mai mari și cu o flotă mult mai numeroasă în comparație cu regele Filip. Într-adevăr, în fruntea avangardei sale puternice, alcătuite din douăzeci și cinci de nave, monarhul englez reușise să înregistreze primul său succes militar împotriva lui Saladin încă dinainte de a pune piciorul pe teritoriul Levantului. Navigînd spre sud, dinspre Tyr, în timp ce se îndrepta către Acra, Richard a întîlnit un mare vas de aprovizionare musulman, în zona Sidonului. Acest vas plecase din Beirutul stăpînit de Aiubizi, iar la bord se aflau șapte emiri, șapte sute de oșteni de elită, erau transportate alimente, arme și multe recipiente cu foc grecesc, precum și 200 de „șerpi foarte veninoși”, cărora „[musulmanii] voiau să le dea drumul în mijlocul [armatei] creștine”. Beneficiind de o slăbire a intensității vîntului, Richard a reușit să ajungă din urmă această navă și, dîndu-și seama că musulmanii din echipajul ei încercaseră să treacă drept francezi, a inițiat un atac. Întîmpinînd o rezistență aprigă, nereușind să urce la bord și să captureze vasul intact, Richard a decis să-l lovească cu berbecii de asalt și să-l scufunde, pentru a se asigura că prețioasa încărcătură nu va ajunge niciodată la inamic. Pentru a spori la maximum efectul demoralizator al acestei înfrîngerii, un singur prizonier a fost ulterior mutilat și trimis la Acra, să transmită vești despre dezastru.

Cînd a ajuns la locul asediului, Richard și-a instalat tabăra la nord de oraș; Filip ocupase o poziție către est. Richard Inimă-de-Leu a început imediat să plănuiască „cum putea fi cucerit orașul în cel mai scurt timp, cu ce mijloace, cu ce strategii, ce mașini de asediu trebuie folosite”. În timp ce se pregătea de război însă, la doar o săptămînă după ce debarcase în Țara Sfîntă, regele a fost doborît de boală. În totală contradicție cu triumful său naval și cu sosirea sa maiestuoasă, Richard s-a trezit brusc consemnat în cortul său timp de zile în șir, din cauza unei afecțiuni asemănătoare cu scorbutul, numită de către contemporani *arnaldia*; curînd, dinții și unghiile au început să i se clatine și i-au căzut suvițe întregi de păr. Umilînța trebuie să fi fost greu de suportat, nu în ultimul rînd pentru că boala putea fi interpretată cu mare ușurință drept un fel de semn al condamnării divine. În tabăra lui Saladin, suferința regelui era considerată o binecuvîntare, deoarece îi „descuraja [pe francii] să atace”. Chiar și cuprins de infirmitate însă, Richard se dovedise capabil să susțină cauza cruciaților⁴⁹.

Dînd dovadă de o subtilitate ce pare să contrazică reputația legată de atitudinea sa abruptă, conflictuală, monarhul englez a încercat imediat să deschidă canale de comunicare diplomatică cu Saladin. Experiența din Occident îl învățase pe Richard Inimă-de-Leu că, în lumea medievală, victoriile aparțin celor care pot îmbina disciplina politicii cu iscusința războiului. Nu a dat dovadă de absolut nici o remușcare pentru faptul că a apelat la negociere ca armă în lupta cu presupușii „necredincioși”, deși deocamdată, cel puțin, aceste contacte erau ținute secrete de oastea cruciată. Chiar înainte de debutul bolii, Richard încercase să aibă o întîlnire personală cu Saladin. Fusesse trimis un sol

pentru a solicita o întrevvedere, dar sultanul a răspuns printr-un refuz politicos, dar ferm : „Regii nu se întâlnesc decât dacă s-a ajuns la un acord”, se pare că a replicat el ; „nu este bine ca ei să se lupte după ce s-au întâlnit și au luat masa împreună”.

La scurt timp, Richard a revenit cu o propunere privind un schimb de daruri și, pe 1 iulie, a eliberat un nord-african „pe care îl luaseră prizonier cu mult timp în urmă”, în semn de bunăvoință. Puțin mai târziu, Saladin a primit vizita a trei soli angevini care cereau „fructe și gheață” pentru regele lor. Se pare că lui Richard îi făcea mare plăcere să solicite astfel de delicatese, posibil drept componentă a jocului diplomatic hărțuitor, sau poate pentru a vedea cât de mult putea forța limitele ospitalității, dar și pentru că, se pare, pur și simplu începuseră să-i placă alimentele alese ale Orientului, îndeosebi piersicile și perele. Saladin, el însuși un practicant asiduul artei diplomației, i-a dus pe cei trei franci să facă turul pieței armatei sale, astfel încât aceștia să fie uluiți de multitudinea spectaculoasă de magazine, băi și mărfuri. Baha al-Din, care, în calitate de membru al cercului intim al lui Saladin, știa despre aceste prime comunicări dintre cei doi conducători, a observat cu seriozitate că astfel de solii erau de fapt misiuni de spionaj, care urmăreau să evalueze nivelul moralului musulmanilor, precum și faptul că erau acceptate în vederea aflării unor informații similare cu privire la inamici. Richard nu era singurul care încerca să negocieze cu Islamul la Acra. Filip August purta la rîndul său discuții private cu comandantul garnizoanei orașului, deși nici aceștia nu au reușit să ajungă la vreun rezultat mai însemnat. Cu toate acestea, însuși faptul că ambii regi se aflau în competiție în domeniul diplomației sugerează că rivalitatea incipientă care le întîrziase atât de mult sosirea în Țara Sfântă nu încetase să mocnească⁵⁰.

Rivalitate sau unitate ?

Semnele inițiale legate de sosirea lui Richard la Acra sugeraseră că era posibil ca unitatea dată de un scop comun să aibă întîietate asupra discordiei. Filip s-a dus să-l salute personal pe Richard Inimă-de-Leu cînd acesta din urmă a debarcat, iar cei doi monarhi „au dat dovadă de respect reciproc și considerație”. Regele francez își stăpînise chiar mînia stîrnită de căsătoria lui Richard cu Berengaria, pecetea finală a respingerii propriei lui surori. Curînd însă au început să apară fisuri în spoiala de prietenie dintre ei. Richard a făcut tot posibilul pentru a dovedi că era mai bogat decât monarhul francez, oferind cîte patru monede bizantine din aur pe lună „fiecărui cavaler, din orice țară, care voia să-și primească plata”, după ce Filip le oferise doar cîte trei monede. Acest gest poate părea o pură încercare arogantă de a se impune, însă a avut efectul foarte practic de a îngroșa și mai mult rîndurile armatei lui Richard Inimă-de-Leu, care s-a asigurat astfel că deține întîietatea sub aspectul puterii militare în rîndul cruciaților⁵¹.

În ceea ce privește cheștiunea delicată a viitorului politic al regatului Ierusalimului, și aceasta a perpetuat rivalitatea angevino-capețiană. Încă de la înfrîngerea dezastruoasă și capitularea de la Hattin, din anul 1187, legitimitatea lui Guy de Lusignan ca moștenitor al tronului Ierusalimului fusese pusă sub semnul întrebării. Conrad, marchizul de Montferrat, apărător înverșunat al Tyrului, salvator al estului latinității, era considerat de mulți o alegere îndreptățită pentru ocuparea tronului. Cînd Conrad nu i-a permis lui Guy să intre în Tyr, după eliberarea din captivitate a regelui, disputa a devenit dușmănie fățișă. Apoi, criza s-a accentuat la începutul toamnei anului 1190, cînd regina Sibylla

(sora lui Balduin al IV-lea) și cele două fiice ale ei de vîrstă mică s-au îmbolnăvit și au murit în timp ce se aflau în tabăra cruciaților de lîngă Acra. Moartea lor a reprezentat o lovitură cruntă pentru securitatea politică a lui Guy, eliminînd singura sa legătură de sînge cu tronul Ierusalimului. Acum, cînd legitimitatea dreptului la coroană a lui Guy era discutabilă, o mare parte din nobilimea supraviețuitoare din regatul latin a hotărît să-l susțină pe Conrad.

În noiembrie 1190 s-a ajuns la o soluție politică nu foarte satisfăcătoare. Linia de sînge a tronului Ierusalimului o desemna drept moștenitoare pe frumoasa soră mai mică a Sibyllei, Isabella, astfel încît o coaliție de dușmani ai lui Guy au pus la cale căsătoria acesteia cu Conrad. Mai trebuiau finalizate cîteva detalii înainte ca această uniune să se înfăptuiască. Se zvonise că măcar una dintre cele două soții anterioare ale lui Conrad era încă în viață, undeva în Occident. Și mai grav, Isabella avea deja un soț – Onfroy de Toron. Într-adevăr, cuplul locuia împreună cu armata cruciată, în afara zidurilor Acrei. Răpită din cortul ei, intimidată de Maria Comnena pentru a accepta o anulare dubioasă a căsătoriei, Isabella a consimțit în cele din urmă și s-a căsătorit cu Conrad. După cîteva decenii, o comisie papală avea să condamne căsătoria lor ca fiind atît bigamă, cît și incestuoasă (din cauză că sora Isabellei fusese căsătorită cu fratele lui Conrad), însă, pentru moment, nevoia de conducători militari puternici surmontase subtilitățile legii. Conrad abia s-a abținut înainte de a se încorona alături de Isabella în locul lui Guy și s-a retras în schimb la Tyr, subminînd astfel autoritatea „regelui”.

În vara anului 1191, se impunea urgent soluționarea întregii situații. Deloc surprinzător, Richard și Filip au sfîrșit prin a susține tabere diferite. În calitate de conte de Poitou, Richard Inimă-de-Leu era seniorul familiei Lusignan, așa că era de așteptat ca Richard să-l sprijine pe Guy, fapt confirmat atunci cînd acesta din urmă a sosit în Cipru în luna mai, prosternîndu-se în fața regelui încă înainte ca acesta să ajungă la Acra. Între timp, Filip a susținut interesele rudei sale, Conrad, care acum revenise la locul asediului. În afara zidurilor Acrei, pe 7 mai 1191, regele francez a contrasemnat un acord – prin care cumpăra sprijinul venețienilor, în schimbul drepturilor de a face negoț – în care Conrad se denumea cu îndrăzneală „rege ales”. Genovezii fiind deja aliați ai francezilor, iar pisanii fiind plătiți de către Richard, se părea că această rețea complexă de facțiuni și dispute interrelaționate avea să submineze a treia cruciadă. Totuși, flăcările unui conflict deschis nu au izbucnit niciodată. Sprijinit de Richard, la sfîrșitul lui iunie Geoffroy de Lusignan l-a acuzat pe Guy de trădare, dar marchizul a ales să fugă la Tyr, pentru a evita o posibilă arestare, iar conflictul a fost amînat, cel puțin temporar⁵².

De fapt, în pofida tensiunilor manifeste și a relei voințe dintre Richard și Filip, ei au reușit să mențină un nivel acceptabil de cooperare reticentă, pentru a asigura progresul pe frontul militar. De-a lungul lunii iunie și la începutul lunii iulie a anului 1191, trupele angevine și capețiene s-au coordonat și și-au alternat atacurile – o armată apăra tabăra împotriva lui Saladin, iar cealaltă ataca orașul. Spre sfîrșitul lui iunie, Filip a devenit nerăbdător din cauza amînărilor cauzate de boala continuă a lui Richard și a decis să organizeze singur un asalt frontal asupra Acrei, atac care a avut puțin succes, dar chiar și cu această ocazie aliații lui Richard l-au ajutat să apere tabăra cruciaților, Geoffroy de Lusignan ucigînd singur zece musulmani cu toporișca.

Strategia de asediu a cruciaților

La începutul verii anului 1191, în jurul Acrei erau mobilizați aproximativ 25.000 de cruciați; prin urmare, Richard și Filip au implementat o strategie de asediu relativ coerentă și coordonată, bazată pe asalt. Erau trimise echipe de săpători care trebuiau să sape gropi sub zidurile orașului, în speranța că fortificațiile acestuia se vor prăbuși, iar totodată se încerca în mod intermitent cucerirea zidurilor Acrei prin atacuri frontale. În iunie, totuși, planul de bătălie al ambilor monarhi se axa pe utilizarea atacului prin lansarea neîntreruptă a proiectilelor, pentru a slăbi atât apărarea fizică a Acrei, cât și rezistența psihologică a garnizoanei. Împreună, regii franci au încercuit orașul cu o baterie puternică de catapulte ce aruncau pietre. O forță distructivă atât de groaznică nu mai fusese văzută pe câmpurile de luptă cruciate, iar campania de la Acra a marcat o anumită modificare a practicilor asediului de război.

Desigur, bombardamentul constituia deja o strategie a tacticii de asediu în aceste războaie sfinte încă de la începutul lor; atât atacatorii, cât și apărătorii foloseau diverse tipuri de mașinării aruncătoare de pietre. Până acum, totuși, performanța relativ scăzută a acestor mașinării limitase dimensiunile și greutatea proiectilelor care puteau fi lansate și raza lor efectivă de acțiune. Astfel, asediatorii puteau folosi încărcătura catapultelor pentru a răni și demoraliza o garnizoană inamică, însă de obicei erau șanse mici ca doar bombardamentul să dărâme zidurile sau turnurile unei ținte bine fortificate.

Richard I și probabil și Filip August par să fi folosit tipuri mai avansate ale tehnologiei catapultelor în asediul de la Acra, mașinile utilizate fiind capabile să expedieze proiectile mai grele la o distanță mai mare și cu o precizie sporită. Ritmul intensificat al atacurilor aeriene impus de Filip a sporit și mai mult după sosirea lui Richard, tot mai multe zone ale Acrei fiind supuse unui bombardament aproape continuu. Până acum, cruciații botezaseră catapulta franceză cea mai puternică „Mal Voisine” sau „Vecina cea rea”, iar mașina aruncătoare de pietre musulmană care o bombarda pe aceasta era poreclită „Mal Cousine” sau „Ruda cea rea”. Din când în când, garnizoana Acrei reușea să distrugă „Vecina cea rea”, dar Filip a pus să fie reconstruită pur și simplu și i-a direcționat atacul asupra Turnului Blestemat, situat în colțul de nord-est al orașului. Francii au plătit pentru o altă mașinărie de război, pe care au numit-o „Catapulta lui Dumnezeu”, apelând la banii dintr-un fond comun – „un preot, un om de o mare probitate, stătea întotdeauna lângă ea”, notează un contemporan, „predicând și strângând bani pentru reparațiile continue și pentru plata celor care adunau pietrele necesare ca muniție”.

Printre mașinăriile aruncătoare de pietre folosite de soldații lui Richard se numărau două nou-construite „cu remarcabilă iscusință și din materiale extraordinare”, care puteau expedia pietrele masive pentru catapulte aduse de rege de la Messina. Printre franci se zvonise că un singur astfel de proiectil ucisese doisprezece soldați din Acra, iar ulterior i-a fost trimis lui Saladin spre examinare, însă aceste zvonuri par mai degrabă menite să ridice moralul taberei, nefiind confirmate de martorii musulmani. O altă mașinărie a lui Richard Inimă-de-Leu era atât de puternică, încât putea arunca un proiectil până în centrul orașului, pe Alea Măcelarilor, o stradă care se pare că ar fi coborât până în port⁵³.

La sfârșitul lui iunie, forța acestei ofensive cruciate intense începea să-și arate rezultatele. În tabăra lui Saladin, un observator nota că „bombardamentul constant al

zidurilor oraşului” întreprins de către franci determinase „slăbirea” zidurilor, iar cruciaţii le vedeau „clătinându-se”. „Apărătorii oraşului”, scrie acesta, „nu mai aveau deloc forţă, iar laţul din jurul lor era foarte strâns”. Numărul insuficient de oameni din interiorul Acrei avea drept consecinţă faptul că soldaţii nu puteau lupta în schimburi regulate, iar majoritatea nu dormeau zile şi nopţi în şir. În tabăra sultanului începuseră să sosească mesaje care avertizau că garnizoana, epuizată de lupta neîntreruptă, era gata să cedeze.

Saladin a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a diminua presiunea, iniţiind contra-atacuri regulate asupra întăriturilor latine. Pe parcursul sfârşitului primăverii şi la începutul verii, rîndurile armatei sale s-au îngroşat, pe măsură ce trupele răspindite pe teritoriul imperiului s-au întors la Acra. Într-adevăr, la sfârşitul lui iunie au sosit armate mari din Mesopotamia şi Egipt, dar cruciaţii se stabiliseră deja prea ferm pe poziţii. Din cînd în cînd, unele grupuri de musulmani care întreprindeau raiduri reuşeau să pătrundă în tabăra inamică – odată şi-au propus să fure oalele în care găteau francii –, dar erau întotdeauna izgoniţi. Noaptea, Saladin încerca să folosească tactici mai puţin făţişe. Hoţii care se furişau aveau sarcina de a se strecura pe lîngă străjile latine şi, după ce ajungeau la corturi, îşi alegeau o victimă. Baha al-Din descrie cum „prindeau cu uşurinţă oameni venind la ei cînd aceştia dormeau, apoi le puneau un cuţit la beregată, îi trezeau şi le spuneau prin gesturi: «Dacă vorbeşti, îţi tai gîtul!»”, iar apoi îi luau prizonieri şi îi interogau. În cele din urmă, însă, aceste încercări relativ disperate de a opri ofensiva creştină şi de a eroda moralul cruciaţilor au eşuat. La începutul lui iulie era clar că Acra avea să se prăbuşească. Inspectînd călare apărarea oraşului, Saladin este descris de un martor ocular ca fiind îngrozit: „Ochii îi erau plini de lacrimi... cînd privea spre Acra şi vedea suferinţa ei cumplită”. Foarte afectat, se spune că „în ziua aceea nu a mîncat nimic, [ci] doar a băut cîteva pahare dintr-o băutură prescrisă de medicul lui. [Era] copleşit de oboseală, tristeţe şi durere”⁵⁴.

Soarta Acrei

În jurul zilei de 2 iulie 1191, cruciaţii şi-au reconsiderat strategia. După ce aduseseră Acra în pragul capitulării, încercau acum să exploateze pagubele aduse apărării oraşului. Turnul Blestemat fusese slăbit, iar o porţiune de zece metri lungime din zidul de lîngă el începea să se fărîmîteze; înspre nord, un al doilea turn mare era gata să se prăbuşească. Săpătorii latini şi-au intensificat eforturile de a submina aceste ţinte, iar deasupra solului barajul aerian s-a diminuat, însă atenţia s-a concentrat pe lansarea unui atac frontal, deoarece francii „îşi propuseseră cu toată seriozitatea” să intre în Acra.

După prima zi de astfel de atacuri, Saladin a primit un mesaj urgent de la Qaragush şi de la al-Mastub, în care se spunea că „mîine, dacă nu faceţi ceva pentru noi, vom încerca să cădem la înţelegere şi să predăm oraşul”. Un martor ocular din tabăra musulmană a raportat că „sultanul era devastat”. Uluit de acest dezastru iminent, i-a ordonat lui al-‘Adil să iniţieze un alt atac frenetic asupra taberei creştine, pe 3 iulie, dar „infanteria francă şi-a apărut întăriturile ca un zid solid, cu arme, arbalete şi săgeţi”. Concomitent, lîngă Turnul Blestemat, săpătorii francezi săpaseră un tunel. După ce a fost incendiat, acest tunel umplut cu lemne s-a surpat, determinînd prăbuşirea unei mari zone din parapetul de deasupra sa. Zeci de franci s-au avîntat către bariera ruinată cu

scări de asediu, în timp de garnizoana musulmană urca pe ruine, pregătindu-se de luptă corp la corp.

Primul latin care s-a suit pe o scară a fost Aubery Clements, mareșal al Franței, unul dintre cei mai importanți cavaleri ai lui Filip. Ulterior, în rîndul forțelor creștine s-a zvonit că, înainte de a urca pe zidul dărîmat, Aubery strigase sfidător: „Fie voi muri astăzi, fie, cu voia lui Dumnezeu, voi intra în Acra”. Cînd a ajuns pe culmea zidului, scara lui Aubery s-a rupt sub greutatea cruciaților care se înghesuiau să-l urmeze, iar asaltul francilor a fost întîrziat. Rămas brusc singur, se spune că Aubery a luptat „cu un curaj excepțional”, iar compatrioții săi uluiți au văzut de jos cum „turcii l-au înconjurat și l-au doborît, înjunghiindu-l mortal”. Aceasta este versiunea cruciaților cu privire la evenimente. Martorii musulmani au susținut că Aubery a avut o tentativă jalnică de a pleda pentru viața lui, oferindu-se să negocieze retragerea întregii cruciade, iar apoi a fost măcelărit de un kurd zelos. Chiar dacă atacul latinilor fusese oprit, reprezentase o acțiune bine încheiată, iar starea deplorabilă a zidurilor de apărare ale Acrei a generat un val de frică și panică în oraș. În noaptea aceea, trei emiri au fugit din oraș în bărci mici, la adăpostul întunericului; unul dintre ei a făcut greșeala de a căuta refugiu în tabăra lui Saladin și a fost pus imediat în lanțuri. În realitate însă, acțiunile lor nu făceau decît să reflecte un adevăr care acum era evident pentru toată lumea: Acra era pe cale să fie cucerită⁵⁵.

Breșa definitivă a survenit în zona zidurilor din nord, atacate de Richard I. Regele suferind, încă incapabil să meargă, ordonase să fie dus pe linia frontului într-o lectică regală, acoperit cu „o învelitoare mare din mătase”. Trăgînd din spatele unui scut de atac care îl proteja, a doborît cu arbaleta sa oșteni musulmani nefericiți, printre care și un războinic care avusese ideea puțin inspirată de a purta armura lui Aubery Clements. Pe 5 iulie, săpătorii săi au incendiat un alt tunel, cauzînd răsturnarea turnului din nord și prăbușirea parțială a zidurilor de lîngă acesta. Ca și în cazul Turnului Blestemat, cruciații aveau acum în față o spărtură plină de dărîmături, pe unde era greu de urcat în vederea lansării unui atac copleșitor. Răspunsul lui Richard îi atestă atît ingeniozitatea, cît și familiarizarea cu realitățile elementare ale războiului. Știînd, după cum a observat sarcastic un contemporan, că „toți sînt atrași de mirosul banilor”, regele a oferit cîte două monede de aur oricui putea căra o piatră din zidul dărîmat. Această muncă echivala aproape cu o sinucidere: trebuiau evitate săgețile trimise de arcuri și arbalete și trebuia înfruntată corp la corp apărarea musulmană înverșunată. Cu toate acestea, s-au oferit mulți voluntari, îndeosebi atunci cînd Richard Inimă-de-Leu a sporit recompensa la trei și apoi la patru monede de aur. În pofida celor mai mari eforturi ale garnizoanei, în următoarele cinci zile, strategia lui Richard a dat rezultate: pînă pe 11 iulie, fusese creată o gaură destul de mare în ziduri, chiar dacă acest lucru presupusese mari costuri umane și financiare. În alte zone, catapulte cruciaților au fost puse din nou în acțiune, sporind presiunea atît de mult încît, cuprinși de disperare, unii musulmani au ales să sară de pe ziduri, găsindu-și moartea⁵⁶.

Negocierea

Acum, cînd înfrîngerea părea iminentă și aproape inevitabilă, comandantii garnizoanei Acrei au început să sondeze posibilitatea capitulării, chiar în timp ce luptele intense continuau. Detaliile și cronologia precisă a capitulării orașului sînt confuze. E posibil ca

al-Mashtub și Qaragush să fi inițiat negocierile încă de pe 4 iulie, caz în care ar fi greșit ca Richard să fie creditat cu merite sporite, în comparație cu Filip, sub aspectul impulsivității unui deznodământ plin de succes al asediului. Forța cumulată a armatelor angevine și capețiene a doborât Acra, determinând-o să capituleze. Este clar faptul că garnizoana ajunsese la limita rezistenței fizice și psihologice. Un martor ocular cruciat a rezumat astfel situația disperată a musulmanilor :

Le era teamă de miracolul căruia îi erau acum martori, cum că întreaga lume venea [să-i] distrugă ; și-au văzut zidurile prăbușindu-se, străpunse și distruse ; și-au văzut oamenii răniți, uciși și tăiați în bucăți. În interiorul zidurilor rămăseseră 6.000... dar nu erau suficienți.

Un musulman din tabăra lui Saladin observă însă, cu o luciditate surprinzătoare, că garnizoana Acrei „a privit moartea în față” în luna iulie. Temându-se că vor fi uciși pînă la unul după ce orașul ar fi fost cucerit, musulmanii au ales să se predea și să scape cu viață. În jurul datei de 6 iulie, Richard și Filip le-au permis solilor musulmani să iasă din oraș, cu condiția să se comporte civilizat, astfel încît să poată discuta cu Saladin despre termenii capitulării, dar nu s-a ajuns la nici o înțelegere. Sultanul mai nutrea încă speranța că o învingere absolută putea fi evitată. S-a stabilit un plan de a pătrunde în garnizoană pe timpul nopții, dar acesta a fost adus la cunoștința creștinilor de către un mameluc renegat care dezertase din armata aiubidă. Avertizați cu privire la atac, cruciații au pus de gardă mai mulți oșteni decît de obicei și, deși trupele lui Saladin au fost pregătite de luptă pe parcursul întregii nopți, nu au găsit nici o breșă în liniile cruciaților. Concomitent, în tabăra musulmană au sosit noi întăriri siriene, suscitînd ideea posibilității unui ultim contraatac.

În tabăra cruciaților însă, Richard și Filip știau că sînt într-o poziție de superioritate. În zilele ce au urmat, ei au adoptat o negociere inflexibilă, refuzînd cu obstinație orice ofertă care nu se ridica la înălțimea cererilor lor ambițioase. Gradul exact al implicării lui Saladin în aceste negocieri nu este cunoscut. Martorii musulmani s-au străduit să-l distanțeze de întregul proces, încercînd să-i păstreze aura de invincibilitate. S-a afirmat chiar că, după ce a primit o copie a termenilor finali, sultanul „și-a exprimat totala dezaprobare”, dar că planul lui de a condamna orice tentativă de predare a fost zădărnicit de capitularea precipitată a Acrei. Cu toate acestea, contemporanii lui Saladin atestă faptul că acesta „a fost de acord să predea orașul atunci cînd nu a mai putut fi apărât”, imputernicindu-i pe comandanții garnizoanei „să negocieze cei mai buni termeni ai capitulării pe care i-ar fi putut obține”. Cu siguranță, este puțin probabil ca regii cruciați să fi dus tratative de pace în absența confirmării sigure a faptului că sultanul avea să onoreze o înțelegere finală⁵⁷.

Capitularea

În orice caz, pe 12 iulie 1191 s-a ajuns la un acord care a pus capăt asediului Acrei. Orașul și tot ce se afla în interiorul său avea să fie predat francilor, iar viețile musulmanilor din Acra urmau să fie cruțate. Prizonierii din garnizoana orașului urmau să fie ținuți ostatici, garanți ai îndeplinirii condițiilor punitive ulterioare : plata a 200.000 dinari de aur ; înapoierea relicvei Sfintei Cruci capturate la Hattin și eliberarea a aproximativ

1.500 de prizonieri franci „de origine comună, nenobilă”, precum și a 100-200 de prizonieri de rang înalt. Concesii de o asemenea amploare indicau o victorie categorică a creștinătății latine.

După aproape doi ani de lupte aprige, bătălia de la Acra s-a finalizat nu printr-o trecere prin sabie sălbatică, singeroasă, ci printr-o pace bruscă. După instituirea armistițiului, în rândurile armatelor cruciate a fost trimis un crainic care a anunțat încetarea imediată a ostilităților, ordonând ca „nimeni să nu mai facă sau să spună ceva ce i-ar putea incita pe turci ; nici să nu mai trimită proiectile către ziduri sau către orice turc care ar putea fi văzut pe metereze”. Un calm ciudat s-a așternut asupra zonei, pe când „creștinii se uitau foarte curioși la turcii care umblau pe metereze, în ziua aceea”. În sfârșit, porțile orașului s-au deschis, iar garnizoana a ieșit, pentru a se preda. Martori la acest spectacol, mulți cruciați au fost impresionați : inamicii necunoscuți din lunile trecute ieșeau în sfârșit la iveală, dovedindu-se a nu fi o gloată de sălbatici, ci „bărbați de un curaj admirabil [și] de o valoare excepțională... neafecțați de suferință, cu o expresie hotărâtă”. Unii franci au dat dovadă de mai puțină stăpânire de sine, deplîngînd pîngărirea bisericilor „dărmate și distruse” din Acra de către această „rasă blestemată”, dar, în general, capitularea a decurs fără incidente violente⁵⁸.

Ca și dușmanii lor musulmani, soldații celei de-a treia cruciade dăduseră dovadă de o tenacitate enormă la Acra, menținînd cu perseverență asediul pe călduri năucitoare și pe friguri aspre, confruntîndu-se cu foamete, boli și lupte neîncetate. Mii sau poate chiar zeci de mii au murit în această încercare – nu este posibilă o estimare corectă a numărului total de morți. În rîndul aristocrației, căreia i se poate ține mai ușor socoteala, pierderile au fost fără precedent : un patriarh, șase arhiepiscopi și doisprezece episcopi, patruzeci de conți și în jur de 500 de nobili de rang înalt. Regii Angliei și Franței nu inițiaseră ei înșiși acest război, dar o mare parte din meritul deznodămîntului său triumfal le aparținea. Înainte de sosirea lor, combatanții luptaseră pînă la epuizare. Resursele și revigorarea aduse de venirea lui Richard și a lui Filip au înclinat balanța în favoarea cruciaților. În ultimă instanță, era o victorie pe care cei doi monarhi puteau să o revendice ca fiind a lor, ceea ce au și făcut. După ce garnizoana orașului a fost dezarmată, și-au solicitat recompensa.

Cînd se aflau încă în Occident, Richard și Filip căzuseră de acord să-și împartă în mod egal cuceririle din Țara Sfîntă. Prin urmare, steagurile lor s-au înălțat alături deasupra Acrei ; Richard a ocupat palatul regal și a preluat custodia lui al-Mashtub și a unei jumătăți dintre prizonieri, iar Filip a primit vechiul sediu al cavalerilor Templieri și custodia lui Qaragush și a celorlalți prizonieri. Cu toate acestea, dorința lor de posesiuni materiale nu le-a lăsat prea mult celorlalți, în privința prăzilor. În încercarea de a-și impune drepturile regale, Richard a smuls de pe un perete un steag care îi aparținuse ducelui Leopold al V-lea al Austriei, un cruciat care ajunsese la Acra în aprilie. Această acțiune a fost citată adesea de către istorici drept argument al caracterului impulsiv, brutal al lui Richard Inimă-de-Leu, ceea ce este însă o nedreptate. Cu siguranță, Richard a ajuns să regrete resentimentele cauzate de episodul respectiv, însă în acel moment el urmărea să-și apere cu strictețe drepturile inalienabile, iar modul în care s-a purtat cu Leopold a fost aprobat tacit de către Filip. În rîndul cruciaților existau și grupuri de nemulțumiți, sub aspectul cantității infime de prăzi pe care le primiseră, dar pentru o mare parte din oastea francă, gustul vieții, eliberată acum de amenințarea morții, era dulce. Au năvălit în Acra „dansînd și bucurîndu-se” ; un contemporan latin observă cu

oarecare afectare că aici erau acum „liberi să se bucure și să se revigoreze prin odihna mult-așteptată”. De fapt, în scurt timp, majoritatea aveau să se dedea amuzamentelor soldățești tradiționale : băutura, jocurile de noroc și prostituatele⁵⁹.

Efectul căderii Acrei

Cucerirea Acrei nu a reprezentat nicidecum sfârșitul cruciadei, ci a constituit un pas de maximă importanță către recucerirea Țării Sfinte. Parțial, acest lucru s-a datorat faptului că portul putea funcționa acum drept cap de pod pentru armatele Occidentului creștin, însă ideea că Acra era cea mai importantă „poartă către Palestina” nu trebuie exagerată. Tyrul, situat mai la nord, a fost în permanență în mâinile creștinilor și, dacă Acra nu ar fi fost cucerită, ar fi putut constitui o fortăreață secundară pe teritoriul levantin. Semnificația căderii Acrei este alta.

Flota egipteană a lui Saladin, bijuteria arsenalului său militar, se afla în portul interior, protejat, al Acrei. Extrem de importante ca element salvator al orașului, mare parte din flota sultanului – aproximativ șaptezeci de nave în total – deveniseră treptat captive în portul încercuit, pe măsură ce asediul progresa. Acum, cruciații puseseră stăpânire pe această armadă, sporindu-și mult propria forță navală și punînd capăt dintr-o singură lovitură speranțelor lui Saladin de a dobîndi controlul asupra Mediteranei, deținut acum de creștini. Pe toată durata ulterioară a celei de-a treia cruciade, francii se vor bucura de o supremație maritimă incontestabilă.

Captura Acrei a avut totodată și efecte mai puțin concrete. A determinat creșterea moralului latinilor la momentul potrivit, sporindu-le energia. Acum, cruciații puteau să creadă că soarta se schimbase : că ororile din 1187, căderea Hattinului și a Ierusalimului, rămăseseră în urmă ; că puteau să triumfe din nou în războiul lui Dumnezeu. Sarcina de a canaliza această încredere și convingere expansivă către cucerirea orașului sfînt a căzut pe umerii lui Richard I și ai lui Filip August.

Spre deosebire de aceștia, Saladin se confrunta cu o realitate mult mai dezolantă. Timp de douăzeci și unu de luni, se dedicase apărării Acrei, direcționînd resursele vastului său imperiu în scopul îndeplinirii acestui obiectiv unic. Înainte, pe tot parcursul jihadului, ezitase să se implice în uzura copleșitoare a tacticii de asediu, însă aici, la Acra, ținuse piept dușmanului și, în confruntarea cu armatele aparent nenumărate ale celei de-a treia cruciade, sultanul fusese înfrînt. În momentele critice – îndeosebi în toamna anului 1189 și în vara lui 1190 –, modul în care condusesese ostilitățile se dovedise lipsit de hotărîre. Din punct de vedere fizic era slăbit, din cauza bolilor repetate. De-a lungul campaniei de la Acra, se străduise să adune o armată și resurse suficiente, atenția fiindu-i distrasă de solicitările imperiului și de necesitatea de a apăra Siria de germani, încercînd totodată pe tot parcursul acestei perioade să impulsioneze lumea musulmană, obosită de anii lungi ai războiului sfînt.

Sub aspectul pierderii forțelor războinice, chiar și în termenii semnificației strategice a Acrei ca port, această răsturnare de situație nu era deloc decisivă. Totuși, dauna adusă reputației de războinic a lui Saladin, imaginii sale de apărător triumfător al Islamului, era incomensurabilă. Aura sa de invincibilitate pioasă, întreținută cu atîta grijă, unise Islamul ; mitul lui Salah al-Din *al-Nasir* (Apărătorul), *mujahedinul* idolatrizat, fusese principalul catalizator al armatelor sale pe cîmpul de bătălie. Acum, fisurile din această

fațadă erau adânci. Înconjurat de „țipetele, gemetele și lamentațiile trupelor sale uluite, Saladin a ordonat o retragere generală la Saffaram, pentru a-și reconsolida reputația și a pune la cale răzbunarea”⁶⁰.

Regele unic

După câteva zile de la cucerirea Acrei, rolul lui Richard Inimă-de-Leu în a treia cruciadă s-a schimbat. Plecase din Occident în calitate de rege nou-încoronat, întrecându-l pe Filip August ca vîrstă, bogăție și forță militară, și totuși acțiunile sale se situau parțial în umbra monarhului capetian. La mijlocul lunii iulie 1191 însă, s-au răspîndit zvonuri privind faptul că Filip se pregătea să părăsească Țara Sfîntă. Pe 22 iulie, după ce Richard încercase să emită o proclamație comună care să confirme că ambii monarhi vor rămîne în Orient timp de trei ani sau pînă la recucerirea Ierusalimului, regele francez și-a dezvăluit intențiile. Acum, după ce Acra fusese cucerită, considera că își respectase jurămîntul de cruciat și se va întoarce în Franța cît mai repede. „Slavă Domnului! Ce întorsătură!”, scria un cruciat.

Identificarea intențiilor de la baza deciziei șocante a lui Filip nu este un lucru simplu, deoarece mărturiile contemporanilor sînt marcate de contradicții și de polarizări părtini-toare. Diverse surse au susținut că Filip era foarte bolnav, că Richard ar fi răspîndit un zvon răutăcios conform căruia fiul și moștenitorul monarhului, aflat în Europa, ar fi murit, sau că regele francez laș abandona fără regrete cruciada, lăsîndu-și armata fără nici un ban. În realitate, o singură considerație ce are întîietate pare să-l fi influențat pe Filip: el era mai întîi de toate rege și abia în al doilea rînd cruciat. Războiul sfînt putea fi lucrarea lui Dumnezeu, iar Filip era dispus să joace un rol în această luptă, dar inima sa era dedicată apărării, guvernării și extinderii teritoriului său. Cu acest ultim gînd în minte, i s-a oferit o șansă evidentă. Conte Filip de Flandra murise la Acra în luna iunie, lăsîndu-l pe regele Filip moștenitor al unei părți din domeniul său, prospera regiune Artois. Dar pentru a impune acasă această pretenție importantă, suveranul francez trebuia să se afle în vestul Europei. În mod destul de logic, Filip a plasat interesele regatului mai presus decît cele ale cruciadei.

Indiferent care au fost motivele reale ale lui Filip, un lucru e evident. Plecarea lui a fost umilitoare. Chiar și unii dintre cei mai aprigi critici din Europa ai lui Richard Inimă-de-Leu au condamnat plecarea regelui francez. Înrautățind lucrurile, majoritatea aristocrației franceze a ales să rămînă în Țara Sfîntă; doar Filip de Nevers i s-a alăturat suveranului în acest exod. Probabil că retragerea lui Filip August a generat o dezaprobare largă din partea contemporanilor săi, determinîndu-l pe un comentator modern să afirme că „palmaresul înregistrat de el în cruciadă i-a pătât pentru totdeauna reputația”, dar acest lucru nu trebuie să ne determine să ignorăm faptul că Filip a avut într-adevăr o contribuție reală în cea de-a treia cruciadă. Mulți regi ai creștinătății latine și-au încălcat jurămintele de a pleca în cruciadă în epoca medievală și nu au pus piciorul în statele cruciate – printre aceștia se numără și tatăl lui Richard, veneratul Henric al II-lea al Angliei. Poate că Filip nu a plîns, așa cum ar vrea să ne facă să credem un susținător al lui, atunci cînd corabia a pornit către vest, însă a luptat pentru cauza războiului sfînt⁶¹.

Pentru Richard I, vestea plecării iminente a lui Filip era, în cele mai multe privințe, o binecuvîntare. Într-adevăr, el urma să susțină povară financiară a întregii expediții, dar avea buzunare suficient de largi pentru asta. După ce regele francez ar fi plecat, Richard Inimă-de-Leu ar fi avut un control incontestabil asupra cruciadei. Și, cum practic întregul contingent de cruciați francezi urmau să rămînă în Levant, transferați sub comanda lui Hugues de Burgundia, oastea latină nu avea să-și diminueze forțele. Avînd această oportunitate de a-și făuri propria legendă pe marea scenă a războiului sfînt, Richard nu a pierdut deloc timpul, preluînd inițiativa.

A început prin a căuta soluția cea mai favorabilă la disputa privind viitorul regatului Ierusalimului. Cum Filip se pregătea de plecare, Conrad de Monferrat, care era izolat din punct de vedere politic, a fost silit să i se supună regelui englez, fără prea mare tragere de inimă, pe 26 iulie, fiind de acord să respecte decizia unui consiliu de reconciliere care avea să favorizeze, inevitabil, interesele lui Richard. Două zile mai tîrziu, monarhul angevin și cel capețian și-au proclamat hotărîrea. Guy de Lusignan urma să rămînă rege pe durata întregii sale vieți. Veniturile regatului urmau să fie împărțite cu Conrad, iar apoi, la moartea lui Guy, coroana urma să îi revină marchizului. Între timp, Conrad urma să fie recompensat imediat primind Tyrul, Beirutul și Sidonul, pe care le putea lăsa urmașilor săi, prin drept de moștenire. Dacă atît Guy, cît și Conrad ar fi murit, regatul urma să îi rămînă lui Richard.

După luarea acestor decizii, Richard și-a îndreptat atenția către problema extrem de spinoasă reprezentată de întoarcerea lui Filip în Europa. Cei doi monarhi se străduiseră atît de mult să plece împreună în cruciadă exact pentru că nici unul nu putea avea încredere că celălalt nu îi va invada regatul în absența sa. După ce regele francez ajungea în Occidentul latin, teritoriul angevin urma să fie expus unei amenințări. Richard a făcut tot posibilul pentru a minimiza pericolul, convingîndu-l pe Filip să depună un jurămint de pace detaliat, pe 29 iulie. În manieră tradițională, regele capețian a ținut o Biblie într-o mînă și cu cealaltă a atins relicvele unui sfînt, pentru a evidenția caracterul sacru, de legămint, al promisiunilor sale. Nu urma să aibă loc nici un atac asupra forțelor sau teritoriilor angevine, în perioada în care Richard era încă plecat în cruciadă. După ce Richard Inimă-de-Leu s-ar fi întors în Europa, avea să fie emis un avertisment, cu patruzeci de zile înainte de reluarea ostilităților. Ca o asigurare suplimentară, Hugues de Burgundia și Henric de Champagne urmau să se constituie drept garanți ai acestui acord.

Pe 31 iulie 1191, Filip a navigat către nord, spre Tyr, împreună cu Conrad, luînd cu el jumătate din prizonierii ce făcuseră parte din garnizoana Acrei, iar după alte cîteva zile regele francez a părăsit Țara Sfîntă și cea de-a treia cruciadă. Cu sau fără jurămintul respectiv, Richard a rămas bănuitor cu privire la intențiile lui Filip, trimițînd imediat un grup alcătuit din oamenii cei mai de încredere devotați lui, pentru a-l urmări pe rege de-a lungul călătoriei sale de întoarcere și pentru a avertiza Anglia și alte teritorii privind revenirea acestuia acasă. O scrisoare scrisă de Richard pe 6 august, adresată unuia dintre principalii săi oficiali englezi, ne dezvăluie ce gîndea el în acest moment, dorința sa de a profita de retragerea lui Filip fiind asociată cu noi temeri :

După cincisprezece zile [de la căderea Acrei], regele Franței ne-a părăsit, întorcîndu-se în țara sa. Noi totuși punem dragostea față de Dumnezeu și onoarea Lui mai presus de noi înșine și

mai presus de cucerirea mai multor teritorii. Vom reinstaura [regatul latin], în forma sa inițială, cât mai repede posibil, și doar apoi ne vom întoarce în țara noastră. Să știți însă cu siguranță că vom ridica ancora în următorul post al Paștelui.

Pînă în acest moment, Richard reușise să se concentreze asupra îndeplinirii scopului celei de-a treia cruciade. Avîndu-l pe Filip alături, fusese foarte încrezător în securitatea regatului său din Occident. De acum, îngrijorarea sa va spori – fiecare zi pe care o va petrece în Orient va fi un interval de timp dăruit dușmanului. Pe viitor, Richard Inimă-de-Leu nu-și va mai permite să se axeze pe un singur obiectiv în lupta pentru recucerirea Țării Sfinte⁶².

Cu sînge rece

Prima grijă a lui Richard, acum, după ce rămăsese singur la conducerea cruciadei, era să vadă îndeplinite condițiile capitulării Acrei, astfel încît recucerirea Orientului latin să poată continua. Acum, cînd timpul era o problemă arzătoare, menținerea avîntului devenise crucială. Mai rămăseseră doar două luni din anotimpul cu precădere propice luptei, astfel încît se impunea un marș către sud, în vederea obținerii unei victorii generale, înainte de sosirea iernii. Richard mai avea nevoie de cîteva săptămîni pentru a reconstrui fortificațiile Acrei, pentru a se asigura că orașul putea fi apărat în absența lui, dar concomitent a început să îl preseze pe Saladin pentru a obține o planificare precisă a implementării condițiilor impuse prin tratatul de pace.

Acum, ambele tabere se angajau într-un balet diplomatic delicat, însă avînd un potențial letal. Sultanul știa că viteza era esențială pentru Richard, dar, atît timp cît regele continua să dețină mii de prizonieri și trebuia să primească bani mulți, prin punerea în aplicare a termenilor tratatului extrem de profitabil, el urma să fie efectiv imobilizat. Dacă negocierile puteau fi prelungite, cruciații erau blocați la Acra pe durata toamnei și iernii viitoare. Și Richard Inimă-de-Leu era cu siguranță conștient de faptul că oponentul său va încerca să utilizeze exact astfel de tactici de tergiversare. Atît el, cît și Saladin erau conștienți de faptul că se juca un joc ; nu puteau estima însă deocamdată temperamentul adversarului. Regulile aveau să fie într-adevăr respectate ; respectivele reguli rămăseseră aceleași ? Ce riscuri și ce sacrificii va fi celălalt dispus să tolereze ?

Pentru ambele părți, pericolele inerente unor calcule greșite ar fi fost grave. Richard ar fi putut pierde o avere considerabilă reprezentată de răscumpărare și ar fi putut pleca fără să repatrieze cei peste 1.000 de prizonieri latini și relicva cea mai venerată a statelor cruciate. Dar, mai important, dacă permitea ca negocierile să fie marcate de întîrzieri și amînări, risca un eșec al întregii cruciade, deoarece, în lipsa unor progrese ulterioare, expediția ar fi fost cu siguranță zdruncinată de povara lipsei de unitate, a indolenței și a inerției. Dilema cu care se confrunta Saladin era poate mai simplă : viețile a aproximativ 3.000 de prizonieri musulmani, în balanță cu necesitatea de a pune capăt cruciadei.

Pactul făcut pe 12 iulie stipula inițial un interval de treizeci de zile pentru îndeplinirea condițiilor. Deși Saladin părea dispus să satisfacă solicitările francilor – permițînd unui grup de soli latini să viziteze Damascul pentru a inspecta prizonierii creștini și altui grup de soli să vadă relicva Sfintei Cruci –, el părea totodată la fel de hotărît să încerce să

tragă de timp. Richard, asaltat de delegații de negociatori musulmani iscusiți la vorbă, încărcăți cu daruri, a părut că devine îngăduitor pe 2 august. Chiar dacă trupele sale erau gata să părăsească Acra, Richard Inimă-de-Leu a fost de acord să facă un compromis : termenii capitulării vor fi puși în aplicare în două sau trei etape ; în cadrul primeia dintre acestea urmau să fie eliberați 1.600 de prizonieri latini, Sfinta Cruce urma să fie predată și s-ar fi plătit jumătate din banii promiși, adică 100.000 de dinari. Este posibil ca Saladin să fi interpretat acest lucru drept un indiciu că regele englez putea fi manipulat, dar, dacă a crezut acest lucru, s-a înșelat amarnic. De fapt, Richard avea motivele lui să accepte o mică amânare a evenimentelor – cum Conrad de Montferrat refuza cu încă-păținare să returneze partea de prizonieri musulmani ai lui Filip August, care se găseau acum la Tyr, Richard Inimă-de-Leu nu ar fi putut deocamdată să-și îndeplinească partea sa din învoială.

La mijlocul lunii august totuși, această dificultate a fost depășită, marchizul fiind obligat de către Hugues de Burgundia să se supună, iar prizonierii au fost returnați. Acum, când totul era în ordine, Richard era nerăbdător să pornească. În continuare, mărturiile contemporanilor privind acest episod devin tot mai confuze ; atît martorii oculari latini, cît și cei musulmani își presară relatările cu învinuiri reciproce, ce umbresc detaliile precise ale evenimentelor. Cu toate acestea, se pare că Saladin își judecase greșit adversarul. Comentatorii moderni au sugerat deseori că sultanul întâmpina probleme legate de strîngerea banilor și a prizonierilor solicitați, dar faptul acesta nu este atestat de mărturiile contemporanilor musulmani. Mai degrabă, după ce termenul fixat pentru prima plată – 12 august – trecuse, el a început în mod deliberat să tragă de timp. Atrăgîndu-și dezgustul evident al lui Richard, negociatorii lui Saladin încercau acum să introducă în înțelegere noi condiții, solicitînd ca întreaga garnizoană să fie eliberată după efectuarea primei plăți și să se facă un schimb de prizonieri, care să se constituie în garanți ai efectuării următoarei plăți în valoare de 100.000 de dinari. Cînd regele a răspuns printr-un refuz direct, s-a ajuns la un impas.

Stabilit în tabăra sa de la Saffaram, probabil că sultanul își imaginase că mai era loc de negocieri, că Richard va mai tolera și alte amînări, în speranța unei rezolvări ulterioare. Se înșelase. În după-amiaza zilei de 20 august, Richard și trupele sale au plecat din Acra, stabilindu-și temporar tabăra dincolo de fostele tranșee cruciate, pe cîmpia Acrei. Urmărindu-i din postul lor de observație de pe Tell al-Ayyadiya, iscoadele lui Saladin au fost nedumerite de această bruscă înțetire a activității. S-au retras pe Tell Kaisan, trimițîndu-i sultanului un mesaj urgent. Apoi, Richard și-a dezvăluit intenția. Grosul garnizoanei musulmane a Acrei – aproximativ 2.700 de musulmani – au fost scoși din oraș, legați cu frînghii. Îngrămădiți pe teren deschis, în fața corturilor francilor, ei s-au strîns unii în alții, cuprinși de teamă și confuzie. Urmău totuși să fie eliberați în sfîrșit ?

Apoi, mînați de un un singur impuls, [francii] i-au atacat și, cu împunsături și lovituri de sabie, i-au ucis cu sînge rece, în timp ce iscoadele musulmane priveau neștiind ce să facă.

Era prea tîrziu să intervină, dar trupele lui Saladin au inițiat un contraatac care a fost respins în scurt timp. La apusul soarelui, Richard s-a întors în Acra, lăsînd în urmă pămîntul înroșit de sînge și plin de trupuri măcelărite. Mesaful lui către sultan era foarte

clar. Așa urma să acționeze Richard Inimă-de-Leu. Aceasta era hotărîrea lui înverșunată, care-și va pune amprenta asupra războiului pentru Țara Sfîntă.

Nici un alt eveniment din cariera lui Richard nu a generat mai multe controverse sau critici decît acest carnagiu deliberat. Descriind o cercetare a cîmpiei întreprinsă în dimineața următoare de către trupele musulmane, sfetnicul lui Saladin, Baha al-Din, reflectează asupra evenimentului :

[I-au] găsit pe martiri acolo unde căzuseră și au reușit să îi recunoască pe cîțiva dintre ei. Au fost cuprinși de o mare durere și tulburare, pentru că inamicii îi cruțaseră doar pe cei înstăriți sau nobili sau pe cei puternici și capabili să muncească la lucrările de construcție. Masacrul a fost explicat prin mai multe motive. S-a spus că i-au ucis drept răzbunare pentru oamenii care muriseră deja sau că regele Angliei decisese să mășăluiască cu oastea pînă la Ascalon, pentru a cuceri orașul, și nu considera că ar fi înțelept să lase în urma sa un număr atît de mare de prizonieri. Dumnezeu știe de ce a făcut-o.

Baha al-Din observă că Richard Inimă-de-Leu „a acționat cu viclenie în privința prizonierilor musulmani”, după ce acceptase capitularea acestora „cu condiția să li se garanteze faptul că vor fi lăsați în viață, orice s-ar întîmpla” ; în cel mai rău caz ar fi ajuns sclavi, dacă Saladin nu ar fi plătit răscumpărarea. Aflînd vestea despre execuții, sultanul a fost șocat și cuprins de mînie. Cu siguranță, în săptămîinile care au urmat, a început să ordone executarea pe loc a oricărui cruciat ce avea ghinionul să cadă prizonier. Dar, totodată, pînă pe 5 septembrie, aprobase restabilirea contactului diplomatic cu regele englez, iar unii membri ai anturajului său au ajuns să aibă relații strînse, aproape cordiale cu Richard. În ansamblu, aceștia și Saladin păreau să considere întregul episod sîngeros drept ceea ce probabil și fusese : un exemplu de promptitudine militară, ce avea drept scop să transmită o declarație de intenție brutală, răspicată. În termeni mai generali, masacrul pare să fi transmis un fior de teamă și oroare în tot Orientul Apropiat islamic. Saladin a recunoscut că, pe viitor, era posibil ca garnizoanele sale să aleagă să-și abandoneze posturile, în loc să se confrunte cu un asediu și cu posibilitatea de a fi luați prizonieri. Cu toate acestea, chiar și pentru contemporanii musulmani, evenimentele din 20 august nu au atras condamnarea universală sau absolută a regelui englez. El a fost numit atît „omul blestemat”, cît și „*Melec Ric*” sau „Regele Ric”, războinicul și generalul cu realizări spectaculoase. În timp, masacrul și-a ocupat locul alături de celelalte atrocități comise de cruciați, cum ar fi jefuirea Ierusalimului în 1099, ca o crimă care, în realitate, nu a creat o avalanșă de ură de neoprit, ci la care se putea apela oricînd în interesul promovării jihadului⁶³.

Desigur, modul în care s-a purtat Richard cu prizonierii săi i-a influențat totodată și imaginea în ochii creștinătății occidentale, în unele privințe cu un efect mai durabil și mai intens. Indiferent dacă au fost sau nu calculate, acțiunile sale au putut fi prezentate drept încălcări ale termenilor asupra cărora se căzuse de acord atunci cînd Acra a capitulat. Dacă s-ar fi considerat că Richard și-a încălcat promisiunea, el putea fi aspru criticat, fiindcă ar fi nesocotit noțiunile încetățenite privitoare la cavalerism și onoare. Teama de astfel de critici este dezvăluită de maniera chibzuită și atentă în care regele și susținătorii săi s-au străduit să prezinte execuția.

Aspectul dominant îl constituie justificarea. Într-o scrisoare scrisă de însuși Richard, adresată abatelui de Clairvaux, datată 1 octombrie 1191, el evidențiază eschivările lui

Saladin, explicînd că, din cauza acestora, „limita de timp a fost depășită și, deoarece pactul pe care îl făcusem fusese anulat complet, am procedat cu destulă îndreptățire ucigîndu-i pe sarazinii pe care-i luaserăm prizonieri – aproximativ 2.600 dintre ei”. De asemenea, unii cronicari latini au încercat să dea vina pe sultan – afirmînd că Saladin începuse să-i ucidă pe prizonierii creștini, cu două zile înainte de execuția în masă poruncită de Richard – și au explicat totodată că Richard Inimă-de-Leu a trecut la acțiune doar după ce a organizat un consiliu, avînd acordul lui Hugues de Burgundia (care se afla acum în fruntea francezilor). În pofida cîtorva critici din Vest – de exemplu, cronicarul german Ansbert a denunțat barbaria actului lui Richard –, regele englez pare să fi scăpat fără a fi condamnat pe scară largă.

Totodată, evaluările istoricilor contemporani au fluctuat de-a lungul timpului. Scriind în anii '30, cînd viziunea generală asupra lui Richard Inimă-de-Leu ca monarh brutal și impulsiv era încă preponderentă, René Grousset a caracterizat masacrul ca fiind barbar și absurd, concluzionînd că Richard fusese împins să acționeze de furie. Mai recent, cercetările convingătoare și extrem de influente ale lui John Gillingham au contribuit mult la reconfigurarea reputației regelui. În reconstituirea evenimentelor de la Acra, în viziunea lui Gillingham, Richard Inimă-de-Leu apare drept un comandant calculat și lucid, care și-a dat seama că nu putea alocă resursele necesare pentru a hrăni și supraviețui mii de prizonieri musulmani; prin urmare, a luat o decizie rațională, bazată pe eficiența militară⁶⁴.

În realitate, motivele și gîndirea regelui Richard din august 1191 nu pot fi cunoscute cu certitudine. Există o explicație logică pentru acțiunile sale, dar acest fapt în sine nu elimină posibilitatea ca el să fi fost mînat de furie și nerăbdare.

Capitolul 16

Richard Inimă-de-Leu

Regele Richard Inimă-de-Leu era acum liber să conducă a treia cruciadă către victorie : zidurile Acrei fuseseră reconstruite, iar de garnizoană se descotorosise fără nici o milă ; Richard își asigurase sprijinul multor cruciați de seamă, printre care nepotul său, Henric al II-lea, conte de Champagne ; chiar și Hugues de Burgundia și Conrad de Montferrat acceptaseră cel puțin teoretic dreptul lui Richard de a fi comandant, deși Conrad era instalat confortabil la Tyr, deocamdată⁶⁵. Acum urma să fie stabilit țelul următor al expediției. Nu se putea realiza mai nimic stînd la Acra, însă a părăsi orașul pe uscat echivala cu a expune armata cruciată cruzimii dezlănțuite a trupelor lui Saladin. În Evul Mediu, o armată era expusă unui risc maxim atunci cînd se deplasa pe teritoriul inamic. Singura alternativă a lui Richard la o deplasare pe uscat o constituia marea, dar se pare că el a respins rapid ideea unei strategii bazate doar pe puterea navală. Chiar dacă acum dispunea de o flotă mare, transportarea întregului echipament militar al cruciaților ar fi reprezentat o provocare formidabilă ; ba chiar mai mult, dacă nu ar fi reușit să cucerească un port situat în mod favorabil la sud, întreaga ofensivă s-ar fi prăbușit. În cele din urmă, Richard Inimă-de-Leu a ales o abordare combinată – un marș pe parcursul căruia se vor da lupte, urmînd linia coastei Mediteranei, către sud, secondat și susținut îndeaproape de flota latină. Astfel, era exclusă înaintarea pe uscat către Ierusalim, dar, oricum, ruta evidentă către Orașul Sfînt era către sud, de-a lungul drumului de coastă ce ducea la Jaffa, iar apoi către est, spre dealurile Iudeei – un traseu asemănător cu cel urmat de primii cruciați cu aproape un secol înainte.

Oricum, intențiile strategice ale lui Richard din vara anului 1190 rămîn neclare. Cea de-a treia cruciadă fusese inițiată în vederea recuceririi Ierusalimului, dar nu este deloc sigur că acesta era principalul obiectiv al regelui în luna august a anului respectiv. Este foarte posibil ca el să fi plănuit să folosească portul Jaffa ca punct de plecare pentru a avansa apoi direct către Orașul Sfînt. Se ivise însă și posibilitatea unei abordări oblice, care viza orașul Ascalon, situat pe coastă, către sud, pentru a perturba mijloacele de comunicare ale lui Saladin cu Egiptul. Avînd în vedere faptul că sultanul se baza pe bogăția și resursele Egiptului, această din urmă strategie oferea șansa de a incapacita mașinăria militară musulmană, înlesnind posibilitatea recuceririi Ierusalimului, în final, sau, poate, chiar a obținerii controlului asupra Deltei Nilului.

Desigur, absența clarității planurilor lui Richard era, parțial, o consecință directă a atitudinii deliberat evazive a regelui. Din perspectiva lui, era absolut logic să-și ascundă strategia față de Saladin, deoarece astfel îl silea pe sultan să-și irosească resursele, pregătindu-se să apere două orașe în loc de unul singur. Sursele musulmane indică în

mod sigur faptul că, pînă la un punct, acest subterfugiu a dat rezultate. La sfîrșitul lunii august, la Saladin ajunsese zvonul conform căruia cruciații vor mărșălui către Ascalon, însă el știa că, după ce vor ajunge la Jaffa, ar putea la fel de bine să se îndrepte spre interiorul continentului. Informat cu gravitate de unul dintre generalii săi că atît Ascalonul, cît și Ierusalimul vor necesita garnizoane de cîte 20.000 de oameni, sultanul a concluzionat în cele din urmă că unul dintre cele două orașe trebuia sacrificat.

De fapt, este posibil ca Richard să nu se fi decis încă asupra unui obiectiv definitiv. Chiar dacă grosul armatei sale avea ochii ațintiți către Orașul Sfînt, poate că el a încercat să mențină o flexibilitate a abordării, sperînd să ajungă la obiectivul intermediar, Jaffa, și apoi să ia o decizie. Poate că această strategie părea logică în acel moment, dar în realitate regele nu făcea decît să-și creeze mai multe probleme pe viitor.

Cel mai bun moment

Intenția imediată a lui Richard era ca armatele celei de-a treia cruciade – în total între 10.000 și 15.000 de oameni – să mărșăluiască de-a lungul coastei Palestinei, către sud, cel puțin pînă la portul Jaffa. Dar viziunea tactică a lui Richard Inimă-de-Leu, în momentul renunțării la siguranța relativă oferită de Acra, nu era dominată de cuceriri teritoriale și nici măcar de dorința de a purta bătălii. În schimb, principiul călăuzitor era supraviețuirea – conservarea forțelor umane și a resurselor militare, pentru a se asigura că mașinăria de război cruciată va ajunge intactă la Jaffa. Acest obiectiv în sine presupunea provocări enorme. Richard știa că, pe parcursul deplasării, armata sa va fi extrem de vulnerabilă, hărțuită de atacuri violente, aproape constante din partea soldaților inamici ce doreau să verse sîngele francilor, împinși de mînie răzbunătoare. De asemenea, se putea aștepta ca Saladin să încerce să-i ademenească pe cruciați într-o luptă deschisă, pe un teren ales de el.

Avînd toate acestea în minte, la prima vedere se poate crede că viteza era răspunsul ; că șansa cea mai bună a lui Richard era să întreprindă marșul de 130 de kilometri spre Jaffa cît mai repede posibil, cu speranța de a scăpa de inamic. La urma urmei, distanța putea fi parcursă în patru sau cinci zile, iar regele nu avea mult timp la dispoziție. De fapt, Richard a decis să plece din Acra într-un ritm incredibil de lent, aproape tărăgănat. Conform logicii militare latine din acea perioadă, controlul era esențial pentru succesul unui marș războinic : trupele trebuiau să mențină cu strictețe formația foarte strînsă, bazîndu-se pe superioritatea numerică și pe protecția pe care le-o ofereau armurile, pentru a se feri de asalturile fulgerătoare ale inamicilor și de atacurile permanente cu proiectile. Richard și-a propus să ducă această teorie la extrem.

Istoricii au copleșit cu aprecieri măiestria de comandant a lui Richard Inimă-de-Leu în această etapă a expediției, descriind deplasarea dinspre Acra drept „o demonstrație clasică de tactică militară francă de cel mai înalt rang”, și au lăudat „disciplina și autocontrolul admirabile” ale cruciaților. În mai multe privințe, acesta a fost cel mai bun moment al lui Richard, în calitate de comandant militar. Unul dintre cele mai mărețe exemple de geniu ale sale a fost elaborarea unei strategii de coordonare a marșului pe uscat cu înaintarea către sud a vaselor sale. Acum, cînd estul Mediteranei era controlat de către latini, regele a încercat să-și maximizeze utilitatea flotei. O armată implicată

într-un marș de război nu își prea putea permite să ducă povara unui convoi mare cu bagaje, dar nu putea nici să riște să rămână fără alimente și arme. Astfel, dacă forțele terestre urmau să care provizii pentru zece zile, alcătuite din rații simple, compuse din „biscuiți și făină, vin și carne”, majoritatea resurselor marțiale ale cruciadei erau încărcate pe vase de transport supranumite „gustări”. Acestea urmau să întâlnească armata aflată în marș în patru puncte situate de-a lungul coastei – Haifa, Destroit, Cezareea și Jaffa –, iar o serie de vase mai mici, cu o încărcătură mai ușoară, aveau să navigheze mai aproape de țărm, în același ritm cu armata, pentru a oferi un sprijin aproape constant. Un cruciat scria : „S-a spus că vor călători sub forma a două armate, una pe uscat și una pe mare, pentru că nimeni nu putea cuceri Siria în alt mod, atât timp cât era controlată de turci”. Ruta lui Richard spre sud, de-a lungul coastei, promitea totodată să protejeze trupele de încercuirea de către inamici. De câte ori avea să fie posibil, cruciații urmau să avanseze cu soldații din flancul drept chiar pe malul mării, eliminând astfel orice posibilitate de atac din direcția respectivă. Prin intermediul acestor măsuri, Richard spera să minimizeze impactul negativ al faptului că mărșăluia pe teritoriu inamic. Evident, acest aranjament sofisticat era produsul unei planificări anterioare și probabil se baza parțial pe cunoștințele ordinelor militare cu privire la obiceiurile locale. Succesul urma să depindă de menținerea disciplinei marțiale, iar în această privință forța personalității lui Richard și hotărârea sa neclintită aveau să joace un rol esențial.

În pofida tuturor acestor factori, nici realizările lui Richard Inimă-de-Leu, nici precizia mecanică a acestui marș nu trebuie exagerate. Chiar și în această etapă a cruciadei, Richard s-a confruntat cu dificultăți, fapt ignorat, în general, de către comentatorii moderni. Într-adevăr, prima sa problemă – începerea propriu-zisă a marșului – era cu adevărat penibilă. S-ar putea crede că, în calitate de unic monarh rămas în expediție, autoritatea lui Richard era incontestabilă; la urma urmei, făcuse chiar eforturi să îi plătească pe unii cruciați francezi cu care părea imposibil de negociat, ca, de exemplu, Hugues de Burgundia, pentru a-și asigura loialitatea lor. Cu toate acestea, regele englez întâmpina extrem de multe probleme în a-i convinge pe propriii războinici francezi să părăsească Acra.

Problema era că portul devenise un refugiu confortabil, chiar atrăgător, preferabil ororilor războiului sfânt. Aglomerat „de atîția oameni, încît abia putea să-i adăpostească pe toți”, orașul se transformase într-un lupanar, oferind tot soiul de plăceri ilicite. Un cruciat admite că „era minunat, vinuri bune și fete, unele foarte frumoase”, cu care mulți cruciați latini „se dedau la plăceri nebunești”. În aceste condiții, Richard trebuia să facă eforturi pentru a-i determina să se supună. Într-o zi, după masacrarea prizonierilor musulmani, el a instituit un punct de popas pe cîmpia din sud-estul portului, imediat după fortificațiile cruciate. Cei mai loiali aliați ai săi l-au însoțit, dar alții ezitau. Un susținător al lui Richard a recunoscut că acesta a fost nevoit să apeleze la o combinație de laude și încurajări, rugăminți, mită și forță pentru a aduna un număr suficient de oșteni, dar, chiar și așa, mulți au rămas la Acra. Într-adevăr, pe parcursul primei etape a marșului războinic, mulți întîrziți au continuat să se alătore armatei mari. La început, cel puțin, ritmul lent în care avansa Richard – acum atât de admirat de către istoricii militari – pare să fi fost impus în primul rînd în scopul de a le permite acestor recruți să-i ajungă din urmă⁶⁶.

Începerea marșului

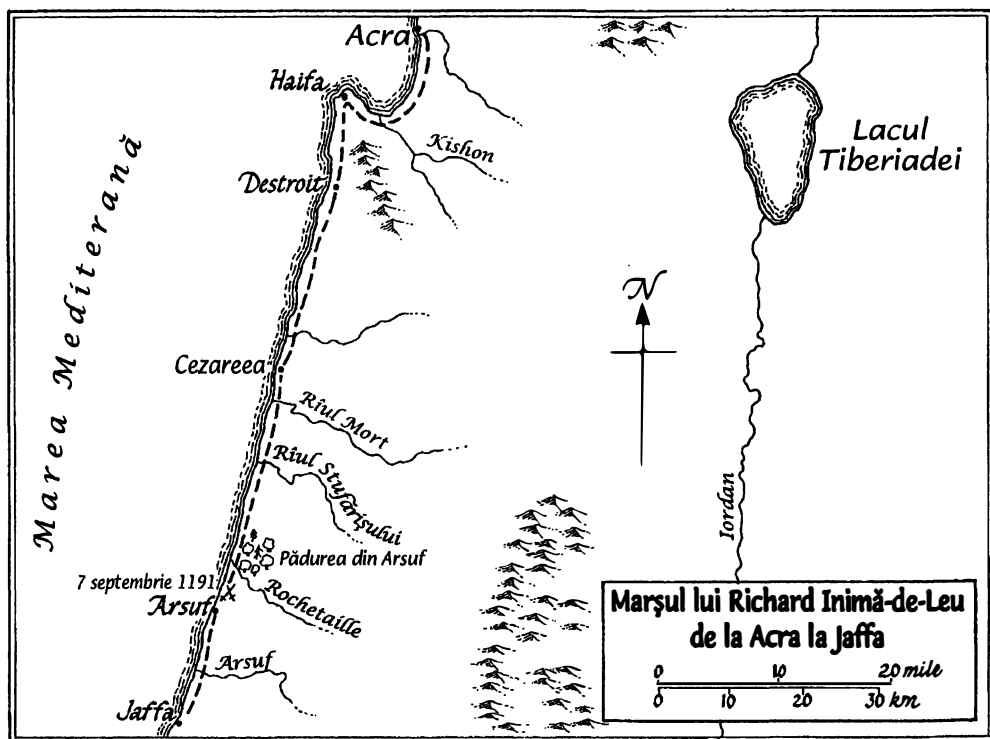
Grosul armatei a pornit către sud într-o joi, pe 22 august 1191. Pentru a preveni perpetuarea „destrăbălării” în rîndul trupelor sale, Richard a ordonat ca toate femeile să fie lăsate la Acra, deși a fost făcută o excepție în cazul femeilor în vîrstă venite în pelerinaj, care se pare că „spălau hainele și capetele [soldaților] și erau pricepute la despaddinghit precum maimuțele”. În primele două zile, Richard a călărit în ariergarda oștirii sale, asigurînd menținerea ordinii, dar, în pofida așteptărilor, a întîmpinat o rezistență minimă. Saladin, nesigur de intențiile lui Richard Inimă-de-Leu și temîndu-se poate de un atac frontal asupra taberei sale de la Saffaram, a mobilizat în această etapă doar o armată mică, de recunoaștere. După ce parcursese abia 16 kilometri în două zile, cruciații au traversat riul Belus și și-au instalat tabăra, odihnindu-se pe parcursul întregii zile de 24 august, „așteptîndu-i pe oamenii lui Dumnezeu cărora le era greu să se desprindă de Acra”⁶⁷.

În zorii zilei următoare, Richard a pornit la drum, pentru a parcurge restul distanței ce mai rămăsese pînă la Haifa. Armata a fost împărțită în trei – regele a preluat conducerea avangardei și a unui corp important de armată alcătuit din cruciați englezi și normanzi, iar Hugues de Burgundia și francezii formau ariergarda. Deocamdată, coordonarea dintre aceste grupuri era limitată, dar cel puțin erau uniți prin faptul că vedeau cu toții stindardul regal al lui Richard fluturînd în mijlocul oștirii. Pe măsură ce armata cruciată înainta către sud, avansa și stindardul regelui, împodobit cu un dragon, înălțat pe o platformă de lemn cu roți și apărut de o gardă de elită. Vizibil pentru toată lumea, inclusiv pentru inamic (care îl asemtua cu „un far uriaș”), el simboliza, atîta vreme cît flutura, supraviețuirea permanentă a francilor, ajutîndu-i pe oameni să-și țină teama sub control, în fața amenințării atacurilor musulmane. În acea duminică, o astfel de îmbărbătare urma să fie foarte necesară.

Pentru a ajunge la Haifa, Richard dirijase cruciada pe plaja nisipoasă din sudul Acrei. Fără știrea latinilor, Saladin ridicase tabăra în dimineața respectivă (25 august), trimițînd convoiul cu încărcături într-un loc mai sigur și ordonîndu-i fratelui său, al-’Adil, să testeze forța și coeziunea marșului de luptă al creștinilor. Se întrevedea o confruntare. Pe măsură ce orele treceau, armata cruciată, ce înainta lent, a fost cuprinsă de o nesiguranță aproape palpabilă. La stînga cruciaților, printre dunele unduitoare, se vedea oastea musulmană, umbrindu-le marșul, urmărindu-i și așteptînd. Apoi s-a lăsat ceața și a început să se răspîndească panica. În confuzia ce a urmat, ariergarda franceză, unde se aflau căruțele cu provizii, a încetinit, pierzînd contactul cu restul armatei, iar în acel moment al-’Adil a declanșat atacul. Un cruciat descrie atacul musulman brusc ce a urmat :

Sarazinii au coborît dunele în goană, au izolat carele, au omorît oameni și cai, au luat o mare parte din încărcătură și i-au învins, punîndu-i pe fugă pe cei care conduceau [convoiul], alungîndu-i înspre marea înspumată. Acolo, s-au luptat foarte mult ; i-au tăiat mîna unui oștean numit Evrart [unul dintre oamenii episcopului Hubert Walter] ; acesta nu a dat atenție acestui lucru și nu și-a arătat durerea... ci a luat sabia în mîna stîngă și s-a menținut pe poziție.

Ariergarda fiind „complet ținută” și amenințată de un dezastru iminent, vestea atacului a ajuns pînă în față, la Richard. Dîndu-și seama că era nevoie de o intervenție directă și imediată, pentru a evita o încercuire a francilor care ar fi fost fatală, Richard Inimă-de-Leu s-a repezit călare în urmă. Un martor creștin descrie cum, „galopînd către

turci, [regele] a intrat în mijlocul lor, mai iute ca fulgerul”, învingându-i pe atacatorii musulmani prin forța armelor, reunind ariergarda și corpul principal al armatei. După ce inamicul s-a retras printre dune, armata latină era în stare de șoc, dar intactă. Trecând cu bine de această primă provocare, cruciații au ajuns la Haifa în noaptea respectivă sau dimineața devreme, în ziua următoare, și și-au stabilit tabăra acolo, în zilele de 26 și 27 august⁶⁸.

În mod evident, cruciații trebuiau să se regroupeze. Cercetătorii din epoca modernă au evidențiat măiestria cu care Richard a organizat și a susținut formația de marș a francilor, după ce aceștia au părăsit Acra. Totuși, această opinie ignoră faptul că, în mare măsură, Richard Inimă-de-Leu și oamenii săi au fost nevoiți să învețe din propriile greșeli. Un cruciat nota că, după experiența din data de 25 august, francii „au făcut eforturi mari și s-au comportat mai înțelept”. Continuând să aștepte să se reîntrească armata – pentru că încă soseau oșteni din Acra, acum îndeosebi pe mare –, regele a început să își reorganizeze forțele. S-a renunțat la o parte din echipament; îndeosebi cei săraci porniseră în marș „încărcați cu prea multe provizii și arme”, astfel încât „o parte din ei au trebuit să fie lăsați în urmă, murind de foame și de sete”. Concomitent, a fost instituită o formație de marș mai bine structurată, care se pare că a fost respectată pe parcursul călătoriei către sud.

Ori de câte ori era posibil, cruciații au continuat să se deplaseze pe linia coastei, menținând un contact și mai strâns cu flota. Cavalerii Templieri și cavalerii Ospitalieri, trupe de elită, călitate în luptă, au primit sarcina foarte importantă de a apăra avangarda și ariergarda, iar regele și un grup central de cavaleri călare erau protejați pe flancul stâng,

cel expus, de rînduri dese de infanteriști bine înarmați. Un martor ocular musulman care a văzut armata cîteva zile mai tîrziu a descris această unitate ca „un zid” impenetrabil. Oștenii erau protejați de „armuri complete, din zale, atent lucrate”, aproape invulnerabile la proiectilele ușoare, „săgețile care cădeau asupra lor nu aveau nici un efect”, astfel încît văzuse „franci cu zece săgeți înfipite în spate, mergînd mai departe fără nici o griją”. Acești infanteriști puteau folosi tirul cu arcurile și cu arbaletetele pentru a-i îndepărta pe atacatori, dar se concentrău îndeosebi pe înaintarea inexorabilă, neabătută. Conștient de faptul că acest rol de scut exercita o presiune fizică și psihologică enormă, Richard a împărțit infanteria în două divizii, care făceau de serviciu cu rîndul, astfel încît grupul care nu era de gardă se odihnea, mărșăluind pe partea dreaptă, cea protejată, dinspre mare, pe lîngă convoiul cu puținele provizii ale armatei⁶⁹.

Adoptînd această formație, creștinii au părăsit Haifa pe 28 august, știind clar că, din acest moment, vor avea de înfruntat hărțuiri intense și permanente din partea trupelor lui Saladin. Acum, Richard a fost foarte atent să conserve energia armatei sale, acordîndu-i după fiecare etapă a marșului cîte o zi sau două de odihnă. Cu siguranță, forțele musulmane le supravegheau fiecare pas, urmărind și noaptea taberele latinilor, vîinînd în permanență o ocazie de a le perturba ordinea de marș. Totuși, nu se știa cu certitudine dacă sultanul urma să încerce să îi provoace la o confruntare deschisă, de anvergură. Istoricii au perseverat în interpretarea greșită a intențiilor lui Saladin în această privință, sugerînd că acesta alesese încă de la început un loc propice, situat înspre sud, lîngă Arsuf. Mărturiile extrem de detaliate ale lui Baha al-Din, martor ocular, care a fost alături de sultan în toată această perioadă, prezintă o imagine complet diferită. Se pare că Saladin a fost destul de uimit de tactica lui Richard. Neanticipînd decizia neașteptată a lui Richard de a acorda în mod repetat armatei sale zile de odihnă, sultanul a estimat greșit viteza cu care urmau să avanseze francii și, prin urmare, și intervalul de timp în care propriile trupe urmau să fie mobilizate, fapt care a cauzat o criză de provizii alimentare. Pentru moment, se părea că Richard Inimă-de-Leu îl depășise ca strategie pe Saladin, care a fost nevoit să adopte o strategie bazată pe reacții, marcată de disperare. Într-adevăr, au fost trimise trupe pentru a-i hărțui pe creștini, dar totodată sultanul a început să caute cu îndîrjire un cîmp de luptă potrivit, plecînd el însuși în recunoaștere de-a lungul rutei către sud, pe lîngă coastă, evaluînd chiar și vulnerabilitatea posibilelor locuri în care cruciații și-ar fi putut instala tabăra. Pe tot parcursul acestei perioade, el a încercat în mod activ să îi oprească pe latini.

Timp de opt zile, cruciații au avansat puțin, cu dificultate. După ce au trecut de ruinele fortificațiilor de la Destroit, îndreptîndu-se către Cezareea, pe 30 august, într-o vineri, au început să se prăbușească sub arșita soarelui de vară. Un latin care mărșăluia cu armata face următoarea descriere:

Căldura era atît de insuportabilă, încît a cauzat moartea unora; aceștia au fost îngropați imediat. Regele, cu înțelepciune, a decis ca aceia care nu puteau merge mai departe, cei istoviți și epuizați, dintre care mulți erau bolnavi și infirmi, să fie duși cu galerele și cu bărcile mici pînă la următoarea etapă a marșului.

În următoarea zi, în drum spre așa-numitul Rîu al Morții, francii au înregistrat un succes remarcabil, în mijlocul unei reprize prelungite de hărțuială. Printre dușmanii din acea zi se număra și Ayas Înaltul, unul dintre cei mai faimoși și mai feroci mameluci ai lui Saladin, care făcea prăpăd în jurul lui, înarmat cu o lance masivă. Cînd o lovitură norocoasă i-a doborât calul, Ayas, îngreunat de armură, a fost copleșit și măcelărit. Baha

al-Din a recunoscut că „musulmanii l-au jelit foarte mult”, dar poate mai important e faptul că victoria a contribuit la creșterea moralului creștinilor. Același rol îl avea și ritualul din fiecare seară al cruciaților de a cânta în cor „Sfinte Morminte, ajută-ne”, înainte de cele câteva ore de somn lipsite de tihnă. Fără îndoială însă, factorul esențial care facilita stăpînirea de sine permanentă a cruciaților în fața unei astfel de presiuni necruțătoare îl constituia prezența lui Richard Inimă-de-Leu, de neînfrînt, mereu gata să intre în luptă, să-și sprijine oamenii. Se pare că Richard a avut o deosebită grijă să monitorizeze starea de spirit a oștenilor săi, încercînd să se asigure că nu le suprasolicita capacitatea de rezistență. La începutul lunii septembrie, cînd penuria de alimente se făcea deja simțită, au început să apară certurile. Pedestrașii se adunau în jurul cadavrelor „celor mai grași cai morți” care se prăbușiseră pe parcursul marșului de peste zi, disputîndu-și carnea lor, stîrnind dezgustul cavalerilor proprietari ai cailor. Regele a intervenit, proclamînd că va înlocui orice cal mort, în cazul în care carnea animalului decedat era oferită „soldaților vrednici”. Francii recunoscători „devorau carnea de cal de parcă ar fi fost vinat. Condimentată cu foame, mai degrabă decît cu sos, li se părea delicioasă”⁷⁰.

Desigur, avantajele prezenței vizibile a lui Richard erau însoțite de un risc considerabil. După ce trecuseră de Rîul Morții, pe 3 septembrie, o zonă „sălbatică” de coastă îi determinase pe cruciați să mărșăluiească o vreme mai departe de țarm. Saladin alesese acest moment pentru a ataca, conducînd el însuși trei divizii de trupe împotriva rîndurilor strînse ale oștirii cruciate. În repetate rînduri, musulmanii i-au atacat pe creștini cu săgeți, apoi au trecut la ofensivă. Baha al-Din a urmărit desfășurarea asalturilor repetate :

L-am văzut [pe Saladin] călărind în mijlocul atacatorilor, iar săgețile dușmanilor zburau pe lîngă el. Era însoțit de doi paji cu doi armăsari de rezervă, atîta tot ; călărea de la o divizie la alta, îndemnîndu-le să înainteze, ordonîndu-le să atace cu insistență inamicii și să-i provoace la luptă.

Sultanul a scăpat nevătămat, dar Richard a fost mai puțin favorizat de soartă. Aflat în mijlocul bătăliei, ca întotdeauna, regele a fost lovit brusc dintr-o parte de o săgeată. Din fericire, a reușit să se mențină în șa, în timp ce în jurul lui lupta se încingea. De data aceasta a avut noroc : armura sa l-a protejat în mare parte de forța loviturii, iar „el nu a fost rănit grav”. Totuși, episodul a evidențiat riscurile imense, dar necesare pe care și le asuma în calitate de rege-războinic medieval *par excellence*. Dacă el ar fi murit în acea zi, întreaga cruciadă s-ar fi putut încheia. Cu toate acestea, fără prezența sa concretă, aparent indestructibilă, în prima linie a frontului, probabil că rezistența francilor s-ar fi prăbușit. În cele din urmă, atît el, cît și Saladin au supraviețuit acestei prime confruntări. La sfîrșitul zilei, armata creștină, extenuată după bătălie, a ajuns la Rîul Stufărișului. Pe cînd ridicau tabăra pe malurile sale, se pare că nu știau că la doar doi kilometri în amonte și musulmanii își înălțau corturile. Baha al-Din reflectează oarecum ironic : „Noi beam apă din susul rîului, iar inamicul bea apă din josul rîului”⁷¹.

Bătălia de la Arsuf

Acum, Richard se afla la doar 40 de kilometri de Jaffa. Chiar dacă marșul fusese periculos și obositor, se dovedise totodată a fi un succes uluitor. Totuși, probabil regele bănuia că Saladin își va folosi toate resursele pentru a opri înaintarea francilor, deoarece pierderea

orașului Jaffa ar fi însemnat o lovitură grea pentru Islam. Parcursul ulterior trecea prin Pădurea Arsuf, către un loc de tabără ce urma să fie ales, în mod evident, lângă riul Rochetaille, însă înainte de acesta se aștețnea o cîmpie largă, nisipoasă, dincolo de care se afla mica așezare Arsuf. În rîndurile armatei latine, se zvonise că era iminentă un fel de ambuscadă sau un atac. Pe 4 septembrie, Richard a permis trupelor sale să se odihnească lângă Riul Stufărișului, dar în seara aceea a făcut o mișcare strălucită. Ritmul imprevizibil al marșului cruciaților generase deja confuzie și îndoială în mintea lui Saladin, zădărniciindu-i încercările de a prelua inițiativa. Acum, Richard Inimă-de-Leu a acționat în mod neașteptat și înșelător, trimițînd soli către avangarda musulmană pentru a solicita negocierea păcii cu al-'Adil.

Sultanul petrecuse ziua respectivă cercetînd în grabă pădurea și cîmpia dinspre sud, în căutarea unui cîmp de bătălie, înainte de a se întoarce rapid spre nord. Într-adevăr, s-a mișcat cu atîta repeziciune, încît la lăsarea nopții mulți dintre oamenii săi „rămăseseră împrăștiți prin pădure”. Saladin începuse să piardă controlul asupra propriei armate. Seara, cînd a aflat despre solicitarea lui Richard, a consimțit, instruindu-și fratele „să lungească discuțiile”. Dacă avea timp la dispoziție, sultanul ar fi putut să își adune forțele și să inițieze o ofensivă.

Însă regele Angliei și-a surprins din nou oponentul, devansîndu-l din punct de vedere strategic. Richard nu își dorea negocieri reale ; în schimb, solicitase o discuție pentru a-l induce în eroare pe Saladin cu privire la propriile intenții și, poate, pentru a afla unele informații legate de planurile și gradul de pregătire ale musulmanilor. Richard Inimă-de-Leu s-a întîlnit cu al-'Adil în zorii zilei de 5 septembrie, în particular, dar conversația lor nu a fost nici lungă, nici cordială. Regele a cerut clar cedarea Țării Sfinte și retragerea lui Saladin pe teritoriul musulman. Deloc surprinzător, al-'Adil s-a înfuriat, dar, imediat după încheierea discuțiilor, Richard a ordonat armatei sale să intre în pădurea Arsuf. Surprins complet nepregătît, sultanul nu a fost capabil să riposteze, iar trupele sale au fugit care încotro. Majoritatea cruciaților au intrat în pădure cuprinși de neliniște, „pentru că se spunea că [musulmanii] îi vor da foc, provocînd un incendiu atît de mare, încît armata [creștină] avea să fie mistuită de flăcări”. Mulțumită disimulării abile a liderului lor, au trecut însă prin pădure nestîngerii și nevătămați, ajungînd la Rochetaille. Richard și-a lăsat oștenii să se odihnească pe 6 septembrie, profitînd de această ultimă ocazie de a-și trage sufletul înainte de a porni la drum sub amenințarea musulmanilor, către Arsuf și mai departe. Între timp, Saladin se sfătua cu al-'Adil, căutînd cu furie o stratagemă prin care să poată evita dezastrul⁷².

Cînd s-a trezit pe 7 septembrie, într-o sîmbătă, Richard Inimă-de-Leu probabil știa deja că inamicul va folosi spațiul cîmpiei deschise din față pentru a iniția un alt atac, mai agresiv. Poate a intuit chiar că această confruntare va fi mai amplă decît cea de pe 3 septembrie. Pentru cruciați, acea zi de sîmbătă a început ca oricare altă zi a marșului, de cînd plecaseră din Haifa, și anume cu organizarea riguroasă a formației trupelor. În acest moment, armata era alcătuită din aproximativ 15.000 de oameni, dintre care o mie sau două mii erau cavaleri călare. Un cruciat a notat că „Richard, merituosul rege al Angliei, care știa atît de multe despre război și despre armată, a stabilit, așa cum obișnuia să facă de fiecare dată, cine urma să meargă în față și cine în urmă”. Ca de obicei, cavalerii Templieri urmau să pornească primii, iar frații lor Ospitalieri formau ariergarda, împreună cu un număr mare de arcași și arbaletieri. În centru se afla un grup amestecat de poi-teviņi, normanzi și englezi, iar Henric de Champagne era la comanda flancului stîng,

situat către uscat ; Richard și Hugues de Burgundia urmau să conducă un detașament de rezervă, mobil, care putea ajunge oriunde de-a lungul convoiului, consolidînd potențialele zone deficitare, după cum ar fi fost necesar. Ca întotdeauna, o formație foarte ordonată era extrem de importantă ; într-adevăr, se spune că francii plecaseră de pe malurile riului Rochetaillie „într-o asemenea ordine, umăr la umăr și într-o formație atît de strînsă, încît un măr [aruncat la mijloc] nu ar fi putut lovi nici oamenii, nici caii”.

Dar, potrivit cruciatului Ambroise, pregătirile pentru ziua respectivă aveau ceva diferit. Conform relatării acestuia, regele își pregătise trupele nu numai pentru un marș ofensiv, ci și pentru bătălie. Ambroise, care a mers cu Richard înspre est, în cruciadă, iar apoi a compus o istorie epică a expediției, în versuri scrise în franceză veche, a descris ziua de 7 septembrie 1191 drept o zi de confruntare deliberată ; o zi de glorie de proporții aproape homerice. Eroul său, Richard Inimă-de-Leu, era descris luînd o decizie conștientă, activă, de a-l provoca în mod direct pe Saladin. Sesizînd cu o intuiție aproape supranaturală faptul „că nu puteau înainta fără o bătălie”, regele a plănuit să recurgă la cea mai puternică armă a creștinilor – trupele puternice de cavalerie – în momentul în care sultanul s-ar fi implicat prea mult în bătălie. Sincronizarea era esențială, dar, avînd la dispoziție doar mijloacele rudimentare de comunicare pe cîmpul de luptă disponibile pe atunci, Richard trebuia să se bazeze pe semnale sonore pentru a iniția atacul. Ambroise descrie cum „șase gorniști [au fost] plasați în trei locuri diferite în mijlocul trupelor, iar la semnalul lor oștenii urmau să-i atace pe turci”.

Relatarea bătăliei de la Arsuf făcută de Ambroise a fost foarte influentă ; copiată la scară largă de către contemporani, a fost adesea repovestită fără o atitudine critică de către istoricii moderni. Imaginea epică a acelei dimineți de sîmbătă, pe coasta Palestinei, creată prin descrierea sa, a rămas dominantă : armata cruciată impunătoare, pornind în marș, pregătită, dorindu-și practic o luptă ; asemenea unei săgeți tremurînd în arcul încordat la maximum, gata să fie lansată. Totuși, oricît de detaliată, de colorată și de atractivă ar fi viziunea lui Ambroise, relatările altor martori oculari pun sub semnul întrebării relatarea sa. Dintre acestea, se remarcă îndeosebi o scrisoare – care a fost extrem de subestimată de către istorici – redactată de însuși regele Richard I. Misiva, trimisă efectiv din primele linii ale armatei către Garnier de Rochefort, abatele cistercian de la Clairvaux, nu a fost scrisă șase ani mai tîrziu – asemenea relatării în versuri a lui Ambroise –, ci la numai trei săptămîni după bătălia de la Arsuf, pe data de 1 octombrie 1191. Descrierile scurte, abia punctate ale evenimentelor petrecute pe 7 septembrie arată că principala preocupare a lui Richard Inimă-de-Leu în acea zi era să ajungă în relativa siguranță oferită de livezile de la Arsuf, cu armata intactă, și nu să aibă o confruntare definitivă cu Saladin.

În era cruciadelor, bătăliile directe erau extrem de rare. Riscurile implicate, factorul hazardului, toate acestea îi determinau pe generali inteligenți să evite cu orice preț conflictele deschise, dacă nu se bucurau de o copleșitoare superioritate numerică. Prioritatea generală a lui Richard, în această etapă a cruciadei, era să ajungă la Jaffa, iar de acolo să amenințe Ascalonul și Ierusalimul. A încerca să aibă o confruntare decisivă cu Saladin, în condițiile în care sultanul se afla la comanda unei forțe militare la fel de ample sau poate chiar mai puternice și își putea alege cîmpul de luptă, ar fi echivalat cu a risca soarta întregului război sînt la o singură aruncătură de zaruri. Poate că regele și-a pregătit oștenii pentru bătălie la Arsuf, dacă ar fi fost atacat – scrisoarea sa nu precizează

acest lucru –, dar, chiar și așa, există o diferență semnificativă, deși subtilă, între pregătirea pentru conflict și intenția activă de a purta o bătălie.

Pentru Saladin, în schimb, o confruntare decisivă era esențială. Amenințat de înaintarea aparent de neoprit a latinilor, el știa că, dacă nu va trece la acțiune, va fi silit peste doar câteva zile să privească neputincios cum Richard Inimă-de-Leu ajunge la Jaffa. Impactul ar fi fost puternic, imediat după capitularea Acrei, iar consecințele strategice și politice ar fi fost teribile, dominația Islamului în Palestina ar fi fost destabilizată în mod dramatic, iar propria reputație de *mujahedin* ar fi fost grav afectată. Francii trebuiau opriți aici, pe cîmpia prăfoasă de la Arsuf. După cum afirmă răspicat Baha al-Din: „[Sultanul] intenționa în mod hotărît să provoace inamicul la o bătălie directă în acea zi”⁷³.

Cînd cruciații au pornit în marș de la Rochetaille, imediat după răsărit, au fost întîmpinați de o priveliște amenințătoare: acolo unde dealurile împădurite coborau către marginea stîngă a cîmpiei, Saladin își aliniase întreaga forță a armatei sale. În fața lor se întindeau șiruri de soldați „unele după altele, ca un mărăciniș des”. Avînd în fața lor aproximativ 30.000 de războinici musulmani, mulți dintre ei călare, francii erau acum depășiți numeric într-un raport de cel puțin doi la unu. În jurul orei 9 a dimineții, primul val de 2.000 de atacatori inamici s-au repezit către cruciați, iar bătălia a început. Pe măsură ce orele dimineții treceau, Saladin și-a aruncat în luptă practic întreaga armată, menținînd în rezervă doar o unitate de elită alcătuită din aproximativ 1.000 de gărzi regale, care trebuiau să inițieze un atac țintit, în cazul în care ar fi apărut vreo breșă în formația armatei latine. Oră după oră, cu soarele năucitor dogorind deasupra lor, creștinii au mărșăluit înainte, sub asaltul necruțător și permanent.

Un cruciat a descris vacarmul copleșitor de pe cîmpul de luptă – o mulțime de oșteni „urlînd, țipînd [și] răcînd”, gorniști și toboșari inamici care făceau să răsunе ritmul teribil al luptei – astfel încît „nu l-ai fi auzit pe Dumnezeu tunînd, atît de mare era gălăgia”. Principala armă a musulmanilor era un bombardament aerian de o intensitate uimitoare: „Niciodată nu a căzut ploaia, zăpada sau grindina în toiul iernii atît de abundent precum cădeau săgețile care zburau și ne ucideau caii”, își amintește un martor, observînd că ar fi putut fi adunate brațe întregi de săgeți, asemenea grîului secerat pe cîmpie. De asemenea, în rîndurile inamicilor se aflau războinici cum puțini cruciați mai văzuseră: africani negri înfricoșători. Un martor ocular latin a declarat că „aceștia erau numiți «negri» – ceea ce e adevărat – [care vin] din sălbăticie, hidoși și mai întunecați decît funinginea... oameni foarte iuți și agili”.

Groaza generată de asaltul neobosit din acea dimineață era aproape de neîndurat:

[Francii] credeau că rîndurile lor vor fi rupte [și] nu se așteptau să supraviețuiască o oră sau să scape vii de acolo; știu cu siguranță că [unii] lași nu s-au putut abține să își arunce arcurile și săgețile și să se refugieze în mijlocul armatei... Nici un bărbat nu era atît de încrezător încît să nu-și dorească în sinea lui ca pelerinajul acesta să fi luat sfîrșit⁷⁴.

În tot acest timp, prioritatea regelui Richard a fost să mențină disciplina trupelor și să-și mențină armata în marș, în formație, înaintînd către Arsuf. Orice pauză sau rupere a rîndurilor ar fi fost fatală, dar tentația de a iniția un contraatac, de care erau ispiți oamenii săi, era irezistibilă. Un mesager a venit în goană către linia întîi, dinspre ariergarda alcătuită din cavalerii Ospitalieri, implorînd să li acorde permisiunea de a contraataca,

dar Richard Inimă-de-Leu a refuzat. Deocamdată, cel puțin, ordinul rămânea valabil. Faptul că autoritatea sa a rezistat timp îndelungat în fața unei presiuni atât de formidabile reprezintă o atestare a forței reprezentate de voința și charisma regelui, în calitate de comandant. Acum, creștinii erau „înconjurați, ca o turmă de oi în mijlocul lupilor, astfel încât nu puteau vedea nimic, decât cerul și pe dușmanii lor ticăloși, de ambele părți”. Cu toate acestea, ei au continuat să înainteze.

În timp ce avangarda alcătuită din cavalerii Templieri s-a apropiat de livezile de la Arsuf, însuși conducătorul cavalerilor Ospitalieri, Garnier de Nablus, a mers înspre ariergardă, pentru a-i adresa regelui o a doua solicitare, deplângând rușinea de a nu trece la acțiune, dar regele s-a opus încă o dată. Foarte important, scrisoarea trimisă de Richard pe 1 octombrie indică faptul că primele rînduri ale armatei aflate în marș ajunseseră acum la marginea orașului Arsuf și oștenii începuseră „să ridice tabăra”, fapt confirmat de Baha al-Din, care a scris că „primele detașamente ale infanteriei [creștine] au ajuns la plantațiile de la Arsuf”. Acest lucru infirmă ideea că Richard, pe parcursul zilei de 7 septembrie, ar fi pus la cale o strategie mai grandioasă, că își menținea trupele sub control doar pentru a le putea permite să se dezlănțuie într-un conflict deschis. La fel ca și în cazul călătoriei dinspre Acra, și la Arsuf prioritare erau securitatea și supraviețuirea. Însă, deoarece acest obiectiv era aproape realizat, lui Richard Inimă-de-Leu i-a fost forțată mîna⁷⁵.

Privind în urmă, Richard și-a dat seama brusc că fusese inițiat un atac al cruciaților. Fără să-l fi prevenit, doi cavaleri din ariergardă – comandantul cavalerilor Ospitalieri și Balduin de Carew – rupseseră rîndurile. Animați de un amestec de furie, umilință și sete de sînge, „ei au părăsit formația [și], cu caii în galop, i-au atacat pe turci”, strigînd numele Sfîntului Gheorghe. Treptat întreaga armată și-a dat seama ce se întîmpla și, în cîteva clipe, mii de cruciați s-au întors, urmînd exemplul lor. Avangarda alcătuită din cavaleri Ospitalieri s-a avîntat în luptă. Apoi, în timp ce Richard privea îngrozit, Henric de Champagne, Jacques d'Avesnes și Robert, duce de Leicester, au condus la rîndul lor flancul stîng și centrul armatei la atac.

Acesta a fost momentul deciziei. Chiar dacă Richard nu-și dorise o bătălie, acum, cînd nu mai era posibil să-și cheme trupele la ordine, lupta începuse indiferent de intenția lui. Dacă nu ar fi reacționat, situația ar fi devenit catastrofală, însă Richard Inimă-de-Leu nu a ezitat: „Și-a îndemnat calul la galop, [călărind] mai repede ca săgeata trasă din arbaletă”, iar după el au venit și restul trupelor. Deloc surprinzător, semnalul de goarnă al lui Ambroise nu s-a mai auzit⁷⁶.

Acum, în fața regelui se așternea imaginea unui carnagiu. Primul atac al cruciaților se transformase în haos și baie de sînge, deoarece primele rînduri, uluite, ale armatei lui Saladin s-au retras și au fost copleșite. Răniții țipau, „iar alții, înecîndu-se în propriul sînge, își dădeau ultima suflare. Un număr foarte mare dintre ei erau trupuri rămase fără cap, călcate în picioare fie de cei de-o nație cu ei, fie de dușmani, deopotrivă”. Totuși, cînd Richard s-a avîntat în luptă, sultanul și-a adunat trupele și a inițiat un contraatac. Contribuția personală a regelui în această bătălie este neclară. Richard și-a minimalizat eroismul, scriind această relatare concisă în misiva sa adresată abatelui de Clairvaux:

Avangarda noastră începuse deja să-și ridice tabăra la Arsuf, cînd Saladin și sarazinii săi au inițiat un atac violent asupra ariergardei noastre, dar, prin mila preabunului Dumnezeu, au fost puși pe fugă doar de patru escadroane care i-au înfruntat.

Alți contemporani latini, printre care și Ambroise, au descris o scenă mai impresionantă de eroism regal, conform căreia Richard Inimă-de-Leu a câștigat lupta din aceea zi practic de unul singur :

Regele Richard i-a urmărit pe turci cu o ferocitate nemaîntîlnită, i-a ajuns din urmă și i-a împrăștiat [și], în orice direcție s-ar fi îndreptat, sabia lui amenințătoare își croia loc larg și la dreapta, și la stînga... A pus la pămînt rasa aceea nemernică de parcă ar fi secerat recolta, astfel încît cadavrele turcilor pe care-i răpusese zăceau peste tot, pe o distanță de sute de metri⁷⁷.

Poate că vitejia sa războinică nu atingea o dimensiune atît de epică, dar este posibil ca propria contribuție personală a lui Richard să fi reprezentat totuși factorul decisiv care a înclinat balanța confruntării. În repetate rînduri, în Evul Mediu, regii războinici, văzuți de supușii lor în toiul bătăliilor, au reușit să modifice evoluția confruntărilor, aducînd victoria. Oricare ar fi explicația, la Arsuf francii au reușit să respingă unul sau poate chiar două contraatacuri musulmane. În cele din urmă, cu majoritatea trupelor sale fugind în dezordine, Saladin a fost nevoit să se retragă în mod rușinos. Fiind urmărit îndeaproape, el și restul armatei sale copleșite și-au pierdut urma în pădurile din împrejurimi, astfel încît victoria, dacă poate fi numită astfel, le-a revenit creștinilor.

Francii, extenuați de confruntare, s-au regrupat pentru a intra în Arsuf, instalîndu-și în sfîrșit tabăra în siguranță. Majoritatea s-au prăbușit epuizați, dar, ca întotdeauna, au existat și unii jefuitori de cadavre, „lacomii de cîștig”, care voiau să profite de pe urma morților și a muribunzilor. La căderea nopții, au numărat printre cei căzuți treizeci și doi de emiri musulmani, precum și aproximativ 700 de oșteni din trupele inamice, majoritatea acestora fiind uciși în primul atac al latinilor. Totodată, la o primă numărătoare, pierderile latinilor păreau să fie minime.

Cu toate acestea, în noaptea respectivă, în rîndurile armatei s-a răspîndit un zvon neliniștitor. Jacques d'Avesnes, respectatul cavaler cruciat din Hainaut, lipsea. În zorii zilei următoare, un grup alcătuit din cavaleri Templieri și Ospitalieri, organizat pentru a-l căuta, a cercetat cîmpul de bătălie și, în cele din urmă, printre cadavrele de creștini și musulmani, i-au găsit trupul mutilat. S-a zvonit că, în toiul luptei, calul său se prăbușise ; căzut din șa, Jacques se luptase ca un leu, dar, cînd bătălia părea să capete o altă turnură, vechiul său camarad de arme, contele Robert de Dreux, îi ignorase strigătele de ajutor. Abandonat, Jacques a înfăptuit un ultim act de vitejie disperată, doborînd cincisprezece dușmani, înainte de a fi răpus. A fost găsit înconjurat de cadavre ale musulmanilor, iar fața lui „era plină de sînge închegat, astfel încît nici nu l-au recunoscut pînă ce nu l-au spălat cu apă”. Cu mare cinste, trupul său a fost dus înapoi la Arsuf și îngropat, la ceremonie participînd regele Richard și Guy de Lusignan. „Toată lumea jelea, plîngea și regreta” moartea lui ; cea de-a treia cruciadă pierduse unul dintre războinicii cei mai renumiți, care-i slujiseră cauza mult timp⁷⁸.

Semnificația bătăliei de la Arsuf

Bătălia de la Arsuf a fost considerată mult timp un triumf istoric al cruciaților. În încercarea de a construi o imagine a lui Richard I ca erou monumental al războiului sfînt, Ambroise a prezentat această luptă drept o confruntare esențială între Richard Inimă-de-Leu și

Saladin – un conflict pe care Richard s-ar fi străduit să-l provoace și care i-ar fi adus o victorie răsunătoare. Această prezentare a luptei de la Arsuf a fost larg acceptată, iar succesul raportat de Richard pe 7 septembrie 1191 a devenit unul dintre pilonii reputației sale de războinic. Jean Flori, un biograf recent al lui Richard Inimă-de-Leu, a afirmat că bătălia a dezvăluit „aptitudinile în „știința războiului” ale regelui, adăugînd că bătălia „s-a desfășurat după planul lui Richard”, respectiv că monarhul angevin „își dispusese deja armata în formație de luptă”⁷⁹.

De fapt, reconstituirea bătăliilor medievale este un demers extrem de imprecis, iar intențiile lui Richard nu pot fi stabilite cu absolută certitudine. Dintr-o perspectivă echilibrată totuși, există la fel de multe dovezi conform cărora este la fel de probabil ca Richard să nu fi vrut să fie implicat într-o bătălie amplă la Arsuf. Poate că el se aștepta la un atac musulman pe 7 septembrie, dar se pare că rămăsese axat pe obiectivul său principal – să ajungă la locul ales pentru a instala tabăra, la Arsuf, iar apoi să înainteze către Jaffa. După cum s-au petrecut lucrurile, cînd ariergarda cruciaților a rupt rîndurile pentru a iniția atacul, reacția rapidă, hotărîtă și curajoasă a lui Richard Inimă-de-Leu a condus la evitarea dezastrului, asigurînd în cele din urmă o victorie oportunistă, dar care a ajutat mult la creșterea moralului. Factorul decisiv a constatat în faptul că, în calitate de conducător, Richard a luat decizii în funcție de acțiunile dușmanilor, fără să ia el inițiativa.

În acel moment, regele Richard nu pretindea că plănuise bătălia – se pare că această idee s-a impus după încheierea celei de-a treia cruciade –, dar, în scrisoarea de pe 1 octombrie, el a precizat că musulmanii promisese o lovitură grea la Arsuf. Iată ce afirmă el :

Masacrul a făcut atîtea victime în rîndurile nobililor sarazini ai lui Saladin, încît el a pierdut mai mulți oameni în acea zi, la Arsuf, [decît] în oricare altă zi din cei patruzeci de ani anteriori... [Încă] din acea zi, Saladin nu a mai îndrăznit să se lupte cu creștinii. În schimb, stă la pîndă la distanță, fără să se lase văzut, ascuns ca un leu în vizuină, [așteptînd să-i măcelărească] pe susținătorii Crucii ca pe niște oi.

Sursele arabe au recunoscut faptul că aiubizii au suferit o înfrîngere grea la Arsuf. Baha al-Din, martor al bătăliei, a consemnat faptul că mulți „au murit ca niște martiri” și a admis că, deși al-‘Adil și al-Afdal s-au luptat cu îndrîjire, cel din urmă a fost „zdruncinat de această zi”. În realitate totuși, pierderile umane suferite de musulmani nu au fost nicidecum decisive – Saladin fusese alungat de pe cîmpul de bătălie, dar războiul sfînt își continua cursul. După cîteva zile, sultanul a trimis scrisori către „teritoriile sale îndepărtate”, cerînd întăriri. Daunele mai importante, la fel ca și la Acra, au fost cele la nivel psihologic. Pe măsură ce Saladin se străduia să recapete controlul asupra trupelor sale, se pare că „inima” sa era „copleșită de simțăminte pe care doar Dumnezeu le cunoaște [și] oștenii, la rîndul lor, erau fie răniți trupește, fie răniți sufletește”. Corespondența sultanului din această perioadă lasă să se vadă eforturile de a prezenta o relatare pozitivă a evenimentelor, susținînd că atacurile musulmane încetinisera înaintarea francilor în așa măsură, încît aceștia au parcurs în șaptesprezece zile o distanță de două zile de mers și au organizat ceremonii în memoria lui „Sir Jak” (Jacques d’Avesnes). Chiar și așa, adevărul era greu de ascuns. Încă o dată, Saladin încercase să pună capăt celei de-a treia cruciade și nu reușise⁸⁰.

Pe data de 9 septembrie 1191, francii și-au reluat marșul, ajungînd fără mari dificultăți la râul Arsuf. În ziua următoare, Richard a ajuns la ruinele orașului Jaffa – zidurile orașului-port fuseseră demolate la ordinul lui Saladin, în toamna anului 1190. Totul era atît de devastat, încît întreaga armată latină a fost nevoită să-și instaleze tabăra în livezile de măslini și în grădinile din jur, însă cruciații s-au bucurat să găsească atît de multă hrană, respectiv struguri, smochine, rodii și migdale. În scurt timp, au început să sosească vase creștine, aducînd provizii de la Acra, iar pe coasta Palestinei a fost stabilită o poziție ce putea fi apărată. Richard Inimă-de-Leu condusesese cea de-a treia cruciadă pînă aproape de victorie, iar Ierusalimul se afla acum la doar 64 de kilometri, înspre interiorul continentului.

Capitolul 17

Ierusalimul

La sfîrșitul toamnei lui 1191, Richard I al Angliei a efectuat un marș remarcabil de bine controlat și extrem de eficient înspre sud, de la Acra pînă la Jaffa, înregistrînd pe parcursul acestuia o victorie umilitoare, dacă nu chiar zdrobitoare, asupra lui Saladin. După sosirea sa în Țara Sfîntă, Richard Inimă-de-Leu a însuflețit cea de-a treia cruciadă ; punînd în mișcare armata cruciată, pînă atunci împotmolită și paralizată în extremitatea nordică a Palestinei, expediția părea să se îndrepte acum spre victorie. Succesul depindea de avînt – doar o acțiune imediată și hotărîtă ar fi putut să mențină fragila coaliție francă și să exercite presiuni asupra inamicului puternic afectat. Însă, tocmai atunci cînd se impunea dedicarea hotărîtă în vederea atingerii unui obiectiv militar precis, Richard a ezitat.

Decizii și decepții

În jur de 12 septembrie 1191, doar cu cîteva zile după ce au ajuns la Jaffa, în tabăra cruciaților au început să se răspîndească zvonuri îngrijorătoare venite dinspre sud. Se auzea că Saladin ajunsese la Ascalon, iar acum făcea una cu pămîntul portul aflat sub stăpînire musulmană. În contextul în care aceste zvonuri nășteau sentimente amestecate de neîncredere, groază și îndoială, regele i-a trimis pe Geoffroy de Lusignan (care fusese desemnat contele regiunii) și pe cavalerul de încredere Guillaume de L'Estang să investigheze situația. Navigînd către sud, aceștia au văzut în curînd orașul și, pe măsură ce se apropiau, au fost martorii unei scene de devastare cutremurătoare. Orașul Ascalon era cuprins de flăcări și de fum, locuitorii săi îngroziți îl părăseau, într-o evacuare forțată, în timp ce oștenii sultanului roiau în zona fortificațiilor de apărare a orașului, dărîmînd și zidurile, și turnurile.

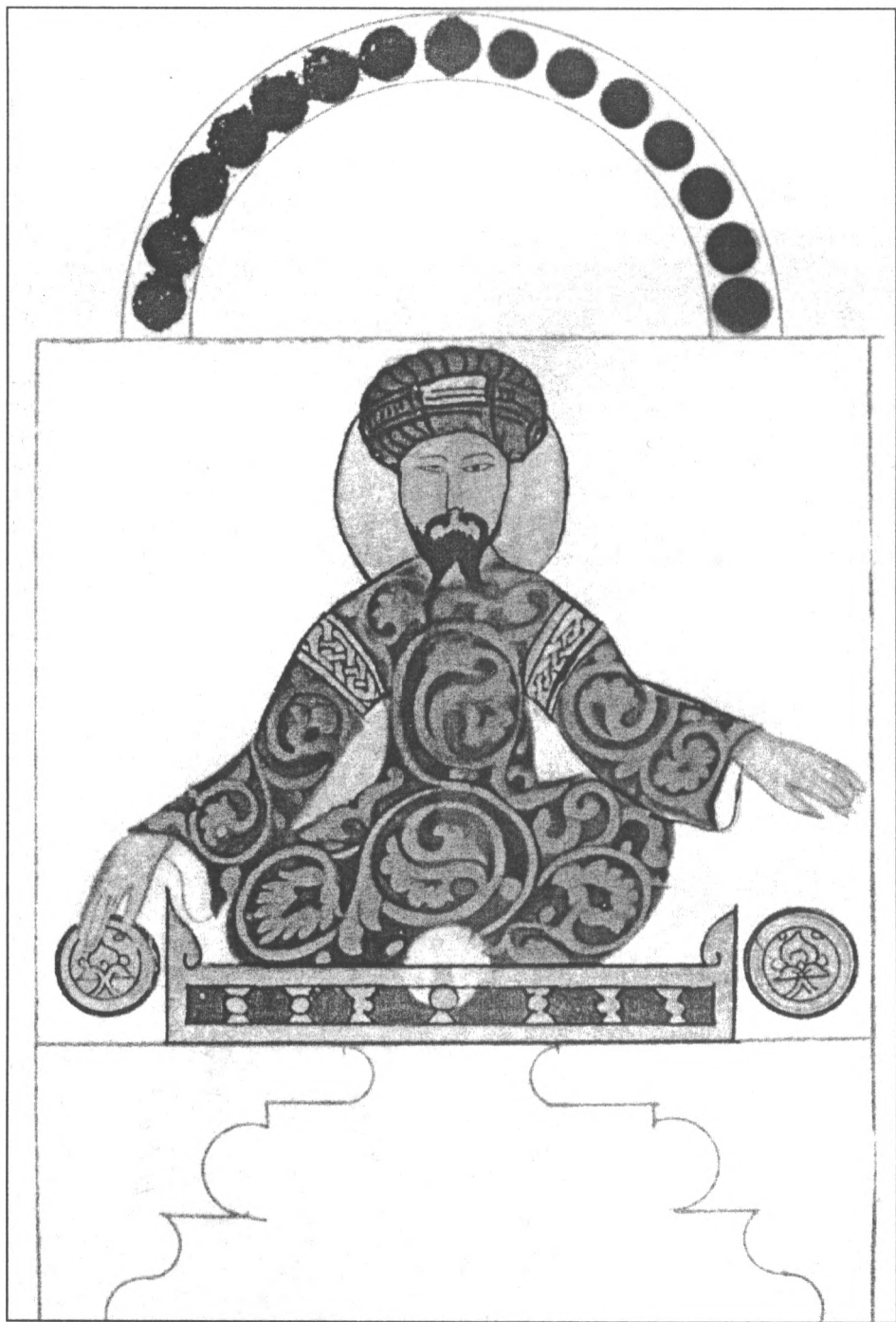
Acest spectacol sumbru era produsul noii abordări ferme a războiului de către Saladin. Suferind încă de pe urma înfrîngerii umilitoare de la Arsuf, sultanul își convocase sfetnicii la Ramla, pe 10 septembrie, pentru a reevalua strategia aiubidă. După eșecul încercării de a-i provoca pe cruciați la o confruntare directă, pe parcursul marșului acestora către sud pornind de la Acra, Saladin a decis să adopte o abordare mai defensivă. Dacă Richard nu putea fi învins într-o confruntare deschisă, atunci se impunea adoptarea unor măsuri drastice pentru a-i zădărnici înaintarea – și anume o strategie de pustiire care să-i oprească pe franci, constînd în distrugerea principalelor fortărețe. Ținta esențială o reprezenta Ascalonul, principalul port din sudul Palestinei și bastionul intrării în Egipt.

Dacă francii ar fi cucerit orașul intact, atunci Richard Inimă-de-Leu ar fi dispus de un avanpost perfect de unde ar fi putut amenința Ierusalimul și regiunea Nilului. Saladin și-a dat seama că nu dispunea de resursele necesare pentru a purta un război pe două fronturi și, acordând prioritate protecției Orașului Sfânt, a ordonat ca zidurile Ascalonului să fie făcute una cu pământul. Cu siguranță, nu a fost o decizie ușor de luat – se pare că sultanul ar fi spus: „Jur pe Dumnezeu, aș fi preferat să-mi pierd toți fiii, mai degrabă decât să dărim o singură piatră” –, dar a fost una necesară. Timpul era un factor presant, deoarece, dacă Richard ar fi mășăluit mai departe, ar fi putut totuși să cucerească portul. Prin urmare, Saladin l-a trimis pe al-’Adil să-i spioneze pe cruciați, la Jaffa, iar apoi s-a îndreptat în grabă către sud, împreună cu al-Afdal, pentru a supraveghea sarcina cea cumplită, îndemnându-și soldații să lucreze în ritm infernal, temându-se de sosirea lui Richard Inimă-de-Leu⁸¹.

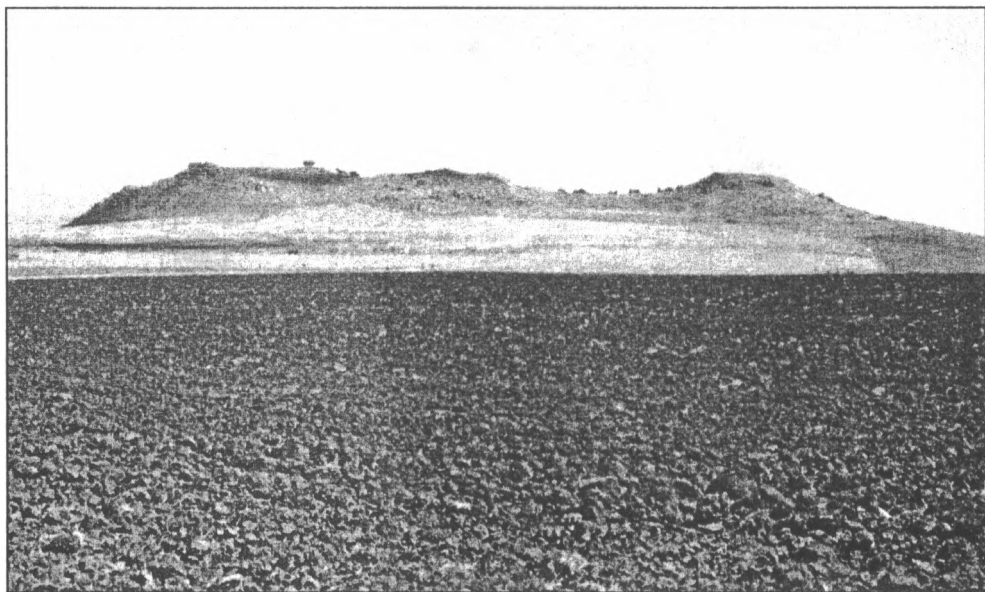
Cînd Geoffroy și Guillaume au adus vești despre ceea ce văzuseră la Jaffa, regele Richard mai avea totuși o șansă de a acționa. De-a lungul întregii veri, fusese în mod deliberat oarecum evaziv în privința obiectivelor sale, dar acum trebuia să se ia o decizie clară. Pentru Richard Inimă-de-Leu, alegerea părea clară: cucerirea Ascalonului reprezenta următorul pas logic în desfășurarea cruciadei. În calitate de general, el recunoștea că, pînă la momentul respectiv, succesele expediției depinseseră de superioritatea navală. Cît timp traseul cruciadei urma în continuare linia coastei, dominația latină asupra Mediteranei ar fi putut împiedica izolarea și anihilarea, oferind o sursă de provizii și de întăriri. Pînă atunci, creștinii nu luptaseră propriu-zis, în cadrul celei de-a treia cruciade, pe teritoriu inamic; abia după ce aveau să mășăluiească înspre interiorul continentului urma să înceapă bătălia adevărată. Ocuparea și refortificarea Ascalonului promiteau să destabilizeze și mai mult dominația lui Saladin asupra Palestinei, creînd o enclavă sigură de coastă, lăsîndu-i totodată lui Richard posibilitatea de a opta pentru un atac ulterior asupra Ierusalimului sau Egiptului.

Se pare că Richard a sosit la Jaffa așteptîndu-se ca, în calitate de rege și comandant, să se dea curs voinței sale; ca marșul spre sud să continue aproape fără întrerupere. Calculase însă greșit, ceea ce era grav. Cruciada, ca tip de război, nu era guvernată doar de dictoanele științei militare, nici de noțiuni de politică, diplomatie sau economie. Acest gen de conflict avea la bază ideologia religioasă – care se baza pe atracția devoțională copleșitoare și imperativă a unei ținte precum Ierusalimul pentru a impune un scop unitar unei armate disperate. Pentru majoritatea celor ce alcătuiau oastea cruciată eterogenă a lui Richard, a mășălui către sud, pornind de la Jaffa, era echivalent cu a trece pe lîngă poarta de la intrarea în Orașul Sfînt.

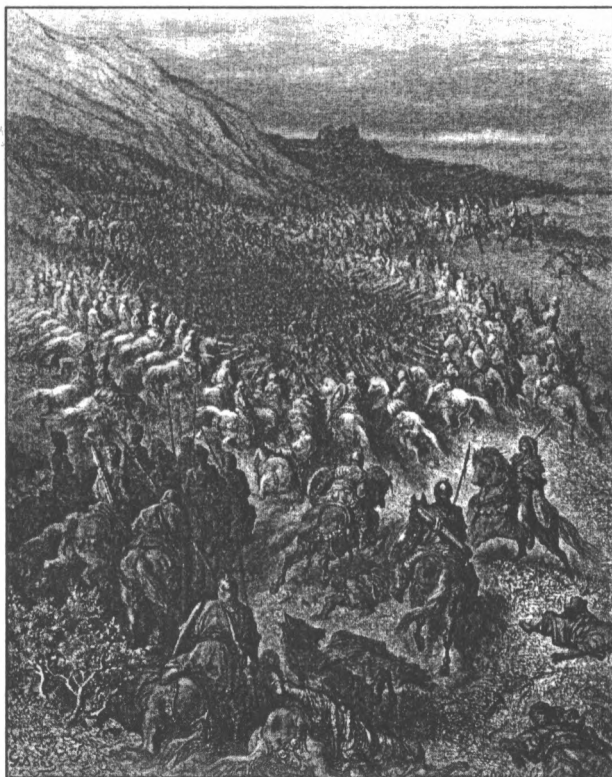
În cadrul unui consiliu desfășurat în afara orașului Jaffa, la mijlocul lui septembrie, Richard Inimă-de-Leu s-a confruntat cu această realitate. În pofida celor mai mari eforturi ale sale de a face presiuni în vederea unui atac asupra Ascalonului, un mare număr de nobili latini s-au opus – printre aceștia s-au numărat Hugues de Burgundia și francezii –, susținînd în schimb refortificarea orașului Jaffa și un atac mai direct, înspre uscat, asupra Ierusalimului. În cele din urmă, după cum afirmă un cruciat, „vocea puternică a oamenilor a avut cîștig de cauză” și s-a luat decizia de a rămîne pe loc. Richard nu-și dăduse seama, la momentul respectiv, însă picase un test decisiv. Evenimentele de la Jaffa au reliefat o deficiență periculoasă, sub aspectul aptitudinilor sale de conducător. Încă din copilărie, Richard Inimă-de-Leu primise o educație bună în arta războiului; după anul 1189, aptitudinile și autoritatea lui de rege au înflorit. Deocamdată însă nu înțelesese pe deplin realitatea unei cruciade.

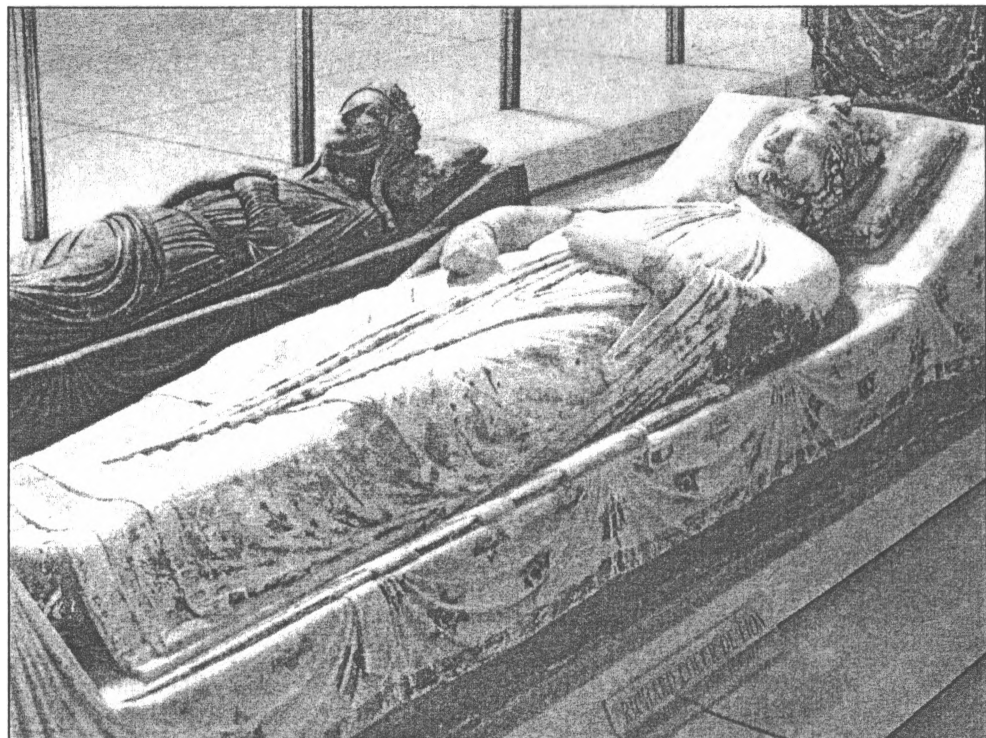
Reprezentare medievală tîrzie a lui Saladin, fondatorul Dinastiei aiubide
și apărătorul Islamului.

Zona stîncoasă din Galileea cunoscută drept Coarnele Hattinului, unde Saladin i-a înfruntat pe latini în 4 iulie 1187.

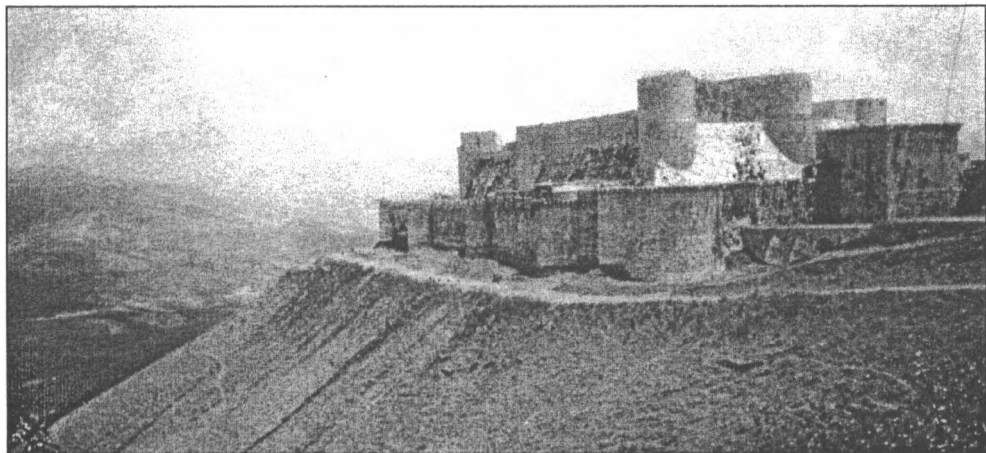

Reprezentare a momentului în care musulmanii și-au înconjurat prada la Hattin (realizată de pictorul francez din secolul al XIX-lea Gustave Doré).

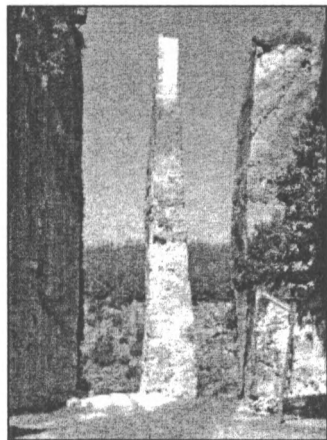

Reprezentare a lui Richard Inimă-de-Leu, regele Angliei (1189-1199). În timpul celei de-a treia cruciade, Richard a înfruntat forțele lui Saladin, dar nu a reușit să recucerească Ierusalimul.

Fortărețe cruciate

Sus: Magnifica fortăreață a cavalerilor Ospitalieri, Crac des Chevaliers.

Stînga: Apărarea cetății „cruciate” siriene Saone era întărită de un șanț adînc săpat în stîncă, cu un singur stîlp lăsat pentru a susține un pod.

Jos: Fortăreața Kerak a slujit la apărarea Ierusalimului și a drumului prin Transiordania.

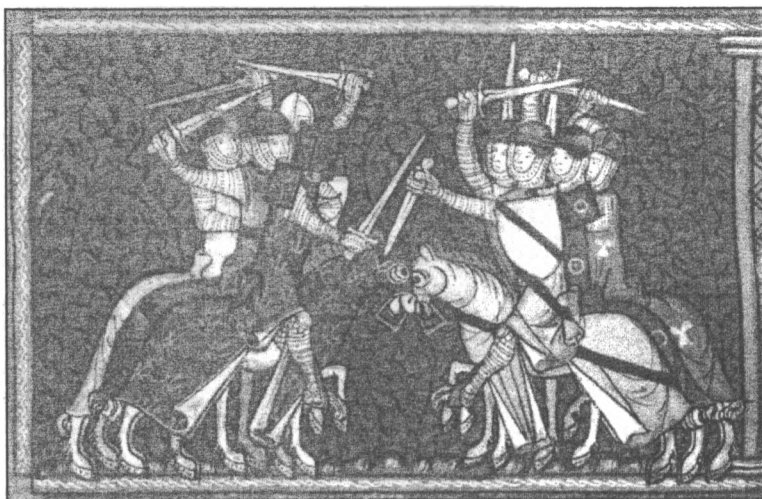
Papa Inocețiu al III-lea – un apărător înfocat și entuziast al cauzei cruciate.

Împăratul Frederic al II-lea al Germaniei, cel mai puternic conducător laic din Europa, a dezvoltat o pasiune pentru educație și activități de curte, precum șoimăritul.

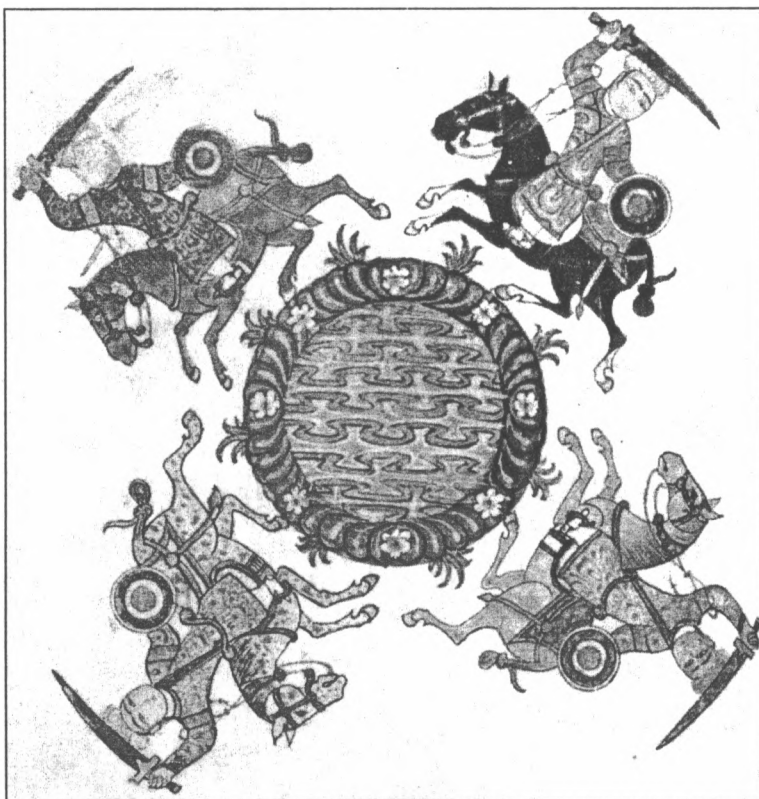

BRITISH LIBRARY

Regele Ludovic al IX-lea al Franței, reprezentat în culorile regale (iriși aurii pe fond albastru), conducându-și trupele în bătălia de la al-Mansura.

BRITISH LIBRARY

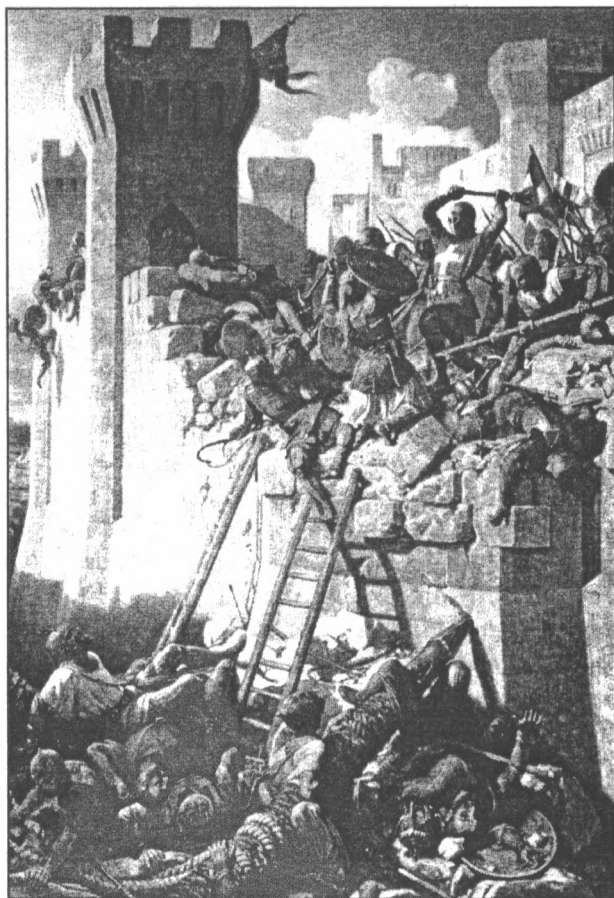

Războinici mameluci – elita militară a Islamului în secolul al XIII-lea – în timpul antrenamentului.

Emblema leului de pe Turnul lui Baibars din Cairo – imagine folosită pentru a caracteriza activitatea publică a sultanului pe cuprinsul Orientului Apropiat. Baibars i-a învins pe mongoli și a lansat o serie de atacuri năprasnice asupra statelor cruciate.

Acra, capitală a Palestinei france în secolul al XIII-lea, a fost cucerită de mameluci în 1291. Lupta epică pentru controlul cetății a fost surprinsă în această pictură din secolul al XIX-lea (Salles des Croisades, Versailles).

CHATEAU DE VERSAILLES, FRANȚA

Monumentala statuie a lui Saladin ridicată de președintele Siriei, Hafez al-Assad, în 1992 în exteriorul citadelei Damascului.

Odată cu decizia de a se opri la Jaffa, cruciada își pierduse avântul. Au început lucrările de reconstrucție a portului și a fortificațiilor sale, chiar în timp ce Saladin finaliza dărîmarea Ascalonului. Cruciații, marcați de ororile marșului dinspre Acra, se bucurau acum de bruscă încetare a ostilităților. Printre navele cu provizii ce soseau în mod constant, au început să apară și vase pline cu prostituate. Odată cu sosirea lor, se plîngea un martor ocular creștin, armata a fost din nou atinsă „de păcat și mizerie, de fapte josnice și de pofte carnale”. Pe măsură ce zilele treceau și deveneau săptămîni, pînă și dorința de a ataca Orașul Sfînt se diminuea, iar expediția începea să se fragmenteze. Unii franci chiar au plecat înapoi către Acra pe corăbii, pentru a se bucura de un confort mai luxos, iar în cele din urmă însuși Richard a fost nevoit să se îndrepte către nord, pentru a-i îndemna pe acești absenți să se întoarcă la luptă⁸².

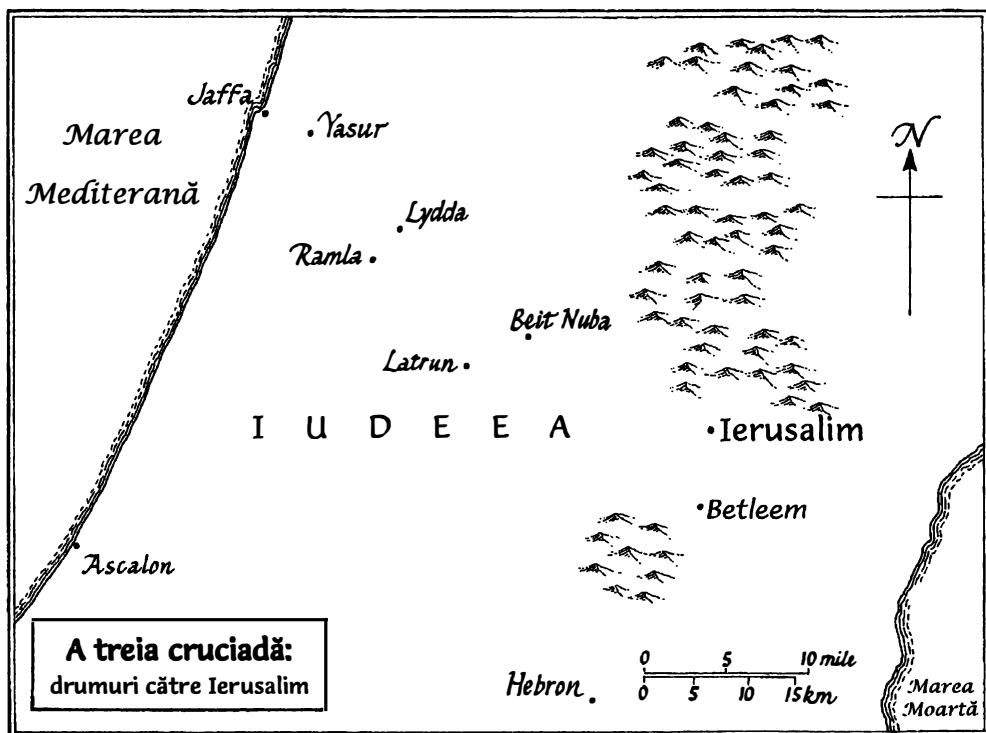
Pe drumul către Ierusalim

În cele din urmă, cea de-a treia cruciadă a rămas blocată la Jaffa și în împrejurimile sale timp de aproape șapte săptămîni. Această întîrziere i-a oferit lui Saladin timpul necesar pentru a-și extinde strategia de distrugere și pîrjolire ; el a demolat rețeaua de fortificații care se întindea de la coastă pînă la Ierusalim. Richard și-a petrecut o mare parte din luna octombrie a anului 1191 reorganizîndu-și armata și doar în ultimele zile din luna respectivă, cînd anotimpul cel mai propice luptelor se apropia de sfîrșit, expediția a pornit către Ierusalim. Acum, se confrunta cu o provocare nemaiîntîlnită în cruciadele anterioare. Înainte, în 1099, primii cruciați mărșăluiseră către Orașul Sfînt fără să întîmpine opoziție, în mare parte, iar în asediul care a urmat, deși dificil, francii nu s-au confruntat decît cu un grup relativ mic și izolat de dușmani. Acum, cu aproape un secol mai tîrziu, latinii se puteau aștepta să întîmpine o rezistență mult mai dîrză.

Chiar dacă puterea lui Saladin se diminuase în anii de după 1187, el dispunea încă de resurse militare formidabile, cu ajutorul cărora putea să îi hărțuiască și să îi împiedice pe creștini să se apropie de Orașul Sfînt. În cazul în care cruciații ar fi ajuns la Ierusalim, cucerirea propriu-zisă a acestuia presupunea dificultăți multiple. Protejat de o garnizoană completă și de fortificații solide, apărarea orașului ar fi fost aproape insurmontabilă, iar orice armată care l-ar fi asediat s-ar fi confruntat, fără îndoială, cu contraatacuri aprige din partea altor forțe musulmane din teritoriu. Și mai îngrijorătoare se dovedeau problemele reprovizionării și întăririlor : după ce a treia cruciadă se îndepărta de coastă, urma să se bazeze pe o linie de comunicare fragilă cu orașul Jaffa ; dacă aceasta ar fi fost întreruptă, Richard și oamenii lui s-ar fi confruntat cu izolarea și probabil cu înfrîngerea.

Principalul obiectiv al lui Richard Inimă-de-Leu în toamna anului 1191 era să pună bazele unui lanț solid de suport logistic către interiorul continentului. Principalul drum către Ierusalim traversa cîmpia de coastă la est de Jaffa, prin Ramla, către Latrun, iar apoi se arcuria către est, spre Orașul Sfînt (deși existau alternative, ca, de exemplu, ruta mai nordică, trecînd prin Lydda). Pe parcursul secolului al XII-lea, francii construiseră un lanț de fortărețe pentru a apăra împrejurimile Ierusalimului. Multe dintre acestea fuseseră controlate de ordinele militare, dar toate căzuseră în mîinile Islamului, după bătălia de la Hattin.

Modificarea recentă a strategiei lui Saladin lăsase calea ce se așternea în fața cruciaților într-o stare dezolantă. Toate așezările fortificate importante – inclusiv Lydda, Ramla

și Latrun – fuseseră distruse. Pe 29 octombrie, Richard s-a îndreptat către câmpiile din estul orașului Jaffa și a început munca dificilă de reconstrucție a unui lanț de întăriri înspre interiorul continentului, începînd cu cele două forturi de lângă Yasur. În termeni militari, războiul se transformase într-o serie de hărțuiri. Organizîndu-și trupele la Ramla, Saladin încerca să-i atace în permanență pe franci, pentru a le zădărnici eforturile de reconstrucție, evitînd totodată o confruntare amplă. După ce a început să înainteze către Ierusalim, Richard Inimă-de-Leu s-a implicat cu ardoare în aceste bătălii purtate pe fugă. La începutul lunii noiembrie 1192, o expediție de rutină, organizată în scop de jaf, a luat o altă întorsătură cînd un grup de Templieri au fost atacați și copleșiți numeric. Cînd a aflat acest lucru, regele s-a repezit fără ezitare în ajutorul lor, însoțit de André de Chauvigny și de Robert, duce de Leicester. Richard Inimă-de-Leu a sosit „urlînd”, însetat de sînge, lovind ca un „fulger”, și i-a silit curînd pe musulmani să se retragă.

Martorii oculari latini sugerează că de fapt unii dintre însoțitorii regelui s-au îndoit în acea zi de înțelepciunea acțiunilor sale. Aceștia l-au muștrat că și-a riscat viața atît de nechibzuit și au protestat, spunîndu-i că, „dacă ați fi rănit, creștinătatea ar fi ucisă”. Se spune că Richard s-a miniat foarte tare: „Regele s-a schimbat la față. Apoi a spus: «I-am adus [pe acești soldați] aici și le-am cerut să meargă înainte, [iar] dacă ei vor muri fără mine, atunci nu voi mai purta niciodată titlul de rege»”. Acest episod dezvăluie hotărîrea lui Richard Inimă-de-Leu de a acționa ca un rege-războinic în prima linie a conflictului, dar sugerează totodată și faptul că, în acest moment, era dispus să-și asume riscuri care îi îngrijorau chiar și pe cei mai apropiați susținători ai săi. Cu siguranță, este

adevărat că aceste expediții de jefuire implicau pericole reale. Cu doar câteva săptămîni mai devreme, André de Chauvigny își rupsesse mîna în timp ce străpungea cu sulîța un oponent musulman, într-o înfruntare ce a avut loc lîngă Lydda⁸³.

Discuții cu dușmanul

Oricît de îndrăzneată era implicarea lui Richard în aceste incursiuni, ofensiva sa marțială constituia doar o fațetă a unei strategii combinate. De-a lungul toamnei și la începutul iernii în anul 1191, regele a încercat să folosească și diplomația, pe lîngă amenințările militare, sperînd poate că, dacă le folosea împreună, aceste două arme l-ar fi adus pe Saladin în pragul capitulării, prevenind necesitatea unui atac direct asupra Ierusalimului.

De fapt, Richard Inimă-de-Leu redeschisese canalele de comunicare cu inamicul la doar câteva zile după bătălia de la Arsuf. În jur de 12 septembrie, l-a trimis pe Onfroy de Toron, fostul soț repudiat al Isabellei, să ceară o reluare a discuțiilor cu al-'Adil. Saladin a acceptat, oferindu-i fratelui său „permisiunea de a purta discuții și imputernicirea de a negocia din proprie inițiativă”. Unul dintre confidenții sultanului a explicat că „[Saladin] a crezut că înțîlnirile erau în interesul nostru, deoarece a citit în inimile oamenilor că aceștia erau obosiți și dezamăgiți din cauza luptelor, a greutăților și a poverii datoriilor care îi apăsau”. Este foarte probabil ca Saladin să fi încercat la rîndul lui să tragă de timp și să obțină informații despre dușmani⁸⁴.

În lunile care au urmat, informațiile de încredere s-au dovedit a fi o marfă prețioasă, iar spionii par să se fi infiltrat în ambele tabere. La sfîrșitul lunii septembrie 1191, Saladin abia a reușit să evite o scurgere de informații cu potențial dezastruos, cînd un grup de creștini care călătoreau pe dealurile Iudeei au fost reținuți și percheziționați. S-a descoperit că aceștia transportau documente extrem de importante – scrisori trimise de către guvernatorului aiubid al Ierusalimului către sultan, în care acesta detalia insuficiența îngrijorătoare a grînelor, echipamentelor și oamenilor în Orașul Sfînt – pe care intenționau să i le ducă regelui Richard. Între timp, pentru a dispune de un număr constant de captivi franci care să fie interogați, Saladin a angajat aproximativ 300 de tîlhari beduini cu o reputație îndoielnică, care să facă raiduri nocturne, pentru a lua prizonieri. Totuși, atît pentru latini, cît și pentru musulmani, informațiile despre mișcărilor inamicului tindeau mereu să fie eronate. De exemplu, se pare că Saladin fusese informat că Filip August murise în octombrie 1191. Mai semnificativ, poate, este faptul că Richard Inimă-de-Leu a subestimat în mod constant forța militară a lui Saladin, pentru o mare parte din restul cruciadei.

Pe parcursul toamnei și la începutul iernii în anul 1191, Richard a menținut cu interes un dialog regulat cu al-'Adil și, cel puțin la început, acest contact pare să fi fost ascuns armatei france. Parțial, probabil că tendința regelui de a purta negocieri se datorase zvonului conform căruia Conrad de Montferrat instituise o legătură diplomatică proprie, independentă cu Saladin. Ca întotdeauna, dorința lui Richard Inimă-de-Leu de a discuta cu inamicul despre modalitățile de a institui pacea nu indică vreo preferință pacifistă de a evita conflictul. Negocierea reprezenta o armă de război: una care ar fi putut determina căderea la un acord, atunci cînd se îmbina cu o ofensivă militară; una care aducea cu siguranță informații vitale și, fapt extrem de important în această etapă a cruciadei, o armă care oferea șansa de a semăna disensiuni în rîndurile Islamului.

Chiar înainte de a părăsi Jaffa, Richard intrase într-o perioadă de comunicare intensivă cu al-'Adil, între 18 și 23 octombrie. Inițial, regele își propusese să tatoneze atitudinea inamicului față de Ierusalim. El dorea să exploreze posibilitatea ca Saladin să renunțe la posesia unui oraș despre care Richard afirma în mod direct că „reprezintă centrul religiei noastre, la care nu vom renunța niciodată, chiar dacă nu va mai rămîne decît unul singur dintre noi”. Dar al-'Adil i-a transmis un răspuns lipsit de echivoc din partea sultanului, subliniind respectul purtat de Islam Orașului Sfînt și îndemnîndu-l pe Richard Inimă-de-Leu „să nu-și imagineze că vom renunța la el, deoarece nu putem nici să pomenim despre asta în rîndurile musulmanilor”.

Atunci, Richard a apelat la o schimbare îndrăzneată a abordării – una care i-a surprins pe adversarii săi de atunci și care continuă și în prezent să-i uimească pe istoricii moderni. Regele își propusese deja să cultive o relație amicală cu al-'Adil, descriindu-l, se pare, în conversații, drept „fratele și prietenul meu”. Acum, el a făcut un pas mai important, propunînd o alianță maritală ieșită din comun între creștinătatea latină și Islam, prin căsătoria lui al-'Adil cu însăși sora lui Richard, Joanne. Această uniune urma să reprezinte fundamentul unui acord de pace prin intermediul căruia „sultanul i-ar fi oferit lui al-'Adil toate ținuturile de pe coastă pe care le deținea și l-ar fi numit rege al [Palestinei]”, iar Ierusalimul ar fi devenit „capitala domeniului [cuplului regal]”. Această nouă entitate politică ar fi rămas o componentă a imperiului lui Saladin, dar creștinii aveau să capete acces liber la Orașul Sfînt. Al-'Adil și Joanne urmau să domnească asupra castelurilor din regiune, iar ordinele militare cavalești creștine aveau să dețină controlul asupra satelor. Pactul urma să fie pecetluit printr-un schimb de prizonieri și prin restituirea Sfîntei Cruci. Într-o pornire de aparentă mărinimie, Richard Inimă-de-Leu a proclamat că acceptarea acestei înțelegeri va determina încheierea imediată a cruciadei și întoarcerea lui în Occident.

Deoarece această ofertă nu a fost consemnată în nici o sursă creștină contemporană care s-a păstrat (este menționată doar în texte arabe), este dificil de estimat cu acuratețe cum ar fi putut fi primită de compatrioții franci ai lui Richard o astfel de înțelegere aparent scandalosă. Se pare că Richard Inimă-de-Leu a păstrat bine secretul acestei propuneri, ascunzînd-o inițial chiar și față de sora lui, dar nu este sigur dacă a luat în serios ideea sau dacă a intenționat ca aceasta să reprezinte doar un subterfugiu. Este clar însă că al-'Adil a considerat-o o propunere autentică. Atent la posibilele tensiuni dintre Saladin și al-'Adil – poziția acestuia din urmă ca frate de încredere fiind contrabalansată de amenințarea pe care o reprezenta la adresa fiului și moștenitorului sultanului –, regele Angliei a făcut o ofertă pe care al-'Adil nu o putea ignora, însă totodată una care îl făcea susceptibil că ar nutri ambiții personale. Conștientizînd foarte bine aceste implicații, al-'Adil a refuzat să-i comunice în persoană lui Saladin știrea despre planul lui Richard, încredințîndu-i această sarcină lui Baha al-Din, instruindu-l să vorbească cu maximă precauție.

De fapt, Saladin chiar a fost de acord cu condițiile, deși este posibil să fi crezut că Richard nu va urma niciodată planul și că încerca doar „să-și bată joc de el și să-l înșele”. Cert este că, după cîteva zile, regele a trimis cuvînt că sora sa nu poate să se căsătorească cu un musulman și a sugerat ca al-'Adil să se convertească la creștinism, fiind dispus „să continue negocierile”⁸⁵.

După cîteva săptămîni, pe cînd cea de-a treia cruciadă continua să avanseze anevoios către Iudeea, Richard a solicitat din nou o întrevvedere. El și al-'Adil s-au întîlnit într-un

cort decorat cu opulență, ridicat chiar dincolo de linia frontului musulman, la Ramla, pe 8 noiembrie 1191. Atmosfera a fost aproape convivială. Cei doi au făcut schimb „de mîncăruri, lucruri scumpe și cadouri”, gustînd delicatese din culturile celuilalt. Richard a cerut să asculte muzică arăbească, iar o cîntăreață a fost adusă imediat pentru a-l distra cu glasul ei și cu sunetul harpei. După ce au discutat toată ziua, „s-au despărțit”, după cum afirmă un martor musulman, „în mod cordial, binedispuși, ca doi prieteni buni”, chiar dacă solicitările repetate ale lui Richard Inimă-de-Leu privind o înfîlnire directă cu Saladin fuseseră respinse.

Acum, pentru prima oară, negocierile dintre rege și inamic le-au devenit cunoscute tuturor celor din tabăra cruciaților, stîrnind critici de amploare. Un martor ocular creștin a afirmat că Richard și al-‘Adil „păreau să fi dezvoltat un soi de amicie reciprocă”; printre darurile primite se numărau cîteva cămile și un cort minunat. Sentimentul general al francilor era că această atitudine diplomată era nelalocul ei. Se zvonise că Richard Inimă-de-Leu fusese păcălit de spoiala de generozitate și de bunăvoință, fiind convins să amîne înaintarea către Ierusalim – o eroare „pentru care fusese mult învinuit și aspru criticat” – și că fusese tras pe sfoară de către fratele lui Saladin, care, „cu viclenia sa, îi întinsese o capcană regelui mult prea credul”. Această imagine a lui Richard ca pion indus în eroare, manevrat de vicleanul manipulatorul politic al-‘Adil nu se potrivește cu descrierea lui Richard Inimă-de-Leu ca diplomat, conform surselor musulmane. Într-adevăr, Ibn al-Athir, cronicarul din Mosul, i-a adus lui Richard laude sincere, observînd că „întîlnirea regelui [cu al-‘Adil] a reprezentat o stratagemă iscusită”.

De fapt, se pare că regele englez era un negociator iscusit. Altcineva poate ar fi fost pus în dificultate de refuzul continuu al lui Saladin de a purta un dialog direct, dar Richard a încercat să transforme acest factor într-un avantaj. Pe 9 noiembrie, el i-a trimis sultanului un mesaj iscusit formulat, enumerînd concesiile făcute cu săptămîni înainte: „Ați spus că îi veți da aceste pămînturi de pe coastă fratelui dumneavoastră. Vreau să fiți un mediator între el și mine și să împărțiți aceste terenuri între [noi]”. Creștinii aveau nevoie „să dețină un anumit control asupra Ierusalimului”, dar el nu dorea „ca musulmanii să-l învinovătească pe [al-‘Adil] și nici creștinii să mă învinovătească pe mine”. Intenția oarecum mascată a lui Richard era să modifice întregul fundament al negocierilor, să îl încurajeze pe Saladin să se considere un mediator mărinimos, și nu un dușman absolut. Cel puțin o parte dintre sfetnicii sultanului „au fost extrem de impresionați de această [abordare]”⁸⁶.

Totuși, în domeniul mașinațiunilor politice, Saladin era cel puțin egalul lui Richard. Pe parcursul toamnei, sultanul ținuse legătura cu Conrad de Montferrat, fapt pe care nu s-a străduit să-l ascundă de Richard Inimă-de-Leu – într-adevăr, solul lui Conrad obișnuia chiar uneori „să călărească alături de al-‘Adil, observîndu-i pe franci în timp ce erau atacați de musulmani”, spectacol despre care se crede că l-ar fi determinat pe regele englez să-și sporească eforturile de negociere. Încercînd să exploateze ruptura dintre Richard și marchiz, Saladin se străduia să genereze „manifestarea unei ostilități fățișe către francii de peste mări”, promițînd că, dacă Conrad va ataca Acra, aflată în stăpînirea cruciaților, va fi răsplătit cu un principat independent, care va include Beirutul și Sidonia. Sultanul gestiona foarte nonșalant negocierile cu Richard și Conrad, găzduindu-i chiar pe solii acestora în zone diferite din tabăra sa în aceeași zi, urmărind în permanență, după cum afirmă unul dintre sfetnicii săi, „să stîrnească disensiuni între cei doi”.

Cu toate acestea, pe 11 noiembrie, cînd cruciații amenințau Ramla, Saladin era dispus să cadă la o înțelegere. El și-a adunat sftnicii pentru a dezbate avantajele asociate cu stabilirea unui acord cu Conrad, respectiv cu Richard. Puterea marchizului sporea, cu siguranță – acum, el avea susținerea unui număr mare dintre nobilii fostului regat latin –, dar, în cele din urmă, a fost socotit mai puțin demn de încredere decît Richard Inimă-de-Leu. În schimb, consiliul a susținut un acord cu regele englez, bazat pe o împărțire echitabilă a Palestinei, asociată cu căsătoria dintre al-'Adil și Joanne și cu prezența „preoților [creștini] în altarele și bisericile din Ierusalim”. În cele din urmă, crezînd probabil că îl încolțise pe Saladin, Richard a răspuns la această ofertă importantă într-un mod echivoc. Pentru ca uniunea să fie posibilă, argumenta el, ar fi fost nevoie de binecuvîntarea papei, care ar fi putut fi obținută abia peste trei luni. Chiar în timp ce mesajul era transmis, Richard Inimă-de-Leu își pregătea trupele să înainteze către Ramla și mai departe⁸⁷.

Cucerirea Orașului Sfînt

La începutul lunii noiembrie 1191, eforturile de fortificare a regiunii din jurul Yasurului se încheiaseră. Richard a făcut următorul pas către Ierusalim pe 15 noiembrie, înaintînd cu armata cruciată pe o poziție situată între Lydda și Ramla. Saladin s-a retras dinaintea lui, lăsîndu-le francilor două așezări – cu fortificațiile demolate – și, în săptămîinile care au urmat, s-a mutat înapoi la Latrun, iar apoi, în jur de 12 decembrie, s-a refugiat chiar la Ierusalim. Deși forțele musulmane au continuat să îi hărțuiască pe latini pe parcursul acestei perioade, întru cîtva, drumul către porțile Orașului Sfînt era acum deschis.

Totuși, chiar în timp ce oamenii săi încercau în grabă să reconstruiască Ramla, Richard Inimă-de-Leu era nevoit să se confrunte cu un nou inamic : iarna. Pe cîmpiile deschise, venirea acesteia a adus o schimbare cumplită a vremii. Biciuții de ploile violente, înghețînd din cauza temperaturilor foarte scăzute, cruciații au petrecut șase săptămîini groaznice făcînd stocuri de alimente și arme la Ramla, securizînd linia de aprovizionare care îi lega de orașul Jaffa, înainte de a-și croi drum înainte, mai întîi către Latrun, iar apoi pentru a ajunge la mica fortăreață demolată de lîngă Beit Nuba, la poalele dealurilor Iudeei, la scurt timp după Crăciun. Acum, se aflau la numai 20 de kilometri de Ierusalim.

Condițiile de trai în armată în decembrie erau groaznice. Un martor ocular scrie :

Era frig și înnorat... Ploaia și grindina se abăteau asupra noastră, dărîmîndu-ne corturile. Am pierdut atît de mulți cai de Crăciun, și înainte, și după, s-au irosit foarte mulți pesmeți, udați de ploaie, foarte multă carne de porc s-a stricat din cauza ploilor ; tunicile din zale au ruginit, așa încît cu greu mai puteau fi curățate ; hainele au putrezit ; oamenii sufereau de malnutriție, așa încît erau extrem de afectați.

Și totuși, conform tuturor relatărilor, moralul soldaților de rînd era ridicat. După atîtea luni de luptă – în unele cazuri chiar ani –, acum erau practic aroape de obiectivul lor. „Nu se poate descrie cît de mult își doreau să vadă orașul Ierusalim și să-și încheie pelerinajul”, observă un contemporan latin, în timp ce un cruciat din armată își amintește : „Nimeni nu era mînios sau supărat... peste tot domneau bucuria și fericirea și [toți] spuneau într-un glas : «Doamne, acum mergem pe drumul cel drept, călăuziți de

bunăvoința Ta»". Faptul că se dedicaseră timp îndelungat cauzei războiului sfânt pare să îi fi inspirat, chiar în toiul neplăcerilor unei campanii pe timp de iarnă. Asemenea predecesorilor lor cruciați din 1099, erau acum pregătiți, aproape disperați să asedieze Orașul Sfânt, indiferent de riscurile și privațiunile implicate⁸⁸.

Întrebarea era dacă regele Richard le împărțasea feroarea. La începutul noului an, 1192, el avea de luat o decizie crucială. Cruciada avusese nevoie de aproape două luni pentru a avansa doar 50 de kilometri către Ierusalim. Linia de comunicare cu coasta rezista încă, dar era asaltată aproape zilnic de raiduri musulmane. Inițierea unui asediu al unui oraș, în aceste condiții, în toiul iernii aprige, ar fi fost un efort imens dublat de un risc uriaș. Cu toate acestea, era clar că grosul armatei latine aștepta declanșarea unui atac.

În jur de 10 ianuarie, Richard Inimă-de-Leu a convocat un consiliu pentru a dezbate cel mai bun plan de acțiune. Concluzia șocantă a acestuia a fost că a treia cruciadă ar trebui să se retragă de la Beit Nuba, întorcând spatele Ierusalimului. În mod oficial, s-a spus că Richard a fost convins de insistențele cavalerilor Templieri, Ospitalieri și ale nobililor latini originari din Levant. Pericolele legate de inițierea unui asediu în timp ce Saladin dispunea încă de o armată de teren erau prea mari, au argumentat aceștia, și, oricum, francii nu se puteau baza pe suficienți oameni pentru a organiza garnizoana Orașului Sfânt, dacă acesta ar fi fost cucerit, printr-o minune. „[Acești] bărbați mai înțelepți nu considerau că ar trebui să dea curs dorinței nechibzuite a oamenilor de rînd [de a asedia Ierusalimul]", își amintește un contemporan, și l-au sfătuit în schimb pe Richard ca expediția „să se întoarcă și să fortifice Ascalonul", anihilind linia de aprovizionare a lui Saladin care lega Palestina de Egipt. În realitate, probabil că regele a convocat la consiliu foarte multe persoane care îi susțineau opiniile și știa foarte bine care urmau să fie recomandările acestuia. Deocamdată, cel puțin, Richard nu voia ca soarta întregului război sfânt să depindă de rezultatul unei acțiuni atât de periculoase. Pe 13 ianuarie, a emis ordinul de retragere de la Beit Nuba.

Această decizie a avut o importanță incomensurabilă, dar, în exegezele moderne, decizia lui Richard a fost văzută într-o lumină pozitivă. Considerat de unii cercetători, precum John Gillingham, un general abil, a cărui capacitate de luare a deciziilor era guvernată de realitatea războiului, și nu de fantezii pioase, Richard Inimă-de-Leu a fost mult lăudat pentru strategia sa prudentă. De exemplu, Hans Mayer a concluzionat că, „avînd în vedere tactica lui Saladin, [decizia lui Richard] a fost cea corectă”⁸⁹.

De fapt, adevărul nu va fi niciodată cunoscut. Un martor participant la cruciadă avea să concluzioneze ulterior că francii au ratat o șansă colosală de a cuceri Ierusalimul din cauză că nu au ținut cont „de necazurile, suferința și slăbiciunea” ce afectau trupele musulmane care alcătuiau garnizoana orașului și avea dreptate într-o oarecare măsură. Încercînd să-și mențină pe cîmpul de luptă trupele epuizate, Saladin fusese silit să demobilizeze majoritatea armatei sale după 12 decembrie, lăsînd Orașul Sfânt cu o apărare periculoasă de insuficientă. Au trecut zece zile pînă ce Abu'l Haija cel Gras a sosit cu întăriri din Egipt. De-a lungul acestei perioade, o inițiativă decisivă și îndrăznească de a ataca Ierusalimul ar fi putut frînge hotărîrea lui Saladin, disipîndu-i controlul deja fragil asupra alianței musulmane și împingînd Islamul din Orientul Apropiat în neorînduială. Pe de altă parte totuși, Richard a avut probabil dreptate să nu își asume un risc atât de mare.

Chiar și așa, Richard Inimă-de-Leu nu va scăpa de reproșuri privind comportamentul său în această etapă a cruciadei. Pînă în prezent, istoricii au ignorat o trăsătură

fundamentală a procesului său decizional. Dacă în ianuarie 1192 consilierilor militari ai lui Richard și probabil chiar și regelui le era foarte clar că Orașul Sfânt nu putea fi cucerit și apărat, de ce aceeași realitate nu le fusese clară cu luni în urmă, înainte ca armata cruciată să părăsească Jaffa? Regele – presupus maestru al artei militare – ar fi trebuit cu siguranță să-și dea seama, în octombrie 1191, că Ierusalimul reprezenta o țintă militară imposibilă, care nu ar fi putut fi niciodată apărată. Scriind la începutul secolului al XIII-lea, Ibn al-Athir a încercat să reconstituie modul de gândire al lui Richard Inimă-de-Leu la Beit Nuba. El a evocat o scenă în care Richard cerea să vadă o hartă a Orașului Sfânt; după ce ar fi analizat topografia acestuia, regele ar fi concluzionat că Ierusalimul nu putea fi cucerit în timp ce Saladin avea încă îl subordinea lui o armată. Aceasta este însă puțin mai mult decât o reconstrucție imaginară. Caracterul și experiența lui Richard sugerează că el ar fi elaborat cu grijă imaginea cea mai detaliată posibil a planificării strategice, înainte de a pleca din Jaffa.

Probabil că Richard Inimă-de-Leu a pornit pe drumul către Ierusalim la sfârșitul lunii octombrie 1191 fără a avea intenția de a iniția efectiv un atac asupra orașului. Aceasta înseamnă că înaintarea lui a constituit pur și simplu o tactică pentru a induce în eroare – componenta militară a unei ofensive combinate, în cadrul căreia o paradă de agresivitate marțială potența un contact diplomatic intensiv. În acea toamnă și iarnă, Richard a încercat să testeze hotărîrea și resursele lui Saladin, dar era pregătit să nu facă pasul final dacă nu s-ar fi materializat o șansă clară de a obține victoria. În tot acest context, regele a acționat în conformitate cu cele mai bune reguli ale conducerii militare medievale, dar nu a ținut cont de specificul deosebit al războiului cruciat.

Impactul pe care l-a avut retragerea asupra moralului creștinilor și perspectivele generale ale cruciadei erau catastrofale. Chiar și Ambroise, susținătorul declarat al lui Richard Inimă-de-Leu, a recunoscut că:

[Atunci cînd] și-au dat seama că armata urma să se întoarcă (ca să nu-i spunem retragere), oștenii, care fuseseră atît de dornici să înainteze, au devenit atît de descurajați, încît, de cînd a făcut Dumnezeu lumea, nu se mai văzuse o armată atît de dezamăgită și de deprimată... Nu mai rămăsese nimic din bucuria pe care o trăiseră înainte, cînd știau că se vor îndrepta către [Sfîntul] Mormînt... Fiecare dintre ei blestema ziua în care se născuse.

Cuprinsă de uluire și aflată într-o stare deplorabilă, armata s-a tîrît înapoi, la Ramla. După aceea, depresia și deziluzia au distrus expediția. Hugues de Burgundia și mulți dintre francezi au părăsit tabăra. Unii s-au întors la Jaffa, alții au plecat la Acra, unde se găseau din plin provizii și alte mîngîieri lumești. Richard a rămas la conducerea unei armate cu forțele mult slăbite, la sud-est de Ascalon⁹⁰.

Regruparea

Richard Inimă-de-Leu a ajuns la portul ruinat pe 20 ianuarie 1192, în mijlocul unor furtuni groaznice, care au scăzut și mai mult moralul. În timp ce cruciații se străduiau să se împace cu ideea retragerii dinspre Ierusalim, Richard a făcut tot posibilul să se refacă după primul eșec real din campania sa. Și-a pus trupele rămase la muncă, pentru a reconstrui Ascalonul, fiind decis să salveze ceva din acea iarnă dezastruoasă, prin

progrese practice, vizibile, pe coastă. Henric de Champagne îi rămăsese loial unchiului său și a sprijinit proiectul, dar refortificarea unui oraș atât de devastat era o întreprindere extrem de amplă – una care avea să presupună în cele din urmă cinci luni de muncă grea și avea să-l coste pe Richard o avere.

La sfârșitul lunii februarie, în nordul Palestinei s-a instalat criza – care a dezvăluit rupturi persistente în rîndurile francilor. Chiar dacă războiul pentru eliberarea Țării Sfinte era departe de final, latinii au început să se lupte în mod deschis pentru Acra. Navigatorii genovezi au încercat să preia controlul orașului, probabil cu acceptul tacit al lui Conrad de Montferrat și al lui Hugues de Burgundia, și numai rezistența îndârjită a aliaților din Pisa ai lui Richard a împiedicat uniunea dintre acest port și orașul Tyr. Mîniat de ceea ce considera a fi un act sfidător de trădare, Richard a călătorit spre nord, pentru a negocia cu Conrad, iar cei doi s-au întîlnit la jumătatea distanței dintre Acra și Tyr. Se pare că s-au purtat „discuții îndelungi”, dar nu s-a putut ajunge la nici un acord de durată, iar marchizul s-a întors la Tyr⁹¹.

Norocul lui Richard, din perspectivă militară, se schimbase pe dealurile Iudeei, iar acum, pe coasta nordică, și talentul său diplomatic, sporit de încredere, părea să-l părăsească. Frustrat din cauză că nu reușise să îl determine pe Conrad să se supună, Richard Inimă-de-Leu a instituit imediat un consiliu și l-a depozat în mod oficial pe marchiz de partea sa din regatul Ierusalimului, pe care convenise să i-o ofere în vara anului 1191. În realitate totuși, acesta era aproape un gest inutil. Conrad avea două avantaje relevante: un centru de putere inatacabil, la Tyr, și un grup de susținători tot mai mare printre nobilii franci ce rămăseseră în teritoriile cruciate, printre aceștia numărîndu-se și Balian de Ibelin. Chiar dacă marchizul era un oportunist prefăcut, care-și urmărea propriile interese și era dispus să negocieze cu Saladin, contrar intereselor cruciadei, căsătoria sa cu Isabella, prințesa Ierusalimului, îi conferea dreptul la tron. De asemenea, se dovedise a fi un lider mai puternic decît Guy de Lusignan (rivalul său la coroana Ierusalimului) și, spre deosebire de Richard, toate semnele arătau că se dedicase unei cariere permanente în Levant. În luna februarie, Richard Inimă-de-Leu a ales să ignore ceea ce era evident, dar în cele din urmă avea să fie silit să recunoască realitatea inconfortabilă. Conrad nu putea fi nici învins, nici determinat să renunțe și, prin urmare, trebuia să se țină seama de el în contextul oricărei decizii politice sau militare din Orientul Apropiat.

În acest interval, au fost redeschise canalele de negociere dintre Richard și Saladin. Din nou, sultanul era reprezentat de fratele său, al-‘Adil, iar în numele lui Richard Inimă-de-Leu vorbea Onfroy de Toron. Întîlnirile au avut loc la Acra, la mijlocul lunii martie, iar la un moment dat se părea că s-ar fi căzut de acord asupra unor condiții ce includeau o împărțire a Ierusalimului. Cu toate acestea, la începutul lunii aprilie Richard a întrerupt negocierile și a navigat către sud, ca să petreacă Paștele la Ascalon. Nu se cunoaște cu certitudine motivul acestei modificări de strategie, dar este posibil ca regele să fi auzit zvonuri conform cărora armatele epuizate ale lui Saladin dădeau semne de insubordonare și că sultanul se confrunta totodată cu răscoala musulmană din Mesopotamia. Profitînd de posibila lui vulnerabilitate, Richard pare să se fi convins că acum nu mai trebuia să accepte decît termenii cei mai avantajoși. După ce s-a întors la Ascalon, a început pregătirile în vederea lansării unei noi ofensive.

Criza și transformarea

Pe 15 aprilie 1192, Robert, episcop de Hereford, a sosit la Ascalon, după ce navigase către est, pornind din Europa. Veștile aduse de el l-au determinat pe Richard să-și schimbe toate planurile. Consilierul și reprezentantul regelui, Guillaume de Longchamp, fusese exilat din Anglia de către prințul Ioan, iar ambițiosul frate al lui Richard se străduia acum să-și sporească puterea în regat. După zece luni de cruciadă în Țara Sfântă, Richard își amintea astfel în mod neplăcut de propriile îndatoriri și obligații în calitate de monarh al teritoriilor angevine. El și-a dat seama imediat că, în condițiile în care în Occident se întrezărea o criză, nu își mai putea permite să întârzie în Levant; totodată, nici nu voia să abandoneze cruciada și să se întoarcă acasă împovărat de eșec. Pentru a finaliza însă războiul din Palestina repede și cu succes, el ar fi trebuit să unifice forțele latine dispartate, răspândite pe teritoriul Țării Sfinte.

Împăcat cu ideea unui compromis, Richard Inimă-de-Leu a convocat un consiliu al nobililor cruciați, pe 14 aprilie. El a anunțat că, în contextul evenimentelor din Anglia, era posibil să fie nevoit să plece în curînd și a dat instrucțiuni adunării cu privire la modul în care să fie rezolvată problema coroanei Ierusalimului. A fost luată în unanimitate o decizie, aproape sigur cu acordul tacit al lui Richard, conform căreia regatul urma să îi revină lui Conrad de Montferrat. În schimb, Guy de Lusignan avea să fie compensat cu mărinimie pentru pierderea statutului său – Richard i-a convins pe cavalerii Templieri să-i vîndă lui Guy insula Cipru, contra sumei de 40.000 de monede bizantine, strategie care a permis Dinastiei lusignane să pună bazele unei dominații puternice și de durată în estul Mediteranei. Henric de Champagne a fost însărcinat să navigheze spre nord, către Tyr, și să-l înștiințeze pe marchiz cu privire la promovarea sa bruscă și, mai important, să-l convingă să unească forțele lui și pe cele ale lui Hugues de Burgundia cu armata cruciată adunată la Ascalon, astfel încît războiul sfînt să poată reîncepe.

După doar cîteva zile, veștile au ajuns la Conrad și, neîndoios, acesta s-a bucurat foarte mult. După luni de așteptare în fundal, acționînd cu prudență și viclenie, visele sale de a-și croi drum către puterea regală se împliniseră. Deși înainte fusese intransigent și ezitant, acum marchizul a inițiat imediat pregătirile în vederea unei campanii militare. Fără știrea lui Richard sau a francilor, el i-a trimis totodată un mesaj urgent lui Saladin, explicîndu-i că latinii făcuseră un pact neașteptat și amenințînd că, dacă Saladin nu finaliza „o înțelegere [cu Conrad] în următoarele zile”, avea să urmeze o confruntare amplă. Potrivit unui martor ocular de la curtea sultanului, Saladin a tratat cu toată seriozitatea această abordare. Amenințat de iminența unei revolte civile în Mesopotamia, „sultanul credea... că planul cel mai bun era să facă pace cu marchizul”, iar pe 24 aprilie a trimis un sol la Tyr pentru a stabili termenii. Prin urmare, în ultimele zile din aprilie 1192, regele Richard și Saladin credeau că găsiseră modalități de a pune capăt războiului din Țara Sfîntă: unul prin intermediul unei noi confruntări, celălalt prin intermediul păcii. Planurile amîndurora îl aveau în centru pe Conrad de Montferrat⁹².

În seara zilei de 28 aprilie, Conrad a mers la reședința din Tyr a cruciatului francez Filip, episcop de Beauvais, pentru a cina. Aparent, cei doi legaseră o prietenie pe parcursul cruciadei, iar Conrad era relaxat, dispus să sărbătorească. Mai tîrziu în aceeași

seară, în timp ce se întorcea acasă însoțit de doi soldați, marchizul a trecut pe lângă clădirea pieței și a intrat pe o uliță îngustă.

[Acolo] se aflau doi oameni care ședeau fiecare de câte o parte a drumului. Când [Conrad] a ajuns între ei, s-au ridicat pentru a-l întâmpina. Unul dintre ei a venit și i-a arătat o scrisoare, iar marchizul a întins mîna să o ia. Bărbatul a scos un cuțit și l-a înjunghiat. Celălalt bărbat, care se afla de cealaltă parte, a sărit în spatele calului și l-a înjunghiat într-o parte, iar el a căzut mort.

Ulterior, s-a dovedit că cei doi atacatori ai lui Conrad erau membri ai grupării Asasinilor, trimiși de Sinan, Bătrînul de pe Munte. Unul dintre ei a fost decapitat imediat; celălalt a fost arestat, interogată și apoi ținut pe străzi pînă ce a murit. Totuși, deși legătura lor cu cercul Asasinilor fusese descoperită, identitatea celui care ordonase atacul nu a fost stabilită cu certitudine. Hugues de Burgundia și francezii din Tyr au răspîndit zvonul că regele Richard comandase asasinatul, în timp ce în unele părți ale lumii musulmane s-a auzit că fusese implicat Saladin. Avînd în vedere unele descoperiri recente totuși, nici unul dintre cei doi conducători nu avea mare lucru de cîștigat de pe urma morții lui Conrad. Adevărul este imposibil de stabilit – poate că Sinan a acționat în mod independent pentru a-l elimina pe marchiz, considerîndu-l o amenințare periculoasă pe termen lung, la adresa echilibrului puterii în Levant⁹³.

Situația politică a latinilor a fost dată peste cap. Hugues de Burgundia a încercat să preia controlul Tyrului, dar se pare că Isabella, văduva lui Conrad, moștenitoarea tronului Ierusalimului, s-a opus. Sub amenințarea altui conflict intern, a fost stabilit rapid un nou acord. Conte Henric de Champagne a fost ales candidat de compromis – deoarece, în calitate de nepot al regelui Richard, dar și al lui Filip August, reprezenta atît interesele angevine, cît și pe cele capețiene –, iar după cîteva săptămîni s-a căsătorit cu Isabella și a fost desemnat monarh titular al Palestinei france.

Gradul exact de implicare a lui Richard Inimă-de-Leu în conceperea acestei soluții rapide este neclar. Totuși, în ansamblu, noua stare de fapt convenea intereselor sale și celor ale războiului. Desemnarea lui Henric de Champagne a unit în sfîrșit toate armatele latine din Palestina – francii nativi din statele cruciate, trupele franceze ale lui Hugues de Burgundia și oastea angevină a lui Richard. Avînd în vedere istoricul recent al alianței dintre Henric și Richard, existau șanse ca aceștia doi să fie capabili să coopereze în mod eficient.

În mai 1192, Richard Inimă-de-Leu a început să își extindă dominația în sudul Palestinei, cucerind fortăreața musulmană Darum, în timp ce fortificarea Ascalonului era aproape finalizată, iar contele Henric și ducele Hugues conduceau armatele către nord. Moralul creștinilor fiind revigorat, scena părea pregătită pentru inițierea unei campanii decisive – deși, ținînd cont de expansiunea recentă a lui Richard de-a lungul coastei, către Egipt, ținta oricărui atac părea încă în curs de a fi stabilită.

Totuși, pe 29 mai, un alt sol angevin a sosit din Europa cu un mesaj care confirma temerile cele mai sumbre ale lui Richard Inimă-de-Leu. Chiar de cînd rivalul său, Filip August, regele Franței, părăsise cruciada, în vara anului 1191, Richard fusese foarte îngrijorat de posibilitatea unei amenințări din partea Capețienilor la adresa teritoriului angevin. Acum, aflase că regele Filip luase legătura cu prințul Ioan și că se ocupau

amîndoi cu intrigile. Solul l-a avertizat că, dacă nu întreprindea ceva „[pentru a anihila] această trădare abominabilă, exista pericolul ca, foarte curînd, Anglia să fie scoasă de sub autoritatea regelui Richard”. Se pare că Richard Inimă-de-Leu a fost „afectat de vești, iar apoi... a rămas mult timp tăcut, meditănd și gîndindu-se ce anume ar trebui să facă”. În aprilie, decisese să rămînă în Țara Sfîntă, dar ultimul raport îngrijorător venit din Occident redeschisese problema. Potrivit susținătorului său, Ambroise, Richard era „melancolic, deprimat și întristat... și nu mai gîndea limpede”⁹⁴. Cel mai mare războinic al creștinătății ajunsese la un moment critic de decizie – va lupta drept cruciat sau va da curs chemării domeniului său angevin și se va întoarce acasă, ca rege?

Capitolul 18

Decizia

Odată cu apropierea verii în anul 1192, Saladin a început să-și adune armatele, pregătind Islamul pentru o nouă ofensivă creștină. În anul anterior, sultanul se confruntase cu o serie de piedici dezastruoase. Urmărise ca martor umilit și neputincios căderea Acrei, pe 12 iulie 1191, iar apoi suferise șocul executării cu sînge rece a garnizoanei creștine a orașului, pe 20 august. Toate eforturile de a opri marșul lui Richard Inimă-de-Leu la sud de Jaffa eșuaseră, iar pe 7 septembrie, la Arsuf, armatele lui Saladin fuseseră izgonite de pe cîmpul de bătălie. Silit să-și reconsidere strategia, sultanul a inițiat defensiva, demolînd fortărețele din sudul Palestinei, urmărind îndeaproape înaintarea treptată a cruciaților înspre interiorul continentului, pentru ca apoi, în jur de 12 decembrie, să se retragă chiar în interiorul orașului Ierusalim, în așteptarea atacului.

De la gloria adusă de victoriile raportate la Hattin și la Orașul Sfînt, în 1187, Saladin își menținuse hotărîrea de a se dedica jihadului – eventual, această dăruire doar se amplificase. Chiar și în aceste condiții însă, el pierduse treptat inițiativa în favoarea francilor. Slăbit de bolile repetate, afectat de moralul în scădere și de extenuarea fizică a trupelor sale și distras de cerințele mai ample ale Imperiului Aiubid, sultanul fusese împins încetul cu încetul aproape de înfrîngere. Apoi, pe 12 ianuarie 1192, cruciații s-au retras de la Beit Nuba, oferind Islamului o nouă speranță, iar lui Saladin șansa de a se regrupa și de a-și reface forțele.

Strategia aiubidă la începutul anului 1192

După ce scăpase de pericolul înaintării creștine către Ierusalim, Saladin și-a reevaluat poziția, în primele luni ale anului 1192. Teritoriul aiubid era într-o stare îngrijorătoare de decădere. După ani întregi în care neglijase gestionarea visteriei, resursele financiare ale sultanului erau complet insuficiente; fără a dispune de o sumă suficientă de bani, el se străduia să plătească resursele umane și materiale necesare războiului. Prosperitatea continuă a Egiptului îi oferea o salvare, dar faptul că Richard ocupase din nou Ascalonul constituia o amenințare considerabilă la adresa comunicațiilor dintre Siria și regiunea Nilului.

Aceste probleme financiare erau legate de încă o îngrijorare: disponibilitatea tot mai redusă și diminuarea loialității armatelor sale. De-a lungul campaniilor aproape constante din cei patru ani precedenți, Saladin își solicitase enorm trupele aduse din propriile

domenii din Egipt, Siria și Jazirah. De asemenea, ceruse foarte mult de la aliații săi din Mesopotamia și Diyarbakir. Astfel, se atestă charisma remarcabilă a lui Saladin ca lider, eficiența propagandei politice și religioase pe care o diseminase și magnetismul devoțional al jihadului; prin urmare, chiar și potențiali rivali ai lui Saladin, precum zangidul Izz al-Din din Mosul și Imad al-Din Zangi din Sinjar, continuaseră să-și onoreze angajamentele privind războiul sfânt, răspunzând la chemarea la arme a sultanului aiubid. Totuși, acestor solicitări nu li se putea da curs la infinit. Dacă războiul din Palestina avea să continue cu aceeași intensitate, era doar o chestiune de timp pînă ce legăturile bazate pe loialitate și pe scopul comun, care uneau lumea musulmană, ar fi început să se fisureze. Din acest motiv, Saladin și-a asumat riscul de a demobiliza armata în luna decembrie a anului 1192.

Spre nemulțumirea sultanului, aceste probleme complexe s-au asociat cu primele semne de încălcare a loialității venite din propria familie. În martie 1191, Saladin îi permisesse nepotului său capabil și demn de încredere, Taqi al-Din, să ia în stăpînire un teritoriu din Jazirah, la est de Eufrat, care includea orașele Edessa și Harran. În luna noiembrie a aceluiași an, la mijlocul înaintării latinilor către Orașul Sfînt, sultanul a fost foarte întristat de vestea morții lui Taqi al-Din, ca urmare a unei boli. Totuși, la începutul anului 1192, fiul adult al lui Taqi al-Din, al-Mansur Mahomed, a început să manifeste ceea ce unul dintre consilierii lui Saladin descrie drept „semne de rebeliune”. Temîndu-se că ar putea fi dezmoștenit, al-Mansur a încercat să-l convingă pe unchiul tatălui său, sultanul, fie să îi confirme drepturile asupra teritoriilor din Jazirah, fie să-i dea alte teritorii din Siria. Evident, această abordare a fost însoțită de amenințarea implicită că, dacă ar fi fost refuzat, al-Mansur ar fi inițiat o revoltă antiaibidă în nord-est.

Saladin a fost uluit de această lipsă de loialitate manifestată de o rudă de sînge, iar dispoziția lui nu s-a înșeninat cînd al-Mansur a încercat să-l folosească pe al-'Adil ca mediator – într-adevăr, se pare că această tactică uneltitoare l-a făcut pe sultan „să nu-și poată stăpîni mînia”. Întreaga situație s-a dovedit a fi o distragere problematică, prelungindu-se pînă la începutul verii anului 1192. Inițial, Saladin a reacționat trimițîndu-și în aprilie fiul mai mare, pe al-Afdal, pentru a supune Jazirah, împuternicindu-l să solicite ajutor și de la fratele său, al-Zahir din Alep, dacă ar fi fost necesar. Totuși, la sfîrșitul lunii mai, sultanul cedase. Se pare că al-'Adil făcuse oarecare presiuni, în calitate de mediator; de asemenea, și emirul Abu'l Haija militase susținut pentru toleranță, în cadrul unui consiliu ținut pentru a discuta cazul respectiv, observînd că nu era posibil să se poarte concomitent o luptă cu semenii musulmani și cu „necredincioșii”. Saladin i-a încredințat lui al-Mansur ținuturi din nordul Siriei, cum se cuvenea, și i-a acordat lui al-'Adil drepturi teritoriale asupra Harranului și Edesei. Reconcilierea destul de abruptă a generat însă o ruptură cu al-Afdal. Mîniat de ezitățile tatălui său și de decizia de a-l recompensa pe al-'Adil, al-Afdal a dat dovadă de rețineră în privința întoarcerii în Palestina, întîrziind mai întîi la Alep și apoi la Damasc, lipsindu-l pe Saladin de trupe valoroase⁹⁵.

La începutul anului 1192, Saladin s-a confruntat cu probleme financiare, insuficiența trupelor și rebeliuni. Deloc surprinzător, și-a schimbat apoi modul de abordare a războiului sfînt. Pe parcursul toamnei anterioare, adoptase o strategie mai curînd defensivă, evitînd confruntările decisive cu francii, dar menținînd totuși un contact destul de apropiat cu dușmanii săi. Începînd cu primăvara anului 1192, sultanul și-a

retras aproape toți soldații. Interzicând expedițiile ocazionale ce aveau drept scop jaful și raidurile oportuniste, armatele aiubide s-au regrupat rapid pe poziții defensive, de-a lungul întregii Palestine, așteptând să respingă orice atac al creștinilor. Ulterior, Saladin a instituit un program de lucru aplicat pe scară largă, pentru a-și consolida principalele fortărețe și fortificațiile Ierusalimului.

Pregătirile descrise reflectau o modificare fundamentală de strategie. În 1192, Saladin a concluzionat în mod evident că nu ar fi fost realist să se aștepte la o victorie clară împotriva celei de-a treia cruciade. Conștientizarea acestui fapt l-a determinat să se implice din nou în procesul diplomatic – a restabilit un dialog cu Richard I și cu Conrad de Montferrat. De asemenea, sultanul a fost nevoit să-și reconsidere poziția de pe care negocia. Un acord bazat pe împărțirea Țării Sfinte, prin care latinii și-ar fi menținut controlul asupra unei fișii de coastă, era acum considerat acceptabil. Deocamdată totuși Saladin își menținea două solicitări ferme: Ierusalimul trebuia să rămână în stăpânirea Islamului, iar Ascalonul, poarta de intrare în Egipt, trebuia cedat de către creștini.

Strategia defensivă și diplomatică atotcuprinzătoare a lui Saladin se fundamenta acum pe un obiectiv unic – să supraviețuiască celei de-a treia cruciade. El știa că creștinii latini care veniseră în Orient cu miile pentru a purta un război de recucerire se vor întoarce într-o bună zi acasă. Regele Richard, îndeosebi, nu-și putea permite să rămână la nesfârșit în Levant. Scopul lui Saladin era să facă față furtunii: să-și limiteze pe cât posibil pierderile; să evite cu orice preț confruntările decisive; dar să determine încheierea rapidă a războiului din Palestina, înainte ca mașinăria de război aiubidă să se prăbușească. Apoi, după ce cruciații aveau să părăsească țărmurile Orientului, sultanul putea să-și îndrepte gândul spre refacere și recucerire.

A doua înaintare a cruciaților către Ierusalim

Saladin făcuse tot posibilul pentru a se pregăti pentru un atac fie asupra Ierusalimului, fie asupra Egiptului. La sfârșitul lunii mai și la începutul lunii iunie ale anului 1192, trupele din tot Orientul Apropiat au început să se regroupeze în Orașul Sfânt. Totodată, sultanul a trimis mai multe detașamente de iscoade, printre care și unul sub comanda lui Abu'l Haija, pentru a supraveghea mișcările francilor, care aveau acum tabăra în regiunea Ascalonului.

Nehotărîre

Pe 6 iunie, Saladin a primit un avertisment urgent cu privire la faptul că trupele cruciate mărșăluiau în forță la nord-est de Ascalon – o mișcare ce, evident, indica o înaintare în direcția Ierusalimului. Se pare că Richard și latinii decisese să întreprindă o a doua tentativă de asediere și cucerire a Orașului Sfânt. De fapt, Richard petrecuse primele zile ale lunii iunie într-o stare de indecizie chinuitoare. Foarte marcat de posibilitatea unei alianțe în Europa între lacomul său frate și Filip August, Richard Inimă-de-Leu era sfîșiat între dorința de a se întoarce în Occident și cea de a rămîne în Levant pentru a-și îndeplini jurămintele de cruciat. La dilema regelui englez s-a adăugat și chestiunea

problematică a strategiei. Obiectivul principal al celei de-a treia cruciade era cucerirea Ierusalimului, dar Richard continua să considere orașul o țintă nerealistă. În unele privințe, francii erau mai bine plasați pentru a întreprinde o campanie înspre interiorul continentului decât fuseseră cu șase luni în urmă. Fiind acum uniți, se puteau baza pe vremea stabilă de vară și își puteau utiliza rețeaua de fortificații reconstruite terminată la sfârșitul anului 1191. În alte privințe însă sarcina nu se modificase – provocarea rămânea aproape insurmontabilă, iar riscurile erau imense. Chiar dacă, printr-o minune, atacul ar fi avut succes, Ierusalimul ar fi fost practic imposibil de apărat. Prin urmare, Richard înclina în favoarea unui atac asupra Egiptului, o lovitură care ar fi amenințat înseși temeliile Imperiului Aiubid și care probabil l-ar fi silit pe Saladin să consimtă la un armistițiu ai cărui termeni ar fi fost stabiliți de Richard. În termeni militari, planul lui Richard părea să aibă sens, dar în ansamblu ignora dimensiunea impulsului devoțional asociată cu războiul religios. Dacă regele ar fi trebuit să impună această strategie – să câștige inimile și mințile oștii creștine, convingându-i pe franci că drumul către victoria finală trecea prin Nil –, nu și-ar fi permis nici una dintre ezitățile din toamna și iarna anului 1191. El ar fi trebuit să fie un lider hotărât, convingător, care să conducă avînd o viziune neinfluențabilă și o voință puternică.

În schimb, după 29 mai, Richard a ezitat, retrăgîndu-se pentru a medita în singurătate și pentru a-și cîntări opțiunile și stratagemele. În timp ce făcea acest lucru, evenimentele au început să îl copleșească. În absența lui Richard Inimă-de-Leu, un grup de nobili latini, îndemnați probabil de Hugues de Burgundia, au ținut un consiliu pe 31 martie și au decis să pornească într-un marș către Ierusalim, cu sau fără monarhul angevin. Vestile despre această decizie nu au rămas secrete, fapt probabil destul de deliberat, și s-au răspîndit imediat în rîndurile armatei, creînd o reacție de „bucurie nebună” care i-a făcut pe oșteni să danseze pînă după miezul nopții.

Chiar și susținătorul cel mai fervent al lui Richard, Ambroise, a recunoscut că regele devenise paralizat în acest moment, reflectînd că acesta „nu era deloc vesel, ci ședea foarte supărat din cauza veștilor pe care le aflate”, adăugînd că „medita mereu [la știrile venite din Anglia] în cortul său și se lăsase pradă acestor gînduri”. În timp ce Richard Inimă-de-Leu ezita, iar zilele treceau, tabăra a fost cuprinsă de un val puternic de entuziasm, ce avea în centru un singur gînd – chemarea Ierusalimului. Potrivit lui Ambroise, Richard a trăit un fel de epifanie religioasă pe 4 iunie, după ce se luptase cu propria conștiință. În consecință, regele a proclamat pe neașteptate că „va rămîne în [Țara Sfîntă] pînă la Paște [1193], că nu se va întoarce în țară și că toată lumea trebuie să fie pregătită [pentru asediarea] Ierusalimului”. Poate că Richard Inimă-de-Leu a simțit într-adevăr de un impuls copleșitor de a se răzgîndi, dar este mult mai probabil ca, atunci cînd s-a confruntat cu presiunea crescîndă din partea mulțimii, să fi înclinat în favoarea atitudinii populare. Cu siguranță, el pare să fi manifestat ambiții încă neexprimate cu privire la o campanie egipteană și a continuat să aibă îndoieli legate de viabilitatea unui asediu al Orașului Sfînt. Cu toate acestea, a fost de acord cu înaintarea către Iudeea. Această capitulare a semnalat faptul că, pentru moment, cel puțin, Richard pierduse controlul asupra celei de-a treia cruciade. Astfel, chiar atunci cînd, pe 6 iunie, Saladin interpreta mobilizarea francilor drept un semn al unei noi însuflețiri, în structura de comandă a armatei creștinilor începeau să apară fisuri dureroase⁹⁶.

Amenințarea iminentă

Odată început, marșul cruciaților către Ierusalim a decurs cu o rapiditate remarcabilă. Pe 9 iunie, francii ajunseseră deja la Latrun, iar în ziua următoare au pornit către Beit Nuba. În toamna anului 1191, creștinii avuseseră nevoie de luni întregi pentru a ajunge în același loc. Acum, după numai cinci zile, se găseau din nou extrem de aproape de Orașul Sfânt, la doar 20 de kilometri de zidurile sale venerate. Saladin le-a ordonat musulmanilor să întreprindă raiduri pentru a hărțui fluxul aproape constant de convoaie de aprovizionare latine care veneau dinspre Jaffa înspre interiorul continentului, dar, în afară de atacurile intermitente sîcîitoare, nu a avut nici o tentativă serioasă de a amenința principala și cea mai avansată tabără cruciată de la Beit Nuba. În schimb, sultanul a început să-și poziționeze trupele la Ierusalim, în așteptarea atacului iminent.

Cu toate acestea, după prima izbucnire de entuziasm, ofensiva francilor părea să stagneze. De fapt, această aminare a fost cauzată inițial de decizia latinilor de a-l aștepta pe Henric de Champagne să aducă mai multe întăriri de la Acra. Dar, pe măsură ce zilele treceau, disensiunile profunde din cadrul cruciadei, care rămăseseră ascunse la Ascalon, au început să iasă la suprafață, iar francii s-au blocat curînd într-o dispută aprinsă legată de strategie și de conducere.

Pe 20 iunie, iscoadele lui Saladin au raportat că un contingent mare de cruciați pleaseră de la Beit Nuba. Acest fapt a stîrnit suspiciunea sultanului, deoarece chiar atunci aștepta sosirea iminentă a unei caravane foarte mari încărcate cu provizii, venind din Egipt. Îngrijorat că francii ar putea încerca să intercepteze caravana și să își însușească proviziile vitale aduse de aceasta, Saladin a trimis de îndată trupe care să avertizeze convoiul musulman. Cele două grupuri iubide s-au întîlnit cu succes și înaintau destul de rapid înspre interiorul continentului, către Hebron, cînd, chiar înainte de zorii zilei de 24 iunie, Richard I a inițiat un atac necrușător. După cum se temea Saladin, el fusese alertat cu privire la traseul caravanei de către unul dintre spionii săi și, animat de ideea unei prăzi bogate, s-a repezit imediat către sud. Regele angevin a petrecut trei zile urmărind caravana prin rețeaua sa de informatori locali, iar apoi a dezlănțuit un atac-surpriză bine coordonat. După o luptă violentă, latinii au avut cîștig de cauză. Grosul escortei musulmane a fugit, lăsînd în urmă o pradă considerabilă: bunuri prețioase, inclusiv mirodenii, aur, argint și mătăsuri; arme și armuri; corturi; provizii de alimente, printre care pesmeți, grîu, făină, piper, zahăr și scortîșoară și „multe băuturi și licori medicinale”. Și mai semnificativ este poate faptul că latinii au intrat totodată în posesia a mii de cămile, dromaderi, cai, măgari și asini.

Veștile despre acest dezastru au alarmat pur și simplu Ierusalimul. Saladin nu numai că pierduse o cantitate imensă de bunuri extrem de necesare – de toate acestea urmînd să profite acum inamicul; totodată, el a înțeles că latinii ar fi putut folosi animalele de povară pentru a aduce și mai multe resurse de la Jaffa în interiorul continentului. Cînd trupele cruciate plecate în expediție s-au întors la Beit Nuba, pe 29 iunie, sultanul a început „să pregătească mijloacele de a face față unui asediu”. Baha al-Din, care se afla atunci în Orașul Sfânt, a notat că domnitorul său „a început să otrăvească sursele de apă din afara Ierusalimului, distrugînd puțurile și rezervoarele, astfel încît în jurul Ierusalimului nu se mai găsea deloc apă de băut”, adăugînd că totodată sultanul „și-a chemat toată oștirea din cele patru zări și din toate teritoriile”⁹⁷.

Alegerea

În prima zi din iulie 1192, se pare că Saladin nu se mai îndoia deloc că francii erau pe cale de a dezlănțui primul lor atac asupra Ierusalimului. Momentul confruntării decisive – criza pe care sperase să o evite – era aproape. Joi, pe 2 iulie, sultanul și-a chemat emirii cei mai de încredere pentru a stabili un plan de acțiune. Întîlnirea s-a dovedit a fi un eveniment serios încărcat de gravitate; Saladin era înconjurat de comandanții și sfetnicii care fuseseră alături de el de-a lungul anilor îndelungați de războaie și cuceriri. Abu'l Haija cel Gras se afla și el acolo, deși corpolența sa legendară ajunsese în stadiul în care îl făcea să se deplaseze cu dificultate și avea nevoie „de un taburet pe care să șadă în prezența sultanului”.

Și Baha al-Din a luat parte la acest consiliu și, potrivit relatării sale, Saladin își propusese să le inducă o stare de hotărîre neclintită comandanților săi, reamintindu-le în mod repetat îndatoririle și responsabilitățile lor: „Să știți că acum voi sînteți armata Islamului și apărarea sa... Nu mai există alți musulmani care să țină piept dușmanilor, în afară de voi, [iar] toți musulmanii din toate regiunile depind de voi”. La rîndul lor, emirii și-au declarat dorința de a lupta pînă la moarte pentru Saladin, domnul și stăpînul lor, și se pare că sultanul „s-a bucurat foarte mult”.

Totuși, mai tîrziu în aceeași zi, după încheierea întîlnirii, Saladin a primit un mesaj personal de la Abu'l Haija, care îl avertiza că, dincolo de aparențele de loialitate și unitate, mocnea revolta. Mulți din îndurările armatei se opuneau „pregătirilor pentru asediu”, temîndu-se că s-ar putea repeta catastrofa de la Acri. Totodată, exista pericolul real ca resentimentele de lungă durată dintre kurzii și turcii din armata lui Saladin să degereze într-un conflict deschis. Sfatul lui Abu'l Haija era ca sultanul să-și scoată grosul armatei din Orașul Sfînt cît încă mai era posibil, lăsînd în urmă doar o garnizoană minimă.

În acea seară, sultanul l-a chemat pe Baha al-Din și i-a dezvăluit conținutul mesajului lui Abu'l Haija. Baha al-Din își amintește că „preocuparea lui Saladin pentru Ierusalim ar fi putut mișca munții din loc, iar el era afectat de mesaj. Am rămas alături de el în noaptea aceea, o noapte dedicată în întregime preocupărilor legate de războiul sfînt”. La apropierea zorilor, Saladin a decis în cele din urmă, cu inima grea, să părăsească Ierusalimul – „era tentat să rămînă el însuși acolo, dar apoi bunul său simț a respins această idee, din cauza riscurilor la care ar fi fost expus Islamul”. Alegerea fusese făcută; vineri dimineața, pe 3 iulie, au început pregătirile pentru exod. Saladin s-a dus la *al-Haram as-Sharif*, iar acolo a ținut o ultimă rugăciune de vineri, în moscheea sacră Aqsa, unde cu aproximativ patru ani mai devreme luase parte la ceremonia de instalare a amvonului triumfal, glorios al lui Nur al-Din. Baha al-Din notează: „L-am văzut [pe sultan] prosternîndu-se și spunînd cîteva cuvinte, iar lacrimile îi cădeau pe covorul de rugăciune”.

Apoi însă, pe măsură ce se lăsa seara, au sosit vești neașteptate uluitoare – vești care au răsturnat planurile lui Saladin și care au modificat întregul război pentru Țara Sfîntă. Jurdik, emirul sirian care comanda avangarda aiubidă, a raportat că francii se aflau într-o stare de confuzie evidentă. Mesajul său descria cum în acea zi „toți inamicii au încălecat, au zăbovit călare pe cîmp, iar apoi s-au întors în corturile lor” și adăuga: „Am trimis spioni ca să afle ce anume pun la cale”. În dimineața zilei următoare, pe 4 iulie 1192, la cinci ani după bătălia de la Hattin, oștirile celei de-a treia cruciade au ridicat tabăra, au întors spatele Ierusalimului și au început să se retragă către Ramla. Cu mare „încîntare și bucurie”, musulmanii și-au dat seama că Orașul Sfînt fusese salvat⁹⁸.

Eșecul francilor

Plecarea cruciaților i-a lăsat pe musulmani într-o stare de bucurie amestecată cu neîncredere. Ce anume cauzase această răzgîndire bruscă? Iscoadele lui Jurdik au reușit să pună cap la cap doar o versiune distorsionată a evenimentelor, raportînd o ceartă între Richard și franci. De fapt, ideea retragerii francilor începuse să se întrevadă încă de la Ascalon, cînd Richard nu a mai putut domina cruciada și a fost de acord cu solicitarea generală privind o a doua înaintare înspre interiorul continentului. După ce expediția a ajuns la Beit Nuba, pe 10 iunie, s-a văzut clar că Richard Inimă-de-Leu nu avea deloc intenția de a asedia Ierusalimul, chiar dacă francii erau hotărîți că trebuie să încerce un atac. Pe 17 iunie, liderii cruciadei s-au întrînit pentru a dezbate problema. Chiar și două surse reprezentate de martori oculari creștini care înclinaseră cel mai mult în favoarea lui Richard I au recunoscut că regele se opunea cu îndîrjire continuării înaintării.

Aparent, Richard Inimă-de-Leu a oferit trei argumente convingătoare legate de caracterul nerealist al unui asediu: vulnerabilitatea liniei de aprovizionare latine care făcea legătura cu coasta, amplitudinea fortificațiilor din jurul Orașului Sfînt și faptul că Saladin avea acces la informații detaliate privind puterea și mișcările creștinilor. Totodată, regele a arătat fără ezitare că nu dorea absolut deloc să conducă cruciada într-o „acțiune atît de necugetată”, deoarece acest lucru ar duce la „o umilință teribilă”, pentru care el ar fi „învinuit, făcut de rușine și mai puțin iubit, pentru totdeauna”. Această mărturisire remarcabilă sugerează că Richard nu ținea cont doar de ceea ce era cel mai bine pentru cruciadă, ci era însuflețit îndeosebi de preocupările privind propria reputație. Regele își exprimase în mod clar această tendință încă de cînd se afla la Ascalon, deoarece acum el susținea o schimbare a strategiei, recomandînd ca latinii să inițieze imediat o campanie în Egipt – pentru a o sprijini, avea deja la Acra o flotă care putea transporta provizii către Nil și s-a oferit să plătească 700 de cavaleri și 2.000 de soldați proprii și să ofere sprijin financiar pentru toți ceilalți participanți. Acesta era planul pe care Richard l-ar fi propus probabil la Ascalon, dacă nu ar fi fost măcinat de ezitări și îndoială.

Cu toate acestea, Richard Inimă-de-Leu permisesese acum oștirii cruciate să mărșăluiească pentru a doua oară pînă la o distanță de cîteva ore de Ierusalim. În această poziție, orice încercare de a susține realismul militar în defavoarea fervorii religioase era marcată de dificultate. Chiar și în aceste condiții, el a încercat să-și impună planul, instituind un juriu improvizat, care, deloc surprinzător, a decis că „realizarea cea mai mare ar fi cucerirea [Egiptului]”. Cînd Hugues de Burgundia și francezii au respins această decizie, declarînd că „nu se vor deplasa nicăieri, decît pentru a asedia Ierusalimul”, s-a ajuns la un impas⁹⁹.

După ce lăsase a treia cruciadă să ajungă în această situație dificilă, reacția lui Richard Inimă-de-Leu a fost uimitor de inefficientă. Într-un moment de slăbiciune și iritare, pur și simplu a abandonat poziția de comandant suprem, declarînd că va rămîne alături de expediție, dar nu se va mai afla la conducerea ei. Poate că era o tactică extremă, cu scopul de a-i ului și de a-i aduce la tăcere pe cei ce i se opuneau, dar, chiar și așa, a eșuat. În multe privințe, abandonîndu-și responsabilitățile în acest moment critic, Richard nu făcea decît să recunoască o realitate copleșitoare – marele rege angevin nu dispunea acum nici de puterea, nici de viziunea necesare pentru a controla cruciada.

Pe 20 iunie, veștile despre o caravană aiubidă ce venea dinspre Egipt l-au incitat la acțiune și au oferit șansa unei scurte încetări a disputelor, dar, după ce expediția s-a

întors la Beit Nuba, pe 29 iunie, certurile au reînceput. Martorii latini descriu că „oamenii se plîngeau și jeleau”, „îndurerați” că iar nu mai aveau șansa de a mărșălui către Orașul Sfînt. La începutul lunii iulie, confuzia continuă efectiv imobilizase cruciada. Se pare că francezii au făcut o ultimă încercare de a începe înaintarea pe 3 iulie, dar, neavînd sprijinul lui Richard, aceasta nu a avut succes. Fără a putea merge înainte, oastea cruciată a acceptat în cele din urmă inevitabilul și a început să se retragă, demoralizată. Potrivit lui Ambroise, cînd în rîndurile armatei s-a răspîndit vestea că „nu se vor mai închina la Sfîntul Mormînt, care se afla la numai 20 de kilometri depărtare, inimile lor s-au umplut de tristețe și s-au retras atît de descurajați și de nefericiți, încît nu se mai văzuse un popor ales atît de mîhnit și dezamăgit”¹⁰⁰.

Această răsturnare de situație a reprezentat punctul cel mai de jos al carierei de cruciat a lui Richard. În acea vară, s-a făcut vinovat de un eșec dezastruos, în calitate de comandant. Eroarea sa nu a constat doar în decizia de a nu asedia Ierusalimul – ca și în ianuarie 1192, a respectat în mod corect regulile științei militare și a apreciat că riscurile implicate de un atac asupra Orașului Sfînt ar fi fost inacceptabile. Greșeala sa a fost că nu și-a dezvăluit aceste cunoștințe cînd se afla încă la Ascalon, că a neglijat să preia controlul ferm al expediției, iar apoi că a permis ca armatele latine să fie aduse din nou la o distanță de o zi față de Orașul Sfînt. Șansele de succes ale celei de-a treia cruciade fuseseră deja grav afectate de modul defectuos în care Richard gestionase primul marș soldat cu un eșec, în direcția Ierusalimului, la sfîrșitul anului 1191. Acum, în iulie 1192, această a doua întoarcere a avut un efect dezastruos asupra moralului francilor și a dat o lovitură fatală șanselor creștinătății în războiul pentru eliberarea Țării Sfinte.

Sfîrșitul războiului

În vara anului 1192, ostilitățile dintre Saladin și Richard ajunseseră să stagneze. Sultanul rezistase celei de-a doua înaintări a cruciaților înspre interiorul continentului și rămăsese în posesia Ierusalimului, dar armatele sale musulmane erau extrem de epuizate, iar Imperiul Aiubid era practic pe punctul de a se prăbuși. Între timp, cea de-a treia cruciadă nu suferise nici o înfrîngere marcantă, dar energia sa marțială se disipase din cauza conducerii defectuoase. Unitatea francilor – amplificată recent prin alegerea lui Henric de Champagne ca rege titular al Palestinei Latine – era acum zdruncinată irevocabil, iar forțele coaliției latine s-au dispersat (Hugues de Burgundia și francezii s-au adunat la Cezareea). În absența trupelor și resurselor necesare, planul lui Richard Inimă-de-Leu de a deschide un nou front în Egipt a fost în cele din urmă abandonat. Concomitent, îngrijorarea legată de evenimentele din Europa a continuat să ocupe un loc central în gîndurile lui Richard. Cum nici forțele creștine, nici cele ale Islamului nu erau capabile să cîștige războiul palestinian, nu rămînea decît să se găsească o modalitate de a face pace.

O mare parte din vara respectivă a fost consacrată unor negocieri prelungite, deoarece ambele părți urmăreau să-și impună termenii cei mai favorabili, vechind chiar asupra unor oportunități de a obține un avantaj diplomatic. O astfel de oportunitate s-a ivit la sfîrșitul lunii iulie a anului 1192, cînd Saladin a încercat să profite de absența temporară a lui Richard de la Acra, inițiind un atac asupra orașului Jaffa. Dacă ar mai fi avut la dispoziție cîteva ore, sultanul ar fi cucerit portul, dar Richard Inimă-de-Leu a sosit cu un vas (fusesse anunțat cu privire la atac) în sprijinul garnizoanei francilor. Ajuns pe țarm,

regele a condus un contraatac neînfricat, respingînd asaltul musulmanilor. Richard a ridicat tabăra lângă orașul Jaffa și, în zilele care au urmat, a zădărnicit toate încercările de cucerire a poziției sale, în pofida faptului că era în inferioritate numerică. Însoțit de un grup mic de susținători loiali – printre care Henric de Champagne, Robert de Leicester, André de Chauvigny și Guillaume de L'Estang –, se spune că regele „își rotea sabia cu repeziciune, tăind dușmanii care îl atacau, spintecîndu-i în două pe măsură ce ajungeau lângă el, mai întîi pe o parte, apoi pe cealaltă”. Indiferent de eșecurile sale recente în calitate de comandant al cruciadei, Richard Inimă-de-Leu rămăsese un războinic cu un talent indubitabil și o reputație de temut. Potrivit unei surse musulmane, în jurul datei de 4 august, Richard chiar a mers călare de unul singur în fața trupelor aiubide, o manifestare de pură sfidare, „însă nimeni nu a ieșit să-l înfrunte”. La scurt timp după aceea, Saladin a ordonat retragerea, mînat îndeosebi de ezitarea crescîndă a trupelor sale de a se confrunta cu această redutabilă forță a naturii, în pofida ordinelor sale de a ataca.

În realitate, mînia sultanului – și recalcitranta neașteptată a soldaților săi lângă Jaffa – poate fi explicată cel puțin parțial prin faptul că Richard apelase la tactici mai subtile în războiul diplomatic. Spre iritarea lui Saladin, rivalul său angevin încerca în mod perseverent și cu tot mai mult succes să devină prieten cu cei mai importanți emiri aiubizi. Deja din 1191 Richard Inimă-de-Leu se arătase interesat să exploateze potențialul unor rivalități și suspiciuni dintre sultan și fratele său, al-'Adil. Acum, în a doua jumătate a anului 1192, pe măsură ce ritmul și intensitatea negocierilor s-au accelerat, Richard și-a extins strategia – restabilind linii de comunicare cu al-'Adil, dar luînd totodată legătura și cu o serie de alți nobili musulmani aleși din rîndul celor care alcătuiau cercul intim al lui Saladin. Oamenii pe care îi viza nu erau neapărat neloiali sultanului în mod manifest, ci, la fel ca toți ceilalți, simțeau că se apropia sfîrșitul cruciadei. Prin urmare, ei își dădeau seama că rolul lor în orice aranjament ulterior ar putea fi cu mult optimizat dacă aveau funcția de mediatori și de aducători ai păcii.

Richard, în mod deliberat, ducea multe dintre aceste tratative în public – avînd, se pare, intenția deliberată de a-i demonstra lui Saladin că apetitul emirilor săi pentru un conflict dur se stîngea. Chiar lângă Jaffa, pe 1 august, Richard a invitat un grup de nobili aiubizi de vază să-i viziteze tabăra, într-o perioadă calmă. A petrecut seara amuzîndu-i și rîzînd cu ei, vorbind atît despre lucruri „serioase, cît și neimportante”. Din nefericire pentru Richard, avantajul dobîndit prin intermediul acestei tactici a fost în mare parte pierdut cînd s-a îmbolnăvit foarte grav, la mijlocul lunii august. Pînă în acel moment, insistase cu încăpăținare că Ascalonul – reconstruit cu mare dificultate prin intermediul propriilor eforturi cu doar cîteva luni mai devreme – trebuia să rămînă în mîinile creștinilor, adăugînd de fiecare dată că intenționa să rămînă în Levant pînă la Paștele din anul 1193. Totuși, la sfîrșitul lunii august, cînd Richard era slăbit de febră, disputa luase sfîrșit¹⁰¹.

Prin intermediul unui dialog diplomatic îndelungat și anevoios, miercuri, 2 septembrie 1192, au fost stabilite în sfîrșit condițiile unui armistițiu pe durata de trei ani. Saladin urma să rămînă în posesia Ierusalimului, dar era de acord să le permită pelerinilor creștini accesul neîngrădit la Sfîntul Mormînt. Francii urmau să domine fișa îngustă de coastă dintre Jaffa și Tyr, cucerită pe parcursul cruciadei, dar fortificațiile Ascalonului aveau să fie dăruite din nou. Este ciudat că nu s-a discutat deloc despre soarta Sfintei Cruci din Ierusalim – oricum, venerata relicvă creștină a rămas în posesia Aiubizilor.

Nici măcar în acest moment final al acordului Saladin și Richard nu s-au întâlnit. al-'Adil i-a adus tratatul scris – textul arab care fusese redactat de scribul sultanului, Imad al-Din – lui Richard la Jaffa. Regele suferind era prea slăbit ca să citească documentul și doar a întins mîna, în semn de încuviințare a armistițiului. Henric de Champagne și Balian de Ibelin au depus apoi jurăminte de respectare a condițiilor, iar conducătorii ordinelor cavalerilor Templieri și Ospitalieri și-au exprimat la rîndul lor acordul. A doua zi, la Ramla, o delegație latină din care făceau parte Humprey de Toron și Balian a fost primită de Saladin. Acolo, „ei i-au strîns mîna nobilă și au fost martori ai jurămîntului lui de a menține pacea, în condițiile stabilite”. Principalii membri ai familiei lui Saladin – al-'Adil, al-Afdal și al-Zahir – și o serie de emiri importanți au depus apoi la rîndul lor jurăminte. În cele din urmă, după încheierea ritualurilor elaborate, s-a instaurat pacea¹⁰².

În lunile ulterioare, trei delegații de cruciați au călătorit spre Ierusalim – realizînd prin intermediul armistițiului ceea ce le fusese refuzat în timpul războiului. Printre cei care și-au respectat jurămintele de pelerini s-au numărat André de Chauvigny și Hubert Walter, episcop de Salisbury. Însă Richard I nu a încercat să ajungă în Orașul Sfînt. Poate că îl împiedica starea în continuare precară a sănătății sale ; sau poate că perspectiva de a vizita Sfîntul Mormînt în timp ce Ierusalimul era încă sub stăpînire musulmană era prea rușinoasă. Pe 9 octombrie 1192, după șaisprezece luni petrecute în Levant, Richard Inimă-de-Leu și-a început călătoria înapoi către Europa. Cînd flota sa regală a ridicat ancora, se spune că regele s-a rugat la Dumnezeu să se întoarcă într-o bună zi.

Deznodămîntul celei de-a treia cruciade

În cele din urmă, nici Saladin, nici Richard Inimă-de-Leu nu au putut revendica victoria în războiul pentru Țara Sfîntă. Regele angevin nu reușise să recucerească Ierusalimul sau să recupereze Sfînta Cruce. Prin eforturile sale și prin cele ale cruciaților săi, creștinătatea latină își menținea un avanpost în Palestina, iar subjugarea Ciprului de către franci oferea o altă sursă de speranță pentru supraviețuirea statelor cruciate.

După ce a condus Islamul către victorie, în 1187, Saladin s-a confruntat cu o serie de dificultăți umiltoare pe parcursul celei de-a treia cruciade – la Acra, Arsuf și Jaffa. În pofida devotamentului neclintit pentru cauza jihadului, el se dovedise totodată complet incapabil să împiedice recucerirea coastei de către franci. În asediu și în bătălie, Richard se dovedise superior, iar în arta diplomației demonstrase că este cel puțin egalul lui Saladin. Cu toate acestea, deși învins, Saladin rămînea invincibil. Ierusalimul fusese apărut și rămăsese în posesia Islamului ; Imperiul Aiubid rezistase. Acum, sfîrșitul cruciadei și plecarea regelui Richard îi ofereau perspectiva unor noi triumfuri – șansa de a-și încheia demersul început la Hattin.

Lungul drum ia sfîrșit

După ce vestea plecării lui Richard din Țara Sfîntă a fost confirmată, Saladin s-a simțit în sfîrșit dispus să-și demobilizeze armatele. S-a gîndit să facă un pelerinaj la Mecca, dar nevoile imperiului au dobîndit în curînd prioritate. După ce a făcut turul teritoriilor sale

palestiniene, Saladin s-a întors în Siria și a petrecut iarna ploioasă odihnindu-se la Damasc. Și-a luat rămas-bun de la al-Zahir și se pare că și-ar fi sfătuit fiul să nu devină prea familiar cu violența, avertizându-l că „sîngele nu doarme niciodată”.

La începutul anului 1193, starea de sănătate a lui Saladin s-a înrăutățit, iar el a început să manifeste simptome îngrijorătoare de epuizare. Baha al-Din a remarcat că „era ca și cum corpul lui era plin și era cuprins de moleșeală”. Pe 20 februarie, sultanul s-a îmbolnăvit, avea febră și stări de greață. În zilele următoare, starea lui s-a agravat. Împreună, Baha al-Din și al-Fadil au mers în fiecare dimineață și seară în sălile din cetate ale stăpînului lor, iar al-Afdal îl veghea mereu îndeaproape. La începutul lunii martie, febra lui Saladin se intensificase, astfel încît transpirația i se prelingea prin saltea pînă pe dușumele și începuse să-și piardă temporar cunoștința. Baha al-Din a descris cum pe 3 martie 1193 :

Boala sultanului s-a agravat, iar puterile l-au părăsit de tot... [un imam] a fost chemat să petreacă noaptea în cetate, astfel încît, dacă l-ar fi cuprins chinurile morții, să poată fi alături de sultan, pentru ca el să-și poată repeta mărturisirea de credință și să-l aibă pe Dumnezeu în minte. Apoi am părăsit cetatea, dorindu-ne amîndoi să putem răscumpăra viața sultanului cu viața noastră.

Chiar înaintea zorilor, în timp ce imamul citea din Coran alături de el, Saladin a murit. Avea 55 de ani. Corpul său a fost depus într-un mausoleu, în cadrul complexului Marii Moschei a Omeiazilor din Damasc, unde se află și astăzi¹⁰³.

La începutul carierei sale, Saladin fusese animat de ambiția personală și de o sete de faimă, în încercarea sa de a uzurpa puterea Dinastiei zangide și de a întemeia un nou Imperiu Aiubid, mai vast. Totodată, manifestase înclinația de a-și defăima dușmanii, musulmani și creștini, prin intermediul propagandei. Loialitatea sultanului față de jihad – devenită o trăsătură marcantă a carierei sale doar după boala de care suferise în 1186 – a fost întotdeauna nuanțată de hotărîrea de a conduce Islamul în războiul sfînt, mai degrabă decît să fie slujitorul acestuia.

Cu toate acestea, Saladin pare să fi fost inspirat de o fervoare religioasă autentică și de o credință veritabilă în sanctitatea Ierusalimului. Recent, s-a emis ipoteza conform căreia după 1187, după ce scopul prioritar al recuceririi Orașului Sfînt a fost îndeplinit, „implicarea emoțională a lui Saladin în jihad s-a diminuat”. De fapt, loialitatea sultanului față de această cauză mai degrabă s-a intensificat pe parcursul celei de-a treia cruciade, chiar sub amenințarea eșecului și a înfrîngerii. De asemenea, este adevărat că sentimentul unității musulmane pe care el o întruchipa, deși nu a fost una absolută, a rămas unic pe parcursul secolului al XII-lea. Cu siguranță, în perioada cruciadelor, și adversarii, și aliații recunoșteau că sultanul era un lider remarcabil. Chiar și marele istoric irakian și simpatizant al Zangizilor Ibn al-Athir, care îl critică uneori, a remarcat :

Saladin (Dumnezeu să-i aibă sufletul în pază) era generos, răbdător, avea un caracter frumos, era umil, capabil să suporte ceva ce-l nemulțumea [și] avea înclinația de a ignora defectele celor care-l urmau... Pe scurt, era un om rar în epoca lui, cu multe calități și fapte bune, puternic în jihadul împotriva necredincioșilor, iar cuceririle sale stau mărturie¹⁰⁴.

Mai presus de toate, o întrebare fundamentală stă la baza oricărei încercări de a judeca viața și cariera lui Saladin : a susținut el cauza jihadului, a cucerit și a apărât

Ierusalimul animat de dorința de glorie și câștiguri proprii sau în virtutea intereselor mai ample ale Islamului? La urma urmei, poate că nici sultanul nu a fost foarte sigur de răspuns.

Cariera ulterioară a lui Richard Inimă-de-Leu

Chiar în timp ce sultanul aiubid se stinge, oponentul său invincibil, Richard Inimă-de-Leu, se confrunta cu o nouă provocare. După ce a evitat în ultima clipă dezastrul când vasul său a eșuat din cauza unei furtuni, lângă Veneția, regele și-a continuat drumul spre casă pe uscat. Deși călătorea deghizat, pentru a se feri de dușmanii săi din Europa, a fost prins totuși în Viena de către vechiul lui rival din timpul asediului Acrei, ducele Leopold al Austriei – se pare că încercarea lui Richard de a se da drept un umil bucătar a eșuat din cauză că uitase să își scoată de pe deget un inel extrem de prețios.

Prizonier într-un castel impunător de pe malul Dunării, Richard Inimă-de-Leu a rămas acolo peste un an, cauzând un scandal politic în întregul Occident, și a fost eliberat în februarie 1184, doar după negocieri îndelungate și după plata unei răscumpărări mari. Cu toate acestea, la sfârșitul secolului al XIII-lea circula o relatare mai romantică, potrivit căreia trubadurul credincios al regelui, Blondel, l-a căutat cu îndârjire prin toată Europa pe stăpînul său „dispărut”, oprindu-se lângă zidurile nenumăratelor castele pentru a cînta un cîntec pe care îl scrisese împreună cu Richard. Regele compusese în captivitate cel puțin două elegii (amîndouă s-au păstrat pînă astăzi), dar povestea lui Blondel este pură ficțiune – încă un strat mitologic din legenda lui Richard Inimă-de-Leu.

În pofida tuturor temerilor sale și a absenței prelungite, la întoarcere Richard a descoperit că teritoriul angevin rămăsese în stăpînirea sa – susținătorii loiali ai regelui zădărnickeră încercările de rebeliune ale lui Ioan. Totuși, Filip August reușise să profite într-o oarecare măsură – însușindu-și o serie de castele situate de-a lungul frontierei cu Normandia –, iar Richard și-a petrecut o mare parte din următorii cinci ani luptînd într-o campanie împotriva Capetienilor. Ocupat cu problemele din Europa, el nu s-a mai întors niciodată în Țara Sfîntă. La sfârșitul secolului al XII-lea, predilecția lui Richard pentru lupta în prima linie i-a fost fatală în cele din urmă. În timp ce asedia un mic castel din sudul Franței, Chalus, a fost lovit în umăr de o săgeată de arbaletă care l-a rănit grav. Rana s-a cangrenat, iar Richard a murit pe 6 aprilie 1199, la vîrsta de 41 de ani. Corpul său a fost îngropat la Fontevraud, alături de cel al tatălui său, Henric al II-lea, iar inima i-a fost îngropată la Rouen¹⁰⁵.

Contemporanii săi și-l amintesc pe Richard Inimă-de-Leu ca pe un războinic fără egal și un cruciat extraordinar: regele care l-a îngenuncheat pe atotputernicul Saladin. În mare măsură, lui Richard i se poate atribui meritul de a fi salvat statele cruciate. Puternic și viclean, el s-a dovedit a fi la înălțimea provocării reprezentate de confruntarea cu sultanul aiubid. În pofida tuturor realizărilor sale din timpul războiului sfînt, regele angevin s-a străduit însă întotdeauna să-și împace diversele îndatoriri și obligații – prins la mijloc între necesitatea de a-și apăra imperiul din Occident și dorința de a făuri o legendă în Palestina. Mai important, el nu a reușit să înțeleagă caracterul și provocările deosebite ale războiului cruciat, iar astfel s-a dovedit incapabil să conducă a treia cruciadă către victorie.

Partea a IV-a

Lupta pentru supraviețuire

Capitolul 19

Renașterea

Ca urmare a celei de-a treia cruciade, în Occident au început să apară întrebări pline de neliniște privind valoarea și eficacitatea războiului sfânt creștin. „Ororile” anului 1187 – înfrângerea suferită de franci la Hattin și recucerirea Ierusalimului de către musulmani – au determinat Europa să trimită către Orient cea mai amplă și mai bine organizată expediție din istorie. Cei mai mari regi ai creștinătății latine au condus în bătălie zeci de mii de cruciați. Cu toate acestea, Orașul Sfânt a rămas în posesia Islamului, la fel ca și cea mai venerată relicvă a lui Hristos, Sfânta Cruce. Având în vedere sacrificiile de ordin fizic, emoțional și financiar făcute între anii 1188 și 1192 și eșecul surprinzător de a obține o victorie generală, era inevitabil ca Occidentul creștin să nu ajungă să se gândească din nou la o cruciadă – să mediteze, să reconsidere și să remodeleze ideea și transpunerea în practică a luptei în numele lui Dumnezeu.

Transformări în Occidentul latin

Modificările fundamentale din Europa latină au contribuit la rîndul lor la apariția acestei „reformе” privind războiul sfânt creștin. La origine, cruciadele apăruseră și fuseseră întreprinse în lumea secolului al XI-lea și a celei de început de secol XII. În jurul anului 1200 însă, multe trăsături esențiale ale societății occidentale sufereau modificări: urbanizarea accelerată modifica structura populației, stimulînd mobilitatea socială și sporirea puterii clasei negustorilor, iar autoritatea monarhică centrală devenea mai puternică în unele regiuni precum Franța. Și mai importante erau modificările legate de peisajul intelectual și spiritual al Europei. Încă de la început, entuziasmul asociat cruciadelor se bazase pe faptul că aproape toți latinii simțeau o dorință copleșitoare de a căuta iertare pentru păcatele lor. Însă pe parcursul secolului al XII-lea, atitudinile legate de practicile de penitență și de cele devoționale au evoluat, iar în Occident au început să circule idei noi cu privire la ce anume ar presupune „viața de bun creștin”.

O modificare treptată a constatat în accentul sporit pus pe formele interioare de spiritualitate, în detrimentul manifestărilor exterioare ale pietății. Pentru prima oară în Evul Mediu, ceea ce gîndea, simțea sau credea cineva cu adevărat începea să devină la fel de important sau chiar mai important decît ceea ce spunea sau făcea în public. Prin intermediul unei evoluții paralele, complementare, relația omului cu Dumnezeu și cu

Hristos a început să fie văzută în termeni „intenalizați”, mai personali, mai direcți. Aceste noțiuni aveau potențialul de a disipa cadrele existente ale religiei medievale. Un ritual mîntuitor, precum pelerinajul fizic – una dintre pietrele de temelie ale cruciadelor – începea să aibă o semnificație mai redusă, de exemplu, dacă tot ceea ce conta era pocăința sinceră. Dacă, așa cum începuseră să sugereze diverși teologi, harul lui Dumnezeu era omniprezent în toți și în toate, atunci de ce era necesar să străbați jumătate din Pămînt pentru a-I căuta iertarea într-un loc precum Ierusalim? Mai aveau să treacă mulți ani pînă ce întreaga forță transformatoare a acestei revoluții ideologice avea să se facă simțită în creștinătatea occidentală, dar primele semne ale influenței sale erau evidente pe parcursul secolului al XIII-lea.

Totodată, în jurul anului 1200, creștinătatea latină se confrunta cu provocări imediate și mai urgente. Prima dintre acestea o constituia erezia. Europa fusese cîndva o fortăreață a ortodoxiei și conformității religioase, dar pe parcursul ultimei sute de ani, Occidentul fusese martorul unei ample răspîndiri a credințelor și mișcărilor „eretice”, de proporții aproape epidemice. Acestea variau de la discursurile ațîțătoare relativ inofensive ale unor demagogi din afara Bisericii, pînă la indoctrinările elaborat concepute ale unor credințe alternative pe deplin cristalizate – precum cele ale catarilor dualiști, care credeau în doi Dumnezei, unul bun, iar celălalt rău, și care negau faptul că Hristos trăise vreodată într-o formă corporală umană (respingînd astfel doctrinele latine esențiale ale Crucificării, Mîntuirii și Învierii). Pe lîngă cei condamnați drept eretici de către Biserica Catholică, mai existau și alții care deviau infinitesimal de la doctrina principală, dar reușeau totuși să obțin aprobarea papală. Printre ei se numărau călugării cerșetori – franciscanii și dominicanii – care propovăduiau sărăcia simplă și se consacrau răspîndirii cuvîntului lui Dumnezeu în rîndul oamenilor cu o nouă forță și claritate. Biserica a încercat în scurt timp să zăgăzuiască dinamismul oratoric al ordinelor de călugări, nu în ultimul rînd în scopul revigorării predicilor în sprijinul cruciadelor. Entuziasmul evanghelic al ordinelor de călugări cerșetori avea însă puterea de a influența obiectivele războiului sfînt: de a integra ideea convertirii pe fundalul familiar al cuceririi și apărării¹.

Lumea secolului al XIII-lea era una a noilor idei și a provocărilor inedite, în care cruciadele ar fi putut fi nevoite să îndeplinească roluri noi și să ia forme diferite. Întrebarea esențială – conștientizată în curînd de către contemporani – era ce implicații va avea acest lucru în contextul războiului din Țara Sfîntă.

Papa Inocențiu al III-lea

Un om care s-a confruntat exact cu această problemă a fost papa Inocențiu al III-lea – poate cel mai puternic și mai influent pontif roman din întreaga istorie medievală; cu siguranță cel mai activ și mai entuziast susținător papal al cruciadelor din perioada de mijloc a Evului Mediu. Inocențiu al III-lea a fost ales papă pe 8 ianuarie 1198 și a adus imediat acestei funcții un suflu proaspăt de vitalitate exuberantă. În cei șaptesprezece ani anteriori, nu mai puțin de cinci papi în vîrstă muriseră unul după altul la scurt timp după ce ajunseseră să ocupe tronul pontifical. Inocențiu, spre deosebire de ei, avea doar 37 de ani, era plin de vigoare și înșuflețit de ambiție. În acest context, era extrem de potrivit pentru noul său rol. Fiind născut într-o familie romană aristocrată, avea legături politice

și eclesiastice excelente în Italia centrală. Totodată, frecventase cele mai renumite centre de învățătură din Europa, studiind dreptul canonic în Bologna și teologia la Paris.

În plus, momentul venirii la putere a lui Inocențiu al III-lea a fost extrem de favorabil. Din vremea papei Grigore al VII-lea și a mișcării reformiste din secolul al XI-lea, autoritatea papală fusese diminuată în mod constat de expedițiile în scopul jefuirii întreprinse de Imperiul German condus de Dinastia Hohenstaufen. Situația dificilă a Romei nu a făcut decât să se agraveze în 1194, când împăratul Henric al VI-lea (fiul și moștenitorul lui Frederic Barbarossa) a devenit la rândul său rege al Siciliei, prin căsătorie, încercuind astfel statul papal la nord și la sud. În septembrie 1197, însă, Henric al VI-lea a murit pe neașteptate de malarie, lăsând ca moștenitor doar un fiu de trei ani, Frederic. Dinastia Hohenstaufen a fost împinsă brusc într-o criză paralizantă, care avea să dureze decenii. Astfel, în vremea lui Inocențiu al III-lea, papalitatea a avut o șansă extraordinară de a acționa relativ nestingherită pe scena europeană².

Viziunea lui Inocențiu cu privire la autoritatea papală

Papa Inocențiu era extrem de sigur pe autoritatea esențială – și, în opinia sa, aprobată de către divinitate – cu care era înzestrată funcția de papă. Inocențiu se considera locțiitorul (sau reprezentantul) pămîntean al lui Hristos. Pontifii anteriori visaseră poate să domine întreaga Biserică latină în mod practic, mai degrabă decât pur și simplu teoretic; aspirațiile lui Inocențiu se extindeau cu mult dincolo de sfera ecleziastică sau spirituală. Într-adevăr, în concepția lui, papa trebuia să fie conducătorul absolut al întregii creștinătăți occidentale, poate chiar al tuturor creștinilor de pe Pământ; un arbitru al voinței lui Dumnezeu ale cărui puteri să le depășească pe cele ale domnitorilor seculari; capabil să înscăuneze (și să detroneze) regi și împărați.

De asemenea, Inocențiu poseda o viziune clară cu privire la ceea ce dorea să realizeze prin intermediul acestei puteri absolute – recucerirea Ierusalimului. Se pare că el simțea un atașament solid și autentic față de Orașul Sfînt; o mare parte din pontificatul său va fi dedicată, într-un fel sau altul, încercării de a-l redobîndi. Dar, asemenea multor occidentali din generația sa, noul papă fusese descurajat de realizările limitate ale celei de-a treia cruciade. În concepția sa, eșecul expediției de a recuceri Ierusalimul putea fi pus pe seama a două cauze principale, iar el deținea soluția ambelor.

Evident, Dumnezeu îngăduise ca francii să fie înfrinți în Levant ca pedeapsă pentru păcatele manifeste ale întregii creștinătăți latine. Prin urmare, eforturile de reformă și purificare a Occidentului trebuiau dublate. Europa trebuia adusă – prin forță, dacă era necesar – la o nouă stare de perfecțiune: unită spiritual și politic sub autoritatea de drept a Romei; curățată de plaga îngrozitoare și corupătoare a ereziei. Credincioșii trebuiau călăuziți către o existență virtuoasă; trebuia să li se ofere toate șansele posibile pentru a-și ispăși păcatele, astfel încît să poată găsi o cale de salvare. Prin aceste mijloace, lumea latină ar fi putut fi purificată, astfel încît Dumnezeu să poată îndruma creștinătatea spre victorie în războiul pentru eliberarea Țării Sfinte.

De asemenea, papa Inocențiu credea că practica propriu-zisă a plecării în cruciadă ar trebui revizuită urgent și se pare că ar fi conchis că măsurile practice vor conduce spre o renaștere spirituală. Prin urmare, el și-a propus să modifice modalitățile de gestionare și desfășurare a războiului sfînt, astfel încît să le permită participanților să acționeze cu

intenții de o puritate sporită. Analizînd secolul anterior, papa a identificat trei probleme fundamentale : prea mulți oameni nepotriviți (îndeosebi noncombatanți) îmbrățișaseră cauza crucii ; expedițiile avuseseră o finanțare prea redusă ; totodată, acestea fuseseră conduse în mod inefficient. Deloc surprinzător, Inocențiu era sigur că știe cum să rezolve aceste dificultăți : Biserica latină avea să facă un pas înainte, reafirmîndu-și „dreptul” de a conduce mișcarea cruciată, preluînd controlul recrutării, al finanțării și conducerii. Frumusețea acestui întreg plan, din perspectiva papei, consta în faptul că cruciații ce luptau într-un război sfînt „îmbunătățit” nu numai că aveau șanse mai mari să alunge Islamul din Ierusalim ; însăși implicarea acestor latini într-o expediție cu caracter de penitență va avea totodată rolul de a le absolve păcatele, ajutînd astfel întreaga creștinătate occidentală să se purifice.

Avînd în minte toate aceste idei, Inocențiu a încercat să inițieze o nouă cruciadă către Țara Sfîntă după ce a devenit papă, emițînd o chemare la arme pe 15 august 1198. El vizualiza o acțiune glorioasă – predicarea, organizarea și îndeplinirea ei desfășurîndu-se sub controlul său direct – imaginîndu-și că o expediție atît de sistematică și de sacră nu putea să nu obțină sprijinul divin.

Chemarea la cruciadă

Pe parcursul primelor ani ai pontificatului său, Inocențiu al III-lea a încercat să readucă centrul mecanismelor ce puneau în mișcare mașinăria cruciadei la Roma, sperînd să instituționalizeze războiul sfînt ca pe o întreprindere guvernată de către papalitate. În 1198 și 1199, el a introdus o serie de reforme inovatoare, care au constituit scheletul politicii sale în privința cruciadelor pe parcursul întregului său pontificat. Sub Inocențiu, recompensa spirituală (sau indulgența) oferită cruciaților a fost reconfigurată și reconfirmată. Celor care îmbrățișau cauza crucii li se promitea cu fermitate „iertarea completă a păcatelor lor” și erau asigurați că serviciul militar îi va absolve de orice pedeapsă, fie pe Pămînt, fie în viața de apoi. Totuși, cruciaților li se cerea să dea dovadă „de penitență în glas și în inimă” pentru păcatele lor – cu alte cuvinte, era necesară pocăința exterioară și interioară. De asemenea, indulgența formulată de Inocențiu distingea cu atenție forța purificatoare a războiului sfînt de lucrările fizice ale omului : nu se mai sugera că suferința și dificultățile îndurate pe parcursul campaniei propriu-zise aveau rolul de a salva sufletul ; în schimb, beneficiile spirituale obținute prin intermediul indulgenței erau prezentate drept o recompensă oferită cu bunăvoință de către Dumnezeu, ca răsplată pentru faptele meritorii. Era o modificare subtilă, care a rezolvat însă unele dintre dificultățile teologice asociate cu cruciadele (de exemplu, relația dintre Dumnezeu și om). Această formulare a indulgenței a devenit „standardul absolut” de referință în cadrul Bisericii latine, rezistînd practic neschimbată de-a lungul Evului Mediu și după aceea.

Inocențiu a încercat să creeze și un nou sistem financiar care plasa responsabilitatea finanțării cruciadei asupra Bisericii. Acest fapt includea o taxă de 1/40 pe aproape toate felurile de venituri ecleziastice, pe durata unui an, și un impozit de zece procente din venitul papalității. Noul papă a plasat cutii pentru donații în bisericile din toată Europa, în care enoriașii laici trebuiau să depună contribuții, sprijinind efortul războiului. Foarte important, papa a sugerat că aceste daruri monetare, în sine, le vor aduce binefăcătorilor o indulgență asemănătoare cu cea de care se bucurau cruciații înșiși. În timp, această

idee va remodela ideologia cruciadei și va avea consecințe îndelungate pentru întreaga istorie a Bisericii romane.

Inocențiu a recunoscut în mod deschis că povara apăsătoare a îndatoririlor sale de la Roma îl puneau în imposibilitatea de a conduce el însuși cruciada, dar în 1198 și în 1199 a desemnat o serie de legați papali care să îi reprezinte interesele și să monitorizeze războiul sfânt. De asemenea, a instituit limite precise cu privire la cine anume avea voie să predice cruciada, cooptându-l pe renumitul evanghelist francez Fulk de Neuilly pentru a face public apelul la cruciadă. Concomitent, papa a încercat să le impună viitorilor cruciați perioade minime stricte de serviciu militar, declarând că doar după o anumită perioadă de timp petrecută luptând în numele crucii vor câștiga indulgența (perioada minimă era de doi ani, dar ulterior a fost redusă la un an).

Toate aceste măsuri par extrem de eficiente. Totuși, în pofida însuflețirii și garanțiilor specifice viziunii lui Inocențiu, toate eforturile sale diverse au generat doar un răspuns slab: mulțimile anticipate de războinici entuziaști nu s-au prezentat (deși mulți săraci au îmbrățișat cauza crucii); cutiile pentru donații răspândite în întreg Occidentul nu s-au umplut. Prima enciclică a lui Inocențiu referitoare la cruciadă lansa chemarea pentru o expediție ce urma să plece în martie 1199, dar acea dată a venit și a trecut în curând fără nici un indiciu de acțiune, iar în cele din urmă a fost făcut un al doilea apel, în decembrie 1199. În acest moment, controlul a ceea ce urma să devină cea de-a patra cruciadă îi scăpa deja printre degete.

În realitate, concepția despre cruciadă a lui Inocențiu era fundamental greșită. Având un ton absolutist, aceasta nu lăsa loc pentru o colaborare interactivă dintre Biserică și liderii seculari ai societății laice. Papa își imaginase că pur și simplu îi va influența pe regii și nobilii creștinătății latine, conform voinței sale proprii, ca pe niște simple unelte ale scopului lui Dumnezeu. Acest lucru s-a dovedit însă complet nerealist. Încă de la prima cruciadă, nobilii laici europeni fuseseră absolut esențiali în mișcarea cruciată. Entuziasmul lor febril putea declanșa valuri ample de recrutări, prin intermediul rețelelor sociale de seniorat și vasalitate; tot din rîndurile lor proveneau liderii militari care puteau dirija războiul sfânt. Cu siguranță, Inocențiu sperase să recruteze cavaleri, nobili și chiar regi în cruciada lui, însă doar în calitate de pioni obedienți, nu ca egali sau aliați.

Istoricii au sugerat deseori că Inocențiu a limitat în mod deliberat gradul de implicare regală în cruciadă, dar acest fapt nu este în întregime adevărat. Pentru început, cel puțin, el a încercat să negocieze un acord de pace între Anglia angevină și Franța capetiană și a făcut o serie de încercări de a-l convinge pe regele Richard I să îmbrățișeze cauza crucii. Însă, când a murit Richard Inimă-de-Leu, în 1199, aceste planuri vagi care ar fi încorporat cumva ulterior monarhia latină în „cruciada papală” s-au evaporat. După moartea lui Richard, fratele său, Ioan, era prea preocupat să lupte pentru a prelua controlul Angliei și al teritoriului angevin ca să mai ia în considerare ideea de a pleca în cruciadă. Și regele Filip al II-lea August al Franței a lăsat să se înțeleagă în mod clar că, pînă la soluționarea succesiunii angevine, nu va părăsi Europa. Conflictele permanente pentru putere din Germania împiedicau orice participare directă a Dinastiei Hohenstaufen. Însă, chiar și când a devenit evident că nici un cap încoronat din aceste trei țări nu va fi implicat, Inocențiu nu a încercat să consulte sau să recruteze nobili laici din înalta aristocrație. Probabil că el considera că membrii acestei clase se vor înghesui pentru a-i susține cauza din voința lor proprie, nerăbdători să-l slujească la cel mai mic semn al său – dar se înșela, iar această convingere defectuoasă avea să aibă consecințe tragice pentru creștinătate³.

Cea de-a patra cruciadă

Contrar speranțelor și așteptărilor papei Inocențiu al III-lea, cea de-a patra cruciadă a fost configurată îndeosebi de către laici, supuși comandanților profani și influenței problemelor lumești. Entuziasmul real și recrutările în masă pentru expediție din rîndul războinicilor europeni de elită au apărut abia după ce doi nobili francezi de seamă din nord – contele Thibaut al III-lea de Champagne și vărul său Ludovic, conte de Blois, au îmbrățișat cauza crucii în cadrul unui turnir cavaleresc, la Écry (puțin mai la nord de Reims), la sfîrșitul lui noiembrie 1199. În februarie 1200, contele Balduin de Flandra le-a urmat exemplul. Cei trei bărbați proveneau din cel mai de seamă eșalon al nobilimii franceze, avînd conexiuni cu casele regale ale Angliei și Franței. Fiecare poseda un „pedigree cruciat” inestimabil, deoarece mai multe generații ale familiilor lor luptaseră în războiul pentru eliberarea Țării Sfinte. Totuși, deși ei par să fi știut despre predicile lui Fulk de Neuilly în favoarea cruciadei, nu există dovezi care să ateste faptul că au fost contactați în mod direct sau că au fost încurajați să adopte cauza de către un reprezentant al papei. Desigur, asemeni majorității cruciaților anteriori, ei considerau că dau curs unei chemări la arme emise și aprobate de către papalitate – dar se pare că nu au resimțit vreo nevoie specială de a se alătura Romei sub aspectul planificării sau efectuării expediției lor. Acest fapt a generat o discrepanță îngrijorătoare între atitudinea lor și convingerile idealiste nutrite de Inocențiu al III-lea.

Diversiuni ce au dus la dezastru

În aprilie 1201, un grup de soli cruciați – reprezentanți ai lui Thibaut, Ludovic și Balduin – au negociat un tratat nefast cu Veneția, marea putere navală și comercială italiană. Acordul prevedea construcția unei flote ample care urma să transporte 33.500 de cruciați și 4.500 de cai de cealaltă parte a Mediteranei, în schimbul a 85.000 de mărci de argint. Această comandă masivă i-a determinat pe venețieni să își lase deoparte, temporar, interesele comerciale extinse, și să își consacre toată energia construirii numărului de vase cerut, într-un timp record.

Acest plan era eronat încă de la conceperea lui. Ideea folosirii transportului naval pentru a ajunge în Țara Sfîntă fusese popularizată în timpul celei de-a treia cruciade, cînd atît armatele engleze, cît și cele franceze plecaseră la război pe mare. Problema era că drumul pe mare era costisitor și, în comparație cu mărșăluitul pe uscat, necesita o sumă inițială enormă de bani lichizi. Flotele folosite în cea de-a treia cruciadă necesitaseră garanții din partea visteriilor regale; chiar și așa, fondurile trebuincioase nu fuseseră adunate cu ușurință. În absența sprijinului din partea unor coroane regale, cea de-a patra cruciadă a întîmpinat dificultăți legate de achitarea notei de plată către Veneția. De asemenea, tratatul din 1201 se mai baza și pe presupunerea nerealistă că fiecare latin care va îmbrățișa cauza crucii va fi de acord să plece din același port, la o anumită dată, deși nu exista nici un precedent pentru acest tip de plecare sistematică, iar în legămîntul cruciat nu era prevăzut angajamentul de imbarcare din Veneția. Poate că planul ar fi dat rezultate dacă liderii laici și-ar fi coordonat eforturile cu papalitatea, în scopul organizării

unei convocări generale – în realitate, se pare că Inocențiu nu a fost nici măcar consultat în privința acordului cu Veneția. Dându-și seama că pierdea rapid orice urmă de control asupra expediției, papa a confirmat tratatul fără tragere de inimă. Începând din acest moment, Inocențiu a fost victima unor impulsuri contradictorii : pe de o parte, dorința de a pedepsi cruciada, retrăgându-și sprijinul, iar pe de altă parte speranța continuă că această campanie va găsi totuși o modalitate de a da curs voinței lui Dumnezeu.

Șansele celei de-a patra cruciade au primit o lovitură cruntă în mai 1201, când Thibaut de Champagne, deși avea abia 20 de ani, s-a îmbolnăvit și a murit. Conducerea generală a fost preluată de un nobil din nordul Italiei, Bonifaciu de Montferrat – care, prin intermediul fraților săi, Wilhelm și Conrad, posedea propriul său „pedigree cruciat” remarcabil – însă moartea lui Thibaut a diminuat numărul recrutărilor din nordul Franței. Când cruciații au început să se adune la Veneția, începând cu iunie 1202, a devenit clar că exista o problemă. La mijlocul verii anului 1202, sosiseră doar aproximativ 13.000 de oșteni. Mult mai puțini franci decât se anticipase îmbrățișaseră cauza crucii, iar, dintre cei care se înrolaseră, mulți preferaseră să se imbarce către Orient din alte porturi, ca de exemplu Marsilia.

Prin urmare, chiar punând la un loc absolut toți banii disponibili, liderii cruciadei au rămas cu un deficit financiar uriaș. Venețienii se achitaseră de partea lor din înțelegere – marea flotă era terminată – dar mai aveau de primit 34.000 de mărci. Expediția a fost salvată de la dezastrul iminent de intervenția liderului venerabil al Veneției, dogele Enrico Dandolo. Octogenar slăbit de bătrînețe, pe jumătate orb, al cărui caracter viguros și energie nestăvilită îi sfidau vîrsta, Dandolo era versat și perspicace în domeniul războiului și al politicii și era animat de o hotărîre neclintită de a extinde interesele venețiene. În acel moment, el s-a oferit să reducă datoria cruciaților și să-și trimită propriile trupe să se alăture războiului levantin, cu condiția ca mai întîi cruciații să ajute Veneția să își învingă dușmanii. Acceptînd această înțelegere, cea de-a patra cruciadă a deviat de la calea către Țara Sfîntă.

În cîteva luni, expediția a jefuit orașul creștin Zara de pe coasta dalmată, rivalul politic și economic al Veneției. Inocențiu a fost nemulțumit cînd a auzit despre acest afront și a reacționat excomunicînd întreaga cruciadă. La început, acest act de condamnare – sancțiunea spirituală supremă de care dispunea papa – a părut să pună capăt campaniei. Totuși, Inocențiu a acceptat într-un mod destul de necugetat promisiunile de pocăință ale cruciaților francezi, iar ulterior le-a anulat pedeapsa (deși venețienii, care nu încercaseră să obțină iertarea, au rămas excomunicați). Acum, unele voci revoltate din oastea cruciată începuseră să se îndoiască de direcția pe care o luase expediția ; ba chiar unii franci au plecat pe cont propriu către Țara Sfîntă. Majoritatea, totuși, au continuat să respecte sfatul și directivele unor personalități precum Bonifaciu de Montferrat și dogele Dandolo.

Cînd bunurile obținute prin jefuirea orașului Zara s-au dovedit insuficiente, cruciații s-au îndreptat către Constantinopol și către Imperiul Bizantin. Explicația „cauzei juste” oferită pentru această decizie ieșită din comun a fost cea conform căreia cruciații plănuiau reinstaurarea monarhului „legitim” al Bizanțului, prințul Alexios Angelos (fiul răposatului împărat Isaac al II-lea Angelos), care urma să achite ulterior datoria către Veneția și să finanțeze un atac asupra Orientului Apropiat musulman. Există însă un motiv ascuns. Grecii înăbușiseră timp de decenii ambițiile Veneției de a domina comerțul în Marea Mediterană. Dandolo spera cel puțin să înscăuneze un împărat „supus”, dar

poate că avea deja în minte o cucerire mai directă – cu siguranță, dogele era foarte bucuros că putea direcționa cruciada înspre Constantinopol.

Odată ajunsă acolo, expediția a pierdut rapid din vedere scopul ei „sacru” de a recuceri Ierusalimul. După o scurtă ofensivă militară, regimul imperial existent a fost răsturnat în iulie 1203 – cu pierderi limitate de vieți din partea grecilor –, iar Alexios a fost proclamat împărat. Însă, când acesta s-a dovedit incapabil să-și îndeplinească promisiunile generoase de răsplată financiară făcute latinilor, relațiile s-au răcit. În ianuarie 1204, Alexios nu a mai reușit să se mențină la putere și a fost detronat (iar apoi strangulat) de către un membru al familiei rivale Ducas, poreclit Murtzurphlos (sau „Sprincenatul”, din cauza sprincenelor sale proeminente). În pofida recentei lor înstrăinări față de împăratul decedat, cruciații au interpretat detronarea întreprinsă de acesta drept o lovitură de stat și l-au considerat pe Murtzurphlos un uzurpator tiranic, care trebuia el însuși îndepărtat din funcție. Dispunând de acest pretext pentru război, latinii s-au pregătit pentru un atac în toată regula asupra marii capitale a Bizanțului.

Pe 12 aprilie 1204, mii de cavaleri veniți din Occident au intrat în oraș și, în pofida jurămintelor lor de cruciați, au supus populația creștină la manifestări oribile de violență, violuri și tilhării, pe durata a trei zile. În decursul acestui jaf, gloria Constantinopolului a fost nimicită, orașul a fost deposedat de cele mai mari comori ale sale – printre care relicve sfinte precum Coroana de spini și capul lui Ioan Botezătorul. Dogele Dandolo și-a însușit o statuie impunătoare din bronz reprezentînd patru cai și a expediat-o la Veneția, unde a fost poleită și instalată deasupra intrării în bazilica San Marco, drept simbol al triumfului Veneției. Statuia a rămas în biserică pînă în prezent.

Trupele celei de-a patra cruciade nu au mai plecat pe mare către Palestina. În schimb, au rămas la Constantinopol, punînd bazele unui nou imperiu latin, pe care l-au numit Romania. Imitînd obiceiul bizantin, primul său suveran, Balduin, conte de Flandra, a îmbrăcat robele bogat împodobite cu giuvaeruri ale conducătorului imperial pe 16 mai 1204 și a fost uns împărat în monumentală bazilică Sfînta Sofia – epicentrul spiritual al creștinătății ortodoxe grecești. Dincolo de strîmtoarea Bosfor, în Asia Mică, supraviețuitorii aristocrației grecești și-au fondat propriul imperiu în exil, la Niceea, așteptînd momentul răzbnării.

Cauze și consecințe

Și comentatorii contemporani ai evenimentelor, și cei actuali s-au întrebat ce anume a împins cea de-a patra cruciadă către capitala străveche a Imperiului Bizantin. S-a sugerat că diversiunea a constituit expresia finală a unei neîncrederi și antipatii mocnite, ce fusese o caracteristică tot mai importantă a relațiilor dintre cruciați și Bizanț, pe parcursul secolului al XII-lea. La urma urmei, unii dintre cei implicați în cea de-a doua cruciadă avuseseră intenția să atace capitala grecească, iar în a treia cruciadă avusesse loc cucerirea cu forța a Ciprului, un protectorat bizantin. Unii au presupus chiar că expediția se înscrisa de fapt într-o conspirație antigrească – și că preluarea Constantinopolului fusese încă de la început scopul deliberat al cruciadei. Acest fapt este improbabil – nu în ultimul rînd pentru că întreaga întreprindere a fost caracterizată de o deficiență evidentă sub aspectul organizării eficiente.

De fapt, cruciada a fost dirijată pe acest parcurs de tratatul semnat într-un context neprielnic cu Veneția și aproape sigur a ajuns la zidurile Constantinopolului printr-o succesiune de decizii neplanificate, pragmatice și printr-o serie de divisiuni cumulative. Poate că nu a fost vorba despre un plan elaborat, dar aceasta nu înseamnă că faptul că latinii au cucerit în cele din urmă Constantinopolul într-un mod sîngeros nu a fost în interesul venețienilor și nu a stimulat ambițiile unora dintre liderii cruciați.

Totodată, expediția a confirmat și eșecul umilitor al marelui proiect al „cruciadei papale” a lui Inocențiu al III-lea. Evenimentele au demonstrat că el a dat dovadă de o incapacitate neobișnuită de a-și impune voința de la Roma. În iunie 1203, cînd a aflat prima oară despre divisiunea ce viza Constantinopolul, papa le-a scris liderilor cruciadei, interzicîndu-le în mod explicit să atace metropola creștină, dar această interdicție a fost ignorată. Apoi, înainte de noiembrie 1204, Inocențiu a primit o scrisoare de la noul împărat latin, Balduin, care anunța cucerirea capitalei bizantine. Evident, misiva lui Balduin oferea o relatare extrem de epurată a evenimentelor, celebrînd cucerirea drept un mare triumf al creștinătății și, în pofida îndoielilor inițiale, papa a răspuns cu entuziasm. Se părea că, prin voința imprevizibilă a lui Dumnezeu, bisericile estice și vestice se reuniseră acum în mod glorios sub stăpînire romană, iar odată cu fondarea unui nou stat latin, statele cruciate levantine puteau beneficia de resurse proaspete. Doar ulterior au devenit cunoscute detaliile rapacității bestiale a cruciaților, astfel încît bucuria lui Inocențiu s-a transformat în oroare, fapt care l-a determinat să-și revoce aprobarea inițială și să condamne rezultatul expediției drept o farsă abominabilă⁴.

Controlul focului

Inocențiu a fost uluit de modul în care cea de-a patra cruciadă a scăpat de sub control, dar în scurt timp atitudinea lui pragmatică specifică și optimismul lui înnăscut l-au determinat să-și înnoiască interesul față de controlarea puterii războiului sfînt. În decursul deceniului următor, el a încercat în mod repetat să folosească și să controleze cruciada. În această perioadă, totuși, și-a redirecționat arma puterii papale înspre noi teatre ale conflictelor și contra unor inamici diferiți. În parte, era o reacție față de unele amenințări care apăreau; astfel, au fost lansate expediții împotriva livilor păgîni din zona Mării Baltice și a maurilor almohazi din Spania. În pofida incertitudinilor sale profunde legate de circumstanțele întemeierii Romaniei, Inocențiu a recunoscut totodată că acest imperiu latin nou-format va avea nevoie de protecție, pentru a juca un rol în lupta mai amplă de recucerire a Țării Sfinte. Prin urmare, alți cruciați au fost încurajați să apere Constantinopolul. Totodată, papa a concluzionat că cruciații puteau juca un rol important și direct în intenția lui de a purifica întreaga Europă Occidentală. În 1209, el a inițiat așa-numita cruciadă albigensiană împotriva ereticilor catari din sud-estul Franței, dar campaniile care au urmat s-au dovedit șocant de brutale și în general ineficiente, fiind deturnate de rapacitatea participanților din nordul Franței.

În anul 1212 s-a declanșat o manifestare populară de pietate extatică; din motive ce rămîn necunoscute (dar poate că a existat o conexiune cu predicile în favoarea cruciadei albigensiene), grupuri mari de copii și de tineri adulți din nordul Franței și din Germania au început să-și proclame în mod spontan dedicarea față de cauza cruciadelor. În

„cruciada copiilor” care a urmat, doi băieți, un tânăr cioban francez din Vendôme, numit Ștefan din Cloyes, și Nicolae din Köln au mobilizat mulțimi mari de tineri care i-au urmat, promițându-le că Dumnezeu va veghea asupra lor în timpul călătoriei spre Levant, iar apoi le va da puterea miraculoasă să învingă Islamul, să recucerească Ierusalimul și să recupereze Sfânta Cruce. Fiind fără vină, susțineau aceștia, copiii vor reuși să îndeplinească scopul divin al lui Dumnezeu într-o manieră imposibilă pentru adulții marcați de stigmatul păcatelor. Au supraviețuit puține dovezi credibile privind soarta acestor „cruciați”, dar pentru contemporanii ce trăiau în Franța, Germania și Italia – inclusiv pentru Inocențiu al III-lea – mobilizarea lor a reprezentat o confirmare salutară a faptului că un apel din partea crucii avea încă forța să impresioneze inimile și spiritele maselor⁵.

În 1213, Inocențiu și-a dat seama că lărgirea scopului războiului sfânt determinase de fapt slăbirea forțelor Orientului latin – distrăgând Occidentul de la lupta pentru eliberarea Țării Sfinte – și prin urmare a inițiat o reconfigurare majoră a strategiei. El a retras statutul de cruciadă conflictelor din Spania, de la Marea Baltică și din sudul Franței și a reorientat întreaga forță a entuziasmului cruciat în direcția recuceririi Ierusalimului, proclamând o nouă expediție grandioasă : cea de-a cincea cruciadă. Concomitent, și-a reînnoit eforturile de a impune un control complet al papalității asupra organizării și desfășurării violenței în numele unei cauze sfinte.

Pentru început, a făcut eforturi și mai îndrjite de reglementare a predicilor ce propovăduiau a cincea cruciadă. Inocențiu a desemnat grupuri de clerici aleși cu grijă care să răspîndească chemarea la arme, precum și administratori regionali care să supravegheze campaniile de recrutare. Totodată, a încurajat alcătuirea unor manuale de predici care conțineau predici-model și instituiau reguli clare cu privire la ținerea predicilor. Deși cruciada a atras relativ puțini recruți din Franța – centrul tradițional al entuziasmului – reacțiile din alte părți au fost impresionante. Fermecați de oratori talentați precum clericul francez Jacques de Vitry sau predicatorul german Oliver de Paderborn – ale cărui ceremonii erau însoțite frecvent de evenimente „miraculoase” precum apariția unor cruci strălucitoare pe cer – mii de cavaleri iscusiți din Ungaria, Germania, Italia, Țările de Jos și Anglia au îmbrățișat cauza crucii.

Inițiativele lui Inocențiu în domeniul finanțării cruciadelor au avut consecințe mai problematice. Pînă acum, susținuse cu îndrjire că doar războinicilor antrenați ar trebui să li se permită să îmbrățișeze cauza crucii, crezînd că astfel va obține o armată cruciată uniformă și eficientă. În 1213 și-a schimbat însă punctul de vedere, declarînd că tot mai mulți oameni trebuie încurajați să se mobilizeze, indiferent cît de pregătiți sînt pentru războiul sfînt. Această deschidere în privința condițiilor de admitere e posibil să fi fost determinată, în parte, de recenta cruciadă a copiilor, care a demonstrat atît de clar amplitudinea și profunzimea entuziasmului occidental pentru cauza cruciadei. Cu toate acestea, planul lui Inocențiu mai avea o întorsătură. Cu ani în urmă, cînd inițiasse cea de-a patra cruciadă, papa sugerase că donațiile financiare în sprijinul războiului sfînt ar putea fi răsplătite printre indulgențe. Acum, el a dezvoltat și a extins această idee. Inocențiu spera că multe mii de oameni se vor înrola în noua sa campanie, dar a anunțat că toți cei care vor îmbrățișa cauza crucii, dar se vor dovedi incapabili de a lupta în persoană, își vor ține jurămîntul de cruciat prin intermediul plății unei sume de bani, în schimbul căreia vor primi totuși o recompensă religioasă. Chiar dacă această reformă extraordinară a fost bine intenționată, avînd drept scop procurarea de resurse financiare și militare pentru cruciadă și extinderea puterii izbăvitoare a războiului sfînt la un număr mai mare de

oameni, ea instituia totuși un precedent extrem de periculos. Ideea că meritul spiritual poate fi cumpărat cu bani a impulsionat dezvoltarea unui sistem vast de indulgențe, poate cea mai amplu criticată trăsătură a catolicismului latin de la sfârșitul Evului Mediu și un factor principal al apariției Reformei. Aceste consecințe persistente, pe termen lung, nu erau evidente în 1213, dar, chiar și așa, inovațiile lui Inocențiu au generat critici scandalizate din partea unor contemporani și, pe parcursul secolului al XIII-lea, au condus la abuzuri grave ale mișcării cruciate.

Totuși, papa nu putea fi convins să își abandoneze scopul. Chemarea la o nouă cruciadă ce viza Țara Sfântă a răsunat din nou, în 1215, la un consiliu ecleziastic de amploare (al patrulea Conciliu Lateran) convocat de către Inocențiu pentru a discuta situația creștinătății. Această adunare ieșită din comun – cea mai mare de acest fel din vremea respectivă – a confirmat amplificarea puterii papale dobândite în timpul pontificatului lui Inocențiu. Obsedat mereu de impulsul de a strânge fonduri pentru războiul sfânt, el a reinstabilit taxa bisericească profund nepopulară, ce reprezenta de data aceasta un procent mai drastic, de 1/20, impus timp de trei ani și a desemnat colectori care să se ocupe de respectarea atentă a acestei obligații.

După mai puțin de un an, pe 16 iulie 1216, papa Inocențiu al III-lea a murit de febră – contractată probabil în timp ce a predicat în numele crucii în Perugia (centrul Italiei) – chiar înainte de începerea celei de-a cincea cruciade⁶. În perioada pontificatului său, a susținut cauza războiului sfânt și, deși campaniile întreprinse la îndemnul său au avut doar un succes limitat, dorința lui Inocențiu de a susține și de a reforma mișcarea cruciată a contribuit mult la revigorarea unei cauze care altfel și-ar fi putut diminua amploarea. În multe privințe, a remodelat cruciada, aducând-o la forma la care avea să rămână în secolul următor și după aceea. De asemenea, este adevărat, totuși, că ambițiile monumentale ale lui Inocențiu au depășit cu mult realitatea autorității papale și că tentativele sale de a-și impune controlul direct, ecleziastic, asupra expedițiilor cruciate au fost nerealiste și defectuos concepute.

Statele cruciate în secolul al XIII-lea

La începutul secolului al XIII-lea, când papalitatea se străduia să modeleze și să controleze forța cruciadei, echilibrul puterii din Orientul Apropiat a cunoscut o serie de modificări violente. La sfârșitul celei de-a treia cruciade și după moartea lui Saladin, și francii, și musulmanii aveau forțele slăbite și erau marcați de izbucnirea în Palestina, Siria și Egipt a unor crize complicate legate de succesiune. Creștinii latini care se străduiau să supraviețuiască în Levant – nutrirând speranțe legate de recucerire și expansiune – au fost nevoiți să adopte strategii noi de apărare a statelor cruciate și de interacțiune cu Islamul.

În vara anului 1216, clericul Jacques de Vitry avea de rezolvat treburile urgente în centrul Italiei. Având probabil în jur de 50 de ani, era un cleric erudit și un reformator convins, cu aptitudini oratorice înnăscute. Își făcuse deja un renume în calitate de predicator al campaniilor albigensiene și al celei de-a cincea cruciade – este posibil ca predicile sale să fi contribuit la declanșarea așa-numitei cruciade a copiilor. Jacques avea să devină autorul unei serii foarte valoroase de materiale scrise, variind de la scrisori și relatări istorice la culegeri de predici „model”. În 1216 fusese însă ales episcop al Acrei

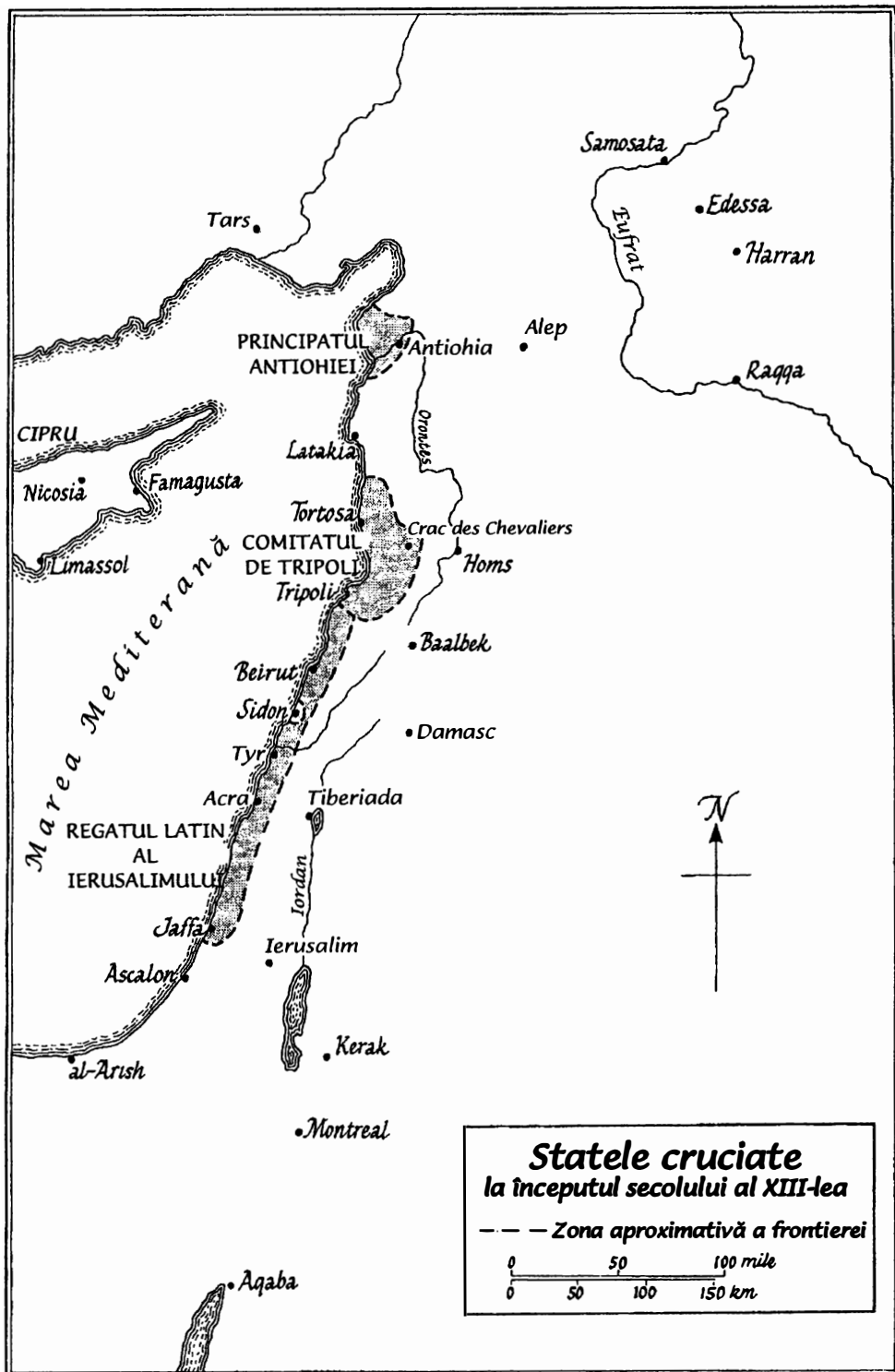
și, înainte de a călători către Levant, avea nevoie să fie confirmat și investit de către papă. Jacques se aștepta să se întâlnească cu papa Inocențiu al III-lea, dar a sosit la Perugia pe 17 iulie, a doua zi după moartea pontifului. Când a intrat în biserică în care fusese depus trupul lui Inocențiu înainte de a fi îngropat, Jacques a descoperit că peste noapte tîlharii îl jefuiseră pe mărețul papă de veșmintele sale bogate ; tot ce rămăsese era un cadavru pe jumătate gol, în descompunere, duhnind în căldura verii. „Cît de scurtă și de vană este gloria înșelătoare a acestei lumi”, a observat Jacques, descriind ceea ce văzuse.

În ziua următoare, papa Honorius al III-lea a fost ales ca succesor al lui Inocențiu, iar Jacques a fost în cele din urmă confirmat în funcție. În toamna aceea, episcopul a plecat pe mare de la Genova către Orient – o călătorie periculoasă, cu durată de cinci săptămîni, în timpul căreia a îndurat furtunile puternice ale toamnei tîrzii, din cauza cărora pasagerii de la bord nu au putut „[nici să] mănînce, nici să bea, de teama morții”. A sosit la Acra la începutul lunii noiembrie a anului 1216, iar în lunile ce au urmat a efectuat un tur amplu de predici în statele cruciate, sperînd să resusciteze fervoarea spirituală a populației creștine, înainte de cea de-a cincea cruciadă. Orientul Apropiat cu care a făcut cunoștință era marcat de o instabilitate politică cronică ; vechile rivalități mocneau, concomitent cu apariția unor noi puteri⁷.

Echilibrul puterilor în Orientul francilor

Sub aspect teritorial, statele cruciate reprezentau doar o umbră a ceea ce fuseseră cîndva. Ierusalimul și regiunile continentale ale Palestinei erau sub stăpînirea musulmanilor, iar regatul latin al „Ierusalimului” putea fi numit acum mai degrabă regatul Acrei, teritoriul său fiind redus la o fișie îngustă de coastă care se întindea de la Jaffa, în sud, pînă la Beirut, în nord – acesta din urmă fiind recucerit cu ajutorul unei armate de cruciați germani în 1197. Într-adevăr, atunci cînd Jacques de Vitry a sosit în Orient, monarhia din Ierusalim desemnase Acra drept nouă capitală. În susul coastei, comitatul de Tripoli își menținea un avanpost în Liban, în timp ce o serie de fortărețe ale cavalerilor Templieri și Ospitalieri extindeau puțin dominația francă înspre nord, însă din cauză că musulmanii continuau să controleze regiunea din jurul Latakiei, nu exista nici o legătură pe uscat cu principatul Antiohiei, iar acest stat (odinioară extrem de puternic) fusese redus la o mică porțiune de teren din jurul Antiohiei.

Vulnerabilitatea fiecăruia dintre statele cruciate ce supraviețuiseră era amenințată de o serie de dispute îndîrjite legate de succesiune. Henric de Champagne, conducătorul Palestinei france, desemnat la sfîrșitul celei de-a treia cruciade, a supraviețuit pînă în 1197, cînd a murit într-un accident nefericit – a căzut de la o fereastră a palatului, cînd balustrada acesteia a cedat. Singura supraviețuitoare a liniei de sînge regal, Isabela (văduva lui Henric) s-a căsătorit cu Amalric, un membru al Dinastiei Iusignane, care a domnit apoi pînă în 1205, cînd a murit la rîndul său – acesta, din cauză că mîncase prea mult pește. Isabela a murit și ea la scurtă vreme. Astfel că titlul regal i-a revenit copilului Isabellei din mariajul ei anterior cu Conrad de Montferrat, iar succesiunea la tronul Ierusalimului s-a complicat prin intermediul unei rețele uluitoare de complexe de căsătorii, prin existența unor moștenitori minori și a unor regenți, situație care a persistat în cea mai mare parte a secolului al XIII-lea – și care le-a conferit o mare putere și autoritate

nobililor franci. În primele decenii ale acestui secol, în tot acest tumult s-au impus două figuri centrale.

Ioan de Ibelin (fiul lui Balian de Ibelin) a jucat rolul de regent al moștenitoarei regale Maria, între anii 1205 și 1210, și a devenit cel mai important nobil latin din Palestina. În pofida faptului că pierduse teritoriile sale moștenite din Ibelin și Ramla în favoarea musulmanilor, averile Dinastiei Ibelinilor au prosperat în această perioadă. Ioan a primit titlul valoros de domn al Beirutului, iar familia lui s-a bucurat de legături strânse cu Ciprul franc.

Influența Dinastiei Ibelinilor a fost pusă sub semnul întrebării de către nou-venitul Jean de Brienne, un cavaler francez din Champagne, născut într-o familie aristocratică de clasă mijlocie. Jean s-a căsătorit cu Maria în 1210, iar apoi, când ea a murit în 1212, a avut rolul de regent și conducător în numele fiicei lor minore, Isabela a II-a. Avînd probabil în jur de 40 de ani, Jean era un războinic cu experiență, ce participase la cruciadă, dar nu avea avere și conexiuni regale în Occident. El și-a petrecut o mare parte din carieră încercînd să-și impună dreptul asupra coroanei Ierusalimului – prezentîndu-se drept rege, în pofida obiecțiilor nobilimii locale. Totodată, Jean a mai făcut în 1214 o încercare de a obține controlul asupra nordului, căsătorindu-se cu prințesa Rita, moștenitoarea regatului armenian creștin al Ciliciei.

Sub călăuzirea iscusită a ultimului domnitor din Dinastia Rupenizilor, regele Leon I (care a domnit sub numele de prințul Leon al II-lea între 1187 și 1198, iar apoi ca rege între 1198 și 1218), regatul oriental creștin al Ciliciei a devenit o forță dominantă în politica din nordul Siriei și Asia Mică, pe parcursul secolului al XIII-lea. Prin intermediul confruntărilor militare și al căsătoriilor mixte, Dinastia Rupenizilor, din care făcea parte Leon, a devenit profund integrată în istoria Antiohiei Latine și a comitatului de Tripoli. După moartea contelui Raymond al III-lea de Tripoli, în 1187, liniile succesiunii din comitat și din principat s-au amestecat, iar lupta pentru putere dintre pretendenții franci și armeni (și mai complicată decît cea din Palestina) a continuat pînă în 1219, cînd Bohémond al IV-lea a reușit să-și impună controlul atît asupra Antiohiei, cît și asupra comitatului de Tripoli⁸.

Aceste conflicte prelungite, distructive, au slăbit puterea creștinilor din statele cruciate și le-au acaparat atenția în primele decenii ale noului secol, diminuînd drastic orice inițiative de recucerire (de fapt, probleme asemănătoare aveau să apară de-a lungul întregului secol). Totuși, pagubele generate de aceste dispute meschine au fost atenuate, cel puțin într-o oarecare măsură, de discordia care afecta și Islamul.

Soarta Imperiului Aiubid

După moartea lui Saladin, în 1193, statul aiubid pe care îl construise timp de peste două decenii s-a fragmentat aproape peste noapte. Sultanul intenționase să-și împartă teritoriul între cei trei fii ai săi, sub forma unei confederații; celui mai mare dintre fii i-ar fi revenit Damascul și autoritatea absolută asupra teritoriilor aiubide. Al-Zahir ar fi urmat să domnească peste Alep, iar Uthman ar fi domnit peste Egipt, avînd reședința la Cairo. De fapt, echilibrul puterii s-a deplasat în curînd în favoarea abilului frate al lui Saladin, al-'Adil. Lui îi fusese încredințat controlul ținutului Jazirah (nord-vestul Mesopotamiei), dar iscusința sa diplomatică și talentul său de politician și strateg militar i-au permis

să-și manipuleze nepoții. Ascensiunea lui al-'Adil a fost facilitată totodată și de incompetența lui al-Afdal în calitate de conducător al Damascului. Din această poziție, al-Afdal și i-a înstrăinat rapid pe mulți dintre cei mai de încredere sfătuitori ai tatălui său, iar din 1196 ajunsese în imposibilitate de a domni peste Siria. Acționînd, cel puțin oficial, în calitate de reprezentant al lui Uthman, al-'Adil a pus stăpînire pe Damasc în acel an – lăsîndu-l pe al-Afdal exilat și fără nici o putere în Jazirah. Cînd Uthman a murit în 1198, al-'Adil a preluat controlul absolut asupra Egiptului, iar în 1202 al-Zahir avea să recunoască supremația unchiului său.

Pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIII-lea, cea mai mare parte din statul aiubid s-a aflat sub dominația lui al-'Adil și a descendenților săi direcți, iar al-Zahir și urmașii săi au rămas la conducerea Alepului. Al-'Adil a guvernat în calitate de sultan, numîndu-i pe trei dintre propriii săi fii drept emiri ai regiunilor: al-Kamil în Egipt, al-Mu'azzam în Damasc și al-Ashraf în Jazirah. Ierusalimul a jucat doar un rol minor în interesele aiubide și cu siguranță nu a funcționat drept capitală. În pofida semnificației sale spirituale, poziția izolată între dealurile Iudeei însemna că valoarea sa politică, economică și strategică era limitată. Deși al-'Adil și succesorii săi au făcut eforturi intermitente de a menține și înfrumuseța locurile sfinte, orașul a fost în general neglijat. La fel, ideea de a iniția un jihad împotriva francilor nu a mai fost pusă în practică, chiar dacă Aiubizii aveau în continuare pretenții asupra titlurilor marcate de retorica războiului sfînt.

De fapt, al-'Adil a adoptat o abordare extrem de pragmatică a relațiilor sale cu statele cruciate, în parte din cauza amenințărilor mai urgente din partea altor rivali: musulmanii zangizi din Mesopotamia și turcii selgiucizi din Anatolia, precum și creștinii din Orient, respectiv din Armenia și din Georgia. După ce a ajuns la putere, al-'Adil a negociat o serie de acorduri cu francii, care au fost respectate aproape în întregime de-a lungul primilor ani ai secolului al XIII-lea (1198-1204, 1204-1210, 1211-1217) și au beneficiat de o amplă susținere. Totodată, în calitate de sultan, al-'Adil a stabilit legături comerciale și mai strînse cu puterile economice reprezentate de Veneția și Pisa.

În pofida caracterului relativ temperat al relațiilor musulmano-latine, probabil că Aiubizii ar fi încercat să obțină avantaje teritoriale și mai mari, în defavoarea statelor cruciate, în absența unor considerente adiacente legate de istoricul statelor cruciate și de al celorlalte teritorii din Orientul Apropiat⁹.

Ordinele militare

Pe parcursul secolului al XIII-lea, mișcările religioase care îmbinau profesia de cavaler și monahismul – ordinele militare – au avut roluri tot mai dominante și mai importante în istoria statelor cruciate. Problemele care amenințaseră statele cruciate încă de la întemeierea lor, și anume izolarea lor față de Occident și insuficiența resurselor umane și materiale, s-au agravat după cea de-a treia cruciadă. Extinderea idealului cruciat spre ținuturi precum Peninsula Iberică și teritoriile baltice, războaiele sfînte împotriva inamicilor papei și a ereticilor și devierea resurselor în vederea apărării statului nou fondat, Romania Latină, toate acestea au contribuit la amplificarea situației dificile a Levantului franc. Același efect l-a avut și facționalismul politic endemic din statele cruciate.

Pe acest fundal au apărut cavalerii Templieri și Ospitalieri, iar acestor două ordine tradiționale li s-a adăugat un al treilea grup important – cavalerii Teutoni. Această mișcare a fost fondată în timpul celei de-a treia cruciade, cînd cruciații germani au

înființat un spital de campanie în afara zidurilor Acrei în jurul anului 1190. În 1199, papa Inocențiu al III-lea a confirmat statutul lor de nou ordin cavaleresc, iar ei au avut avantajul unei asocieri deosebit de strînse cu Dinastia Hohenstaufen și cu Germania. În anii care au urmat, cavalerii Teutoni, la fel cum se întâmplase înaintea lor cu cavalerii Templieri și Ospitalieri, au avut un rol militar tot mai pronunțat. În această perioadă, cavalerii Templieri aveau obiceiul să poarte o mantie albă împodobită cu o cruce roșie, iar însemnul cavalerilor Ospitalieri era o cruce albă pe fundal negru. Spre deosebire de ei, cavalerii Teutoni au adoptat mantia albă cu o cruce neagră.

Drept consecință a amplificării puterii lor militare, politice și economice, aceste trei ordine au devenit piatra de temelie a Orientului Latin, iar contribuția lor la supraviețuirea în continuare a statelor cruciate era deja evidentă atunci cînd Jacques de Vitry a sosit la Acra. Influența exercitată de fiecare dintre ordine era strîns legată de sprijinul pe care continuau să-l primească din partea papalității, deoarece astfel își mențineau independența în raport cu jurisdicțiile ecleziastice și politice locale și erau totodată scutite de zeciuială. De asemenea, ordinele posedau o capacitate incredibilă de a atrage donații din partea nobililor din Europa creștină, dobîndind astfel terenuri mari în Occident. Toate cele trei ordine au acumulat pămînturi și pe insula Cipru.

Popularitatea și statutul lor supranațional le permisese ordinelor militare să recruteze de mult timp membri noi (furnizînd astfel trupe statelor cruciate) și să direcționeze bani dinspre Occident pentru finanțarea războiului pentru eliberarea Țării Sfinte – o taxă (sau un „răspuns”) echivalentă cu o treime din venitul lor fiind trimisă către Orient. La sfîrșitul secolului al XII-lea, ordinele puseseră bazele unui sistem de administrație financiară atît de elaborat și de sigur, încît au devenit pur și simplu bancherii Europei și ai mișcării cruciate. Prin intermediul a ceea ce a fost de fapt prima folosire a unui cec, a devenit posibilă depunerea banilor în Occident și primirea unui bilet de credit care putea fi încasat în Țara Sfîntă.

De asemenea, rolul marțial al ordinelor militare s-a consolidat și mai mult. Cavalerii Templieri și Ospitalieri puteau mobiliza fiecare în jur de 300 de cavaleri în Levant, plus probabil 2.000 de sergenți (membri cu statut inferior). Doar din perspectivă numerică, acest lucru însemna că deseori reprezentau jumătate sau chiar mai mult din totalul forțelor combatante franceze, în timpul războiului. Totodată, trupele lor atent pregătite și bine echipate erau dispuse și capabile să lupte de-a lungul întregului an, nu numai pentru perioade limitate, ca în cazul unei armate mobilizate prin intermediul unei taxe feudale normale. Copiile care s-au păstrat ale „Regulilor” (reglementări scrise) care guvernau viețile membrilor indică accentul mare pus pe disciplina militară strictă și absolută pe cîmpul de luptă. De exemplu, „Regulile Templierilor”, ofereau indicații detaliate cu privire la toate acțiunile, de la marș la instalarea taberei și raidurile pentru adunat provizii, subliniind apăsător respectarea rigidă a ierarhiei comandanților și a unității de acțiune – condițiile esențiale ale succesului și supraviețuirii în cadrul unor trupe ce purtau armuri foarte grele. Încălcările erau aspru pedepsite. Vינוvații puteau fi decăzuți temporar din poziția lor și încarcerați sau chiar excluși din ordin.

Pe lîngă punctele forte incontestabile ale celor trei principale ordine militare, existau o serie de dificultăți și de pericole iminente secolului al XIII-lea. Odată cu diminuarea autorității regale și princiare în orașe precum Acra și Antiohia, capacitatea ordinelor de a viza atingerea propriilor scopuri și obiective distincte a sporit, la fel ca și posibilitatea unor rivalități dăunătoare între cele trei mișcări – de exemplu, cavalerii Templieri și

Ospitalieri susțineau candidați diferiți în timpul disputei privind succesiunea la conducerea Antiohiei. Rolurile mai ample ale ordinelor în alte teatre ale conflictelor, care au inclus implicarea intensă a cavalerilor Teutoni în problema frontierei baltice, au diminuat la rândul lor capacitatea de efort militar levantin.

În timp, grupări precum cavalerii Templieri au înregistrat totodată o diminuare a fluxului de donații venite de la susținătorii latini, parțial din cauza unor schimbări de atitudine în privința vieții religioase și a scăderii interesului față de soarta statelor cruciate. Dat fiind că se aflau în prima linie a războiului sfânt, iar de-a lungul deceniilor fuseseră beneficiarii unei generozități atât de mari din partea populației latine creștine, ordinele militare erau nevoite să se confrunte, concomitent, cu critici semnificative, chiar severe, în momentele în care apăreau dificultăți în lupta contra Islamului. În ansamblu, aceste considerente au început să conteze abia după 1250, dar chiar și atunci cavalerii Templieri, Ospitalieri și Teutoni au continuat să aibă acces la rezerve masive de forțe umane și de bogății¹⁰.

Castelele cruciate

De-a lungul secolelor al XII-lea și al XIII-lea, ordinele militare și-au legat strâns numele de marile fortărețe „cruciate” din Orientul Apropiat, deoarece pînă la 1200 constituiau singurele puteri latine din Levant care își puteau permite costurile exorbitante asociate cu construirea și întreținerea castelelor și care dispuneau totodată de suficienți oameni pentru a le apăra. După pierderile teritoriale masive suferite după 1187, castelele au ajuns să joace un rol și mai important în apărarea rămășițelor fragmentate și expuse ale statelor cruciate. Numărul în scădere al coloniștilor franci din Levant a determinat creșterea importanței apărării fizice oferite de fortificații.

Nici un castel medieval nu era absolut imposibil de cucerit, nici o fortăreață nu putea opri o armată invadatoare, dar fortărețele au ajutat ordinele militare să domine anumite zone și să apere frontierele; de asemenea, au avut rolul unor avanposturi relativ sigure de unde puteau fi inițiate raiduri și ofensive și care funcționau drept centre administrative. Totuși, în secolul al XIII-lea, cînd dețineau controlul asupra unor teritorii mult mai mici decît înainte, creștinii au trebuit să se bazeze pe mai puține fortărețe care fie erau poziționate în apropierea mării (pentru a putea beneficia de sprijinul exterior), fie posedau sisteme de apărare extrem de avansate. În aceste condiții, doar ordinele militare puteau construi și întreține castele cu dimensiuni și forțe suficiente.

În prima jumătate a secolului al XIII-lea, toate cele trei ordine principale au investit sume mari de bani și multă energie fie în modificarea și extinderea unor castele existente, fie, în cazul puternicei fortărețe teutone de la Montfort (situată spre interiorul continentului, în apropierea Acrei), în proiectarea și construirea din temelii a unor fortărețe noi. După 1160, francii începuseră să construiască fortărețe cu mai mult de un singur rînd de ziduri – așa-numitele „castele concentrice” –, dar această tehnică a ajuns pe noi culmi după 1200. Totodată, s-au făcut progrese mari legate de tehnica tăierii pietrelor, de capacitatea de construire a unor turnuri defensive mai solide cu formă rotundă (dar mai complexe din punct de vedere arhitectural) și de folosirea zidurilor fortificate cu taluzuri, pentru a preveni subminarea fundațiilor. În plus, îmbunătățirile sub aspectul proiectării tavanelor boltite le-au permis latinilor să construiască depozite și grajduri masive – esențiale pentru aprovizionarea unor garnizoare mari. În timpul acestei epoci de aur a

construirii castelelor, ordinele militare au ridicat unele dintre cele mai avansate fortificații din Evul Mediu*.

După ce a ajuns în Levant, Jacques de Vitry, noul episcop al Acrei, a vizitat multe astfel de fortărețe la începutul anului 1217 și și-a descris vizitele într-o scrisoare redactată în acea dimineață. Printre cele mai impresionante fortărețe incluse în itinerariul lui Jacques se număra Crac des Chevaliers, la marginea sudică a Munților Ansariya ; sub el se întindea valea Bouqia. Aflat în posesia cavalerilor Ospitalieri din 1144, Crac fusese considerat de mult timp o fortăreață formidabilă, nu în ultimul rând datorită apărării sale naturale – era poziționat pe marginea unei pante foarte abrupte. Saladin nu a avut nici o tentativă de a asedia cetatea după victoria sa de la Hattin. La începutul secolului al XIII-lea, cavalerii Ospitalieri au întreprins un program masiv de reconstrucție (aflat probabil în desfășurare în momentul vizitei lui Jacques), iar când aceste modificări și îmbunătățiri au fost terminate, Crac a devenit o fortăreață aproape perfectă, capabilă să adăpostească o garnizoană alcătuită din 2.000 de oameni.

Păstrat pînă în ziua de azi, castelul este poate cel mai impunător monument din epoca cruciadelor. Construit din calcar, avînd o frumusețe elegantă a proporțiilor, iscusința neegalată cu care a fost construit indică devotamentul față de precizia fără cusur și excelența arhitecturală vizibilă în masivele catedrale gotice care au fost înălțate în Europa Occidentală în aceeași perioadă. Sistemul său elaborat de apărare includea două rînduri de ziduri, cu un șanț interior și un ansamblu exterior de turnuri rotunde și mașiculi (extensii în consolă ale zidurilor care le permiteau arcașilor și apărătorilor să trimită mai ușor proiectile asupra dușmanilor). Intrarea în castel se face printr-un tunel îngust în pantă, dotat cu numeroase lucarne pentru arcași și porți. În întreg castelul, calitatea zidirii este extraordinară – blocurile din calcar au fost tăiate atît de precis, încît nu se vede nici urmă de mortar¹¹.

Comerțul și economia în statele cruciate

Chiar dacă ordinele militare și castelele precum Crac des Chevaliers au contribuit la susținerea integrității economice a statelor cruciate, de fapt, mai presus de toate, supraviețuirea continuă a acestora poate fi pusă pe seama unui alt factor din afara sferei războiului : comerțul. Francii stabiliți în Orient menținuseră contacte comerciale cu lumea levantină mai largă pe parcursul secolului al XII-lea, însă după cea de-a treia cruciadă orizontul, intensitatea și importanța acestor legături a sporit. În timp, puterile latine și islamice învecinate din Orientul Apropiat au legat relații de interdependență comercială atît de strînse, încît musulmanii din Siria și din Egipt preferau să le permită creștinilor să-și mențină dominația asupra teritoriilor înguste de pe coastă, în loc să riște întreruperea comerțului și a veniturilor.

Sub acest aspect, controlul francilor asupra porturilor Siriei și Palestinei – porțile comerțului mediteranean – s-au dovedit vitale. Și alți factori, mai largi, au conlucrat în

* Cea mai importantă fortăreață a Templierilor, Castelul Pelerinilor (sau Athlit) a fost construit începînd cu 1218, cu ajutorul și din inițiativa pelerinilor latini, și se pare că putea adăposti 4.000 de oameni. Fortăreața este acum în ruine, dar servește drept bază militară israeliană și, prin urmare, nu poate fi vizitată. De asemenea, ordinul a reconstruit importantul castel din interiorul continentului, Safad, în nordul Galileei, la începutul secolului al XIII-lea.

avantajul statelor cruciate. Pînă în secolul al XIII-lea, portul egiptean Alexandria funcționase drept centru economic al comerțului dintre Orient și Occident. Totuși, după 1200, tiparele și fluxul traficului comercial s-au modificat treptat. Cucerirea Constantinopolului de către latini în 1204 a afectat distribuția piețelor și, mai important, avansarea mongolilor a revitalizat rutele comerciale pe uscat dinspre Asia. Orientul Latin era beneficiarul net al acestor factori, în timp ce Egiptul și-a pierdut încet poziția sa dominantă. Alexandria a continuat să se bucure de un comerț intens cu bunuri de mare valoare din Indii, incluzînd mirodenii precum piper, scorțișoară, nucșoară și medicamente și „leacuri” precum ghimbir, aloe și frunze de senna. Și Egiptul a continuat să fie principalul furnizor de alaun (un ingredient esențial pentru tăbăcirea pieilor) pentru Europa. În majoritatea celorlalte prințipe, statele cruciate au devenit principalul centru comercial al Levantului.

Simplul fapt că latinii se stabiliseră în Orient de peste un secol însemna că avuseseră suficient timp să creeze și să consolideze rețelele complexe de transport și comunicare necesare pentru a exploata această șansă. Vitalitatea economică a statelor cruciate fusese susținută și mai mult în aceeași perioadă de către investițiile și progresele făcute în domeniul producerii industriale de bunuri precum trestia de zahăr, mătasea și bumbacul sau obiectele din sticlă, care puteau fi cultivate sau manufacturate în teritoriile rămase sub ocupație latină, fiind apoi transportate cu navele către Occident și vîndute.

Toate acestea însemnau că, pe parcursul secolului al XIII-lea, orașe france precum Antiohia, Tripoli, Beirut și Tyr se bucurau de o prosperitate remarcabilă. Fără îndoială, totuși, centrul comercial principal al statelor cruciate era Acra. După a treia cruciadă, Acra a devenit noua capitală a Palestinei france și reședința domnitorului ținutului, citadela regală. În interiorul „vechiului” oraș din secolul al XII-lea, fiecare dintre marile puteri din ținut avea propriile sale complexe de clădiri – de la cavalerii Templieri, Ospitalieri și Teutoni și pînă la negustorii italieni din Veneția, Pisa și Genova –, iar multe dintre acestea au devenit enclave înconjurate de ziduri, alcătuite din clădiri cu mai multe etaje. Totodată, orașul avea numeroase piețe, dintre care unele erau acoperite, pentru a oferi adăpost de căldura intensă a verii, iar alte clădiri erau consacrate industriei. Fabrica de zahăr din Acra fusese distrusă de către aiubizi în 1187, dar atelierele de prelucrare a sticlei și metalului rămăseseră, la fel și o stradă cu ateliere de tăbăcărie, iar o fabrică producătoare de săpun de înaltă calitate era situată în cartierul genovez.

Înainte de 1193, existaseră zone virane mari în interiorul fortificațiilor orașului, în special în zonele dinspre nord și est, departe de promontoriul dinspre mare și de docurile mai aglomerate. Acum, Acra a devenit rapid foarte urbanizată și dens populată, iar acest fapt a condus către extinderea zidurilor principale spre nord, pentru a îngloba suburbia cunoscută sub numele de Montmusard. În pofida faptului că multe dintre secțiunile orașului aveau sisteme de canalizare remarcabil de avansate, această dezvoltare intensă însemna că metropola aglomerată se confrunta cu o poluare teribilă și cu pericolul bolilor și molimelor asociate cu aceasta. O mare parte din gunoaiele Acrei, inclusiv cele provenind de la măcelăria regală și de la piața de pește, erau vărsate în port, care a devenit cunoscut sub numele de „Lordemer” („marea murdară”). În secolul al XIII-lea, situația devenise atît de gravă încît o biserică din cartierul venețian a fost nevoită să-și închidă definitiv ferestrele principale care dădeau spre port, pentru ca vîntul să nu aducă gunoaie în altar.

În această capitală aglomerată s-a mutat Jacques de Vitry după 1216, în calitate de nou episcop latin. Acra i s-a părut un lăcaș al păcatelor – a numit-o „al doilea Babilon”,

un „oraș oribil... plin de nenumărate acte scandaloase și fapte rele”, iar oamenii „erau extrem de devotați plăcerilor trupești”. Jacques a fost uluit de specificul cosmopolit al portului. Franceza veche era încă principala limbă folosită în comerț, dar pe străzile viermuind de lume ale Acrei o multitudine de limbi occidentale – provensala, engleza, italiana și germana – se amestecau cu limbi levantine, unele dintre acestea vorbite de către vizitatori, altele de locuitorii creștini din Orient și de evrei.

Acra era cel mai important loc în care Orientul se întâlnea cu Occidentul în secolul al XIII-lea. Această trăsătură se datora îndeosebi noului rol al orașului de principal centru comercial al Mediteranei – depozitul Levantului, către care erau aduse bunuri din statele cruciate, din Orientul Apropiat și de dincolo de acesta, pentru a fi apoi transportate către Occident. De asemenea, Acra a devenit o poartă de intrare pentru debitul crescător al comerțului în sens invers, dinspre Europa către Orient.

Prin oraș treceau o varietate de mărfuri diferite. Materii prime precum mătasea, bumbacul și fibrele de in soseau în baloturi dinspre centre locale de producție din Palestina și din orașe ca Alep, aflat sub stăpânire musulmană, dar se făcea comerț și cu produsele finite, precum țesăturile din mătase produse în Antiohia. Multe mărfuri erau folosite chiar în Acra, dar erau și exportate către piețe mai depărtate : trestia de zahăr venea de pe plantațiile palestinienne, vinul – din Galileea Inferioară, Latakia și Antiohia, curmalele proveneau din valea Iordanului. Leșia – produsă prin arderea unor plante crescute în zone cu concentrații saline ridicate (ca, de exemplu, regiunile de coastă) pentru a produce cenușă alcalină – era utilizată la vopsirea materialelor textile și la obținerea săpunului ; de asemenea, era esențială și pentru fabricarea sticlei, iar pentru sticla fabricată local se folosea nisipul de calitate deosebită din riul Belus.

Un progres deosebit înregistrat în secolul al XIII-lea a fost reprezentat de amplificarea traficului comercial dinspre Est către Vest. A devenit din ce în ce mai comun faptul ca negustorii latini să călătorească în teritoriul musulman, comercializând bunuri din lână (în special cele venite din Flandra) și șofran (singura mirodenie Occidentală care avea o piață de desfacere în Orient) în orașe precum Damascul, pentru ca apoi să se întoarcă la Acra cu o nouă încărcătură de mătăsuri, pietre prețioase și semiprețioase.

Într-un an normal, la Acra existau două perioade de activitate intensă – exact înainte de Paște și la sfârșitul verii – când veneau cele mai multe vase dinspre Occident, aducând o mulțime de mărfuri și de călători. În intervalele respective, docurile erau asaltate de schimbători de bani și de profitori care se ofereau să-i conducă pe noii-sosiți către un loc de găzduire sau să le facă un tur al orașului. Portul funcționa deja de multă vreme drept principal punct de sosire pentru pelerinii creștini veniți în Țara Sfântă, dar deoarece accesul la Ierusalim și la alte locuri sacre fusese redus după a treia cruciadă, Acra s-a impus drept o destinație de pelerinaj de sine stătătoare. Orașul avea aproximativ 70 de biserici, relicvarii și adăposturi care își ofereau serviciile acestor vizitatori, astfel încât s-a creat o piață activă de obiecte devoționale produse la nivel local, ca de exemplu icoane pictate. De asemenea, Acra a devenit cel mai important centru de producere a cărților din Orientul Latin, având un scriptoriu unde lucrau cei mai valoroși artiști specializați în manuscrise din perioada medievală, care copiau lucrări de istorie și literatură pentru o clientelă cosmopolită bogată¹².

Susținută de o astfel de activitate comercială variată, Acra era unul dintre punctele esențiale ale vieții din Orientul Latin. Totodată, istoria orașului atestă faptul că pilonul principal care a susținut statele cruciate pe parcursul secolului al XIII-lea a fost comerțul.

Capitolul 20

Drumuri noi

Chiar dacă forțele negoțului și ale comerțului au continuat să modeleze existența statelor cruciate, Europa Occidentală se pregătea să inițieze o altă ofensivă majoră în cadrul războiului pentru eliberarea Țării Sfinte, coordonată astfel încât să coincidă cu sfârșitul ultimului acord cu Aiubizii, în 1217 – campania plănuită și anunțată de papa Inocențiu al III-lea înainte de moartea sa, cunoscută sub numele de a cincea cruciadă. Indiscutabil, cel mai puternic adept al acestei expediții era Frederic al II-lea al Germaniei (nepotul lui Frederic Barbarossa, care a luptat în cea de-a treia cruciadă). Născut în 1194, ca moștenitor al Dinastiei Hohenstaufen, Frederic era pretendent la cîrma puternicului Imperiu German și a bogatului regat al Siciliei, însă moartea neașteptată a tatălui său, regele Henric al VI-lea, în 1197, l-a lăsat pe prințul moștenitor într-o situație neclară, iar Frederic a crescut în Sicilia, în timp ce alți candidați contestau succesiunea germană.

Frederic a urcat pe tronul Siciliei cînd a devenit major, în 1208. Considerîndu-l pe tînărul monarh un pion de încredere și ușor manevrabil, Inocențiu al III-lea se hotărîse să susțină candidatura lui Frederic drept moștenitor al tronului Germaniei, acesta fiind proclamat rege în 1211. Statutul său regal a fost consolidat ulterior printr-o ceremonie de încoronare desfășurată la Aachen (sediul tradițional al puterii) în 1215. În acel moment, Frederic al II-lea a făcut două legăminte: a depus jurămîntul cruciat și a promis să nu domnească și peste Germania, și peste Sicilia, încredințîndu-i tronul acesteia din urmă fiului său minor, Henric (al VII-lea). Astfel, papa Inocențiu credea că își asigurase un sprijin foarte prețios în războiul sfînt și că prevenise pericolul amenințării de temut ca Roma să fie înconjurată de teritoriile conduse de Dinastia Hohenstaufen. Papa a murit crezînd în continuare că această înțelegere avea să fie respectată, dar evenimentele aveau să dovedească că se înșelase amarnic. În curînd, a devenit clar că Frederic al II-lea intenționa în mod clar să creeze un stat unificat condus de Dinastia Hohenstaufen – într-adevăr, el aspira să conducă un imperiu creștin mare și expansiv, a cărui forță și dimensiune să întrecă toate statele existente pînă atunci în Evul Mediu. Cariera sa uluitoare avea să-și pună amprenta asupra mișcării cruciate¹³.

În 1216, cînd Inocențiu al III-lea murise, iar la putere se afla succesorul său, Honorius al III-lea, Frederic a început să-și urmărească propriile scopuri. Obiectivul său inițial era să-și asigure titlul imperial – care ar fi presupus implicarea papei în încoronarea sa – fără să fie nevoit să cedeze controlul Siciliei. Pentru a-l convinge pe Honorius de meritele dubioase ale acestui aranjament, Frederic a folosit drept pîrghie jurămîntul său de cruciat, lăsînd să se înțeleagă clar că va pleca în campania anunțată numai după ce va

fi uns ca împărat de Hohenstaufen. Au urmat negocieri complicate și prelungite, în urma cărora s-a întrezărit perspectiva ademenitoare și potențial perturbatoare a implicării lui Frederic în cea de-a cincea cruciadă.

A cincea cruciadă

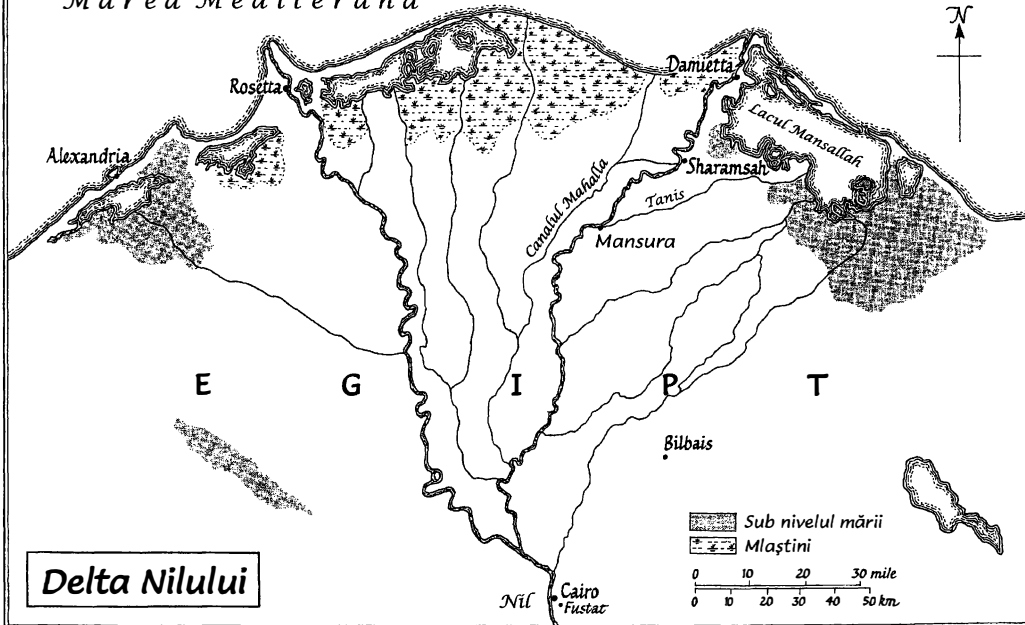
În timp ce Frederic al II-lea și papa Honorius negociau aprig termenii acordului, au început să sosească în Palestina primele contingente cruciate din Austria și Ungaria. În 1217, latinii au întreprins trei raiduri cu rezultate neconcludente în teritoriul aiubid, dar aceste diversiuni timpurii doar anticipau expediția de amploare. Odată cu sosirea, în vara anului 1217, a cruciaților frizoni și germani – printre care se afla și predicatorul și învățatul german Oliver de Paderborn – totul era pregătit pentru un atac de amploare. Jean de Brienne (care avea acum pretenții la titlul de rege al Ierusalimului), ordinele militare, baronii franci din Levant și Jacques de Vitry, episcopul Acrei, toți s-au alăturat acestei inițiative. În 1128, a cincea cruciadă era gata să înceapă urmărirea unui nou obiectiv.

Scopul declarat al campaniei rămânea recucerirea Ierusalimului de la sultanul aiubid al-'Adil, dar francii au optat să nu pornească în marș împotriva Palestinei musulmane. În schimb, după spusele lui Jacques de Vitry, „am plănuit să pornim către Egipt, care este o țară fertilă și cea mai bogată din Orient, de la care provine puterea și bogăția sarazinilor, permițându-le astfel să domine teritoriile noastre, iar după ce vom cuceri această țară vom putea recuceri cu ușurință întreg regatul Ierusalimului”. Această strategie amintește de planurile formulate de Richard Inimă-de-Leu la începutul anilor 1190 și, potrivit unora dintre liderii săi, și cea de-a patra cruciadă intenționase să atace regiunea Nilului, înainte ca expediția să fie redirecționată către Constantinopol. De fapt, o ofensivă egipteană figurase probabil încă de la început în planurile papei Inocențiu al III-lea cu privire la această nouă cruciadă¹⁴.

Principalul obiectiv al creștinilor era orașul Damietta, situat la aproximativ 150 km de Cairo – un avanpost pe care Oliver de Paderborn l-a descris drept „cheia întregului Egipt”. Cruciații au sosit pe mare pe coasta nord-africană în mai 1218 și au debarcat pe latura vestică a unui braț mare din Delta Nilului, în punctul de vărsare al acestuia în Marea Mediterană. Orașul Damietta, foarte bine fortificat, era situat la mică distanță, înspre interiorul continentului, între malul estic al Nilului și o întindere mare de apă sărată, cunoscută sub numele de lacul Mansallah. Potrivit lui Oliver, metropola era apărată de trei rânduri de ziduri, avînd un șanț cu apă lat și adînc situat în afara zidului exterior ; al doilea rînd de ziduri era fortificat printr-un complex de douăzeci și opt de turnuri.

După ce l-au ales drept lider pe Jean de Brienne, cruciații au ridicat tabăra pe malul vestic al fluviului, respectiv pe malul opus orașului. Concomitent, fiul lui al-'Adil, al-Kamil, emirul Egiptului, a mășăluit înspre nordul orașului Cairo și și-a poziționat forțele în vederea apărării Damiettei, pe coasta estică a Nilului. Prima provocare cu care s-au confruntat francii a fost să capete acces liber la fluviu. Drumul le era blocat de un lanț rezistent ce se întindea între oraș și o insulă fortificată, numită Turnul Lanțului, situată în mijlocul Nilului. Acest lanț împiedica orice vas să navigheze în susul fluviului (iar secțiunea dintre Nil situată între turn și malul vestic se umpluse cu atît de multe aluviuni, încît nu se putea trece pe acolo). De-a lungul verii, cruciații au făcut o serie de

Marea Mediterană

Delta Nilului

încercări nereușite de a cucerii acest avanpost, prin intermediul vaselor incendiatore și al bombardamentelor. În cele din urmă, inteligentul Oliver de Paderborn a construit un turn ingenios de asalt, făcut din două vase, cu punți mobile controlate prin sisteme de scripeți – pe care le-a descris drept „o construcție din lemn cum nu mai existase vreuna pe apă” – iar francii au folosit această fortăreață plutitoare pentru a lansa un atac încununat de succes, la 24 august 1218. După ce au tăiat lanțul, cruciații au preluat controlul asupra fluviului.

În acea vară, francii păreau să fie forța dominantă. Mișcarea lor de a ataca Egiptul îl luase prin surprindere pe al-'Adil. De asemenea, ea a coincis cu o tentativă derutantă – deși în cele din urmă ineficientă – a fiului exilat al lui Saladin, al-Afdal, de a prelua controlul orașului Alep, cu ajutorul selgiucizilor din Anatolia. După ce își petrecuse vara stabilizînd situația din Siria, al-'Adil mărșăluia cu trupele către Egipt, dar s-a îmbolnăvit și a murit pe 31 august. Cînd cruciații au auzit de acest deces, au crezut că îl omorise șocul veștii despre succesul lor recent în privința turnului, iar Oliver a concluzionat fericit că fostul sultan urma să fie „îngropat în Iad”. Al-'Adil fusese un mare susținător al cauzei aiubide, dar, deși moartea sa a slăbit puterea Islamului, nu a declanșat o prăbușire a rezistenței musulmane. Al-Kamil se afla în poziția de a ocupa locul lăsat gol de către tatăl său – singura întrebare era dacă frații lui al-Kamil, al-Mu'azzam din Damasc și al-Ashraf din Jazirah l-ar fi sprijinit fără ezitare. În caz contrar, al-Kamil ar fi trebuit să decidă care îi erau prioritățile: să se opună cruciaților sau să-și asigure supremația asupra teritoriului aiubid¹⁵.

Cardinalul Pelagius

După postura de forță inițială de la sfîrșitul verii lui 1218, cea de-a cincea cruciadă și-a pierdut rapid energia. În mare parte, acest fapt a fost cauzat de o nouă trăsătură a campaniei. Datorită reformelor administrative și financiare introduse de papa Inocențiu al III-lea, expediția fusese relativ bine finanțată și sprijinită îndeaproape de o flotă mare. Prin urmare, cruciații se puteau întoarce în Europa fără mare dificultate, deoarece din Occident soseau noi contingente care îi înlocuiau. Această practică părea rațională, deoarece permitea revigorarea campaniei prin alimentarea cu forțe umane proaspete. În realitate, totuși, avea un efect dăunător asupra moralului francilor care rămîneau pe linia frontului și împiedica consolidarea legăturilor de încredere și familiaritate între cruciați, care se dovediseră atît de importante în cadrul expedițiilor anterioare.

Totodată, plecarea și sosirea contingentelor latine a determinat schimbări ale conducătorilor, respectiv modificări ale gîndirii strategice. Pe măsură ce vara anului 1218 se apropia de sfîrșit, un număr mare de germani și frizoni au navigat spre casă. Concomitent, un om al bisericii din Spania, Pelagius, cardinal-episcop de Albano, a sosit în tabăra cruciată, împreună cu forțe din Franța, Anglia și Italia. Pelagius – un personaj puternic și încăpățînat – a venit să participe la asediul orașului Damietta în calitate de legat papal, sperînd să realizeze ambițiile lui Inocențiu al III-lea legate de o cruciadă condusă de biserică. Unii istorici moderni l-au descris în termeni deloc măgulitori; un cercetător declară că acesta era „absolut miop [și] deosebit de încăpățînat”. De asemenea, s-a sugerat că el a preluat imediat comanda absolută a celei de-a cincea cruciade. Nici una dintre aceste observații nu este adevărată în întregime. De fapt, autoritatea și influența lui Pelagius au sporit doar treptat și, cel puțin pentru început, el a cooperat eficient cu

alte figuri proeminente precum Jean de Brienne. De asemenea, faptul că la conducere se afla un ecleziast, un cardinal, a contribuit la inducerea unui nou sentiment de devoțiune religioasă în rîndul armatei, determinînd îmbunătățirea dispoziției și a moralului. Acest fapt s-a dovedit un factor important în încercările ce aveau să urmeze.

În lunile de după sosirea lui Pelagius, latinii s-au confruntat cu o provocare pe care o mai întîlniseră multe armate cruciate înaintea lor: un asediu pe timp de iarnă. Înghesuiți pe malul vestic al Nilului, de cealaltă parte a orașului Damietta, au îndurat numeroase chinuri. În noaptea de 29 noiembrie, valurile mării agitate au înaintat către uscat și au inundat tabăra francă, astfel încît cruciații, cînd s-au trezit, au găsit pești în corturi. Alimentația sărăcăcioasă a cauzat o epidemie de scorbut. Oliver de Paderborn a descris cum „carnea descompusă acoperea gingiile și dinții” celor afectați, „lipsindu-i de capacitatea de a mesteca [și cauzînd] înnegrirea oribilă a gambelor”, iar Jacques de Vitry își amintea că-i văzuse pe cruciații care sufereau de această boală alunecînd într-o comă letală, „asemeni celor care adorm”. Se spunea că toți creștinii se săturaseră să mai vadă nisip, dorindu-și să zărească iarba cîmpiilor. Desigur, și populația din Damietta suferea, dar și al-Kamil, în tabăra sa dinspre sud. La începutul anului 1219, el a fost silit să se întoarcă la Cairo, pentru a împiedica o lovitură de stat, dar sosirea binevenită a fratelui său al-Mu‘azzam a alungat pericolul, iar al-Kamil s-a putut întoarce la locul asediului, înainte ca francii să capete vreun avantaj însemnat¹⁶.

Impasul

Primele opt luni ale anului 1219 au stat sub semnul unui blocaj. Cruciații se instalaseră suficient de bine pe malul ocupat de ei al Nilului, astfel încît un atac nu ar fi reprezentat un pericol, dar le lipseau atît resursele umane, cît și cele materiale fie pentru a învinge apărarea Damiettei, fie pentru a-l izgoni pe al-Kamil din zonă. Poziția latinilor s-a înrăutățit în momentul în care un nou val de trupe s-a întors în Occident în mai. De-a lungul unei mari părți a acestui interval, au existat speranțe mari privind sosirea iminentă a lui Frederic al II-lea. Toți cruciații, inclusiv Pelagius, așteptau ca domnitorul din Dinastia Hohenstaufen să apară la conducerea unei armate vaste, invincibile – care avea să zdrobească orice împotrivire aiubidă. Problema era că Frederic se afla încă în Europa, implicat în dispute cu Roma în privința încoronării, iar în cele din urmă în Egipt a ajuns vestea că el nu se va alătura campaniei decît cel mai devreme în martie 1220. Jacques de Vitry își amintește dispoziția armatei, scriind: „Majoritatea oamenilor noștri erau cuprinși de disperare”¹⁷.

În această perioadă, teatrul războiului a primit una dintre cele mai ciudate vizite. În vara anului 1219, respectatul sfînt în viață Francisc de Assisi – susținător al principiilor sărăciei extreme și evanghelismului extatic, asociate cu practica cerșitului – a sosit în tabăra creștină. El își croise drum spre Egipt îmbrăcat în zdrențe, ca un sfînt, crezînd că poate aduce pacea în lume (și succesul cruciadei), dacă îi va converti pe musulmani la creștinism. Traversînd linia conflictului, sub pretextul că vrea să negocieze, Sfîntul Francisc i-a implorat pe soldații egipteni uimiți să-l conducă la al-Kamil. Luîndu-l drept un cerșetor nebun, dar inofensiv, aceștia au fost de acord. În cadrul audienței bizare ce a urmat, al-Kamil a refuzat politicos oferta lui Francisc de a demonstra puterea Dumnezeuului creștin, mergînd prin foc, iar în cele din urmă sfîntul a plecat acasă fără să fi obținut nici un rezultat.

În pofida acestei diversiuni remarcabile, asediul a continuat, iar sfârșitul verii a adus alte evoluții îngrijorătoare. Relativul succes al recoltelor egiptene fusese întotdeauna asociat cu fluctuațiile minore ale inundațiilor anuale cauzate de Nil. În acel an, fluviul nu și-a mai ieșit din albie în multe zone, fapt care a determinat creșteri imense ale prețului grâului și o penurie de alimente. În septembrie, al-Kamil a recunoscut că garnizoana epuizată a orașului Damietta era pe cale să se predea și, prin urmare, le-a propus cruciaților condițiile unui acord. În schimbul încetării asediului, le-a promis francilor să le restituie Ierusalimul și cea mai mare parte a Palestinei; este posibil să le fi făgăduit că le va restitui și Sfânta Cruce. Castelele Kerak și Montreal din Transiordania urmau să rămână sub stăpânire aiubidă, dar, drept compensație, musulmanii urmau să plătească un tribut anual însemnat.

Această propunere extraordinară a confirmat faptul că prioritățile reale ale Aiubizilor vizau Egiptul și Siria, mai degrabă decât Palestina. Totodată, propunerea părea să țințească readucerea Țării Sfinte sub controlul creștinilor, însușind regatul Ierusalimului și toate statele cruciate. Totuși, la această răscruce importantă a apărut primul semn clar de disensiune între liderii expediției. Jean de Brienne și Ordinul Teuton și-au exprimat verbal sprijinul pentru pact, la fel ca mulți cruciați, dar în cele din urmă opiniile cardinalului Pelagius – sprijinit de cavalerii Templieri, Ospitalieri și de venețieni – au avut câștig de cauză, iar oferta lui al-Kamil a fost respinsă. Au fost exprimate îngrijorări legitime cu privire la posibilitatea de a apăra un regat franc lipsit de fortărețele sale din Transiordania – deși, în mod realist, Kerak și Montreal erau la fel de importante pentru speranțele lui al-Kamil de a menține linii de comunicații sigure între Egipt și Damasc. Poate că venețienii erau mai interesați de potențialul economic al Damiettei decât de redobândirea Ierusalimului. Totuși, principalul argument care a stat la baza deciziei lui Pelagius a fost convingerea sinceră că sosirea ulterioară a lui Frederic al II-lea va facilita succese mai mari și mai decisive.

Odată cu încheierea negocierilor, sfârșitul verii a adus în tabăra cruciată încă o serie de plecări și sosiri perturbatoare. La începutul lunii noiembrie 1219, al-Kamil a mai făcut o ultimă tentativă de a-i alunga pe franci, inițiind un atac amplu, dar trupele sale au fost respinse. În acest moment, populația Damiettei se afla într-o stare disperată. În noaptea de 5 noiembrie, câțiva cruciați italieni și-au dat seama că unul dintre turnurile parțial ruinate ale orașului fusese lăsat fără apărare. Înaintind în grabă cu o scară, ei au urcat pe ziduri și în curînd au chemat și mai multe trupe. În interiorul orașului, latinii au descoperit un spectacol sumbru. Oliver a descris cum „au găsit străzile înțesate cu trupurile morților, care se stinseseră din cauza mizeriei și a foametei”; cînd au cercetat casele, au găsit musulmani slăbiți, lungiți în paturi alături de cadavre. Asediul de optsprezece luni întreprins de către cruciați avusese drept rezultat pierderi îngrozitoare în rîndul apărătorilor – zeci de mii muriseră. Cu toate acestea, francii și-au sărbătorit succesul mult-așteptat, însușindu-și cantități mari de aur, argint și mătăsuri. Între timp, Jacques de Vitry supraveghea botezul imediat al copiilor musulmani ce supraviețuiseră¹⁸.

După ce al-Kamil și-a dat seama că Damietta căzuse, s-a grăbit să se retragă cu aproximativ 60 km către sud, de-a lungul Nilului, pentru a-și reconsolida poziția la Mansura. Pe parcurs, a avut timp mai mult decât suficient pentru a-și pregăti apărarea deoarece, imediat după avîntul succesului, a cincea cruciadă era paralizată de indecizie. Primul aspect disputat a fost însăși soarta Damiettei. Jean de Brienne s-a gîndit s-o revendice pentru sine însuși – iar apoi a bătut monede care-i confirmau dreptul asupra

orașului –, dar Pelagius voia să păstreze Damietta (și partea leului din prăzile strînse) pentru a servi intereselor papalității și ale lui Frederic al II-lea. În cele din urmă, s-a negociat un compromis temporar, prin care i se permitea lui Jean să conducă orașul pînă la sosirea regelui german.

Chestiunea strategiei viitoare era și mai problematică. Cruciații atacaseră Damietta pentru a încheia războiul, dar acum apăreau probleme nerezolvabile privitoare la oraș. Ar trebui să fie folosit drept element de negociere, pentru a asigura restituirea Țării Sfinte sau chiar termeni mai favorabili decît cei oferiți deja, sau cea de-a cincea cruciadă ar trebui să se gîndească la posibilitatea unui atac cu toate forțele asupra Egiptului, mărșăluind în susul fluviului pentru a-l zdrobi pe al-Kamil și pentru a cuceri Cairo?

Asumarea victoriei

Marcată de o indecizie regretabilă, lipsită de precedent, a cincea cruciadă și-a petrecut următorul an și jumătate stînd confortabil la Damietta, meditănd asupra acestor aspecte – ba chiar bîntuită de spectrul venirii lui Frederic al II-lea. Jean de Brienne a părăsit Egiptul, în parte pentru a revendica tronul Armeniei Ciliciene, după moartea regelui Leon I, dar și pentru a supraveghea apărarea Palestinei împotriva atacurilor repetate din partea lui al-Mu‘azzam. Totuși, pe măsură ce lunile treceau, Jean a început să se confrunte cu critici tot mai ample pentru absența sa de la cruciadă.

Întorcîndu-se la Damietta, Pelagius a preluat controlul armatelor france rămase și a făcut toate eforturile pentru a menține ordinea. Aproximativ în aceeași perioadă, cardinalul a pus ca o carte misterioasă în limba arabă – se pare că le fusese arătată cruciaților de către creștinii sirieni – să fie tradusă și citită cu glas tare armatei. Aparent, textul cuprindea o culegere de profeții scrise în secolul al IX-lea și relata revelații ale Sfîntului Apostol Petru. Cartea ar fi „prezis” evenimentele celei de-a treia cruciade, precum și căderea Damiettei. De asemenea, mai afirma că a cincea cruciadă va fi victorioasă sub conducerea „unui mare rege din vest”. Întregul episod poate părea inventat, însă Oliver de Paderborn și Jacques de Vitry au luat foarte în serios „prezicerile” din acest tom. Cu siguranță, Pelagius s-a folosit de ele pentru a-și justifica refuzul său continuu de a negocia cu Aiubizii și răbdarea sa neclintită de a aștepta sosirea lui Frederic al II-lea¹⁹.

În cele din urmă, pe 22 noiembrie 1220, papa Honorius al III-lea a acceptat solicitările lui Frederic și l-a uns împărat al Germaniei. În schimb, Frederic și-a înnoit jurămîntul de cruciat. Prin urmare, se părea că venirea primăverii, în 1221, anunța un nou început pentru a cincea cruciadă. În luna mai a acestui an a sosit primul val de cruciați Hohenstaufen, sub comanda lui Ludwig de Bavaria și, încurajat de aceste întăriri, Pelagius a luat în sfîrșit hotărîrea de a se îndrepta spre sud și de a ataca tabăra, acum foarte bine fortificată, a lui al-Kamil de la Mansura. Din nefericire pentru franci, organizarea acestei campanii a fost extrem de deficitară. Chiar după ce fusese luată decizia, creștinii au trecut cu greu la acțiune, iar înaintarea a început abia pe 6 iulie 1221. În ziua următoare, Jean de Brienne s-a întors în Egipt și s-a alăturat forțelor lui Pelagius și Ludwig. O parte din oastea cruciată a rămas să apere Damietta, dar latinii dispuneau totuși de 1.200 de cavaleri, aproximativ 4.000 de arcași și numeroși infanteriști. Marșul lor către sud, pe malul estic al Nilului, era însoțit și de o flotă creștină de mari dimensiuni.

Problema era că Pelagius nu cunoștea prea bine terenul din jurul orașului Mansura și se pare că nu avea nici un fel de informații despre manifestările hidrologice din Delta Nilului. În schimb, al-Kamil alesese locația noii sale tabere cu multă atenție și în mod premeditat. Poziționată chiar la sud de joncțiunea dintre Nil și un braț secundar al acestuia, râul Tanis, care curgea către lacul Mansallah, tabăra aiubidă era practic inatacabilă. În plus, orice armată atacatoare s-ar fi aflat prinsă între două cursuri de apă. De asemenea, revărsarea anuală din august a Nilului se apropia cu repeziciune. Aceasta însemna că, dacă cruciații întârziu, atacul lor ar fi putut fi respins nu doar de săbiile musulmane, ci și de apele de neoprit ale marelui fluviu.

Poate că al-Kamil și-a reînnoit acum oferta sa de armistițiu, cu aceleași condiții propuse în 1219, încercând tocmai să provoace o astfel de întârziere. Amânarea ostilităților era în interesul lui al-Kamil și din cauză că el aștepta acum sosirea unor întăriri sub conducerea atât a lui al-Asraf, cât și a lui al-Mu'azzam. Dar, în pofida unor discuții – și a avertizărilor cavalerilor Templieri și Ospitalieri cu privire la creșterea concentrației de trupe aiubide în Egipt – Pelagius a refuzat din nou negocierile, iar cruciații au continuat să avanseze. E imposibil de apreciat dacă al-Kamil ar fi respectat orice înțelegere făcută atât de târziu.

Pe 24 iulie, francii ajunseseră la așezarea Sharamsah, la câteva zile distanță de Mansura. Acolo, ei au respins un atac musulman, iar moralul creștinilor pare să fi fost la înălțime. Totuși, din cauza revărsării iminente a Nilului, Jean de Brienne a sugerat o retragere imediată la Damietta. Sfatul său a fost ignorat de către Pelagius, care se pare că era convins că latinii puteau obține victoria. De fapt, ei se îndreptau către o capcană atent pregătită.

Înaintînd către sud, francii au ignorat un afluent mic care se vărsa în Nil dinspre vest. Aceasta a fost o mare greșeală. „Afluentul” aparent inofensiv era de fapt canalul Mahalla, un curs de apă care se reunea cu Nilul la câteva zeci de kilometri mai la sud de Mansura. După ce armata cruciată a trecut de el cu tot cu flota, al-Kamil a trimis un grup de vase proprii care să intre pe Nil și să blocheze orice retragere, scufundînd chiar patru vase, pentru a se asigura că nu se mai putea trece pe acolo. Pe 10 august, creștinii ocupau o poziție în fața orașului Mansura, în „furca” dintre Nil și Tanis. Aproximativ în același timp, totuși, al-Ashraf și al-Mu'azzam au sosit în Egipt și și-au condus trupele către nord-est, blocînd astfel orice retragere pe uscat. La scurt timp după aceea a început revărsarea Nilului.

Poziția ocupată de cruciați a devenit în curînd imposibil de menținut. Odată cu creșterea nivelului apelor, flota lor nu a mai putut fi controlată, iar vasele supraîncărcate au început să se scufunde. S-a luat în considerare ideea de a construi o tabără fortificată și de a aștepta întăriri, dar în seara zilei de 26 august pura disperare generată de situație a condus la o retragere bruscă și haotică; doar cavalerii Templieri din ariergardă mențineau formația. În acest moment, al-Kamil a ordonat deschiderea porților canalului folosit pentru a controla revărsarea Nilului, astfel încît cîmpiile au fost inundate, iar inamicul a fost izolat și mai mult – terenul a devenit atât de noroiu și de îmbibat de apă, încît francii se afundau în el pînă la brîu. După o zi chinuitoare de-a lungul căreia încerca să înainteze spre nord, Pelagius a acceptat realitatea irecuperabilă a poziției creștinilor și a solicitat termenii capitulării, pe 28 august 1221.

După ce li se oferise de două ori Orașul Sfînt, Ierusalimul, cardinalul și ceilalți cruciați trebuiau acum să accepte umilînța unei înfrîngerii rușinoase. Al-Kamil i-a tratat pe franci cu un respect deosebit – nerăbdător să aducă întreaga situație nefericită la un

sfârșit rapid, astfel încât să-și poată consolida în sfârșit dominația asupra Egiptului – totuși, a solicitat predarea imediată a Damiettei și eliberarea tuturor prizonierilor musulmani. Singura concesie era că tratatul de opt ani dintre creștinătatea latină și Aiubizi nu avea să fie extins și în privința împăratului Frederic al II-lea. La 8 septembrie, al-Kamil a sosit la Damietta, așa cum era de așteptat, iar în săptămânile următoare francii au părăsit Egiptul fără să fi obținut nimic.

Cruciada lui Frederic al II-lea

Schimbarea dramatică a destinului celei de-a cincea cruciade a generat critici în întreaga creștinătate latină, după anul 1220. Cardinalul Pelagius a fost acuzat de conducere ineficientă și eronată – unii au considerat că eșecurile sale din Egipt dovedeau absurditatea subiacentă a viziunii idealizate a lui Inocențiu al III-lea cu privire la o cruciadă condusă de către Biserică. Și Jean de Brienne a fost condamnat pentru că își neglijase rolul de comandant militar și pentru că îngăduise forțelor cruciate să zăbovească la Damietta, imobile, pe parcursul anului 1220 și după aceea. Însă cele mai intense atacuri îl vizau pe Frederic al II-lea, marele împărat care nu sosise niciodată în Africa de Nord, în pofida tuturor promisiunilor sale. Chiar și în 1221, el și-a amînat din nou plecarea – fiind întîrziat de izbucnirea unei revolte politice în Sicilia –, iar la sfîrșitul verii, după dezastrul de pe Nil și încheierea cruciadei, momentul de a porni la acțiune trecuse²⁰.

Frederic demonstrase că prioritatea sa absolută o constituia apărarea, consolidarea și expansiunea Imperiului Hohenstaufen. Pentru un monarh medieval, nu erau preocupări neobișnuite. Aceleași probleme legate de domnie influențaseră carierele de cruciați ale lui Henric al II-lea și Richard I al Angliei sau Filip August al Franței. Într-adevăr, dintr-un anumit punct de vedere, devotamentul și ambiția hotărîtă a lui Frederic erau demne de laudă, însă în preajma celei de-a cincea cruciade, noul împărat a fost supus unor presiuni din ce în ce mai mari pentru a-și respecta legămintele și a se implica în războiul pentru Țara Sfîntă. Această necesitate deriva parțial din oprobiul public, dar era impulsionată cel mai intens de către papalitate. Honorius al III-lea își dorea cu disperare să reanime campania pentru recucerirea Ierusalimului și să-și răscumpere propria vină pentru rezultatul dezastruos al expediției către Damietta. Totodată, el a recunoscut că Frederic, care acum încercuise statele papale, reprezenta o amenințare clară la adresa suveranității romane. Cruciada ar fi putut reprezenta un mijloc util și eficient de controlare a acestui potențial inamic.

Stupor mundi

Frederic al II-lea a fost una dintre cele mai controversate figuri din istoria medievală. În secolul al XIII-lea, susținătorii săi îl lăudau, supranumindu-l *stupor mundi* (minunea lumii), dar era condamnat de către dușmanii săi prin intermediul apelativului „fiara Apocalipsei”; istoricii contemporani se contrazic și acum în privința răspunsului la întrebarea dacă era un despot tiranic sau un geniu vizionar, primul practicant al unei viziuni renaștentiste asupra regalității. Burtos și chel, cu o vedere proastă, Frederic nu

prea impresionantă din punct de vedere fizic, dar între anii 1220 și 1230 a fost cel mai puternic domnitor din lumea creștină : împărat al Germaniei și rege al Siciliei.

S-a sugerat uneori că Frederic avea o abordare distinctă, nemedievală și iluminată a guvernării, religiei și vieții intelectuale, că a adus această perspectivă revoluționară în întreprinderea cruciată, transformând cu o singură fluturare a mâinii sale puternice soarta războiului sfânt și a statelor cruciate. În realitate, Frederic nu era atât de radical, nici în calitate de monarh, nici în calitate de cruciat. Deoarece crescuse în Sicilia – care avea propria sa populație arabă indigenă și o rețea de contacte musulmane întemeiată cu mult timp în urmă – Frederic era familiarizat cu Islamul : știa puțin limba arabă, avea în serviciul său un grup devotat de gărzi musulmane și poseda chiar un harem. Totodată, avea o minte mereu iscoditoare, un interes avid în domeniul științei și o pasiune absolută pentru soimărit. Cu toate acestea, noțiunea întreținerii unei curți regale cultivate nu era deloc unică. Regii iberici creștini din Castilia erau probabil chiar mai deschiși influențelor musulmane în această perioadă, iar Frederic nu era întotdeauna tolerant sub aspectul atitudinii sale față de credința și de dogma creștină, suprimând în mod violent rebeliunea arabă din Sicilia dintre anii 1222 și 1224 și opunându-se existenței ereticilor pe teritoriul său.

Și contemporanii, și comentatorii moderni au presupus că noul împărat de Hohenstaufen era extrem de dezinteresat de războiul sfânt. Cu toate acestea, în pofida faptului că nu a luptat în cea de-a cincea cruciadă, Frederic avea să dovedească, în timp, că era însuflețit de o dedicare autentică față de cauza cruciată. Modul în care a abordat lupta pentru dominația asupra Țării Sfinte a fost condiționat, totuși, de credința fermă că era destinat să-și extindă autoritatea imperială asupra întregii creștinătăți. Plecând în cruciadă, Frederic încerca atât să-și îndeplinească obligația pe care o considera naturală, în calitate de împărat creștin, cât și să-și exercite dreptul său la fel de natural de a recuceri cel mai sfânt oraș, Ierusalimul, și de a domni acolo²¹.

Cruciat imperial, rege al Ierusalimului

În jurul anului 1225, papa Honorius al III-lea a încercat în mod repetat să îl determine pe Frederic să depună un nou legământ cruciat. Inițial, campania ar fi trebuit să înceapă în 1225, dar în martie 1224 împăratul a solicitat încă o amânare, din cauza dificultăților crescânde de a menține ordine în Sicilia. Răbdarea papei fiind acum aproape epuizată, în iunie 1225 s-a încheiat un nou acord oficial la San Germano (în nord-vestul Italiei). Acest tratat avea o serie de prevederi stricte : Frederic urma să recruteze o armată de 1.000 de cavaleri și să le finanțeze activitatea în Țara Sfântă pe o perioadă de doi ani ; în plus, trebuia să ofere 150 de nave care să îi transporte pe cruciați către Orient și să îi livreze conducătorului Ordinului cavalerilor Teutoni, Herman de Salza (un aliat apropiat al Dinastiei Hohenstaufen), 100.000 de uncii de aur. Cel mai important, împăratul promitea să pornească în cruciadă până pe 15 august 1227 ; în caz contrar, avea să fie excomunicat. Frederic a acceptat acești termeni, în parte pentru că el însuși își dorea și era hotărât să inițieze o campanie în Orient, dar și pentru a beneficia de sprijinul teritoriului Hohenstaufen în privința impozitului pentru cruciadă – o taxă nepopulară, pentru că mulți se temeau, din cauza antecedentelor, că încasările de pe urma ei vor ajunge în vistieria imperială. Fiind de acord cu tratatul de la San Germano, Frederic semnala

categoric că, de data aceasta, își va respecta legămintele. Această inițiativă l-a făcut să câștige sprijinul supușilor săi, dar totodată i-a impus niște termene extrem de strînse.

În acest moment, împăratul începuse să pună bazele diplomatice ale expediției sale către Orientul Apropiat. Astfel, a ajuns să ia legătura cu doi conducători levantini – Jean de Brienne și al-Kamil – care credeau amîndoi că îl pot manipula pe Frederic în propriul lor avantaj. Ei nu țineau cont de faptul că era un politician și un negociator capabil de înșelăciuni; că avea o capacitate remarcabilă de a asocia pragmatismul cu o mîină de fier. La începutul anilor 1220, Jean de Brienne încă mai avea pretenții la titlul de „rege al Ierusalimului”, datorită rolului său de regent al fiicei sale, Isabela a II-a, dar, în susținerea legitimității acestei funcții, se confrunta cu împotrivirea fermă a nobililor franci cu viziune independentă din Levantul latin, care acum deveniseră foarte iscușiți în a folosi legile și obiceiurile statului pentru a limita autoritatea regală. Prin urmare, în 1223, Jean a fost de acord cu o alianță prin căsătoria între Isabela și împăratul Frederic, imaginîndu-și că sprijinul din partea Dinastiei Hohenstaufen îi va consolida propria poziție ca rege. Uniunea a fost oficializată în noiembrie 1225, la o ceremonie din Brindisi (în sudul Italiei); la ea au luat parte Jean și membrii de vază ai aristocrației din Ierusalim. Spre surpriza și dezgustul lui Jean, imediat după încheierea ceremoniei, Frederic și-a revendicat propriul drept la conducerea directă a Palestinei france și i-a intimidat pe nobilii latini adunați acolo, astfel încît aceștia i-au recunoscut autoritatea. Această manevră l-a lăsat pe Jean de Brienne nemulțumit și lipsit de drepturi, însă totodată a rescris regulile conducerii cruciadelor – pregătind terenul pentru ca expediția viitoare să fie condusă de o persoană care îmbina în mod unic poziția de cruciat, cea de împărat din Dinastia Hohenstaufen și cea de rege al Ierusalimului.

Totodată, în jurul anului 1226, Frederic a început un dialog cu al-Kamil, sultanul aiubid al Egiptului, deși nu este clar care dintre cele două părți a inițiat comunicarea. Se pare că al-Kamil avea cunoștință de expediția planificată a împăratului și, pentru a respinge orice nouă amenințare la adresa regiunii Nilului, a propus un pact neobișnuit. La fel cum procedase înainte tatăl său, al-Adil, noul sultan era mult mai interesat să ajungă la înțelegeri diplomatice cu francii – apărînd așadar interesele lor comerciale comune – decît să poarte un jihad sîngeros și perturbator. Poziția lui al-Kamil, de conducător al confederației aiubide, a fost amenințată și în 1226. La începutul celei de-a cincea cruciade, relațiile dintre el și fratele său, al-Mu'azzam, emirul Damascului, se răciseră, iar al-Mu'azzam făcuse un pas destul de drastic, aliindu-se cu kwarizmienii – o grupare de mercenari turci agresivi, izgoniți din Asia Centrală de venirea mongolilor și care acționau acum din nordul Irakului. Pentru a contracara acest pericol, al-Kamil l-a invitat pe Frederic să-și aducă armatele în Palestina și, în schimbul unei promisiuni de ajutor împotriva lui al-Mu'azzam, s-a oferit să le restituie latinilor Ierusalimul. Pentru a clarifica detaliile acestui acord istoric, sultanul l-a trimis pe unul dintre cei mai de încredere adjutanți ai săi, Fakhr al-Din, ca sol la curtea regelui de Hohenstaufen. Acolo, acesta și Frederic au negociat în termeni amicali, iar împăratul chiar i-a acordat lui Fakhr al-Din gradul de cavalier, în semn de prietenie²².

În 1227, Frederic al II-lea era gata să-și conducă propria cruciadă: înzestrat cu o autoritate militară și politică nemaivăzută, avînd sprijinul unui pact promițător cu Aiubizii. Forțele sale cruciate germane și siciliene s-au reunit în portul Brindisi, în luna august a acelui an, pregătindu-se să plece către Țara Sfîntă, dar apoi a lovit dezastrul. În arșița verii, o boală foarte molipsitoare (poate că holera) s-a abătut asupra armatei. Amenințat

cu excomunicarea, împăratul știa că nu-și poate permite o amânare, astfel că imbarcarea a început conform programului stabilit. Frederic însuși a pornit pe mare pe 8 septembrie, însoțit de nobilul german Ludwig al IV-lea de Turingia, dar după câteva zile s-au îmbolnăvit și ei. Îngrijorat de starea sănătății sale, împăratul a făcut cale întoarsă, oprindu-se la Otranto (la sud de Brindisi). Nu încapă îndoială că panica era reală, iar întârzierea – necesară – Ludwig murise din cauza bolii cît erau încă pe mare. Frederic a declarat că-și va relua călătoria în mai 1228, după ce-și va fi încheiat convalescența în sudul Italiei, și l-a trimis pe liderul teuton Herman de Salza către Orientul Apropiat, să supravegheze oastea cruciată. Conștient de cum ar fi putut fi interpretate evenimentele la Roma, împăratul a trimis și un mesager către papă²³.

Honorius al III-lea murise în luna martie a celui an, iar succesorul său, papa Grigore al IX-lea, a fost un reformator dur și un apărător al prerogativelor papale, care nu a susținut aproape deloc cauza Dinastiei Hohenstaufen. Deja bănuitor cu privire la motivele lui Frederic, Grigore a întâmpinat veștile prin acțiuni severe, fără a da dovadă de înțelegere. Profitînd de ocazie pentru a constrînge ceea ce considera a fi puterea excesivă a imperiului, el a aplicat imediat prevederile tratatului de la San Germano și l-a excomunicat pe Frederic pe 29 septembrie. Acesta a fost un act sever de pedeapsă, avînd în vedere îndeosebi presupusul statut al împăratului de monarh înscăunat prin voința divină; teoretic, cel puțin, Frederic a fost expulzat din comunitatea creștină, iar credincioșii ar fi trebuit să se ferească de el. Probabil că papa se aștepta ca Frederic să caute reconcilierea și iertarea – să se supună Romei, recunoscînd astfel în mod tacit supremația papală.

De fapt, Frederic nu a făcut nimic în acest sens. Refuzînd să recunoască faptul că fusese excomunicat, l-a trimis pe Riccardo Filangeri, unul dintre principalii săi oficiali militari, în Palestina, cu 500 de cavaleri, în aprilie 1228. Pe 28 iunie avea să îl urmeze și împăratul, care a plecat din Brindisi cu o flotă de aproximativ 70 de nave. Își asuma un risc enorm, lăsînd Sicilia, îndeosebi, expusă abuzurilor unui papă ambițios și lipsit de scrupule – dar Frederic părea acum decis să-și țină în sfîrșit legămîntul de cruciat. Urma să ajungă în Țara Sfîntă în calitate de cel mai puternic conducător care îmbrățișase vreodată cauza crucii, dar și ca un dizgrațiat, alungat din sînul Bisericii.

Frederic al II-lea și Orientul Apropiat

În lunile anterioare, evenimentele conspiraseră și mai mult pentru a diminua șansele de succes ale lui Francisc al II-lea în Levant. Două decese i-au modificat planurile. La sfîrșitul anului 1227, al-Mu'azzam a murit de dizenterie, anulînd practic alianța planificată a împăratului cu al-Kamil. Apoi, în mai 1228, tînăra soție a lui Frederic, regina Isabela a II-a a Ierusalimului, a murit după ce a dat naștere unui fiu. Acest copil, Conrad, a devenit atît moștenitorul Imperiului Hohenstaufen, cît și – prin ascendența mamei sale – al regatului Ierusalimului. În termeni legali, această modificare a diminuat autoritatea lui Frederic în Palestina. Nu mai avea să fie soțul unei regine în viață, ci regentul noului copil moștenitor.

Aceste piedici semnificative nu l-au făcut pe împărat să-și piardă avîntul. El a sosit în Cipru pe 21 iulie 1228 și a început să impună dominația Dinastiei Hohenstaufen asupra insulei – drept cîștigat de tatăl său la sfîrșitul secolului al XII-lea. Frederic l-a îndepărtat

de la putere pe Ioan de Ibelin (care fusese regent al tânărului rege Henric I), acuzându-l de corupție financiară, și și-a impus drepturi imperiale asupra veniturilor regale ale Ciprului, înainte de a naviga spre Tyr, iar apoi către sud, spre Acra, la începutul lui septembrie.

După ce a ajuns pe uscat, statutul de excomunicat al lui Frederic i-a cauzat puține probleme. Patriarhul latin Gerold a fost în mod clar necooperant, iar cavalerii Templieri și Ospitalieri au întârziat și ei cu sprijinul acordat campaniei împăratului, dar probabil că acest fapt se datora mai degrabă resentimentului față de favoritismul arătat de Dinastia Hohenstaufen cavalerilor Teutoni. Mai supărătoare era diminuarea resurselor marțiale suferită în toamna respectivă. După ce-și petrecuseră vara ajutându-i pe cavalerii Teutoni să-și construiască noul lor castel de la Montfort, pe dealurile din estul Acrei, o mare parte din oastea cruciată navigase înapoi către Europa. Fără a recurge la forța militară zdrobitoare, Frederic a apelat în schimb la negocieri, reluând comunicarea cu al-Kamil și dialogul cu reprezentantul său, Fachr al-Din.

Luînd în considerare moartea lui al-Mu'azzam și modificarea în consecință a echilibrului puterii în lumea aiubidă, al-Kamil ezita să-și țină promisiunile față de împărat și prin urmare să riște, atrăgându-și critici din partea Islamului pentru că le făcuse francilor concesiile inutile. Totuși, concomitent, principala prioritate a sultanului era să-și asigure controlul complet asupra Damascului și să nu fie atras într-un război costisitor cu Frederic. Pentru a intensifica amenințarea incipientă a conflictului, împăratul și-a condus forțele rămase de la Acra către Jaffa, la începutul anului 1229 – imitînd manevra similară a lui Richard Inimă-de-Leu din 1191. Presiunea a început să se vadă, iar pe măsură ce discuțiile continuau, Frederic a folosit toate viclesugurile și argumentele pentru a obține un acord favorabil și restituirea Orașului Sfînt. La un moment dat, a apelat la prietenia pe care o cultivase, discutînd chestiuni de știință și filosofie, dar apoi a început să amenințe cu războiul; a argumentat că, pentru musulmani, Ierusalimul era doar o ruină dezolantă, dar că pentru creștini sacralitatea orașului era supremă. Lăsîndu-se convins de aceste argumente și avînd ochii ațintiți asupra Siriei, mai degrabă decît asupra Palestinei, al-Kamil a cedat, în cele din urmă.

Pe 18 februarie 1229, Frederic și sultanul aiubid au căzut de acord asupra condițiilor. În schimbul unui armistițiu pe durata a zece ani și a protecției militare oferite de Frederic împotriva tuturor dușmanilor, fie ei chiar creștini, al-Kamil preda Ierusalimul, Betleemul și Nazaretul, împreună cu o fișie de teren ce lega Orașul Sfînt de coastă. Musulmanii urmau să aibă în continuare acces la *Muntele Templului*, iar propriul lor cadiu urma să vegheze asupra acestei zone sacre, dar trebuiau să părăsească restul orașului. Pentru prima oară, după patruzeci de ani, Sfîntul Mormînt avea să ajungă din nou în mîinile creștinilor – un împărat excomunicat reușise ceea ce, începînd cu anul 1187, nu putuse să realizeze nici un alt cruciat, și mai ales fără să fie vărsată nici o picătură de sînge.

La prima vedere, această realizare impresionantă ar putea să pară o ruptură extraordinară față de tradiție – un act care a răsturnat principiile fundamentale ale cruciadei: acceptarea păcii; respingerea sabiei. Cu siguranță, unii istorici moderni au prezentat în acest fel recuperarea Ierusalimului de către Frederic – drept o dovadă a faptului că împăratul poseda o viziune și o sensibilitate mai presus de epoca sa. O astfel de concepție se fundamentează pe simplificare și distorsionare. Deși este adevărat că Frederic a fost primul cruciat care a obținut rezultate atît de prețioase prin intermediul diplomației, negocierile jucaseră un rol important și în campaniile anterioare. Într-adevăr, metodele și obiectivele împăratului de Hohenstaufen seamănă mult cu cele ale lui Richard Inimă-de-Leu, în cea

de-a treia cruciadă. De asemenea, este demn de remarcat faptul că, asemenea lui Richard, Frederic a fost nevoit să-și însoțească discuțiile despre armistițiu cu amenințarea marțială. Se pare că el apelase la diplomație nu dintr-o dorință sinceră de a evita vărsarea de sânge, ci mai degrabă deoarece acesta era cel mai rapid mijloc disponibil pentru a-și atinge scopul.

După încheierea acordului, în 1229, evenimentele s-au derulat cu repeziciune. Un cronicar musulman a descris cum „după armistițiu, sultanul a emis o proclamație conform căreia toți musulmanii trebuiau să plece din Ierusalim și să lase orașul creștinilor. Musulmanii au plecat plângând, gemând și jelindu-se”. Frederic a intrat în Ierusalim pe 17 martie 1229; a vizitat Domul Sfintei și moscheea Aqsa, însoțit de un ghid musulman. În Biserica Sfântului Mormânt, el și-a pus cu mândrie coroana pe cap cu propriile mâini, afirmându-și prin acest ceremonial maiestatea neegalată. Pentru a-și face publică realizarea și pentru a o glorifica, în aceeași zi împăratul i-a scris din Ierusalim o scrisoare regelui Henric al III-lea al Angliei. În această misivă, Frederic se asemena cu regele David din Vechiul Testament și declara că „[Dumnezeu] ne-a înălțat foarte sus, dintre ceilalți prinți ai lumii”. După această vizită scurtă, împăratul s-a întors la Acra²⁴.

Dacă Frederic credea că succesul său va fi întâmpinat cu bucurie, se înșela. În propria sa scrisoare, patriarhul Gerold condamna comportarea împăratului drept „deplorabilă”, afirmând că acțiunile acestuia „dăunaseră cauzei lui Iisus Hristos”. În parte, mânia sa se datora faptului că acordul unilateral dintre Frederic și Aiubizi fusese stabilit „după dialoguri lungi și secrete, fără ca [nici un franc din acel stat] să fie consultat”. Împreună cu cavalerii Templieri și Ospitalieri, Gerold se mai plîngea și de imposibilitatea de a asigura controlul asupra unui număr suficient de mare de castele pentru a apăra Orașul Sfânt (multe dintre acestea aparținuseră anterior ordinilor militare) și a subliniat că împăratul nu făcuse nimic nici pentru a coordona refortificarea Ierusalimului. Dincolo de toate aceste atacuri, totuși, se întrevădea teama tot mai intensă că Frederic se va afla acum în postura de a-și impune autoritatea autocratică deplină asupra întregului regat latin.

Este foarte posibil ca împăratul să fi dorit să-și impună voința, dar la scurt timp a început să primească vești tulburătoare din Occident. În absența sa, papa Grigore al IX-lea inițiasă o invazie aprigă asupra sudului Italiei, urmărind să cucerească Sicilia și astfel să pună capăt încercuirii Romei de către Dinastia Hohenstaufen. Chiar și în contextul excomunicării lui Frederic, aceasta era o manevră cinică și evident în interesul propriu al papei – manevră care a fost ulterior larg criticată în Europa. Și mai grav, papa a încercat să încurajeze recrutările pentru campania sa, oferindu-le participanților recompense spirituale care aminteau de cele acordate cruciaților. Printre cei care au sprijinit cauza lui Grigore se numărau cei doi rivali din cea de-a cincea cruciadă: cardinalul Pelagius și Jean de Brienne, care acum se împăcaseră.

Presat de amenințarea la adresa imperiului său occidental, Frederic a ajuns rapid la un compromis cu nobilimea latină din regatul Ierusalimului. În loc să numească pe unul din apropiații săi, el a fost de acord ca în absența sa să încredințeze guvernarea Palestinei unor nobili locali. Acesta era doar puțin mai mult decât un expedient temporar, însă îi permitea împăratului să plece rapid către Italia. Chiar și așa, un număr mare de franci levantini nutreau resentimente față de tacticile lipsite de considerație față de cei din jur folosite de Frederic. Conștient de atmosfera tensionată, împăratul a încercat să plece din Acra pe 1 mai 1229 fără nici un ceremonial, imbarcându-se în zorii zilei, însă, conform

unei cronici latine, Frederic a suferit o ultimă jignire cînd un grup de „măcelari și oameni ai străzii” l-au observat îndreptîndu-se către docuri, iar această mulțime furioasă „a alergat pe lîngă el și a aruncat cu fișii de stomac și bucăți de carne”. Împăratul de Hohenstaufen redobîndise Ierusalimul pentru creștinătate, dar se pare că a părăsit Orientul Apropiat „fiind urît, blestemat și considerat un om rău”²⁵.

Un nou orizont

Frederic al II-lea s-a întors în sudul Italiei la timp pentru a respinge trupele ce luptau în numele papei Grigore al IX-lea. În pofida unei atmosfere de minie și reavoință, ambele părți au recunoscut că, cel puțin pentru moment, împăcarea era cea mai bună soluție. În 1230, excomunicarea împăratului a fost revocată. Grigore a recunoscut legalitatea tratatului încheiat cu al-Kamil, în Orient, și s-a realizat o reconciliere tensionată. Între timp, în Palestina, francii au început să se întoarcă treptat în Ierusalim. În ciuda tuturor nemulțumirilor lor anterioare, patriarhul Gerold, cavalerii Templieri și Ospitalieri și-au reluat poziția în oraș și a început munca lentă de reconstrucție a fortificațiilor acestuia. Aiubizii fiind încă blocați într-o continuă luptă internă pentru supremație, prevederile tratatului din 1229 au fost respectate, iar latinii nu au fost supuși aproape nici unei amenințări.

În scurt timp, totuși, creștinii au fost copleșiți de propriile dispute. În graba sa de a se întoarce în Occident, în 1229, Frederic fusese silit să-și compromită viziunea privind hegemonia directă a Dinastiei Hohenstaufen în Țara Sfîntă. După ce a realizat acordul din Italia, l-a trimis pe Riccardo Filageri să impună drepturile imperiale asupra Ciprului și Palestinei, în 1231. Un aristocrat mîndru, Filangeri, s-a dovedit a fi foarte nepopular în rîndul nobilimii france locale și a avut mari dispute cu Ioan de Ibelin, care devenise acum emblema rezistenței anti-Hohenstaufen. Pînă la sfîrșitul acestui deceniu și după aceea, lupta de rezistență împotriva autorității imperiale a continuat – determinînd chiar populația Acrei să-și declare orașul o comunitate independentă, separată de regatul Ierusalimului. Afectați de aceste dispute nefericite, latinii au avut puține tentative de a-și consolida recente avantaje teritoriale sau de a exploata slăbiciunile Aiubizilor.

Agravînd această situație, animozitatea cu greu stăpînită dintre Frederic al II-lea și Grigore al IX-lea a ieșit la iveală din nou în 1239. Împăratul a fost din nou excomunicat, iar de data aceasta papa a solicitat o cruciadă de amploare împotriva oponentului său Hohenstaufen – conflictele deschise au continuat pînă la moartea lui Frederic, în decembrie 1250. Susținîndu-și ferm dorința de a apăra și de a susține puterea Bisericii, papalitatea acceptase în sfîrșit ideea de a ridica arma războiului împotriva inamicilor săi politici. Chemări asemănătoare la arme aveau să răsune apoi timp de decenii sau chiar secole. Ele au generat o serie de proteste, uneori chiar condamnări vociferante; totuși, mulți doritori au îmbrățișat cauza crucii – bucuroși să lupte pe teritoriu creștin, în schimbul unei indulgențe. Dintre toate criticile aduse papei de către contemporani pentru această diluare a „idealului cruciat”, cea mai reprezentativă era nemulțumirea frecventă că adevăratul cîmp de luptă al războiului sfînt era în Orient. Cu siguranță, este adevărat că, în timp, redirecționarea armatelor cruciate de către Roma – atît către vestul Europei, cît și către alte zone de conflict din Iberia, în Marea Baltică și din statele șubrede din Imperiul Latin – au izolat și au slăbit și mai mult forța statelor cruciate france.

Cruciada baronilor

Aceste evenimente nu au determinat papalitatea să abandoneze brusc Orientul latin. Mai degrabă Levantul a devenit un front printre multe altele, iar uneori liderii laici aveau sarcina de a stabili interesele principale ale statelor cruciate ce supraviețuiseră. Așa au stat lucrurile între 1239 și 1241, când două expediții relativ mici (numite uneori cruciada baronilor) au fost conduse de Thibaut al IV-lea de Champagne – membru al uneia dintre cele mai vestite dinastii cruciate occidentale – și de fratele lui Henric al III-lea al Angliei, Richard de Cornwall. Campaniile lor s-au bucurat de un succes însemnat, în parte deoarece adoptaseră tehnica lui Frederic al II-lea, diplomația asociată cu forța, dar în primul rând datorită noului val de insecuritate a Aiubizilor, generat de moartea lui al-Kamil în 1238. Diversi membri ai familiei fostului sultan luptau pentru controlul asupra Egiptului și Siriei, astfel încât Thibault și Richard au reușit să-i manipuleze pe Aiubizii rivali unul împotriva celuilalt, recuperând Galileea și refortificând avanpostul sudic de pe coastă, Ascalonul.

Imediat după aceste succese, nobilimea francă din regatul Ierusalimului a scăpat în sfârșit de povara dominației Dinastiei Hohenstaufen, refuzând în jurul anului 1243 să recunoască autoritatea fiului și moștenitorului lui Frederic, Conrad. Prins de evenimentele din Europa, cea mai bună reacție de care a fost capabil împăratul a fost să numească un nou reprezentat al său la Tripoli. Din acest moment înainte, coroana Ierusalimului a trecut în stăpânirea aristocrației regale a Ciprului latin, dar în realitate puterea a rămas în mâinile aristocrației²⁶.

În 1244, viitorul Palestinei france părea reînnoit. Zone mari din teritoriu fuseseră reocupate, iar Ierusalimul, deși avea o populație mică, era în posesia creștinilor. Se părea că regatul ar putea să-și recâștige poziția de relativă forță și securitate de care se bucurase înainte de ravagiile din 1187. În realitate însă, aceste semne de vitalitate erau iluzorii și efemere. Latinii erau de fapt extrem de vulnerabili. După ce își înstrăinaseră imperiul de Hohenstaufen, forța lor marțială depindea aproape complet de ordinele militare și de sprijinul direct din partea Occidentului, sub forma cruciadelor – o formă de ajutor care se putea diminua mult. La urma urmei, șansele recente ale francilor fuseseră o consecință directă a slăbiciunii Aiubizilor. Dacă această dinastie musulmană avea să-și recapete puterea sau, și mai rău, avea să fie înlocuită de către o altă putere, consecințele pentru statele cruciate puteau fi catastrofale.

Căderea Palestinei

De-a lungul tumultului de la începutul anilor 1240, un membru al Dinastiei aiubide a reușit să se impună: al-Salih Ayyub, fiul cel mai mare al lui al-Kamil. În 1224, al-Salih își asigurase poziția în Egipt, dar în acest interval a pierdut Damascul în favoarea unchiului său, Ismail. Urmărind să-și reimpună autoritatea asupra Siriei, al-Salih – asemenea altor conducători aiubizi înaintea lui – a încercat să țină în frâu brutalitatea feroce a kwarizmienilor, care erau acum comandanți de șeful lor, Berke Han. Ca răspuns la apelurile lui al-Salih, Berke și-a condus hoarda mercenară, alcătuită din aproximativ 10.000 de oșteni rapace, către Palestina, la începutul verii anului 1224. Acționând

aparent din voință proprie, kwarizmienii au inițiat un atac-surpriză asupra Ierusalimului. Pe cînd se apropiau, mii de creștini au fugit din oraș, sperînd să ajungă în siguranță pe coastă, lăsînd în urmă o garnizoană formată din puțini apărători. Refugiații au avut mult de suferit în timp ce se grăbeau către vest. Mulți au căzut pradă atacurilor musulmanilor și bandiților, în dealurile Iudeei, iar apoi au fost ajunși din urmă de călăreți kwarizmienii, pe cîmpiile de lîngă Ramla, doar aproximativ 300 ajungînd la Jaffa.

Situația din Orașul Sfînt era și mai gravă. Francii rămași s-au opus cît au putut, dar erau în inferioritate numerică absolută și au fost învinși cu ușurință. Pe 11 iulie 1244, oamenii lui Berke Han au intrat în Ierusalim și s-au dezlănțuit cu violență. Potrivit unui cronicar latin, kwarizmienii „i-au găsit în Biserica Sfîntului Mormînt pe creștinii care refuzaseră să plece împreună cu ceilalți. Le-au spintecat burțile în fața Mormîntului Domnului nostru și i-au decapitat pe preoții înveșmîntați în robe, care slujeau în altar”. După ce au dărîmat structura de marmură care înconjură Sfîntul Mormînt, au vandalizat și au jefuit mormintele marilor regi ai Palestinei – Godefroi de Bouillon și Balduin I. S-a afirmat că „au comis mai multe acte rușinoase, dezgustătoare și distructive decît toți necredincioșii care se perindaseră pe acolo, pe timp de pace sau de război”. După ce au distrus și desacralizat totul, Berke Han și-a condus trupele către Gaza (în sudul Palestinei), unde aveau să se întîlnească cu o armată de aproximativ 5.000 de războinici din Egipt²⁷.

Șocul cauzat de aceste atrocități i-a mînat pe franci la acțiune. Făcînd o alianță cu Ismail din Damasc și cu un alt disident musulman, emirul din Homs, aceștia au mărșăluit spre sud, pentru a se confrunța cu coaliția egipteano-khwarizmiană. Reunind resursele nobilimii france și cele ale ordinelor militare, creștinii reușiseră să adune aproximativ 2.000 de cavaleri și probabil încă 10.000 de infanteriști. Această oștire – cea mai mare armată reunită în Orient după cea de-a treia cruciadă – reprezenta întreaga forță militară a regatului latin. Totuși, împreună cu aliații musulmani, abia depășea numeric oștirea inamică. Au avut loc dezbateri considerabile privind cea mai bună strategie care să fie aplicată. Emirul de Homs, care îi înfruntase și îi învinsese anterior pe khwarizmienii, a sugerat prudență, răbdare și ridicarea unei tabere bine apărate, sugerînd că trupele lui Berke Hanse se vor plictisi din cauza amînărilor și se vor disipa. Totuși, latinii, nerăbdători și prea siguri pe ei, au respins acest sfat înțelept. Pe 18 octombrie 1244, au inițiat un atac, iar bătălia s-a dat pe cîmpiile nisipoase de lîngă satul La Forbie (la nord-est de Gaza).

Pentru franci și pentru aliații lor, confuzia care a urmat a reprezentat un dezastru absolut. Neavînd un avantaj numeric clar, trebuiau să se bazeze pe acțiuni bine coordonate și pe o doză de noroc – dar nu au beneficiat de nici unul dintre acești factori. Pentru început, latinii și soldații din Homs au luptat bine, apărîndu-și poziția, dar, confruntîndu-se cu atacul necruțător al khwarizmienilor, trupele din Damasc și-au pierdut curajul și au fugit. Formația de luptă fiind acum incompletă, aliații franco-sirieni au fost înconjurați în scurt timp și, deși s-au luptat cu vitejie, în pofida faptului aveau pierderi tot mai mari, la sfîrșitul zilei au fost învinși. Pierderile înregistrate la La Forbie au fost cutremurătoare: dintre cei 2.000 de oșteni din Homs, 1.720 au fost uciși sau luați prizonieri; doar 36 de cavaleri Templieri au scăpat cu viață, din 348; ordinul cavalerilor Teutoni a pierdut doar trei cavaleri din 440. Comandantul cavalerilor Templieri a fost luat prizonier; omologul său Ospitalier a fost ucis. Această nenorocire a fost aproape la fel de mare ca cea de la Hattin, din 1187 – o lovitură zdrobitoare care a spulberat forța militară pe care o mai aveau statele cruciate. În lunile următoare, teritoriile recuperate treptat vreme de jumătate de secol aveau să fie pierdute.

Îngroziți, puținii supraviețuitori franci s-au regrupat în toamna aceea la Acra; „mergeau jeluindu-se, țipînd și plîngînd, astfel încît ți se rupea inima cînd îi auzai”. Au fost trimise avertizări către Cipru și Antiohia, iar episcopul Galeran al Beirutului a fost trimis „să-i transmită papei și regilor Franței și Angliei mesaje solemne [și să arate cu tărie] că, dacă nu se vor lua decizii rapide cu privire la Țara Sfîntă, în curînd va fi complet pierdută”²⁸. Dificultățile dureroase din 1244 care au condus la acest apel sincer aminteau de cele survenite cu cinci decenii în urmă în cea de-a treia cruciadă. În acest moment însă, temeliile războiului sfînt creștin începuseră să se fisureze: obiceiurile și practicile se schimbaseră, entuziasmul se risipise sau se orientase în alte direcții. În această nouă realitate a secolului al XIII-lea, francii levantini erau probabil măcinați de o întrebare evidentă: Occidentul latin avea să inițieze o nouă cruciadă bravă pentru a salva Țara Sfîntă?

Capitolul 21

Sfântul pleacă la război

Episcopul Galeran al Beirutului a ajuns în Occident în 1245, aducând vești despre La Forbie și despre distrugerea armatei franceze. La sfârșitul lunii iunie, el a participat la un consiliu al Bisericii organizat de noul papă Inocențiu al IV-lea la Lyons (în sud-estul Franței), după ce curtea papală fugise din Italia din cauza conflictului cu împăratul Frederic al II-lea al Germaniei. Chiar dacă situația dificilă a statelor cruciate era periculoasă, papa și prelații săi au considerat că o altă chestiune era mai presantă: propria lor supraviețuire. Excomunicarea lui Frederic a fost reconfirmată și, în acest moment, el a fost depozat în mod oficial de drepturile sale la coroana Germaniei și Siciliei – manevră care a cauzat declanșarea unui război deschis între papalitate și imperiul condus de Dinastia Hohenstaufen. Inocențiu al IV-lea era preocupat totodată de direcționarea resurselor către Imperiul Latin Romania, care se îndrepta cu siguranță către prăbușire. Papa a fost de acord să proclame o nouă cruciadă către Orientul Apropiat, numindu-l pe cardinalul-episcop francez Odo de Châteauroux drept legat papal al campaniei, însă era evident că această cauză levantină avea o prioritate redusă.

Șansele episcopului Galeran de a atrage sprijinul marilor monarhi ai Europei latine păreau la fel de mici. Evident, împăratul Frederic nu putea părăsi Occidentul. Henry al III-lea al Angliei era preocupat să-și subordoneze propriii nobili, prea puternici, și chiar a încercat să-i interzică lui Galeran să predice cauza crucii pe teritoriul Angliei. Un singur rege avea să se remarcă în această mare de preocupări și indiferență, răspunzând chemării statelor cruciate, un suveran devotat războiului pentru Țara Sfântă – Ludovic al IX-lea de Franța, un bărbat care avea să fie canonizat de Biserica romană drept sfânt.

Regele Ludovic al IX-lea al Franței

În 1244, regele Ludovic avea aproximativ 30 de ani, era înalt, slab, cu pielea deschisă la culoare, blond. Moștenise de la strămoșii săi impulsul cruciat, făcând parte dintr-o linie regală neîntreruptă – care se întindea până la Ludovic al VII-lea și Filip al II-lea – de regi capețieni care participaseră la războiul sfânt. De asemenea, regele Ludovic al IX-lea moștenise un teritoriu francez transformat, care nu mai avea poziția slabă de la începutul secolului al XII-lea. Longevivul Filip al II-lea se dovedise a fi un birocrat abil, iar domnia sa de 43 de ani a adus progrese majore ale reglementărilor guvernamentale și ale

administrației financiare. De asemenea, se înregistraseră succese și în lupta cu Anglia, culminând cu cucerirea Normandiei și a unor porțiuni mari din teritoriile angevine din vestul Franței.

Totuși, după moartea lui Filip, în 1223, fiul său, Ludovic al VIII-lea, a supraviețuit numai trei ani. Astfel, Ludovic al IX-lea avea doar 12 ani când a preluat tronul. Mama sa foarte influentă, Blanche de Castile, și-a asumat regența, domnind cu o competență sigură pe sine; într-adevăr, chiar și când era bărbat în toată firea, la 30 de ani, regele Ludovic a trebuit să se desprindă de umbra aproape coplesitoare a lui Blanche.

Ludovic pare să fi fost un creștin devotat. Era vestit pentru că participa zilnic la slujbă și pentru interesul său intens pentru ceremonii. În 1238, a cumpărat Coroana de Spini, despre care se credea că fusese purtată de Iisus pe cruce și care fusese furată din Constantinopolul bizantin de către oștenii din a patra cruciadă și apoi vîndută de conducătorul sărăcit al Imperiului Latin România. În următorul deceniu, Ludovic a construit o nouă capelă magnifică în centrul Parisului, care să adăpostească această relicvă a Patimilor lui Hristos – Capela Sfîntă – o capodoperă impunătoare a stilului arhitectural „gotic”, avansat din punct de vedere tehnic, care ajunsese să domine Europa Occidentală. De asemenea, Ludovic era un susținător generos al ordinelor religioase din Franța. În relațiile sale cu papalitatea, suveranul capetian a dat dovadă de supunerea cuvenită și de respect față de Biserica Latină, dar nu în detrimentul autorității regale sau a propriilor sale concepții spirituale. Astfel, el a permis anunțarea excomunicării lui Frederic al II-lea în Franța, dar a interzis predicarea pe teritoriul Franței a unei cruciade împotriva împăratului.

În prima perioadă a domniei sale, Ludovic a învățat cîte ceva despre război, dar nu dăduse încă dovadă de scînteia de geniu marțial sau de o viziune strategică asemănătoare cu cea a lui Richard Inimă-de-Leu. Totuși, Capetianul era capabil să inspire trupelor sale loialitate și fidelitate, nu în ultimul rînd prin grija asiduă de a le asigura bunăstarea și un moral ridicat. De fapt, modul în care Ludovic aborda rolul de monarh și de conducător militar era influențat într-o mare măsură de concepțiile sale privind onoarea, justiția și obligația. Aceste principii reprezentau fundamentul codurilor de conduită cavaleresti constituite pe parcursul sfîrșitului secolului al XII-lea și la începutul secolului al XIII-lea, iar acum stăteau la baza majorității aspectelor culturii cavaleresti creștine. Idealurile cavaleresti premergătoare jucaseră încă de la început un rol în cruciade; cu siguranță, ele au creat premisele celei de-a treia cruciade. În 1240 ele reprezentau însă o forță dominantă, care modela abordarea războiului și modul de desfășurare a acestuia.

Pentru Ludovic al IX-lea și pentru cei care l-au urmat, cruciada era o modalitate de a se achita de datoria de a-l sluji pe Dumnezeu și o luptă prin care reputația proprie putea fi păstrată și amplificată. Renumele atît de căutat putea fi obținut prin diverse fapte de arme, deși, desigur, pericolul lașității sau al eșecului – și, prin urmare, amenințarea rușinii – pluteau de asemenea în aer. Cruciații erau atrași în continuare de recompensa spirituală a unei indulgențe, dar mulți se considerau încă pelerini; acestei concepții a războiului sfînt drept călătorie devoțională i se opunea tot mai mult, tinzînd s-o obscurizeze, imaginea plecării în cruciadă ca acțiune cavalerască. Această modificare urma să aibă consecințe însemnate pe cîmpul de luptă, nu în ultimul rînd din cauza tensiunilor inerente dintre căutarea gloriei personale și respectarea ordinelor.

În anii 1230, e posibil ca Ludovic să fi dorit să participe la cruciadă; el a sprijinit financiar cruciada baronilor, iar la sfîrșitul anului 1244 hotărîrea lui de a îmbrățișa cauza

crucii se adîncea tot mai mult. În acest moment, veștile despre cucerirea Ierusalimului de către khwarizmini circulau probabil în Occident, dar episcopul Galerian încă nu adusese știrea înfrîngerii zdrobitoare de la La Forbie. În acea iarnă, regele francez s-a îmbolnăvit de o febră gravă, iar în decembrie zăcea în pat, la Paris, „atît de aproape de moarte, încît unul [dintre slujitorii săi] voia să-i tragă cearșaful peste față, crezînd că decedase”. Pradă acestei boli cumplite, Ludovic și-a declarat hotărîrea neclintită de a conduce o cruciadă și se spune că „a cerut să i se dea crucea” pe loc. Cruciaa a devenit acțiunea prin intermediul căreia și-a afirmat maturitatea și independența – și cauza căreia avea să-și dedice viața²⁹.

Pregătirile pentru război

Aveau să treacă încă patru ani pînă ce Ludovic al IX-lea va pleca în cruciadă. Amînarea nu a fost rezultatul unor întîrzieri deliberate, ci, mai degrabă, consecința preciziei meticuloase cu care regele voia să se pregătească pentru războiul sfînt. Expediția urma să fie condusă de francezi. Conflictul dintre imperiul condus de Dinastia Hohenstaufen și papalitate excludea implicarea germanilor și italienilor, deși Frederic al II-lea pusese la dispoziția monarhului capețian porturile și piețele din Sicilia. În pofida ezitărilor lui Henric al III-lea, cîțiva nobili englezi de vază au îmbrățișat cauza crucii – dintre aceștia, se remarcă fratele vitreg al regelui, William Longespée.

În Franța, entuziasmul ardent al lui Ludovic și eforturile legatului papal, Odo de Châteauroux, au atras înrolări masive. Toți cei trei frați ai regelui i s-au alăturat : Robert de Artois, Alphonse de Poitiers și Carol de Anjou. În urma unei adunări desfășurate la Paris, în octombrie 1245, mulți alți conți, duci și prelați importanți s-au alăturat expediției. Conte de Champagne era reținut în nordul Spaniei, dar mulți membri importanți ai enturajului său și-au declarat participarea ; printre ei se număra și un cavaler de 23 de ani, Jean de Joinville, care moștenise titlul de postelnic de Champagne (funcția organizatorului de ceremonii senioriale, păstrată pînă în prezent). În calitate de participant la cruciadă, Joinville a ajuns să-l cunoască bine pe regele Ludovic și a fost martor direct la războiul sfînt. După ani de zile, postelnicul urma să scrie o relatare însuflețită a ceea ce văzuse și trăise, înfățișîndu-l pe monarhul francez într-o lumină eroică. Relatarea lui Joinville, scrisă în limba franceză veche – situată la limita dintre memoriile personale și o biografie a regelui (uneori chiar o hagiografie) – oferă una dintre cele mai intime și mai revelatorii imagini ale experienței umane a plecării în cruciadă³⁰.

Mărturia lui Joinville, alături de multe alte dovezi din acea vreme, arată foarte clar că Ludovic al IX-lea s-a implicat extrem de energic în pregătirile pentru expediția ulterioară. Prevederile elaborate pe care le-a întreprins dezvăluie un nivel înalt de anticipare și preocupare față de detalii. Totodată, este clar că modul în care regele a abordat pregătirile se datora concepției conform căreia succesul cruciadei depindea atît de considerente practice, cît și de considerente spirituale.

Ludovic a adoptat o abordare extrem de practică a problemei pregătirilor logistice, profitînd de administrația tot mai sofisticată a Franței secolului al XIII-lea. Nu intenționa deloc să conducă în Orient o armată șubredă, care să facă raiduri pentru provizii. Și-a

ales Ciprul ca avanpost al pregătirilor și a început să adune provizii, arme și resurse necesare pentru război. După doi ani de acumulări de resurse pe insulă, grămezile uriașe de grâu și orz care așteptau armata păreau niște dealuri, iar șirurile de butoaie de vin puteau fi confundate de la distanță cu hambare. Aigues-Mortes, un nou port fortificat de pe coasta sud-estică a Franței, constituia baza europeană de operare a expediției.

Această activitate intensă costa o avere. Monarhia capețiană a depus eforturi financiare extraordinare în sprijinul cruciadei, iar Ludovic a adunat o sumă considerabilă de bani pentru finanțarea campaniei. Conform registrelor regale, cheltuielile sale pe parcursul primilor doi ani au totalizat două milioane de *livres tournois* (monede de aur cu greutatea acceptată în Tours), o mare parte dintre aceștia fiind destinați fie plății salariilor, fie subsidiilor acordate cavalerilor francezi. Avînd în vedere faptul că venitul regal anual nu depășea în această perioadă 250.000 de *livres tournois* pe an, efortul economic de pregătire a campaniei era unul imens. Pentru a reuși să achite nota de plată, papa i-a acordat lui Ludovic a douăsprezecea parte din totalitatea veniturilor ecleziastice din Franța, cotă care a fost ulterior mărită la o zecime, timp de trei ani. Totodată, oficialii regali obțineau bani de la eretici și de la evrei și, în ansamblu, Ludovic nu avea nimic împotriva să solicite, să împrumute și să fure în numele războiului sfînt. În plus, i-a încurajat pe alți cruciați importanți să-și adune fonduri proprii și să contribuie la organizarea transportului³¹.

Multe cruciade anterioare fuseseră zădărnice de rivalitățile interne care afectau creștinătatea latină. Același mediu politic ostil îi determinase pe monarhi să-și amîne sau să-și abandoneze planurile de a iniția o campanie în Levant, din cauza îngrijorărilor determinate de potențialele consecințe ale unei absențe prelungite. Dar, deși Ludovic al IX-lea era conștient de responsabilitățile sale față de statul francez, este evident că el considera că acestea cîntăresc mai puțin decît necesitatea absolută de a porni în cruciadă. Astfel, înainte de a porni către Orient, regele a încredințat regența domeniului său capețian abilei sale mame, Blanche. Totodată, a făcut tot posibilul pentru a stabili politica europeană : a încercat să negocieze un acord între papalitate și Frederic al II-lea și a încurajat pacea cu Anglia. Totuși, chiar și atunci cînd aceste inițiative au avut un succes neglijabil (ca, de exemplu, în cazul conflictului Dinastiei Hohenstaufen cu Roma), iar amenințările la adresa siguranței Franței și a propriei poziții a lui Ludovic au persistat, el a refuzat să-și amîne plecarea sau să-și modifice jurămîntul.

Pe lîngă eforturile sale de a aduce armonia – și, în concepția lui, unitatea creștină – în Occident, într-un mod mai personal, regele capețian a făcut pace cu poporul său și cu sufletul său. Evident, Ludovic credea că această cruciadă condusă de el nu va putea avea succes doar prin acțiuni laice, ci doar dacă era întreprinsă în spiritul devoțiunii penitente, cu o inimă purificată. El a făcut pasul inovator de a institui o serie de anchete, conduse îndeosebi de călugării mendicanți, cu scopul de a rezolva orice dispute legale majore de pe teritoriul statului său și de a elimina orice corupție sau nedreptate cauzată de el însuși, de subordonații săi sau chiar de strămoșii săi. Încă din prima cruciadă, unii dintre cei care îmbrățișau cauza crucii încercau să-și pună ordine în viață și să-și rezolve disputele înainte de plecare, însă niciodată pe o scară atît de largă.

Cruciada lui Ludovic a început la Paris, pe 12 iunie 1248, printr-o ceremonie publică emoționantă, ritualizată, care urmărea să reflecte pietatea predecesorilor săi cruciați. Regele a primit simbolurile pelerinului cruciat – traista și toiagul – la catedrala Notre-Dame, iar apoi a mers desculț pînă la biserica regală St. Denis, pentru prelua *Oriflamme*,

stindardul istoric Franței. De acolo, a pornit către sudul coastei, plecînd împreună cu armata sa de la Aigues-Mortes și de la Marsilia, la sfîrșitul lunii august.

Conform celor mai precise estimări, Ludovic conducea o armată care însuma între 20.000 și 25.000 de oșteni, respectiv 2.800 de cavaleri, 5.600 de sergenți călare și 10.000 de infanteriști. În plus, în cruciadă au mai luptat în jur de 5.000 de arbaletrieri, iar progresele semnificative sub aspectul preciziei și forței arbaletelor lor le-au permis acestor trupe să joace un rol important în campanie. Cu siguranță, nu era o oaste foarte mare, dar se pare că regele decisese în mod deliberat să plece la război mai degrabă cu trupe atent selecționate, decît cu o oștire uriașă și dezorganizată – ba chiar a lăsat în urmă multe mii de oșteni și de noncombatanți care, sperînd să se alătore expediției, se adunaseră la Aigues-Mortes din proprie inițiativă.

Conform unei practici devenite de-acum un obicei, cruciada a călătorit către Orientul Apropiat pe mare. Ludovic a navigat la bordul unui mare vas regal, numit *Montjoie* sau „Dealul bucuriei”, numele dat locului din care pelerinii care se îndreptau către Ierusalim vedeau pentru prima oară Orașul Sfînt. Pentru majoritatea francilor însă, călătoria către estul Mării Mediterane era înspăimîntătoare și extrem de incomfortabilă. Vasele normale de transport aveau aproximativ 139 de metri pătrați de spațiu pe punte (echivalentul a aproximativ unei jumătăți de teren de tenis), dar trebuiau să transporte în jur de 500 de pasageri, iar uneori mult mai mulți. Deloc surprinzător, un cruciat a comparat călătoria pe mare cu o închisoare. Punțile inferioare erau folosite adesea pentru transportul cailor, deși Ludovic a comandat și vase special construite pentru această încărcătură prețioasă de animale, esențială pentru stilul de luptă călare preferat de latini.

Jean de Joinville a descris experiența plecării din Marsilia, la sfîrșitul lunii august 1248. După ce s-a urcat pe vas, a privit cum caii erau duși pe punțile inferioare, printr-o deschizătură din carenă. Apoi, deschizătura a fost atent călăfătuită, „așa cum se procedează cu un butoi, înainte de a-l scufunda în apă, deoarece, după ce vasul ajunge în ape adînci, ușa respectivă ajunge complet sub apă”. Îndemnat de căpitanul vasului, echipajul și pasagerii au cîntat un imn popular printre cruciați: *Veni, Creator Spiritus* („Vino, spirit creator”), în timp ce se desfăceau pînzele, iar călătoria începea. Dar chiar și cu moralul ridicat, Joinville recunoaște că oamenii au fost extrem de anxioși pe parcursul călătoriei, observînd că „nimeni nu poate ști, cînd se culcă seara, dacă în dimineața următoare nu va zace pe fundul mării”. Cu această ocazie, temerile sale s-au dovedit nefondate, iar postelnicul a ajuns în Cipru peste trei săptămîni; regele Ludovic ajunsese deja aici pe 17 septembrie³².

Cucerirea Nilului

După ce a ajuns în Cipru, Ludovic al IX-lea nu s-a grăbit să inițieze o campanie militară; în schimb, și-a petrecut iarna și primăvara următoare planificîndu-și forțele și finalizîndu-și strategia. Expediției i s-au alăturat contingente de trupe din Palestina latină, inclusiv mulți nobili franci și un număr mare de oșteni din fiecare dintre cele trei ordine militare principale – și de către venerabilul patriarh al Ierusalimului, Robert de Nantes (se pare că acesta avea aproximativ 80 de ani), care, împreună cu legatul papal

Odo de Châteauroux, se îngrijea de starea spirituală a armatei. Chiar și după aceste noi sosiri, statutul lui Ludovic de comandant suprem al cruciadei nu pare să fi fost contestat.

În această etapă (sau poate chiar mai devreme) s-a luat decizia fermă de a iniția o campanie egipteană, dată fiind vulnerabilitatea continuă a regimului sultanului aiubid al-Salih. Obiectivul lui Ludovic pare să fi fost cucerirea întregului Egipt. În loc să piardă timp cu negocierile, înainte de atac sau după cuceriri teritoriale inițiale, el intenționa să zdrobească centrul puterii aiubide, iar apoi să folosească regiunea Nilului drept noua bază de unde să recucerească restul Țării Sfinte. Era un plan ambițios, dar nu complet nerealist. După o serie de dispute privind avantajele relative ale unui atac asupra Alexandriei sau Damiettei, a fost ales orașul din urmă, iar cruciada lui Ludovic a pornit pe urmele celei de-a cincea cruciade.

Călătoria începea după luni de anticipare agitată în Cipru, avînd un lider recunoscut și un obiectiv stabilit de comun acord – doi factori promițători. Amînarea avusese însă costurile ei. Vestea sosirii lui Ludovic îi permisesse lui al-Salih să-și pregătească apărarea în Egipt. De asemenea, boala (poate sub forma malariei) a cauzat moartea a 260 de nobili și cavaleri latini – aproximativ o zecime din totalul trupelor – chiar înainte de începerea propriu-zisă a campaniei. Pentru alții, perioada prelungită de inactivitate a diminuat resursele financiare: asemenea altor compatrioți ai săi, Joinville aproape că a rămas fără bani pentru a-și plăti cavalerii și a intrat în serviciul regelui Ludovic.

Totuși, la sfîrșitul primăverii, pregătirile se încheiaseră. Pe 13 mai 1249, o flotă puternică, de aproximativ 120 de galere mari și în jur de alte 1.000 de vase mai mici, a plecat din Cipru. Joinville scria că „părea că întreaga mare, cît vedeai cu ochii, era acoperită de pînzele vaselor”. Furtunile și vînturile potrivnice au risipit o parte din convoiul naval, care a ajuns pe coasta Egiptului peste 23 de zile. Spre finalul călătoriei, cruciații au înfîlnit patru galere musulmane. Trei dintre ele au fost scufundate prompt de săgeți aprinse și proiectile de catapultă, expediate cu mașinile de război de pe punțile vaselor france, dar un vas a reușit să scape, deși fusese grav avariat, și se pare că a avertizat musulmanii staționați pe coasta nord-africană³³.

La începutul lunii iunie, latinii au aruncat ancora în apropiere de Damietta. Cea de-a cincea cruciadă a reușit să acosteze pe plajele situate la nord de oraș și la vest de Nil – oamenii lui Ludovic nu aveau să se bucure de același privilegiu. De-a lungul țărmului, erau înșiruiți, mii de soldați aiubizi, sub comanda lui Fakhr al-Din, emirul care negociase cu Frederic al II-lea în anii 1220 și care acum avansase, ajungînd unul dintre principalii generali ai lui al-Sahli. De asemenea, gura Nilului era păzită de o flotilă musulmană. Confruntîndu-se cu această opoziție fermă, Ludovic a ținut un consiliu de război pe *Montjoie* și s-a luat decizia de a iniția o debarcare în masă, în dimineața următoare. Probabil că regele și consilierii săi știau că sînt pe cale să-și asume un risc enorm – încercînd cel mai îndrăzneț atac amfibiu din istoria cruciadelor. Orice lipsă de coordonare a vaselor care urmau să ajungă la țărm putea să-i lase pe războinicii franci izolați, cu riscul de a fi uciși. Totodată, dacă forța brută a atacului inițial nu era suficient de puternică și nu putea fi menținut un avanpost pe coastă, atunci întreaga expediție ar fi cunoscut eșecul încă de la primul ei atac.

Asaltul asupra țărmlui

Pe 5 iunie 1249, într-o simăbătă, la răsăritul soarelui, mii de latini stăteau înghesuți pe vasele lor, rostind rugăciuni. Tuturor li se ceruse să se spovedească pe parcursul nopții. Pe *Montjoie*, Ludovic a luat parte la slujba religioasă, cum obișnuia în fiecare dimineață. Apoi, în întreaga flotă, a început munca dificilă de transbordare de pe vasele de transport mai mari pe platforme de acostare mai înguste. Jean de Joinville și oamenii săi au sărit într-o barcă lungă, care era atât de aglomerată, încât era să se scufunde. Mai târziu a văzut cum un cavaler ghinionist nu și-a coordonat bine săritura într-o barcă, în timp ce „aceasta se îndepărta, astfel că a căzut în mare și s-a înecat”.

Joinville a descris cu mare acuratețe scena de pe coasta deltei: „Întreaga oștire a sultanului [era] adunată de-a lungul coastei. Priveliștea încânta ochiul, deoarece steagurile sultanului erau aurii, iar cînd soarele se reflecta în ele, străluceau minunat. Tobe și trompetele sarazine ale armatei făceau o hărmălaie asurzitoare”. În jurul lui, sute de vase se apropiau de țarm, multe dintre ele avînd pictate blazoane cu culori strălucitoare, purtînd drapele, cu vîslașii străduindu-se să înainteze.

Barca lui Jean de Joinville a fost printre primele care au ajuns pe țarm, acostînd exact în fața unui grup de călăreți musulmani, care s-au repezit imediat la atac. El a descris cum, sărînd în apa care nu era adîncă, „ne-am înfipt colțul ascuțit al scuturilor în nisip și ne-am înțepenit lăncile în pămînt, cu vîrfurile îndreptate către inamic”. Acest cerc de protecție din metal ascuțit l-a salvat pe Joinville și pe oamenii săi, pentru că, „în clipa în care [inamicii porniți la atac] au văzut că lăncile erau gata să le străpungă burțile, s-au întors și au fugit”. Supraviețuind acestei prime confruntări, grupul lui Jean s-a menținut pe poziție, în timp ce mii de alți latini ajungeau pe țarm³⁴.

În susul și în josul coastei s-au dezlănțuit lupte aprige; mulșulmanii lansau salve nimicioare de săgeți și de sulite asupra vaselor care acostau. În curînd, a devenit clar că nu toate bărcile francilor aveau adîncimea necesară pentru a putea ajunge la țarm. În acest moment cumplit, a existat posibilitatea ca atacul să se blocheze, dar au fost comunicate ordine urgente ca oamenii să coboare din bărci și să meargă prin apă pînă la țarm. Unii au sărit prea devreme, „mînați de grabă și nerăbdare” și s-au înecat; alții au ajuns în apă pînă la brîu sau chiar pînă la subțiori, însă au început să înainteze repede. Mulți cavaleri s-au străduit să-și coboare și caii din bărci, ca să poată lupta călare, în timp ce arcașii creștini încercau să-i acopere, trimițînd o ploaie de săgeți care, potrivit unui cruciat, „cădeau atât de des și de repede, încît te minunai vîzîndu-le”. De-a lungul întregii coaste au început înțeleștări feroce, dar cavalerii franci ocrotiți de armuri au format în curînd grupuri bine ordonate și, după stabilirea acestor avanposturi pe țarm, atacurile musulmanilor au devenit tot mai ineficiente.

Pe măsură ce bătălia evolua în favoarea latinilor, Ludovic al IX-lea o urmărea din propria sa barcă de acostare, alături de Odo de Châteauroux. Planul era ca regele să rămînă în barcă, în siguranță, dar cînd suveranul capețian și-a văzut stindardul regal, *Oriflamme*, înfipt în nisipurile Egiptului, n-a mai avut răbdare. În ciuda împotrivirii aprinse a legatului papal, Ludovic a sărit peste bord, în apa ce-i ajungea pînă la piept, și a înaintat către țarm, „cu scutul atîrnat de gît, cu coiful pe cap și cu lancea în mînă, alăturîndu-se oamenilor săi de pe țarm”. Acolo, plin de entuziasm, regele a trebuit să fie împiedicat să se arunce în luptă.

Confruntările disperate au continuat pînă la amiază, însă apărarea aiubidă era prost organizată și ducea lipsă de entuziasm. În cele din urmă, Fakhr al-Din s-a retras în interiorul continentului, către Damietta. Se pare că musulmanii pierduseră 500 de oameni, printre care trei emiri, și mulți cai, în timp ce francii suferiseră puține pierderi. Întreaga debarcare avusese un succes uimitor. Mulți cruciați aveau impresia clară că fuseseră călăuziți către victorie de grația lui Dumnezeu; unul scria într-o scrisoare că latinii se luptaseră „ca niște atleți puternici ai lui Dumnezeu”³⁵.

Aveau să urmeze vremuri și mai bune. Probabil că regele Ludovic se așteptase și se pregătise pentru un asediu dur asupra Damiettei, fiind foarte conștient de perioada epuizantă, de 18 luni, investită de cea de-a cincea cruciadă. Pe măsură ce ziua se apropia de sfîrșit, a început să aducă provizii la țarm, pregătindu-se să-și fortifice poziția și, dacă ar fi fost cazul, să respingă un contraatac. În ziua următoare însă, francii au descoperit uluiți că Damietta fusese abandonată. Deasupra orașului se vedeau ridicîndu-se dîre de fum, iar iscoadele s-au întors raportînd că garnizoana fugise pe uscat sau pe Nil. Dintr-o singură mișcare, Ludovic atinsese primul obiectiv al campaniei sale, cucerind un avanpost pe Nil și deschizîndu-și calea către Egipt. A fost cel mai uluitor prim raid din istoria tuturor cruciadelor. În căldura înăbușitoare a verii nord-africane, imaginea aiubizilor fugind de pe plaje și apoi abandonînd Damietta pare să fi rămas imprimată în mintea lui Ludovic și a compatrioților săi. Pentru ei, era o imagine ideală – care părea să anticipeze prăbușirea iminentă a lumii musulmane și victoria hotărîtoare a creștinilor.

Declinul Imperiului Aiubid

Cruciații au presupus că victoria lor de la începutul lunii iunie 1249 s-a datorat superiorității lor marțiale și stării de slăbiciune a Islamului. Deși aceste supoziții aveau mai mult decît un simbul de adevăr, ele ascundeau totuși realitatea subiacentă a situației. Decizia lui Fakhr al-Din de a părăsi cîmpul de luptă pe 5 iunie nu pare să fi fost o reacție la ferocitatea atacului latinilor. De fapt, el a cedat plajele, iar apoi și-a condus rapid armata egipteană către sud, trecînd pe lîngă Damietta, deoarece ambițiile sale reale vizau un alt obiectiv. Orașul avea ca garnizoană un regiment cunoscut sub numele de Kinaniyya, renumit pentru curajul său; îngroziți însă că fuseseră abandonați, au plecat și ei în secret, în timpul nopții. Îndreptîndu-se către sud, toate aceste trupe s-au regrupat la principala tabără aiubidă, unde puterea sultanului al-Salih era în declin.

După triumful musulmanilor de la La Formie, în 1244, al-Salih le întorsese spatele khwarizmienilor. Considerînd că această hoardă de mercenari sălbatici era prea periculoasă și incontrollabilă pentru a putea avea încredere în ea, el le-a interzis foștilor săi aliați să intre în Egipt. După ce au devastat Palestina și Siria fără un scop anume, violența sălbatică ce-i animase pe khwarizmieni s-a stins, iar în 1246 au fost învinși pentru totdeauna de o coaliție de sirieni musulmani. În anii care au urmat, al-Salih a preluat controlul Damascului și a ocupat și alte teritorii din Palestina.

Totuși, în aceeași perioadă, sultanul s-a îmbolnăvit grav de tuberculoză. În 1249, sănătatea sa s-a deteriorat rapid și putea călători doar purtat pe o targă. Prin urmare, dintr-un punct de vedere, cruciada lui Ludovic al IX-lea fusese întreprinsă într-un

moment propice, deoarece coincidea cu o perioadă de slăbiciune severă a conducerii aiubide la nivel înalt. Totuși, chiar dacă al-Salih era pe moarte, alții, printre care și Fakhr al-Din, erau gata să-i ia locul. Prin urmare, emirul și-a abandonat rapid poziția de la Damietta la începutul verii anului 1249, îngrijorat că, dacă se implica într-un conflict prelungit pe coastă, ar putea pierde șansa de a prelua puterea după moartea sultanului. Deznodământul evenimentelor de la gura Deltei Nilului l-a mâniat pe suferindul al-Salih. Se pare că el a bănuit adevăratul motiv al retragerii lui Fakhr al-Din, dar nu a avut tăria de a pedepsi un emir atât de puternic. Însă regimentul Kinaniyya a fost mai puțin norocos, iar sultanul a ordonat ca toți membrii săi să fie spânzurați³⁶.

Această atmosferă brutală de suspiciune, trădare și rivalitate era doar una dintre manifestările unei atmosfere negative mai ample, ce afecta teritoriul aiubid în tot Levantul. După lungi decenii de dominație, dinastia fondată de Saladin și de fratele său al-'Adil se îndrepta către dezintegrare – fiind afectată de conducerea inefficientă și paralizată de intrigile membrilor săi. Aceasta nu însemna că francii aveau să cucerească Egiptul sau Țara Sfântă fără să întâmpine nici o opoziție. De fapt, chiar și dincolo de visurile de glorie ale lui Fakhr al-Din, o altă forță extraordinar de puternică începea să se impună în Egipt: *Mamelucii*.

Mamelucii – sabia Islamului

Mamelucii (soldații-sclavi) fuseseră folosiți de către conducătorii musulmani în Levant de secole, jucând un rol important în armatele dinastiilor zangide și aiubide, pe parcursul secolului al XII-lea și al XIII-lea. Acești războinici extrem de loiali, adevărați profesioniști, erau produsul unui sistem elaborat de sclavie și de pregătire militară. Majoritatea erau turci kipceak proveniți din îndepărtatele stepe ruse din nord, de dincolo de Marea Neagră; prinși de mici (de obicei între vârsta de opt și 12 ani) de rețele de sclavie bine organizate, erau apoi vânduți unor lideri islamici din Orientul Apropiat și Orientul Mijlociu, iar apoi erau îndoctrinați conform religiei musulmane și erau instruiți în arta războiului.

Mamelucii erau prețuiți nu numai pentru aptitudinile lor marțiale de neegalat, ci și pentru fidelitatea lor. Deoarece bunăstarea și supraviețuirea lor depindeau în mod direct de un singur stăpîn, tindeau să fie remarcabil de loiali – o calitate neobișnuită în contextul intrigilor specifice puterii politice islamice. Comentînd cu privire la loialitatea lor remarcabilă, un conducător selgiucid din secolul al XI-lea afirma că „un sclav supus este mai bun decît 300 de fii; pentru că ultimii îi doresc moartea tatălui lor, iar primul îi dorește stăpînului său viață lungă”. Oricît de ciudat ar părea, loialitatea lor se datora totodată șanselor de a avea o viață relativ frumoasă, deoarece mulți mameluci ajungeau să dețină posturi de comandă, erau liberi și se bucurau de prosperitate.

Conducători de la Nur al-Din pînă la al-Kamil angajau mameluci pe posturi ce variau de la gărzi „regale” la generali de armată, dar nici un sultan nu s-a bazat mai mult pe serviciile lor decît al-Salih. După 1240, el a devenit tot mai suspicios cu privire la încrederea pe care o putea avea în ceilalți servitori și soldați și și-a adunat o armată de mameluci mult mai mare. Corpul de elită al acestora era un regiment puternic, de o mie de oameni, cunoscut sub numele Bahryya (nume derivat de la garnizoana lor de lângă Cairo, situată pe o insulă, în mijlocul Nilului, care în limba arabă era numită *bahr al-Nil*

sau „marea Nilului”). Un contemporan musulman a notat că Bahryya „a devenit o forță puternică, extrem de curajoasă și de îndrăzneță, de pe urma căreia musulmanii aveau foarte mult de câștigat. Într-o anumită măsură, era perfect logic că al-Salih înființase acest corp de armată select, pe lângă unitățile de mameluci, folosite la scară largă. Supraviețuirea regimului său politic instabil a ajuns în curînd să depindă de sprijinul loial al armatei Bahryya. Dacă și cînd ar fi murit al-Salih însă, era posibil ca aceștia să nu-i mai fie fideli succesorul său aiubid – într-adevăr, mamelucii ar fi putut să-și pună întrebarea dacă ar trebui mai degrabă să se afle ei la conducere, în loc să fie conduși.

Deocamdată, echilibrul puterilor se menținea ferm. Al-Salih a supraviețuit de-a lungul verii și toamnei anului 1249, creînd pentru armata sa o bază de operare bine protejată, situată lângă orașul fortificat Mansura – aceeași poziție ocupată de predecesorii săi aiubizi în perioada celei de-a cincea cruciade. Oastea musulmană fiind astfel bine fortificată, iar numărul oștenilor fiind amplificat prin prezența regimentului Bahryya, era evident că cruciada regelui Ludovic urma să întîmpine o opoziție mult mai dură decît la Damietta, dacă îndrăznea să se aventureze către sud, de-a lungul Nilului³⁷.

Cucerirea Egiptului

Ocuparea de către franci a Damiettei a fost urmată de o altă perioadă de inactivitate prudentă din partea regelui Ludovic. Suveranul capețian nu avea nici un interes să folosească Damietta drept monedă de schimb pentru a obține concesiuni teritoriale în Palestina – în schimb, el aspira să cucerească întreg Egiptul aiubid, iar apoi, după ce avea să zdrobească rezistența musulmană, urma să se întoarcă spre est, către Ierusalim. Conform acestei strategii, la un moment dat, armata cruciată urma să mărșăluiească spre interiorul continentului. Se pare că regele era conștient de problemele cu care se confruntaseră în Egipt cardinalul Pelagius și Jean de Brienne în urmă cu 28 de ani, iar o serie de martori oculari prezenți la Damietta în 1249 se referă în mod explicit la întorsăturile soartei celei de-a cincea cruciade. Cu siguranță, fiind în zona revărsării Nilului, Ludovic nu a încercat imediat să se îndrepte către sud. În schimb, expediția a așteptat trecerea verii.

Pe parcursul acestor luni, Ludovic și consilierii săi au dezbătut următorul pas din cadrul campaniei. S-a discutat despre portul Alexandria, ca posibilă țintă, dar se pare că unul dintre frații regelui, Robert de Artois, a recomandat o invazie directă către sud, argumentînd că „pentru a ucide șarpele, trebuie mai întîi să-i zdrobești capul”. Armata aiubidă a lui al-Salih avea tabăra la Mansura, astfel că cruciada lui Ludovic ar fi trebuit, prin urmare, să se confrunte cu o provocare strategică, asemănătoare cu cea cu care se confruntase Pelagius. Experiența acostării la Damietta evidențiasse slăbiciunea musulmanilor, iar dacă s-ar fi înregistrat un succes de-a lungul Nilului, avantajele ar fi fost considerabile. Un cronicar musulman a recunoscut pericolul, observînd că „dacă armata [aiubidă] de la Mansura ar fi dat înapoi un singur pas, întreg Egiptul ar fi fost cucerit în cel mai scurt timp”³⁸.

În jurul datei de 20 noiembrie 1249, după ce apele Nilului s-au retras, armata lui Ludovic și-a început înaintarea pe malul drept al Nilului. Spre deosebire de Pelagius,

regele Ludovic cunoștea bine – însă nu perfect – topografia deltei și înțelegea mai bine provocarea care-l aștepta. El și-a propus să urmeze cursul fluviului, către sud, mărșăluind în paralel cu o flotă alcătuită din „multe vase mari și mici, încărcate cu provizii, arme, mașini de război, armuri și tot ce mai trebuia într-un război”. Înainteau încet, în parte din cauză că un vînt ce sufla dinspre sud îngreuna navigatul împotriva curentului Nilului, însă cîteva atacuri de tatonare întreprinse de către aiubizi au fost respinse, iar creștinii s-au apropiat inevitabil de mult de Mansura.

În ultimele etape ale călătoriei, probabil că Ludovic – asemenea lui Pelagius, înaintea lui – a trecut pe lîngă punctul în care canalul Mahalla se unea cu Nilul, dar acest curs de apă foarte important nu este menționat în nici una dintre relatările creștine ale marșului și se pare că francii nu au încercat să-i blocheze sau să-i pună sub supraveghere cursul. La prima vedere, pare o pură nechibzuință, avînd în vedere rolul decisiv pe care îl jucase canalul în 1221. Totuși, este foarte probabil ca nici Ludovic și contemporanii săi, nici participanții la cea de-a cincea cruciadă să nu fi înțeles pe deplin cum reușise al-Kamil să-și aducă flota în zona nordică a Nilului. Chiar dacă regele francez ar fi investit timp în investigarea canalului în 1249, în afara perioadei revărsării majore din vară, probabil că apele sale nu foarte adînci ar fi fost considerate nenavigabile.

În orice caz, francii și-au încheiat marșul pe 21 decembrie, alegîndu-și o poziție identică cu cea ocupată de cea de-a cincea cruciadă, la nord de confluența Nilului cu riul Tamis. Aiubizii ridicaseră o tabără alcătuită din corturi pe malul opus, sudic, al râului Tamis, dar grosul trupelor lor erau staționate puțin mai la sud. Mamelucii Bahriyya fuseseră încartiruiți însă în Mansura (care, din 1221, se transformase dintr-o tabără militară într-o așezare permanentă fortificată). Pe parcursul marșului lui Ludovic de la Damietta, evenimentele de la curtea aiubidă evoluaseră într-un ritm rapid. După o bătălie lungă, invalidantă, cu boala, al-Salih a murit pe 22 noiembrie. În acest moment, Fakhr al-Din a încheiat o alianță cu una dintre vădulele fostului sultan, Shajar al-Durr. Potrivit surselor musulmane, cei doi au făcut tot posibilul să ascundă moartea lui al-Salih; corpul lui a fost înfășurat cu grijă într-un giulgiu și apoi pus în secret într-un sicriu; i-au falsificat semnătura pe documente prin care comanda întregii armate îi era transferată lui Fakhr al-Din; ba chiar au continuat să pună masa în fiecare seară, susținînd că sultanul era prea slăbit pentru a veni.

În ceea ce o privea pe Shajar al-Durr, această înscenare avea rolul de a menține aparența unității aiubide, în contextul înaintării cruciaților, și de a permite rezolvarea problemei succesiunii sultanatului. În acest scop, Aqtay – comandantul trupei de elită de mameluci Bahriyya – a fost trimis în Mesopotamia, pentru a-i propune fiului și moștenitorului lui al-Salih, al-Mu‘azzam Turan-Şah, să preia controlul Egiptului. Fakhr al-Din a fost de acord cu acest plan, atît pentru a evita suspiciunile, cît și pentru că planul îl îndepărta de la fața locului pe Aqtay (un potențial rival). În sinea lui totuși, se pare că Fakhr al-Din sperase că, avînd în vedere distanțele implicate și faptul că trebuiau parcurse teritorii inamice), fie mesaful nu va ajunge la destinație, fie Turan-Şah nu va reuși să ajungă în Africa de Nord. După cum afirmă un cronicar musulman: Fakhr al-Din „întea să devină conducător unic și despot”.

În pofida tuturor acestor intrigi complicate, vestea morții lui al-Salih s-a răspîndit în cele din urmă, generînd spaimă și agitație la Cairo. În scurt timp, a aflat și Ludovic că, după cum avea să spună el însuși, „sultanul Egiptului tocmai își încheiase nefericita sa viață” – zvonuri care nu făceau decît să amplifice speranțele regelui legate de victorie³⁹.

Acum, principala provocare cu care se confruntau cruciații era să depășească bariera fizică reprezentată de apele repezi ale râului Tanis. Stratagema lui Ludovic, formulată, se pare, la Damietta, era să construiască un pod „din lemn și pământ” peste râu. În acest scop, regele l-a instruit pe inginerul său șef, Josselin de Cornaut, să supravegheze îndeplinirea unui plan structurat în două etape. Au fost înălțate o pereche de turnuri mobile cu obloane de protecție manevrabile, sub care lucrătorii să poată lucra la construirea podului. Concomitent, au fost asamblate aproximativ 18 mașini de război aruncătoare de pietre aduse de pe coastă, pentru a le oferi acoperire. După asamblarea acestora și instalarea lor pe poziții, a început a doua etapă a construcției, cea propriu-zisă, mai periculoasă.

Din nefericire pentru franci, armata egipteană dispunea și ea de bateria sa proprie de 16 mașinării de război aruncătoare de proiectile, situate pe malul sudic al râului Tanis. Imediat ce cruciații au ajuns în raza acestora, Fakhr al-Din a ordonat un bombardament continuu, „folosind echipe ce se schimbau zi și noapte”, pentru a susține o avalanșă permanentă de „pietre, sulite, săgeți [și] săgeți de arbaletă, [care] cădeau des, precum ploaia”. Asemenea atîtor alte armate musulmane înaintea lor, aiubizii staționați la Mansura mai aveau încă un avantaj tehnologic letal asupra dușmanilor lor musulmani : o provizie de foc grecesc, un combustibil foarte inflamabil (sau, după cum l-a numit în mod just un franc, „focul iadului”). Fakhr al-Din a țintit paravanele din lemn ale latinilor cu proiectile cu foc grecesc care au avut un efect devastator. Jean de Joinville a primit ordinul de a păzi unul dintre aceste turnuri vulnerabile în mai multe nopți, iar apoi a descris cu sinceritate groaza teribilă pe care a trăit-o, împreună cu oamenii săi, urmărind proiectilele cu foc grecesc vîjiind pe cerul întunecat precum „dragonii care zboară prin aer”, cu lungi „cozi de foc plutind în urma lor”. Într-o zi, la începutul anului 1250, cînd Jean nu era de serviciu, atacul aiubizilor a dat în sfîrșit rezultate, iar turnurile cu paravane au fost mistuite de flăcări. Bucuros că acest lucru nu se întîmplase în timp ce era el de gardă, Joinville a scris : „Eu și cavalerii mei i-am mulțumit lui Dumnezeu pentru acest lucru”⁴⁰.

Chiar și în prezența turnurilor cu paravane, încercările de a construi podul eșuaseră din cauza curențului rapid al râului care îi eroda structura. În prima săptămînă din februarie, Ludovic a ordonat încetarea acestor eforturilor zadarnice, iar moralul taberei a scăzut, deoarece se părea că se ajunsese la un impas. Totuși, în aceeași perioadă, un trădător musulman – descris de unii drept un beduin sau un dezertor din armata egipteană – le-a spus latinilor despre un vad al râului, situat la mică distanță, care le-ar fi permis accesul pe malul sudic al râului. Avînd această neașteptată licărire de speranță, regele francez a decis imediat să folosească vadul pentru a iniția un atac direct asupra taberei aiubide.

Conștient de riscurile enorme pe care le implica această operațiune și de consecințele dezastruoase ale posibilității de a fi înconjurat de dușmani pe celălalt mal al râului Tanis, Ludovic și-a stabilit cu atenție strategia. Pentru a evita să fie descoperiți, traversarea avea să înceapă înaintea zorilor. Adîncimea vadului și necesitatea unei traversări rapide excludeau folosirea infanteriei, așa că urmau să fie selectați doar cavaleri și sergenți călare. Cu scopul de a menține o disciplină strictă, acești oșteni au fost aleși dintre contingentele franceze de încredere ale regelui și din rîndurile ordinelor cavalerilor Templieri și cruciați. Francii din statele cruciate și cavalerii Teutoni urmau să rămînă pe loc, apărînd tabăra nordică. Mai presus de toate, era imperativ ca întreaga forță de atac

să ajungă pe malul sudic și să se regroupeze înainte să inițieze atacul. Cu acest plan în minte, Ludovic „le-a ordonat tuturor – indiferent de rangul lor – să nu îndrăznească să rupă rindurile”⁴¹.

Bătălia de la Mansura

Pe 8 februarie 1250, într-o joi, înainte de răsăritul soarelui, planul regelui a fost pus în practică. În frunte erau cavalerii Templieri, urmați îndeaproape de o trupă de cavaleri condusă de fratele lui Ludovic, contele Robert de Artois, din care făcea parte și englezul William Longespée, duce de Salisbury. În curînd, au observat că vadul era mai adînc decît se așteptau, astfel încît caii au fost nevoiți să înoate în susul curentului, iar din cauza malurilor abrupte, noroioase, de pe ambele părți ale riului, unii cruciați au căzut de pe cai și s-au înecat. Cu toate acestea, sute de franci au ajuns pe celălalt mal.

Apoi, chiar la răsărit, Robert de Artois a luat o decizie bruscă și neașteptată de a iniția un atac, plecînd cu oamenii săi către tabăra aiubidă de pe malul riului. În confuzia care a urmat, cavalerii Templieri l-au urmat îndeaproape, lăsîndu-i pe Ludovic și grosul forțelor de atac blocați în vad. În această clipă, toate speranțele unui atac ordonat au dispărut. Este imposibil de aflat ce anume l-a determinat pe Robert să acționeze atît de impulsiv: poate a sesizat că șansa unui atac-surpriză se micșora sau poate a fost tentat de un vis de glorie și renume. Pe cînd el se îndepărta, cei rămași în urmă – printre care și regele – au trăit probabil un șoc, fiind uluiți și miniați.

Totuși, inițial se părea că îndrăzneala lui Robert putea da rezultate. Năpustindu-se în tabăra musulmană neprevenită, unde mulți încă dormeau, cei aproximativ 600 de cruciați și Templieri conduși de conte au întîmpinat o rezistență minimă. Gonind printre corturile dușmanilor, au început să-i măcelărească pe aceștia. Fakhr al-Din, care efectua ritualul abluțiunilor de dimineață, și-a pus repede niște haine, a urcat pe cal și s-a avîntat în galop, neînarmat, în mijlocul atacatorilor. Înconjurat de un grup de Templieri, a fost doborît și ucis cu două lovituri de sabie. În rest, măcelul a fost nestăvilit. Conform unei relatări france, latinii „îi ucideau pe toți, nu cruțau pe nimeni”, cu observația că „era într-adevăr trist să vezi atîtea cadavre și atîta vărsare de sînge, doar că erau dușmani ai credinței creștine”⁴².

Acest atac violent a surprins tabăra aiubidă, iar dacă Robert ar fi decis să rămînă acolo, să-și regroupeze forțele și să aștepte sosirea lui Ludovic, ar fi putut obține o victorie uluitoare. Deoarece musulmanii care fugeau se îndreptau către Mansura, contele de Artois a luat nefericita decizie de a-i urmări. Cînd a pornit din nou la atac, comandantul Templierilor l-a sfătuit să fie prudent, dar Robert i-a criticat lașitatea. Potrivit unei relatări creștine, templierul ar fi replicat: „Nici mie, nici fraților mei nu ne este teamă... dar să știi că nimeni nu se așteaptă să se întoarcă cineva, nici tu, nici noi înșine”.

Împreună cu oamenii lor, au parcurs în galop scurta distanță care îi despărțea de Mansura, situată la sud, și s-au năpustit în oraș. Aici, nebunia deciziei lor curajoase, dar sinucigașe, a devenit imediat clară. În cîmp deschis, chiar și în tabăra aiubidă, creștinii avuseseră libertatea de a face manevre și de a lupta în grupuri mici, strînse. După ce au ajuns pe străzile și străduțele înguste ale orașului, acest stil de luptă s-a dovedit imposibil. Și mai rău, după ce au intrat în Mansura, francii s-au trezit față în față cu regimentul de elită Bahryya, încartiruit în oraș. Avea să fie prima întîlnire fatală a latinilor cu acești

„lei războinici”. Un cronicar musulman a descris cum mamelucii s-au luptat cu mare îndrăjire și hotărîre. I-au înconjurat pe cruciați „din toate părțile”, atacîndu-i cu sulițe, săbii și arcuri, și „le-au întors crucile cu vîrfurile în jos”. Dintre cei aproximativ 600 de oameni care veniseră la Mansura au scăpat cu viață doar cîțiva ; atît Robert de Artois, cît și William Longespée au fost uciși⁴³.

În urmă, pe malul rîului Tanis, neștiind încă de masacrul cumplit care tocmai începuse la Mansura, Ludovic făcea o încercare curajoasă de a menține controlul asupra trupelor rămase, în timp ce escadroane de mameluci călare se repeziseră pentru a contraataca. Un cruciat descrie cum „se auzea un vacarm asurzitor de trompete, surle și tobe”, pe măsură ce se apropiau : „bărbații urlau, caii necheau, era groaznic să-i vezi sau să-i auzi”. Totuși, în mijlocul mulțimii, regele și-a păstrat cumpătul și a reușit să înainteze, ocupînd o poziție pe malul sudic al rîului, vizavi de tabăra cruciată. Aici, francii s-au strîns în jurul steagului *Ori flamme* și au încercat cu disperare să-și mențină poziția, în timp ce mamelucii trimiteau „nori de săgeți” și s-au repezit să se înțeleze în luptă corp la corp. Pierderile suferite în acea zi au fost cutremurătoare. Unul dintre cavalerii lui Joinville „a încasat o lovitură de lance între umeri, care i-a provocat o rană atît de adîncă, încît sîngele curgea din trupul lui ca dintr-o gaură dintr-un butoi”. Un altul a fost lovit cu o sabie musulmană în mijlocul feței, suferind o tăietură „care i-a retezat nasul, ce i-a rămas atîrnînd deasupra buzelor”. A continuat să lupte, iar apoi a murit din cauza rănilor. Cît despre el însuși, Jean scrie : „Am fost rănit de săgețile dușmanilor doar în cinci locuri, deși calul meu suferise 15 răni”.

Cruciații erau gata să fugă – unii au încercat să treacă Tanisul înot, iar un martor ocular „a văzut rîul plin de lănci și scuturi și de oameni și cai care se înecau în apă”. Cei care luptau alături de rege aveau impresia că au de înfruntat o mulțime nesfîrșită de inamici, și că „pentru fiecare [musulman] ucis, apărea de îndată altul, odihnit și viguros”. Dar, dincolo de toate, Ludovic a rămas dîrz și nu s-a dat învins. Inspirați de hotărîrea sa, creștinii au opus rezistență valurilor de atacatori, pînă cînd, în cele din urmă, în jurul orei 15, ofensiva musulmană a slăbit. După căderea nopții, francii, istoviți, au rămas pe aceeași poziție⁴⁴.

Sursele latine au descris această bătălie de la Mansura drept o mare victorie cruciată, și într-un sens a reprezentat un triumf. În pofida unor circumstanțe extrem de potrivnice, francii au obținut un avanpost pe malul sudic al rîului Tanis, însă costurile acestei realizări au fost imense. Moartea lui Robert de Artois și a contingentului său, precum și a unei mari părți din oastea cavalerilor Templieri a văduvit expediția de mulți dintre cei mai aprigi războinici ai săi. În toate bătăliile ce aveau să urmeze, pierderea lor urma să fie resimțită acut. Deși cruciații traversaseră rîul, aveau în față orașul Mansura, care le zădărnicea înaintarea.

Între victorie și înfrîngere

Imediat după bătălia de la Mansura, Ludovic al IX-lea s-a confruntat cu o dilemă strategică presantă. Teoretic, regele avea două opțiuni : să-și minimalizeze pierderile și să se retragă pe celălalt mal al rîului Tanis sau să rămînă pe malul sudic, cu speranța că va învinge cumva inamicul aiubid. Alegerea primei alternative ar fi fost echivalentă cu

recunoașterea înfringerii, pentru că, deși această tactică prudentă ar fi permis regrouparea cruciadei, șansele de a iniția o a doua ofensivă pe celălalt mal al râului – cu o armată acum slăbită – erau limitate. Totodată, probabil că Ludovic și-a dat seama că rușinea și frustrarea asociate cu abandonarea unui avanpost cucerit cu prețul sacrificiului atîtor vieți creștine ar fi zdrobit fără drept de apel moralul francilor. În acea noapte sau în zorii zilei următoare, regele ar fi putut ordona retragerea, dar acest act ar fi însemnat eșecul strategiei sale egiptene, marcînd în mod clar finalul cruciadei.

Avînd în vedere convingerea neclintită a lui Ludovic că acțiunea sa se bucura de aprobarea și sprijinul divin, precum și presiunea constantă de a promova doctrina cavalerismului și de a onora realizările strămoșilor săi cruciați, nu este deloc surprinzător faptul că el a respins orice gînd de retragere. În schimb, a început imediat să-și consolideze poziția din sudul râului, adunînd materiale din tabăra musulmană cucerită – inclusiv lemne provenind de la cele 14 mașini de război rămase acolo – pentru a improviza o fortificație, săpînd totodată un șanț îngust de apărare. Concomitent, mai multe vase mici au fost legate unul de altul, pentru a crea un fel de pod peste Tanis, care să facă legătura între vechea tabără din nord și noul avanpost al cruciaților. Prin intermediul acestor măsuri, francii încercau să se pregătească pentru furtuna războiului care avea să se abată cu siguranță asupra lor. Deocamdată, se pare că Ludovic avea în minte victoria neașteptată de la Damietta, fiind convins că împotrivirea aiubizilor avea să înceteze în curînd.

Trei zile mai tîrziu, speranțele regelui au primit o primă lovitură. Într-o vineri, pe 11 februarie, mamelucii au inițiat un atac masiv, avînd în frunte regimentul Bahryya care a continuat pe tot parcursul zilei. Mii de musulmani au înconjurat tabăra cruciată, intenționînd să-i distrugă pe franci cu ajutorul bombardamentului aerian și a confruntărilor sîngeroase corp la corp. Ulterior, creștinii au afirmat că aceștia atacau „atît de hotărît, de oribil și de aprig”, încît mulți latini din statele cruciate „au spus că nu mai văzuseră un atac atît de îndrăzneț și de violent”. Ferocitatea dezlănțuită a mamelucilor i-a îngrozit pe cruciați; unul dintre aceștia avea să scrie că „nu păreau oameni, ci fiare sălbatice așîțate de furie”. Mulți franci aveau răni dobîndite în bătălia de la Mansura – Joinville, de exemplu, nu mai putea purta armura din cauza rănilor sale – cu toate acestea, s-au luptat cu bărbăție, ajutați de ploaia deasă de săgeți de arbaletă trimise din tabăra veche, de peste rîu. Încă o dată, Ludovic și-a păstrat calmul, iar creștinii și-au apărat poziția, dar cu prețul altor sute de morți și răniți, printre care și comandantul cavalerilor Templieri, care își pierduse un ochi pe 8 februarie, iar acum l-a pierdut și pe celălalt și a murit în scurt timp, din cauza rănilor.

Latinii au dat dovadă de o tărie imensă în cele două înceștări din acea săptămînă. De asemenea, au pretins că au omorît în jur de 4.000 de musulmani în cea de-a doua bătălie. În cronicile arabe nu există cifre cu care să putem compara această estimare, dar, chiar și dacă ar fi corectă, aceste pierderi par să nu fi știrbit prea mult copleșitoarea superioritate numerică a armatei aiubizilor. Armata cruciată supraviețuise, dar forțele ei erau extrem de slăbite. De acum încolo, probabil că era evident că nu-și permiteau să inițieze ei înșiși un atac. În cel mai bun caz, puteau spera să-și păstreze avanpostul precar de pe malul sudic. În plus, dacă nu puteau ataca Mansura, atunci cum era posibil să cîștige războiul?

În zilele și săptămînile următoare, această problemă a devenit și mai presantă. Egiptenii întreprindeau cu regularitate atacuri de tatonare, dar în rest se mulțumeau să-i

țină pe creștini în spatele baricadei lor. La sfârșitul lunii februarie, fără nici o perspectivă privind vreun progres al campaniei, atmosfera din tabără a devenit mai sumbră, iar situația dificilă a cruciaților s-a înrăutățit din cauza izbucnirii unei molieme. În parte, aceasta era cauzată de numărul imens al cadavrelor adunate pe cîmpie și plutind în apă. Joinville descrie priveliștea zecilor de morți duși de curentul râului Tanis pînă ce s-au oprit în podul de vase al francilor, astfel încît „tot râul era plin de cadavre, de la un mal la altul și în susul râului, pe o distanță de o aruncătură de piatră”. Totodată, lipsa proviziilor începea să facă noi victime, cauzînd scorbut⁴⁵.

În această situație, sistemul de aprovizionare de la Damietta în josul Nilului a devenit o rută esențială. Pînă acum, flota creștină putuse transporta bunuri către taberele de la Mansura, dar acest lucru era pe cale să se schimbe. Pe 25 februarie 1250, după luni îndelungate de călătorie dinspre Irak, moștenitorul aiubid al Egiptului, al-Mu'azzam Turan-Șah, a sosit în Delta Nilului. El a însuflețit imediat cauza musulmană. Revărsarea Nilului fiind mult diminuată, canalul Mahalla era prea puțin adînc pentru a se putea intra pe el dinspre sud, dar Turan-Șah a ordonat ca aproximativ de 50 de vase să fie cărate pe uscat pînă la capătul nordic al canalului. De acolo, aceste vase au putut naviga în josul Nilului, trecînd pe lîngă flota francă, la Mansura. Joinville a recunoscut că această întorsătură dramatică „a însemnat o mare lovitură pentru ai noștri”. Strategia lui Turan-Șah era practic identică cu capcana întinsă celei de-a cincea cruciade ; pentru expediția lui Ludovic, a însemnat dezastrul.

De-a lungul următoarelor cinci săptămîni, vasele aiubide au interceptat două convoaie creștine de aprovizionare, la sud de Damietta. Izolați de această blocadă, cruciații au ajuns în curînd într-o situație disperată. Un contemporan latin descrie sentimentul groaznic de disperare care cuprinsese armata : „Toți se așteptau să moară, nimeni nu credea că va scăpa. În toată acea oaste uriașă, era greu să găsești un singur om care să nu jelească un prieten drag sau un singur cort sau adăpost fără răniți sau morți”. Acum, rănilor lui Joinville se infectaseră. Mai tîrziu, și-a amintit cum ședea întins, în cortul său, cuprins de febră ; afară, „bărbieri-chirurghi” tăiau gingiile putrede ale bolnavilor de scorbut, ca aceștia să poată minca. Joinville auzea cum răsunau în tabără țipetele celor care îndurau această operație îngrozitoare și le-a asemănat „cu cele ale unei femei aflate în chinurile facerii”. Totodată, foamea începea să facă multe victime în rîndul oamenilor și cailor. Mulți franci ajunseseră să mănînce fără probleme carnea putrezită a cailor, măgarilor și catîrilor morți, iar mai apoi au ajuns să mănînce pisici și cîini⁴⁶.

Costul nehotărîrii

La începutul lunii martie 1250, condițiile de trai din principala tabără creștină de pe malul sudic al râului Tanis erau insuportabile. Un martor ocular a recunoscut că „oamenii spuneau pe față că totul era pierdut”. În cea mai mare parte, Ludovic era responsabil pentru această situație îngrozitoare. La mijlocul lunii februarie, nu reușise să evalueze în mod realist riscurile și posibilele avantaje ale menținerii taberei cruciate de pe malul sudic, menținîndu-și speranța disperată privind disiparea armatei aiubizilor. De asemenea, subestimase foarte mult vulnerabilitatea liniei sale de aprovizionare de pe Nil și numărul de soldați necesari pentru a învinge armata egipteană de la Mansura.

Unele dintre aceste erori ar fi putut fi remediate dacă regele ar fi acționat cu hotărîre – recunoscînd că poziția sa era imposibil de apărut. Singurele alegeri logice rămase erau retragerea imediată sau negocierea, însă, pe parcursul lunii martie, Ludovic nu a optat pentru nici una dintre acestea. În schimb, pe măsură ce oamenii lui era tot mai slăbiți și mureau în jurul său, monarhul francez părea paralizat de nehotărîre – nefiind capabil să accepte faptul că marea sa strategie în privința Egiptului fusese învinsă. Ludovic a trecut la acțiune abia la sfîrșitul lunii aprilie, dar era deja prea tîrziu. Încercînd să stabilească termenii unui armistițiu cu Aiubizii, se pare că el a propus să le ofere Damietta în schimbul Ierusalimului (din nou, o altă asemănare cu cea de-a cincea cruciadă). O astfel de înțelegere putea fi acceptabilă în februarie 1250, poate chiar și în martie, dar în aprilie era evident că musulmanii erau mai puternici. Turan-Şah ştia că avea un avantaj însemnat și, simțind victoria apropiindu-se, a respins propunerea lui Ludovic. Acum, tot ce puteau face creștinii era să încerce o retragere către nord, de-a lungul celor o sută de kilometri de cîmpie deschisă care-i despărteau de Damietta⁴⁷.

Pe 4 aprilie, ordinele au fost comunicate oștii latine vlăguite. Sutele, poate chiar miile, de bolnavi și răniți urmau să fie urcați pe vase și transportați în josul Nilului, cu slaba speranță că vreun vas ar fi putut trece de blocada musulmană. Restul cruciaților, mai în putere, urmau să mărșăluiască pe uscat, către coastă.

În acest moment, Ludovic suferea și el de dizenterie. Mulți nobili franci l-au sfătuit să fugă, fie cu un vas, fie călare, ca să nu fie luat prizonier. În spiritul unei solidarități curajoase, deși oarecum nechibzuite, regele a refuzat să-și abandoneze oamenii. Îi condusesese în Egipt; acum spera să-i călăuzească înapoi, în siguranță. A fost pus la cale un plan defectuos; urmau să plece la adăpostul întinericului, lăsînd corturile ridicate în tabăra sudică, astfel încît musulmanii să nu afle că urma un exod. Totodată, Ludovic i-a ordonat inginerului său, Josselin de Cornaut, să taie frînghiile podului de vase, după ce aveau să traverseze rîul Tanis.

Din nefericire, întregul plan a căzut. Majoritatea cruciaților au ajuns pe malul nordic la asfințit, dar un grup de iscoade aiubide și-au dat seama ce se întîmpla și au dat alarma. Văzînd că trupele inamice vin către tabăra sa, probabil că Josselin și-a pierdut cumpătul și a fugit – cert e că podul a rămas la locul lui, iar cetele de războinici musulmani l-au traversat, pentru a-i urmări pe creștini. Odată cu lăsarea întinericului, s-a răspîndit panica și a început o retragere haotică. Un martor musulman descrie cum „am plecat pe urmele lor; săbiile noastre au avut de lucru întreaga noapte. Soarta lor a fost rușinea și prăpădul”.

Mai devreme în acea seară, Jean de Joinville și doi dintre cavalerii săi care supraviețuiseră se urcaseră pe un vas și așteptau să plece. Acum, privea cum răniții, lăsați să se apere singuri în neorînduială în vechea tabără nordică, începuseră să se tîrască spre malul Nilului, încercînd cu disperare să se urce pe vreun vas. El scrie: „În timp ce-i rugam pe marinari să plecăm, sarazinii au intrat în tabăra [nordică] și am văzut la lumina focurilor că îi măcelăreau pe nenorociții de pe mal”. Vasul lui Joinville a reușit să plece pe rîu și, cum curentul l-a dus la vale, a reușit să scape⁴⁸.

În zorii zilei de 5 aprilie 1250 s-a văzut amplitudinea dezastrului. Pe uscat, grupuri neorganizate de franci erau urmăriți cu tenacitate de trupe de mameluți, care nu aveau nici un interes să dea dovadă de milă. În următoarele cîteva zile, multe sute de creștini care se retrăgeau au fost uciși. Un grup a reușit să se apropie de Damietta, dar au fost înconjurati și s-au predat. În întreaga oștire, mărețele simboluri ale mîndriei și invincibilității

france s-au prăbușit : steagul *Oriflamme* „a fost sfișiat în bucăți”, iar stindardul cavalerilor Templieri a fost „călcat în picioare”.

Călărind înspre nord, bătrînul patriarh Robert și Odo de Châteauroux au reușit cumva să nu fie luați prizonieri, dar, după primele 24 de ore, vlăguți, nu au putut merge mai departe. Mai tîrziu, Robert a descris într-o scrisoare cum, din întîmplare, au dat peste un mic vas legat de mal și, în cele din urmă, au ajuns la Damietta. Puțini au fost atît de norocoși. Majoritatea vaselor care îi transportau pe bolnavi și pe răniți au fost jefuite sau arse pe apă. Vasul lui Jean de Joinville a înaintat puțin în josul rîului, în timp ce el era martorul unor scene îngrozitoare de carnagiu pe maluri. În timp ce se apropiau de ei patru vase musulmane, Joinville s-a întors către oamenii săi, întrebîndu-i dacă ar trebui să tragă la mal și să încerce să scape ori să rămînă pe apă și să fie luați prizonieri. Cu o sinceritate dezarmantă, a descris cum unul dintre servitorii săi a afirmat : „Ar trebui să ne lășăm uciși cu toții, pentru că atunci vom ajunge în Paradis”, dar a recunoscut că „nici unul dintre noi nu i-a urmat sfatul”. De fapt, cînd musulmanii au urcat pe vasul său, Joinville a mințit, pentru a nu fi executat pe loc, spunînd că este văr cu regele. În consecință, a fost luat prizonier⁴⁹.

În mijlocul acestui haos, regele Ludovic a fost izolat de majoritatea trupelor sale. Forma sa de dizenterie era atît de gravă, încît a trebuit să-și taie o gaură în pantaloni. Un grup mic alcătuit din cei mai loiali susținători ai săi au încercat în mod curajos să-l adăpostească în siguranță și în cele din urmă s-au refugiat într-un mic sat. Aici, tremurînd, pe jumătate mort, într-o colibă sordidă, puternicul suveran al Franței a fost luat prizonier. Încercarea sa îndrăznească de a cuceri Egiptul luase sfîrșit.

Regele pocăit

Erorilor de judecată săvîrșite de Ludovic al IX-lea la Mansura – dintre care se remarcă incapacitatea sa de a trage învățăminte din greșelile celei de-a cincea cruciade – li se adăuga acum faptul că fusese luat el însuși prizonier. Niciodată un rege din Occidentul latin nu mai ajunsese prizonier în timpul unei cruciade. Acest dezastru nemaivăzut l-a plasat pe Ludovic și rămășițele jalnice ale armatei sale într-o poziție extrem de vulnerabilă. Capturați rapid de către inamici, fără șansa de a negocia termenii capitulării, francii au ajuns la mila Islamului. Bucurîndu-se de triumf, un martor musulman nota :

Prizonierii au fost numărați și erau peste 20.000. Cei care se înecaseră sau fuseseră uciși erau în număr de 7.000. Am văzut morții, erau atît de mulți, încît acopereau fața pămîntului... Musulmanii nu mai trăiseră o astfel de zi, nici nu mai auziseră despre alta la fel.

Prizonierii au fost duși în tabere situate de-a lungul deltei și au fost împărțiți după rang. Potrivit unei mărturii arabe, Turan-Şah „a ordonat ca oștenii simpli să fie decapitați” și i-a încredințat organizarea execuției unuia dintre adjutanții săi din Irak – se pare că această muncă oribilă se desfășura într-un ritm de 300 de execuții pe noapte. Altor franci li s-a oferit șansa de a opta între convertire sau moarte, în timp ce nobilii de rang mai înalt, precum Jean de Joinville, erau ținuți deoparte, datorită valorii lor economice în

calitate de ostatici. Joinville sugerează că regele Ludovic a fost amenințat cu tortura : i s-ar fi arătat o menghină înspăimântătoare din lemn „cu dinți”, care se folosea pentru a zdrobi picioarele victimei, dar acest fapt nu este menționat în alte surse.

În pofida bolii de care suferea și a circumstanțelor nedemne în care fusese luat prizonier, se pare că monarhul și-a păstrat demnitatea⁵⁰.

De fapt, situația lui Ludovic s-a îmbunătățit mult datorită poziției nesigure a lui Turan-Șah la momentul respectiv. De când sosise la Mansura, moștenitorul aiubid își favorizase propriii soldați și demnitari, înstrăinându-și mulți comandanți din ierarhia armatei egiptene – printre care și pe comandantul mamelucilor, Aqtay, și regimentul Bahriyya. Nerăbdător să facă o înțelegere prin care să-și consolideze dominația asupra regiunii Nilului, Turan-Șah a fost de acord să negocieze și, în ultima jumătate a lunii aprilie, au fost stabilite condițiile. S-a hotărât declararea unui armistițiu pe o durată de zece ani. Regele francez urma să fie eliberat în schimbul capitulării imediate a orașului Damietta. A fost stabilită o răscumpărarea imensă, de 800.000 de monede de aur bizantine (sau 400.000 de *livres tournois*), în schimbul celorlalți 12.000 de creștini care se aflau în custodia aiubidă.

Totuși, la începutul lunii mai, se părea că nici măcar îndeplinirea acestor cerințe punitive nu avea să aducă libertatea creștinilor, deoarece lovitura de stat aiubidă – atât de mult așteptată de către Ludovic la Mansura – a avut în sfârșit loc. Pe 2 mai, Turan-Șah a fost asasinat de către Aqtay împreună cu un tânăr și violent mameluc din regimentul Bahriyya, pe nume Baibars. Lupta pentru putere care a urmat a condus inițial la desemnarea lui Shajar al-Durr la comanda Egiptului aiubid. În realitate însă, un cutremur era pe cale să lovească – favorizând treptat, dar inevitabil, venirea la putere a mamelucilor.

În pofida acestor frământări dinastice, reocuparea Damiettei de către musulmani s-a desfășurat conform planului, iar Ludovic a fost eliberat pe 6 mai 1250. Apoi, el a început să strângă banii cu care urma să achite o plată inițială în contul răscumpărării – 200.000 de *livres tournois* – dintre care 177.000 au fost luate din fondul destinat războiului, din vistieria regală, iar restul au fost luați de la cavalerii Templieri. Pentru a număra și a cântări această sumă imensă de bani au fost necesare două zile. Pe 8 mai, Ludovic s-a imbarcat pe un vas și a plecat către Palestina, împreună cu nobilii cei mai de seamă, printre care se numărau și cei doi frați ai săi care supraviețuiseră, Alphonse de Poitiers și Carol de Anjou, precum și Jean de Joinville. Deocamdată, majoritatea cruciaților rămăneau prizonieri.

După dezastru

Toate speranțele lui Ludovic al IX-lea de a cuceri Egiptul și de a câștiga războiul pentru Țara Sfântă se finalizaseră cu un eșec. Cu toate acestea, din mai multe perspective, profunzimea autentică și remarcabilă a idealismului cruciat al regelui francez au ieșit la lumină abia după această înfrângere umilitoare. În circumstanțe asemănătoare, sub povara umilinței unui astfel de eșec fără precedent, mulți monarhi creștini ar fi plecat către Europa, întorcând spatele Orientului Apropiat. Ludovic a făcut exact invers. Dându-și seama că oamenii săi voi putezi în captivitatea musulmană dacă nu va continua să facă presiuni asupra regimului egiptean în vederea eliberării lor, regele a ales să rămână în Palestina în următorii patru ani.

În acest interval, regele a fost comandant general al statelor cruciate și, în 1252, a reușit să-și elibereze oștenii. Muncind fără încetare, s-a dedicat sarcinii lipsite de glorie de a fortifica apărarea de coastă a regatului Ierusalimului – supraveghind refortificarea amplă a orașelor Acra, Jaffa, Cezareea și Sidon. Totodată, a înființat la Acra o garnizoană permanentă, alcătuită din 100 de cavaleri franci, plătiți de către coroana franceză, costul anual fiind de aproximativ 4.000 de *livres tournois*.

În contrast cu autopromovarea ferventă tipică altor lideri cruciați – de la Richard Inimă-de-Leu la Frederic al II-lea al Germaniei –, Ludovic a dat dovadă de o disponibilitate extraordinară de a-și asuma responsabilitatea pentru eșecurile teribile suferite în Egipt. Susținătorii regelui au făcut tot posibilul să dea vina pe Robert de Artois, subliniind că marșul către Mansura, din toamna anului 1249, fusese inițiat la propunerea lui și criticând comportamentul necugetat al contelui de pe 8 februarie 1250. Totuși, într-o scrisoare redactată în august 1250, Ludovic însuși lăuda curajul lui Robert, descriindu-l drept „fratele nostru drag și ilustru, a cărui memorie o onorăm”, și își exprima speranța și convingerea că fusese „încoronat ca martir”. În același document, regele a explicat eșecul cruciadei și propria sa încarcerare drept pedepse divine, primite „pentru păcatele noastre”⁵¹.

În cele din urmă, în aprilie 1254, Ludovic s-a întors în Franța. Mama sa, Blanche, murise în urmă cu doi ani, iar teritoriul capețian devenise tot mai instabil. Regele se întorsese schimbat din Țara Sfântă, iar viața sa ulterioară a stat sub semnul pietății și a austerității extreme – purta o cămașă țesută din păr, mînca porții foarte mici din cele mai săracăcioase alimente și se ruga aproape mereu. La un moment dat, Ludovic s-a gândit chiar să renunțe la coroană și să meargă la o mănăstire. De asemenea, nutrea o dorință sinceră, nestinsă, de a iniția o altă cruciadă, probabil pentru a se mîntui.

Expediția egipteană a remodelat existența lui Ludovic, dar evenimentele de pe Nil au influențat într-un sens mai amplu Europa Latină. Cruciada din 1250 fusese atent plănuită, finanțată și aprovizionată; armatele sale fuseseră conduse de un rege creștin exemplar. Totuși, ea înregistrase un eșec absolut. După un secol și jumătate de înfrîngeri aproape permanente în războiul pentru Țara Sfântă, această ultimă nenorocire a determinat un val de neîncredere și disperare în Occident. Unii chiar au renunțat la credința creștină. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea – pe măsură ce forța statelor cruciate continua să scadă, iar pe scena levantină apăreau dușmani noi, aparent invincibili –, șansele de a iniția o nouă cruciadă către Orient păreau foarte slabe.

Partea a V-a
Victorie în Orient

Capitolul 22

Leul Egiptului

Timp de peste jumătate de secol după moartea lui Saladin, în 1193, membrii Dinastiei sale aiubide au dominat teritoriile islamice din Orientul Apropiat. Saladin a adus urgie și înfrângere asupra francilor creștini care trăiau în Levant, recucerind Ierusalimul și ținând piept celei de-a treia cruciade, conduse de Richard Inimă-de-Leu. Cu toate acestea, preocupați de propriile lor rivalități mărunte, urmașii săi Aiubizi s-au dovedit dispuși să trăiască într-o relativă pace cu statele cruciate care mai rezistaseră. Cum și musulmanii, și creștinii doreau să mențină legături comerciale reciproc profitabile, negocierile, favorurile și înțelegerile erau la ordinea zilei. Conducătorii islamici ai orașelor Damasc, Cairo și Alep se pretindeau încă a fi susținători ai jihadului, dar lupta lor era una spirituală, manifestată prin acțiuni legate de purificarea spirituală și de patronajul religios. În loc să îmbrățișeze forma militară, externă a jihadului, inițiind un război sfânt, Aiubizii au căutat, îndeobște, să evite conflictele – fiind conștienți că agresiunile ar putea determina o cruciadă periculoasă și perturbatoare dinspre vestul Europei.

Acest *modus vivendi* cu un echilibru fragil urma să sufere o modificare dramatică în momentul în care două noi superputeri orientale – mamelucii și mongolii – s-au impus în Levant. Fiecare dintre acestea dispunea de o forță militară de temut, nemaiîntâlnită în perioada cruciadelor, iar confruntarea monumentală dintre ele a remodelat soarta Țării Sfinte și istoria cruciadelor. Umbrite de acești doi giganți, statele cruciate latine au devenit al treilea pretendent – uneori aproape în mod accidental – în lupta pentru supremație din Orient.

Noile puteri din Orientul Apropiat

O nouă dinastie islamică – sultanatul mamelucilor, guvernat de membri ai elitei militare a mamelucilor (soldați sclavi) – a venit la putere în Egipt după eșecul cruciadei regelui Ludovic al IX-lea al Franței. Anii 1250 au fost marcați de o luptă pentru putere complicată și brutală, pe măsură ce diverși lideri ai mamelucilor au încercat să înlăture ultimele vestigii ale autorității aiubide în regiunea Nilului. Regimentul de elită Bahriyya a fost silit să plece din Egipt în 1254, când comandantul lor Aqtay a fost asasinat de către nemilosul comandant Qutuz, conducătorul facțiunii rivale de mameluci. Trei ani mai târziu, Shajar al-Durr – văduva fostului mare sultan aiubid, al-Salih – a fost executată, iar

Qutuz a preluat treptat controlul asupra Egiptului, guvernînd concomitent în numele unui tînăr sultan-marionetă, al-Mansur 'Ali.

Între timp, regimentul Bahriyya a plecat în exil, sub conducerea lui Baibars – unul dintre conspiratorii care-l asasinaseră în 1250 pe Turan-Şah, moştenitorul aiubid. Născut în jurul anului 1221, Baibars era un turc kipceak înalt, cu pielea smeadă, din neamul războinicilor dîrzi din stepele ruse, cunoscuţi în lumea antică sub numele de cumani. Se spune că posedea o voce remarcabil de puternică, dar cea mai remarcabilă trăsătură a lui Baibars erau ochii săi albaştri, dintre care unul avea o mică pată albă, distinctă, de mărimea vârfului unui ac. Ajuns sclav la vîrsta de 14 ani, Baibars a fost instruit pentru a deveni mameluc, iar apoi a trecut de la un proprietar la altul, fiind recrutat în cele din urmă în noul corp de armată Bahriyya, în 1246. Aici, aptitudinile sale de războinic şi calităţile de lider i-au fost remarcate rapid şi a luptat împotriva cruciaţilor regelui Ludovic al IX-lea în bătălia de la Mansura din 1250.

Între anii 1255 şi 1260, Baibars şi regimentul Bahriyya au fost în serviciul succesiunii de emiri aiubizi ineficienţi care încercau cu disperare să rămînă la putere în Siria, în Palestina şi în Transiordania. Printre aceştia se număra şi al-Nasir Yusuf, conducător cu numele al oraşelor Alep şi Damasc – un emir de vîrstă nobilă, nepot al lui Saladin, dar extrem de incapabil în faţa provocărilor violente ale acestei perioade tulburi în care alianţele se modificau şi se impuneau noi puteri mondiale. Pe parcursul acestei perioade, Baibars şi-a perfecţionat abilităţile de comandant militar, înregistrînd o serie de succese impresionante, dar îndurînd şi cîteva înfrîngerii din care a tras învăţăminte. În tot acest timp, a fost sprijinit de un alt mameluc, tot turc kipceak, pe nume Qualîwûn, probabil cel mai apropiat prieten şi camarad de arme al său. Urmărind atent, în permanenţă, evenimentele din Egipt, Baibars a încercat de două ori să invadeze regiunea Nilului şi să-l detroneze pe Qutuz, dar, fiind cu mult depăşit numeric, s-a dovedit incapabil să obţină o victorie semnificativă.

Pînă în 1259, Baibars se dovedise a fi un general iscusit, cu o dorinţă clară de a avansa, dar deocamdată nu avusese şansa de a-şi îndeplini ambiţiile sau potenţialul său evident. Această şansă urma să vină, atît pentru Baibars, cît şi pentru întregul regim al mamelucilor, luînd înfăţişarea unei noi ameninţări devastatoare la adresa Orientului Apropiat musulman¹.

În jurul anului 1206, un comandant numit Temüjin a reunit triburile mongole nomade din vastele cîmpii de stepă mongole din estul Asiei, preluînd numele de Ginghis Han (în traducere literală, „conducător aspru”). Ginghis şi oamenii săi erau însufleţiţi de o sete nestăvilită de război şi au ajuns să creadă, în contextul învăţăturilor credinţei lor păgîne, că mongolii erau destinaţi, prin voinţă divină, să cucerească întreaga lume. Doar prin puterea voinţei sale, Ginghis a transformat triburile mongole măcinate de ostilităţi permanente într-o armată de neoprit, valorificînd dîrzenia înnăscută a poporului său şi măiestria lor inegalabilă la călărie şi tras cu arcul.

În următorii 50 de ani, mai întîi conduşi de Ginghis Han şi apoi, după moartea acestuia, în 1227, sub conducerea fiilor săi, mongolii s-au extins cu repeziciune. Erau o forţă inegalabilă în lumea medievală, poate în toată istoria umanităţii. Nemiloşi şi deloc dispuşi la compromisuri în abordarea conflictelor militare, se aşteptau ca duşmanii lor să se supună imediat în mod necondiţionat ; altfel, respectivii se puteau aştepta la anihilarea totală. Pînă în 1250, dominaţia lor se extinsese din China pînă în Europa, de la Oceanul

Indian la întinderile nordice ale Siberiei. Această expansiune în ritm foarte rapid i-a adus în mod inevitabil pe mongoli în contact cu lumea creștină și cu lumea musulmană.

După ce subjugaseră nordul Chinei, mongolii au început să înainteze către vest, în 1229, zdrobindu-i pe conducătorii islamici din nordul Iranului – mișcare care i-a determinat pe khwarizmieni să se deplaseze în nordul Irakului și în cele din urmă a dus la invazia khwarizmienilor în Țara Sfântă, în 1244. Între 1236 și 1239, hoarda mongolă a învins creștinii orientali din Georgia și Armenia Mare și, în 1243, a invadat Asia Mică, răsturnând Dinastia turcă a Selgiucizilor care domnise acolo din secolul al XI-lea. Între anii 1230 și 1240, armatele mongole au cucerit și stepele sudice ale Rusiei, întemeind un regim care a ajuns cunoscut sub numele de Hoarda de Aur. În mod ironic, acest fapt i-a determinat pe mulți turci kipceak originari din această regiune să se refugieze. Retrăgându-se în grabă către sud, aceștia au căzut în miinile negustorilor de sclavi, sporind astfel cu mult disponibilitatea recrutărilor de mameluci pentru musulmanii din Egipt.

Înaintind în continuare către vest, mongolii au ajuns în cele din urmă la creștinii latini din Europa ; aici, venirea lor era privită cu un amestec de teamă, confuzie și nesiguranță. Veștile conform cărora musulmanii din Iran fuseseră învinși de o forță necunoscută provenind din tărîmurile îndepărtate ale Orientului ajuseseră la luptătorii celei de-a cincea cruciade, în Egipt, în 1221, determinîndu-i pe mulți franci să-și imagineze că mongolii ar putea fi, de fapt, aliați valoroși. La început, această opinie părea întemeiată, deoarece misterioșii mongoli erau asemănați cu legenda străveche a Părintelui Ioan – un puternic rege creștin care, conform profeției, avea să se ridice din Orient în vremurile cele mai neguroase pentru creștinătate. În timp, a devenit clar și faptul că nestorienii (o sectă creștină stabilită de mult în Asia Centrală) reușiseră să capete o anumită influență asupra mongolilor, convertind chiar soțiile unor comandanți de seamă.

Totuși, creștinătatea latină și-a dat seama încetul cu încetul că mongolii sau tătarii, cum au ajuns să fie numiți în Europa, nu constituiau doar o putere străină îndepărtată, ci și o amenințare imediată, cu potențial letal. În 1241, armata mongolă pornită din Rusia a petrecut următorul an jefuind și terorizînd teritoriile Poloniei, Ungariei și din estul Germaniei, cauzînd pagube uriașe. Chiar și după această incursiune devastatoare, conducătorii din Europa Occidentală – ocupați cu propriile lor dispute – nu au reacționat prompt, iar mulți dintre ei au continuat să nutrească idei legate de reconcilierea sau alierea cu mongolii. După 1245, papalitatea romană a trimis două solii misionare către mongoli, conduse de grupuri de călugări. Acești soli franci au călătorit mii de kilometri pentru a vizita luxoasa curte mongolă de la Karakorum (în Mongolia), sperînd să-l convertească la creștinism pe Marele Han ; s-au întors cu ultimatumuri clare, prin care i se ordona Romei să se supună autorității Mongoliei. În timpul șederii sale pe insula Cipru, și regele Ludovic al IX-lea a luat legătura cu tătarii. În 1249, el și-a trimis propriii reprezentanți la mongolii din Iran, dar, cînd acea solie s-a întors, în 1251, găsindu-l pe Ludovic în Palestina, i-a comunicat tot o solicitare drastică legată de plata unui tribut anual, cerere pe care acesta, evident, a ignorat-o.

În pofida acestei abordări lipsite de compromisuri a diplomației, Imperiul Mongol a început să decadă în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, erodat de lupte dinastice și de problemele inerente legate de guvernarea unui teritoriu atît de vast. Cu toate acestea, mongolii au rămas o forță de temut. Între anii 1250 și 1260, noul Mare Han Möngke (nepotul lui Ginghis Han) a inițiat un nou val de expansiuni în lumea musulmană din

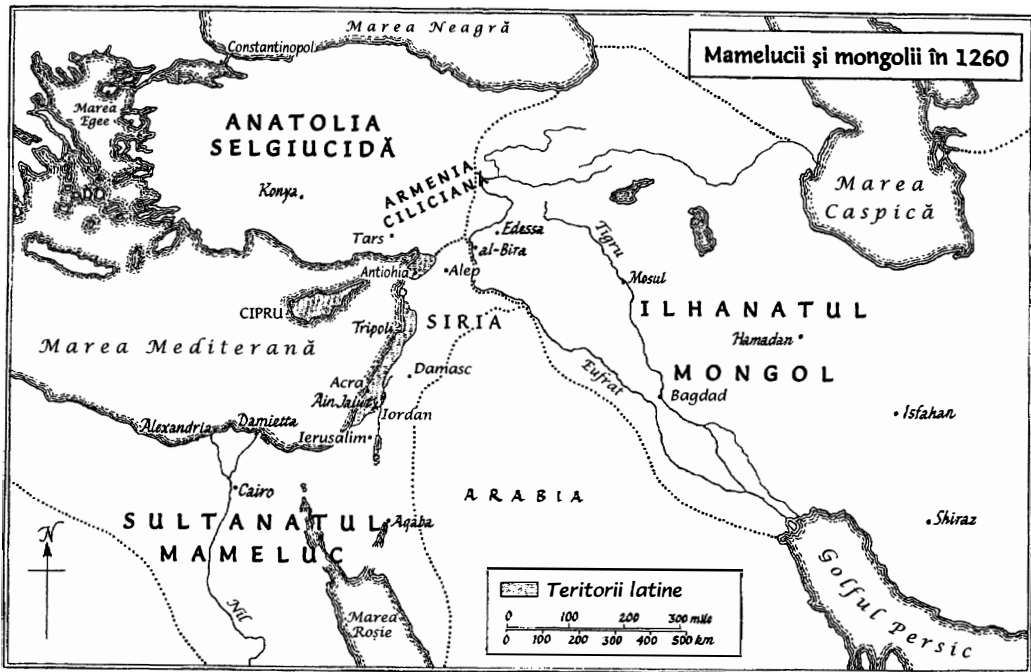
Orientul Mijlociu și dincolo de aceasta, punându-l pe fratele său, Hulagu, în fruntea unei armate imense alcătuite din zeci de mii de războinici, alături de marele general mongol Kitbuqa. Mărșăluind în sudul Irakului, în 1256, această armată puternică s-a îndreptat către Bagdad, unde un membru neinfluent al Dinastiei Abbasizilor avea pretenții asupra titlului de calif sunit. În februarie 1258, Hulagu a învins Bagdadul, ucigând 30.000 de musulmani și distrugând o mare parte din capitala odinioară măreață. În continuare, acesta a subjugat cea mai mare parte a Mesopotamiei, întemeind statul ce avea să devină cunoscut sub numele Ilhanatul Mongol al Persiei (ce se întindea din Irak până la granițele Indiei). Apoi, Hulagu a traversat Eufratul, iar în 1259 a ajuns la granițele Siriei și Palestinei.

Deloc surprinzător, venirea mongolilor a îngrozit populațiile din nordul Siriei. Creștinii continuau să nutrească speranța că Hulagu s-ar putea dovedi un aliat împotriva Islamului, încurajați de faptul că soția lui era nestoriană. Regele Hethum al Armeniei Ciliciene se supusese dominației mongole încă din 1246 și i se permisesse menținerea unei autonomii parțiale, în schimbul plății unui tribut anual. Acum, Hethum și-a convins ginerele, pe Bohémond al VI-lea (conducător al principatului Antiohiei și al comitatului de Tripoli) să se alieze cu armata lui Hulagu. Al-Nasir, conducătorul aiubid al orașului Alep și al Damascului, le plătea la rîndul său tribut mongolilor încă din 1251, în speranța de a evita o invazie directă, dar în toamna anului 1259, cînd hoarda mongolă mărșăluia către Siria, limitările acestei politici de îmbunare au devenit evidente².

Bătălia de la 'Ain Jalut

În timp ce înaintarea mongolilor a generat panică și haos în cea mai mare parte a Orientului Apropiat musulman, sosirea lor le-a insuflat mamelucilor un nou sentiment al unității și al unui obiectiv comun. În noiembrie 1259, Qutuz s-a folosit de amenințarea mongolă pentru a justifica răsturnarea tînărului sultan existent și s-a proclamat pe sine drept noul conducător al Egiptului. Concomitent, puterea lui al-Nasir se clătina. Staționat lîngă Damasc, se pare că emirul aiubid era complet paralizat de teamă, pe măsură ce mongolii înaintau către Alep – cu siguranță, nu a reacționat în nici un fel, chiar dacă valurile de refugiați veniți tocmai din Persia se îndreptau către sudul Siriei.

La începutul anului 1260, Hulagu a început să asedieze Alepul, cu ajutorul lui Hethum și al lui Bohémond al VI-lea și, la sfîrșitul lunii februarie, orașul a fost cucerit, după care au urmat șase zile de violențe. Bohémond însuși a incendiat moscheea principală a orașului și, deși a fost ulterior excomunicat de către Biserica latină pentru că-i ajutase pe mongoli, prințul a cucerit teritorii însemnate, datorită pactului din 1260 ; totodată, a reinstaurat controlul francilor asupra portului Latakia. Hulagu a plecat din Alep pentru a cucerii orașe precum Harim și Homs, iar în curînd a ajuns să controleze complet nordul Siriei. Veștile privind aceste evenimente l-au determinat pe al-Nasir să plece din Damasc, iar populația orașului a ales să se predea în fața mongolilor, mai degrabă decît să riște aceeași soartă ca Alepul. Astfel, în martie 1260, generalul mongol Kitbuq a venit să ocupe străvechea capitală siriană a Islamului. Lașul al-Nasir a fost prins în scurt timp și i-a fost trimis lui Hulagu – pentru moment, a fost tratat ca ostatic valoros –, însă, după ce a primit vestea morții lui Möngke, Hulagu a hotărît să plece din Siria împreună cu grosul armatei sale, întorcîndu-se în est, pentru a-l sprijini pe fratele

său Kublai să devină Mare Han. Astfel, Kitbuqa a rămas să conducă Siria mongolă, avînd la dispoziție o oștire mult mai mică; totuși, Transiordania aiubidă a capitulat în acea vară în fața lui.

După ce mongolii contropiseră Țara Sfîntă fără să întîmpine aproape nici o opoziție, răsturnînd de la putere Dinastia aiubidă, era puțin probabil ca vreo putere levantină să dispună în acel moment de voința și resursele necesare pentru a le opri înaintarea. Francii din regatul Ierusalimului nu împărtășeau dorința a lui Bohémond al Antiohiei de a se alia imediat cu mongolii, fiind conștienți de faptul că acest lucru ar însemna pur și simplu înlocuirea dușmanilor musulmani cu alți dușmani păgîni și mai periculoși. Sperînd să evite confruntarea directă, latinii au adoptat o politică a neutralității³.

Prin urmare, la mijlocul anului 1260, rămăsese o singură forță capabilă să se opună hoardei mongole – Egiptul mamelucilor. Pînă în acel moment, Baibars își dăduse seama că stăpînii aiubizi care îi plăteau nu vor reuși să le țină piept mongolilor, așa că a negociat o reconciliere cu Qutuz, călătorind în luna martie către Cairo, împreună cu ceilalți membri ai regimentului Bahriyya. Acolo a avut loc o împăcare tensionată, dar animozitatea și suspiciunea erau gata să răbufnească. Fiecare din cei doi era conștient de ambițiile celuilalt, iar Baibars își amintea bine rolul lui Qutuz în asasinarea lui Aqțay. Un cronicar musulman a recunoscut că ura profundă, reciprocă răzbătea în privirile amîndurora.

Acum, mamelucii se confruntau cu o dilemă fundamentală: dacă să se implice într-o confruntare cu mongolii sau să aibă o atitudine pacifistă față de aceștia. În această privință, în sfîrșit, Qutuz și Baibars erau perfect de acord. La începutul verii, a sosit la Cairo o solie din partea lui Hulagu, cerîndu-le mamelucilor să capituleze. Solii au fost imediat uciși, corpurile lor au fost tăiate în două, iar capetele le-au fost atîrnate de porțile orașului Cairo. Prin această declarație sfidătoare, mamelucii au pornit la război. În loc să aștepte în Egipt, cu speranța de a respinge o invazie pe teritoriul propriu, ei au ales o confruntare imediată cu Kitbuqa, cît timp armata acestuia era încă slăbită. Dacă ar fi avut succes, această strategie îndrăzneată promitea să le aducă mamelucilor dominația aproape totală asupra Orientului Apropiat. Riscurile erau însă colosale, deoarece implicau o bătălie directă cu mongolii – dușman invincibil, în fața căruia toate celelalte armate cedaseră.

La mijlocul verii anului 1260, mamelucii au ieșit din Egipt, împreună cu alte trupe musulmane care luptaseră înainte pentru Aiubizi. Baibars a fost desemnat comandant al avangardei mameluce și, împreună cu Qutuz, a conceput un plan de atac. S-a încercat atragerea francilor într-o alianță activă. Aceștia au refuzat, fideli politicii lor de neutralitate, dar au permis armatei musulmane să mășăluiască nestîngherită către nord, pe teritoriul latin, spre Acra. Veștile despre această înaintare l-au determinat pe Kitbuqa, aflat atunci în Baalbek (Liban), să cheme întăriri din Georgia, din Armenia Ciliciană și din orașul musulman Homs.

Marea bătălie ce urma să decidă soarta Orientului Mijlociu a avut loc la 'Ain Jalut, în Galileea – unde Saladin voise să-i atragă în luptă pe franci în 1183. Aflat la comanda avangardei, Baibars a găsit tabăra armatei mongole, situată lîngă această mică așezare, la poalele Muntelui Gilboa. El și Qutuz au condus apoi armata mamelucilor către sud-est, pe valea Jezreel, și au inițiat atacul pe 3 septembrie 1269. Armatele dușmane par să fi fost aproximativ egale numeric – fiecare dintre ele însuma între 10.000 și 12.000 de oșteni –, astfel încît, conform regulilor marțiale medievale, ambele tabere își asumau un

risc uriaș. În calitate de comandanți, Qutuz și Baibars au dat dovadă de iscusință și curaj, ținând piept la două atacuri în forță, iar într-un moment esențial, musulmanii din Homs poziționați pe flancul stîng al armatei mongole au fugit de pe cîmpul de luptă. Acest fapt a înclinat balanța în favoarea mamelucilor, care au reușit să-i încercuiască pe mongoli și să-l ucidă pe Kitbuqa. Într-un moment istoric epocal, valul aparent de neoprit al expansiunii mongole a fost oprit de noii apărători ai Islamului.

Fusese învins un singur braț al marelui Imperiu Mongol, iar spectrul răzbunării continua să existe – deocamdată incapabil să se întoarcă în Orientul Apropiat, Hulagu, infuriat, a reacționat la aceste vești executîndu-l pe al-Nasir. Victoria de la 'Ain Jalut s-a dovedit însă esențială, garantînd viitoarea ascensiune a Sultanatului mamelucilor. Imediat după bătălie, Qutuz a preluat controlul orașelor Damasc și Alep, numindu-i drept guvernatori ai acestora pe doi dintre aliații săi. Ambițiile și așteptările lui Baibars au fost zădărnice de aceste aranjamente, deoarece Qutuz nu-și ținuse promisiunea de a-l răsplăti, oferindu-i conducerea orașului Alep (fapt de înțeles, avînd în vedere că ar fi fost necugetat să înlesnească venirea la putere a unui rival, atît de departe de Egipt). Împreună, sultanul și generalul său nemulțumit au pornit în călătoria triumfală de întoarcere către Egipt⁴.

În jurul datei de 22 octombrie 1260, Qutuz și emirii săi traversau deșertul egiptean, în drum spre Cairo, cînd sultanul a cerut încetarea marșului, pentru a se putea dedica pasiunii sale favorite – vînătoarea de iepuri. Baibars și un mic grup de mameluci au fost de acord să-l însoțească la vînătoare, dar, după ce s-au îndepărtat de tabăra principală, l-au ucis pe Qutuz. S-au păstrat numeroase și diverse versiuni ale acestei lovituri de stat, dar se pare că Baibars i-a cerut sultanului o favoare (probabil să îi ofere în dar o sclavă), iar cînd Qutuz a încuviințat, s-a aplecat să-i sărute mîna sultanului. În acel moment, Baibars i-a prins brațele lui Qutuz, pentru a-l împiedica să-și ia arma de la brîu, iar un alt emir l-a lovit cu sabia în gît. După acest prim atac, ceilalți conspiratori s-au repezit și l-au ucis pe sultan cu o ploaie de lovituri.

Instigatorul complotului pare să fi fost Baibars, dar poziția lui nu era încă sigură. După ce s-au întors călare în tabără, în pavilionul regal s-a desfășurat un consiliu la care au luat parte toți emirii mameluci importanți. Avînd în vedere originile lor tribale turce, acești mameluci de elită împărtășeau un sentiment intens al egalității și se așteptau ca orice nou lider să fie desemnat din rîndul lor, prin intermediul unui proces de elecțiune. Pentru a nu fi respins, Baibars a declarat că, în calitate de asasin al lui Qutuz, și-a cîștigat dreptul de a veni la putere, însoțindu-și solicitarea cu promisiunea de a-și răsplăti și a-și proteja susținătorii. Prin aceste mijloace – crimă și persuasiune – Baibars a devenit noul sultan al mamelucilor, cel care va conduce în luptă Orientul Apropiat musulman împotriva mongolilor și latinilor⁵.

Baibars și Sultanatul mamelucilor

În toamna anului 1260, Baibars era evident conștient de fragilitatea poziției sale la conducerea sultanatului. El și-a afirmat rapid autoritatea la Cairo, ocupînd marea cetate – sediul puterii, construită de Saladin –, și a răsplătit un număr mare de emiri cu funcții și averi. În plus, mamelucii supraviețuitori din regimentul Bahriyya au fost desemnați

gărzile sale de corp personale. Vechea lor garnizoană de pe Nil a fost reconstruită, iar comanda sa le-a fost încredințată celor mai de încredere emiri ai sultanului, printre care se număra și Qualawun.

Cele mai presante griji ale lui Baibars erau legitimarea propriei domnii și consolidarea mai amplă a puterii mamelucilor în Egipt. Noul sultan dispunea și de viziunea politică și strategică necesară pentru a recunoaște noua stare de fapt a lumii levantine și pentru a se adapta la ea. În deceniile trecute, liderii musulmani încercaseră să reunească Islamul și, în unele cazuri, se străduiseră în mod activ să-i alunge pe franci din Țara Sfântă. Acum, imperativul se schimbase și fusese creată o nouă paradigmă. După 1260, frontierele critice erau cele de la nordul și estul Siriei, pe unde principalul inamic – Imperiul Mongol – putea încerca din nou să distrugă Islamul. Pentru a contracara această amenințare, granițele respective trebuiau protejate, iar Orientul Apropiat trebuia transformat într-un stat-fortăreață unit și impenetrabil.

Creștinii latini reprezentau un pericol de ordin secundar. Din punct de vedere geografic, zonele lor de rezidență erau situate în teritoriile siriene, libaneze și palestiniene pe care Baibars își dorea acum să le unifice și să le securizeze împotriva amenințării mongole. În mod just, el a considerat că, după dificultăți precum bătălia de la La Forbie, francii din statele cruciate fuseseră efectiv neutralizați. În sine, ei nu reprezentau un motiv de îngrijorare. Totuși, dacă aceștia s-ar fi aliat cu o forță externă – fie cu o hoardă mongolă, fie cu o cruciadă occidentală –, ei ar fi putut crea un al doilea front problematic și perturbant în Orientul Apropiat. Prin urmare, statele cruciate erau un factor iritant intern care trebuia eliminat.

Conștient de aceste provocări, Baibars și-a petrecut o mare parte din intervalul 1250-1260 remodelând radical Orientul Apropiat musulman, punând bazele unui regim puternic, autoritar. Concomitent, el a început să pregătească statul mamelucilor pentru începerea războiului – fie împotriva dușmanilor mongoli, fie împotriva creștinilor. Astfel, noul sultan și-a petrecut primii ani la putere pregătindu-se asiduu pentru ceea ce spera că va fi victoria supremă în lupta pentru a controla Țara Sfântă.

Protectorul Islamului

La început, puterea lui Baibars era relativ precară: el moștenise un stat mameluc doar parțial încheșat și fusese implicat în asasinarea a doi foști sultani, Turan-Şah și Qutuz. Pe fondul acestui trecut destul de pătat, era amenințat de insurecția civilă sau de o contralovitură de stat și nu era deloc sigur de loialitatea celorlalți emiri mameluci. Totuși, după 1265, noul sultan era totodată pe cale să beneficieze de pe urma unor avantaje semnificative. După invazia mongolă și bătălia de la 'Ain Jalut, vestigiile puterii aiubide din Siria și Palestina fuseseră spulberate, iar mamelucii puteau domina Țara Sfântă. Astfel, spre deosebire de Nur al-Din și Saladin, care se străduiseră timp de decenii să unifice Orientul Apropiat, Baibars a reușit să-și impună controlul asupra Damascului și Alepului încă din primii ani ai domniei sale, numind în aceste orașe guvernatori regionali subordonați regimului de la Cairo.

În plus, Baibars era capabil să se bazeze pe triumful de la 'Ain Jalut pentru a-și legitima dreptul la putere. Prezentându-se drept salvatorul Islamului, el a pus să i se ridice un monument pe cîmpul de luptă și a dăruit mormîntul lui Qutuz, pentru a

elimina orice sugestie că și fostul sultan ar fi putut juca un rol „eroic” în respectiva confruntare. În anii următori, cancelarul și biograful oficial al lui Baibars, Abd al-Zahir, a reconfigurat istoria bătăliei în relatarea vieții sultanului, prezentînd-o drept o victorie obținută de Baibars aproape de unul singur. Totodată, sultanul a încercat să-și promoveze propriul cult al personalității, întruchipat de emblema sa ce înfățișa un leu mergînd spre stînga, cu o labă din față ridicată. Acest simbol heraldic distinctiv a fost plasat pe monedele emise de Baibars și la marcarea clădirilor publice și a podurilor construite în numele lui. Și, cu toate că este adevărat că statul mamelucilor era amenințat în anii 1260-1270 de posibile forțe inamice, aceste pericole evidente i-au permis lui Baibars să instaureze un program de militarizare lipsit de precedent și să se bucure de o autoritate autocratică nemaiîntîlnită⁶.

Baibars a avut o serie de inițiative iscusite pentru a-și consolida dominația asupra sultanatului. Pentru a ancora noul regim al mamelucilor în cadrul legal tradițional și în ierarhia spirituală islamică, el a reîntemeiat califatul sunnit abbasid. În iunie 1261, Baibars a pretins că l-a găsit pe unul dintre puținii membrii supraviețuitori ai Dinastiei Abbasizilor. Genealogia bărbatului a fost atent evaluată de către un comitet atent ales alcătuit din jurați, teologi și emiri din Cairo, iar apoi acesta a fost numit noul calif al-Mustansir. Apoi, Baibars a depus un jurămint ritualic de supunere față de calif, jurînd să susțină și să apere credința ; să fie un conducător drept, ce respectă legea ; să apere ortodoxia sunnită și să inițieze jihadul împotriva dușmanilor Islamului. În schimb, al-Mustansir l-a investit pe Baibars ca unic sultan atotputernic al întregii lumi musulmane, act care nu numai că îi recunoștea drepturile asupra Egiptului, Palestinei și Siriei, ci îi oferea și autorizația tacită pentru o amplă campanie de expansiune. În cadrul unei confirmări finale publice a legitimității regimului, Baibars a fost îmbrăcat cu veșminte de sultan : un turban negru, rotund, precum cel purtat de obicei de Abbasizi, o robă violetă, papuci împodobiți cu cataramă de aur și o sabie ceremonială. Astfel îmbrăcat cu aceste veșminte luxoase, el și califul au străbătut călare, în procesiune, centrul orașului Cairo. Începînd din acest moment, Baibars s-a străduit mult să sprijine autoritatea califului, atît timp cît aceasta nu îi afecta influența proprie. Atît califul, cît și sultanul erau pomeniți în rugăciunile de vineri ; de asemenea, monedele emise de Sultanatul mamelucilor purtau numele amîndurora.

Pentru a consolida aura de tradiție și continuitate ce prindea contur în jurul sultanului, Baibars a căutat în mod conștient să-și facă relații cu doi conducători musulmani. Primul dintre aceștia, al-Salih Ayyub (fostul stăpîn al lui Baibars), era acum considerat ultimul sultan aiubid legitim, iar Baibars era moștenitorul lui direct și îndreptățit – o manipulare iscusită a trecutului, care ignora în mod convenabil revolta sîngeroasă de după 1250. Totodată, sultanul a urmat modelul lui Saladin, cuceritorul francilor și *mujahid*-ul idealizat. Imitînd faimoasa generozitate a acestuia ca susținător al credinței, Baibars a decis să restaureze moscheea al-Ahzar din Cairo, aflată pe atunci în ruine. În plus, el a construit la Cairo o nouă moschee și o *madrasa* lângă mormîntul lui al-Salih. De asemenea, sultanul a vizitat Ierusalimul, iar apoi a restaurat Domul Stîncii și moscheea Aqsa – ambele fuseseră lăsate în paragină în ultimii ani ai domniei aiubide.

Ecouri similare prezintă și alte măsuri sociale adoptate în acești primi ani ai domniei sale. Prezentîndu-se drept un „conducător drept” arhetipal, Baibars a desființat impozitele instituite de Qutuz, a întemeiat palate ale justiției la Cairo și la Damasc și totodată a ordonat ca negustorilor să li se plătească prețuri corecte pentru bunurile rechiziționate de

către stat. Prin această diversitate de mijloace, sultanul și-a asigurat un sprijin popular larg din partea supușilor săi din Orientul Mijlociu, fapt care a contribuit la consolidarea poziției sale în raport cu ceilalți pretendenți la putere din rîndul mamelucilor⁷.

Puterea centralizată în statul mamelucilor

Încercînd să legitimizeze Sultanatul mamelucilor și venirea sa la putere, Baibars a întreprins totodată pași îndrăzneți către centralizarea guvernamentală și administrativă. Orașul Cairo, dominat de mameluci, a fost transformat în capitala incontestabilă a Orientului Apropiat musulman, iar funcția de sultan a fost investită cu o autoritate despotică de un nivel nemaiîntîlnit pînă atunci în Evul Mediu. Procedînd extrem de diferit, în comparație cu predecesorii săi, Baibars supraveghea cu atenție finanțele statului și controla vistieria statului mamelucilor – măsuri care i-au adus bogăția necesară pentru a putea susține reforme esențiale.

În calitate de sultan, Baibars se aștepta ca voința sa să fie respectată fără ezitare pe tot teritoriul controlat de mameluci și a făcut apel fără tăgadă atît la forța directă, cît și la propagandă, pentru a-și asigura supunerea și subordonarea guvernatorilor regionali. De exemplu, emirii care nu adunau în termen scurt trupe pentru război erau spînzurați de mîini timp de trei zile. Oricine era suficient de nechibzuit încît să încerce să se revolte se putea aștepta la pedepse imediate, caznele variînd de la orbire sau tăierea membrelor la crucificare. Asemenea altor conducători înaintea lui – inclusiv Nur al-Din sau Saladin –, Baibars conta pe teama de amenințările externe pentru a-și justifica propriul comportament autocratic, dar se sublinia din nou faptul că mongolii reprezentau principalul dușman al statului. Astfel, cînd sultanul l-a îndepărtat de la putere pe neînsemnatul prinț aiubid al-Mughith al Transiordaniei, în 1263, acesta a fost acuzat că se aliase cu Ilhanatul persan, iar ca dovadă au fost prezentate presupuse scrisori ale lui Hulagu către al-Mughith.

Totuși, dincolo de trădări și brutalitate, adevărata piatră de încercare a autorității lui Baibars în Orientul Apropiat era comunicarea. El a fost primul musulman din Evul Mediu care a reușit să conducă un imperiu panlevantin din Egipt, deoarece a investit enorm în rețele de transmitere a mesajelor. Cu multe secole mai devreme, bizantinii și primii Abbasizi utilizaseră o structură poștală bazată pe curieri, dar aceasta nu mai era folosită de mult timp. Baibars și-a creat propriul *barid* sau sistem poștal, folosind rețele de mesageri călare, aleși pe sprînceană și răsplătiți cum se cuvine pentru seriozitatea lor. Schimbînd caii în stații bine întreținute, poziționate de-a lungul principalelor drumuri de pe teritoriul dominat de mameluci, aceștia puteau transmite în mod obișnuit un mesaj de la Damasc la Cairo în patru zile sau, în situații de urgență, în trei zile. Folosirea *barid*-ului era privilegiul exclusiv al sultanului, iar de obicei scrisorile îi erau aduse direct lui Baibars, indiferent ce făcea în acel moment – o dată, un mesager i-a comunicat veștile în timp ce sultanul făcea baie. Pentru a asigura comunicarea rapidă și fără probleme a informațiilor, drumurile și podurile importante erau reparate cu atenție, iar *barid*-ul era suplimentat cu stații de porumbei călători și cu un sistem de semnalizare cu ajutorul focurilor. Această organizare remarcabilă (și, desigur, costisitoare) i-a permis lui Baibars să păstreze legătura cu zonele îndepărtate ale statului mamelucilor – îndeosebi cu granițele nordice și estice cu mongolii –, iar el putea reacționa cu o rapiditate fără precedent atît la amenințările militare, cît și la revoltele civile⁸.

Venind în sprijinul stilului deosebit de impunător și energic de a conduce al lui Baibar, această multitudine de reforme practice și administrative au avut rolul de a consolida statul mameluc și de a cimentea puterea „regală”, pînă în jurul anului 1265. Cu toate acestea, regimul lui Baibars nu a fost lipsit de probleme. Succesul abordării intens centralizate a guvernării a depins foarte mult de calitățile și aptitudinile personale ale sultanului, fapt care a ridicat întrebări evidente privind posibilitatea unui transfer rapid al puterii către un succesor. Încercînd să anuleze ideea conform căreia un sultan al mamelucilor trebuia ales, Baibars a încercat să pună bazele propriei dinastii familiale, în august 1264, desemnîndu-l drept conducător asociat pe fiul său, Baraka, în vîrstă de 4 ani. Avînd în vedere importanța acordată de elita mamelucilor meritului mai degrabă decît genealogiei, rămînea de văzut dacă acest plan va fi sau nu realizat.

Totodată, Baibars a întemeiat o relație potențial neliniștitoare cu misticul *sufi* Khadir al-Mihrani. Aparent un profet, însă considerat de mulți de la curtea mamelucilor un escroc libertin, Khadir s-a împrietenit cu Baibars în 1263, în timpul unei vizite a sultanului în Palestina. Impresionat de anticipările acestuia privind numeroasele cuceriri viitoare ale mamelucilor (dintre care multe s-au adevărit ulterior), Baibars l-a răsplătit în curînd cu proprietăți la Cairo, Ierusalim și Damasc. Khadir a primit acces nelimitat la cercul de apropiați ai sultanului și se pare că ar fi cunoscut secrete de stat, spre indignarea principalilor locotenenți mameluci ai lui Baibars. Această relație stranie sugerează că pînă și un despot cu sînge rece precum Baibars putea fi sedus de laude – de asemenea, ea constituia o amenințare pentru siguranța sa, care, în timp, trebuia eliminată.

Diplomația mamelucilor

Ținînd cont de timpul și resursele cheltuite de Baibars în Levantul musulman în perioada întemeierii statului mameluc, la începutul anilor 1260, și de militarismul ostentativ manifestat ulterior în cariera sa, este ușor de imaginat că sultanul a adoptat o abordare insulară a lumii exterioare, axîndu-se pe propriul stat și disprețuind diplomația. De fapt, era un actor activ și iscusit pe scena internațională. Baibars a apelat la negociere în scopul îndeplinirii a trei obiective corelate : prevenirea oricărei posibilități de aliere între Occidentul latin și mongoli, stimularea disensiunilor dintre nobilii musulmani, prin încurajarea rivalității dintre Hoarda de Aur și Ilhanatul persan, și menținerea accesului la recruți sclavi disponibili din stepele Rusiei.

În primul său an de domnie, Baibars a stabilit contactul cu fiul bastard al fostului împărat Frederic al II-lea, regele Manfred al Siciliei (1258-1266). Încercînd să perpetueze tradiția relațiilor strînse dintre Egipt și Dinastia Hohenstaufen și să sprijine politica anti-papală a lui Manfred, sultanul a trimis la curtea siciliană soli încărcăți cu daruri exotice, inclusiv un grup de prizonieri mongoli, împreună cu armele și caii lor – mărturie a întinării reputației lor drept invincibili. După moartea lui Manfred, Baibars a reluat contactul cu ambițiosul rival și succesor al acestuia, fratele regelui Ludovic al IX-lea al Franței, Carol de Anjou.

De asemenea, în 1261 sultanul a deschis canale de negociere cu Hoarda de Aur. Conducătorul mongol al acestei regiuni, Berke Han (1257-1266), se convertise la Islam și era implicat într-o luptă aprigă pentru putere cu Ilhanatul persan. Baibars a flatat afilierea religioasă a lui Berke, punînd să-i fie pomenit numele în cadrul rugăciunilor din

zilele de vineri de la Mecca, Medina și Ierusalim și, punând bazele unor relații echitabile, și-a menținut accesul la piețele de sclavi din zonele de stepă de pe teritoriul Hoardei de Aur și a consolidat frontierele nordice cu Asia Mică ale Sultanatului mamelucilor. Pentru a asigura transportul sigur și eficient al sclavilor kipceak de la Marea Neagră până în Egipt, sultanul a făcut totodată pacte și cu genovezii – principalii transportatori de sclavi din bazinul Mării Mediterane. Acești negustori italieni pierduseră de curind așa-numitul „război al Sfântului Sava” – o luptă de doi ani cu Veneția pentru preeminența economică și politică în Acra și Palestina. După ce acest război civil s-a încheiat cu înfrângerea genovezilor, în 1258, ei s-au mutat la Tyr și, între 1260 și 1270, ba chiar și după aceea, s-au dovedit foarte dispuși să facă negoț cu mamelucii. Pentru a se asigura că vasele genoveze vor continua să aibă acces nelimitat la strâmtoarea Bosfor, Baibars a dezvoltat relații cu nou-instauratul împărat bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul, care se întorsese la Constantinopol în 1261, odată cu prăbușirea finală a Imperiului Latin⁹.

Pentru un mameluc familiarizat cu arta războiului, mai degrabă decât cu intrigile politicii de curte, sultanul Baibars a gestionat această rețea complicată de interese diplomatice cu mare iscusință și siguranță – încercând totodată să izoleze Ilhanatul mongol și statele cruciate latine.

Perfecționarea mașinii de război a mamelucilor

Între 1260 și 1265, Baibars a fost extrem de activ în domeniul diplomației și guvernării. Mereu atent la nevoia de a întreprinde pregătiri urgente și ample în vederea războiului, el a direcționat totodată statul mamelucilor către militarizare. Scopul subiacent al sultanului era să inițieze jihadul împotriva mongolilor și francilor levantini și de a obține victorii care să-i consolideze și mai mult poziția și reputația, pentru a face cuceriri care să asigure dominația musulmană în Levant.

Încă de la început, au fost făcute eforturi continue în vederea întăririi apărării fizice a statului mamelucilor. În Egipt, fortificațiile Alexandriei au fost întărite, iar la Damietta gura Nilului a fost parțial baricadată pentru a preveni o altă incursiune navală în deltă, asemenea celei întreprinse de Ludovic al IX-lea. În Siria, zidurile distruse de către mongoli în cetăți precum Damasc, Baalbek și Shaizar au fost reparate. Către nord-est, de-a lungul fluviului Eufrat – care constituia acum o graniță eficientă cu Ilhanatul persan –, castelul al-Bira a devenit un element strategic. Fortăreața a fost consolidată și înzestrată cu o garnizoană amplă, iar securitatea ei era monitorizată îndeaproape de către Baibars prin intermediul *barid*-ului. Al-Bira și-a dovedit utilitatea la sfârșitul anului 1264, când a rezistat primei ofensive serioase a forțelor Ilhanatului. Atacul respectiv, cauzat de o încetare a ostilităților în războiul dintre Hoarda de Aur și Persia mongolă, l-a determinat pe sultan să-și adune forțele în vederea războiului, dar, pe când acesta se pregătea să pornească în marș dinspre Egipt, a sosit vestea că războinicii Ilhanatului încetaseră asediul fără succes asupra fortăreței al-Bira și se retrăseseră.

Totuși, dincolo de orice garanție oferită de fortărețe, sultanul Baibars considera armata piatra de temelie a statului mamelucilor. Adoptînd și extinzînd sistemul existent de recrutare, el a cumpărat mii de tineri sclavi de sex masculin din efectivele de turci kipceak și ulterior din cele caucaziene. Acești băieți erau antrenați pentru a deveni trupe de mameluci, iar apoi, la vîrsta de 18 ani, erau eliberați, pentru a-și sluiji stăpînii în

cadrul sultanatului. Această abordare a generat o forță militară aflată mereu în regenerare – pe care un istoric contemporan o numea „o nobilime de o generație” – deoarece copiii mamelucilor nu erau considerați membri ai elitei militare, deși li se permitea să se înroleze în rezervele secundare ale armatei, numite *halqa*.

Baibars a investit mari sume de bani în întemeierea, antrenarea și perfecționarea armatei de mameluci. În total, numărul acestora crescuse de patru ori, ajungând la aproximativ 40.000 de soldați călare. Nucleul acestei forțe era un regiment regal puternic alcătuit din 4.000 de mameluci (noua elită a lui Baibars), antrenați și perfecționați într-o garnizoană specială destinată antrenamentelor, în citadela din Cairo. Aici, recruții erau instruiți în arta mînuirii sabiei – învățînd să dea lovituri precise, repetînd aceeași lovitură de pînă la 10.000 de ori pe zi – și în trasul cu arcul de pe cal, avînd arcuri complicate, puternice, cu dublă curbură. Sultanul pune accent pe disciplina rigidă și pe exercițiile militare riguroase practicate de toate grupurile din armata mamelucilor. Pe parcursul domniei sale, la Cairo au fost construite două hipodromuri imense – terenuri de antrenament pentru perfecționarea aptitudinilor esențiale legate de călărie și luptă. Ori de cîte ori se afla în capitală, Baibars însuși venea zilnic să se antreneze în practica războiului, instituind un exemplu de profesionalism și dedicare. Mamelucii săi erau încurajați să experimenteze arme și tehnici noi; unii arcași încercau chiar să tragă de pe cal săgeți îmbibate în focul grecesc¹⁰.

După ce deveneau adulți, mamelucii primeau o soldă, dar totodată trebuiau să-și întrețină caii, armura și armele. Pentru a se asigura că forțele sale erau bine echipate, Baibars a instituit inspecții ale trupelor, în timpul cărora întreaga armată, complet echipată, defila prin fața sultanului într-o singură zi (pentru ca echipamentele să nu fie folosite de mai multe ori). Neprezentarea la aceste defilări se pedepsea cu moartea. De asemenea, pentru a menține ordinea pe durata campaniilor se apela la intimidări. Consumul vinului era interzis în multe expediții, iar orice soldat care încălca regula era spînzurat pe loc.

Pentru a consolida componenta umană a forțelor armate mameluce, Baibars a investit în unele tipuri de armament mai greu. A acordat o atenție sporită dezvoltării armamentului de asalt, ce includea catapulte sofisticate cu contragreutate sau mașini de război. Acestea au devenit principalul pilon al asediilor întreprinse de mameluci. Puteau fi dezmembrate, transportate pînă la o țintă și apoi reconstruite rapid; cea mai mare dintre ele putea arunca proiectile cu o greutate de peste 230 de kilograme. Pe lîngă forța militară brută, Baibars prețuia mult informațiile corecte și actualizate. Prin urmare, dispunea de o rețea amplă de spioni și iscoade în tot Orientul Apropiat și primea rapoarte de la agenți infiltrați în societatea mongolă și în cea francă. Totodată, sultanul era un patron generos al arabilor beduini nomazi din Levant și prin urmare beneficia de sprijinul lor valoros, atît sub aspectul conflictelor militare, cît și al culegerii de informații.

Prin intermediul tuturor acestor metode, Baibars a consolidat cea mai formidabilă armată musulmană din perioada cruciadelor; o forță mai numeroasă, mai disciplinată și mai neînfricată decît toate cele existente vreodată în războiul pentru Țara Sfîntă – mașina militară perfectă pentru acele vremuri¹¹. După ce își legitimase și își consolidase puterea, în 1265 sultanul, susținut de Orientul Apropiat islamic, și-a lansat această armă mortală în numele jihadului.

Războiul împotriva francilor

Spre deosebire de predecesorii săi aiubizi, sultanul Baibars nu a dat dovadă de mare interes față de buna înțelegere cu statele cruciate. În loc să aibă o atitudine pacifistă față de franci, pentru a păstra legăturile comerciale și pentru a preveni o cruciadă inițiată de Europa Occidentală, el a încercat pur și simplu să pună capăt prezenței latine în Levant. Baibars a calculat că, astfel, fluxul comerțului ar fi fost direcționat din nou prin Egiptul dominat de mameluci și că, în absența unui avanpost în Țara Sfântă, orice încercare a Occidentului de a iniția o invazie ar fi eșuat cu siguranță. Sultanul era mereu conștient de necesitatea de a urmări cu atenție amenințarea mongolă, dar acest lucru nu l-a împiedicat să inițieze o serie de lovituri nemiloase la adresa statelor cruciate.

După 1260, în timp ce eforturile pregătirilor decurgeau în ritm constant în statul mamelucilor, Baibars a întreprins o serie de raiduri de explorare în Palestina francă, singurul rezultat notabil fiind distrugerea bisericii din Nazaret. Pentru a preîntîmpina orice izbucnire prematură a unor ostilități pe scară largă, sultanul a încheiat o serie de acorduri limitate cu diverse facțiuni din regatul latin – un teritoriu aflat acum într-o stare de uimitoare dezbinare și slăbiciune. Cel mai util pact a fost cel cu Ioan de Ibelin, conte de Jaffa, unul dintre ultimii mari baroni ai statelor cruciate. În 1261, Baibars a acceptat solicitările de pace ale lui Ioan și, în schimb, a folosit portul din Jaffa pentru a transporta rezerve de grâu dinspre Egipt către teritoriile din Palestina controlate de mameluci. În 1265 totuși, după încetarea asediului mongolilor asupra cetății al-Bira, ofensiva lui Baibars împotriva francilor s-a dezlănțuit cu repeziciune.

Drumul către distrugere

În următorii trei ani, sultanul Baibars a întreprins o campanie brutală de cucerire și distrugere, purtînd războaie de o amploare nemaivăzută din zilele bătăliei de la Hattin, din 1187. Pentru a oferi o justificare oficială a atacului său, sultanul i-a acuzat pe franci că încurajaseră invazia recentă a mongolilor pe teritoriul mameluc, în nord. Apoi, la începutul anului 1265, a inițiat propriul atac. În trecut, principalul obiectiv al lui Baibars fusese să se confrunte cu armata francă, dar acum aceasta nu mai dispunea decît de puține trupe. Prin urmare, sultanul era liber să-și înceapă relativ nestîngherit misiunea de a elimina așezările latine.

În februarie, armata mamelucilor și-a stabilit tabăra în pădurile din apropierea orașului fortificat de pe coastă, Arsuf. Baibars avea un cort imens, ridicat lângă pavilionul regal, unde au fost asamblate în secret cinci mașini de război. Pe 27 februarie, după ce mașinăriile de asalt au fost pregătite, armata a mărșăluit către portul latin Cezareea. Apărînd brusc, pe nepregătite, musulmanii au preluat rapid controlul zonei inferioare a orașului, în timp ce populația creștină s-a retras în fortăreață – una dintre cele recent fortificate cu ajutorul regelui Ludovic al IX-lea. Sultanul și-a pus în funcțiune mașinile de război, inițiînd un bombardament susținut cu pietre și foc grecesc, în timp ce era ridicat și un turn de asalt de pe care a luptat el însuși. Pe 5 martie, apărătorii epuizați au fugit cu o

serie de vase trimise de la Acra, abandonînd Cezareea, iar Baibars a ordonat ca orașul și fortăreața să fie făcute una cu pămîntul.

Din nou, fără a-și anunța ținta, pe 19 martie sultanul s-a deplasat spre sud și a început să asedieze Arsuful, care era împrejmuit de un șanț mare cu apă și avea fortificații solide. La început, trupele de mameluci sub comanda lui Qualawun au încercat să construiască o cale de acces către zidurile Arsufului, umplînd zone ale șanțului de apărare cu cantități mari de lemn (tăiat din pădurile din împrejurimi), dar apărătorii reușeau să incendieze aceste grămezi de lemn în timpul nopții. După această întîrziere inițială, Baibars a supus orașul unui asediu aerian permanent, iar garnizoana a capitulat în cele din urmă, pe 30 aprilie 1265, membrii ei fiind luați prizonieri. Confruntîndu-se cu o astfel de ofensivă teribilă, francii din Acra, aflați într-o copleșitoare inferioritate numerică, nu puteau face absolut nimic. Nici după ce conducătorul nominal al regatului Ierusalimului, Hugues de Lusignan, a sosit din Cipru, pe 23 aprilie, cu puține întăriri, nu s-a luat nici o inițiativă de a contracara invazia mamelucilor. La începutul lunii mai, Baibars a ordonat trupelor sale să demoleze Arsuful și, triumfător, și-a dus prizonierii creștini înapoi în Egipt, silindu-i să intre în Cairo purtînd la gît cruci frînte. În acea vară, sultanul i-a scris lui Manfred al Siciliei, informîndu-l cu privire la succesele sale. Pentru a-și arăta în mod evident nepăsarea față de viitorul statelor cruciate, atitudine prevalentă în acel moment în unele cercuri occidentale, Manfred i-a răspuns trimițînd în Egipt daruri de felicitare. Alții, inclusiv papalitatea, au început să ia în considerare posibilitatea de a trece la acțiune, la auzul veștilor privind agresiunea comisă de mameluci.

În acest prim val de atacuri, Baibars a acționat rapid și eficient. Metodele și realizările sale arată măiestria mamelucilor în arta asediului și supremația lor copleșitoare sub aspect numeric și tehnologic. Totodată, sultanul a dat dovadă de capacitatea de a-și ascunde intențiile, pentru a nu le oferi victimelor sale latine posibilitatea de a se pregăti în vederea atacului. În campaniile viitoare, Baibars a adoptat măsuri extreme pentru a menține acest element-surpriză. Mereu suspicios față de posibili spioni și iscoadele inamicului, utiliza mesageri pentru a le trimite generalilor săi mesaje sigilate, ce cuprindeau detaliile privind ținta următoare, acestea urmînd să fie citite doar după începerea marșului. Cel mai important, sultanul dovedise că, în cazul orașelor Cezareea și Arsuf, intenția sa era să le distrugă, nu să le ocupe. De-a lungul întregii coaste mediteraneene, strategia sa avea să fie demolarea porturilor latine de pe teritoriul Țării Sfinte, închizînd una cîte una porțile care legau statele cruciate de Occident.

Înfrîngerea francilor

În primăvara anului 1266, Baibars și-a reluat atacurile. O armată de aproximativ 15.000 de soldați a fost trimisă către nord, sub comanda lui Qualawun, pentru a devasta comitatul de Tripoli, unde au fost cucerite o serie de fortărețe mici, toate fiind apoi demolate. Mai tîrziu, în vara aceluiași an, o a doua armată de mameluci a fost trimisă în misiune, de data aceasta pentru a-i pedepsi pe armenii creștini din Cilicia pentru că se aliaseră cu mongolii. Oastea musulmană a declanșat invazia în august și a început să dărîme o serie de așezări armenie. Această campanie necruțătoare a slăbit foarte mult regatul cilician condus de Hethum.

Între timp, sultanul conducea grosul armatei sale într-o serie de raiduri rapide de-a lungul coastei, aplicînd o strategie devastatoare de pîrjolire în jurul unor orașe precum Acra, Tyr și Sidon. Apoi, oastea mamelucilor s-a îndreptat către interiorul continentului, atacînd marea fortăreață a Templierilor Safad, din Galileea, ultimul bastion din interiorul Palestinei. Potrivit cancelarului lui Baibars, castelul a fost luat în colimator pentru că „era un dumatic în gîtul Siriei și un obstacol în pieptul Islamului, ce-l împiedica să respire”. Asediul a început pe 13 iunie 1266, combinînd bombardamentul cu săparea unor tuneluri și, deși cavalerii Templieri au opus o rezistență îndrîjită, în cele din urmă, pe 23 iulie, au fost nevoiți să se predea. S-au stabilit termenii capitulării, prin care se pare că francilor li s-ar fi permis să ajungă în siguranță pe coastă, dar termenii nu au fost respectați. Fie prin înșelăciune grosolană, fie, după cum sugerează majoritatea surselor musulmane, deoarece s-a descoperit că Templierii erau înarmați cînd au plecat din Safad, Baibars a ordonat ca garnizoana să fie executată. Prin urmare, cei aproximativ 1.500 de creștini au fost duși pe un deal din apropiere – locul unde cavalerii Templieri obișnuiau să-i execute pe prizonierii musulmani – și au fost decapitați toți. Un singur franc a fost cruțat și trimis la Acra, pentru a comunica veștile privind cele întîmplate, pentru a inspira teamă¹².

După acest masacru, Baibars a reformat Safadul cu mare grijă, cheltuind mulți bani, și a instalat o garnizoană alcătuită din trupe musulmane. Pe lîngă consolidarea fortificațiilor, în interiorul cetății au fost construite și două moschei. Astfel, s-a relevat al doilea obiectiv al strategiei sultanului: păstrarea principalelor fortărețe din interiorul continentului, care să devină centre ale administrației mamelucilor și ale dominației militare. În lunile care au urmat, el a cucerit o serie de alte castele și așezări din Palestina, inclusiv Ramla. La sfîrșitul verii, interiorul Galileei și Palestinei era controlat de mameluci.

După doi ani în care suferiseră înfrîngeri fără precedent, latinii din statele cruciate erau într-o stare de confuzie totală, neștiind cum să reacționeze față de acest inamic aparent de neoprit. În octombrie 1266, Hugues de Lusignan a încercat cu vitejie să întreprindă un raid în Galileea, în fruntea a aproximativ 1.200 de oameni, dar aproape jumătate din soldații săi au fost uciși de trupele de mameluci staționate acum la Safad. Din acest moment, francii au început să solicite negocierea unor condiții de pace cu mamelucii, indiferent cît de punitive ar fi fost acestea. În unele cazuri, Baibars se mulțumea să-i neutralizeze și să-i izoleze pe potențialii săi adversari, în timp ce în altă parte eforturile de cucerire și distrugere continuau. De exemplu, în 1267, comandantul cavalerilor Ospitalieri a fost de acord cu un tratat umilitor, pe durata a zece ani, în numele castelelor Crac des Chevaliers și Marqab, prin care renunța să mai adune tributul pe care li-l cerea în mod tradițional musulmanilor din regiune și recunoștea dreptul lui Baibars de a anula tratatul oricînd dorea. Cu toate acestea, cînd francii din Acra au încercat cu disperare să negocieze un tratat, în luna martie a aceluiași an, Baibars i-a refuzat pur și simplu și, în mai, a făcut o altă incursiune distructivă în împrejurimile orașului, terorizînd populația și incendiînd recoltele. Potrivit unui cronicar latin, mamelucii „au ucis peste 500 din oamenii de rînd” pe care-i luaseră prizonieri de pe cîmpii, iar apoi „le-au tăiat părul de pe cap, pînă sub urechi”. Se pare că scalpurile respective au fost atîrnate „de o frînghie, în jurul marelui turn de la Safad”. Această relatare nu este confirmată de nici o sursă musulmană, dar arată clar nivelul de teroare fie trăită, fie imaginată de către creștini în perioada atacurilor nemiloase ale lui Baibars¹³.

Soarta Antiohiei

Pregătirile asidue ale lui Baibars de la începutul anilor 1260 dăduseră rezultate considerabile. Avanposturile din regatul latin al Ierusalimului fuseseră cucerite după bunul său plac, iar conducerea Armeniei Ciliciene fusese răsturnată. Totuși, mamelucii mai aveau de cucerit unul dintre cele mai mari orașe din statele cruciate – pentru a zdrobi orice opoziție și pentru a trimite în Occident mesajul că zilele dominației latine în Levant luaseră sfârșit. În 1268, cum Ilhanatul mongol nu dădea nici un semn că ar iniția o nouă invazie, sultanul a decis că sosise timpul pentru o astfel de confirmare. Drept țintă, și-a ales teritoriul lui Bohémond al VI-lea, conducătorul orașelor Tripoli și Antiohia – prințul franc care colaborase cu mongolii în 1260.

Ferm hotărât să se îndrepte către nord, în primăvara respectivă Baibars a pornit în marș din Egipt. S-a oprit pentru scurt timp la Jaffa. Tratatul făcut cu Ioan de Ibelin expirase (iar Ioan murise în 1266), iar sultanul a refuzat brusc să reînnoiască condițiile păcii. Portul a cedat atacului său în doar jumătate de zi și a fost demolat. După această scurtă întrerupere, Baibars și-a condus armata către comitatul de Tripoli, mărșăluind în susul coastei la începutul lunii mai și semănând distrugere în calea sa. Mărturiile musulmane contemporane descriu cum „bisericele [erau] rase de pe fața pământului... morții erau adunați grămezi pe coastă, ca niște insule de cadavre”.

Bohémond al VI-lea se stabilise la Tripoli, pregătindu-se să reziste la un asediu, dar mamelucii au trecut pe lângă oraș. Ținta lui Baibars era Antiohia. Înaintînd către nord, prin Apameea, el a ajuns lângă străvechiul oraș pe 15 mai 1268. Puterea statului cruciat Antiohia se diminuase de mult, dar uriașele sale ziduri erau încă în picioare, apărînd o populație de ordinul zecilor de mii. Inițial, se pare că sultanul îi încurajase pe locuitorii Antiohiei să negocieze condițiile capitulării, dar aceștia au refuzat cu îndrăzneală, alegînd să se bazeze pe aceleași ziduri care îi ținuseră în loc vreme de opt luni pe oștenii din prima cruciadă, iar apoi îi făcuse să renunțe pe numeroși comandanți de oști musulmani, de la Ilghazi la Saladin. Aceasta s-a dovedit a fi o greșală prostească și fatală. Pe 18 mai, oastea mamelucilor a înconjurat orașul și, după o singură zi, trupele lui Baibars au intrat în oraș pe lângă Muntele Siplius. A urmat un masacru sîngeros și barbar, amintind de cel inițiat de franci în momentul în care cuceriseră orașul, cu aproape 170 de ani în urmă. Ca urmare a refuzului lor încăpățînat de a se preda, sultanul a zăvorît porțile orașului, astfel încît nimeni să nu poată scăpa.

Bucurîndu-se de gloria grozăviei triumfătoare a acestui moment, Baibars i-a scris lui Bohémond al VI-lea, descriindu-i cucerirea Antiohiei. În termeni batjocoritori, l-a felicitat pe conducătorul franc pentru faptul că nu se aflase în oraș, „pentru că altfel ai fi mort sau prizonier”, și a descris cum, dacă ar fi fost prezent, acesta „și-ar fi văzut cavalerii îngenuncheați între copitele cailor... flăcările cuprinzînd palatele, morții arzînd în această lume, înainte de a ajunge în focul celeilalte lumi”. Cucerirea orașului le-a adus mamelucilor prăzi imense – se pare că a fost nevoie de două zile doar pentru a le împărți –, dar, după ce au luat prăzile, oamenii lui Baibars au lăsat Antiohia într-o stare de completă ruină; aveau să treacă secole întregi pînă la reconstrucția orașului. Puținele avanposturi ale Templierilor dinspre nord au fost imediat abandonate, dar patriarhului Antiohiei i s-a permis să mai rămînă în castelul său de la Cursat (puțin mai la sud) cîțiva ani, însă în calitate de supus al mamelucilor. Principatul Antiohiei – odinioară cel mai

important bastion nordic dintre statele cruciate – fusese anihilat, redus la o mică enclavă izolată, în jurul portului Latakia. Rămăseseră doar marginile a două state cruciate, și ele amenințate : comitatul de Tripoli și regatul Ierusalimului¹⁴.

După trei ani de campanii dure, sultanul Baibars demonstrase puterea fără rival a mașinăriei militare a mamelucilor, își dezvăluisese propria sete de cuceriri și de jihad și relevase neputința nedemnă a francilor. În 1269, el a permis armatelor sale victorioase să ia o pauză și, în vara aceluiași an, și-a oferit luxul de a efectua *haji*-ul, pelerinajul, deși chiar și atunci a călătorit în secret, ca să nu lase sultanatul vulnerabil în fața vreunei amenințări externe sau interne. După ce și-a demonstrat astfel credința islamică, Baibars s-a întors în Siria, iar în toamnă a început să facă turul teritoriilor sale. În acel moment, părea să aibă o încredere absolută în capacitatea sa de a elimina în sfârșit și ultimele vestigii ale așezărilor latine și de a se opune oricărei noi amenințări a unei invazii mongole.

Pînă atunci însă, veștile privind devastarea statelor cruciate și apariția teribililor mameluci ce bîntuiau Levantul ajunseseră deja în Occident. Vechi și noi luptători îmbrățișau cauza crucii, cu privirile ațintite către Orient, în numele unei ultime șanse de a recuceri Țara Sfîntă.

Capitolul 23

Revendicarea Țării Sfinte

După 1265, nu rămăsese mai nimic din altădată puternicele cetăți cruciate ale statelor latine din Orient. Acum, teritoriile france erau restrânse la o fișie îngustă de coastă situată la nord de castelul „Pelerinilor”, al cavalerilor Templieri (la sud de Haifa), cuprinzând Acra, Tyrul, Tripoli și Marqab, pînă la îndepărtatul port Latakia. În interiorul continentului mai rezistaseră doar cîteva castele, printre care și sediul Ordinului Cavalerilor Teutoni de la Montfort și redutabila fortăreață a cavalerilor Ospitalieri, Crac des Chevaliers. Rivalitățile interne dintre latini erau numeroase, diverși pretendenți contestau tronul Ierusalimului, iar negustorii italieni din Veneția și Genova se luptau pentru drepturile de a face comerț ; pînă și ordinele militare se implicaseră în certuri politice meschine. Autoritatea centralizată decăzuse într-o asemenea măsură, încît fiecare oraș franc funcționa ca o entitate independentă. Șocul pricinuit de cucerirea Antiohiei, în 1268, nu a contribuit cu nimic la oprirea acestei alunecări rapide către dezbinare și decădere.

Între timp, sultanul Baibars înregistrase victorii importante împotriva creștinilor, afirmîndu-și cu tărie atașamentul față de jihad. Abordarea nemiloasă a războiului sfînt redusese statele cruciate la o poziție de vulnerabilitate extremă. Sultanul trebuia însă să aibă în vedere amenințarea continuă a mongolilor. Problemele care îi țînuseră paralizați timp de ani de zile în Mesopotamia, Asia Mică și Rusia – inclusiv disputele dinastice prelungite și ostilitatea fătîșă dintre Hoarda de Aur și Ilhanatul persan – începeau acum să se diminueze. În 1265 venise la putere un nou conducător puternic al Ilhanatului, Abaqa, ce încercase imediat să încheie o alianță împotriva mamelucilor cu Europa Occidentală. Se întrezărea amenințarea altui atac distructiv al Ilhanatului împotriva Islamului. Totuși, în primăvara anului 1270, chiar cînd Baibars se străduia să facă față acestei amenințări dinspre nord, a primit vești la Damasc potrivit cărora francii din Occident se pregăteau să pornească în cruciadă. Amintindu-și foarte bine haosul provocat în Egipt de ultima invazie latină din 1249, sultanul s-a întors imediat la Cairo pentru a întări apărarea musulmană.

Cea de-a doua cruciadă a regelui Ludovic

La Roma, papa Clement al IV-lea era foarte îngrijorat din cauza campaniei violente a mamelucilor, inițiate în 1265. Recunoscînd că războiul pentru Țara Sfîntă era o cauză pierdută, în august 1266 Clement a început să facă planuri pentru o cruciadă de amploare relativ mică, dar care urma să fie întreprinsă rapid. El a recrutat o serie de trupe,

majoritatea din Țările de Jos – ordonându-le să plece nu mai târziu de aprilie 1267 –, și a inițiat discuții privind o posibilă coaliție cu Abaqa și cu împăratul bizantin Mihail al VIII-lea. Cu toate acestea, la sfârșitul verii anului 1266, regele Ludovic al IX-lea al Franței a aflat de expediția respectivă. Veteran al războiului sfânt, având acum peste 50 de ani și o devoțiune religioasă și mai ferventă, Ludovic a sesizat șansa de a scăpa de amintirea neplăcută a bătăliei de la Mansura. În septembrie, i-a trimis papei un mesaj personal prin care îi aducea la cunoștință dorința sa de a se alătura cruciadei. În unele privințe, înrolarea lui Ludovic – confirmată public prin depunerea jurământului de cruciat pe 25 martie 1267 – a constituit un avantaj, deoarece promitea realizarea unei campanii mult mai ample și mai puternice. Având în minte această șansă, Clement a amînat inițiativa de mică anvergură pe care o plănuise inițial. În mod oarecum ironic, această amîinare (consecință a entuziasmului lui Ludovic) i-a oferit timp lui Baibars să zdrobească Antiohia în 1268.

La fel cum procedase și în anii 1240-1250, Ludovic s-a pregătit atent, sub aspect financiar și logistic, pentru a doua sa cruciadă. Recrutările pentru această campanie nu erau la fel de însuflețite – vechiul camarad de arme al regelui, Jean de Joinville, s-a numărat printre cei ce nu s-au înscris. Având în vedere greutățile cu care se confruntaseră expedițiile anterioare și îngrijorările exprimate în unele cercuri cu privire la aparentul abuz al papalității față de idealul cruciat, numărul participanților a fost însă surprinzător de mare. Printre cele mai notabile nume care au îmbrățișat cauza crucii se numărau viitorul rege Eduard I al Angliei, cunoscut atunci ca lordul Eduard. Imediat după ce câștigase războiul civil care amenințase domnia mult încercatului său tată, regele Henric al III-lea, Eduard s-a alăturat cruciadei, în iunie 1268 și, lăsînd deoparte orice animozitate față de Franța, a fost ulterior de acord să-și coordoneze expediția cu cea a regelui Ludovic.

Totuși, în noiembrie 1268, Clement al IV-lea a murit și, din cauza divergențelor din sînul Bisericii cu privire la modul în care Roma gestionase problema ambițiosului și – conform unora – ipocritului Carol de Anjou (fratele lui Ludovic al IX-lea, acum rege al Siciliei), nu a fost desemnat nici un succesor papal pînă în 1271. Pe parcursul acestui interval, sentimentul de necesitate urgentă pe care Clement se străduise să li-l insuflă cruciaților se disipase rapid. Cum momentul prielnic acțiunii trecuse, plecarea a fost amînată pentru vara anului 1270. Între timp, s-au făcut noi încercări de a-l contacta pe conducătorul Ilhanatului mongol, Abaqa, iar în martie 1270 Carol de Anjou s-a alăturat și el cauzei cruciate.

După ce Ludovic s-a îmbarcat în sfîrșit, în iulie 1270, de la Aigues-Mortes, cea de-a doua cruciadă a sa s-a dovedit a avea un deznodămînt jalnic. Din motive care nu au fost niciodată explicate în mod satisfăcător, dar care este posibil să fi fost legate de uneltirile fratelui său intrigant, Carol, Ludovic și-a modificat ruta declarată către Palestina. În schimb, el a navigat către Tunis (în Tunisia modernă), care era condus atunci de un comandant de oști musulman independent, Abu Abdallah. Regele francez a sosit în Africa de Nord, părăind să se aștepte ca Abu Abdallah să se convertească la creștinism și să i alătore într-un atac asupra Egiptului mamelucilor. Cînd acesta a refuzat, s-au făcut planuri privind un atac direct asupra Tunisului, dar ele nu au fost puse în practică. În arșița verii, tabăra cruciată a fost lovită de molimă și, la mijlocul lunii august, însuși Ludovic s-a îmbolnăvit. În decurs de trei săptămîni, l-au părăsit puterile. Pe 25 august 1270, piosul monarh cruciat Ludovic al IX-lea a murit, ultima sa acțiune fiind o campanie lipsită de rezultate, departe de Țara Sfîntă. Legenda spune că ultimele sale cuvinte ar fi

fost : „Ierusalim, Ierusalim”. Visurile regelui de a recuceri Orașul Sfânt nu se realizaseră, dar devoțiunea sa sinceră fusese evidentă. În 1297, Ludovic a fost canonizat¹⁵.

După moartea lui Ludovic, la mijlocul lunii noiembrie, s-a întreprins o tentativă de a naviga spre Levant, dar, după ce o mare parte a flotei s-a scufundat în timpul unei furtuni aprige, majoritatea francilor s-au întors în Europa. Singurul care a avut de câștigat de pe urma acestei acțiuni a fost Carol de Anjou, care a încheiat un tratat cu Abu Abdallah, prin care Sicilia urma să primească un tribut consistent. Eduard al Angliei a fost singurul comandant cruciat care a refuzat să-și abandoneze ținta și și-a continuat călătoria către Țara Sfântă cu o mică flotă alcătuită din treisprezece vase.

Lațul se strânge

Cu aproximativ șase luni mai devreme, în mai 1270, Baibars se întorsese la Cairo, ca să pregătească Egiptul pentru anticipata invazie a regelui Ludovic al IX-lea. El a luat în serios această amenințare, instituind alertă maximă în regiunea Nilului, iar ulterior a demolat fortificațiile Ascalonului și a umplut portul cu bolovani și cu bucăți de lemn, pentru a-l face inutilizabil. În toamna respectivă însă vestea morții regelui francez a ajuns la Cairo, aducând ușurare și permițându-i sultanului să conducă armata mamelucilor într-o altă campanie.

Fortăreața invincibilă

La începutul anului 1271, Baibars a mășăluit spre nord, vizînd avanposturile latine rămase în extremitatea nordică a lanțului muntos Ansariya – odinioară granița dintre Antiohia și Tripoli. Această zonă era dominată de un castel aparent invincibil al cavalerilor Ospitalieri : Crac des Chevaliers. De la începutul cruciadelor, nici un comandant musulman nu încercase serios să asedieze această fortăreață construită pe marginea unei riți abrupte, ce domina regiunea. Consolidate la începutul secolului al XIII-lea prin intermediul unui program intensiv de construcție, fortificațiile castelului reprezentau acum expresia perfectă a tehnologiei france moderne de construcție. Totuși, Baibars nu a fost intimidat nici măcar de această provocare aparent insurmontabilă. Sosind în forță, cu diverse mașinării de asalt, a început să asedieze fortăreața pe 21 februarie.

Crac des Chevaliers putea fi abordat doar de pe coastă, dinspre sud, iar aici cavalerii Ospitalieri poziționaseră cele mai avansate fortificații : ziduri duble, cu turnuri rotunde, solide ; un șanț de apărare interior, care ducea spre un zid de piatră înclinat, pentru a preîntîmpina săparea unor tuneluri din exterior. Cu toate acestea, mamelucii și-au concentrat bombardamentul asupra acestei zone și, după mai bine de o lună, asaltul a dat în sfîrșit rezultate, provocînd prăbușirea unei părți din zidurile exterioare sudice. Acest fapt nu însemna sfîrșitul asediului, deoarece cavalerii Ospitalieri au reușit să se retragă în curtea interioară – o citadelă compactă practic indestructibilă. Dîndu-și seama că învingerea acestui obstacol ar presupune pierderea vieții multor soldați musulmani și ar afecta cu siguranță structura castelului, Baibars și-a schimbat tactica. La începutul lunii aprilie, i-a prezentat comandantului garnizoanei o scrisoare falsificată. Această misivă,

aparent redactată de către comandantul Ordinului Cavalerilor Ospitalieri, îi instruia pe cavaleri să negocieze termenii capitulării și să se predea. Nu este sigur dacă garnizoana s-a lăsat într-adevăr păcălită de subterfugiul sultanului sau dacă pur și simplu a profitat de această ocazie pentru a capitula cu o rămășiță de onoare. În orice caz, cavalerii Ospitalieri s-au predat pe 8 aprilie 1271 și au fost lăsați să plece în siguranță către Tripoli. După acest triumf răsunător, se pare că Baibars a declarat cu mândrie : „Trupele mele nu pot asedia un fort, pentru ca apoi să-l abandoneze [necucerit]”. Reconstruit cu atenție, Crac des Chevaliers a devenit un centru de comandă al mamelucilor pentru nordul Siriei.

Imediat după acest succes fără precedent, sultanul și-a raliat armatele în vederea unui asalt decisiv asupra orașului Tripoli. În mai, musulmanii au cucerit o serie de forturi din împrejurimile acestuia, iar apoi, încrezător, Baibars i-a scris lui Bohémond al VI-lea, de data aceasta avertizându-l pe contele de Tripoli că pregătise lanțurile pentru a-l încarcera. Sultanul a ordonat inițierea atacului pe 16 mai, dar, concomitent, a primit vestea sosirii la Acra a lordului Eduard, însoțit de o oaste cruciată. Nesigur de amplitudinea amenințării la adresa Palestinei, Baibars a anulat invazia orașului Tripoli și a căzut repede de acord cu solicitările lui Bohémond de a încheia un armistițiu ce prevedea zece ani de pace¹⁶.

Lordul Eduard al Angliei

Călătorind prin Damasc, sultanul a ajuns în nordul Palestinei, gata să respingă un atac dinspre Acra, inițiat de cruciații conduși de Eduard. Totuși, în curînd a devenit clar că prințul englez sosise cu un număr mic de soldați. Avînd libertate de acțiune, Baibars a asediat imediat castelul Montfort – sediul Ordinului Cavalerilor Teutoni, situat pe dealurile de la est de Acra. Din nou, victoria a urmat rapid. După trei săptămîni de bombardament dur și de săpat tuneluri, fortăreața a capitulat, pe 12 iunie, și, apoi, a fost demolată.

În iulie 1271, Eduard a inițiat o scurtă incursiune în teritoriul musulman din estul Acrei, dar s-a întors curînd, după ce soldații săi s-au îmbolnăvit, nefiind obișnuiți cu căldura și cu alimentele locale. Acest tip de raiduri neprevăzute îl îngrijorau prea puțin pe sultan. Principala sa preocupare era posibilitatea unei alianțe între cruciații englezi și Ilhanatul mongol. De fapt, sursele creștine arată clar că, la sosirea sa în Levant, Eduard a trimis de îndată soli către Abaqa, dar se pare că nu a primit răspuns. Chiar și așa, în toamna respectivă – fie din coincidență, fie pentru că așa plănuiseră – mongolii și latinii au reușit să inițieze ofensive oarecum simultan. În octombrie, trupele Ilhanatului au mărșăluit în nordul Siriei și au devastat regiunea din jurul cetății Harim. Între timp, la sfîrșitul lunii noiembrie, Eduard a întreprins un al doilea raid punitiv în zona de la sud-est de Cezareea. Totuși, nici unul dintre aceste atacuri nu a fost inițiat în forță, nici nu a dat dovadă de hotărîre reală ; în loc să conducă el însuși trupele, Abaqa l-a trimis pe unul dintre comandanții săi. Baibars a fost nevoit să trimită cîteva divizii de mameluci, dar a respins cu ușurință aceste două incursiuni minore.

Avînd la dispoziție resurse atît de limitate, Eduard nu putea avea realizări însemnate. În luptele din Occident, se dovedise a fi un general priceput și un războinic cu sînge rece – calități care aveau să iasă în relief în perioada domniei sale ca rege al Angliei –, dar în Palestina el nu a avut cu adevărat șansa de a-și dovedi aceste talente. Chiar și așa, cruciada engleză a fost în avantajul statelor cruciate : a determinat încetarea asediului cetății

Tripoli și l-a făcut pe Baibars să-și reevalueze prioritățile de ordin strategic. Ofensiva recentă a Ilhanatului fusese respinsă, însă ea părea să prefigureze o nouă eră a agresiunilor mongole și evidenția potențialele pericole create de o alianță dintre Abaqa și franci. Ținând cont de aceste aspecte, sultanul a decis să cumpere siguranța în Palestina, fiind de acord cu un armistițiu pe durata a zece ani cu regatul Ierusalimului, pe 21 aprilie 1272. Acordul le-a adus latinilor concesiile teritoriale minore și promisiunea de a li se permite pelerinilor accesul la Nazaret. Baibars era dispus să folosească negocierea pentru a neutraliza regatul Ierusalimului, dar hotărâse deja să utilizeze mijloace mai violente pentru a gestiona amenințarea latentă și imprevizibilă reprezentată de lordul Eduard.

La un moment dat, în lunile anterioare, sultanul angajase un membru al sectei Asasinilor pentru a-l ucide pe cruciatul englez. Prin intermediul unei înșelăciuni complicate, ce a progresat lent, acest musulman a reușit să pătrundă în Acra – pretinzând că vrea să se boteze –, iar apoi a intrat în serviciul lui Eduard. Într-o seară de mai, l-a surprins pe cruciatul lipsit de apărare în odăile sale și l-a atacat brusc cu un pumnal. Reacționând instinctiv, Eduard a evitat lovitura, iar tășul i-a provocat doar o rană minoră, probabil la șold. Atacatorul a fost ucis în bătaie și, de teamă că pumnalul ar fi putut fi otrăvit, prințului englez i-a fost administrat și un antidot. Probabil că a fost o măsură inutilă; oricum, după o convalescență de câteva săptămîni, Eduard s-a însănătoșit. Supraviețuind acestei întâlniri cu moartea, el a părăsit Orientul Apropiat la sfîrșitul lunii septembrie 1272¹⁷.

Modificarea obiectivelor

După ce încheiase tratate de pace cu francii din Palestina și Tripoli, Baibars și-a îndreptat atenția către mongoli. La sfîrșitul anului 1272, Abaqa a inițiat o altă ofensivă, mai bine plănuită, care a fost respinsă doar după o serie de încheștări dure, în timpul cărora Qualawun s-a făcut remarcat. Acum, sultanul era decis să abordeze în mod direct problema Ilhanatului. În loc să aștepte alte invazii, a decis să lupte pe teritoriul dușmanului său – s-a întors în Egipt, pentru a plănui cea mai ambițioasă campanie din cariera sa.

În 1273, Baibars s-a confruntat cu două distrageri. Mulți ani, confidentul său sufite lipsit de respectabilitate, Khadir al-Mihrani, fusese o sursă de iritare și suspiciune pentru emirii de vază ai sultanului. Khadir dobîndise o reputație binemeritată marcată de devieri sexuale nestăvilit și înclinații adulterine rapace; totodată, avea obiceiul de a pîngări locurile sacre ale altor religii – cauzînd daune semnificative unor obiective precum Sfîntul Mormînt. În mai 1273, emirii i-au adus în sfîrșit acuzații de delapidare, imposibil de respins, și l-au silit pe sultan să recunoască infracțiunile clarvăzătorului său în cadrul unui tribunal constituit la Cairo. Verdictul a fost pedeapsa cu moartea, dar imediat aceasta a fost comutată la detenție, cînd Khadir a prezis că moartea sa avea să fie urmată imediat de moartea lui Baibars. În luna iulie a aceluiași an, sultanul a trecut la acțiune și împotriva sectei Asasinilor. De-a lungul secolului al XIII-lea, ordinul imailit avusese o prezență tot mai slabă pe flancurile vestice ale lanțului muntos Ansariya. Deși apelase la serviciile lor în 1272, Baibars a apreciat acum că independența lor permanentă era inacceptabilă. Prin urmare, forțele mamelucilor au fost trimise să cucerească fortărețele rămase în stăpînirea sectei Asasinilor, inclusiv fortăreața Masyaf, iar din acest moment, toți membrii ordinului urmau să i se supună sultanatului.

Dincolo de aceste diversiiuni minore, după 1275, Baibars și-a concentrat toată energia și resursele în vederea pregătirii unui atac asupra teritoriului Ilhanatului. Respingînd un atac frontal asupra Irakului – probabil pe motiv că forțele mameluca și mongole erau prea echilibrate pentru o astfel de strategie elementară –, sultanul a plănuțit cu atenție o invazie în Asia Mică (pe atunci un protectorat al Ilhanatului). La începutul anului 1277, și-a condus armatele din nordul Siriei către Anatolia, unde a înregistrat un succes uimitor – în aprilie, a învins oastea mongolă staționată la Elbistan, în Asia Mică. Lăsînd în urmă cadavrele a aproximativ 7.000 de inamici, Baibars s-a proclamat imediat sultan al Anatoliei, dar victoria sa a fost de scurtă durată. Cum o altă mare armată a Ilhanatului se îndrepta către ei, mamelucii erau îngrijorător de izolați și se confruntau cu pericolul de a fi separați de Siria. Recunoscînd în mod tacit că și suprasolicitasese armata, sultanul a ordonat o retragere rapidă. Demonstrasese că amenințarea mongolilor poate fi contracarată, dar totodată trebuia să accepte că aceștia nu puteau fi învinși în mod decisiv pe teren propriu.

Hotărîrea lui Baibars de a învinge Ilhanatul persan îl determinase să se îndepărteze de războiul împotriva francilor. Această strădanie ar fi putut totuși să fie dusă la bun sfîrșit, dar, după ce s-a întors la Damasc, sultanul a contractat o dizenterie severă. Una dintre ultimele sale inițiative a fost trimiterea unui sol pentru a ordona eliberarea prezicătorului Khadir. Pe 28 iulie, Baibars, leul Egiptului, a murit. Mesajul său a ajuns la Cairo, dar grațierea venise prea tîrziu. Khadir fusese deja strangulat de către Baraka, fiul și moștenitorul lui Baibars. Fie din întîmplare, fie datorită dorinței superstițioase a lui Baraka de a grăbi moartea tatălui său, prezicerea lui Khadir se adeverise¹⁸.

Baibars, cotropitorul francilor

Sultanul Baibars nu a obținut niciodată o victorie absolută în războiul pentru dominația asupra Țării Sfinte. Totuși, pe parcursul carierei sale uluitoare, apăraseră Sultanatul mamelucilor și Islamul de mongoli și cauzaseră cele mai mari daune statelor cruciate, provocîndu-le răni care cu siguranță aveau să se dovedească fatale. Istoricii au recunoscut de mult meritele lui Baibars în jihad, evidențiind modificarea drastică de strategie manifestată în timpul domniei sale: renunțarea la pacifismul și întrajutorarea susținute de Aiubizi; inițierea fără compromis a războiului, chiar și pe două fronturi. Au fost întreprinse mai puține eforturi de a-l situa pe sultan în contextul epocii mai largi a cruciadelor și de a-i evalua metodele și realizările, comparîndu-le cu cele ale liderilor musulmani din secolul al XII-lea.

Dintr-o anumită perspectivă, Baibars a îmbinat și a perfecționat modelele de domnie adoptate de către predecesorii săi. Asemenea *atabeg*-ului zangid, el se folosea de teamă pentru a face pace în rîndul subordonaților săi și pentru a menține disciplina militară. Totodată, Baibars a încercat însă să și asigure sprijinul și loialitatea supușilor săi, canalizînd forța inspirațională a devoțiunii religioase și folosindu-se de propaganda manipuloare – tehnici utilizate de Nur al-Din și de Saladin. La fel ca toți acești trei predecesori ai săi, Baibars – un mameluc kipceak – era un străin; asemenea lor, și el încercase să și legitimeze domnia și dinastia și să și cultive reputația de cel mai puternic *mujahid* al Islamului.

Chiar și așa, din multe puncte de vedere, calitățile și succesele lui Baibars le-au întrecut pe cele ale lui Zangi, Nur al-Din și chiar pe ale lui Saladin. Sultanul mameluc fusese un administrator mai atent și mai disciplinat, conștientizînd într-o mai mare

măsură decât Saladin realitățile financiare legate de administrarea statului și de război. În cel mai bun caz, Zangizii și Aiubizii creaseră o impresie fragilă de unitate în Islamul din Orientul Apropiat – Baibars și-a impus puterea aproape hegemonică asupra Levantului și a întemeiat o armată musulmană invincibilă și supusă lui. Cu siguranță, circumstanțele și norocul au avut rolul lor, dar poate că, mai presus de toate, Baibars s-a evidențiat prin calitățile sale personale. Pe parcursul celor șaptesprezece ani ai sultanatului său, energia sa nestăvilită l-a mînat în călătorii de 40.000 de kilometri și el a inițiat 38 de campanii. Geniul militar i-a adus mai mult de 20 de victorii împotriva latinilor. Cel mai important, sultanul era un adversar nemilos, tenace, ale cărui ambiții nu erau temperate de înclinații umanitare sau de compasiunea de care dăduse dovadă Saladin. Fără îndoială un despot brutal, chiar foarte dur, Baibars a adus Islamul mai aproape decât oricînd de victoria în războiul pentru Țara Sfîntă.

Încercări și triumfuri

Baibars a avut intenția ca Sultanatul mamelucilor să fie condus ulterior de către fiul său, Baraka, dar acesta s-a dovedit a fi un succesor nedemn, înstrăinîndu-și chiar și cercul de emiri mameluci. A urmat o luptă dificilă pentru putere, în urma căreia Baraka a fost detronat; Qualawun a triumfat în aceste dispute interne, iar în noiembrie 1279 a revendicat titlul de sultan. Totuși, chiar și în aceste condiții, Qualawun nu a fost capabil să preia controlul deplin asupra Orientului Apropiat musulman decât în 1281¹⁹.

Qualawun și Sultanatul mamelucilor

Pe parcursul primilor săi ani de domnie, Qualawun s-a confruntat cu un val tot mai agresiv de agresiuni mongole. Abaqa, comandantul Ilhanatului, a profitat de dezordinea care-i afecta pe mameluci, trimițînd trupe numeroase într-un raid în nordul Siriei, în 1280, care a cauzat evacuarea generală a orașului Alep. În 1281, devenise clar că invazia pe scară largă, de care Baibars se temuse întotdeauna, era gata să înceapă. Acest spectru amenințător i-a permis de fapt lui Qualawun să inducă un sentiment mai profund de unitate în teritoriile dominate de mameluci, dar totodată l-a silit să reînnoiască tratatele de pace cu francii. Sultanul a încheiat un armistițiu chiar și cu cavalerii Ospitalieri din Marqab, în pofida faptului să aceștia se folosiseră de șansa atacului din 1280 al mongolilor pentru a jefui teritoriile musulmane.

După ce spionii mameluci infiltrați în Ilhanatul persan au raportat că Abaqa își pregătea oștirea, Qualawun și-a reținut trupele la Damasc, începînd cu primăvara anului 1281. În toamna aceluiași an, o uriașă armată a Ilhanatului a traversat Eufratul – cuprindea poate aproximativ 50.000 de mongoli și încă 30.000 de soldați georgieni, armeni și turci selgiucizi aliați. Chiar și după ce a făcut apel la toate regimintele de mameluci disponibile, Qualawun era probabil în inferioritate numerică; totuși, a luat decizia de a mărșălui către nord, spre Homs, pentru a se confrunta cu inamicii. Bătălia s-a dat pe cîmpiile din nordul orașului, pe 29 octombrie 1281. Valorificînd disciplina și iscusința de temut insuflată mamelucilor de către Baibars, Qualawun a obținut o a doua victorie istorică

asupra mongolilor – amintind de gloria de la ‘Ain Jalut –, iar hoarda învinsă a Ilhanatului s-a retras, rănită, dincolo de Eufrat. Supremația mamelucilor fusese confirmată, iar pericolul imediat al atacului mongolilor fusese eliminat. Qualawun a petrecut următorii ani consolidându-și dominația asupra sultanatului, dar în jurul anului 1285 s-a putut concentra din nou asupra anihilării statelor cruciate²⁰.

Obiectiv : statele cruciate

În pofida recentelor dificultăți întâmpinate de mameluci, francii levantini au rămas vulnerabili și dezbinați. Regatul latin al Ierusalimului era dezbinat de dispute privind dominația; acestea au culminat prin declararea independenței de către Beirut și Tyr. În comitatul de Tripoli, Bohémond al VI-lea (care venise la putere după moartea tatălui său, în 1275) era implicat într-un conflict deschis cu cavalerii Templieri – miniat de influența excesivă a ordinului în Tortosa – și s-a confruntat cu o revoltă în portul sudic Jubail. Între timp, statele italiene mercantile erau blocate într-un alt conflict comercial dur, care implica de data aceasta Veneția, Pisa și Genova. În anii 1280-1290, genovezii s-au remarcat drept forța dominantă în această dispută și au început să-și impună supremația asupra comerțului în estul Mediteranei.

Totodată, statele cruciate nu mai puteau nutri mari speranțe legate de un ajutor din partea Occidentului. După 1270, când Baibars își îndrepta atenția asupra mongolilor, un nou papă, Grigore al X-lea, era ales în sfârșit drept urmaș al lui Clement al IV-lea. În perioada cruciadei lordului Eduard și înainte de a urca pe tronul papal, Grigore vizitase Acra și cunoștea foarte bine problemele statelor cruciate. După numirea sa la Roma, el a încercat să energizeze Occidentul latin și să combată criticile generalizate la adresa cruciadelor. Printre acestea se numărau condamnarea cruciadelor întreprinse împotriva creștinilor, cinismul cu privire la echivalarea jurământului de cruciat cu plata unei sume de bani și nemulțumirea legată de impozitele excesive în folosul cruciadei. În plus, unele voci nemulțumite sugerau că francii levantini aveau de fapt nevoie de sprijinul unei forțe armate permanente, plătite de către Occident, nu de expediții intermitente, prost organizate. Papa Grigore s-a interesat de situația mișcării cruciate, dar era totodată hotărât să sprijine eforturile legate de războiul în Orientul Apropiat. După ce a convocat al doilea conciliu de la Lyons, în mai 1274, Grigore a anunțat planul ca noua cruciadă să înceapă în 1278. Prin forța voinței sale, a asigurat sprijinul Franței, Germaniei și Aragonului (situat în nordul Spaniei) și a propus finanțarea inițiativei sale prin taxarea Bisericii cu un impozit de o zecime din venituri pe o perioadă de șase ani. Totuși, în pofida viziunii sale, planul măreț al papei nu a dat nici un rezultat. După moartea lui Grigore, în 1276, cruciada planificată n-a avut loc, iar preocupările privind soarta statelor cruciate au alunecat din nou în plan secundar, în mijlocul intrigilor complicate ale vieții politice europene occidentale²¹.

Prin urmare, după 1285, Qualawun a avut posibilitatea să atace avanposturile france rămase, fără a suferi consecințe. Nerăbdător să valorifice orice șansă de a anula tratatele încheiate anterior cu creștinii, sultanul i-a condamnat pe cavalerii Ospitalieri pentru că atacaseră teritoriile musulmane și a inițiat o campanie împotriva castelului Marqab, în mai 1285. Geniștii mameluci au reușit să facă unul dintre zidurile fortăreței să se prăbușească, iar apărătorii au înconjurat imediat cel de-al doilea mare castel sirian al ordinului lor. La fel ca și în cazul castelului Crac des Chevaliers, Marqab a fost reparat

și a fost instituită o garnizoană mamelucă. În aprilie 1287, Qualawun a continuat să facă presiuni în nord, cucerind Latakia, pretinzând că portul „antiohian” nu cădea sub incidența tratatului său cu Tripoli.

În toamna aceluiași an, Tripoli a fost slăbit de propria criză succesorală, după moartea lui Bohémond al VII-lea. A izbucnit un război civil, prin care genovezii au încercat să preia controlul orașului și, prin urmare, să dispună de un nou centru comercial în Liban. Acest conflict a culminat prin apelul de a interveni adresat lui Qualawun de către un grup italian rival. Bucuros să aibă o astfel de scuză facilă atât pentru a invada orașul Tripoli, cât și pentru a împiedica Genova să pună în pericol puterea economică reînnoită a Alexandriei, sultanul și-a adunat forțele. Francii și-au continuat disputele minore, ignorând pericolul iminent. Doar comandantul Ordinului Templierilor, Guillaume de Beaujeu – care, evident, dispunea de proprii informatori în rîndul mamelucilor –, și-a dat seama că Qualawun era pe cale să inițieze un asediu major, dar avertizările lui Guillaume au fost în mare parte ignorate.

Oastea mamelucilor s-a adunat la Crac des Chevaliers, iar apoi s-a îndreptat spre Tripoli, începînd asediul pe 25 martie 1289. După o lună de bombardamente, orașul a fost cucerit pe 27 aprilie și s-a dezlănțuit un măcel sîngeros. Sute, poate chiar mii de bărbați au fost masacrați, iar femeile și copiii au fost luați prizonieri. Unii latini au scăpat, fugind pe mare, de-a lungul coastei. Alții, pe vase mai mici, s-au refugiat pe mica insulă Sf. Toma, situată aproape de țărm, dar au fost urmăriți cu îndîrjire de soldații lui Qualawun și au fost măcelăriți rapid. Un nobil din Hama, pe nume Abu'l Fida, care luptase în oastea mamelucă, scria : „După ce am jefuit [orașul], am mers cu barca spre insula aceasta, dar am găsit-o plină de cadavre în stare de putrefacție ; era imposibil să te duci pe țărm, din cauza duhoriilor”.

După cucerirea orașului Tripoli, Qualawun a ordonat ca acesta să fie făcut una cu pămîntul, iar alături de el să fie construită o nouă așezare ; probabil că această inițiativă dorea să exprime voința sa de a șterge cu totul amintirea francilor. În săptămînile care au urmat, ultimele avanposturi ale comitatului de Tripoli au fost cucerite rapid unul după altul ; guvernatorul latin al cetății Jubail i s-a permis să rămînă doar în schimbul plății unui tribut consistent. La fel cum procedase și Baibars înaintea lui, Qualawun distrusese un stat cruciat. Apoi, și-a îndreptat privirea către sud, spre ultimele vestigii ale așezărilor france din Palestina – orașul Acra –, și au început pregătirile pentru un nou atac cu toată forța asupra capitalei statelor latine din Orientul Apropiat²².

1291 – asediul Acrei

Șocul generat de căderea orașului Tripoli i-a determinat pe cel puțin o parte dintre creștinii latini să recunoască dezastrul care îi amenința. În Europa, papa Nicolae al IV-lea a depus mari eforturi pentru a revigora planurile lui Grigore al X-lea privind o cruciadă amplă. De asemenea, Nicolae a încercat să ofere un ajutor imediat, trimițîndu-i patriarhului latin al Ierusalimului 4.000 de *livres tournois* și treisprezece galere care să contribuie la apărarea Acrei. În februarie 1290, papa a solicitat o nouă cruciadă care urmărea – cu optimism – să realizeze „eliberarea totală a Țării Sfinte”. Interzicînd toate contactele comerciale cu mamelucii, Nicolae a anunțat data plecării expediției, iunie 1293. Ca reacție, regele Iacob al II-lea al Aragonului a promis să trimită trupe în Levant, în timp

ce Eduard I, acum rege al Angliei, a trimis în 1290 la Acra un contingent militar, sub comanda lui Otho de Grandson, un veteran al cruciadei lui Eduard de la începutul anilor 1270. În preajma sărbătorii Paștelui din anul 1290, un contingent alcătuit din aproximativ 3.500 de cruciați italieni au pornit la rîndul lor pe mare, către Palestina. Totuși, acestea nu erau singurele semne de activitate. În pofida asigurărilor pe care i le dăduse papei, Iacob de Aragón a negociat un tratat cu mamelucii, promițînd să nu sprijine cruciada, în schimbul promisiunii că pelerinilor aragonezi li se va permite să viziteze Ierusalimul. De asemenea, Qualawun s-a împăcat cu genovezii²³.

În această etapă, mamelucii erau ocupați cu pregătirile pentru campanie, dar Qualawun căuta în continuare un pretext pentru a anula tratatul cu Acra. Acesta s-a ivit în august 1290, cînd cîțiva cruciați italieni recent sosiți au atacat un grup de negustori musulmani, la Acra. După ce francii au refuzat să-i predea pe vinovați pentru a se face dreptate, sultanul a declarat război. În toamna respectivă, oastea mamelucă era gata să plece din Egipt, cînd Qualawun s-a îmbolnăvit și a murit pe 10 noiembrie 1290. De data aceasta, moștenitorul lui, al-Ashraf Khalil, a reușit să preia puterea fără mare dificultate. După o scurtă întrerupere, Khalil și-a asumat sarcina de a finaliza acțiunea începută de tatăl său.

Ultima bătălie

Atît Qualawun, cît și Khalil au recunoscut că orașul Acra – foarte bine fortificat, cu două rînduri de ziduri, multe turnuri și cu o garnizoană numeroasă – nu avea să fie o țintă ușoară. Prin urmare, operațiunea întreprinsă de mameluci a fost planificată cu mare atenție și bine gîndită. Strategia mamelucilor era fundamentată pe două principii: superioritatea numerică zdrobitoare (cu o cavalerie alcătuită din zeci de mii de oșteni) și echipe specializate în săpat tuneluri și folosirea unui arsenal extraordinar de mașinării de război construite pe vremea sultanului Baibars. În ultimele zile ale iernii anului 1291, Khalil a ordonat să fie aduse la Acra aproximativ o sută de mașinării balistice de pe toate teritoriile din Levant aflate sub stăpînirea mamelucilor. Unele dintre aceste arme erau cu siguranță enorme, ca mărime și putere. Abu'l Fida se afla în convoiul de asediu care cuprindea aproximativ o sută de care trase de boi, care aducea de la Crac des Chevaliers piesele unei catapulte imense, supranumite „Victorioasa”. El s-a plîns că, mărșăluind prin ploaie și zăpadă, convoiul cu încărcătura sa grea a avut nevoie de o lună pentru a parcurge o distanță care de obicei putea fi străbătută călare în opt zile.

Pe 5 aprilie 1291, trupele sultanului Khalil au încercuit Acra de la coasta nordică, mai sus de Montmusard, pînă la coasta din sud-est a portului, iar asediul a început. În acest moment, în oraș se aflau mai mulți membri ai ordinelor militare – inclusiv comandanții Ordinilor Cavalerilor Templieri și Ospitalieri – și, în timp, severitatea amenințării cu care se confrunta acum Acra a determinat venirea pe mare a altor întăriri, printre care și regele Henric al II-lea (monarhul titular al Ierusalimului) cu 200 de cavaleri și 500 de infanteriști din Cipru. Chiar și așa, creștinii erau complet depășiiți numeric.

Khalil a abordat sarcina de a distruge Acra cu o hotărîre metodică. Dispunîndu-și forțele în semicerc, în jurul orașului, a început un asediu aerian. Cele mai mari catapulte, cum ar fi „Victorioasa” și o alta, cunoscută sub numele „Furioasa”, fuseseră reasamblate și bombardau acum fortificațiile Acrei cu bolovani imenși. Între timp, zeci de dispozitive balistice mai mici și escadroane de arcași au fost dispuse în spatele unor panouri de asalt, pentru a-i bombaarda pe franci cu proiectile. Bombardamentul de o anvergură uriașă și o

intensitate necruțătoare era unul fără precedent în războaiele cruciate. Ostașii mameluci lucrau în echipe dispuse în patru schimburi atent coordonate, zi și noapte. În fiecare zi, Khalil ordona forțelor sale să înainteze câte puțin – strângând treptat lațul în jurul Acrei, pînă ce au ajuns la șanțul ei exterior. Relatările martorilor latini sugerează că, pe măsură ce aceste eforturi progresau în ritm constant, se negociau posibili termeni ai capitulării. Se pare că sultanul se oferise să le permită creștinilor să plece cu proprietățile lor mobile, atîta vreme cît orașul era predat intact. Negociatorii franci ar fi refuzat însă, îngrijorați de dezonoarea care l-ar fi marcat pe regele Henric ca urmare a unei astfel de recunoașteri absolute a înfrîngerii.

În timp ce mamelucii asediau Acra, creștinii au întreprins cîteva încercări nereușite de a iniția contraatacuri. Abu'l Fida, care era staționat pe coasta nordică, a descris cum „un vas [latin] avînd montată pe el o catapultă a venit și ne-a bombardat dinspre mare pe noi și corturile noastre”. La rîndul lor, Guillaume de Villaret, maestru al Ordinului Cavalerilor Templieri, și Otho de Grandson au încercat să inițieze un atac îndrăzneț în timpul nopții, sperînd să creeze haos în tabăra inamică și să incendieze una dintre uriașele catapulte ale mamelucilor. Asaltul a luat o turnură neașteptată atunci cînd unul dintre creștini s-a împiedicat de corzile cu care era ancorat un cort musulman, dîndu-se de gol. Astfel alertați, zeci de mameluci au sosit în goană, alungîndu-i pe franci și ucigînd optsprezece cavaleri. Un latin ghinionist „a căzut în latrina unui detașament al emirului și a fost ucis”. În dimineața următoare, musulmanii i-au prezentat mîndri sultanului capetele dușmanilor uciși²⁴.

Pe 8 mai, înaintarea inexorabilă a lui Khalil adusese liniile musulmane suficient de aproape de oraș pentru ca geniștii să atace zidurile exterioare. În curînd, aceștia au utilizat în avantajul lor sistemul avansat de canalizare al Acrei, începîndu-și tunelele de la gurile de canalizare. La fel ca și în timpul asediului Acrei în perioada celei de-a treia cruciade, din 1191, aceste acțiuni s-au concentrat îndeosebi asupra colțului de nord-est al orașului, dar cum Acra era acum protejată de ziduri duble, trebuiau să treacă de două linii de apărare. Primul zid de lîngă Turnul Regelui a cedat într-o marți, pe 15 mai, iar pînă în dimineața următoare trupele lui Khalil preluaseră controlul acestei secțiuni a fortificațiilor exterioare. În oraș, panica se întetise, iar femeile și copiii au început să fie evacuați pe vase.

Sultanul i-a dispus pe mameluci pentru un atac frontal cu toate forțele prin breșa de la Turnul Regelui, țintind zidurile interioare și Turnul Blestemat. În zorii zilei de vineri, 18 mai 1291, s-a dat semnalul de atac – tobe de război asurzitoare care făceau „un vacarm teribil, înspăimîntător” – și mii de musulmani au început asaltul. Unii aruncau proiectile cu foc grecesc, iar arcașii slobozeau săgeți „într-un nor gros, [care] părea să cadă din ceruri, asemenea ploii”. Însuflețiți de forța copleșitoare a asaltului, mamelucii au reușit să pătrundă prin două porți, lîngă Turnul Blestemat, și au început să intre de-a dreptul în oraș. După ce fortificațiile Acrei au fost străpunse, francii au avut o ultimă tentativă disperată de a stăvili incursiunea, dar un martor a recunoscut că încercarea de a ataca oastea musulmană ar fi fost echivalentă cu impactul „cu un zid de piatră”. În toiul luptei, comandantul Templierilor, Guillaume de Beaujeu, a fost rănit mortal, străpuns lateral de o sulită. În altă parte, Jean de Villiers, comandantul cavalerilor Ospitalieri, a fost lovit de o lance între umeri. Grav rănit, el a fost tras de lîngă ziduri.

În curînd, apărătorii creștini au fost copleșiți și a început jefuirea Acrei. Un latin aflat în acea zi în oraș a scris că „ziua era groaznică la vedere. [Oamenii din oraș] goneau pe străzi, cu copiii în brațe, plîngînd disperați, îndreptîndu-se spre corăbieri, pentru a se

salva de la moarte”, dar au fost urmăriți, sute au fost măcelăriți, iar copiii abandonati au fost călcați în picioare. Abu'l Fida a confirmat că „musulmanii au ucis foarte mulți oameni și au adunat [cantități] imense de prăzi” după căderea Acrei. În timp ce mamelucii treceau orașul prin sabie, mulți latini disperați au încercat să scape cu corăbiile rămase, iar pe docuri era un haos cumplit. Unii au reușit să plece, printre care și regele Henric și Otho de Grandson. Pe jumătate mort, Jean de Villiers a fost dus pe un vas, fiind salvat. Patriahul latin a căzut însă în apă și s-a înecat, când vasul supraîncărcat pe care se afla a început să se clatine. În altă parte, unii latini au încercat să rămână și să-și înfrunte soarta. Trupele lui Khalil au dat peste un grup de călugări dominicani care cântau „Veni, Creator Spiritus” – același imn cruciat intonat de Joinville în 1248 – în mănăstirea lor și i-au ucis pînă la unul²⁵.

Mulți creștini au încercat să se refugieze în clădirile fortificate ale celor trei ordine militare, iar unii au reușit să reziste cîteva zile. Robustul castel al Templierilor a căzut în cele din urmă pradă genștilor și s-a prăbușit pe 28 mai, omorîndu-i pe Templierii dinăuntru. Cei care se adăpostiseră în sediul cavalerilor Ospitalieri s-au predat după ce Khalil le promisese că vor fi în siguranță, dar cronicile musulmane atestă faptul că sultanul și-a încălcat în mod deliberat această promisiune, ducîndu-i pe prizonierii creștini în afara orașului și pe cîmpiile din jur. Cu aproape o sută de ani în urmă, Richard Inimă-de-Leu își încălcase propria promisiune de clemență față de garnizoana aiubidă a Acrei, executînd în jur de 2.700 de prizonieri. Acum, în 1291, Khalil i-a adunat pe latini în grupuri și „a pus să fie măcelăriți, așa cum făcuseră și francii cu musulmanii. Astfel, Dumnezeu Atotputernicul s-a răzbunat pe urmașii lor”.

Căderea Acrei a reprezentat o ultimă și fatală nenorocire pentru creștinii latini din statele cruciate. Amintindu-și de ziua în care orașul a fost trecut prin sabie, un martor franc care fugise cu o barcă a afirmat că „nimeni nu poate zugrăvi pe de-a-ntregul lacrimile și durerea din acea zi”. Comandantul cavalerilor Ospitalieri, Jean de Villiers, a supraviețuit și a scris o scrisoare către Europa în care-și descrie experiențele, deși recunoaște că scrie cu dificultate din cauza răniilor:

Eu și cîțiva frați ai noștri am scăpat, din mila Domnului, cei mai mulți au fost răniți și bătuți, nemaiavind șanse de scăpare, iar noi am fost duși pe insula Cipru. În ziua în care scriu această scrisoare, ne aflăm încă aici, cu inima grea, prizonieri ai unei tristeți covârșitoare.

În schimb, pentru musulmani, victoria glorioasă de la Acra a confirmat forța credinței lor, pecetluindu-le triumful în războiul pentru Țara Sfîntă. Un martor descrie cu uimire cum, „după cucerirea Acrei, Dumnezeu a semănat disperare în sufletul celorlalți franci rămași în Țara Sfîntă”. Rezistența creștină s-a risipit. După o lună, francii au evacuat sau au abandonat ultimele avanposturi, Tyrul, Beirutul și Sidonul. În luna august a aceluși an, cavalerii Templieri s-au retras din fortărețele lor de la Tortosa și Castelul Pelerinului. Astfel, zilele statelor latine din Orientul Apropiat – așezările cruciate de pe teritoriul Levantului – s-au încheiat. Meditînd asupra miracolului acestui eveniment, Abu'l Fida scria:

Aceste cuceriri [au însemnat] că întreaga Palestină era acum în mîinile musulmanilor, rezultat la care nimeni n-ar fi îndrăznit să spere sau să și-l dorească. Astfel, [Țara Sfîntă a fost] purificată de franci, care fuseseră cîndva pe cale de a cuceri Egiptul și de a subjuga Damascul și alte orașe. Lăudat fie Domnul!²⁶

Concluzii

Moștenirea cruciadelor

Căderea Acrei și pierderea ultimelor cetăți ale statelor latine din Orientul Apropiat au însemnat sfârșitul prezenței politice și militare a creștinătății latine pe teritoriul Levantului. Cucerirea finală a statelor cruciate a consolidat autoritatea musulmană, iar puterea sultanatului în Orientul Apropiat s-a menținut timp de mai bine de două secole. În Occident totuși, prăbușirea regatului Ierusalimului a provocat uimire și teamă generală. Deloc surprinzător, au fost căutate explicații și s-au emis acuzații. Francii levantini au fost învinuiți pentru păcatele lor și pentru tendința de facționalizare, iar ordinele militare au fost criticate pentru că au urmărit interese internaționale, în loc să se concentreze asupra apărării Țării Sfinte.

Contactele comerciale dintre Europa și Orientul Apropiat musulman au continuat mult timp după 1291, iar Ciprul a fost condus de franci până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Partea continentală a Levantului a rămas însă o țintă a războiului sfânt. Începând cu 1290, în Europa au fost concepute multe tratate detaliate, care propuneau diverse planuri și metode de a recuceri Ierusalimul. S-a discutat despre noi expediții în Orientul Apropiat, unele chiar au fost întreprinse – culminând cu scurta cucerire a portului egiptean Alexandria în 1365. Pe parcursul secolului al XIV-lea și după aceea, multe alte cruciade au fost propuse și s-au purtat războaie împotriva ereticilor, a turcilor otomani și a inamicilor politici ai papei. Ordinul Cavalerilor Templieri a fost dizolvat în 1312, după acuzații de abuzuri și neglijare venite din partea unei monarhii franceze lacome, dar celelalte ordine militare au supraviețuit de-a lungul Evului Mediu. Cavalerii Ospitalieri și-au schimbat sediul, stabilindu-se mai întâi pe insula Cipru, apoi pe insula Rodos și ulterior în Malta, iar Ordinul Cavalerilor Teutoni și-a creat propriul stat independent în zona Mării Baltice. Totuși, în pofida tuturor acestor evenimente, nici o cruciadă nu a mai revendicat Țara Sfântă, iar dominația Islamului în Levant nu a slăbit decât la începutul secolului XX¹.

Cauze și consecințe

Pentru început, putem afirma că aceste cruciade au fost – cel puțin – în aceeași măsură acte de agresiune creștină și războaie de apărare. În mod cert, este adevărat că Islamul a declanșat și el un val neprovocat de invazii și expansiuni în secolul al VII-lea, dar vigoarea acestei agresiuni se diminuase de mult. Prima cruciadă nu a fost întreprinsă ca

reacție la o amenințare copleșitoare și iminentă, nici nu a reprezentat consecința imediată a unei pierderi catastrofale. Ierusalimul, obiectivul declarat al campaniei, fusese cucerit de musulmani cu aproximativ patru secole mai devreme – nu era nicidecum o înfrângere recentă. Acuzațiile de abuzuri generalizate ori sistematice săvârșite de conducătorii islamici ai Levantului împotriva supușilor sau pelerinilor creștini par, la rîndul lor, să nu fie prea întemeiate. După aparentul succes miraculos al primei cruciade și după întemeierea statelor cruciate, războiul pentru Țara Sfîntă a fost perpetuat prin cicluri de violențe, răzbunări și recuceriri, de-a lungul cărora atît creștinii, cît și musulmanii au săvîrșit acte de o violență sălbatică.

Un conflict deosebit de oricare altul ?

De-a lungul a două secole, diverse forțe au contribuit la alimentarea și întreținerea acestei dispute. Acestea au variat de la ambițiile papilor de a impune primatul ecleziastic „rînduit de divinitate” al Romei pînă la aspirațiile economice ale negustorilor italieni ; de la idei privind obligația socială și legăturile de rudenie pînă la sentimentul nou-apărut al datoriei cavaleresti. Conducătorii – musulmani și creștini, laici și spirituali – și-au dat seama că idealurile războiului sfînt pot fi manipulate pentru a justifica programe de unificare și militarizare, ba chiar și pentru a facilita impunerea guvernării autocratice. În această privință, războaiele cruciate se înscriu într-o paradigmă comună multor perioade din istoria umanității – încercarea de a controla și a direcționa violența, aparent pentru binele comun, dar adesea în slujba intereselor elitei de la putere.

Totuși, în cazul cruciadelor latine creștine și al jihadului islamic, acest război „public” era marcat de o dimensiune religioasă convingătoare. Aceasta nu conducea neapărat la un conflict marcat de acte de violență extrem de barbare sau la dușmănia extrem de bine înrădăcinată, ci însemna că mulți dintre cei implicați în lupta pentru dominația asupra Țării Sfinte credeau în mod sincer că acțiunile lor erau asociate cu preocupări spirituale. Papi precum Urban al II-lea sau Inocențiu al III-lea au propovăduit cruciadele pentru a-și impune autoritatea, dar au făcut-o și în speranța de a-i ajuta pe creștini să găsească o cale spre mîntuire. Cruciații venețieni au fost mînați poate și de profiturile lumești, dar, asemenea oricăror alți participanți la aceste războaie sfinte, ei par să fi fost animați de o dorință sinceră de a obține o recompensă spirituală. Chiar și un conducător de oști dornic de putere precum Saladin – bucuros să exploateze conflictul în propriul folos – a trăit în mod evident un sentiment de devotament pios tot mai arzător față de recucerirea și apărarea Ierusalimului. Desigur, nu toți cruciații, coloniștii franci și războinicii musulmani simțeau aceste imbolduri religioase în egală măsură, dar pulsul omniprezent și permanent al credinței a fremătat pe tot parcursul bătăliei pentru Levant ce a durat două secole.

Acest element devoțional a investit războaiele respective cu un caracter distinct, inspirînd dovezi remarcabile de rezistență, ambiție și, ocazional, intoleranță. De asemenea, el explică de ce și cum zeci de mii de creștini și de musulmani au continuat să participe la acest conflict prelungit, atîtea decenii. Entuziasmul Islamului din Orientul Apropiat este mai ușor de înțeles. Jihadul era o obligație devoțională, mai degrabă decît o formă voluntară de penitență, iar generații de musulmani se puteau inspira dintr-o succesiune permanentă de victorii ale zangizilor, aiuibizilor și mamelucilor. Atracția

îndelungată exercitată de cruciade asupra Europei Occidentale este mai uimitoare pe fondul unei succesiuni nesfârșite de înfrângeri deprimante și al redirectionării războaielor sfinte către noi teatre ale conflictului. Înseși recrutările continue, pe parcursul secolelor XII-XIII și ulterior, ilustrează atracția seducătoare exercitată de îmbrățișarea cauzei crucii – de participarea la o acțiune care îmbina idealurile serviciului militar și penitenței – și, în cele din urmă, de curățirea sufletului de păcate. După 1095, creștinii latini au acceptat din toată inima ideea conform căreia cruciada constituia o formă de devoțiune permisibilă și eficace. În rîndul contemporanilor medievali, nu s-a manifestat nici o umbră de îngrijorare legată de asocierea dintre violență și religie. Chiar și atunci cînd criticile la adresa mișcării cruciate au devenit mai fervente, semnele de întrebare apărute se refereau la probleme precum recrutările și finanțările inconstante, nu la principiul elementar că Dumnezeu ar sprijini și ar oferi o răsplată pentru războaiele purtate în numele său².

Justificarea victoriilor și a înfrîngerilor

Dacă atracția continuă exercitată de cruciade este remarcabilă, același lucru se poate spune și despre supraviețuirea statelor cruciate latine timp de aproximativ 200 de ani. Totuși, este absolut evident că, în cele din urmă, latinii au pierdut războiul pentru Țara Sfîntă. Drumul de la victoria primei cruciade, în 1099, pînă la căderea Acrei, în 1291, nu a fost pur și simplu o spirală a înfrîngerii și a decăderii, însă, în egală măsură, de la înfrîngerea suferită de a doua cruciadă la Damasc, în 1148, pînă la momentul rușinos în care regele Ludovic al IX-lea a fost luat prizonier în Egipt, în 1250, nu a existat nici un succes. Ori de cîte ori istoricii au încercat să explice acest parcurs, ei au adus drept justificare Islamul – presupusa revigorare a entuziasmului jihadului și potențarea idealului unificării musulmane în Orientul Apropiat și Mijlociu. Totuși, în realitate, pînă la dominația mamelucilor, entuziasmul pentru războiul sfînt era sporadic, iar acordurile panlevantine erau cel mult efemere. Desigur, evenimentele din interiorul Islamului au afectat rezultatul cruciadelor, dar au fost implicate și alte aspecte, poate și mai influente.

Însuși specificul cruciadelor a constituit o cauză fundamentală a înfrîngerii finale a creștinilor în lupta pentru dominația asupra estului Mediteranei. Ideea de război sfînt nu a rămas nemodificată între 1095 și 1291. Ea a evoluat și s-a dezvoltat, deși aceste modificări nu au fost întotdeauna evidente pentru contemporani – și a suferit unele ajustări, ca reacție la anumite dezvoltări mai ample ale gândirii religioase, printre care includerea ideii de misionarism și convertire ca metode de a-i învinge pe dușmanii anticreștini. Totuși, pe parcursul lor, expedițiile cruciate nu au fost suficient de adecvate misiunii de a apăra și a recuceri Țara Sfîntă. Pentru a supraviețui, statele cruciate aveau nevoie disperată de ajutor militar extern, dar sub forma unor forțe militare permanente (sau cel puțin pe termen lung) și obediente. Foarte frecvent, cruciadele însemnau un aflus de scurtă durată de forțe armate concentrate – cărora li se adăugau adesea și noncombatanți – conduse de lideri cu concepții independente, care își urmăreau obiectivele proprii.

Faptul că mișcarea cruciată nu satisfăcea necesitățile statelor cruciate nu ar trebui să constituie o surpriză, deoarece această formă de război sfînt nu era menită în mod expres să îndeplinească o astfel de funcție. În schimb, la un nivel elementar, cruciadele erau concepute ca o formă voluntară și personală de penitență. Participanții se puteau aștepta

să urmărească un scop prestabilit – cucerirea unei anumite ținte sau apărarea unei regiuni. De asemenea, ei își puteau închipui că își fac datoria printr-un serviciu adus lui Dumnezeu – de exemplu, că le aduc alinare fraților lor creștini, imitând chiar patimile și suferința lui Hristos. Și totuși, la baza impulsului cruciat a stat întotdeauna promisiunea mântuirii individuale: garantarea faptului că pedepsele atrase de păcatele mărturisite vor fi anulate doar prin săvârșirea unui pelerinaj înarmat. În aceasta consta atractivitatea copleșitoare a unei cruciade – în capacitate ei de a eradica ideea de transgresiune, de a oferi o izbăvire de la damnare. Din acest motiv, în Evul Mediu, sute de mii de latini au îmbrățișat cauza crucii.

Aura febrilă de religiozitate care învăluia majoritatea expedițiilor cruciate le putea inspira participanților o unitate a scopului și o hotărâre lipsită de precedent, făcându-i capabili să realizeze fapte de arme de neimaginat. Acest sentiment al susținerii divine și al devoțiunii spirituale a ajutat trupele lui Ludovic al IX-lea să supraviețuiască bătăliei de la Mansura, care le-a permis participanților la cea de-a treia cruciadă să îndure necruțătorul asediu asupra Acrei și i-a determinat pe franci să riște o anihilare completă atunci când au mărșăluit către Ierusalim, în 1099. Pătrunși de entuziasm, cruciații puteau învinge în pofida unor circumstanțe extrem de nefavorabile, dar această pasiune înverșunată se putea dovedi și imposibil de controlat. Armatele cruciate erau alcătuite din mii de indivizi, fiecare intenționind în cele din urmă să-și croiască singur drumul spre mântuire. Prin urmare, ele nu puteau fi conduse sau administrate în același mod ca alte forțe militare mai convenționale. Raymond de Toulouse a descoperit acest lucru pe propria piele la Ma'arrat și, din nou, la Arqa, în timpul primei cruciade; la fel a pățit și Richard Inimă-de-Leu, când s-a retras de două ori de lângă Ierusalim. Se poate argumenta că nici un rege sau comandant creștin nu a învățat cu adevărat cum să strunească forța furtunii cruciate.

În secolul al XIII-lea, papii (de exemplu, Inocențiu al III-lea) s-au străduit să controleze cruciadele prin intermediul unor reglementări sporite și a instituționalizării eficiente a războiului sfânt. Ei s-au confruntat însă cu problema opusă: cum să potolească fervoarea fără a stinge focul care insufla putere acestor campanii sfinte? De asemenea, ei nu au reușit să găsească o formulă viabilă, iar noile idei privind reconfigurarea fundamentului activității cruciate – prin intermediul unor forțe profesioniste staționate semipermanent în Orientul Apropiat – au apărut prea târziu și au stîrnit prea puține reacții.

Unii istorici au sugerat în privința creștinătății că a fost învinsă în războiul pentru Țara Sfântă din cauza unei diminuări treptate a entuziasmului pentru cruciade după 1200 – o insatisfacție cauzată de manipularea papală și de diluarea „idealului”. Această concepție este oarecum simplistă. Într-adevăr, în secolul al XIII-lea nu au existat acele expediții ample care marcaseră perioada dintre 1095 și 1193, dar mai multe campanii de mai mică anvergură s-au bucurat totuși de recrutări substanțiale, chiar dacă erau întreprinse împotriva unor dușmani noi și în teatre de conflict diferite. Declinul, dacă a existat vreunul, a afectat preocuparea directă a Europei pentru soarta Țării Sfinte, dar nici această aparentă diminuare nu trebuie exagerată. Campaniile ample din secolul al XII-lea au fost ele însele rezultatul unor șocuri seismice – căderea Edessei și bătălia de la Hattin – altfel creștinătatea din Occident rămânea adesea imună la apelurile urgente pentru ajutor dinspre statele cruciate. Problemele și preocupările interne, de la disputele privitoare la succesiuni și rivalități dinastice pînă la recolte distruse și manifestări de erezie, puteau deveni foarte ușor mai importante decît nevoile statelor cruciate care se pregăteau de luptă. Oricîtă forță evocatoare și orice impact ar fi avut soarta Ierusalimului

și a Țării Sfinte, parcursul istoriei cruciadelor arată că majoritatea latinilor care trăiau în Europa nu aveau o preocupare permanentă față de evenimentele din Orient și, prin urmare, erau rareori dispuși să-și sacrifice existența de acasă pentru a salva un avanpost îndepărtat, chiar dacă era sacru.

În realitate, un alt considerent foarte practic a avut un impact asupra rezultatului luptelor pentru Orientul Apropiat. În mod real și conceptual, Levantul era pur și simplu îndepărtat de Europa Occidentală. Pentru a ajunge în Țara Sfântă, creștinii care locuiau în Franța, Germania sau Anglia aveau de înfruntat călătorii de mii de kilometri. Distanțele imense implicate cauzau dificultăți însemnate sub aspectul inițierii unor expediții militare sau chiar în privința menținerii unei comunicări regulate cu așezările latine din Orient. Comparația nu e deloc perfectă, dar cealaltă dispută teritorială majoră dintre latini și musulmani – așa-numita *Reconquista* spaniolă – s-a finalizat prin victoria creștinilor cel puțin în parte datorită simplei realități a proximității geografice relative a Peninsulei Iberice față de restul Europei. Problemele cauzate de separarea statelor cruciate au fost parțial diminuate de apariția ordinelor militare ca instituții supranaționale și de dezvoltarea comerțului transmediteraneeen, dar distanța nu a fost niciodată complet anulată. Concomitent, francii levantini nu au reușit să coopereze pe deplin sau eficient cu aliații lor creștini din Orient, din Imperiul Bizantin sau din Armenia Ciliciană, fapt care le-ar fi putut diminua izolarea, și s-au lăsat antrenați în nenumărate conflicte interne pentru putere extrem de perturbatoare.

Din toate aceste motive, statele cruciate au fost într-o stare de vulnerabilitate foarte avansată într-o mare parte din secolele al XII-lea și al XIII-lea. Cu toate acestea, Islamul a avut nevoie de forță și superioritate combinate pentru a putea exploata slăbiciunile francilor. Într-o primă fază, războaiele cruciate nu au fost purtate în zona politică sau culturală centrală a estului Islamului, ci mai degrabă în zona graniței dintre Egipt și Mesopotamia și nici Țara Sfântă nu poate fi caracterizată în nici un caz drept o societate musulmană uniformă. Chiar și așa, pe termen lung, Islamul nu a beneficiat de pe urma apropierii fizice de cîmpul de luptă levantin și de faptul inevitabil că purta un război practic pe teren propriu. Totodată, lumea musulmană a fost condusă către victorie în această luptă prelungită de lideri inteligenți și charismatici, precum Nur al-Din și Saladin, și de hotărîrea neclintită a lui Baibars³.

Consecințe în lumea medievală

Cruciadele au fost prezentate drept o conflagrație internațională care a remodelat lumea : a condus Europa dinspre Evul Mediu întunecat către lumina atrăgătoare a Renașterii și a lăsat Islamul, militarizat și radicalizat în scopul obținerii victoriei, în secole de stagnare în izolare. În concepția unora, aceste războaie sfinte au fost o serie de conflicte apocaliptice care au lăsat cicatrici permanente de ură etnică și religioasă, inițiind un ciclu perpetuu de ostilități. Astfel de afirmații pretențioase se bazează pe simplificare și exagerare. Cu siguranță, cruciadele au determinat schimbări majore în lumea medievală, între anii 1000 și 1300. Această perioadă a fost marcată de o creștere a populației, de migrație și de urbanizare ; s-au făcut progrese în domeniul instruirii, tehnologiei și exprimării culturale, iar comerțul internațional s-a extins. Totuși, rolul precis al cruciadelor rămîne

unul controversat. Orice încercare de a identifica precis efectul acestei mișcări este marcată de dificultate, deoarece necesită urmărirea și izolarea unui singur fir din țesătura istoriei – și reconstruirea ipotetică a lumii, dacă s-ar elimina firul respectiv. Unele influențe sînt relativ clare, dar, inevitabil, multe observații rămîn în sfera generalizărilor ample. Este cert că războiul pentru Țara Sfîntă nu a constituit singura influență exercitată asupra Evului Mediu. În egală măsură însă, această luptă levantină a avut un impact semnificativ și asupra istoriei medievale, în special în bazinul mediteranean.

Estul Mediteranei

Amenințările din partea francilor, atît reale, cît și imagine, au oferit lumii musulmane un inamic împotriva căruia să se ralieze și o cauză pentru care să lupte. Astfel, Nur al-Din și Saladin au putut reînvia idealul jihadului. Totodată, acest fapt le-a permis să impună un anumit nivel de unitate în Islamul din Orientul Apropiat și Mijlociu care, deși deocamdată imperfect, depășea cu mult realizările anterioare, începînd din prima perioadă a expansiunii musulmane. Procesul a culminat în contextul pericolului suplimentar și amenințător reprezentat de mongoli, cînd mamelucii au făurit un stat unitar, sub conducerea lui Baibars și a lui Qualawun.

Cu toate acestea, în pofida tuturor contactelor dintre musulmani și latini care au avut loc în această perioadă – în intervalele de război și de pace –, atitudinea Islamului față de creștinătatea occidentală nu s-a modificat radical. Vechile prejudecăți s-au menținut, printre care și unele concepții greșite legate de venerarea lui Hristos și a lui Dumnezeu, considerată un indiciu de politeism, precum și antipatia profundă față de folosirea imaginilor religioase figurative, interzise în Islam, și acuzațiile nefondate de devieri sexuale la adresa francilor. Se pare că familiarizarea nu a dat multe rezultate, sub aspectul înțelegerii și al toleranței. Totuși, în egală măsură, contrar sugestiilor unor cercetători, inițierea cruciadelor nu a determinat o deteriorare generală a relațiilor musulmanilor cu creștinii din Est. Au existat unele indicii intermitente ale unei atitudini mai dure, îndeosebi în cazurile în care creștinii care trăiau sub dominație islamică erau suspectați că îi ajută pe franci sau spionează în folosul acestora, dar, în general, puține lucruri s-au schimbat pînă la venirea la putere a mamelucilor fanatici.

Atît pentru Islam, cît și pentru Occident, transformarea cea mai izbitoare generată de cruciade a fost probabil legată de comerț. Musulmanii levantini aveau deja unele contacte comerciale cu Europa încă dinainte de prima cruciadă, prin intermediul negustorilor italieni ce ajungeau acolo cu corăbiile, dar volumul și importanța acestei interacțiuni economice au fost revoluționate pe parcursul secolelor al XII-lea și al XIII-lea, în mare parte drept consecință a colonizării estului Mediteranei de către latini. Cruciadele și prezența statelor cruciate au reconfigurat rutele comerciale mediteraneene – poate cel mai important lucru după cucerirea Constantinopolului în 1204 – și a jucat un rol esențial în consolidarea puterii orașelor italiene comerciale precum Veneția, Pisa și Genova. De asemenea, adoptarea cifrelor arabe de către Europa poate fi datată în jurul anului 1200 și probabil a fost consecința comerțului cu Islamul, deși acest fapt nu poate fi pus în legătură clară cu contactul cu lumea „cruciată”.

Francii care locuiau în statele cruciate nu trăiau într-un mediu izolat ermetic. Realitatea pragmatică și eficacitatea politică, militară și comercială însemnau că acești

latini veneau frecvent în contact cu populațiile din Levant, inclusiv cu musulmanii și cu creștinii din Est și ulterior cu mongolii. Astfel, cruciații au creat unul dintre mediile de frontieră în care europenii erau capabili să interacționeze cu cultura „orientală” și, teoretic, să o asimileze. Societatea „cruciată” care s-a dezvoltat în statele latine din Orientul Apropiat a fost marcată cu siguranță de o anumită doză de asimilare, deși nu este sigur dacă aceasta a fost consecința unei alegeri conștiente sau a unui proces organic. Fără îndoială, mediul social din Orientul Latin era foarte deosebit, lucru care nu se datora unui nivel lipsit de precedent al legăturilor cu Islamul – într-adevăr, acest tip de contact era destul de comun în Peninsula Iberică și Sicilia medievală ; nici nu era o consecință a războiului sfânt permanent din Orientul Apropiat. În schimb, caracterul distinct al statelor „cruciate” a fost generat de extraordinara diversitate a influențelor levantine exercitate – de la greci și armeni la sirieni, evrei și, desigur, musulmani – și de amestecul unor influențe europene occidentale atât de numeroase – provenind din Franța, Germania, Italia și Țările de Jos⁴.

Vestul Europei

Istoricii au căzut de multă vreme de acord asupra faptului că, în Evul Mediu, interacțiunea dintre Occidentul creștin și Islam sau alte culturi ale bazinului mediteraneeen au jucat un rol important, poate chiar crucial pentru dezvoltarea civilizației europene. Aceste contacte au facilitat unele influențe artistice și au dus la transferul de cunoștințe științifice, medicale și filosofice, ceea ce a stimulat schimbări de anvergură în Vest și, în ultimă instanță, au contribuit la conturarea Renașterii. Este aproape imposibil de spus ce tip de contacte a fost mai important în cursul acestui proces. Astfel, în timp ce în arta și arhitectura din statele cruciate levantine există semne clare de contopire a mai multor culturi, originea stilului cruciat al manuscriselor ornamentate sau a felului în care erau construite castelele nu poate fi identificată în mod indubitabil în Occident și izolată în mod absolut ca unică inspirație pentru vreunul din exemplarele din Europa. Prin natura sa, transmiterea textuală a cunoștințelor este mai ușor de urmărit. În acest domeniu țările cruciate au jucat un rol notabil (cum o dovedesc traduceri făcute în Antiohia), dar numai unul secundar în cazul multitudinii de texte copiate și traduse care se revărsau din Peninsula Iberică în Evul Mediu. În cel mai bun caz, putem spune că prin cruciade a fost deschisă o poartă către Orient, dar acesta cu siguranță nu a fost singurul punct de contact.

Alte tipuri de schimb prilejuite de cruciade în Europa latină pot fi identificate mai ușor. La nivel practic, expedițiile ample au avut un impact politic, social și economic uriaș asupra unor regiuni precum Franța și Germania, culminând cu dispariția continuității unor întregi grupuri de rudenie și ramuri ale nobilimii. Absența claselor conducătoare, îndeosebi a monarhilor încoronați, putea cauza instabilitate și chiar o schimbare a regimurilor. Apariția ordinelor militare și răspîndirea puterii lor practic în toate colțurile Occidentului au avut un impact clar și profund asupra Europei medievale – în calitate de actori noi și extrem de influenți pe scena latină, aceste ordine dispuneau de capacitatea de a rivaliza cu autoritățile seculare și ecleziastice. Popularitatea cruciadelor a amplificat autoritatea papalității și a reconfigurat practica monarhiei medievale. De asemenea, a influențat ideile de cavaler și cavalerism, aflate pe atunci în formare. Creînd o nouă formă

de activitate de penitență, aceste războaie sfinte au modificat totodată practica devoțională – un proces care s-a accelerat considerabil în secolul al XIII-lea, odată cu vasta extindere a predicării cruciadelor, comutarea jurămintelor și sistemul indulgențelor.

Pe parcursul acestei perioade, este adevărat că numărul creștinilor latini care rămăneau în Occident era mai mare decât numărul celor implicați în activitatea cruciată sau al celor care luptau în războiul pentru Țara Sfântă. Dar, în egală măsură, între 1095 și 1291, puțini dintre cei care rămăseseră în Europa nu au fost deloc influențați de cruciade – fie că participau la ele, fie prin intermediul impozitelor sau prin formularea mai amplă a unei identități creștine latine în ansamblul societății⁵.

Influențele târzii

În februarie 1998, o grupare teroristă radicală, care se autointitula „Frontul Islamic Mondial”, și-a declarat intenția de a iniția un „război sfânt împotriva evreilor și cruciaților”. Această organizație, condusă de Osama bin Laden, a ajuns să fie cunoscută sub numele al-Qaeda (în traducere literală, „baza” sau „fundatia”). În 2001, la cinci zile după atacul al-Qaeda asupra orașelor New York și Washington, președintele SUA, George W. Bush, în fața unei mulțimi de jurnaliști internaționali, a afirmat hotărârea Americii de a-și apăra teritoriul, avertizând că „această cruciadă, acest război împotriva terorismului, va dura mult”. Mai târziu, în luna octombrie a aceluiași an, bin Laden a dat un răspuns la iminenta invazie aliată în Afganistan. El a caracterizat această operațiune drept o „cruciadă creștină”, afirmând că „este un război recurent. Cruciada originală i-a adus pe Richard din Anglia, pe Ludovic din Franța și pe Barbarossa din Germania. În prezent, țările cruciate s-au aliat imediat ce Bush a ridicat crucea. Au acceptat domnia crucii”⁶.

Cum poate fi posibil ca acest limbaj specific războaielor medievale să-și facă loc în conflictele moderne? Această retorică pare să sugereze că, din Evul Mediu pînă în prezent, cruciadele au continuat cumva fără pauză, lăsînd Islamul și Occidentul în conflict – blocate într-un război religios nemuritor și plin de ranchiună. De fapt, nu există nici o linie de ură și discordie neîntreruptă care să lege disputa medievală pentru controlul asupra Țării Sfinte de conflictele actuale din Orientul Apropiat și Mijlociu. În realitate, cruciadele reprezintă un exemplu puternic, alarmant și – la începutul secolului XXI – extrem de periculos al potențialului istoriei de a fi însușită, prezentată greșit și manipulată. Totodată, ele dovedesc faptul că un trecut construit își poate crea totuși propria realitate, deoarece cruciadele au ajuns să exercite o influență profundă asupra lumii noastre moderne, însă aproape exclusiv prin intermediul iluziei.

Printre cauzele fundamentale ale acestui fenomen se află ruptura dintre interesul popular și cel colectiv față de perioada cruciadelor medievale și percepția cu privire la ea, în ceea ce poate fi denumit foarte general lumea musulmană și Occident. La un nivel elementar, această diferență se reflectă în terminologie. Începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea, cruciadele au ajuns să fie numite în limba arabă *al-hurub al-Salabiyya* (războaiele „Crucii”), sintagmă care evidențiază elementul credinței creștine și elementul conflictului militar. În limba engleză totuși, cuvîntul „cruciadă” a fost, în mare, disociat de originile sale medievale și devoționale – iar acum a ajuns să denote lupta pentru o

cauză care este deseori prezentată drept justă. Termenul „cruciadă” este folosit cu o lejeritate ireproșabilă în media și în cultura populară occidentală. Într-adevăr, se vorbește despre o cruciadă împotriva fanatismului religios, chiar despre o cruciadă împotriva violenței. Interpretarea occidentală a cuvîntului arab *jihad* este la fel de vexantă. Mulți musulmani consideră că ideea de *jihad* este asociată, în primul și în primul rînd, cu o luptă spirituală interioară. În lumea occidentală însă se consideră că acest cuvînt are un singur înțeles: desfășurarea unui război sfînt în lumea fizică. La fel ca și în cazul atîtor atitudini moderne față de perioada cruciată, această problemă legată de terminologie a survenit abia în ultimele două secole. Într-o oarecare măsură totuși, divergența dintre amintirile și percepțiile occidentale și cele islamice a apărut în perioada imediat următoare eradicării statelor cruciate.

Percepțiile din Evul Mediu târziu și de la începutul epocii moderne

Între secolele al XIV-lea și al XVI-lea, cînd Europa era încă implicată în lupte împotriva altor dușmani musulmani (cel mai important fiind Imperiul Otoman), cruciații medievali au dobîndit un statut cvasimitologic. Anumiți „eroi” importanți erau venerați. Godfroy de Bouillon, alături de nume precum Alexandru cel Mare și Cezar, a fost inclus printre cei „Nouă Eroii” – cele maienerate persoane din istoria umanității. Richard Inimă-de-Leu era celebrat drept un rege-războinic legendar, iar Saladin era chiar lăudat de mulți pentru comportamentul său cavaleresc și pentru caracterul său nobil. În concepția lui Dante despre viața de apoi, descrisă în celebra sa *Divina comedie* (1321), Saladin apare la primul nivel al Infernului, cel rezervat păgînilor virtuoși.

Cu toate acestea, după 1517, odată cu Reforma, și apoi după apariția gîndirii iluministe, teologii și învățații europeni au întreprins o reevaluare amplă a istoriei creștine. În secolul al XVIII-lea, cruciații au fost surghiuniți într-un trecut medieval întunecat și nedorit. Savantul britanic Edward Gibbon, de exemplu, a afirmat că aceste războaie sfinte constituiau o expresie a „fanatismului sălbatic” născut din credința religioasă. În schimb, intelectualul francez Voltaire a condamnat mișcarea cruciată în general, dar și-a exprimat admirația deosebită pentru anumiți oameni – lăudîndu-l pe regele Ludovic al IX-lea pentru pietatea lui și descriîndu-l pe Saladin drept „un om bun, un erou și un filosof”⁷.

În schimb, în perioada dominației mamelucilor și a otomanilor, la sfîrșitul Evului Mediu și la începutul epocii moderne, Orientul Apropiat și Mijlociu islamic a manifestat un interes foarte redus față de cruciade. Majoritatea musulmanilor par să fi considerat războiul pentru Țara Sfîntă un conflict în general irelevant, desfășurat într-o epocă de mult apusă. Este adevărat, francii barbari invadaseră Levantul și săvîrșiseră acte de violență, dar fuseseră aspru pedepsiți și învinși. Islamul triumfase în mod firesc, iar perioadei intruziunii france i se pusese capăt fără echivoc, în mod triumfal. Cînd erau invocate drept exemplu figuri „eroice” din această perioadă, ele tindeau să fie diferite de cele alese în Occident. Lui Saladin i s-a acordat mult mai puțină atenție. În schimb, pietatea lui Nur al-Din a fost lăudată, iar Baibars a ocupat un loc important în folclorul de după secolul al XV-lea. De-a lungul acestor secole, pare să nu se fi considerat că agresiunea cruciată generase un război sfînt perpetuu sau că atrocitățile săvîrșite de franci mai impuneau represalii⁸.

Pentru a înțelege cum au reapărut cruciadele din colțurile întunecate ale istoriei, aparent devenind relevante pentru lumea modernă, trebuie urmărite studiile academice și rememorările sociale, politice și culturale ale acestor războaie, în Islam și în Occident, după 1800.

Cruciadele în istoria și memoria occidentale

La începutul secolului al XIX-lea, în Occident apăruse un consens general, bazat pe gândirea iluministă. Cruciații medievali erau criticați pentru barbaria lor brutală și prost direcționată, dar ocazional erau lăudați pentru curajul lor. Totuși, atitudinile au fost în curând temperate de un curent romantic puternic, ajungându-se la o viziune mai idealizată a Evului Mediu. Această tendință a fost prezentă în opera foarte populară și enorm de influentă a autorului britanic Sir Walter Scott. În romanul său *Talismanul* (1825), a cărui acțiune se petrece în perioada celei de-a treia cruciade, Saladin este portretizat drept un „sălbatic nobil”, galant și înțelept, iar regele Richard I este prezentat ca un criminal impulsiv. Cartea lui Scott, împreună cu alte romane printre care se numără *Ivanhoe* (1819) și altele scrise de diferiți autori, a contribuit la crearea unei viziuni conform căreia cruciadele erau aventuri grandioase și pline de curaj⁹.

Aproximativ în aceeași perioadă, istoricii europeni au început să facă paralele istorice – reflectând dorința de a vedea lumea modernă oglindită în trecut –, descriind cruciadele și crearea statelor cruciate în termeni triumfali, drept încercări laudabile de protocolonialism. Acest curent a inițiat procesul de separare a cruciadelor (și însuși cuvântul „cruciadă”) de contextul lor religios și devoțional, permițând celebrarea războiului pentru Țara Sfântă ca o acțiune esențial laică. Scriind la începutul secolului al XIX-lea, istoricul francez François Michaud a publicat o relatare larg difuzată, în trei volume, a acestor războaie sfinte (însoțită de alte patru volume de surse), presărată cu afirmații eronate și cu interpretări greșite ale istoriei. Michaud a lăudat „gloria” câștigată de cruciați, notînd că obiectivul lor îl constituiau „cucerirea și civilizarea Asiei”. De asemenea, el a identificat Franța cu epicentrul spiritual și conceptual al mișcării, afirmînd că „Franța va deveni într-o bună zi modelul și centrul civilizației europene. Războaiele sfinte au contribuit mult la această evoluție fericită, fapt care poate fi sesizat încă de la prima cruciadă”. Lucrările lui Michaud erau atît un produs al sentimentelor intense de naționalism francez, cît și un stimulent al acestora – un impuls în direcția formulării identității naționale care integra războiul pentru Țara Sfântă într-o reconstruire artificială a „istoriei Franței”¹⁰.

Entuziasmul romanțat, naționalist față de cruciade nu era nicidecum specific doar Franței. La crearea sa, Belgia l-a adoptat drept erou al său pe Godefroi de Bouillon, în timp ce, dincolo de Canal, Richard Inimă-de-Leu era lăudat drept un apărător iconic al Angliei. Ambii bărbați au fost imortalizați sub forma unor statui ecvestre impunătoare, la mijlocul secolului al XIX-lea. Imaginea lui Godefroi de Bouillon se află în Marele Palat din Bruxelles, iar Richard șade pe calul său, cu spada ridicată, lingă Palatul Parlamentului, în Londra. De-a lungul secolului al XIX-lea, interesele s-au ramificat mult. Benjamin Disraeli, viitorul prim-ministru britanic, era fascinat de cruciade – în 1831, a călătorit în Orientul Apropiat, chiar înainte de a fi ales în Parlament, iar ulterior

a publicat un roman, *Tancrède sau noua cruciadă*, despre un tânăr nobil cu strămoși cruciați. Și scriitorul american Mark Twain a călătorit prin Țara Sfântă, vizitând câmpul de bătălie de la Hattin, și a fost foarte impresionat la vederea unei săbii despre care se spunea că îi aparținuse lui Godefroi de Bouillon, care i-a inspirat „viziuni romantice [și] amintirea războaielor sfinte”.

În 1898, împăratul Wilhelm al II-lea al Germaniei a depus eforturi extraordinare pentru a-și transforma în realitate fanteziile privitoare la cruciade. În timpul unei vizite în Levant, s-a îmbrăcat în veșminte ce imitau ținutele regale medievale și a intrat călare în Ierusalim, iar apoi a călătorit spre Damasc, pentru a-l cinsti pe Saladin, pe care împăratul îl considera „unul dintre cei mai cavaleștești conducători din istorie”. Pe 8 noiembrie, a depus o coroană pe piatra tombală destul de deteriorată a sultanului aiubid, iar ulterior a plătit restaurarea monumentului¹¹.

Desigur, nu toate studiile occidentale despre cruciade din această perioadă erau impregnate de noțiuni nefondate de romantism și imperialism naționalist. Pe parcursul aceluiași ani, a apărut o tendință puternică spre o abordare mai precisă, mai detașată și bazată pe fapte. Totuși, chiar și în anii '30, istoricul francez specializat în cruciade René Grousset a comparat implicarea Franței în cruciade cu restabilirea dominației franceze în Siria, la începutul secolului XX. Percepțiile populare erau influențate mai mult de ideile cele mai nechibzuite și cu cea mai mare capacitate de stîrnire a pasiunilor. Forța și pericolele potențiale asociate cu astfel de paralelisme moderne facile devin clare în contextul primului război mondial. Pe durata acestei conflagrații, Franța a primit din partea Ligii Națiunilor mandatul de a guverna „Siria mare” –, iar diplomații francezi au încercat să-și susțină pretențiile asupra acestui teritoriu făcînd apel la istoria cruciadelor.

Între timp, britanicilor li s-a încredințat administrarea Palestinei. Sosind la Ierusalim în decembrie 1917, generalul Edmund Allenby era cu siguranță conștient de ofensa care putea fi adusă Islamului de orice urmă de retorică cruciată sau de triumfalism (nu în ultimul rînd, pentru că în armata britanică existau soldați musulmani). Complet diferit de comportamentul împăratului Wilhelm, Allenby a intrat în Ierusalim pe jos și se spune că a ordonat cu strictețe să se interzică trupelor sale să facă referire la cruciade. Din păcate, prudența sa nu a împiedicat anumite secțiuni din presa britanică să dezvăluie presupusele ecouri medievale ale evenimentului. Într-adevăr, ziarul britanic satiric *Punch* a publicat o caricatură cu titlul „Ultima cruciadă”, înfățișîndu-l pe regele Richard Inimă-de-Leu privind în jos, către Ierusalim, de pe un deal, cu textul : „În sfîrșit, visul meu s-a împlinit”. Ulterior, s-a răspîndit zvonul fals, însă persistent conform căruia Allenby ar fi proclamat el însuși : „Astăzi, războaiele cruciate s-au încheiat”.

De fapt, chiar și atunci, cuvîntul „cruciadă” – disociat deja de religie – începea să se detașeze în limba engleză de rădăcinile sale medievale. În 1915, prim-ministrul britanic David Lloyd George a descris primul război mondial drept „o amplă cruciadă”, într-un discurs ținut la o adunare. În timpul celui de-al doilea război mondial, ordinele generalului Dwight D. Eisenhower din ziua debarcării în Normandia, emise pentru ziua de 6 iunie 1944, cuprindeau și un discurs către trupele aliate : „Sînteți pe cale să porniți într-o cruciadă măreață”. Mărturia din 1948 a lui Eisenhower cu privire la război era intitulată *Cruciadă în Europa*¹².

Islamul modern și cruciadele

După o perioadă neîntreruptă caracterizată prin dezinteres, în lumea musulmană au început să apară primele licăriri de curiozitate cu privire la cruciade începând cu mijlocul secolului al XIX-lea. În jurul anului 1865, traduceri ale istoriilor franceze de către creștinii sirieni vorbitori de limbă arabă au condus la primele utilizări ale termenului *al-hurub al-Salabiyya* (războaiele „Crucii”) pentru războaiele denumite anterior războaiele *Ifranj* (ale francilor). În 1872, un turc otoman, Namik Kemal, a publicat prima biografie musulmană „modernă” a lui Saladin – o lucrare scrisă aparent pentru a contrazice istoria triumfalistă a lui Michaud, care fusese tradusă recent în limba turcă. Vizita din 1898 a împăratului Wilhelm în Orientul Apropiat fie coincisese cu o renaștere a interesului, fie îl declanșase, deoarece în anul următor cercetătorul egiptean Sayyid ‘Ali al-Hariri a publicat prima istorie arabă a cruciadelor, intitulată *Splendid Accounts of the Crusading Wars* (*Istorisiri minunate din războaiele cruciate*). În această carte, al-Hariri scria că sultanul otoman Abdul-Hamid al II-lea (1876-1908) încercase să caracterizeze ocuparea de către occidentali a teritoriilor musulmane drept o nouă „cruciadă”, iar al-Hariri afirma că sultanul „remarcase în mod corect că Europa înfăptuiește acum o nouă cruciadă împotriva noastră, sub forma unei campanii politice”. Aproximativ în același timp, poetul musulman Ahmed Shawqi a scris un poem în care se întreba de ce Saladin fusese uitat de către Islam, pînă la rememorarea înfăptuită de împăratul Wilhelm¹³.

În anii care au urmat, musulmanii din India pînă în Turcia și Levant au început să comenteze cu privire la asemănarea dintre ocupațiile cruciate din perioada medievală și invaziile occidentale moderne – o comparație care, evident, fusese exprimată fervent și entuziast în Occident de decenii întregi. De asemenea, fascinația sporită exercitată de Saladin, ca emblemă a eroismului musulman, este evidențiată prin înființarea în 1915 la Ierusalim a unei noi universități ce poartă numele sultanului. Aceste două fenomene asociate au fost accelerate de evenimentele de la sfîrșitul primului război mondial: instituirea administrațiilor britanice și franceze în Levant, raportarea excesivă a presupusei referiri a lui Allenby la cruciade și popularizarea amplă a paralelismului istoric în Europa. În 1934, un autor arab important a simțit nevoia să afirme următoarele: „Occidentul poartă încă războaie cruciate împotriva Islamului, deghizate în imperialism politic și economic”.

Schimbarea importantă a survenit însă după cel de-al doilea război mondial, odată cu înființarea mandatată de ONU a statului Israel în 1948 – realizare a mișcării denumite sionism. În luna octombrie a acelui an, comentatorul ‘Abd al-Latif Hamza a scris că „lupta împotriva sioniștilor a redeșteptat în inimile noastre amintirea cruciadelor”. Începînd cu 1948, lumea musulmană a început să reexamineze în mod activ războiul medieval pentru Țara Sfîntă. Cultura arabo-islamică avea deja o tradiție îndelungată – întinsă pînă la mijlocul Evului Mediu și chiar mai înainte – de a căuta să învețe din trecut. Prin urmare, nu este surprinzător faptul că, în tot Orientul Apropiat și Mijlociu, savanții, teologii și activiștii radicali au început acum să-și dezvolte și să-și susțină propriile paralele istorice: să folosească istoria cruciadelor în scopuri proprii¹⁴.

Principiile „paralelismului cu cruciadele”

Acest proces de însușire a istoriei a continuat pînă în prezent. Perioada cruciată a fost și este foarte potrivită pentru nevoile propagandiștilor islamici. Deoarece s-a încheiat acum aproximativ 800 de ani, evenimentele din acea vreme sînt suficient de neclare pentru a putea fi ușor de remodelat și de manipulat: „faptele” utile pot fi selecționate, orice detalii inconfortabile care nu se asortează cu o anumită ideologie sînt ușor de lăsat deoparte. De asemenea, cruciadele pot fi utilizate pentru a construi un discurs didactic valoros, deoarece înglobează atît atacul „occidental”, cît și victoria finală a Islamului. Totodată, și rolul Ierusalimului este esențial. În realitate, importanța politică și chiar devoțională acordată de către musulmani Orașului Sfînt a variat și a oscilat pe parcursul Evului Mediu, dar și în secolele ulterioare. Lupta medievală pentru dominația asupra acestui loc îi ajută însă pe ideologii moderni să cultive o concepție cu privire la Ierusalim – și în special cu privire la *Haram as-Sharif* sau Muntele Templului – ca fiind o fortăreață sacră și inviolabilă a credinței musulmane.

În ultimii șaizeci de ani, o mare varietate de grupări islamice și de persoane particulare, de la politicieni la teroriști, au încercat să compare lumea modernă cu cruciadele medievale. Sub aspectul detaliilor și accentelor, există diferențe importante între mesaje și ideile pe care le propagă aceștia, dar persistă însă o substructură relativ consistentă care stă la baza diverselor lor argumente, dominate de două idei. Prima este cea conform căreia Occidentul, o putere colonială invadatoare, comite în prezent crime împotriva lumii musulmane, la fel cum a făcut și în urmă cu 900 de ani, recreînd cruciadele medievale în epoca modernă. Totuși, crearea statului Israel, cu sprijinul Occidentului, a adăugat un nou element. În această reîncarnare din secolul XX a luptei, nu doar cruciații imperialiști încearcă să ocupe Țara Sfîntă, ci și evreii. Împreună, se presupune că ei s-ar fi reunit într-o alianță „cruciato-sionistă” împotriva Islamului. Propagandiștii încearcă să confere o aură de credibilitate acestei juxtapunerii ciudate, arătînd că Israelul ocupă aproximativ același teritoriu ca și regatul franc al Ierusalimului. Totuși, în ultimele decenii, accentul geografic al acestei ideologii s-a extins rapid. Noi intervenții occidentale în Orientul Apropiat și Mijlociu și în Asia Centrală, în special cele conduse de americani, au fost situate alături de conflictul arabo-israelian și de lupta palestinienilor, sporind numărul crimelor comise de așa-numita alianță „cruciato-sionistă”. Printre acestea se numără cele două războaie din Golf, lupta împotriva talibanilor și a al-Qaeda în Afganistan și staționarea pe teritoriul sacru al Arabiei Saudite a trupelor americane, descrise de Osama bin Laden drept „oști cruciate [care] s-au răspîndit acolo ca lăcustele”¹⁵.

Al doilea pilon al „paralelismului cruciat” este asociat cu presupusa capacitate a Islamului de a învăța lecții valoroase din era medievală. În 1963, autorul musulman Sa'id Ashur a publicat o *Istorie a cruciadelor* în două volume, în limba arabă, în care pretindea că situația cu care se confruntă musulmanii din prezent se aseamănă foarte mult cu cea din Evul Mediu; prin urmare, „avem obligația de a studia minuțios și științific mișcarea cruciată”. Numeroși ideologi islamici au încercat să se inspire din războiul medieval pentru Țara Sfîntă. Unii au adus argumente pentru reunificarea Islamului, prin forță, dacă este necesar, și pentru inițierea hotărîită și persistentă a jihadului, într-o presupusă imitație a musulmanilor din Evul Mediu. Mulți propagandiști sugerează că Islamul

trebuie să fie dispus să se confrunte răbdător cu o bătălie îndelungată – la urma urmei, a fost nevoie de 88 de ani pentru a redobândi Ierusalimul de la franci și de aproape două secole pentru a desființa statele cruciate. Este foarte important faptul că „eroii” musulmani ai epocii cruciate au devenit la rîndul lor exemplari – îndeosebi Saladin. Într-adevăr, în secolul XX, sultanul aiubid a fost amplu mitologizat drept principalul apărător al Islamului în războiul medieval pentru Țara Sfîntă. În prezent, Saladin, nu sultanul Baibars a ajuns să inspire un veritabil cult în lumea vorbitoare de arabă. Înfîngerea creștinilor occidentali în bătălia de la Hattin este considerată una dintre cele mai mari victorii din istoria musulmană, iar recucerirea ulterioară a Ierusalimului, înfăptuită tot de către el, este subiectul unei mîndrii și al unei celebrări panislamice intense¹⁶.

Naționalismul arab și islamismul

Diverse idealuri au fost construite pe aceste două temelii fundamentale – ideea unei noi ofensive cruciate și necesitatea de a trage învățăminte din Evul Mediu. În realitate, adevărata putere a acestei abordări manipulative a trecutului s-a dovedit a fi remarcabila sa flexibilitate, deoarece musulmanii care susțin două ideologii diametral opuse – naționalismul arab și islamismul – au încercat cu tot atîta entuziasm să-și însușească istoria cruciadelor.

Preceptele naționalismului arab au un caracter eminamente secular : afirmarea separării autorității spirituale și temporale în Islam și susținerea guvernării statelor arabe musulmane de către lideri politici, mai degrabă decît religioși. Astfel, liderii arabi naționaliști au dat dovadă de un interes redus față de cruciade ca războaie religioase, axîndu-se în schimb pe ideea de imperialism străin amenințător și pe valoarea de propagandă a unor comparații între viața lor și realizările lui Saladin. Gamal Abdel Nasser, prim-ministrul (și ulterior președintele) Egiptului între 1954 și 1970, a fost unul dintre primii susținători ai ideologiei arabe naționaliste. El a afirmat că înființarea statului Israel constituia „un substitut de cruciadă”, instituit atunci cînd „imperialismul a semnat un pact cu sionismul”. De asemenea, Nasser a încercat în repetate rînduri să se asemuiască pe sine cu Saladin. Faptul că celebrul film „istoric” al lui Youseff Chahine *Saladin* (1963) – pe atunci, filmul arab cu cel mai mare buget din istorie – a fost produs în Egipt, avînd în rolul principal un actor care semăna izbitor cu Nasser, nu este o coincidență.

Comentînd cu privire la conflictul arabo-israelian din 1981, președintele Siriei, Hafez al-Assad, a încurajat musulmanii „să-și amintească de invazia cruciaților. Deși s-au luptat cu noi vreme de două sute de ani, noi nu ne-am dat bătăuți, nici nu am capitulat”. La rîndul lui, și Asad se considera „Saladin al secolului XX”, iar în 1992 i-a ridicat eroului său o statuie gigantică, situată în centrul Damascului. Liderul irakian arab naționalist Saddam Hussein era și mai obsedat de Saladin. Uitînd în mod convenabil moștenirea kurdă a lui Saladin și punînd în schimb accent pe faptul că amîndoi se născuseră la Tikrit, Saddam a făcut eforturi extraordinare să asocieze cariera sa cu a lui Saladin. Pe timbrele și bancnotele irakiene, Saladin este înfățișat alături de Saddam, iar fațadele palatelor sale erau decorate cu statui aurite ale președintelui îmbrăcat precum Saladin. Saddam a ordonat chiar editarea unei cărți cu ilustrații pentru copii, *Eroul Saladin*, în care el însuși era denumit „al doilea Saladin”¹⁷.

Islamismul reprezintă opusul naționalismului arab din perspectiva ideologiei – susține ideea că Islamul trebuie guvernat sub forma unei teocrații. Cu toate acestea, islamistii au avut inițiative mai răsunătoare de a stabili false legături între cruciadele medievale și lumea modernă. Ținând cont de perspectiva sa spirituală, propaganda islamică prezintă cruciadele drept războaie religioase agresive purtate împotriva *Dar al-Islam* (teritoriul islamic), iar singura reacție la acestea poate fi un jihad fizic violent. Unul dintre cei mai influenți ideologi islamici, Sayyid Qutb (care a fost executat în 1966, în Egipt, pentru trădare), a descris imperialismul occidental drept „o mască a spiritului cruciat”, afirmând că „spiritul cruciat curge în venele tuturor occidentalilor”. De asemenea, el a mai declarat că în spatele intervențiilor occidentale din Levant se ascunde o conspirație a „cruciadei internaționale”, citind drept dovadă presupusa referire a lui Allenby la cruciadele medievale.

Ideile lui Qutb au influențat multe organizații islamiste radicale, de la Hamas la Hezbollah. În secolul XXI, susținătorii cei mai periculoși ai acestui tip particular de extremism au fost însă Osama bin Laden și aliatul său, Ayman al-Zawahiri – vocile de frunte ale rețelei teroriste cunoscute sub numele al-Qaeda. Retorica lor era presărată cu referiri la cruciade, în anii dinainte de 2001. Atunci când, imediat după atacul de pe 11 septembrie, George W. Bush a ales să caracterizeze în mod inadecvat „războiul contra terorismului” pe care îl propunea drept o „cruciadă” (termen evitat cu grijă după aceea), el pur și simplu a făcut jocul membrilor al-Qaeda. Într-adevăr, la sfârșitul anului 2002, bin Laden a declarat că „unul dintre cele mai importante rezultate pozitive ale atacurilor asupra New Yorkului și Washingtonului a fost dezvăluirea adevărului privind conflictul dintre cruciați și musulmani [și] intensitatea urii pe care o resimt cruciații față de noi”. Apoi, în martie 2003, după invazia condusă de SUA asupra Irakului, bin Laden a adăugat: „Campania sionisto-cruciată desfășurată în prezent împotriva [Islamului] este cea mai periculoasă și mai violentă care a avut loc vreodată... [ca să învățăm] cum să ne opunem acestor forțe inamice din afară, trebuie să cercetăm războaiele cruciate purtate împotriva țărilor noastre”. Această propagandă provocatoare ce induce în eroare, fundamentată pe manipularea istoriei, nu dă semne că ar dispărea¹⁸.

Cruciadele în istorie

„Paralelismul cruciat” a jucat un rol aparte în modelarea lumii moderne – unul care, în perioada recentă, a fost greșit înțeles pe scară largă. Manipularea istoriei și amintirea războiului pentru Țara Sfântă a început odată cu romantismul secolului al XIX-lea și cu triumful colonial occidental. A fost perpetuat de propaganda politică și de vituperările ideologice din lumea mușulmană: Scopul identificării și analizării acestui proces nu este tolerarea sau condamnarea ideologiilor imperialismului, ale naționalismului arab sau ale islamismului, ci mai degrabă expunerea simplificării vulgare și a caracterului evident eronat al paralelelor „istorice” evocate în numele lor. Rezonanțele politice, culturale și spirituale ale cruciadelor au fost confecționate de o concepție imaginară cu privire la trecut: una care se bazează pe caricatură, distorsionare și ficțiune, nu pe realitățile medievale ale violențelor reciproce, ale diplomației și comerțului, ale dușmăniilor și alianțelor care au stat la baza cruciadelor.

Desigur, umanitatea a manifestat întotdeauna o înclinație pentru interpretarea deliberat greșită a istoriei. Pericolele legate de „paralelismul cu cruciadele” s-au dovedit a fi însă deosebit de grave. În ultimele două decenii, s-a impus un discurs eronat care sugerează că cruciadele au avut un rol esențial în relația dintre Islam și Occident, deoarece au dat naștere unui sentiment profund și irevocabil de antipatie reciprocă, lăsând aceste două culturi angrenate într-un război distructiv și perpetuu. Această idee – a unui șir direct și neîntrerupt de conflicte care leagă perioada medievală de perioada modernă – a contribuit la cultivarea acceptării foarte răspândite și aproape fataliste a inevitabilității unei ciocniri titanice a celor două civilizații. Întunecate, violente, chiar sălbatice, cum erau uneori, cruciadele nu au lăsat urme permanente asupra creștinilor occidentali sau a societății musulmane. În realitate, războiul pentru Țara Sfântă era aproape uitat la sfârșitul Evului Mediu și a fost reînviat doar după câteva secole.

Poate că într-adevăr cruciadele ne învață ceva despre lumea noastră. În cea mai mare parte, dacă nu în totalitate, lecțiile lor sînt identice cu cele oferite de alte perioade ale istoriei umanității. Aceste războaie evidențiază capacitatea credinței și a ideologiei de a inspira mișcări fervente ale maselor și de a stîrni conflicte violente; ele confirmă capacitatea intereselor comerciale de a transcende barierele conflictelor și ilustrează cît de ușor pot fi manipulate suspiciunea și ura față de „celălalt”. Totuși, ideea că lupta pentru dominația asupra Țării Sfinte – care i-a angrenat pe creștinii latini și musulmanii levantini cu atîtea secole în urmă – influențează sau ar trebui să influențeze cumva lumea modernă este greșită. Realitatea acestor războaie medievale trebuie explorată și înțeleasă pentru a calma forțele propagandei și pentru a contracara incitățile la ostilități. Cruciadele trebuie plasate însă acolo unde își au cu adevărat locul: în trecut.

Mulțumiri

Le datorez întreaga mea recunoștință persoanelor care m-au ajutat pe parcursul celor șase ani pe care i-am petrecut făcând cercetări și redactând această lucrare. Colegii mei de la Departamentul de Istorie al Universității Queen Mary din Londra m-au sprijinit foarte mult tot timpul și aș vrea să le mulțumesc în mod special următorilor: Virginia Davis, Julian Jackson, Peter Hennessy, Miri Rubin, Peter Denley, Yossi Rapoport, Dan Todman și Alice Austin. De asemenea, studenții mei, nu în ultimul rând cei care au urmat cursul meu special, „Prima cruciadă”, și masteranzii londonezi de la secția „Studiul cruciadelor”, au fost o formidabilă sursă de inspirație.

Peter Edbury a avut amabilitatea să citească prima formă a acestei lucrări (pe atunci era cu mult mai lungă decât este acum!) și, totodată, am profitat enorm de prietenia și sprijinul lui Sue Edgington și William Purkis. Andrew Gordon și John Sadler m-au ajutat să-mi configurez viziunea inițială asupra lucrării, iar răbdarea și încurajările lui Mike Jones de la Simon & Schuster, Dan Halpern și Matt Weiland de la Ecco mi-au permis să-mi închei proiectul. Ochiul atent al lui Sue Phillpott a contribuit la rafinarea textului și îi sînt extrem de recunoscător lui Katherine Stanton pentru sprijinul ei editorial judicios și pentru grija deosebită cu care a pregătit această lucrare pentru publicare. Agenții mei, Peter Robinson și George Lucas, mi-au oferit mereu sprijin și sfaturi. Numeroasele discuții despre lumea cruciată purtate cu Tony To, Don MacPherson și Kario Salem m-au ajutat să-mi dezvolt ideea privind alternarea perspectivelor creștinătății și Islamului în această lucrare.

Aș vrea să le mulțumesc din suflet tuturor celor care mi-au fost alături în acești ani: lui James Ellison, cel mai bun prieten și coleg, lui John Hary, un adevărat prieten, la bine și la greu, lui Steve Jones și lui Stuart Webber, care au știut întotdeauna să nu întrebe cum merge lucrul la carte, și lui Robert și Mariei Oram, Simon Bradley, Anthony Scott, Daniel Richards, Julie Jones și Lizzie Weber, pentru sprijinul lor neînterupt. Sînt foarte recunoscător familiei mele pentru încurajări și vreau să le mulțumesc lui Per Asbridge, Camillei Smith, Jane Campbell, Margaret Williams și lui Craig Campbell. Părinții mei au dat dovadă de foarte multă bunătate, ca întotdeauna, iar fără sprijinul lor mi-ar fi fost complet imposibil să scriu această carte. În centrul vieții mele, mereu, s-au aflat Christine și Ella, soția și fiica mea. Răbdarea și dragostea lor m-au susținut, mai presus decât orice altceva, iar ele merită mulțumirile mele cele mai profunde.

Thomas Asbridge
septembrie 2009
West Sussex

Cronologie

27 noiembrie 1095	Predica papei Urban al II-lea pentru prima cruciadă, la Clermont
18 iunie 1097	Niceea se predă în fața armatelor primei cruciade
1 iulie 1097	Bătălia de la Dorylaeum
3 iunie 1098	Bătălia din Antiohia împotriva emirului Kerbogha din Mosul
15 iulie 1099	Prima cruciadă cucerește Ierusalimul
Mai 1104	Bătălia de la Harran
28 iunie 1119	Ruggero, prințul Antiohiei, ucis la Țarina Singelui
Iunie 1128	Zangi preia controlul asupra orașului Alep
Decembrie 1144	Zangi cucerește Edessa
1 decembrie 1145	Papa Eugeniu al III-lea proclamă cea de-a doua cruciadă
Septembrie 1146	Zangi este asasinat; Nur al-Din preia controlul orașului Alep
Iulie 1148	Eșecul asediului Damascului de către armatele celei de-a doua cruciade
29 iunie 1149	Bătălia de la Inab
19 august 1153	Latinii cuceresc Ascalonul
Aprilie 1154	Nur al-Din cucerește Damascul
11 august 1164	Nur al-Din îi înfrânge pe franci lângă Harim
Martie 1169	Saladin își ia titlul de vizir al Egiptului
Septembrie 1171	Abolirea califatului fatimid în Egipt
15 mai 1174	Moartea lui Nur al-Din; în luna octombrie Saladin preia controlul asupra Damascului
25 noiembrie 1177	Bătălia de la Montgisard
12 iunie 1183	Saladin ocupă Alep
Mai 1185	Moartea regelui Balduin al IV-lea al Ierusalimului
4 iulie 1187	Bătălia de la Hattin
2 octombrie 1187	Saladin recucerește Ierusalimul
29 octombrie 1187	Papa Grigore al VIII-lea lansează un apel pentru cea de-a treia cruciadă
Noiembrie 1187	Richard Inimă-de-Leu ia crucea
28 august 1189	Guy de Lusignan asediază orașul Acra
10 iunie 1190	Moartea lui Frederic Barbarossa în Asia Mică
8 iunie 1191	Richard Inimă-de-Leu sosește la Acra
12 iulie 1191	A treia cruciadă ocupă Acra
20 august 1191	Richard I execută niște prizonieri musulmani în afara orașului Acra
7 septembrie 1191	Bătălia de la Arsuf
13 ianuarie 1192	Richard I poruncește retragerea de la Beit Nuba
4 iulie 1192	A treia cruciadă se retrage pentru a doua oară din Beit Nuba
2 septembrie 1192	Este finalizat tratatul de la Jaffa
4 martie 1193	Moartea lui Saladin

15 august 1198	Papa Inocențiu al III-lea lansează un apel pentru cea de-a patra cruciadă
12 aprilie 1204	A patra cruciadă jefuiește Constantinopolul
Noiembrie 1215	Papa Inocențiu al III-lea prezidează al IV-lea Conciliu din Lateran
5 noiembrie 1219	A cincea cruciadă cucerește Damietta
17 martie 1129	Frederic al II-lea Hohenstaufen intră în Ierusalim
11 iulie 1244	Khwarizii jefuiesc Ierusalimul
18 octombrie 1244	Bătălia de la La Forbie
5 iunie 1249	Regele Ludovic al IX-lea al Franței ajunge în Egipt
8 februarie 1250	Bătălia de la Mansura
Aprilie 1250	Ludovic al IX-lea este luat captiv de Turan-Șah
Februarie 1258	Mongolii jefuiesc Bagdadul
3 septembrie 1260	Bătălia de la Ayn Jalut
Iunie 1261	Baibars este numit sultan mameluc
19 mai 1268	Baibars jefuiește Antiohia
8 aprilie 1271	Ospitalierii predau Fortăreața Cavalerilor lui Baibars
27 aprilie 1289	Qualawun cucerește Tripoli
18 mai 1291	Cucerirea Acrei de către mameluci

Note

Abrevieri

RHC Occ. *Recueil des historiens des croisades, Historiens occidentaux*, 5 vol., ed. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris, 1844-1895.

RHC Or. *Recueil des historiens des croisades, Historiens orientaux*, 5 vol., ed. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris, 1872-1906.

Introducere

Lumea cruciadelor

1. Pe parcursul Evului Mediu și după s-au desfășurat și alte cruciade pe alte teatre de război, însă la apogeul popularității și importanței lor – între 1095 și 1291 – campaniile creștine au avut drept țință în primul rînd Orientul Apropiat. Drept urmare, cartea de față se concentrează asupra evenimentelor din Țara Sfîntă. Am adoptat o înțelegere largă a extinderii geografice a Țării Sfinte. Potrivit uneia dintre definiții, această regiune ar putea fi considerată ca echivalînd în mare cu granițele statului modern Israel, incluzînd acele zone aflate sub autoritate palestiniană. Însă, în epoca medievală, creștinii din Occidentul Europei defineau adesea mult mai vag ideea de „Țară Sfîntă”, ei incluzînd uneori între hotarele sale și alte locuri semnificative pentru cult – de exemplu, orașul Antiohia (în prezent în sud-estul Turciei). În perioada cruciadelor, musulmanii tindeau să se refere atît punctual la *al-Quds* („Orașul Sfînt”), cît și mai general, la o zonă cunoscută drept *Bilad al-Sham* („Coasta”). De aceea, războaiele pentru Țara Sfîntă examinate în această carte se leagă de conflicte care s-au întins pe actualele teritorii ale statelor Israel, Iordania, Liban, Siria și în unele zone din Turcia și Egipt. În timpurile recente, desemnarea acestei regiuni drept Orientul Mijlociu a devenit ceva obișnuit, însă ea este întru cîtva inexactă. Strict vorbind, Orientul Apropiat este constituit din regiunile de coastă, Orientul Mijlociu întinzîndu-se dincolo de fluviul Eufrat. Lucrarea de față întrebuințează și termenul „Levant” pentru a denumi teritoriile din estul Mediteranei – cuvînt derivat din verbul *lever* (a răsări) și legat de apariția zilnică a soarelui în Est. Pentru o trecere în revistă a progreselor recente în studiile despre cruciade, vezi : G. Constable, „The Historiography of the Crusades”, în A.E. Laiou și R.P. Mottahedeh (ed.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Washington, D.C., 2001, pp. 1-22 ; M. Balard, *Croisades et Orient Latin XIe-XIVe siècle*, Paris, 2001 ; R. Ellenblum, *Crusader Castles and Modern Histories*, Cambridge, 2007 ; C. Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, Edinburgh, 1999 ; N. Housley, *Contesting the Crusades*, Oxford, 2006 ; N. Housley, *Fighting for the Cross*, New Haven și Londra, 2008 ; A. Jotischky, *Crusading and the Crusader States*, Harlow, 2004 ; H.E. Mayer, *The Crusades*, trad. engleză de J. Gillingham, ediția a II-a, Oxford,

- 1988 ; T.F. Madden, *The New Concise History of the Crusades*, Lanham, 2006 ; J. Richard, *The Crusades, c. 1071 – c. 1291*, trad. engleză J. Birrell, Cambridge, 1999 ; J.S.C. Riley-Smith (ed.), *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford, 1995 ; J.S.C. Riley-Smith, *The Crusades : A History*, ediția a II-a, Londra și New York, 2005, C.J. Tyerman, *God's War : A New History of the Crusades*, Londra, 2006.
2. B.S. Bachrach, „The pilgrimages of Fulk Nerra, count of the Angevins, 987-1040”, în T.F.X. Noble și J.J. Contreni (ed.), *Religion, Culture and Society in the Early Middle Ages*, Kalamazoo, 1987, pp. 205-217.
 3. Rodulfus Glaber, *Opera*, J. France, N. Bulst, P. Reynolds (ed.), Oxford, 1989, p. 192. Pentru perioada Antichității târzii, convertirea Europei și creștinismul timpuriu, vezi : R. Fletcher, *The Conversion of Europe*, New York, 1998 ; P. Brown, *The Rise of Western Christendom*, Oxford, 1996 ; J. Herrin, B. Hamilton, *The Christian World of the Middle Ages*, Stroud, 2003. Pentru franci, vezi : E. James, *The Franks*, Oxford, 1988. Despre utilizarea termenului „franci” în contextul participării la cruciade, vezi : J.S.C. Riley-Smith, *The First Crusaders, 1095-1131*, Cambridge, 1997, pp. 64-65. În legătură cu perioada carolingiană și lumea Evului Mediu timpuriu, vezi : R. McKitterick, *The Frankish Kingdoms under the Carolingians 751-987*, Londra, 1983 ; R. McKitterick, *The Early Middle Ages : Europe 400-1000*, 2001 ; C. Wickham, *Framing the Early Middle Ages : Europe and the Mediterranean, 400-800*, Oxford, 2005.
 4. Papii susțineau că, întrucât Sfântul Petru, cel dintâi apostol al lui Hristos, a fost primul prelat al Romei, succesorii lui ar fi trebuit recunoscuți nu numai în calitate de capi ai Bisericii latine în Occident, dar și ca putere spirituală supremă în toată lumea creștină. Deloc surprinzător, acest punct de vedere nu coincidea cu cele ale patriarhului grec ortodox din Constantinopol, iar în anul 1054 o dispută asupra acestui principiu și asupra altor puncte doctrinare a cauzat o ruptură deschisă („schismă”), între aceste două ramuri ale creștinismului „european”. Pentru papalitatea medievală, papa Grigore al VII-lea și mișcarea de reformă pontificală, vezi : W. Ullmann, *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, Londra, 1974 ; C. Morris, *The Papal Monarchy : The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford, 1989 ; H.E.J. Cowdrey, *Pope Gregory VII, 1073-1085*, Oxford, 1998 ; U.-R. Blumenthal, *The Investiture Controversy : Church and Monarchy from the Ninth to the Twelfth Century*, Philadelphia, 1988.
 5. Rodulfus Glaber, *Opera*, p. 60 ; M.G. Bull, *Knightly Piety and the Lay Response to the First Crusade : The Limousin and Gascony, c. 970 – c. 1130*, Oxford, 1993, p. 158. Pentru religia medievală, monahism și pelerinaj, vezi : M.G. Bull, „Origins”, în J.S.C. Riley-Smith (coord.), *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford, 1995, pp. 13-33 ; B. Hamilton, *Religion in the Medieval West*, Londra, 1986 ; C.H. Lawrence, *Medieval Monasticism : Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, ediția a III-a, Londra, 2001 ; J. Sumption, *Pilgrimage : An Image of Mediaeval Religion*, Londra, 1975 ; B. Ward, *Miracles and the Medieval Mind*, ediția a II-a, Londra, 1987 ; D. Webb, *Medieval European Pilgrimage, c. 700 – c. 1500*, Londra, 2002 ; C. Morris, *The Sepulchre of Christ and the Medieval West : From the Beginning to 1600*, Oxford, 2005.
 6. Costurile ridicate pentru a activa în calitate de cavaler sau *miles* (plural *milites*) – în mod deosebit cele legate de echipament și antrenament – făceau ca persoanele mai puțin înstărite să aibă dificultăți în a ajunge *milites*, cu toate că grupul nu era format exclusiv din nobili. În realitate, trebuia ca toți membrii de sex masculin ai aristocrației laice să îndeplinească datoriile cavaleresti, iar nobilii cei mai înstăriți mențineau în serviciu un număr de *milites* ca vasali, sub înțelegerea ca aceștia din urmă să poată apăra și lucra un lot de pământ în schimbul serviciului militar. Această convenție le-a îngăduit unor indivizi mai săraci să acceadă la statutul de *miles*, achiziționând echipamentul prin intermediul angajării. Despre instituția medievală a cavaleriei și războaiele europene, vezi : J. France, *Western Warfare in the Age of the Crusades*, Londra, 1999.

7. I.S. Robinson, „Gregory VII and the Soldiers of Christ”, *History*, vol. 58, 1973, pp. 169-192; F.H. Russell, *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge, 1975; T. Asbridge, *The First Crusade: A New History*, Londra, 2004, pp. 21-31.
8. De-a lungul timpului, în Islamul sunnit s-au dezvoltat și patru „școli” distincte ale legii, numite *malhab*: hanafi, ash-shafi’iyya, al-hanbaliyya și al-malikiyya. În timpul perioadei cruciadelor, aceste „școli” au căpătat fiecare popularitate și sprijin în rîndul unor grupuri diferite și în regiuni diferite. De exemplu, orașul sirian Damasc era un centru al-hanbaliyya, în timp ce Dinastia turcă a Zangizilor a avut tendința de a susține pe hanafi, iar membrii Dinastiei kurde a Aiubizilor aparțineau de ash-shafi’iyya.
9. În legătură cu istoria Islamului medieval, ascensiunea Dinastiei Selgiucide și Orientul Apropiat în ajunul celei dintîi cruciade, vezi: H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Century*, Londra, 1986; J. Berkey, *The Formation of Islam: Religion and Society in the Near East, 600-800*, Cambridge, 2003; C. Cahen, „The Turkish invasion: The Selchükids”, în K.M. Setton (ed.), *A History of the Crusades*, Madison, 1969, pp. 135-176; Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 33-50; C. Cahen, *Introduction à l’histoire du monde musulman médiéval, Initiation à l’Islam*, vol. 1, Paris, 1982; C. Cahen, *Orient et Occident aux temps des croisades*, Paris, 1983; P.M. Holt, *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517*, Londra, 1986, pp. 1-22; T. el-Azhari, *The Saljuqs of Syria during the Crusades 463-549 A.H./1070-1154 A.D.*, Berlin, 1997; S. Zakkar, *The Emirate of Aleppo 1004-1094*, Beirut, 1971; J.-M. Mouton, *Damas et sa principauté sous les Saljoukides et les Bourides 468-549/1076-1154*, Cairo, 1994; M. Yared-Riachi, *La politique extérieure de la principauté de Damas, 468-549 A.H./1076-1154 A.D.*, Damasc, 1997; A.F. Sayyid, *Les Fatimides en Égypte*, Cairo, 1992.
10. Unitatea de bază a armatelor musulmane era ‘askari – anturajul militar personal al unui nobil ori emir. Aceste trupe erau dominate de „soldații-sclavi” deosebit de antrenați (numiți „mameluci”), aleși inițial din popoarele turcice din Centrul Asiei și din ținuturile de stepă ale Rusiei, dar suplimentați mai târziu cu armeni, georgieni, greci și chiar slavi din estul Europei. În lumea selgiucidă, marile armate erau formate de obicei prin sistemul ‘iqta – prin care unui emir i se acordau drepturi asupra veniturilor de pe o parcelă de pămînt în schimbul obligației de a-și reface unitățile ‘askari pentru războaie și campanii. Această metodă a fost adoptată mai târziu în Egipt. Pentru războaiele islamice medievale, vezi: H. Kennedy, *The Armies of the Caliph*, Londra, 2001; Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 431-587.
11. Pentru jihadul islamic în Evul Mediu, vezi: E. Sivan, *L’Islam et la Croisade*, Paris, 1968; Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 89-103; B.Z. Kedar, „Croisade et jihad vus par l’ennemi: une étude des perceptions mutuelles des motivations”, în M. Balard (ed.), *Autour de la Première Croisade*, Paris, 1996, pp. 345-358; H. Dajani-Shakeel și R.A. Mossier (ed.), *The Jihad and its Times*, Ann Arbor, 1991; R. Firestone, *Jihad. The Origins of the Holy War in Islam*, Oxford, 2000; D. Cook, *Understanding Jihad*, Berkeley, 2005. Potrivit teologiei šiite, îndatorirea de a porni un jihad nu apare pînă la Sfîrșitul Lumii. De aceea, unii šiiti ismailiți și šiiti duodecimani, de pildă clanul šiit Munqidh din Shaizar, duceau războaie împotriva francilor, dar nu considerau că iau parte la un război sfînt.
12. Al-‘Azimi, „La chronique abrégée d’al-Azimi”, C. Cahen (ed.), *Journal Asiatique*, vol. 230, 1938, p. 369; J. Drory, „Some observations during a visit to Palestine by Ibn al-‘Arabi of Seville in 1092-1095”, *Crusades*, vol. 3, 2004, pp. 101-124; Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 48-50.

Partea I

Nașterea cruciadelor

1. În ciuda însemnătății istorice a acestui discurs, nu a supraviețuit nici o înregistrare exactă a cuvintelor lui Urban. Numeroase versiuni ale cuvântării sale, inclusiv trei redactate de martori oculari, au fost scrise după sfârșitul primei cruciade, însă toate sînt scrise retrospectiv și nici una nu poate fi considerată validă. Cu toate acestea, comparînd aceste relatări cu referințele făcute la „cruciadă” în scrisorile trimise de papă în anii 1095-1096, putem reconstrui trăsăturile de bază ale mesajului său. Pentru sursele primare ale relatărilor despre predica papei Urban al II-lea la Clermont, vezi: Foucher de Chartres, *Historia Hierosolymitana* (1095-1127), H. Hagenmeyer (ed.), Heidelberg, 1913, pp. 130-138; Călugărul Robert, *Historia Iherosolimitana*, *RHC Occ.* III, pp. 727-730; Guibert de Nogent, *Dei gesta per Francos*, R.B.C. Huygens (ed.), *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*, 127A, Turnhout, 1996, pp. 111-117; Baldéric de Bourgueil, episcop de Dol, *Historia Jerosolimitana*, *RHC Occ.* IV, pp. 12-16. Pentru scrisorile trimise de Urban în perioada primei cruciade, vezi: H. Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100*, Innsbruck, 1901, pp. 136-138; „Papsturkunden in Florenz”, în W. Wiederhold (ed.), *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, Phil.-hist. Kl., Göttingen, 1901, pp. 313-314; *Papsturkunden in Spanien. I Katalonien*, P.F. Kehr (ed.), Berlin, 1926, pp. 287-288. O traducere în engleză a acestor relatări și a scrisorilor se găsește în: L. Riley-Smith și J.S.C. Riley-Smith, *The Crusades: Idea and Reality, 1095-1274*, Londra, 1981, pp. 37-53.
2. Pentru papa Urban al II-lea și despre predica de la Clermont, vezi: A. Becker, *Papst Urban II. (1088-1099)*, *Schriften der Monumenta Germaniae Historica* 19, 2 vol., Stuttgart, 1964-1988; H.E.J. Cowdrey, „Pope Urban II's preaching of the First Crusade”, *History*, vol. 55, 1970, pp. 177-188; P. Cole, *The Preaching of the Crusades to the Holy Land, 1095-1270*, Cambridge, Massachusetts, 1991, pp. 1-36; J.S.C. Riley-Smith, *The First Crusaders, 1095-1131*, Cambridge, 1997, pp. 60-75. Pentru propovăduirea și progresele primei cruciade, vezi: J.S.C. Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Londra, 1986; J. France, *Victory in the East: A Military History of the First Crusade*, Cambridge, 1994; J. Flori, *La Première Croisade: L'Occident chrétien contre l'Islam*, Bruxelles, 2001; T. Asbridge, *The First Crusade: A New History*, Londra, 2004. Pentru o relatare depășită și destul de nefundamentată, dar totuși plină de viață, vezi: S. Runciman, „The First Crusade and the foundation of the kingdom of Jerusalem”, *A History of the Crusades*, vol. I, Cambridge, 1951. Sursele primare pentru reconstruirea istoricului primei cruciade sînt: *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum*, ediție și traducere de R. Hill, Londra, 1962; Foucher de Chartres, *Historia Hierosolymitana* (1095-1127), H. Hagenmeyer (ed.), Heidelberg, 1913; Raymond de Aguilers, *Le „Liber” de Raymond d'Aguilers*, J.H. Hill și L.L. Hill (ed.), Paris, 1969; Petrus Tudebodus, *Historia de Hierosolymitano itinere*, J.H. Hill și L.L. Hill (ed.), Paris, 1977; Caffaro di Caschifellone, „De liberatione civitatum orientis”, L.T. Belgrano (ed.), *Annali Genovesi*, vol. I, Genova, 1890, pp. 3-75; Ekkehard de Aura, „Hierosolimita”, *RHC Occ.* V, pp. 1-40; Raoul de Caen, *Gesta Tancredi in expeditione Hierosolymitana*, *RHC Occ.* III, pp. 587-716; *Historia Belli Sacri*, *RHC Occ.* III, pp. 169-229; Albert de Aachen, *Historia Iherosolimitana*, ed. și trad. S.B. Edgington, Oxford, 2007; H. Hagenmeyer, *Die Kreuzzugsbriefe aus den Jahren 1088-1100*, Innsbruck, 1901; Ana Comnena, *Alexiade*, ediție și traducere de B. Leib, 3 vol., Paris, 1937-1976, vol. 2, pp. 205-236, vol. 3, pp. 7-32; Ibn al-Qalanisi, *The Damascus Chronicle of the Crusades, extracted and translated from the Chronicle of Ibn al-Qalanisi*, traducere de H.A.R. Gibb, Londra, 1932, pp. 41-49; Ibn al-Athir, *The Chronicle of Ibn al-Athir for the crusading period from al-Kamil fi'l Ta'rikh*, traducere de D.S. Richards, vol. I, Aldershot, 2006, pp. 13-22; Matei din Edessa, *Armenia*

- and the Crusades, Tenth to Twelfth Centuries : The Chronicle of Matthew of Edessa, traducere de A.E. Dostourian, Lanham, 1993, pp. 164-173. Pentru o selecție de texte traduse, vezi E. Peters (ed.), *The First Crusade : The Chronicle of Fulcher of Chartres and other source materials*, ediția a II-a, Philadelphia, 1998. Pentru o introducere la aceste surse, vezi : S.B. Edgington, „The First Crusade : Reviewing the Evidence”, în J.P. Philips (ed.), *The First Crusade : Origins and Impact*, Manchester, 1997, pp. 55-77. Vezi și : S.D. Goitein, „Geniza Sources for the Crusader period : A survey”, în B.Z. Kedar, H.E. Mayer și R.C. Smail (ed.), *Outremer*, Ierusalim, 1982, pp. 308-312.
3. Foucher de Chartres, pp. 132-133 ; Călugărul Robert, p. 729 ; Guibert de Nogent, p. 113 ; Baldéric de Bourgueil, p. 13.
 4. Foucher de Chartres, p. 134 ; Guibert de Nogent, p. 116 ; Hagenmeyer, *Kreuzzugsbriefe*, p. 136 ; Călugărul Robert, pp. 727-728 ; B. Hamilton, „Knowing the Enemy : Western understanding of Islam at the time of the crusades”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, seria a III-a, vol. 7, 1997, pp. 373-387.
 5. Hagenmeyer, *Kreuzzugsbriefe*, p. 136 ; Foucher de Chartres, pp. 134-135 ; Baldéric de Bourgueil, p. 15 ; J.A. Brundage, „Adhémar of Le Puy : The bishop and his critics”, *Speculum*, vol. 34, 1959, pp. 201-212 ; J.H. Hill și L.L. Hill, „Contemporary accounts and the later reputation of Adhémar, bishop of Le Puy”, *Mediaevalia et humanistica*, vol. 9, 1955, pp. 30-38 ; H.E. Mayer, „Zur Beurteilung Adhemars von Le Puy”, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, vol. 16, 1960, pp. 547-552. Urban pare să fi îmbinat o gamă largă de teme adiacente în mesajul lui în favoarea „cruciadelor” : că lupta în numele papalității ca „soldat al lui Hristos” îndeplinea obligațiile aproape feudale față de Dumnezeu, stăpînitorul „împărăției cerului” ; că participarea la expediție îngăduia oricui să urmeze pașii lui Hristos imitînd suferințele Patimilor Sale ; că Sfîrșitul Lumii era aproape și că numai cucerirea Ierusalimului ar fi putut aduce Apocalipsa prorocită.
 6. Despre Urban ca precursor al organizării cruciadelor, despre atitudinile față de martiriu și despre evoluția idealului cruciadelor, vezi : C. Erdmann, *The Origin of the Idea of Crusade*, Princeton, 1977 ; J.T. Gilchrist, „The Erdmann thesis and canon law, 1083-1141”, în P.W. Edbury (ed.), *Crusade and Settlement*, Cardiff, 1985, pp. 37-45 ; E.O. Blake, „The formation of the «crusade idea»”, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 21, 1970, pp. 11-31 ; H.E.J. Cowdrey, „The genesis of the crusades : The springs of western ideas of holy war”, în T.P. Murphy (ed.), *The Holy War*, Columbus, 1976, pp. 9-32 ; J. Flori, *La formation de l'idée des croisades dans l'Occident Chrétien*, Paris, 2001 ; J.S.C. Riley-Smith, „Death on the First Crusade”, în D. Loades (ed.), *The End of Strife*, Edinburgh, 1984, pp. 14-31 ; H.E.J. Cowdrey, „Martyrdom and the First Crusade”, în P.W. Edbury (ed.), *Crusade and Settlement*, Cardiff, 1985, pp. 45-56 ; J. Flori, „Mort et martyre des guerriers vers 1100. L'exemple de la Première Croisade”, *Cahiers de civilisation médiévale*, vol. 34, 1991, pp. 121-139 ; C. Morris, „Martyrs of the Field of Battle before and during the First Crusade”, *Studies in Church History*, vol. 30, 1993, pp. 93-104 ; J.S.C. Riley-Smith, *What Were the Crusades ?*, ediția a III-a, Basingstoke, 2002 ; C.J. Tyerman, „Were there any crusades in the twelfth century ?”, *English Historical Review*, vol. 110, 1995, pp. 553-577 ; C.J. Tyerman, *The Invention of the Crusades*, Londra, 1998.
 7. Guibert de Nogent, p. 121 ; Ana Comnena, vol. 2, p. 207 ; E.O. Blake și C. Morris, „A hermit goes to war : Peter and the origins of the First Crusade”, *Studies in Church History*, vol. 22, 1985, pp. 79-107 ; C. Morris, „Peter the Hermit and the Chroniclers”, în J.P. Philips, *The First Crusade : Origins and Impact*, Manchester, 1997, pp. 21-34 ; J. Flori, *Pierre l'Ermite et la Première Croisade*, Paris, 1999 ; Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, pp. 49-57 ; J.S.C. Riley-Smith, „The First Crusade and the persecution of the Jews”, *Studies in Church History*, vol. 21, 1984, pp. 51-72 ; R. Chazan, *European Jewry and the First Crusade*, Berkeley, 1987 ; Asbridge, *The First Crusade*, pp. 78-89, 100-103.

8. Această estimare înclină spre calculele făcute de J. France, *Victory in the East*, pp. 122-142. Pentru alte contribuții recente la această chestiune controversată, vezi: B. Bachrach, „The Siege of Antioch: A study in military demography”, *War in History*, vol. 6, 1999, pp. 127-146; Riley-Smith, *The First Crusaders*, p. 109; J.S.C. Riley-Smith, „Casualties and the number of knights on the First Crusade”, *Crusades*, vol. 1, 2002, pp. 13-28.
9. Guibert de Nogent, p. 87; J.H. și L.L. Hill, *Raymond IV, Count of Toulouse*, Syracuse, 1962.
10. Wilhelm de Mamesbury, *Gesta Regum Anglorum*, vol. 1, ediție și traducere de R.A.B. Mynors, R.M. Thomson și M. Winterbottom, vol. 1, Oxford, 1998, p. 693; Ana Comnena, vol. 3, pp. 122-123; R.B. Yewdale, *Bohémond I, Prince of Antioch*, Princeton, 1917; R.L. Nicholson, *Tancred: A Study of His Career and Work in Their Relation to the First Crusade and the Establishment of the Latin States in Syria and Palestine*, Chicago, 1940.
11. J.C. Andressohn, *The Ancestry and Life of Godfrey of Bouillon*, Bloomington, 1947; P. Gindler, *Graf Balduin I. von Edessa*, Halle, 1901; C.W. David, *Robert Curthose, Duke of Normandy*, Cambridge, Massachusetts, 1920; W.M. Aird, *Robert Curthose, Duke of Normandy*, Woodbridge, 2008; J.A. Brundage, „A errant crusader: Stephen of Blois”, *Traditio*, vol. 16, 1960, pp. 380-395; *Gesta Francorum*, p. 7; J.A. Brundage, *Medieval Canon Law and the Crusader*, Madison, 1969, pp. 17-18, 30-39, 115-121; J.A. Brundage, „The Army of the First Crusade and the crusade vow: Some reflections on a recent book”, *Medieval Studies*, vol. 33, 1971, pp. 334-343; Riley-Smith, *The First Crusaders*, pp. 22-23, 81-82, 114; Mayer, *The Crusades*, pp. 21-23; Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, p. 47; France, *Victory in the East*, pp. 11-16; Asbridge, *The First Crusade*, pp. 66-76; Housley, *Contesting the Crusades*, pp. 24-47.
12. Ana Comnena, vol. 2, pp. 206-207, 233. Pentru istoria bizantină, vezi: M. Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, ediția a II-a, Londra, 1997. Pentru relațiile dintre cruciați și Bizanț în timpul primei cruciade, vezi: R.-J. Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*, trad. de J.C. Morris și J.E. Ridings, Oxford, 1993, pp. 1-60; J.H. Pryor, „The oaths of the leaders of the First Crusade to emperor Alexius I Comnenus: fealty, homage, *pistis*, *douleia*”, *Parergon*, vol. 2, 1984, pp. 111-141; J. Shepard, „Cross purposes: Alexius Comnenus and the First Crusade”, în J.P. Philips (ed.), *The First Crusade: Origins and Impact*, Manchester, 1997, pp. 107-129; J. Harris, *Byzantium and the Crusades*, Londra, 2006, pp. 53-71.
13. Albert de Aachen, p. 84; Ana Comnena, vol. 2, pp. 220-234; Asbridge, *The First Crusade*, pp. 103-113.
14. Raymond de Aguilers, pp. 42-43; *Gesta Francorum*, p. 15; Foucher de Chartres, p. 187; Albert de Aachen, pp. 118-120.
15. *Gesta Francorum*, p. 15; Hagenmeyer, *Kreuzzugsbriefe*, pp. 138-140; Ana Comnena, vol. 2, pp. 230, 234.
16. Foucher de Chartres, pp. 202-203; W.G. Zajac, „Captured property of the First Crusade”, în J.P. Philips (ed.), *The First Crusade: Origins and Impact*, Manchester, 1997, pp. 153-186.
17. *Gesta Francorum*, pp. 18-21; Foucher de Chartres, pp. 192-199; France, *Victory in the East*, pp. 170-185; Asbridge, *The First Crusade*, pp. 133-137.
18. Albert de Aachen, pp. 138-140. Citatul a fost scurtat. *Gesta Francorum*, p. 23.
19. T.S. Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch 1098-1130*, Woodbridge, 2000, pp. 16-19; France, *Victory in the East*, pp. 190-196; Albert de Aachen, p. 170.
20. Eu însumi am adoptat ipoteza în 2004. Asbridge, *The First Crusade*, pp. 153-157.
21. Hagenmeyer, *Kreuzzugsbriefe*, p. 150; Raymond de Aguilers, pp. 47-48.
22. *Gesta Francorum*, p. 42; Foucher de Chartres, p. 221; Albert de Aachen, pp. 208-210, 236-238; Hagenmeyer, *Kreuzzugsbriefe*, p. 150; Matei din Edessa, pp. 167-168.
23. Foucher de Chartres, pp. 224-226; Asbridge, *The First Crusade*, pp. 169-196. Pentru dezbaterea în legătură cu plecarea lui Tatikios, vezi: Lilie, *Byzantium and the Crusader States*,

- pp. 33-37; J. France, „The departure of Tatikios from the army of the First Crusade”, *Bulletin of the Institute of Historical Research*, vol. 44, 1971, pp. 131-147; France, *Victory in the East*, p. 243. Despre primul asediu al Antiohiei, vezi și: R. Rogers, *Latin Siege Warfare in the Twelfth Century*, Oxford, 1992, pp. 25-38.
24. Hagenmeyer, *Kreuzzugsbriefe*, p. 151; Raymond de Aguilers, p. 58. Despre relațiile celor dintii cruciați cu musulmanii din Orientul Apropiat, vezi: M.A. Köhler, *Allianzen und Verträge zwischen frankischen und islamischen Herrschern in Vorderen Orient*, Berlin, 1991, pp. 1-72; T. Asbridge, „Knowing the enemy: Latin relations with Islam at the time of the First Crusade”, în N. Housley (ed.), *Knighthoods of Christ*, Aldershot, 2007, pp. 17-25; Albert de Aachen, p. 268.
 25. Foucher de Chartres, p. 233; Albert de Aachen, pp. 282-284; *Gesta Francorum*, p. 48.
 26. *Gesta Francorum*, p. 48; Petrus Tudebodus, p. 97; Albert de Aachen, pp. 298-300. Acest citat a fost abreviat.
 27. Raymond de Aguilers, p. 75; *Gesta Francorum*, pp. 65-66.
 28. T. Asbridge, „The Holy Lance of Antioch: Power, devotion and memory on the First Crusade”, *Reading Medieval Studies*, vol. 33, 2007, pp. 3-36.
 29. Matei din Edessa, p. 171; Ibn al-Athir, vol. I, p. 16; Albert de Aachen, p. 320.
 30. Ibn al-Qalanisi, p. 46. Pentru bătălia de la Antiohia, vezi: France, *Victory in the East*, pp. 280-296; Asbridge, *The First Crusade*, pp. 232-240.
 31. Raymond de Aguilers, p. 75; C. Morris, „Policy and vision: The case of the Holy Lance found at Antioch”, în J. Gillingham și J.C. Holt (ed.), *War and Government in the Middle Ages: Essays in honour of J.O. Prestwich*, Woodbridge, 1984, pp. 33-45.
 32. Foucher de Chârtres, pp. 266-267; Raymond de Aguilers, p. 101; T. Asbridge, „The principality of Antioch and the Jabal as-Summaq”, în J.P. Philips (ed.), *The First Crusade: Origins and Impact*, Manchester, 1997, pp. 142-152. Pentru interpretări alternative ale acestor evenimente, vezi: Hill, *Raymond IV, Count of Toulouse*, pp. 85-109; J. France, „The crisis of the First Crusade from the defeat of Kerbogha to the departure from Arqa”, *Byzantion*, vol. 40, 1970, pp. 276-308.
 33. Raymond de Aguilers, pp. 120-124, 128-129; Foucher de Chartres, pp. 238-341.
 34. Albert de Aachen, p. 402.
 35. Foucher de Chartres, pp. 281-292. Pentru Ierusalimul medieval, vezi: A.J. Boas, *Jerusalem in the Time of the Crusades*, Londra, 2001; J. Prawer, „The Jerusalem the crusaders captured: A contribution to the medieval topography of the city”, în P.W. Edbury (ed.), *Crusade and Settlement*, Cardiff, 1985, pp. 1-16; France, *Victory in the East*, pp. 333-335, 337-343.
 36. Raymond de Aguilers, pp. 139-141; Albert de Aachen, pp. 410-412. Despre asediul Ierusalimului, vezi: France, *Victory in the East*, pp. 332-355; Rogers, *Latin Siege Warfare*, pp. 47-63; Asbridge, *The First Crusade*, pp. 298-316.
 37. Raymond de Aguilers, pp. 141-142; Albert de Aachen, p. 422.
 38. Raymond de Aguilers, pp. 146-148; Albert de Aachen, p. 416.
 39. Raymond de Aguilers, pp. 148-149; Foucher de Chartres, pp. 296-299.
 40. Raymond de Aguilers, p. 150; *Gesta Francorum*, p. 91; Călugărul Robert, p. 868.
 41. Ibn al-Athir, pp. 21-22; Foucher de Chartres, pp. 304-305; B.Z. Kedar, „The Jerusalem massacre of 1099 in the western historiography of the crusades”, *Crusades*, vol. 3, 2004, pp. 15-75.
 42. Istoricii continuă să discute natura exactă a titlului lui Godefroi. Este posibil ca el să fi utilizat și apelativul „prinț”, însă e destul de sigur faptul că nu s-a prezentat pe sine ca „rege al Ierusalimului”. Pentru această dezbatere, vezi: J.S.C. Riley-Smith, „The title of Godfrey of Bouillon”, *Bulletin of the Institute of Historical Research*, vol. 52, 1979, pp. 83-86; J. France, „The election and title of Godfrey de Bouillon”, *Canadian Journal of History*, vol. 18, 1983, pp. 321-329; A.V. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History 1099-1125*, Oxford, 2000, pp. 63-77.

43. Petrus Tudebodus, pp. 146-147; France, *Victory in the East*, pp. 360-365; Asbridge, *The First Crusade*, pp. 323-327.
44. În legătură cu cruciada din 1101, vezi: Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, pp. 120-134; J.L. Cate, „The crusade of 1101”, în K.M. Setton (ed.), *A History of the Crusades*, vol. I, ediția a II-a, Madison, 1969, pp. 343-367; A. Mullinder, „The Crusading Expeditions of 1101-1102” (teză de doctorat nepublicată, University of Wales, Swansea, 1996).
45. Pentru dezbaterea prezentă în legătură cu rolul principal al scrierii *Gesta Francorum* ca sursă pentru prima cruciadă și cu identitatea autorului său, vezi: A.C. Krey, „A neglected passage in the *Gesta* and its bearing on the literature of the First Crusade”, în L.J. Paetow (ed.), *The Crusades and Other Historical Essays presented to Dana C. Munro by his former students*, New York, 1928, pp. 57-78; K.B. Wolf, „Crusade and narrative: Bohémond and the *Gesta Francorum*”, *Journal of Medieval History*, vol. 17, 1991, pp. 207-216; C. Morris, „The *Gesta Francorum* as narrative history”, *Reading Medieval Studies*, vol. 19, 1993, pp. 55-71; J. France, „The Anonymous *Gesta Francorum* and the *Historia Francorum qui ceperunt Iherusalem* of the Raymond of Aguilers and the *Historia de Hierosolymitano Itinere* of Peter Tudebode”, în J. France și W.G. Zajac (eds.), *The Crusades and Their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, Aldershot, 1998, pp. 39-69; J. France, „The use of the anonymous *Gesta Francorum* in the early twelfth-century sources for the First Crusade”, în A.V. Murray (ed.), *From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies, 1095-1500*, pp. 29-42; J. Rubenstein, „What is the *Gesta Francorum* and who was Peter Tudebode?”, *Revue Mabillon*, vol. 16, 2005, pp. 179-204.
46. Kedar, „The Jerusalem massacre of 1099”, pp. 16-30; *La Chanson d'Antioche*, S. Duparc-Quioc (ed.), 2 vol., Paris, 1982; *The Canso d'Antiocha: An Occitan Epic Chronicle of the First Crusade*, trad. C. Sweetenham și L. Paterson, Aldershot, 2003. Pentru o analiză a relatării Călugărului Robert, vezi: C. Sweetenham, *Robert the Monk's History of the First Crusade*, Aldershot, 2005, pp. 1-71. Pentru rolul memoriei, vezi: Asbridge, „The Holy Lance of Antioch”, pp. 20-26; S.B. Edgington, „Holy Land, Holy Lance: Religious ideas in the Chanson d'Antioche”, în R.N. Swanson (ed.), *The Holy Land, Holy Lands and Christian History, Studies in Church History*, vol. 36, Woodbridge, 2000, pp. 142-153; S.B. Edgington, „Romance and reality in the sources for the sieges of Antioch, 1097-1098”, în C. Dendrinos, J. Harris, E. Harvalia-Crook și J. Herrin (eds.), *Porphyrogenita*, Aldershot, 2003, pp. 33-46; Y. Katzir, „The conquest of Jerusalem, 1099 and 1187: Historical memory and religious typology”, în V.P. Goss (ed.), *The Meeting of Two Worlds: Cultural Exchange between East and West in the Period of the Crusades*, Kalamazoo, 1986, pp. 103-113; J.M. Powell, „Myth, legend, propaganda, history: The First Crusade, 1140 – c. 1300”, în M. Balard (ed.), *Autour de la Première Croisade*, Paris, 1996, pp. 127-141.
47. Ibn al-Qalanisi, pp. 44, 48; Ibn al-Athir, pp. 21-22; al-'Azimi, pp. 372-373; C. Hillenbrand, „The First Crusade: The Muslim perspective”, în J.P. Philips (ed.), *The First Crusade: Origins and Impact*, Manchester, 1997, pp. 130-141; Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 50-68.
48. Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 68-74; J. Drory, „Early Muslims reflections on the Crusaders”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, vol. 25, 2001, pp. 92-101; D. Ephrat și M.D. Kahba, „Muslim reaction to the Frankish presence in Bilad al-Sham: Intensifying religious fidelity within the masses”, *Al-Masaq*, vol. 15, 2003, pp. 47-58; W.J. Hamblin, „To wage jihad or not: Fatimid Egypt during the early crusades”, *The Jihad and its Times*, H. Dajani-Shakeel și R.A. Mossier (ed.), Ann Arbor, 1991, pp. 31-40. Al-Sulami s-a deosebit clar de ceilalți, pentru că el a recunoscut cu precizie faptul că francii purtau un război sfânt ținând spre Ierusalim. Tot el a considerat cruciada și ca parte a unei ofensive creștine mai largi împotriva Islamului, ofensivă ce includea conflictele din Peninsula Iberică și Sicilia. E. Sivan, „La genese de la contre-croisade: un traité Damasquin du début du XIIe siècle”, *Journal Asiatique*, vol. 254, 1966, pp. 197-224; N. Christie, „Jerusalem in the

- Kitab al-Jihad of Ali ibn Tahir al-Sulami*", *Medieval Encounters*, vol. 13.2, 2007, pp. 209-221 ; N. Christie și D. Gerish, „Parallel preaching : Urban II and al-Sulami”, *Al-Masaq*, vol. 15, 2003, pp. 139-148.
49. Expresia „state cruciate” induce cumva în eroare, pentru că lasă impresia că aceste colonii erau populate exclusiv de cruciați și că istoria lor ar putea fi interpretată ca un exemplu de activitate cruciată. Majoritatea zdrobitoare a supraviețuitorilor din rîndul primilor cruciați s-a întors în Occident în 1099, lăsînd ținuturile de peste mare să se confrunte cu mai multe crize ale mîinii de lucru și să se bazeze pe influxul de noi coloniști, dintre care cei mai mulți nu depuseseră votul de cruciat. Problema influenței neîntrerupte a ideologiei cruciadelor asupra istoriei Răsăritului latin este o chestiune mai controversată. J.S.C. Riley-Smith, „Peace never established : The Case of the Kingdom of Jerusalem”, *Transactions of the Royal Historical Society*, seria a V-a, vol. 28, 1978, pp. 87-102.
50. Pentru o perspectivă de ansamblu a istoriei statelor cruciate în prima jumătate a secolului al XII-lea, vezi : Mayer, *The Crusades*, pp. 58-92 ; Richard, *The Crusades*, pp. 77-169 ; Jotischky, *Crusading and the Crusader States*, pp. 62-102. Pentru o relatare detaliată și însuflețită (deși nu întotdeauna de încredere) a acestei perioade, vezi : S. Runciman, „The kingdom of Jerusalem and the Frankish East, 1100-1187”, *A History of the Crusades*, vol. 2, Cambridge, 1952. Pentru mai multe studii regionale detaliate, vezi : J. Prawer, *Histoire du Royaume Latin de Jérusalem*, ediția a II-a, 2 vol., Paris, 1975 ; J. Richard, *The Latin Kingdom of Jerusalem*, trad. J. Shirley, 2 vol., Oxford, 1979 ; A. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem : A Dynastic History 1099-1125*, Oxford, 2000 ; C. Cahen, *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la principauté Franque d'Antioche*, Paris, 1940 ; T. Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, Woodbridge, 2000 ; J. Richard, *La comté de Tripoli sous la dynastie toulousaine (1102-1187)*, Paris, 1945 ; M. Amouroux-Mourad, *Le comté d'Édesse, 1098-1150*, Paris, 1988 ; C. MacEvitt, *The Crusades and the Christian World of the East*, Philadelphia, 2008. Principalele cronici și narațiuni pentru istoria timpurie a Levantului sînt : Foucher de Chartres, *Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, H. Hagenmeyer (ed.), Heidelberg, 1913 ; Albert de Aachen, *Historia Iherosolimitana*, ediție și traducere S.B. Edgington, Oxford, 2007 ; Galterius Cancellarius, *Bella Antiochena*, H. Hagenmeyer (ed.), Innsbruck, 1896 ; Ordericus Vitalis, *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, ed. și trad. M. Chibnall, vol. 5 și 6, Oxford, 1975 ; Guillaume de Tyr, *Chronicon*, R.B.C. Huygens (ed.), *Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis*, 63-63A, 2 vol., Turnhout, 1986 ; Ibn al-Qalanisi, *The Damascus Chronicle of the Crusades, extracted and translated from the Chronicle of Ibn al-Qalanisi*, trad. H.A.R. Gibb, Londra, 1932 ; Ibn al-Athir, *The Chronicle of Ibn al-Athir. Part I*, trad. D.S. Richards, Aldershot, 2006 ; Kemal al-Din, *La Chronique d'Alep*, RHC Or. III, pp. 577-732 ; Ana Comnena, *Alexiade*, ed. și trad. B. Leib, vol. 3, Paris, 1976 ; Ioannes Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, trad. C.M. Brand, New York, 1976 ; Matei din Edessa, *Armenia and the Crusades, Tenth to Twelfth Centuries : The Chronicle of Matthew of Edessa*, trad. A.E. Dostourian, Lanham, 1993 ; Mihail Sirul, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199)*, ed. și trad. J.B. Chabot, 4 vol., Paris, 1899-1910 ; o cronică siriacă anonimă, „The First and Second Crusades from an Anonymour Syriac Chronicle”, ed. și trad. A.S. Tritton și H.A.R. Gibb, *Journal of the Royal Asiatic Society*, vol. 91, 1933, pp. 69-102, 273-306.
51. Albert de Aachen, p. 514. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem*, pp. 81-93 ; B. Hamilton, *The Latin Church in the Crusader States. The Secular Church*, 1980, pp. 52-55.
52. Guillaume de Tyr, p. 454 ; Foucher de Chartres, p. 353.
53. Despre întemeierea Bisericii latine în Palestina și relațiile dintre patriarh și regele Ierusalimului, vezi : Hamilton, *The Latin Church in the Crusader States*, pp. 52-85 ; K.-P. Kirstein, *Die lateinischen Patriarchen von Jerusalem*, Berlin, 2002. Despre Sfînta Cruce din Ierusalim, vezi : A.V. Murray, „«Mighty against the enemies of Christ» : The relic of the True Cross in

- the armies of the kingdom of Jerusalem", J. France și W.G. Zajac (ed.), *The Crusades and Their Sources : Essays Presented to Bernard Hamilton*, Aldershot, 1998, pp. 217-237.
54. Foucher de Chartres, pp. 387-388, 460-461. J. Wilkinson (trad.), *Jerusalem Pilgrimage 1099-1185*, Londra, 1988, pp. 100-101; Albert de Aachen, p. 664. Un cleric din nordul Franței, Foucher de Chartres a pornit în prima cruciadă în compania contelui Ștefan de Blois-Chartres, însă mai târziu a gravitat în jurul contingentului lui Balduin de Boulogne, devenind capelanul acestuia. Foucher l-a însoțit pe Balduin la Edessa și apoi, împreună cu el, s-a stabilit în Ierusalim în 1100, rămânând să locuiască în Țara Sfântă în următoarele trei decenii. În primii ani ai secolului al XII-lea, Foucher a alcătuit o istorie a primei cruciade (în parte, bazată pe *Gesta Francorum*). Mai târziu și-a extins relatarea pentru a acoperi evenimamentele petrecute în Levant între 1100 și 1127, moment în care cronică lui se sfârșește brusc. Ca scriere a unui martor bine informat, *Historia* așternută în scris de Foucher este o sursă neprețuită. V. Epp, *Fulcher von Chartres : Studien zur Geschichtsschreibung des ersten Kreuzzuges*, Düsseldorf, 1990.
 55. Foucher de Chartres, pp. 397, 403. Pentru relațiile dintre Levant și comunitățile mercantile italiene, vezi : M.L. Favreau-Lilie, *Die Italiener im Heiligen Land vom ersten Kreuzzug bis zum Tode Heinrichs von Champagne (1098-1197)*, Amsterdam, 1989.
 56. În 1103, Acra musulmană a fost salvată de un asediu franc anterior de sosirea oportună a unei flote fatimide. Este posibil ca genovezii să fi făcut niște incursiuni sălbatice, de jaf, după căderea orașului Acra în 1104.
 57. Incidentul este înregistrat în izvoarele latine și musulmane : Albert de Aachen, pp. 808-810; Ibn al-Qalanisi, pp. 108-110.
 58. Pentru relația dintre coroana din Ierusalim și aristocrația francă, vezi : Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem*, pp. 97-114; S. Tibble, *Monarchy and Lordships in the Latin Kingdom of Jerusalem 1099-1291*, Oxford, 1989.
 59. Foucher de Chartres, pp. 407-424; Albert de Aachen, pp. 580-582. Despre prima bătălie de la Ramla și cele două campanii care au urmat în 1102 și 1105, vezi : R.C. Smail, *Crusading Warfare 1097-1193*, Cambridge, 1956, pp. 175-177; M. Brett, „The Battles of Ramla (1099-1105)”, în U. Vermeulen și D. De Smet (eds.), *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, Leuven, 1995, pp. 17-39. În legătură cu războaiele fatimide, vezi : B.J. Beshir, „Fatimid military organization”, *Der Islam*, vol. 55, 1978, pp. 37-56; W.J. Hamblin, „The Fatimid navy during the early crusades : 1099-1124”, *American Neptune*, vol. 46, 1986, pp. 77-83.
 60. Wilhelm de Malmesbury, p. 467; Foucher de Chartres, p. 446; Albert de Aachen, p. 644.
 61. Un pelerin musulman din Peninsula Iberică, Ibn Jubayr, a călătorit prin Terre de Sueth 70 de ani mai târziu și dă mărturie că exploatarea agrară în cooperare latino-musulmană a acestei fertile regiuni a continuat, după cite se pare, neafectată de războiul izbucnit între Saladin și regatul din Ierusalim. Ibn Jubayr a descris că „valea e împărțită între franci și musulmani... Ei împart recoltele în mod egal, iar animalele lor se amestecă și, cu toate acestea, nici o nedreptate nu are loc între ei”. Ibn Jubayr, *The Travels of Ibn Jubayr*, trad. R.J.C. Broadhurst, Londra, 1952, p. 315.
 62. Matei din Edessa, p. 192. Pentru istoria timpurie a Antiohiei stăpânite de franci, vezi : Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, pp. 47-58.
 63. Ibn al-Qalanisi, p. 61; Raoul de Caen, p. 712; Smail, *Crusading Warfare*, pp. 177-178, nota 6.
 64. Raoul de Caen, pp. 713-714. Preot normand care s-a alăturat cruciadei lui Bohémond din 1107-1108 și apoi s-a stabilit în principatul Antiohiei, Raoul a scris o istorie a primei cruciade și a statelor cruciate până în jurul anului 1106. Relatarea lui se concentra asupra carierelor lui Bohémond și Tancred. Pentru o introducere la relatarea lui Raoul, vezi : B.S. Bachrach și D.S. Bachrach (trad.), *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen*, Aldeshot, 2005, pp. 1-17.
 65. Albert de Aachen, p. 702; Raoul de Caen, pp. 714-715; Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, pp. 57-65.

66. Ana Comnena, vol. 3, p. 51. Pentru date, lucrarea standard referitoare la aventura lui Bohémond este : J.G. Rowe, „Paschal II, Bohemund of Antioch and the Byzantine empire”, *Bulletin of the John Rylands Library*, vol. 49, 1966, pp. 165-202. Argumentele lui Rowe au nevoie de revizuire. Vezi și : Yewdale, *Bohemond I*, pp. 106-131.
67. Este posibil ca Tancrede să fi luptat alături de Radwan Tutuş al Alepului într-un al doilea conflict împotriva lui Chavli al Mosulului și Balduin al Edessei, în 1109. Ibn al-Athir, vol. I, p. 141 ; Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, pp. 112-114.
68. Albert de Aachen, pp. 782, 786, 794-796 ; Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, pp. 114-121. Pentru istoria timpurie a Bisericii Latine în nordul Siriei și despre disputa eclezială dintre Antiohia și Ierusalim, vezi : Hamilton, *The Latin Church in the Crusader States*, pp. 18-51 ; J.G. Rowe, „The Papacy and the Ecclesiastical Province of Tyre 1110-1187”, *Bulletin of John Rylands Library*, vol. 43, 1962, pp. 160-189 ; Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, pp. 195-213.
69. Contemporanii erau conștienți de obstacolul reprezentat de colinele Belus, unul dintre martorii oculari din tabăra latină, Galterius Cancellarius (p. 79), comentînd chiar în legătură cu ocrotirea oferită Antiohiei de „munți [și] bolovani”, însă istoricii moderni au ignorat în mare măsură însemnătatea acestora. Avînd o altitudine mică, ei apar rareori pe hărțile regiunii. Eu m-am poticnit (aproape literal) în acest șir muntos cînd am străbătut la pas această frumoasă, dar aspră, regiune, o experiență care m-a determinat să reevaluez impactul acestei forme de relief asupra istoriei Antiohiei. P. Deschamps, „Le défense du comté de Tripoli et de la principauté d'Antioche”, *Les Châteaux des Croisés en Terre Sainte*, vol. 3, Paris, 1973, pp. 59-60 ; Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, p. 50 ; T. Asbridge, „The significance and causes of the battle of the Field of Blood”, *Journal of Medieval History*, vol. 23.4, 1997, pp. 301-316.
70. Matei din Edessa, p. 212 ; T. Asbridge, „The «crusader» community at Antioch : The impact of interaction with Byzantium and Islam”, *Transactions of the Royal Historical Society*, seria a VI-a, vol. 9, 1999, pp. 305-325 ; Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, pp. 65-67, 134-139.
71. Foucher de Chartres, p. 426 ; Runciman, *A History of the Crusades*, vol. 2, p. 126 ; Smail, *Crusading Warfare*, p. 125 ; Richard, *The Crusades*, p. 135 ; Ibn al-Qalanisi, p. 137.
72. Despre Asasini, vezi : M.G.S. Hodgson, *The Secret Order of the Assassins*, Haga, 1955 ; B. Lewis, *The Assassins*, Londra, 1967 ; B. Lewis, „The Isma‘ilites and the Assassins”, K.M. Setton (ed.), *A History of the Crusades*, vol. I, ediția a II-a, Madison, 1969, pp. 99-132 ; F. Daftary, *The Isma‘ilis : Their History and Doctrines*, Cambridge, 1990.
73. Smail, *Crusading Warfare*, pp. 143-148, 178-179 ; Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, pp. 70-73,
74. Albert de Aachen, pp. 866-868. În toiul acestei crize a bolii, la începutul anului 1117, abilitatea regelui Balduin de a stăpîni aristocrația francă din Palestina a fost limitată. Întrucît nu avea un moștenitor, Balduin a fost silit de nobilimea latină să-și repudieze cea de-a treia soție, Adelaida (mama văduvă a tinărului conte al Siciliei, Ruggero al II-lea) pe motiv de bigamie, pentru a evita perspectiva unui conducător sicilian care să urce pe tronul din Ierusalim. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem*, pp. 115-117.
75. Kamil al-Din, p. 617 ; C. Hillenbrand, „The career of Najm al-Din Il-Ghazi”, *Der Islam*, vol. 58, 1981, pp. 250-292. Regele Balduin a ajuns la putere în Ierusalim în 1118 numai după o succesiune disputată, în care fratele lui Balduin I, Eustache de Bolougne, a fost un candidat alternativ. H.E. Mayer, „The Succession of Baldwin II of Jerusalem : English Impact on the East”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 39, 1985, pp. 139-147 ; A. Murray, „Dynastic Continuity or Dynastic Change? The Accession of Baldwin II and the Nobility of the Kingdom of Jerusalem”, *Medieval Prosopography*, vol. 13, 1992, pp. 1-27 ; A. Murray, „Baldwin II and

- his Nobles : Baronial Faction and Dissent in the Kingdom of Jerusalem, 1118-1134", *Nottingham Medieval Studies*, vol. 38, 1994, pp. 60-85.
76. Galterius Cancellarius, pp. 88, 108; Ibn al-Qalanisi, pp. 160-161; Smail, *Crusading Warfare*, pp. 179-181.
77. Galterius Cancellarius, p. 78; Asbridge, „The significance and causes of the battle of the Field of Blood”, pp. 301-316. E posibil să fi existat un dram de adevăr în acuzațiile de indecență sexuală – chiar și susținătorul lui, Galterius Cancellarius, a făcut aluzie la abaterile sale –, însă Ruggero pare să fi condus necontestat ca prinț legitim de drept. Ideea că el l-ar fi privat ilegal pe Bohémond al II-lea de moștenire a fost răspândită probabil postum, atât pentru a justifica moartea presupusului vinovat, cât și pentru a valida poziția prințului desemnat. Din păcate pentru Ruggero, calomnia a prins, și de atunci încoace a fost prezentat în general ca un nefericit regent lacom. În legătură cu statutul lui Roggero și probitatea lui morală, vezi: Asbridge, *The Creation of the Principality of Antioch*, pp. 139-143; T. Asbridge și S.E. Edgington (trad.), *Walter the Chancellor's The Antiochene Wars*, Aldershot, 1999, pp. 12-26.
78. Murray, *The Crusader Kingdom of Jerusalem*, pp. 135-146; H.E. Mayer, „Jérusalem et Antioche au temps de Baudoin II”, *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Nov-Déc. 1980, Paris, 1980; T. Asbridge, „Alice of Antioch: A case study of female power in the twelfth century”, P.W. Edbury și J.P. Philips (eds.), *The Experience of Crusading 2: Defining the Crusader Kingdom*, Cambridge, 2003, pp. 29-47.
79. „Liber ad milites Templi de laude novae militiae”, *Sancti Bernardi Opera*, vol. 3, J. Leclercq și H.M. Rochais (eds.), Roma, 1963, pp. 205-239. Pentru o culegere de surse primare legate de Templieri și traduse în engleză, vezi: M. Barber și K. Bate (trad.), *The Templars: Selected Sources Translated and Annotated*, Manchester, 2002. Pentru istoria Templierilor și Ospitalierilor, vezi: M. Barber, *The New Knighthood. A History of the Order of the Templars*, Cambridge, 1994; H. Nicholson, *The Knights Templar*, Londra, 2001; J.S.C. Riley-Smith, *The Knights of St John in Jerusalem and Cyprus, 1050-1310*, Londra, 1967; H. Nicholson, *The Knights Hospitaller*, Woodbridge, 2001; A. Forey, *The Military Orders. From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries*, Londra, 1992. Despre castelele din statele cruciate în secolul al XII-lea, vezi: Smail, *Crusading Warfare*, pp. 204-250; H. Kennedy, *Crusader Castles*, Cambridge, 1994; R. Ellenblum, „Three generations of Frankish castle-building in the Latin kingdom of Jerusalem”, în M. Balard (ed.), *Autour de la Première Croisade*, Paris, 1996, pp. 517-551.
80. Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, pp. 109-141; Harris, *Byzantium and the Crusades*, pp. 74-92.
81. Guillaume de Tyr, p. 656; H.E. Mayer, „The Concordat of Nablus”, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 33, 1982, pp. 531-543. Despre relațiile statelor cruciate cu Occidentul Europei în această perioadă, vezi: J.P. Philips, *Defenders of the Holy Land. Relations between the Latin West and East, 1119-1187*, Oxford, 1996. Despre desfășurarea și consecințele disputei dintre regele Foulques și regina Melisenda, vezi: H.E. Mayer, „Studies in the History of Queen Melisende of Jerusalem”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 26, 1972, pp. 93-183; H.E. Mayer, „Angevins versus Normans: The New Men of King Fulk of Jerusalem”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, vol. 133, 1989, pp. 1-25; H.E. Mayer, „The Wheel of Fortune: Seigneurial Vicissitudes under Kings Fulk and Baldwin III of Jerusalem”, *Speculum*, vol. 65, 1990, pp. 860-877; B. Hamilton, „Woman in the Crusader States. The Queens of Jerusalem (1100-1190)”, în D. Baker (ed.), *Medieval Women (Studies in Church History Subsidia, 1)*, 1978, pp. 143-174; J.S.C. Riley-Smith, „King Fulk of Jerusalem and «the Sultan of Babylon»”, în B. Z. Kedar, J.S.C. Riley-Smith și R. Hiestand (eds.), *Montjoie: Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, Aldershot, 1997, pp. 55-66.
82. Melisenda Psalter, Egerton, 1139, MS London, British Library; J. Folda, *The Art of the Crusaders in the Holy Land, 1098-1187*, Cambridge, 1995, pp. 137-163; L.-A. Hunt, „Melisenda Psalter”, *The Crusades: An Encyclopaedia*, A. Murray (ed.), vol. 3, Santa Barbara, 2006, pp. 815-817. Despre arta cruciată în general, vezi: J. Folda, *Crusader Art in*

- the Twelfth Century*, Oxford, 1982; J. Folda, *The Nazareth Capitals and the Crusader Shrine of the Annunciation*, University Park, Pennsylvania, 1986; J. Folda, *The Art of the Crusaders in the Holy Land, 1098-1187*, Cambridge, 1995; J. Folda, „Art in the Latin East, 1098-1291”, în J.S.C. Riley-Smith (ed.), *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford, 1995, pp. 141-159; J. Folda, „Crusader Art. A multicultural phenomenon: Historiographical reflections”, în M. Balard (ed.), *Autour de la Première Croisade*, Paris, 1996, pp. 609-615; J. Folda, *Crusader Art in the Holy Land, 1187-1291*, Cambridge, 2005; J. Folda, *Crusader Art: The Art of the Crusaders in the Holy Land, 1099-1291*, Aldershot, 2008; H.W. Hazard (ed.), *Art and Architecture of the Crusader States (History of the Crusades, vol. 4)*, Madison, Wisconsin, 1977; L.-A. Hunt, „Art and Colonialism: The Mosaics of the Church of the Nativity at Bethlehem and the Problem of Crusader Art”, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 45, 1991, pp. 65-89; N. Kenaan-Kedar, „Local Christian Art in Twelfth-century Jerusalem”, *Israel Exploration Journal*, vol. 23, 1973, pp. 167-175, 221-229; B. Kühnel, *Crusader Art of the Twelfth Century*, Berlin, 1994; G. Kühnel, *Wall Painting in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Berlin, 1988.
83. În secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX, statele cruciate au fost percepute de obicei într-o lumină pozitivă, ca o formă de protocolonialism. Mai cu seamă în rîndul savanților francezi, cum ar fi Emmanuel Rey, accentul a căzut pe forțele de integrare, adaptare și aculturație, iar statele cruciate au fost zugrăvite ca o glorioasă națiune franco-siriană. Dimpotrivă, pe la jumătatea secolului XX, punctul de vedere opus a fost susținut de alții, de exemplu de academicianul israelit Joshua Prawer: statele cruciate au fost prezentate ca niște regimuri coloniale opresive, intolerante, în care cuceritorii latini au exploatat Levantul pentru cîștigul material propriu și pentru cel al patriilor lor europene și care își mențineau identitatea francă prin impunerea unei separări de tip apartheid față de populația băstinașă. E.G. Rey, *Les Colonies Franques de Syrie au XIIe et XIIIe siècles*, Paris, 1883; J. Prawer, „Colonisation activities in the Latin Kingdom of Jerusalem”, *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, vol. 29, 1951, pp. 1063-1118; J. Prawer, *The Latin Kingdom of Jerusalem: European Colonialism in the Middle Ages*, Londra, 1972; J. Prawer, „The Roots of Medieval Colonialism”, în V.P. Goss, *The Meeting of Two Worlds: Cultural Exchange between East and West during the Period of the Crusades*, Kalamazoo, 1986, pp. 23-38. Pentru arhiva unui simpozion lămuritor ținut în 1987 pe această temă, vezi: „The Crusading kingdom of Jerusalem – The first European colonial society?”, în B.Z. Kedar (ed.), *The Horns of Hattin*, Ierusalim, 1992, pp. 341-366. Pentru mai multe treceri în revistă aduse la zi, vezi: Jotischky, *Crusading and the Crusader States*, pp. 123-154; Ellenblum, *Crusader Castles and Modern Histories*, pp. 3-31.
84. Foucher de Chartres, p. 748. În circumstanțe excepționale, nobililor musulmani le-ar fi putut fi acordată o feudă în interiorul unui stat cruciat. Un astfel de personaj, Abd al-Rahim, i-a cîștigat prietenia lui Alan, seniorul din al-Atharib, iar după 1111, i-a fost dată stăpînirea unui sat din apropiere și a servit ca administrator al frontierei estice a principatului Antiohiei. R. Ellenblum, *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge, 1998; H.E. Mayer, „Latin, Muslims and Greeks in the Latin Kingdom of Jerusalem”, *History*, vol. 63, 1978, pp. 175-192; B.Z. Kedar, „The Subjected Muslims of the Frankish Levant”, în J.M. Powell (ed.), *Muslims under Latin Rule*, Princeton, 1990, pp. 135-174; Asbridge, „The «crusader» community at Antioch”, pp. 313-316; J.S.C. Riley-Smith, „The Survival in Latin Palestine of Muslim Administration”, în P. Holt (ed.), *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, Warminster, 1977, pp. 9-22.
85. Usama ibn Munqidh, *The Book of Contemplation*, trad. P.M. Cobb, Londra, 2008, pp. 144, 147, 153. Pentru viața și opera lui Usama, vezi: R. Irwin, „Usamah ibn-Munqidh, an Arab-Syrian gentleman at the time of the crusades”, în J. France și W.G. Zajac (ed.), *The Crusades and Their Sources: Essays Presented to Bernard Hamilton*, 1998, pp. 71-87; P.M. Cobb, *Usama ibn Munqidh: Warrior-Poet of the Age of the Crusades*, Oxford, 2005; P.M. Cobb, „Usama ibn Munqidh's Book of the Staff: Autobiographical and historical excerpts”, *Al-Masaq*,

- vol. 17, 2005, pp. 109-123 ; P.M. Cobb, „Usama ibn Munqidh's Kernels of Refinement (*Lubad al-Adab*) : Autobiographical and historical excerpts”, *Al-Masaq*, vol. 18, 2006 ; N. Christie, „Just a bunch of dirty stories ? Women in the memoirs of Usamah ibn Munqidh”, în R. Allen (ed.), *Eastward Bound. Travel and Travellers, 1050-1550*, Manchester, 2004, pp. 71-87. Pe lângă adoptarea obiceiurilor, pare să fi existat și o adaptare a vestimentației, în vederea adaptării la clima din Levant – inclusiv o utilizare mai frecventă a mătăsii de către aristocrație și clerul înalt – însă acesta nu a fost un fenomen universal. Se spunea că atunci când l-au vizitat pe marele conducător musulman Saladin, în 1193, mesagerii franci din statele cruciate l-au speriat grozav pe fiul încă sugar al sultanului cu „fețele lor bărbierite, cu capetele tunse și cu veșmintele neobișnuite pe care le purtau”. Baha al-Din Ibn Shaddad, *The Rare and Excellent History of Saladin*, trad. D.S. Richards, Aldershot, 2001, p. 239.
86. Ibn Jubayr, pp. 316-317, 321-322. Trebuie remarcat, în orice caz, că Ibn Jubayr a călătorit doar printr-o porțiune mică din teritoriul statelor cruciate și că această parte a călătoriei nu i-a luat decât câteva săptămîni; așa că s-ar putea ca mărturia lui să nu fie pe de-a-ntregul reprezentativă. Mai este limpede și că el și-a scris relatarea în parte pentru a susține un tratament corect pentru țărani musulmani care trăiau sub regimul maur din Spania, așa că este probabil ca el să fi înfrumusețat chiar descrierea stăpînirii latine.
87. În 1978, Hans Mayer a conchis că „musulmanii [în regatul Ierusalimului, desigur] nu aveau libertate de cult” (Mayer, „Latins, Muslims and Greeks in the Latin Kingdom of Jerusalem”, p. 186), însă de atunci analiza lui a fost respinsă convingător (Kedar, „The Subjected Muslims of the Frankish Levant”, pp. 138-139). Nu toți musulmanii care trăiau în statele cruciate erau țărani sau agricultori : în Nablus, de exemplu, Usama ibn Munqidh a stat la un han ținut de niște musulmani. Cu toate acestea, în anii 1150, niște țărani musulmani de orientare al-hanbaliya, dintr-un sat din apropiere de Nablus (și sub stăpînirea lui Balduin de Ibelin) au hotărît să părăsească în calitate de refugiați teritoriul franc și să se restabilească la Damasc. Cronicarul musulman Diya al-Din a notat că Balduin mărise de patru ori impozitul pe cap de locuitor impus sătenilor (de la un dinar la patru dinari) și că „mai obișnuia și să le taie picioarele”. Merită să observăm, în orice caz, că musulmanii hanbali îi judecau deosebit de aspru pe franci și chiar și Diya al-Din a recunoscut că liderul grupului „a fost cel dintîi care a fugit, temîndu-se pentru viața sa și fiindcă nu își putea practica religia”. J. Drory, „Hanbalis of the Nablus region in the eleventh and twelfth centuries”, *Asian and African Studies*, vol. 22, 1988, pp. 93-112 ; D. Talmon-Heller, „Arabic sources on Muslim villagers under Frankish rule”, în A. Murray (ed.), *From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Society, 1095-1500*, Turnhout, 1998, pp. 103-117 ; D. Talmon-Heller, „The Shaykh and the Community : Popular Hanbalite Islam in 12th-13th Century Jabal Nablus and Jabal Qasyun”, *Studia Islamica*, vol. 79, 1994, pp. 103-120 ; D. Talmon-Heller, „«The Cited Tales of the Wondrous Doings of the Shaykhs of the Holy Land» by Diya' al-Din Abu 'Abd Allah Muhammad b. 'Abd al-Wahid al-Maqdisi (569/1173-643/1245) : Text, Translation and Commentary”, *Crusades*, vol. 1, 2002, pp. 111-154.
88. Foucher de Chartres, pp. 636-637 ; Ibn al-Qalanisi, pp. 162-163, 246 ; Zangi a mai fost de acord și asupra „armistițiului” cu Antiohia condusă de franci, care se pare că le-a permis mai multor sute de „negustori musulmani și bărbați și comercianți din Alep” să își desfășoare activitatea în principatul latin. Acest pact comercial a durat pînă în 1138, cînd a fost încălcat de prințul Raymond (poate din cauza sosirii armatei imperiale bizantine în nordul Siriei). În legătură cu schimburile și comerțul în statele cruciate, vezi : E. Ashtor, *A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages*, Londra, 1976 ; J.H. Pryor, *Commerce, Shipping and Naval Warfare in the Medieval Mediterranean*, Londra, 1987 ; D. Jacoby, „The Venetian privileges in the Latin kingdom of Jerusalem : Twelfth- and thirteenth-century interpretations and implementation”, în B.Z. Kedar, J.S.C. Riley-Smith și R. Hiestand (eds.), *Montjoie : Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, Aldershot, 1997, pp. 155-175. Pentru o selecție de articole de același autor, vezi : D. Jacoby, *Studies on the Crusader States*

- and on Venetian Expansion, Londra, 1989; D. Jacoby, *Commercial Exchange across the Mediterranean*, Aldershot, 2005.
89. C. Burnett, „Antioch as a link between Arabic and Latin culture in the twelfth and thirteenth centuries”, în I. Draelants, A. Tihon și B. van den Abele (eds.), *Occident and Proche-Orient : contacts scientifiques au temps des croisades*, Louvain-la-Neuve, 2000, pp. 1-78. Guillaume de Tyr, istoricul latin din statele cruciate, era cu siguranță fascinat de Islam. În jurul anilor 1170 a făcut cercetări și a scris o istorie amănunțită a lumii musulmane, însă probabil el nu putea citi în limbile persană sau arabă și a fost nevoit să se bizuiască pe traducători. Din nefericire, nici un manuscris al acestui text nu a supraviețuit pînă astăzi, însă faptul în sine poate sugera că lucrarea nu a captivat decît un public limitat în occident. P.W. Edbury și J.G. Rowe, *William of Tyre : Historian of the Latin East*, Cambridge, 1988, pp. 23-24.
 90. C. Burnett, „Stephen, the disciple of philosophy, and the exchange of medical learning in Antioch”, *Crusades*, vol. 5, 2006, pp. 113-129. *Cartea regală* a lui al-Majusi a detaliat o gamă remarcabilă de tratamente medicale, unele practicabile chiar și conform standardelor moderne, altele năucitoare. Secțiunea „Despre podoabele trupului” includea sfaturi despre cum trebuie înlăturat părul nedorit și se ocupa de buzele și mîinile crăpate, de controlarea creșterii sinilor și testiculelor și abordarea problemei mirosului corporal. O altă parte, secțiunea „Despre regimul călătorilor pe uscat și pe mare”, era o mină de informații utile pentru pelerini : insolația putea fi alinată prin stropirea pe cap cu apă de trandafiri răcită ; părțile corpului afectate de degerături puteau fi frecate cu uleiuri și cu blană de veveriță cenușie ; iar cura pentru răul de mare era un sirop făcut din struguri stricați, rodie, mentă, măr și tamarin. Poate sugestia că o infestare cu păduchi putea fi rezolvată măsind corpul cu comprese îmbibate în mercur nu era chiar atît de chibzuită.
 91. Merită să luăm în considerare ce dezvăluie această dovadă despre statele cruciate în secolul al XII-lea. Patronii care comandau lucrări cereau expres opere care să fi reflectat cultura pestriță a Orientului ? Foloseau meșteri latini care absorbisera stilurile și tehnicile orientale, fie prin studiu deliberat, fie prin transmitere orală ? Dacă așa stau lucrurile, atunci s-ar putea emite ipoteza rezonabilă că în Levantul franc se dezvolta o cultură artistică înfloritoare, de imersiune. În orice caz, este posibil ca în joc să fi existat și considerații mai practice : patronii latini au angajat pur și simplu cei mai buni artizani disponibili. Usama ibn Munqidh, pp. 145-146 ; S. Edgington, „Administrative regulations for the Hospital of St John in Jerusalem dating from the 1180s”, *Crusades*, vol. 4, 2005, pp. 21-37. În legătură cu Biserica Sfintului Mormînt, arhitectura cruciată și cultura materială în statele cruciate, vezi : Folda, *The Art of the Crusaders*, pp. 175-245 ; A. Boas, *Crusader Archaeology : The Material Culture of the Latin East*, Londra, 1999 ; N. Kanaan-Kedar, „The Figurative Western Lintel of the Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem”, în V.P. Goss, *The Meeting of the Worlds, Cultural Exchange between East and West during the Period of the Crusades*, Kalamazoo, 1986, pp. 123-132 ; N. Kanaan-Kedar, „A Neglected Series of Crusader Sculpture : The ninety-six corbels of the Church of the Holy Sepulchre”, *Israel Exploration Journal*, vol. 42, 1992, pp. 103-114 ; D. Pringle, „Architecture in the Latin East”, în J.S.C. Riley-Smith (ed.), *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford, 1995, pp. 160-184 ; D. Pringle, *The Churches of the Latin Kingdom of Jerusalem*, 3 vol., Cambridge, 1993-2007.
 92. B. Hamilton, „Rebuilding Zion : the Holy Places of Jerusalem in the Twelfth Century”, *Studies in Church History*, vol. 14, 1977, pp. 105-116 ; B. Hamilton, „The Cistercians in the Crusader States”, *Monastic Reform, Catharism and the Crusade*, 1979, pp. 405-422 ; B. Hamilton, „Ideals of Holiness : Crusaders, Contemplatives, and Mendicants”, *International History Review*, vol. 17, 1995, pp. 693-712, A. Jotischky, *The Perfection of Solitude : Hermits and Monks in the Crusader States*, University Park, Pennsylvania, 1995 ; A. Jotischky, „Gerard of Nazareth, Mary Magdalene and Latin Relations with the Greek Orthodox Church in the Crusader East in the Twelfth Century”, *Levant*, vol. 29, 1997, pp. 217-226 ; B.Z. Kedar, „Gerard of Nazareth, a neglected twelfth-century writer of the Latin East”, *Dumbarton Oaks Papers*,

- vol. 37, 1983, pp. 55-57; B.Z. Kedar, „Multidirectional conversion in the Frankish Levant”, în J. Muldoon (ed.), *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages*, 1997, pp. 190-197; B.Z. Kedar, „Latin and Oriental Christians in the Frankish Levant”, în A. Kofsky și G. Stroumsa (eds.), *Sharing the Sacred: Contacts and Conflicts in the Religious History of the Holy Land*, 1998, pp. 209-222; B.Z. Kedar, „Convergences of Oriental Christian, Muslim and Frankish worshippers: The case of Saydnaya and the knights Templar”, în Z. Hunyadi și J. Laszlovszky, *The Crusades and the Military Orders*, Budapesta, 2001, pp. 89-100.
93. Chiar și Ibn Jubayr – sursa atîtor informații utile pentru înțelegerea contactelor transculturale – și-a condimentat mărturia cu limbajul urii și al prejudecății: descriindu-l pe Balduin al IV-lea al Ierusalimului drept „rege afurisit” și „porc” și caracterizînd orașul Acra drept un cuib împuțit al „necredinței și impietății” pe care nădăjduia că Dumnezeu îl va distruge (pp. 316, 318). Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 257-429.
94. C. Hillenbrand, „Abominable acts: The career of Zengi”, în J.P. Philips și M. Hoch (eds.), *The Second Crusade: Scope and Consequences*, Manchester, 2001, pp. 111-132; Holt, *The Age of the Crusades*, pp. 38-42; H. Gibb, „Zengi and the fall of Edessa”, în K.M. Setton și M.W. Baldwin (eds.), *A History of the Crusades*, vol. I, Philadelphia, 1958, pp. 449-462.
95. În 1140, Zangi a reușit ca numele lui să fie pomenit în *khutba* (rugăciunea de vineri) ca suzeran al Damascului, însă în realitate acesta nu era decît un titlu onorific, lipsit de consistență. Guillaume de Tyr, p. 684.
96. Matei de Edessa (Continuation), p. 243; Guillaume de Tyr, p. 739; Bernard de Clairvaux, „*Epistolae*” *Sancti Bernardi Opera*, vol. 8, J. Leclercq și H.M. Rochais (eds.), Roma, 1977, pp. 314-315.
97. În legătură cu istoria și semnificația atribuirii de numere expedițiilor cruciate, vezi: Constable, „The Historiography of the Crusades”, pp. 16-17.
98. Calixt al II-lea, *Bullaire*, U. Roberts (ed.), Paris, 1891, vol. 2, pp. 266-267; D. Girgensohn, „Das Pisaner Konzil von 1153 in der Überlieferung des Pisaner Konzils von 1409”, *Festschrift für Hermann Heimpel*, vol. 2, Göttingen, 1971, pp. 1099-1100; Bernard de Clairvaux, „*Epistolae*”, p. 435.
99. Pentru textul enciclicei *Quantum praedecessores*, vezi: R. Grosse, „Überlegungen zum kreuzzugeaufreuf Eugens III. von 1145/6. Mit einer Neuedition von JL 8876”, *Francia*, vol. 18, 1991, pp. 85-92. Despre istoria celei de-a doua cruciade, vezi: V. Berry, „The Second Crusade”, K.M. Setton și M.W. Baldwin (ed.), *A History of the Crusades*, vol. I, Philadelphia, 1958, pp. 463-511; G. Constable, „The Second Crusade as Seen by Contemporaries”, *Traditio*, vol. 9, 1953, pp. 213-279; M. Gervers (ed.), *The Second Crusade and the Cistercians*, New York, 1992; A. Grabois, „Crusade of Louis VII: a Reconsideration”, în P.W. Edbury (ed.), *Crusade and Settlement*, Cardiff, 1985, pp. 94-104; J.P. Philips și M. Hoch (ed.), *The Second Crusade: Scope and Consequences*, Manchester, 2001; J.P. Philips, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, Londra, 2007. Cele mai importante surse primare pentru înțelegerea evenimentelor petrecute în Orientul Apropiat în cea de-a doua cruciadă sînt: Odon de Deuil, *De profectione Ludovici VII in Orientem*, ed. și trad. în engleză V.G. Berry, New York, 1948; Otto de Freising, *Gesta Frederici seu rectius Chronica*, G. Waitz, B. Simon și F.-J. Schmale (eds.), trad. A. Schmidt, Darmstadt, 1965; Guillaume de Tyr, pp. 718-770; John de Salisbury, *Historia Pontificalis*, ed. și trad. M. Chibnall, Londra, 1956, pp. 52-59; Ioannes Kinnamos, *The Deeds of John and Manuel Comnenus*, trad. C.M. Brand, New York, 1976, pp. 58-72; Niketas Choniates, *O' City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Detroit, 1984, pp. 35-42; Ibn al-Qalanisi, pp. 270-289; Ibn al-Athir, *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'l-Ta'rikh*, trad. D.S. Richards, vol. 2, Aldershot, 2007, pp. 7-22; Sibte ibn al-Jauzi, „The Mirror of the Times”, *Arab Historians of the Crusades*, trad. F. Gabrieli, pp. 62-63; Mihail Sirul, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199)*, ed. și trad. J.B. Chabot, vol. 3, Paris, 1905; Cronica Siriacă Anonimă, „The First and Second Crusades from an

- Anonymous Syriac Chronicle", ed. și trad. A.S. Tritton și H.A.R. Gibb, *Journal of the Royal Asiatic Society*, vol. 92, 1933, pp. 273-306.
100. În legătură cu Sfântul Bernard și cistercieni, vezi : G.R. Evans, *Bernard of Clairvaux*, New York, 2000 ; C.H. Berman, *The Cistercian Evolution*, Philadelphia, 2000.
 101. Odon de Deuil, pp. 8-9 ; Bernard de Clairvaux, „*Epistolae*”, pp. 314-315, 435 ; Philips, *The Second Crusade : Extending the Frontiers of Christendom*, pp. 61-79.
 102. „*Vita Prima Sancti Bernardi*”, *Patrologia Latina*, J.P. Migne, vol. 185, Paris, 1855, col. 381 ; Tyerman, *God's War*, p. 280 ; J. Philips, „Papacy, empire and the Second Crusade”, în J.P. Philips și M. Hoch, *The Second Crusade : Scope and Consequences*, Manchester, 2001, pp. 15-31 ; G.A. Loud, „Some reflections on the failure of the Second Crusade”, *Crusades*, vol. 4, 2005, pp. 1-14. În ciuda faptului că Graham Loud a respins convingător argumentele propuse de Jonathan Philips în 2001, în 2007 Philips a făcut o încercare mai degrabă neinformată de a-și susține ipoteza că papa Eugen era implicat în recrutările făcute de Conrad. Dimpotrivă, observațiile lui Philips despre impactul amintirii și al relațiilor de rudenie asupra recrutării sînt persuasive (Philips, *The Second Crusade : Extending the Frontiers of Christendom*, pp. 25, 87-98, 99-103, 129-130).
 103. „Chevalier, Mult es Guariz”, în S.J. Allen și E. Amt (eds.), *The Crusades : A Reader*, Peterborough, Ontario, 2003, pp. 213-214. Pentru o introducere la cîntecele cruciaților, vezi : M. Routledge, „Songs”, în J.S.C. Riley-Smith, *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, Oxford, 1995, pp. 91-111.
 104. Helmold din Bosau, *Chronica Slavorum*, ed. și trad. H. Stoob, Darmstadt, 1963, pp. 216-217 ; Eugen al III-lea, „*Epistolae et privilegia*”, *Patrologia Latina*, J.P. Migne, vol. 180, Paris, 1902, col. 1203-1204 ; Constable, „The Second Crusade as Seen by Contemporaries”, pp. 213-279 ; A. Forey, „The Second Crusade : Scope and Objectives”, *Durham University Journal*, vol. 86, 1994, pp. 165-175 ; A. Forey, „The siege of Lisbon and the Second Crusade”, *Portuguese Studies*, vol. 20, 2004, pp. 1-13 ; Philips, *The Second Crusade : Extending the Frontiers of Christendom*, pp. 136-167, 228-268.
 105. Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, pp. 142-169 ; Philips, *Defenders of the Holy Land*, pp. 73-99 ; P. Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos, 1143-1180*, Cambridge, 1994.
 106. Odon de Deuil, pp. 16-17.
 107. Suger, „*Epistolae*”, în M. Bouquet et al. (ed.), *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, vol. 15, Paris, 1878, p. 496 ; Guillaume de Tyr, pp. 751-752.

Partea a II-a

Reacția Islamului

1. Ibn al-Qalanisi, p. 266 ; Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, pp. 112-116 ; Hillenbrand, „Abominable acts : The career of Zengi”, pp. 111-132 ; C. Hillenbrand, „Jihad propaganda in Syria from the time of the First Crusade until the death of Zengi : The evidence of monumental inscriptions”, în K. Athamina și R. Heacock (eds.), *The Frankish Wars and Their Influence on Palestine*, Birzeit, 1994, pp. 60-69 ; H. Dajani-Shakeel, „Jihad in the twelfth-century Arabic poetry”, *Muslim World*, vol. 66, 1976, pp. 96-113 ; H. Dajani-Shakeel, „Al-Quds : Jerusalem in the consciousness of the counter-crusade”, în V.P. Goss, *The Meeting of Two Worlds*, Kalamazoo, 1986, pp. 201-226.
2. Ibn al-Athir, vol. 1, p. 382 ; Hillenbrand, „Abominable acts : The career of Zengi”, p. 120.
3. Ibn al-Qalanisi, pp. 271-272 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 222 ; Guillaume de Tyr, p. 956. Pentru cariera lui Nur al-Din, vezi : H. Gibb, „The career of Nur ad-Din”, în K.M. Setton și M.W. Baldwin (eds.), *A History of the Crusades*, vol. 1, Philadelphia, 1958, pp. 513-527 ; N. Elisséeff, *Nur al-Din : un grand prince musulman de Syrie au temps de Croisades*, 3 vol.,

- Damasc, 1967; Holt, *The Age of the Crusades*, pp. 42-52; Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 117-141.
4. Ibn al-Qalanisi, p. 272; Ibn Jubayr, p. 260. În secolele de dinaintea erei cruciadelor, Alepul a fost guvernat mai întâi de Selgiucizi în timpul perioadei elenistice (ce a urmat după cuceririle lui Alexandru cel Mare) și a prosperat apoi sub romani vreme de șase secole înainte de a cădea în mâinile arabilor în 637 e.n., asumind un fel de rol secundar față de Damasc. Destinul orașului au fost reînsoțit sub Dinastia irakiană a Hamdanizilor (944-1003) și, când a fost cucerit de turcii selgiucizi în 1077, a servit ca bastion la granița cu Bizanțul.
 5. Ibn al-Qalanisi, pp. 274-275; Mihail Sirul, vol. 3, p. 270; Matei din Edessa, *Continuation*, pp. 244-245; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 8.
 6. Ibn al-Athir, vol. 1, p. 350; Ibn al-Qalanisi, pp. 280-281.
 7. Ibn al-Qalanisi, pp. 281-282. Respectatul istoric german Hans Mayer a mers într-atât de departe, încât a descris atacul asupra Damascului drept „nemaipomenit de stupid” și chiar „ridicol” (Mayer, *The Crusades*, p. 103). În legătură cu această controversă, vezi: M. Hoch, *Jerusalem, Damaskus und Zweite Kreuzzug: Konstitutionelle Krise und äussere Sicherheit des Kreuzfahrerkönigreiches Jerusalem, AD 1126-54*, Frankfurt, 1993; M. Hoch, „The choice of Damascus as the objective of the Second Crusade: A re-evaluation”, în M. Balard (ed.), *Autour de la Première Croisade*, Paris, 1996, pp. 359-369; Philips, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, pp. 207-218.
 8. Sibte ibn al-Jauzi, p. 62; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 22; Ibn al-Qalanisi, p. 286; „Die Urkundend Konrads III. und seines Sohnes Heinrich”, în F. Hausman (ed.), *Monumenta Germaniae Historica, Diplomata*, vol. 9, Viena, 1969, nota 197, p. 357; Guillaume de Tyr, pp. 760-770; A. Forey, „The Failure of the Siege of Damascus in 1148”, *Journal of Medieval History*, vol. 10, 1984, pp. 13-24; M. Hoch, „The price of failure: The Second Crusade as a turning point in the history of the Latin East”, *The Second Crusade: Scope and Consequences*, Manchester, 2001, pp. 180-200; Philips, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, pp. 218-227.
 9. Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 39-40; Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, pp. 163-164.
 10. Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 1-4, 222-223. O sursă care oferă un oarecare echilibru a fost scrisă de Ibn al-Qalanisi (decedat în 1160), care și-a redactat *Cronica din Damasc* în timp ce trăia în oraș, pe la jumătatea secolului al XII-lea, dar chiar și el a sfârșit scriind sub conducerea zangidă. Ibn al-Qalanisi a îndeplinit de două ori funcția de *ra'is* – conducător al orașenilor și căpetenie a miliției urbane (Ibn al-Qalanisi, pp. 7-14). Cît despre sursele arabe din această perioadă, vezi: F. Gabrieli, „The Arabic historiography of the crusades”, în B. Lewis și P.M. Holt (eds.), *Historians of the Middle East*, Londra, 1962, pp. 98-107; D.S. Richards, „Ibn al-Athir and the later parts of the *Kamil*”, în D.O. Morgan (ed.), *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds*, Londra, 1982, pp. 76-108; A. M. Eddé, „Claude Cahen et les sources arabes des Croisades”, *Arabica*, vol. 43, 1996, pp. 89-97.
 11. După Sir Hamilton Gibb, faimosul cercetător britanic al istoriei arabe, schimbarea s-a petrecut în 1149. Gibb afirmă că acesta a fost „un punct de cotitură în concepția lui Nur al-Din despre propria misiune și în istoria Siriei musulmane. El devenise apărătorul credinței în ochii tuturor credincioșilor islamici și acum se pregătea conștient să îndeplinească îndatoririle acestui rol” (Gibb, „The career of Nur ad-Din”, p. 515). Doar un deceniu mai târziu, în 1967, Nikita Elisséeff a publicat o influentă biografie în trei volume a „marelui prinț musulman al Siriei”, perfecționînd această viziune. Elisséeff a argumentat că Nur al-Din nu a fost mînat în jihad de o devoțiune autentică și de o dorință mistuitoare de a recuceri Ierusalimul decît după 1154 (Elisséeff, *Nur al-Din*, II, p. 426). În 1991, Michael Köhler a adoptat un ton și mai radical, sugerînd că Nur al-Din nu a fost niciodată dedicat cu adevărat luptei pentru recucerirea Orașului Sfînt, ci că după 1157 a folosit propaganda pentru jihad numai ca să-și promoveze scopurile politice (Köhler, *Allianzen und Verträge*, pp. 239, 277). Referitor la această chestiune, vezi: Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 132-141.

12. În legătură cu bătălia de la Inab, vezi : Ibn al-Qalanisi, pp. 288-294 ; Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 31-32 ; Guillaume de Tyr, pp. 770-774 ; Ioannes Kinnamos, p. 97 ; Matei din Edessa, Continuation, p. 257 ; Mihail Sirul, vol. 3, pp. 288-289 ; Abu Shama, „Le Livre des Deux Jardins”, *RHC Or.* IV-V, pp. 61-64.
13. Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 31-32, 36 ; Ibn al-Qalanisi, p. 295 ; Gibb, „The career of Nur ad-Din”, pp. 515-516 ; Holt, *The Age of the Crusades*, p. 44 ; Mayer, *The Crusades*, pp. 107-108 ; Richard, *The Crusades*, p. 171 ; Jotischky, *Crusading and the Crusader States*, p. 111.
14. Susținător al Zangizilor, Ibn al-Athir a afirmat mai târziu că la începutul anilor 1150 „Nur al-Din nu avea nici o cale de a-i zădărnici [pe francii], pentru că Damascul era un obstacol între ei”. Există temerea, așa afirmă cronicarul, că francii aveau să ocupe în curând vechea metropolă, pentru că o secătuiău de bogății prin tributuri anuale grele pe care „agenții lor obișnuiau să le strângă... de la populație după ce intrau în oraș” (Ibn al-Athir, vol. 2, p. 71). Nur al-Din era cît se poate de conștient de puterea acestor argumente și a investit activ într-o propagandă de război împotriva Damascului, finanțînd compunerea poeziilor care condamnau alianța orașului cu francii. Despre regatul Ierusalimului în această perioadă, vezi : Mayer, „Studies in Queen Melisende”, pp. 95-183 ; M.W. Baldwin, „The Latin states under Baldwin III and Amalric I 1143-74”, în K.M. Setton și M.W. Baldwin (ed.), *A History of the Crusades*, Philadelphia, 1958, pp. 528-562.
15. Ibn al-Qalanisi, pp. 296-327. Elisséeff a reluat opinia potrivit căreia Nur al-Din a acordat înțietate războiului sfînt după cucerirea Damascului, susținînd că după anul 1154 emirul a acționat numai „în numele jihadului împotriva cruciaților și pentru a susține revitalizarea Islamului sunnit” (Elisséeff, *Nur al-Din*, II, p. 426). Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, p. 134.
16. Ibn Jubayr, pp. 271-272, 279 ; R. Burns, *Damascus*, Londra, 2004, p. 169. Damascul s-a dezvoltat în jurul unei oaze formate de o deltă a râului Barada, care izvorăște din munții Libanului. Musulmanii au cucerit orașul în secolul al VII-lea e.n., în timpul primului val al expansiunii arabo-islamice, iar Damascul a rămas capitala Imperiului Umaiad și sediu al califatului pînă în 750.
17. Ibn al-Qalanisi, p. 340 ; B. Hamilton, „The Elephant of Christ : Reynald of Châtillon”, *Studies in Church History*, vol. 15, 1978, pp. 97-108.
18. Guillaume de Tyr, pp. 860-861 ; Philips, *Defenders of the Holy Land*, pp. 100-139 ; Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, pp. 163-187.
19. Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 141-142 ; Guillaume de Tyr, pp. 873-874.
20. Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 146-150 ; Guillaume de Tyr, pp. 874-877 ; Cahen, *La Syrie du Nord*, pp. 408-409.
21. Nur al-Din a promovat peste tot în regatul său un astfel de program de construcții : în 1159 a finanțat ridicarea edificiului Madrasa al-Shu‘aybiyya din Alep, unul dintre cele 42 de colegii islamice construite în oraș în timpul domniei lui, dintre care jumătate se bucurau de patronajul lui personal. Amvonul lui Nur al-Din a supraviețuit intact 800 de ani, însă în 1969 a fost distrus de un foc aprins de un fanatic australian. Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, pp. 118-167 ; D.S. Richards, „A text of Imad al-Din on twelfth-century Frankish Muslim relations”, *Arabica*, vol. 25, 1978, pp. 202-204 ; D.S. Richards, „Imad al-Din al-Isfahani : Administrator, litterateur and historian”, în M. Shatzmiller (ed.), *Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria*, Leiden, 1993, pp. 133-146 ; E. Sivan, „The beginnings of the *Fada’il al-Quds* literature”, *Israel Oriental Studies*, vol. 1, 1971, pp. 263-272 ; E. Sivan, „Le caractère sacré de Jérusalem dans l’Islam aux XIIe-XIIIe siècles”, *Studia Islamica*, vol. 27, 1967, pp. 149-182 ; N. Elisséeff, „Les monuments de Nur al-Din”, *Bulletin des Études Orientales*, vol. 12, 1949-1951, pp. 5-43 ; N. Elisséeff, „La titulaire de Nur al-Din après ses inscriptions”, *Bulletin des Études Orientales*, vol. 14, 1952-1954, pp. 155-196 ; I. Hasson, „Muslim literature in praise of Jerusalem : *Fada’il Bayt al-Maqdis*”, *The Jerusalem Cathedral*,

- Ierusalim, 1981, pp. 168-184; Y. Tabbaa, „Monuments with a message : Propagation of *jihad* under Nur al-Din”, în V.P. Goss (ed.), *The Meeting of Two Worlds*, Kalamazoo, 1986, pp. 223-240.
22. Ibn al-Qalanisi, p. 303.
 23. Guillaume de Tyr, p. 903; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 62; C.F. Petry (ed.), *Cambridge History of Egypt : Islamic Egypt, 640-1517*, Cambridge, 1998; Y. Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, Leiden, 1991; Y. Lev, „Regime, army and society in medieval Egypt, 9th-12th centuries”, în Y. Lev (ed.), *War and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries*, Leiden, 1997, pp. 115-152.
 24. Ibn al-Athir, vol. 2, p. 138; Guillaume de Tyr, pp. 864-868; Pentru perspectiva latină asupra campaniilor egiptene din anii 1160, vezi: Mayer, *The Crusades*, pp. 117-122; Phillips, *Defenders of the Holy Land*, pp. 140-167.
 25. Guillaume de Tyr, p. 871; Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 144; M.C. Lyons și D.E.P. Jackson, *Saladin. The Politics of the Holy War*, Cambridge, 1979, pp. 6-9.
 26. Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 144, 163; Guillaume de Tyr, p. 922; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 9-25; Smail, *Crusading Warfare*, pp. 183-185.
 27. Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 175, 177; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 25-29.
 28. Holt, *The Age of the Crusades*, pp. 48-52; Mayer, *The Crusades*, p. 122; Jotischky, *Crusading and the Crusader States*, pp. 115-116; Madden, *The New Concise History of the Crusades*, p. 68. Pentru guvernarea lui Saladin în Egipt, vezi: Y. Lev, *Saladin in Egypt*, Leiden, 1999; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 31-69.
 29. Această istorioară colorată este o poveste bună și, cu toate că ar putea fi bazată pe fapte, nu este înregistrată decât în sursele aiubide, motiv pentru care rămâne neconfirmată. Este posibil ca unele dintre detaliile ei să fi fost fabricate pentru a justifica niște măsuri represive luate împotriva curții fatimide. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 33-34.
 30. Ibn al-Athir, vol. 2, p. 180. Despre relațiile dintre statele cruciate, Bizanț și Occident în această perioadă, vezi: J.L. La Monte, „To What Extent was the Byzantine Emperor the Suzerain of the Latin Crusading States?”, *Byzantion*, vol. 7, 1932, pp. 253-264; R.C. Smail, „Relations between Latin Syria and the West, 1149-1187”, *Transactions of the Royal Historical Society*, seria a V-a, vol. 19, 1969, pp. 1-20; Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, pp. 198-209; Phillips, *Defenders of the Holy Land*, pp. 168-224.
 31. Un cronicar arab a insinuat că al-Adid ar fi fost otrăvit, însă chiar dacă Saladin ar fi fost implicat în plănuierea morții atât de oportune a califului, el preferase o formă mai subtilă de asasinare, și nu tradiționala baie de sânge egipteană. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 44-48.
 32. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 46-49, 61-65; Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 197-200, 213-214.
 33. Baha al-Din Ibn Shaddad, *The Rare and Excellent History of Saladin*, trad. D.S. Richards, Aldershot, 2001, p. 49.
 34. Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 221-222; Guillaume de Tyr, p. 956.
 35. Baha al-Din, p. 28; Imad al-Din al-Isfahani, *Conquête de la Syrie et de la Palestine par Saladin*, trad. H. Massé, Paris, 1972; Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 223-409; Abu Shama, „Le Livre des Deux Jardins”, IV, p. 159 - V, p. 109; Gabrieli, *Arab Historians of the Crusades*, pp. 87-252; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 435-436. Despre sursele referitoare la viața lui Saladin, vezi: H.A.R. Gibb, „The Arabic Sources for the life of Saladin”, *Speculum*, vol. 25.1, 1950, pp. 58-74; D.S. Richards, „A consideration of two sources for the life of Saladin”, *Journal of Semitic Studies*, vol. 25, 1980, pp. 46-65. Despre cariera lui Saladin după 1174, vezi: S. Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, Londra, 1898; H. Gibb, „Saladin”, în K.M. Setton și M.W. Baldwin (ed.), *A History of the Crusades*, vol. 1, Philadelphia, 1958, pp. 563-589; H.A.R. Gibb, „The armies of Saladin”, *Studies in the Civilization of Islam*, ed. S.J. Shaw și W.R. Polk, Londra, 1962, pp. 74-90; H.A.R. Gibb, „The Achievement of Saladin”, în Shaw și Polk (ed.), *Studies in the Civilization of Islam*, pp. 91-107; H.A.R. Gibb, *The Life of Saladin*, Oxford, 2006; A. Ehrenkreutz, *Saladin*, Albany, 1972; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 71-374; H. Möhring, „Saladins

- Politik des Heiligen Kriegeres", *Der Islam*, vol. 61, 1984, pp. 322-326; H. Möhring, *Saladin : The Sultan and His Times 1138-1193*, trad. D.S. Bachrach, Baltimore, 2008; Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, pp. 171-195. În legătură cu adoptarea titlului de „sultan”, vezi : P.M. Holt, „The sultan as idealised ruler : Ayyubid and Mamluk prototypes”, în M. Kunt și C. Woodhead (ed.), *Suleyman the Magnificent and His Age*, Harrow, 1995, pp. 122-137.
36. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 73-74.
 37. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 79-84; Baha al-Din, p. 51; Guillaume de Tyr, p. 968.
 38. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 85-86.
 39. După câte se pare, primul armistițiu a fost încheiat în taină cu contele de Tripoli, în primăvara anului 1175 (chiar înainte de prima bătălie împotriva coaliției dintre Alep și Mosul), pentru a preveni deschiderea unui al doilea front împotriva creștinilor. În luna iulie a aceluiași an, sultanul a intrat într-un dialog mai public cu un diplomat de nivel înalt al regatului Ierusalimului. Adevărul este că izvoarele musulmane și latine par să fie de acord cu faptul că Saladin a fost avantajat în aceste negocieri, promițând să elibereze niște prizonieri franci din Homs în schimbul unor asigurări solide că nu vor exista mișcări pentru contracararea campaniilor sale împotriva orașului Alep. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 86-110.
 40. Guillaume de Tyr, pp. 953-954.
 41. Lewis, *The Assassins*, pp. 116-117.
 42. Lyons și Jackson, *Saladin*, p. 130; S.B. Edgington, „The doves of war : the part played by carrier pigeons in the crusades”, în M. Balard (ed.), *Autour de la Première Croisade*, Paris, 1996, pp. 167-176; D. Jacoby, „The supply of war materials in Egypt in the crusader period”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, vol. 25, 2001, pp. 102-132.
 43. Guillaume de Tyr, pp. 961-962.
 44. B. Hamilton, „Baldwin the leper as war leader”, în A.V. Murray (ed.), *From Clermont to Jerusalem*, Turnhout, 1998, pp. 119-130; B. Hamilton, *The Leper King and His Heirs : Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*, 2000.
 45. Guillaume de Tyr, p. 961. Piers Mitchell a publicat un valoros studiu despre lepra lui Balduin al IV-lea ca appendice la biografia regelui lepros scrisă de Bernard Hamilton (Hamilton, *The Leper King*, pp. 245-258).
 46. *Anonymi auctoris Chronicon ad AC 1234 pertinens*, I.B. Chabot (ed.), trad. A. Abouna, 2 vol. Louvain, 1952-1974, p. 141.
 47. Guillaume de Tyr, p. 991; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 253; Baha al-Din, p. 54; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 121-126; Hamilton, *The Leper King*, pp. 132-136.
 48. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 130-133.
 49. Săpăturile arheologice la castelul Vadul lui Iacob, conduse de profesorul Ronnie Ellenblum de la Universitatea Ebraică din Ierusalim, reprezintă un progres masiv în domeniul studiilor despre cruciade. Săpăturile oferă o perspectivă surprinzătoare de amănunțită asupra lumii cruciadelor – echivalentul unui instantaneu al secolului al XII-lea –, pentru că Vadul lui Iacob este cel dintâi castel descoperit exact așa cum era în 1179, cu garnizoana măcelărită aflată încă între zidurile sale. Multe dintre descoperirile fizice și materiale din sit pot fi datate cu o precizie incredibilă până în dimineața zilei de joi, 29 august 1179, pentru că se găseau sub clădirile care au ars și s-au prăbușit când fortăreața a fost cucerită. În mod ironic, faptul că cetățuia nu era terminată îi dă mai multă valoare din punct de vedere arheologic, fiindcă ruinele ei oferă o perspectivă de neprețuit asupra tehnicilor utilizate de constructorii de castele din Evul Mediu. Guillaume de Tyr, p. 998; M. Barber, „Frontier warfare in the Latin kingdom of Jerusalem : the campaign of Jacob's Ford, 1178-9”, în J. France și W.G. Zajac (ed.), *The Crusade and Their Sources : Essay Presented to Bernard Hamilton*, Aldershot, 1998, pp. 9-22; R. Ellenblum, „Frontier Activities : the transformation of a Muslim sacred site into the Frankish castle of Vadum Jacob”, *Crusades*, vol. 2, 2003, pp. 83-97; Hamilton, *The Leper King*, pp. 142-147; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 133-143.

50. Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, pp. 211-230. În mod deloc surprinzător, date fiind avantajele dobândite de Saladin de pe urma morții lui al-Salih, au circulat unele zvonuri că agenții aiubizi l-ar fi otrăvit pe moștenitorul zangid. În orice caz, reacția inițială lentă și oarecum ineptă a lui Saladin la moartea lui al-Salih (care i-a permis lui Imad al-Din Zangi să pună mâna pe putere în Alep) indică probabil faptul că sultanul nu a fost implicat. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 143-160.
51. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 165-170; Hamilton, *The Leper King*, pp. 172-175.
52. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 170-175; Hamilton, *The Leper King*, pp. 175-177.
53. Guillaume de Tyr, p. 1037.
54. Această expansiune teritorială l-a determinat pe Saladin să facă o redistribuire a puterii și responsabilității în regatul său. Fratele lui, al-'Adil, care guvernase Egiptul începând din 1174, a fost chemat în Siria ca să ia în stăpânire Alepul – poate și cu sugestia că ar putea continua o expansiune semiindependentă în Jazirah. Nepotul sultanului, Taqi al-Din, a fost promovat, preluând responsabilitatea regiunii Nilului. Celălalt nepot de încredere al lui Saladin, Farruh-Shah, murise la sfârșitul anului 1182 din cauza unor probleme de sănătate; pentru moment, era înlocuit în Damasc de Ibn al-Muqaddam. Lyons și Jackson, *Saladin*, p. 202.
55. Pe vremuri era la modă să se spună că nobilimea latină a regatului Ierusalimului era divizată în două facțiuni distincte și opuse, care se luptau pentru putere și influență pe măsură ce sănătatea și autoritatea lui Balduin al IV-lea apuneau. Pe de o parte, se sugera, existau „baronii nativi”, printre care se găseau și contele Raymond al III-lea de Tripoli și Ibelinii, care erau familiarizați cu realitățile politice și militare ale vieții din Levant, și cei dornici să adopte o atitudine precaută în relațiile cu Saladin și cu Islamul; de cealaltă parte, „partida de curte” agresivă și parvenită, care-i includea pe Guy de Lusignan, Sibylla, Agnes și Josselin de Courtenay și Renaud de Châtillon, despre care se presupune că erau niște nou-veniți încăpățânați. Problema cu această imagine, prezentată cu entuziasm de Steven Runciman în anii '50, de pildă, este că ea are puțină legătură cu realitatea. Caracterul și politicile acestor „facțiuni” nu au fost niciodată atât de bine definite, și nici membrii „partidei de curte” nu erau niște proaspăt veniți prost informați – Renaud de Châtillon și familia Courtenay, de exemplu, erau personaje bine afirmate în Levant. Această imagine tradițională a facțiunilor politice endemice în anii 1180 mai este suspectă și pentru că tinde să încorporeze fără discernământ punctele de vedere și prejudecățile lui Guillaume de Tyr, care era el însuși implicat îndeaproape în evenimente și un susținător înflăcărat al lui Raymond de Tripoli. P.W. Edbury, „Propaganda and Faction in the Kingdom of Jerusalem: The Background to Hattin”, în M. Shatzmiller (ed.), *Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria*, 1993, pp. 173-189; Hamilton, *The Leper King*, pp. 139-141, 144-145, 149-158.
56. Ernoul, *La Chronique d'Ernoul*, ed. L. de Mas Latrie, Paris, 1871, pp. 69-70; Abu Shama, p. 231; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 185-188; Hamilton, „The Elephant of Christ”, pp. 103-104; Hamilton, *The Leper King*, pp. 179-185.
57. Printre aceștia se număra și Raymond de Tripoli care, după o tentativă de lovitură de stat în 1180, a petrecut doi ani în comitatul de Tripoli (într-o stare efectivă de exil în afara Palestinei) înainte de a se reconcilia cu Balduin al IV-lea în primăvara anului 1182. Guillaume de Tyr, pp. 1048-1049; R.C. Smail, „The predicaments of Guy of Lusignan, 1183-87”, în B.Z. Kedar, H.E. Meyer și R.C. Smail (eds.), *Outremer*, Ierusalim, 1982, pp. 159-176.
58. Guillaume de Tyr, p. 1058.
59. Ibn Jubayr oferă și o înșiruire amănunțită a taxelor comerciale impuse atât de musulmani, cât și de latini negustorilor „străini”. În circumstanțe normale, negustorii musulmani care treceau prin Transiordania sau Galileea le plăteau francilor o vamă. Acest fapt generează ipoteza ca Saladin să fi ținut spre aceste două regiuni în parte ca să le deschidă comerțului fără taxele impuse de creștini. Ibn Jubayr, pp. 300-301.

60. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 234-239. Potrivit lui Ibn al-Athir (vol. 2, p. 309), Nasir al-Din „a băut vin, făcându-și prea mult pe plac, și pînă în zori era mort. Unii au istorisit – și ei poartă răspunderea pentru aceasta – că Saladin a aranjat ca un om, pe nume al-Nasih, de loc din Damasc, să se ducă la el, să chefuliască împreună cu el și să-i dea o băutură otrăvită. Dimineața, al-Nasih a fost de negăsit”.
61. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 239-241 ; Ehrenkreutz, *Saladin*, p. 237 ; Ellenblum, *Crusader Castles and Modern Histories*, pp. 275 sqq.
62. Guillaume de Tyr, p. 968. Cam în același timp, Ibn Jubayr (p. 311) saluta „isprăvile memorabile ale lui Saladin în chestiunile lumești și religioase și rîvna lui în purtarea unui război sfînt împotriva dușmanilor lui Dumnezeu”, remarcînd că „strădaniile lui pentru dreptate și poziția luată în apărarea ținuturilor islamice sînt prea multe ca să poată fi numărate”. Această mărturie este semnificativă, pentru că nu a fost influențată de evenimentele ulterioare.
63. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 243-246.
64. P. Balog, *The Coinage of the Ayyubids*, Londra, 1980, p. 77 ; N. Jaspert, *The Crusades*, p. 73.
65. Ibn al-Athir, vol. 2, p. 320 ; Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, pp. 175-185.
66. Imad al-Din, p. 22 ; C.P. Melville și M.C. Lyons, „Saladin's Hattin Letter”, în B.Z. Kedar (ed.), *The Horns of Hattin*, Ierusalim, 1992, pp. 208-212.
67. Imad al-Din, p. 23. Pentru înfrîngerea francilor de către Saladin, vezi : *Libellus de expugnatione Terrae Sanctae per Saladinum, Radulphi de Coggeshall Chronicon Anglicanum*, J. Stevenson (ed.), Rolls Series 66, Londra, 1875, pp. 209-262. O traducere a acestui text este disponibilă în : J.A. Brundage, *The Crusades : A Documentary Survey*, Milwaukee, 1962, pp. 153-163. Pentru bătălia de la Hattin, vezi : Smail, *Crusading Warfare*, pp. 189-197 ; P. Herde, „Die Kämpfe bei den Hörnen von Hittin und der Untergang des Kreuzritterheeres”, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, vol. 61, 1966, pp. 1-50 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 255-266 ; B.Z. Kedar, „The Battle of Hattin revisited”, în B.Z. Kedar (ed.), *The Horns of Hattin*, Ierusalim, 1992, pp. 190-207.
68. Imad al-Din, p. 25. Propria experiență de a străbate la pas Israelul de la granița libaneză pînă la Ierusalim în iulie 1999 m-a făcut să realizez cît de importantă poate fi apa în timpul unei campanii de vară. Consumul meu de apă a atins extraordinara cantitate de 17 litri pe zi ! Din fericire, eu aveam o mulțime de posibilități de a-mi umple sticlele de apă – în 1187 latinii nu au fost atît de norocoși.
69. Eracles, „L'Estoire de Eracles empereur et la conqueste de la Terre d'Outremer”, *RHC Occ.* II, Paris, 1859, pp. 62-65 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 321 ; Imad al-Din, p. 26.
70. Imad al-Din, p. 26 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 322.
71. Ibn al-Athir, vol. 2, p. 323 ; Imad al-Din, p. 26.
72. Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 323-324. Acest episod celebru a fost înregistrat în numeroase relatări musulmane și creștine, cu variații minore în legătură cu atitudinea lui Renaud (iar unele surse externe susțin că el a rămas sfidător pînă la capăt) și cu faptul că Saladin l-a ucis sau nu pe Renaud cu mîna lui. Vezi, de exemplu : Melville și Lyons, „Saladin's Hattin Letter”, p. 212 ; Imad al-Din, pp. 27-28 ; Baha al-Din, pp. 74-75 ; M.R. Morgan (ed.), *La Continuation de Guillaume de Tyr (1184-1197)*, Paris, 1982, pp. 55-56.
73. Imad al-Din, pp. 28-29 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 324.
74. Imad al-Din, p. 31. Un spectacol atît de îngrozitor ca acela al măcelării stîngace a prizonierilor a fost pus în scenă pentru amuzamentul privitorilor în 1178. Cu această ocazie, Imad al-Din însuși a fost rugat de Saladin să participe la executarea în masă a unor prizonieri creștini, însă a refuzat cînd a descoperit că victima atribuită lui nu era decît un băiețandru. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 131-132. Melville și Lyons, „Saladin's Hattin Letter”, pp. 210, 212 ; Z. Gal, „Saladin's Dome of Victory at the Horns of Hattin”, în B.Z. Kedar (ed.), *The Horns of Hattin*, Ierusalim, 1992, pp. 213-215.

75. „*Historia de expeditione Friderici Imperatoris*”, *Quellen zur Geschichte der Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I*, A. Chroust (ed.), *Monumenta Germaniae Historica: Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Berlin, 1928, pp. 2-4; *La Continuation de Guillaume de Tyr*, pp. 56-58. Imensa bogăție a orașului Acra și valoroasele proprietăți funciare au fost repartizate între trei dintre cei mai importanți locotenenți ai lui Saladin – al-Afdal, Taqi al-Din și Isa –, cu toate că mai târziu chiar și Imad al-Din a admis că sultanul ar fi putut fi sfătuit mai bine să păstreze pentru propria vistierie măcar o parte din prada de război. Despre strategia lui Saladin după Hattin, vezi: W.J. Hamblin, „Saladin and Muslim military theory”, în B.Z. Kedar (ed.), *The Horns of Hattin*, Ierusalim, 1992, pp. 228-238.
76. Ibn al-Athir, vol. 2, p. 328; Runciman, *A History of the Crusades*, vol. 2, p. 471.
77. Aceste idei extraordinar de influente pot fi depistate în lucrările moderne. În anii '50, Hamilton Gibb scria că Ierusalimul s-a predat „în condiții care confirmau – dacă mai era nevoie de vreo confirmare – reputația lui [Saladin] pentru curtoazia și generozitatea lui fără măsură” („Saladin”, p. 586). Cam în aceeași perioadă, Steven Runciman – a cărui expunere în trei volume despre cruciade este viciată adesea de imprecizie istorică, dar care continuă să fie citită pe larg – susținea că sultanul a menționat expres evenimentele din 1099 în tratativele cu Balian. Runciman adăuga că „Saladin, cită vreme îi era recunoscută puterea, era gata să fie generos și a dorit ca Ierusalimul să sufere cât mai puțin cu puțință”; istoricul continuă făcând o comparație contrastantă între musulmanii „umani” și francii care „se bălăciseră în singele victimelor lor” (*A History of the Crusades*, vol. 2, pp. 465-466). În 1988, aceste sentimente au fost reluate de Hans Mayer atunci când a afirmat că locuitorii Ierusalimului „aveau motive să fie recunoscători că se găseau în puterea unui inamic milos” (*The Crusades*, pp. 135-136). Și Carole Hillenbrand, în studiul ei despre cruciade dintr-o perspectivă islamică (1999), o lucrare de referință, a pus în valoare mărinimia lui Saladin, susținând că pentru cronicarii musulmani „valoarea propagandistică a cuceririi fără vărsare de sânge a Ierusalimului de către Saladin însemna mai mult decât tentația, învinsă repede, de a pretinde răzbunare” (*The Crusades: Islamic Perspectives*, p. 316).
78. Imad al-Din, *Arab Historians of the Crusades*, pp. 156-158. Textul lui Massé susținea în acest punct (p. 46, nota 2) că relatarea lui Imad al-Din a fost reprodusă de Abu Shama (deși lucrurile nu stau așa) și de aceea Massé nu a prezentat această parte a textului. Din acest motiv am citat aici traducerea lui Gabrieli. Baha al-Din, pp. 77-78; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 273-276; Richard, *The Crusades*, p. 210. Referințe la precedentul stabilit de prima cruciadă nu apar decât în sursele de mai târziu: Ibn al-Athir, vol. 2, p. 332; *La Continuation de Guillaume de Tyr*, pp. 66-67.
79. S-ar putea ca Saladin să fi încercat să plănuiască predarea negociată a Ierusalimului la începutul lunii septembrie, când era angajat în asediul Ascalonului, însă francii au refuzat. *La Continuation de Guillaume de Tyr*, pp. 61-63; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 271-272.
80. Imad al-Din, *Arab Historians of the Crusades*, p. 158; Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 333-334. Și spitalului din Ierusalim i s-a permis să stea deschis timp de un an, ca pacienții să nu fie prejudiciați, după care a fost transformat într-un colegiu pentru studiul legii islamice. Ca răspuns la rugămintea lui Isa, Saladin a fost de acord să le îngăduie creștinilor „răsăriteni” să rămână în Orașul Sfânt dacă acceptau statutul de supuși și plăteau o răscumpărare plus obişnuitul impozit pe cap de locuitor datorat de nemusulmanii care trăiau sub stăpânirea islamică.
81. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 275-276.
82. Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 188-192, 286-291, 298-301, 317-319.
83. Ibn al-Athir, vol. 2, p. 335; Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, p. 316.

Partea a III-a

Confruntarea campionilor

1. A treia cruciadă este prima expediție pentru studierea căreia istoricii moderni au acces la sursele detaliate oferite de martori oculari, atît latine, cît și musulmane. Printre observatorii occidentali se numără Ambroise, un cleric normand care a plecat în cruciadă alături de Richard Inimă-de-Leu, iar apoi, între anii 1194 și 1199, a scris un poem epic în versuri în franceza veche, în care a povestit expediția – *L'Estoire de la guerre sainte* –, care are peste 12.000 de versuri. Se pare că relatarea lui Ambroise a fost folosită de un alt cruciat, Richard de Templo, care și-a redactat în limba latină propria istorie narativă a cruciadei, *Itinerarum Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi* (*Itinerarul pelerinilor și faptele Regelui Richard*). Relatările, biografiile și scrisorile redactate de trei nobili cu funcții înalte de la curtea lui Saladin – Imad al-Din, Baha al-Din și *cadi*-ul al-Fadil – oferă detalii extrem de valoroase privind perspectiva musulmană asupra cruciadei. Totodată, ele pot fi comparate în mod util cu mărturia istoricului mosul Ibn al-Athir, care nu era partizan al Dinastiei aiubide a lui Saladin. În pofida acestei abundențe de materiale provenind din surse primare, există o surprinzătoare lipsă de studii moderne cu autoritate dedicate exclusiv celei de-a treia cruciade. Prin urmare, am consacrat a treia parte a acestei lucrări celei de-a treia cruciade. Printre principalele surse moderne despre această expediție se numără : Baha al-Din, pp. 78-245 ; Imad al-Din, pp. 63-434 ; Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 335-409 ; Abu Shama, „Le Livre des Deux Jardins”, *RHC Or. IV*, pp. 341-522, V, pp. 3-101 ; Ambroise, *The History of the Holy War : Ambroise's Estoire de la Guerre Sainte* ed. și trad. M. Ailes și M. Barber, 2 vol., Woodbridge, 2003 (toate trimiterele următoare la Ambroise se referă la ediția în versuri în limba franceză veche din vol. 1). *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Richardi, Chronicles and Memorials of the Reign of Richard I*, vol. 1, ed. W. Stubbs, Rolls Series 38, Londra, 1864. Pentru o traducere și o introducere utilă privind complexitățile acestui text, vezi : *Chronicle of the Third Crusade : A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*, trad. H. Nicholson, Aldershot, 1997. *La Continuation de Guillaume de Tyr*, pp. 76-158. Pentru o traducere a acestui text și o serie de alte surse asociate, vezi : P.W. Edbury (trad.), *The Conquest of Jerusalem and the Third Crusade : Sources in Translation*, Aldershot, 1996. Pentru documentări suplimentare legate de aceste surse, vezi : C. Hanley, „Reading the past through the present : Ambroise, the minstrel of Reims and Jordan Fantosme”, *Mediaevalia*, vol. 20 (2001), pp. 263-281 ; M.J. Ailes, „Heroes of war : Ambroise's Heroes of the Third Crusade”, *Writing War : Medieval Literary Responses*, ed. F. Le Saux și C. Saunders, Woodbridge, 2004 ; P.W. Edbury, „The Lyon Eracles and the Old French Continuation of William of Tyre”, *Montjoie : Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, ed. B.Z. Kedar, J.S.C. Riley-Smith și R. Hiestand, Aldershot, 1997, pp. 139-153. Printre sursele secundare care contribuie la o mai bună înțelegere a celei de-a treia cruciade se numără : S. Painter, „The Third Crusade : Richard the Lionhearted and Philip Augustus”, *A History of the Crusades*, vol. 2, ed. K.M. Setton, Madison, 1969, pp. 45-85 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 279-363. H. Möhring, *Saladin und der dritte Kreuzzug*, Wiesbaden, 1980 ; J. Gillingham, *Richard I*, New Haven și Londra, 1999 ; Tyerman, *God's War*, pp. 375-474.
2. „*Annales Herbipolenses*”, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, ed. G.H. Pertz et al., vol. 16, Hanovra, 1859, p. 3.
3. E. Haverkamp, *Medieval Germany, 1056-1273*, Oxford, 1988 ; E. Hallam, *Capetian France, 987-1328*, ediția a 2-a, Harlow, 2001 ; W.L. Warren, *Henry II*, Londra, 1973 ; J. Gillingham, *The Angevin Empire*, ediția a 2-a, Londra, 2001.
4. „*Historia de expeditione Friderici Imperatoris*”, pp. 6-10. Textul enciclicei *Audita tremendi* este tradus și în : Riley-Smith, *The Crusades : Idea and Reality*, pp. 63-67.

5. Gerald de Wales, *Journey through Wales*, trad. L. Thorpe, Londra, 1978, p. 204. Cu privire la predicarea celei de-a treia cruciade, vezi: C.J. Tyerman, *England and the Crusades*, Chicago, 1988, pp. 59-75; Tyerman, *God's War*, pp. 376-399. Conform mărturiilor musulmane, predicatorii latini din Europa se foloseau și de tablouri care înfățișau atrocități comise de musulmani – inclusiv pîngărirea Sfîntului Mormînt – pentru a-și impresiona publicul și pentru a stimula recrutările. Baha al-Din, p. 125; Ibn al-Athir, vol. 2. p. 363. Acest fapt nu este atestat de sursele occidentale.
6. Routledge, „Songs”, p. 99. Alți poeți au dezvoltat aceste idei. Îndeosebi cei care nu îmbrățișau cauza crucii erau acuzați de lășitate și de faptul că nu voiau să lupte. În unele cercuri, se obișnuia ca acei care nu urmau să participe la cruciadă să fie umiliți, dîndu-li-se „lînă și furci”, unelte pentru tors, pentru a sugera că sînt buni să facă doar munca femeilor – fapt ce precedea cu mult pedeapsa umilitoare care consta în acoperirea cu păcură și pene albe.
7. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 33; Routledge, „Songs”, p. 108.
8. *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 143-144.
9. Gillingham, *Richard I*, pp. 1-23. În 1786, istoricul englez David Hume l-a criticat pe Richard pentru că neglijase Anglia, dar aflulxul de critici a început cu adevărat abia cu William Stubbs, care, în 1867, l-a descris pe Richard Inimă-de-Leu drept „un fiu nedemn, un soț netrebnic, un conducător egoist și un bărbat vicios” și „un bărbat însetat de sînge... prea obișnuit cu măcelurile”. În Franța, lucrarea lui René Grousset din 1936 susține această idee, caracterizîndu-l pe Richard drept un „cavaler brutal și lipsit de inteligență”, în timp ce istoria medievală a Angliei a lui A.L. Poole din 1955 afirmă că „el a folosit Anglia drept o bancă din care a luat bani peste limita fondurilor, pentru a-și finanța întreprinderile ambițioase din alte părți”. În 1974, profesorul american James Brundage declara că Richard fusese „o mașină de ucis inegalabilă... [dar] în sala de consiliu era complet dezorientat”, concluzionînd sigur pe sine că „a fost cu siguranță unul dintre cei mai răi conducători pe care i-a avut vreodată Anglia”. În perioada victoriană, cel puțin, această evaluare negativă contrazicea romantizarea populară a domniei lui Richard, promovată în opere ficționale precum cele ale lui Walter Scott. La mijlocul secolului al XIX-lea, o statuie monumentală din bronz a lui Richard Inimă-de-Leu călare a fost plasată lângă Palatul Parlamentului din Londra – un tribut adus „marelui erou englez”, plătit din bani publici. Printre alte studii academice recente consacrate lui Richard I se numără: J.L. Nelson (ed.), *Richard Coeur de Lion in History and Myth*, Londra, 1992; J. Gillingham, „Richard I and the Science of War”, *War and Government: Essays in Honour of J.O. Prestwich*, ed. J. Gillingham și J.C. Holt, Woodbridge, 1984, pp. 78-79; R.A. Turner și R. Heiser, *The Reign of Richard the Lionheart: Ruler of the Angevin Empire*, Londra, 2000; J. Flori, *Richard the Lionheart: Knight and King*, Londra, 2007. Pe lângă dovezile prezentate de Ambroise și *Itinerarium Peregrinorum*, principalele surse pentru cariera și cruciada lui Richard I includ: Roger de Howden, *Gesta Regis Henrici II et Ricardi I*, 2 vol., ed. W. Stubbs, Roll Series 49, Londra, 1867; Roger de Howden, *Chronica*, vol. 3 și 4, ed. W. Stubbs, Rolls Series 51, Londra, 1879. Cu privire la Howden, vezi: J. Gillingham, „Roger of Howden on Crusade”, *Medieval Historical Writing in the Christian and Islamic Worlds*, ed. D.O. Morgan, Londra, 1982; Richard de Devizes, *The Chronicle of Richard of Devizes of the Time of Richard the First*, ed. și trad. J.T. Appleby, Londra, 1963; William de Newburg, *Historia Rerum Anglicarum, Chronicles of the Reigns of Stephen, Henric II and Richard I*, vol. 1, ed. R. Howlett, Rolls Series 82, Londra, 1884; Ralph de Coggeshall, *Chronicon Anglicanum*, ed. J. Stevenson, Rolls Series 66, Londra, 1875; Ralph de Diceto, *Ymagines Historiarum, The Historical Works of Master Ralph of Diceto*, vol. 2, ed. W. Stubbs, Rolls Series 68, Londra, 1876.
10. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 143.
11. Roger de Howden, *Gesta*, vol. 2, pp. 29-30. Pentru Filip August, vezi: J. Richard, „Philippe Auguste, le croisade et le royaume”, *La France de Philippe Auguste: Le temps des mutations*, ed. R.-H. Bautier, Paris, 1982, pp. 411-424; J.W. Baldwin, *The Government of Philip*

- Augustus : Foundations of French Royal Power in the Middle Ages*, Berkeley și Londra, 1986 ; J. Bradbury, *Philip Augustus, King of France 1180-1223*, Londra, 1998 ; J. Flori, *Philippe Auguste, roi de France*, Paris 2002.
12. Pentru Frederic Barbarossa și cruciada sa, vezi : P. Munz, *Frederick Barbarossa : A Study in Medieval Politics*, Londra, 1969 ; F. Oppl, *Friedrich Barbarossa*, Darmstadt, 1990 ; E. Eickhoff, *Friedrich Barbarossa im Orient : Kreuzzug und Tod Friedrichs I*, Tübingen, 1977 ; R. Chazan, „Emperor Frederick I, the Third Crusade and the Jews”, *Viator*, vol. 8, pp. 83-93 ; Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, pp. 230-242 ; H.E. Mayer, „Der Brief Kaiser Friedrichs I an Saladin von Jahre 1188”, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, vol. 14, 1958, pp. 488-494 ; C.M. Brand, „The Byzantines and Saladin, 1185-1192 : Opponents of the Third Crusade”, *Speculum*, vol. 37, 1962, pp. 167-181. Cîndva se credea că Frederic I-ar fi contactat el însuși pe Saladin în acest moment, dar cele două scrisori latine considerate copii ale corespondenței lor sînt considerate acum falsuri. Totuși, este posibil ca Barbarossa să fi inițiat un contact diplomatic cu Saladin după 1170.
 13. Gerald de Wales, „*Liber de Principis Instructione*”, *Giraldi Cambriensis Opera*, vol. 8, ed. G.F. Warner, Roll Series 21, Londra, 1867, p. 296.
 14. Zeciuală a avut un impact suplimentar asupra recrutării, deoarece toți cei care se alăturau cruciadei erau scutiți de ea ; în consecință, Roger de Howden a observat că „toți bărbații bogați [de pe teritoriul angevin], atât clericii, cît și laicii, s-au repezit în grupuri mari să îmbrățișeze cauza crucii”. Roger de Howden, *Gesta*, vol. 2, pp. 32, 90.
 15. Roger de Howden, *Gesta*, vol. 2, pp. 110-111. Cu privire la problema transportului naval, vezi : J.H. Pryor, *Geography, Technology and War : Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649-1571*, Cambridge, 1987 ; J.H. Pryor, „Transportation of horses by the sea during the era of the crusades : eight century to 1285 A.D., Part I : To c. 1225”, *The Mariner's Mirror*, vol. 68, pp. 9-27, 103-125.
 16. Roger de Howden, *Gesta*, vol. 2, pp. 151-155 ; Gillingham, *Richard I*, pp. 123-139.
 17. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 277, 280-281.
 18. Ibn Jubayr, p. 319 ; D. Jacoby, „Conrad, Marquis of Montferrat, and the kingdom of Jerusalem (1187-1192)”, *Dai feudi monferrini e dal Piemonti ai nuovi mondi oltre gli Oceani*, Alessandria, 1993, pp. 187-238.
 19. Roger de Howden, *Gesta*, vol. 2, pp. 40-41 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 337.
 20. Imad al-Din, p. 108. Pentru o discuție privind cariera lui Baha al-Din, vezi introducerea lui Donald Richards la propria lui traducere a lucrării lui Baha al-Din *History of Saladin* (Baha al-Din, pp. 1-9). Vezi și : Richards, „A consideration of two sources for the life of Saladin”, pp. 46-65.
 21. Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 296, 307.
 22. Ambroise, pp. 44-45, indică faptul că Guy era însoțit de 400 de cavaleri și 7.000 de infanteriști. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 61, indică aproximativ 700 de cavaleri și un număr total de 9.000 de oșteni.
 23. Ibn Jubayr, p. 318 ; *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 75-76. Cu privire la asediul Acrei și armamentul de asalt, vezi : Rogers, *Latin Siege Warfare*, pp. 212-236, 251-273. Cu privire la geografia Acrei, vezi : D. Jacoby, „Crusader Acre in the thirteenth century : Urban layout and topography”, *Studia Medievalia*, seria a 3-a, vol. 10, 1979, pp. 1-45 ; D. Jacoby, „Montmusard, suburb of crusader Acre : The first stage of its development”, *Montjoie : Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, ed. B.Z. Kedar, J.S.C. Riley-Smith și R. Hiestand, Aldershot, 2007, pp. 205-217.
 24. *La Continuation de Guillaume de Tyr*, p. 89 ; Ambroise, p. 45. Muntele Toron mai era cunoscut sub numele Tell al-Musallabin sau Tell al-Fukhkhhar.
 25. Abu-Shama, pp. 412-415 ; *Itinerarium Peregrinorum*, p. 67.
 26. Ambroise, p. 46 ; *Itinerarium Peregrinorum*, p. 67.
 27. Imad al-Din, p. 172 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 301-302.

28. Baha al-Din, pp. 102-103 ; *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 70, 72.
29. Baha al-Din, p. 104 ; Tyerman, *God's War*, pp. 353-354.
30. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 73 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 369.
31. Baha al-Din, pp. 107-108 ; Ambroise, p. 52.
32. Imad al-Din, *Arab Historians of the Crusades*, trad. F. Gabrieli, pp. 204-206 ; Baha al-Din, pp. 27, 100-101 ; Ambroise, pp. 55, 58 ; B.Z. Kedar, „A Western survey of Saladin's forces at the siege of Acre”, *Montjoie : Studies in Crusade History in Honour of Hans Eberhard Mayer*, ed. B.Z. Kedar, J.S.C. Riley-Smith și R. Hiestand, Aldershot, 2000, pp. 113-122.
33. Ambroise, pp. 52, 55 ; *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 80, 82 ; Baha al-Din, pp. 124, 127.
34. Lui Saladin i s-au alăturat fiul său al-Zahir din Alep și Keukburi din Harran, pe 4 mai ; Imad al-Din Zanki, domnitorul Sinjarului, pe 29 mai ; Sanjar Șah, domnitorul din Jazirah, pe 13 iunie ; trupele din Mosul, sub comanda lui Ala al-Din, fiul lui Izz al-Din Masud, pe 15 iunie ; și Zayn al-Din din Irbil, la sfârșitul lunii iunie sau începutul lunii iulie. Baha al-Din, pp. 109-112.
35. Baha al-Din, p. 106 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 312-313, 316. Saladin a trimis trupe către Manbij, Kafartab, Shaizar, Alep și Hama. Printre cei care au părăsit împrejurimile Acrei s-a numărat și al-Zahir.
36. Baha al-Din, p. 124.
37. Baha al-Din, pp. 110-111 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 373 ; Ambroise, p. 55.
38. Baha al-Din, p. 123 ; Ambroise, p. 59.
39. *La Continuation de Guillaume de Tyr*, p. 105 ; *Itinerarium Peregrinorum*, p. 74 ; Ambroise, p. 56.
40. *La Continuation de Guillaume de Tyr*, p. 98 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 375.
41. Ambroise, pp. 52, 61-63. Prezența lui Frederic de Suabia, conducător care nu dispunea de o armată mare, a generat întrebări incomode privind conducerea și statutul regelui Guy. Baha al-Din (pp. 128-131) considera că, la scurt timp după sosirea sa, Frederic a inițiat o nouă ofensivă asupra Acrei, folosind tehnologie militară experimentală. Aceasta consta în echivalentul medieval al unui tanc – o structură uriașă, pe roți, acoperită cu foi de metal, care adăpostea un imens berbec de asalt, cu vârful îmbrăcat în fier. Martorii latini au acordat însă creditul pentru această inițiativă francezilor și, oricum, imediat ce „tancul” a ajuns la poalele zidurilor, a fost zdrobit imediat și ars, printr-o avalanșă de bolovani și proiectile cu foc grecesc.
42. Baha al-Din, pp. 130, 132 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 318-320. Aproximativ în același timp, în Egipt progresau lucrările de consolidare a fortificațiilor Alexandriei și Damiettei, iar în Siria se trimiseseră instrucțiuni privind stocarea grânelor din recolta recentă, în eventualitatea unei invazii.
43. Baha al-Din, pp. 140, 143 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 323-324 ; *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 127, 129-130 ; Ambroise, pp. 68-71, 73.
44. Baha al-Din, pp. 141-142 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 323-325.
45. Ambroise, p. 38 ; Baha al-Din, p. 150.
46. *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 204-205 ; P.W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374*, Cambridge, 1991, pp. 1-12.
47. Baha al-Din, pp. 145, 149-150 ; *La Continuation de Guillaume de Tyr*, pp. 109, 111.
48. Baha al-Din, p. 146 ; R. Heise, „The Royal Familiars of King Richard I”, *Medieval Prosopography*, vol. 10, 1989, pp. 25-50.
49. *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 206, 211 ; Baha al-Din, p. 155.
50. Baha al-Din, pp. 153, 156, 159.
51. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 211 ; Ambroise, p. 74.
52. *Codice Diplomatico della repubblica di Genova*, ed. C. Imperiale din Sant' Angelo, 3 vol., Genova, 1936-1942, ii, n. 198, pp. 378-380 ; J.S.C. Riley-Smith, *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem 1174-1277*, Londra, 1973, pp. 112-117.

- 53¹ *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 218-219. Detaliile precise ale acestor arme de asediu – originile și structura lor exactă – nu sînt bine cunoscute, deoarece sursele contemporane sînt frustrant de imprecise. Este posibil să se fi utilizat și tehnologia contragreutăților, în cazul acestor aruncătoare de pietre (dispozitivele care funcționau cu ajutorul tracțiunii constituiau o regulă). De asemenea, e posibil ca tehnologia și materialele pentru aceste mașini de război să fi fost aduse din Europa sau ca mașinile de război capturate de la inamici să fi contribuit la dezvoltarea lor. Datarea atacului independent al lui Filip este problematică; acesta ar fi putut avea loc în orice moment din intervalul 17 iunie – 1 iulie. Hugues de Burgundia, cavalerii Templieri și Ospitalieri par să fi folosit cu toții catapulte proprii. Richard și-ar fi construit la Acra un turn de asalt, protejat de „piei, frîghii și lemn”, dar această structură nu a jucat un rol important în atac.
54. Baha al-Din, pp. 155-157.
55. Baha al-Din, pp. 156-157; *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 223-224.
56. Ambroise, p. 80; *Itinerarium Peregrinorum*, p. 225.
57. Ambroise, pp. 82, 84; Baha al-Din, p. 161; *La Continuation de Guillaume de Tyr*, p. 125.
58. Baha al-Din, p. 161; Imad al-Din, p. 318; *Itinerarium Peregrinorum*, p. 233; Ambroise, p. 84.
59. *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 233-234.
60. Baha al-Din, p. 162; Lyons și Jackson, *Saladin*, p. 331; Gillingham, *Richard I*, p. 162; Pryor, *Geography, Technology and War*, pp. 125-130.
61. Ambroise, p. 85; Rigord, „*Gesta Philippi Augusti*”, *Œuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, ed. H.F. Delaborde, vol. 1, Paris, 1882, pp. 116-117, Howden, *Gesta*, vol. 2, pp. 181-183; Gillingham, *Richard I*, p. 166.
62. „*Epistolae Cantuarienses*”, *Chronicles and Memorials or the Reign of Richard I*, ed. W. Stubbs, vol. 2, Rolls Series 88, Londra, 1865, p. 347.
63. Baha al-Din, pp. 164-165; Imad al-Din, p. 330; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 390; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 331-333.
64. Howden, *Chronica*, vol. 3, pp. 127, 130-131; Howden, *Gesta*, vol. 2, pp. 167, 189; Ambroise, pp. 87-89; *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 241-243; *La Continuation de Guillaume de Tyr*, pp. 127-129; „*Historia de expeditione Friderici Imperatoris*”, pp. 99; R. Grousset, *Histoire de Croisades*, 3 vol., Paris, 1936, vol. 3, pp. 61-62; Gillingham, *Richard I*, pp. 166-171.
65. De asemenea, Richard dispunea de avantajul semnificativ al relațiilor apropiate cu liderii principalelor două ordine militare. Robert de Sablé, care fusese numit în 1191 în funcția vacantă de comandant al Templierilor, era unul dintre principalii vasali ai lui Richard Inimă-de-Leu din valea râului Sarthe și fusese unul dintre cei cinci comandanți ai flotelor, în timpul călătoriei spre Levant. Garnier de Nablus, care fusese ales comandant al cavalerilor Ospitalieri, la sfîrșitul anului 1189 sau la începutul anului 1190, fusese Mare Maestru al Ordinului în Anglia și mare comandant al Franței. El a călătorit către Orientul Apropiat împreună cu oastea lui Richard.
66. Smail, *Crusader Warfare*, p. 163; Gillingham, *Richard I*, p. 174; J.F. Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages*, Woodbridge, 1997, pp. 232-239; Ambroise, pp. 91-92.
67. Ambroise, p. 92.
68. Baha al-Din, p. 170; Ambroise, p. 93.
69. Ambroise, p. 94; Baha al-Din, p. 170.
70. Ambroise, p. 96; *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 253, 258-259; Baha al-Din, p. 171.
71. Ambroise, p. 97; Baha al-Din, pp. 171-172.
72. Baha al-Din, pp. 172-173; Ambroise, p. 98; Lyons și Jackson, *Saladin*, p. 336.
73. Ambroise, pp. 99-107; *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 260-280; Howden, *Chronica*, vol. 3, pp. 130-133; Baha al-Din, pp. 174-176; Imad al-Din, p. 344.
74. Ambroise, pp. 100-101, 103.

75. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 264 ; Howden, *Chronica*, vol. 3, p. 131 ; Baha al-Din, p. 175.
76. *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 268-269 ; Ambroise, p. 104.
77. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 270 ; Howden, *Chronica*, vol. 3, pp. 129-131. Richard a mai scris o scrisoare în aceeași zi (de data aceasta li se adresa în general supușilor din regatul său), în care vorbea și mai puțin despre bătălie, comentînd doar că, „în timp ce ne apropiam de Arsuf, Saladin s-a repezit asupra noastră”.
78. *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 274-277 ; Ambroise, pp. 107-109. Richard I l-a descris pe Jacques d'Avesnes drept „cel mai vrednic dintre bărbați, ale cărui merite au făcut întreaga armată să-l îndrăgească”, și „pilonul” cruciadei (Howden, *Chronica*, vol. 3, pp. 129-131). Ambroise își amintește circumstanțele morții lui Jacques, observînd că „unii nu-i veniseră în ajutor, fapt care a generat multe discuții ; era vorba despre unul dintre baronii Franței, se spunea, contele de Dreux, și oamenii săi. Am auzit foarte mulți oameni vorbindu-l de rău, astfel încît istoria nu poate nega acest fapt”. Din păcate, nu se oferă nici o altă explicație legată de faptul că Robert de Dreux nu l-a ajutat pe Jacques.
79. Flori, *Richard the Lionheart*, pp. 137-138. Mulți istorici și-au exprimat puncte de vedere asemănătoare, sugerînd faptul că Richard a avut intenția de a declanșa bătălia de la Arsuf. Printre aceștia se numără : Gillingham (*Richard I*, pp. 173-178), care recunoaște că relatarea bătăliei de la Arsuf din lucrarea sa se bazează pe mărturia lui Ambroise și descrie bătălia drept „apogeul faimei lui Richard”, caracterizînd modul în care regele a gestionat conflictul drept „plin de măiestrie” ; Verbruggen (*The Art of Warfare*, p. 232), care a descris bătălia de la Arsuf drept „ultimul mare triumf al creștinătății în Orientul Apropiat” ; și S. Runciman („The kingdom of Acre and the later crusades”, *A History of the Crusades*, vol. 3, Cambridge, 1954, p. 57), care a lăudat „superba pricepere de conducător” a lui Richard Inimă-de-Leu. Tyerman (*God's War*, pp. 458-459) a minimalizat importanța bătăliei, dar a afirmat totuși că Richard a vrut să-l provoace pe Saladin la luptă și a inițiat un atac amplu al cavaleriei. Alții, precum J.P. Phillips (*The Crusades 1095-1197*, Londra, 2002, p. 146, 151) au lăudat „strălucita strategie militară a lui Richard la Arsuf”, ignorînd însă chestiunea provocării intenționate a bătăliei de către rege. Smail (*Crusading Warfare*, p. 163) a descris bătălia de la Arsuf drept un eveniment firesc, care făcea pur și simplu parte din procesul unui marș războinic, însă consideră totuși că Richard plănuise atacul inițiat de cruciați (pp. 128-129).
80. Baha al-Din, pp. 175-177 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 338-339.
81. Baha al-Din, pp. 178 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 338-342.
82. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 284 ; Ambroise, p. 114. Este foarte probabil ca Richard să fi avut în minte o campanie egipteană începînd cu toamna respectivă, deoarece scrisorile către Genova datate octombrie 1191 fac referire la planuri de a „ne îndrepta în grabă cu toate oștirile noastre către Egipt”, în vara următoare, „în avantajul” Țării Sfinte. *Codice Diplomatico della repubblica di Genova*, vol. 3, pp. 19-21. Richard a dat dovadă de iscusință diplomatică, reușind să-și asigure sprijinul genovezilor, menținîndu-și totodată și susținerea din partea aliaților pe care îi avea deja, pisanii. Favreau-Linie, *Die Italiener im Heiligen Land*, pp. 288-293.
83. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 293 ; Ambroise, pp. 118-119 ; Gillingham, „Richard I and the Science of War”, pp. 89-90 ; D. Pringle, „Templar castles between Jaffa and Jerusalem”, *The Military Orders*, vol. 2, ed. H. Nicholson, Aldershot, 1998, pp. 89-109.
84. Baha al-Din, p. 179.
85. Baha al-Din, pp. 185-188 ; Imad al-Din, pp. 349-351. Gillingham, *Richard I*, pp. 183-185 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 342-343. *La Continuation de Guillaume de Tyr*, scrisă în franceză veche, menționează propunerea căsătoriei lui al-'Adil cu Jeanne, dar acest text, cunoscut și sub titlul *Lyon Eracles*, a fost redactat la mijlocul secolului al XIII-lea. Motivul refuzului lui Jeanne este neclar. Baha al-Din a consemnat că ea s-a înfuriat atunci cînd Richard i-a prezentat în sfîrșit planul lui. Totuși, Imad al-Din crede că ea ar fi fost dispusă să accepte o astfel de căsătorie, dar clericii latini o obligaseră să refuze.

86. Baha al-Din, pp. 193-195 ; Imad al-Din, pp. 353-354 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 392 ; *Itinerarium Peregrinorum*, p. 296 ; Ambroise, p. 120. Imad al-Din a considerat abordările lui Richard duplicitate. Baha al-Din însă a argumentat că Saladin avea drept adevărat „scop să submineze negocierile de pace”. El menționează o conversație personală în care sultanul subliniase că pacea nu avea să elimine pericolul ce amenința Islamul. Anticipînd prăbușirea unității musulmanilor după moartea sa și reîntărirea puterii francilor, se pare că Saladin ar fi afirmat : „Cea mai bună strategie a noastră e să continuăm jihadul pînă ce îi vom alunga de pe coastă sau vom muri”. Baha al-Din conchide că „aceasta era convingerea lui și a fost determinat să cadă la pace doar împotriva voinței sale”. Cu toate acestea, probabil că este vorba doar despre propagandă menită să perpetueze imaginea lui Saladin de *mujahedin* neînvins.
87. Baha al-Din, pp. 194-196.
88. Ambroise, pp. 123-124 ; *Itinerarium Peregrinorum*, p. 304.
89. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 305 ; Ambroise, p. 126 ; Mayer, *The Crusades*, p. 148 ; Gillingham, *Richard I*, p. 191 ; Phillips, *The Crusades*, p. 151.
90. Ambroise, p. 126 ; Ibn al-Athir, vol. 2, p. 394.
91. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 323 ; D. Pringle, „King Richard I and the walls of Ascalon”, *Palestine Exploration Quarterly*, vol. 116 (1984), pp. 122-147.
92. Baha al-Din, p. 200.
93. *La Continuation de Guillaume de Tyr*, p. 141. Cu siguranță, Richard s-a luptat să scape de acuze și suspiciune, vinovăția lui fiind amplu discutată la curțile europene. În cele din urmă, susținătorii săi au găsit o soluție care l-a exonerat pe Richard Inimă-de-Leu – în 1195, au scos la iveală o scrisoare atribuită lui însuși Sinan, Bătrînul de pe Munte (dar cu siguranță aceasta era un fals), care susținea că Asasinii acționaseră din cauza unei vechi ostilități față de marchiz. Gillingham, *Richard I*, pp. 199-201.
94. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 359 ; Ambroise, p. 153.
95. Baha al-Din, pp. 199-202 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 346-348.
96. Ambroise, p. 153.
97. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 390 ; Baha al-Din, pp. 208-209.
98. Baha al-Din, pp. 209-212.
99. Ambroise, pp. 163-165 ; *Itinerarium Peregrinorum*, pp. 379-382.
100. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 393 ; Ambroise, p. 172. Mulți creștini latini contemporani au fost descurajați de această a doua retragere. Martorii oculari, precum Ambroise, au recunoscut clar că regele Richard s-a opus încercării de asediere a Ierusalimului. Totuși, cînd s-au întors în Occident, alți cronicari au prezentat o versiune diferită a evenimentelor, absolvindu-l de vină pe Richard Inimă-de-Leu. Roger de Howden (*Chronica*, vol. 3, p. 183) a notat chiar că Richard era hotărît să cucerească Orașul Sfînt, dar a fost împiedicat de francezii, care ezitau să participe la asediu, deoarece regele Franței le poruncise să se întoarcă în Europa. Ralph de Coggeshall (pp. 38-40) a afirmat însă că Richard era gata să conducă armata către Ierusalim, cînd Hugues de Burgundia, Templierii și francezii au refuzat să lupte, temîndu-se că Filip August se va mînia pe ei dacă-l vor ajuta pe regele angevin să cucerească Orașul Sfînt. Ralph a adăugat că s-a descoperit ulterior că Hugues făcuse o alianță rușinoasă cu Saladin. În mod ironic, ideea că francezii ar fi zădărnicit tentativa lui Richard Inimă-de-Leu de a cuceri Ierusalimul a fost crezută și, la mijlocul secolului al XIII-lea, se întipărise în memoria populară. Gillingham, *Richard I*, pp. 208-210 ; Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 353-354 ; M. Markowski („Richard the Lionheart: Bad king, bad crusader”, *Journal of Medieval History*, vol. 23, 1997, pp. 351-365) a criticat comportamentul lui Richard pe parcursul celei de-a treia cruciade, numindu-l „un ratat, în calitate de conducător al cruciadei”, dar din alte motive – și anume pentru că „un bun conducător al unei cruciade ar fi trebuit să acționeze așa cum se aștepta armata”, inițiind un atac asupra Ierusalimului, fie că era sau nu viabil din punct de vedere militar.

101. *Itinerarium Peregrinorum*, p. 422 ; Baha al-Din, pp. 223, 225-226. Cei mai influenți dintre noii aliați ai lui Richard Inimă-de-Leu erau : al-Mashtub – emirul kurd care îl slujise pe Saladin încă din 1169, comandase garnizoana Acrei în 1191, iar recent (și probabil în mod deliberat) fusese eliberat de către Richard ; și un alt comandant de armată al lui Saladin, Bard al-Din Dildirim al-Yaruqi. Amândoi au fost mediatori și negociatori, în vara anului 1192.
102. Baha al-Din, p. 131 ; Imad al-Din, pp. 388-391. Pentru consecințele acestui acord, vezi : J.H. Niemann, „Levantine peace following the Third Crusade : A new dimension in Frankish-Muslim relations”, *Muslim World*, vol. 65, 1975, pp. 107-118.
103. Baha al-Din, pp. 235, 239, 243.
104. Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, p. 195 ; Ibn al-Athir, vol. 2, pp. 408-409. Vezi și : Lyons și Jackson, *Saladin*, pp. 381-374 ; Möhring, *Saladin : The Sultan and His Times*, pp. 88-104.
105. Pentru cariera ulterioară a lui Richard I, vezi : Gillingham, *Richard I*, pp. 222-348. Pentru legende legate de viața lui Richard, vezi : B.B. Broughton, *The Legends of King Richard I*, Haga, 1966.

Partea a IV-a

Lupta pentru supraviețuire

1. Morris, *Papal Monarchy*, pp. 358-386, 452-462, 478-489 ; B.Z. Kedar, *Crusade and Mission : European Approaches towards the Muslims*, Princeton, 1984 ; R.I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society : Power and Deviance in Western Europe, 950-1250*, ediția a II-a, Oxford, 2007 ; M.D. Lambert, *Medieval Heresy : Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*, ediția a III-a, Oxford, 2002 ; C.H. Lawrence, *The Friars : The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society*, Londra, 1994
2. H. Roscher, *Innocenz III und die Kreuzzüge*, Göttingen, 1969 ; H. Tillman, *Pope Innocent III*, Amsterdam, 1980 ; J. Sayers, *Innocent III : Lider of Europe*, Londra, 1994 ; B. Bolton, *Innocent III : Studies on Papal Authority and Pastoral Care*, Aldershot, 1995 ; J.C. Moore, *Pope Innocent III : To Root Up and to Plant*, Leiden, 2003 ; J.M. Powell (ed.), *Pope Innocent III : Vicar of Christ or Lord of the World ?*, Washington, DC, 1994 ; Morris, *Papal Monarchy*, pp. 417-451. Henric al VI-lea murit înainte să poată lua parte la cruciada plănuită ce urma să se îndrepte spre Țara Sfântă. Cu toate acestea, unii cruciași germani au luptat în Orientul Apropiat în 1197-1198. C. Naumann, *Die Kreuzzug Kaiser Heinrichs VI*, Frankfurt, 1994.
3. Innocent III, *Die Register Innocenz' III*, ed. O. Hageneder și A. Haidacher, vol. I, Graz, 1964, p. 503.
4. M. Angold, „The road to 1204 : The Byzantine background to the Fourth Crusade”, *Journal of Medieval History*, vol. 25, 1999, pp. 257-268 ; M. Angold, *The Fourth Crusade : Event and Context*, Harlow, 2003 ; C.M. Brand, „The Fourth Crusade : Some recent interpretations”, *Mediaevalia et Humanistica*, vol. 12, 1984, pp. 33-45 ; Harris, *Byzantium and the Crusades*, pp. 145-162 ; J. Pryor, „The Venetian Fleet for the Fourth Crusade and the diversion of the crusade to Constantinople”, *The Experience of Crusading : Western Approaches*, ed. M. Bull și N. Housley, Cambridge, 2003, pp. 103-123 ; D. Queller și T.F. Madden, *The Fourth Crusade : The Conquest of Constantinople, 1201-1204*, ediția a II-a, Philadelphia, 1997.
5. J.R. Strayer, *The Albigensian Crusades*, Ann Arbor, 1992 ; M.D. Costen, *The Cathars and the Albigensian Crusade*, Manchester, 1997 ; M. Barber, *The Cathars : Dualist Heretics in Languedoc in the High Middle Ages*, Londra, 2000 ; G. Dickson, *The Children's Crusade : Medieval History, Modern Mythology*, Basingstoke, 2008.
6. J.M. Powel, *Anatomy of a Crusade 1213-1221*, Philadelphia, 1986, pp. 1-50.

7. Jacques de Vitry, *Lettres*, ed. R.B.C. Huygens, Leiden, 1960, pp. 73-74, 82; Jacques de Vitry, „*Historia Orientalis*”, *Libri duo quorum prior Orientalis... inscribitur*, ed. F. Moschus, Farnborough, 1971, pp. 1-258; Jacques de Vitry, *Historia Occidentalis*, ed. J. Hinnebusch (Freiburg, 1972); C. Maier, *Crusade Propaganda and Ideology: Model Sermons for the Preaching of the Cross*, Cambridge, 2000.
8. Pentru statele cruciate în prima jumătate a secolului al XIII-lea, vezi: Mayer, *The Crusades*, pp. 239-259; J.S.C. Riley-Smith, *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, Londra, 1973; P.W. Edbury, *John of Ibelin and the Kingdom of Jerusalem*, Woodbridge, 1997; Cahen, *La Syrie du Nord*, pp. 579-652.
9. Pentru lumea aiubidă după Saladin, vezi: Holt, *The Age of the Crusades*, pp. 60-66; Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 195-225; R.S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus 1193-1260*, Albany, 1977; R.S. Humphreys, „Ayyubids, Mamluks and the Latin East in the thirteenth century”, *Mamluk Studies Review*, vol. 2, 1998, pp. 1-18; E. Sivan, „Notes sur la situation de Chrétiens à l'époque Ayyubide”, *Revue de l'Histoire des Religions*, vol. 172, 1967, pp. 117-130; A.-M. Eddé, *La principauté ayyoubide d'Alep (579/1183-658/1260)*, Stuttgart, 1999.
10. În termeni generali, modelul comun tuturor celor trei ordine presupunea existența unei diviziuni între cavaleri (care aveau trei-patru cai), sergenți (mai puțin bine echipați, care le erau subordonați cavalerilor) și preoți-frați (clerici hirotoniți care nu luptau, ci erau responsabili cu menținerea bunăstării spirituale a fraților cavaleri). De asemenea, era posibil, de obicei, ca o persoană să fie admisă în ordin pe o durată limitată, bine stabilită – de exemplu, un an. A. Forey, „The Military Orders, 1120-1312”, *The Oxford Illustrated History of the crusades*, J.S.C. Riley-Smith (ed.), Oxford, 1995, pp. 184-216; J. Upton-Ward (trad.), *The Rule of the Templars*, Woodbridge, 1192.
11. P. Deschamps, „Le Crac des Chevaliers”, *Les Châteaux des Croisés en Terre Sainte*, vol. 1, Paris, 1934; Kennedy, *Crusader Castles*, pp. 98-179; C. Marshall, *Warfare in the Latin East, 1192-1291*, Cambridge, 1992.
12. Jacques de Vitry, *Letters*, pp. 87-88; D. Jacoby, „Aspects of everyday life in Frankish Acre”, *Crusades*, vol. 4, 2005, pp. 73-105; D. Abulafia, „The role of trade in Muslim-Christian contact during the Middle Ages”, *Arab Influence in Medieval Europe*, D.A. Agius și R. Hitchcock (ed.), Reading, 1994, pp. 1-24; D. Abulafia, „Trade and Crusade, 1050-1250”, *Cross-cultural Convergences in the Crusade Period*, M. Goodich, S. Menache și S. Schein (ed.), New York, 1995, pp. 1-20.
13. D. Abulafia, *Frederic II: A Medieval Emperor*, Londra, 1988; W. Stürmer, *Friedrich II*, 2 vol., Darmstadt, 1994-2000.
14. Jacques de Vitry, *Letters*, p. 102. Pentru cea de-a cincea cruciadă, vezi: Powell, *Anatomy of a Crusade*, pp. 51-204; J. Donavan, *Pelagius and the Fifth Crusade*, Philadelphia, 1950; T.C. Van Cleve, „The Fifth Crusade”, *A History of the Crusades*, vol. 2, K.M. Setton (ed.), Madison, 1969, pp. 377-428.
15. Oliver de Paderborn, „The Capture of Damietta”, *Christian Society and the Crusades 1198-1229*, E. Peters (ed.), trad. J.J. Gavigan, Philadelphia, 1971, pp. 65, 70, 88.
16. Mayer, *The Crusades*, p. 223; Oliver de Paderborn, p. 72; Jacques de Vitry, *Lettres*, p. 116.
17. Jacques de Vitry, *Lettres*, p. 118.
18. Oliver de Paderborn, p. 88.
19. J.M. Powell, „San Francesco d'Assisi e la Quinta Crociata: Una Missione di Pace”, *Schede Medievali*, vol. 4, 1983, pp. 69-77; Powell, *Anatomy of a Crusade*, pp. 178-179.
20. Powell, *Anatomy of a Crusade*, pp. 195-204
21. Abulafia, *Frederic II*, pp. 251-289; F. Gabrieli, „Frederic II and Muslim culture”, *East and West*, 1958, pp. 53-61; J.M. Powell, „Frederic II and the Muslims: The Makings of a Historiographical Tradition”, *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages*, L.J. Simon (ed.), Leiden, 1995, pp. 261-269.

22. Abulafia, *Frederic II*, pp. 148-201 ; T.C. Van Cleve, „The Crusade of Frederic II”, *A History of the Crusades*, vol. 2, K.M. Setton (ed.), Madison, 1969, pp. 429-462 ; R. Hiestand, „Friedrich II und der Kreuzzug”, *Friedrich II. Tagung des Deutschen Historischen Instituts in Rom im Gedenkjahr 1994*, A. Esch și N. Kamp (ed.), Tübingen, 1996, pp. 128-149 ; L. Ross, „Frederic II: Tyrant or benefactor of the Latin East?”, *Al-Masaq*, vol. 15, 2003, pp. 149-159.
23. H. Kluger, *Hochmeister Hermann von Salza und Kaiser Friedrich II*, Malburg, 1987.
24. Ibn Wasil, *Arab Historians of the crusades*, trad. F. Gabrieli, Londra, 1969, p. 270. Sibte ibn al-Jauzi (pp. 273-275) descrie astfel o manifestare a durerii : „Vestea pierderii Ierusalimului a ajuns la Damasc, iar Islamul a fost lovit de dezastru. Era o tragedie atît de mare, încît au fost instituite ceremonii de doliu publice”. Roger de Wendover, *Flores Historiarum*, H.G. Hewlett (ed.), 3 vol., Rolls Series 84, Londra, 1887, vol. 2, p. 368.
25. Matthew Paris, *Chronica Majora*, H.R. Luard (ed.), 7 vol., Rolls Series 57, Londra, 1872-1883, vol. 3, pp. 179-180. Pentru autenticitatea acestei scrisori, vezi : J.M. Powell, „Patriarch Gerold and Frederic Barbarossa : The Matthew Paris letter”, *Journal of Medieval History*, vol. 25, 1999, pp. 19-26 ; Philip de Novara, *Mémoires*, C. Kohler (ed.), Paris, 1913, p. 25 ; B. Weiler, „Frederic II, Gregory IX and the liberation of the Holy Land, 1230-1239”, *Studies in Church History*, vol. 36, 2000, pp. 192-206.
26. Regii din Dinastia Hohenstaufen au fost recunoscuți drept titulari absenți pînă în 1268. M. Lower, *The Barons' Crusade : A Call to Arms and Its Consequences*, Philadelphia, 2005 ; P. Jackson, „The crusades of 1239-41 and their aftermath”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 50, 1987, pp. 32-60.
27. Rothelin Continuation, „Continuation de Guillaume de Tyr de 1229 à 1261, dite du manuscrit de Rothelin”, *RHC Occ.* II, pp. 563-564. Acest text este disponibil în traducere : J. Shirley (trad.), *Crusader Syria in the Thirteenth Century*, Aldershot, 1999, pp. 13-120.
28. Rothelin Continuation, p. 565.
29. Matthew Paris, *Chronica Majora*, vol. 4, p. 397. Pentru cariera și cruciada lui Ludovic al IX-lea, vezi : J. Richard, *Saint Louis : Crusader King of France*, trad. de J. Birrell, Cambridge, 1992 ; W.C. Jordan, *Louis IX and the Challenge of the Crusade : A Study in Rulership*, Princeton, 1979 ; J. Strayer, „The Crusades of Louis IX”, *A History of the Crusades*, vol. 2, K.M. Setton (ed.), Madison, 1969, pp. 487-518 ; C. Cahen, „St Louis et l'Islam”, *Journal Asiatique*, vol. 258, 1970, pp. 3-12. Pentru pietatea lui Ludovic, vezi : E.R. Labande, „Saint Louis pèlerin”, *Revue d'Histoire de l'Eglise de France*, vol. 57, 1971, pp. 5-18.
30. Jean de Joinville, *Vie de Saint Louis*, J. Monfrin (ed.), Paris, 1995. Acest text este disponibil în traducere : C. Smith (trad.), *Chronicles of the Crusades : Joinville and Villehardouin*, Londra, 2008. Vezi și : C. Smith, *Crusading in the Age of Joinville*, Aldershot, 2006. O colecție extrem de bogată de surse primare suplimentare occidentale și arabe este disponibilă în traducere în : P. Jackson (trad.), *The Seventh Crusade, 1244-1254 : Sources and Documents*, Aldershot, 2007. Vezi și : A.-M. Eddé, „Saint Louis et la Septième Croisade vus par les auteurs arabes”, *Croisades et idée de croisade à la fin du Moyen Age, Cahiers de Recherches Médiévales (XIIIe-XVe s)*, vol. 1, 1969, pp. 65-92.
31. Jordan, *Louis IX and the Challenge of the Crusade*, pp. 65-1104.
32. Jean de Joinville, p. 62 ; J.H. Pryor, „The transportation of horses by sea during the era of the Crusades”. *Commerce, Shipping and Naval Warfare in the Medieval Mediterranean*, J.H. Pryor (ed.), Londra, 1987, pp. 9-27, 103-125.
33. Jean de Joinville, p. 72.
34. Jean de Joinville, pp. 72-76.
35. Matthew Paris, *Chronica Majora*, vol. 6 : *Addimenta*, p. 158 ; Rothelin Continuation, p. 590 ; Jean de Joinville, p. 78 ; P. Riant (ed.), „Six lettres aux croisades”, *Archives de l'Orient Latin*, vol. 1, 1881, p. 389.

36. Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, pp. 239-307.
37. Nizam al-Mulk, *The Book of Government or Rules for Kings*, trad. H. Darke, Londra, 1960, p. 121; Ibn Wasil, *The Seventh Crusade*, trad. P. Jackson, p. 134; D. Ayalon, „Le régiment Bahriyya dans l'armée mamelouke”, *Revue des Etudes Islamiques*, vol. 19, 1951, pp. 133-141; R.S. Humphreys, „The emergence of the Mamluk Army”, *Studia Islamica*, vol. 45, 1977, pp. 67-99.
38. Jean de Joinville, p. 90; Ibn Wasil, *The Seventh Crusade*, trad. P. Jackson, Aldershot, 2007, p. 141.
39. Rothelin Continuation, p. 596; Ibn Wasil, *The Seventh Crusade*, pp. 133-140; *Historiae Francorum Scriptores ad Ipsius Gentis Origine*, A. du Chesne (ed.), vol. 5, Paris, 1649, p. 428.
40. Rothelin Continuation, p. 600; Matthew Paris, *Chronica Majora*, vol. 6: *Addimenta*, p. 195; Jean de Joinville, pp. 100-102.
41. Rothelin Continuation, p. 602.
42. Rothelin Continuation, pp. 603-604.
43. Rothelin Continuation, pp. 604-605; Ibn Wasil, *The Seventh Crusade*, p. 144.
44. Rothelin Continuation, p. 606; Jean de Joinville, pp. 110, 116.
45. Rothelin Continuation, p. 608; Jean de Joinville, pp. 142-144.
46. Jean de Joinville, pp. 144, 150; Rothelin Continuation, p. 609.
47. Rothelin Continuation, p. 610. Este posibil ca, în aceste vremuri întunecate, regele Ludovic al IX-lea să nu mai fi luat decizii raționale, apelînd în schimb la Dumnezeu, rugîndu-se pentru o minune. O astfel de situație nu era de neconceput în contextul unei cruciade, însă, avînd în vedere concepția lui Ludovic privind necesitatea unui echilibru între sprijinul divin și responsabilitatea practică umană, este puțin probabil ca el să se fi bazat doar pe intervenția supranaturalului.
48. Sibte ibn al-Jauzi, *The Seventh Crusade*, trad. P. Jackson, Aldershot, 2007, p. 159; Jean de Joinville, p. 150.
49. Matthew Paris, *Chronica Majora*, vol. 6: *Addimenta*, p. 195; Jean de Joinville, pp. 156-158.
50. Sibte ibn al-Jauzi, *The Seventh Crusade*, p. 160; Jean de Joinville, p. 166.
51. *Historiae Francorum Scriptores ad Ipsius Gentis Origine*, p. 429.

Partea a V-a Victorie în Orient

1. D. Ayalon, *Le phénomène mamelouk dans l'orient Islamique*, Paris, 1996; R. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge, 1995. Studiul clasic asupra carierei lui Baibars este: P. Thora, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, trad. P.M. Holt, Londra, 1992. Vezi și: A.A. Khawaiter, *Baybars the First*, Londra, 1978. Pentru o traducere a fragmentelor din biografia lui Baibars scrisă de Ibn 'Abd al-Zahir, vezi: S.F. Sadaque, *The Slave King: Baybars I of Egypt*, Dacca, 1956; D.P. Little, *An Introduction to Mamluk Historiography*, Montréal, 1970; P.M. Holt, „Three biographies of al-Zahir Baybars”, *Medieval Historical Writing in the Christian Worlds*, D. Morgan (ed.), Londra, 1982, pp. 19-29; P.M. Holt, „Some observations on Shafi b. ibn Ali's biography of Baybars”, *Journal of Semitic Studies*, vol. 29, 1984, pp. 123-130; Y. Koch, „Izz al-Din ibn Shaddad and his biography of Baybars”, *Annali dell'Istituto Universitario Orientale*, vol. 43, 1983, pp. 249-287.
2. D. Morgan, *The Mongols*, ediția a II-a, Oxford, 2007; J.-P. Roux, *Genghis Khan and the Mongol Empire*, Londra, 2003; P. Jackson, *The Mongols and the West, 1221-1410*, Harlow, 2005; J. Richard, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Age*, Roma, 1977; J.D. Ryan, „Christian wives of Mongol khans: Tartar queens and missionary expectations in Asia”,

- Journal of the Royal Asiatic Society*, seria a 3-a, vol. 8.3, 1998, pp. 411-421; P. Jackson, „Medieval Christendom's encounter with the alien”, *Historical Research*, vol. 74, 2001, pp. 347-369.
3. D. Morgan, „The Mongols in Syria, 1260-1300”, *Crusade and Settlement*, P.W. Edbury (ed.), Cardiff, 1985, pp. 231-235.
 4. P. Jackson, „The crisis in the Holy Land in 1260”, *English Historical Review*, vol. 95, 1980, pp. 481-513; Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, pp. 26-48; J.M. Smith, „Ayn Jalut: Mamluk success or Mongol failure”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, vol. 44, 1984, pp. 307-347; P. Thorau, „The battle of Ayn Jalut: A re-examination”, *Crusade and Settlement*, P.W. Edbury (ed.), Cardiff, 1985, pp. 236-241.
 5. Thorau, *The Lion of Egypt*, pp. 75-88.
 6. Thorau, *The Lion of Egypt*, pp. 91-119.
 7. Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 225-246; D.P. Little, „Jerusalem under the Ayyubids and Mamluks 1197-1516 AD”, *Jerusalem in History*, K.J. Asali (ed.), Londra, 1989, pp. 177-200.
 8. Thorau, *The Lion of Egypt*, pp. 103-105.
 9. P.M. Holt, „The treaties of the early Mamluk sultans with the Frankish states”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 43, 1980, pp. 67-76; P.M. Holt, „Mamluk-Frankish diplomatic relations in the reign of Baybars”, *Nottingham Medieval Studies*, vol. 32, 1988, pp. 180-195; P.M. Holt, *Early Mamluk Diplomacy*, Leiden, 1995.
 10. D. Ayalon, „Aspects of the Mamluk Phenomenon: Ayyubids, Kurds and Turks”, *Der Islam*, vol. 54, 1977, pp. 1-32; D. Ayalon, „Notes on Furusiyya exercises and games in the Mamluk sultanate”, *Scripta Hierosolymitana*, vol. 9, 1961, pp. 31-62; H. Rabie, „The training of the Mamluk Faris”, *War, Technology and Society in the Middle East*, V.J. Parry și M.E. Yapp (ed.), Londra, 1975, pp. 153-163.
 11. De asemenea, sultanul a mai încercat să înființeze trupe de oșteni călare pe elefanți, dar nu a reușit. S-au făcut eforturi de a constitui o flotă a mamelucilor – Islamul avusese o prezență neglijabilă în Marea Mediterană, după cea de-a treia cruciadă –, dar se pare că vasele lui Baibars aveau deficiențe de construcție, iar majoritatea s-au scufundat în timpul unei tentative ulterioare de a ataca Ciprul.
 12. Thorau, *The Lion of Egypt*, p. 168.
 13. „Les Gestes des Chiprois”, *Recueil des historiens des croisades, Documents arméniens*, vol. 2, ed. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris 1906, p. 766. Acest text este tradus în: P. Crawford (trad.), „The Templar of Tyre”: Part III of the „Deeds of the Cypriots”, Aldershot, 2003.
 14. Ibn 'Abd al-Zahir, *Arab Historians of the Crusades*, trad. F. Gabrieli, Londra, 1969, pp. 310-312.
 15. Wilhelm de Saint-Parthus, *Vie de St Louis*, H.-F. Delaborde (ed.), Paris, 1899, pp. 153-155.
 16. Ibn al-Furat, *Arab Historians of the Crusades*, trad. F. Gabrieli, Londra, 1969, p. 319.
 17. S. Lloyd, „The Lord Edward's Crusade, 1271-1272”, *War and Government: Essays in Honour of J.O. Prestwich*, J. Gillingham și J.C. Holt (ed.), Woodbridge, 1984, pp. 120-122; Tyerman, *England and the Crusades*, pp. 124-132.
 18. Thorau, *The Lion of Egypt*, pp. 225-229, 235-243.
 19. L. Nothrup, *From Slave to Sultan: The Career of al-Mansur Qalawin and the Consolidation of the Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)*, Stuttgart, 1998; P.M. Holt, „The presentation of Qalawun by Shafi' b. ibn 'Ali”, *The Islamic World from Classical to Modern Times*, C.E. Bosworth, C. Issawi, R. Savory și A.L. Udovitch (ed.), Princeton, 1989, pp. 141-150.
 20. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, pp. 179-201.
 21. Richard, *The Crusades*, pp. 434-441; P.M. Holt, „Qalawun's treaty with the Latin kingdom (682/1283): negotiation and abrogation”, *Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras*, U. Vermeulen și D. de Smet (ed.), Leiden, 1995, pp. 325-334.

22. Abu'l Fida, *Arab Historians of the Crusades*, trad. F. Gabrieli, Londra, 1969, p. 342; R. Irwin, „The Mamluk conquest of the county of Tripoli”, *Crusade and Settlement*, P.W. Edbury (ed.), Cardiff, 1985, pp. 246-250.
23. Richard, *The Crusades*, pp. 463-464.
24. Abu'l Fida, *Arab Historians of the Crusades*, pp. 344-345; „Les Gestes des Chiprois”, p. 822; D.P. Little, „The fall of 'Akka in 690/1291: The Muslim version”, *Studies in Islamic History and Civilisation in Honour of Professor David Ayalon*, M. Sharon (ed.), Ierusalim, 1986, pp. 159-182.
25. Abu l-Mahasin, *Arab Historians of the Crusades*, trad. F. Gabrieli, Londra, 1969, p. 347; „Les Gestes des Chiprois”, pp. 812, 814; Abu'l Fida, *Arab Historians of the Crusades*, p. 346.
26. Abu l-Mahasin, *Arab Historians of the Crusades*, p. 349; „Les Gestes des Chiprois”, p. 816; J. Delaville le Roux (ed.), *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers 1100-1310*, vol. 3, Paris, 1899, p. 593; Abu'l Fida, *Arab Historians of the Crusades*, p. 346.

Concluzii

1. M. Barber, *The Trial of the Templars*, Cambridge, 1978; N. Housley, „The Crusading Movement, 1274-1700”, *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, J.S.C. Riley-Smith (ed.), Oxford, 1995, pp. 260-293; N. Housley, *The Later Crusades*, Oxford, 1992.
2. E. Siberry, *Criticism of Crusading, 1095-1274*, Oxford, 1985. Istoricii mai au de demonstrat dacă războiul purtat în era cruciadelor era sau nu deosebit de violent sau de extrem, în comparație cu alte conflicte medievale. Acest domeniu de cercetare este unul fundamental, care necesită cu prioritate noi studii.
3. Pentru o încercare de a plasa cruciadele în contextul mai amplu al relațiilor dintre creștini și musulmani, ce reprezintă totodată o lectură plăcută, vezi: R. Fletcher, *The Cross and the Crescent*, Londra, 2003.
4. Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 257-429; Housley, *Contesting the Crusades*, pp. 144-166; C.J. Tyerman, *Fighting for Christendom: Holy War and the Crusades*, Oxford, 2004, pp. 79-92.
5. C.J. Tyerman, „What the crusades meant to Europe”, *The Medieval World*, P. Linehan și J.L. Nelson (ed.), Londra, 2001, pp. 131-145; Tyerman, *Fighting for Christendom*, pp. 145-154.
6. J.S.C. Riley-Smith, „Islam and the crusades in history and imagination, 8 November 1898 – 11 September 2001”, *Crusades*, vol. 2/2003, p. 166.
7. Constable, „The Historiography of the Crusades”, pp. 6-8; Tyerman, *The Invention of the Crusades*, pp. 99-118.
8. Hillenbrand, *The Crusades: Islamic Perspectives*, pp. 589-600; R. Irwin, „Islam and the Crusades, 1096-1699”, *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, J.S.C. Riley-Smith (ed.), Oxford, 1995, pp. 217-259.
9. E. Siberry, „Images of the crusades in the nineteenth and twentieth centuries”, *The Oxford Illustrated History of the Crusades*, J.S.C. Riley-Smith (ed.), Oxford, 1995, pp. 365-385; E. Siberry, *The New Crusaders: Images of the Crusades in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, Aldershot, 2000; E. Siberry, „Nineteenth-century perspectives on the First Crusade”, *The Experience of Crusading*, 1. *Western Approaches*, M.G. Bull și N. Housley (ed.), Cambridge, 2003, pp. 281-293; R. Irwin, „Saladin and the Third Crusade: A case study in historiography and the historical novel”, *Companion to historiography*, M. Bentley (ed.), Londra, 1977, pp. 139-152; M. Jubb, *The Legend of Saladin in Western Literature and Historiography*, Lewinston, 2000.
10. Riley-Smith, „Islam and the crusades in history and imagination”, pp. 15-156. Dorința reconectării cu trecutul medieval este evidentă la Versailles, lângă Paris. Regele Ludovic Filip al Franței a dedicat cinci încăperi – *Sălile Crucadelor* – din acest palat unor picturi monumentale

care înfățișau scene din cruciade. Nobililor francezi ale căror familii luptaseră în cruciade li se permitea să-și etaleze blazoanele în aceste săli, iar inițial, la inaugurarea *Sălilor*, în 1840, au fost expuse 316 blazoane. Totuși, protestele aprinse referitoare la selecția blazoanelor au atras închiderea lor, aproape imediat, timp de trei ani, astfel încât să poată fi reprezentate și alte dinastii aristocrate. Acest fapt a generat un comerț intens cu documente falsificate, care atestau trecutul cruciat, oferite (la un preț pe măsură) de un oportunist inteligent, numit Eugène-Henri Courtois. Aceste falsuri au rămas nedetectate până în 1956.

11. Siberry, „Images of the crusades in the nineteenth and twentieth centuries”, pp. 366-368, 379-381 ; Riley-Smith, „Islam and the crusades in history and imagination”, pp. 151-152 ; J. Richard, „National feeling and the legacy of the crusades”, *Palgrave Advances in the Crusades*, H. Nicholson (ed.), Basingstoke, 2005, pp. 204-222.
12. Siberry, „Images of the crusades in the nineteenth and twentieth centuries”, pp. 382-385.
13. E. Sivan, „Modern Arab Historiography of the Crusades”, *Asian and African Studies*, vol. 8, 1972, p. 112 ; Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, pp. 590-592 ; Riley-Smith, „Islam and the crusades in the history and imagination”, p. 115.
14. Sivan, „Modern Arab Historiography of the Crusades”, pp. 112-113.
15. B. Lewis, „License to Kill : Usama bin Ladin's Declaration of Jihad”, *Foreign Affairs*, noiembrie-decembrie 1998, p. 14.
16. Sivan, „Modern Arab Historiography of the Crusades”, p. 114 ; Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, pp. 592-600.
17. E. Karsh, *Islamic Imperialism*, Londra, 2006, pp. 134-135 ; U. Bhatia, *Forgetting Osama bin Munqidh, Remembering Osama bin Laden : The Crusades in Modern Muslim Memory*, Singapore, 2008, pp. 39-40, 53.
18. Hillenbrand, *The Crusades : Islamic Perspectives*, pp. 600-602 ; Bhatia, *Forgetting Osama bin Munqidh, Remembering Osama bin Laden*, pp. 23, 52-53.

Index

- Aachen 385
Abaq 171-172
Abaqa 443-444, 446-447, 449
Abatele Daniel 91
Abd al-Ghani 239
'Abd al-Latif Hamza 466
Abd al-Zahir 433
Abdul-Hamid al II-lea 466
Abu Abdallah 444
Abu Sulaiman Dawud 214
Abu'l Fida 451-454
Abu'l Haija cel Gras 198, 291, 296, 345, 356
acordul de la San Germano 394, 396
Acra 71, 88, 128, 152, 217, 225-226, 274, 279, 311-312, 376, 383-384, 402, 430, 440
alegera lui Jacques de Vitry ca episcop al 375-376
asediul lui Balduin I din 1104 92
asediul și jefuirea 451-454 (vezi și Acra: marele asediu al)
ca loc de pelerinaj 384
capitularea din 1187 247-248
capitularea din 1191 306-307, 311
declarația independenței de către locuitorii din 399
drept nouă capitală 377, 383
întăriri trimise din ~ pentru al doilea atac asupra Ierusalimului al celei de-a treia cruciade 353
întăririle făcute de Ludovic al IX-lea 422
latinii luptă în mod deschis pentru 346-347
marele asediu al 278-292, 293-297, 298-301, 302-309, 458
bătălia de pe mare 287-289
breșa decisivă 305
contactele diplomatice dintre Saladin și Richard în timpul 300-301
efectul căderii orașului după 308-309
foamea, bolile și moartea latinilor în 295
încheierea 305-306
locuitori în pragul inaniției în 288
luptele de pe uscat 289
negocieri în timpul 305-306
pauze în 285-287
prima luptă în 282-284
reconstruirea zidurilor după 315
strategia cruciaților 303-304
marșul lui Richard I din 316-328
masacrul lui Richard I pe câmpiile din 312
principal centru al comerțului în Levantul latin 383
propunerea lui Saladin către Conrad privind 343-344
producerea cărților în 384
sejurul hibernal al lui Saladin în 276
transformarea în centru al desfrîului 317
Turnul Blestemat din 278, 303-305, 453
Turnul Muștelor 278, 288
Adalia 152
Adela, contesă de Blois 82
Adélard de Bath 130
Adelicia, prințesă (fiica lui Balduin) 120
Adhémar, episcop de Le Puy 38, 40, 43, 52, 59, 64-65, 67-68
înmormintarea 68
moartea 67
Adrianopol 151, 266
Afganistan 462, 467
Africa de Nord 21, 28, 61, 128, 185, 201, 241, 444
armata lui al-Afdal (vizirul) recrutată din 71, 74, 80
ca teren de luptă 186
facțiunea šiită preia controlul 29
Islamul ajunge în 28
Agnes de Courtenay 165, 213, 216, 228
Aigues-Mortes 406-407, 444
al-Abiwardi 86
al-Adid, calif fatimid 184, 188, 197, 199-200
moartea 200
al-'Adil ibn Ayyub 198, 208, 212, 225, 229-231, 235, 237, 247, 275, 284, 295, 304, 318, 327, 330, 352, 360, 379, 386, 388
mesaje schimbate cu Richard I 322, 341-343, 359
moartea 388
preluarea puterii în Damasc de către 379
seria de armistiții încheiate de 379
sugestia lui Richard I privitoare la nunta cu Joanne 342
tratatul de pace trimis lui Richard I de către 360
al-Afdal (fiul lui Saladin) 132, 211, 237, 241, 245, 275, 281, 288, 327, 330, 352, 360, 378, 388
al-Afdal, vizir egiptean 30, 61, 71, 74, 80-81, 93, 95-96, 99, 184

- cucerirea Ierusalimului de către 71
debarcarea la Ascalon 80-81
înțelegerea cu Balduin I 93
- al-Akharini 181
- al-Arish 217-218, 229
- al-Ashraf 379, 388, 392
- al-Ashraf Khalil 452-454
- al-Assad, Hafez 468
- al-Atharib 109, 118
- al-'Azimi 34, 85
- al doilea conciliu de la Lyons 450
- al Doilea Război Mondial 465
- al patrulea Conciliu Lateran 375
- Alep 34, 56, 58, 61, 85-86, 101, 103, 109-110, 112, 118-119, 129, 135, 157-160, 164, 167-175, 179, 182, 185, 201, 206, 208-211, 215, 220-225, 234-235, 237, 253, 289, 352, 378, 384, 425-426
- Abaq își declară loialitatea către 172
- Abaq reînnoiește tratatul cu 172
- al-Afdal încearcă să preia puterea în 388
- al-Zahir desemnat drept conducător al 275
- atacul mongol asupra 428
- campania lui Saladin împotriva cetății 226-228
- Damascul dezvoltă noi legături cu 161
- evacuarea 449
- expediția eșuată împotriva 122
- guvernatorul regional al lui Baibars în 432
- intrigi de curte în 225
- Marea Moschee din 160, 181
- Nur al-Din e numit nou guvernator al 159
- Nur al-Din întărește fortificațiile cetății 177
- ofensive inițiate de 117
- planul lui Saladin de a-și extinde dominația asupra 221
- pregătit de luptă 160
- Qutuz preia controlul cetății 431
- Saladin își extinde dominația asupra cetății 238
- Saladin ocupă cetatea 227-228
- Saladin pînă la cetatea 209-210
- taxele noncoranice abolite în 228
- Zangi preia puterea în 134
- Alexandria 22, 130, 183-184, 186-188, 199, 211-212, 382-383, 408, 412, 436, 451, 455
- atacul flotei siciliene asupra 206
- Alexandru cel Mare 55, 183, 463
- Alexios Angelos, prinț (apoi împărat) al Bizanțului 371-372
- Alexios I Comnenul, împărat al Bizanțului 37-38, 49-51, 55-56, 61-63, 67, 82, 102, 122, 151
- ambițiile lui 46-47
- cruciada lui Bohémond și 104-105
- moartea 122
- Alfonso al VII-lea, rege de León-Castilia 147
- Alfonso Henriques, regele Portugaliei 147
- 'Ali 28
- 'Ali al-Harawi 132
- 'Ali ibn Wafa 167
- Alice de Franța 263, 265, 271
- Allenby, generalul Edmund 465-466, 469
- Almeria 147-148
- Alphonse de Poitiers 405, 421
- Alphonse-Jourdain de Toulouse 144
- Altuntash de Bosra 161
- Amalfi 21
- Amalric de Limoges 216
- Amalric de Lusignan 376
- Amalric, regele Ierusalimului 185-188, 199, 206, 214
- boala și moartea lui 213
- Ambroise 323, 325-326, 346, 350, 354, 358
- Anatolia 30, 33, 53, 63, 88, 151-152, 162, 173, 177, 201, 216, 224, 266, 292, 379, 388, 448
- André de Brienne 281, 284
- André de Chauvigny 300, 340-341, 359-360
- Andronic Comnenul, împărat la Bizanțului 224
- Anglia 145, 229, 258, 260, 264, 269, 271, 369, 374, 388
- anglo-saxonă 21
- Inocențiu al III-lea caută să strice pacea dintre Franța și 369
- perioada lui Richard I din 262
- război civil în 139
- Richard I devine rege 268
- taxa cruciată în 269
- vezi și Eduard I; Henric al II-lea; Henric al III-lea; Richard I
- Anjou 19, 24, 123, 258, 260, 262, 268
- Casa de vezi Dinastia angevină
- Anna Comnena 46, 49, 51, 104
- Ansbert 314
- Antioh 55
- Antiohia 33, 47, 51, 54-69, 71, 100-102, 105-106, 108-110, 113, 116-119, 126, 176, 220, 226, 274, 376, 378, 384, 402
- adunarea învățaților în 130
- asaltul lui Baibars asupra 441-442
- asiediu al cetății, primul 54-62
- asiediu al cetății, al doilea și bătălia de la 62-67
- foametea din timpul 64
- atacul din 1188 al lui Saladin asupra cetății 276
- extinderea granițelor 109
- în istoriile musulmane 85
- Ludovic al VII-lea ajunge la 162
- lungul marș către 53
- Manuel intră în 176
- ofensiva lui Nur al-Din împotriva 167
- patriarhul din 22
- alungat 88
- presupusul rol Sfintei Lănci în bătălia pentru cetatea 68
- raiduri punitive împotriva 201
- remarcabila prosperitate din secolul al XIII-lea atinsă de 383
- renașterea cetății 174
- Ruggero de Salerno preia puterea în 110-111
- „stat cruciat” 87

- suzeranitatea lui Ioan al II-lea supra cetății 122
 Tancrède preia comanda cetății 100
 Tancrède preia regenta cetății 90
 viitorul întunecat al cetății după cucerirea Edessei 137
 Apameea 103, 110, 113, 118, 167-169, 441
 Aqaba 114, 199, 229
 Aqtay 413, 421, 425, 430
 Aquitania 123, 144, 178, 258, 260, 262-265, 268, 271
 Arabia 28, 114, 229
 Arabia Saudită 467
 vezi și Mecca ; Medina
 Aragon 450
 armeni 30, 54, 58-59, 62, 80, 101, 125, 138, 176, 224, 378, 439, 449, 461
 căsătorii între greci și 126
 Armenia 179, 292, 379, 391, 427-428, 430, 441, 459
 Arnulf de Choques 70, 74, 80-81, 88-89, 94
 desemnat patriarh al Ierusalimului 80
 repunerea în funcție 90
 Arqa 70-71, 74, 80, 107-108, 458
 Arsuf 71, 87-88, 92, 438-439
 Balduin I găsește refugiu în 97-98
 bătălia de la 321-328
 importanța 326-328
 pădurea din 322
 Saladin poruncește demolarea cetății 294
 Artah 102-103, 179
 bătălia de la 103
 Arthur, rege 261
 Artois 309
 Artuqizi 136, 164
 asadiyya 198
 asasini 17, 112, 167, 170, 210-211, 349, 431, 447
 Ascalon 80-82, 88, 90, 93, 95-96, 98-99, 164, 174, 185, 217-218, 274, 313, 353
 demolarea cetății de către Saladin 329-330, 339
 capitularea cetății 247
 insistența lui Richard I de a păstra cetatea 359
 planul lui Richard I de captură 330
 reconstrucția cetății de către Richard I 346-347, 349, 359
 Ascania, lac 49, 51
 asediul Acrei *vezi* Acre : marele asediu al
 Ashtara 241
 Ashur, Sa'id 467
 Asia Mică 26, 30, 33, 38, 46-47, 51, 63, 85, 151-152, 178, 238, 267, 292, 372, 427, 436
 a doua cruciadă traversează 150
 ambițiile lui Kilij Arslan față de 224
 armatele primei cruciade se adună în 49
 atacul lui Baibars asupra 448
 cruciada din 1101 traversează 82
 grecii recuceresc 33
 în istoriile musulmane 85
 partea occidentală a 151, 216
 prima cruciadă traversează 51-54
 atabeg 99n
 Aubery Clements 305
 Austria 386
 Avraam 28, 72, 174, 252
 Ayas cel Înalț 320
 Ayn al-Daulah 187-188
 'Ayn Jalut 231-232
 bătălia de la 428-430
 Ayyub ibn Shadi 135, 160, 172, 197-198
 Baalbek 135, 160, 171, 173, 208, 219-221, 430, 436
 al-Babayn 186, 188
 Bagdad 29, 32, 56, 85, 135, 227, 428
 forțe de ajutorare strinse de 61
 marele sultanat selgiucid din 30
 Tughrul numit sultan al 29
 Baghras 121, 276
 Baha al-Din ibn Shaddad 205, 276-277, 284, 286, 288, 293, 299, 301, 304, 313, 342
 despre boala care l-a răpus pe Saladin 361
 în timpul marșului lui Richard I de la Acre și al bătăliei de la Arsuf 320-321, 324-325, 327
 în timpul celui de-al doilea marș către Ierusalim al celei de-a treia cruciade 355-356
 Baibars 17, 421, 426, 430, 431-443, 445-449, 460, 463
 boala și moartea 448
 devine sultan 431-432
 jefuirea Antiohiei de către 441-442
 numit comandant 430
 războiul împotriva francilor condus de 438-442
 Baldéric de Bourgueil 84
 Balduin I, rege al Ierusalimului (Balduin de Boulogne) 45, 49, 54, 60, 88, 89-100, 106, 107-109, 111-112, 401
 asedierea Acrei de către 92
 asediul Sidonului de către 93
 atacarea Cezareei de către 92
 atacul fulgerător al lui Maudud și Tughtegin asupra 111-112
 bătălia de la Harran și 101-102
 boala și moartea lui 114
 captiv 101, 106, 119
 consiliul de arbitraj invocat de 108
 consiliul general invocat de 108
 conte de Edessa 101
 declarat nou conducător al Ierusalimului 89
 domnia autocratică a lui 123
 falsa moarte a lui 98
 flota genoveză și 91
 fiicele lui 123
 fuga din Ramla a lui 97
 guvernarea autocratică a 123
 guvernarea autoritară a lui 93
 moartea lui 120, 123
 raidurile fatimide 91
 ultimii ani ai lui 113-114, 116
 uns drept primul rege al Ierusalimului 90

- Balduin al II-lea, rege al Ierusalimului (Balduin de Bourcq) 89, 106, 108-109, 113, 118-119, 122-123, 169
- Balduin al III-lea, rege al Ierusalimului 123, 169-171, 174-176
căsătoria Teodorei cu 176
invasia regiunii Nilului plănuită de către 185
moartea lui 177
- Balduin al IV-lea, rege al Ierusalimului 213-217, 220-222, 225, 228, 258
alegerea unui nou moștenitor 232
diferențele cu Guy de Lusignon 232, 234
moartea lui 234
prima perioadă a domniei 216
suferințele provocate de lepră 214-215, 230, 233-234
- Balduin al V-lea, rege al Ierusalimului 215, 232
moartea lui 240
- Balduin de Carew 325
- Balduin de Flandra (mai târziu împărat) 370, 373
încoronat ca suveran al Romaniei 372
- Balduin de Ibelin 228, 240
- Balduin, arhiepiscop de Canterbury 260, 295
- Balduin, arhiepiscop de Cezareea 92
- Baltica 138, 147-148, 374, 379
livii din 373
- Banias 119, 135, 163, 175, 180, 186, 206-207, 220
asediul cetății 213
- Barada, riu 163
- Baraka 435, 448-449
- barid* (sistem de poștă) 434, 436
- Barin 136
- Bartolomeu, Petru 64-65, 68
încercarea focului 70
viziunile lui 70
- Basel 145
- Basil de Ani 293
- Basilios 124
bătălia de la 415-416
- Bătrînul de pe munte (*vezi* Rashid al-Din Sinan)
- Beatrice de Edessa 165
- Beaufort 277-278
- Beaulieu, mănăstirea lui Foulques 24
- beduini 30
- Beirut 93, 95, 226, 247, 287-289, 300, 310, 343, 376, 450
Ioan de Ibelin primește titlul de domn al 378
remarcabila prosperitate din secolul al XIII-lea a 383
- Beit Nuba 344
a doua retragerea a celei de-a treia cruciade din 351
retragerea celei de-a treia cruciade din 345-346,
- Belen, trecătoare 56
- Belgia 464
- Belus, dealuri 109, 117-119, 167, 169, 220
- Belus, riu 280-282, 284, 318, 384
- Belvoir 276
- Berengaria, prințesă 271-272, 298, 301
căsătoria lui Richard I cu 298
- Berke Han 400-401, 435
- Bernard de Clairvaux 120, 137, 140, 143-144, 146-149, 257
- Bernard, patriarh al Antiohiei 101, 106
- Berry 264
- Bertrand de Moncontour 45
- Bertrand de Toulouse 107-108
moartea lui 111
- Beteleem 88, 90
capitularea lui al-Kamil 397
- Biserica Nașterii 90
- Bet-Sean 225, 230
- Biblia :
Apocalipsa 85
Noul Testament 25, 84
Porunci 25
Vechiul Testament 25, 84
- Bilbais 185-188, 198
- bin Laden, Osama 462, 467, 469
- al-Bira 436, 438
- Bizanț 20, 26, 32, 37, 39, 80, 88, 104
centru al civilizației 46
cruciadei nu i se acordă ajutorul promis de către 63
din nou ca putere în Orientul Apropiat 176
Ierusalimul capturat de la 28
Manuel preia controlul 149
politicile expansioniste ale lui Ruggero de Sicilia amenință 149-150
prima cruciadă și 46-51
recucerirea Antiohiei asigurată de 55
respectul ofensiv al Islamului față de 33
tensiunile dintre Sicilia și 150
vezi și Constantinopol
- Blachernai, palatul din 47
- Blanche de Castilia 404, 406, 422
- Blondel 362
- Bohémond al II-lea de Antiohia 119-120
- Bohémond al III-lea de Antiohia 170, 177, 179, 228, 241
armistițiul lui Saladin cu 228
capitularea lui 179
Nur al-Din îl liberează pe 180
- Bohémond al IV-lea de Antiohia 378
- Bohémond al VI-lea de Antiohia 428, 441, 446, 450
- Bohémond al VII-lea de Antiohia 451
- Bohémond de Taranto 44-46, 49, 52-53, 56, 60, 62-64, 66-69, 88, 100, 103-104, 106
ales drept conducător al armatei 65
bătălia de la Harran și 101-102, 118
capturarea de către turcii anatolieni 88
consemnările istorice timpurii despre 105
Constance se căsătorește cu 104
cruciada (1106-1108) lui 104-105
dorințele lui Godefroi privitoare la 89
înfățișarea lui 44

- moartea 105
trădarea lui Firuz și 62
Bonifaciu de Montferrat 371
Bosfor, strimtoare 47, 49, 151-152, 372, 436
Bosra 161
Bouqia 122, 216, 219, 382
Bourzey 276
Brindisi 395-396
British Library 124
Bursuq de Hamadan 112-114
Bush, George W. 462, 469
- cai de luptă 24-25n, 53
Cairo 29, 174, 184, 186, 188, 199-200, 391, 413, 430
moscheea al-Azhar din 433
ostilitatea dintre Damasc și 202
mameluci în *vezi* Dinastia mamelucilor
garnizoana militară în 198
Saladin își impune puterea asupra 238
cooperarea dintre Damasc și 212
Calixt al II-lea, papă 122, 139-140
Carol cel Mare 20, 22, 263
descendența lui Godefroi din 44
Carol de Anjou 405, 421, 435, 444-445
Carol Martel 28
Carolingieni 20
campaniile de cucerire sponsorizate de 26
declinul 22
Carpinel, Geldemar 89, 94, 96
Cartea contemplației (Usama ibn Munqidh) 127
Cartea Războiului Sfânt (*Kitab al-Jihad*) 86
Cartea regală (al-Majusi) 130
Casa Amărăciunii *vezi* Vadul lui Iacob
Castelul Pelerinului 454
Castilia 394
catapulte (*vezi* mașinării de asalt lansatoare de proiectile)
catari 366
cruciada albigeniană împotriva 373
cavaleri :
forme de război cunoscute de 24-25
vărsarea de sânge drept păcat pentru 24-25
„Cavaleri, mult s-a făgăduit” 446
Cave de Sueth 225, 229
Cecilia de Franța 104, 111
Cezar August 46, 463
Cezareea 71, 88, 94, 247, 320, 438-439, 446
atacul lui Balduin I din 1101 asupra 92
reîntărirea făcută de Ludovic al IX-lea 422
Saladin poruncește demolarea cetății 294
Chahine, Youseff 468
Châlons-sur-Marne 149, 151
Chalus 362
Chanson d'Antioche 84-85
Chastel Neuf 180
Chavli de Mosul 106
- China :
de Nord subjucată de mongoli 427
Islamul ajunge în 28
Cilicia 54, 60, 100-103, 105, 107, 120, 122, 175-176, 179, 224, 292, 378, 391, 428, 430, 439, 441, 459
Cîmpul Însingerat (*Ager Sanguinis*) 117-119, 122, 126, 129, 157, 168-169, 220
Cipru 59, 80, 175-176, 216, 297-299, 302, 348, 360, 372, 378, 380, 396-397, 402, 452, 454-455
coroana Ierusalimului se mută în 400
drepturi imperiale extinse asupra 399
escala lui Ludovic al IX-lea în 406-408
cistercian, ordin 143
„cîntărirea sufletelor” 23
Cîteaux 143
clanul Munqidh 110
Clement al IV-lea, papă 443-444, 450
Clermont 37-38, 40-43, 84, 140-141
Cluny 23, 144
conflictul arabo-izraelian 467-468
Conon de Béthune 260
Conrad al III-lea al Germaniei 145, 148-150, 151-153, 162, 164, 215
precedentul cruciat făcut de 148
rănirea lui 152
Conrad de Montferrat 274-275, 278, 281, 284-285, 287, 298, 310, 312, 341, 347, 371
asasinarea lui 349
coroana Ierusalimului oferită lui 348
dreptul de a comanda al lui Richard I acceptat de 315
evidențele avantaje față de Richard ale lui 347
încercarea lui Saladin de a se folosi de disensiunile dintre Richard I și 343
încercările lui Saladin de a restabili relații diplomatice cu 353
întîlnirea lui Saladin cu 343
„rege ales” 302
rivalitatea dintre Guy și 302, 310, 347
tratativele lui Richard I cu 347
tronul Ierusalimului și 302, 310, 347
ultimatumul transmis lui Saladin de către 348
Conrad, conetabil al Germaniei 97-98
Constance a Franței 104-105
Constance de Antiohia 120, 123, 170, 174
Constantin cel Mare 20-21, 46, 72
Constantinopol 20, 28, 32, 46, 49, 82, 266, 383
expus atacurilor 149
ofensiva celei de-a patra cruciade împotriva 371-373
copti 30, 80, 183
Coran 27-28, 31-32, 128, 163, 199, 208, 228, 253, 361
Coxon 54
Crac des Chevaliers 122, 276, 382, 440, 443, 445-446, 450-452
Cresson 241
creștinătate :
discuțiile de la al patrulea conciliu Lateran asupra 375
dorița de renaștere 22

- influența lumii seculare asupra 23
legăturile continui dintre Islam și 233
nașterea unei ~ latine 22
vezi și creștinism
- creștinism:
armele ajung să fie binecuvîntate în 26
avertismentul lui Urban privitor la 37
coexistența musulmanilor și a adepților, *vezi* Le-
vantul latin: viața în
convertirea lui Constantin la 20-21
dominicanii în cadrul 366
erezii în cadrul 366
Europa convertită la 21-22
european și Islamul în ajunul cruciadelor 32-34
franciscanii în cadrul 366
grozăviile damării expuse de 23
Islamul văzut ca „rafinare” a 27
natura universală a 23
nestorian 427
păgînismul înlocuit în Imperiul Roman de către 21
pedepsele pentru relații sexuale între musulmani
și creștini 126
provocările din jurul anilor 1200 la adresa 365
războinicii-sfinți sărbătoriți în 26
taxa pe cap de creștin în lumea islamică 28
vezi și creștinătate
- cruciada albigensiană 373
cruciada baronilor 400, 404
cruciada copiilor 374-375
cruciada din 1101 82-83
Asia Mică traversată de 82
„cruciada țăranilor” 42, 46, 49
cruciada venețiană 139, 456
cruciadă (prima) 37-80, 83-87, 138-141, 145, 455-456
Asia Mică traversată de 51-54
al doilea asediu al Antiohiei și bătălia din Antiohia
în timpul 62-67
asediul Niceei din timpul 49-51
atacarea Ierusalimului de către 76-80
Bagdadul trimite o uriașă forță de ajutor în timpul
61
bătălia de la Dorylaeum în timpul 52-53
ca act agresiv din partea creștinătății 18
canibalismul în timpul 69
cifre al participanților la 42
creștinătatea latină uluită de succesul 83
„cruciada țăranilor” și 42, 46, 49
discuțiile comune hotărâsc direcția 52
foamete din Antiohia în timpul 64
fragmente ale poeziilor arabi ce amintesc de 86
rezultatul 80-83
victime înregistrate în 79
înțoarcerea în Europa după 82-83
francii suferă de foamete și boli în timpul 59
Historia descrie 83, 85
interpretări retrospective ale 41
istorii ale 83-86
începuturile dispartate ale 41
- în Siria 55-70
lipsa apei în timpul 53
marșul spre și asediul Ierusalimului de către 71-76
primul asalt direct 94
momentul prielnic al 30
primul asediu al Antiohiei în timpul 54-62
răspunsul Islamului la 85-86
ritualuri de purificare în timpul 59
trădarea lui Firuz și 62
trimișii musulmani încearcă negocierea unei înțe-
legeri 61
Urban provoacă 23, 37-41, 141
vestimentația, armura și armele cavalerilor în 42n-
-43n
- cruciadă (a doua) 138, 140-165
armatele france și germane pleacă în 151
atacurile turcilor asupra 152
consiliul general al latinilor hotărâște cursul 163
costurile participării regale la 149
Damascul – obiectiv al 163-164
opoziția din partea Islamului 162-165
relatarea nefavorabilă a cronicarului asupra 257-258
retragerea din Damasc a 164
- cruciadă (a treia) 257-261, 264-273, 277-362, 458
armistițiul de trei ani de după 359
al doilea marș spre Ierusalim al 353-355
și ezitățile 353-354
călătoria regilor în 270-271, 297
certurile francilor pentru strategie și comandă în
timpul 355
complicatele negocieri ale lui Richard I cu Saladin
în timpul 341-344
consilii ce au decis viitorul 345, 347
efectele iernii asupra 344
facțiunile și disputele din cadrul 308
ideologia religioasă sprijină 330
înțoarcerea de la Ierusalim *vezi* Beit Nuba: prima
retragere a celei de-a treia cruciade; Beit Nuba:
a doua retragere a celei de-a treia cruciade
Jaffa încetinește înaintarea 339
libertatea lui Richard I de a conduce 315
navele de transport folosite în timpul 317
pregătirile, finanțele și logistica 269-270
prima mare bătălie este marele asediu al Acrei
282
primul marș spre Ierusalim al 339-341, 340, 344-345
propovăduirea 257-261
regii amină plecarea în 266-268
regruparea 346-347
retragerea din Ierusalim *vezi* Beit Nuba: prima
retragere a celei de-a treia cruciade; Beit Nuba:
a doua retragere a celei de-a treia cruciade
Richard I sosește în 296-297
soarta cruciaților germani în 292-293
sosirea prostituatelor în timpul 286, 339
supremația maritimă incontestabilă a francilor în
timpul 308
taxa (zeciuală) lui Saladin asociată cu 269

- urmările 110-111
 vezi și Richard I; Saladin
 cruciadă (a patra) 369-373
 abaterile de la 370-373
 Constantinopolul și 371-373
 dogele Dandolo preia datoriile 371
 excomunicarea 371
 Inocențiu impune termene minime obligatorii de serviciu pentru 369
 înțelegerea de la Veneția și 370, 373
 laicii formează majoritatea trupelor în 370
 problemele financiare de la începutul 370-371
 propovăduirea 369
 slaba afinență inițială de trupe pentru 370
 cruciadă (a cincea) 374-375, 385-393, 427
 avind ca țintă Egiptul 386-388
 indecizia duce la impas 390-391
 pierderea impulsului 388
 reacția la propovăduirea 374
 scorbutul în 389
 cruciadă, etimologia termenului 260
 cruciade:
 cauze și consecințe ale 455-459
 conflicte moderne echivalente cu 18
 consecințe în lumea medievală ale 459-462
 în Europa de Vest 461-462
 în Orientul mediteranean 460
 cronologia 473-474
 dezbatere asupra 17
 etimologia 41, 462
 indulgențe în schimbul participării la 41, 139, 142, 147, 368-369, 374, 404
 în istorie 469-470
 justificarea 25-26
 mintuirea adusă de participarea la 23, 40-42, 139-140, 366, 368, 456, 458
 moștenirea 455-470
 prejudecăți în interpretările istoricilor 221
 privire de ansamblu asupra 17
 relicve cărții de rugăciuni aduse din 124, 130
 urmele tirzii ale 462-469
 analogiile moderne și 467-469
 Islamul modern și 466
 în istoria și memoria occidentală 464-465
 naționalismul arab și islamismul 468-469
 percepții medievale tirzii și de la începutul modernității 463-464
 vezi și cruciada albigensiană; cruciada baronilor;
 cruciada din 1101; statele cruciate; expediția în
 Damasc; prima cruciadă; a doua cruciadă; a
 treia cruciadă; a patra cruciadă; a cincea cruci-
 adă; Frederic al II-lea al Germaniei și Siciliei;
 cruciada lui; Ludovic al IX-lea al Franței: prima
 cruciadă a; Ludovic al IX-lea al Franței: a doua
 cruciadă a; cruciada venețiană
 Euftrat, fluviu 29, 54, 101, 112, 134, 136, 159, 206,
 224, 226-228, 234, 238, 296, 352, 428, 436, 449-450
 cumani 426
 Cursat 441
 Dagobert de Pisa, arhiepiscop 88-90
 intrigile lui Balduin de Boulogne 89
 înlăturarea lui 90
 Damasc 28-30, 56, 61, 86, 99-100, 129, 161-163,
 170-174, 205, 311, 352, 390, 397, 400, 410, 426,
 433, 449
 a doua cruciadă se retrage din 164
 a doua cruciadă atacă și asediază 162-163
 al-'Adil preia puterea în 379
 Alepul dezvoltă noi relații cu 161
 capitularea în fața mongolilor a 428
 ca țintă a lui Nasir al-Din 334
 ca țintă a lui Nur al-Din 170-171
 cooperarea dintre Cairo și 212
 Curtea de Justiție din 180
 Duqaq cucerește 30
 Galileea, cea mai are amenințare la adresa 233
 guvernatorul regional al lui Baibars în 432
 întoarcerea lui Saladin convalescent în 237
 marea moschee umaiadă din 86, 173, 208, 361
 marșul regilor către 163
 al-Mua'zzam numit emir regional în 379
 noua suburbie a 180-181
 ostilitatea dintre Cairo și 202
 programul de construcție în 180
 Qutuz preia controlul 431
 Saladin își extinde puterea asupra 238
 Saladin ocupă 207-208
 sanctuarele din peșterile din apropierea 173
 Tughtegin preia puterea în 99
 Zangi vrea să cucerească 135
 Zangi asediază 135
 vezi și Siria
 Damietta 199-200, 212, 386, 388-393, 411-414, 417-
 421, 436
 Ludovic al IX-lea atacă 408-410
 Dandolo, Enrico, doge al Veneției 371
 danezi 147, 281
 Dante 463
 Dar al-Harb 32
 Dar al-Islam 32
 Dardanele 267, 292
 Darum 199, 247
 Richard I cucerește 349
 De Laude Novae Militiae (Bernard de Clairvaux)
 120
 dealurile Iudeei 71, 97, 315, 341, 344, 347, 379
 fărădelegi pe 401
 Destroit 317, 320
 Dinastia aiubidă/Imperiul Aiubid 197, 238, 361, 449
 împunerea conflictelor datorită 425
 declinul 410, 432
 sistemul de informare 290
 soarta ~ după Saladin 378-379
 strategia ~ în 1192 351-353
 Dinastia angevină 258-259, 263-264, 269
 alianțele desfăcute cu 267
 întoarcerea lui Filip din cea de-a treia cruciadă și
 310

- Richard I al Angliei, conducător al 268
 Dinastia capetiană 139, 258-259, 263
 campaniile de după cruciadă ale lui Richard I împotriva 362
vezi și Franța; Filip al II-lea August al Franței
 Dinastia Ibelinilor 228, 378
 Dinastia lusignană 263, 298, 302, 384, 376
 Dinastia mamelucilor 425
 asediul Acrei 451-454
 diplomația 435-436
 perfecționarea mașinii militare a 436-437
 puterea centralizată în statul 434-435
 rețeaua de informații a 434
 Sultanatul 425, 431-432, 436
 Qalawun și 439, 449-450
(vezi și Ayn Jalut, bătălia de la; Baibars)
 Dinastia Rupenizilor 122n, 378
 Dinastia Welfilor 139
 Dinastia zangidă 157, 166, 197, 201-202, 205-206, 276
 dinastie turcică 113
 Dirgham 184, 186
 Disraeli, Benjamin 464
Divina comedie (Dante) 463
 Diyarbakir 113, 234, 238, 241, 283, 352
 Ducas, familia 372
 Duqaq de Damasc 30, 56, 61, 89, 99
 Durrës 105
- Edessa 54, 60, 102, 106, 108-109, 111, 160, 162, 259, 352, 458
 amputarea 164-165
 lipsa de luciditate a lui Eugen în privința 143
 programul de reconstrucție în 157
 resursele agrare și comerciale ale 106
 stăpânirea antiohiană de fapt asupra 106
 „stat cruciat” 87
 Zangi atacă și cucerește 136-137
 Eduard I al Angliei (fost Lord Eduard) 444, 452
 cruciada lui Ludovic al IX-lea continuată de 445, 446-447
 încercarea lui Baibars de a-l asasina pe 447
 Efes 152
 Egipt 17, 19, 29-31, 51, 71, 98-100, 130, 166, 183-197, 295, 386-393
 abolirea califatului fatimid în 201, 238
 al-'Adil preia puterea în 378
 al-Salih Ayyub își asigură poziția în 400
 ambițioasa campanie de atacuri a lui Balduin I în 113-114
 anarhia crescândă în 184
 armistițiul lui Raymond al III-lea cu 234
 atacul lui Ludovic al IX-lea asupra *vezi* Ludovic al IX-lea: cruciada lui
 Baibars preia puterea în 431
 bătăliile de la Ramla și 95-99
 bilanțul venitului 202
 califatul šiit instaurat în 183
 contraatacul lui Balduin I împotriva 99
- domnia lui Saladin în *vezi* Saladin
 farul din Alexandria 184
 impozitarea comerțului cu nemusulmani abolită în 199
 întoarcerea lui Saladin în 211
 Ludovic al IX-lea își asumă vina pentru pierderile din 422
 lupta pentru preluarea puterii după moartea lui al-Kamil 400
 mameluci în *vezi* Dinastia mamelucilor
 numirea lui al-Kamil drept emir regional în 379
 pierde poziția dominantă 382
 Qutuz proclamat conducător al 428
 regimentul mameluc Bahriyya se retrage 425
 Richard I dorește atacul 354
 abandonat 358
 Saladin capătă un ajutor salvator datorită prosperității din 351
 Uthman numit conducător al 237
vezi și Nil
- Eisenhower, generalul Dwight D. 465
 Eleonora de Aquitania 144, 150, 258, 268, 271
 căsătoria lui Henric de Anjou cu 262
 Raymond și 162
 Ellenblum, Ronnie 221
 Emma (fiica lui Arnulf de Choques) 94
 Eschiva de Tiberiada, Lady 215, 242
 Étampes 149
 Eugenius al III-lea, papă 140-144, 147-149
 în Paris 150
 enciclica *Quantum praedecessores* a lui 141-143, 146-148
 Eustache de Grenier 94
 Everard de Brienne 281-282
 Excalibur 261
 expediția în Damasc 139
- al-Fadil 198, 200, 205, 211-212, 235-236, 253, 274, 361
 Fakhr al-Din 395, 397, 408, 410-411, 413-415
 Famagusta 298
 Farruh-Shah 208, 210, 212, 224-225
 Fatima 28-29
 Fecioara Maria 28, 47, 132
 Ferrand 284
 Filip al Flandrei, conte 217, 299, 309
 Filip al II-lea August al Franței:
 a treia cruciadă abandonată de către 309-311
 alianța lui Ioan al Angliei cu 349, 362
 bugetul redus pentru război al lui 269-270
 călătoria spre Țara Sfântă a lui 297-298
 diferendele lui Richard I cu 263-264
 la marele asediu al Acrei (*vezi* Acre: marele asediu al) 298-301, 303-306
 schimbarea relațiilor dintre Richard I și 264
 și vrajba dintre Guy și Conrad 302
 și Richard I – rivalitate sau alianță? 264-265, 267-269, 301-302
 veștile despre moartea lui 341
(vezi și a treia cruciadă)

- Filip de Dreux, episcop de Beauvais 281
 Filip de Nevers 309
 Firuz 62
 fitz-Fulk Leprosul, Robert 113, 118
 Flandra 147
 Flori, Jean 327
 foc grecesc 78, 287-288, 290, 300, 414, 437-438, 453
 noua versiune a 291
 Fontevraud 268, 362
 fortărețele cruciate 381-382
 Foucher de Chartres 51, 83-84, 89, 91, 95-96, 126, 129
 Foulques Nerra, conte de Anjou 19-21, 23
 mănăstirea înființată de 24
 mîntuirea căutată de 19, 24
 pelerinajul început de 24
 Foulques V de Anjou, rege al Ierusalimului 123-124, 127, 130, 135, 265
 Francia 20
 Frankfurt 145, 148-149
 Franța 20, 41, 104-105, 123, 149, 228, 258, 261, 264, 267-268, 370, 373-374, 388, 450, 461, 465
 autoritatea ecleziastică romană consolidată în 22
 aristocrația marțială a 43
 chemarea la cruciadă în 260
 forme de organizare politică în 20
 implicarea în cea de-a doua cruciadă a *vezi* Ludovic al VII-lea; a doua cruciadă
 implicarea în cea de-a treia cruciadă a *vezi* Acra: marele asediu al; Filip al II-lea August; a treia cruciadă
 Inocențiu al III-lea încearcă să strice pacea dintre Anglia și 369
 Islamul ajunge în 28
 mesajul lui Urban către 42
 Michaud despre 464
 originea numelui 20
 taxa pentru cruciadă în 269
 Urban încearcă să extindă influența papală în 38
 viața de curte și cavalerismul în 260
 vezi și Dinastia capețiană; Ludovic al VII-lea al Franței; Ludovic al IX-lea al Franței; Filip al II-lea August al Franței
 Frederic al II-lea al Germaniei (Barbarossa) („Barbă Roșie”) 215, 257-258, 266-267, 289, 292-293
 depunerea votului de cruciat de către 266
 moartea lui 293, 296
 vezi și Germania
 Frederic al II-lea al Germaniei și Siciliei 367, 385, 389, 390, 393-399, 405
 al-Kamil încheie acord cu 397
 coroana regală a Germaniei și Siciliei îi este retrasă lui 403
 cruciada lui 393-399
 excomunicările lui 396, 399, 404
 Grigore al IX-lea invocă o cruciadă împotriva lui 399
 Grigore al IX-lea îl excomunică pe 396, 399
 Grigore al IX-lea retrace excomunicarea lui 398
 Ierusalimul este recuperat de către 397
 intră în Ierusalim 398
 întoarcerea în Italia a lui 399
 moartea lui 399
 molimele lovesc armata lui 395
 slăbirea autorității în Palestina a lui 396
 uns împărat 391
 vezi și Imperiul/Dinastia Hohenstaufen
 Frederic de Suabia 266, 293, 295
 Freiburg 145
 Frizia 266
 Frontul Islamic Mondial 462
 Fulk de Neuilly 369-370
 Fustat 183-184, 186, 199-200, 212
 Gabriel, Arhanghelul 27
 Galeran, episcop al Beirutului 402-403
 Galia, francii preiau controlul asupra regiunii de nord-est a 20
 Galileea 88, 111, 225, 240-242, 274, 384
 Balduin I împarte 94
 campania de iarnă a lui Saladin în 276
 descrierea lui Ibn Jubayr făcută 128
 importanța strategică, politică și economică a ~ pentru domeniul aiubid 233
 Marea ~ 220, 222, 225, 241-244
 planul lui Raymond de a acapara stăpînirea asupra 240
 raidul musulmanilor 94
 Saladin invadează 230
 Tancrède readus ca domn al 108
 Gallipoli 267
 Garnier de Nablus 325
 Garnier de Rochefort 323
 Gasconia 24
 Gaston al IV-lea de Béarn 24
 Gauclem Faidit 261
 Gaza 121, 174, 199, 218, 247, 401
 Gazela (cal de luptă) 96-97
 Geddington 260
 Genova 21, 129, 148, 212, 302, 383, 436, 450-452, 460
 Catedrala San Lorenzo din 92
 flota din 75, 91-92, 107-108, 275
 Geoffroy de Lusignan 278, 302, 329-330
 Georgia 227, 379, 427, 430, 449
 Gerard de Ridefort 241-242, 247
 moartea lui 283
 Gerbod de Windeke 97-98
 Germania 20, 44, 139, 149, 258, 266, 374, 385, 427, 450, 461
 aristocrația marțială a 43
 chemarea la cruciadă în 260
 continua luptă pentru putere în 369
 disputa dură cu Roma a 145
 distrugerile provocate de rivalitățile interne din 139

- forme de organizare politică în 20
Imperiul 385
implicarea în cea de-a doua cruciadă a *vedi* Conrad al III-lea; a doua cruciadă
presiuni asupra Romei din partea 139
vedi și Frederic I al Germaniei; Frederic al II-lea al Germaniei; Dinastia Hohenstaufen; cavalerii teutoni; Dinastia Welf
- Gerold, patriarh al Ierusalimului 397-399
- Gervais de Bazoches 94
- Gesta Francorum (Faptele de vitejie ale francilor)* 83-85, 104
- Gibbon, Edward 463
- Gilbert de Lacy 178
- Gillingham, John 262, 314, 345
- Ginghis Han 426
- Gioacchino da Fiore 271
- Gisors 265
- Godefroi de Bouillon 44-45, 47, 52, 69, 74, 76-78, 82, 85, 87-88, 114, 401, 463-464
Apărător al Sfintului Mormint 80
atacarea cetății Arsuf de către 92
atacat de urs 54
atacul preventiv împotriva fatimizilor conduși de (viziul lui) al-Afdal realizat de 80-81
boala și moartea lui 88
natura contestată a ascensiunii lui 87-88
perspectivele inițial sumbre în calitate de conducător al Ierusalimului 87
renunțarea la titlul regal de către 87
- Godefroi, episcop de Langres 151
- Golan, Platoul 100
- Golful din 229
- Golgota 72
- greci 28, 30, 33, 39, 44, 46, 49, 62-63, 101, 104
Bohémond ponegrește numele 104
căsătoriile dintre armeni și 126
contribuțiile infime ale 122
dominația Asiei Mici de către 55
Latakia apărată de 100-101
- Grigore al VII-lea, papă 367
tradiția creștină reinterpretată de 36
primele mari întreprinderi militare plănuite de 26
exilul lui 23
violența sanctificată autorizată de către 26-27
adoptarea ideii „supremei autorități” de către 22
- Grigore al VIII-lea, papă 259
enciclica *Audita Tremendi* dată de 259-260
- Grigore al IX-lea, papă 396, 398-399
- Grigore al X-lea, papă 450-451
- Grousset, René 314, 465
- Guibert de Nogent 84
- Guillaume de Aquitania 96
- Guillaume de Beaujeu 451, 453 (Guillaume Villaret)
- Guillaume de L'Estang 329, 529
- Guillaume de Longchamp 268
exilul lui 348
zeciuiala lui Saladin 269
- Guillaume de Montferrat 215, 274, 371
- Guillaume de Tyr 137, 153, 160, 164, 177, 185, 187, 210, 213, 218, 221, 227, 230, 232, 236
arhiepiscop al Tyrului 215
cancelar al regatului Ierusalimului 137
- Guillaume Jordan 107-108
moartea lui 108
- Gumushtegin 206, 209-210, 216, 225
- Guy de Lusignan (mai târziu, regele Guy al Ierusalimului) 228-232, 234, 265, 298, 326
capturarea lui 245-246, 301
compensațiile pentru pierderea rangului 348
coroana Ierusalimului pierdută de către 348
dreptul al tronului Ierusalimului 302
eliberarea lui 277
invazia Palestinei în 1187 de către Saladin *vedi* Palestina: ofensiva lui Saladin din 1187 împotriva
împăcarea dintre Raymond și 241
încoronarea și ungerea lui 240
întrevederea dintre Saladin și 245-246
la marele asediu al Acrei *vedi* Acre: marele asediu al rivalitatea dintre Conrad și 302, 310, 347
ruptura dintre Balduin al IV-lea și 232
- hadith* 31-32
- Haifa 89-90, 92, 94, 132, 247, 278, 294-295, 317-320, 322, 443
Tancrede reinstalat ca domn al 108
- Hainaut 281, 326
- Hakim, califul nebun al Egiptului 33
- Hama 113, 135-136, 208, 210, 217, 238, 451
- Hamas 469
- Harim 167-169, 175-176, 179-180, 186, 217, 258, 428, 446
- Harran 296, 352
bătălia de la 101-102, 118-119
- Hartmann de Dillingen 66
- Hattin 243
bătălia de la 241-247, 249, 253
Coarnele 245, 247
- Hauran 100, 171, 241
- Hebron 355
- Helmold de Bosau 147
- Henric al Germaniei, prinț 148
- Henric I al Ciprului 397
- Henric al II-lea al Angliei (fost Henric de Anjou) 229, 242, 258, 262-265, 267-269, 271, 309
cîștigurile de pe urma „zeciuiei Saladin” 269
Eleonora se căsătorește cu 258
moartea lui 267
- Henric al II-lea al Ierusalimului 452, 454
- Henric al II-lea de Champagne 268, 289-290, 310, 322, 325, 347-348, 355, 359-360
moartea lui 376
monarh titular 349, 358
- Henric al III-lea al Angliei 398, 400, 403, 405, 444
- Henric al VI-lea al Germaniei și Siciliei 266, 367, 385
- Henric al VII-lea al Siciliei 385

- Henric cel Tânăr 262
moartea lui 263
- Henric de Albano, cardinal 260
- Henric de Anjou *vezi* Henric al II-lea al Angliei
- Henric Leul 266
- Heraclea 54
- Heraclius, patriarh al Ierusalimului 240, 249, 251
- Herman de Salza 394, 396
- Hethum, rege al Armeniei Ciliciene 428, 439
- Hezbollah 469
- Hijaz 27
- Hisn Kifr 179
- Hoarda de Aur 427, 435-436, 443
- Hohenstaufen, Dinastie/Imperiu 139, 266, 367, 385, 393
disprețul lui Grigore al IX-lea față de 396
războiul deschis al papalității cu 403
vezi și Frederic I al Germaniei ; Frederic al II-lea al Germaniei
- homosexualitate 286
- Homs 135-136, 172, 178, 186, 208, 235, 401, 428, 430-431, 449
- Honorius al III-lea, papă 376, 385, 391, 393-394
moartea lui 396
- Hubert Walter, episcop de Salisbury 289, 295, 318, 360
- Hugues al III-lea de Burgundia, duce 299, 310, 312, 314, 317-318, 323, 330, 346-348, 354, 357-358
dreptul lui Richard I de a comanda recunoscut de către 315
zvonerii răspindite de 349
- Hugues de Brulis 97
- Hugues de Fauquembergue 89, 94, 98
- Hugues de Lusignan 97, 439-440
- Hugues de Payens 120, 139
- Hugues de Vermandois 146
- Hulagu Han 428, 430-431, 434
- Iacob al II-lea al Aragonului 451
iacobiți 80
- Iberia 21, 24, 29, 32-33, 43, 110, 121, 128, 138-140, 147-148, 173, 181, 233, 271, 379, 394, 399, 459, 461
- Ibn 'Asakir 180-181
- Ibn al-'Arabi 34
- Ibn al-Athir 79, 85, 166, 179, 201-202, 205, 236, 239, 248, 253, 275, 285, 343, 346, 361
- Ibn al-Hayyit 86
- Ibn al-Muqaddam 206-209, 219-220
- Ibn al-Qalanisi 85
- Ibn al-Qaysarani 158, 165, 169, 181
- Ibn al-Zaki 252
- Ibn Jubayr 128, 173, 181, 233
- Ibn Qudama 239
- Ierihon 94
- Ierusalim 73
al doilea marș al celei de-a treia cruciade spre 353-358
ezitățile din timpul 353-354
- al-Kamil pierde 397
amvonul lui Nur al-Din în 181, 253, 356
atacul primei cruciade asupra 76-78
urmările 78-80
victime înregistrate în 79
întoarcerea în Europa după 82-83
- Balduin de Boulogne înscăunat drept nou conducător al 90
- Biserica Domnului (*Templum Domini*) din 252
- Capela Calvarului din 130-131
- capturarea din 638 e.n. a 28, 33
cel mai venerat loc de pelerinaj 24
credința lui Saladin în caracterul sacru al 252
cucerirea din 1187 de către Saladin a (*vezi* Ierusalim, regat : cucerirea din 1187 de către Saladin a)
cucerirea de sub turci de către al-Afdal (vizirul) a 71
Domul Stîncii din 85, 132, 252, 398, 433
depopularea periculoasă a 345-346
descrierea făcută de al-'Arabi 34
Fatimizii cuceresc 29
francii își reafirmă prezența în 399
Frederic al II-lea intră în 398
importanța devoțională din Evul Mediu acordată, 40, 45, 72, 158, 239
în istoriile musulmane 85-86
în predica de la Clermont a papei Urban 38-41
întoarcerea celei de-a treia cruciade de la (*vezi* Beit Nuba : prima retragere a celei de-a treia cruciade din ; Beit Nuba : a doua retragere a celei de-a treia cruciade din)
kwarizmienii atacă 400-401
Ludovic al IX-lea oferă Damietta în schimbul 419
mănăstirea Notre-Dame de Iosafat de lângă 132
mănăstirea Sf. Ana din 132
moartea lui Godefroi și 88
moscheea Al-Aqsa (Templul lui Solomon) din 72, 79, 85, 120, 127, 132, 181, 252-252, 356, 398, 433
Muntele Măslinilor din 72, 74
„Orașul Vechi” din 72
ordine militare formate în (*vezi* Ospitalieri, Templieri)
Ordinul Ospitalier format în (*vezi și* intrarea principală) 121
Ordinul Templului lui Solomon (Templieri) format în (*vezi și* Templieri) 120
Poarta Damascului din 76, 249
Poarta Sionului din 74
patriarhul din 214, 217, 407, 451
prăzile adunate de prima cruciadă aduse în 82
prima parte a dominației Islamului asupra 27
prima cruciadă avansează și asediază 71-73
primul asalt direct 74
primul marș al celei de-a treia cruciade spre 339-341, 344-346
recucerirea de sub Fatimizi a 30
recuperarea de către Frederic al II-lea a 397
reprezentanții celei de-a treia cruciade își împlinesc jurămintele de pelerini la 359-360

- ritualul purificării dinaintea cuceririi 76
 sacralitatea fără egal a 24
 Saladin intră în 1187 în 249
 Sfântul Mormint din (*vezi intrarea principală*)
 Templul Muntelui (*Haram as-Sharif*) din 252
 Turnul Cvadragular din 74
 Turnul lui David din 74, 79-80, 89, 249
 valoarea limitată din punct de vedere politic, economic și strategic a 378-379
 Zidul Plîngerii din 72
 (*vezi și* Ierusalim, regat; Levantul latin; Palestina)
- Ierusalim, regat: 81, 87, 100, 107-108, 125, 127-128, 161, 164, 184, 198, 207, 220, 233, 242, 247-248, 347, 386, 390, 398, 400, 430, 442, 447
 armistițiul lui Baibars cu 447
 atacul din 1183 al lui Saladin asupra 230-231
 Balduin de Boulogne uns drept prim rege al 90
 cerințele francilor după cucerirea din 1187 de către Saladin a 250
 compromisul dintre Frederic al II-lea și nobilimea latină a 398-399
 Conrad de Montferrat și 348-349
 cucerirea din 1187 de către Saladin a 240-249
 dominația Hohenstaufenilor respinsă de 399
 Egiptul ca stat clientelar al 186
 Foulques de Anjou uns rege al 123
 Guy și Sybilla devin rege și regină a 228-229, 240
 interesul față de Egipt manifestat de 185
 întrunirea generală de la Nablus 122
 înțelegerea dintre Angevini și Capețieni în privința tronului 309-310
 luat iar în stăpînire 251-252
 Ludovic al IX-lea întărește cetățile de coastă ale 422
 rivalitatea dintre Angevini și Capețieni motivată de viitorul politic al 301-302
 relicva cărții de rugăciuni din 124
 Saladin începe prima campanie importantă împotriva 217
 „stat cruciat” 87
 vulnerabilitatea extremă a 247-248
 Guillaume din Tyr devine cancelar al 137
 (*vezi și* Balduin al II-lea; Balduin al III-lea; Balduin al IV-lea; Balduin al V-lea; Guy de Lusignan; Ierusalim; Levantul latin; Palestina)
- Ifthikhar ad-Daulah 74-75, 77, 79,
 Iisus din Nazaret:
 Mahomed confirmă veridicitatea 28
 sulița care a străpuns coasta 64
 Urban invocă autoritatea lui 37
- Il-ghazi de Mardin 113, 117-118, 167, 169, 441
 moartea lui 119
 taxele abolite de către 129
- Ilhanatul mongol al Persiei 428, 434-436, 441, 443-444, 446-450
- Iluminismul 463-464
- Imad al-Din al-Isfahani 181, 205, 207, 211-212, 219, 246, 249-252, 274, 277, 281, 286, 296
- documentul tratatului scris de 360
 Imad al-Din Zangi 206, 225-227, 234-235, 352
 Inab, bătălia de la 167-170, 179, 258
 Inocențiu al II-lea, papă 140
 Inocențiu al III-lea, papă 366-369, 371, 373-375, 380, 385-386, 388, 456, 458
 a cincea cruciadă anunțată de 374
 a patra cruciadă ignoră interdicția privitoare la Constantinopol 373
 conducerea și desfășurarea războiului sfînt rafinate de către 368
 cruciada albigeniană pornită de 373
 moartea lui 375-376, 385
 noua (a patra) cruciadă plănuită de către 367-368
- Inocențiu al IV-lea, papă 403
 noua cruciadă anunțată de 403
- Ioan al II-lea Comnenul, împărat al Bizanțului 122
 Ioan Botezătorul 47, 82, 121, 173, 372
 mormîntul 132
- Ioan de Ibelin 378, 397, 399, 438, 441
 Ioan, prinț (mai târziu, rege al Angliei) 263, 267, 348
 alianța lui Filip August cu 349-350
- Iordan, rîu III-112, 114, 119, 201, 225
 superior 180, 220, 223
 (*vezi și* Transiordania)
- Irak 17, 28-30, 86, 128, 135-136, 157, 159, 170, 172, 179, 201, 226, 229-230, 293, 395, 418, 420, 427-428, 448, 469
 (*vezi și* Bagdad; Mesopotamia)
- Iran 28-30, 135, 158, 427
- Isa (înotător) 290
- Isa (jurist și imam) 188, 218, 234, 237, 383
 moartea lui 286
- Isaac al II-lea Angelos, împărat la Bizanțului 266, 274, 371
- Isaac Comnenul 297-298
- Isabella a Ierusalimului 214, 231, 240, 302, 347, 376
 Henric se căsătorește cu 349
- Isabella a II-a, regină a Ierusalimului 378, 395-396
- Islam:
 a doua cruciadă respinsă de 162-165
 absența aproape completă a reacțiilor după cruciade din partea 157
 alianța „cruciato-sionistă” împotriva 467
 Almoravizii în cadrul 33
 analogiile moderne și 467-468
 apariția sectei šiite în cadrul 28
 califi în 28, 28
 „Drepti” 38
 cauza jîhadului renăscută în 17
 cerința explicită a Coranului pentru răspîndirea 28
 coexistența creștinilor și a islamicii *vezi* Levantul latin: viața în
 cruciadele afectate profund de dezorganizarea internă 30
 cumplitele avertismente ale lui Urban cu privire la 37
 definit ca „supunere” 28

- descrierea demonizantă făcută de Urban 39-40
disensiunile turbulente ale versiunii sunnite a 30
difuziunea autorității lui Saladin asupra 238
Dinastia abbasidă în cadrul 29-30, 433
fragmentarea 33
Dinastia buridă în cadrul 134-135, 164, 171-172
Dinastia fatimidă în cadrul 29-31, 51, 61, 183
Dinastia umaiadă în cadrul 28, 160
loviturile de stat pun capăt dominației 29
Europa creștină și ~ în ajunul cruciadelor 32-34
fragmentarea lumii islamice 29-30
istoria timpurie a 27-28
pofta de cuceriri demonstrată de 28
legătura istorică permanentă a Ierusalimului cu 72
legăturile neîntrerupte dintre creștinătate și 233
lumea divizată așa cum este explicată de 32
modern și urmele cruciadelor 466
Ordinul Ismailit în cadrul 112, 447
pedepsele pentru relațiile sexuale dintre creștini și islamici 126
răspîndirea influenței 28
război și jihad la finele secolului al XI-lea 31-32
respectul belicos al Bizanțului față de 33
schisma dintre șiiți și sunniți din Orientul Apropiat împarte 61
secta Nizari în cadrul 112
șiiții contestă autoritatea sunniților în cadrul 29
stilul și metodele de război ale 31
venirea turcilor transformă 29
Ismail al Damascului 400-401
Ismat (soția lui Saladin) 161, 211
Israel 467-468, 475
Istanbul *vezi* Constantinopol
Istorisiri minunate din războaiele cruciate (Sayyid 'Ali al-Hariri) 466
Italia 20-21, 104-105, 130, 143, 145, 258, 266, 388, 452
acapararea de către musulmani a regiunii sudice a 21
agresiunile normanzilor sicilieni în 145
aristocrația marțială a 43
cucerire normandă a regiunii sudice a 44
flota comercială a 21, 122
invadarea de către Grigore al IX-lea a regiunii sudice a 399
Frederic I și regiunea de nord a 258, 266
forme de organizare politică ale 20
neguțătorii marinari ai 21
normanzii din 44, 52, 60, 149
tratatul ghinionist al mesagerilor cruciați cu 370-371, 373
venirea entuziastă a lui Bohémond în 104
vezi și Roma
Iuda Iscarioteanul 278
iudaism :
islamul ca „rafinare” a 27
legătura istorică neîntreruptă a Ierusalimului cu 27
taxa islamică pe cap de locuitor aparținând de 28
(*vezi și* conflictul arabo-israelian)
Ivanhoe (Scott) 464
Izz al-Din 225-227, 234-235, 277, 352
Jabala 113, 127, 276
Jackson, David 236
Jacques de Avesnes 268, 281, 284, 290-291, 325
moartea lui 326
Jacques de Vitry 374-376, 380, 382-383, 386, 389, 391
copiii musulmani din Damietta botezați de către 390
Jaffa 75, 88, 90, 95-97, 247, 274, 315, 330, 339, 344, 376, 397, 438, 441
a treia cruciadă se blochează la 339
armata cu care Saladin a atacat cetatea 359
Balduin I se refugiază la 98
consiliu de război la 330
Jazirah 179, 201, 226-227, 238, 241, 352
exilul lui al-Afdal în 379
al-Asraf numit emir regional în 379
Jazirat 294
Jazr 109, 118
Jean de Brienne 378
condamnat 393
Damietta cerută de către 390-391
dorește coroana Armeniei Ciliciene 391
Jean de Joinville 405, 407, 409, 414, 419-421, 444
Jean de Villiers 453-454
Jezreel, vale 430
jihad :
avîntul 179
entuziasmul pentru 17, 32, 129, 133
natura schimbătoare a 31-32
Nur al-Din drept apărător al 159, 166, 169, 171, 173, 178
pasiunea lui Saladin pentru 204-206, 226, 232-233, 351
Zangi acordă prioritate 134, 136, 158
Joanne 342-344
Joanne a Angliei 271
sugestia făcută de către Richard I în privința căsătoriei lui al-'Adil cu
Joscius de Tyr, arhiepiscop 257, 260, 265
Josselin de Courtenay 101, 106, 111, 120, 179
Josselin al II-lea de Edessa 136, 160/161, 164
Josselin al III-lea (de Courtenay) 165, 179, 213, 228
eliberarea lui 216
capitularea lui 218
Jubail 107-108, 450-451
Jurdik 188, 208, 227, 356-357
al-Kamil 379, 386, 388-392, 395, 411, 413
Frederic al II-lea încheie pace cu 397
legăturile dintre Frederic al II-lea și 395-397
moartea lui 400
Kafr Sabt 242-244
Kara Arslan din Hasankeyf 136
Karakorum 427
Kemal, Namik 466
Kerak 119, 201, 216, 225, 229, 240-241, 390

- Saladin asediază cetatea 202, 231-233
- Kerbogha de Mosul 61-66, 68, 71
retragerea rușinoasă a lui 67
- Keukburi de Harran 226-227, 234, 241-242, 244, 247, 281, 294
- Khadir al-Mihrani 435, 447
- al-Kharruba 280, 284-285
- al-Khilafa, Shams 93
- Kilij Arslan I 49-53
(*vezi și* Dorylaeum, bătălia de la ; Niceea, asediul)
- Kilij Arslan al II-lea 216, 224, 266
- Kinaniyya 410-411
- Kitbuqa 428, 430-431
- Kogh Vasil 101
- Köln 266
- Konya 164, 292
- Kublai Han 430
- kwarizmieni 395, 400-401
- La Forbie 401, 405, 432
- La Mahomerie 60
- Latakia 60, 101-102, 105, 276, 289, 376, 384, 428, 442-443, 451
- Lateran, palat din Roma 37, 140
- Latrun 247, 339-340, 344, 355
- Le Mans 260, 267
- Leon I, prinț al Armeniei Ciliciene 175
- Leon I, rege al Armeniei Ciliciene (fost prinț Leon al II-lea) 378, 391
- Leopold la V-lea al Austriei, duce 266, 307, 362
- Levant (Outremer):
a doua cruciadă trimisă pentru reînsuflețirea 151
apariția a două ordine religioase în 120
asimilare în 460-461
Baibars încearcă să nimicească prezența latinilor în 437
bătălia de la La Forbie distruge rămășițele puterii militare ale 401
ca pământ al credinței și evlaviei 131-132
comerțul și economia în 382-384
complexa rețea de drumuri comerciale 129
copleșit de catastrofe 170
cunoștințele medicale în 130
devine principalul centru al comerțului 383
discursurile lui Jacques de Vitry în 375-376
explicarea termenului 87
factorii care au creat 460-461
înalta rată a mortalității în 94
în secolul al XIII-lea 375-384
întărirea stăpînirii franceze asupra 87
limbi vorbite în 125-126
Ludovic al IX-lea ca suzeran al 422
pelerinii în 131-132
Qalawun își îndreaptă atenția către 450
Richard I cîștigă renumele de a fi salvat 362
„severa și teribilă judecată” suferită de 259
sfîrșitul lumii 454
- stagnarea 30-31
știința și cultura în 130-131
urmările bătăliei de pe Cîmpul Însîngerat 118
viața în 125-130
vulnerabilitatea 459
(*vezi și* Ierusalim ; Palestina)
- Liban 55, 69, 71, 74, 89, 94, 107, 135, 219, 274, 277, 289, 376, 451
- Liège 82
- Limassol 298
- Lisabona 147-148
- Lloyd George, David 465
- Lot 174
- Ludovic al VII-lea al Franței 140-141
disensiunile dintre Richard I și 263
moartea lui 228
planul lui Raymond al Antiohiei respins de 151-152
precedentul cruciat stabilit de 141
- Ludovic al VIII-lea al Franței 404
- Ludovic al IX-lea al Franței 403-405
a doua cruciadă a lui 443-446
Eduard I continuă 446-449
boliile lui 405
capturarea și detenția lui 420
dizenteria suferită de 419-420
eliberarea lui 421
întoarcerea în Franța a lui 422
mărturia lui Jean de Joinville despre 405, 407, 409, 419
moartea lui 444
pietatea extremă a lui 404, 420-421
prima cruciadă a lui 406-407
pregătiri pentru 405-407
scorbutul din timpul 418
urmările ezitărilor asupra 418-420
(*vezi și* Damietta ; Mansourah)
- Ludovic de Blois 370
- Ludwig al III-lea al Turingiei 281, 290-291
- Ludwig al IV-lea al Turingiei 396
- Ludwig de Bavaria 391
- Lydda 96, 218, 247, 339, 341, 344
- Lyons, Malcolm 236
- Mahalla, canal 392, 413, 418
- Mahomed 27
campania de convertire a lui 27-28
„Călătoria nocturnă” a lui 28, 252
probleme în legătură cu legitimarea succesorilor lui 28-29
războiul îmbrățișat de 31
„revelațiile” lui 28
- Mahomed, sultan al Bagdadului 108
- Mainz 260, 266
- mameluci 17, 188, 320, 411-412, 416-417, 419, 421, 425-428, 430-457, 460, 463
- Bahriyya în cadrul 413, 421, 425-426, 430-431
- al-Mansur ‘Ali 426

- al-Mansur Mahomed 352
 Mănăstirea Maicii Domnului, Saidnaya 132
 Manfred al Siciliei 435, 439
 Mansallah, lac 386, 392
 Mansura 390-392, 412-414
 Manuel Comnenul, împărat al Bizanțului 122, 149, 151, 153, 176-177
 moartea lui 224
 Manzikert, bătălia de la 33
 Maraș 54, 102
 Mardin 101, 113, 179, 227
 Marea Moartă 114
 Marea Roșie, 229-230
 marele asediu al Acrei *vezi* Acre: marele asediu al
 Maria a Antiohiei 176, 216
 Maria Comnena, regină a Ierusalimului, 187, 213-214, 231, 249, 302
 Maria Magdalena 144
 Marj Ayun 180, 278
 Marqab 276, 298, 440, 443, 449-451
 masacrul din 224-225
 patriarhul din 22
 taxele exorbitante din 37-38
vezi și Bizanț
 masacrul evreilor din Renania 42
 al-Mashtub 188, 198, 234, 283, 296, 304, 306-307
 Ma'sud al Anatoliei 151, 162, 164, 173, 216
 mașinării de asediu lansatoare de proiectile 50, 75, 77-78, 249, 436-437, 453
 ale lui Baibars 432
 „Catapulta lui Dumnezeu” 303
 la Acre 290-291, 299, 303-304, 452-453
 pe nave 408,
 Matei din Edessa 110
 Maudud din Mosul 109-112
 asasinarea lui 112
 mauri 24, 29, 33, 43, 261, 263, 373
 Mayer, Hans 345
 Mecca 27-28, 157, 175, 180, 201, 229-230, 233, 277, 360, 436
 Mahomed cucerește 31
 Medina 28, 157, 201, 229, 233, 436
 Melaz, prințesă 88
 Melisenda, regină a Ierusalimului 123, 126, 136, 170-171, 215
 psaltirea 124
 Mesopotamia 29-30, 54, 63, 67, 87, 101, 134, 136-137, 158, 171, 178-179, 304, 413, 443, 459
 centrul Islamului sunnit rămâne în 135
 Hulagu Han subjugă mare partea din 428
 Saladin și 221, 226-227, 234, 238, 289, 347-348
(vezi și Irak)
 Michaud, François 464, 466
 Mihail al VIII-lea Paleologul 436
 mișcarea cluniacă 23
 mișcarea de reformă 22-23, 26, 44
 Moise 28, 174
 Möngke Han 427-428
 mongoli 383, 395, 425-428, 430-432, 434-436, 438-439, 441, 443, 446-450, 460-461
(vezi și Ayn Jalut, bătălia de la)
 Mont Gisard, bătălia de la 218-219
 Montfort 381, 397, 443, 446
Montjoie 407-408
 Montreal 114, 201-202, 216, 241, 276, 390
 Morfia (soția lui Balduin al II-lea) 123
 Morlaas, St. Foi în 24
 Mosul 106, 109, 134-136, 157, 159, 162, 164, 170, 177, 205-206, 208-209, 223, 289
 al doilea asediu al 234-235
 campania lui Saladin împotriva 226-229
 înțelegerea lui Saladin cu 235
 Saif al-Din cucerește 159
 al-Mu'azzam 379, 388-389, 391-392, 395
 moartea lui 396
 al-Mu'azzam Turan-Şah 413, 418
 al-Mughith 434
 Muntele Cadmus 152
 Muntele Carmel 132, 278
 Muntele Gilboa 430
 Muntele Negru 132
 Muntele Pelerinului 107-108
 Muntele Silpius 56, 58, 62-64, 195
 Muntele Sion 74, 76-78, 89
 Muntele Staurin 56, 58
 Muntele Tabor 112
 Muntele Toron 280-283
 Munții Amanus 276
 Munții Ansariya 178, 210, 276, 382, 445, 447
 Murtzurphlos (Alexios al V-lea), împărat al Bizanțului 372
 al-Mustansir, calif 433
 Mutamin 198
 Myriokephalon, bătălia de la 216, 224
 Nablus 122, 126, 129, 132, 171, 232, 325
 Nasir al-Din ibn Shirkuth 235
 al-Nasir, calif abbasid 225, 227, 274
 al-Nasir Yusuf 426
 Nasser, Gamal Abdel 468
 Navarra 271
 Nazaret 230, 241, 397, 438, 447
 nestorieni 80, 427
 New York și Washington, atacurile din 462, 469
 Niceea 52, 58, 152, 372
 asediul cetății 49-51
 Nicolae al IV-lea, papă 451
 Nicolae din Köln 374
 Nil:
 Amalric încearcă să cucerească 187
 Delta 183-184, 199, 315, 386, 392, 411, 418
 fluviul 114, 198, 228, 238, 354, 390, 412
 inundațiile create de 390, 392, 418
 regiunea 183-185, 187-197, 199, 201-202, 204, 212, 217, 225, 330, 351, 386, 395, 408, 421, 445
 rețeaua de aprovizionare de-a lungul 357, 418

- nilometru 184
- Normandia 74, 258, 260, 268, 271, 300, 362, 404, 465
- ofensiva împotriva 267
- normanzi 21, 318, 322
- din Italia 21, 44, 52
- regatul sicilian al 21, 139, 258
- numerae arabe 460
- „Nouă Eroii” 463
- Nur al-Din Mahmud 159-160
- amvonul ornamentat comandat de 253
- apelativul de „Rege Drept” atribuit lui 181
- bolile lui 175, 202
- oferta de armistițiu a francilor refuzată de către 177
- moartea lui 203
- (vezi și Alep; Damasc)
- Nusrat al-Din 175
- Occidentul latin, transformarea 365-366
- Odo de Châteauroux 403, 405, 408-409, 420
- Odo de St. Amand 218, 222
- Oliver de Paderborn 374, 386, 388, 391
- Onfroy de Toron 180, 231, 240, 302, 341, 347, 360
- ordine militare (vezi Ospitalieri; Templieri; Cavaleri Teutoni)
- Ordinul Templului lui Solomon (vezi Templieri)
- Oriental Apropiat:
- apariția de pacte și alianțe comerciale în 116
- artere de legătură dintre Occident și 129
- Baibars dorește să facă un stat-fortăreață din 432
- Baibars transformă 432
- Bizanțul repara ca putere în 176
- Cairo devine capitala 433-434
- capturarea Sfintei Cruci strivește moralul creștinilor din 246
- castelele cruciate din 281-382
- cercul vicios al violenței religioase din 18-19
- coloniile latine dau naștere unor societăți remarcabile în 133
- Dinastia mamelucilor preia puterea în 425-426
- Fatimizii cu cuceresc largi porțiuni din 29
- interdependența comercială din 315
- Islamul dezbinat rămâne în 119-120
- Islamul obține posesiuni stabile în 17-18
- întreprinderea lui Maudud în 111
- la sfârșitul secolului al XI-lea 30-31
- Mahomed al Bagdadului reacționează la subjugarea de către franci a 108
- moartea lui Nur al-Din creează un vid de putere în 206
- modificări violente în echilibrul puterii din 375
- mongolii aduc teama în 428
- nou avanpost al Occidentului european în 87
- schimbarea formei și balanței de putere în 110
- Orientalisme* 406, 409, 416, 420
- Orontes, riu 56, 58, 66, 103, 109, 136, 167, 169, 176, 179, 211
- Ospitalieri, cavalerii 121-122, 130, 187, 241, 246, 269, 319, 322, 345, 379-382, 392, 397, 399, 401, 414, 440, 445, 450, 454-455
- influența politică a 121
- la marele asediu al Acrei 278
- natura supranațională a organizației 121, 459
- vezi și Crac de Chevaliers; Templieri
- Otho de Grandson 452-454
- Otranto 396
- Outremer (vezi Levant)
- păcat, drept cauză a înfringerii 119
- Palestina:
- a cincea cruciadă ajunge în 386
- adîncirea crizei latine în 240
- aproape necucerită 90-91
- armata epuizată a lui Godefroi pentru apărarea 82
- Ascalonul ca punct de legătură între Egipt și 95
- avanpostul creștinătății latine în 360
- balanța schimbătoare de putere în 228
- Balduin I întărește stăpînirea asupra 91, 95
- contestarea autorității lui Godefroi în 87-88
- cutremure în 201
- drepturile asupra coroanei aduc amenințarea războiului civil în 123
- Frederic al II-lea pretinde dreptul de stăpînire asupra 393-394
- Înalta Curte devine centru decizional din punct de vedere legal, politic și militar 124
- înglobată în statul arabo-islamic 28
- lovitura de stat evitată în 119-120
- Ludovic al VII-lea mărșăluiește spre 162
- mandatul Marii Britanii de administrare a 465
- Maudud invadează 111
- mongolii ajung în 428
- musulmanii dețin în întregime 454
- noul viitor al 400
- ofensiva din 1183 a lui Saladin împotriva 229-233
- ofensiva din 1187 a lui Saladin împotriva 241-253
- poveștile despre represiunile creștine în 34
- pretențiile imperiale asupra 399
- prima invadare de către Saladin a 199
- raidurile exploratorii ale lui Baibars în 438
- represiunea creștinilor orientali în 33-34
- Saladin demolează fortărețele din sudul 351
- Shawar cere ajutor din 186
- slaba autoritate a lui Frederic al II-lea în 396
- unirea armatelor latine în 349
- (vezi și Balduin de Boulogne [mai târziu, Balduin I]; bătăliile de la Ramla)
- papalitate:
- antipapii și 139
- cruciadele întăresc autoritatea 22, 147, 461
- nevoia de a deține putere militară 26
- rolul de protector al creștinătății deținut de 84, 367, 374
- transformările sociale limitează capacitatea cruciată a 365-366

- Paris 139, 150, 260, 264, 269, 405-406
 Capela Sfântă din 404
 Pascal al II-lea, papă 82, 104
 Părintele Ioan 427
 Pelagius, episcop-cardinal de Solarno 388-389, 391-393, 398, 412-413
 pelerinaj 17, 19, 23-24, 27, 33, 38-41, 43, 46, 52, 68, 71, 82, 102, 127, 132, 138-139, 142-144, 162, 175, 261, 274, 277, 318, 344, 360, 366, 384, 458
 Peninsula Arabică 28, 201
 persani 274
 Ilhanatul 428, 434-436, 441, 443-444, 446-450
 Petru Eremitul 42, 59, 82
 Petrus Desiderius 76
 Petrus Tudebodus 83
 Philippopolis 151
 Piacenza 37-38
 pierderile cetății Antioh recuperate de către 119
 preluarea coroanei Ierusalimului de către 117
 reducerile de taxe promovate de 129
 Pisa 21, 129, 212, 379, 383, 450, 460
 ajutor naval din partea 88-93, 267, 275
 Poitiers 28
 Poitou 92, 229
 Polonia 427
 Pons, conte de Tripoli 111, 113
 Portugalia 33, 147-148
 porumbei mesageri 212, 290, 434
 Predica de pe Munte 25
 Primul Război Mondial 465-466
Punch 465
 Qaragush 198, 237, 276, 286, 290-292, 296, 307
 armamentul greu al lui 290
 scrisoarea dusă în secret de 288, 304
 al-Qaeda 462, 467, 469
 Qualawun 432, 449-452
 devine sultan 449
 moartea lui 452
 Qutb al-Din Maudud 109-112, 170
 Qutb, Sayyid 469
 Qutuz 425-426, 428, 430-433
 Radwan (ibn Tutuș) din Alep 30, 56, 61, 103, 110
 moartea 112
 Ramla 71, 75, 90, 119, 218, 247, 329, 339-340, 343-344, 346, 356, 360, 378, 401, 440
 băătăliile de la 95-99
 Ranulf de Glanville 289
 Raoul de Caen 102
 Rashid al-Din Sinan 210
 Raymond al II-lea de Tripoli 170
 Raymond al III-lea de Tripoli 170, 179, 180, 216-217, 228-229, 232-233, 242-244,
 caută protecție de la Saladin 240
 căderea ca prizonier a lui 179
 eliberarea lui 215
 Gui împăcat cu 241
 invadarea din 1187 de către Saladin a Palestinei și
 vezi Palestina : invadarea din 1187 de către Saladin a
 moartea lui 274, 378
 numit regent 233
 trupele musulmane primite în Tiberiada de către 240
 Raymond de Aguilers 64, 67, 83, 85
 Raymond de Poitiers (apoi, de Antiohia) 123, 136, 151
 Alexios reînnoiește alianța cu 82
 campaniile din Summaq conduse de 68
 Eleonora și 162
 İftikhar ad-Daulah negociază eliberarea cu 81
 Inab și 167-169
 Ludovic al VII-lea respinge planul lui 162
 marea de sprijin pentru 69
 moartea lui 168-169, 258
 ofilirea popularității lui 80
 retragerea umilitoare a lui 77
 Raymond de Puy 121
 Raymond de Toulouse 38, 41, 43, 49, 52, 56, 60, 67, 69, 74, 78-80, 107, 458
 războaiele din Golf 467
 război drept, condiții necesare ale 26
 războiul Sfântului Sava 436
Reconquista 459
 reconstruirea cetății de către cruciați 339
 reînțărirea cetății de către Ludovic al IX-lea 422
 Richard I sosește la 328, 339
 Saladin poruncește demolarea cetății 294, 328
 Reforma 463
 regatul Ierusalimului (vezi Ierusalim, regat)
 Regensburg 151, 266
 relicve :
 Coroana de Spini 47, 372, 404
 Ioan Botezătorul 49, 82, 372
 oasele Apostolilor 47
 părul Fecioarei Maria 47
 Sfinta Cruce 80, 82, 96, 98-99, 117, 218, 365, 374, 390
 capturarea 245
 eșecul lui Richard I de a recaptura 312, 360
 Sfinta Lance 64-65, 67-68, 70, 82, 293
 eșecul încercării prin foc a lui Bartolomeu aruncă
 îndoilei asupra 70
 Kerbogha ar fi fost imobilizate cu ajutorul 67
 Raymond de Toulouse devine sprijinitorul 68
 Renania 147
 Renaud de Châtillon 173-176, 180, 216-218, 225, 234, 242
 campania de la Marea Roșie inițiată de 229-230
 capturarea lui 177
 caravana musulmană atacată de 240
 eliberarea lui 216
 întrevvedere lui Saladin cu 245
 obiect al urii în Islam 231
 Saladin îl decapitează pe 246
 Riccardo de Salerno 106, 110

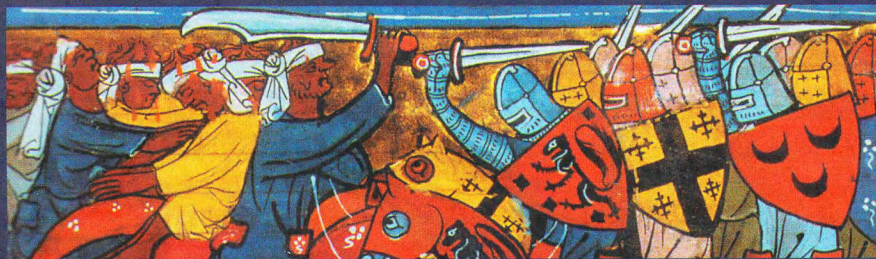
- Riccardo Filangeri 396, 399
 Richard de Cornwall 400
 Richard I al Angliei („Inimă-de-Leu”) 17, 257, 261-265, 267-272, 297-299, 309-351, 353-355, 357-361, 363, 369, 386, 404, 422, 425, 454, 458, 462-464
 a treia cruciadă drept dispută între Saladin și 257
 apelativul „Inimă-de-Leu” 261-262
 armistițiul de trei ani dintre Saladin și 359
 armistițiul lui Conrad cu 347
 asaltul naval asupra Ciprului inițiat de 298
 asasinarea lui Conrad și 349
 atacarea cetății Jaffa de către Saladin și 358-359
 avantajele evidente ale lui Conrad față de 347
 Berengaria se căsătorește cu 298
 bolile lui 300, 359
 campaniile de după cruciadă ale lui 362
 caravana cu provizii a lui Saladin atacată de către 355
 călătoria spre Țara Sfântă a lui 270-272, 298
 câtece compuse de 362
 confirmat drept succesor al lui Henric 267
 costurile celei de-a treia cruciade pentru 269
 depunerea jurămintelor de cruciat de către 261, 264-265
 descrieri ale lui 261-262, 264
 devine rege al Angliei 268
 disciplina militară și 231, 270
 eșecul dezastruos al conducerii lui 358
 Frederic al II-lea comparat cu 397
 în *Punch* 465
 încercarea lui Saladin de a exploata ruptura dintre Conrad și 343
 întoarcerea în Europa întreprinsă de 360, 362
 la bătălia de la Arsuf 321-328
 la marele asediu al Acrei *vezi* Acre : marele asediu al
 Leopold al II-lea capturează pe 362
 marșul din Acre al lui 316-328, 319
 scrisoarea către Garnier 323, 325-326
 moartea și înmormântarea 362
 monarhii musulmani contactați de 359
 nașterea și educația lui 262-264
 negocierile complicate cu Saladin conduse de către 341-344
 negocierile prelungite din 1192 dintre Saladin și 359
 numit duce al Aquitaniei 263
 numit duce al Normandiei 268
 perspectivele istoricilor asupra 262, 264, 345
 rănit de o săgeată de arbaletă 321
 reconstruirea Ascalonului de către 347
 renunțare la funcția de comandant al celei de-a treia cruciade 355
 Saladin încearcă reînnoirea relațiilor cu 353
 schimbările diplomatice de la Acre dintre Saladin și 301
 sosirea în Țara Sfântă 297-298
 sugerează o căsătorie între Joanne și al-'Adil 342, 344
 și Filip August – rivalitate sau alianță? 301-302
 și pofa de putere a lui Ioan 348
 și vrajba dintre Gui și Conrad 302, 310
 titlul de Poitou al lui 263
 vezi și a treia cruciadă
 Riul Cinelui 99
 Riul Mort 320-321
 Riul Stufărișului 321-322
 Robert (cavaler din Ierusalim) 97
 Robert „Guiscardul” („cel Șiret”) 44
 Robert al II-lea de Flandra, conte 45, 54, 74, 82
 Robert al IV-lea de Leicester 300, 325, 340, 359
 Robert al Normandiei, duce 45, 52, 69, 74, 82
 Robert de Artois 405, 412, 415-416, 422
 Robert de Dreux 144, 281, 326
 Robert de Hereford 348
 Robert de Nantes, patriarhul Ierusalimului 407, 420
 Robert de Reims 84-85
 Rochetaille, riu 322-324
 Roda 184
 Roger de Rozoy 97
 Roger de Tosny 300
 Roland 261, 263
 Roma :
 cearta lui Eugen al III-lea cu locuitorii 140
 creștinismul de vine religia oficială a 20
 decăderea imperiului 22
 expusă atacului 149
 greaua dispută dintre Germania și 145
 guvernarea seculară a 140
 Hofenstauenii încercuiesc 367
 papi exilați din 22
 stăpânirea imperială a 20, 22
 Romania latină 372, 379, 403-404
 Ruggero al II-lea al Siciliei 149-151
 Ruggero de Salerno (mai târziu, prinț al Antiohiei)
 110-114, 117, 231
 moartea pe Câmpul Însângerat 118-119
 Ruj, vale 111, 113
 Rupen al III-lea, prinț al Armeniei Ciliciene 224
 Rusia 278, 427, 443
 Sa'ad al-Daulah 95-96
Sacro Cantino 92
 Saddam Hussein 468
 Sadi, *ra'is* al Tyrului 127
 Saewulf 91
 Safad 121, 276, 382n, 440
 Saffaram 294, 309, 312, 318
 Saffuriya 241-243
 Safita 276
 Safwat al Damascului 99
 Saidnaya 132
 Saif al-Din (fiul lui Zangi) 159-160, 162-163
 moartea lui 170
 Saif al-Din (nepotul lui Zangi) 207, 209
 moartea lui 225

- Saint Denis 150, 270, 406
- Saladin 17, 129, 186-202, 204-212, 217-228, 234-253, 257-258, 264, 273-277, 293-297, 311-314, 316, 339-346, 351-353, 355-361, 456, 464-466, 468
- a doua ofensivă a celei de-a treia cruciade asupra Ierusalimului *vezi* a treia cruciadă: a doua ofensivă asupra Ierusalimului
- a treia cruciadă drept dispută între Richard I și 257
- Alepu vinat de către 209-210
- amabilitatea și mila arătate francilor din Ierusalim de către 250-251
- armate demobilizate de către 360
- armate raliat de către 351
- armistițiul de trei ani dintre Richard I și 359
- asasinarea lui Conrad și 348-349
- asasinii și 210-211
- asedierea și atacarea Tyrului de către 275-276
- asemănat cu Diavolul 259
- biografia scrisă de Baha al-Din 277
- biografia scrisă de Lyons și Jackson 236
- biografiile musulmane moderne ale lui 466
- campania din Alep și Mosul 226-228
- cariera până în 1186 a lui 236
- căsătoria cu Ismat 211
- cererea de mediere a lui Richard I către 343-344
- concepțiile istoricilor asupra lui 236, 239, 319
- cuceririle din 1187 realizate de 253
- degenerarea puterilor lui 273
- demolarea Ascalonului de către 329-330
- deteriorarea sănătății și moartea lui 360-361
- dorința de cucerire a lui 224-228
- febra suferită de 234-235
- film realizate de Chachine despre 468
- fortărețele continuă să fie demolate de către 339-340
- Ierusalimul depopulat în mod periculos de către 345
- importanta ofensivă împotriva Zangizilor plănuită de către 226
- insecuritate financiară, lipsa trupelor și revoltele înfruntate de 352-353
- intențiile din septembrie 1187 ale lui 249-251
- îmbolnăvirile succesive îl slăbesc pe 308
- la marele asediu al Acrei *vezi* Acre: marele asediu al
- la Vadul lui Iacob 221-223
- marșul lui Richard I din Acre și 318-325, 327
- mesajul urgent al lui Conrad către 348
- motivele și mentalitatea lui 204-205
- negocierile prelungite din 1192 dintre Richard I și 359
- ofensiva din 1183 din Palestina condusă de 228-233
- ofensiva din 1187 din Palestina condusă de 240-253
- pactul lui Richard I cu 311-312
- pierderile dezastruoase suferite de 351
- prima invadare a Palestinei de către 199
- Raymond al III-lea cere protecția lui 240
- reconstruiește flota Egiptului 212
- reevaluarea strategiei de către 329, 341-342
- renașterea civilă și religioasă inițiată de către 199
- reputația militară afectată a lui 308
- rețeaua de informații a lui 229
- Richard I este deschis comunicării cu 300-301
- „sălbatic nobil” 464
- schimburile diplomatice de la Acre dintre Richard I și 301
- strategia aiubidă din 1192 și 351-353
- strategiile ezitante ale lui 308
- sursele de apă al Ierusalimului otrăvite de către 355
- știrile despre moartea lui Frederic ajung la 293
- testamentul dictat de 235
- țințirea Damascului de către 207-208
- vezi* și Ierusalim, regat; Palestina
- salahiyya 198
- Saleph, riu 293
- al-Salih 204, 206-209, 211, 225
- moartea lui 225
- al-Salih Ayyub 400, 408, 410-412, 425
- boala suferită de 411
- mamelucii susținuți de către 412
- moartea lui 413
- al-Salihiyya 180
- Santiago de Compostela 24, 131, 144
- Saone 276
- Saragosa 140
- Sawar 160
- Sayyid 'Ali al-Hariri 466
- Scandalion, trecătoare 93, 278
- Scott, Sir Walter 464
- Sebastia 132
- Selgiucizi *vezi* turci: Selgiucizi
- Semiluna Fertilă 54
- Sf. Augustin de Hippo 25-26
- Sf. Francisc de Assisi 389
- Sf. Leonard 88, 102, 104
- Sf. Petru 56, 293
- Bazilica 64, 102
- Sf. Sofia, Bazilica 46, 372
- Sfintul Andrei 64, 68
- Sfintul Mormint, biserica 33, 72, 80, 116, 124, 130-131, 252, 359, 397-398, 401, 447
- Godefroi devine Apărător al 80
- împloarea iertării de către Foulques la 19
- sfinșitul lumii 19, 28
- Shaizar 103, 109-110, 113, 116, 172, 436
- eșecul expediției împotriva lui 110
- Shajar al-Durr 413
- Shaqwi, Ahmad 466
- Sharaf al-Ma'ali 96-99
- Sharamsah 392
- Shawar, vizir al Egiptului 184-188, 200, 227
- executarea lui 188

- Shirkuh ibn Shadi 160, 168, 172, 174-175, 188, 197
 campaniile egiptene ale lui 185-187
 moartea lui 198
- Shobak 114
- Sibylla, prințesă (mai târziu, regină a Ierusalimului)
 213-215, 228-229, 232, 249, 265
 încoronarea și ungerea 240
 moartea 277
- Sicilia 21, 128, 270-271, 297, 385, 393-394, 396,
 398, 403, 405, 445
 presiunile exercitate asupra Romei de către 139
 tensiunile dintre Bizanț și 150
- Sidon 93-94, 247, 289, 310, 343, 440, 454
 refacerea fortificațiilor de către Ludovic al IX-lea
 422
- Sifilke 293
- Sigurd al Norvegiei 93, 148n
- Sinai, Peninsula 186-187, 228
- Sinjar 206, 225, 227, 294, 352
- sionism 466, 468
- Siria 17, 28-29, 31, 108, 110-115, 128, 134-135, 137,
 151, 351, 375, 432-433, 436, 440, 449
 armistițiul lui Raymond al III-lea cu 234
 cutremure în 175, 201
 dezbinare în 56, 159-160
 forțele de atac ale lui Abaq în 449
 în criză 100-105
 întoarcerea lui Saladin în 361
 luptele pentru controlul 426
 mongolii ajung în 428
 mongolii cuceresc regiunea de nord a 428, 430
 prima cruciadă în 55-70
 secetă în 212, 224
 sosirea lui Balduin al II-lea în 118
 tentativele continue ale lui Saladin de a subjugă 226
- slavi 33
- Spania 147-148, 261, 263, 374, 388, 405
 forme de organizare politică în 20
 invazia Almoravizilor 33
 Islamul ajunge în 28
 maurii almohanzi în 373
 teritoriul recucerit de la mauri în 33
- St. Foi 24
- Stabelo 97
- statele cruciate 116, 377
 centrarea ordinelor militare pe protecția 121
 crearea 87-116
 cunoștințe marțiale oferite de 121
 discuțiile asupra crizei ce amenința 122
 instabilitatea de după Cîmpul Însîngerat din cadrul
 119
 în prima parte a secolului al XIII-lea 375; *vezi și*
 Levantul latin: în secolul al XIII-lea
 momentul hotărîtor în istoria 103
vezi și Antiohia; Edessa; Ierusalim; Levantul
 latin; Tripoli
- Stephanie de Milly 216, 231, 250
- Stephanie, prințesă a Armeniei Ciliciene 378
- Strasbourg 260, 266
 sufiți 31
- Suger de St. Denis, abate 149
- al-Sulami 86, 182
- Summaq, platou 68, 102-103, 109-110, 113, 118-119,
 167, 169, 175
- Suruç 158
- Ștefan al Angliei 139
- Ștefan de Blois, conte 45, 55, 59, 61, 82, 97-98, 139
 fuga lui 63
- Ștefan de Burgundia, conte 97
- Ștefan de Cloyes 374
- Ștefan de Pisa 130
- Ștefan de Sancerre 289, 292
- talibani 467
- Talismanul* (Scott) 464
- Tancred: or The New Crusade* (Disraeli) 465
- Tancrède de Hautville 44-45, 49, 54, 59-60, 69, 74,
 76, 79, 82, 88, 94, 101, 105-110, 116
 angajamentul lui Balduin ignorat de către 106
- Antiohia condusă de 100
- Balduin de Boulogne îi deoacă planurile lui 89
- bătălia de la Artah și 103
- bătălia de la Harran și 101-102
- Cecilia logodită cu 104
- moartea lui 110
- moștenirea lăsată de 109-110
- regenta Antiohiei preluată de 90, 100
- Tanis, riu 392, 414, 416-419
- Taqi al-Din 198-199, 237-238, 241-242, 244, 281-283
 la marele asediu al Acrei 296
 moartea lui 352
- Țara Galilor 260
- Țările de Jos 43, 374, 444, 461
 aristocrația marțială din 43
- tătari *vezi* mongoli
- Tatikios 50-52, 59
- Taurus, Munții 122n
- Tell al-Ayyadiya 281, 283-284, 299, 312
- Tell Bashir 101-102, 106, 111, 135, 165
- Tell Danith 114
- Tell Kaysan (Toron al lui Saladin) 281, 289, 302
- Templieri (Ordinul Templului lui Solomon) 17, 120-
 -121, 127, 132, 140, 152, 178, 218, 220-222, 241,
 243, 246-247, 252, 269, 275-276, 298, 307, 319,
 322, 325-326, 340, 345, 348, 368, 376, 379-383,
 390, 392, 397-399, 401, 414-417, 420-421, 440-
 -441, 443, 450, 452, 454
 armatei cruciate franceze i se alătură 150
 dizolvarea ordinului 455
 influența politică a 121
 la marele asediu al Acrei 278, 283
 la Vadul lui Iacob *vezi* Vadul lui Iacob
 natura supranațională a ordinului 121, 459
 popularizarea 120
vezi și Ospitalieri

- Templul lui Solomon *vezi* Ierusalim : moscheea Aqsa din
 Temüjin 426
 Teodora Comnena, soția lui Balduin al III-lea al Ierusalimului 176
 Terre de Suth (Pământurile Negre) 100, 119, 175, 220, 225
 Teutoni, cavaleri 379-381, 383, 394, 397, 401, 414, 443, 446, 455
 Theobald al V-lea de Blois 292, 295
 Thibaut al III-lea de Champagne 370
 Thibaut al IV-lea de Champagne 400
 Thierry de Flandra 144, 176, 217
 Thoros (de Edessa) 54
 Thoros (fiul lui Leon I) 175-176, 179
 Tiberiada 88, 90, 94, 98, 112, 180, 222, 225, 241-243, 246, *passim*
 capitularea cetății 247
 Raymond primește trupe musulmane în 240
 Saladin poruncește dărîmarea zidurilor cetății 294
 Tigr, riu 29, 113, 234, 283
 titluri onorifice adoptate de 1er
 Toghrul Beg 29-30
 Toledo 33, 110
 Toron al lui Saladin (Tell Kaysan) 281, 289, 302
 Tortosa 107-108, 147-148, 450, 454
 Toulouse 263, 267, 271
 Tours 261, 264, 267, 406
 Transiordania 114, 119, 201-202, 216, 225, 229, 231-232, 234, 240-241, 274, 276, 390, 426, 430
 importanța strategică, economică și politică pentru domeniul aubid 232
 Trapesac 276
 Tratatul de la Devol 105
 Tripoli 70, 86-87, 108-113, 118, 122, 129, 144, 176, 176, 226, 230, 251, 274, 277, 376, 378, 400, 428, 441, 443, 445-446, 451
 asaltul lui Baibars supra cetății 447
 atacarea în 1188 de către Saladin a 276
 mamelucii cuceresc 451
 raiduri punitive împotriva cetății 201
 remarcabila prosperitate din secolul al XIII-lea a cetății 383
 „stat cruciat” 107
 Troyes 120
 trubaduri 260, 263
 Tughtegin al Damascului 99-100, 111-113, 118, 135
 asasinii găsesc un aliat în 112
 moartea lui 134
 Tunis 444
 Turan 244
 Turan-Şah 198, 212, 216, 219
 turci 29-31, 33, 38-39, 50-51, 53, 56, 58-59, 286
 Antiohia recuperată de 33
 kipceak 426-427, 436-437
 la bătălia de la Dorylaeum 52-53
 la bătălia de la Manzikert 33
 Selgiucizi 29-31, 33, 47, 49, 52-53, 55, 82, 101, 152, 160, 177, 379, 388, 427, 449
 tacticile de război ale 31
 turci otomani 455, 463
 turcopoli 117, 242
 Turnul Lanțului (Damietta) 386
 Turnul Regelui (Acra) 453
 Tutus 30
 Twain, Mark 465
 Tyr 71, 93, 122, 126, 126-128, 173, 248-251, 276-278, 281, 285, 287, 300-302, 308, 310, 312, 315, 347-349, 359, 397, 436, 440, 443, 450, 454
 asedierea și atacarea în 1187 de către Saladin a cetății 274-275
 Frederic Barbarossa înmormintat la 293
 Hugues de Burgundia încearcă să preia controlul asupra 349
 lui Richard I nu i se permite să intre în 298
 refugiații latini ajung în 274
 remarcabila prosperitate din secolul al XIII-lea a cetății 383
 Saladin lasă cetatea neatinsă 248
 Umar 252-253
 Ungaria 151, 266, 374, 386, 427
 Unur al Damascului 132, 135, 160-164
 moartea lui 170
 Urban al II-lea, papă 23, 37-43, 82, 140-144, 206, 456
 Alexios cere ajutor de la 47
 cererea lui Alexios 37-38
 devine papă 37
 Grigore al VII-lea comparat cu 27
 inițierea primei cruciade de către 23
 moartea lui 82
 predica de la Clermont a lui 37-41, 84, 104, 138, 140-141
 turneu de predicare a lui 37
 Urban al III-lea, papă 257, 259
 urbanizare 21
 Usama ibn Munqidh 127, 130, 132
 ‘Uthman (calif) 163
 Uthman (fiul lui Saladin) 237
 Vadul lui Iacob (Casa Mîhnririi) 220-223
 Veneția 21, 129, 362, 436, 443, 450, 460
 ghinionistul tratat al reprezentanților celei de-a patra cruciade cu 370-373
 putere comercială în Levantul latin 122-123n
 venzi 147-148
 Vézelay 141, 144, 146, 270-271
 Virtuțile jîhadului (Baha al-Din) 277
 Viterbo 140
 Voltaire 463
 al-Walid, calif umaiad 173
 Welf al Bavariei 145
 Wibald de Corvey și Stavelot, abate 149
 Wilhelm I al Angliei (Cuceritorul) 45
 Wilhelm al II-lea al Angliei (Rufus) 45
 Wilhelm al II-lea al Germaniei 465

- Wilhelm al II-lea al Siciliei 260, 271
 William de Salisbury („Longespée”) 405, 415-416
 William Marshal 268
 Yaghi Siyan 56, 58-59
 fuga, capturarea și decapitarea lui 62
 rezistența slăbită a lui 61
 Yarmuk, riu 100
 Yasur 340, 344
 Yusuf ibn Ayyub *vezi* Saladin
 al-Zahir 237, 281, 352, 360-361, 433
 Zangi 17, 134-137, 143, 146, 157-162, 164, 167,
 171-172, 177, 181-182, 185, 204-205
 asasinarea lui 159
 balanța puterii siriene modificată de moartea lui
 162
 cinstirea acordată în Bagdad 158
 cucerirea Edessei de către 136-137, 157-158
 Zara 371
 Zardana 109, 118
 al-Zawahiri, Ayman 469
 zoofilie 286
 Zürich 145

Cum au ajuns două dintre cele mai mari religii ale lumii să recomande violența în numele lui Dumnezeu? De ce atât de mulți creștini și musulmani au răspuns apelului la cruciadă și la jihad și ce anume a perpetuat ciclul violenței religioase în Orientul Apropiat? A fost prima cruciadă un act de agresiune creștină? Ne putem întreba cine și de ce a câștigat războiul din Țara Sfântă, însă mai important este să înțelegem în ce fel acesta a reconfigurat lumea medievală și a influențat istoria, cu urmări și ecouri pînă astăzi. E ceea ce face lucrarea lui Thomas Asbridge, o istorie exhaustivă a cruciadelor și totodată a unei părți semnificative din Evul Mediu, ce începe la sfîrșitul secolului al XI-lea, cu îndemnul papei Urban al II-lea la războiul sfînt, și se încheie două secole mai tîrziu, cu bătălia pentru Acra cîștigată de musulmani. Apeland la surse creștine și musulmane, autorul reconstituie cu remarcabil talent firul epic al evenimentelor, dînd la iveală perspectivele ambelor tabere și mentalitățile epocii. O lume populată de eroi legendari precum Richard Inimă-de-Leu și Saladin ni se înfățișează astfel în toată gloria și barbaria sa.

Nașterea cruciadelor • Războiul sfînt, Țara Sfîntă • Statele cruciate • Reacția Islamului • Renașterea musulmană • Lumina credinței • Bogăția Egiptului • Războinicul sfînt • Chemarea la cruciadă • Sosirea regilor • Richard Inimă-de-Leu • Ierusalimul • Lupta pentru supraviețuire • Victorie în Orient • Leul Egiptului • Moștenirea cruciadelor

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-2081-4

www.polirom.ro